

T. C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**KUZEY GRUBU TÜRK LEHÇELERİNDE
EDATLAR**

722027

122021

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ahmet BURAN

HAZIRLAYAN
Ar. Gör. Ercan ALKAYA

ELAZIĞ-2002

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM ENSTİTÜSÜ
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

T. C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**KUZEY GRUBU TÜRK LEHÇELERİNDE
EDATLAR**

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ahmet BURAN

HAZIRLAYAN
Ar. Gör. Ercan ALKAYA

ELAZIĞ-2002

Bu çalışma kısa adı FÜBAP olan Fırat Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi tarafından desteklenmiştir.

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

KUZEY GRUBU TÜRK LEHÇELERİNDE
EDATLAR

Bu tez 4 /10/ 2002 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile
 kabul edilmiştir.

Danışman
Prof. Dr. Ahmet BURAN

Üye
Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ

Jüri Başkanı
Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY

Üye
Yard. Doç. Dr. Anar ÜSTÜNER

Üye
Yard. Doç. Dr. Nadir İLHAN

Yukarıdaki Jüri Üyelerinin İmzaları Tasdik Olunur.

Prof. Dr. Ahmet Buran
Enstitü Müdürü

ÖZET
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

KUZEY GRUBU TÜRK LEHÇELERİNDE EDATLAR

Ercan ALKAYA

Elazığ 2002, Sayfa: VII+665

Türkçenin üç tarihî lehçesinden biri olan Kıpçak Türkçesi, bugün çağdaş lehçelerinden Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Kumuk, Nogay, Karaçay-Balkar, Kırım Tatar ve Karay Türkçeleriyle varlığını devam ettirmektedir.

"Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar" başlığını taşıyan bu çalışmada yukarıda adı geçen bugünkü Kuzey grubu Türk lehçelerindeki edatlar incelenmiştir. Adı geçen lehçelerin metinlerinden tarama yoluyla şekillenen bu çalışmada, edatlar yapı/köken, kullanılış ve fonksiyonlarına göre incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk, Türkçe, Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Kumuk, Nogay, Karaçay-Balkar, Kırım Tatar, Karay, edat.

ABSTRACT
FIRAT UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DIVISION OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE
Ph. D. THESIS

POSTPOSITIONS IN NORTHERN GROUP TURKISH DIALECTS

Ercan ALKAYA

Elazığ 2002, Page: VII+665

Kıpçak Turkish, one of the three historical dialects of Turkish language, maintains its existence in following modern dialects: Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Kumuk, Nogay, Karaçay-Balkar, Kırım Tatar and Karay.

In this study named "Postpositions in Northern Group Turkish Dialects", postpositions in Turkish dialects mentioned above were studied. In this study the postpositions in the dialects mentioned were investigated from the point of structure etymology, usage and functions.

Key Words: Turk, Turkish, Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Kumuk, Nogay, Karaçay-Balkar, Kırım Tatar, Karay, postposition.

İÇİNDEKİLER	I-VII
ÖN SÖZ	1-2
GİRİŞ	33-46
I-ARAŞTIRMADA KULLANILAN METOT.....	6-7
II-KAYNAK ESERLERİN TASNİFİ.....	8-9
III-EDAT KAVRAMI.....	10-38
METİN TARAMASI YAPILAN ESERLER VE KISALTMALARI	39-43
DİĞER KISALTMALAR	44
TEZDE KULLANILAN FONETİK TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ	45
İNCELEME	46-610
1. Ait.....	47
2. Ala.....	48
3. Alda.....	49
4. Aldın.....	52
5. Aldında.....	55
6. Aldınnan.....	58
7. Alğa.....	60
8. Alıp.....	61
9. Alnına.....	64
10. Alyaqda.....	65
11. Amaltın.....	66
12. Arbatın.....	67
13. Arı.....	68
14. Arkasında.....	73
15. Arkılı.....	77
16. Armagan.....	81
17. Artda.....	82
18. Artık.....	83
19. Artınnan.....	88
20. Artqaç.....	90
21. Aslam.....	90
22. Astında.....	92
23. Aşa.....	94
24. Aşık.....	97
25. Aşıra/Aşarı.....	98
26. Aşıw.....	100

27. Aşkan.....	101
28. Aşuun.....	102
29. Awa.....	104
30. Ayqanlı.....	104
31. Azaq.....	105
32. Bağıp.....	106
33. Baqımından.....	108
34. Baqqanda.....	109
35. Baqmadan.....	110
36. Baqmay.....	112
37. Başka.....	112
38. Başlap.....	122
39. Baylanışlı.....	128
40. Baylavlu.....	129
41. Bélen.....	130
42. Beñzer.....	151
43. Beraberéne.....	152
44. Berbetin.....	152
45. Beri.....	154
46. Berki.....	160
47. Berli.....	162
48. Beter.....	166
49. Beyim.....	168
50. Beylé.....	168
51. Binaen.....	170
52. Bola.....	171
53. Bolup.....	173
54. Boydon.....	177
55. Boylap.....	178
56. Boyu.....	182
57. Boyuna.....	186
58. Boyunca.....	188
59. Boyunda.....	197
60. Bölek.....	198
61. Böten.....	200
62. Bularak.....	202
63. Burun.....	203
64. Buyak.....	211

65. Buylata	211
66. Buylatıp	212
67. Buylıy	213
68. Caraşa	214
69. Ceetinden.....	215
70. Cek.....	216
71. Cete	218
72. Cetkire.....	219
73. Cönöp	219
74. -ça.....	220
75. Çaklı	223
76. Çağı	230
77. Çalış	232
78. Çamalı	233
79. Çeyin	235
80. Çığıp.....	238
81. Dair	239
82. -day	241
83. Degen.....	252
84. Dep.....	254
85. Deri	258
86. Devamında	263
87. Deyin	264
88. Élék	269
89. Erte.....	272
90. Ewel	273
91. Gayrı.....	275
92. Göre	278
93. Hakkında.....	289
94. Xakına.....	295
95. Xas.....	297
96. Xayıryndan.....	299
97. Xetlé	300
98. Xususında.....	305
99. İbaret.....	306
100. İçin	308
101. İle.....	326
102. İlgeri.....	331

103. İşé	333
104. İtibaren.....	334
105. Jayında.....	335
106. Jöninde.....	336
107. Kadar.....	339
108. Kaderlé.....	351
109. Karagan.....	352
110. Karaganda	353
111. Karamastan.....	360
112. Karamay	364
113. Karap.....	369
114. Karata	374
115. Karatıp	378
116. Karay.....	378
117. Karşı	383
118. Kata	391
119. Katar	392
120. Katıp	393
121. Katış.....	394
122. Kem	395
123. Keyin.....	398
124. Kibi.....	402
125. Kiré.....	414
126. Közdöp	415
127. Közdöy	415
128. Kurun	417
129. Qala.....	418
130. Qaralı.....	419
131. Qıllı.....	420
132. Qosa.....	420
133. Quraqım.....	422
134. Qurlı(m).....	423
135. Qusağan.....	425
136. Qusap	426
137. Matallı.....	427
138. Mucibi.....	428
139. Murda	429
140. Münasebetinen	431

141. Nisbeten	432
142. Öğrunda.....	433
143. Okşagan.....	434
144. Okşap	436
145. Okşaş.....	438
146. Oza	442
147. Öñdүү.....	442
148. Öñgö	444
149. Ötrü.....	444
150. Öydö	445
151. Özge.....	446
152. Rağmen	448
153. Salım	449
154. Sanap.....	449
155. Sarı	450
156. Sarın.....	451
157. Sartın.....	452
158. Sayalı.....	454
159. Sayesinde.....	456
160. Sayın	457
161. Säykes	465
162. Sebep.....	465
163. Sebepli	468
164. Sebepten	472
165. Sıfatında	475
166. Sıfatlı.....	477
167. Sımak	478
168. Sımal	481
169. Sıman	483
170. Sıñarı.....	485
171. Sınlı	487
172. Sırtkarı	488
173. Sıyaklı.....	489
174. Soñ	493
175. Soñıra.....	503
176. Sortun.....	506
177. Söröy.....	507
178. Şekem.....	508

179. Şekilli	510
180. Şelli.....	515
181. Taba	517
182. Taqılette.....	524
183. Tarafından	526
184. Tärizli	529
185. Tarta.....	531
186. Tartıp.....	533
187. Tekim	534
188. Teñli	535
189. Tış	536
190. Tışında	540
191. Tışkarı.....	542
192. Tiklé.....	545
193. Tirehé	549
194. Tolayı	550
195. Töbep	551
196. Turğıdan	552
197. Tutup.....	553
198. Tuvra.....	553
199. Tuwralı.....	556
200. Tuwrasında.....	558
201. Tüslü	562
202. Ulam	565
203. Uñayı bélen.....	566
204. Urınına.....	568
205. Uturu.....	574
206. Uzağına	575
207. Uzunı	577
208. Üstüne/Üstünde/Üstünden	578
209. Üsü bla.....	586
210. Üte.....	587
211. Üzerinde	587
212. Üzre	588
213. Yagınnan.....	589
214. Yakın.....	594
215. Yañılı.....	599
216. Yardeménde	600

217. Yerine	602
218. Yerli	603
219. Yuvuk.....	604
220. Yüzünden.....	607
221. Ziyade.....	608
EDATLARIN KUZEY GRUBU TÜRK LEHÇELERİNDEKİ DAĞILIMI	611-620
EDATLARIN KUZEY GRUBU TÜRK LEHÇELERİNDEKİ DAĞILIM TABLOSU	621-629
EDATLARIN YAPI VE KÖKENLERİNE GÖRE TASNİFİ.....	630-633
EDATLARIN KULLANILIŞLARINA GÖRE TASNİFİ.....	634-637
EDATLARIN KULLANIMINA GÖRE DAĞILIM TABLOSU	638-646
EDATLARIN GÖREVLERİNE (FONKSİYONLARINA) GÖRE TASNİFİ	647-654
SONUÇ	655-658
KAYNAKLAR.....	659-665

ÖN SÖZ

Türkçe, bugün 200 milyonu aşkın kişi tarafından çeşitli lehçe ve ağızlar halinde konuşulmaktadır. Balkanlardan Büyük Okyanus'a Kuzey Buz Denizi'nden Tibet'e kadar uzanan geniş bir coğrafyada ses bayrağımız olarak dalgalanmaktadır.

Türkçe, XIII. yüzyıla kadar tek bir yazı dili olarak varlığını sürdürürken, bu tarihten itibaren Kuzey-doğu ve Batı (Güney-batı) Türkçesi şeklinde adlandırılan iki kola ayrılmıştır. XV. yüzyıldan itibaren de Türk yazı dili, Kuzey (Kıpçak), Doğu (Çağatay) ve Batı (Osmanlı) şeklinde adlandırılan üç kol haline gelmiştir. XX. yüzyılın başlarında ise, özellikle Sovyet Rusya'nın uyguladığı "böl-parçala-yönet" siyaseti sonucunda bu sayı yirmiyi aşmıştır.

XXI. yüzyıla girerken dünya Türklüğü yeni ve çok güzel ufuklarla karşı karşıya gelmiştir. Sovyet Rusya'nın dağılmasıyla birlikte, Türk dünyası arasındaki kopukluk büyük oranda sona ermiş, bazı Türk boyları bağımsızlıklarını elde ederken, diğerleri de özerk cumhuriyet statüsünde birtakım siyasî ve kültürel haklarına yeniden kavuşmuşlardır. Artık Türk dünyası birbiriyle iletişim kurabilmektedir. Türk dünyası arasındaki engeller bir bir aşılrken, "dilde, fikirde, işte birlik" ülküsüne doğru kutlu yürüyüş hızlanmıştır.

Tezimizin konusu "Kuzey Türk Lehçelerinde Edatlar"dır. Türk dilinin üç tarihi lehçesinden biri olan Kıpçak Türkçesinin çağdaş temsilcileri olan Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Kumuk, Nogay, Karaçay-Balkar, Kırım Tatar ve Karay Türkçelerinde kullanılan edatlar incelenmiştir. Oldukça geniş bir alana yayılan bugünkü Kuzey (Kıpçak) Türk lehçeleri üzerinde Türkiye'de çok fazla çalışma yoktur. Ancak son yıllarda değişen şartlar sonucunda bu lehçelerle ilgili özellikle akademik düzeyde Doktora ve Yüksek Lisans çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar daha çok ele alınan lehçenin (veya lehçelerin) genel grameri üzerine olmuştur. Bunun yanı sıra lehçelerle ilgili özel konular da (sıfat, fiil, isim, sıfat-fiil, birleşik fiil, zarf-fiil vb. gibi) ele alınmaya başlanmıştır. Bizim çalışmamız da, Kuzey grubu Türk lehçelerinde kullanılan edatları kapsamaktadır.

Türkiye Türkolojisinde edat konusu fazla çalışılmamıştır. Necmettin Hacıeminoğlu'nun "Türk Dilinde Edatlar, MEB Yay., İstanbul 1992" adlı eserinin dışında, Birsal Oruç'un "Oğuz Grubunda Edatlar, İ. Ü. SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1994", Yong-Song Li'nin "Türk Dillerinde Sontakılar, H. Ü. SBE Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1998" adlı doktora tezleriyle birlikte, Deniz Sarraç'ın hazırladığı "Türkiye Türkçesinde Çekim Edatları ve Çekim Edatı Olarak Kullanılan İsimler, G. Ü. SBE Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1995" adlı Yüksek Lisans tezi Türkiye'de edatlarla ilgili yapılan belli başlı çalışmalardır.

Biz çalışmamızda, esas olarak, edatları Kuzey grubu Türk lehçelerine ait metinlere dayandırarak her yönüyle incelemeye çalıştık. Çalışmamız esasında eş zamanlı bir çalışmadır. İncelenen her edat on lehçedeki (tespit edilmişse) varyantlarıyla ele alınmış, ve zaman zaman yapı, anlam ve işlevlerine göre incelenmiş, edatın tarihi köküne dair köken bilgisi incelemesi de yapılmıştır.

Yaklaşık olarak doksan eserden fişlenmiş olan metinlerden seçtiğimiz örneklerle göre yaptığımız bu incelemenin, genel anlamda, Kuzey grubu Türk lehçelerinin edatlarını ortaya koyabilecek nitelikte olduğu kanaatindeyiz. Eksiksiz bir eser iddiasında olmamakla birlikte, bu çalışma ile Türk diline ve "Türk asrı" ülküsüne küçük bir katkı yapmanın heyecanını yaşamaktayız.

Tezimi hazırlarken birçok kişiden yardım ve destek gördüm. Malzemelerin temininde yardımları dokunan ve şahsi kütüphanesini bana açan Yard. Doç. Dr. İsmail DOĞAN'a, Doç. Dr. Melek ÖZYETGİN'e ve Karakalpak Türkçesiyle ilgili metinleri sağlayan Yard. Doç. Dr. Ceyhun Vedat UYGUR'a özellikle teşekkür etmek istiyorum. Çeşitli konularda görüşlerinden faydalandığım Doç. Dr. Mustafa ÖNER'e, ilgisini esirgemeyen Yard. Doç. Dr. Ahat ÜSTÜNER'e, bilgisayarla ilgili konularda yardımcı olan Yard. Doç. Dr. Nadir İLHAN ve Ar. Gör. Mustafa ŞENEL'e, Rusça kaynaklardan faydalanmamda bana yardımcı olup, manevi desteğiyle bana güç veren eşim Lilia ALKAYA'ya ve Ankara'da saha çalışması yaparken her konuda yardımlarını gördüğüm Ar. Gör. Mithat DURMUŞ, Ar. Gör. Abdullah KÖK ile oda arkadaşlarım Ar. Gör. Ülkü ELİUZ ve Ar. Gör. Nesrin GÜLLÜDAĞ'a teşekkür ediyorum.

Türkleri ve Türkçeyi, yani kendimizi sevmeyi öğreten hocam Prof. Dr. Ahmet BURAN, her çalışmamda olduğu gibi bu çalışmamda da başından itibaren beni teşvik etmiş ve karşıma çıkan her zorlukta bana yardımcı olmuştur. Tezimin konusunu belirleyen, Türk dünyasının kapılarını aralayarak beni Kuzey Türkleriyle hemhâl eden ve yüreğimdeki Türklük ateşini alevlendiren hocama olan şükran borcumu ve minnettarlığımı burada saygıyla ifade ediyorum.

Ar. Gör. Ercan ALKAYA

Elazığ-2002

GİRİŞ

Türk milleti tarihin tanıdığı en eski ve en soylu milletlerden biridir. Bu millet bugün Balkanlardan Büyük Okyanus'a, Kuzey Buz Denizi'nden Tibet'e kadar uzanan geniş bir coğrafyada yaşamaktadır. Türk dünyası denilen ve Türklerin tarih boyunca yaşadığı bu coğrafya, 20-90 doğu boylamları ile 33-65 kuzey enlemleri arasında yer alır. Bu alan, kuş uçuşu, doğudan batıya 6-7 bin, kuzeyden güneye 3 bin kilometredir.

Yukarıda kabaca sınırları belirtilen bu alan içinde Türk milletinin hareketliliğine bağlı olarak Türk dili de oldukça geniş bir yayılma alanı bulmuştur. Hatta Türk dilinin yayılma alanı bu coğrafyadan daha geniştir. Türk dili bugün dünya dilleri arasında konuşulduğu coğrafyanın büyüklüğü bakımından birinci, ana dili olarak üçüncü ve en çok konuşulan dil sıralamasında beşinci sıradadır¹.

Türk yazı dilinin başlangıcına dair çeşitli görüşler olmakla birlikte genel kabule göre ilk yazılı belgeleri Göktürkler dönemine aittir. Türkçe VII.-VIII. yüzyıldan başlayarak XIII. yüzyıla kadar uzanan dönemde tek yazı dili halinde yaşamıştır. Eski Türkçeden sonraki devrede, Türkçe farklı yazı dillerine ayrılmıştır. Türkistan'daki Türklerin parçalanarak büyük kitleler halinde Hazar denizinin kuzeyinden ve güneyinden, kuzey ve güney-batıya doğru gitmeleri, yeni kültür merkezlerinin meydana gelmesi, İslamiyetin kabulü ile birlikte birçok yeni kavramın toplum hayatında yer alması ve yeni bir yazının kullanılması gibi dış sebepler ile Türkçenin kendi iç yapısında meydana gelen tabii değişimler ve gelişmeler farklı lehçelerin ve yazı dillerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Böylece Türk dili, XII.-XIII. yüzyıldan itibaren Kuzey-doğu ve Batı Türkçesi şeklinde adlandırılan iki ana kola ayrılmıştır².

Kuzey-doğu Türkçesi XIII. ve XIV. yüzyıllarda, Eski Türkçenin yeni bir devamı gibi yaşamış ve eski ile yeni arasında geçiş görevi üstlenen bir devir olmuştur. XV. yüzyılda bu yazı dili, kendi içinde Kuzey ve Doğu şeklinde iki kola ayrılmıştır. Kuzey koluna Kıpçak, Doğu koluna Çağatay Türkçesi dediğimiz bu yazı dilleri yakın zamanlara kadar kullanılmışlardır. Bugün bu tarihî lehçeler yerini onların devamı olan çağdaş lehçelere bırakmışlardır.

Bizim "Kuzey grubu Türk lehçeleri" diye adlandırdığımız ve bugün Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Kumuk, Nogay, Karaçay-Balkar, Kırım Tatar ve Karay Türkçeleriyle devam eden Kuzey grubu, tarihî Kıpçak Türkçesinin bugünkü çağdaş temsilcileridir. Müslüman yazarlar tarafından "Kıpçak", Avrupalılarca genellikle "Kuman" (Yunanca Komanen, Latince Kuman, Macarca Kun, Rusça Polovitsi, Almanca Falben) adı ile anılan kavmi birlik, aslında, sonradan birleşen iki ayrı Türk kavmidir. XII.

¹Ahmet Buran-Ercan Alkaya, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, Akçağ Yay., Ankara 2001, s. 30

²Ahmet Buran-Ercan Alkaya, **age.**, s. 15-16

yüzyılda Ruslara yenilen Kumanlar, Kıpçaklarla birleşmiştir. Kıpçak adı altında birleşen bu Türk kavimleri Avrupa'da Kuman adı ile anılmıştır. Dolayısıyla XII. yüzyıldan beri Kuman ve Kıpçak adları aynı halkı göstermektedir³.

Kıpçak Türkçesi, orta dönem Türkçesinin batı grubuna giren eski bir lehçedir. Kıpçaklar kendilerinden önce Doğu Karadeniz'e göç eden kavimleri de bünyelerinde toplayarak Batı Türkçesinin kuzey kanadını teşkil etmişlerdir. Tarih boyunca tam bir siyasi birlik kuramayan Kıpçak Türklerinden bugün yalnız Codex Cumanicus adlı bir eser vardır. Bunun dışında Kıpçak Türkçesi asıl gelişimini, Kuzey Türkçesinin yayılma alanının dışında, güneyde Mısır'da ve bugün Yakın ve Orta Doğu denilen ülkelerde meydana getirmiştir⁴. Memlûk-Kıpçak sahasında, Kıpçakların oluşturduğu Mısır ve civar ülkelerde kurulan Memlûk hakimiyeti sırasında, Arap muhitinde hakim zümreyi oluşturan Türklerin dilini öğretmek amacıyla bazı sözlük ve gramerlerle birlikte, fıkıh, okçuluk, atçılık vb. konularda yazılmış çeşitli eserler mevcuttur⁵.

Bugün konuşulan veya XX. yüzyıl başından itibaren yazı dili olarak kullanılan Türk lehçelerini sınıflandırmak üzere, genellikle kabul edilmiş üçlü etnik tasnifte (Oğuz, Karluk, Kıpçak) Kıpçak lehçeleri geniş bir grup teşkil eder. Coğrafi tasnifte Kuzey-batı Türkçesi veya bazen, yalnız Batı Türkçesi, fakat çoğunlukla da Kuzey Türkçesi şeklinde adlandırılan bu grup, tarihi ve kavmi adlandırmalarda, Kıpçak grubu olarak kabul edilmiştir⁶. Bizim "kuzey grubu" terimini benimsediğimiz bu gruba dahil olan Türk lehçeleri şunlardır:

I. Karadeniz-Hazar Bölgesi	II. İdil-Ural Bölgesi	III. Aral-Hazar Bölgesi
1. Karay	1. Tatar	1. Kazak
2. Kırım Tatar	2. Başkurt	2. Karakalpak
3. Karaçay-Balkar		3. Nogay
4. Kumuk		4. Kırgız ⁷

Ahmet Temir "Kuzey" tabirinin aslında coğrafi bir isim olup, bazı Türkologlar tarafından Türk lehçelerinin tasnifi esnasında, dünyada yaşayan bütün Türklerin buldukları sahalara göz önünde tutularak, bunlara nazaran Kuzey-batıda bulunan boylar için kullanıldığını belirtir. Ahmet Temir ve Reşid Rahmeti Arat'ın "Kuzey grubu" dediği bu alan için Radloff, Korş, Ramstedt, Samoyloviç, Räsänen "Batı" grubu, Ligeti "Kıpçakça", Nemeth "Volga grubu" demişlerdir. Bu tabirlerle daha çok bu lehçelerin bugünkü durumları kastedilir. Tarihi bakımdan ele alındığında bu lehçeler, orta devirlerde

³Ali Fehmi Karamanlıoğlu, **Kıpçak Türkçesi Grameri**, TDK Yay., Ankara 1994, s. XVII

⁴Recep Toparlı-Hanifi Vural, **Kıpçak Türkçesi**, Dilek Matbaası, Sivas, s. 2

⁵Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *age.*, s. XXII; (Bu dönemde yazılan eserler için bk. Ali Fehmi Karamanlıoğlu, **Kıpçak Türkçesi Grameri**, TDK Yay., Ankara 1994, s. XIX-XXV; Recep Toparlı-Hanifi Vural, **Kıpçak Türkçesi**, Dilek Matbaası, Sivas, s. 1-11)

⁶Mustafa Öner, **Bugünkü Kıpçak Türkçesi**, TDK Yay., Ankara 1998, s. XXII

⁷Mustafa Öner, *age.*, s. XXIII

burada yaşamış olan Türk boylarından Kuman, Peçenek ve Kıpçak lehçelerinin birer devamı ve gelişmiş, değişmiş şekilleridir⁸.

Biz de tezimizde tarihi Kıpçak lehçesinin bugünkü temsilcileri durumunda olan ve Mustafa Öner'in "Bugünkü Kıpçak" lehçeleri diye adlandırdığı, yukarıda verilen Türk lehçelerini "Kuzey Grubu Türk Lehçeleri" adı altında ele aldık ve bu lehçelerde kullanılan edatları inceledik.

⁸Ahmet Temir, "Kuzey Türkçesi", **Türk Dünyası El Kitabı**, C. 2 (Dil-Kültür-Sanat), TKAE Yay., Ankara 1992, s. 216

I- ARAŞTIRMADA KULLANILAN METOT

"Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar" adlı bu çalışmaya 2000 yılında başladık. Bu tarihten itibaren bir yandan edat konusuyla ilgili yerli ve yabancı yayınları tespit edip tararken, diğer yandan da konunun ve sahanın sınırlarını belirlemeye çalıştık.

Türkiye Türkçesi gramerlerinde gerek terim gerekse kapsam konusunda edatlarla ilgili bir karışıklık bulunmaktadır. Çeşitli gramerlerde edatın yardımcı/görevli kelimeye karşılık olarak genel bir terim olması sonucunda, "çekim/son çekim edatları, bağlaçlar ve ünlemler", edat başlığı altında ele alınmıştır. Biz ise edat olarak yalnız İngilizce ve Fransızcada postposition, Rusçada poslelog terimleri kapsamında değerlendirilen kelimeleri edat olarak kabul ettik ve birçok farklı terimle karşılanan bu kelime türüne "edat" demeyi uygun bulduk. Edatları tespit ederken, edatların diğer yardımcı/görevli kelimelerden (bağlaç, ünlem) farklarını dikkate aldık ve tezimizin sınırlarını böylece belirledik.

Çalışmamızın konusunu edatlarla sınırladıktan sonra, saha olarak da "Kuzey Grubu Türk Lehçeleri"ni seçtik. Teze başlamadan önce bütün çağdaş Türk lehçelerinde edat konusunu çalışmayı düşünmüştük. Ancak hem Türkçenin sahasının çok geniş olması, hem de bütün lehçelerle ilgili malzemeye ulaşamayacağımızı düşünerek çalışmamızı "Kuzey Grubu Türk Lehçeleri" ile sınırladık. Çalışmamız bugünkü Kuzey grubu Türk lehçelerinden Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Kumuk, Nogay, Karaçay-Balkar, Kırım Tatar ve Karay lehçeleri olmak üzere on lehçeyi kapsamaktadır.

Konunun ve sahanın sınırlarını bu şekilde belirledikten sonra çalışmaya başladık. Çalışmamıza kaynaklık eden malzemenin dağınıklığı ve coğrafyasının çok geniş olması karşılaştığımız ilk zorluk oldu. Önce bu lehçelerle ilgili metinleri, gramer kitaplarını, sözlükleri, özel çalışmaları elde ettik. Bu lehçelerle ilgili malzemelerin yokluğu ve dağınıklığı bizi epey zorladı. Malzemenin önemli bir kısmını Türk Dil Kurumu kütüphanesinden aldık. TDK'da olmayanları ise, ilgili lehçelerle uğraşan kişilerden çeşitli yollarla tek tek almaya çalıştık. Bazı eksiklerimiz olmakla birlikte, malzemenin çok büyük bir bölümünü topladık.

Çalışmamız ilgili lehçelerin metinlerine dayanmaktadır. Her lehçeden en az üç kitabı (bazıları 4, 5, 6) taradık ve görebildiğimiz her edatı, içinde geçtiği cümleyle birlikte aslına sadık kalarak fişledik. Ayrıca metinlerden bulamadığımız edatları, ilgili lehçelerin sözlüklerinden, gramerlerinden ve konuyla ilgili yapılmış özel çalışmalardan bulup fişledik. Edatı fişlerken, içinde geçtiği cümleyi fişledik. Eğer edat cümlede geçmiyorsa, ilgili eserlerde edat grubu olarak geçiyorsa, bunları da örnek olarak fişledik. Örneklerimizi fişlerken bazı lehçelerdeki farklı harfler için (ä, q, ğ, ñ, x, w) ortak Türk alfabesini esas aldık. Ortak Türk alfabesinde karşılığı bulunmayan kapalı e için é işaretini, Başkurt Türkçesindeki peltek s için ŝ ve peltek z için de z işaretini kullandık.

Metinlerden fişleme yaparken, bir edatın kullanıldığı cümleyi veya ilgisi varsa cümleleri bütünüyle aldık. Böylece edatın cümledeki kullanımını ve görevini netleştirmeye çalıştık. Örnek cümleden hemen sonra, parantez içinde, örneğin alındığı eserin kısaltmasını ve sayfa numarasını verdik. Sonra da tırnak içinde örnek cümlelerin Türkiye Türkçesindeki karşılığını verdik.

Doksan dolayındaki eserden yaptığımız metin taramasından yaklaşık beş bin fiş derledik. Ancak inceleme sırasında gereksiz şişkinliğe yer vermemek için fişlerin hepsini kullanmadık. Bunun için her özelliğe üç örnek (varsa) verdik. Bu arada, özel önemi olan veya gerekli görülen bazı edatları fazla örnekle gösterdik. İncelemede, önce edat olarak fişlediğimiz kelimeleri, her lehçe için, kendi içinde bir tasnife tabi tuttuk. Önce edatın anlamını verip, sonra incelenen edatın kökenini ve yapısını çözümlenmeye çalıştık. Daha sonra edatın sırasıyla Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Kumuk, Nogay, Karaçay-Balkar, Kırım Tatar ve Karay lehçelerindeki varyantlarını gösterdik.

Edatın tanımını, kökenini/yapısını ve lehçelerdeki varyantlarını verdikten sonra kullanımlarına ve görevlerine göre inceledik. Kullanımını incelerken hal eklerinden sonraki kullanımına göre yalın, tamlama, yönelme ve çıkma halini (seyrek olarak da yüklem ve bulunma) esas alarak şu şekilde bir tasnife tabi tuttuk:

- a. İsmi Hâlinde Sonra Kullanımı
- b. Zamirlerden Sonra Kullanımı
 - b.1. Kişi Zamirinin Hâlinde Sonra Kullanımı
 - b.2. İşaret Zamirinin Hâlinde Sonra Kullanımı
 - b.3. Belirsizlik Zamirinin Hâlinde Sonra Kullanımı
 - b.4. Dönüştürme Zamirinin Hâlinde Sonra Kullanımı
 - b.5. Soru Zamirinin Hâlinde Sonra Kullanımı
- c. İsim-fiilin Hâlinde Sonra Kullanımı
- d. Sıfat-fiilin Hâlinde Sonra Kullanımı
- e. Zarf-fiilin Hâlinde Sonra Kullanımı
- f. Çekimli Fiilden Sonra Kullanımı

Edatları kullanımlarına göre inceledikten sonra, "Görevi" başlığı altında fonksiyonlarını maddeler halinde (1., 2., 3. ... diye) verdik.

"Giriş" bölümünün sonuna metin taraması yaptığımız eserler ile kısaltmalarını gösteren bir liste konmuştur. Kullandığımız çevriyazı (transkripsiyon) alfabesi ise "Giriş" bölümünün sonunda yer almaktadır.

"Sonuç" bölümünde "Kuzey Grubu Türk Lehçeleri"nde tespit ettiğimiz edatların şekil ve işlev olarak gösterdikleri özellikleri topluca değerlendirdik. Bundan sonra her lehçede geçen edatların listesini koyduk. Eserin sonunda da "Kaynaklar"ı gösterdik.

II-KAYNAK ESERLERİN TASNİFİ

Kuzey grubu Türk lehçelerinin edatları üzerine şimdiye kadar geniş bir çalışma yapılmamıştır. Bu lehçelerin edatlarını incelerken, lehçelerle ilgili metinleri ve inceleme eserlerini kullandık. Öncelikle edebî eserlere başvurduk. Çeşitli romanlar, hikâyeler, folklorik eserler, bilimsel nitelikteki kitapları taradık. Ayrıca incelediğimiz lehçelerle ilgili yapılan Doktora ve Yüksek Lisans tezlerindeki metinlere de başvurduk.

Metinlerin dışında, söz konusu lehçelerin gramerlerinde edatlarla ilgili bölümlerindeki edatları da tezimize dahil ettik. Ayrıca bu lehçelerin sözlüklerine başvurup, sözlüklerdeki edatları, içerisinde geçtiği cümleyle (veya edat grubuyla) birlikte fişleyip kullandık. Bu lehçeler üzerine yapılan Doktora ve Yüksek Lisans tezlerinin edat bölümlerindeki malzemeyi de, gerektiğinde kullandık. Birkaç dergiden de edat taraması yaptık.

Bu kısa açıklamalardan sonra, metin taraması aptığımız kaynak eserlerin tasnifini şöyle yapabiliriz:

a-Kitaplar

Bu bölümde edebî, folklorik veya bilimsel nitelikte yapılmış çalışmalar yer almaktadır: Baqıt Sarbalayev, **Kökpar** (Etnografik Ängimeler), Almatı 1992; C. Ş. Hacıyeva-G. B. Musaxanova, **Qumuqları Yomaqları va Xabarları**, Maxaçkala 1959; Kamal Mämbetov, **Edebiyat Teoriyası**, Nökis 1995

b-Gramerler

Çalıştığımız lehçelerinin gramerlerinden yapılan taramaları kapsar. Bu gramerlerden bazıları o lehçenin kendisiyle Türkçesiyle veya yabancı bir dille yazılı grameridir: A. M. Appayev-A.M. Bayramkulov-A. Y. Boziyev-A. X. Sottayev, **Qaraçay-Malqar Tilni Grammatikası**, Fonetika, Morfologiya, Sintaksis, Nalçik 1966; İ. Abduvaliyev-T. Sadıkov, **Azırkı Kırgız Tili**, Bişkek 1997; K. M. Musayev, **Grammatika Karaimskogo Yazıka**, Fonetika i Morfologiya, Moskva 1964; Nicholas Poppe, Tatar Manual, Indiana University, Bloomington 1963. Bazıları ise bu lehçeler üzerine Türkiye'de hazırlanmış olan gramerlerdir: Mustafa Öner, **Bugünkü Kıpçak Türkçesi**, TDK Yay., Ankara 1998; Ceyhun Vedat Uygur, **Karakalpak Türkçesi Grameri**, Denizli 2001; Hülya Savran, **Kırım Tatar Türkçesi**, Balıkesir 2001

c-Sözlükler

İncelediğimiz lehçelerin hem kendi sözlükleri, hem de Türkiye de hazırlanan sözlükleri bu bölümde yer almaktadır: S. A. Kalmıkova vd., (Red. N. A. Baskakoy), **Nogayşa-Orışsa Sözlük**, Moskva 1963; İ. M. Ağışev vd., **Başqort Téléññ Hüzlégé I-II**, Meskeu 1993; Hasan Oraltay-Nuri Yüce-Saadet Pınar (Çev.), **Kazak Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul 1984; Ufuk Tavkul, Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü, TDK Yay., Ankara 2000.

Karaimlerde de
yok

Kay. yok

Kay. yok

d-Basılmamış Doktora ve Yüksek Lisans Tezleri

Doktora veya Yüksek Lisans tezi olarak hazırlanmış, fakat henüz basılmamış olan çalışmalar bu gruba girerler: Suzan S. Tokatlı, **Başkurt Türkçesi Grameri**, Erciyes Ün. SBE Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 1994; Yong-Song Li, **Türk Dillerinde Sontakılar**, H. Ü. SBE Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1998; Nesrin Güllüdağ, **Nogay Türkçesi Grameri**, Fırat Ün. SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1998; Ülku Çelik, Kırızca Bir Hikâye: **Astra Gülü**, Metin-Çeviri-Dizin, H. Ü. SBE Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1988

d-Dergiler

Bazı lehçelerin dergilerinden de faydalanılmış ve edat taraması yapılmıştır. Bunların sayısı fazla değildir: **Jelmaya**, S. 7-8 (Ocak-Nisan 2000), Ankara 2000; **Mingi Taw**, No: 5 (63), Elburs, Nisan 1993

III-EDAT KAVRAMI

Edat Nedir?

Bu soruya cevap verebilmek için önce edat teriminin tanımının yapılması ve kapsamının belirlenmesi gerekir. Zira, Türkiye Türkçesi gramerlerinde edat terimiyle ve edatın kapsamıyla ilgili görüş ve anlayış farklılıkları, böyle bir belirlemeyi zorunlu kılmaktadır.

Kelimeler, gramerdeki yerleri ve işlevleri bakımından "anlamli kelimeler" ve "görevli kelimeler" olmak üzere başlıca iki gruba ayrılmaktadır⁹. İsimler, isim grubuna giren kelimeler (zahir, sıfat, zarf) ve fiiller, anlamli kelimeleri meydana getirmektedir. Anlamli kelimeler olan isim ve fiillerin dışında kalan kelimeler ise (edat, bağlaç, ünlem) görevli kelimeleri oluşturmaktadır. Edat teriminin gramerlerimizdeki yeri ve mahiyeti bir karşılık arz etmektedir. Bazı araştırmacılar edatı daha geniş olarak düşünmüş ve edat başlığı altında çekim (veya son çekim) edatlarını, bağlaçları ve ünlemleri ele almışlardır. Necmettin Hacıeminoğlu "Türk Dilinde Edatlar" adlı eserinde "edat" terimini genel olarak ele almış ve çekim edatlarını, bağlaçları ve ünlemleri "1. Çekim Edatları, 2. Bağlama Edatları, 3. Kuvvetlendirme Edatları, 4. Karşılaştırma-Denkleştirme Edatları, 5. Soru Edatları, 6. Çağırma-Hitap Edatları, 7. Cevap Edatları, 8. Ünlem Edatları, 9. Gösterme Edatları, 10. Tekerrür Edatları" şeklinde on başlık altında toplamıştır¹⁰.

Muharrem Ergin de edatları gramer vazifeli kelimeler olarak değerlendirip, bu tür kelimeleri edat ortak başlığı altında "ünlem edatları", "bağlama edatları" ve "son çekim edatları" olarak üçe ayırmıştır¹¹. Jean Denny'nin gramerinde de bu tür kelimeler edat ortak başlığı altında "1. İlgiçler (postpositions), 2. Bağlaçlar (conjonctions), 3. Ünlemler (interjections)" şeklinde aynı başlık altında gösterilmiştir¹². Tuncer Gülensoy, "Türkçe El Kitabı"nda edatları genel olarak ele alır ve kendi içinde "1. Ünlem Edatları, 2. Bağlama Edatları, 3. Son Çekim Edatları" olmak üzere üçe ayırır¹³. Sezai Güneş de aynı şekilde edat ortak başlığı altında bu tür kelimeleri "1. Çekim Edatları (ilgeçler), 2. Bağlama Edatları, 3. Seslenme (Hitap) Edatları" diye üçe ayırır¹⁴.

Zeynep Korkmaz gramerlerimizde görevli kelimelerin edat başlığı altında değerlendirilmesini, Arap gramerciliği anlayışının tesiri olarak açıklar¹⁵. Cumhuriyetten sonra edatı, batı gramerciliği temelinde ele alan dilci ve gramercilerimizin çoğu edat terimini daha dar kapsamlı olarak değerlendirip, yalnızca "çekim edatları" veya "son

⁹Zeynep Korkmaz, "Türkçede Edat Konusu ve Gramerlerimizde Bu Konu İle İlgili Sınıflandırma Sorunu", **Hasan Eren Armağanı**, TDK Yay., Ankara 2000, s. 229

¹⁰Necmettin Hacıeminoğlu, **Türk Dilinde Edatlar**, MEB Yay., İstanbul 1992, s. 1-315

¹¹Muharrem Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1985, s. 348

¹²Jean Denny, **Türk Dili Grameri** (Çev. Ali Ulvi Elöve), Maarif Vakfı Yay., İstanbul 1943, s. 558

¹³Tuncer Gülensoy, **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yay., Ankara 2000, s. 425

¹⁴Sezai Güneş, **Türk Dili Bilgisi**, İzmir 1996, s. 221

¹⁵Zeynep Korkmaz, **agm.**, s. 229

çekim edatları" yani "postposition" karşılığında kullanmışlardır¹⁶. Dolayısıyla bu gramerlerde bağlaçlar ve ünlemler en azından edatlarla (postposition) karıştırılmamış ve ayrı olarak değerlendirilmiştir.

Terim:

Edat konusundaki bir diğer karışıklık da terim konusundadır. İngilizce ve Fransızca "postposition", Almanca "nachstellung", Rusça "poslelog" kelimeleriyle karşılanan bu terim, Türkiye Türkçesi gramerlerinde birçok farklı adla karşılanmıştır. Edatı geniş manada düşünenlerden Muharrem Ergin¹⁷, Tuncer Gülensoy¹⁸, A. Von Gabain¹⁹ ve Recep Toparlı²⁰ "son çekim edatı", Necmettin Hacıeminoğlu²¹, Sezai Güneş²² ve Birsnel Oruç²³ "çekim edatı" terimini kullanmışlardır. Bu kavramı daha dar manada ele alanlardan Zeynep Korkmaz²⁴, Haydar Ediskun²⁵ ve Kaya Bilgegil²⁶ "edat", Tahsin Banguoğlu²⁷ ve Ahmet Topaloğlu²⁸ "takı", Neşe Atabay²⁹, Mehmet Hengirmen³⁰, Tahir Nejat Gencan³¹ ve Oya Adalı³² "ilgeç" olarak adlandırmışlardır. Jean Deny'nin eserinde "ilgiç" terimi kullanılmıştır³³. Yong-Song Lİ ise "sontakı" terimini kullanmıştır³⁴. Biz de çalışmamızda "edat" terimini kullanmayı tercih ettik. Dolayısıyla incelememizde yer alan "edat" terimi, İngilizce ve Fransızca "postposition", Rusça "poslelog" kelimelerinin karşılığıdır.

Necmettin Hacıeminoğlu bazılarının "son çekim edatı" diye bir terim kullanmalarını hatalı bulur. Avrupalı Türkologlar kendi dillerinin özelliklerinden hareketle Türkçedeki çekim edatlarına postposition (sona gelen edat) adını vermektedir. Bu, prepositionun (öne

¹⁶Zeynep Korkmaz, *agm.*, s. 233

¹⁷Muharrem Ergin, *age.*, s. 365

¹⁸Tuncer Gülensoy, *age.*, s. 425

¹⁹A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 1988, s. 97 (Gabain'in eserinde kullanılan "son çekim edatı" terimi, eseri Türkçeye çeviren Mehmet Akalın'ın tercihidir.)

²⁰Recep Toparlı, "Son Çekim Edatları", *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı-II*, TDK Yay., Ankara 1999, s. 432

²¹Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, s. 1

²²Sezai Güneş, *age.*, s. 221

²³Birsnel Oruç, "Türkiye Türkçesinde Kullanılan Çekim Edatları Üzerinde Görüş Farklılıklarından Kaynaklanan Problemler", *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı-II*, TDK Yay., Ankara 1999, s. 421

²⁴Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1992, s. 51

²⁵Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1985, s. 284

²⁶M. Kaya Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, Dergâh Yay., İstanbul 1984, s. 220

²⁷Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara 1995, s. 385

²⁸Ahmet Topaloğlu, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1989, s. 138

²⁹Neşe Atabay-Ibrahim Kutluk-Sevci Özel, *Sözcük Türleri* (Yöneten ve Yayına Haz. Doğan Aksan), TDK Yay., Ankara 1983, s. 132

³⁰Mehmet Hengirmen, *Türkçe Dilbilgisi*, Engin Yay., Ankara 1995, s. 167

³¹Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK Yay., Ankara 1979, s. 438

³²Oya Adalı, *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, TDK Yay., Ankara 1979, s. 40

³³Jean Deny, *age.*, s. 558 (ilgiç terimi, eseri Türkçeye çeviren Ali Ulvi Elöve'nin tercihidir. J. Deny bu terim için "postposition"u kullanmıştır.)

³⁴Yong-Song Lİ, *Türk Dillerinde Sontakılar*, H. Ü. SBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1998

gelen edat) zıddı kabul edilerek düşünölmüş bir terimdir. Oysa Türkçede "ön edat" ve "ön ek" olmadığına göre, bütün edatlar ve ekler haliyle sona gelir. Necmettin Hacıeminoğlu bu yüzden "son çekim edatı" teriminin kullanılmasının, ister istemez akla bir "ön çekim edatı"nın varlığını getireceğini söyleyerek "son çekim edatı" yerine yalnız "çekim edatı" demeyi tercih eder³⁵. Zeynep Korkmaz ise bu kelimelere karşılık olarak "edat" teriminin kullanılması gerektiğini söyler. "Son çekim edatı"nın, "ön çekim edatı"nın düşündürmesi gibi; "çekim edatı"nın da çekim edatı olmayan edatların varlığını düşündüreceğini belirtir. Zeynep Korkmaz, ayrıca bazılarının kullandığı "takı" teriminin de, eki hatırlatan eğreti bir terim olduğunu, hatta bir zamanlar bazı dil bilgisi kitaplarında "takı" kelimesinin "ek" karşılığında kullanıldığını hatırlatır³⁶. Biz de Zeynep Korkmaz gibi düşünüp, bu sebeplerden dolayı "ilgeç, ilgiç, takı, sontakı" terimleri yerine, bu kavram için (bağlaç ve ünlemleri katmaksızın) daha yaygın bir kullanımı olan "edat" terimini seçtik.

Çağdaş Türk lehçelerinde terim konusunda Türkiye Türkçesinde bulunan karışıklık görülmez. Edat terimi, her lehçede bir veya iki terimle karşılanmaktadır. Bazen o lehçedeki terimle birlikte Rusça "poslelog" terimi de kullanılmaktadır. Ayrıca çağdaş Türk lehçelerinde kullanılan terimle kastedilen bizim "edat" diye adlandırdığımız kavramdır. Yani bizdeki gibi bir karışıklık söz konusu değildir. Türkiye Türkçesi dışındaki günümüz Türk lehçelerinde edat anlamında şu terimler kullanılmaktadır: Azerbaycan Türkçesi: goşma³⁷, Türkmen Türkçesi: söz soñu/poslelog³⁸, Gagauz Türkçesi: ardlaf³⁹, Özbek Türkçesi: kömäkçi⁴⁰, Uygur Türkçesi: tirkälmä⁴¹, Tatar Türkçesi: beyläk⁴², Kazak Türkçesi: septewlik⁴³, Kırgız Türkçesi: candooç⁴⁴, Başkurt Türkçesi: beylewés⁴⁵, Karakalpak Türkçesi: tirkewiş⁴⁶, Kumuk Türkçesi: poslelog⁴⁷, Nogay Türkçesi: baylavış⁴⁸, Karaçay-Balkar Türkçesi: soñra⁴⁹, Kırım Tatar Türkçesi: münasebetçi⁵⁰,

³⁵Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, s. 1

³⁶Zeynep Korkmaz, *agm.*, s. 233-234

³⁷Seyfettin Altaylı, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I*, MEB Yay., İstanbul 1994, s. 542

³⁸P. Azımov-G. Sopiyeç-Y. Çöñneyev, *Türkmen Dili*, Aşgabat 1992, s. 272

³⁹Emine Gürsoy-Naskali, *Türk Dünyası Gramer Terimleri Klavuzu*, TDK Yay., Ankara 1997, s. 36

⁴⁰Faxri Kamâl, *Xâzirgi Zamân Uzbek Tili*, Tâşkent 1957, s. 494

⁴¹E. N. Nurmahanova, *Türki Tilderiniñ Salıstırmalı Grammatikası*, Almatı 1971, s. 132

⁴²L. T. Maxmutova-M. G. Möxemmediyev-K. S. Sabirov-Ş. S. Xanbikova (Red.), *Tatar Télénéñ Añlatmalı Süzlégé I A-Y*, Kazan 1977, s. 204

⁴³E. N. Nurmahanova, *age.*, s. 132

⁴⁴E. Abduldayev-D. İsayev, *Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sözdüğü*, Frunze 1969, s. 187; E. N. Nurmahanova, *age.*, s. 132

⁴⁵İ. M. Ağışev vd., *Başqort Télénéñ Hüzlégé I*, Meskeç 1993, s. 199

⁴⁶E. N. Nurmahanova, *age.*, s. 132

⁴⁷İ. A. Kerimov-A. B. Axmedov, *Qumuq Til*, Maxaçkala 1965, s. 141

⁴⁸S. A. Kalmıkova vd., (Red. N. A. Baskakov), *Nogayşa-Orıssa Sözlük*, Moskva 1963, s. 66

⁴⁹A. M. Appayev-A.M. Bayramkulov-A. Y. Boziyev-A. X. Sottayev, *Qaraçay-Malqar Tilni Grammatikası, Fonetika, Morfologiya, Sintaksis*, Nalçik 1966, s. 231

⁵⁰Hülya Savran, *Kırım Tatar Türkçesi*, Balıkesir 2001, s. 37

Karay Türkçesi: poslelog⁵¹, Altay Türkçesi: ulantı/bölüğeş⁵², Hakas Türkçesi: sös soo~ulag sös⁵³/poslelog⁵⁴, Tuva Türkçesi: ederinçi⁵⁵, Şor Türkçesi: soon-sös⁵⁶, Yakut Türkçesi: cöhüöl, kälın äbiskä⁵⁷, Çuvaş Türkçesi: xıssımax⁵⁸.

Tanım:

Yukarıdaki açıklamaları yaptıktan ve terimi "edat" olarak belirledikten sonra edatın tanımına geçebiliriz. Zeynep Korkmaz "Gramer Terimleri Sözlüğü"nde edatı: "Yalnız başına bir anlam taşımayan; ancak, isim ve isim soylu kelimelerden sonra gelerek sonuna geldiği kelimeyle cümledeki başka kelimeler arasında anlam ilişkisi kuran, gramer görevli müstakil kelime" şeklinde tanımlar⁵⁹. Türkçe Sözlük'te edat: "Bir kelimedden sonra gelerek o kelime ile diğer öğeler arasında anlam ilişkisi kuran kelime, ilgeç" diye tanımlanmıştır⁶⁰.

Edat konusundaki tanımlar büyük oranda benzerlikler göstermektedir. Farklı terimler kullanılmasına rağmen tanımlarda önemli ölçüde yakınlık görülür. "Son çekim edatı" terimini kullanan Muharrem Ergin edatı "mânâları olmayan, sadece gramer vazifeleri bulunan kelimeler" olarak tanımlar⁶¹. Muharrem Ergin, "son çekim edatları"nın "işletme eki vazifesi gören edatlar" olduğunu belirttikten sonra, bunların isimlere gelerek onların çeşitli zarf hâllerini yaptığını, fonksiyonları bakımından da hâl eklerine benzediğini belirtir ve hâl eklerinin ismin nominal hâllerini, isim hâllerini; "son çekim edatları"nın ise ismin adverbial hâllerini, zarf hâllerini meydana getirdiğini ifade eder⁶².

Tuncer Gülensoy edatı "bir kelimedden sonra gelerek, o kelimeyle ötekiler arasında bağlantı kuran kelimeye edat denir. Edatlar manaları olmayan, yalnızca gramer vazifeleri bulunan kelimelerdir. Tek başlarına mânâları yoktur ve hiçbir nesne veya hareketi karşılamazlar" diye tanımladıktan sonra, "son çekim edatı"nı da "bu edatlar işletme eki vazifesi gören edatlar olup, isimlerden sonra gelerek onların çeşitli zarf hallerini yaparlar" şeklinde tanımlar⁶³. A. Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri adlı eserinde, "isimleri, zamirleri ve sayıları takip eden, onlarla sıkı sıkıya bağlı, mânâlarına göre onlara tabi, fakat gramer bakımından onlara hakim kelimeler"i, "son çekim edat"ı olarak tanımlar⁶⁴.

⁵¹Mikolas Firkovičius, *Mien Karayçe Ürianiam*, Vilnius 1996, s. 107

⁵²Emine Gürsoy-Naskali, *age.*, s. 36

⁵³Emine Gürsoy-Naskali, *age.*, s. 36

⁵⁴D. F. Paçatakova, *Xakas Tili*, Leksika, Fonetika, Morfolojiya, Abakan 1962, s. 218

⁵⁵A. A. Palmbaxa (Red.), *Tuvinsko-Russkiy Slovar*, Moskva 1955, s. 576

⁵⁶Emine Gürsoy-Naskali, *age.*, s. 36

⁵⁷Yong-Song Li, *agt.*, s. 4

⁵⁸Yong-Song Li, *agt.*, s. 4

⁵⁹Zeynep Korkmaz, *age.*, s. 51

⁶⁰*Türkçe Sözlük 1*, TDK Yay., Ankara 1998, s. 431

⁶¹Muharrem Ergin, *age.*, s. 348

⁶²Muharrem Ergin, *age.*, s. 365-366

⁶³Tuncer Gülensoy, *age.*, s. 427

⁶⁴A. Von Gabain, *age.*, s. 97

"Son çekim edatı" terimini kullanan Recep Toparlı edatı genel olarak ele alır ve "edat"ın tanımını şöyle yapar: "Edat, Arapça bir kelimedir. "âlet, vasıta" anlamlarına gelir ve çoğulu da "edevat"tır. Edatların tek başına anlamları yoktur, ancak yanında kullanıldıkları kelimelerle birlikte bir anlam kazanırlar. Kesinlikle çekim eki almayan edatlar bir nevi donmuş kelimelerdir, onlardan yeni kelimeler türetmek de mümkün değildir. Edatlar isim çekim eklerine benzerler. Ancak onlardan daha zengin bir kullanıma sahiptirler." dedikten sonra edatları, "ünlem edatları", "bağlama edatları" ve "son çekim edatları" olarak üçe ayırır ve "son çekim edatlarını, "isimlerden sonra gelerek, bağlı olduğu isimle cümlelerin diğer unsurları arasında "zaman", "yer", "tarz", "benzerlik", "başkalık", vb. bakımlardan çeşitli ilgiler kuran kelimeler" olarak tanımlar⁶⁵.

"Çekim edatı" terimini kullanan Necmettin Hacıeminoğlu bunların "isimlerden sonra gelerek, bağlı olduğu isimle cümlelerin diğer unsurları arasında zaman, mekân, cihet, tarz, benzerlik, başkalık v. b. bakımlardan çeşitli ilgiler kuran kelimeler" olduğunu söyler⁶⁶. Yine "çekim edatı" terimini kullanan Sezai Güneş edatları kendi içinde "çekim edatları, bağlama edatları ve seslenme (hitap) edatları" diye üçe ayırdıktan sonra, "çekim edatı"nın tanımını şöyle yapar: "Edat, Arapça âlet anlamına gelen bir kelime olup; terim olarak, -daha önce canlı bir hâlde iken-zamanla kalıplaşarak anlamlarından belli belirsiz uzaklaşan kelimeleri ifade eder. Edatlar, kendi anlamları olmayan veya kendi anlamı gözetilmeden kullanılan görevli unsurlar olup, genellikle isimlerle birlikte kullanılırlar ve bu isimleri (taşıdıkları özel ifadeler doğrultusunda) başka bir unsura bağlarlar. Bu bakımdan, isim çekim eklerine benzer bir özellik taşırlar. Bağımsız hâlde iken kendilerine özgü bir anlam taşımayan edatlar çekimlenemezler; ancak, isim gibi kullanıldıkları takdirde çekim eki alabilirler.⁶⁷"

M. Kaya Bilgegil edatı "anlamlarının eksikliği yüzünden tek başına bir hükme hedef olamayan veya haklarında hüküm verilemeyen, esasen nefislerindeki mahsur anlam da, takip ettikleri isim soylu kelimedenden sonra meydana çıkabilen" sözler olarak tanımlar⁶⁸. Haydar Ediskun "edat"ın, "başlıbaşlarına anlamları olmayan, ancak kelimelere, takımlara, kelime öbeklerine ulandıkları ya da bir cümleye girdikleri zaman çeşitli anlam ilgileri kuran ve böylece kendi anlamları sezilen kelimeler" olduğunu ifade eder.⁶⁹

"Takı" terimini kullanan Tahsin Banguoğlu edatların "isimlerden sonra gelip onların söz içinde başka unsurlarla ilişkilerini kuran kelimeler" olduğunu belirterek, "bunlar başlıbaşına bir kavram sahibi olmayıp iki kavram arasındaki ilişkiyi belli etmeye yararlar" der⁷⁰. Tahsin Banguoğlu gibi "takı" terimini kullanan Ahmet Topaloğlu da,

⁶⁵Recep Toparlı, *agm.*, s. 432

⁶⁶Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, s. 1

⁶⁷Sezai Güneş, *age.*, s. 221

⁶⁸M. Kaya, Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, Dergâh Yay., İstanbul 1984, s. 220

⁶⁹Haydar Ediskun, *age.*, s. 284

⁷⁰Tahsin Banguoğlu, *age.*, s. 385

"takı"ların "genellikle tek başına anlamı olmayan, isim soylu kelimelerden sonra gelerek onların söz içinde başka öğelerle ilişki kurmalarını sağlayan kelime türü" olduğunu belirtir⁷¹.

Neşe Atabay "ilgeç" terimini kullanır ve bunların, "anlam ve görevleri daha çok, tümce içinde, birlikte bulunduğu sözlerle beliren, sözcükler arasında ilgi kurmaya yarayan öğeler" olduğunu belirtir⁷². "İlgeç" terimini kullanan bir diğer gramercimiz Tahir Nejat Gencan da, "sözcükler, kavramlar arasında anlam ilgisi kurmaya yarayan ve ancak bu görevleri için kullanılan sözcükler"i ilgeç olarak tanımlar⁷³. Oya Adalı "Görevsel-Özgür Biçimbirimler" olarak değerlendirdiği "ilgeç"i, "addan sonra yer alan, adla doğrudan ya da belli durum ardılları aracılığıyla birlik oluşturan görevsel öncüller" olarak tanımlar⁷⁴. Mehmet Hengirmen de "ilgeç" terimini kullanır ve şöyle der: "Sözcükler arasında ilgi kuran sözcüklere ilgeç denir. İlgeçler, bir sözcükten sonra gelir ve bu sözcük ile öteki sözcükler arasında ilgi kurar."⁷⁵

Çağdaş Türk lehçelerinin gramerlerinde yapılan edat tanımları, Türkiye Türkçesi gramerlerindekiyle hemen hemen aynı olup, büyük benzerlikler göstermektedir. Tatar diltçilerinden D. G. Tumaşeva edatı şöyle tanımlar: "Cümledeki kelimeler arasında çeşitli ilgiler kuran kelimelere edat denir. Edatlar nesnelere, görüntüler, süreçler ve bilgiler arasında araç, karşılaştırma, sebep, amaç, zaman, yer ve başka türlü ilgiler kurarlar. Yalnız başlarına anlamları yoktur. Kendi başlarına cümlenin unsuru olamazlar, onların görevi kelimeler arasında ilgi kurmaktır. Edatlar kelime grubu oluşturdukları kelimelerle birlikte cümlenin ögesi olurlar."⁷⁶ Bir diğer Tatar diltçisi V. N. Xangildin de edatları, "başlı başına anlamları olmayan, diğer kelimeler gibi yeni kelime türetmeyen, kelimeler arasında anlam ilgisi kurmaya yarayan yardımcı kelimeler" olarak tanımlar⁷⁷.

"Kırgız Tili Grammatikası"nda edatlar, isim ile fiilin, isim ile ismin arasındaki sentaktik bağlantıyı sağlayan kelimeler olarak tanımlanır⁷⁸. "Hezirgi Qaraqalpaq Tili" adlı eserde edatın tanımı şöyle yapılmaktadır: "Edat, kendisiyle bağlantılı kelimedden sonra gelerek, o kelimelerin belirli bir hal ekiyle bağlı olmasını talep eder ve bağlı olduğu kelimenin, cümledeki başka kelimelerle bağlantısını sağlamak için görev yapar. Edatlar belirli bir haldeki anlamlı kelimelere bağlanarak gelir ve bu kelimeleri başka kelimelere bağlar. Edatlar cümledeki düşünceyi, anlamı güçlendirmesi bakımından önemli bir göreve sahiptir. Kendisinden önceki hal ekine uygun olarak, cümledeki ilginin, yönelmenin,

⁷¹Ahmet Topaloğlu, *age.*, s. 99

⁷²Neşe Atabay-Ibrahim Kutluk-Sevgi Özel, *age.*, s. 132

⁷³Tahir Nejat Gencan, *age.*, s. 438

⁷⁴Oya Adalı, *age.*, s. 41

⁷⁵Mehmet Hengirmen, *age.*, s. 167

⁷⁶D. G. Tumaşeva, *Xezérgé Tatar Edebi Téli*, Morfologiya, Kazan 1978, s. 192

⁷⁷V. N. Xangildin, *Tatar Téli Grammatikası*, Kazan 1959, s. 279-280

⁷⁸B. Oruzbayeva-S. Kудaybergenov (Red.), *Kırgız Tilinin Grammatikası*, Morfologiya, Frunze 1964, s. 327

sınırlamanın gücünü artırır. Edatların anlamları, cümlede bağlı olduğu kelimeyle birlikte ortaya çıkar.⁷⁹"

"Qaraçay-Malqar Tilni Grammatikası"nda edatlardan geniş olarak bahsedilmiş olup, özet olarak şunlar söylenmektedir: "Edatlar kendi başlarına anlamları olmayan, anlamlı kelimelerle birlikte bir anlam değeri taşıyan yardımcı kelimelerdir. Edatlar isim ile fiilin arasında her türlü gramatik anlamı, görünüşü sağlarlar, hal eklerinin anlamlarını tamamlayıp, yeni sentaktik ilgiler kurarak, sentaktik bağlantının gücü ile düşüncüyü bütün derinliğiyle ortaya koyarlar⁸⁰." "Qumuq Til" adlı eserde de edatlar, "kelimelerin birbiriyle olan münasebetini sağlayan yardımcı kelimelere edat denir. Bu kelimeler çekimlenmez. Edatlar, isimlerin nesne ya da nesne ile yüklem arasındaki zaman, yer, sebep, istek, ölçü, sayı, vasıta münasebetlerini anlatırlar" şeklinde tanımlanmaktadır⁸¹.

"Xezirki Zaman Türkmen Dili" adlı eserde edatlar için, "Kendisiyle münasebette olan kelimelerin sonuna gelip, o kelimelerin belirli bir hal ekiyle gelmesini talep etmekle birlikte, kendi önündeki kelimenin cümlede başka bir kelime ile olan gramatik ilgisini göstermeye hizmet eden kelimelere edat denir. Edatların görevi kendisiyle gramatik bakımdan münasebette olan kelimeyle birlikte ortaya çıkar." denmektedir⁸².

Azerbaycan dilcilerinden R. E. Rüstemov edatları, "yalnız başına anlamı olmayan, belli kelimelere eklendikleri zaman anlam kazanan ve eklendikleri kelimelerle birlikte amaç, sebep, durum, zıtlık, ilgi, başkalık, nispet, uygunluk, esas, köken vs. ilgiler kuran kelimeler" olarak tanımlar⁸³. Edatlar üzerine geniş bir inceleme yapan Azerbaycanlı dilcilerden E. Şükürov edatları, "gramatik yönden değişmeyen, adlardan bazen de mastarlardan, sıfat-fiillerden sonra gelip eşya ile hareket (ad ile fiil) veya eşya ile eşya (ad ile ad) arasında belirli bir ilgi kuran, sözlük anlamına sahip olmayan yardımcı kelimeler" olarak tanımlar⁸⁴. Bir diğer Azerbaycanlı dilci M. Hüseyinzade de edatlar için "asıl kelime köklerinden oluşup, ekleşmeye doğru meyleden ve her ikisinden (hem müstakil anlamlı kelime köklerinden, hem de müstakil anlama sahip olmayan eklerden) tamamen ayrılan bir kelime türü"dür der⁸⁵.

Özbek gramercilerinden Faxri Kamâl edatları öyle tanımlamaktadır: "Edatlar yalnız başına anlamları olmayan, diğer kelimeler gibi cümlede yalnız başına kullanılamayan görevli kelimelerdir. Edatlar morfolojik bakımından değişmezler. Onlar, isimden ya da

⁷⁹D. S. Nasırov-E. B. Berdimuratov-A. D. Dävletov-A. B. Bekbergenov, *Häzirgi Qaraqalpaq Tili, Morfologiya, Nökis* 1981, s. 236-237

⁸⁰A. M. Appayev-A.M. Bayramkulov-A. Y. Boziyev-A. X. Sottayev, *age*, s. 231-232

⁸¹İ. A. Kerimov-A. B. Axmedov, *age.*, s. 141

⁸²P. Azımovın-M. N. Xıdırov-G. Sopiye, *Xezirki Zaman Türkmen Dili*, Aşgabat 1960, s. 475

⁸³R. E. Rüstemov-Z. İ. Budagova, *Azerbaycan Dilinin Grammatikası, Morfologiya*, Bakı 1960, s. 254

⁸⁴Elisa Şükürov, *Azerbaycan Dilinin Tarixi Grammatikası (Zerf ve Kömekçi Nitg Hisseleri)*, Bakı 1981, s. 20

⁸⁵M. Hüseyinzade, *Müasir Azerbaycan Dili, Morfologiya*, Bakı 1973, s. 291

isim görevli kelimedenden sonra gelerek, o kelimeyi başka bir kelimeyle ilgiye sokar ve bu kelimelerin çeşitli sentaktik münasebetlerini sağlar⁸⁶."

Edatların Özellikleri:

Yukarıda verilen edat tanımlarından sonra, edatların başlıca şu özellikleri meydana çıkmaktadır.

1. Tek başlarına anlamları yoktur.
2. Anlamları ve görevleri birlikte kullanıldıkları kelimeler ile ortaya çıkar.
3. Edatlar cümlede kelime veya kelime birlikleri arasındaki ilişkiyi sağlamaya yararlar.
4. Edatlar gramer görevli kelimelerdir.
5. Edatlar cümlede kendi başlarına bir öge olamazlar, geldikleri kelimeyle birlikte cümlelerin ögesi olurlar.
6. Edatlar kendilerinden önce gelen kelimenin belirli bir hal ekiyle kullanılmasını talep ederler.
7. Edatların cümledeki yeri bellidir, mutlaka isimden sonra gelerek kullanılırlar.
8. Edatlar görevleri bakımından hal eklerine benzerler.

Yukarıda maddeler halinde verdiğimiz edatların özelliklerini biraz daha genişleterek şunları söylemek mümkündür.

Edatların Anlamı Meselesi: Tanımlardan da görüleceği üzere edatlar, tek başına anlamı olmayan kelimeler olarak ele alınmaktadır. Neşe Atabay edatların anlamsız olduğu görüşüne katılmaz ve hiçbir dilde anlamsız kelime olmadığı gibi, kelimelerin belirli kavramların anlatımı için yaratıldığını söyler⁸⁷. Necmettin Hacıeminoğlu da "Türk dilinde öksüz kelime yoktur" der⁸⁸. Aslında edatlar anlamsız kelimeler değildir. Çünkü edatların kökenlerine gidildiği zaman her edatın bir isim veya fiil köktüne gittiği görülebilir. Bu köklerin de o devir için elbette bir anlamı vardır. Edatlar dilde sonradan edat görevi kazanmış kelimelerdir. Meselâ bugün "gibi" edatının bir anlamı yok gibi görünmektedir. Oysa bu edatın kökü Kaşgarlı Mahmud'da *kep*"şekil, kalıp, öğür" olarak geçer⁸⁹. Daha sonra "*kep*" kelimesi 3. teklik şahıs iyelik eki alarak *kep+i > kebi > gibi* şekline döndüştür. Yani o devirde "*gibi*" bir şeyin şekli, benzeri, kalıbı anlamında kullanılır. Fakat, dilin gelişme süreci içinde kelimenin bu yapısı ve anlamı değişmiş, kelime donmuş, kalıplaşmış ve biraz da ilk anlamından sıyrılmış olarak bugüne gelmiştir. Şayet biz, "*gibi*" kelimesini Kaşgarlı'da bulamasaydık veya bu gelişim sürecini bilemeseydik, bu edat için de kökeni belirsiz, anlamsız bir kelime diyecektik. N. Hacıeminoğlu'nun da dediği gibi

⁸⁶Faxri Kamâl, *age.*, s. 494-495

⁸⁷Neşe Atabay-İbrahim Kutluk-Sevgi Özel, *age.*, s. 134

⁸⁷Neşe Atabay-İbrahim Kutluk-Sevgi Özel, *age.*, s. 134

⁸⁸Necmettin Hacıeminoğlu, "Türk Dilinin Mantık Sistemi ve Kelime Aileleri", TKA (Prof. Dr. Muharrem ERGİN'e Armağan), Yıl: XXVIII/1-2, 1990, Ankara 1992, s. 194

⁸⁹Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi* C. III (Çev. Besim Atalay), TDK Yay., Ankara 1992, s. 119

dilde anlamsız kelime yoktur. Kelimenin anlamsız görünmesi, bizim onun ilk şekline ve kökenine ulaşamamızdan kaynaklanır. Edatı ve edatlarda anlam meselesini de bu çerçevede içinde ve bu bakış açısıyla ele almak gerekir. Dolayısıyla edatlar anlamsız kelimeler değil, belki dilin tarihi gelişme süreci içinde anlam kaymasına uğramış ve anlamlarından az veya çok uzaklaşmış kelimelerdir. "teg, tegin, birle, için, utru" gibi eskiden beri edat olarak kullanılan kelimelerin anlamını ve yapısını çözmekte zorlanırken, dilin daha sonraki dönemlerinde edat görevi yüklenmiş "karap, başka, hakkında, göre, bakarak" vb. kelimeleri daha rahat anlamakta ve yapısını kolaylıkla çözebilmekteyiz. Bu kelimeler bugün isim, sıfat, zarf, zarf-fiil olarak kullanılırken, aynı zamanda edat göreviyle de kullanılmaktadır.

Muharrem Ergin "edatlar tek başlarına mânâsızdırlar. Fakat mânâlı kelimelerle birlikte kullanılırken bir dereceye kadar mânâlanır, bir ifade kazanır, böylece bir gramer vazifesi yapacak duruma gelirler. İçlerinden bir kısmı tek başına da bir ifadeye sahip olabilir. Fakat bu ifadenin anlaşılabilmesi için de diğer kelime grupları ve cümlelerle bağlanması lazımdır. Diğer bir kısmı ise birlikte kullanıldıkları unsurlardan ayrı bir şey ifade etmez, ifade bakımından sıkı sıkıya onlara bağlı kalırlar" der⁹⁰. Ergin'in "bir kısmı tek başına bir ifadeye sahip olabilir" dediği edatlar dilin gelişme süreci içinde daha sonra ortaya çıkmış edatlardır. Anlamsız veya anlamı zayıf olanlar ise, çok önceden edat durumuna geçtikleri için bugün anlamsız gibi görünmektedirler.

Edatlar dildeki görevli kelimelerdir. Cümlede kelimeler arasındaki anlam ilişkilerini sağlayarak bir nevi yardımcı kelime görevi görürler. Bu, onların anlamlarındaki eksiklikten kaynaklanmaktadır. Bu yüzden tek başına cümlelerin ögesi olamazlar. Cümlede ancak birlikte kullanıldıkları kelime ile birlikte bir anlam kazanırlar ve bu şekilde cümlelerin ögesi durumuna gelirler. Edat kendisinden önce birleştiği kelimeyle birlikte edat grubu oluşturur. İsim unsuru önce, edat sonra gelir⁹¹. Edat grubu cümle içerisinde sıfat veya zarf durumundadır. Meselâ, "maşa kadar çocuk" örneğinde sıfat, "sabahtan beri uyuyor" örneğinde ise edat grubu zarf görevi görmektedir⁹².

Edatların bir diğer özelliği de mutlaka bir hal ekinden sonra gelerek kullanılmalarıdır. Edatlar genellikle yalın, yönelme ve çıkma hallerinden sonra kullanılırlar. Yalın halden sonra kullanılan edatlar, işaret ve kişi zamirlerinden sonra kullanıldıklarında çoğu zaman ilgi hali eki alırlar. Edatlar kullanılışlarına göre tasnif edilirken, kendisinden önce gelen hal ekine göre tasnif edilirler. Bu konuya tasnif bölümünde değinilecektir. Edatların hal ekleriyle kullanılması konusuna değinen Muharrem Ergin edatların isim unsuruna ekli veya eksiz olarak bağlandıklarını belirterek şöyle der: "Bunun gerek isim unsurunun gerek edatın cinsine bağlı bir düzeni vardır. Eğer bir isim unsuru bir isimse

⁹⁰Muharrem Ergin, *age.*, s. 348

⁹¹Muharrem Ergin, *age.*, s. 392

⁹²Haydar Ediskun, *age.*, s. 285

edatların bir kısmı onun yalın haliyle birleşir, bir kısmı ise onun bir çekim şekliyle, bir hal eki almış şekliyle birleşir. İsim unsuru zamir olduğu takdirde ise bütün edatlar onun muhakkak bir çekim şekliyle birleşir, yalın halini istemezler. Öte yandan isim unsurunun alacağı çekim eki de edatın cinsine göre değişir. İsimlerin yalın halleri ile birleşen edatlar ise zamirlerde tamlama hâli ve bazen de belirtme hâli isterler. Bu birleşme şekillerinde Türkçenin eski ve yeni devirleri arasında da bazı farklar olup (eskiden akkuzatif isteyen bir edatın sonradan genitif istemesi gibi) bu farklar Türkçenin başlıca sentaks değişikliklerinden birini teşkil eder⁹³."

Muharrem Ergin'in belirttiği zamirlerin mutlaka bir çekim şekliyle (ilgi hali) birleşmeleri konusu incelediğimiz lehçelerde biraz farklılık göstermektedir. Zamirler edata bir çekim şekli almadan, yalın halle de gelebilmektedir. Meselâ, Tat. Muzika Zıyaga bér afet te kébék, çönki xeyet yulında anıñ **arkılı** niçaklı gazaplar kürgen. (TTAS-I, s. 69) "Müzik, Ziya için âdeta bir afet gibi. Çünkü, hayat yolunda onun yüzünden ne kadar azap çekmiş."; Baş. Bınıñ **ösön** bötehénen de élék ularğa aldan oyalar ezérlep quyırğa onotmağız. (BT, s. 108) "Bunun için her şeyden de önce onlara önceden yuvalar hazırlamayı unutmayınız."; Kar.-Bal. munu **çaqlı** (KMTS, s. 167) "bunun kadar" gibi örneklerde zamirler ilgi hali alırken; "Kaz. Äwez onıñ öleñderin kitap qılıp köşirip aladı da, bizge sol **arqılı** qara tanıtpaq boladı. (MÄ, s. 26) "Avez, onun şiirlerini kitap hâline getirip yazdırıyor ve bize de onun vasıtasıyla okumayı öğretmeye niyetleniyor."; Kkp. Bul **boyınşa** onıñ ömirinde tolıp atırğan epizodlar bar. (KTTS-I, s. 324) "Bununla ilgili onun hayatını dolduracak epizotlar var."; Kum. şo **çaqı** meni ulanıñ (KRS-2, s. 353) "benim oğlum da şu kadar."; Köz karavga bu stixtıñ ol **şaklı** maktaganday zatı yok bolsa da... (NL, s. 263) "İlk bakışta bu dörtlüğün o kadar övülecek bir tarafı olmasa da..."; Oşon **üçün** soguşat. (KA, s. 102) "İki taraf savaşsa, biri yener, biri yenilir. Onun için savaşılır." örneklerinde zamirler yalın halden sonra kullanılmıştır.

Edatlar daha çok yalın, tamlama, yönelme ve çıkma halinden sonra kullanılırlar. Yalnız bazı lehçelerde (özellikle Kırgız Türkçesi) istisna olarak yükleme ve bulunma hallerinden sonra da edatların geldiği görülmektedir. Meselâ, Kırg. Men suunu **boylop** keldim. (KTG, s. 343) "Ben ırmak boyunca geldim."; Kırg. Coldon burulup, bizdi **karay** tarttı. (KS-II, s. 712) "Yoldan saparak bize doğru yöneldi."; Kkp. Asphalt joldı **boylop** eki jarım saattan waqıt jürdi. (Kkp. T. G., s. 140) "Asfalt yol boyunca iki buçuk saat zaman geçti."; Kum. Özenni **boylop** yürümek (KRS-2, s. 80) "dere boyunca yürümek"; temir yolnu **boylop** (KRS-2, s. 80) "demir yolu boyunca" örneklerinde edatlar yükleme halinden sonra; Kırg. Coldo **karay** añgemeleşip keldik. (KTG, s. 342) "Yola doğru sohbet ederek geldik."; Kırg. Coldo **kata** süylöştük. (KTG, s. 343) "Yol boyunca konuştuk."; Kum. Soñ olar tittün çığağan yerni görüp şonda **bağıp** baralar

⁹³Muharrem Ergin, age., s. 366

(KYX, s. 23) "Sonra, onlar duman çıkan yeri görüp oraya doğru gidiyorlar." örneklerinde ise edatlar bulunma halinden sonra kullanılmıştır.

Türkçede edatların zarf-fiilden sonra kullanımları çok seyrek olarak görülür. Bazı lehçelerde "berbetin, beri, berli, deri, deyim, xetlé" edatları istisna olarak zarf-fiilden sonra kullanılmaktadır. Meselâ, Nog. Men seni körgenim yok birinşi ekonomga ketkenli **berbetin**. (GNY, s. 279) "Ben birinci ekonomiye gittiğimden beri seni görmedim."; Kaz. Oğan keşeli **beri**, Tilewbergenniñ orındawındağı köne küylerdi biraz tındağan son tipti közim jettüwli edi. (Kök., s. 205) "Ona geçeli beri, Tilewbergen'in icra ettiği eski ezgileri biraz dinledikten sonra bilhassa gözlerim yaşıyordu."; Kar.-Bal. Bu duniya caratılğanlı **beri** börk kiygenleni calğan dawça bir zat titiretmegendi. (MT, s. 49) "Bu dünyü yaratılalı beri börk giyenleri, yalan tartışma gibi bir şey titretmemiştii."; Kkp. Biz "Özagropromstroy"ğa ötkeli **berli** iyesiz mäkeme bolıp qaldıq. (ADM, s. 9) "Biz "Özagropromstroy"a geleli beri sahipsiz bir müessese olarak kaldık."; Seniñ xatındı alğalı **berli**, rayonımızda suwdı ünemlep qollanıw tuwralı mäselelerdi qozğastırıp jiberdim. (ADM, s. 31) "Senin mektubunu alalı beri bölgemizde suyu idareli kullanma hakkındaki meseleleri araştırdım."; Nog. Onnan soñı suv kaynağışa **deri** un iylemege kerek edi. (TEL, s. 43) "Ondan sonra su kaynayıncaya kadar, unu yoğurmak gerek idi."; Nog. köriskenşe **deyim** (NOS, s. 99) "görüşünceye kadar".; Tat. Gomumi cıyılış cıygançıga **xetlé**, hiçşikséz, tagın bér kat Ayazgulovka barıp kaytırğa kirek. (TTAS-III, s. 387) "Genel meclis toplanıncaya kadar, şüphesiz, yeniden bir kez Ayazgulov'a gidip dönmek gerek."

Yine az olarak görülen durumlardan birisi de çekimli fiillerden sonra edatların kullanılmasıdır. Bazı lehçelerde (Tatar, Başkurt ve nadiren Kırgız Türkçesi) çekimli fiillerden sonra edatların kullanılmasına rastlanmaktadır. Tat. Yeşelçeler zur uñış birsén **öçén**, törlé agrotexnika çaraları kürerge kirek. (TTG, s. 281) "Sebzelerden bol verim alınması için, çeşitli tarım tekniğiyle ilgili usüller kullanmak gerek."; Tat. Söyekleremde nindidér bér tavış işétéldé **kébék**. (TE, s. 96) "Kemiklerimde de nasıldır bir ses işitildi gibi."; Tat. Bér xis eydep bara **sıman**, Bér tılsımlı uy başta. (TTAS-II, s. 700) "Bir his kalkıp gidiyor gibi, bir tılsımlı fikir başta."; Kırg. Men cogoruda aytım **şekildi**. (KTG, s. 333) "Ben yukarıda dedim gibi."; Baş. Qullanıwğa qulaylı bulhın **ösön**, meqelderze tema buyınsa tuplap urınlaştırıw kerek tabıldı. (BXM, s. 4) "Kullanımı kolay olsun diye, atasözlerinin temaları bakımından toplanarak yerleştirilmesi uygun görüldü."; Baş. Küzzerénde elle nindey hağış bar **hımaq**. (BT, s. 157) "Gözlerinde sanki hasret var gibi."; Baş. Unı qabat küre almam **töglö**. (BRH, s. 52) "Onu tekrar göremem gibi."

İncelediğimiz lehçelerde "çaklı, çalış, dep, xetlé, kadar, sarı, şelli, tiklé" gibi edatların hem yalın halden sonra, hem de yönelme halinden sonra kullanıldığını tespit ettik. Bu edatlar yalın halden sonra kullanıldıklarında karşılaştırma, yönelme halinden sonra kullanıldıklarında da sınırlama yapmaktadırlar. Mustafa Öner "Türkçede Çekim

Edatlarının "Karşılaştırma" ve "Sınırlandırma" Bağlantıları" adlı bildirisinde hem karşılaştırma hem sınırlandırma işleviyle kullanılan on dört edatın (kadar, teg, tekli, teki, teñi, defilli, tegi, degin, dakın, kibi, çen, çenli, çaklı, xetlé) varlığını tespit etmektedir⁹⁴. Bu edatlar karşılaştırma yaptığı zaman yalın halden sonra, sınırlandırma yaptığında ise yönelme halinden sonra kullanılmaktadır. Mustafa Öner karşılaştırma görevinin, sınırlandırma görevinden daha eski olduğunu, sınırlandırmanın ise dilde daha geç bir devrede başladığını belirtir⁹⁵. Bu durum da yalın hal ile edat kullanımının, yönelme halinden sonra edat kullanımından daha eski olduğunu işaretidir. Konuyla ilgili fikir belirten bazı dilciler de tarihî metinlerden hareketle bu duruma dağınmaktadır. E. Şükürov eski Türk yazıtlarında ilgide olduğu kelimeyi yönelme hal eki ile yönlendiren edatların çok az olduğunu belirtir⁹⁶. Ayrıca çıkma halinden sonra edat kullanımının da, Türkçede yeni bir hadise olduğunu ve çıkma halinin diğer hal eklerinden çok sonra ortaya çıktığını ifade eden Şükürov, Orhun yazıtlarında gramatik ilgide olduğu bulunma-çıkma hal eki ile kullanılan yalnız bir edatın (kisre) olduğunu söyleyerek şu örnekleri verir: "... ol kan yok boltukda kisre (... o han öldükten sonra); Anta kisre (Ondan sonra)"⁹⁷.

Buradan da anlaşılıyor ki, yönelme hal ekinin edatlarla kullanılması yalın halden sonra, çıkma hali ekinin edatlarla kullanılması da yönelme halinden daha sonra ortaya çıkmıştır. Yönelme ve çıkma halinden sonra kullanılan edatların anlamları, yalın halden sonra kullanılan edatlara nazaran daha açık sezilmektedir. Meselâ, çıkma halinden sonra kullanılan "başka, özge, sofi, soñra, élék, burun" vb. edatların anlamı oldukça açıktır. Ayrıca bu edatlar isim, sıfat ve zarf görevleriyle de kullanılabilir. V. N. Xangildin bu tür kelimelerin asıl kelimelerden edatlaştıklarını ve daha geç bir devrede edat görevi kazandıklarını belirtir⁹⁸. D. G. Tumaşeva da bu tür edatların kendi anlamlarından uzak olmadıklarını ve bunlar içerisinde yalnız "birle" edatının kendi anlamından uzaklaştığını ve diğerlerine göre gerçek edat olduğunu belirtir⁹⁹.

Yalın halden sonra kullanılan edatlar daha çok miktar, nitelik bakımından karşılaştırma yapar ve çeşitli anlam ilgileri kurarlar¹⁰⁰. Mustafa Öner yalın halle kullanılan edatların öncelikle karşılaştırma yaptıklarını ve bu edatların daha sonra yönelme hali eki alarak sınırlandırma fonksiyonu kazandıklarını belirterek, "semantik ve morfolojik bakımdan daha basit (ilkel) olan yapıdan (karşılaştırma), daha karmaşık olana doğru bir geçiş" olduğunu söyler¹⁰¹.

⁹⁴Mustafa Öner, "Türkçede Çekim Edatlarının "Karşılaştırma" ve "Sınırlandırma" Bağlantıları", VII. MATK (8-12 Kasım 1999, İstanbul)'ye sunulan bildiri, s. 1-8

⁹⁵Mustafa Öner, *agb.*, s. 2

⁹⁶Elisa Şükürov, *age.*, s. 34

⁹⁷Elisa Şükürov, *age.*, s. 41

⁹⁸V. N. Xangildin, *age.*, s. 284

⁹⁹D. G. Tumaşeva, *age.*, s. 196

¹⁰⁰Tahsin Banguoğlu, *age.*, s. 387

¹⁰¹Mustafa Öner, *agb.*, s. 2

Yönelme halinden sonra kullanılan edatlar daha çok yer, yön, sınır ilişkileri bakımından sınırlandırmalar ve karşılaştırmalar yaparlar¹⁰². Bu edatlar işin, hareketin yerini, yönünü, son haddini bazen de zaman kavramının devamlılığını bildirir. E. Şükürov, yönelme halinden sonra kullanılan edatların, yalın halden sonra kullanılan edatlardan farklı olarak yalnız adla fiil arasında gramatik bir ilgi kurduğunu belirtir¹⁰³.

Çıkma halinden sonra kullanılan edatlar ise daha çok zaman ve yer-yön ilişkileri kurarak, sebep, sonuç, ayrılık gösterirler¹⁰⁴. Çıkma haliyle kullanılan edatların çoğu anlamlı kelimeler olup, aynı zamanda isim, sıfat ve zarf olarak da kullanılmaktadır. J. Deny bu edatların aslında edat olarak kullanılan zaman ve mekân zarfları olduğunu ve bunlardan bazılarının (beri, ileri) sadece mekân olarak değil, zaman edatları olarak da kullanıldıklarını söyler¹⁰⁵. Şükürov da, çıkma hal eki ile kullanılan edatların genellikle isim ile fiil arasında gramatik ilgiler kurarak, işin, hareketin sebebini veya zamanını bildirdiklerini kaydeder¹⁰⁶.

Edatlarla ilgili tanımlardan ortaya çıkan özelliklerden birisi de, edatların isimlerden sonra kullanılmasıdır. Edatlar isimlerden ve isim soylu kelimelerden sonra kullanılmaktadır. Bunlar isim, zamir, isimleşmiş kelimeler (zarf, sıfat) ile isimleşmiş (çekimsiz) fiil şekilleri olan isim-fiil ve sıfat-fiillerdir. Ayrıca incelememizde seyrek olarak bazı edatların zarf-fiilden sonra ve çekimli fiillerden sonra da kullanıldığı tespit edildi (örnekleri yukarıda verildi).

Araştırmacıların çoğu tarafından dile getirilen bir diğer husus da edatlar ile hal ekleri arasında görev bakımından olan yakınlıktır. Zeynep Korkmaz "edatların cümle içinde geçici bir görev yüklenmiş olmaları onları aynı nitelikteki ismin hal ekleri ile paralel duruma getirmiştir" der¹⁰⁷. Edatlar da, hal ekleri de kelimeler arasında çeşitli bakımlardan ilgiler kuran görevli kelimelerdir. Edatlar ve hal ekleri yer, zaman, amaç, sebep, karşılık, yön, başkalık vb. bakımlardan çeşitli anlam ilgileri kurarlar¹⁰⁸.

Hal ekleri görev ve anlam bakımından edatlara çok yakındır. Bazen bir edat kullanılmadan, anlam yönelme veya çıkma haliyle ifade edilebilmektedir. Meselâ, "Bu kitabı Ahmet için getirdim" veya "Suların kesik olmasından dolayı çamaşır yıkayamadım" cümlelerini "Bu kitabı Ahmet'e getirdim"; "Sular kesik olduğundan çamaşır yıkayamadım" örneklerinde olduğu gibi hal ekleriyle ifade edebiliriz. Edatlarla çekim eklerinin görev bakımından benzerliklerine dikkat çeken A. M. Şerbak, edatların hal ekleriyle ifade edilebilen mânâlara detaylaşma nüansları veren kelimeler olduğunu

102Tahsin Banguoğlu, *age.*, s. 387

103Elisa Şükürov, *age.*, s. 34

104Tahsin Banguoğlu, *age.*, s. 387

105Jean Deny, *age.*, s. 596

106Elisa Şükürov, *age.*, s. 41

107Zeynep Korkmaz, *agm.*, s. 235

108H. Mirzezade, *Azerbaycan Dilinin Tarixi Morfologiyası*, Bakı 1962, s. 298-299

söyler¹⁰⁹. Faxri Kamâl da edatların hal ekleri vasıtasıyla verilen anlamı güçlendiren, açıklayan ve hal eklerine göre anlamı daha geniş olan kelimeler olduğunu belirtir¹¹⁰. A. Von Gabain ise eşitlik ve vasıta halinin edattan eklediğini, diğer hal eklerinin de edattan ekleşme ihtimalinin olduğunu belirterek bu yakınlığa temas etmiştir¹¹¹. Muharrem Ergin de aynı konuya değinerek "bir hal ekinin zamanla yerini bir son çekim edatına bırakması, o edatın ekleşerek ekin yerini alması da yine bu yakınlıktandır" der¹¹².

Edatlar ve hal ekleri arasındaki fark ise ekleşme ve vurgu bakımındandır. Edatlar bağımsız olarak kullanılır, ekleşmezler ve vurguyu üzerlerine alırlar. Hal ekleri ise ek şeklinde kullanıldıklarından ses uyumlarına boyun eğerler ve vurgu taşımazlar¹¹³. Edatlar ise özgür kelimeler olduklarından ilgili buldukları isimlerin ünlü uyumuna tabi olmazlar¹¹⁴.

Edatlar görevli kelimeler olması, anlamlarının zayıflığı, kelimelerin sonuna gelerek gramatikal ilgi kurma özellikleri, ekleşmeye müsait kelimeler olmaları dolayısıyla bu konuyla ilgilenen araştırmacıların çoğu tarafından hal ekleriyle mukayese edilmiş ve ismin hallerinin anlamını güçlendiren, tamamlayan unsurlar gibi değerlendirilmiştir. Mustafa Öner, "Türkçede Edatlı (Sentaktik) İsim Çekimi" adlı makalesinde çekim edatlarıyla kurulan kelime grubunun, aslında bir edatlı (sentaktik) isim çekimi olduğunu ve bu edatlı çekimin de gramerlerde isim çekimi içerisinde gösterilmesi gerektiğini belirtir. Zira fonksiyonları bakımından edatların da, hal eklerinde olduğu gibi "mesafe, zaman, beraberlik, sınırlandırma, benzerlik, amaç, sebep, müzakere, uzaklaşma, karşılaştırma" fonksiyonları yaptığını söyler. Mustafa Öner ayrıca, Türkiye Türkçesinde "ile"nin kalıplaşmasından dolayı hal ekleri içinde değerlendirildiğini, ancak bunun yanında ekleşmemiş birçok edatın bu kapsamın dışında bırakıldığını ifade eder¹¹⁵. Tuncer Gülensoy da "Kütahya ve Yöresi Ağızları" adlı eserinde "için" edatını hal ekleri içinde "sebep gösterme hali" diye göstermiştir¹¹⁶.

Edatların bir diğer özelliği de edatlardan yeni kelime türetilmemesidir. Edatlar kelime yapımına elverişli değildirler. Dilin eksiz unsurlarından oldukları için, ancak isimleşmiş olanlarından kelimeler yapılabilir. Edatlar çekim eki aldıklarında isim durumuna geçerler¹¹⁷. İyelik eki ve çoğul eki alan edatlar isimleşirler. Meselâ, "Ona

¹⁰⁹A. M. Şçerbak, "Türkçe Son Çekim Edatları, Tümlen ve Çekim Eklerinin Kelime Yapısında Bulunduğu Yere Dair", TKA (Prof. Dr. Muharrem ERGİN'e Armağan), Yıl: XXVIII/1-2, 1990, Ankara 1992, s. 235

¹¹⁰Faxri Kamâl, *age.*, s. 495

¹¹¹A. Von Gabain, *age.*, s. 103

¹¹²Muharrem Ergin, *age.*, s. 366

¹¹³B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), *age.*, s. 327

¹¹⁴Korkmaz, Zeynep, "Türkçede ok/ök Kuvvetlendirme (İntensivum) Edatı Üzerine", TDAY-B 1961, TDK Yay., Ankara 1988, s. 13

¹¹⁵Mustafa Öner, "Türkçede Edatlı (Sentaktik) İsim Çekimi", *Türk Dili*, S. 565 (Ocak 1999), s. 13

¹¹⁶Tuncer Gülensoy, *Kütahya ve Yöresi Ağızları*, TDK Yay., Ankara 1988, s. 85

¹¹⁷Mehmet Hengirmen, *age.* s. 171

göresini bulamadık; **Şu kadarı** yeter...¹¹⁸; **Senin gibiler** yüzünden başarılı olamadık" örneklerinde iyelik ve çoğul eki almış edatlar, edat görevinden ayrılarak isim durumuna geçmişlerdir. Bildirme eki alan edatlar cümlede yüklem göreviyle kullanılırlar: "Hak ve kuvvet kılıç ile kın gibidir; Ak akçe kara gün içindir"¹¹⁹. Edatlar ayrıca aitlik eki -ki alarak sıfat durumuna geçer ve önündeki kelimeyle ilgi kurar¹²⁰. Meselâ, "Bundan sonraki sınavda götüürüz". Ayrıca birleşik cümlede edat, kendisinden önceki kelime ile birlikte yardımcı cümlelerin yüklemi olur¹²¹. Meselâ, Yemeğini bitirdikten sonra, otur dersine çalış".

Türkiye'de yazılmış gramerlerde hangi kelimelerin edat olduğu konusunda bir karışıklık görülmektedir. Bazı gramercilerimiz gramerlerinde edat olmayan kelime ve ekleri de edatlar içerisine dahil etmişlerdir. Tahir Nejat Gencan "sanki, nitekim, yalnız, ancak, değil" gibi kelimeleri edat olarak (kendi tabiriyle ilgeç) göstermektedir¹²². Kaya Bilgegil edatları "asıllarına" ve "yapılışlarına" göre ikiye ayırdıktan sonra, bizim edat olarak ele almadığımız "sanki, çü, çün, gûya, keza, kezâlik, hâkezâ, işte, keene, gunâ" gibi bağlaç olan kelimelerle birlikte Arapça ve Farsça olup Türkçede ekleri karşılayan ve bugün artık kullanılmayan "bâ-, mâ^c, tâ be, -vâr, -veş, manend" gibi ekleri ve kelimeleri edat olarak değerlendirmiştir. Bilgegil ayrıca, "-e göre; -den artık, -den özge, -den maadâ, -den gayrı, -den başka" gibi şekilleri birlikte kullanıldığı hal ekleriyle birlikte edat olarak kabul eder¹²³. Jean Deny de "-ce, -cesine, -layın, -leyin, -cılaysın, -lık, -lik, -ra/-re, -sız, -süz" gibi ekleri, karışık bir sistem içinde, edat olarak ele alır ve örneklerini verir¹²⁴. Haydar Ediskun "-dan ve -sız" ekinin de edatlar gibi anlamsız olduğunu, kelimeler arasında türlü anlam ilgileri kurduğunu belirterek, bu ekleri edatlar içinde ele almıştır¹²⁵. Besim Atalay "Türk Dilinde Ekler Ve Kökler Üzerine Bir Deneme" adlı eserinde, edat olan kelimelerin yanı sıra hal eklerini, yeterlik şeklini, fiilden fiil yapan -İl-, -Ar-, -(A)ş-, -İş- eklerini, -cek, -yor gibi bildirme kip eklerini, şart eki ise'yi, bildirme eki -dîr'i vb. ekleri edat olarak göstermiştir. Atalay ayrıca, "dahi, daha, gene" gibi bağlaçlar ile "iken, değil, bura, şura, ora, bıldır, böyle, şöyle, öyle" gibi şekilleri de edat bahsinde değerlendirmiştir¹²⁶.

Zeynep Korkmaz, edat olmayan bu tür kelime ve eklerin, özellikle Cumhuriyetten önceki devirlerde Arap gramerinin etkisiyle bu şekilde ele alındığını ve yukarıda belirtilen

¹¹⁸Birsel Oruç, *agm.*, s. 424

¹¹⁹Tahir Nejat Gencan, *age.*, s. 450

¹²⁰Söyegov, Muratgeldi-Mämmetdurdı Saruhanov (Red.), *Türkmen Diliniñ Grammatikası*, Morfologiya, Aşgabat 1999, TDK Yay., Ankara 2000, s. 472

¹²¹P. Azimovın-M. N. Xıdırov-G. Sopiyevev, *age.*, s. 477

¹²²Tahir Nejat Gencan, *age.*, s. 438-445

¹²³M. Kaya Bilgegil, *age.*, s. 220-227

¹²⁴Jean Deny, *age.*, s. 563-623

¹²⁵Haydar Ediskun, *age.*, s. 284

¹²⁶Besim Atalay, *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme*, Matbaai Ebüzziya, İstanbul 1941, s. 321-340

eserlerin dışında bu eklerin günümüz gramerlerinde birbirine karıştırılmadığını belirtmektedir¹²⁷. Osmanlı gramer yazarlarının (Cevdet ve Fuad Paşa, Kavaid-i Osmani; Şemseddin Sami, Nev Usûl Sarf-ı Türkî; Hüseyin Cahid, Türkçe Sarf ve Nahvi) eserlerinde de yukarıda belirtilen ekler ve şekiller edat başlığı altında verilmiştir. Zeynep Korkmaz Arap gramerlerinde "harf" e karşılık olarak alınan ve "alet, vasıta, araç" anlamlarına gelen "edat" sözünün Osmanlı gramer yazarları tarafından geniş kapsamlı bir gramer terimi olarak benimsendiğini ve bu yazarların da bu tür ekleri, görevli kelime saydıkları için, genellikle "edevat" başlığı altında topladıklarını kaydeder¹²⁸. Bugünkü gramer anlayışında bu tür ek ve şekiller edat olarak alınmamaktadır ki, doğru olan da budur.

Gerek Türkiye'de yazılan gramerlerde gerekse çağdaş Türk lehçelerinin gramerlerinde "alt, üst, iç, ön, arka, yan, orta, baş" vb. kelimelerin edat olup olmadığıyla ilgili farklı yaklaşımlar görülmektedir.

Şemseddin Sami "Nev Usûl Sarf-ı Türkî" adlı eserinde, "yan, üst, alt, ara, iç, ön, arka, üzeri, ard, peş, orta, ind, nezd" gibi kelimeleri¹²⁹, Tahsin Banguoğlu da "Türkçenin Grameri"nde "içinde, üstünden, önünde, katında, kıyısınca, arasında, dibine" vb. kelimeleri "Adı Katkı Olan Takılar" başlığı altında edat olarak ele almaktadırlar¹³⁰. Jean Deny'nin eserinde de "alt, üst, yan, baş, iç, arka, ön" gibi kelimeler "İlgiçlik Tabirler" başlığı altında gösterilerek, edat olarak kabul edilir¹³¹. J. Eckman bu tür kelimeleri "Sahte Son Çekim Edatları" olarak adlandırır ve şöyle der: "Sahte son çekim edatları, normal son çekim edatları yerine kullanılan kelimelerdir. Eğer mânâları böyle bir görev için uygun ise, isim veya isimleştirilmiş kelime görevi taşıyabilirler. Onların ilk kelime ile teşkil ettikleri binâ, yapıcı bir iyelik grubudur (krş, İngilizcede before yerine in front of). İlk kelime, yalın halde (belirsizlik halinde) veya daha az olarak, genitif halinde bulunur ve iyelikli sahte son çekim edatları ise, umûmiyetle lokatif veya daha az olarak datif, ablatif veya eşitlik hallerinde bulunurlar¹³²."

D. G. Tumaşeva "Xezérgé Tatar Edebi Télé" adlı eserinde Tatar Türkçesindeki "as, ös, yan, yak, tış, éç, al, art, artka, urta, baş" gibi kelimeleri, edat görevi yapan yardımcı kelimeler olarak değerlendirir¹³³. Özbek gramerinde de bu tip kelimeler, edat olan isimler (Kümeççi Âtlar) başlığı altında, edat olarak ele alınmıştır¹³⁴. Türkmen Türkçesiyle ilgili

127Zeynep Korkmaz, "Türkçede Edat Konusu ve Gramerlerimizde Bu Konu İle İlgili Sınıflandırma Sorunu", **Hasan Eren Armağanı**, TDK Yay., Ankara 2000, s. 229-232

128Zeynep Korkmaz, **agm.**, s. 229

129Zeynep Korkmaz, **agm.**, s. 231

130Tahsin Banguoğlu, **age.**, s. 387-388

131Jean Deny, **age.**, s. 623

132János Eckmann, **Çağatayca El Kitabı** (Çev. Günay Karaağaç), İ. Ü. Ed. Fak. Yay., İstanbul 1988, s. 99

133D. G. Tumaşeva, **age.**, s. 188-189

134Faxri Kamâl, **age.**, s. 500

gramerde de edatlar, "1. Sözsönu Kömekçileri, 2. Kömekçi Atlar" başlıkları altında ikiye ayrılmış ve bu tip kelimeler ikinci başlığın altında edat olarak gösterilmiştir¹³⁵.

Zeynep Korkmaz "alt, üst, iç, ön, ileri, geri, yan, peş, orta, üzerinde" gibi yer ve yön gösteren isimlerin, diğer isimlerle kurdukları "evin önünde, bağın içinden, tepenin kıyısına, kimin arkasından, dağın tepesine, başı üzerinden" gibi isim tamlamalarının edat veya edat grubu olarak kabul edilmesinin doğru olamayacağını söyler. Zeynep Korkmaz, bu tür yer ve yön kelimelerinin yalnız başına da anlam taşıdıkları için edatlardan ayrıldığını ve bu isimlerin edatlar içine alınmasının da, batı dillerindeki in "içinde", on, auf "üstünde", over "üzerinde", under, unter "altında", about, über "hakkında", after, nach "sonra", by, neben "yanında" gibi prepositionların etkisi altındaki bir yanlış değerlendirmenin sonucu olduğunu belirtir¹³⁶.

Ahmet Bican Ercilasun da, Zeynep Korkmaz gibi Fransızca, İngilizce ve Rusçada bu tür kelimelerin prepositionlarla ifade edildiğini ve Sovyet gramerciliğinin etkisiyle, oradaki Türk gramerlerinde bu kelimelerin "yardımcı kelimeler" olarak adlandırıldığını söyler¹³⁷. Muharrem Ergin de aynı şekilde bu tür kelimelerin yabancı dillerin tesiriyle edat olarak kabul edildiğini ve bunların kesinlikle "son çekim edatı" olmadıklarını söyler. Ergin, bu kelimelerin arkalarına geldikleri isimlerle tamlama teşkil eden ve tamlama çerçevesi içinde işletme ekleri (iyelik ve hal ekleri) ile kullanılan isimler olduğunu, oysa edatların isim, kelime manası taşımayarak, çekimsiz unsur olduklarının unutulmaması gerektiğini de belirtir¹³⁸. E. Şükürov, Birscl Oruç ve Recep Toparlı da aynı gerekçelerle bunların edat olarak kabul edilemeyeceklerini belirtmişlerdir¹³⁹. "Kırgız Tilinin Grammatikası" ve "Hezirgi Qaraqalpaq Tili" adlı eserlerde de bu tür kelimeler edat olarak alınmamıştır.

Biz de, kendi anlamlarını koruyan ve isim tamlaması şeklinde kullanılan bu tür kelimeleri edat olarak kabul etmedik. Ancak "turıda, hakkında, arkasında, alda, aldınnan" gibi kelimeleri, kalıplaşmış olmaları ve fonksiyon itibariyle edat gibi kullanılmaları dolayısıyla, edat olarak gösterdik. Bizim edat olarak gösterdiğimiz bu kelimeler hem kendi ilgili oldukları lehçelerde edat olarak gösterilmiş, hem de ilk anlamlarının dışında "zaman, ilgi, başlangıç, sınırlama" gibi fonksiyonlarla edat görevi kazanmışlardır. Biz de bunu dikkate aldık. Meselâ, "Tat. Rossiyenëñ bötën xalıkları, şul isepten tatar xalkı da, sugış arkasında bik nık cefa çıktı. (XA, s. 57) "Rusya'nın bütün halkları, bu vesileyle Tatar halkı da, savaş yüzünden çok ağır cefa çekti." örneğinde "arkasında" kelimesi artık yer-yön bildiren bir kelime olarak değil, sebep bildiren bir edat durumundadır. Yine, "Baş.Qoyaş bayır aldınan yurmatı-madyar siréwénéñ bülğélingen ölöşteré berge

¹³⁵Söyegov, Muratgeldi-Mämmetdurdı Saruhanov (Red.), age., s. 498-499

¹³⁶Zeynep Korkmaz, agm., s. 236

¹³⁷Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı-II, s. 466

¹³⁸Muharrem Ergin, age., s. 373

¹³⁹Elisa Şükürov, age., s. 45; Birscl Oruç, agm., s. 426; Recep Toparlı, agm. s. 427

quşıldı. (Ark., s. 16) "Güneş batmadan önce Yurmatı-Macar sürülerinin ayrılan bölükleri bir araya toplandı." örneğinde "aldınan" kelimesi zaman bakımından öncelik bildiren bir edat görevindedir.

Türkçenin kendi malzemesine dayanan yapı ve işleyiş ölçüleri ile gramer birimlerinin birbirinden farklı görevleri dikkate alındığında, edatların anlamlı kelimelerin dışında kalan gramer görevli yardımcı kelimeler olduğu görülmektedir. Türkçenin tarihi metinlerine bakıldığı zaman ilk yazılı belgelerimizde edatların sayısının çok az olduğu dikkati çeker. Daha sonraki devrelerde tedricen edatların sayısının arttığı ve ilk dönemlerde kullanılan edatların da görevlerinin zenginleştiği ve anlamlı kelimelerin (isim, fiil) edata dönüştüğü görülür.

Türkçede edatlar çeşitli yollarla ortaya çıkar. Türkçedeki edatların hepsi ya bir isim köküne ya da bir fiil köküne dayanmaktadır¹⁴⁰. "birle, teg, için, ötrü" gibi yapısını çözmekte güçlük çektiğimiz edatların dahi bir isim veya fiil kökünden ortaya çıktıkları anlaşılmıştır. Eski Türkçede hem edatların sayısının az olması hem de var olan az sayıdaki edatın kökeninin isim ve fiile dayanması, Türkçede önceleri edatların olmadığını ve edatların sonradan bir kelime türü olarak karşımıza çıktığının işaretidir. Türkçede edatların ortaya çıkmasının en yaygın yolu anlamlı kelimelerin (isim, fiil) ilk anlamlarından uzaklaşarak ve kalıplaşarak edat görevi kazanmalarındır. Muharrem Ergin çeşitli isim ve fiil şekillerinin klişeleşerek edat şekline geçtiğini, yalnız bu edatlaşmanın bazı kelimelerde çok eskiden olup başlangıçtan beri karşımıza edat olarak çıktığını, bazı kelimelerin ise daha sonradan edatlaştığını belirtmiştir¹⁴¹.

Sonradan oluşan edatlar isimlere ve fiillere çeşitli ekler gelmesi veya bir kelimenin anlamından soyutlanmasıyla oluşur. Meselâ, "karap, karay, karamay, taba, tartıp, göre, karaganda, karamastan, artkaç, tolayı" gibi edatlar, fiillere zarf-fiil eklerinin gelmesiyle, "gibi, boyu, boyunca, için, çaklı, xetlé, tiklé, şekilli" gibi edatlar isimlere çeşitli çekim ve yapım eklerinin gelmesiyle oluşurken; "soñ, soñra, tış, élék, başka, özge" gibi edatlar ise isimlerin anlamlarını az veya çok yitirmesiyle ve kalıplaşmasıyla edata dönüşmüşlerdir.

Edatlaşan kelime kısmen veya tamamen ilk anlamından uzaklaşmaktadır. Edatlaşan kelime önceleri ilk anlamını daha çok korumakta, dil geliştikçe, zaman geçtikçe bu ilk anlamından soyutlanmaktadır. En eski edatların (teg, birle, için, ötrü) anlamları bugün hemen hemen yok gibiyken, daha sonraları edatlaşmış kelimelerin (başka, özge, göre, karap, şekilli, sayesinde, doğru vb.) ilk anlamlarını daha fazla korumaları bunun işaretidir. Çeşitli kelimelerin edatlaşma süreci bugün de devam etmektedir. D. G. Tumaşeva, başka kelimelerin edata veya bağlaca dönüşmesinin, kelimenin kendi anlamına

¹⁴⁰Muharrem Ergin, *age.*, s. 367

¹⁴¹Muharrem Ergin, *age.*, s. 367

yabancılaşmış, gramatik ilgiler bildirmeye dönüşmesi yolu ile olduğunu söyleyerek, bu sürece gramerleşme adını verir¹⁴².

Ahmet Buran "Türkçede Kelimelerin Ekleşmesi ve Eklerin Kökeni" adlı yazısında kelimeleri işlevleri bakımından asıl kelimeler ve yardımcı kelimeler olarak iki ana gruba ayırır. Zamir, edat ve yardımcı fiilleri, yardımcı kelimeler grubuna alan Buran, bu kelimeleri "anlam ve işlevleri, birlikte kullanıldıkları diğer unsurlara göre şekillenen uydu kelimeler" olarak tanımlayıp, bu tür kelimeleri tek başına ve sözlük anlamlarıyla değil, kullanım sırasındaki işlevleriyle değerlendirmek gerektiğini belirtir¹⁴³.

Ahmet Buran bu yazısında Türkçedeki eklerin oluşumunu incelerken, Türkçede başta ek olmadığını, eklerin müstakil kelimelerden ekleştiğini savunur. Bazı kelimelerin ekleşirken önce "son çekim edatı" olduğunu, sonra da yapım veya çekim ekine dönüştüğünü belirtir. Buran, Türkçede "son çekim edatları"nın birer kelime olmakla birlikte, morfolojik unsur gibi kullanılabilme özelliklerinden dolayı ekleşmeye, ek olmaya müsait şekiller olduğunu, Türkçenin ekleyeceği herhangi bir unsuru, önce "son çekim edatı" durumuna getirdiğini, bu ara süreçten geçirdiği kelimeyi daha sonra kolayca eklediğini ifade eder. Buran, çıkma hali eki -dın'ın "adın" edatından, Türkiye Türkçesi ağızlarında "ahşamaça, kırkaçah", Türk lehçelerinde "ça, çe, şa, çennli, çogli, çak" vb. gibi şekillerin "devir, zaman" anlamındaki "çag"dan, Gagauz Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan "A+dAn > AdAn / A+tAn > AtAn" şeklinin de "değin" edatından ekleşmesine dikkat çeker¹⁴⁴. Dolayısıyla, Ahmet Buran'ın da dikkat çektiği gibi edatlar, dilde daha sonradan meydana gelen, bir kısmı zamanla ekleşen veya ekleşmeye müsait olan kelimelerdir.

Türkçede edatların meydana gelmesi bir ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Eğer görev ve kullanımları ihtiyaca cevap verebilirse, bir takım eklerle edatlar ortaya çıkar veya isim olarak kullanılan kelimeler edat görevi kazanabilir. Eski Türkçeden sonra birçok edatın ortaya çıkması dilin gelişme süreci içinde, edata duyulan ihtiyacın bir belirtisidir. Türkçe edatların bir bölümünü kendi bünyesinden çıkarırken, bir bölümünü de yabancı dillerden almıştır.

Türkçe uzun tarihi boyunca çeşitli dillerin, özellikle Arapça ve Farsçanın etkisinde kalarak bu dillerin edatlarından, bağlaçlarından ve ünlemlerinden yararlanmıştır. Bu dillerden yapılan çeviriler, bu etkilenmeyi giderek arttırmış ve yabancı dillerdeki bazı kelimeler değişik anlamlarla ya da anlam incelikleriyle Türkçede edat olarak karşımıza çıkmıştır. Meselâ, "ait, dair, maada, rağmen, taraf, aleyhine, hususunda, naşi, zarf, hakkında, vasıtasıyla" gibi edatlar bu yolla meydana gelmiştir¹⁴⁵.

¹⁴²D. G. Tumaşeva, *age.*, s. 196-197

¹⁴³Ahmet Buran, "Türkçede Kelimelerin Ekleşmesi ve Eklerin Kökeni", **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996**, Ankara 1999, s. 209

¹⁴⁴Ahmet Buran, *agm.*, s. 208-212

¹⁴⁵Neşe Atabay-İbrahim Kutluk-Sevgi Özel, *age.*, s. 134-135

Türkçedeki edatların sayısının artmasında yabancı dillerin tesiri oldukça önemlidir. F. S. Safiyullina özellikle 20. yüzyıldan sonra Tatar Türkçesinde meydana çıkan bazı edatların Rusçanın tesiriyle olduğunu söyler. Meselâ, Tatar Türkçesindeki yözende (v litse), sıfatında (v kaçestve), uñayı bélen (v svyazu), bélen béрге (naryadu) gibi edatlar, parantez içinde gösterilen Rusça kelimelerin aynen Tatar Türkçesine tercümesiyle ortaya çıkmıştır. F. S. Safiyullina Tatar Türkçesinin ilk devirlerinden başlayarak 20. yüzyılın yetmişinci yıllarına kadar otuz kadar edatın olduğunu söylerken, bugünkü Tatar Türkçesinde doksan kadar edat ve elliden fazla da edat gibi kullanılan kelimenin olduğunu söyler. Ayrıca bazı edatların da daha sonra çeşitli fonksiyonlar yüklendiğini belirtir. TTAS'de "bélen" edatının on üç, "aş", "kadar", "çaklı" edatlarının sekiz, "öçén" edatının dokuz, "buyınça" edatının yedi, "östénen" edatının dokuz ayrı görevle kullanıldığına dikkat çeker. F. S. Safiyullina Türkçe, Arapça, Farsça ve hatta Rusça kelimelerin yönelme, bulunma, çıkma hal ekleri alarak edatlaştıklarını ve bu edatların yer, zaman, sebep, araç vb. gibi fonksiyonlar bildirdiklerini de söyler¹⁴⁶.

Başkurt dilcilerinden Galiyev, Başkurt Türkçesindeki edatlar üzerinde istatistiki bir araştırma yapmıştır. Eski Başkurt destanları, şarkıları ve çeşitli folklor eserleri üzerinde yapılan sayım sonucunda edat cinsinden olan görevli kelimelerin oranı % 2-3 iken, 1952 yılında gazetelerden yapılan bir taramada ise bu oranın % 11-12'ye çıktığı tespit edilmiştir. Galiyev teknik, ekonomik ve kültür hayatının ilerledikçe dilin de geliştiğini, dile sadece yeni kelimelerin girmediğini, gramerin de olgunlaştığını söyleyerek, müstakil anlamlı kelimelerin şekil ve anlamlarını değiştirip edatlaştıklarını belirtmiştir¹⁴⁷.

Bilim ve kültür hayatındaki ilerlemeler, sosyal, siyasî, estetik alanlardaki gelişmeler, başka dillerle olan münasebetler ve tercüme neticesinde edatların sayısı artmıştır ve bu artış devam etmektedir. Dil bir yandan kendi bünyesinden, kendi yapı ve imkânlarıyla edat türetirken, diğer yandan da yabancı dillerin tesiriyle yeni edatlar oluşturmaya devam etmektedir.

Dilin gelişmesine paralel olarak bazı yeni edatlar ortaya çıkarken, bazı edatlar da kullanımdan düşer veya kullanım sıklığını kaybeder. Tedricen önemini yitiren edatlar arkaikleşip tamamen unutulur¹⁴⁸. F. S. Safiyullina Tatar Türkçesinde daha önce kullanımı yaygın olan "dair, ile, ilen, kabilénde, kata, meyél, sonra, xitaben, tugrisında, xosusunda, katında" vb. edatların 20. yüzyıldan sonra kullanımlarının azaldığını, bazılarının ise tamamen kullanımdan düştüğünü ve yerlerine yenilerinin geldiğini ifade eder¹⁴⁹.

¹⁴⁶F. S. Safiyullina, "Tatar Téliñiñ Sintaksik Tözelişene Başka Téliñiñ Te'siré", 3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996, Ankara 1999, s. 977

¹⁴⁷Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı-II, s. 455-456

¹⁴⁸Elisa Şükürov, age., s. 49

¹⁴⁹F. S. Safiyullina, agm., s. 977

Türkçede bazı kelimelerin daha sonradan edat görevi kazandıklarını belirtmiştik. Türkçede her kelime türü edata dönüşmez veya edat olarak kullanılmaz. Bu özellik yalnız az sayıdaki isme, sıfata, zarfa ve fiile mahsustur¹⁵⁰. "sonra, başka, özge, beri, ileri, geri, karşı, soñ, bütün, arkılı" vb. gibi kelimeler isim, sıfat, zarf olarak kullanılabilirler gibi, edat olarak da kullanılmaktadırlar. Yine "karap, tartıp, karaganda, bakıp, alıp" vb. gibi zarf-fiil ekleriyle oluşan kelimeler hem zarf-fiil biçimiyle hem de edat olarak kullanılmaktadır.

Asıl edatların dışında sonradan edat özelliği kazanmış kelimelerin edat olup olmadığı cümle içerisindeki kullanımından anlaşılır. Meselâ, "Yakınarak **karaganda**, yazu tanıy alam. (Daha yakından baktığımda, yazıyı tanıyabiliyorum)" cümlesinde "karaganda" kelimesi fiil; "Selimenéñ eytüwéne **karaganda**, séz bu meselené xel ite algansız bulırğa kirek. (Selime'nin dediğine göre, siz bu meseleyi halletmiş olmalısınız.)" cümlesinde ise edat görevindedir¹⁵¹. Yani kelime, cümle içerisinde birinci anlamını koruyup, bir durum, hareket ifade ediyor ve veya bir varlığın adı oluyorsa müstakil bir kelime, eğer eklendiği kelime ile birlikte anlam kazanıp, kelimeler arasında ilgi kurup, ilk anlamından uzaklaşıyorsa edat görevindedir. E. Şükürov, Eski Türkçede de bazı kelimelerin hem kendi anlamıyla hem de edat olarak kullanıldığını kaydederek, Orhun yazıtlarında şu iki cümleyi örnek verir: "Üze kök tengri, asra yagız yir kılntukta"; Kişi oğlınca üze eçüm-apam Bumın kagan, İstemi kagan olurmış." Bu örneklerin ilkinde "üze" kelimesi yer zarfı, ikincisinde ise "oğul" kelimesinin bulunma-çıkma hal ekiyle kullanılan ve adla fiil arasında gramatik ilgi kuran bir edattır¹⁵².

Edatlarda Vurgu

Edatlardaki vurgu konusu üzerine değişik görüşler vardır. Muharrem Ergin "son çekim edatları vurgusuz olup, vurguyu kendi önlerine, bağlandıkları unsurun son hecesine atarlar" der¹⁵³. Ancak edatlar tamamen vurgusuz kelimeler değildir. Edattaki vurgu, diğer kelime türlerinde olan vurgudan belirli bir derecede farklı olup, biraz daha zayıf veya yarım vurguludur. Muharrem Ergin'in vurgusuz dediği edatlar daha çok tek heceden meydana gelen "teg, dek, soñ" gibi edatlardır. Birden fazla heceli edatlar (için, göre, gibi, başka, artık, çaklı, değin vb.) yarı vurgulu olup, diğer kelimeler kadar olmasa da, en azından vurguları sezilmektedir. Tek heceli edatlar gibi, eklenen edatların da vurgusu kaybolur. Şinasi Tekin, "vaktiyle müstakil bir kelime olup da sonradan herhangi bir ses kaidesine uyarak eklenen dil birimleri, yeni ekler, vurgu kabul etmezler, vurguyu bir önceki heceye verirler. Eklenen unsurların çift kullanımı var ise, yani hem eklenmiş,

¹⁵⁰Elisa Şükürov, *age.*, s. 46

¹⁵¹V. N. Xangildin, *age.*, s. 285

¹⁵²Elisa Şükürov, *age.*, s. 46

¹⁵³Muharrem Ergin, *age.*, s. 373

hem de ayrı dönemlerde ekleşmiş ve artık tek şekilli bir birim haline gelenler vurguyu kabul edebilirler" der¹⁵⁴.

Bugün edattan ekleştikleri açık olan -la/-le; -day/-dey; -ça/-çe gibi ekler vurguyu kabul etmemektedir. R. E. Rüstemov edatlardaki vurguyu dikkate alarak edatları, "1. Yarı vurgulu edatlar (iki heceden oluşanlar: için, köre, kimi, teref vs.), 2. Vurgusuz edatlar (tek heceden oluşanlar ve ekleşenler: dek, çen; -çan, -la/-le)" diye ikiye ayırmaktadır¹⁵⁵. Kısacası ekleşmiş ve tek heceden ibaret olan edatlar vurgusuz, iki ve ikiden fazla heceden oluşan edatlar ise yarı vurgulu edatlardır.

Edatların Tasnifi

Türkçede anlamlı kelimelerin dışında kalan görevli kelimeler, edatı geniş manada ele alanlar tarafından "çekim/son çekim edatları, bağlaçlar ve ünlemler" olarak, edat başlığı altında toplanmıştır. Osmanlı gramer geleneğine uyarak Arap grameri temelinde sınıflandırma yapanlar, çeşitli gramer kavramlarına karşılık olan kelimeleri "fiil, isim, edat" diye üç gruba ayırmışlardır. Bu değerlendirme içinde de edatlar, birtakım alt gruplara ayrılarak sınıflandırılmıştır. Necmettin Hacıeminoğlu edat genel başlığı altında görevli kelimeleri 1. Çekim Edatları, 2. Bağlama Edatları, 3. Kuvvetlendirme Edatları, 4. Karşılaştırma-Denkleştirme Edatları, 5. Soru Edatları, 6. Çağırma-Hitap Edatları, 7. Cevap Edatları, 8. Ünlemler Edatları, 9. Gösterme Edatları, 10. Tekerrür Edatları olmak üzere on bölüme ayırmıştır¹⁵⁶.

Muharrem Ergin'in tasnifi Necmettin Hacıeminoğlu'nunkinden daha basit olup görevli kelimeler, 1. Ünlem edatları, 2. Bağlama Edatları, 3. Son Çekim Edatları olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır¹⁵⁷. Jean Deny'nin gramerinde de, 1. İlgiçler (postpositionlar), 2. Bağlaçlar (conjonctions), 3. Ünlemler (interjections) olarak üçe ayrılmıştır¹⁵⁸. Tuncer Gülensoy da aynı şekilde görevli kelimeleri edat başlığı altında 1. Ünlem edatları, 2. Bağlama edatları, 3. Son çekim edatları olarak üç bölümde ele almıştır¹⁵⁹. Sezai Güneş de görevli kelimeleri kullanılış şekilleri, görevleri ve birlikte kullanıldıkları unsura yükledikleri ifadeleri göz önüne alarak, edat başlığı altında 1. Çekim edatları (ilgeçler), 2. Bağlama edatları, 3. Seslenme (hitap) edatları diye üç başlık altında toplar¹⁶⁰. Muharrem Ergin'den sonraki görevli kelimelerin tasnifleri, Osmanlı gramer geleneğinden ziyade Muharrem Ergin'in etkisinde kalınarak yapılan tasniflere benzemektedir.

Yukarıda bahsedilen eserlerin dışında, batı gramerlerini ölçü olarak kullanan sınıflandırmalarda edat konusu daha dar kapsamlı olarak ele alınmış, edatlar,

¹⁵⁴Ahmet Buran, *agm.*, s. 213

¹⁵⁵R. E. Rüstemov-Z. İ. Budagova, *age.*, s. 254

¹⁵⁶Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, s. 1-113

¹⁵⁷Muharrem Ergin, *age.*, s. 349-373

¹⁵⁸Jean Deny, *age.*, s. 558-705

¹⁵⁹Tuncer Gülensoy, *Türkçe El Kitabı*, Akçağ Yay., Ankara 2000, s. 425-427

¹⁶⁰Sezai Güneş, *age.*, s. 221

"ünlemlerden" ve "bağlaçlardan" ayrı olarak değerlendirilmiştir. Bu anlayışla edatları ele alan gramercilerimiz edat terimini farklı adlarla ifade ederken, edatları da çeşitli yönlerden tasnife tabi tutmuşlardır.

Grammer kitapları incelendiğinde, edatların tasnifinde "yapı", "kullanılış" ve "fonksiyon"un göz önünde tutulduğu görülmektedir. Bazıları tasniflerinde her üçüne de yer verirken, bazıları birini veya ikisini kullanmışlardır. Necmettin Hacıeminoğlu "yapı ve menşe" bakımından edatları "1. Fiil menşei olanlar, 2. İsim menşei olanlar, 3. Yabancı asıllı olanlar" diye üçe ayırırken, kullanılışlarına göre de "1. Yalnız edat olarak kullanılan donmuş kelimeler, 2. Aslında isim veya zarf olmakla beraber, geçici olarak edat durumunda kullanılan kelimeler" diye ikiye ayırır. Hacıeminoğlu son olarak edatları anlamları (fonksiyonları) bakımından "1. Başkalık, farklılık ifade edenler, 2. Benzerlik ve miktar bildirenler, 3. Mekân ve zaman ifade edenler, 4. Cihet bildirenler, 5. Sebep ve gaye bildirenler, 6. Tarz ve mukayese bildirenler, 7. Beraberlik ve vasıta bildirenler" diye yedi başlık altında toplamıştır¹⁶¹.

Muharrem Ergin edatları önce "1. Asıl edatlar, 2. Aslında isimken edat gibi kullanılanlar diye genel olarak ikiye ayırır ama neye göre ayırdığını belirtmez. Kullanılışlarına göre "1. Öteki isimlerin yalın, zamirlerin genitif veya akkuzatif halleri ile birleşenler, 2. Yalın hal ile birleşenler, 3. Datif hali ile birleşenler, 4. Ablatif hali ile birleşenler" diye dörde, fonksiyonlarına göre de "1. Vasıta ve beraberlik edatları, 2. Sebep edatları, 3. Benzerlik edatları, 4. Başkalık edatları, 5. Diğer hal edatları, 6. Mikdar edatı, 7. Zaman edatları, 8. Yer ve yön edatları, 9. Son çekim edatı gibi kullanılan isimler" diye dokuz bölüme ayırır¹⁶².

Tahsin Banguoğlu edatları yapısı bakımından "1. Kök olan takılar, 2. İsimden türeme takılar, 3. Fiilden üreme takılar, 4. Yer yön adlarından takılar" diye dörde, kullanılışlarına göre de "1. Kim hali isteyen takılar, 2. Kime hali isteyen takılar, 3. Kimden hali isteyen takılar, Adı katkı olan takılar" şeklinde dört bölüme ayırmıştır¹⁶³. Banguoğlu edatları fonksiyonlarına göre tasnif etmemiştir. Zeynep Korkmaz edatları hal ekleriyle kullanılışlarına göre, "1. Yalın hal isteyen edatlar, 2. Yönelme hali isteyen edatlar, 3. Ayrılma hali isteyen edatlar, 4. Tamlama isteyen edatlar" şeklinde dört bölüme ayırmıştır¹⁶⁴.

Kaya Bilgegil edatları önce "1. Asıllarına göre, 2. Yapılışlarına göre" olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bilgegil diğerlerinden farklı olarak yalın halden sonra kullanılan "gibi, için, üze" gibi edatları basit, yönelme ve çıkma halinden sonra kullanılan "-e rağmen, -e kadar; -den dolayı" gibi edatları hal ekiyle birlikte birleşik edat olarak kabul etmiştir.

¹⁶¹Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, s. 2-3

¹⁶²Muharrem Ergin, *age.*, s. 367-373

¹⁶³Tahsin Banguoğlu, *age.*, s. 387-389

¹⁶⁴Zeynep Korkmaz, "Türkiye Türkçesi", *Türk Ansiklopedisi*, C. XXXII, Fasikül: 261, MEB Yay., Ankara 1983, s. 416

Bilgegil edatları "Muhtelif Edatlar" başlığı altında, fonksiyonlarına göre "1. Benzetme edatları, 2. Sebep edatları, 3. Vasıta edatları, 4. İntiha edatları, 5. Yönelme edatları, 6. İlgı edatları, 7. Üstlük (= İstı^ola edatları" olmak üzere yediye ayırmıştır¹⁶⁵.

Tuncer Gülensoy "son çekim edatları"nı yalnız kullanılışlarına göre "1. İsimlere eksiksiz olarak birleşenler, 2. Zamirlerin genitif halleri ile birleşenler, 3. İsimlerin ve zamirlerin datif hali ile birleşenler, 4. İsimlerin ve zamirlerin ablatif hali ile birleşenler." şeklinde dört bölümde ele almıştır¹⁶⁶. Mehmet Hengirmen de edatları kullanılışlarına göre dört bölüme ayırır ve diğerlerinden farklı olarak, ilgi halini de madde başı olarak alır: "1. Yalın durum isteyen ilgeçler, 2. Yönelme durumu isteyen ilgeçler, 3. Çıkma durumu isteyen ilgeçler, 4. Tamlama (ilgi) durumu isteyen ilgeçler¹⁶⁷."

Sezai Güneş "çekim edatları"nı fonksiyonlarına göre, "1. Vasıta ifadesi taşıyanlar, 2. Sebep ifadesi taşıyanlar, 3. Benzerlik/eşitlik ifadesi taşıyanlar, 4. Başkalık ifadesi taşıyanlar, 5. Miktar ifadesi taşıyanlar, 6. Zaman ifadesi taşıyanlar, 7. Yer ve yön ifadesi taşıyanlar, 8. Nisbet/aitlik ifadesi taşıyanlar" şeklinde sekiz bölümde ele almıştır¹⁶⁸.

Tahir Nejat Gencan edatları yapıları bakımından, "1. Kök ve kök görünüşlü ilgeçler, 2. Türemişe benzeyenler, 3. Bileşikler" diye üçe ayırır. Tahir Nejat Gencan "bileşikler" başlığı altında, aslında edat olmayan "sanki, nitekim" gibi kelimelere yer vermiştir. Edatları fonksiyonlarına göre de, "1. Benzetme ilgeçleri, 2. Nedenlik ilgeçleri" diye ikiye ayırır ve bu bölümde "değil, ancak, sanki, yalnız, nitekim" gibi konuyla ilgisiz kelimeleri edata örnek olarak verir¹⁶⁹.

Recep Toparlı "Son Çekim Edatları" başlıklı yazısında edatları kullanılışlarına göre tasnif etmiş ve diğerlerinden farklı olarak "yüklemi", "vasıta" ve "iyelik" hallerinden sonra kullanımlarını da maddelemiştir. Toparlı, edaları kullanılışlarına göre, "1. Yalın haldeki kelimelerden sonra kullanılanlar, 2. İlgı hali eki almış kelimelerden sonra kullanılanlar, 3. Yükleme hali eki almış kelimelerden sonra kullanılanlar, 4. Yönelme hali eki almış kelimelerden sonra kullanılanlar, 5. Ayrılma hali eki almış kelimelerden sonra kullanılanlar, 6. Vasıta hali eki almış kelimelerden sonra kullanılanlar, 7. İyelik hali eki almış kelimelerden sonra kullanılanlar¹⁷⁰." diye yedi bölümde değerlendirmiştir.

Birsel Oruç "Türkiye Türkçesinde Kullanılan Çekim Edatları Üzerinde Görüş Farklılıklarından Kaynaklanan Problemler" adlı yazısında edatlar üzerine yapılan tasnifleri değerlendirmiş en sonunda da bütün tasnifleri göz önünde bulundurarak, edatları; asılları, yapı ve menşeleri, kullanılışları ve fonksiyonlarına göre şu şekilde tasnife tabi tutmuştur:

¹⁶⁵M. Kaya Bilgegil, *age.*, s. 220-227

¹⁶⁶Tuncer Gülensoy, *age.*, s. 427

¹⁶⁷Mehmet Hengirmen, *age.*, s. 171-173

¹⁶⁸Sezai Güneş, *age.*, s. 222-251

¹⁶⁹Tahir Nejat Gencan, *age.*, s. 438-445

¹⁷⁰Recep Toparlı, *agm.* s. 433-434

A. Asıllarına Göre Çekim Edatları

1. Gerçek Çekim Edatları
2. Edat Gibi Kullanılan Kelimeler
 - 2.1. İsimlerin Edat Olarak Kullanılışı
 - 2.2. Sıfatların Edat Olarak Kullanılışı
 - 2.3. Zarfların Edat Olarak Kullanılışı

B. Yapı ve Menşe Bakımından Çekim Edatları

1. Fiil Menşeli Olanlar
2. İsim Menşeli Olanlar
3. Yabancı Asıllı Olanlar

C. Kullanılışlarına Göre Çekim Edatları

1. Öteki İsimlerin Yalın, Zamirlerin Genitif veya Akkuzatif Halleri İle Birleşenler
2. Yalın Hal İle Birleşenler
3. Datif Hali İle Birleşenler
4. Ablatif Hali İle Birleşenler

D. Fonksiyonlarına (İşleyişlerine) Göre Çekim Edatları

1. Beraberlik ve Vasıta Bildirenler
2. Sebep ve Gaye Bildirenler
3. Benzerlik Bildirenler
4. Başkalık, Farklılık İfade Edenler
5. Tarz ve Mukayese Bildirenler
6. Miktar ve Derece Bildirenler
7. Zaman İfade Edenler
8. Yer ve Yön Bildirenler
9. Aitlik ve Bahis Bildirenler¹⁷¹

Çağdaş Türk lehçelerinin gramerlerinde yapılan edat tasnifleri, yukarıda gösterilen Türkiye Türkçesindeki edat tasnifleriyle, bazı farklılıklarına rağmen, büyük oranda benzerlikler göstermektedir.

Tatar gramerlerinden D. G. Tumaşeva edatları yapılarına göre, "1. Asıl edatlar, 2. İsimden, sıfattan, zarftan meydana gelen edatlar, 3. Fiil kökenli edatlar" şeklinde üçe ayırırken¹⁷², bir diğer Tatar dilcisi V. N. Xangildin edatları kullanılışlarına göre, "1. Yalın hal ve ilgi halini isteyen edatlar, 2. Yönelme halini isteyen edatlar, 3. Yalın hal, ilgi hali ve yönelme haliyle kullanılan edatlar, 4. Çıkma hali isteyen edatlar" şeklinde dört bölüme ayırmıştır¹⁷³.

¹⁷¹Birsel Oruç, *agm.*, s. 429

¹⁷²D. G. Tumaşeva, *age.*, s. 197

¹⁷³V. N. Xangildin, *age.*, s. 280-284

"Kırgız Tili Grammatika"sında edatlar yapılarına ve kullanılışlarına göre iki bölümde ele alınmıştır. Kırgız Türkçesindeki edatlar yapı ve kökenlerine göre:

A. İsimlerden meydana gelen edatlar

1. Asıl edatlar

2. İsim olarak kullanılmakla birlikte edat göreviyle de kullanılanlar

B. Fiillerden meydana gelen edatlar

1. Asıl edatlar

2. Edat ve zarf-fiil olarak kullanılan edatlar" şeklinde ele alınırken, kullanılışlarına göre de "1. Yalın halden sonra kullanılan edatlar, 2. Çıkma halinden sonra kullanılan edatlar, 3. Yönelme halinden sonra kullanılan edatlar, 4. Yükleme ve bulunma halinden sonra kullanılan edatlar" diye dörde ayrılmıştır¹⁷⁴. Bir diğer Kırgız dilcisi İ. Abduvaliyev'in hazırladığı gramerde de edatlar kullanılışlarına göre, "1. Yalın sonra kullanılan edatlar, 2. Yönelme halinden sonra kullanılan edatlar, 3. Çıkma halinden sonra kullanılan edatlar" şeklinde üç bölümde ele alınmıştır¹⁷⁵.

Z. F. Uraksin ve K. G. İşbayev redaktörlüğünde hazırlanan "Xezérgé Başqort Télé" adlı eserde edatlar yapıları ve kökenleri bakımından "1. Asıl edatlar, 2. Edat görevi yüklenen kelimeler" diye ikiye ayrılmıştır. Edatlar kullanımına göre, "1. Yalın ve ilgi halinden sonra kullanılan edatlar, 2. Yönelme hali ile kullanılan edatlar, 3. Çıkma haliyle kullanılan edatlar" şeklinde üçe ayrılmıştır. Eserde edatlar fonksiyonlarına göre tasnife tabi tutulmamış, yalnız edatların "yer-mesafe, zaman, sebep, amaç, benzetme-karşılaştırma, araç, birliktelik, karşılık, durum" gibi ilgilerle kullanıldıkları belirtilmiştir¹⁷⁶.

"Hezirgi Qaraqalpaq Tili" adlı eserde edatlar kullanılışlarına göre tasnif edilerek, kendi içerisinde incelenmiştir. Yazarları, edatları kullanılışlarına göre, "1. Yalın halden sonra kullanılan edatlar, 2. Yönelme halinden sonra kullanılan edatlar, 3. Çıkma halinden sonra kullanılan edatlar" şeklinde üç bölümde incelemiştir¹⁷⁷.

"Qaraqay-Malqar Tilni Grammatikası"nda edatlar yapıları ve kökenleri bakımından:

"1. Asıl edatlar

2. İkili edatlar (Kendi anlamları olan ve edat olarak da kullanılan kelimeler)

2.1. İsimden Oluşanlar

2.2. Fiilden oluşanlar

3. Tamlama kuran edatlar (Bu gruba "alt, ara, can, kat, iç, tış, baş, tüb, orta, axır" gibi diğer kelimelerle tamlama kurup, tamlayanını yerini, yönünü gösteren kelimeler alınmıştır.)" şeklinde üçe ayrılmış, kullanımına göre de "1. Yalın halden sonra

¹⁷⁴B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), age., s. 327-328

¹⁷⁵İ. Abduvaliyev-T. Sadıkov, *Azırkı Kırgız Tili*, Bişkek 1997, s. 284-286

¹⁷⁶Z. F. Uraksin-K. G. İşbayev (Red.), *Xezérgé Başqort Télé*, Öfö 1986, s. 244-245

¹⁷⁷D. S. Nasırov-E. B. Berdimuratov-A. D. Dävletov-A. B. Bekbergenov, age., s. 238-247

kullanılan edatlar, 2. Yönelme halinden sonra kullanılan edatlar, 3. Çıkma halinden sonra kullanılan edatlar" diye üç bölümde ele alınmıştır¹⁷⁸.

Azerbaycan Türkçesi ile ilgili gramerlerde de edatlar çeşitli bakımlardan tasnif edilmiştir. R. E. Rüstemov diğerlerine göre daha farklı ve geniş bir tasnif yapmıştır. Rüstemov edatları önce yapılarına göre:

"1. Yalın, basit edatlar ("üçün, ötrü, köre, teref, dogru, gabag, beri, başka, garşı, kimi vb." Bu edatlar türemiş olmasına rağmen, yazar bunları bölmeden tek bir birlik halinde ele almıştır.)

2. Birleşik edatlar (Yazar bu gruba "asılı olarak, fergli olarak, eksine olarak, uygun olarak, muvafık olarak" gibi birleşik kelimeleri almıştır.)" ikiye ayırmıştır. Rüstemov edatları anlamlarına ve yapılarına göre de:

"1. Sabit edatlar

2. Geçici edatlar (Bunlar şekilce sabit, görevleri bakımından değişken olan edatlardır. Edatın dışında isim, sıfat ve zarf olarak kullanılırlar.)

3. Ekleşmiş veya ekleşmek üzere olan edatlar" olmak üzere üçe ayırmıştır. Yazar son olarak edatlardaki vurguyu dikkate alarak, edatları vurguları bakımından, "1. Yarı vurgulu edatlar, 2. Vurgusuz edatlar" şeklinde ikiye ayırmıştır.¹⁷⁹

Azerbaycan dilcilerinden M. Hüseyinzade edatları yapılarına, anlamlarına ve fonksiyonlarına göre, "1. Hem asıl kelime gibi hem de edat gibi kullanılanlar (beri, başga, evvel, sonra, özge, ayrı, garşı, geyri vb.), 2. Hem edat hem de bağlaç olanlar (ile, üçün, göre, ötrü: onun üçün, ondan ötrü), 3. Yalnız edat olanlar/asıl edatlar (kimi, tek, sarı, içre, aid, dair, mexsus vb.), 4. Hem edat hem de ek gibi kullanılanlar [ile (-la, -le), çen (-çan)]" diye dört bölümde incelemiştir¹⁸⁰. Bir diğer Azerbaycan dilcisi E. Şükürov da edatları anlamlarına göre, "1. Asıl edatlar, 2. Edat gibi kullanılan isimler" diye ikiye, kullanılışlarına göre ise "1. Yalın ve iyelik halinden sonra kullanılan edatlar, 2. Yönelme halinden sonra kullanılan edatlar, 3. Çıkma halinden sonra kullanılan edatlar" şeklinde üçe ayırmıştır¹⁸¹.

"Türkmen Dili" adlı eserde edatlar kullanılışlarına göre, 1. Yalın halden sonra kullanılan edatlar, 2. İlgiliden sonra kullanılan edatlar, 3. Yönelme halinden sonra kullanılan edatlar, 4. Çıkma halinden sonra kullanılan edatlar" şeklinde dörde ayrılırken, fonksiyonlarına göre de, "1. Sebep ve amaç bildirenler, 2. Denkleştirme/mukayese bildirenler, 3. Benzerlik bildirenler, 4. Yön bildirenler, 5. İlgiliden bildirenler, 6. Zaman ve devamlılık bildirenler, 7. Birliktelik, beraberlik bildirenler" olmak üzere yedi bölümde ele alınmıştır¹⁸².

¹⁷⁸A. M. Appayev-A.M. Bayramkulov-A. Y. Boziyev-A. X. Sottayev, *age.*, s. 232-237

¹⁷⁹R. E. Rüstemov-Z. İ. Budagova, *age.*, s. 254-254

¹⁸⁰M. Hüseyinzade, *age.*, s. 292-294

¹⁸¹Elisa Şükürov, *age.*, s. 21-22

¹⁸²P. Azimov-G. Sopiyevev-Y. Çöfnevev, *age.*, s. 273-275

"Türkmen Diliniñ Grammatikası" adlı eserde edatlar kullanılışlarına göre, "1. Yalın ve ilgi halinden sonra kullanılan edatlar, 2. Yönelme halinden sonra kullanılan edatlar, 3. Çıkma halinden sonra kullanılan edatlar" şeklinde üçe ayrılmış ve her edat girdiği grup içinde kullanılışı ve fonksiyonu bakımından değerlendirilmiştir¹⁸³. "Xezirki Zaman Türkmen Dili" adlı bir diğer Türkmen Türkçesiyle ilgili gramerde de edatlar "1. Asıl edatlar, 2. Edatlaşan kelimeler" diye başlıca iki bölüm halinde ele alınmıştır¹⁸⁴.

"Özbek Tili" adlı eserde edatlar yapılarına ve kullanılışlarına göre tasnif edilmiştir. Yapıları bakımından, "1. Asıl Edatlar, 2. İsim ve zarf olan edatları, 3. Fiil kökenli edatlar" diye üçe ayrılırken, kullanılışları bakımından "1. Yalın halden sonra kullanılan edatlar, 2. Yönelme halinden sonra kullanılan edatlar, 3. Çıkma halinden sonra kullanılan edatlar" şeklinde ele alınmıştır¹⁸⁵.

Gerek Türkiye Türkçesinde gerekse diğer çağdaş Türk lehçelerinde edatlar tasnif edilirken, yapı ve köken, kullanılış ve fonksiyonlarına göre tasnif edilmiştir. Yalnız E. R. Rüstemov'un eserinde edatlardaki vurgu durumu dikkate alınarak, vurgularına göre de tasnif yapılmıştır. Yapı ve köken bakımından tasnif yapılırken edatın eski devirlerden itibaren edat olması dikkate alınıp "asıl edat", "sabit edat" gibi terimler kullanılmıştır. Yapı bakımından edatların kök veya türemiş olması dikkate alınarak, kendi içinde fiil kökünden ve isim kökünden türemiş olmasına bakılmıştır. E. R. Rüstemov ve M. Kaya Bilgegil'in eserlerinde birleşik edatlar da tasnife alınmıştır. R. E. Rüstemov "asılı olarak, fergli olarak, eksine olarak, uygun olarak, muvafık olarak" gibi yapıları birleşik edat olarak ele alırken, M. Kaya Bilgegil de yönelme ve çıkma halinden sonra kullanılan "-e rağmen, -e kadar; -den dolayı" gibi edatları hal ekiyle birlikte birleşik edat olarak kabul etmiştir. Tasniflerde Türkçe olmayan edatlar da "yabancı asıllı edatlar" şeklinde başlıklandırılmıştır.

Edatların kullanılışlarına göre yapılan tasniflerde "yalın halden", "yönelme halinden" ve "çıkma halinden" sonra gelen kullanımları mutlaka tasnife alınmıştır. Bazıları zamirlerin ilgi halinden sonra kullanılan edatları yalın hal ile birlikte bir madde içinde veya ayrı bir madde olarak gösterirken, bazıları ise ilgi halinden sonra kullanımı tasnife dahil etmemiştir. Ayrıca seyrek olarak "iyelik halinden", yükleme halinden" ve "bulunma halinden" sonra görülen kullanımlar da çeşitli tasniflerde ele alınmıştır. Recep Toparlı'nın edatların kullanılışına göre yaptığı tasnifte "vasıta hali eki almış kelimelerden sonra kullanılanlar (benimle beraber, seninle bold)" başlığı altında vasıta halinden sonra kullanılan edatlar da gösterilmiştir.

Edat tasniflerinde daha çok "yapı ve köken" ve "kullanılış" özellikleri dikkate alınmıştır. Edatların fonksiyonlarına göre tasnifleri bu iki tasnife nazaran daha az

¹⁸³Söyegov, Muratgeldi-Mämimetdurdı Saruhanov (Red.), *age.*, s. 475-498

¹⁸⁴P. Azimovın-M. N. Xıdırov-G. Sopiyeve, *age.*, s. 480-481

¹⁸⁵Faxri Kamâl, *age.*, s. 495-500

yapılmıştır. Bazıları ayrı bir başlık altında edatları fonksiyonlarına göre tasnif ederken, diğerleri ise diğer tasniflerin içinde edatların fonksiyonlarına değinmişlerdir.

Bizim tezimizde edatlar incelenirken her üç tasniften de faydalanılmıştır. Alfabetik sırayla verilen edatlar, kullanımlarına ve görevlerine (fonksiyon) göre bir arada incelenmiştir. Önce edatın cümle içerisindeki anlamı verilmiş, daha sonra edatın yapısı incelenerek kökeni çözümlenmiştir. Daha sonra incelenen edat, kullanımlarına göre verilmiştir. Biz, edatı kullanımına göre incelerken "yalın, tamlama, yönelme ve çıkma hali"ni esas aldık. Ayrıca bazı lehçelerde seyrek olarak kullanımı görülen "yükleme" ve "bulunma" halinden sonra kullanılan edatları da gösterdik. Edatları kullanımlarına göre incelerken:

- a. İsmi Hâlinden Sonra Kullanımı
- b. Zamirlerden Sonra Kullanımı
- b.1. Kişi Zamirinin Hâlinden Sonra Kullanımı
- b.2. İşaret Zamirinin Hâlinden Sonra Kullanımı
- b.3. Belirsizlik Zamirinin Hâlinden Sonra Kullanımı
- b.4. Dönüşlülük Zamirinin Hâlinden Sonra Kullanımı
- b.5. Soru Zamirinin Hâlinden Sonra Kullanımı
- c. İsim-fiilin Hâlinden Sonra Kullanımı
- d. Sıfat-fiilin Hâlinden Sonra Kullanımı
- e. Zarf-fiilin Hâlinden Sonra Kullanımı
- f. Çekimli Fiilden Sonra Kullanımı"

şeklinde başlıklar atarak, edatların kullanımlarını verdik. Edatların "zarf-fiil"den ve "çekimli fiil"den sonra kullanımları çok fazla görülmez. Sınırlı sayıdaki edatın bu şekildeki kullanımlarını da ilgili yerlerde gösterdik.

Edatı kullanımına göre inceledikten sonra, yüklenmiş oldukları fonksiyonları da "Görevi" başlığı altında, kaç görevle kullanılmışsa, maddeler halinde verdik. Dolayısıyla tezimizde incelenen edatlar, yapıları/kökenleri, kullanılışları ve görevleri bakımından tek tek ele alınmıştır.

METİN TARAMASI YAPILAN ESERLER VE KISALTMALARI

A-EDEBİ VE BİLİMSEL ESERLER

- AAS** : Abdurahim Abdurahmanov (Haz.), **Aytıvlar ve Atalar Sözləri**, Maxaçkala 1991
- ADM** : Orazbay Äbdiraxmanov, **Aralım Dertim Menim**, Nökis Qaraqalpaqstan 1990
- BXM** : ~~Kirey Mergen (Haz.), **Başqort Xalıq Meqelderé**, Öfö 1960~~
- DMÇ** : Mikolas Firkovičius (Haz.), **David Biynin Maxtav Çozmaxları**, Vilnius 1993
- Ed.** : A. G. Exmedullin (Red.), **Edebiyet 11**, Megarif Neşriyatı, Kazan 1995
- ET** : ~~Kamal Mämbetov, **Edebiyat Teoriyası**, Nökis 1995~~
- ETM** : Eşref Şemi-zade, **Edebiy ve Tenkidiy Makaleler**, Simferepol 2000
- KA** : ~~Cengiz Aytmatov, **Kader Ağı** (Kıyamət), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1993~~
- KK** : Qabil Maqsetov (Haz.), **Qırq Qız**, Qaraqalpaq Folklorı, VI Tom, Nökis 1980
- KKO** : Mikolas Firkovičius (Haz.), **Karay Koltxaları**, Vilnius 1993
- KM** : Karl Reichl, **Karakalpakische Märchen**, Studienverlay Dr. N. Brockmeyer, Bochum 1958
- Kök.** : ~~Baqıt Sarbalayev, **Kökpar** (Etnografik Ängimeler), Almatı 1992~~
- KTXY** : İlyas Baxşış-Edem Nalbandov, **Qırımtatar Xalıq Yırları**, Akmescit 1996
- KXEBC** : ~~Aliylanı Soltan, **Qaraçay Xalqını El Bergen Comaqları**, Çerkessk 1984~~
- KXY** : Abdulhakim Hacıyev (Haz.), **Qumuq Xalıq Yırları**, Maxaçkala 1990
- KY** : ~~M. İ. Firkoviç (Haz.), **Karay Yırları**, Vilnius 1989~~
- KYX** : C. Ş. Hacıyeva-G. B. Musaxanova, **Qumuqları Yomaqları va Xabarlari**, Maxaçkala 1959
- KYY-1** : ~~Mikolas Firkovičius (Haz.), **Karay Dinlilarnin Yalbarmax Yergialiari-1**, Lithuania 1998~~
- KYY-2** : ~~Mikolas Firkovičius (Haz.), **Karay Dinlilarnin Yalbarmax Yergialiari-2**, Lithuania 1999~~

- MÄ** : Ferhat Tamir-Halil Arıcan (Haz.), **Muxtar Äwezov, Seçilmiş Hikâyeler**, Türksoy Yay., Ankara 1997
- MKXPÇ** : S. M. Mottayeva (Red.), **Malqarlıları Bla Qaraçaylıları Xalq Poeziya Çığarmaçılıqları**, Nalçik 1988
- NL** : M. K. Sultanbekova-Ş. A. Kurmangulova, **Nogay Literaturası 8**, Çerkessk 1977
- OC** : Bayramukları Xalimat, **Ontört Cıl**, Çerkessk 1990
- ŞM** : Mikolas Firkovičius (Haz.), **Şelomonun Masalları**, TDK Yay., Ankara 2000
- TAX** : Salavat Galin, **Tél Asqısı Xalıqta**, Öfö 1993
- TE** : Z. N. Xebibullina-X. G. Ferdiyeva-E. N. Xuciexmetov, **Tatar Edebiyeté 8**, Kazan "Megarif" 1995
- TEL** : M. K. Sultanbekova, **Tuvgan El Literaturası 7**, Çerkessk 1980
- TY** : S. Adcikov (Haz.), **Tuvgan Yerim**, Maxaçkala 1989
- XA** : Fatix Urmançiyev, **Xalık Avazı**, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1974
- XNM** : N. Velitova (Haz.), **Xuca Nasrédin Mezekleré**, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1992
- YY** : S. İ. Kapayev, **Yarık Yaylar**, Çerkessk 1978

B-GRAMER KİTAPLARI

- AKT** : İ. Abduvaliyev-T. Sadıkov, **Azırkı Kırgız Tili**, Bişkek 1997
- BKT** : Mustafa Öner, **Bugünkü Kıpçak Türkçesi**, TDK Yay., Ankara 1998
- BT** : A. A. Ğellemov-J. F. Kéyékbayev-X. S. Feritov, **Başqort Télé 5-6**, Öfö 1988
- GJK** : Henryk Jankowski, **Gramatyka Jezuka Krymskotatarskiego**, Poznan 1992
- GKY** : K. M. Musayev, **Grammatika Karaimskogo Yazıka, Fonetika i Morfologiya**, Moskva 1964
- GNY** : S. A. Kalmıkova-M. F. Saruyeva, **Grammatika Nogayskogo Yazıka, Fonetika i Morfologiya**, Çerkessk 1973
- HKT** : D. S. Nasırov-E. B. Berdimuratov-A. D. Dävletov-A. B. Bekbergenov, **Häzirgi Qaraqalpaq Tili, Morfologiya**, Nökis 1981
- İKY** : N. Oralbayeva-X. Esenov-S. K. Xayrullina, **İzuçayem Kazaxskiy Yazık**, Alma-Ata 1989

- Kkp. T. G.** : Ceyhun Vedat Uygur, **Karakalpak Türkçesi Grameri**, Denizli 2001
- KMTG** : A. M. Appayev-A.M. Bayramkulov-A. Y. Boziyev-A. X. Sottayev, **Qaraçay-Malqar Tilni Grammatikası**, Fonetika, Morfologiya, Sintaksis, Nalçik 1966
- KT5** : N. E. Haciahmetov-A. A. Sabançiyev, **Kumuk Til 5**, Maxaçkala 1991
- KTG** : B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), **Kırgız Tilinin Grammatikası**, Frunze 1964
- KTK** : Mehmet Emin Agar, **Kırım Türkçesi Kılavuzu I**, İstanbul 1991
- KTT** : Hülya Savran, **Kırım Tatar Türkçesi**, Balıkesir 2001
- Kum. Til** : İ. A. Kerimov-A. B. Axmedov, **Qumuq Til**, Maxaçkala 1965
- MKÜ** : Mikolas Fırkovičius, **Mien Karayçe Ürianiam**, Vilnius 1996
- STLY** : X. R. Kubratov-L. T. Maxmutova-L. P. Smolyakova-E. R. Tenişev (Red.), **Sovremenniy Tatarskiy Literaturniy Yazık**, Moskva 1969
- T. Yaz.** : N. A. Baskakov (Red.), **Yazıki Narodov SSSR Tyurskiye Yazıki**, Moskva 1966
- TG-II** : M. Z. Zekiyev-F. A. Ganiyev-K. Z. Zinnetullina (red.), **Tatarskaya Grammatika-II**, Morfologiya, Kazan 1993
- TM** : Nicholas Poppe, **Tatar Manual**, İndiana University, Bloomington 1963
- TTG** : V. N. Xangildin, **Tatar Télé Grammatikası**, Morfologiya Hem Sintaksis, Kazan 1959
- TTSG** : E. N. Nurmahanova, **Türki Tilderiniñ Salıstırmalı Grammatikası**, Almatı 1971
- XBT** : Z. F. Uraksin-K. G. İşbayev (Red.), **Xezérgé Başqort Télé**, Öfö 1986
- XTET** : D. G. Tumaşeva, **Xezérgé Tatar Edebi Télé**, Morfologiya, Kazan 1978

C-SÖZLÜKLER

- BTH-I** : İ. M. Ağışev vd., **Başqort Téliñeñ Hüzlégé I** Meskew 1993
- BTH-II** : İ. M. Ağışev vd., **Başqort Téliñeñ Hüzlégé II**, Meskew 1993

- BRH** : K. Z. Axmerov-T. G. Başıyev-E. M. Bikmurzin-U. M. Keyumova-B. S. Seyerğeliyev-R. N. Teregulova, **Başkortsarussar Hüzlék**, Meskew 1958
- KRS-1** : D. S. Nasırov-K. U. Ubaydullayev, **Qaraqalpaqsa-Rusşa Sözlük**, Moskva 1958
- KRS-2** : Z. Z. Bammatov, **Qumuqça-Rusça Sözlük**, Moskva 1969
- KTTS-I** : Mamut Qalenderov (Red.), **Qaraqalpaq Tiliniñ Tüsindirme Sözlüğü I A-V**, Nökis 1982
- KTTS-II** : Mamut Qalenderov (Red.), **Qaraqalpaq Tiliniñ Tüsindirme Sözlüğü II G-K**, Nökis 1984
- KTTS-III** : Mamut Qalenderov (Red.), **Qaraqalpaq Tiliniñ Tüsindirme Sözlüğü III K-N**, Nökis 1988
- KTTS-IV** : Mamut Qalenderov (Red.), **Qaraqalpaq Tiliniñ Tüsindirme Sözlüğü IV O-Y**, Nökis 1992
- NOS** : S. A. Kalmıkova vd., (Red. N. A. Baskakov), **Nogayşa-Orıssa Sözlük**, Moskva 1963
- NRS** : N. A. Baskakov (Red.), **Nogayşa-Orıssa Sözlük**, Moskva 1963
- KS-I** : K. K. Yudahin, **Kırgız Sözlüğü I** (Çev. Abdullah Taymas), TDK Yay., Ankara 1994
- KS-II** : K. K. Yudahin, **Kırgız Sözlüğü II** (Çev. Abdullah Taymas), TDK Yay., Ankara 1994
- KTTS** : E. Abduldayev-D. İsayev, **Kırgız Tilinin Tüşündürmö Sözdüğü**, Frunze 1969
- KMTS** : Ufuk Tavkul, **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara 2000
- KMOS** : E. R. Tenişev-X. İ. Süyünçev, **Qaraçay-Malqar-Orus Sözlük**, Moskva 1989
- KMTAS-I** : M. C. Guzelanı (Red.), **Qaraçay-Malqar Tilni Añılatma Sözlüğü I A-C**, Nalçik 1996
- KTS-1** : E. Bolğanbayev-B. Qaliyev-S. Bizaqov-A. Osmanova-Ş. Dävletqulov-M. Jürsinova, **Qazaq Tiliniñ Sözdüğü**, Almatı 1999
- KTS-2** : Hasan Oraltay-Nuri Yüce-Saadet Pınar (Çev.), **Kazak Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul 1984
- KTSS** : E. Bolğanbayev, **Qazaq Tilindegi Sinonimler Sözdüğü**, Almatı 1962

- KRPS** : N. A. Baskakov-A. Zayonçkovskiy-S. M. Şapşal,
Karaimskogo-Russko-Polskiy Slovar, Moskva 1974
- TTAS-I** : L. T. Maxmutova-M. G. Mõxemmediyev-K. S. Sabirov-Ş. S.
Xanbikova (Red.), **Tatar Têlênêñi Añlatmalı Süzlegé I A-Y**,
Kazan 1977
- TTAS-II** : L. T. Maxmutova-M. G. Mõxemmediyev-K. S. Sabirov-Ş. S.
Xanbikova (Red.), **Tatar Têlênêñi Añlatmalı Süzlegé II K-S**,
Kazan 1979
- TTAS-III** : L. T. Maxmutova-M. G. Mõxemmediyev-K. S. Sabirov-Ş. S.
Xanbikova (Red.), **Tatar Têlênêñi Añlatmalı Süzlegé III T-**
H, Kazan 1981

D-YAYIMLANMAMIŞ DOKTORA TEZLERİ

- BTG** : Suzan S. Tokatlı, **Başkurt Türkçesi Grameri**, Erciyes Ün.
SBE, Kayseri 1994
- KTŞB** : Murat Ceritoğlu, **Kırgız Türkçesinin Şekil Bilgisi**,
Çanakkale Onsekiz Mart Ün. SBE Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim
Dalı, Çanakkale 1998
- NTG-1** : Ayten Atay, **Nogay Türkçesi Grameri**, Erciyes Ün. SBE,
Kayseri 1998
- TDS** : Yong-Song Li, **Türk Dillerinde Sontakılar**, H. Ü. SBE Türk
Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara 1998

E-YAYIMLANMAMIŞ YÜKSEK LİSANS TEZLERİ

- AG** : Ülkü Çelik, **Kırgızca Bir Hikâye: Astra Gülü**, Metin-Çeviri-
Dizin, H. Ü. SBE Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim, Ankara 1988
- ÇUT** : İlgi Kıvrakdal, **Çıpçixley Uçma Troxka "Lietuva Karaylarının
Yırları"**, Karadeniz Teknik Ün. SBE, Trabzon 2000
- Kum. Türk.** : Sait Begeç, **Kumuk Türkçesi**, İnönü Ün. SBE Türk Dili ve
Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, Malatya 1998
- NTG-1** : Nesrin Güllüdağ, **Nogay Türkçesi Grameri**, Fırat Ün. SBE,
Elazığ 1998

F. DERGİLER

- Ark.** : **Arqayım**, Roman-Gezit 1, 1995
- Jel.** : **Jelmaya**, S. 7-8 (Ocak-Nisan 2000), Ankara 2000
- MT** : **Mingi Taw**, No: 5 (63), Elburs, Nisan 1993

DİĞER KISALTMALAR

- agb.** : Adı geçen bildiri
age. : Adı geçen eser
agm. : Adı geçen makale
agt. : Adı geçen tez
bk. : Bakanız
C. : Cilt
Çev. : Çeviren
Ed. : Edebiyat
Fak. : Fakültesi
G. Ü. : Gazi Üniversitesi
Haz. : Hazırlayan(lar)
H. Ü. : Hacettepe Üniversitesi
İ. Ü. : İstanbul Üniversitesi
KB : Kültür Bakanlığı
MEB : Milli Eğitim Bakanlığı
Red. : Redaktör(ler)
SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü
S. : Sayı
s. : Sayfa
TDAY-B: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten
TDK : Türk Dil Kurumu
TKA : Türk Kültürü Araştırmaları
TKAE : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
Ün. : Üniversitesi
vb. : Ve benzeri/benzerleri
vd. : Ve diğerleri
vs. : Ve saire
Yay. : Yayını/Yayımları

TEZDE KULLANILAN FONETİK TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

- ă : Yuvarlak a (a~o arası)
Ä, ä : Açık e
É, é : Kapalı e
ñ : damak n'si
ǰ : Peltek s
w : Çift dudak v'si
X, x : Tonsuz art damak sızıcısı (hırıltılı) h
ğ : Art damaklı g
z : Peltek z

İNCELEME

1. Ait

Yapısı:

Ait "ait". Arapça ʿā'id kelimesinden gelir. Türkçe Sözlük'te "ilgilendiren, ilişkin, ilişik, ilgili, için, -e düşen¹⁸⁶" şeklinde anlamlandırılmış bir edat olarak geçmektedir. Bu edat, yalnız Kırım Tatar Türkçesinde görülmektedir. Yönelme hâlimden sonra kullanılır ve aitlik, ait olma, ilişkili olma göreviyle kullanılır. Kır. Tat. ait

Kullanımı:

a. İsmi Yönelme Halinden Sonra Kullanımı:

Kır. Tat. Bu acayip ikâyenin kuruluşunda bediîy eserge **ait** bütün elementler mevcuttur. (ETM, s. 81) "Bu ilginç hikâyenin kuruluşunda bedîf esere ait bütün unsurlar mevcuttur."; A. M. Gorkiy angi milletke **ait** olğanına baqmadan, er bir yazıcıdan söz üstüne usanmay-talmay ciddiy surette çalışmaqñı talap etti. (ETM, s. 113) "A. M. Gorkiy hangi millete ait olduğuna bakmadan, her bir yazardan söz üzerine usanmadan, bıkmadan ciddi surette çalışmalarını istedi."; Gorkiy bizge tilimizge, sanatımızğa, edebiyatımızğa **ait** bir çoq sualler berdi. (ETM, s. 116) "Gorki, bize dilimize, sanatımıza, edebiyatımıza ait bir çok sorular sordu."

Görevi:

a. İlgî

İlgî bildirip aitlik yapar.

Kır. Tat. Müellifligi qadınlarga **ait** bir sıra yırlarñıñ sözleri soñ derece yüksek bediîy seviyede oluvı bunıñ açıq delilidir. (KTXY, s. 19) "Müellifligi kadınlara ait bir dizi şarkının sözleri son derece yüksek estetik seviyede olması bunun açık delilidir."; Bizim yazma edebiy asabalığımızğa **ait** sir çok kıymetli eser, bugünge qadar, nefis el yazma cönklerge yazılıp, çeşitli devletlerniñ kitapxanelerinde saqlanıp kelmekteler. (ETM, s. 9) "Bizim yazılı edebi mirasımıza ait bir çok kıymetli eserler, bugüne kadar, nefis el yazması cönklerge yazılıp, çeşitli devletlerin kütüphanelerinde saklanmaktadır."; Men bu kısqa xatırlavımda, Irgat Qadırnıñ ayatına ve edebiy yaratıcılığına **ait** bazı bir faktlarnen, ürmetli oquyıcılarımızğa tanış etmek istedim. (ETM, s. 143) "Ben bu kısa hatıramda, Irgat Kadir'in hayatına ve edebî yaratıcılığına ait bazı gerçekleri hürmetli okuyucularımıza arz etmek istedim."

¹⁸⁶ Türkçe Sözlük 1, TDK Yay., Ankara 1998, s. 51

2. Ala

Yapısı:

Ala "-e doğru, -e karşı; -den başlayarak, -den aşağı". Başkurt ve Karaçay-Balkar Türkçesinde görülen bir edattır. Başkurt Türkçesinde çıkma hâminden sonra, Karaçay-Balkar Türkçesinde de yalın hâlden sonra kullanılan bu edat her iki lehçede de seyrek olarak görülür. Karaçay-Balkar Türkçesinde bu edat hâl ekleri alarak alağa, alada, alasında şekillerinde de görülmektedir. Bu edat al- "almak" fiilinin zarf-fiil biçimidir (< al-a)¹⁸⁷. Baş. ala, Kar.-Bal. ala, alağa/alada/alasında.

Kullanımı:

Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

a. İsmın Yalın Halinden Sonra Kullanımı:

Kar.-Bal. İñir ala kökde cayılğan qara bulutla suwuq cawunnu bla buznu bizni üsübüzge quydula. (KMTAS-I, s. 114) "Akşama doğru gökyüzünde yayılan kara bulutlar soğuk yağmur ile doluyu bizim üstümüze yağdırdı."; Adamlar tañ ala keldile. (T. Yaz., s. 227) "Adamlar sabaha doğru geldiler."; Keç ala qayrı barasa? (KMOS, s. 332) "Geceye doğru nereye gidiyorsun?"; tañ alada (KMTS, s. 77) sabahleyin"; Keçe aytıxanlarıça, tañ alasında keterge oñları bolmasa da, Abdul, Nanaş, Manaf ... tögerekege cayıldıla. (KMTG, s. 232) "Gece söyledikleri gibi, tan vaktinde gitmeleri mümkün olmasa da, Abdul, Nanaş, Manaf ... etrafa dağıldılar."

Çıkma Hâminden Sonra Kullanımı

a. İsmın Çıkma Halinden Sonra Kullanımı:

Baş. Baştan ala yabınıw. (BTH-I, s. 46) "Baştan başlayarak örtünmek."; Bilden ala batıw. (BTH-I, s. 46) "belden aşağı batınak".

Görevi:

a. Zaman

Bu edat Karaçay-Balkar Türkçesinde zaman kavramı taşıyan kelimelerden sonra gelerek, bir zaman dilimine yaklaşıldığını gösterir veya içinde bulunulan zamanı bildirir.

Kar.-Bal. İngir ala kökde cayılğan qara bulutla suwuq cawunnu bla buznu bizni üsübüzge quydula. (KMTAS-I, s. 114) "Akşama doğru gökyüzünde yayılan kara bulutlar soğuk yağmur ile doluyu bizim üstümüze yağdırdı."; Adamlar tañ ala keldile. (T. Yaz., s. 227) "Adamlar sabaha doğru geldiler."; caz ala (KMTS, s. 77) "baharda, bahar

¹⁸⁷ E. R. Tenişev (Red.), *Sravnitelno-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskix Yazıkov, Morfolojiya*, Moskva 1988, s. 493

vakti"; iñir **ala** (KMTS, s. 77) "akşam vakti"; tañ **ala** (KMTS, s. 77) "sabah vakti"; Biz arı tañ **alağa** cetdik. (TDS, s. 34) "Biz oraya sabaha karşı vardık."

b. Sınırlama

Bir yerin, mesafenin başlangıç noktasını gösterir.

Baş. Baştan **ala** yabınıw. (BTH-I, s. 46) "Baştan başlayarak örtünmek."; Bilden **ala** batıw. (BTH-I, s. 46) "belden aşağı batmak".

3. Alda

Yapısı:

Alda "-den önce". Bu edat al "ön" kelimesine bulunma hâl ekinin getirilmesiyle (< al+da) oluşmuştur. İsimlerin çıkma hâlinden sonra getirilen bu edat Tatar, Başkurt, Kumuk ve Karaçay-Balkar lehçelerinde görülmektedir. Kullanıldığı örneklerde zaman ilgisi taşıdığı için cümlede zarf görevi yapar. Tat. **alda**, Baş. **alda**, Kum. **alda**, Kar.-Bal. **alda**.

Kullanımı:

a. İsmi Çıkma Halinden Sonra Kullanımı:

Tat. Abıyıñınan **alda** tebége basma. (TDS, s. 37) "Ağabeyinden önce kapana basma"; Çurtan Xaliq bötén keşéden **alda** garizasın suzdı. (TDS, s. 37) "Çurtan Halik, herkesten önce dilekçesini uzattı."

Baş. Böte keşénen **alda**, böte keşénen küp höyleşe torğan Novikov ta böğön höyleşmey. (BTH-I, s. 50) "Herkesten önce, herkesten çok konuşan Novikov da bugün konuşmuyor."; Böğöngö keregéndé irtengé keregénden **alda** ezérle. (BXM, s. 117) "Bugünkü ihtiyacını yarınki ihtiyacından önce hazırla."

Kum. Getgen zamannı glagolları laqır yürülegen vaqtiden **alda** bolğan işleni añlata. (KT5, s. 126) "Geçmiş zaman fiilleri konuşmanın yapıldığı zamandan önce olan işleri anlatır."; Şo üyge Aminden **alda** girip, yaşınıp turağan Xayır busa bulağa karavul ete. (KYX, s. 133) "O eve Amin'den önce girip saklanan Hayır ise bunları gözlüyor."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Séznéñi balalarığız hem barlık tugannarığız sézden **alda** ülép béteçek, -digen. (XNM, s. 37) "Sizin çocuklarınız ve tüm akrabalarınız sizden önce ölecek demiş."

Baş. -İpteşler! Minen **alda** höylewsé eytkence... (BT, s. 115) "-Arkadaşlar! Benden önce konuşan kişinin dediği gibi..."; E min hézzen **alda**, eşégézzé yénéleytép,

kitew turahında üzém qarar qabul ittém. (Ark., s. 81) "Ve ben sizden önce işinizi hafifletip gitmek hakkında kendim karar aldım."

b.2. İşaret Zamirinin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Baş. Salavat turahındağı yır, legendalarza, unan **alda** icad itélgen tarixi yırzar ménen sağıştıırıp qarağanda, sotsial tigézhézlek motivtarı şaqtay köslö yanğıray. (TAX, s. 68) "Salavat hakkındaki şarkı, efsanelerde, ondan önce icad edilen tarihi şarkılar ile mukayese edildiğinde, sosyal eşitsizlik motifleri güçlü bir şekilde yankılanıyor."

Kar.-Bal. -Bilemise, üç küntü mından **alda** meni kabinetime biladan eki caş ofitser kirgen edile. (OC, s. 37) "-Biliyor musun bundan üç gün önce bunlardan iki genç subay benim odama girmişlerdi."; Bizni wa onbir cılnı mından **alda** calan cerge keltirip, qotarıp ketgen edile. (OC, s. 83) "Bizi de bundan onbir yıl önce bu ıssız yere getirerek, bırakıp gitmişlerdi."; Kesleri da on cılnı mından **alda** bılayda açlıq sınaganları amaltın bu aç adamlardan qorqadıla. (OC, s. 94) "Kendileri de bundan on yıl önce burada açlık çektikleri için, bu aç adamlardan korkuyorlardı."

Kum. Bektemir Mesey dep biyke qatın ala. Mundan **alda** da Eldaruş da, Bektemir de bir-birine xuyular. (KXY, s. 29) "Bektemir, Mesey adında bir bike hanım alıyor. Bundan önce de Eldaruş ile Bektemir birbirlerine dargınlar."

b.3. Belirsizlik Zamirinin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Baş. Ana, bötehénen de **alda** geolog Belov bara. (BT, s. 101) "Oraya herkesten de önce jeolog Belov gidiyor."; Qısqahı, Almas üzénéñ yeş yuldaştarı ménen Osloqayga bötehénen **alda** kilép yétté. (Ark., s. 9) "Kısacası, Almas kendisinin genç arkadaşları ile Oslokay'a herkesten önce gelip yerleşti."

b.4. Dönüslülük Zamirinin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Baş. Beylewéster üzzerénen **alda** kilgen hüzzén bildelé bér kiléşte bulıwın talap iteler. (BT, s. 155) "Edatlar kendilerinden önce gelen kelimenin belirli bir hâlde olmasını talep ederler."; Sesen Mirzakayev üzénen **alda** yeşegen sesenderzén icadi miraşın haqlap kiléwsé ošta, borongo qulyazmalar, şecereler tuplaw eşé ménen dan totqan ezip. (TAX, s. 172) "Âşık Mirzakayev kendisinden önce yaşayan âşıkların eserlerini koruyup gelen bir usta, eski el yazmaları, şecereler toplama işiyle ünlenen bir ediptir."

c. İsim-fiilin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Kéréwéñnen **alda** çığıwıñnı uyla. (TDS, s. 37) "Girmeden önce çıkışını düşün."

Baş. Kéréwéñden **alda** sığıwıñdı uyla. (BTH-I, s. 490) "Girmeden önce çıkışını düşün."

Görevi:

a. Sıralama Bakımından Öncelik

Kişiler veya durum bakımından öncelik bildirir. Şahıs isimlerinden, kişi, belirsizlik ve dönüştülük zamirinin çıkma hâllerinden sonra kullanıldığı durumlarda kişiler arasında sıralama bakımından öncelik yapmaktadır.

Tat. Séznéñ balalarıgız hem barlık tugannarıgız sézden **alda** ülép béteçek, -digen. (XNM, s. 37) "Sizin çocuklarınız ve tüm akrabalarınız sizden önce ölecek demiş."

Baş. Sesen Mirzakayev üzénen **alda** yeşegen sesenderzén icadi miraşın haqlap kiléwsé ošta, boronço qulyazmalar, şecereler tuplaw éşé ménen dan totqan ezip. (TAX, s. 172) "Âşık Mirzakayev kendisinden önce yaşayan âşıkların eserlerini koruyup gelen bir usta, eski el yazmaları, şecereler toplama işiyle ünlenen bir ediptir."; Ana, bötéhénen de **alda** geolog Belov bara. (BT, s. 101) "Oraya herkesten de önce jeolog Belov gidiyor."; Beylewésterzé üzzerénen **alda** kilgen hüzzere ménen küserep yazıgız. (BT, s. 159)

Kar.-Bal. Ol bizden **alda** kele edi. (TDS, s. 37) "O, bizden önce geliyordu."

Kum. Şo üyge Aminden **alda** girip, yaşınıp turağan Xayır busa bulağa karavul ete. (KYX, s. 133) "O eve Amin'den önce girip saklanan Hayır ise bunları gözlüyor."

b. Zaman Bakımından Öncelik

İsimlerin, isim-fiillerin ve işaret zamirlerinin çıkma hâllerinden sonra kullanımında daha çok zaman bakımından öncelik ve zaman miktarı bildirir.

Tat. Kéréwéñnen **alda** çığıwıñnı uyla. (TDS, s. 37) "Girmeden önce çıkışını düşün."

Baş. Kéréwéñden **alda** sığıwıñdı uyla. (BTH-I, s. 490) "Girmeden önce çıkışını düşün."

Kar.-Bal. Üç künnü mindan **alda** beri Magomet deb bir polkovnik frontdan boşlanıp kelgendi. (OC, s. 160) "Bundan üç gün önce, Magomet adlı bir albay savaştan azledilerek buraya gelmişti." ; Kesleri da on cılnı mindan **alda** bılayda açlıq sınaganları amaltın bu aç adamlardan qorqadıla. (OC, s. 94) "Kendileri de bundan on yıl önce burada açlık çektikleri için, bu aç adamlardan korkuyorlardı."; Mindan **alda** institutnu sportzalında awur atletikadan erişiwle barğan edile. (TDS, s. 36) "Bundan önce enstitütünün spor salonunda ağır atletizm yarışmalarından geçmişlerdi."

Kum. Getgen zamannı glagolları laqır yürülegen vaqtiden **alda** bolğan işleni añlata. (KT5, s. 126) "Geçmiş zaman fiilleri konuşmanın yapıldığı zamandan önce olan işleri anlatır."

Bazı durumlarda **alda** edatı -ki ilgi hâli eki alarak sıfat durumuna girmektedir. Kum. Cıymğa qumuqlanı revolyutsiyadan aldağı yomakları girgen. (KYX, s. 9) "Kitaba, Kumukların ihtilalden önceki masalları alınmıştır."

Yukarıda hep çıkma hâlimden sonra kullanımını gördüğümüz bu edat Kumuk lehçesinde bir örnekte ismin yalın hâlimden sonra kullanılmış olup zaman miktarı bildirmektedir. Kum. Bir neçe günler **alda** meni yanıma gelip, başmaqı kantın etip getgen edi. (KYX, s. 64) "Bir kaç gün önce benim yanına gelip, ayakkabımın kenarlarını dikip gitmişti."

4. Aldın

Yapısı:

Aldın "-den önce". al "ön" kelimesine çıkma hâli ekinin gelmesiyle oluşan (al+dın) bir edattır. Çıkma halinden sonra kullanılır. Karakalpak, Kumuk, Nogay, Karaçay-Balkar ve Kırım Tatar Türkçesinde görülmektedir. "aldın" edatı Karaçay Balkar lehçesinde gerileyici benzeşme sonucu "allın" şekline dönüşmüştür. Bu beş lehçe içinde de en çok Nogay Türkçesinde kullanılmaktadır. Beş lehçede görülmektedir. Kkp. aldın, Kum. aldın, Nog. aldın, Kar.-Bal. allın, Kır. Tat. aldın.

Kullanımı:

a. İsmi Çıkma Halinden Sonra Kullanımı:

Kkp. Negizinde ırğaq poezziyadan **aldın** kelip şıqqan häm kosıqlardı belgili bir ölşemge yeki bolmasa cıynaqlamağa tiyqar salğan. (ET, s. 131) "Aslında ritm şiirden önce meydana gelmiş ve şiirleri belirli bir ölçüye veya toplamaya temel atmıştır."; Älbette alliteratsiyalık uyqaslar söz uyqaslarınan **aldın** payda bolgan. (ET, s. 139) "Elbette alliterasyon söz sonundaki kafiyeden önce ortaya çıkmıştır."

Kum. Yaxsaylarda bolğan bizin qardaşlar/Qardaşlardan **aldın** tutğan qardaşlar (Kum. Türk., s. 93) "Yahsay'larda olan bizim kardeşler, kardeşlerden önce tutan kardeşler."

Nog. Kavgadan **aldın** Mault pen Mariemniñ dört ulları bolgan. (YY, s. 122) "Savaştan önce Mault ile Meryem'in dört oğlu varmış."; Nogay xalkı, bəri az sanlı milletlerdey bolıp, revolyutsiyadan **aldın** yerli mirzalardıñ em patşa vlastiniñ üyken azabın şegip, kıyınlı yaşaw man yaşagan. (TEL, s. 3) "Nogay hâlkı, sayısı az milletlerden olup ihtilalden önce yerli mirzaların ve padişah yönetimlerinin büyük azabını çekip zorluklarla yaşamıştır."; On bes küniñ kutılıp, tutnaktan Kalmıktan **aldın** Musa şıktı. (NL, s. 187) "On beş günü doldurup, ceza evinden Kalmık'tan önce Musa çıktı."

Kır. Tat. Men bu güdürdiden **aldın** yuquda olsam da, yavaştan yağmakta olğan yağmurnıñ şuvultısını eşitip turar edim. (KTT, s. 69) "Ben bu gök gürültüsünden önce uyku da olsam da, yavaştan yağmakta olan yağmurun şıptısını işitiyordum."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Cukla, balam, senden **aldın** öleyim/Ertten bla ertte turup köreyim. (MKXPÇ, s. 251) "Uyu, balam, senden önce öleyim, sabah erken kalkıp seni göreyim."

Kum. -Menden **aldın** üyge barsañ, höküneceksen-dep. (KYX, s. 139) "-Benden önce eve gitsen, pişman olacaksın, demiş"; Seni balanğa qolu bargan qızbayını/Senden **aldın** abayları bozlaydır. (KXY, s. 27) "Senin çocuğuna el kaldıran yüreksiz, senden önce nineleri beddua ediyordur."; Ol senden **aldın** geldi. (TDS, 38) "O, senden önce geldi."

Nog. Kagıttı menden **aldın** siz okıgañsınız. (NTG-1, s. 206) "Kağıdı benden önce siz okumuşsunuz."; Sennen **aldın** eñ azında bir köylek tozdırgaman. (NTG-1, s. 206) "Senden önce en azından bir gömlek eskitmişim."; Ol bizden **aldın** keldi. (TDS, s. 38) "O, bizden önce geldi."

b.2. İşaret Zamirinin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Nog. Munnan **aldın** yaşavda/Elim, şektin azaplar/Kıynadılar köp seni/Bay, mirzalar, paşalar. (YY, s. 25) "Ey ilim, bundan önceki hayatta azaplar çektin. Bey, mirza ve padişahlar seni çok incittiler."; Nege desen munnan **aldın** olardıñ üyinde bir de bolmaganman. (NL, s. 264) "Nedense, bundan önce onların evinde hiç bulunmadım."; Onnan **aldın**, bir kere Kıdırali öziniñ teñiniñ termediñ işinde olturıp şıgaragınnan közlep atıp, katardan bir üyken duvadaktı sogıp äkelgenin körgeñ kisi edi. (TEL, s. 144) "Ondan önce bir keresinde, Kıdırali arkadaşının, çadırının içinde oturup çadırın bacasından nişan alıp atarak, sürtüdeki büyük bir toy kuşunu vurup getirdiğini görmüş kişiydi."

b.3. Belirsizlik Zamirinin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Kum. Ol başğalardan barından da **aldın** geldi. (TDS, s. 38) O, diğçerlerinin hepsinden de önce geldi."

Nog. Sonın üşin de ol smenadıñ soñında kullıktan bārisinnen **aldın** şıktı. (YY, s. 88) "Bundan dolayı o, vardıyanın sonunda, hepsinden önce işten çıktı."; Ertenlikte ol bārisinnen **aldın** turatagan edi. (TEL, s. 45); Nurgisi baskalardan **aldın** uşıp turup kol soktı. (NL, s. 69) "Nurgisi başkalarından önce kalkarak alkış çaldı."

c. İsim-fiilin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Kkp. Awqatlanıwdan **aldın** qolların juwıp sülgı menen sürtedi. (Kkp. T. G., s. 139) "Yemekten önce ellerini yıkayıp temiz havlu ile kurulandı."

d. Sıfat-fiilin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Kkp. Biz Marığa kelip Qaraqum qanalında cüzbesten **aldın**, paxta tuxıngerşiligi menen şuğıllanıp atırğan alımlar menen uşırastıq. (ADM, s. 102) "Biz Marı'ya gelip Karakum kanalında yüzmeden önce, pamuk tohumculuğu ile uğraşan alimlerle karşılaştık.

Nog. İyi yazılğan, köp yaşa, Nur, baspadan çığarmaga kerekpiz, şıgarırdan **aldın** vak-tüyek yetispevliklerdi tüzetpege kerek. (YY, s. 187) "İyi yazılmış, çok yaşa, Nur, baskıya yetiştirmemiz lazım, basmadan önce ufak tefek hataları düzeltmek gerek."; Endi ol munda keleyekten **aldın** öziniñ bir az korkıp alğanı üşin özi özine seleke etip küleytagan edi. (TEL, s. 26) "Şimdi o, buraya gelmeden önce, biraz korktuğu için kendi kendisiyle alay edip gülüyordu."; Tutnaktan bosaganı soñ, Musa avılga kaytayagınnan **aldın** bolnitsaga bardı. (NL, s. 187) "Musa ceza evinden çıktıktan sonra, köye dönmeden önce hastahaneye gitti."

Görevi:

a. Sıralama Bakımından Öncelik

Görevi bakımından alda edatı gibidir (bk. alda). Kişiler veya durum bakımından öncelik bildirir. İsim, kişi ve belirsizlik zamirinin çıkma hâllerinden sonra kullanıldığı durumlarda kişiler ve nesnelere arasında sıralama bakımından öncelik yapmaktadır.

Kkp. Negizinde ırğaq poezziyadan **aldın** kelip şıqqan hām kosıqlardı belgili bir ölşemge yeki bolmasa cıynaqlamaga tiyqar salğan. (ET, s. 131) "Aslında ritm şiirlerden önce meydana gelmiş ve şiirleri belirli bir ölçüye veya toplamaya temel atmıştır."

Kum. -Menden **aldın** üyge barsañ, höküneceksen-dep. (KYX, s. 139) "-Benden önce eve gitsen, pişman olacaksın, demiş"

Nog. -Yok, biz Mitallap ekevimiz şkoladı Aysıluvdan **aldın** bitirgenmiz. (TY, s. 33) "-Yok, biz Aysıluv'dan önce okulu bitirmişiz."; Sonın üşin de ol smenadıñ soñında kullıktan bārisinnen **aldın** şıktı. (YY, s. 88) "Bundan dolayı o, vardıyanın sonunda, hepsinden önce işten çıktı."

Kar.-Bal. Cukla, balam, senden **allın** öleyim/Erten bla ertte turup köreyim. (MKXPÇ, s. 251) "Uyu, balam, senden önce öleyim, sabah erken kalkıp seni göreyim."

b. Zaman Bakımından Öncelik

İsimlerin, işaret zamirlerinin, isim-fiillerin ve sıfat-fiillerin çıkma hâllerinden sonra kullanımında daha çok zaman bakımından öncelik ve zaman miktarı bildirir.

Kkp. Awqatlanıwdan **aldın** qolların juwıp sülgi menen sürtedi. (Kkp. T. G., s. 139) "Yemekten önce ellerini yıkayıp temiz havlu ile kurulandı."; Biz Marığa kelip Qaraqum qanalında cüzbesten **aldın**, paxta tuxıngerşiligi menen şuğıllanıp atırğan

alimler menen uşırastıq. (ADM, s. 102) "Biz Marı'ya gelip Karakum kanalında yüzmeden önce, pamuk tohumculuğu ile uğraşan alimlerle karışlaştık.

Nog. Revolyutsiyadan **aldın** tavlı kısıyakaklılar kıyın yaşav man yaşaganlar. (NL, s. 96) "Devrimden önce dağlı kadınlar, zor hayat şartlarıyla yaşadılar."; Nege desen munnan **aldın** olardıñ üyinde bir de bolmaganman. (NL, s. 264) "Nedense, bundan önce onların evinde hiç bulunmadım."; Men saga keleyekten **aldın** eki kere kırkar yıl yaşagaman. (NTG-1, s. 206) "Ben sana gelmeden önce, iki kez kırkar yıl yaşamışım."

Kır. Tat. Men bu güdürdiden **aldın** yuquda olsam da, yavaştan yağmaқта olğan yağmurnıñ şuvultısını eşitip turar edim. (KTT, s. 69) "Ben bu gök gürtültüsünden önce uyku da olsam da, yavaştan yağmakta olan yağmurun şıptısını işitiyordum."

Bazen isimle edat arasına açıklayıcı, belirtici kelimeler girer. Bu kullanımlarda da zaman bakımından öncelik yapmakta ve zamanın miktarını bildirmektedir.

Nog. Öleyekten bir kün **aldın** orıs yas Kudayniyetke kasıma kelip oltırışı dep tiledi. (TY, s. 43) "Rus genci ölmeden bir gün önce, Kudayniyet'ten gelip yanına oturmasını rica etti."; Soñ Lida, keteyekten bir kün **aldın**, nagaşakay, abay bolıp oltırıp, köpke deyim söylesip turdılar. (TEL, s. 102) "Sonra Lida gitmeden bir gün önce, amcam, annem, bir araya gelip, uzun zaman konuştular."

5. Aldında

Yapısı:

Aldında "önce, öncesinde". Yalın hâlden ve tamlama halinden sonra edat göreviyle kullanılan bir kelimedir. Kazak, Kırgız, Kumuk, Nogay ve Karaçay-Balkar Türkçelerinde kullanımı görülür. Kelimenin kökü al olup, yer-mekân bildiren +d < +t eki alarak ald olmuştur¹⁸⁸. aldında şekli ald "ön, ön taraf" kelimesine 3. kişi iyelik eki ve bulunma hâl eki gelerek (<ald+ı+n+da)oluşturmuştur. Kaz. aldında, Kırg. aldında, Kum. aldında, Nog. aldında, Kar.-Bal. aldında.

Kullanımı:

a. 1. İsmiñ Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Kaz. Bir küni keşkisın as **aldında** atam meni qasına şaqırıp aldı. (MÄ, s. 23) "Bir gün akşam yemiğinden önce dedem beni yanına çağırıldı."; Qaytısta tañ **aldında** jawdan qutılıp alğan soñ, bir-eki jigitti joldağı awılğa jiberip, bir bağlan alğızısқан. (MÄ, s. 313) "Dönüşte tan atmadan önce düşmanlardan kurtulduktan sonra, bir iki genci yol kenarındaki ağıla gönderip, erken doğmuş bir kuzu aldırılmışlar."

¹⁸⁸E. V. Sevortyan, *Etimologičeskiy Slovar Tyurskix yazıkov, Obşçetyurkskiye i mejtyurskiye osnovı na glasniye*, Moskva 1974, s. 125

a.2. İsmın Tamlama Halinden Sonra Kullanımı

Kum. Bu iş inqılapnı **aldında** boldu. (KT5, s. 13) "Bu iş inqılaptan önce oldu."

Nog. Bu yıl Mecit tap orazadıñ **aldında** İsxak-molladıñ abzarınıñ tögeregin aylandırıp endek kazıp bir pud biyday tapkan edi. (TEL, s. 17) "Bu yıl Mecit tam oruçtan önce İshak molların avlusunun etrafını çevirip, hendek kazarak bir pud* buğday kazanmıştı."; Arslannıñ atası İdris bir zamanlarda, revolyutsiyadıñ **aldında**, köp yıllardı Alimurzayevlerde ırgat yürgen bolgan. (GNY, s. 284) "Arslan'ın babası İdris bir zamanlar, devrimden önce, uzun yıllar Alimurzayevlerde ırgat olarak çalışmış."; Kavgadıñ **aldında** Batal ol mangazıda yer alma em baska zatlar turgıstatagan edi. (GNY, s. 284) "Batal savaştan önce, o mahzende patates ve başka gıda maddeleri saklamıştı."

Kar.-Bal. Ellinçi cıllanı **aldında** men, cas ustaz, universitetge kirirge izlegenleden orus til bla literaturadan ekzamen alırğa kerek edim. (OC, s. 262) "Ellili yıllardan önce ben, genç öğretmen, üniversiteye girmek isteyenlerden Rus dili ve edebiyatından sınav olmam gerekiyordu."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1 İşaret Zamirinin Tamlama Halinden Sonra Kullanımı

Nog. A onıñ **aldında** ol Bayşoraga peş salıp, üyge eki öndert akşa äkeldi. (TEL, s. 17) "Ama o, ondan önce Bayçora'ya ocak kurarak, eve iki öndert** para getirdi."

c. Sıfat-fiilin Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Kullanıldığı tüm lehçelerde -ar, -er geniş zaman sıfat-fiilinden sonra kullanılmıştır. Yalnız Nogay Türkçesinde bir örnekte -ayak gelecek zaman sıfat-fiilinden sonra kullanımına rastlanmıştır.

Kaz. Biz şay işip alğañ soñ, tüñqatardıñ **aldında** uyıqtap almaq, bolıp jatıp qaldıq. (MÄ, s. 155) "Biz çay içtikten sonra, gece yolculuğundan önce biraz uyumak için yattık."; Jarasının awruwın da jana toqtar **aldında** ğana seze bastağan. (MÄ, s. 75) "Yarasının ağrısını da ancak durmadan önce sezebildi."; Birgünü keşke jastar jürerdiñ **aldında** sözdi bir jerge baylamaq üşin, üy işiniñ azğana keñesi boldı. (MÄ, s. 116) "Bir gün akşam, gençler gitmeden önce meseleyi bir karara bağlamak için aile içinde kısa bir toplantı oldu."

Kırg. Kün çıgar **aldında** üñkürgö çukul kalganda Akbara bayağı böltürüktörü kütüp catçu kezdegidey ele atırılıp çurkay cönödü. (KA, s. 412) "Güneş doğmadan önce ine yaklaştıklarında Akbara, önceden yavrularının beklediği zamanki gibi fırlayıp koştu."; Bu kiçinekey okuya Avdiy seminariyadan kuulup keter **aldında** boldu. (KA, s. 126) Bu

* pud: Eskiden Ruslarda 16,3 kiloluk bir ağırlık birimi, Rusça-Türkçe Büyük Sözlük, Multilingual Yay., İstanbul 1995, s. 740

** öndert: Eski bir para birimi

küçücük olay Avdiy okuldan kovulmadan önce oldu."; Eger cer cüzündö al can ekenin bilbese da, tuybasa, ölör **aldında** öz canınday körüp, anı mınçalık kaşaya, içten sızıp süybösö uşunçalık arılgan azaptı, tarkabagan kusalıktı özü sezmek bele. (KA, s. 60) "Eğer yer yüzünde o, canım olduğunu bilmese, duymasa, ölmeden önce öz canı gibi görüp, onu bu kadar arzulayıp, içi sızlayıp sevmese, bu kadar bitmeyen azabı, dağılmayan kederi sezmeyecekti."

Kkp. Hätte Gülayım Surtayşa menen urıs baslanar **aldında** ülken adamgerşilik penen patşanıñ javızlıgın bilse de... (KK, s. 26) "Hatta Gülayım Surtayşa ile savaşa başlamadan önce, yüce bir insanlık anlayışıyla padişahın kötülüğünü bilse de..."

Nog. Bu yıyında sogıska barayak **aldında** sıylanıp olırgan bätirler Şoradı körmeydiler. (NL, s. 19) "Bu toplantıda savaşa gitmeden önce ağırlanıp oturan yiğitler Çora'yı görmüyorlardı."; Öler **aldında** Amet süyikli atına karap, bulay tolgaydı:... (NL, s. 56) "Amet, ölmeden önce sevgili atına bakıp, şöyle söyledi:..."

Kar.-Bal. Sen kelirin **allında**, atalarına anı ayta tura edim. (MT, s. 117) "Sen gelmeden önce, babanlara onu söylüyordum."; Biz keterin **allında**, ırxı kelip, eki-üç adam kuçaklayalmağan ullu terekleni tamırları bla tartıp-alıp ğunç etdi. (MT, s. 89) "Biz gitmeden önce, sel gelip, iki üç adamın kucaklayamadığı büyük ağaçları kökleriyle birlikte çekip alarak yok etti."

Görevi:

a. Zaman Bakımından Öncelik

Allında edatı yukarıda kullanıldığı tüm örneklerde zaman bakımından öncelik yapmaktadır. İşin, olayın yapıldığı zamanı bildirir.

Kaz. Bir küni keşkisın as **aldında** atam meni qasına şaqırıp aldı. (MÄ, s. 23) "Bir gün akşam yemiğinden önce dedem beni yanına çağırdı."; Birgünü keşke jastar jürerdiñ **aldında** sözdi bir jerge baylamaq üşin, üy işiniñ azğana keñesi boldı. (MÄ, s. 116) "Bir gün akşam, gençler gitmeden önce meseleyi bir karara bağlamak için aile içinde kısa bir toplantı oldu."

Kırg. Oşo kar tüşör **aldında** ele cele tartkan köz-toodaktar karkıldap ün salışıp, küzgü köçtün kerbeni sıyaktanıp, Gimalay tarapka uçup ötüşkön. (KA, s. 32) "Bu kar düşmeden önce, sıra sıra dizili kaz ve toy kuşları bağıra çağıra birbirine seslenerek, güz göçü kervanı gibi, Himalaya tarafına uçmuşlardı."; Keter **aldında** senden suray turgan sözüüm, bizdi cer karatpa. (AG, s. 26) "Gitmeden önce senden isteğim, başımızı önümüze eğdirme."; Kün batar **aldında** bañgi kuuraydın atına magdırıp, kuuraydın tübünö sunalıp catıp kalışkan ele. (BKT, s. 128) "Güneş batmadan önce, esrarkeş kamışın kokusundan keyifleneek, kamışın altına uzanıp yatakalmışlardı."

Kkp. Hätte Gülayım Surtayşa menen urıs baslanar **aldında** ülken adamgerşilik penen patşanıñ javızlığın bilse de... (KK, s. 26) "Hatta Gülayım Surtayşa ile savaşa başlamadan önce, yüce bir insanlık anlayışıyla padişahın kötülüğünü bilse de..."

Kum. Bu iş inqılapnı **aldında** boldu. (KTS, s. 13) "Bu iş inkılaptan önce oldu."

Nog. Bu yıl Mecit tap orazadıñ **aldında** İsxak-molladıñ abzarınıñ tögeregin aylandırıp endek kazıp bir pud biyday tapkan edi. (TEL, s. 17) "Bu yıl Mecit tam oruçtan önce İshak molların avlusunun etrafını çevirip, hendek kazarak bir pud buğday kazanmıştı."; A onıñ **aldında** ol Bayşoraga peş salıp, üyge eki öndert akşa äkeldi. (TEL, s. 17) "Ama o, ondan önce Bayçora'ya ocak kurarak, eve iki öndert para getirdi."; Bu yıyında sogıska barayak **aldında** sıylanıp olırgan bätirler Şoradı körmeydiler. (NL, s. 19) "Bu toplantıda savaşa gitmeden önce ağırlanıp oturan yiğitler Çora'yı görmüyorlardı."

Kar.-Bal. Ellinçi cıllanı **allında** men, cas ustaz, universitetge kirirge izlegenleden orus til bla literaturadan ekzamen alırğa kerek edim. (OC, s. 262) "Ellili yıllardan önce ben, genç öğretmen, üniversiteye girmek isteyenlerden Rus dili ve edebiyatından sınav olmam gerekiyordu.; Sen kelirin **allında**, atalarına anı ayta tura edim. (MT, s. 117) "Sen gelmeden önce, babanlara onu söylüyordum."

6. Aldınnan

Yapısı:

Aldınnan "önce, -den önce". Tatar ve Başkurt Türkçelerinde yalın hâden sonra kullanımı görülen bir edattır. Aldında şekli ald "ön, ön taraf" kelimesine 3. kişi iyelik eki ve çıkma hâl eki gelerek (<ald+ı+n+nan<dan) oluşmuştur. Tat. aldınnan, Baş. aldınan.

Kullanımı:

a. İsmın Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Tatar Edebiyatı Üzgerişler Çorı **Aldınnan** (Ed., s. 3); "Değişiklikler Devrinden Önce Tatar Edebiyatı"

b. İsim-fiilin Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Bu kotılgısız ayırılı **aldınnan** min siña kéçkéne géne xat yazıp kaldıram. (TE, s. 89) "Bu kaçınılmaz ayrılıktan önce ben sana küçücük bir mektup yazıp bırakayım."; Yazgı çeçtiw **aldınnan** zur cıyılış ütkerü. (TTAS-I, s. 42) "Bahardaki ekim öncesinde büyük toplantı yapmak."; İyerné eşlerge totınuw **aldınnan**, Nigmetcan xatını bélen ozak kına kiñeşté. (Tat. Grm., s. 318) "Nigmetcan, eğer işlemeğe başlamadan önce, hanımı ile uzunca konuştu."

c. Sıfat-Fiilin Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Her iki lehçede de sıfat-fiillerin yalın hâlden sonra kullanılmaktadır.

Tat. E tañ atar **aldınnan** bay yokısınan uyangan da Xucadan kölep:... (XNM, s. 22) "Ve tan atmadan önce bey uykusundan uyanmış ve Hoca'ya gülerek:..."; Su koyınır **aldınnan** kürşésé Xucadan soragan. (XNM, s. 58) "Su dökünmeden önce komşusu Hoca'ya sormuş."; İkénçé könné kiter **aldınnan** ul xucaga:... (XNM, s. 64) "İkinci gün o, gitmeden önce Hoca'ya:..."

Baş. Señlew-ul kényewge birélgen qıZZın ozatılır **aldınnan** ata-esehé, tuğan-tıwmasaları, duş-exiretteré, awılı, tıwıp üşken yér-hıwı ménen xuşlaşıw yırı. (TAX, s. 38) "Senlev, kocaya verilen kızın uğurlanmadan önce ana babası, akrabaları, dostları, köyü, doğup büyüdüğü yurdu ile vedalaşma şarkısıdır."; Qoyaş bayır **aldınnan** yurmatı-madyar siréwénéñ bülgélengen ölöşteré béрге quşıldı. (Ark., s. 16) "Güneş batmadan önce Yurmatı-Macar sürülerinin ayrılan bölükleri bir araya toplandı."; Awılğa yéter **aldınnan** paroxod yene gudok qısqrta. (BT, s. 187) "Köye ulaşmadan önce vapur yine düdük çalıyor."

Görevi:

a. Zaman Bakımından Öncelik

İsim, isim-fiil ve sıfat-fiillerden sonra kullanılan *aldınnan* edatı zaman bakımından öncelik yapar. İşin, durumun, olayın ikinci bir iş veya durumdan önce olduğunu, yapıldığını gösterir.

Tat. Kiç koyaş iñer **aldınnan**, Gazize enkesé karçık bélen kazarmanıñ işégaldı baskıçına çığıp utırdı. (Tat. Grm., s. 318) "Akşam güneşi inmeden önce, Azize yaşlı annesiyle birlikte işçi yurdunun kapısının önündeki merdivene çıkıp oturdu."; Bu kotılgısız ayrılıu **aldınnan** min siña kéçkéne géne xat yazıp kaldıram. (TE, s. 89) "Bu kaçınılmaz ayrılıktan önce ben sana küçücük bir mektup yazıp bırakayım."; Şeherge kérer **aldınnan** bézné tuktattılar. (TE, s. 91) "Şehre girmeden önce bizi durdurdular"; Kiçké karañgılık töşer **aldınnan** ömede katnaşkan kızlarınıñ enileré aşka çakırıla. (TE, s. 65) "Akşam karanlık düşmeden önce şenliğe katılan kızların anneleri yemeğe çağrılıyor."; "Kiter **aldınnan** min Obkomda bulgan idem. (STLY, s. 327) "Ben gitmeden önce Sosyal Komitede bulunmuştum."

Baş. Qoyaş bayır **aldınnan** ğına kük yözö asıq, us ayahınday Za tap yuq iné. (BT, s. 186) "Güneş batmadan önce gökyüzü açık, el ayası kadar da leke yoktu."; Osloqay tawına taban yüneldéler hem tañ **aldınnan** Barsa torlaq itken meméryege kilép yıǵıldılar. (Ark., s. 24)

7. Alğa

Yapısı:

Alğa "-den önce". Yalnız Karaçay-Balkar Türkçesinde edat olarak kullanılmaktadır. al "ön" kelimesine yönelme hâli eki "-ga" gelerek (< al+ğa) oluşmuştur. İsimlerin çıkma hâlinden sonra kullanılır. Kar. Bal. alğa.

Kullanımı:

a. İsmın Çıkma Halinden Sonra Kullanılışı

Kar.-Bal. Aslan bu zatnı Gokkadan **alğa** angılagandı. (OC, s. 171) "Aslan, bu durumu Gokka'dan önce anlamıştı."; Çarışlede celden cengil, tawuşdan **alğa** cetgendi. (MKXPÇ, s. 92) "At yarışlarında yelden çabuk, sestem önce kavuşmuştu."; Bir kızım bardı da, elden **alğa** cırlaydı (caz tawuk). (KXEBC, s. 189) "Bir kızım vardır, elden önce şarkı söyler (keklik)."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Menden **alğa**, meni bla, menden artda kellikleni üstünden. (MT, s. 85) "Benden önce, benim ile, benden sonra geleceklerin hakkında."; Seni kıynlığını sınamayın./Senden **alğa** eleyim. (MKXPÇ, s. 254) "Senin felaketini görmeyeyim, senden önce öleyim."; Bilayğa aladan **alğa** karaçaylıla kelip tura edile. (OC, s. 87); "Buraya onlardan önce Karaçaylılar geliyorlardı."

c. Sıfat-fililin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Zayavleniyemi Xruşçövga uzatırdan **alğa** okurga erkinlik berligin tiledim. (OC, s. 268) "Dilekçemi Kruşçev'e sunmadan önce okumama izin vermesini istedim." ; İşni başlardan **alğa** tişirıwlanı bek tamataları alğış etgendi. (MKXPÇ, s. 17) "İşe başlamadan önce kadınların liderleri dua ederlerdi."; Ol suw alıp tıyge kirirden **alğa** Çüerdi: "Kumğanıñdan suw içir",-dep tiledi. (MKXPÇ, s. 128) "O, su alıp eve girmeden önce Çüerdi: "İbriğinden su içir", diye, dilekte bulundu."

Karaçay-Balkar Türkçesinde bazen isimle edat arasına açıklayıcı, belirtici kelimeler girer. Bu kullanımlarda da zaman bakımından öncelik yapmakta ve zamanın miktarını bildirmektedir.

Kar.-Bal. Ezür, sen kelin kelirden eki kün **alğa** mında bol. (KMTAS-I, s. 120) "Ezür, sen gelin gelmeden iki gün önce burada ol."; Keterden eki künnü **alğa** ayılgandı. (KMOS, s. 49) "Gitmeden iki gün önce söylenmişti."

Görevi:

a. Sıralama Bakımından Öncelik

"alga" edatı isim ve kişi zamirlerinden sonra kullanıldığında kişiler arasında sıralama bakımından öncelik yapar.

Kar.-Bal. Aslan bu zatnı Gokkadan **alğa** angılagandı. (OC, s. 171) "Aslan, bu durumu Gokka'dan önce anlamıştı."; Bellaw, bellaw, böleyim, /Balaçığım, senden **alğa** öleyim. (MKXPÇ, s. 257) "Ninni, ninni, beleyeyim, yavrucuğum senden önce öleyim."

b. Zaman Bakımından Öncelik

Sıfat-fillerden sonra kullanımında zaman bakımından öncelik yapar.

Kar.-Bal. Burunğulula sabanğa çığardan **alğa** da malla suyup, ullu bayramla kurap, alğışla aytup, tilekle tilep bolğandıla. (MKXPÇ, s. 12) "Eskiler tarlaya çıkmadan önce de hayvanlar kesip, büyük bayramlar düzenleyip, alkışlar söyleyip, dilekler dilemişlerdir."; Sabanğa çığardan **alğa** Qaraçayda Canğız terekge soyum ülüşle keltirgendile. (MKXPÇ, s. 13) "Tarlaya çıkmadan önce Karaçay'da Canğız ağacına kurban payı getirirlermiş."; Ala oyunnu başlardan **alğa**, saw Karaçaynı ellerin ekige "bölüb", xar kim elin kesini erkinlige cetgenden bergendi. (KXEBC, s. 10) "Onlar oyuna başlamadan önce, bütün Karaçay illerini ikiye bölerlerdi. Herkes kendi idaresindeki ili verme hakkına sahipti."

8. Alıp

Yapısı:

Alıp "-den başlayarak, -den itibaren; -den hareketle". Tatar, Başkurt, Karakalpak ve Nogay Türkçelerinde çıkma hâlimden sonra kullanılan bir edattır. al- "almak" fiilinin zarf-fiil biçimidir (< al-ıp)¹⁸⁹. Tat. alıp, Baş. alıp, Kkp. alıp, Nog. alıp.

Kullanımı:

a. İsmi'nin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Min doşman külına éléktém hem şul können **alıp** bik ozak vakıtka "xeberséz yugalıp" kalgan idém. (TE, s. 89) "Ben düşmanın eline geçtim ve o günden itibaren çok uzun zaman "habersiz kaybolup" kalmıştım."; Şul vakıttan **alıp** gomérénéñ soñğı köñneréne kader ul yazuçılık éşé bélen gene şögillene. (TE, s. 132) "O zamandan başlayıp ömrünün son günlerine kadar o, yalnız yazarlık işi ile meşgul oluyor."; Ul irteden **alıp** kiçke kader kér yuwa torgan idé. (TTAS-I, s. 53) "O sabahtan başlayıp akşama kadar çamaşır yıkamıştı."

¹⁸⁹Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, MEB Yay., İstanbul 1992, s. 4

Baş. Şul vaqıttan **alıp** ğumérenéñ huñğı könderéne xetlé ul universitetta başqort ezebiyeté hem folklorın uqıttı. (TAX, s. 130) "O zamandan başlayıp ömrünün son günlerine kadar, o üniversitede Başkurt edebiyatı ve folkloru okuttu."; 1941 yıldın dekabrénen **alıp** komsomolets Ğebit Exmerov haldat bulıp kitti. (BT, s. 158); "1941 yılının Aralık ayından itibaren genç komünist Gebit Ehmerov asker olup gitti."; 1945 yıldan **alıp** unıñ barlıq icadi éşmekerlége Başqort akademiya drama teatri ménen beylé. (TAX, s. 160) "1945 yılından itibaren onun bütün yaratıcılık faaliyeti, Başkurt Akademisi Drama Tiyatrosu ile ilgilidir."

Kkp. Mäselen Tölepbergen Kayıpbergenovtıñ "Songı Hücum" romanın urıs temasınan **alıp** jazılğan. (ET, s. 56) "Meselâ, Tölepbergen Kayıpbergenov'un "Son Hücum" adlı romanı savaş temasından hareketle yazılmıştır."; Mäselen İ. Yusupovtıñ "Abihayat" liro-dramasında biziñ eramızdan burınğı ömir, İskender patşa, Aristotel Ptolemey dewrinnen **alıp** jazılğan. (ET, s. 189) "; "Meselâ, İ. Yusupov'un "Ab-ı Hayat" adlı lirik dramasında milattan önceki eski hayat; Makedonyalı İskender, Aristoteles Ptolemeley devrinden hareketle yazılmıştır."; Oçerk-turmısta casağan häm häzirde casap atırğan qaharmanlar ömirinen **alıp** cazılğan hüccetli ğürriñniñ bir türi. (ET, s. 194) "Deneme, gerçekte yaşamış ve şimdi yaşamakta olan kahramanların hayatından hareketle yazılan delilli hikâyenin bir türüdür."

Nog. Bala şağınnan **alıp** birge ösken Nurgisi oga sener-senmesin de bilmey oltıradı. (TY, s. 25) Çocukluğundan itibaren birlikte büyüdüğü Nurgisi ona güvenip güvenemeyeceğini bilmeden oturuyordu."; Yas zamanınan **alıp** bu bala nogaylardın bätirleri akında yırlar em türlü xabarlar, ertegiler bek kızıksınıp tıñlap keledi. (TY, s. 70) "Bu çocuk, küçüklüğünden itibaren Nogayların kahramanları hakkındaki şarkıları ve çeşitli rivayetleri, masalları dikkatle dinlerdi.; Ol 1905 cıldan **alıp** nogay yırların, ertegilerin, takpakların, aytuvların, yumakların, tamgaları yıyıp yürgen. (NL, s. 7) "O, 1905 yılından itibaren Nogay destanlarını, masallarını, atasözlerini, deyimlerini, bilmecelelerini, damgalarını derlemiştir."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Nog. Mine sonnan **alıp** A. Ş. Canibekov okıtuvşı em pedagog tuvıl da folklorist-filolog bolıp ta belgili. (TY, s. 72) "İşte şundan itibaren A. Ş. Canibekov öğretmen ve eğitimci değil de folklorcu-filolog olarak da bilinir."

c. Sifat-filin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Çeçkennen **alıp** ambarga kaytarıp salgançı üzém üstérgen bodayga min üzém cawaplı. (TTAS-1, s. 53 "Ekilişinden itibaren ambara götürüp koyana kadar kendi yetiştirdiğim buğdaydan ben kendim sorumluyum."

Görevi:

a. Zaman

Zaman ilgisi bildirir. İşin, durumun, olayın başlangıç zamanını gösterir. Bazen de iki zaman noktası arasındaki zaman dilimini bildirir.

Tat. Min doşman kulına éléktém hem şul können **alıp** bik ozak vakıtka "xeberséz yugalıp" kalgan idém. (TE, s. 89) "Ben düşmanın eline geçtim ve o günden itibaren çok uzun zaman "habersiz kaybolup" kalmıştım.; Şul vakıttan **alıp** goméréneñ soñğı könneréne kader ul yazuçılık éşé bélen gene şögillene. (TE, s. 132) "O zamandan başlayıp ömrünün son günlerine kadar o, yalnız yazarlık işi ile meşgul oluyor."; Çeçkennen **alıp** ambarga kaytarıp salgançı üzém üstérgen bodayga min üzém cawaplı. (TTAS-1, s. 53 "Ekilişinden itibaren ambara götürüp koyana kadar kendi yetiştirdiğim buğdaydan ben kendim sorumluyum."

Baş. Şul könden **alıp** Arqayımda sérlé rewéşte kéşéler yuğala başlağan. (Ark. , s. 31) "O günden itibaren Arkayım'da esrarengiz bir şekilde insanlar kaybolmaya başladı."; 1954 yıldan **alıp** elégése Başkortostan fender akademiyañın Tarix, tél hem ezebiyet institutında éşléy. (TAX, s. 194); "1954 yılından başlayıp şimdiye kadar Başkurdistan Fenler Akademisinin Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsünde çalışıyor."; Şul vaqıttan **alıp** gumérenéñ huñğı könderéne xetlé ul universitetta başqort ezebiyeté hem folklorın uqıtı. (TAX, s. 130) "O zamandan başlayıp ömrünün son günlerine kadar, o üniversitede Başkurt edebiyatı ve folkloru okuttu."

Nog. 1905-nşi yıldan **alıp** tuvğan xalkınıñ avızlama tvorçestvosın yıyuvşı boladı. (TEL, s. 9) "1905 yılından itibaren kendi halkının sözlü eserlerini derlemeye başlar."; Lida, kavga kutılğan künnen **alıp**, meni izlep baslaydı. (TEL, s. 101) "Lida, savaşın bittiği günden itibaren beni aramaya başlar."; Sol yıllardan **alıp** em soñı yaşav künlerine deyim ol öziniñ okıtuvşılık kullıgın baslaydı. (TEL, s. 9)

b. Sınırlama

Bir görüntüşün, işin, durumun başlangıç sınırını bildirmek için kullanılır. Bazen de iki yer arasında veya nesne, kişi arasında sınırlama yapar.

Tat. Gölbanu, undürt yeşénen **alıp**, her yaz béрниçe ay kindér suktı. (TTAS-I, s. 53) "Gölbanu, on dört yaşından başlayarak, her bahar birkaç ay keten bezi dokudu."; Uraldan **alıp** Baykal küléne barıp citkençé. (TTAS-I, s. 53) "Uraldan başlayıp Baykal gölüne ulaşana kadar."; Zurusınnan **alıp** kéçéséne kadar. (TTAS-I, s. 53) "Büyüğünden başlayıp küçüğüne kadar."

Baş. Awıldıñ her kéşéhé: hawınsıhı ménen traktorsıhınan **alıp** zootexnigına, agronomına, vraçına, uqıtıwsıhına tiklém unda uqığan. (BT, s. 99) "Köyün bütün kişileri: İnek sağıcısı ile traktörcüsünden başlayarak zootekni uzmanına, ziraat

mühendisine, doktoruna, öğretmenine kadar orada okumuş."; -Yété bıwından **alıp** quldan qulğa küsép kilgen handıq bı. (BT, s. 160) "Bu, yedi nesilden itibaren elden ele geçip gelen bir sandık."

Nog. Onıñ eteginen **alıp** balanıp keñ togaylık yayılğan. (TEL, s. 23) "Onun eteğinden itibaren geniş togaylık yayılıyor."; Ali kişkeyinnen **alıp** ol kolınıñ şeberliği men, tiliniñ şeşenliği men baskalanıp ösipti. (NTG-1, s. 206) "Ali, küçüklüğünden beri elinin ustalığı, dilinin fesahati ile farklı olarak yetişmişti."

c. Vasıta

Karakalpak Türkçesinde "-den hareketle" anlamına gelen "alıp" edatı bu lehçede, vasıta göreviyle kullanılmaktadır.

Kkp. Mäselen Tölepbergen Kayıpbergenovtıñ "Songı Hücüm" romanın urıs temasınan **alıp** jazılğan. (ET, s. 56) "Meselâ, Tölepbergen Kayıpbergenov'un "Son Hücüm" adlı romanı savaş temasından hareketle yazılmıştır."; Oçerk-turmısta casağan häm häzirde casap aturğan qaharmanlar ömirinen **alıp** cazılğan hüccetli gürriñniñ bir türi. (ET, s. 194) "Deneme, gerçekte yaşamış ve şimdi yaşamakta olan kahramanların hayatından hareketle yazılan delilli hikâyenin bir türüdür."

9. Alına

Yapısı:

Alına "önce, -den önce". Yalnız Karay Türkçesinde yalın hâlden ve tamlama hâlinden sonra edat göreviyle kullanılır. Karay Türkçesinde alın "ön, ön taraf" anlamına gelen kelimeye yönelme hâli eki getirilerek yapılmıştır. alın>al(1)n+ı+n+a. Alın kelimesine, al "ön taraf" kelimesine +ın eki gelerek oluşturulmuştur¹⁹⁰. Kar. alına.

Kullanımı:

a. İsmın Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Kar. Toyları **alına** kiyovbia kielin yuvuxtağı kişibia birdian toyğa kolma konaxlarını barsınlar. (KYY-2, s. 48) "Düğünden önce damat ve gelin yakınlarıyla birlikte düğüne gelmek isteyen konuklara gitsinler."; Bir nieçia kiun toy **alına** katın kişiliar, kiyovniun da kielinnin yuvuxtağıları da kudağılar, toy öt'miakliarin bişirsinliar. (KYY-2, s. 49) "Düğünden bir kaç gün önce kadınlar, damadın ve gelinin yakınları ve dünürler düğün yemeklerini pişirsinler."; Aşamax **alına** koluyunu yuvğun. (GKY, . 314) "Yemekten önce ellerini yıka."

¹⁹⁰Şinasi Tekin, *İştikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, Simurg Yay., İstanbul 2001, s. 232

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Tamlama Halinden Sonra Kullanımı

Kar. Konagımız biz'nin **alnına** üvgia kirdi. (TDS, s. 496) "Konuğumuz bizden önce eve girdi."

Görevi:

a. Sıralama Bakımından Öncelik

Kişi zamirinden sonra kullanımında sıralama bakımından öncelik yapar.

Kar. Konagımız biz'nin **alnına** üvgia kirdi. (TDS, s. 496) "Konuğumuz bizden önce eve girdi."

b. Zaman Bakımından Öncelik

İsimlerin yalın hâlden sonra kullanıldığı tüm örneklerde zaman bakımından öncelik yapmaktadır.

Kar. Öksiuz kiyov giem kielin yılısiv **alnına** öl'gian tiorivçiuiliarin sağınma zieriat' üsniu barsın. (KYY-2, s. 50); Bir nieçia kiun toy **alnına** katın kişiliar, kiyovniun da kielinnin yuvuxtağıları da kudağılar, toy öt'miakliarin bişirsinliar. (KYY-2, s. 49) "Düğünden bir kaç gün önce kadınlar, damadın ve gelinin yakınları ve düğün yemeklerini pişirsinler."

10. Alyaqda

Yapısı:

Alyaqda "önce, -den önce". Kumuk Türkçesinde edat göreviyle kullanılıp, yalnız bir örnekte tespit edilmiştir. İsmi çıkma hâlden sonra kullanılmakta olup zaman bakımından öncelik bildirmektedir. Al+yak+da şeklinde oluşmuştur. al "ön", yak "taraf, yan", -da "bulunma hâl eki". Kum. alyaqda.

Kullanımı:

a. İsmi Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Kum. Şo asarlar Sovet dövüründen **alyaqda** va Sovet dövürde yaratılğan. (AAS, s. 8) "Bu eserler Sovyet devrinden önce ve Sovyet devrinde meydana getirilmiştir."

Görevi:

a. Zaman Bakımından Öncelik

Kum. Şo asarlar Sovet dövüründen **alyaqda** va Sovet dövürde yaratılğan. (AAS, s. 8) "Bu eserler Sovyet devrinden önce ve Sovyet devrinde meydana getirilmiştir."

11. Amaltın

Yapısı:

Amaltın "-den dolayı, için, yüzünden, sayesinde". Amal kelimesi Karaçay-Balkar Türkçesinde "1. tarz, usül, metod, 2. çare, imkân, 3. araç, vasıta, 4. tedbir" anlamlarına gelmektedir¹⁹¹. Bu kelime Karaçay-Balkar Türkçesine Arapça amel "1. iş, 2. niyet" kelimesinden geçmiş olmalıdır. Amaltın biçimi de muhtemelen amal kelimesine -tın<-dın çıkma hâl eki (<amal+tın) gelerek oluşmuştur. Yalnız Karaçay-Balkar Türkçesinde görülen bir edattır. Yalın hâlden ve tamlama hâlinden sonra kullanılır. Kar.-Bal. amaltın.

Kullanımı:

a. İsmi Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Ataları bla meni azmı tartdıla komendaturaga Xarun bla Gokka **amaltın!** (OC, s. 12) "Harun ile Gokka'nın yüzünden babaları ile beni az mı karargâha götürdüler!"; Faşistle **amaltın** cetgendi deydile bizge bu qıynlıq. (OC, s. 159) "Bu zorlukların faşistlerin yüzünden bize geldiğini söylüyorlardı."; Qazawat **amaltın** institutxa baralmay qalıp, kolxozda udarnik bolub işley edi. (OC, s. 12) "Savaş yüzünden enstitüye gidemeyip, kolhozda öncü işçi olarak çalışıyordu."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Tamlama Halinden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Bu qıynlıq barı seni **amaltındı!** (KMOS, s. 49) "Bu zorlukların hepsi senin yüzündendi!"; Seni **amaltın** bılayda oturub turama. (KMTG, s. 240) "Senin yüzünden burada oturma duruyorum."; Bizni **amaltın** anı uruşdan başına boş etip, Orta Aziyada bizni izley aylanğanlay, qayda ese da Çu stantsiyada teli awruwdan awrub ölgendi. (OC, s. 137) "Bizim yüzümüzden onu savaştan azat edip, Orta Asya'da bizi arayıp dolaşırken, nasıl olmuşsa Çu İstasyonunda tifodan hastalanıp ölmüş."

b.2. İşaret Zamirinin Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Bıla **amaltın** sırtımdan terim kepmeydi. (TDS, s. 41) "Bunlardan dolayı sırtımdan terim kurumuyor."

c. Sıfat-fiilin Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Valeryan tamçıla bolmağanları **amaltın**, Goqqa anasına suwuq suw urtlatdı. (OC, s., 27) "Valeryan damlaları olmadığı için, Gokka annesine soğuk su içirdi."; Sımay diabetden awruğanı **amaltın** suwsuz bolmaydı. (OC, s. 54); Otun keltirir

¹⁹¹Ufuk Tavkul, *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 2000, s. 82

amaltın suvuq üyde catabız. (KMTG, s. 240) "Odun getirmek uğruna soğuk evde yatıyoruz."

Bir örnekte "amaltın" edatı bildirme eki alarak yüklem göreviyle kullanılmıştır:

Kar.-Bal. Bu qıyınlıq barı seni **amaltındı!** (KMOS, s. 59) "Bu zorlukların hepsi senin yüzündendi!"

Görevi:

a. Sebep

Kar.-Bal. Qızıl Askerde çaşları komandirle bolğanları **amaltın** faşistle elde neñca atanı, ananı türmege atxan edile! (OC, s. 18) Çocukları Kızıl Ordu'da komutan olduklarından dolayı, faşistler nice ana-babayı memleketlerinde ceza evine kapatmışlardı."; Sawluğunda ne zat ese da bir saqatı bolğanı **amaltın**, voenkomat uruşxa almay qoyğandı, deydiler. (OC, s. 55) "Sağlığında nedense bir sakatlığı olduğu için, askerlik şubesi savaşa almamış, diyorlardı."; Patçaxnı zamanında bizni qıralnı ellede çaşağan carlı xalqı cer **amaltın** qıyınlıqda, carlılıqda çaşağanlarını üsünden qart Azatqul köp xaparla aytıwçu edi. (KMTAS-I, s. 146) "Padişah zamanında bizim yurdumuzda yaşayan fakir halkın toprak yüzünden, zorluk içerisinde, fakirlikle yaşadığı hakkında yaşlı Azatkul çok hikâyeler anlatmıştı."

b. Amaç

Kar.-Bal. Kömür **amaltın**ğa şaxarğa barırğa tüşdü. (KMTG, s. 240) "Kömür için şehire indi."; Otun keltirir **amaltın** suvuq üyde catabız. (KMTG, s. 240) "Odun getirmek uğruna soğuk evde yatıyoruz."

c. Vasıta

Kar.-Bal. Ma anı duvası **amaltın** Qandawur şıyix bolup aylanadı. (KMTG, s. 240) "İşte onun duası sayesinde Kandavur ermiş olarak gidiyor."

12. Arbatın

Yapısı:

Arbatın "itibaren, -den itibaren, -den sonra". Nogay Türkçesinde görülen bir edattır. Berbetin edatında olduğu gibi (bk. berbetin) muhtemelen *aribet "öte, öbür taraf (*arı "oraya, o tarafa"+bet "yüz; yanak; yön, taraf; sayfa") kelimesine vasıta hâl eki gelerek (arı+bet+in > arbatın) oluşmuştur¹⁹². Çıkma hâlimden sonra kullanılır. Nog. arbatın.

¹⁹²Yong-Song Li, *Türk Dillerinde Sontakılar*, H. Ü. SBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1998, s. 61

Kullanımı:

a. İsmi Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Nog. Büytip endiden **arbatın** ündemes oynap bolmayak, yürek sırn aşpaga kerek, -dedi özi-özine Leonid. (YY, s. 155) "Böylece, şimdiden itibaren sessizce oynamak olmayacak, yürek sırnını açmak gerek, dedi, kendi kendine Leonid."; Bu küngede biz yılağan bolsak, bu künnen **arbatın** sosılar yılarlar. (YY, s. 175) "Bu güne kadar biz ağladıysak, bu gündeden itibaren onlar ağlarlar."; bugün **arbatın** (NOS, s. 45) 'Bugünden itibaren'.

Görevi:

a. Zaman

Zaman ilgisi bildirir. Zaman ilgisi bildiren kelimelerin çıkma hâlimden sonra kullanılan "arbatın" edatı; işin, durumun, olayın başlangıç zamanını gösterir.

Nog. Büytip endiden **arbatın** ündemes oynap bolmayak, yürek sırn aşpaga kerek, -dedi özi-özine Leonid. (YY, s. 155) "Böylece, şimdiden itibaren sessizce oynamak olmayacak, yürek sırnını açmak gerek, dedi, kendi kendine Leonid."; Bu küngede biz yılağan bolsak, bu künnen **arbatın** sosılar yılarlar. (YY, s. 175) "Bu güne kadar biz ağladıysak, bu gündeden itibaren onlar ağlarlar."; Sölege deri eki aşık yarıday tatım yaşap, endigiden **arbatın** aşşılık neden kerek? (NTG-1, s. 206) "Şimdiye kadar iki aşık sevgili gibi mutlu yaşamış, şimdiden sonra neden tatsızlık olsun."

13. Arı

Yapısı:

Arı "-den sonra, -den fazla, -den başka, -den öte, -den ileri, -den uzak, -den itibaren, -den böyle, -den başlayarak". Çıkma hâlimden sonra kullanılan bir edattır. Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Kumuk, Nogay, Karaçay-Balkar ve Karay Türkçelerinde edat olarak kullanılır, yalnız Kırım Tatar Türkçesinde kullanımı görülmez. Oruzbayeva arı edatının o, ol//al zamiri ile eski yön gösterme eki olan -rı'dan (o+rı > arı) oluştuğunu söylemektedir¹⁹³. Suzan Duran ise arı kelimesinin tarihî devirlerde görülen "ınaru" kelimesinin son şekli (*ınaru > naru > narı > arı gibi) olabileceğini belirtmektedir¹⁹⁴. Tat. arı, Kaz. äri, Kırg. arı, Baş. arı, Kkp. arı, Kum. ari, Nog. ari, Kar.-Bal. arı, Kar. arı.

¹⁹³B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), **Kırgız Tilinin Grammatikası**, Morfolojiya, Frunze 1964, s. 333

¹⁹⁴Suzan Duran, "Türkçede Cihet ve Mekân Gösteren Ek ve Sözlükler", **TDAY-B** 1956, TDK Yay., Ankara 1988, s. 34

Kullanımı:

a. İsmiın Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Ul şaktıy yeş kéşé idé. Ana, belki, yégérmé biş-utızlardan arı bulmagandır. (TE, s. 97) "O, gayet genç bir kişiydi. O, belki yirmi beş otuz yaşından fazla değildir."; Kém aña kırık bişné birér? Utız bişten arı bérew de birmes. (TTAS-I, s. 74) "Kim ona kırık beş verir? Kimse otuz beşten fazla fazla vermez."; Elé tön bik irté idé, segat unnardan arı bulmagandır. (TTAS-I, s. 74) "Henüz gece çok erken idi, saat onlardan fazla değildi."

Kaz. Olar tawdan arı asıp ketti. (TDS, s. 44) "Onlar dağdan öteye aşırıp gittiler."; Oylağan jerimnen äri tüsipsiñ. (TDS, s. 44) "Düşündüğüm yerden öteye inmişsin."

Kırg. Vertolyot Ala-Mönggünüñ ak kar, kök muzduu aşuusun aşırıp, buluttan arı körünböy, dooşu ugulbay ketkenden kiyin dele bütkön boyu kalçıldap, kalıbına kele albay cattı. (KA, s. 6) "Helikopter Ala Möngü'nün ak karlı, mavi buzlu geçidini aşarak, buluttan öte kaybulup sesi duyulmayana kadar uzaklaştıktan sonra da bütün vücudu hâlâ titriyordu, daha kendine gelememişti."; Kıştaktan arı üç cüz metrdey barganda at çabarları toktottu. (BKT, s. 261) "Köyden öteye üç yüz metre kadar gidilince atlıları durdurdu."; Kelerki cıldan arı birdeme aytışımız mümkün dep, Ömürbek külüp koydu. (KTG, s. 337) "Ömürbek, gelecek yıldan sonra birşeyler söyleşmemiz mümkün, diyerek güldü."

Baş. Bıl hawıtqa iké kilogramdan arı hıymay. (BRH, s. 52) "Bu kaba iki kilogramdan fazla sığmıyor."

Kum. Alma tereginden arı tüşmez. (AAS, s. 78) "Elma, ağacından uzağa düşmez."; Barlıqğa tarlıq yoqdur/Yoqnu gerek tapdırır/Ayseniden arı tur/Artıda barmaq xapdırır. (KXY, s. 125) "Varlıkta darlık yoktur, yoku ihtiyaç buldurur. Ayseni'den uzak dur, arkada gitmek ısırtır."

Nog. Bügünnen arı men bir stakan arakı ya de şagır işsem kördegi atamnıñ etin alıp yiyim. (NTG-1, s. 207) "Bugünden itibaren ben bir bardak rakı ya da şarap içersem mezardaki babamın etini yiyeyim."

Kar.-Bal. Oğu dommaqdan bolğanı sebepli, tawnu ortasından arı barmay, ğuppuş bolup qaldı. (MKXPÇ, s. 104) "Oku bronzdan olduğu için, dağın ortasından öteye gitmeyip, eğrilip kaldı."; Endi wa, bugünnden arı erlik senindi, bar xazna da senindi. (MKXPÇ, s. 142) "Şimdi artık, bugünnden itibaren yiğitlik senindir, bütün hazineler de senindir."; -Ma, bu ambulatoriyayı açxıçıdı, bugünnden arı anı iyesi sizensiz. (OC, s. 117) "-İşte, bu kliniğin anahtarıdır, bugünnden itibaren onun sorumlusu sizensiz."

Kar. kabaklarından arı (KRPS, s. 77) "kapılarının ötesinde"; Kırmıdan arı (KRPS, s. 77) "Kırım'ın ötesinde"

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Kırg. Men sizden **arı** turam. (TDS, s. 45) "Ben sizden daha uzakta yaşıyorum."

Baş. Ul minen **arı** ultırzı. (BRH, s. 52) "O, benden daha uzak oturdu."

Kum. Bizden **arı** yağına sağa kömek etme adam da yoq. (KYX, s. 50) "Bizden başka, yanında sana yardım edecek adam da yoq."

b.2. İşaret Zamirinin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Monnan **arı**, alla boyırşa, gomérémde ul xatinga téktérmem. (TE, s. 23) "Bundan sonra, Allah izin verirse, ömrümce o kadına diktirmem."; Kızlar alar, yeş çağındarak, patşaga baram min dip toralar da, di, annan **arı**, sanatka dip eyteler, di, ul da élékmegeç, aktığında, soldat bulsa da yarar dip eyteler, di. (TE, s. 29) "Kızlar onlar, daha genç yaşlarda iken, padişaha varayım ben diye düşünürler de, ondan sonra, sanatçıya diye söylerler, o da ele geçmeyince, en sonunda asker de olsa yarar diye konuşuyorlar, diyor."; Annarı* kızıñnı kür de or, balavız kébék yomşak, feréşte kébék mölayém bulır, -digen. (HNM, s. 89)

Kaz. Söz bitti, boldı. Budan **arı** baruwdıñ keregi joq. Baqtığul attanadı. (MÄ, s. 311) "Konuşma bitti, tamam. Bundan ileri gitmenin gereği yok. Baktığul yola çıkacak."; Sodan **arı** qamşısınıñ uşinen biyeni sawır jağinen sıypay urıp qalıp, qatarğa alıp, burıla berdi. (MÄ, s. 279) "Ondan sonra kamçısının ucuyla kısırağın sağrısına hafifçe dokunup yedeğine aldı, geri döndü."; Sodan keyin elden uzap şığıp, äweli Semeydegi bes klastıq orıssa uçılışçeni, odan **arı** sondağı dört yıldız muğalimdik seminariyanı tāmamdaydı. (MÄ, s. 13) "Ondan sonra memleketinden ayrılıp, önce Semey'deki beş yıllık Rus okulunu, ondan sonra da aynı şehirdeki dört yıllık öğretmenlik seminerini tamamladı."; Mende osıdan **arı** sağan aytar aqıl da, öner de joq. (MÄ, s. 347) "Bende bundan başka sana verecek akıl da, hüner de yok."

Kırg. Ak-Tüzdün aşuusun aşıp, cüp börü Isık-Köldün oyduñuna tüştü. Andan **arı** barar cer çok ele. (KA, s. 352) "Ak-Tüz'ün geçidini aşan iki kurt, Isık Gölü'nün yaylalarına indi. Oradan öteye gidecek yer yoktu.; Mından **arı** biz eç kaçan colukpaybız. (KA, s. 104) "Bundan sonra biz hiçbir zaman görüşemeyeceğiz"; Oşondan **arı** küyöögö tiyip, üy-bülö kütüp, kaysı bir dolboorloo institutunda çiyemeçil bolup iştep, oşo boydon kelbey kalgan. (KA, s. 62) "Ondan sonra evlenip, yuva kurup Desinatörlük Enstitüsünde çalışıp, o hâlde devam etmişti."

Baş. Bınan **arı** bında xandar za, batşalar za bulmayasaq. (Ark. s. 87) "Bundan sonra burada hanlar da, padişahlar da olmayacak."; Bınan **arı** ular öyzeréne xetlé hüz héz barzılar. (TDS, s. 45) "Bundan sonra onlar evlerine kadar hiç konuşmadan gittiler."

* Bu örnekte görülen annarı şekli, annan arı (ondan sonra) şeklinden kısalarak (annarı<a-n-n(d)an arı) meydana gelmiştir. Her iki şekilde de kullanımı görülmektedir.

Kkp. Sonlıqtan onıñ qolınan qaşıp kettim, al bunnan arı ne islerimdi sirä bilmey turmam. (TDS, s. 44) "O yüzden onun elinden kaçıp gittim ama bundan sonra ne yapacağımı hiç bilmiyorum."

Kar.-Bal. Mından arı biz birge çaşayallıq tülüz. (OC, s. 196) "Bundan sonra birlikte yaşayacak değiliz."; Oy, anam mından arı wa küçüm cetmeydi. (MKXPÇ, s. 73) "Oy anam, bundan fazlasına da gücüm yetmez."; Zuxra andan arı söleşmey, adamları olturğan cerge canladı. (OC, s. 40) "Zuhra ondan sonra konuşmadan, adamların oturduğu yere gitti."

Nog. Munnan arı közime ilinseñ tuvganına ökinersin. (NTG-1, s. 207) "Bundan böyle gözüme ilişirsen, doğduğuna pişman olursun."

Kar. mundan arı (TDS, s. 44) "bundan sonra".

b.3. Belirsizlik Zamirinin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Kaz. Bulardıñ bärinen äri bulıttı sur aspañğa aq şaştı käri basın sozıp, Ojardıñ qarlı biyiği jarqıraydı. (MÄ, s. 342) "Bunların hepsinden ötede, bulutlu gri gökyüzüne ak saçlı ihtiyar başını uzatıp, Ojar'ın karlı zirvesi parlıyor."

c. İsim-fiilin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Kkp. Olar patşa, xanlardıñ sulıw hayalları häm qızlarıñ täriplewden arı öte almağan. (ET, s. 209) "Onlar; padişahların, hanların güzel kadınlarını ve kızlarını tarif etmekten öteye geçememişlerdir."

d. Sıfat-fiilin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. İşge kirgeniñden arı igi işlerge küreş. (TDS, 44) "İşe girdikten sonra, iyi çalışmaya gayret et."; Kelgenden arı qarındaşımın bir köre keteyim. (KMTAS-I, s. 197) "Geldikten sonra, bir kez kardeşimi görmeye gideyim."

Görevi:

a. Zaman

İsimlerin ve daha çok işaret zamirlerinin çıkma hâlerinden sonra kullanılan *arı* edatı zaman başlangıcı yapar. İşin, durumun, olayın başlangıç zamanını gösterir.

Tat. Annan arı bu yaklarga tagın da kilép çıgarga turı kilse... (XNM, s. 64) "Ondan sonra tekrar bu taraflara gelmek nasip olursa..."; Annarı Arxangel gubernasına sörgenge ciberéle. (TE, s. 42) "Ondan sonra Arhangel vilayetine sürgüne gönderiliyor."; Annarı xatınına karap: "Kürdëñimé xatın, patşa da, alla da bér süzde iken",-digen. (XNM, s. 6) "Ondan sonra hanımına bakıp: "Gördün mü hanım, padişah da, Allah da aynı sözdeymiş", demiş."

Kaz. Munan **arı** ekewi de tündegen joq, arqaysısı öz oyımen özi bop ketti. (Kök., s. 139) "Bundan sonra ikisi de konuşmadı, her ikisi de kendi düşünceleriyle meşgul oldu."; Sodan **arı** balanıñ üni öşti. (MÄ, s. 77) "Ondan sonra çocuğun sesi kesildi."; Sodan **arı** Baqtıgül eş nârseden xabarsız: qara tünde bir zındaŋğa, ya ülken qarañğı muzğa laqtırılğanday. (MÄ, s. 77) "Ondan sonra Baktıgül herşeyden habersiz: Karanlık gecede bir zindana ya da büyük karanlık bir uçuruma atılmış gibi."

Kırg. Mından **arı** öztim cöntündö bolgon cañılıktardı bildirip kat cazıp turam. (AG, s. 10) "Bundan sonra kendimle ilgili yeni gelişmeleri mektupla bildiririm."; -Güken, mindan **arı** taanışıp cürölü, caraybı? (AG, s. 39) "-Güken, bundan böyle arkadaş olalım, olur mu?"; Mından **arı** barar cagıbiz cok. (KTŞB, s. 282) "Bundan sonra gidecek yerimiz yok."

Baş. Bınan **arı** bında xandar za, batşalar za bulmayasaq. (Ark. s. 87) "Bundan sonra burada hanlar da, padişahlar da olmayacak."; Bınan **arı** ular öyzeréne xetlé hüzhéz barzılar. (TDS, s. 45) "Bundan sonra onlar evlerine kadar hiç konuşmadan gittiler."

Nog. Bügünnen **arı** men bir stakan arakı ya de şagır işsem kördegi atamnıñ etin alıp yiyim. (NTG-1, s. 207) "Bugünden itibaren ben bir bardak rakı ya da şarap içersem mezardaki babamın etini yiyeyim."; Munnan **arı** közime ilinseñ tuvğanına ökinersiñ. (NTG-1, s. 207) "Bundan böyle gözüme ilişirsen, doğduğuna pişman olursun."

Kar.-Bal. -Saw boluğuz, mindan **arı** wa ne eterimi bilmeyme, - dedi Gokka. (OC, s. 83) "-Sağ olun, bundan sonra da ne yapacağımı bilmiyorum, dedi Gokka."; Mından **arı** aqıllı bolurma. (OC, s. 173) "Bundan sonra akıllı olurum."; Bügünden **arı** efendige-mollağa iyanıb, ketmem men qarañğı collağa. (KMTG, s. 233) "Bugünden itibaren efendiye, mollaya inanıp, karanlık yollara gitmem."; Süygenim bardı dep bügünden **arı** sen anı atın da coqlama. (KMTAS-I, s. 197) "Bugünden itibaren sevdiğim var diyerek, onu adını dahi anma."

Kar. mundan **arı** (TDS, s. 44) "bundan sonra".

b. Sınırlama

Ölçü, miktar, kişi, yer ve mesafe sınırlaması yapar.

Tat. Ul şaktıy yeş kéşé idé. Ana, belki, yégérmé biş-utızlardan **arı** bulmagandır. (TE, s. 97) "O, gayet genç bir kişiydi. O, belki yirmi beş otuz yaşından fazla değildir."; Kém aña kırık bişné birér? Utız bişten **arı** bérew de birmes. (TTAS-I, s. 74) "Kim ona kırık beş verir? Kimse otuz beşten fazla fazla vermez."; Elé tön bik irte idé, segat unnardan **arı** bulmagandır. (TTAS-I, s. 74) "Hentüz gece çok erken idi, saat onlardan fazla değildi."

Kaz. Söz bitti, boldı. Budan **arı** baruwdıñ keregi joq. Baqtıgül attanadı. (MÄ, s. 311) "Konuşma bitti, tamam. Bundan ileri gitmenin gereği yok. Baktıgül yola çıkacak."; Mende osıdan **arı** sağan aytar aqıl da, öner de joq. (MÄ, s. 347) "Bende bundan başka

sana verecek akıl da, hüner de yok."; -Bawırsaq...-dep, odan **arı** aytar söz tappağanday müdirip qaldı maması. (Kök., s. 68) "Lokma... deyip, ondan başka söyleyecek söz bulamamış gibi durup kaldı annesi."

Kırg. Andan **arı** bötön düynö catat. (KA, s. 22) "Buradan ötede başka bir dünya vardı."; Mından **arı** cürö albay kaldım. (TTSG, s. 133) "Bundan öteye yürüyemedim."; Kıştaktan **arı** üç cüz metrdey barganda at çabarlardı toktottu. (BKT, s. 261) "Köyden öteye üç yüz metre kadar gidilince atlıları durdurdu."

Kkp. Olar patşa, xanlardıñ sulıw hayalları häm qızlarıñ täriplewden **arı** öte almağan. (ET, s. 209) "Onlar; padişahların, hanların güzel kadınlarını ve kızlarını tarif etmekten öteye geçememişlerdir."

Kum. Alma tereginden **arı** tüşmez. (AAS, s. 78) "Elma, ağacından uzağa düşmez."; Barlıqğa tarlıq yoqdur/Yoqnu gerek tapdırır/Ayseniden **arı** tur/Artda barmaq xapdırır. (KXY, s. 125) "Varlıkta darlık yoktur, yoku ihtiyaç buldurur. Ayseni'den uzak dur, arkada gitmek ısırtır."; Bizden **arı** yağına sağa kömek etme adam da yoq. (KYX, s. 50) "Bizden başka, yanında sana yardım edecek adam da yok."

Kar.-Bal. Oğu dommaqdan bolğanı sebepli, tawnü ortasından **arı** barmay, ğuppuş bolup qaldı. (MKXPÇ, s. 104) "Oku bronzdan olduğu için, dağın ortasından öteye gitmeyip, eğrilip kaldı."; Oy, anam mından **arı** wa küçüm cetmeydi. (MKXPÇ, s. 73) "Oy anam, bundan fazlasına da gücüm yetmez."; -Doktor, bizni eki sabiyimiz bardı... -deb andan **arı** cuq aytalmay cıladı. (OC, s. 186) "-Doktor, bizim iki çocuğumuz vardı... deyip, ondan başka bir şey söyleyemedi ağladı."

Kar. kabaklarından **arı** (KRPS, s. 77) "kapıların ötesinde"; Kırmıdan **arı** (KRPS, s. 77) "Kırım'ın ötesinde"

14. Arkasında

Yapısı:

Arkasında "dolayı, dolayısıyla, için, sebebiyle, yüzünden, neticesinde, sayesinde, vasıtasıyla, yoluyla". Tatar, Başkurt, Kazak, Karakalpak ve Nogay lehçelerinde yalın hâlden ve tamlama hâlinden sonra edat göreviyle kullanılır. Bu edat arka "arka, sırt" kelimesine teklik 3. şahıs iyelik eki ve bulunma hâli eki gelerek (< arka+sı+n+da) oluşmuştur. Şinasi Tekin arka kelimesini "arka (< ar+k+a) arka, sırt" ; [mecazî olarak] yardım" şeklinde açıklar¹⁹⁵. Tat. arkasında, Kaz. arqasında, Baş. arqahında, Kkp. arqasında, Nog. arkasında.

¹⁹⁵Şinasi Tekin, *age.*, s. 232

Kullanımı:

a. İsmiñ Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Rossiyenêñ bötên xalıkları, şul isepten tatar xalkı da, sugış **arkasında** bik nık cefa çikté. (XA, s. 57) "Rusya'nın bütün halkları, bu vesileyle Tatar halkı da, savaşı yüzünden çok ağır cefa çekti."; Şuşı beyét **arkasında** medreselerde zur-zur eşler çıktı, ukuwçılarnı ézerléklewler buldı. (XA, s. 122) "Şu beyit yüzünden medreselerde büyük olaylar çıktı, öğrencileri ezdiler."; Min bit siña devlet eşéne xatınıñnı katnaştırma, xatın **arkasında** miném kébék tübenlékke töşme, dip gél eytép kilem. (XNM, s. 5) "Ben sana hanımını devlet işine karıştırma, hanımının yüzünden, benim gibi, aşağılık duruma düşme, diye devamlı söylüyorum."

Kaz. Biz bıyıl elektr **arqasında** mındağan jumıs küşin payda qılamız. (TDS, s. 506) "Biz bu yıl elektriğin sayesinde bin kadar iş gücünü kazanıyoruz."; Partiya men ükimettiñ kündelikti qamqorlığı **arqasında** Qazaqstannıñ awıl şarwaşılığı jana texnikamen qaruwlanuwda. (TDS, s. 506) "Parti ile hükümetin her zamanki kayırmasının sayesinde Kazakistan'ın tarımı yeni teknoloji ile donanmaktadır."

Baş. "Karağayüzek beyét"nde, bér yaqtan, xalıqtı aldap yér hatıwzı oyoştorop yöröwsé quştan türeler, ikénsé yaqtan, nazanlığı **arqasında** aldanıp qalğan xalıq küz aldına bağıtırıla. (TAX, s. 26) "Karağayüzek Beyiti"nde, bir yandan halkı aldatıp toprak satma işini düzenleyen emir kulu memurlar, diğér yandan cahilliğı dolayısıyla aldanmış halk göz önüne getiriliyor."; Ösönsöhönde törlö sebepter **arqasında** Uraldan sitte yeşegen ırıwzarzın yazmışı xaqında hüz bara. (TAX, s. 31) "Üçüncüsünde, çeşitli sebepler dolayısıyla Ural'dan dışarıda yaşayan boyların kaderi hakkında söz ediliyor."; Tap bına oşonday üzénsélékteré **arqasında** döye xatta 20-30 kön buyına hıw ésmey yeşey ala. (BT, s. 169) "İşte bu gibi özellikleri sayesinde deve, yirmi otuz gün boyunca su içmeden yaşayabilir."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Tamlama Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Miném Troitskide çakta uk tatar mektebénêñ altınçı klasınnan söréliwém, indé institutka kérgende, anketanı aldap tutırırğa mecbur buluwım hem, soñınnan faş itélép, ukuwdan kuwıluwım-anıñ **arkasında**. (TE, s. 130) "Benim Troitski'deki Tatar mektebinin 6. sınıfından sürülmem, enstitüye girerken anketimi yalan bilgilerle doldurmaya mecbur kalmam ve sonunda da faş edilerek, okuldan kovulmam onun yüzündendir."; -Méne sinéñ **arkasında** béznéñ simértüwdegé mallar tizrek köreydé, bézné maktadılar. (TTAS-I, s. 67) "İşte senin sayende bizim semirtmedeki hayvanlar daha çabuk semirdi, bizi övdüler."

Nog. Onıñ **arkasında** Teberdadı körip qaldım. (NOS, s. 46) "Onun sayesinde Teberda'yı gördüm."

b.2. İşaret Zamirinin Tamlama Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Şunıñ arkasında min, xezérgé eşke urnaşmaska, tagın bér tapkır bexét sınap kararga buldım. (TE, s. 127) "Şunun neticesinde ben, bu işe girmemeye ve tekrar bir kez şansımı denemeye karar verdim."; Etiyémnéñ xolkı üte yomşak, ul-tormışka citerlék ezérlék bélen kérmegen hem, şunıñ arkasında, bér xata artınnan ikénçésén yasagan, xataları öçén tormış tarafınnan reximséz revéşte kıynalğan bér kэшé. (TE, s. 130) "Babamın karakteri çok yumuşaktır. O, hayata yeterli hazırlıkla girmemiş ve bu yüzden, bir hata ardından ikincisini yapmış ve hatalarından dolayı hayat tarafından acımasız şekilde cezalandırılmış bir kişi."

Kaz. Sonıñ arqasında kolxozşılar awıl şarwaşılığında tabıstan tabısqa jetip otır. (TDS, s. 506) "O yüzden kolhozcular tarımda başarıdan başarıya ulaşıyorlar."

c. İsim-fiilin Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Doşman köçénéñ küp mertebe artık buluwı arkasında Xesen helak bula. (XA, s. 107) "Düşman gücünün çok fazla olması sebebiyle Hasan helak oluyor."; Etinéñ altı yıl Troitskida mulla bulıp toruwı arkasında miné sıynıf doşman dip sanıylar iken, min nişli alam? (TE, s. 123) "Babamın altı yıl Troitski'de molla olarak bulunması dolayısıyla beni sınıf düşmanı olarak sayıyorlarmış, ben ne yapabilirim?"; Aylar buyınça bérge ut astında yörüw arkasında béznéñ arada şaktıy cılı bér mönesebet urnaşqan. (TTAS-I, s. 67) "Aylar boyunca birlikte ateş altında yürüttüğümüz için bizim aramızda gayet sıcak bir ilişki kurulmuştur."

Baş. Bayzın baylığı xalqtıñ xelet qanın éséw arqahında yıyla. (BXM, s. 8) "Zenginlin serveti, halkın helal kanını içmek yoluyla toplanır."; Kön yaqşısı bulıw arqahında (BRH, s. 48) "Hava iyi olduğı için"

Kkp. Täciriyeveli vraqtıñ bolıwı arqasında nawqas aman qaldı. (TDS, s. 506) "Tecrübeli doktorun bulunmasından dolayı hasta sağ salim kaldı."

Görevi:

a. Sebep

İşin, durumun, olayın sebebini bildirir.

Tat. İşeknéñ yalkawlığı arkasında sezge küp cefa çigerge turı kilmedémé? (XNM, s. 10) "Eşeğin tembelliği yüzünden çok cefa çekmediniz mi?"; Ana kargışı arkasında balaları, koşlarga eylenép, kırgıy urmanda oçıp yöriler. (TE, s. 5) "Analarının bedduasından dolayı çocukları, kuşlara dönüşüp ıssız ormanda uçup geziyorlar."; Miném Troitskide çakta uk tatar mektebénéñ altınçı klasınnan sörelüwém, indé institutka kérgende, anketanı aldap tutırırğa mecbur buluwım hem, soñınnan faş itélép, ukuwdan kuwıluwım-anıñ arkasında. (TE, s. 130) "Benim Troitski'deki Tatar mektebinin 6.

sınıfından sürülmem, enstitüye girerken anketimi yalan bilgilerle doldurmaya mecbur kalmam ve sonunda da faş edilerek, okuldan kovulmam onun yüzündendir."

Kaz. Sonıñ **arqasında** kolhozşılar awıl şarwaşılığında tabıstan tabısqa jetip otır. (TDS, s. 506) "O yüzden kolhozcular tarımda başarıdan başarıya ulaşıyorlar."

Baş. Unda xalıxtıñ ah-zarı, bölgönlökke töşöwö ata-babalarzın meğrifethezlék **arqahında** yér hatıwı ménen añlatıla. (TAX, s. 26) "Orada, halkın ah u zarı , perişanlığa düşmesi, ataların beceriksizliğı sebebiyle toprak satılması anlatılıyor."; "Karağayüzek beyété"nde, bér yaqtan, xalıqtı aldap yér hatıwzı oyoştorop yöröwsé quştan türeler, ikénsé yaqtan, nazanlığı **arqahında** aldanıp qalğan xalıq küz aldına baştırıla. (TAX, s. 26) " "Karağayüzek Beyiti"nde, bir yandan halkı aldatıp toprak satma işini düzenleyen emir kulu memurlar, diğér yandan cahilliğı dolayısıyla aldanan halk göz önüne getiriliyor.

Kkp. Täciriyeveli vıraçtıñ bolıwı **arqasında** nawqas aman qaldı. (TDS, s. 506) "Tecrübeli doktorun bulunmasından dolayı hasta sağ salim kaldı."

b. Vasıta

İşin vasıtasını, vesilesini bildirir.

Tat. -Méne sinéñ **arkanda** béznéñ simértüwdegé mallar tizrek köreydé, bézné maktadılar. (TTAS-I, s. 67) "İşte senin sayende bizim semirtmedeki hayvanlar daha çabuk semirdi, bizi övdüler."; Bér kuy **arkasında** miñ kuy su eşken. (TDS, s. 506) "Bir koyunun sayesinde bin koyun su içmiş."

Kaz. Biz bıyıl elektr **arqasında** mıñdağan jumıs küşin payda qılamız. (TDS, s. 506) "Biz bu yıl elektriğın sayesinde bin kadar iş gücünü kazanıyoruz."; Partiya men ükimettiñ kündelikti qamqorlığı **arqasında** Qazaqstannıñ awıl şarwaşılığı jana texnikamen qaruwlanuwda. (TDS, s. 506) "Parti ile hükümetin her zamanki kayırmasının sayesinde Kazakistan'ın tarımı yeni teknoloji ile donanmaktadır."

Baş. Téğé yeki bıl sebepter **arqahında** Uraldan sitte yeşegen başqorttarzın icadında "Ural" yı başqaraq yüneléşte üşép kitken. (TAX, s. 67) "Şu ya da bu sebepler vasıtasıyla Ural'ın dışında yaşayan Başkurların eserlerinde "Ural" şarkısı daha başka yönde gelişme göstermiştir."; Bér kuy **arkahında** miñ kuy hıw éşken. (BTH-I, s. 74) "; Bayzın baylığı xalıqtıñ xelet qanın éséw **arqahında** yıyıla. (BXM, s. 8) "Zenginın serveti, halkın helal kanını içmek yoluyla toplanır."

Nog. Onıñ **arkasında** Teberdadı körip qaldım. (NOS, s. 46) "Onun sayesinde Teberda'yı gördüm."

15. Arkılı

Yapısı:

Arkılı "vasıtasıyla, yoluyla, üzerinden, yüzünden, sayesinde, ile, -den". Yalın hâlden ve tamlama hâlinden sonra kullanılan bir edattır. Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak ve Nogay Türkçelerinde görülür. Bu edatın kökenini açıklayanların çoğu edatın, arka "arka" kelimesine +lı yapım ekinin gelmesiyle (arka+lı > arkılı~arqalı~arqırı) oluştuğunu belirtirler¹⁹⁶. Mustafa Öner ise Baş arqırı ve Tat. arkılı " olan edatın "art" kelimesine yön gösterme hâli eki "+garu"nın gelmesiyle (art+garu > arqırı~arkılı) oluştuğunu söylemektedir¹⁹⁷. Necmettin Hacıeminoğlu ise Karahanlı Türkçesinde yönelme ve çıkma hâlinden sonra görülen "arquru" biçiminin, arqur- "çapraz geçmek" fiilinin zarf-fiil biçimi (< arqur-u) olabileceğini belirtir¹⁹⁸. Başkurt Türkçesinde üç şekli görülmektedir. "arkılı ve arqala" şekilleri az görülür. Yaygın şekli "arqırı"dır. Tat. arkılı, Kaz. arqılı, Kırg. arkıluu, Baş. arqılı, arqırı, arqala, Kkp. arqalı, Nog. arkalı.

Kullanımı:

a. İsmi Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Ziratka barganda bér su **arkılı** çığarga turı kilgen. (XNM, s. 147) "Mezarlığa giderken bir su üzerinden geçmek gerekmiş."; Borıngı edebiyat eserleré de, yazma formada icat itélép, xalıkká kulyazma kitaplar **arkılı** taralgannar bit. (XA, s. 5) "Eski edebiyat eserleri de, yazma şekilde icat edilip, halka el yazması kitaplar vasıtasıyla dağılmışlardır."; Kazan **arkılı** üteler; awır sugışlarga katnaşalar. (XA, s. 102) "Kazan üzerinden geçiyorlar; ağır savaşlara katılıyorlar."

Kaz. Üy men üy teren qazılğan orlar **arqılı** qatınasadı. (BKT, s. 253) "Ev ile ev derin kazılı hendekler vasıtasıyla birleşiyor."; Ol osı şığarmaları **arqılı** sol kezdin özinde-aq (23-30 jastardağı kezi) älemdik ädebıyettiñ üzdik ülgileri deñgeyinde turatın tuwındılar jaza alğanın дәleldeydi. (MA, s. 17) "O, bu hikâyeleri vasıtasıyla söz konusu döneminde (25-30 yaşları arası), dünya edebiyatının seçkin örnekleri seviyesinde eserler yazabildiğini ispatlamıştır."; Sonımen qatar, Kaspiy Volga-Baltıq kanalı **arqılı** Baltık teñizimen baylanısı bar. (Jel., s. 4) "Bununla birlikte Hazar'ın, Volga-Baltık kanalı vasıtasıyla, Baltık denizinden bağlantısı vardır."

Kırg. Kuday bizdin kökürögütüzdö, al bizdin añ-sezimimiz **arkıluu** özübüzgö taasir etip turat. (KA, s. 194) "Tanrı bizim içimizde. O, bizim vicdanımız vasıtasıyla bize tesir eder."; Kiçine kız menen telefon **arkıluu** süylöşkөndө bardığı açık aytilgan. (AG,

¹⁹⁶E. N. Nurmahanova, **Türki Tilderiniñ Salıstırmalı Grammatikası**, Almatı 1971, s. 134; B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), **age.**, s. 332; D. S. Nasırov-E. B. Berdimuratov-A. D. Dävletov-A. B. Bekbergenov, **Häzirgi Qaraqalqaq Tili**, Morfologiya, Nökis 1981, s. 237

¹⁹⁷Mustafa Öner, "Türkçede Edatlı (Sentaktik) İsim Çekimi", **Türk Dili**, S. 565 (Ocak 1999), s. 17

¹⁹⁸Necmettin Hacıeminoğlu, **age.**, s. 6-7

s. 58) "Küçük kız ile telefonda her şeyi açıkça konuştuk."; Sapar medsestra **arkılıu** eki üç colu zvonit ettirip, menin den sooluguma tıncsızdanganın ayttı. (AG, s. 96) "Sapar, hemşire vasıtasıyla iki üç kez telefon ettirip, benim sağlığımı merak ettiğini söylemiş."

Baş. Kanton başlıqtarı **üzzeré** le isémderén yır-köy **arqılı** tarixta qaldırırğa tırışqandar. (TAX, s. 74) "Kanton başkanları kendi adlarını şarkı, türkü vasıtasıyla tarihte bırakmaya gayret etmişlerdir."; Min koridorğa ingende, **tezre arqırı** ös kése platformağa qarap tora iné. (BT, s. 71) "Ben koridora indiğimde, üç kişi pencereden platforma bakıyordu."; Ekrén géne işken yél **arqırı**/Miñe bılay yawap birzélér. (BT, s. 91) "Hafifçe esen yel vasıtasıyla, işte şöyle cevap verdiler"

Kkp. Bir küni Arıslan kârwan **arqalı** Xorezmdegi awhaldı esitedi. (KK, s. 23) "Bir gün Arıslan, kervan vasıtasıyla Harezmi'deki ahvalı işitir."; Sebebi jazıwşı tek bir adam **arqalı** körkem şığarma jaza almaydı. (ET, s. 45) "Çünkü, yazar yalnız bir kişi vasıtasıyla sanat eseri yazamaz."; Xalıq aqıllı jigitniñ ädil sözi **arqalı** kem kemnen abadan turmışqa jetisipti. (KM, s. 24) "Halk, akıllı yiğidin makul sözü sayesinde yoksulluktan rahat bir hayata geçmiş."

Nog. Em 1928 yılda A. Canibekov latin grafikası **arkalı** nogay alfabitin tüzedi. (NL, s. 77) "Ve 1928 yılında A. Canibekov Lâtin harfleri vasıtasıyla, Nogay alfabesini hazırlar."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Tamlama Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Bu xatnı anıñ **arkılı** ciberérge buldım. (TTAS, s. 190) "Bu mektubu onun vasıtasıyla göndermeye karar verdim."

Baş. Hinéñ **arqırı** küp xelder miña asıq bula. (TDS, s. 63) "Senin sayende çok hâller bana açık oluyor."; Minéñ **arqala** belege élekken Emeşe! (Ark., s. 56) "Benim yüzümden belaya uğrayan Emeşe!"; Hinéñ **arqala** ızanı küp kürdém. (Ark., s. 3) "Senin yüzünden çok cefa çektim."

b.2. İşaret Zamirinin Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Kaz. Äwez onıñ öleñderin kitap qılıp köşirip aladı da, bizge sol **arqılı** qara tanıtpaq boladı. (MÄ, s. 26) "Avez, onun şiirlerini kitap hâline getirip yazdırıyor ve bize de onun vasıtasıyla okumayı öğretmeye niyetleniyor."; Sol **arqılı** bıyıl küzdigini bunıñ awlına şetelden qasqır alatın bir it kelgen. (MÄ, s. 77) "O vasıtayla bu yılın güzünde bunun köyüne yabancı bir ülkeden kurtboğan bir köpek gelmiş."

Baş. Buranbay bik ozaklap kitté. **Béz şul arqala** ul kön munsığa la bara almanık. (BTH-I, s. 73) "Buranbay uzun zaman görünmedi. Biz bu yüzden o gün hamama da gidemedik."

b.3. İşaret Zamirinin Tamlama Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Muzıka Zıyaga bér afet te kébék, çönki xeyet yulında anıñ **arkılı** niçaklı gazaplar kürgen. (TTAS-I, s. 69) "Müzık, Zıya için âdeta bir afet gibi. Çünkü, hayat yolunda onun yüzünden ne kadar azap çekmiş."

b.4. Belirsizlik Zamirinin Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Kırg. Özü ayta albasa da başka biröo **arkıluu** aytırat ele go! (BKT, s. 256) "Kendi söyleyemese de başka biri vasıtasıyla söylettirir her halde!"

b.5. Soru Zamirinin Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Kaz. Qabar kim **arqılı** keldi? (Kaz. Türk. Sözü, s. 19) "Haber kimin vasıtasıyla geldi?"

c. İsim-fiilin Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Tat. "Ütérélgen Gali" hem "Zinnetulla beyeté"neñ töp fikéré ayırım şexésler yazmışın suretlew **arkılı** açıla. (XA, s. 104) "Öldürülen Ali" ve "Zinnetulla beyiti"nin asıl fikri, farklı kişilerin kaderini açıklama vasıtasıyla açılıyor."

Kaz. Muxtar Äwezov ataqtı "Abay Joli" roman-epopeyasın jazuw **arqılı** бүкіл әлем журтına aldımen tuğan xalqınıñ, qala berdi-bүкіл түркі тилdeс дүниyeniñ asa quwattı ruxani күşin tamaşa tanıtıp berdi. (MÄ, s. 17) "Muhtar Avezov, ünlü "Abay Yolu" adlı destanî romanını yazmak vasıtasıyla bütün dünya halkına, öncelikle kendi halkının, ayrıca bütün Türk dünyasının çok sağlam ruhsal gücünü, hayranlık uyandırıcı bir şekilde tanıttı."

Kırg. Antkeni kudaydın kudaylığı süyüü **arkıluu** gana bilinip, oşonu menen kuday-taala adamdı turmuşstun eñ biyik cırgalina batırat dep özün özü cubattı. (KA, s. 60) "Çünkü, Tanrı'nın Tanrılığı yalnız sevgi yoluyla bilinip, bununla Tanrı Teala insanı, hayatın en yüksek mertebesine ulaştırıyor diye kendini teskin etti."; Avdiydin köñülünö topuk berçü oy-maksıtı uşu bañgi çabagandardın coruk-cosundarın daana iliktep çıgıp, gazetke bir çoñ material carıyaloo **arkıluu** eldin közün açıp, asıl işke kömөктөş boluuda ele. (KA, s. 158) "Avdiy'in gönlündeki gerçek niyeti, bu esrar kaçakçılarının durumlarını iyice araştırıp, gazetede önemli bir malzeme yayımlamak yoluyla halkın gözünü açarak, asıl meseleye yardımcı olmaktı."

Kkp. Ädebiyat negizinen adamzat xaqqındağı taliymat bolıp, onıñ barlıq hareketlerin körkem bayanlaw **arqalı** iske asıradı. (ET, s. 6) "Edebiyat, aslında insan bilimi olup, onun bütün hareketlerini güzelce etme yoluyla gün yüzüne çıkarır."; Yağny dünyalıq biyikke öz milliy mädeniyatına jaranıw **arqalı** ğana köterilgen. (ET, s. 10) "Yani, dünyada yüceliğe erişme, öz milli medeniyetine yaranma vasıtasıyla olur."

Nog. Nogaylar avıstıruv **arkalı** savda yüritetagan azbarlarga bal, may, yün, koy, teri, sukno kumaş, çerkeska akelatagan bolganlar. (TY, s. 58) "Nogaylar değış tokuş

yoluyla ticaret yapılan pazarlara bal, yağ, yün, koyun, deri, çuha kumaşı, Çerkez cüppesi alıp getirmişlerdir."

Görevi:

a. Vasıta

Tat. Beyétler nigézde yazmaça barlıkka kileler hem xalikka törlé defterler, kulyazma cıyıntıklar **arkılı** taralalar. (XA, s. 5) "Beyitler önce yazma şeklinde vücut buluyorlar ve halka çeşitli defterler, el yazma divanlar vasıtasıyla dağılıyorlar.; Aga torgan arık **arkılı** sikérep çıkkanda Xucanıñ ayagındaki başmagı suga töşép agıp kitken. (XNM, s. 93) "Akmakta olan ark üzerinden atlarken, Hoca'nın ayağındaki ayakkabısının teki suya düşüp akıntıya kapılmış."; Dönyada küp nerse béldém Sin tungan tél **arkılı**. (TTAS-I, s. 69) "Ana dilim senin sayende dünyada çok şey bildim."

Kaz. İyman degen, Alla tabaraka ve tağalanıñ şerıysız, ğayıpsız birliğine, barlığına wä her türlü bizge peyğambarımız sallallahu galayhu vesselem **arqılı** jibergen jarlığına bildirgenine moyın sunıp iynanbaq. (BKT, s. 127) "İman denen şey, Allah tebareke ve taalanın şeriksiz, kusursuz birliğine, varlığına ve peygamberimiz sallallahu aleyhi vessellem vasıtasıyla gönderdiği buyruğuna, bildirdiklerine boyun eğip inanmaktır."; Qarabutaq, Irgız, Torgay **arqılı** Qostanayğa tarttıq. (BKT, s. 253) "Karabutak, Irgız ve Torgay üzerinden Kostanay'a ulaştık."; Hattı Hasan **arqılı** al. (Kaz. Türk. Söz, s. 19) "Mektubu Hasan vasıtasıyla al."

Kırg. Men coldoşum **arkıluu** bildim. (BKT, s. 256) "Ben yoldaşım sayesinde bildim."; Capar Camila **arkıluu** Ayşa menen taanışkan. (KTTS, s. 60) "Capar, Camila vasıtasıyla Ayşa ile tanışmış."; Balıkçı **arkıluu** cürüp oturup, Bişkekke keçke cettik. (AKT, s. 284) "Balıkçının sayesinde yürüyerek, akşam Bişkek'e ulaştık."

Baş. Min timér yul **arqırı** sıǵıp, yuldıñ qanawına yattım. (TDS, s. 63) "Ben demir yolundan karşıya geçip, yolun hendeğine yattım."; Min yılğa **arqırı** sıqtım. (BRH, s. 48) "Ben ırmaktan geçtim."; Ol Monasipke, horo küzzerén Zurıraq asıp, küzlék **arqırı** qaranı. (TDS, s. 63) "O, Monasip'e kahverengi gözlerini daha iri açarak, gözlükle baktı."

Kkp. Süwretşi özi jasağan obrazların boyawlar **arqalı** iske asırsa, jazıwşı körkem söz **arqalı** iske asıradı. (ET, s. 6) "Ressam yaptığı şekilleri boya vasıtasıyla ortaya koyarken, yazar güzel söz vasıtasıyla ortaya koyar."; Adamnıñ aqıllılıǵı yäki nadanlıǵı söylegen sözleri **arqalı** bilinedi. (ET, s. 6) "İnsanın akıllılıǵı veya cahilliǵı söylediği sözler vasıtasıyla bilinir."; Demek xalıq olardıñ isimleri menen körkem ädebiyat **arqalı** köbirek tanısqan. (ET, s. 58) "Demek, halk onların adlarıyla daha çok güzel edebiyat vasıtasıyla tanışmıştır."

Nog. Nogaylar avıstıruv **arkalı** savda yürütetagan azbarlarga bal, may, yün, koy, teri, sukno kumaş, çerkeska akelatagan bolganlar. (TY, s. 58) "Nogaylar deǵış tokuş yoluyla ticaret yapılan pazarlara bal, yağ, yün, koyun, deri, çuha kumaşı, Çerkez cüppesi

alıp getirmişlerdir."; Em 1928 yılda A. Canibekov latin grafikası **arkalı** nogay alfabetin tüzedi. (NL, s. 77) "Ve 1928 yılında A. Canibekov Lâtin harfleri vasıtasıyla, Nogay alfabetesini hazırlar."; Radio **arkalı** yayuv (NOS, s. 46) "Radyo vasıtasıyla yaymak".

b. Sebep

Tat. Muzıka Zıyaga bér afet te kébék, çönki xeyet yulında anıñ **arkılı** niçaklı gazaplar kürgen. (TTAS-I, s. 69) "Müzık, Ziya için âdeta bir afet gibi. Çünkü, hayat yolunda onun yüzünden ne kadar azap çekmiş."; Küp xalıklar Meskew malı **arkılı** keshé reténe kéreler ve bik küp ademner şul uk Meskew malı arkasında morcadan oçalar. (TTAS-I, s. 69) "Çoğu halk Moskova malı yüzünden adam sınıfına giriyor ve pek çok kişi bu Moskova malı yüzünden iflas ediyor."

Baş. Minéñ **arqala** belege élekken Emeşe! (Ark., s. 56) "Benim yüzümden belaya uğrayan Emeşe!"; Hinéñ **arqala** ızanı küp kürdém. (Ark., s. 3) "Senin yüzünden çok cefa çektim."; Buranbay bik ozaklap kitté. Béz şul **arqala** ul kön munsığa la bara almanık. (BTH-I, s. 73) "Buranbay uzun zaman görünmedi. Biz bu yüzden o gün hamama da gidemedik."

c. Sıra, Derece

Tat. Miném bala çağında iñ cılı, iñ yaktı, küfiéllé istelékler kaldıruwçılar bézden iké géne yort **arkılı** yeşegen Extem babay bélen anıñ karçığı Gölendem ebi buldılar. (TTAS-I, s. 69) "Benim çocukluğumda en sıcak, en parlak, gönül açan hatıralar bırakanlar, bizden yalnız iki ev sonra yaşayan Ehtem dede ve onun hanımı Gölendem nine oldular."; Monnan öç öy **arkılı** béznéñ öy,- didé kız, haman da şulay Sefergalige küterélép karamıyça gına. (TG-II, s. 315) "Bundan üç ev sonra bizim ev, dedi kız, Seferali'ye dönüp bakmadan."

16. Armagan

Yapısı:

Armagan "-den itibaren, -den başlayarak, -den sonra". Nogay Türkçesinde çıkma hâlimden sonra kullanılan bir edattır. Yong-Song Lî armagan edatının muhtemelen tamagan'ın etkisiyle *arı "oraya, o tarafa" kelimesinden yapılmış olabileceğini söyler¹⁹⁹. Kullanımı seyrek. Birkaç örnekte rastlanmıştır. Nog. armagan.

¹⁹⁹Yong-Song Lî, agt., s. 64

Kullanımı:

a. İsmi Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Nog. Bu konferansiyadın kararı A. Ş. Canibekovka xalk biliminiñ em prosveşçeniesiniñ tarmagında endiden **armagan** äreket etüvge programma bolgan. (TY, s. 73) "Bu konferansın kararı A. Ş. Canibekov'a halk bilimi ve aydınlanması dalında şimdiden itibaren hareket etmeye program olmuştur."; Bügün **armagan** karap şa közlerim baraznada bolar edi. (TEL, s. 140) "Bugünden itibaren bakan gözlerim saban izinde olurdu."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Nog. Munnan **armagan** bulay söyleme. (NOS, s. 46) "Bundan sonra böyle söyleme".

Görevi:

a. Zaman

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi işin, olayın, durumun başlangıç zamanını belirtir. Genellikle de zaman kavramı taşıyan kelimelerin (daha çok zarfların) çıkma hâllerinden sonra gelir.

17. Artda

Yapısı:

Artda "sonra, -den sonra". Karaçay-Balkar Türkçesinde çıkma hâlinde sonra kullanımı görülen bir edattır. Bu edat art "art, arka" kelimesine bulunma hâl eki gelerek (< art+da) oluşmuştur. Şinasi Tekin art kelimesinin *ar "ara, iki tepe arası, yamaç" kelimesiyle +t ekinden (ar+t) oluştuğunu ve art kelimesinin "dağ geçidi, iki tepe arası; sırt, arka" anlamlarında olduğunu belirtiyor²⁰⁰. Kullanımı seyrek. Kar.-Bal. artda.

Kullanımı:

a. Zamirlerden Sonra Kullanımı

a.1. Kişi Zamirinin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Menden alğa, meni bla, menden **artda** kellikleni üstünden. (MT, s. 85) "Benden önce, benim ile, benden sonra geleceklerin hakkında."

²⁰⁰Şinasi Tekin, *age.*, s. 234

b. Sıfat-fiilin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Caşı ketgenden **artda** Aminatnı caşawu bütün da qıyın boldu. (KMTAS-I, s. 189) "Oğlu gittikten sonra Aminat'ın hayatı bütünüyle zorlaştı."

Görevi:

a. Sıralama

Kişi zamirinin çıkma hâliyle kullanıldığında sıralama bakımından sonralık yapar.

Kar.-Bal. Menden alğa, meni bla, menden **artda** kellikleni üstünden. (MT, s. 85)

"Benden önce, benim ile, benden sonra geleceklerin hakkında."

b. Zaman

Sıfat-fiilden sonra kullanıldığında zaman bakımından sonralık yapar.

Kar.-Bal. Caşı ketgenden **artda** Aminatnı caşawu bütün da qıyın boldu. (KMTAS-I, s. 189) "Oğlu gittikten sonra Aminat'ın hayatı bütünüyle zorlaştı."

18. Artık

Yapısı:

Artık "-den artık, -den çok, -den fazla, -den iyi, -den üstün". Kırım Tatar Türkçesinin dışındaki dokuz lehçede tespit edilmiştir. Çıkma hâliinden sonra kullanılır. Art- "artmak" fiiline -ık fiilden isim yapma eki gelerek oluşmuştur²⁰¹. Tat. artık, Kaz. artıq, Kırg. artıq, Baş. artıq, Kkp. artıq, Kum. artıq, Nog. artıq, Kar.-Bal. artıq, Kar. artıq, artıx

Kullanımı:

a. İsmın Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Yavrişkan ciréneñ moñarçı bérewge de siksen pottan **artık** boday birgené yuk elé. (TTAS-I, s. 72) "Yavrişkan toprağının şimdiye kadar birisine de seksen puddan fazla buğday verdiği yok hâlâ."; Kazanda millionnan **artık** kéşe yeşiy. (TDS, s. 69) "Kazan'da bir milyondan fazla kişi yaşıyor."

Kaz. Tuwırlıq üy-qızmeti jağınan jazdıq, küzdik jayılımdarda 2-3 künnen **artıq** bögelüwge bolmaytın, qudığınñ suwı az, mardımsız jerge tigetin. (Jel., s. 36) "Tuwırlıq üy" işlevi bakımından yazlık ve güzlük yaylaklarda iki üç günden fazla süre kalınmayan, az sulu yerlerde mola vermek için kurulurdu."; Sonımen, jartı sagattan **artıq** waqıt ötkende, biyiktiñ başına kelip sıqtı. (MÄ, s. 81) "Böylece, yarım saatten fazla bir zaman içinde, tepenin başına ulaştı."; Mölşerden **artıq** bolğanına qaramastan, biyenñ telşesin, qolqa-jüregin, birtalay basqa maylı etterin jalımen qosıp salıp turıp ottı jiyi qağıştırıp,

²⁰¹Necmettin Hacıeminoğlu, age., s. 7

mazdatıp jağa bastadı. (MÄ, s. 81) "Tencerenin kapasitesinden fazla olmasına rağmen, kısrağın yağlı uyluk etlerini, kol etlerini ve daha başka etleri, yağıyla birlikte kattı, ateşi sık sık karıştırarak, alevlendirip yakmaya başladı."

Kırg. Men al kişini öz enemden **artık** köröm, kem körböym. (AG, s. 6) "Ben o kişiyi öz annemden daha iyi görüyorum, kötü görmüyorum."

Baş. "Meqelder hem yomaqtar" tip atalğan bıl yıyıntıqqa bötehé 655 meqel hem 700-zen **artıq** yomaq indérélgen. (BXM, s. 11) "Atasözleri ve Bilmeceler" diye adlandırılan bu eserde tamamı 655 atasözü ve yedi yüzden fazla bilmece alınmıştır."; Unda bötehé 1000-den **artıq** meqel urınlaştırılğan. (BXM, s. 12) "Oraya binden fazla atasözü alınmıştır"; Yaqşı ésem maldan **artıq**. (BXM, s. 222) "İyi isim, maldan daha iyidir."

Kkp. Sebebi qosıq jazıw bir yeki eki saattan **artıq** waqıttı talap etpeydi. (ET, s. 12) "Çünkü şiir yazmak bir veya iki saatten fazla zaman almaz."; Turdımurat Nácimovtıñ "Jana jer üstindegi bayraq", Sapar Xocjaniyazovtıñ "Aq altınlı atızdın adamları", Janabay Saparovtıñ "Şomanaydıñ esigin aşqanlar" povestleri 200 betten **artıq**. (ET, s. 196) "Turdımurat Necimov'un "Yeni Dünya Üzerindeki Bayrak", Sapar Hocaniyazov'un "Ak Altınlı Toprağın Adamları", Canabay Saparov'un "Şomanay'ın Kapısını Açanlar" adlı uzun hikâyeleri iki yüz sayfadan fazladır."; Qırq yıldan **artıq** xan bolğan edi. (Kkp. T. G., s. 140) "Kırk yıldan fazladır han idi."

Kum. Bir yıldan **artıq** bola, men atam-anamdan da ayrılıp şu qızığızını qıdırağanım, -dep cavap bere. (KYX, s. 124) "Bir yıldan fazla oluyor, ben annem babamdan ayrılıp şu kızınızı gezdiriyorum, -diye cevap veriyor."; Üç yüzden **artıq** şkola çağındağı yaşlar munda qaydan ve neger gelgen. (KT5, s. 97) "Üç yüzden daha fazla okul çağındaki çocuk, buraya nereden ve nasıl gelmiş."; Bu ekinçiley çığarıılğan kitapğa birinçisinden başğa bolup, 600-den de **artıq** yangı aytıwlar ve atalar sözleri qoşılğan. (AAS, s. 6) "Bu ikinci olarak çıkarılan kitapta birincisinden farklı olarak, altı yüzden fazla yeni deyim ve atasözü eklenmiştir."

Nog. Raxmet üylengeli altı aydan **artık** ozsa da, onıñ uzak yerden ákelgen xatını Aspanay bir yerge de kullıkka túspeydi. (TY, s. 62) "Rahmet, evleneli altı aydan fazla olsa da, onun uzak yerden getirdiği hanımı Apanay bir yerde çalışmıyordu."; Äşe bil: eti yıldan **artık** yaşadım seni men. (NL, s. 286) "Peki öyleyse bil: Seninle yedi yıldan fazla yaşadım."; Kolxozda eki yüzden **artık** gektar yerdi paydasız ölenler biyleytagan ediler. (NL, s. 230) "Kolhozda iki yüz hektardan fazla yeri gereksiz otlar kaplamıştı."

Kar.-Bal. Aña seksen cıldan **artıq** boladı dey edile. (MT, s. 163) "Onun seksen yaşından fazla olduğunu söylüyorlardı."

Kar. **Artık** otuz yıldan olturdu tsıkmayın itskiriden. "Odadan çıkmadan otuz yıldan fazla oturdu." (GKY, s. 302); beş yüz yıldan **artıx** (KRPS, s. 76) "beş yüz yıldan

fazla"; ...**artix** bar kızlarından şagarnın siuviam, dostçam, mien sieni.(TDS, s. 68)
"Sevgilim ben seni, şehrin tüm kızlarından fazla seviyorum."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Kaz. Senen **artıq** jan tuwmas. (KTS-1, s. 46) "Senden iyi can (arkadaş) doğmaz."; Süykimdi menen **artıq** jan tabılar. (TDS, s. 69) "Benden daha fazla nazik kişi bulunur."

Kırg. Men Sulaymandı kaday estesem al da meni menden **artık** estep cürüptür, unutpaptır. (AG, s. 45) "Ben Sulayman'ı ne kadar düşündüysem, o da beni benden fazla düşünmüş, unutmamış."

Kum. Bilemen, senden **artıq** süymey meni birev de. (KT5, s. 10) "Biliyorum, beni senden fazla hiç kimse sevmez."

b.2. İşaret Zamirinin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Kkp. Qızdın süwretin söz benen bunnan **artıq** sızıp körsetiw qıyın. (ET, s. 63)
"Kızın görünüşünü söz ile bundan fazla çizip göstermek zordur."; Oblastımızda bunnan **artıq** keneytiw mümkünligimiz joq. (ADM, s. 51) "Bölgemizde bundan fazla genişletme imkânımız yok."; Tamağımızdan qıyıp "aq altın" berip atırsaq, onnan jaman kiyim kiysek, onnan **artıq** xorlıq bolar ma, adamğa? (ADM, s. 103) "Boğazımızdan kesip "ak altın" (pamuk) verirsek, ondan kötü elbise giyersek, bundan fazla horluk olur mu adama?"

Nog. Keleyekte sizge onnan da **artık** yetimisler yorayman. (TEL, s. 148)
"Gelecekte size bundan daha fazla başarılar sunacağım."; Munadan **artık** yazalmayman , kömekeyim bosaydı...Safiyat. (NL, s. 236) "Bundan fazla yazamayacağım, ağlayasım geliyor...Safiyat."

c. Sıfat-filin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Kırg. Miñ colu ukkandan, bir colu körgön **artık**. (TDS, s. 70) "Bin kez duymaktan, bir kez görmek daha iyidir."

Görevi:

a. Zaman

Zaman miktarı bildirir, zaman sınırlaması yapar.

Kaz. Tuwırlıq üy-qızmeti jağınan jazdıq, küzdik jayılımdarda 2-3 künnen **artıq** bögelüwge bolmaytın, qudığınñ suwı az, mardımsız jerge tigetin. (Jel., s. 36) "Tuwırlıq üy" işlevi bakımından yazlık ve günlük yaylaklarda iki üç günden fazla süre kalınmayan, az sulu yerlerde mola vermek için kurulurdu."; Sonımen, jartı sagattan **artıq** waqıt

ötkende, biyiktiñ başına kelip şıqtı. (MÄ, s. 81) "Böylece, yarım saatten fazla bir zaman içinde, tepenin başına ulaştı."

Kkp. Sebebi qosoq jazıw bir yeki eki saattan **artıq** waqıttı talap etpeydi. (ET, s. 12) "Çünkü şiir yazmak bir veya iki saatten fazla zaman almaz."; Qırq jıldan **artıq** xan bolğan edi. (Kkp. T. G., s. 140) "Kırk yıldan fazladır han idi."

Kum. Ullubiyge va onu dörd yoldaşına ölüm sud gesilgenli üç cumadan **artıq** bola. (KT5, s. 34) "Ullubiy'e ve onun dört arkadaşına ölüm kararı verileli üç haftadan fazla oluyor."; Bu gişi meni qatınımını qorqutup, 8 aydan **artıq** bolağan qatınımını yaşın getertgen. (KYX, s. 219) "Bu adam benim hanımımı korkutup, sekiz aydan fazla hamile olan hanımımın çocuğunun düşmesine sebep oldu."

Nog. Bir yumadan **artık** zaman ozdı. (YY, s. 94) "Bir cumadan fazla zaman geçti.); Üyken Atalık sogısı bitkenli otuz yıldan artık zaman ötti. (II. Dünya savaşı biteli otuz yıldan fazla zaman geçti."; Abay aydan artık tösekte yattı em sonunda akırın orında olturıp basladı. (TEL, s. 89) "Abay, bir aydan fazla yatakta yattı ve sonunda yavaşça yerinde oturmaya başladı."

Kar.-Bal. Uşaq eki sağattan **artıq** bargandı. (KMTAS-I, s. 194) "Uçak iki saatten fazla gitmişti."; Aña seksen cıldan **artıq** boladı dey edile. (MT, s. 163) "Onun seksen yaşından fazla olduğunu söylüyorlardı."

Kar. **Artık** otuz yıldan olturdu tsikmayın itskiriden. "Odadan çıkmadan otuz yıldan fazla oturdu." (GKY, s. 302); beş yüz yıldan **artıx** (KRPS, s. 76) "beş yüz yıldan fazla"

b. Sınırlama

İşin, durumun, nesnenin ölçüsünü, miktarını bildirir.

Tat. Yavırışkan cirénėñ moñarçı bérewge de siksen pottan **artık** boday birgené yuk elé. (TTAS-I, s. 72) "Yavırışkan toprağının şimdiye kadar birisine de seksen puddan fazla buğday verdiği yok hâlâ."; Kazanda millionnan **artık** kéşé yeşiy. (TDS, s. 69) "Kazan'da bir milyondan fazla kişi yaşıyor."

Kaz. Onıñ aqlı jüzdegen ustaz, mıñ san mektepten **artık**, tärbiye degen uğımınıñ asqaralı taptırmas ülgisi ekenin qaydan bileyik. (Kök., s. 190); Joq, eki somnan **artıq** bere almaymın dedi Çiçikov. (TDS, s. 69) "Yok, iki rubleden fazla veremiyorum dedi, Çiçikov."

Kırg. Köp bilseñ da, köpten **artık** bilbeysiñ. (TDS, s. 70) "Çok bilsen de, halktan fazla bilmezsin."; Men Sulaymandı kanday estesem al da meni menden **artık** estep cürüptür, unutpaptır. (AG, s. 45) "Ben Sulayman'ı ne kadar düşündüysem, o da beni benden fazla düşünmüş, unutmamış."

Baş. Kolxozda méñden **artıq** kéşé bar. (BTH-I, s. 77) "Kolhozda binden fazla kişi var."; Öföge tiklém qırq saqırından artıq yul qalmanı. (TDS, s. 70) "Ufa'ya kadar kırk kilometreden fazla yol kalmadı."

Kkp. Särviley eken boyları, qatardan artıq oyları. (KTTS-I, s. 102) "Servi gibiymiş boyları, katardan fazla düşünceleri."; Oblastımızda bunnan **artıq** keneytiw mümkinşiligimiz joq. (ADM, s. 51) "Bölgemizde bundan fazla genişletme imkânımız yok."

Kum. Tek qatını hillası tayaqı gücünden **artıq** ekenni men sağa görsetdim. (KYX, s. 229) "Yalnız, kadının hilesinin dayağın gücünden fazla olduğunu ben sana gösterdim."; Amma barı da frontoviklerden **artıq** ordenleri de, medalları da bar edi. (KT5, s. 117) "Ama hepsinen de cephede bulunmuş askerlerden daha fazla nişanları, madalyaları vardı."

Nog. Kalada millionnan **artık** ädem sanaladı. (TDS, s. 69) "Şehirde bir milyondan fazla adam var."; Onda on mıñnan **artık** koy, dört mıñ üç yüzden **artık** kara tuvar bar. (YY, s. 65) "Orada on binden fazla koyun, dört bin üç yüzden fazla büyük baş hayvan var."

Kar.-Bal. Bir jıyırmadan **artıq** adam... avtomatları allında baradıla. (KMTAS-I, s. 194) "Yirmiden fazla adam... otomatik tüfeklerin önünde gidiyorlardı."; Şaxarğa kilometrden **artıq** bolmaz. "Şehire bir kilometreden fazla yoktur."

Kar. Bolalad sıyındırma **artıx** üç mindian yalbaruçwlar. (TDS, s. 68) "Üç binden fazla dua edeni sığdırabiliyor."; Daulgayya ol xan Şelomo barça kanlarından **artık** ol yerniñ xocalıka da uska. (TDS, s. 68) "Süleyman han zenginlik ve bilgelikte yerin bütüin hanlarından üstündü."

c. Pekiştirme

Kaz. Mal baqqan awılda ösken adamnıñ qasqırdan **artıq** jawı bar ma! (TDS, s. 69) "Hayvan besleyen köyde büyümüş adamın kurttan kötü düşmanı var mı!"

Kkp. Tamağımızdan qıyıp "aq altın" berip atırsaq, onnan jaman kiyim kiysek, onnan **artıq** xorlıq bolar ma, adamğa? (ADM, s. 103) "Boğazımızdan kesip "ak altın" (pamuk) verirsek, ondan kötü elbise giyersek, bundan fazla horluk olur mu adama?"; Şäriyatta bunnan **artıq** güna joq. (Kkp. T. G., s. 140) "Şeriatte bundan daha büyük günah yoktur."

Nog. Emetağan balağa/Barma süttten **artık** as/Baska eldiñ altını/Tasıña da teñ bolmas. (YY, s. 24) "Emen çocuğa süttten iyi yemek olmaz, başka ilin altını taşına da denk olmaz."; Em esime yanımnan **artık** körgen aptemniñ bu sokpakta kanzepir yav man ıraskanı em yanı şıkkışay sogısıp turganı tüsip ketedi. (TEL, s. 94) "Ve aklıma canımdan fazla sevdiğim ablamın bu dar yolda hunhar düşmanla karşılaşması ve canı çıkıncaya kadar savaşması geldi."

d. Karşılaştırma

Kırg. Ölgön arstandan tirüü çıçkan **artık**. (TDS, s. 70) "Ölmüş arslandan diri sıçan daha iyidir."

Baş. Yaqşı ésém maldan **artıq**. (BXM, s. 222) "İyi isim, maldan daha iyidir."

Kkp. Öli arıslannan, tiri tışqan **artıq**. "Ölmüş arslandan diri sıçan daha iyidir."

Nog. Mäneli söz maldan artık. (NOS, s. 306) "Manalı söz maldan daha iyidir."

Tatar Türkçesinde bazı örneklerde çıkma hâlimden sonra kullanılarak edat görevinde kullanılan *artık* edatı, yönelme hâli eki alarak isim durumuna geçmiştir. Tat. Süz şunnan **artıkka** suzılmıy. (TE, s. 90) "Söz şundan fazlasına uzanmıyor."; Kırık yıldan **artıkka** suzilgan sexne tormışında aña törlé rollerde bik küp küz yeşé tügerge turı kildé. (TE, s. 115) "Kırık yıldan fazlaya uzanan sahne hayatında ona çeşitli rollerde pek çok kez gözyaşı dökmek nasip oldu."

19. Artınnan

Yapısı:

Artınnan "ardından, sonra". Tatar, Kazak, Başkurt ve Nogay Türkçelerinde bazı örneklerde yalın halden ve tamlama hâlimden sonra edat göreviyle kullanıldığı görülür. Kelimenin kökü *ar "arka, sırt" olup, +t yer ve mekân bildiren ek alarak (ar+t) olmuştur²⁰². Artınnan biçimi art "arka, sırt" kelimesine teklik 3. şahıs iyelik eki ve çıkma hâl eki gelerek (art+i+n+nan < dan) oluşmuştur. Tat. artınnan, Kaz. artınan, Baş. artınan, Nog. artınnan.

Kullanımı:

a. 1. İsmi Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Min çeyné pılaw **artınnan** gına éçerge öyrenge şul,-digen. (XNM, s. 24) "Ben çayı yalnız pilavın ardından içmeyi öğrenmişim, demiş."; Awır kıştan soñı küñéllé yaz kébék, ütkenéñ katı köñneré **artınnan** matur tormış kilüwé aññ yöregénde bexét ömétleré dulkınnarın uyatalar. (TG-II, s. 319) "Ağır kıştan sonraki bahar gibi, geçmişin sert günlerinden sonra güzel günlerin gelmesi onun yüreğinde bahtın ümit dalgalarını uyandırıyor."; Ugılı **artınnan** uk kapkadan Küren bi çıktı. (TG-II, s. 319) "Oğlunun ardından kapıdan Küren Bey çıktı."

Kaz. Şay **artınan** eki qonaq köbinese kempir sözine qulaq salıp otırdı. (MÄ, s. 192) "Çaydan sonra iki konuk, çoğunlukla yaşlı kadının sözlerine kulak verip oturdular."

²⁰²E. V. Sevortyan, *Etimologičeskiy Slovar Tyurskix yazıkov, Obşçetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovı na glasniye*, Moskva 1974, s. 195; E. R. Tenişev (Red.), *age.*, s. 180

Baş. Osop barğan qoş **artınan** eytégez bézge selem. (BTH-I, s. 78) "Uçup giden kuş vasıtasıyla bize selam söyleyiniz."; Selem **artınan** selem. (BTH-I, s. 78) "Selamdan sonra selam."; Hüz **artınan** hüz sıǵıw. (BTH-I, s. 78) "Sözün ardından söz çıkması."

a. 2. İsmın Tamlama Halinden Sonra Kullanımı

Kaz. Jılı kün uyqını köp keltiredi, tamaqtıñ **artınan** boydı köp sergitedi, etti şımırlatadı. (MÄ, s. 67) "Ilık gün uykuyu çok getiriyor, yemekten sonra vücudu çok güçlendiriyor, eti sıkılaştırıyor."

Nog. Asantay atasınıñ **artınan** üyge kirip ketti. (TEL, s. 19) "Asantay babasının ardından eve girdi."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Tamlama Halinden Sonra Kullanımı

Nog. Onıñ **artınan** Asantay da turagaldı. (TEL, s. 26) "Onun ardından Asantay da kalktı."; Ramazan aldıda kirdi koska, onıñ **artınan** -İvan em eki tanımayan ädem . (GNY, s. 286) "Önce Ramazan çadıra girdi, ondan sonra da İvan ve tanımadığı iki adam."

b.2. İşaret Zamirinin Tamlama Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Hem şunıñ **artınan** nindidér bik matur muzıka yangırıy başlaganday buldı. (TE, s. 113) "Ve ondan sonra çok güzel bir müzik çalmaya başlamış gibi oldu."

Kaz. Sonıñ **artınan** bir juma, on kündeı bul mañayda joq bolıp ketedi. (MÄ, s. 67) "Ondan sonra bir hafta, on gün kadar bu civardan yok oluyorlar."; Mende jazıq joq qoy...-dedi de sonıñ **artınan** qaytadan şatastı. (MÄ, s. 67) "Ben de kabahat yok ki..." dedi ve ondan sonra yine şaşkınlaştı."

Nog. Kayda da bir yakta karga kakıldadı em onıñ **artınan** kara şävkelér şuvıldadılar. (GNY, s. 285) "Bir yerde karga öttü ve ondan sonra da alaca kargalar bağrıştılar."

Görevi:

a. Sıralama

İş, durum ve kişiler arasında sıralama yapar.

Tat. Méne péçen cite, anıñ **artınan** uraǵı kuwıp kile. (TTAS-I, s. 70) "İşte otlar yetişiyor, ondan sonra biçilmesi geliyor."; Etiler de, kayta da kayt dip, xat **artınan** xat tupırdatıp toralar. (TTAS-III, s. 169) "Babamlar da, dön ha dön diyerek, mektup ardından mektup gönderip duruyorlar."; Yañǵır **artınan** hawa taǵın da maturrak bulıp kaldı. (TDS, s. 511) "Yağmurun ardından hava daha da güzel oldu."

Kaz. Onıñ **artınan** qımız içtim. (TDS, s. 511) "Onun ardından kıımız içtim."; Şay **artınan** eki qonaq köbine kempir sözine qulaq salıp otırdı. (MÄ, s. 192) "Çaydan sonra iki konuk, çoğunlukla yaşlı kadının sözlerine kulak verip oturdular."

Baş. Lektsiya **artınan** film kürhetteler. (BTH-I, s. 78) "Konferansın ardından film gösterdiler."; Bésen **artınan** uraq başladı. (BTH-I, s. 78) "Ot biçmenin ardından orak başladı."

Nog. Nog. Asantay atasınıñ **artınnan** üyge kirip ketti. (TEL, s. 19) "Asantay babasının ardından eve girdi."; Ramazan aldıda kirdi koska, onıñ **artınnan** -İvan em eki tanımayan adem . (GNY, s. 286) "Önce Ramazan çadıra girdi, ondan sonra da İvan ve tanımadığı iki adam."

b. Vasıta

Tat. Cigit (öç kön élgeré) Aybala ciñgem **artınnan** xeber ittérgeñ. (TTAS, s. 70) "Delikanlı (üç gün önce), Aybala yengem vasıtasıyla haber göndermiş."; Onıñ **artınnan** Asantay da turagaldı. (TEL, s. 26) "Onun ardından Asantay da kalktı."

Baş. Atay **artınan** xeber yéberüw. (BTH-I, s. 78) "Babası vasıtasıyla haber göndermek."; Osop barğan qoş **artınan** eytégez bézge selem. (BTH-I, s. 78) "Uçup giden kuş vasıtasıyla bize selam söyleyiniz."

20. Artqaç

Yapısı:

Artqaç "-den fazla, -den çok". Kırım Tatar Türkçesinde yalnızca bir örnekte tespit edilmiştir. İsmiñ çıkma hâminden sonra kullanılıp miktar bildirmektedir. Bu edat art-"artmak" fiilinin zarf-fiil biçimidir (< art-qaç). Kır. Tat. artqaç.

Kullanımı:

a. İsmiñ Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Beş binden **artqaç**. (GJK, s. 292) "Beş binden fazla."

Görevi:

a. Sınırlama

Kır. Tat. Beş binden **artqaç**. (GJK, s. 292) "Beş binden fazla."

21. Aslam

Yapısı:

Aslam"-den fazla, -den çok". Kazak, Kırgız, Karakalpak, Karaçay-Balkar ve Karay Türkçelerinde çıkma hâminden sonra kullanılır. Bu edat asla- (< as "fayda, menfaat"

+la-) "faizle ödünç vermek" fiiline -m fiilden isim yapma eki gelerek (< as+la-m) oluşmuştur²⁰³. Kırgız ve Karay Türkçesinde kullanımı seyrek. Kaz. astam, Kırg. astam, Kkp. aslam, Kar.-Bal. aslam, Kar. atlam.

Kullanımı:

a. İsmiın Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Kaz. Men Qazaqstandağı sotsiyalistik qurlıstıñ är kezeniñ körsetetin jıyırmadan **astam** piesa, birtalay äñgime men povest jazdım. (MÄ, s. 27) "Ben Kazakistan'daki sosyalist yapının her devrini gösteren yirmiden fazla piyes, çok sayıda hikâye ve uzun hikâye yazdım."; Jıyırma bes jıldan **astam** waqıttan beri Almatınıñ joğarı derejeli oquw orındarında pedagogik jäne lektorlıq qızımet atqaram. (MÄ, s. 28) "Yirmi beş yıldan daha fazla bir zamandan beri Almatı'nın yüksek okullarında öğretim üyeliği yapıyorum."; Bul şığarmaların sanı 20-dan **astam**. (MÄ, s. 29) "

Kırg. Kazısı eki eliden **astam** çıktı. (KTTS, s. 65) "Sucuğu iki parmaktan fazla çıktı."

Kkp. Jiyen menen Xalmuratıñ arasındağı 100 jıldan **aslam** dewir işinde dästandı jırılağan jırawlardın atı umıtılğan. (KK, s. 15) "Jiyen ile Halmurat'ın arasındaki yüz yıldan fazla zaman içinde destanı icra eden yırcıların adı unutulmuştur."; Ol 20 dan **aslam** dästanlardı yadqa biletuğın häm öziñşe şeberlik penen ayta alatuğın edi. (KK, s. 16) "O, yirmiden fazla detanı ezberle bilen ve ustalıkla söyleyebilen birisi idi."; Här awıldan mıñnan aslam asker jıyılğan. (ET, s. 103) "Her köyden binden fazla asker toplanmış."

Kar.-Bal. Cıkıda cüzden **aslam** baytal bardı (KMTS, s. 50) "At sürtisinde yüzden fazla kısırak var."; Cüzden **aslam** (KMTAS-I, s. 203); cartısından **aslam** (KMOS, s. 81) "yarısından fazla"

Kar. Yarım yüz'dian **atlam** (GKY, s. 321) "Elliden fazla"

b. Sifat-fiilin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Bılayda eşelon toxtawçusundan **aslam** toxtap, üç tepluşkanı qotarıp, coluna atlandı. (OC, s. 74) "Tren katarı, burada duracağından fazla durup, üç vagonu boşaltarak yoluna devam etti."

Görevi:

a. Sınırlama

Ölçü, miktar sınırlaması yapar.

Kaz. Qazaqstan 800-den **astam** memleketaralıq jäne ükimetaralıq şarttar men kelisimler jasadı. (Jel., s. 50) "Kazakistan sekiz yüzden fazla uluslar arası ve devletler arası şartalara ve anlaşmalara imza attı."; İnstututta alpıstan **aslam** ğılım qızmetkerleri

²⁰³E. V. Sevortyan, age., s. 195; E. R. Tenişev (Red.), age., s. 499

bar. (KTS-1, s. 49) "Enstitüde altmıştan fazla bilim adamı var."; Qalaşıqtağı otızdan **astam** köşeniñ bärine şam ornatıp, jariq qılamın. (TDS, s. 74)

Kırg. Kazısı eki eliden **astam** çıktı. (KTTS, s. 65) "Sucuğu iki parmaktan fazla çıktı."

Kkp. Teñizde 300 den aslam ataw bar. (ADM, s. 8) "Gölde üç yüzden fazla ada var."; Aqırı, rayonımızda 150 mıñnan **aslam** adam jasaydı. (ADM, s. 36) "Sonuçta, bölgemizde yüz elli binden fazla adam yaşamaktadır."; Älişer Nawayı danışpan şayır bolıw menen birlikte edebiyatşısı sıpatında öz zamanlaslarınan jüzden **aslam** şayırlarğa sıpatlama bergen. (ET, s. 31) "Ali Şîr Nevaî seçkin bir şair olmakla birlikte, edebiyatçı göreviyle kendi çağdaşlarından, yüzden fazla şaire örnek olmuştur."

Kar.-Bal. Miñden **aslam** (KMTAS-I, s. 203); Cüzden **aslam** (KMTAS-I, s. 203); çelekden **aslam** (KMOS, s. 81) "bir kovadan fazla"

Kar. Yarım yüz'dian **atlam** (GKY, s. 321) "Elliden fazla"

b. Zaman

Kaz. Äsirese qazaq xandığı qurılıp, täwelsiz, derbes ömir sürüw jıldarında, yağniy, 300 jıldan **astam** waqıt işinde tolısıp, qalıptasıp, turaqtandı dewge keledi. (Jel., s. 18) "Özellikle Kazak Hanlığı kurulup, egemen, bağımsız olarak yaşadığı yıllarda, yani üç yüz yıldan fazla zaman içinde, olgunlaşıp, kalıplaşıp, yerleşik duruma gelmiştir."; Jıyırma bes jıldan **astam** waqıttan beri Almatınıñ joğarı derejeli oquw orındarında pedagogik jäne lektorlıq qızımet atqaram. (MÄ, s. 28) "Yirmi beş yıldan daha fazla bir zamandan beri Almatı'nın yüksek okullarında öğretim üyeliği yapıyorum."

Kkp. Otız jıldan **aslam** xäzirgi Qaraqalpaq Memleketlik universitetinde "Edebiyat teoriyası" päninen sabaq berip kelmekte. (ET, s. 2) "Otuz yıldan fazla bir zamandır şimdiki Karakalpak Devlet Üniversitesinde "Edebiyat Teorisi" dersleri vermektedir."; Operatsiya başlanğalı aradan dört saattan **aslam** waqıt ötti. (KTTS-I, s. 106) "Ameliyat başlayalı aradan dört saatten fazla zaman geçti."; Meniñ usı üyge kelgenime de bes jıldan **aslam** waqıt ötti. (HKT, s. 246) "Ben bu eve geleli beş yıldan fazla zaman geçti."

Kar.-Bal. Bılayda eşelon toxtawçusundañ **aslam** toxtap, üç tepluşkanı qotarıp, coluna atlandı. (OC, s. 74) "Tren katarı, burada duracağından fazla durup, üç vagonu boşaltarak yoluna devam etti."; Cıyırma künden **aslamnı** men namaz eterge madar tabmayma. (OC, s. 90) "Yirmi günden fazladır, namaz kılmaya fırsat bulamıyorum."

22. Astında

Yapısı:

Astında "altında, içerisinde, vasıtasıyla, dolayı". Tatar, Başkurt ve Karakalpak Türkçelerinde yalın hâlden sonra bazı örneklerde edat göreviyle kullanılmıştır. Kelimenin

kökü muhtemelen as "alt, alt taraf" olup, +t yer ve mekân bildiren ek alarak (as+t) olmuştur²⁰⁴. Astında biçimi ast "alt, alt taraf, aşağı" kelimesine teklik 3. şahıs iyelik eki ve bulunma hâli eki gelerek (ast+ı+n+da oluşmuştur. Tat. astında, Baş. astında, Kkp. astında.

Kullanımı:

a. İsmiñin Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Dörös, gél yañgır **astında** gına katıp tormıy ul. (TG-II, s. 320) "Doğru, o devamlı yağmur altında katılışıp durmuyor."; Yaktaşlar, bézné ülémnen kotkarırğa tırışıp, üzégézné ülém kurkınıçı **astında** kaldıruwıgız öçén sézge ni eytérge de bélmibéz. (TTAS-I, s. 76) "Hemşehriler, bizi ölümden kurtarmaya çalışıp, kendinizi ölüm korkusu altında bıraktığınız için size ne söyleyeceğimizi bilemiyoruz."; G. Rexim hem G. Gaziz anı "İlahi yırw" isémé **astında** bastırğannar. (XA, s. 21) "G. Rehim ve G. Gaziz onu "İlahi Şarkı" adı altında bastırmışlardır."

Baş. Ul, qağız e bularaq, dumbıra sirtéwé **astında** başqarılğan. (TAX, s. 206) "O, kaide olarak, dombra ezgisi vasıtasıyla icra edilmiştir."

b. İsim-filin Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Kkp. Şığıs xalıqlarınıñ hayal-qızları sıyaqlı eziliw **astında** jasağan menen... (KK, s. 14) "Doğu halklarının kadın ve kızları gibi baskı altında yaşamakla birlikte..."

Görevi:

a. Vasıta

Tat. XIX yöz axırında sıynfıy köreş proletariat citekçélégé **astında** bara. (XA, s. 98) "19. yüzyıl sonunda sınıf mücadelesi proletarya önderliğı vasıtasıyla devam ediyor."; Cil **astında** osta gına itép uçak yağıp ciberem. (TTAS-I, s. 76) "Rüzgâr vasıtasıyla ustaca ocağı yakıyorum."

Baş. Ul, qağız e bularaq, dumbıra sirtéwé **astında** başqarılğan. (TAX, s. 206) "O, kaide olarak, dombra ezgisi vasıtasıyla icra edilmiştir."

b. Durum

Kişinin, olayın içinde bulunduğu durumu bildirir.

Tat. Volodya Buşuyev...unnarça kేశélernéñ alkışları **astında** bayrak yanına kildé. (TTAS-I, s. 76) "Volodya Buşuyev...onlarca kişinin alkışları altında bayrağın yanına geldi."; Alarnı moñarçı bütten isém **astında** yeşegen bolşevik Xalyavin alıp kilgen. (TTAS-I, s. 76) "Onları, şimdiye kadar başka bir ad altında yaşayan Halyavin alıp gelmiş."; Béz şul küñéllélék **astında** "irtege irte uk yulga çıgarbız" digen uy bélen yatıp

²⁰⁴E. R. Tenişev (Red.), *age.*, s. 502

yokladık. (TG-II, s. 321) "Biz bu rahatlık içerisinde "yarın erkenden yola çıkarız" düşüncesiyle yatıp uyuduk."

Kkp. Şığıs xalıqlarınıñ hayal-qızları sıyaqlı eziliw **astında** jasağan menen... (KK, s. 14) "Doğu halklarının kadın ve kızları gibi baskı altında yaşamakla birlikte..."

c. Sebep

Tat. Cılık teásiri **astında** kineyüw. (TTAS-I, s. 76) "Sıcaklığın etkisi dolayısıyla genişlemek"; Katı höcüm **astında** doşman çigéne başlaw. (TTAS-I, s. 76) "Yoğun hücum dolayısıyla düşmanın çekilmeye başlaması."; Nikotin yogıntısı **astında** tirénéñ kan tamırları taraya, anıñ tuklanuwı bozıla. (TG-II, s. 321) "Nikotinin yoğunluğu dolayısıyla derinin kan damarları daralır, onun beslenmesi bozulur."

23. Aşa

Yapısı:

Aşa "ile, üzerinden, vasıtasıyla, yoluyla, -den, -den fazla, içinde, dolaylı". Tatar ve Başkurt Türkçelerinde yalın hâlden halden ve tamlama hâlinden sonra, Kazak ve Kırgız Türkçelerinde ise çıkma hâlinden sonra kullanılan bir edattır. aş- "aşmak" fiilinin zarf-fiil biçimidir²⁰⁵. Tat. aş, Kaz. asa, Kırg. aş, Baş. aş.

Kullanımı:

Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

a. İsmın Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Xuca Nasrettdin urman **aşa** ceyew kaytıp kile iken. (XNM, s. 91) "Nasrettin Hoca ormandan yaya olarak dönüp geliyormuş."; Xuca etisé bélen téğermennen kaytıp kile iken. yılga **aşa** çıgarga turı kilgen. (XNM, s. 135) "Hoca, babasıyla değirmenden dönüyormuş. Nehrin üzerinden geçmek gerekmiş."; Munı avtor çornıñ kırıslığın, gadélsézléklerné turıdan-turı üz cilkesénde tatıgan kéşéler yazmışı **aşa** çağıldıra. (TE, s. 135) "Bunu, yazar devrin acımasızlığını, adaletsizliğini doğrudan doğruya kendi omzunda taşıyan kişilerin hayatı vasıtasıyla yansıtıyor."

Baş. Hüzzer...üzzerénéñ leksik meğenelerén türlü formalar **aşa** realleştéreler. (XBT, s. 12) "Kelimeler...kendilerinin leksik anlamlarını çeşitli şekiller vasıtasıyla gerçekleştirirler."; Rus télénen hem rus télé **aşa** başqa téldezén huñğı osorza üzleştérelgen hüzzerze basım nigéz tildegése qala. (XBT, s. 93) "Rus télé **aşa** boronço

²⁰⁵K. Grönbech, *Türkçenin Yapısı* (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 1995, s. 36; A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 1988, s. 93; Zeynep Korkmaz, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, TDK Yay., Ankara 1994, s. 63

osorza üzleşterélgen hüZZer Ze oşo zakonlıqqa buyhonğandar. (XBT, s. 109) "Rus dili vasıtasıyla eski devirde özleştirilen kelimeler de bu kanuna boyun eğmişlerdir."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Alar aşı Ayrat çik buyındağı vakıygalarnıñ niçék bétüwén béle idé. (TG-II, s. 315) "Ayrat onların vasıtasıyla sınır boyundaki hadiselerin nasıl sonuçlandığını biliyordu."

Baş. İké ğailené hem ular aşı iké ırıwzı, awıldı tuğanlaştırıwsı, duğlastırıwsı kéşé bularaq sıǵış yahaha la, xalıq icadında yawısı satirik planda ğına hütretlene. (TAX, s. 37) "Ara bulucu; iki aileyi ve onlar vasıtasıyla iki boyu, köytü kardeşleştirici, dostlaştırıcı kişi olarak faaliyet gösterse de, halk eserlerinde alaycı bir planda tasvir edilir."

b.2. Kişi Zamirinin Tamlama Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Séznéñ aşı Garifullunga da xeber iterbéz. (TTG, s. 283) "Sizin aracılıǵınızla Garifullin'e de haber verimiz."

b.3. İşaret Zamirinin Tamlama Halinden Sonra Kullanımı

Baş. Unıñ aşı üzénéñ yır-moñğa kúsken tarıxı ménen tanışqan. (BT, s. 3) "Onun vasıtasıyla halk kendisinin şarkıya, türküye geçen tarihi ile tanışmıştır."

c. İsim-fiilin Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Tat. İpteşlerém işlerén taşlap, kaysı aptıraw, kaysı kızganuw aşı miña tékélgenler. (TE, s. 125) "Arkadaşlarım işlerini bırakıp, kimi şaşkın, kimi acır şekilde bana dikkat kesilmişler."; İndé xezér yomışını eytseñ de bula, -didé xuca xatın, kanegatlentüw aşı tavişın yomşartıp. (TG-II, s. 316) "İşte şimdi buyruğunu söyleyen de olur, dedi hoca hanım, kanaatkârlık içinde sesini yumuşatarak."

Baş. Ekiyet ularzın bér-béréhén yaratışıwzarı xaqında bér-iké höylem ménen gene xeber bire, e undağı qarşılıq, kağıze bularaq, yégét hem kıZZarZıñ, ular arahına kilép ingen bayZarZıñ qılıqtarın hütretlew aşı biréle. (TAX, s. 217) "Hikâye, onların birbirlerini sevmeleri hakkında bir iki söylem ile haber verir ve ondaki çatışma, genellikle yiğit ve kızların, onların arasına gelip giren zenginlerin karakterlerini anlatma yoluyla verilir."

d. Sıfat-fiilin Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Anıñ yazgannarı aşı soldatlar orden hem medaller bélen bülékylene idéler. (TG-II, s. 316) "Onun yazdıklarından dolayı askerler, nişan ve madalyalar ile ödüllendiriliyorlardı."

Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

a. İsmın Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Kaz. Jalpı şetel kapitalın tartuw jäne qorğaw protsedurası qazirgi waqıtta jıyırmadan **asa** zañ jäne ereje xuqtıq aqtılermen retteledi. (Jel., s. 13) "Genel olarak yabancı yatırımları celbetme ve koruma işleri şimdilik yirmiden fazla kanun ve kural, yasal hükümlerle düzenli hâle getiriliyor."; jıyırmadan **asa** adam (TDS, s. 79) "yirmiden fazla adam"; Ötken jazda sovhozdıñ jüzden **asa** adamı ükimet nagradasın aldı. (TDS, s. 79) "Geçen yaz, sovhozun yüzden fazla adamı hükümet ödülünü aldı."

Kırg. Esenkul uulu Nıyazbek, cüzdön **aşa** çaşadı. (KTŞB, s. 283) "Esenkul oğlu Nıyazbek, yüz yaşından fazla yaşadı."; Başından **aşa** sekire albaysın. (TDS, s. 80) "Başından yukarı atlayamazsın."; Ubakıt erteñ menenki segizden **aşa** elek bolçu. (TDS, s. 80) "Vakit hentüz sabah sekizden fazla olmadı."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Dönüşlülük Zamirinin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Kırg. Özüñdön **aşa** sekire albaysıñ. (TDS, s. 80) "Kendinden yukarı atlayamazsın."

Görevi:

a. Vasıta

Tatar ve Başkurt Türkçelerinde çoğunlukla vasıta bildiren bir edattır.

Tat. Şulay da, timér çıbık **aşa** bulsa da, duslar duslarını taba. (TE, s. 92) "Böyle demir parmaklıklar vasıtasıyla da olsa, dostlar dostları buluyor."; Bu taşlarga beylengen yazı kisekleré **aşa** béz sugış turında bik klıp xeberler béldék. (TE, s. 93) "Bu taşlara bağlanmış yazı parçaları vasıtasıyla biz savaş hakkında pek çok haberler öğrendik."; Beyétnéñ töp fikéré Kızıl yoldız obrazı **aşa** açıklana. (XA, s. 110) "Beyitin ana fikri Kızıl Yıldız sembolü vasıtasıyla açıklanıyor."

Baş. Rus télé **aşa** Könbayış Evropa télderéngen ingen hüzzér. (HBT, s. 93) "Rus dili vasıtasıyla Batı Avrupa dillerinden gelen kelimeler."; Ğazettegé orfografik yazıw **aşa** höylew télmerén böte néskelékteré ménen tulıhınsa birép yétkérép bulmay. (XBT, s. 115) "Bugün kullanılan imlâ yazısı ile, konuşma dilinin bütün inceliklerini mükemmel bir şekilde vermek mümkün olmuyor."; Déyéw hüze başqort téléne farsı télé **aşa** hind téléngen kilép ingen. (TAX, s. 44) "Déyéw (dev) kelimesi Başkurt Türkçesine Farsça vasıtasıyla Hintçeden gelip girmiştir."

b. Durum

Tat. Ul miném kullarıma yabıştı, küz yeşleré **aşa** miña tékélép karadı. (TTAS-I, s. 94) "O benim ellerime yapıştı, göz yaşları içinde gözlerini bana dikip baktı."; Zur

kıynılıklar **aşa** télekke iréşüw. (TTAS-I, s. 94) "Büyük zorluklar içinde dileğe kavuşmak."; Bérazdán Firdaniya tup-turı Xaciniñ yözéne karap, úksüw **aşa** özék-özék cömlerler başladı. (TG-II, s. 316) "Birazdan Firdaniya dosdoğru Hacı'nın yüzüne bakıp, hıçkırık içinde parça parça cümleler söylemeye başladı."

c. Sebep

Tat. Anıñ yazgannarı **aşa** soldatlar orden hem medaller bélen büleklene idéler. (TG-II, s. 316) "Onun yazdıklarından dolayı askerler, nişan ve madalyalar ile ödüllendiriliyorlardı."

d. Sıra, derece

Tat. İtlé aş ta kön **aşa**, Sötlé aş ta kön **aşa**. (TG-II, s. 315) "Etli yemek de her gün, sütü yemek de her gün."

Baş. Miñe bılay kön **aşa** tigendey xat yeki otkritka kilép tora. (BT, s. 192) "Bana böyle hemen her gün mektup veya tebrik kartı geliyor."

e. Sınırlama

Kaz. Jalpı şetel kapitalın tartuw jäne qorğaw protsedurası qazirgi waqıtta jıyırmadan **asa** zañ jäne ereje xuqtıq aqtilermen retteledi. (Jel., s. 13) "Genel olarak yabancı yatırımları celbetme ve koruma işleri şimdilik yirmiden fazla kanun ve kural, yasal hükümlerle düzenli hâle getiriliyor."; Ötken jazda sovhozdiñ jüzden **asa** adamı ükimet nagradasın aldı. (TDS, s. 79) "Geçen yaz, sovhozun yüzden fazla adamı hükümet ödülünü aldı."

Kırg. Esenkul uulu Nıyazbek, cüzdön **aşa** çaşadı. (KTŞB, s. 283) "Esenkul oğlu Nıyazbek, yüz yaşından fazla yaşadı."; Ubakit erteñ menenki segizden **aşa** elek bolçu. (TDS, s. 80) "Vakit henüz sabah sekizden fazla olmadı."; Özüñdön **aşa** sekire albaysıñ. (TDS, s. 80) "Kendinden yukarı atlayamazsın."

24. Aşık

Yapısı:

Aşık "-den fazla, -den çok". Kırgız ve Başkurt Türkçelerinde çıkma hâlimden sonra kullanılan bir edattır. Aş- "aşmak" fiilinden -ık fiilden isim yapma ekiyle yapılan (< aş-ık) bir isimdir²⁰⁶. Başkurt Türkçesinde kullanımı seyrek. Kırg. aşık, Baş. aşık.

²⁰⁶Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, s. 10

Kullanımı:

a. İsmiın Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Kırg. On cıldan aşık kurgak uçuk eki öpkömdü mülçüdü. (KTŞB, s. 283) "On yıldan fazladır, verem iki ciğerimi kemirdi."; Küçü üç ayuudan aşık, cap caak, boydu kuday bergem Törögeldi olturat. (KTŞB, s. 283) "Gücü üç ayıdan fazla, zayıf yanaklı, uzun boylu Tanrı'nın verdiği Törögeldi oturuyor."; beş metirden aşık (KS-I, s. 54) "beş metreden fazla".

Baş. iké tonnanan aşık igén (BTH-I, s. 100) "iki tondan fazla tahlı"

Şu örnekte ise "aşık" edatı çekim eki alarak isim durumuna geçmiştir:

Kırg. beş somdon aşığın maga ber (KS-I, s. 54) "beş rubleden fazlasını bana ver."

Görevi:

a. Sınırlama

Ölçü, miktar sınırlaması yapar.

Kırg. Küçü üç ayuudan aşık, cap caak, boydu kuday bergem Törögeldi olturat. (KTŞB, s. 283) "Gücü üç ayıdan fazla, zayıf yanaklı, uzun boylu Tanrı'nın verdiği Törögeldi oturuyor."; Kırgız respublikası-seksenden aşık uluttar çaşagan bir tuugandardın mekeni. (TDS, s. 81) "Kırgız Cumhuriyeti, seksenden fazla ulusun yaşadığı bir akrabalar sığınağıdır."; beş metirden aşık (KS-I, s. 54) "beş metreden fazla".

Baş. iké tonnanan aşık igén (BTH-I, s. 100) "iki tondan fazla tahlı"

b. Zaman

Zaman bildiren kelimelerle kullanılarak zaman dilimi, zaman miktarı bildirir.

Kırg. On cıldan aşık kurgak uçuk eki öpkömdü mülçüdü. (KTŞB, s. 283) "On yıldan fazladır, verem iki ciğerimi kemirdi."; Bul cıynaktın birinçi carık körgönünön beri üç cüz cıldan aşık ubakit öttü. (TDS, s. 81) "Bu derlemenin ilk basımından bu yana üç yüz yıldan fazla zaman geçti."; Men üç münöttön aşık süylöştümbü? (TDS, s. 81) "Ben üç dakikadan fazla konuştum mu?"

25. Aşıra/Aşarı

Yapısı:

Aşıra/aşarı "ile, üzerinden, -den, vasıtasıyla, içinde, zarfında". Kırgız ve Karay Türkçelerinde görülür. Bu edat aş- "aşmak" fiilinin ettirgen çatılı zarf-fiil biçimidir (< aşır-a)²⁰⁷. K. Grönbech Karay Türkçesindeki "aşarı" biçiminin, yazı dilindeki "aşıra"nın

²⁰⁷Zeynep Korkmaz, a.g.e., s. 63

halk ağzındaki kullanımı olduğunu söyler²⁰⁸. Kırgız Türkçesinde çok fazla örneği yoktur. Bu edat Karay Türkçesinde yalın hâlden ve tamlama hâlinden sonra, Kırgız Türkçesinde ise çıkma hâlinden sonra kullanılır. Kırg. aşıra, Kar. aşıra, asıra, aşarı.

Kullanımı:

Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

a. İsmi Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Kar. Basaga aşıra atleydogon ayagım taydı. (MKÜ, s. 109) "Eşiğin üzerinden atlarken ayağım kaydı."; Şagarda kieziarliar, kalada yuvururlar, üvliargia kiriarliar; ol tieriejialiaraşıra kiriarliar uru kibik. (KYY-1, s. 122) "Şehirde gezerler, kalede koşarlar, pencerelerden hırsız gibi evlere girerler."; Tiursiuniunda er kişinin Trox aşarı malax barad (GKY, s. 318) "Troki şehrinin üzerinden erkek kılığında melek gidiyor."; Da yel yizlerim asıra astı da erpeytti tsatsın gufumnun. (TDS, s. 84) "Ve yel yüzlerimden geçti ve vücudumun saçlarını kaldırdı."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Tamlama Halinden Sonra Kullanımı

Kar. Tienri tiugial' etti şevagatın mienim aşıra. (DMÇ, s. 159) "Tanrı merhametini benim vasıtamla tamamladı."; Da aytsam tiek karangılıx kaplar mieni, da kieçia yarıtmaşt mienim aşıra. (DMÇ, s. 160) "Ve söylesem sadece karanlık kaplar beni ve gece benim vasıtamla aydınlatmaz."; Da aşım sienin aşıra da kiordium sieni. (KYY-2, s. 33) "Senin üzerinden aşım ve seni gördüm."

b.2. İşaret Zamirinin Tamlama Halinden Sonra Kullanımı

Kar. Budur ol kabax kabaxı Tienrinin, rastlar kiriarliar anın aşıra. (DMÇ, s. 136) "Bu kapı Tanrı'nın kapısıdır, ondan içeriye doğru olanlar girerler."

Çıkma Hâlinden Sonra Kullanımı

Kırg. Üstübüzdön aşıra mılık attı. (KS-I, s. 55) "Üstümüzden tüfek attı"; Dubaldan aşıra ırgıttım (KS-I, s. 55) "Duvarın üzerinden fırlattım."

Görevi:

a. Vasıta

Kar. Ol tora anlatadır naviligi aşıra navisinin. (KYY-2, s. 38) "O mukaddes kitap, peygamberi vasıtasıyla peygamberliği anlatmaktadır."; Aşarın yeri aşıra Mitsrinin uşpu kieçiaadia, da kırarın bar tunguçu yerindia Mitsrinin. (KYY-2, 39) "Bu gece Mısır ülkesi üzerinden giderek, Mısır ülkesindeki bütün ilk doğan çocukları kırarım."; Çirik

²⁰⁸K. Grönbech, *age.*, s. 41

basaga **aşarı** kirdim tıyılın izbaga. (GKY, s. 318) "Çürük eşik üzerinden gizlice eve girdim."

Kırg. Üstübüzdön **aşıra** miltık attı. (KS-I, s. 55) "Üstümüzden tüfek attı"; Dubaldan **aşıra** ırgıttım (KS-I, s. 55) "Duvarın üzerinden fırlattım."

b. Zaman

Kar. Da egier kiertidian dia tartınmagımız umma kulturaga bolseyd andiy kiuçliu da ullu, to bu egirmi yıl **aşarı** kiopkia negia bolalgeydıx yetmia. (GKY, s. 289) "Eğer gerçekten de böyle güçlü ve büyük bir genel kültür isteğimiz olsaydı, bu yirmi yıl içerisinde çok şey elde etmiş olabilirdik."; Kiop nie kılğan bu vaxt **aşıra**, kiop nie alışındı tirligindia dunyanın da ulusların. (GKY, s. 318) "Bu zaman zarfında ne çok şey yapılmış ki, milletlerin ve dünyanın hayatında ne çok şey değişti."

26. Aşırw

Yapısı:

Aşırw "-den aşkın, -den fazla". Bu edatın eski şekli *āşığ (< *aş-ı-ğ) olup Başkurt Türkçesinde aşırw biçimine dönüşmüştür. Aş- fiilinden -ırw eki ile yapılmış bir isimdir²⁰⁹. Kırgız ve Başkurt Türkçelerinde aşık biçimi de görülmektedir (bk. aşık). Başkurt Türkçesinde çıkma hâlimden sonra kullanımı görülen bir edattır. Baş. aşırw.

Kullanımı:

a. İsmiın Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Baş. Bıl kitaptıñ huñğı ösönsö başmahında, meşelen, kurayza uynaw ösön iké yözzen **aşırw** xalıq köyö notaları ménen birélgén. (TAX, s. 161) "Bu kitabın sonki üçüncü baskısında, meselâ, kurayla çalınması için iki yüzden fazla halk ezgisi notalarıyla verilmiştir."; F. B. Xöseyenovtıñ ğilmi kitaptarı ğına la iké tiştenen **aşırw**. (TAX, s. 195) "F. B. Höseyenov'un ilmi kitapları yirmiden fazladır."; Böyék Vatan huğışında bézzén awıldan 100-zen **aşırw** kéşé qatnaşqan. (BT, s. 83) "Bizim köyde yüzden fazla adam Büyük Vatan Savaşı'na katılmıştır."

Görevi:

a. Zaman

Baş. Salawat Başqortostandağı böte vosstaniye ménen yartı yıldan **aşırw** yéteksélék ite. (BT, s. 63) "Salavat Başkurdistan'daki bütün isyanlara yarım yıldan fazla önderlik eder."; Xalıq icadın öyrenéw éşénéñ 200 yıldan **aşırw** tarixı bar. (TAX, s. 182) "Halk

²⁰⁹Yong-Song Li, agt., s. 81

eserlerini öğrenme işinin iki yüz yılı aşkın tarihi var."; Yıldan aşır waqt ütti. (TDS, s. 81) "Bir yıldan fazla zaman geçti."

b. Sınırlama

Ölçü, miktar sınırlaması yapar.

Baş. Balda 60-tan aşır törlö matde: uglevodtar, aqım, mikroelementtar, mineral tozzar, qimmetlé vitamindar bar. (BT, s. 42) "Balda altmıştan fazla çeşitli madde: Karbonhidratlar, protein, mikroelementler, mineral tozlar, kıymetli vitaminler vardır."; Fenge unıñ undan aşır variantı hem yazmahı bildélé. (TAX, s. 55) "Literatürde onun ondan fazla varyantı ve yazması bilinmektedir."; Qırğız xalqınıñ 500 méñden aşır şıǵır yulınan torǵan "Manas" eposının bér variantı, meşelen, Sayaqbay Qorabayev tigen aqından yazıp alınǵan. (TAX, s. 185) "Kırğız halkının beş yüz binden fazla mısradan oluğan "Manas" destanının bir varyantı, meselâ, Sayakbay Karabayev adlı ozandan derlenmiştir."

27. Aşkan

Yapısı:

Aşkan "aşkın, fazla, büyük, başka". Kazak ve Kırğız Türkçelerinde çıkma hâlimden sonra kullanılan bir edattır. Kazak Türkçesinde kullanımı seyrek olarak görülmüştür. Bu edat muhtemelen aş- "aşmak" fiilinin sıfat-fiil biçimidir (aş-kan <aş-gan). Kaz. asqan, Kırğ. aşkan.

Kullanımı:

a. İsmın Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Kaz. Eki jıldan asqan soǵıs keyistigi umtılp, ár soldat maydanǵa jaña kele jatqanday qızuw da, sergek de. (BKT, s. 237) "İki yılı aşkın savaşım üzüntüsü unutulup, her asker meydana yeni gelir gibi heyecanlı ve atılğan."

Kırğ. Ce äligi kayaşacıl özünün küdüktönüüsünön taptakır baş tartıp, baştagısınan aşkan intaçlık menen nazili taza işenimdi kınık etpesten kabilbayt, oşondon ulam cetekçi atalarınan keçirim alat, ce kaşayıp könböy koyso, anday bezeri dinikayır çirköödön kuulup çıgat. (KA, s. 132) "Ya önceki gibi nazlanıp bozgunculuğundan tamamen vazgeçer, tövbe eder ve eskisinden daha fazla teslimiyetçi olarak inanır, ya da bunu kabul etmezse, tanımadığı kiliseden kovulur."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Kırg. Aga okşogon, tak aytkanda, ondan **aşkan** emnebiz bar? (KA, s. 276) "Ona benziyor, doğrusunu söylemek gerekirse, ondan fazla neyimiz var."; Senin diliñe cakındasam degen ümüt menen gana kün körüp kalgan keçil menin bir gana ötünüçüm bar, andan **aşkan** kaloo künün mende cok. (KA, s. 288) "Yalnız senin kalbini kazanmak ümidiyle yaşayan ben rahibin bir tek ricası var senden, ondan başka bir isteğim yoktur."; Bir gana ötünüçüm bar, andan **aşkan** kaloom cok. (KA, s. 346) "Senden yalnız bir tek ricam var, ondan başka isteğim yok."

c. Sıfat-fiilin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Kırg. Ceñilbes Rimge kızmat kalgandan **aşkan** sıymık cok! (KA, s. 258) "Yenilmez Roma'ya hizmet etmekten daha büyük bir şeref yoktur."

Görevi:

a. Zaman

Kaz. Eki jıldan **aşkan** soğıs keyistigi umtılıp, är soldat maydanğa jaña kele jatqanday qızuw da, sergek de. (BKT, s. 237) "İki yılı aşkın savaşın üzüntüsü unutulup, her asker meydana yeni gelir gibi heyecanlı ve atılgan."

b. Sınırlama

Kırg. Ce älige kayaşacıl özünün küdüktönüüsünön taptakır baş tartıp, baştagısınan **aşkan** ıntaçlık menen nazili taza işenimdi kıñk etpesten kabılbayt, oşondon ulam cetekçi atalarınan keçirim alat, ce kaşayıp könböy koyso, anday bezeri dinikayır çirköödön kuulup çıgat. (KA, s. 132) "Ya önceki gibi nazlanıp bozgunculuğundan tamamen vazgeçer, tövbe eder ve eskisinden daha fazla teslimiyetçi olarak inanır, ya da bunu kabul etmezse, tanımadığı kiliseden kovulur."; Senin diliñe cakındasam degen ümüt menen gana kün körüp kalgan keçil menin bir gana ötünüçüm bar, andan **aşkan** kaloo künün mende cok. (KA, s. 288) "Yalnız senin kalbini kazanmak ümidiyle yaşayan ben rahibin bir tek ricası var senden, ondan başka bir isteğim yoktur."; Bir gana ötünüçüm bar, andan **aşkan** kaloom cok. (KA, s. 346) "Senden yalnız bir tek ricam var, ondan başka isteğim yok."

28. Aşuun

Yapısı:

Aşuun "-den fazla, aşkın". Kırgız Türkçesinde çıkma hâlimden sonra kullanımı görülen bir edattır. Bu edat aş- "aşmak fiilinden -(u)n ekiyle yapılmış bir isimdir. Mustafa

Öner -n ekinin fiillerin oluşu veya yapılışıyla ilgili isimler, kavram adları türeten bir ek olduğunu ve dilimizde az sayıda kelime türettiğini belirterek, Kırgız Türkçesinde bu ekle türetilmiş isimlere "koşuun (asker, ordu), caan (yağmur), egin (ekin), aşuun (fazla, aşkın)" gibi kelimeleri örnek verir²¹⁰. Kırg. aşuun.

Kullanımı:

a. İsmın Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Kırg. İşsensengiz, ötkön sezondo ele temir coldun biz közömöldögön bölügünön cüzdön aşuun balanı karmadık. (KA, s. 74) "İnanır mısınız, geçen sezonda, demir yolunun bizim sorumluluğumuzdaki bölümünde yüzden fazla çocuğu tutkladık."; Eger al özü seksen cetinçi bolso, anda calañ Kazan vokzalında kaçça cük taşıgıç bar, kıyazı, cüzdön aşuun okşoyt. (KA, s. 78) "Eğer o, seksen yedinciyse, orada , yalnız Kazan garında kaç hamal var. Muhtemelen yüzden fazla olmalı."; Kurman menen Samak baş bolgon cetimişten aşuun cigit Şoroktu bettep çadırınıp, col tarttı. (KTŞB, s. 283) "Kurman ile Samak'ın önderliğinde yetmişden fazla yiğit, Şoruk'a doğru yönelip, gizlenerek yol aldılar."

Görevi:

a. Zaman

Kırg. Andan beri on beş cıldan aşuun ubakit öttü. (KTŞB, s. 283) "O zamandan beri on beş yıldan fazla zaman geçti."; Orbitalık stantsiyada üç aydan aşuun birge bolup, uşu küngö çeyin cüktölgön funksiyalardıñ tak atkarıp kelatkan eki kişi kandayça kapiletten dayınsız cogolup ketişin kanattuu kıyal. (KTŞB, s. 283) "Orbitalık İstasyonunda üç aydan fazla birlikte olup, o güne kadar görevlerini başarıyla yerine getiren iki kişinin nasılsa gafletten habersiz yok olup gitmesi kanatlı bir hayaldir."

b. Sınırlama

Kırg. Çabagandar bul poezdde ondon aşuun baratkanın bolcoyt, özü bilgini azırınça eköö gana. (KA, s. 116) "Bu trende ondan fazla kaçakçının olduğu tahmin ediliyordu, kendisinin bildiği şimdilik iki kişiydi."; Al materialdar, bizdin Uлуу Sovyettik Sotsialistik zor ölköbüzdögü cüz otuzdan aşuun elderdin asıl ruhunan, bay tabılğalarınan, ölbös murastarınan kurulat. (KTŞB, s. 283) "O malzemeler, bizim büyük Sovyet Sosyalist ülkemizdeki yüz otuzdan aşkın illerin asil ruhundan, zengin ganimetlerinden, ölmez mirasından kuruluyor."; Barman eli da miñ tütündön aşuun. (KTTS, s. 72) "Barman ili de bin haneden fazla."

²¹⁰Mustafa Öner, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, TDK Yay., Ankara 1998, s. 90-91

29. Awa

Yapısı:

Awa "-den önce". Karaçay-Balkar Türkçesinde çıkma hâlden sonra kullanılan bir edattır. Bu edat, aw- "aşmak" fiilinin -a ekiyle yapılmış zarf-fiil biçimidir²¹¹. Kar.-Bal. awa.

Kullanımı:

a. İsmiın Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Tüşden awa üyge cetdik. (KMTG, s. 243) "Öğleden önce eve vardık"; Alay, awuşdan awa turup, celden awalmay, bek qıynalıp awğandıla. (MKXPC, s. 96) "Öylece, akşamdan önce hareket edip, rüzgârda yıkılmadan, çok sıkıntı çekerek bitkin düşmüşlerdi."

Görevi:

a. Zaman

Kar.-Bal. Tüşden awa üyge cetdik. (KMTG, s. 243) "Öğleden önce eve vardık"; Alay, awuşdan awa turup, celden awalmay, bek qıynalıp awğandıla. (MKXPC, s. 96) "Öylece, akşamdan önce hareket edip, rüzgârda yıkılmadan, çok sıkıntı çekerek bitkin düşmüşlerdi."

30. Ayqanlı

Yapısı:

Ayqanlı "dolayı, dolayısıyla, için, sebebiyle". Başkurt Türkçesinde yalın hâlden sonra kullanımı görülen bir edattır. Bu edat ayqan "sebepl (BTH-I, s. 33)" kelimesine +lı yapım eki gelerek (< ayqan+lı) oluşmuştur. Baş. ayqanlı.

Kullanımı:

a. İsmiın Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Baş. Oşo fayZalı eşébéz ayqanlı bézge mektep direktsiyahı rexmet bédérzé. (BT, s. 159) "Bu faydalı işimizden dolayı okul müdürlüğü bize teşekkür etti."; Krestinder huğışınıñ 200 yıllığı ayqanlı Başqortostan kitap neşriyeté (BTG, s. 194) "Köylüleri savaşınnın 200. yılı dolayısıyla Başkurdistan kitap neşriyatı"; Bayram ayqanlı (BTH-I, s. 33) "Bayram dolayısıyla".

²¹¹A. M. Appayev-A.M. Bayramkulov-A. Y. Boziyev-A. X. Sottayev, Qaraçay-Malqar Tilni Grammatikası, Fonetika, Morfolojiya, Sintaksis, Nalçik 1966, s. 233

b. İsim-fiilin Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Baş. Tağı baytaq uylanıp barzılar. Bına bayağı aypalaşiw **ayqanlı** añlaşırğa la waqıt yétté. (Ark., s. 7) "Yine, çokça düşünüp gittiler. Burada önceki kırgınlıktan dolayı anlaşmak için de zaman yetti."; Bülekter biréw **ayqanlı** küterélgen şaw-şiw tındı. (BTH-I, s. 33) "Hediyelerin verilmesi dolayısıyla kopan tantana dindi."; Üz batırın yuğaltıwı **ayqanlı** teren qayğihın kürhete. (BTG, s. 194) "Kendi kahramanını kaybettiği için derin kaygısını ifade ediyor."

Görevi:

a. Sebep

Baş. Oşo fayzalalı eşébéz **ayqanlı** bézge mektep direktsiyahı rexmet béldérzé. (BT, s. 159) "Bu faydalı işimizden dolayı okul müdürlüğü bize teşekkür etti."; Üz batırın yuğaltıwı **ayqanlı** teren qayğihın kürhete. (BTG, s. 194) "Kendi kahramanını kaybettiği için derin kaygısını ifade ediyor."; Yaqtaşibız Z. Xismetullindıñ tıwıwına 80 yıl tulıw **ayqanlı** Beloret rayonınıñ Sérmen awılında zur tantana oyoştrola. (TDS, s. 91) "Hemşehrimiz Z. Hismetullin'in doğumuna 80 yıl dolması sebebiyle Beloret Rayonu'nun Sirmen köyünde büyük bir tören düzenleniyor."

31. Azaq

Yapısı:

Azaq "sonra, -den sonra". Başkurt Türkçesinde çıkma hâlimden sonra kullanımı görülen bir edattır. Ayak kelimesinin Başkurt Türkçesinde aldığı biçimdir. Bu edat genel kabule göre at- (*ad-) "gitmek, yürümek" fiiline -aq fiilden-isim yapma eki gelerek oluşmuş (< *ad-aq) bir isimdir²¹². Baş. azaq.

Kullanımı:

a. İsmın Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Baş. Yawzan **azaq** yozroq kütergen. (BXM, s. 40) "Savaştan sonra yumruk kaldırmış."; İsemnden **azaq** kilgen sıfat höylemdéñ nindey kişegé bulır? (BT, s. 74) "İsimden sonra gelen sıfat cümleinin hangi ögesi olur?"

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Baş. minen **azaq** (BTH-I, s. 28) "benden sonra"; hinen **azaq** (BTH-I, s. 28) "senden sonra".

²¹²Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara 1999, s. 26; E. V. Sevortyan, age., s. 103

b.2. İşaret Zamirinin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Baş. Şunan **azaq** Öyrensek, Hönersé ülges, unıñ qultamğahı öştöne üz tamğahın başqan da, danlı hönersé bulıp ta alğan. (BTH-I, s. 28) "Ondan sonra Öyrensek, Usta ölünce, onun imzasının üstüne kendi imzasını vurmuş da, ünlü bir usta olmuş."; İsem qılımdarZın yuqlıq formahında nigéZgé başta -ma, -me yalğawZarı, unan **azaq** -u, -ü yalğawZarı quşıla. (BT, s. 106) "İsim-fiillerin olumsuz şekillerinde kökün üzerine önce -ma, -me ekleri, ondan sonra -u, -ü ekleri getirilir."; Bına şunan **azaq** kilgen ösönsö yaz. (BT, s. 177) "İşte, şundan sonra gelen üçüncü bahar."

c. Sıfat-fiilin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Baş. Sit yérZerZe yörögenden **azaq**, tıwğan yaqqa elle ni xetlém xıyaldar ménen qaytıla indé. (XBT, s. 246) "Gurbet ellerde gezdikten sonra, acaba memlekete ne gibi hayaller ile dönülür."

Görevi:

a. Sıralama

Sıralama, sonralık bildirir.

Baş. İsemnden **azaq** kilgen sıfat höylemdéñ nindey kişegé bulır? (BT, s. 74) "İsimden sonra gelen sıfat cümleinin hangi ögesi olur?"; İsem qılımdarZın yuqlıq formahında nigéZgé başta -ma, -me yalğawZarı, unan **azaq** -u, -ü yalğawZarı quşıla. (BT, s. 106) "İsim-fiillerin olumsuz şekillerinde kökün üzerine önce -ma, -me ekleri, ondan sonra -u, -ü ekleri getirilir."; minen **azaq** (TDS, s. 487) "benden sonra"

b. Zaman

Zaman bakımından sonralık bildirir.

Baş. Sit yérZerZe yörögenden **azaq**, tıwğan yaqqa elle ni xetlém xıyaldar ménen qaytıla indé. (XBT, s. 246) "Gurbet ellerde gezdikten sonra, acaba memlekete ne gibi hayaller ile dönülür."; YawZan **azaq** yoZroq kütergen. (BXM, s. 40) "Savaştan sonra yumruk kaldırmış."

32. Bağıp

Yapısı:

Bağıp "-e doğru". Kumuk Türkçesinde yönelme hâlinde sonra kullanılan bir edattır. Bu edat Kumuk Türkçesinde işaret zamirleriyle kullanılırken, bulunma hâlinde sonra kullanılmaktadır. Bu edat bak- "bakmak fiilinin -ıp ekiyle yapılmış zarf-fiil biçimidir (bak-ıp > bağıp). Çağatay Türkçesinde de bu edatın bak- "bakmak" fiilinin -a

zarf-fiil ekiyle oluşmuş baka biçimi görülürken²¹³, Kumuk Türkçesinde bakıp şekli edat biçimine dönüşmüştür. baka biçimi bugünkü Türkmen Türkçesinde de bakıp edatı gibi aynı kullanım ve fonksiyonla edat olarak kullanılmaktadır²¹⁴. Kum. bağıp.

Kullanımı:

Yönelme Halinden Sonra Kullanımı

a. İsmın Yönelme Halinden Sonra Kullanımı

Kum. Porsuqda inine **bağıp** qayta. (KYX, s. 15) "Porsuk da inine doğru gidiyor."; Birden ulaŋa **bağıp** şondan bir mişik çığıp gele. (KYX, s. 69) "Birden oğlana doğru oradan bir kedi çıkıp geliyor."; Eldarnı anası kökge **bağıp** qarap kökde bir bulut da yoq, aşlıqlar güyüp bara, dedi. (KT5, s. 49) "Eldar'ın annesi gökyüzüne doğru bakarak, gökte bir bulut bile yok, ekinler kavrulacak, dedi."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yönelme Halinden Sonra Kullanımı

Kum. Ol bizge **bağıp** gele edi. (TDS, s. 92) "O, bize doğru geliyordu."

b.2. Dönüşlülük Zamirinin Yönelme Halinden Sonra Kullanımı

Kum. Soň Mosevke qaray: heç bir adam özüne **bağıp** gelmey. (KYX, s. 179) "Sonra, Mosevke bakıyor ki, hiç bir adam kendisine doğru gelmiyor."

Bulunma Halinden Sonra Kullanımı

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Bulunma Halinden Sonra Kullanımı

Kumuk Türkçesinde *bağıp* edatı yönelme hâlinde sonra kullanıldığı hâlde, iki örnekte, işaret zamirinden sonra bulunma hâlinin üzerine gelmiştir. Bu örneklerdeki bulunma hâli eki aslında yönelme hâlini karşılamaktadır. Kumuk Türkçesinde işaret zamirinden sonra yönelme hâli yerine bulunma hâli ekinin gelmesi istisnadır. Bulunma hâli ekinin yönelme hâli ekinin yerine kullanılması Türkiye Türkçesi ağızlarında da görülmektedir. Meselâ: ,dayı bunda (buna) ne istiyşun. (Ri./Sütlüce, RİA, 224/10/261); biz onda (ona) eskiden tulum derduk. (Ri., RİA, 200/1/138)²¹⁵.

Kum. Soň olar tütün çığağan yerni görüp şonda **bağıp** baralar (KYX, s. 23) "Sonra, onlar duman çıkan yeri görüp oraya doğru gidiyorlar."; Bu ulannı görüp qoyçu: -Munda **bağıp** gel dey, qıçıra. (KYX, s. 164) "Çoban, bu oğlanı görüp: "-Buraya doğru gel", diye bağırıyor."

²¹³Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, s. 11-12

²¹⁴Birsel Oruç, *Oğuz Grubunda Edatlar*, İ. Ü. SBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1994, s. 55-56

²¹⁵Ahmet Buran, *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, TDK Yay., Ankara 1996, s. 200

Kumuk Türkçesinde bir örnekte de bağıp edatı yalın hâlden sonra kullanılmıştır:

Kum. Naccas Biçeraxov özünü qan aqdırıvçu çerivleri bulan Derbentden beri **bağıp** terbengen. (KT5, s. 118) "Naccas Biçerahov kendisinin kan dökücü askerleri ile Derbent'ten buraya doğru hareket etmiş."

Bu örnekteki "beri" kelimesi, "buraya, bu tarafa" anlamına gelen bir yer-yön zarfıdır²¹⁶. Dolayısıyla bu kelimeye yönelme hâli ekinin gelmemesi, kelimenin yer-yön zarfı olmasındandır. Zira, "beri" kelimesinin ikinci hecesindeki "-ri" eki, Eski Türkçede de görülen yön gösterme ekidir. Burada da iki hâl ekinin üst üste gelmemesi kuralı işlemiştir. Türkiye Türkçesinde de bazı yer-yön zarfları yönelme hâlinden sonra gelen edatlarla kullanılırken, yönelme hâli ekini almayabilirler. Meselâ, "doğru" edatının kullanımında "eve doğru, akşama doğru" örneklerinde yönelme hâli eki kullanılırken "ileri doğru, yukarı doğru" örneklerinde ise yönelme eki kullanılmamaktadır. Çünkü "yukarı" ve "ileri" kelimelerindeki -arı, -eri ekleri bir yön gösterme hâli ekidir. Bundan dolayı iki hâl eki üst üste gelmemektedir.

Görevi:

a. Yönelme

Yere, yöne doğru yönelme bildirir.

Kum. Qız birden dervişe **bağıp** burulup, onu gözlerine kül sebe ve atına qamuçu ura. (KYX, s. 41) "Kız birden dervişe doğru dönerek, onun gözlerine kül seper ve atına kamçı vurur."; Bulutlar tünegün axşamdan berli siriv-siriv bolup, günbatışğa **bağıp** yürüy edi. (KT5, s. 23) "Bulutlar dün akşamdan beri, sıra sıra olup, batıya doğru gidiyordu."; Neçik de at onu yüregın aılağanday, tebindirgen sayın örge **bağıp** yılışa turup, az alda suv içgen yerge yuvuqlaşdı va birden suvga tüşdü. (KT5, s. 24) "Sanki at onun yüregini anlamış gibi, ileri sürüldükçe yukarı doğru şaha kalkarak, az ileride su içtiği yere yaklaştı ve birden suya düştü."

33. Baqımından

Yapısı:

Baqımından "bakımından". Kırım Tatar Türkçesinde yalın hâlden sonra kullanılan bir edattır. Kullanımı seyrek olup yalnız bir örnekte tespit edilmiştir. Bu edatın sadece Kırım Tatar Türkçesinde görülmesi ve Anadolu Türkçesinde yaygın olması, edatın Türkiye Türkçesinden Kırım Tatar Türkçesine geçmiş olabileceğini göstermektedir. İsmın yalın hâlinden sonra kullanılıp sınırlandırma görevi görmektedir. Bakım (<bak-ım) ismine teklik 3. şahıs iyelik eki ve çıkma hâl eki gelerek (bakım+ı+n+dan) oluşmuştur. Kır. Tat. baqımından.

²¹⁶Z. Z. Bammatov (Red.), Qumuqça-Rusça Sözlük, Moskva 1969, s. 71

Kullanımı:**a. İsmın Yönelme Halinden Sonra Kullanımı**

Kır. Tat. Printsip **baqqından**, bir qanatı qırıq kuşlarda belli müddet yaşaya bileler, lakin uçıp olamaylar. (ETM, s. 173) "Prensip bakımından bir kanadı kırık kuşlar da belli bir müddet yaşayabilirler, ama uçamazlar."

Görevi:**a. Sınırlama**

Kır. Tat. Printsip **baqqından**, bir qanatı qırıq kuşlarda belli müddet yaşaya bileler, lakin uçıp olamaylar. (ETM, s. 173) "Prensip bakımından bir kanadı kırık kuşlar da belli bir müddet yaşayabilirler, ama uçamazlar."

34. Baqqanda**Yapısı:**

Baqqanda "-e göre". Kırım Tatar Türkçesinde yönelme hâlimden sonra kullanılan bir edattır. bak- "bakmak" fiiline -anda zarf-fiil eki gelerek (baqq-anda < bak-anda) oluşmuştur. Kır. Tat. baqqanda.

Kullanımı:**a. İsmın Yönelme Halinden Sonra Kullanımı**

Kır. Tat. Bu uzun poemanın tili, "Sefername"niñ tiline **baqqanda**, kitabyce taşlay ve o qadar yengil oqulmay. (ETM, s. 14) "Bu uzun poemanın dili "Segername"nin diline göre, kitabice değıldir ve o kadar kolay okunmaz."; Diger lirik şiirlerge **baqqanda**, olarnıñ adden ziyade sadeliklerinden ayrılıp turğanları kibi, ekisi de aman-aman başından sonuna qadar, lakonik suallerden ibaretler. (ETM, s. 56) "Diğer lirik şiirlere göre, onların haddinden fazla sadeliklerinden arındıkları gibi, ikisi de hemen hemen başından sonuna kadar, özlü sorulardan ibarettir."; Elimizde olğan malumatlarğa **baqqanda**, A. S. Puşkinin eserlerini bizim tilimizge iltide, bundan 126 yıl evel, 1848 senesi, Simferopol guberniya gimnaziyasının tatar tili ocası Abduraman Çelebi Qırım-xavace tercime etip... (ETM, s. 88) "Elimizde bulunan bilgilere göre, A. S. Puşkin'in eserlerini dilimize ilkin, bundan 126 yıl önce, 1848 yılında, Simferopol bölgesi lisesinin Tatar Türkçesi hocası Abdurrahman Çelebi Kırım Hoca tercüme edip..."

Görevi:

a. Karşılaştırma

Kır. Tat. Bu uzun poemanın tili, "Sefername"niñ tiline **baqqanda**, kitabyce taşlay ve o qadar yengil oqulmay. (ETM, s. 14) "Bu uzun poemanın dili "Segername"nin diline göre, kitabice değıldir ve o kadar kolay okunmaz."; Diger lirik şiirlerge **baqqanda**, olarnıñ adden ziyade sadeliklerinen ayrılıp turğanları kibi, ekisi de aman-aman başından sonuna qadar, lakonik suallerden ibaretler. (ETM, s. 56) "Diğer lirik şiirlere göre, onların haddinden fazla sadeliklerinden arındıkları gibi, ikisi de hemen hemen başından sonuna kadar, özlü sorulardan ibarettir."

b. Sınırlama

Kır. Tat. Elimizde olğan malumatlarğa **baqqanda**, A. S. Puşkiniñ eserlerini bizim tilimizge iltide, bundan 126 yıl evel, 1848 senesi, Simferepol guberniya gimnaziyasının tatar tili ocası Abduraman Çelebi Qırım-xavace tercime etip... (ETM, s. 88) "Elimizde bulunan bilgilere göre, A. S. Puşkin'in eserlerini dilimize ilkin, bundan 126 yıl önce, 1848 yılında, Simferepol bölgesi lisesinin Tatar Türkçesi hocası Abdurrahman Çelebi Kırım Hoca tercüme edip..."

35. Baqmadan

Yapısı:

Baqmadan "-e rağmen". Kırım Tatar Türkçesinde yönelme hâlinden sonra kullanımı görülen bir edattır. bak- "bakmak" fiiline zarf-fiil eki -madan gelerek oluşmuştur. Kır. Tat. baqmadan.

Kullanımı:

a. İsmiñ Yönelme Halinden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Ağır xastalıǵına **baqmadan**, Toqay mında da , bütin vaqtını yaradıcılıq işine berdi. (ETM, s. 98) "Tukay, ağır hastalığına rağmen, burada da bütin zamanını eser verme işine bağışladı."; Qart yaşına **baqmadan**, Mustafa aqay pek küçlü. (GJK, s. 260) "Mustafa amca ilerlemiş yaşına rağmen, çok güçlü."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Yönelme Halinden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Buña **baqmadan** kitapqa xalqımızniñ merağı büyük oldı. (KTXY, s. 3) "Buna rağmen halkımızın kitaba ilgisi büyük oldu."; Lâkin buña **baqmadan**, o dörtlikler birlikte müstaqil yırni teşkil eteler. (KTXY, s. 22) "Ama buna rağmen, o dörtlükler birlikte müstakil şarkıyı oluşturun."

c. İsim-fiilin Yönelme Halinden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. O vaxıtta, bazı edebiyat exilleriniñ böyle menfiy baqışlarına **baqmadan**, Anadolu içlerinde, şairniñ asırlar devamında qazañğan şüreti ğayıp olmaq degil, bilakis çoğala, arta. (ETM, s. 34) "O zamanda, bazı ediplerin böyle olumsuz bakışlarına rağmen, Anadolu içlerinde, şairin asırlar boyunca kazandığı şöhretinin kaybolması bir yana, bilâkis çoğalıyor, artıyor."; Stolipin reaksiyasınıñ barğan sayın şiddetlenmesine **baqmadan**, o keskin qaleminiñ ucunu, reaksiyon ruxanilerge qarşı doğrulttu. (ETM, s. 98) "Stolipin hareketinin giderek şiddetlenmesine rağmen, o keskin kaleminin ucunu gerici din adamlarına qarşı doğrulttu."

d. Sıfat-fiilin Yönelme Halinden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Bu satırlarnıñ yazılmasından bu yaqqa 600 yılğa yaqın bir devir keçkenine **baqmadan...** (ETM, s. 10) "Bu satırların yazılmasından bu yana altı yüz yıla yaqın bir zaman geçmesine rağmen..."; Puşkin yarımada da ancaq qırq kün qadar bulunğanına **baqmadan**, bu seyaatı ve bizim xalqımıznen olğan alâqaları, ulu şairniñ qalbinde iç unutulmaycaq isler, iç silinmeyecek izler qaldıra. (ETM, s. 86) "Puşkin yarımada da ancak kırk gün kadar bulunmasına rağmen, bu seyahatı ve bizim halkımız ile olan ilişkileri, büyük şairin kalbinde hiç unutulmayacak hisler, hiç silinmeyecek izler bırakıyor."; 70 yaşında olğanına **baqmadan**, yaş körüne. (GJK, s. 260) "Yetmiş yaşında olmasına rağmen, genç görünüyor."

Görevi:

a. Karşılık

Kır. Tat. Asırlar keçeyatqanına, içtimaiy-iktisadiy formatsiyalar deñişkenine **baqmadan**, öz eserleriniñ yüksek umuminsaniy mündericelerinen, er bir zamaneye uygun aenklerinen... (ETM, s. 84) "Asırlar geçmesine, sosyal-ekonomik şartların değışmesine rağmen, kendi eserlerinin yüksek insani içeriğinden, her devre uygun ahenklerinden..."; Amma, buña **baqmadan**, şairniñ eyiligi şunda ki, o bizde olğan malümatları aydınlaştıra, zenginleştire, eserni yazmağa başlamazdan evel, çoqtan-çoq materialler topladı. (TDS, s. 93) "Ama, buna rağmen, şairin iyiliği şunda ki, o bizde bilgileri aydınlatıyor, zenginleştiriyor, eseri yazmaya başlamadan önce, pek çok malzemeler topladı."; Qart yaşına **baqmadan**, Mustafa aqay pek küçlü. (GJK, s. 260) "Mustafa amca ilerlemiş yaşına rağmen, çok güçlü."

36. Baqmay

Yapısı:

Baqmay "-e rağmen". Kırım Tatar Türkçesinde yönelme hâminden sonra kullanılan bir edattır. baq- "bakmak" fiiline olumsuz zarf-fiil eki -may gelerek (< baq-may) oluşmuştur. Kullanımı seyrek. Yalnız bir örnekte tespit edilmiştir. Baqmadan edatıyla aynı göreve sahip olup karşılık bildirmektedir (bk. baqmadan). Kır. Tat. baqmay.

Kullanımı:

a. Sıfat-fiilin Yönelme Hâminden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. On üç yaşında olğanına **baqmay**, erte tañda turıp, aqşamğa qadar çapqalay, pek yorula, kimse körmegende ağlap da ala. (KTT, s. 127) "On üç yaşında olmasına rağmen, sabah tan vaktinde kalkıp, akşama kadar koşuyor, çok yoruluyor, kimse görmediğinde de ağlayabiliyor."

Görevi:

a. Karşılık

Kır. Tat. On üç yaşında olğanına **baqmay**, erte tañda turıp, aqşamğa qadar çapqalay, pek yorula, kimse körmegende ağlap da ala. (KTT, s. 127) "On üç yaşında olmasına rağmen, sabah tan vaktinde kalkıp, akşama kadar koşuyor, çok yoruluyor, kimse görmediğinde de ağlayabiliyor."

37. Başka

Yapısı:

Başka "başka, dışında, farklı". Kuzey grubu Türk lehçelerinin tamamında çıkma hâminden sonra edat olarak kullanımı görülmektedir. başka edatı aynı zamanda isim ve sıfat olarak da kullanılmaktadır. Başka kelimesi genel kabule göre "baş" ve +ka yönelme ekinin birleşmesiyle oluşmuştur²¹⁷. Muharrem Ergin, +ka ekini yapım ekleri içerisinde almış ve bu ekin işlek bir yapım eki olmadığını, eskiden beri donmuş olarak "başka" ve "özge" kelimelerinde yer aldığını belirtmiştir²¹⁸. J. Deny başka kelimesinin etimolojisini yapmamış, eseri Türkiye Türkçesine çeviren Ali Ulvi Elöve ise başka kelimesinin başkak (< baş-kak) "başlı başına, müstakil" veya boşkak (< boş-kak) "boş kalmış olan, serâzat, mutlak" kelimesinin sonundaki -k'nın düşmesiyle oluştuğunu belirtmiştir²¹⁹. E. Şükürov

²¹⁷E. V. Sevortyan, *age.*, s. 93; Zeynep Korkmaz, *age.* s. 12, B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), *age.*, s. 339

²¹⁸Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1985, s. 175

²¹⁹Jean Deny, *Türk Dili Grameri* (Çev. Ali Ulvi Elöve), Maarif Vakfı Yay., İstanbul 1943, s. 605

da Ali Ulvi Elöve ile aynı görüşü paylaşmaktadır²²⁰. Necmettin Hacıeminoğlu Türk Dilinde Edatlar adlı kitabında kelimenin kökenini soru işaretiyle iki şekilde: baş+ka? ve baş+ı-k-a? olarak göstermiş ve bu konuda şimdilik kesin bir hüküm vermenin imkânsız olduğunu söylemiştir²²¹. Fakat Hacıeminoğlu daha sonraki bir makalesinde kelimenin baş+ı-k-a şeklindeki etimolojisini savunarak, kelimenin başık- (< baş+ı-k-) "ayrı baş çekmek, başa geçmek istemek" fiilinden -a ekiyle yapılmış bir isim olması gerektiğini kaydetmiştir²²². R. R. Arat kelimenin kökünü oluşturan baş kelimesinin ise ba-"bağlamak" fiiline -ş yapım eki gelerek oluştuğunu (baş < ba-ş) söylemektedir²²³. Tat. başka, Kaz. başka, Kırg. başka, Baş. başka, Kkp. başka, Kum. başğa, Nog. baska, Kar.-Bal. başxa, Kır. Tat. başqa, Kar. başxa.

Kullanımı:

a. İsmiın Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Baylıktan **başka** béрни күрмилер, béрни турında kaygırtmıylar. (XA, s. 66) "Zenginlikten başka bir şey görmüyorlar, bir şey hakkında kaygılanmıyorlar."; Gomér buyı xeyérçélékten çıkmagan xézmét iyeleré yaxşı tormışnı material citéşlékten **başka** küz aldına kitére almagannar. (XA, s. 79) "Ömür boyu başları fakirlikten kurtulmayan işçi kesimi, iyi hayatı, mal zenginliğinden başka göz önüne getirememişlerdir."; Tigenelége soldat komandasınan **başka** barırğa batırçılık ite almıy. (XA, s. 88) "Tigeneli'ye asker takımından başka gitmeye cesaret edemiyor."

Kaz. Ölgen jigittiñ bir kempir şeşesinen **başqa** jaqını jok. (MÄ, s. 111) "Ölen delikanlının yaşlı bir anasından başka yakını yok."; Abaydıñ öz äjesinen **başqa** eşkimnen estimigen jırı. (BKT, s. 153) "Abay'ın kendi ninesinden başka hiç kimseden işitmediği türkü."

Kırg. Polyakov Tursundan **baska** dört okuuçunu doskaga çakırdı. (BKT, s. 282) "Polyakov, Tursun'dan başka dört öğrenciyi daha tahtaya çağırdı."; Canımda Mariya İvanovnadán **başka** eç kim çok. (AG, s. 33) "Yanımda Mariya İvanovna'dan başka hiç kimse yok."; Cılaandan **başka** makuluktun baarı çöldün uşu maaldagı sertütünö cırgap algısı kelip, kıymılga kirdi. (KA, s. 16) "Yıldandan başka tüm canlılar bozkırın bu vaktindeki serinliğinden haz duyabilmek için hareketlenmişlerdi."

Baş. Ayaq astında sart-sort hınğan sıbıqtan **başqa** tawış işétélmey. (BT, s. 43) "Ayak altında çatır çutur kırılan dallardan başka ses işitilmiyor."; Belekey géne bér surağayzan **başqa** balıq tota almağas, bızawzarın yargı qıwıp sığarZı. (BT, s. 120)

²²⁰Elisa Şükürov, *Azerbaycan Dilinin Tarixi Grammatikası (Zerf ve Kömekçi Nitg Hisseleri)*, Bakı 1981, s. 47

²²¹Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, s. 4

²²²Necmettin Hacıeminoğlu, "Türk Dilinin Mantık Sistemi ve Kelime Aileleri", TKA (Prof. Dr. Muharrem ERGİN'e Armağan), Yıl: XXVIII/1-2, 1990, Ankara 1992, s. 182

²²³Reşid Rahmeti Arat, "Türkçede Kelime ve Eklerin Yapısı", *Makaleler I* (Yayına Haz. Osman Fikri Sertkaya), TKAE Yay., Ankara 1987, s. 1048

"Küçücük bir turna balığından başka bir balık tutamayınca, buzağılarını kıyıya doğru sürdü."; Yurmatı ilinde minéñ rōxsetten **başqa** his kém his qayza bér azım da atlay almay, -tip yawap birzé Ügek xan. (Ark., s. 39) "Yurmatı ilinde benim iznimin dışında hiç kimse, hiç bir yere adım bile atamaz, diye cevap verdi, Ügek Han."

Kkp. Ol Nökisten **başqa** üç rayondı araladı. (ADM, s. 20) "O, Nökis'ten başka üç bölgeyi gezdi."; Şavdırbay Seytov üyinen **başqa** jerde heş nārise jaza almağan. (ET, s. 48) "Şavdırbay Seytov evinden başka yerde hiçbir şey yazamazmış."; Geypara jağdaylarda bul janrda hayvanatlardan **başqa** zatlarda salıstırmalı üyreniledi. (ET, s. 186) "Bazı durumlarda bu tür hayvanlardan başka varlıklarda karşılaştırmalı olarak öğrenilir."

Kum. Yurtdan **başğa** oxuyğan sizin qızardaşlarığız, ağalarığız barmı? (KT5, s. 3) "İlinizden başka yerde okuyan kız kardeşleriniz, ağabeyleriniz var mı?"; Men gelgende dört tamdan **başğa** bir zat da yoq edi. (KYX, s. 194) "Ben geldiğimde senin evinde dört duvardan başka hiçbir şey yoktu."; -Men şu bavdan alıp gelgen kızdān **başğa** gişini almacaqman-dep, cavap bere ulan. (KYX, s. 211) "Oğlan: -Ben, şu bahçeden alıp geldiğim kızdān başka kimseyi almayacağım, diye cevap verir."

Nog. Nogay xalktıñ avızlama tvorçestvosına yırlardan **baska** ertegiler de kirediler. (NL, s. 5) "Nogay halkının sözlü eserlerine destanlardan başka, masallar da girer."; Sol kesek kagıttan **baska** dunıyada Şamisattan maga bir zat ta kalmadı. (NL, s. 129) "Şamisat'tan bana şu birkaç parça kagıttan başka bir şey de kalmadı."; Dauttı kazaşından **baska** birev de eslemegen edi. (TEL, s. 140) "Daut'ı aşçıdan başka hiç kimse hatırlamamıştı."

Kar.-Bal. Qabırğalağa cabışdırılğan bir-eki-üç buyruqdan **başxa** kontorda cuq coqdu. (OC, s. 130) "Duvarlara yapıştırılan birkaç buyuruktan başka yazıhanede bir şey yoktu."; Arbazıñda mulxar bolmasın, obañda topuraqdan **başxa** taş bolmasın. (MKXPÇ, s. 150) "Avlunda kuru ot artığı olmasın, mezarında topraktan başka taş olmasın."; Qız qarnaşından **başxa** caş bla ne arı öterge, ne mında qalırğa bolmaydı. (KXEBC, s. 206) "Kız, ne kardeşinden başka bir gençle öteye geçse olmaz, ne de burada kalsa olmaz."

Kır. Tat. Zalda Gorkiyniñ qoranta azalarından **başqa**, onıñ yaqın şagird ve dostlarından yazıcı Vsevolod İvanov ve onıñ qarısı buluna ediler. (ETM, s. 115) "Salonda Gorki'nin aile üyelerinden başka, onun yakın öğrenci ve dostlarından yazar Vsevolod İvanov ve onun karısı bulunuyordu."; Tütün arañda ve bağçada qaravul eki qarttan **başqa** bütün köydeşler birer-ekişer kelerek salqın sergiler tübüne toplandılar. (KTT, s. 55) "Tütün ambarında ve bahçede bekçilik yapan iki ihtiyardan başka bütün köylüler birer ikişer gelerek serin sergilerin dibine toplandılar."; Anda kinodan da **başqa** umumiy oyunlar aqşamı, kontsertler ötkerile. (KTT, s. 128) "Orada sinemadan başka, genel oyunlar, akşam da konserler düzenleniyor."

Kar. Atamdan **başxa** maya kişi-die boluşmadı. (MKÜ, s. 107) "Babamdan başka kimse bana yardım etmedi."; Tuvdugum erindian **başxa** konaxlıxga barmit. (MKÜ, s. 107) "Kızkardeşim kocasından başka kimseyle misafirliğe gitmez."; Ki kim Tienri Kiuçliu Tienridian **başxa**, da kim yaratuvçu Tienrimizdian özgia. (DMÇ, s. 19) "Çünkü Tanrı'dan başka güçlü Tanrı yoktur ve ondan başka yaratıcı yoktur."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Küzém töşşe, küñélém töşmi Sinnen **başxa** bütenge. (XTET, s. 196) "Gözüm düşse de, gönlüm senden başka kimseye düşmez."

Kaz. Bizge qarağan on şaqtı üyde menen **başqa** eti pısıq eşkim joq. (Kök., s. 113) "Bize ait on kadar evde benden başka hareketli hiç kimse yok."; -Jalğızım! Senen **başqa** süyenişim bar ma edi?! Nege keşiktin? (MÄ, s. 136) "-Bir tanem! Senden başka dayanacak kimsem var mıydı?! Niye geciktin?"; Bul tusta añnan **başqa** mal da, adam da bolmaytın. (MÄ, s. 296) "Bu yerlerde ondan başka hayvan da, insan da yoktu."

Kırg. Pedtexnikumdu birge bütön menden **başqa** coldoştoruñdu Moskvaga bararıñ menen unutasıñbı? (KTŞB, s. 284) "Teknik Eğitimi birlikte bitiren benden başka arkadaşlarını Moskova'ya gitmenle unutacak mısınız?"; Senden **başqa** menin cakın kişim cok. (TTSG, s. 133) "Benim, senden başka yakın kimsem yok."; Boluptur emi, karışkırlardı minday koyolu-senin bu koygon küñöñü bizden **başqa** kişi ukpasın. (KA, s. 494) "Tamam şimdi, kurtları bir tarafa bırakalım. Senin bu suçlamayı bizden başka kimse duymasın."

Baş. Huñğaraq yér yözönde ularzan **başqa** la kేశéler hem ularzın doşmanları bulğan her törlö gifritter yeşegenlége asıqlana. (TAX, s. 106) "Daha sona doğru, yeryüzünde onlardan başka da kişilerin ve onların düşmanlarının olduğu, her türlü canavarın yaşadığı açıklanıyor."; Minen **başqa** bér kémge le kürénmey. (TDS, s. 102) "Benden başka bir kimseye de görünmüyor."

Kkp. Bizden **başqa** bir jurtta jartı jağı zerbaraq, jartı jağı gümis, bir qoy bar. (KM, s. 48) "Bizden başka bir memlekette yarısı altın, yarısı gümüş bir koyun var."; Bunu sennen **başqa** heş kim isley almaydı. (KRS-1, s. 87) "Bunu senden başka hiç kimse yapamaz."; Qasımda menen **başqa** da adamlar bar sıyaqlı sezemen. (HKT, s. 246) "Yanımda benden başka da adamların var gibi olduğunu seziyorum."

Kum. Bulay ariv qatın menden **başqa** gişige tüşegen zat tügül. (KYX, s. 47) "Böyle güzel kadın benden başka kişiye nasip olmuş şey değil."; Qatın: -Balam! Meni kızımı senden **başqa** er gişi görmegen! -dey. (KYX, s. 95) "Kadın: -"Yavrum! Benim kızımı senden başka hiç bir erkek görmemiş!" diyor."; Cıyınğa senden **başqa** birev de geçikmedi. (Kum. Til, s. 141) "Toplatıya senden başka hiç kimse gecikmedi."

Nog. Mennen **başka** kimniñ esine tüşip turı eken Kazbek? (TEL, s. 195) "Kazbek, benden başka kimin aklına gelirmiş?"; Sennen **başka** dosım yok, sıırımı kimge aytayım. (NL, s. 64) "Senden başka dostum yok, sıırımı kime söyleyeyim."

Kar.-Bal. Bu zatnı menden **başxa** kişi angılarıq tuldü. (OC, s. 220) "Bu durumu benden başka kimse anlayamazdı."; Men senden **başxa** atxa köz qaratom, senden **başxa** atnı süymem. (MKXPÇ, s. 64) "Ben senden başka ata meyletmem, senden başka atı sevmem."; Andan **başxa** tayanır adam coqdu. (OC, s. 200) "Ondan başka dayanacak kimsesi yoktu."

Kar. Yoxtur Tienri miendian **başxa**. (KYY-2, s. 116) "Benden başka Tanrı yoktur."; Yoxtur maya ata **başxa** Siendian, yoxtur maya Siendian **başxa** kim ki fayda et'kiey canıma. (KYY-1, s. 39) "Senden başka bana ata yoktur ve senden başka bana faydalı olacak kimse yoktur."; Tiek kim bizdian **başxa**/Yukleyt açix kiozliu?" (KY, s. 114) "Yalnız bizden başka kim gözleri açık uyuyor.?; Yoxt sizdian **başxa** gienç bagarax yerdia. (ÇUT, s. 202) "Dünyada sizden başka güzel, değerli kimse yoktur."; Uzaxtan uruşta biznin er kişiliar,/Alardan **başxa** nie biz kutsuz katınlar? (ÇUT, s. 165) "Bizim erkeklerimiz uzakta savaşta, onlardan başka biz kutsuz kadınların neyi var?"

b.2. İşaret Zamirinin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Kaz. Ondan **başqa** bizdiñ qolımızda ne tur? (MÄ, s. 197) "Ondan başka bizim elimizde ne var?"; Bulardan **başqa** közge tüsetin köp jürğinşi joq. (MÄ, s. 101) "Bunlardan başka göze çarpan çok yolcu yok."; Özge el de Kasenge: "bügin Aqqasqa ne ölsin, ne öltirsin! Osıdan **başqa** jerge iytniñ keregi joq tipti!" desken. (MÄ, s. 77) "Başkaları da Kasen'e: "Akkaska bugün ya ölsün, ya da öldürsün! Bundan başka bir şey için senin itinin gereği yok!" demişlerdi."

Kırg. Mından **başqa** ılacım cok. (AG, s. 50) "Bundan başka çarem yok."; Bulardan **başqa** da kılımdar boyu calınıp-calbaruu, tayınıp-çokunuu ayılıp kelatat. (KA, s. 92) "Bunlardan başka da asırlar boyu yalvarıp yakarmalar, tapınmalar, din değiştirmeler söylenegeldi."; Anan **başqa** kanday coop aytam? (KA, s. 442) "Bundan başka nasıl cevap vereyim."

Baş. Bılarzan **başqa** keshélerge zıyan kiltéréw, bele-qaza télew (qarğış), qıZZı yeki yégétté üzene qaratiw, ir ménen qatın arahın nığıtıw, ye bulmaha kön toroşon üzgertéw, meşelen, yamğır télew ösön eytelgen arbawzar h. b. bar. (BT, s. 9) "Bunlardan başka insanlara zarar getirmek, bela kaza dilemek (beddua), kızı ya da oğlanı kendine çekmek, erkekle kadının arasını düzmek veya hava durumunu değiştirmek, meselâ yağmur istemek için söylenen şiirler v. b. vardır."

Kkp. Bunnan **başqa** bizdiñ qolımızda "Qırık qız" dāstanın atqarğan jirawlar hakkında mağlıwmat joq." (Bundan başka bizim elimizde "Kırık Kız" destanını işleyen yırcılar hakkında bilgi yok."; Bunnan **başqa** da tariyxıy derek (istoriografiya) dep atalğan

bölim bar. (ET, s. 25) "Bundan başka da tarihi bilgi (istoriografiya) denilen bölüm var."; Zat degennen janğız sandığı bar, onnan **başqa** xeş zatı joq. (KM, s. 37) "Mal olarak yalnız sandığı var, ondan başka hiç bir şeyi yok."

Nog. -Munnan **baska** bolıp Kışkey Yilınşik degen suv da bar, -dep aılattı Yanbek. (TEL, s. 24) "Bundan başka olarak Küçük Yilınşik adlı su da var, diye anlattı Yanbek."; Munnan **baska** men yarıtilik eslemedim. (YY, s. 188) "Ben, bundan başka da hata yapmadım."; Kalmık em, sonnan **baska** bir zat ta aytpay, köpke deyim ündemey bardı. (NL, s. 156) "Kalmık, ondan başka bir şey söylemeden, uzun zaman sessizce durdu."

Kar.-Bal. Caşawda andan **başxa** muratım coqdu. (OC, s. 183) "Hayatta bundan başka isteğim yoktur."; Ğoqqa busağatda kesini xawasına kirgendi-mından **başxa** dünyada aña cuq coqdu. (OC, s. 185) "Gokka şimdi kendi havasına girmişti, bundan başka dünyada onu bir şey ilgilendirmiyordu."

Kır. Tat. Bulardan **başqa** lirik yırlarda qızların ve kadınların dülberliği, güzelliği ve diğer xususiyetlerinden neler, neler aks olunmay! (KTXY, s. 15) "Bunlardan başka lirik şarkılarda kızların ve kadınların dilberliği, güzelliği ve diğer özelliklerinden neler aks olunmaz!"; Bütün bulardan **başqa** lirik yırlarda tuvğan yerlerini dülberliğini, tuvğan yurtını tabiat güzelliklerini aks ettüvge de çoq yer ayırıla. (KTXY, s. 15) "Bütün bunlardan başka lirik şarkılarda doğulan yerlerin güzelliğini, ana yurdun doğal güzelliklerini aks ettirmeye de çok yer ayrılır."; Ondan da **başqa**, stantsiyağa kelip keçgen eşelonlar toqtağanda, esli askerlerden çoq yañılıqlar eşite. (KTT, s. 128) "Ondan başka, istasyona gelip geçen katarlar durduğunda, yaşlı askerlerden birçok yeni haberler işitiyor."

b.3. Dönüşlülük Zamirinin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Miném yazuwımnı üzémnen **başqa** bérkém de tanıy almy. (XNM, s. 117) "Benim yazımı kendimden başka hiç kimse tanıyamıyor."

Kaz. "Öziñnen **başqa** senerim joq"-degen soñ, älgı ittiñ malın izdep ketkeni ğoy. (MÄ, s. 195) "Senden başka dayanağım yok" deyince, önceki itin malını aramaya gitmiş."

Kırg. Özünön **başqa** bir da canga işenbey, öz amal-aylasına gana tayanıp, öz tagdırına gana sıyımp turgan kezinde mından ötkön sak, mından ötkön ayar kim bar. (KA, s. 100) "Kendinden başka hiç kimseye inanmayan, yalnız kendi başının çaresine bakan, yalnız kendi kaderine sığındığı anda, bundan daha dikkatli, bundan daha ileri görüşlü kim var."

Kkp. Özimmen **başqa** kim kördi. (TDS, s. 101) "Kendimden başka kim gördü."

c. İsim-fiilin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Tapkırlık hem xeyle béznéñ bötén nesélge birélgen, axrı, -diyüwden **başqa** bér süz de eyte almağan. (XNM, s. 63) "Hazır cevaplılık ve hile bizim bütün neslimize verilmiş demek, demekten başka bir söz de söyleyememiş."

Kaz. Ğılımiy közqarastı moyındamağandarğa ğılımi közqarastan, ratsiyonaldıq oylawdan **başqa** дәlel joq. (Jel., s. 63) "İlmi görüşü inkâr edenler için ilmi görüştän, aklı düşünmekten başka delil yoktur."; Endi qalağa qonuwdan **başqa** ne amal bar. (Kök., s. 66) "Şimdi şehirde konaklamaktan başka ne çare var."; Qaşuwdan **başqa**, tağı bolıp tıǵılıp, jan sawǵalannan başka, bötän oydı oylay almadı. (MÄ, s. 339) "Kaçmaktan başka, vahşi hayvan gibi saklanıp, canını korumaktan başka bir şey düşünemedi."

Kırg. Sapardı Frunzege cönötüüdön **başqa** ayla kalbagan sıyaktuu. (AG, s. 77) "Sapar'ı Frunze'ye göndermekten başka çare kalmamış gibi."; Birok bölök-bötön tagdır cok, törölül menen ölüüdön **başqa** tagdırdı bölüp turgan cik cok. (KA, s. 194) "Fakat, bölük pörçük kader yoktur, doğum ve ölümden başka kaderi bölen bir çizgi yoktur."; Böltürüktörün kayırıp beriş kolunan kelbedi. Emi közgö çaldıksa karışkırlardı atıp saluudan **başqa** ayla kalgan cok. (KA, s. 480) "Yavrularını geri vermek elinden gelmedi. Artık görür görmez kurtları vurmaktan başka çare kalmamıştı."

Baş. Yulamañğa hikérép torop xuşlaşırzan **başqa** sara qalmanı. (Ark., s. 19) "Yulaman'a sıçrayıp vedalaşmaktan başka çare kalmadı."; Uqırızar başlanğas, uqırızan **başqa** böte eşterzé onotorğa tura kilesek. (BT, s. 120) "Okullar başlayınca, okumaktan başka bütün işleri unutmak gerekecek."

Kkp. Taza hawağa şıǵıp qayıwdan **başqa** oyımda bötän heş nerse joq edi. (KTTS-I, s. 351) "Temiz havaya çıkıp dönmekten başka aklımda hiçbir şey yoktu."

Kır. Tat. ... Umumiy söz botqasınan ibaret ahlâkiy "ikmetler" tolu "eserleri", böyle ufaçiq balaları yorultmaqdan, usandıрмаqdan **başqa** iç bir şeyge yaramazlar. (ETM, s. 61) "... Genel söz pilavından ibaret ahlâki "ikmetler" dolu "eserleri", böyle ufacik çocukları yormaktan, usandırmaktan başka hiç bir şeye yaramazlar."; Şunıñ içün maña ve arqadaşım Mustafağa eki ayağımızğa ışanmaqdan **başqa** çare yoq edi. (ETM, s. 111) "Bundan dolayı bana ve arkadaşım Mustafa'ya iki ayağımıza güvenmekten başka çare yoktu."

d. Sıfat-fiilin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Kaz. Bawrina salıp ösirgennen **başqa** ne qılıp edi meniñ qulınıñ?! (MÄ, s. 84) "Koynuna alıp büyütmekten başka ne yapmıştı benim yavrum?"; Aytıp ber bir äñgimeñdi balalarğa, endi bizge äñgime aytqannan **başqa** ne qaldı? (MÄ, s. 150) "Anlatıver çocuklara bir hikâyeni, şimdi bize hikâyeye anlatmaktan başka ne kaldı."; Ol "täñfertken ketken" degennen **başqa** tük xabar bergen joq. (MÄ, s. 330) "O, "sabah gitmiş" demekten başka hiç bir haber vermedi."

Kırg. Tez cardam maşınası kelip, eki-üç kişi meni kötörüp salganınan **başka** eç nerse bilbeym. (AG, s. 30) "Ambülânsın gelip, iki üç kişinin beni kaldırıp taşımalarından başka hiçbir şey hatırlamıyorum."; Sandro-çekistke aytkanı casabastan **başka** arga kalgan cok. (KA, s. 102) "Caus Sandro'ya söyleneni yapmaktan başka çare yok."

Kum. Ögey qız tuvar saqlağanından **başğa** da har gün bir yünden urçuq bulan iyp iyirip de berme borçlu bola. (KYX, s. 121) "Üvey kız hayvan gütmekten başka da her gün iş ile yünden ip eğirip vermeye borçlu olur."

Kar.-Bal. Sawsuzğa wa-ölüp ketgenden **başxa** amal qalmay edi. (MT, s. 83) "Hastaya da, ölüp gitmekten başka çare kalmıyordu."; İşlegenden **başxa** erkinliği wa coqdu. (OC, s. 208) "Çalışmaktan başka da özgürlüğü yoktu."; Mirzewnü tögerək bürtükley aşğağandan **başxa** zatnı bilmegen nartlağa qol tirmen bla un etip, nart bürtükden gırcın bişirip aşatırğa körgüztgendi. (MKXPC, s. 42) "Tahılı yuvarlak taneleri şeklinde yemekten başka bir şey bilmeyen Nartlara el değirmeniyle un yapıp, mısır tanelerinden ekmeğe pişirip yemeyi göstermişti."

Görevi:

a. Sınırlama

İşi, olayı, durumu sınırlar ve kesin olarak belirtir.

Tat. Anı kützlerinde nefretten **başka** béрни de yuk kébék idé. (TE, s. 124) "Onun gözlerinde nefretten başka bir şey yok gibiydi."; Anda béрниçe kişér sıman nersedən **başka** béрни de yuk iken. (XNM, s. 24) "Orada birkaç havuç gibi şeyden başka bir şey de yokmuş."; Yosıftan **başka** herkém Gazizege karıylar. (STLY, s. 323) "Yusuftan başka herkes Gazize'ye bakıyor."

Kaz. Bul üyde isteytin ne bar deysin, bir seniñ tamağındı äzirlewden **başqa**, -dep kürsinip qoydı Tana. (Kök, s. 130) "Tana, "bu evde yalnız senin yemeğini hazırlamaktan başka yapılacak ne var sanıyorsun" diyerek, içini çekti."; Biraq del sol kezde menen **başqa** jan balasına tis jarıp aytqan emes. (MÄ, s. 319) "Ama, o ana kadar, benden başka bir insana konuşup açılmış değil."; Odan **başqa** är jerde şaşılğan jünder ğana jatır. (MÄ, s. 65) "Ondan başka, yalnız her yerde saçılmış tüyler var."

Kırg. Arı karap koñuruktu kor tartıp catkan Batma çoñ eneden **başka** canımda kişi cok. (AG, s. 38) "Biraz ötede horlayarak uyuyan Batma nineden başka yanımda kimse yok."; Alkıştan **başka** aytarım cok. (AG, s. 86) "Övgüden başka söyleyecek sözüm yok."; Redaksiyanıñ tapşırmasınan **başka** baylangan eçtemeñ cok. (KA, s. 138) "Yazı işlerinin verdiği görevden başka hiçbir işin yok."

Baş. BextéyerZen **başqa** ısanıslı kేశéhé yuqlıgın uylap aldı. (Ark., s. 39) "Bahtiyar'dan başka güvenilir kimsesinin olmadığını düşündü."; -MaqtawZan **başqa** hüz eytép bulmay hézge, -tiné baqsası. (BT, s. 96) "-Sizi övmekten başka söz söylemek

olmaz, dedi bahçıvan."; Exmetovtan **başqa** bötehé le kildé. (BRH, s. 86) "Ehmetov'dan başka hepsi de geldi."

Kkp. Bul мәsele jöninde mende bir kitaptan **başqa** heş nerse joq. (KRS-1, s. 87) "Bu mesele hakkında bende bu kitaptan başka hiçbir şey yok."; Ormannan **başqa** heş narse körinbedi. (Kkp. T. G., s. 139) "Ormandan başka hiçbir şey görünmedi."; Sonñ uşında onı oqıp otırip külip jibermeslikten **başqa** ilac joq. (ET, s. 87) "Şunun sonunda onu okuyup gülmekten başka çare yok."

Kum. Cıyınğa senden **başğa** birev de geçikmedi. (Kum. Til, s. 141) "Toplantıya senden başka hiç kimse gecikmedi."; Qumuq tilden **başğa** til bilemisiz? (KT5, s. 6) "Kumukçadan başka dil biliyor musunuz?"

Nog. Musa ulı Kıdıralı men Bolat ulı Oraktan **baska** birev de körinmey edi. (TEL, s. 146) "Musa oğlu Kıdıralı ile Bolat oğlu Orak'tan başka hiç kimse görünmüyordu."; Atay man anayga bizim küyezimizden **baska** bir zat ta kerek tuvıl. (TEL, s. 150) "Annem ile babama bizim sevincimizden başka bir şey de gerek değil."; Yalgan dunıya taslap ketken insannan sintasınnan **baska** zat ta kalmas. (NTG-2, s. 183) "Yalan dünyayı terkedip giden insanın heykelinden başka bir şey de kalmaz."

Kar.-Bal. Bılayda aşığan bla balamutka içgenden **başxa** qaraçay toyda cürüwçü adetleden Goqqa cuq da körmedi. (OC, s. 211) "Gokka, burada yemek ve balamutka içmekten başka, Karaçay düğünlerindeki âdetlerden bir şey görmedi."; Senden **başxa** bla çasaw etenge küreşgenim üçün keç meni. (OC, s. 220) "Senden başka birisi ile yaşamaya çalıştığım için beni affet."; Ölse wa, ol bolğan cerge menden **başxa** adam barmaz, -dedi. (MKXPÇ, s. 122) "Ölse de, onun olduğu yere, benden başka adam gitmez, dedi."

Kır. Tat. Aslı topraqnı Sovet akimiyetinden **başqa** kim berecek? (TDS, s. 100) "Asıl toprağı Sovyet iktidarından başka kim verecek?"; Şunñ içün maña ve arqadaşım Mustafağa eki ayağımızğa işanmaqtan **başqa** çare yoq edi. (ETM, s. 111) "Bundan dolayı bana ve arkadaşım Mustafa'ya iki ayağımıza güvenmekten başka çare yoktu."

Kar. Yoxtur aziz Tienri kibik, ki yoxtur **başxa** Siendian. (KYY-1, s. 28) "Senden başka, senin gibi aziz Tanrı yoktur."; İnangeysız maya da anlageysız ki Mien ol, burun Miendian yaratılmadı Tienri, da Miendian **başxa** bolmast. (KYY-1, s. 117) "İnanınız bana ve anlayınız ki, benden önce Tanrı yaratılmadı ve benden başka Tanrı olmadı."; Tienrini **başxa** Miendian bil'miagin, da yarlıgaşlavçu yoğtur Miendian **başxa**. (KYY-1, s. 117) "Benden başka Tanrı bilmeyin, çünkü benden başka başıslayıcı yoktur."

b. Bağlama

Belirtilen duruma, kişiye ve olaya ek olarak başka durum, kişi ve olayların olduğunu bildirir. Genellikle işaret zamirinden sonra bu göreviyle kullanılır.

Kaz. Odan **başqa** joni jumırlanıp, etin sırtına tewip, boydağı maydan, iştegi qı-qıbirdan arılğan kezi edi. (MÄ, s. 78) "Ondan başka sırtının semirdiği, etinin sırtına toplanıp, vücudunun yağdan ve içteki kıldan temizlendiği bir zamandı."

Kırg. Barpı cogorku kızmattardan **başqa** dağı selsovyettin orun basarı bolup iştep turgan. (KTŞB, s. 283) "Barpı, üstün hizmetlerinden başka da, köy şûra başkanının yardımcısı olarak çalışmış."; Alıkuldun Barpıdan **başqa** dağı Bolot cana Barman degen baldarı bar ele. (KTŞB, s. 284) "Alıkul'un Barpı'dan başka da Bolot ve Barman adlı çocukları vardı."; Andan **başqa** da öndörüştük tüz köz karaştan alganda, İks kırtıştekerin transkosmostuk konteynerlerge cöktöönün aldındağı algaçkı flotatsiya texnologiyasında negizgi rol oynomokçu. (BKT, s. 201) "Bundan başka da üretim bakımından ele alındığında, İks yer kabuğu örneklerini uzay taşıyıcılarına yüklemenin öncesinde ilk donanma teknolojisinde rol oynayacaktır."

Baş. Huñğaraq yer yözönde ularzan **başqa** la kేశéler hem ularzın doşmanları bulğan her törlö gifritter yeşegenlége asıqlana. (TAX, s. 106) "Daha sona doğru, yeryüzünde onlardan başka da kişilerin ve onların düşmanlarının olduğu, her türlü canavarın yaşadığı açıklanıyor."; Bılarzan **başqa** kేశélerge zıyan kiltéréw, bele-qaza télew (qarğış), qıZZı yeki yégétté üzéne qaratiw, ir ménen qatın arahın nığıtiw, ye bulmaha kön toroşon üzgertéw, meşelen, yamğır télew ösön eytelgen arbawzar h. b. bar. (BT, s. 9) "Bunlardan başka insanlara zarar getirmek, bela kaza dilemek (beddua), kızı ya da oğlanı kendine çekmek, erkekle kadının arasını düzmek veya hava durumunu değiştirmek, meselâ yağmur istemek için söylenen şiirler v. b. vardır."

Kkp. Bunnan **başqa** tragediyalık obraz drama janrınıñ bir bölegi bolıwına qaramastan qaraqalpaq ädebiyatında jaqsı saqlanğan. (ET, s. 88) "Bundan başka trajedik şahsiyet, drama türünün bir bölümü olmasına rağmen Karakalpak edebiyatında iyi korunmuştur."; Sebebi bunnan **başqa** da sinekdoxa, metonimiya hām metaforalardıñ özi de tiyqarınan tenewden kelip şığadı. (ET, s. 117) "Çünkü bundan başka da kapsamlama, mecaz ve istiarenin özü de, aslında, karşılaştırmadan kaynaklanır."; Bunnan **başqa** da qaraqalpaq şayırlarınıñ alkılıq, jetilik, segizlik, toğızlıq hām onlıqları bar. (ET, s. 169) "Bundan başka da, Karakalpak şairlerinin altılı, yedili, sekizli, dokuzlu ve onlu şiirleri vardır."

Kum. Menden **başğa** da üyde dağı da ekew bar edi. (TDS, s. 100) "Benden başka da evde daha iki kişi vardı."; Ögey qız tuvar saqlağanından **başğa** da har gün bir yünden urçuq bulan iyp iyirip de berme borçlu bola. (KYX, s. 121) "Üvey kız hayvan gütmekten başka da her gün iğ ile yünden ip eğirip vermeye borçlu olur."

Nog. Yılıkışı Bolat kartka, xannıñ munnan **baska** segiz togay yılıkısı barlıgın aytadı. (GNY, s. 279) "At bakıcısı yaşlı Bolat'a, Hanın bundan başka sekiz çayır atının daha olduğunu söyledi."; Nogay xalktıñ avızlama tvorçestvosına yırlardan **baska**

ertegiler de kirediler. (NL, s. 5) "Nogay halkının sözlü eserlerine destanlardan başka, masallar da girer."

Kır. Tat. Ondan da **başqa** demiryol işçilerininin qatranlı urbalarını yuvıp, temizlep yamağan qartanasına da yardım etmek gerek. (KTT, s. 127) "Ondan da başka demiryolu işçilerininin katranlı elbiselerini yıkayıp, temizleyip yamayan ninesine de yardım etmesi gerek."; Zalda Gorkiyniñ qoranta azalarından **başqa**, onıñ yaqın şagird ve dostlarından yazıcı Vsevolod İvanov ve onıñ qarısı buluna ediler. (ETM, s. 115) "Salonda Gorki'nin aile üyelerinden başka, onun yakın öğrenci ve dostlarından yazar Vsevolod İvanov ve onun karısı bulunuyordu."

c. Karşılaştırma

Kırg. Manastın uulu Semetey,/Adamdan **başka** caralğan. (KTG, S. 339) "Manas'ın oğlu Semetey, insandan farklı yaratılmış."; Aybandan **başka** canıbar. (KTG, s. 339) "Hayvandan farklı hayvan."

38. Başlap

Yapısı:

Başlap "-den itibaren, -den başlayarak, -den beri". Çıkma halinden sonra edat göreviyle kullanılan "başlap", Kuzey lehçelerinin tamamında görülmektedir. Bu edat başla- (<baş+la-) "başlamak" fiilinden -zarf-fiil eki -p ile oluşmuştur²²⁴. Tat. başlap, Kaz. bastap, Kırg. baştap, Baş. başlap, Kkp. baslap, Kum. başlap, Nog. baslap, Kar.-Bal. başlap, Kır. Tat. başlap, Kar. başlap.

Kullanımı:

a. İsmın Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Xuca xatınına: "Bugénnen **başlap** işekke azıknı sin bir", -digen. (XNM, s. 117) "Hoca, hanımına: "Bugünden başlayarak eşeğe yemini sen ver", demiş."; Şul können **başlap** Sak bélen Sok, bér-bérlerén kürmiçe, kara urmanda yeşiler. (XA, s. 26) "O günden itibaren Sak ile Sok birbirlerini görmeden, kara ormanda yaşıyorlar."; Xaris Yakubov 1951 yıldan **başlap** Tatarstan Ressamnar bérlégé reisi bulıp eşledé. (TE, s. 85) "Haris Yakubov 1951 yılından itibaren Tataristan Ressamlar Birliğı başkanı olarak çalıştı."

Kaz. Osı sağattan **bastap** Baqtıgül qaşqın boldı. (MÄ, s. 329) "Baktıgül, o saatten itibaren kaçak oldu."; Alğaşqı qaşıp şıqqan künnen **bastap**, Baqtığuldıñ oyı ilğiy abaqtı jayında bolatın. (MÄ, s. 330) "Kaçtığı ilk günden itibaren, Baktıgül'un düşüncesi hep

²²⁴Zeynep Korkmaz, *age.*, s. 72, B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), *age.*, s. 340

ceza evi hakkında oldu."; Osı tünnen **bastap**, Baqtıguldıñ eñ senimdi dosı osı üy boldı. (MÄ, s. 334) "O geceden itibaren, Baktıgul'un en güvenilir dostu bu ev oldu."

Kırg. Sapar bıyık caydan **bastap** Sırtçıl bolup ketti. (AG, s. 64) "Sapar, bu yılın yazından itibaren taşrada görevlendirildi."; Bügündön **bastap** içkeniñdi toktot, Lyonkanı da içirbe. (KA, s. 148) "Bugünden itibaren içmeyi bırak, Lyonka'ya da içirme."; Azırınça aytuu ertelik kılar. Erteñden **bastap** cazuuga olturam. (KA, s. 318) "Şimdilik söylemek erken olur. Yarından itibaren yazmaya başlıyorum."

Baş. Böğönden **başlap** Yurmatı ilénde xandıñ übéwé iñ zur bülek hanala. (Ark., s. 39) "Bugünden itibaren Yurmatı ilinde hanın öpmesi en büyük hediye olarak kabul ediliyor."; 1971 yıldan **başlap** Öfö devlet senğet institutında eşley. (TAX, s. 97) "1971 yılından itibaren Ufa Devlet Sanat Enstitüsünde çalışıyor."; Şul könden **başlap**, ul qulına huğış qoralı aldı. (BT, s. 158) "O günden itibaren o, eline savaş silahı aldı."

Kkp. Bizde şınında da ädebiyattanıw ilimi erte dâwirlerden **baslap** rawajlana almağan. (ET, s. 36) "Bizdi gerçekten de edebiyat bilimi eski devirlerden itibaren revaçlanamamıştır."; Bunday obrazlar tap äyyemgi zamannan **baslap** bar. (ET, s. 58) "Bu gibi şahsiyetler çok eski zamanlardan itibaren var."; Sonıñ uşında Aristotel zamanınan **baslap** körkem sözdıñ özinde poeziya-dep atağanı mälim. (ET, s. 127) "Bundan dolayı Aristoteles zamanından itibaren güzel sözün kendisine şiir dendiği biliniyor."s

Kum. Kanikullanı birinçi gününden **başlap** biz remontğa girişdik. (KT5, s. 100) "Biz, tatilin ilk gününden itibaren onarıma giriştik."; Şkolanı remontu yürülegen günlerden **başlap** yarış aslu masala bolup qaldı. (KT5, s. 133) "Okulun onarımı yürütüldüğü günlerden itibaren yarış, asıl mesele olarak kaldı."; tañaladan **başlap** (KRS-2, s. 68) "yarından itibaren"

Nog. Sosı künnen **baslap** Ospan karttıñ üyi Andreyge özinin anasınıñ üyindey boldı. (TEL, s. 118) "O günden itibaren Osman dedenin evi Andrey'e, kendi annesinin evi gibi oldu."; Çerkessk kalasında 1929 yıldan **baslap** bir bet bolıp, "Kızıl Şerkes" degen gazeta nogay tilinde şıgadı. (NL, s. 82) "1929 yılında Çerkessk şehrinde "Kızıl Şerkes" adlı gazete, tek sayfa olarak, Nogay Türkçesiyle çıkmaya başlar."; Sol künnen **baslap** yuma sayın Safiyat Murattan pismo alıp turdı. (NL, s. 217) "O günden itibaren Safiyat her hafta Murat'tan mektup aldı."

Kar.-Bal. 1957 cıldan **başlap** a, literaturanı ösümü alğa uradı. (KXEBC, s. 4) "1957 yılından itibaren, edebiyatın geliştirilmesi ön plana çıktı."; Bu közüwden **başlap**, Goqqanı ötgür cüregi sındı. (OC, s. 28) "Bu andan itibaren, Gokka'nın gururlu yüreği kırıldı."; Kemisxannı xaparı kelgen künden **başlap**, Goqqanı xalı türlendi. (OC, s. 176) "Kemishan'ın haberi geldiği günden itibaren, Gokka'nın hâli değişti."

Kır. Tat. 1905 senesi Birinci rus inqilâbından **başlap**, işlene-işlene zenginleşmege, sadeleşmege yüz tutqan edebiy tilimiz... (ETM, s. 91) "1905 yılında Birinci Rus

İnkılabından itibaren, işlene işlene zenginleşmeye, sadeleşmeye yüz tutan edebi dilimiz..."; XIX asırnıñ ikinci çeriginden **başlap**, rus ve diger milletlerniñ belli kompozitorları da, öz eserlerinde bizim milliy ezgi maqamlarımızdan faydalanıp başlaylar. (ETM, s. 187) "19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren, Rus ve diğer milletlerin bilinen bestecileri de, kendi eserlerinde bizim milli ezgi ve makamlarımızdan faydalanmaya başlıyorlar."; 1932 senesinden **başlap** Qırım radio komitetinde diktör vazifesinde çalışqan İlyas 1937 senesi radio-komitetiniñ muzıka boyunca baş muarriri olup tayinlendi. (KTTY, s. 433) "1932 yılından itibaren Kırım radyo komitesinde sunucu olarak çalışqan İlyas, 1937 yılında radyo komitesinin müzik bölümü baş muharrirliğine atandı."

Kar. Tienri kırdı bar tunguçnu yerindia Mitsrinin, **başlap** tunguçundan Paronun. (KYY-2, s. 37) "Tanrı, Paro'nun evlâdından başlayarak Mısır ülkesindeki bütün ilk çocukları kırdı."; Astralmax kiuniundian **başlap**- yedi kiunliarindia yas olturganda... (KYY-2, s. 116) "Defin gütünden başlayarak yedi gün yas tutarken... "; Yumuşçu yaşlılarga kovuşnu kiel'tirsın, agaraxtan **başlap**, yaşlılar biriar tamçı içsinlar. (KYY-2, s. 117) "Hizmetkâr, en büyükten başlayarak yas tutanlara kadeh getirsın ve yas tutanlar birer damla içsinler."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Kırg. Oşondan **baştap** bökön kuumay bürülördün tiriliginin negizi bolot. (KA, s. 30) "O günden itibaren sayga kovalamak, kurtların dirliğinin esası oldu."

c. İsim-fiilin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Kkp. "Qırırq qız" dâstanınıñ birinşi basılıp şıqtıwınan **baslap**, respublika gazeta-jurnallarında, ilimpazlardıñ miynetlerinde dâstan haqqında qaraqalpaq folklorınıñ eñ jaqsı doretpeşi sıpatında pikirler payda boldı. (KK, s. 7) "Kırk Kız destanının ilk neşrinden itibaren gazete ve dergilerde, bilginlerin yazılarında destan hakkında Karakalpak folklorunun en güzel eseri olduğu yolunda fikirler söylendi."; Sebebi jaratılısınnan **baslap** adam balasınıñ dünyanı seziwiniñ özi härqıyly. (ET, s. 10) "Çünkü yaratılışından itibaren insan oğlunun dünyayı sezişi farklıdır."

d. Sıfat-fiilin Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Kırg. Biz birge koşulup işteğenden **baştap**, al eköönün ortosundagı mamilesi uşul. (KTG, s. 340) "Biz birlikte çalıştıgımızdan itibaren, o ikisinin arasındaki muamele budur."

Kkp. Aral tuwralı qarar şıqqannan **baslap**, Minvodxoz wekilleri, "endi ekspeditsiyaniñ ne keregi bar" degen sıpsıñ tarattı. (ADM, s. 96) "Aral hakkında karar

çıktığından itibaren, Minvodhoz temsilcileri, "şimdi etüdün ne gereği var" diye dedikodu yaydılar."

Görevi:

a. Zaman

Genellikle zaman ifadesi taşıyan kelimelerin çıkma hâminden sonra kullanılan *başlap* edatı, işin, olayın başlangıç zamanını bildirir.

Tat. Şul könnerden **başlap** G. Kamal üzénéñ töp igtibarın tatar teatrın üstériwge bire. (TE, s. 17) "O günlerden itibaren G. Kamal asıl dikkatini Tatar tiyatrosunu geliştirmeye verir."; Şul minuttan **başlap** anıñ öçén dönyada yeşewnéñ kızığı bitté. (TE, s. 142) "Şu dakikadan itibaren onun için dünyada yaşamının anlamı bitti."; -Eni, eni! İртеге können **başlap** miné üzéñ torganda uyatırsın, yemé, -didé. (TE, s. 157) "-Anne, anne! Yarından itibaren beni kendin kalktığında uyandırırısın, hemi, dedi."

Kaz. M. O. Äwezov alğaş ret xat tanıp, kitap oquwğa jarağan künnen **bastap**, Sığış pen Batıs ädebiyetin egiz emip, qatar igere bastadı. (MÄ, s. 13) "M. O. Avezov, ilk kez yazıyı öğrenip, okumaya başlamasından itibaren Doğu ve Batı edebiyatından aynı zamanda beslenerek hazmetmeye başladı."; Jazuwşılıq jumısqa qosa men tipti bayağıdan beri, student kezimnen **bastap** gılımiy-zertew jumısımın de suğıldanıp kelem. (MÄ, s. 28) "Yazarlık çalışmaları yanında ben çok önceden beri, üniversitedeki öğrencilik günlerimden itibaren ilmi araştırma ve inceleme çalışmalarımıyla da meşgul oluyordum."

Kırg. Bügündön **baştap** ar dayım senin erkiñdemin. (AG, s. 60) "Bugünden itibaren her daim senin emrindeyim."; Oşol kündön **baştap** unutupaym. (KTG, s. 340) "o günden beri unutmuyorum."; Erteñden **baştap** kolxozçularğa emgek berilet. (KTG, s. 340) "Yarından itibaren kolhozçulara iş hakları verilecek."

Baş. Böğönden **başlap** oşbu ilde yeşewsé xalayıqtar başqort tip tügél, yurmatı ye madyar, böryen ye sarmat, tüngewér ye üsergen tip te tügél, yemgéhé le turan tip atala. (Ark., s. 87) "Bugünden itibaren işbu tükede yaşayan halklar Başkurt diye değil, Yurmatı veya Macar, Böryen veya Sarmat, Tüngevir veya Üsergen diye de değil, hepsi Turan diye adlandırılacak."; Kudryaşev P. M. bala saqtan **başlap** böte ğuméré buyı başqorttar ménen aralaşıp yeşegen. (TAX, s. 100) "P. M. Kudryaşev, çocukluğundan itibaren bütün ömrü boyunca Başkurtlarla bir arada yaşamıştır."

Kkp. Sol waqıttan **başlap** meniñ ätirapımda uşıp jürgen qaharmanlarım birden joq bolıp ketedi. (ET, s. 13) "O andan itibaren, benim etrafımda uçan kahramanlarım birden dağılarak yok olup gittiler."; Bizde qaraqalpaq ädebiyatınıñ tariyxı äsirimizdin 20-jıllarınan **başlap** körnekli alım Näcim Däwqarayevtiñ başılığında üyrenile başladı. (ET, s. 22) "Bizde Karakalpak edebiyatının tarihi, yüzyılımızın yirminci yıllarından itibaren ünlü bilgin Necim Devkarayev'in önderliğinde öğrenilmeye başlandı."; Al XIX äsirdegi Künxoca Äciniyaz, Berdaq häm Öteş poeziyasınan **başlap** qaraqalpaq jazba ädebiyatı

başlanadı. (ET, s. 23) "19. yüzyıldaki Günhoca, Hacınıyaz, Berdak ve Öteş'in şiirlerinden itibaren Karakalpak yazma edebiyatı başlar."

Kum. Kanikulları birinçi gününden **başlap** biz remontğa girişdik. (KT5, s. 100) "Biz, tatilin ilk gününden itibaren onarıma giriştik."; Şkolanı remontu yürülegen günlerden **başlap** yarış aslu masala bolup qaldı. (KT5, s. 133) "Okulun onarımı yürütüldüğü günlerden itibaren yarış, asıl mesele olarak kaldı."

Nog. Mine sosı künnen **başlap** abay ulınnan, kayday bolsa da, bir xabardı esitpespe ekenmen dep, şıdayalmay saklap başladı. (TEL, s. 84) "İşte o günden itibaren, annesi oğlundan, nasıl da olsa bir haber işitir miyim diye sabırsızlanmaya başladı."; Bugün **başlap** men de sizni kızınızban. (TEL, s. 102) "Bugünden itibaren ben de sizin kızınızım."; Bu künnen **başlap** bir gramm avızıma alsam men Ablez bolmay iyt bolam. (NTG-1, s. 207) "Bugünden itibaren ağzıma bir gram (içki) koyarsam ben Ablez değil it olayım."

Kar.-Bal. Ol künden **başlap** xalq olanı bilgeni. (MKXPÇ, s. 78) "O günden itibaren halk onları bilmişti."; Ol künden **başlap** çaşnı atına nart örüzmek peliwan atağandıla. (MKXPÇ, s. 101) "O günden itibaren çocuğun adına Nart Örüzmek pehlivan demeye başladılar."

Kır. Tat. Beşiginden **başlap** açlıq, xorluq, yoqsullıq, aqsızlıq içinde can çekişip kelgen, şeer ve köylerdeki fakir emekdar kütleleriniñ... (ETM, s. 96) "Beşikten itibaren açlık, horluk, yoksulluk, haksızlık içinde can çekişip gelen şehir ve köylerdeki emektar kitlelerin..."; Qaravul on eki yaşından **başlap** Qarasuvbazar betlerde ırğatlıq eterek, 1918 senesinde qızıllarnen Qrımdan ketken... (KTT, s. 135) "Karavul, on iki yaşından itibaren Karasuvbazar taraflarında ırğatlık ederek, 1918 yılında Kızıllar ile gitmiş..."; İşte şu künden **başlap** köy cemaatı bu töpeçikke Qalaçıq (kiçkene qala) maallesi adını bere. (KTT, s. 148) "İşte şu günden itibaren köy cemaatı bu tepeciğe Kalacık (küçük kale) mahallesi adını veriyor."

Kar. Astralmax kiuniundian **başlap**- yedi kiunliarindia yas olturganda... (KYY-2, s. 116) "Defin gününden başlayarak yedi gün yas tutarken... "

b. Sınırlama

"başlap" edatı bazı durumlarda bir diğer edatla birlikte kullanılarak iki olay, mesafe, zaman veya kişi arasında sınırlama bildirir, daha çok bir zaman dilimi, zaman sınırlaması yapar. Bu kullanım Türkiye Türkçesindeki "-den başlayıp.... -e kadar" anlamını verir.

Tat. İrteden **başlap** kiçke kader. (TTAS-I, s. 141) "Sabahtan başlayıp akşama kadar."; Urmannan **başlap** awılga çaklı. (TTAS-I, s. 141) "Ormandan başlayıp köye kadar."; Béréncé batalonnan **başlap** iñ arttagısına kader rotalar agıla bardılar. (TTAS-I, s. 141) "Birinci taburdan başlayıp en arttakisine kadar bölükler akın akın gittiler."

Kaz. M. Äwezov 1946 jıldan **başlap** qaytı bolğan waqıtqa deyin (1961) Qazaq Memlekettik Universitetinde jäne Qazaqstan Ğılımiy Akademiyasınıñ Ädebiyet İstitutında pedagogikalıq jäne ğılımiy jumıstarmen aylanıstı. (MÄ, s. 28) "M. Avezov 1946'dan başlayıp ölümüne kadar (1961) Kazakistan Devlet Üniversitesinde ve Kazakistan İlimler Akademisinin Edebiyat Enstitüsünde eğitim ve bilimsel faaliyetlerle uğraştı."

Baş. Böğöngö könden **başlap** bığa tiklém kém bulıp eşlewégézzé onotorğa boyoram. (BT, s. 160) "Bugünden itibaren buraya kadar kim olarak çalıştığınızı unutmanızı emrediyorum."; Stenağa söy qağıwzan **başlap**, öy tözöwge tiklém irzerzėñ yélkehėnde bulğan. (TDS, s. 106) "Duvara çivi çakmadan başlayıp, ev yapmasına kadar ensesinde olmuş."

Kkp. XIII äsirlerden **başlap** XVII äsirlerge şekemgi Oraylıq häm Orta Aziyada jasağan xalıqlar... (KK, s. 12) "13. yüzyıllardan başlayıp 17. yüzyıla kadarki Oraylık ve Orta Asya'da yaşayan halklar..."

Nog. Erteden **başlap** keşke deyim kullık kızuvında baradı. (GNY, s. 279) "Sabahtan başlayıp akşama kadar iş tam kıvamında gidiyor."

Kar.-Bal. Xafızden **başlap** maña deriçi sizge kim nazmu etmegendi? (TDS, s. 105) "Hafız'dan başlayıp bana kadar size kim şiirini ayırmamış."; Maradan **başlap** Narsanağa deri ullan col işlenedi. (TDS, s. 105) "Mara'dan başlayıp Narsana'ya kadar büyük yol yapıyor."

Kır. Tat. Bu ulu şair ve kompozitorınıñ xalq türkülerine çevirilip ketken şiirleri XVIII asırınıñ ortalarından **başlap**, bugünge qadar... yırlanıp kelmektedirler. (ETM, s. 17) "Bu büyük şair ve bestekârın halk türkülerine dönüşen şiirleri 17. yüzyılın ortalarından başlayıp, bugüne kadar... şarkı olarak söylene gelmektedir."

Kar. Da yazılğan, **başlap** tabanından ayaxnın da başxa dieyin yoxtur anda biutiun orun. (KYY-1, s. 163) "Ayak tabanından başlayıp başa kadar, orada hiç yer olmadığı yazılmıştır."; ... da vattı İyovnu yaman çıban bıla, **başlap** tabanından ayagının da tiobiasinia dieyin. (TDS, s. 104) "... ve İyov'u (Eyyub'u) ayağının tabanından başlayıp tepesine kadar kötü çıban ile yaraladı."

c. Başlangıç

Kar. Tienri kırdı bar tunguçnu yerindia Mitsrinin, **başlap** tunguçundan Paronun. (KYY-2, s. 37) "Tanrı, Paro'nun evlâdından başlayarak Mısır ülkesindeki bütün ilk çocukları kırdı."; Kiyovniun da kielinnin tiorivçiuiliari dağı uruvlarının eli, yıllarına kioria bir yergiadia, **başlap** agaraxtan, oltursunlar. (KYY-2, s. 55) "Damadın ve gelinin akrabaları ve aile halkı, yaşlarına göre bir safta, büyük ağabeylerinden başlayarak oltursunlar."; Yumuşçu yaşlılarga kovuşnu kiel'tirsın, agaraxtan **başlap**, yaşlılar biriar

tamçı içsinler. (KYY-2, s. 117) "Hizmetkâr, en büyükten başlayarak yas tutanlara kadeh getirsin ve yas tutanlar birer damla içsinler."

39. Baylanışlı

Yapısı:

Baylanışlı "bağlantılı, bağlı, ait, ilgili". Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçelerinde yönelme hâlimden sonra kullanılan ve ilgi bildiren bir edattır. Bu edat bağ "ip, bağ (mecazî: bağ, ilgi) kelimesine bağlı olarak bay+la-n-ıs+lı (< bağ+la-n-ış+lı) şeklinde çözümlenebilir. R. R. Arat bağ kelimesinin ba- "bağlamak" fiilinden -g eki (< ba-g) ile oluştuğunu söyler²²⁵. Kaz. baylanıstı, Kırg. baylanıştuu, Kkp. baylanışlı.

Kullanımı:

a. İsmın Yönelme Halinden Sonra Kullanımı

Kaz. Jazuwşınıñ özi bolğan şet eldik sayaxatlarına **baylanıstı** şığarmaları. (MÄ, s. 30) "Yazarın yabancı ülkelere yaptığı seyahatlerle ilgili eserleri."

Kırg. Negizgi şılto atamdın den sooluguna **baylanıştuu** cürgüzülüptür. (AG, s. 59) "Asıl sebep babamın vücut sağlığına bağlı olarak kullanılır."; Mina, misalga börtürüktörgö **baylanıştuu** okuyanı alalı. (KA, s. 492) "İşte, meselâ, kurt yavrularıyla ilgili olayı ele alalım."

Kkp. Olardıñ Aralğa **baylanışlı** pikirlerinden kısqaşa keltirip öteyik. (ADM, s. 26) "Onların Aral'a ait fikirlerinden kısaca örnekler verelim."; Arıslanıñ obrazına **baylanışlı** qaharmanlıq dâstanlarda jiyi uşirasatuğın ertektegidey fantaziyalıq epizodlar bar. (KK, s. 34) "Arıslan'ın şahsiyetine bağlı kahramanlık destanlarında kısmen rastlanılan masal gibi fantastik epizotlar var."; Dâstannıñ turmısqa **baylanışlı** bölümünde küyewlew, toy, at şabıs, ılaq sıyaqlı xalıqtın dâstürleri ustalıq penen körsetiledi. (KK, s. 41) "Destanın hayata ait bölümünde evlenme, düğün, at yarışı, oğlak gibi halkın gelenekleri ustalıkla anlatılır."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1.İşaret Zamirinin Yönelme Halinden Sonra Kullanımı

Kaz. Osığan **baylanıstı** bir ğana jaydı ayta keteyik. (MÄ, s. 17) "Şuna ait bir hususa değinelim."; Ol oğan **baylanıstı**. (KTS-2, s. 33) "O, ona bağlı."

Kırg. Oşogo **balanıştuu** Avdiy cakasin ökünütüçülüktü kañça colu oylonbodu. (KA, s. 330) "Buna bağlantılı olarak Avdiy, yakasını avuçlayıp nice kez pişmanlığını düşünmedi mi?"

Kkp. Ülkeniñ keleşegi de tap usığan **baylanışlı**. (ADM, s. 27) "Ülkenin geleceği de işte şuna bağlı."

²²⁵Reşid Rahmeti Arat, agm., s. 1048

b.2.Dönüşlülük Zamirinin Yönelme Halinden Sonra Kullanımı

Kkp. Bəri de özine **baylanışlı**. (KTTS-I, s. 171) "Hepsi de kendisine ait."

c.İsim-fiilin Yönelme Halinden Sonra Kullanımı

Kırg. İygilik emgektin artık boluşuna **baylanıştuu**. (KTTS, s. 79) "Başarı emeğin fazla olmasına bağlı."

Kkp. Joqarıdağı pikirlerdiñ hemmesi de tiyqarınan dästannıñ geroyları qızlardan bolıwına **baylanışlı** epos küte eski dewirlerde payda bolğan degen juwmaqqa keledi. (KK, s. 9) "Yukarıdaki fikirlerin hepsi de esasen destan kahramanlarının kızlardan oluşmasına bağlı destanın çok eski devirlerde ortaya çıktığı sonucuna varır."; Bul jerde köp ğana nârseler suw mâsesesiniñ şeşiliwine **baylanışlı**. (ADM, s. 26) "Bu yerde çoğu şeyler bölgedeki su meselesinin çözülmesine bağlı."; Hâzir Qaraqalpaq mämleketlik pedinstitutınıñ jabılıp qalıwına **baylanışlı** avtonom respublikada muğallimler jetispey atırğanda... (ADM, s. 82) "Şimdi Karakalpak Devlet Eğitim Enstitüsünün kapanmasına bağlı özerk cumhuriyette öğretmenler yetişmezken ..."

Görevi:

a. İlgı

Kaz. Jazuwşınıñ özi bolğan şet eldik sayaxatlarına **baylanıştı** şıǵarmaları. (MÄ, s. 30) "Yazarın yabancı ülkelere yaptıǵı seyahatlerle ilgili eserleri."; Osıǵan **baylanıştı** bir ğana jaydı ayta keteyik. (MÄ, s. 17) "Şuna ait bir hususa deǵinelim."; Ol oǵan **baylanıştı**. (KTS-2, s. 33) "O, ona bağlı."

Kırg. Negizgi şılto atamdın den sooluguna **baylanıştuu** cürgüzülüptür. (AG, s. 59) "Asıl sebep babamın vücut saǵlıǵına bağlı olarak kullanılır."; İygilik emgektin artık boluşuna **baylanıştuu**. (KTTS, s. 79) "Başarı emeğin fazla olmasına bağlı."; Oşogo **balanıştuu** Avdiy cakasın öktüntütüçülüktü kança colu oylonbodı. (KA, s. 330) "Buna bağlantılı olarak Avdiy, yakasını avuçlayıp nice kez pişmanlığını düşünmedi mi?"

Kkp. Dästannıñ turmısqa **baylanışlı** bölümünde küyewlew, toy, at şabıs, ılaq sıyaqlı xalıqtın dästürleri ustalıq penen körsetiledi. (KK, s. 41) "Destanın hayata ait bölümünde evlenme, düğün, at yarışı, oǵlak gibi halkın gelenekleri ustalıkla anlatılır."; Bəri de özine **baylanışlı**. (KTTS-I, s. 171) "Hepsi de kendisine ait."; Bul jerde köp ğana nârseler suw mâsesesiniñ şeşiliwine **baylanışlı**. (ADM, s. 26) "Bu yerde çoğu şeyler bölgedeki su meselesinin çözülmesine bağlı."

40. Baylavlu

Yapısı:

Baylavlu "ait, ilgili, bağlı". Kumuk Türkçesinde yönelme hâlimden sonra kullanılan ve "baylanışlı" gibi ilgi bildiren bir edattır. Bu edat, bağ "ip, bağ (mecazî: bağ, ilgi) kelimesine bağlı olarak bay+la-v+lu şeklinde çözümlenebilir. Kum. baylavlu.

Kullanımı:

a. İsmi Yönelme Halinden Sonra Kullanımı

Kum. Yomaqlardağı hayvan xıyallar adamları aşavunda bolağan har türlü zatlağa baylavlu bolup tuva. (KYX, s. 6) "Masallardaki hayvan suretleri, insanların hayatında olan her türlü şeye bağılı olarak doğar."; Şo yomaqlarda adamları türtüşüvü, qılıqğa, edepge balavlu xasiyatları bek tiziv kelpetlene. (KYX, s. 6) "Bu masallarda insanların mücadelesi, karaktere, ahlâka ait özellikleri çok güzel olarak tasvir ediliyor."; Şu sözlükge baylavlu bolğan barı da taklifleni va zameçaniyalanı tüpdegi adresler bulan yazıp bildirmekni tileybiz. (KRS-2, s. 9) "Bu sözlükle ilgili olan bütün tekliflerinizi ve düşüncelerinizi aşağıdaki adreslere yazıp bildirmenizi istiyoruz."

Görevi:

a. İlgisi

Kum. Yomaqlardağı hayvan xıyallar adamları aşavunda bolağan har türlü zatlağa baylavlu bolup tuva. (KYX, s. 6) "Masallardaki hayvan suretleri, insanların hayatında olan her türlü şeye bağılı olarak doğar."; Şo yomaqlarda adamları türtüşüvü, qılıqğa, edepge balavlu xasiyatları bek tiziv kelpetlene. (KYX, s. 6) "Bu masallarda insanların mücadelesi, karaktere, ahlâka ait özellikleri çok güzel olarak tasvir ediliyor."; Şu sözlükge baylavlu bolğan barı da taklifleni va zameçaniyalanı tüpdegi adresler bulan yazıp bildirmekni tileybiz. (KRS-2, s. 9) "Bu sözlükle ilgili olan bütün tekliflerinizi ve düşüncelerinizi aşağıdaki adreslere yazıp bildirmenizi istiyoruz."

41. Bélen

Yapısı:

Bélen "ile, ile birlikte, ile beraber". Diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi Kuzey Türk lehçelerinde de kullanımı en yaygın olan edattır. Yalın hâlden ve tamlama halinden sonra kullanılan bu edatın, Kuzey Türk lehçelerinde değişik fonetik varyantlarıyla oldukça geniş bir kullanımı görülmektedir. Tat. bélen, ilen, Kaz. -menen, -mAn, -bAn, -pAn, Kırg. menen, Baş. ménen, ilen, Kkp. menen, benen, penen, Kum. bulan, Nog. mInAn, mAn, bAn, pAn, Kar.-Bal. bla, Kar. bıla, -ba, -bia.

Bu edat Tatar, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Kumuk, Nogay, Karaçay-Balkar Türkçelerinde kendinden önce gelen kelimeye bitişmez, ayrı yazılır. Karay Türkçesinde hem bitişik hem ayrı, Kazak Türkçesinde ise geldiği kelimeye bitişik yazılır.

Kuzey grubu Türk lehçelerinin bazılarında ayrı olarak, bazılarında da kalıplaşmış şekilde kullanımı görülen bu edat, Eski Türkçede "birle" olarak görülmektedir²²⁶. "birle" edatı tarihi gelişim seyri içerisinde bazı lehçelerde kalıplaşmış, bazı lehçelerde de şekil

²²⁶Mustafa Öner, a.g.e., s. 135

değiştirerek bugünkü durumuna geçmiştir. Eski Türkçedeki "birle" edatı Tatar Türkçesinde bugün "bélen" şekline dönüşmüştür²²⁷. Tatar Türkçesinin tarihî dönemlerinde "bérlé", "-ben²²⁸", "béle²²⁹", "bérlen²³⁰", şekillerine rastlanmaktadır. Örnekleri şunlardır: Tat. Tırmıy cırné, art ayağı **bérle** taşlıy komnarın. (TG-II, s. 312) "Yeri tırmalıyor, arka ayağı ile kumları fırlatıyor."; Komandalar kilüben taraldılar avılga. (TG-II, s. 312) "Emir gelmesiyle askerler köye dağıldılar."; Yégét bulsañ-yégét bul, Arıslan kıyék kébék bul, gayret **béle**, köç **béle** taşlan doşman östéne. (TTAS-I, s. 146) "Yiğit isen yiğit ol, Arıslan geyik gibi ol, gayret ile, güç ile atıl düşman üstüne."; Nindiy bér dert **bérle**n kalem sızsam da kegaz östéne; oçmıy evvelgé cüler, saf, yeş mehebbet çatkısı. (BKT, s. 136) "Ne biçim bir hevesle kalem çizsem de kağıt üstüne; uçmuyor evvelki çılgın, saf, genç sevgi kıvılcımı."

Kırgız Türkçesinde bugün yalnız "menen" kullanımı vardır. "menen" şekli, gerileyici benzeşme sonucunda "bilen" (<birle-n) şeklinden gelmektedir²³¹. Bu edat Kazak Türkçesinde kalıplaşmıştır. Kazak Türkçesinde "-menen" şekilleri olmakla birlikte "-menen" edatının hece yutumu sonucunda kısalmasıyla "-men" şekli ortaya çıkmıştır. "-menen" şekli daha çok eski metinlerde görülüp kullanımı yaygın değildir. Kazak Türkçesinde, "-menen" ve kısalmış "-men" şekli, ünlüyle biten kök ve gövdelerde kullanılırken, ünsüz uyumundan dolayı, tonlu ünsüzlerden sonra "-benen/-ben" ve tonsuz ünsüzlerden sonra da "-penen/-pen" şekilleri kullanılır²³².

Başkurt Türkçesinde bu edat bugünkü metinlerde "ménen" şeklindedir. Başkurt Türkçesinde, yaygın olmamakla birlikte, "birlen" şekli de görülmektedir²³³. Baş. Yaşlılıq **bérle**n tıyıl. (BTG, s. 104) "İyilikle sus."

Karakalpak Türkçesinde geldiği kelimedenden ayrı yazılıp ünlülerden ve bazı tonlu ünsüzlerden sonra "menen", n, ñ, z ünsüzlerinden sonra "benen" ve tonsuz ünsüzlerden sonra da "penen" şekliyle kullanılır²³⁴. Kumuk Türkçesinde "bulan" olup tek şekillidir ve geldiği kelimedenden ayrı yazılır. Kumuk Türkçesinde "bulan" edatı n, m, ñ ile biten kelimelerden sonra kullanılırken edatın başındaki b harfi m gibi söylenir, ancak bu telaffuz şekli yazıda gösterilmez. Meselâ: anam **mulan** (annem ile), atañ **mulan** (baban

²²⁷Mustafa Öner, *age.*, s. 137

²²⁸M. Z. Zekiyev, F. A. Ganiyev, K. Z. Zinnetullina (red.), *Tatarskaya Grammatika-II*, Morfologiya, Kazan 1993, s. 312

²²⁹L. T. Maxmutova-M. G. Möxemmediyev-K. S. Sabirov-Ş. S. Xanbikova (Red.), *Tatar Télénéñi Aflatmalı Süzlégé-I*, Kazan 1977, s. 146

²³⁰Mustafa Öner, *age.*, s. 136

²³¹Mustafa Öner, *age.*, s. 137

²³²Mustafa Öner, *age.*, s. 137

²³³Suzan S. Tokatlı, *Başkurt Türkçesi Grameri*, Erciyes Ün. SBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Kayseri 1994, s. 103

²³⁴Ceyhun Vedat Uygur, *Karakalpak Türkçesi Grameri*, Denizli 2001, s. 93

ile), aytğan **mulan** (söylemek ile) şeklinde telaffuz edilir, ama yazıda, anam **bulan**, atañ **bulan**, aytğan **bulan** şeklinde yazılır²³⁵.

Nogay Türkçesinde ses uyumlarına bağlı olarak altı çeşidi (mAn, bAn, pAn) görülmektedir. Folklorik eserlerde "mınan ve minen" şekilleri de görülen bu edat, kısalarak "mAn" şekline dönüşmüştür. "minen" edatı, birle>birle+n>bilen>binen>minen şeklinde gelişmiş olup, son olarak man/men şekline dönüşmüş olmalıdır²³⁶. Nogay Türkçesinde, Kazak ve Karakalpak Türkçelerinde olduğu gibi, ünlüyle biten kök ve gövdelerde sonra "mAn", tonlu ünsüzlerden sonra "bAn" ve tonsuz ünsüzlerden sonra da "pAn" şekilleriyle kullanılır. Edat, kendisinden önce gelen kelimeye tabi olarak ünlü uyumuna uyar. Karaçay-Balkar Türkçesinde ise "bla" şeklinde olup geldiği kelimedenden ayrı yazılır.

Karay Türkçesinin bugünkü metinlerinde bu edat "bıla" şekliyle ve "bıla" dan ekleşmesi muhtemel olan ve uyuma göre şekillenen, kalıplaşmış "-ba" ve "-bia" şekilleriyle kullanılmaktadır. Atasözleri gibi eskiden kalan kalıplaşmış şekillerde, "bilian" şekliyle de görülmektedir. Meselâ: Kar. Kaşık ilen aş biergian sabı **bilian** kioz çıkarır. (KRPS, s. 368) "Kaşık ile yemek veren, sapı ile göz çıkarır."

Yukarıda değişik varyantları gösterilen bu edatın eski "birle" şeklinden geldiği anlaşılmaktadır. "birle" kelimesinin kökeniyle ilgili birçok görüş ileri sürülmüştür. Bunlar içerisinde en yaygın olanı kelimenin bir ve ile kelimelerinin (bir+ile) birleşmesiyle oluştuğunu savunan görüşlerdir. K. Brockelman²³⁷, Muharrem Ergin²³⁸, Necmettin Hacıeminoğlu²³⁹, Tahsin Banguoğlu²⁴⁰, Haydar Ediskun²⁴¹, Mecdut Mansuroğlu²⁴² kelimenin, bir+ile>birle şeklinde oluştuğunu söylerler. K. Grönbech birle kelimesindeki -le'nin kuvvetlendirme edatı olduğunu belirtir²⁴³. A. Von Gabain ve Zeynep Korkmaz bunlardan farklı olarak birle'nin biril- (bir+i-l-) "birleşmek, bir olmak, bir araya gelmek" fiilinin zarf-fiil biçimi (birle < biril-e) olduğunu söylerler²⁴⁴. Birle şeklinin yanında Eski Türkçede kullanımı görülen "birlen" şeklinin kökeniyle de ilgili farklı görüşler mevcuttur. Mustafa Öner ve Kotwicz'e göre sonda bulunan -n eski vasıta hâli ekidir²⁴⁵. N. Poppe,

²³⁵İ. A. Kerimov-A. B. Axmedov, *Qumuq Til*, Maxaçkala 1965, s. 143

²³⁶Ayten Atay, *Nogay Türkçesi Grameri*, Erciyes Ün. SBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri 1998, s. 204

²³⁷E. V. Sevortyan, *Etimologičeskiy Slovar Tyurskix yazıkov, Obşçetyurkskiye i mejtyurskiye osnovı na bukvu "B"*, Moskva 1978, s. 150;

²³⁸Muharrem Ergin, *age.*, s. 370

²³⁹Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, s. 22

²⁴⁰Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara 1995, s. 185

²⁴¹Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1985, s. 286

²⁴²Mecdut Mansuroğlu, "Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları", *TDAY-B* 1955, TDK Yay., Ankara 1988, s. 62

²⁴³K. Grönbech, *age.* s. 31

²⁴⁴A. Von Gabain, *age.*, s. 93, Zeynep Korkmaz, *age.*, s. 65

²⁴⁵Mustafa Öner, *agm.*, s. 16; E. V. Sevortyan, *age.*, s. 151

M. Rasanen²⁴⁶ ve H. Mirzezade²⁴⁷ ise birlen kelimesini bir+le-n şeklinde göstererek sondaki -n'nin zarf-fiil eki olduğunu belirtmişlerdir. A. N. Kononov da kelimeyi bir+le+n şeklinde ayırmış, +le ve +n için ek demiş, ancak eklerin ne eki olduğuna değinmemiştir²⁴⁸.

Kullanımı:

a. İsmiñ Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Xuca igtibar **bélen** tuñlap torqaç daça xucasına eytken: -Daçağız miña bik oşıy. (XNM, s. 74) "Hoca dikkatle dinleyince, yazlık sahibine demiş: -Yazlığımız benim çok hoşuma gidiyor."; İšekneñ kıçkıruwına karap yorttalığına ışanasın, ak sakalım **bélen** miña ışanmıysın, -digen. (XNM, s. 81) "Eşeğin anırmasına bakarak evde olduğuna inanıyorsun, ak sakalım ile bana inanmıyorsun, demiş."; Çiçagov komandalığında opolçeniede katnaşuçılar xerbi tertip **bélen** Kazanka yilgasınıñ uñ yak yarı buylap üteler. (XA, s. 47) "Çiçagov başkanlığında savaşa katılanlar, askerî tertip ile Kazanka nehrinin sağ tarafındaki sahil boyunca geçiyorlar."

Kaz. Adam balası özi qay jolda, qay maydanda jürse, sol maydandağı kisimenen sırlas boladı. (BKT, s. 116) "'İnsanoğlunun kendisi hangi yolda, hangi meydanda yürütse, o meydandaki insanla sırdaş olur."; Osı oymen öziniñ jay-küyin ayta bastadı. (MÄ, s. 192) "Bu düşünceyle, kendi hâlini anlatmaya başladı."; Biz ıqılaspen tıñdaytıñdığımızdı bildirdik. (MÄ, s. 157) "Biz huşu içerisinde dinleyeceğimizi bildirdik."

Kırg. Irakmat, men başka maşına **menen** kiteyin. (AG, s. 2) "Teşekkür ederim, ben başka araba ile gideyim."; Közüñüñ kıyığı **menen** anı karayt da turat. (BKT, s. 255) "Gözünün ucuyla ona bakıp duruyor."; Boston anı karagan çok, terezge barıp, muştumu **menen** kakkıladı. (KA, s. 468) "Boston ona bakmadı, pencereye gidip, yumruğu ile vurdu."

Baş. Miné igtibar **ménen** tuñlağas, ular awılğa kiterge buldılar. (BT, s. 123) "Beni dikkatle dinleyince, onlar köye gitmeye karar verdiler."; Almuş irge diqqet **ménen** qaranı la yılandarzın béréhé ikenén tanını. (Ark., s. 89) "Almuş adama dikkatle baktı ve yılanlardan birisi olduğunu anladı."; Aldığızğa oşolay kilép başıwım uşal niyet **ilen** tügél. (Ark., s. 81) "Karşınıza bu şekilde gelip dikilişim kötü niyet ile değil."

Kkp. Usınday sebepler **menen** bul taraw awızeki xalıq ädebiyatı-dep ataladı. (ET, s. 40) "Bu gibi sebepler dolayısıyla bu dal, sözlü halk edebiyatı diye adlandırılıyor."; Al ädebiyat bolsa söz **benen** süwret salıw. (ET, s. 17) "Edebiyat ise, söz ile resim yapma sanattır."; Dästanniñ turmısqa baylanışlı bölümünde küyerlew, to, at şabıs, ilaq sıyaqlı

²⁴⁶E. V. Sevortyan, *age.*, s. 151

²⁴⁷H. Mirzezade, *Azerbaycan Dilinin Tarixi Morfologiyası*, Bakı 1962, s. 319

²⁴⁸A. N. Kononov, *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka*, Moskva-Leningrad 1956, s. 314

xalıqtın дәstürleri uskalıq penen körsetiledi. (KK, s. 41) "Destanın hayata ait bölümünde evlenme, düğün, at yarışı, oğlak gibi halkın gelenekleri ustalıklı anlatılır."

Kum. Sabançını özünü qolu bulan ösdürgen yemiş bavu bolğan. (KT5, s. 10) "Çiftçinin kendi eliyle yetiştirdiği meyve bahçesi varmış."; İbragim tezlik bulan tüşüp qaray. (KYX, s. 50) "İbrahim hızla inip bakıyor."; Bir sañırav arba bulan satmağa soğan alıp bara bolğan. (KYX, s. 262) "Bir sağır, araba ile soğan satmaya gidiyormuş."

Nog. Kalmık nege ese de buga bir yaman közi men karagan, em Marcannıñ yüregi onı sezdi. (NL, s. 157) "Nedense Kalmık, buna kötü bir nazarla bakmış ve Mercan'ın yüreği de bunu sezmiş."; Şaxim ulınıñ ömri em kullığı bizim oblasttıñ yaşavı mınan, sotsializmniñ yenüvi üşin Karaşay-Şerkeş yeriniñ xalklarınıñ ozgargan üyken em kanıgıslı küresi minen üzilgisiz baylangan. (YY, s. 70) "Şahim oğlunun ömrü ve çalışması bölgemizin hayatıyla, sosyalizmin gelmesi için Karaşay-Çerkez bölgesi halklarının geçirdiği büyük ve azimli mücadelesiyle sıkı sıkıya bağlıdır."; Altı yıldı Batal maraz ban ötkerdi. (YY, s. 112) "Batal altı yılını hastalıkla geçirdi."; Kart pan tuslas kele berip, Aziz attıñ tizginin tarttı da toktadı. (TEL, s. 17) "Aziz, ihtiyar ile karşı karşıya gelince, atının dizginini çekti ve durdu."

Kar.-Bal. Askerleri bla bara barıp, Xazna suwuna cetgendi. (MKXPÇ, s. 44) "Askerleriyle giderek, Hazna ırmağına yetişmiş."; Ol elde ariwluq bla ayılğan Akbilek atlı bir qız bolğandı. (MKXPÇ, s. 51) "O ilde güzelliği ile söylenen Akbilek adlı bir kız varmış."; 1941-1956 cıllada Qaraşayda awuz çığarmalanı işi bla küreşirge oñ kelmeydi. (KXEBC, s. 41) "1941-1956 yılları arasında Karaşay bölgesinde sözlü eserler işi ile uğraşmak kolay değildi."

Kar. Sandır ol kişigia ki uriumiasia kieniaşı bila tanıvçılarnın. (DMÇ, s. 5) "Ne mutlu o kişiye ki, günahkârların öğüdüyle hareket etmez."; Arslanba arslan bol, kozuba-kozu, esekbia esek bolmagın. (GKY, s. 160) "Arslanla arslan ol, kuzuyla kuzu ol, eşekle eşek olma."; Siz-die öziuyuzgia öz kiuçiyuzbia üv kondarıyız. (MKÜ, s. 100) "Sizde kendinize, kendi gücünüzle ev yapınız."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Méne indé sin söyleş alar bélen. (TE, s. 30) "İşte şimdi sen onlar ile konuş."

Kaz. Men sizdi ädeyi körgeli, sizben tanısqalı jäne aqıldasqalı keldim. (BKT, s. 233) "Ben bilhassa sizi görmek, sizinle tanışmak ve akıl danışmak için geldim."; Sizben tanısqalı köp bolğan sıyaqtı. (BKT, s. 233) "Sizinle tanışalı çok olmuş gibi."

Kırg. Bizdin siz menen süylöşö turgan sözübtüz bar. (BKT, s. 254) "Bizim sizinle konuşacak sözümtüz var."; Alar menen cayma-cay oturup, eñ-erkin süylöşüp cattı. (AG, s. 65) "Onlarla rahatça oturup, serbestçe konuştu."

Baş. Ular **ménen** böte il, böte xalıq ğorurlana. (BT, s. 29) "Onlarla bütünülke, bütün halk gurur duyuyor."

Kar.-Bal. Ala **bla** onow, kengeş etgendi. (MKXPÇ, s. 27) "Onlar ile fikir alışverişinde bulunmuş."; Qaraşaway da ala **bla** bolğandı. (MKXPÇ, s. 94) "Karaşaway da onlar ile birlikteymiş."

b.2. Kişi Zamirinin Tamlama Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Yeş gomérém sinéñ **bélen** erem buldı. (XNM, s. 147) "Genç ömrüm senin ile haram oldu."; Bérkönné Xuca bazarda tanış bulmagan bér kéşéné oçratıp anıñ **bélen** küreşken. (XNM, s. 138) "Bir gün Hoca pazarda tanımadığı bir adama rastlayıp onunla görüşmüş."; Ülem indé min siznėñ **bélen**, cefalanıp ülem! (TE, s. 30) "Ölüyorum şimdi ben sizin ile, cefalanıp ölüyorum"

Kaz. Käybir jağdaylarda onimen kelispewge de boladı. (Jel., s. 57) "Bazı konularda onunla anlaşmamazlık da olur."

Kırg. Sapar meni **menen** kol alıştı. (AG, s. 23) "Sapar benimle tokalaştı."; Men bolbosom başka birö seni **menen** sözsüz tar coldo bet kelişmek. (KA, s. 192) "Ben olmasam da, mutlaka başka birisi seninle bu dar yolda karşılaşacaktı."; Men anı **menen** tantsıga birinçi colu tüştüm. (AG, s. 14) "Ben onunla ilk kez dans ettim."

Baş. Ul minéñ **ménen** uqığan kurstaş qız iné. (BT, s. 52) "O, benimle aynı kursta okuyan kız idi."; Hinéñ **ménen** üzém de baram. (XBT, s. 245) "Seninle birlikte kendim de gideceğim."; Miñe unıñ **ménen** terjemesé sifatında yörörge tura kildé. (BT, s. 50) "Bana da onun ile tercüman olarak gezmek nasip oldu."; -Bézzéñ töşkölok ezér bit. Belki, bézzéñ **ménen** tamaq yalğap alırhıız? -tiné. (BT, s. 208) "-Öğle yemeğimiz hazır. Belki, bizimle yemek yersiniz?, -dedi."; Min hézzéñ **ilen** xuşlaşırğa kildém. (Ark., s. 81) "Ben sizinle vedalaşmaya geldim."

Kkp. Kim meniñ **menen** güresip çıqsa, men ogan küyewge çığaman. (KK, s. 14) "Kim benimle güreşip beni yenerse, onunla evleneceğim."

Kum. Olay busa sen gel meni **bulan**, men aytıp haqını da alıp berermen. (KYX, s. 25) "Öyleyse, sen benimle gel, ben ona söyler, senin hakkını da alıp veririm."; Meni **bulan** avlaqğa gel, kırdı ariv sular, salqınlı terekler bar. (KYX, s. 221) "Benimle tarlaya gel, kırdı güzel sular, serin ağaçlar var."; Hali seni **bulan** gelecekmen va sağa nasip bolğanman-dey. (KYX, s. 204) "Şimdi seninle geleceğim ve sana nasip olmuşum, diyor."

Nog. Soñ onı **man** amanlasıp, öz yolu men ketedi. (TEL, s. 91) "Sonra onunla vedalaşıp kendi yoluna gitti."; Men onı **man** ne üşin amanlaspadım eken?! -dep kız knigaga karap oylandı. (TEL, s. 196) "Ben onunla niçin vedalaşmadım acaba?!, diyerek kız kitaba bakıp düşündü."

Kar.-Bal. Kişi wa: "Da sora, aqlıñı cetgen ceri ol ese, men seni **bla** başıma çaşaw etallıq tülme, süygen ceriñe bar" deb, qatını qıstab iygendi. (KXEBC, s. 28) "Erkek de: "Pekâlâ, senin aqlın ona yetiyorsa, ben seninle yaşayacak değilim, istediğin yere git" diye, kadını kovar."

Kar. Mienim **bıla** biylar biy boladırlar. (ŞM, s. 12) "Beyler benim sayemde bey olurlar."; Biz sienin**bia** barayıx, topları hadirliayık. (MKÜ, s. 62) "Biz seninle gidelim, topları hazırlayalım."; Biyangieyliar biznin **bıla** siuviar tiorıavçıularımız. (KKO, s. 37) "Sevgili törecilerimiz bizimle birlikte sevinsinler."; Mien siuviar sizni, dostlar,/Da bart kliagim bolma sizin**bia**. (KY, s. 66) "Ben seviyorum sizi dostlar, ve bütün dileğim sizinle olmak."

b.3. İşaret Zamirinin Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Méne siña felen pot ikmek, felen tenke akça hem şular **bélen** siña fatıxamrı birem. (XNM, s. 40) "İşte sana şu kadar pot* ekmek, şu kadar para ve bunlarla birlikte sana iyi dileklerimi veriyorum."

Kaz. Osımen bes-altı kün ötti. (MÄ, s. 75) "Bu şekilde beş altı gün geçti."

Kırg. Al tün oşo **menen** ötti. (KA, s. 102) "O gece, öylece geçti."

Kum. Börünü birden görüp qaçmağa da bolmay bular **bulan** getip qala. (KYX, s. 13) "Birden kurdu görünce kaçamıyor ve bunlar ile gitmek zorunda kalıyor."; Şolar **bulan** söz tağımlar tizigiz. (KT5, s. 77) "Bunlar ile söz grupları yapınız."

Kar.-Bal. Xarunnu qatını da **bıla bla** oqub, **bıla bla** boşağan edi. (OC, s. 193) "Harun'un hanımı da bunlar ile birlikte okuyup, bunlar ile okulu bitirmişti."; Qayda erkişi tişırıwnu, qayda tişırıw erkişini ala **bla** esin-añğısın tintedi, qayda birew kesini paxmusu **bla** tabılmaz rıxınını tabadı, alınmaz ülüşnü aladı. (KXEBC, s. 26) "Bazen erkek kadının, bazen kadın erkeğin bunlar ile hafızasını yoklar, bazen birisi kendi yeteneğiyle bulunmaz talihini bulur, alınmaz payını alır."

Kar. Da ulluluğu **bıla** şevagatlarıynın, ki alar **bıla** sakleysın bar ol korxuvçularını yaman uçurlardan. (KKO, s. 10) "Büyüklüğü ve merhameti ile, bütün kendinden korkanları kötü olaylardan korusun."

b.4. İşaret Zamirinin Tamlama Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Soldatlar monıñ **bélen** géne çiklenmiler. (XA, s. 63) "Askerler yalnız bunun ile sınırlı kalmıyorlar."; Şunıñ **bélen** sizneñ eş bétté, tigézlendé. (XNM, s. 44) "Şununla sizin işiniz bitti, eşitlendi."

Kaz. Sonımen keşe de, bugün de bizdiñ qasımızğa şaqırsam da kelmey otır. (BKT, s. 116) "Bununla beraber, dün de, bugün de yanımıza çağırırsam da gelmiyor.";

* pot: Eskiden Ruslarda 16,3 kiloluk bir ağırlık birimi, Rusça-Türkçe Büyük Sözlük, Multilingual Yay., İstanbul 1995, s. 740

Sonimen iske kirisemiz de, joldas jas injener. (BKT, s. 247) "Böylece işe girişiriz de, yoldaş genç mühendis."

Kırg. Anı **menen** azır eç kimdin işi cok. (BKT, s. 108) "Bununla birlikte, şimdi hiç kimsenin işi yok."; Siz menin ooz açıp aytkan sözümlö işendigiz, oşonu **menen** maga turmuşstun cañı kıyırın açıp berdiñiz. (KA, s. 68) "Siz, benim ağzımı açıp söylediğim söze inandınız, bununla bana hayatın yeni ufuklarını açıverdiniz."

Kkp. Birak, bunıñ **menen** de Araldı saqlap qalıw mümkün emes. (ADM, s. 58) "Ama, bunun ile de Aral'ı saklayıp korumak mümkün değil."; Al onıñ kásiyeti tek bunıñ **menen** ğana şeklenbeydi. (ET, s. 50) "Onun değeri yalnız bununla sınırlanamaz."; Lekin körkem şığarmada monolog hám dialoglardın xızmeti tek bunıñ **menen** şeklenbeydi. (ET, s. 74) "Ama sanat eserinde monolog ve diyalogların görevi yalnız bunun ile sınırlanamaz."

Kum. Ulan har gün qız turağan tülege gelip, munu **bulan** laqır etip, aşap, içip ytırıy. (KYX, s. 41) "Oğlan, her gün kızın olduğu evlere gelip, bunun ile sohbet edip, yiyip içip geziyor."

Nog. Em sonı **man** nogay literaturasında ol dramaturgiyadiñ negizin saluvşı da boladı. (YY, s. 74) "Ve o, bununla Nogay edebiyatında dram sanatının da temelini atıyor."; Sonı **man** nogay literaturası XIV-XV yüz yıllıkta tuvğan dep sanaladı. (TEL, s. 3) "Bununla (böylece) Nogay edebiyatı, 14.-15. yüzyıllarda doğmuş diye kabul ediliyor."

Kar.-Bal. Sen manğa bir ullu temir ılıtxın ber da, men anı **bla** qayadan taşla oyarman. (MKXPÇ, s. 46) "Sen bana büyük bir demir keski ver de, ben onunla kayadan taşlar oyarım."

Kar. Bunun **bıla** bilirmin ki siuvdiuy mieni. (DMÇ, s. 46) "Bununla bilirim ki beni sevdin."; Bununba siuviuliursiun, yaxşı sien kılarsın, şirinlik tabarsın. (ÇUT, s. 88) "Bununla sevilirsin, sen iyilik yaparsın, güzellik bulursun.";

b.5. Belirsizlik Zamirinin Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Kırg. Bityanın enesi koşularının biri **menen** de uruşpayt. (BKT, s. 255) "Bitya'nın annesi komşularının hiçbirisiyle de kavga etmiyor."

Baş. Ayırıp alırğa kerek Barsanı tiz érek, bér-béréhé **ménen** duğlaşıp almas boron. (Ark., s. 27) "Barsa'yı birbirleriyle dost olmadan önce, ayırıp almak gerek."

Kum. Şu eki de tekstni bir-biri **bulan** teñleşdirigiz. (KT5, s. 12) "Şu iki metni birbiriyile karşılaştırınız."

Kar.-Bal. Comaq aytxan adam kim bolsa da birew **bla** betleşib söleşgeni da boladı cımaqda. (KXEBC, s. 25) "Bilmece, bilmeceyi soran kim olursa olsun birisi ile karşılıklı konuşması da mümkündür."; Eki zatnı bir-biri **bla** söleşdirib da quraladı comaq. (KXEBC, s. 25) "Bilmece, iki varlık birbirisi ile konuşturularak da kurulur.";

Nart Sosuruq **bla** Celbıdır emegen bir birleri **bla** caw bolup, küreşe başlağandıla. (MKXPÇ, s. 95) "Nart Sosuruk ile Celbıdır dev birbirleriyle düşman olup, savaşımaya başlamışlar."

Kar. Barıba burulat başım, /Canım gadir çıxma. (KY, s. 97) "Hepsi ile başım dönüyor, canım çıkmaya hazır."

b.6. Dönüştürülük Zamirinin Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Baş. Döye bér yulı, 100 l samahı hıw ése ala, yeğni üzé **ménen** baytaq zapas hıw ala. (BT, s. 178) "Deve bir keresinde yüz litre kadar su içebilir, yani kendisiyle birlikte epeyce su stok ediyor."

Kar. Artur yaş ulanlarını öziuy**bia** alma. (MKÜ, s. 63) "Artur, küçük çocuklarını yanına alma."

b.7. Soru Zamirinin Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Ye eyt elé, möselmanlığıñı nerse **bélen** isbat ite alasıñ? (XNM, s. 40) "Söyle bakalım, müslümanlığıñı ne ile ispat edebilirsin?"; Ye, eyt elé, sin üzéñeñi gayépséz ikenléğéñe nerse **bélen** kürsete alasıñ? -dip soragan. (XNM, s. 51) " Peki, söyle hele, sen kendinin suçsuz olduğunu ne ile gösterebilirsin? diye sormuş."

Kkp. Bul konfliktıñ ne **menen** tamamlanıwın bir kudaydıñ özi bileci. (ET, s. 101) "Bu çatışmanın nasıl tamamlanacağını bir Allah'ın kendisi bilir."

Kar. Ulusum nie kıldım saya, da nie **bıla** yadattım sieni. (KYY-1, s. 79) "Ulusum ne yaptım sana ve ne ile yordum seni."; Nie **bıla** aruv étiar yaş ulan kieçinmiagin. (DMÇ, s. 137) Genç çocuk yolunu ne ile temizler."

c. İsim-fiilin Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Bu xel çinovniknın ülémé, dönyanı taşlap, tar kabérge kértüwé **bélen** beylengen. (XA, s. 61) "Bu durum memurun ölümü, dünyayı terkedip, dar kabire girmesiyle sonuçlanmıştır."; Emma yıllar ütüw **bélen** traditsiyelernéñ te'siré ikénçé planga küçe. (XA, s. 99) "Ama yılların geçmesi ile geleneklerin etkisi ikinci plana düşer."; Ul uramga çıguw **bélen**, xatını tereze açıp... (XNM, s. 118) "Onun sokağa çıkmasıyla, hanımı pencereyi açıp..."

Kırg. Azır al, küñü-tünü çapkılap talaada, aydoo ayantarına cer semirtkiçterdi çıgaruu **menen** alek. (AG, s. 12) "Şimdi o, gece gündüz koşturarak sürülecek toprakları gübrelemekle meşgul."; Suusun tez-tez almaştırıuu **menen** alekmin. (AG, s. 36) "Suyunu tez tez değiştirmekle meşgul oluyorum."; Buga çeyin Frunzenin mınçalık suluulugun baykabagan sıyaktuu aylanaga suktanuu **menen** delöörtü karaym. (AG, s. 44) "O ana kadar Frunze'nin bu kadar güzel olduğunu farketmemiş gibi etrafa hayranlıkla imrenerek bakıyorum."

Baş. Otryadı öske büldék te qaranğı töşöw **ménen** éşke totondoq. (BT, s. 94) "Müfrezeyi üçe böldük ve karanlığın çökmesi ile işe tutunduk."; Gölnefise apay, ulın küréw **ménen** başqa böte eseler kéwék uq, şatlığınan ilap yéberzé. (BT, s. 154) "Gölnefise abla, oğlunu görmesiyle, diğér bütün anneler gibi sevincinden ağladı."; Ular señgéldekten töşöw **ménen** uq atqa méneler. (BT, s. 167) "Onlar beşikten iner inmez ata binerler."

Kkp. Joqarıdağı pikirge qosılıw **menen** qaraqalpaqlar arasında jıynalğan etnografıyalıq materiallarğa süylene otırıp, T. A. Cdanko... (KK, s. 9) "Yukarıdaki fikre katılmakla birlikte, Karakalpaklar arasında topladığı etnografik malzemeye dayanan T. A. Cdanko..."; "Qırq qız"da detalların saqlaw **menen** amozonstvoda payda bolğan klasslardıñ ösip şıǵıw sistemasına baylanışlı amozonkalar syujeti ädewir ayqın kölinedi. (KK, s. 9) "Kırk Kız"da ayrıntıların saklanmasıyla birlikte, Amazon hikâyelerinden teşekkül eden kısımların ortaya çıkış sistemine bağlantısı, Amazonlar konusunda çok açık görünüyor."; Olardın waqıt ötiw **menen** köpisiniñ atı umıtılıp ketken. (KK, s. 15) "Zamanın geçmesiyle onların çoğunun adı unutulmuştur."

Kum. Tüpde qalğan yaşlar oğar ullanıw **bulan** tergev etip qoydu. (KT5, s. 12) "Aşağıda kalan çocuklar ona, büyük bir hayranlık ile bakıp gözden geçirdiler."; Xosar sesgenip sürünmegi **bulan** yığıldı. (KT5, s. 87) "Hosar, irkilip sendelemesiyle düştü."; Gren, Polatinskiy va Kavkaznı üyrenegen şolay özge alimler de qumuq yomaqları cıyıp **bulan** maşğul bolğanlar. (KYX, s. 8) "Gren, Polatinskiy ve Kafkasya'yı öğrenen bu gibi başka alimler de Kumuk masallarını toplamakla meşgul olmuşlardır."

Nog. Sosı birigüv okıtuvşılardıñ bilimlerin östirüv **men**, xalk arasında okımissızlıqtı yok eter üşin kâr etedi. (TEL, s. 10) "Bu birlik, öğrencilerin bilimlerini arttırmakla birlikte, halk arasında okumamışlığı yok etmek için çalışır."; Bolgan üşin Musadıñ atası sol ketüvi **men** ketip, artına kaytpadı. (NL, s. 166) "Fakat, Musa'nın babası o gidişle gidip, geri dönmedi."; Tek bulay kiyinip kelüv **men** kullıklardıñ kaynasuvı kelispeydi, dep oylandı kız. (YY, s. 170) "Yalnız böyle giyinip gelmekle, işlerin hareketlenmesi yakışmadı, diye düşündü kız."

Kar.-Bal. Leninni ayıwı **bla** "xalqnı köb ömürlük çıǵarmaları anı türlü-türlü awuqlada duniyalıqğa köz qaramın suratlaydıla". (KXEBC, s. 22) "Lenin'in dediği gibi "halkın asırlarca ürettiği eserler, onun çeşitli devirlerde dünyaya bakış açısını ortaya koyar."

Kar. Tuvğan kiuniumdian da ğaliegia dieyin; kaytuv **bıla** kiel'miadim. (KYY-1, s. 147) "Doğduğum günden şimdiye kadar, dönüş ile gelmedim."

d. Sıfat-filil Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Helak bulgan geroy isen kalgannar **bélen** söyleşe, alar bélen sawbullaşa. (XA, s. 35) "Helak olan kahraman sağ kalanlar ile konuşuyor, onlar ile vedalaşiyor."; Asıl buyawga töşken **bélen** karga kargalıktan çıkmas. (TTAS-I, s. 146) "İyi boyaya düşmekle karga kargalıktan çıkmaz."

Kaz. Teoriyalıq bilimi bolmağanımen jaqsı praktik. (Kök., s. 251) "Teorik bilgisi olmamakla birlikte iyi bir pratisyen."

Kırg. Caşırgan **menen** bolobu, kiyinki caştardın köpçülüğü kayın eneni kaalaşpayt. (AG, s. 6) "Saklamakla olur mu, şimdiki gençlerin çoğu kaynanayı istemiyor."; A sen bolosoñ bu eköönün birine cetpegeñiñ **menen** ekinçisine cettiñ. (AG, s. 92) "Sen ise bu ikisinden birine erişmemekle birlikte, ikincisine eriştin."; Karañğı tüşör **menen** Ismayıl ayıldı közdöy cönödü. (BKT, s. 136) "Karanlığın düşmesiyle Ismayıl köye doğru yöneldi."

Kkp. Bizde ädebiyat teoriyası tolıq izertlenbegen **menen** onıñ ayırım tarawları boyınşa teoriyalıq izertlewler alıp barıldı. (ET, s. 4) "Bizde edebiyat teorisi eksiksiz olarak hazırlanmamakla birlikte onun çeşitli kolları üzerinde teorik incelemeler yapıldı."; Ädebiyat massalıq pän bolğanı **menen** onıñ älwan-älwan sırları bar. (ET, s. 20) "Edebiyat toplumsal bir bilim olmasıyla birlikte onun çok farklı sırları vardır."; Berdaq häm Aciniyazlar ädebiyatşı bolmağanı **menen** de özleriniñ aytar oyların qosıqlarına sindirip jibergen. (ET, s. 38) "Berdak ve Haciniyazlar edebiyatçı olmamakla birlikte, söyleyecek düştüncelerini şiirlerine sindirerek yazmışlardır."

Nog. Tütün şıguvı toktaganı **man**, Yemet asıgıp Şavdir üyine kirip keldi. (GNY, s. 274) "Tütün çıkarımının bitmesiyle, Yemet aceyleyle Şavdir'in evine gelip girdi."

Kar.-Bal. Malqarlıları bla qaraçaylıları bir bölek sabiy cırları tartıxan-sozğan **bla**, dıñıl etiw, barmaq, qol bla baylamlıdıla. (MKXPÇ, s. 21) "Malkar ile Karaçaylıların bir kısım çocuk şarkıları; çekiştirmeyle, gıdıklamayla, parmak, el ile bağlantılıdır."

Görevi:

a. Vasıta

İşin, hareketin hangi araç yardımıyla yapıldığını belirtir.

Tat. Yaz, gaziz uglm, kara taktanı sız akbur **bélen**. (TTAS-I, s. 146) "Yaz, aziz oğlum, kara tahtayı çiz tebeşirle."; Şul kazları tayak **bélen** kusınnar. (XNM, s. 7) "Şu kazları sopa ile kovsunlar."; Abzarıñını yozak **bélen** biklep kuyarga kirek idé. (XNM, s. 128) "Ahırımı kilit ile kilitlemen gerekirdi."

Kaz. Orıs armiyasına aybalta, kus miltıq, ağaş nayzamen qarşı turuw esvastıq. (BKT, s. 136) "Rus ordusuna balta, saçma tüfeği, ağaç mızrakla qarşı durmak delilik."; Qayıqpen jüzip barğan olar qayırga sıqsa, qumı qurğaq jäne salqın boladı. (BKT, s. 237) "Kayıkla yüzüp gitti onlar, hayır olursa, kumu kurak ve soğuk olur."

Kırg. Butumdun uçü **menen** kök şiberdi kayra-kayra şilep cer tiktedim. (AG, s. 46) "Ayağımın ucuyla yeşil otlarla tekrar tekrar oynayıp yere baktım."; El taalayı degendi kol **menen** karmap, murun **menen** cıttap, köz **menen** körüp, tiş **menen** tiştep, kadimkidey baykap körüügö bolobu? (BKT, s. 137) "Halkın talihi denen şeyi elle tutup, burunla koklayıp, gözle görüp, dişle ısırıp, eskisi gibi anlayıvermek mümkün mü?"; Çalgı **menen** çabat, orok **menen** orot, tarak **menen** tarayt. (KTG, s. 329) "Tırpan ile biçer, orak ile vurur, tırmık ile tarar."

Baş. Harıbay, isémén işétkes, yérzegé furajqanı téşé **ménen** anhat qına éléktérép alıp, İnşarZıñ ayaq astına kiltérép te haldı. (BT, s. 26) "Sarıbay, adını duyunca, yerdeki kasketi dişiyle hafifçe ısırıp alarak, İnşar'ın ayağının önüne getirip bıraktı."; E miñe bér konvert birZéler Ze keme **ménen** yılğanı aşa sığarıp yéberZéler. (BT, s. 123) "Bana bir zarf verdiler ve kayık ile ırmağı geçirterek gönderdiler."; KüpérZen maşına **ménen** sığıp bula. (BT, s. 196) "Köprüden araba ile geçilebilir."

Kkp. Xattı mikroskop **penen** oqıdıq. (HKT, s. 242) "Mektubu mikroskop ile okuduk."; Adamlardı maşına **menen** ötkerdik. (HKT, s. 242) "Adamları araba ile gönderdik."; At **penen** ketti. (Kkp. T. G., s. 132) "At ile gitti."

Kum. Şol kitaplar **bulan** gelegen yıl başğa oxuvçular paydalanacağıñız siz unutmağız! (KT5, s. 5) "Bu kitaplardan gelecek yıl başka öğrencilerin faydalanacağını unutmayınız!"; Bir safırav arba **bulan** satmağa soğan alıp bara bolğan. (KYX, s. 262) "Bir sağır, araba ile soğan satmaya gidiyormuş."; Şolar **bulan** söz tağımlar tizigiz. (KT5, s. 77) "Bunlar ile söz grupları yapınız."

Nog. Köziniñ tübinnen akkan köz yasların kara yavlıgınıñı uşı **mana** sürtip, kutıldı xabarın Salimat ebey. (GNY, s. 273) "Salimat nine, güzünün altından akan gözyaşlarını kara örtüsünün ucuyla silerek, hikâyesini bitirdi."; Mine bizim maşınamız, tap asfalt töselgendey tegis kır yolu **man** aldığa şabadı. (GNY, s. 273) "İşte bizim arabamız, sanki asfalt döşenmiş gibi düz kır yolundan ilerliyor."

Kar.-Bal. Üyntü üstünden xalq comaqla bu zatla **bla** tolu baylanıbdıla. (KXEBC, s. 19) "Ev hakkındaki halk bilmeceleleri, bu eşyalar ile sıkı bağlantılıdır."; Teñleşdiriliwleni köbüsü qızını atı **bla** baylanıbdıla. (KXEBC, s. 24) "Eşleştirmelerin çoğu kız adı ile ilişkilendirilmiştir."; Sora uzun koridor **bla** kesini komnatçığına ketdi. (OC, s. 227) "Sonra, uzun koridordan kendi odasına gitti."

Kar. Suv **bıla** çerayımını yuvam. (MKÜ, s. 34) "Ben yüzümü su ile yıkarım."; Kara Tiengiz**bia** mien kietiam, tiemir yolnun yoxlugundan. (ÇUT, s. 134) "Demir yolu olmadığından, ben Karadeniz üzerinden gidiyorum."; Örkian**bia** bayladım/Atını kazıçexka (KY, s. 124) "Örken ile atı kazığa bağladım."

b. Birliktelik

Tat. Bérvakıt Xuca Nasrétdin, bér bay **bélen** öyine kaytıp barganda, bay 99 sum akça tapkan. (XNM, s. 18) "Bir zamanlar Nasrettin Hoca, zengin birisi ile evine dönerken, zengin adam 99 som akça bulmuş."; Bay, sarıgın ézlep kérgende, Xuca balaçaları **bélen** pılaw aşap utıra iken. (XNM, s. 24) "Bey, koyununu ararken içeri girdiğinde, Hoca çoluk çocuğu ile oturmuş pilav yiyormuş."; Béz bit sinéñ **bélen** çiklewéklé yañgır yawgan könné, kunaktan kaytkanda. bér yançık akça taptık. (XNM, s. 155) "Biz senin ile cevizli yağmur yağdığı gün, misafirlikten dönerken, bir kese para bulduk."

Kaz. Biz awıl iyesi Jortar aqsaqalmen äñgimeselip, qudıqtıñ jelke jağındağı tastaq töbeniñ basına taman kele jattıq. (MÄ, s. 149) "Biz, köyün sahibi Jortar aksakal ile söyleşerek, kuyunun arka tarafındaki taşlık tepenin başına doğru ağır ağır yürüdük."; Qasımızdağı eki-üş kisimen döñ basına kelip otırğan soñ, köñilge alğan tilekti ayttıq. (MÄ, s. 150) "Yanımızdaki iki üç kişiyle birlikte tepenin başına gelip oturduktan sonra, gönlümüzdeki dileği söyledik."; Ol janağı Jeksen avlında bir-eki kisimen til qatıp onımunı estip alğan eken. (BKT, s. 217) "O, aynı Jeksen köyünde bir iki kişi ile çene çalıp, bazı şeyler duymuştu."

Kırg. Kımbat Çıngız **menen** bin klassta okuyt. (BKT, s. 254) "Kımbat, Çıngız ile aynı sınıfta okuyor."; Men Sapardı enesi **menen** şaardan kelatkanda kördüm. (AG, s. 11) "Ben, Sapar'ı annesiyle şehirden geldiğinde gördüm."; Anı **menen** koştoşpoy ketüünü oylosom kabagım bürkölöp, cürögüm uygu-tuygu bolo tüşöyt. (AG, s. 40) "Onun ile görüşmeden gitmeyi düşünsem, kaşlarım çatılıp, yüreğim daralıyor."

Baş. Kürşéñ **mémen** tatıw bul. (BT, s. 152) "Komşun ile iyi geçin."; Boronço başqort qebileleré Urta Aziyala Boxara, Xiwa xanlığı hem başqa xanlıqtar **mémen** qızıw sawza itkender. (BT, s. 15) "Eski Başkurt kabileleri Orta Asya'da Buhara, Hive Hanlığı ve diğer hanlıklar ile sıkı ticaret yapmışlardır."; -Bézzéñ töşkölök ezér bit. Belki, bézzéñ **mémen** tamaq yalğap alırhıgız? -tiné. (BT, s. 208) "-Öğle yemeğimiz hazır. Belki, bizimle yemek yersiniz?, -dedi."

Kkp. Erpolat jıynalğan adamlar **menen** xoşlasıp ketti. (HKT, s. 243) "Erpolat toplanan adamlar ile vedalaşarak gitti."; Başqa da qaraqalpaq dāstanları **menen** bir qatarda "Qırıq qız" dāstanıñ analizleydi. (KK, s. 9) "Karakalpak dāstanlarıyla bir arada Kırk Kız dāstanını da tahlil eder."; Meniñ qıyalım seniñ **menen** usı jöninde söylesiw edi. (HKT, s. 244) "Benim hayalim bu konuda senin ile konuşmaktı."

Kum. Meni alğan soñ, meni **bulan** şunda yaşasın. (KYX, s. 96) "Beni aldıktan sonra, benim ile orada yaşarsın."; -Allah uçun, şu qatınnı meni **bulan** bizge yiberigiz. (KYX, s. 169) "Allah için, şu kadını benimle bize gönderiniz."; Men alıp barayım, gel meni **bulan** bizim üyge-, dep alıp gete. (KYX, s. 211) "Ben alıp gideyim, gel benimle bizim eve", diyerek alıp gidiyor."

Nog. Sogıspaga yav **mınan**, ketti Asan kavgaga. (TEL, s. 109) "Asan düşman ile savaşmak için savaşa gitti."; Bolat togayga yetedi, yilkışı **man** tanışadı. (GNY, s. 273) "Bolat çayıra gider, yilkıcı ile tanışır."

Kar. Bal. Ol da kesi canından ala **bla** ulla teñlik, şuyoxluq cürüte, namıs ete. (MKXPÇ, s. 4) "Onun kendisi de onlar ile iyi arkadaşlık, dostluk kuruyor, saygı gösteriyor."; Qaraşaway da ala **bla** bolğandı. (MKXPÇ, s. 94) "Karaşavay da onlar ile birlikteymiş."; Askerleri **bla** bara barıp, Xazna suwuna cetgendi. (MKXPÇ, s. 44) "Askerleriyle giderek, Hazna ırmağına yetişmiş."

Kar. Biyikliktia yulduz yulduzba tıyılın siozliaşiat. (ÇUT, s. 107) "Yüksekte yıldız yıldız ile gizlice söylüyor."; Biz dostlarımızba utrulaşmadıx. (MKÜ, s. 68) "Biz dostlarımız ile görüşmedik."; Siuviar dostşamba kioruştium. (MKÜ, s. 107) "Sevgili arkadaşım ile görüştüm."

c. Zaman

Zaman ilgisi bildiren kelimelerle birlikte kullanılarak, zaman ilgisi kurar.

Tat. İrte **bélen** kaynamakta bu bazar, kayda baksanı, anda tulgan sewdeger. (TG-II, s. 309) "Sabah ile (sabahleyin) bu pazar kaynıyor, nereye baksan, oraya dolmuş tüccar."; Bérkönné kiç **bélen** Xuca öyénnen çıgıp bara iken. (XNM, s. 98) "Bir gün gece ile (geceleyin) Hoca evinden çıkmış gidiyormuş."; Ye Xuca, mifia öç ay srok **bélen** öç sum akça birép torsançı. (XNM, s. 135) "Ya Hoca, bana üç ay süreyle üç som akça versene."

Kaz. Aldımen tuwğan, közi aşılgan küşikter jemdenip jadır. (MÄ, s. 58) "Öncelikle doğan ve gözleri açılan yavrular besleniyorlar."; Onı aldımen men bildim. (Kök., s. 316) "Onı öncelikle (ilk önce) ben bildim."

Kırg. Künü **menen**, tünü **menen** col cürdük. (KTG, s. 330) "Gündüzleyin, geceleyin yol yürüdük."; Oşon üçün aldı **menen** duşmandı cenış kerek. (BKT, s. 255) "Onun için öncelikle düşmanı yenmek gerek."; Erteñ **menen** Guram Dcohadze attardı tokugula dep buyurdu. (KA, s. 102) "Sabahleyin Guram Dcohadze, atları eğerlemeleri için emir verdi."

Baş. Partizandar yanına tañ **ménen** géne barıp yéte aldım. (BT, s. 123) "Partizanların yanına ancak tan vaktinde yetişebildim."; İртеgehén tañ **ménen** yulğa sıqtılar. (Ark., s. 28) "Ertesi gün tanla birlikte yola çıktılar."

Kkp. Bugün küni **menen** jıynağan metall sınıqların Quwanışbayğa tapsırdım. (HKT, s. 243) "Bugün gündüz topladığım metal parçalarını Kuvanişbay'a teslim ettim."; Qar, tünü **menen** jawdı. (Kkp. T. G., s. 132) "Kar, gece boyunca yağdı."; Tiyın azan **menen** jāne patşağa sālemge ötip baratırıp, bayağı qaraqustı tağı kördi. (KM, s. 45) "Tiyın, ezanla birlikte tekrar padişaha selam vermeye gidip, önceki kartalı yeniden gördü."

Nog. -Äröv äşe. Erteñ **men** kele koysın. (TEL, s. 18) "-İyi, peki. Sabah ile (sabahleyin) gelsin."; Kıs künlerinde kofıısı balalarga şanalar yasap, olardıñ karda oynaganlarına säatler **men** zavıqlanıp karap turadı. (TEL, s. 121) "Kış günlerinde komşu çocuklarına kızaklar yapıp, onların karda oynamalarına saatlerce zevkle bakardı."; Bir kayta erteñ **men** munıñ azbarına bir kesek tanıs em tanıs bolmagan avıldaslar kirip keldiler.(GNY, s. 273) "Bir keresinde sabahleyin bunun avlusuna bir gurup tanıdığı ve tanımadığı köylüleri gelip girdiler."

Kar.-Bal. Ertdeñ **bla** törtayaqlanıb cürüdü. (KXEBC, s. 31) "Sabahleyin dört ayak üzerinde yürütür."; Ekinçi kün tañ alası **bla** colga çıkdı. (MKXPÇ, s. 87) "İkinci gün sabahleyin yola çıktı."; Ertdeñ **bla** ertde Goqqa aqırın veşçeşogun da alıb, cer üyçükden çıkdı. (OC, s. 150) "Sabahleyin erkenden Gokka çuvalını da alarak, yavaşça mahzenden çıktı."

Kar. Ki biugiunniu barbız da tan **bıla** yoxbiz. (KYY-1, s. 139) "Çünkü, bugün tan ile birlikte hiçbirimiz yokuz."

d. Tezlik

Genellikle isim-fiil ve sıfat-fiilden sonra kullanıldığında işin, hareketin tez arada yapıldığını bildirir.

Tat. Alsu bülmeséne kirüw **bélen** Öské kiyémén salıp taşladı. (TTAS-I, s. 146) "Alsu, odasına girince elbisesini çıkardı."; Samolettan töşüw **bélen**, aeroport binasınnan çitterek tözéléşép torgan avtobuslar, maşınalar yagina aşıktım. (TG-II, s. 310) "Uçaktan iner inmez, hava alanı binasından daha dışarıda sıralanıp duran otobüslerin, arabaların yanına koştum."; Xuca kitüw **bélen** bér cor malay: -Malaylar, eydegéz kelevené sıpırtıp kuyabız, -digen. (XNM, s. 62) "Hoca'nın gitmesi ile afacan bir çocuk: "-Çocuklar, haydi revaniyi silip süptürelim" demiş."

Kırg. Frunzege ceterim **menen** üydön udaası menen eki-üç kat aldım. (AG, s. 26) "Frunze'ye ulaşmamla sırasıyla iki üç mektup aldım."; Karañğı tüşör **menen** Ismayıl ayıldı közdöy cönödü. (BKT, s. 136) "Karanlığın düşmesiyle Ismayıl köye doğru yöneldi."; Okuusun bütöör menen şaarga **karay** sızdı. (AKT, s. 286) "Okulunu bitirir bitirmez şehire doğru sıvıştı."

Baş. Xezrettéñ şul hüžén işétew **ménen**, tégé şekértterzéñ bötehé le qulların tubıqtarına quyıp, baştarın tüben éyép, kitaptarına küz haldılar. (BT, s. 16) "Hazretin bu sözünü işitince, diğer öğrencilerin hepsi de ellerini dizlerine koyup, başlarını aşağı eğerek, kitaplarına göz attılar."; Xezret kéréw **ménen** selem birzé. (BT, s. 22) "Hazret girmesiyle birlikte selam verdi."; Kötken kేశéler kilép yétew **ménen** yarış başlandı. (BT, s. 152) "Beklenen kişilerin gelip ulaşmasıyla birlikte yarış başladı."

Kum. Ol geliv-gelivü **bulan** işge girişdi. (KRS-2, s. 85) "O, gelir gelmez işe koyuldu."; Xosar sesgenip sürünmegi **bulan** yığıldı. (KT5, s. 87) "Hosar, irkilip sendelemesiyle düştü."

Nog. Tütün şıgıvı toktaganı **man**, Yemet asıgıp Şavdir üyine kirip keldi. (GNY, s. 274) "Tütün çıkarımının bitmesiyle, Yemet aceleyle Şavdir'in evine gelip girdi."

Kar. -Bal. Ala oturğan **bla** Mingi Tavdan bulutla aynı keslerini cumuşaq qalın qarınlarına cutdula. (KMTG, s. 238) "Onların oturmasıyla, Mingi Tav'daki bulutlar, ayı kendi yumuşak, kalın karınları içerisine alarak yuttular."

e. Sebep

Tat. Yeş gomérém sinéñ **bélen** erem buldı. (XNM, s. 147) "Genç ömrüm senin ile (yüzünden) haram oldu."; Yeş kızlarınñ gına alsu yözé sargayadır xesret-uy **bélen**. (TG-II, s. 310) "Yalnız genç kızların pembe yüzü hasret ve kederle sararır."; Gölsém apa kawşavı **bélen** kulınnan töşérép cibergen kéçkéne çemodanın ézlep taptı. (TG-II, s. 310) "Gülsüm abla dalğınlıkla elinden düşürdüğü küçük çantasını arayıp buldu."

Kırg. Sansızdın cötölgön dabışı çıgarı **menen** Acar eşikke umtuldu. (BKT, s. 255) "Sayısız öksürtük sesi çıkmasıyla Acar kapıya fırladı."

Kkp. Usınday sebepler **menen** haqıyqıy proza jazatuğın jazıwşılardıñ karakterleri de ädewir özgermeli bolıp turadı. (ET, s. 12) "Bu gibi sebepler dolayısıyla gerçek nesir yazan yazarların karakterleri de çok değişik olmaktadır."; Usınday sebepler **menen** bul taraw awızeki xalıq ädebiyatı-dep ataladı. (ET, s. 40) "Bu gibi sebepler dolayısıyla bu dal, sözlü halk edebiyatı diye adlandırılıyor."

Nog. A. Ş. Canibekov yarlı, eginşilik **pen** kâr şekken. (TEL, s. 9) "A. Ş. Canibekov yoksul, çiftçilik ile fakirlik çekmiştir."; Bolgan üşin, tamadanñ kanıgıp aytuvı **man** Asantaydıñ eki koy terisin endi birev ettiler. (TEL, s. 48) "Fakat, başkanın ısrarlı söyleyişi ile Asantay'ın iki koyun derisini, şimdi bire indirdiler."

Kar.-Bal. Kırımşawxallanı İslam, caşı da birgesine, bir iş **bla** Qaraşaynı çeginden çığıb, ketib barğanlay, Kırım xannı askerlerini qoluna tüşgendi. (KXEBC, s. 14) "Kırımşavhal İslam, oğlıyla birlikte bir iş için Karaçay'dan çıkıp giderken, Kırım hanının askerlerinin eline düşmüştü."; Künleni buzulmay igi turğanları **bla** xayırlanıb, kolxozcula... mirzewleni indırlab boşadıla." (KMTG, s. 238) "Havaların iyi gitmesinden faydalanan kolhozcular, ekinleri harmanlayıp bitirdiler."; Mussanı madarları **bla** kombinatdan igi kesek maşok alınğanı sebebli, ol Şamil keltirgen maşokları kolxozçulağa üleşedile. (KMTG, s. 238) "Mussa'nın gayretleriyle kombinadan pekçok çuval alınmasından sonra, Şamil'in getirdiği çuvaları kolhozculara paylaşıyorlar."

Kar. Uyatlı bolmasınlar mienim **bıla** işanuvçularıy Kiuçliu Tienri. (DMÇ, s. 74) "Güçlü Tanrım, sana inananlar benim yüzümden utanmasın."; İmiançli bolmasınlar

mienim **bila** izliavçuliariy, e Tienrisi Yisrael'nin. (DMÇ, s. 74) "Ey İsrail'in Tanrısı, senin yolundan gidenler benim yüzümden mahçup olmasınlar."

f. Amaç

Tat. Atası, akılga utırtuw niyeté **bélen**, aña kirésén eyte başlagan. (XNM, s. 135) "Babası, aklına yerleştirmek niyetiyle, ona tersini söylemeye başlamış."; Miném ullarım bérvakıtta da andıy üténéc **bélen** késé busagasına barmaslar idé. (STLY, s. 317) "Benim oğullarım hiçbir zaman da böyle bir istekle el kapısına gitmezlerdi."; Segiytcan, ixtiyarsız bülengen yulın tizrek devam ittérüw télegé **bélen**, urınında tüzémséz géne kuzgalıp kuydı. (TG-II, s. 310) "Seyitcan, istemeden bölünen yolunu çabucak devam ettirmek dileğiyle, halsizce yerinden kııldadı."

Kaz. Oris mektebinde tilmaştar, äkimşilik aparatıñ kişigirim qızimetkerlerin dayarlaw maqsatımen patşa ükimeti qır qazaqtarınan stipendiya üşin qajet qarjı jıynatın. (MÄ, s. 26) "Rus mektebinde tercüman ve idare mekanizmasının küçük rütbeli memurlarını yetiştirmek maksadıyla Çar Hükümeti, konar göçer Kazaklardan burs için gerekli olan parayı topluyordu."

Baş. Aldıǵızǵa oşolay kilép başıwım uşal niyet **ilen** tügél. (Ark., s. 81) "Karşınıza bu şekilde gelip dikilişim kötü niyet ile değil."

Kar.-Bal. Teñimi tabarmamı degen akıl **bila** barǵan edim. (KMTG, s. 238) "Acaba arkadaşımı bulur muyum düşüncesiyle gitmişim."

g. Tarz

İşin, hareketin nasıl, ne şekilde yapıldığını bildirir.

Tat. Tüzémsézlék **bélen** kötép tora başladı. (TG-II, s. 310) "Sabırsızlıkla beklemeye başladı."; -Birvsén, -didé Şevket zur ışanıç bélen. (TE, s. 123) "-Verirsin dedi Şevket, büyük bir inanç ile."; Milewşe kuyan citézlégé **bélen** sikérép tordı. (TTAS-I, s. 146) "Milevşe, tavşan çabukluğu ile atıldı."

Kaz. Keyde aq qasqır ırıldap tisin saqıldatıp, qulağın jıymıtıp, aşuwmen tap beredi. (MÄ, s. 66) "Bazen ak kurt hırlayıp, dişlerini gıcırdatıp, kulağını geriye doğru yatırarak, öfkeyle aniden saldırıyor."; Aşuwmen jer tarpıp qar boratıp, köp ulıdı. (MÄ, s. 70) "Öfkeyle yeri kazıyıp, kar savurarak uzununu uzun uludu."; Abay esikten kire, üyde otırǵan ülkenderge aşıq davıspen ayqın etip sälem berdi. (BKT, s. 146) "Abay, kapıdan girerek çadırda oturan yaşlılara yüksek sesle, açık bir şekilde selam verdi."

Kırg. Zarıl teñtuşuna cıluu sezim **menen** cılmaya karadı. (BKT, s. 228) "Zarıl, çocukluk arkadaşına sıcak duygularla gülerek baktı."; Közünün kıyığı **menen** anı karayt da turat. (BKT, s. 255) "Gözünün ucuyla ona bakıp duruyor."; Aylanaga suktanuu **menen** köz çaptırıp, köödönümdü kere dem alam. (AG, s. 49) "Çevreye hayranlıkla göz gezdirip, göğsümü doldurarak nefes alıyorum."

Baş. Emeşe esé tawış **ménen** qısqırıp yéberzé. (Ark., s. 47) "Emeşe, öfkeli bir sesle bağırdı."; Miné iğtibar **ménen** tıllağas, ular awılğa kiterge buldılar. (BT, s. 123) "Onlar, beni dikkatle dinleyince, köye gitmeye karar verdiler."; Almuş irge diqqet **ménen** qaranı la yılandarın béréhé ikenén tanını. (Ark., s. 89) "Almuş adama dikkatle baktı ve yılanlardan birisi olduğunu anladı."

Kkp. Folklordı döretiwşiler bul usıldan şeberlik **penen** paydalanğan. (KK, s. 13) "Folkloru yaratanlar, bu usülden ustalıkla faydalanmışlardır."; Sonnan soñ qızlar onı jaqsı sözler **menen** şıgarıp saladı. (KK, s. 20) "Ondan sonra kızlar onu güzel sözler ile oyalayıp gönderir."

Kum. Qız Asgerxannı tilevün bek ulla süyünçlük **bulan** qabul etken. (KYX, s. 38) "Kız, Asgerhan'ın dileğini çok büyük bir sevinçle kabul ekmiş."; Tüpde qalğan yaşlar oğar ulla suqlarıv **bulan** tergev etip qoydu. (KT5, s. 12) "Aşağıda kalan çocuklar ona, büyük bir hayranlık ile bakıp gözden geçirdiler."

Nog. Ol zamanda munıñ atası onı bayga zor **man** bereyek bolıp kattı. (TEL, s. 21) "O zaman bunun babası onu, beye zorla verecek oldu."; Kalmık nege ese de buga bir yaman közi **men** karagan, em Marcannıñ yüregi onı sezdi. (NL, s. 157) "Nedense Kalmık, buna kötü bir nazarla bakmış ve Mercan'ın yüregi de bunu sezmiş."

Kar. Bal. Aña xurmat **bla** qaray edile. (MKXPÇ, s. 4) "Ona büyük hürmetle bakarlardı."; 1940 cıl çıqğan "Qaraçay Folklor" kitabda comaqla alfavit **bla** tizilgendile. (KXEBC, s. 5) "1940 yılında çıkan "Karaçay Folkloru" adlı kitapta, bilmeceler alfabetik sıraya göre dizilmiştir."

Kar. İgit'liardian sien saklangın, çayalıxba kieçinmiagin, uyatnı abragın. (ÇUT, s. 88) "Yiğitlerden saklan, kurnazlık ile geçinme, utancını gizle."; Diniyizni kipliatiyiz, biutiun astrılıgıyızba Tienriyizgia işanıyız. (ÇUT, s. 116) "İnancınızı sağlamlaştırınız, bütün gayretinizle Tanrı'ya inanınız."

h. Durum

Tat. Patşa xatını bu éşnéñ Xuca Nasrétdin kiñeşe **bélen** éşlenüwén sizgen. (XNM, s. 5) "Padişahın hanımı, bu işin Nasrettin Hoca'nın öğüdüyle yapıldığını sezmiş."; Yeşerge télew, ciñerge télew derté **bélen** tulı idé ul küzler. (TG-II, s. 311) "O gözler, yaşama arzusu, zafer arzusu ile dolu idi."; Oçrıy haman miña yullarda, ilham **bélen** tulı yörekler. (TG-II, s. 311) "Yollarda bana hep ilham ile dolu yürekler rastlıyor."

Kaz. Öziniñ üsti-bası batpaq bolıp sıbrğısqan sobalaq jüdew pişinmen keldi. (MÄ, s. 62) "Üstü başı çamurlanmış, tüyleri karmakarışık olmuş ve zayıf bir hâlde geldi."; Osi oymen öziniñ jay-küyin ayta bastadı. (MÄ, s. 192) "Bu düşünceyle, kendi hâlini anlatmaya başladı."; Treyke mekenin öñdew bizdiñ qolımızdan oñaylıqpen kelmeytin orasan ülken äri asa awır jumus bolıp şıqtı. (BKT, s. 237) "Treyke mekânını hazırlamak

(BT, s. 57) "Bazı birleşik kelimeler iki veya birkaç kelimenin birleşmesi yoluyla meydana gelir."; Ul tiz üşewé, mul uñış biréwé, törlö tupraqtı üz itéwé **ménen** başqa yémés ağastarınan ayırılıp tora. (BT, s. 5) "O, çabuk büyümesi, bereketli olması, farklı toprakları özümsemesi ile diğer meyve ağaçlarından ayrılmaktadır."

Kkp. Olardın waqıt ötiw **ménen** köpisiniñ atı umıtılıp ketken. (KK, s. 15) "Zamanın geçmesi ile onların çoğunun adı unutulmuştur."; Dästanniñ turmuşqa baylanıslı bölümünde küyerlew, to, at şabıs, ılaq sıyaqlı xalıqtın дәstürleri uskalıq **penen** körsetiledi. (KK, s. 41) "Destanın hayata ait bölümünde evlenme, düğün, at yarışı, oğlak gibi halkın gelenekleri ustalıkla anlatılır."

Kum. Ol öz accalı **bulan** öldü. (KRS-2, s. 85) "O kendi eceli ile öldü."; İbragim tezlük **bulan** tüşüp qaray. (KYX, s. 50) "İbrahim hızla inip bakıyor."

Nog. Munda poet nogay, abaza, şerkeş xalkı revolyutsiyaga deyim kayday kıyın yaşav **man** yaşaganın körsetedi. (NL, s. 83) "Bu şiir Nogay, Abaza, Çerkez halklarının devrime kadar nasıl zor bir hayat ile yaşadığını gösterir."; Revolyutsiyadan aldın tavlı kıskayaklılar kıyın yaşav **man** yaşaganlar. (NL, s. 96) "Devrimden önce dağlı kadınlar, zor hayat şartlarıyla yaşadılar."; Dañıl üstinde kargalar aylanadılar, ok şaltığı **man** uşıp, şırtorgaylar em dañıl karlıgaşlar ketediler. (GNY, s. 273) "Kargalar bozkırın üzerinde dönüyorlar, çayır kuşları ve kır kırlangıçları ok hızıyla uçarak, gidiyorlar."

Kar.-Bal. Alay **bla** wa ol malqar folklornu bek mağanalı çığarmaların basmalawğa mudor salğandı. (MKXPÇ, s. 4) "Böylelikle o, Malkar folklorunun çok önemli eserlerinin basılmasına vesile olmuştur."; Tawruxlada anı atı xurmet **bla** sağıniladı. (MKXPÇ, s. 9) "Efsanelerde onun adı hürmetle anılırdı."; İçinde bek ullu mudaxlığı **bla** qalağa qaytıb kelgen edi. (KMTG, s. 238) "İçinde çok büyük sıkıntılarıyla kaleye dönüp gelmişti."

Kar. Tamaşa tiuşliarimbıa biutiun yukumnu aşırdım. (MKÜ, s. 58) "Bütün uykumu güzel düşlerimle geçirdim."; Suvu barıba akırtın agat. (GKY, s. 192) "Suyu bütünüyle yavaş akıyor."; Son öktiambıa ayçex balkıdı./Suv üstiunia kioriundiu otraçlar. (ÇUT, s. 155) "Sonra aycık gururla parladı, su üstündeki adalar görüldü."

1. İlgi

Tat. Tugan kön **bélen** tebriklew. (TTAS-I, s. 146) "Doğum günü ile (güntünü) kutlamak."; Éş **bélen** şöşögillentiw. (TTAS-I, s. 146) "İş ile uğraşmak."; Soldatlar monıñ **bélen** géne çiklenmiler. (XA, s. 63) "Askerler yalnız bunun ile sınırlı kalmıyorlar."

Kırg. Suusun tez-tez almaştırıuu menen alekmin. (AG, s. 36) "Suyunu tez tez değiştirmekle meşgul oluyorum."; Azır al, күнү-түнү çapkılap talaada, aydoo ayantarına cer semirtkiçterdi çıgaruu **menen** alek. (AG, s. 12) "Şimdi o, gece gündüz koşturarak sürülecek toprakları gübrelemekle meşgul."

Kum. Gren, Polatinskiy va Kavkaznı üyrenegen şolay özge alimler de qumuq yomaqlanı cıyıv **bulan** maşğul bolğanlar. (KYX, s. 8) "Gren, Polatinskiy ve Kafkasya'yı öğrenen bu gibi başka alimler de Kumuk masallarını toplamakla meşgul olmuşlardır."

Nog. Şaxim ulınıñ ömiri em kullığı bizim oblasttıñ yaşavı **minan**, sotsializmnıñ yenüvi üşin Karaşay-Şerkeş yeriniñ xalklarınıñ ozgargan üyken em kanıgıslı küresi **minen** üzilgisiz baylangan. (YY, s. 70) "Şahim oğlunun ömrü ve çalışması bölgemizin hayatıyla, sosyalizmin gelmesi için Karaşay-Çerkez bölgesi halklarının geçirdiği büyük ve azimli mücadelesiyle sıkı sıkıya bağlıdır."

Kar.-Bal. Malqarlılanı bla qaraçaylılanı burun zamanlada uwçuluq **bla** baş keçindirip çaşağan keziwleri belgilidi. (MKXPÇ, s. 18) "Malkar ve Karaçaylıların eskiden avcılıkla geçimini yapıp yaşadıkları devirler bilinmektedir."; 1941-1956 cıllada Qaraçayda awuz çığarmalanı işi **bla** küreşirge oñ kelmeydi. (KXEBC, s. 41) "1941-1956 yılları arasında Karaçay bölgesinde sözlü eserler işi ile uğraşmak kolay değildi."

i. Şart

Tat. Üsémleknéñ téréklégé su **bélen**. (TTAS-I, s. 146) "Bitkinin canlılığı su iledir."; Ukuw **bélen** bik tiz titer bu ozın kış. (TTAS, s. 146) "Bu uzun kış, okumakla çabucak biter."

j. Belirtme

Kaz. Teoriyalıq bilimi bolmağanı **men** jaqsı praktik. (Kök., s. 251) "Teorik bilgisi olmamakla birlikte iyi bir pratisyen."; Sonı **men** keşe de, bugün de bizdiñ qasımızğa şaşırsam da kelmey otır. (BKT, s. 116) "Bununla beraber, dün de, bugün de yanımıza çağırısam da gelmiyor."

Kırg. Maksatı oşondoy bolgonu **menen**, maanisi takır başqaça. (KA, s. 252) "Maksadı bu olmakla beraber, anlamı tamamen başkadır."; Anı **menen** azır eç kimdin işi cok. (BKT, s. 108) "Bununla birlikte, şimdi hiç kimsenin işi yok."; Sırt kebetem

özgörgönü **menen**, cürögtüm dağı ele sen dep sogot. (AG, s. 92) "Dış görünüşüm değişmekle birlikte, kalbim hâlen sen diye atıyor."

Kkp. Ädebiyat massalıq pän bolğanı **menen** onıñ älwan-älwan sırları bar. (ET, s. 20) "Edebiyat toplumsal bir bilim olmasıyla birlikte onun çok farklı sırları vardır."; Mäselen "Avesto", "Orhon-Yenisey jazıwları", "Qorqıt ata kitabı", "Oğuznama" jazba türde saqlanıp qalınğanı **menen** de avtorları belgisiz. (ET, s. 41) "Meselâ, Avesta, Orhun-Yenisey Yazıtları, Dede Korkut Kitabı, Oğuzname yazma türde saklanmasıyla birlikte yazarları da belirsizdir."; Ol, ketken **menen** qaytıp keledi. (Kkp. T. G., s. 133) "O, gitmekle birlikte geri döner."

Nog. Sosı birigüv okıtuvşılardıñ bilimlerin östirüv **men**, xalk arasında okımıssızlıktı yok eter üşin kâr etedi. (TEL, s. 10) "Bu birlik, öğrencilerin bilimlerini arttırmakla birlikte, halk arasında okumamışlığı yok etmek için çalışır."; Em sonı **man** nogay literaturasında ol dramaturgiyadıñ negizin saluvşısı da boladı. (YY, s. 74) "Ve o, bununla Nogay edebiyatında dram sanatının da temelini atıyor."; Sonı **man** nogay literaturası XIV-XV yüz yıllıkta tuvgan dep sanaladı. (TEL, s. 3) "Bununla (böylece) Nogay edebiyatı, 14.-15. yüzyıllarda doğmuş diye kabul ediliyor."

Kar.-Bal. Leninni aytıwu **bla** "xalqnı köb ömürlük çığarmaları anı türlü-türlü awuqlada duniyalıqğa köz qaramın suratlaydıla". (KXEBC, s. 22) "Lenin'in dediği gibi "halkın asırlarca ürettiği eserler, onun çeşitli devirlerde dünyaya bakış açısını ortaya koyar."

Kar. Bar bunun **bıla** yazıxlı boldular artıx, da inanmadılar tamaşa işliarinia. (DMÇ, s. 88) "Bununla birlikte yine günah işlediler ve Tanrı'nın mucizelerine inanmadılar."

k. Karşılık

Kırg. Al öñ cagınan suluu bolbogonu **menen**, açık-ayrım caroker kız ele. (AG, s. 29) "O, dış görünüş bakımından güzel olmamasına rağmen, samimi, şefkatli bir kızdı."; Canı cay alğanı **menen** aligi aldastatkan, kalçıdatkan korkunuç dale toluk taray elektey anda-sanda dirt ettirip koyot, oşonu tıngşap catat Akbara. (KA, s. 10) "Akbara, canının rahatlamasına rağmen, biraz önceki kıvrandıran, titreten korku daha dağılmamış gibi arada sırada ürpertiyle sığıyordu."

Kkp. Kün jıllı bolğanı **menen**, tün ayaz (KRS-1, s. 456) "Gündüz sıcak olmasına rağmen, gece ayaz."; Berdaq hām Aciniyazlar ädebiyatşısı bolmağanı **menen** de özleriniñ aytar oyların qosıqlarına sindirip jibergen. (ET, s. 38) "Berdak ve Haciniyazlar edebiyatçı olmamakla birlikte, söyleyecek düşüncelerini şiirlerine sindirerek yazmışlardır."

l. Miktar

Kar.-Bal. Onla **bla** cılla ozsala da, ol (ana) bağıalı adamlarından bugün ayırılğandı. (KMTAS, s. 454) "Onlarca yıl geçse de, o (anne) kıymetli kişilerinden bugün ayrılmıştı."

42. Beñzer

Yapısı:

Benzer "benzer, gibi". Karakalpak ve Kırım Tatar Türkçesinde yönelme hâlinde sonra bazı örneklerde edat göreviyle kullanımı görülür. Bu edatın kökü beñiz (< beñ+i-z "gibi")'dir²⁴⁹. beñzer şekli beñize- "benzemek" fiilinden -r ekiyle, megzes şekli ise meñize- (< beñize-) "benzemek" fiilinden -s (< ş) ekiyle yapılmış isimlerdir. Kkp. megzes, Kır. Tat. beñzer.

Kullanımı:

a. İsmiñ Yöneme Hâlinde Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Süleyman Ali ayretlenip yetiştirip olamadı, oca elinde ekimleriniñine **beñzer** meşin sumka ile kirdi. (KTT, s. 120) "Süleyman Ali yetişemedi, Hoca elinde hekimlerinkine benzer meşin bir çanta ile girdi."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Yöneme Hâlinde Sonra Kullanımı

Kkp. Al Pizon äwladlarınıñ kitapları soğan **megzes** bolıp keledi. (ET, s. 30) "Pizon'un çocuklarının kitapları buna benzer olarak gelmiştir."; Uşığan **megzes** pikirler Teñelbay Järsenbayevtın "Şunbay" qosıǵında da bar. (ET, s. 113) "Buna benzer fikirler Tenelbay Jarsenbayev'in "Şınbay" adlı şiirinde de var."

Kır. Tat. Böyle ve buña **beñzer** meselelerni, mektüplerinde yaxud laırdı arası, diger oquyıcılar ve edebiyat eveskarları da kötereler. (ETM, s. 144) "Böyle ve buna benzer meseleleri, mektuplarında ve söz arasında, diger okurlar ve edebiyat heveslileri de dile getiriyorlar."

Görevi:

a. Benzerlik, Karşılaştırma

Kır. Tat. Süleyman Ali ayretlenip yetiştirip olamadı, oca elinde ekimleriniñine **beñzer** meşin sumka ile kirdi. (KTT, s. 120) "Süleyman Ali yetişemedi, Hoca elinde hekimlerinkine benzer meşin bir çanta ile girdi."; Tat. Böyle ve buña **beñzer** meselelerni, mektüplerinde yaxud laırdı arası, diger oquyıcılar ve edebiyat eveskarları da kötereler. (ETM, s. 144) "Böyle ve buna benzer meseleleri, mektuplarında ve söz arasında, diger okurlar ve edebiyat heveslileri de dile getiriyorlar."

Kkp. Al Pizon äwladlarınıñ kitapları soğan **megzes** bolıp keledi. (ET, s. 30) "Pizon'un çocuklarının kitapları buna benzer olarak gelmiştir."; Uşığan **megzes** pikirler

²⁴⁹Necmettin Hacıeminoǵlu, age., s. 61

Tenelbay Järsenbayevtin "Şunbay" qosıǵında da bar. (ET, s. 113) "Buna benzer fikirler Tenelbay Jarsenbayev'in "Şınbay" adlı şiirinde de var."

43. Beraberéne

Yapısı:

Berberéne "karşılıǵında, için, ile". Tatar Türkçesinde zarf olarak kullanılan bu kelime, bazı örneklerde yalın hâlden sonra edat göreviyle kullanılmaktadır. Farsça kökenli olan beraber (<ber-ā-ber) kelimesine 3. kişi iyelik eki ve yönelme hâl eki gelerek (< beraber+i+n+e) oluşmuştur. Tat. beraberéne.

Kullanımı:

a. İsmın Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Tat. Bik küp akça **beraberéne** anı, esirlékten kotkarıp, texétke utırtalar. (XA, s. 15) "Pekçok para karşılıǵında, onu esirlikten kurtarıp tahta çıkarıyorlar."; Kıymmetlé bülekler **beraberéne** bér xézmét it. (TTAS-I, s. 208) "Kıymetli hediyeler hakkı için bir hizmet et.";

b. İsim-fiilin Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Tat. Buysınuw **beraberéne** alingan bexét kirek tügél! (TTAS-I, s. 208) "Boyun eğme karşılıǵında alınan baht gerek deǵil!"

Görevi:

a. Sebep

Tat. Kıymmetlé bülekler **beraberéne** bér xézmét it. (TTAS-I, s. 208) "Kıymetli hediyeler hakkı için bir hizmet et."

b. Vasıta

Tat. Bik küp akça **beraberéne** anı, esirlékten kotkarıp, texétke utırtalar. (XA, s. 15) "Pekçok para karşılıǵında, onu esirlikten kurtarıp tahta çıkarıyorlar."

c. Tarz

Tat. Buysınuw **beraberéne** alingan bexét kirek tügél! (TTAS-I, s. 208) "Boyun eğme karşılıǵında alınan baht gerek deǵil!"

44. Berbetin

Yapısı:

Berbetin "-den beri, -den itibaren". Nogay Türkçesinde çıkma hâlden sonra kullanılan bir edattır. Ancak zarf-fillerden sonra geldiğinde çıkma hâli eki almaz. Yong-Song Lİ bu edatın muhtemelen beribet "öte, öbür taraf" (<*beri "buraya"+bet "yüz;

yanak; yön, taraf; sayfa") kelimesinin vasıta hâli eki almış biçimi (berbetin < ber(i)+bet+in) olduğunu söyler²⁵⁰. Bu edatın "-den beri" anlamını vermesi ve zarf-fiillerden sonra kullanılması "beri" kelimesiyle ilgili olduğunu göstermektedir. Zira beri edatı diğer edatlardan farklı olarak zarf-fiilden sonra kullanılmaktadır (bk. beri). Nog. berbetin.

Kullanımı:

Çıkma Hâlinden Sonra Kullanımı

a. İsmi Çıkma Hâlinden Sonra Kullanımı

Nog. Tünegünnen **berbetin** köñili tavday ösken kisi ayağı yer baspay süyüniñ yüri. (YY, s. 168) "Dünden beri gönlü dağ gibi büyümüş kişi, ayağı yere basmadan sevinip geziyor."; Bir yumadan **berbetin** men sizge aytayak sözimdi aytayalmay yüremen. (YY, s. 169) "Ben bir haftadan beri size söyleyecek sözlerimi söyleyemiyorum."; Endi köpten **berbetin**, nege ese de, keşigip kelip baslagan. (NL, s. 283) "Şimdi çoktan beri, nedense, geç gelmeye başlamış."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Çıkma Hâlinden Sonra Kullanımı

Nog. Sonnan **berbetin** sol zat esime nege tüşpeydi eken! (YY, s. 112) "Şundan beri o olay niye aklıma gelmiyor acaba!"; Sonnan **berbetin** köp yıllar ötiler. (YY, s. 156) "Şundan itibaren uzun yıllar geçti."; Sonnan **berbetin** uzak sozilgan iske xalk arasında "Edigediñ kök börki bolganım?" dep aytıla koyadı. (NTG-1, s. 207) "Ondan beri, uzayıp giden işe halk arasında "Edige'nin gri borkü mü oldu?" diye söylenir."

Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

c. Zarf-fiilin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Nog. Men seni körgenim yok birinşi ekonomga ketkenli **berbetin**. (GNY, s. 279) "Ben birinci ekonomiye gittiğimden beri seni görmedim."

Görevi:

a. Zaman

Devam etmekte olan bir işin başlangıç noktasını gösteren bu edat, daha çok zaman anlamı taşıyan kelimelerden sonra kullanılmaktadır.

Nog. Bala zamanınan **berbetin** ol atasınan kalgan eski-puskıdı kiyip kelgen. (TEL, s. 27) "O, çocukluk zamanından beri babasından kalan eski püsküleri giye gelmiş."; Viktor Petroviç, köp yıllardan **berbetin** sosı xozyaystvodiñ uçetin yürgistip, tabatagan kelimin sanap keleyatkan ädem eken. (YY, s. 65) "Viktor Petroviç, uzun

²⁵⁰Yong-Song Li, *agt.*, s. 107

yıllardan beri malî hesap işini yürütp, gelen geliri hesaplayan adam imiş."; Bul yaklarda bolmaga men köpten **berbetin** oylanatagan edim. (YY, s. 124) "Bu taraflarda olmayı çoktan beri düşünüyordum."

45. Beri

Yapısı:

Beri "-den beri, bu tarafa". Tatar Türkçesinin dışındaki Kuzey grubu Türk lehçelerinin tamamında çıkma hâlimden sonra kullanımı görülen bir edattır. Yalnız zarf-fiilden sonra geldiğinde çıkma hâli almaz. "beri" edatının kökeniyle ilgili görüşler iki grupta toplanmaktadır. Bazı araştırmacılar beri' deki -ri (<-ru) ekinin yön gösterme eki olduğunu belirtirken, bazıları da ber-i (< ber-ü) şeklinde bir zarf-fiil şekli düşünmektedirler. A. N. Kononov beri'nin be "yakın taraf" ve +ri yön gösterme ekinin birleşmesiyle (be+ri) oluştuğunu belirtir²⁵¹. Oruzbayeva ise beri'nin işaret zamiri (-pu//bu) ile eski yön gösterme eki -rı'nın kalıplaşmasından (bu+rı > beri) oluştuğunu söyler²⁵². Kotwicz de beri edatını kişi zamiri ben ve yön gösterme eki +ru'dan (ben+ru) oluştuğu kanaatindedir²⁵³. Muharrem Ergin bu görüşlerden farklı olarak, eski şekli "berü" olan beri'nin bir zarf-fiil biçimi olması gerektiğini belirtir²⁵⁴.

Necmettin Hacıeminoğlu yukarıda verilen her iki görüşü de ber-ü?, ben+rü? şeklinde soru işaretli olarak göstermiştir. Hacıeminoğlu ben+rü>berü şeklindeki izaha karşı çıkarak beri edatının hem anlam bakımından, hem de şekil bakımından ben zahirine bağlanmasının mümkün olmadığını söyler²⁵⁵. Başkurt, Kumuk ve Karay lehçelerinde "beri" edatının bugün kullanımı görülmemektedir. Aşağıda verilen örnekler ise sözlüklerden ve gramer kitaplarından alınmıştır. Kaz. beri, Kırg. beri, Baş. biré, Kkp. beri, Kum. beri, Nog. beri, Kar. Bal. beri, Kır. Tat. beri, Kar. beri.

Kullanımı:

Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

a. İsmi Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kaz. Küzden beri Qasen awlınıñ eki-üş saq töbetin öldirip saldı. (MÄ, s. 79) "Güzden beri Kasen köyüntin iki üç korkusuz erkek köpeğini öldürdü."; Bağanadan beri qorqıp otırğan tajalım sol bolıp şıqqanı! (MÄ, s. 154) "Deminden beri korkup durduğum canavarım, o çıktı."; Bolıs on bes künnen beri tınıştıq alğan joq. (MÄ, s. 331) "Bolıs on beş günden beri rahat yüzü görmüyordu."

²⁵¹A. N. Kononov, *age.*, s. 327

²⁵²B. Oruzbayeva-S. Kудaybergenov (Red.), *age.*, s. 338

²⁵³Zeynep Korkmaz, *age.*, s. 9

²⁵⁴Muharrem Ergin, *age.*, s. 372

²⁵⁵Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, s. 14

Kırg. Men bul kelindi köptön **beri** körütügö intızar elem. (AG, s. 3) "Ben bu gelini görmeyi çoktan beri merak ediyordum."; Keñ Frunzeden üç cıldan **beri** eç kimim cok degeniñe kim işensin. (AG, s. 10) "Koca Frunze'de üç yıldan beri kimsem yok dediğine kim inanır."; Bir top kündön **beri** Boston bel çeçip töşögünö cata elek boluçu. (KA, s. 472) "Birkaç günden beri Boston soyunup da yatağında yatmamıştı."

Baş. bayanan **biré** (BTH-I, s. 145) "deminden beri"; kisten **biré** (TDS, s. 114) "akşamdan beri"

Kkp. Onıñ xalıqlığı haqqında baspa sözde köpten **beri** дәrekli pikirler ayılıp keledi. (KK, s. 17) "Onun milliliği hakkında basılı eserlerde çoktaan beri gerekli fikirler söylenmektedir."; Sonşa waqtan **beri** men onnan Qaraqalpaqstannan alğan täsirlerin sorap atırman. (ADM, s. 20) "Şunca zamandan beri, ben ondan Karakalpakistan izlenimlerini soruyorum."; Romantikalıq obraz oğada erte dewirlerden **beri** mälim. (ET, s. 89) "Romantik tarz, çok eski devirlerden beri malum."

Kum. eki yıldan **beri** (TDS, s. 113) "iki yıldan beri"; o yurtdan **beri** "o köyden bu tarafa"

Nog. -Ollaxıy, bes künnen **beri** avır tas yüregime berk arkan man baylanganday bolıp yüremen, -dedi Seid-akay. (YY, s. 148) "-Vallahi, beş günden beri yüregime sıkı ipe ağır bir taş bağlanmış gibiyim, dedi, Seid amca."; "Tünegünnen **beri** közimiz yolda", -dep süyingen sesin esitti. (TEL, s. 196) "'Dünden beri gözümüz yolda', diye sevinçli sesini işitti."; A Safiyattı köpten **beri** körmeymen. (NL, s. 221) "Safiyat'ı çoktan beri görmüyorum."

Kar.-Bal. Çaqrığan bla çağırılğannı üsünden bu comaq ol zamandan **beri** cürüydü. (KXEBC, s. 15) "Çağırın ile çağırılanın hakkındaki bu bilmece o zamandan beri kullanılmaktadır."; 1942 cıldan **beri** wa küyewüñden pismo almay turama. (OC, s. 130) "1942 yılından beri de damadından mektup almıyorum."; Ertte zamanladan **beri** "Tepana" malqarlılını süygen tepsewleri bolğandı. (MKXPÇ, s. 246) "Eskiden beri "Tepana" Malkarlıların sevdiği danslardan birisi olmuştur."

Kır. Tat. Evlengen küñünden **beri** ayınmay içken, apayınıñ ciezine barğancek, evinde olğan er bir şeyni satıp-savıp rakığa bergen... (ETM, s. 50) "Evlendiği günden beri durmadan içen, hanımının cehizine varıncaya dek, evinde olan her şeyi satıp savıp içkiye veren..."; Gorkiy İtaliyadan temelli qayıp kelgen soñ, üç yıldan **beri** bu sarayda yaşay edi. (ETM, s. 115) "Gorki İtalya'dan temelli dönüp geldikten sonra, üç yıldan beri bu sarayda yaşıyordu."; Bizde evel-ezelden **beri**, "bereket köterildi" ibaresi- "bereket eksildi" manasında qullanılıp kelmekte. (ETM, s. 175) "Bizde çok önceden beri "bereket çoğaldı" ibaresi, "bereket eksildi" anlamında kullanıla gelmektedir."

Kar. doğuştan **beri** (KRPS, s. 179) "doğuştan beri"

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Çıkma Hâlinde Sonra Kullanımı

Kaz. Belgili jemtik bitkenine eki tün bolğan. Sodan **beri** aş edi. (MÄ, s. 75) "Malum yiyeceği biteli iki gün olmuş. O zamandan beri açtı."; Sodan **beri** qısqı jüni, öñi ajarlanıp, qattı qulpırıp alğan. (MÄ, s. 78 "O zamandan beri kış tüyü uzayıp, rengi güzelleşip iyice parlamıştı."

Kırg. Adamın peyilinde da andan **beri** eç özgörüü bolgon çok. (KA, s. 192) "İnsanın karakterinde de o zamandan beri hiç değişme olmamıştır."; Andan **beri** dört gana kün öttü. (BKT, s. 261) "Ondan beri sadece dört gün geçti."; Andan **beri** on beş cıldan aşuun ubakit öttü. (KTŞB, s. 283) "O zamandan beri on beş yıldan fazla zaman geçti."

Baş. şunan **biré** (BTH-I, s. 145) "şundan beri".

Kkp. Sonnan **beri** Pamir ilimniñ nâzerine durıslı ilinbey atır. (ADM, s. 43) "Şundan beri Pamir ilmin dikkatini doğru dürüst çekmiyor."; Sonnan **beri** Konstantin Alekseyeviç Qaraqalpaqstanğa talay keldi. (ADM, s. 87) "Şundan beri Konstantin Aleksiyeviç Karakalpakistan'a defalarca geldi."; Al häwlisi sonnan **beri** kooperativ keñsesine häm skladına aylanğan edi. (HKT, s. 246) "Onun avlusu şundan beri kooperatif bürosuna ve ambarına dönüşmüştü."

Nog. Sonnan **beri** neşe kış pan neşe yazlar ötkendi. (TY, s. 5) "Ondan beri nice kış ve nice yazlar geçmişti."; Sonnan **beri** onıñ yaşavı türlenip ketti. (YY, s. 98) "Şundan beri onun hayatı değişti."; Sonnan **beri** bir kesek kün ozdı. (YY, s. 188) "Şundan beri birkaç gün geçti."

Kar-Bal. Andan **beri** igi kesek zaman ozğandı. (MT, s. 61) "O zamandan beri bir hayli zaman geçmişti."; Andan **beri** köp zamanla ozğandıla. (MKXPÇ, s. 87) "Ondan beri çok zaman geçmişti."; Ol arı ketgenli bir bölek zaman bolğandı, andan **beri** kesinden ne da askerinden xapar coqdu. (MKXPÇ, s. 99) "O, oraya gideli bir hayli zaman olmuş, ondan beri ne kendisinden ne de askerinden haber alınamamıştı."

Kır. Tat. Bundan taxminen 150 yıllar evel peyda olğan ve şundan **beri** unutulmağan, xalqımız arasında yırılanıp kelgen bu klassik yırımızınıñ... (ETM, s. 203) "Bundan tahminen 150 yıl önce ortaya çıkan ve o zamandan beri unutulmayan, halkımız arasında söylene gelen bu klasik şarkımızın..."

b.2. Soru Zamirinin Çıkma Hâlinde Sonra Kullanımı

Kırg. Kaçantan **beri** özüñdö özüñ bile baştagansıñ ıya? (AG, s. 52) "Ne zamandan beri kendi başına iş yapmaya kalkıyorsun be?"

Nog. Kaşannan **beri** (NTG-1, s. 207) "Ne zamandan beri"

c. Sıfat-filinin Çıkma Hâlinde Sonra Kullanımı

Kaz. Men sorlu balam ölgennen **beri** solardan körgen zorluğımı aydayın dep otırımın. (MÄ, s. 75) "Ben, zavallı yavrum öldüğünden beri onlardan gördüğüm eziyeti anlatayım diyorum."; Qasına serik ergennen **beri** Kökserek zorayıp qattı östi. (MÄ, s. 65) "Kökserek, yanına eş geldiğinden beri güçlenip, çok gelişti."; Jastar qırğa kelgennen **beri** eki-üş ay ötti. (MÄ, s. 116) "Gençler kıra geldiğinden beri iki üç ay geçti."

Kırg. Senden kat kelbegenden **beri** atañ ayabay kapa. (AG, s. 27) "Senden mektup gelmediğinden beri, baban alabildiğine üzülyüyor."; İnstitutka kelgenden **beri** Saliman degen kız eköbüz bir komnatada çaşaybız. (AG, s. 29) "Enstitüye geldiğimden beri, Saliman adındaki kızla birlikte aynı odada kalıyoruz."; Kancığının kursağı salañdap, oor tarta baştagandan **beri** Taşçaynar aylançıktap alıs ketpeyt, üñkürdün oozundagı karagandın arasın agılgalap catçu bolgan. (KA, s. 4) "Dışisinin gebe kalıp, sancıları arttığından beri Taşçaynar, dışarı çıkıp uzaklaşmıyor, mağaranın ağzındaki çalıların arasında gizleniyordu."

Nog. Xalk deputatlarınıñ rayon Sovetiniñ ispolkomınıñ predsdateli etilip saylangannan **beri** ädem tanımastay bolıp türlenip körinedi. (TY, s. 25) "Halk milletvekillerinin bölge meclisinin icra komitesi başkanı olarak seçildiğinden beri, insanları tanımaz gibi davranıp değişmişti."; Ol mine bir yuma bolayatur, üydiñ iyesi avırgannan **beri**, bir zat ta avızına kappaganı. (YY, s. 97) "O, işte bir hafta oluyor, sahibi hastalandığından beri ağzına bir şey koymamıştı"

Kar.-Bal. Goqqanı qoluna wa gospitalda işlegenden **beri** skalpel tiymegendi. (OC, s. 179) "Gokka, hastahannede çalıştığından beri eline neşter almamıştı."; Yanvarda begim çıqğandan **beri** da kolxoznu pravleniyesi qaraçaylıları çağırıp, ketmey bılayda çaşab turuwların izleb küreşedi. (OC, s. 232) "Ocak ayında karar çıktığından beri Kolhoz yönetimi Karaçaylıları çağırıp, gitmeden buradaki hayatlarını denetliyordu."

Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

a. Zarf-filinin Yalın Hâlinde Sonra Kullanımı

Kaz. Oğan keşeli **beri**, Tilewbergenniñ orındawındağ köne küylerdi biraz tıñdağan son tipti közim jetüwli edi. (Kök., s. 205) "Ona geçeli beri, Tilewbergen'in icra ettiği eski ezgileri biraz dinledikten sonra bilhassa gözlerim yaşarıyordu."; Sebebi ol, bayağıdan, sonaw soğısta bel jalğızı-Serigi qaytqalı **beri**, osı qağanağa qarq, sağanağı sarq dünyede qıbrılap jürgen tiriniñ öz säskesi, öz besini, öz namazşası boların biletin. (Kök., s. 228) "Sebebi o, eskiden, ta o savaştta tek dayanağı, biriciği Serik'i döneli beri, bu endişesiz dünyada hareket eden canlının kendi sabahı, kendi öğlesi, kendi akşamı olduğunu biliyordu."; Araqtıñ şarwaşılıqqa tiygizer ziyanı bir jıldı 121 mñ 437 som 74 tıym ekenin döl esep tep şığarğalı **beri** onımen jaw bop ketti. (Kök., s. 251) "İçkinin iş gücüne olan

121.45 /4
onunla düşman olup gitti."

Kkp. ...Oğan tıyım salıngalı **beri**, ol qollanılmaydı, -degen pikirler ekspeditsiya ağzalarında birden isenimsizlik tuwdırdı. (ADM, s. 70) "... Ona yasak getirileli beri, o kullanılmıyor, denen fikirler etüd azalarında birden güvensizlik doğurdu."; Araldıñ suwı tartılğalı **beri**. (Kkp. T. G., s. 138) "Aral'ın suyu çekileli beri."; Güljan, üyine ketkeli beri. (Kkp. T. G., s. 138) "Gülcan, evine gideli beri."

Nog. Sovet vlastı kuralğanlı **beri** nogay yazuvşılarınıñ yazıp şıgargan bayagı 60 prozalık knigalarınıñ 20-ga yuvıgın F. Abdulcalilov ulı yazgan. (TEL, s. 16) "Sovyet yönetimi kurulduğundan beri Nogay yazarlarının yazdığı önceki altmış nesir kitabının yirmiye yakınını F. Abdulcalilov oğlu yazmıştır."

Kar.-Bal. Bu duniya caratılğanlı **beri** börk kiygenleni calğan dawça bir zat titiretmegendi. (MT, s. 49) "Bu dünyü yaratılalı beri börk giyenleri, yalan tartışma gibi bir şey titiretmemişti."; Birsı soldat a avtomatına qadalıp, kelgenli **beri** da eşikni saqlaydı. (OC, s. 31) "Askerin birisi de geldiğinden beri, tüfeğine dayanmış kapıyı koruyordu."; Köçürülgenli **beri** ötgen on cılnı içinde açdan, calannğaçdan saw qalğan sabiyle ösüb cetgendile. (OC, s. 201) "Göç ettirildiklerinden beri geçen on yıl içinde açlıktan, çıplaklıktan kurtulan çocuklar büyüyüp gelişmişlerdi."

Çıkma hâlden sonra kullanımı görülen bu edatın, Başkurt Türkçesinde bir örnekte yalın halden sonra kullanıldığı görülmektedir. Baş. ös kön **biré** (TDS, s. 114) "üç gündən beri". Bu edatın yalın hâlden sonra kullanımına Türkmen Türkçesinde de rastlanmaktadır²⁵⁶.

Görevi:

a. Zaman

Devam etmekte olan bir işin başlangıç noktasını gösteren bu edat, daha çok zaman anlamı taşıyan kelimelerden sonra kullanılır, işin, olayın zamanının miktarını bildirir.

Kaz. Jazğa salımnan **beri** sonı eki qasqır kelip meken etti. (MÄ, s. 57) "Yazın başından beri iki kurt gelip burayı mekân tuttu."; Keşeden **beri** as jemey, aşıqqan, ayazdağan waqıt edi. (MÄ, s. 73) "Akşamdan beri yemeğin yenmediği, acıkılan ve düşünülen vakit idi."; Bolıs on bes künnen **beri** tınıştıq alğan joq. (MÄ, s. 331) "Bolıs on beş gündən beri rahat yüzü görmemişti."

Kırg. Kelgenimden **beri** ar türdüü cumuştardı şıltoolop Sagalı abama köp kelütüçti boldu. (AG, s. 14) "Geldiğimden beri her türlü işi bahane edip, Sagalı amcama sıkça gelmeye başladı"; Keçee keçten **beri** Sulaymandı körö elekmin. (AG, s. 40) "Dün akşamdan beri Sulayman'ı görmedim."; Hristiançılıktın eki miñ cıldan **beri** aytılıp

²⁵⁶Birsel Oruç, agt., s. 83

kelatkan cabosuna biz söz koşo albaganıbiz kaday? (KA, s. 136) "Hristiyanlığın iki bin yıldan beri söylenip gelen nizamına karşı, biz nasıl söz söyleyemiyoruz."

Baş. bayanan **biré** (BTH, s. 145) "deminden beri"; kisten **biré** (TDS, s. 114) "akşamdan beri"

Kkp. Bir yıldan **beri** ya fond, ya limitsiz islep atırmız. (ADM, s. 9) "Bir yıldan beri vakıf olarak sınırsız şekilde çalışıyoruz."; Bir neşe äsirden **beri** awızdan-awızğa ötip kiyetırğan "Qırıq qız" dâstanınıñ şın mänisinde kollektivlik döretpe ekeninen dârek beredi. (KK, s. 17) "Birkaç asırdan beri ağızdan ağıza aktarılan Kırk Kız destanının gerçek anlamda ortak bir eser olduğunu gösterir."; Ölşem (metrika) qosıq qurılısınıñ köp öyrenilgen salalarınıñ biri bolıp, Aristotel zamanlarınan **beri** bar. (ET, s. 147) "Hece ölçüsü (metrika) şiir kuruluşunun en çok öğrenilen dallarından biri olup, Aristoteles zamanından beri var."

Kum. eki yıldan **beri** (TDS, s. 113) "iki yıldan beri"

Nog. Şaydan soñ nagaşakam benim kasıma oltırıp abaydıñ koynında eki künnen **beri** yüretagan pisto akında aytıp basladı. (TEL, s. 100) "Çaydan sonra, amcam yanıma oturup, iki günden beri annemin koynunda duran mektup hakkında konuşmaya başladı."; Arina Petrovna man Amit ekevi, xabarga kızıp, tap köpten **beri** tanış ädemlerdey bolıp, asfalt töselingen oram man bara berdiler. (TEL, s. 116) "Arina Petrovna ile Amit ikisi, habere kızıp, çok uzun zamandan beri tanış insanlar gibi, asfalt döşeli sokakta yürüdüler."; Biz avıldan kalaga köşken künnen **beri** bügünge deyim ol kurjın sol yerde ilinip turadı. (TEL, s. 174) "Biz köyden şehire göçtüğümüz günden beri bugüne kadar o heybe, şu yerde asılı durur."

Kar.-Bal. 50-çü cıllanı axırından **beri** qaraçay-malqar tilde igi kesek folklor kitapla çıqğandı. (MKXPÇ, s. 5) "Ellinci yılların sonundan beri Karaçay-Balkar Türkçesiyle çok miktarda folklor kitapları çıkmıştır."; Kesi wa çaşını xaparı kelgen künden **beri** beçel bolub boşağandı. (OC, s. 20) "Kendisi de çocuğunun ölüm haberi geldiği günden beri çaresiz kalıp bitkin düşmüştü."; Köbden **beri** qazawatdan anı pismosu coqdu. (OC, s. 102) "Çoktan beri cepheden onun mektubu gelmedi."

Kır. Tat. Bu soñki, üçüncü menzumeniñ "karamanı" apayınıñ üç cıldan **beri** xasta olğanını, iç tüzeliş olamağanını, lâkin neday xastalıq, keyifsizlik olğanına aqlı yetmegenini ayta. (ETM, s. 50) "Bu sondaki üçüncü manzumenin "kahramanı" hanımın üç yıldan beri hasta olduğunu, hiç düzelemediğini, ama ne gibi bir hastalığı, rahatsızlığı olduğuna da aklımın yetmediğini söylüyor."; "Lenin bayrağı" saifelerinde çoq senelerden **beri** manzumeleri körtülip turğan eveskar qalem arqadaşımız Cemil Sarıçev... (ETM, s. 144) "Lenin Bayrağı" sayfalarında uzun yıllardan beri manzumeleri görünen hevesli kalem arkadaşımız Cemil Sarıçev..."

Kar. doğıştan **beri** (KRPS, s. 179) "doğuştan beri"

b. Başlangıç

Yer, mekân bildiren kelimelerden sonra kullanılarak, yerin, mesafenin başlangıcını bildirir.

Kırg. Üydön **beri** ceti çakrı. (KTG, s. 338) "Evden itibaren yedi kilometre."

Kum. o yurtdan **beri** "o köyden bu tarafa"

c. Pekiştirme

İsimlerin çıkma hâlimden sonra gelerek olayı, durumu pekiştirir, güçlendirir.

Kırg. Koydun öñdörtünön **beri** bilet. (KTG, s. 338) "Koyunun renginden başlayarak bilir."; Köynögünön **beri** kızıl. (KTG, s. 338) "Gömleğinden başlayarak kızıl."

Kazak ve Kırgız Türkçesinde "beri" edatının yanında, ayrıca çıkma hâlimden sonra "beri qaray" şeklinde "beri" edatıyla aynı görevde kullanılan bir edat daha vardır. "beri qaray" edatı da zaman ilgisi taşıyan kelimelerden sonra gelerek, devam etmekte olan işin başlangıç zamanını ve miktarını bildirir.

Kaz. Balası ölgennen **beri qaray** bir kün bolmasa, bir kün köremin-aw degen zorlıq, jetimdik jaña ğana köz aldına betpe-bet kelgendey boldı. (MÄ, s. 118) "Oğlu öldüğünden bu yana bir gün olmazsa, bir gün görürüm dediği zorluk, kimsesizlik şimdi yeniden gözünün önünde, yüz yüze gelmiş gibi oldu."; Tüsten **beri qaray** bir mazasız jawın damıl almay quyıp turğan. (MÄ, s. 150) "Öğleden beri şiddetli bir yağmur, aralıksız, yağıyordu."; Baqtığul täñerteñnen **beri qaray** ündemey qamdañanda kelmegi-osı awıl. (MÄ, s. 297) "Baktığul'un sabahtan beri sessiz sedasız hazırlanırken, gelmek istediği köy budur."

Kırg. Ösümdüktü aydap östürüü agrotexnikasın tüp-tamırınan **beri karay** caksırtuu boyunça çaralar körülüüdö. (KTG, s. 338) "Bitkiyi sürüp yetiştirmek tekniğini, kökünden itibaren/başlayarak iyileştirmek üzerine çözümler üretilirken."

46. Berki

Yapısı:

Berki "-den beri". Kazak ve Kırgız Türkçesinde çıkma hâlimden sonra, "beri" edatıyla aynı görevde kullanılan bir edattır. Muhtemelen "beri" edatına aitlik eki ki getirilerek yapılmış olmalıdır. beri+ki >ber(i)ki>berki şekline dönüşmüş olmalıdır. Kaz. bergi, Kırg. berki.

Kullanımı:

a. İsmiın Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Kaz. Jeti yıldan **bergi** qızıq turmıs sağatında buzılıp ketken sekildenedi. (Kök., s. 18) "Yedi yıldan beri güzel olan hayatı, bir saatte bozulup gitmiş gibiydi."; Erteden **bergi** tırsıldap terisine sıymay jürgen aşuwı su sepkendey basılıp qaldı. (Kök., s. 124) "Çoktan beri dolup kabına sığmayan öfkesi, su serpilmiş gibi söntüp kaldı."

Kırg. Bayırtan **berki** ayılğan: "Meken", "Ata-Meken", "Ata-Curt", "Ata-Koñuş" degen bay sözübüz bar. (KTŞB, s. 284) "Eskiden beri söylenen: "Mekân", "Ata Mekân", "Ata Yurt", "Ata Vatan" adlı zengin sözüümüz var."; Köçmөndөrdün ezelden **berki** coosu kıtaylay sokku urup, aldan taydıruu, basıp aluu üçün kez kelgen mümkünçülük tördü paldalanat. (KTŞB, s. 284) "Göçmenlerin ezelden beri düşmanı olan Çinliler darbe vurup, kuvvetten düşürmek, baskın yapmak için fırsat buldukları imkânlardan faydalanırlar."

b. Sıfat-fiilin Çıkma Hâlinde Sonra Kullanımı

Kaz. Bul tawğa qaşıp kelgennen **bergi** Baqtığuldıñ köp jatatın, öz üyindey köretin eñ senimdi jatağı osı. (MÄ, s. 333) "Bu dağa kaçıp geldiğinden beri Baktıgul'un en çok yattığı, kendi evi gibi gördüğü en güvenilir yatağı burasıydı."

Görevi:

a. Zaman

Devam etmekte olan bir işin başlangıç noktasını gösteren bu edat, yukarıda da görüldüğü gibi, daha çok zaman anlamı taşıyan kelimelerden sonra kullanılmaktadır.

Kaz. Jeti yıldan **bergi** qızıq turmıs sağatında buzılıp ketken sekildenedi. (Kök., s. 18) "Yedi yıldan beri güzel olan hayatı, bir saatte bozulup gitmiş gibiydi."; Bul tawğa qaşıp kelgennen **bergi** Baqtığuldıñ köp jatatın, öz üyindey köretin eñ senimdi jatağı osı. (MÄ, s. 333) "Bu dağa kaçıp geldiğinden beri Baktıgul'un en çok yattığı, kendi evi gibi gördüğü en güvenilir yatağı burasıydı."

Kırg. Arçalardıñ köp cıldan **berki** kuu şaktarı calın çıgarıp, çatıray baştıdı. (KTTS, s. 98) "Ardıç ağaçlarının uzun yıllardan beri kuruyan dalları alev çıkarıp, çatırdamaya başladı."; Köçmөndөrdün ezelden **berki** coosu kıtaylay sokku urup, aldan taydıruu, basıp aluu üçün kez kelgen mümkünçülük tördü paldalanat. (KTŞB, s. 284) "Göçmenlerin ezelden beri düşmanı olan Çinliler darbe vurup, kuvvetten düşürmek, baskın yapmak için fırsat buldukları imkânlardan faydalanırlar."

47. Berli

Yapısı:

Berli "-den beri, -den itibaren". Tatar, Başkurt, Karakalpak, Kumuk, Kırım Tatar ve Karay Türkçelerinde çıkma hâinden sonra kullanımı görülen bir edattır. Zarf-fiilerin yalın hâinden sonra kullanılır. "beri" edatı ile aynı kullanım ve görevle kullanılır (bk. beri). Sevortyan²⁵⁷, Tenişev²⁵⁸ ve Xangildin²⁵⁹ bu edatı beri+li şeklinde açıklamışlardır. E. Şükürov ise berli edatını bar- "varmak" fiilinin -alu zarf-fiilli biçimi baralu (<bar-alu) kelimesinin berli şekline dönüşmesiyle (bar-alu>berli) meydana geldiğini söyler²⁶⁰. Bu edatın Karakalpak Türkçesinde kullanımı yaygın değildir, bunun yerine daha çok "beri" edatı kullanılır²⁶¹. Karay Türkçesinde ise taranan metinlerde örneğine rastlanmamıştır. Aşağıda verilen örnekler sözlükten alınmıştır. Tat. birlé, Baş. birlé, Kkp. berli, Kum. berli, Kır. Tat. berli, Kar. berli.

Kullanımı:

Çıkma Hâinden Sonra Kullanımı

a. İsmiın Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Utız-kırık yıldan **birlé** sin divanaga çıdap tordım. (XNM, s. 147) "Otuz kırk yıldan beri sen divaneye tahammül edip durdum."; Şulay da indé kiçeden **birlé** aññ küñéléñ açi ükénüw sızlata. (TE, s. 103) "Öyle de olsa, dünden beri onun gönlünü acı, pişmanlık sızlatıyor."; Birédegé gaskerler şaktı vakıttan **birlé** oboronada toralar idé indé. (TE, s. 161) "Berideki askerler uzun zamandan beri savunmada duruyorlardı."

Baş. 1964 yıldan **birlé** Tarix, tél hem ezebiyet institutında éşley. (TAX, s. 46) "1946 yılından beri Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsünde çalışıyor."; Ul handıqtın bik küpten **birlé** torop tutıqqan yozağına keresin tamız a-tamız a köske astı. (BT, s. 160) "O, sandığın çok uzun zamandan beri durup paslanan kilidine yağ damlata damlata güçlkle açtı."; Bér nise könden **birlé** yamğır yawırğa ezérlene. (BT, s. 164) "Birkaç günden beri yağmur, yağmaya hazırlanıyor."

Kkp. "Qırıq qız" dāstanındağı bul waqıya Xorezm xalıqlarınıñ ortasında bolğan küşli doslıqtıñ köp zamanlardan **berli** ömir sürip kiyetirğanlığın körsetetuğın bahalı fakt bolıp esaplanadı. (KK, s. 27) "Kırk Kız destanındaki bu olay, Harezmi halklarının arasında olan güçlü dostluğun uzun zamanlardan beri devam ettiğini gösteren önemli bir gerçek olarak kabul ediliyor."; Kolxozdı köp cıllardan **berli**, ataqlı paxtakeş, eki mārte Sotsyalistik Miynettiñ Kaharmanı Äbdığafur Samatov basqaradı. (ADM, s. 55) "Kolhozu

²⁵⁷E. V. Sevortyan, *age.*, s. 149

²⁵⁸E. R. Tenişev (Red.), *age.*, s. 495

²⁵⁹V. N. Xangildin, *Tatar Télé Grammatikası*, Kazan 1959, s. 284

²⁶⁰Elisa Şükürov, *age.*, s. 43

²⁶¹D. S. Nasırov-E. B. Berdimuratov-A. D. Dävletov-A. B. Bekbergenov, *age.*, s. 246

uzun yıllardan beri, ünlü pamukçu, iki kez Sosyalist Hizmet Kahramanı Abdigafur Samatov idare ediyordu."

Kum. Çeber yaratıvçuluqnu gücün va bahasın xalq bırıñğı zamanlardan **berli** yaxşı añlağan. (KXY, s. 3) "Güzel sanatların gücünü ve kıymetini halk eski zamanlardan beri iyi anlamıştır."; Suvsar neçe yıllardan **berli** heç gişini tavuşun eşitmegenge sesgenip ere tura, qorqunup söylep bolmay qala. (KYX, s. 200) "Suvsar, nice yıllardan beri hiç kimsenin sesini duymadığından irkilip, korkusundan konuşamıyor."; Xan köpden **berli** Tabuldunu yaşavun görme süyegenine göre raziligin bildire. (KYX, s. 206) "Han çoktan beri Tabuldu'nun hayatını görmek istediği için, kabul ediyor."

Kır. Tat. Bizler çoq vaqıttan **berli** xalq yırlarındaki şu bozmalarnı eşite-eşite olarğa alışıp qalğanmız. (KTTY, s. 33) "Bizler uzun zamandan beri halk şarkılarındaki bu bozulmaları işite işite onlara alışıp kalmışız."; Men, şükür, el xamdulilla, yigirmi bir yıldan **berli** medrese ötmegi aşap yataman. (ETM, s. 74) "Ben, elhamdüllâh çok şükür, yirmi bir yıldan beri medreseden ekmek yiyorum."; Mende elli seneden **berli**, eki qırımtatar sazı saqlı turmaqta. (ETM, s. 189) "Bende elli yıldan beri, iki Kırım Tatar sazı saklı durmaktadır."

Kar. çoqtan **berli** (KRPS, s. 151) "çoktan beri"

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Çıkma Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Şunnan **birlé** anıñ xézmété veterineriya institutu bélen beylengen. (TE, s. 120) "Şundan beri onun görevi veteriner enstitüsü ile tamamlanmıştır."; Şunnan **birlé** annan xeber bulmadı. (STLY, s. 323) "Şundan beri ondan haber alınmadı."

Baş. Şunan **birlé** unı bında küterép kéne yörotmenéler. (Ark., s. 41) "O zamandan beri, onu burada çıkarıp da gezdirmediler."; Şunan **birlé** yété qız kükte yété yondoş bulıp balqıp tora, ti. (TAX, s. 109) "O zamandan beri yedi kız, gökyüzünde yedi yıldız olarak parlayıp duruyor, diyor."; Şunan **birlé** unıñ aktiv yéméşlé kompozitorlıq icadı dawam ite. (TAX, s. 219) "O zamandan beri onun aktif, verimli bestekârlık faaliyeti devam ediyor."

Kkp. Sonnan **berli** (KRS-1, s. 101) "Şundan beri"

Kum. şondan **berli** (KRS-2, s. 71) "Şundan beri"

b.2. Soru Zamirinin Çıkma Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Min monda kayçannan **birlé**, kayçan kiyénép bétére indé dip kötép toram. (TE, s. 20) "Ben burada ne zamandan beri, giyinmesi ne zaman bitecek, diye bekleyip duruyorum."; Kayçannan **birle** indé kulga deréslék alğan yuk. (TE, s. 123) "Ne zamandan beri elime ders kitabı aldığım yok."

Baş. Pioner drujinasında, otryadında, zvenohında qasandan **birlé** nindey yemeğet eşé başqarahıñ? (BT, s. 79) "İzci takımında, grubunda, kolunda ne zamandan beri, ne gibi sosyal faaliyetler yapıyorsun?"

Kum. Qaçandan **berli** (KRS-2, s. 71) "Ne zamandan beri"

c. Sıfat-fiilin Çıkma Hâlinde Sonra Kullanımı

Tat. Ul kilgennen **birlé** abıy yaña külmek, yaña çalbarların kiyép, gél yılmayıp kına yöri. (TE, s. 58) "O geldiğinden beri ağabey yeni gömlek, yeni pantolonlarını giyip, devamlı gülümsüyor."; Ul kitkennen **birlé** Nuriye de etisén onıttı. (TE, s. 142) "O gittiğinden beri, Nuriye de babasını unuttu."; Ul, üzén béle başlagannan **birlé** añar ışıana. (TG-II, s. 329) "O, kendini bildiğinden beri, ona inanır."

Baş. Yermi Seyété, revolyutsiyağa tiklém qulaqtarza batrak, timér yul stantsiyalarında eşsé bulıp eşley, üz awılında kolhoz oyoştoralğandan **birlé** kolhozsu bula. (TAX, s. 16) "Yermi Seyiti, devrime kadar çiftliklerde ırgat, demir yolu istasyonlarında işçi olarak çalışıyor, kendi köyünde kolhoz açıldığından beri de kolhozcu oluyor."; Ataları urman qarawsı bulğandan **birlé**, ular urman siténdege bér öyze toralar iné. (BT, s. 159) "Babaları orman bekçisi olduğundan beri, onlar ormanın dışındaki bir evde kalıyorlardı."; Yaz ğı eşler başlanğandan **birlé**, bézzéñ uqıwsılar kön de mektep baqsahında bulalar. (BT, s. 152) "Bahar işleri başladığından beri, bizim öğrenciler gündüzleri okul bahçesinde oluyorlar."

Kkp. Sokrat ölgennen **berli** torgay köz, şımşıq murın adamlardan danışpan şıqqanın esitpedim. (ET, s. 66) "Sokrat öldüğünden beri turgay gözlü, serçe burunlu adamlardan bilge/dahi çıktığını işitmedim."; Säwle kelgennen **berli** tamaq pisetuğın waqıtta bolıp qaldı. (HKT, s. 246) "Sevle geldiğinden beri yemek piştiği zamandaki gibi kaldı."

Kum. Ilmu dünya yaralğandan **berli** tilleni, sözléni amalğa gelivün axtara. (AAS, s. 9) "İlim, dünya yaratıldığından beri dillerin, kelimelerin ortaya çıkışını araştırır."

Kır. Tat. Bizim köyümüz köy olaraq yaşağannan **berli** mında pek çoq toylar olup keçti. (KTT, s. 59) "Bizim köyümüz köy olarak yaşadığından beri burada pekçok düğünler olup geçti."

Kar. qaytqamdan **berli** (KRPS, s. 151) "döndüğümünden beri"

Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

a. Zarf-fiilin Yalın Hâlinde Sonra Kullanımı

Kkp. Biz "Özagropromstroy"ğa ötkeli **berli** iyesiz mäkeme bolıp qaldıq. (ADM, s. 9) "Biz "Özagropromstroy"a geleli beri sahipsiz bir müessese olarak kaldık."; Seniñ xatındı alğalı **berli**, rayonımızda suwdı ünemlep qollanıw tuwralı mäselelerdi qozğastırıp

jiberdim. (ADM, s. 31) "Senin mektubunu alalı beri bölgemizde suyu idareli kullanma hakkındaki meseleleri araştırdım."

Çıkma hâinden sonra kullanımı görülen bu edatın, Başkurt Türkçesinde bir örnekte yalın halden sonra kullanıldığı görülmektedir. Baş. Öyzen sıqqanı **birlé** yügére-atlay kilgen malayzar, taw hırtına küterélges, azımdarın aqrınayttılar. (BT, s. 216) "Evden çıktıklarından beri atlaya zıplaya gelen çocuklar, dağın sırtına çıkınca adımlarını yavaşlattılar."

Görevi:

a. Zaman

Devam etmekte olan bir işin başlangıç noktasını gösteren bu edat, daha çok zaman anlamı taşıyan kelimelerden sonra kullanılmaktadır.

Tat. Min sinnen bayadan **birlé**: "Abzıy öydemé?" -dip sorıym iç. (TE, s. 29) "Ben senden deminden beri: "Amca evde mi?" diye, soruyorum."; Ene siña bayadan **birlé** Frits karap tora. (TE, s. 97) "İşte, Alman deminden beri sana bakıp duruyor."; İrteden **birlé** tübe kıyıklarınan tamçılar tama. (TE, s. 112) "Sabahtan beri çatı oluklarından damlalar damlıyor."

Baş. 1987 yıldan **birlé** "Başqort xalıq icadı" basmahı rus télénde şığarıla başlanı. (TAX, s. 16) "1987 yılından itibaren "Başkurt Halk Eserleri" basması Rusça çıkarılmaya başladı."; Tewze jurnalist, huñınan yazıwsı bularaq min xalq meqelderé ménen baytaqtan **birlé** duş. (BXM, s. 3) "Ben önce gazeteci, sonradan da yazar olarak halk atasözleriyle çoktan beri dostum."; Şunan **birlé** Altay ménen Xöbböguca-elégé xézmetterénde. (Ark., s. 7) "O zamandan beri Altay ile Höbböguca, önceki işlerindeler."

Kkp. Keşeden **berli** janbır jawadı. (KRS-1, s. 101) "Dünden beri yağmur yağıyor."; Savaş üş sutkadan **berli** jüripatır. (KRS-1, s. 269) "Savaş üç günden beri devam ediyor."

Kum. Güzden **berli** işleymen. (KT5, s. 45) "Güzden beri çalışıyorum."; Xintiv, on bir yıldan **berli** Mitişden bulay söznü eşitmegenge, bek şat va razi bolup: -Oh, allah razi bolsun sağa da, seni tapğanğa da, -dey. (KYX, s. 107) "Hintiv, on bir yıldan beri Mitiş'ten böyle bir söz işitmediği için, çok sevinçli ve minnettar olup: "-Oh, Allah senden de, seni doğurandan da razı olsun", dedi.; Bir geçe, tezden **berli** kokanğa avzu suvlanıp turağan xonşusu Abdulla bavğa girip kokan aşay turğanda... (KYX, s. 257) "Bir gece, tezden beri eriklere ağzı sulanan komşusu Abdullah, bahçeye girip erik yerken..."

Kır. Tat. Biz onıñınen çoqtan **berli** düşmanımız. (KTT, s. 81) "Biz onunla çoktan beri düşmanız."; O, bir yıldan **berli** kolxoz reisi olup çalışqan vaqtı içinde kolqozcılar cemaatına yapqan osalıqlarını birli-birli aytıp berdi. (KTT, s. 104) "O, bir yıldan beri kolhoz reisi olarak çalıştığı süre içinde kolhozcular cemaatine yaptığı kötülükleri bir bir

söyleyi verdi."; Yağmur üç künden **berli** toqtamay yağmağa. (KTT, s. 135) "Yağmur üç günden beri durmadan yağıyor."

Kar. çoqtan **berli** (KRPS, s. 151) "çoqtan beri"; qaytqamdan **berli** (KRPS, s. 151) "döndüğümünden beri"

b. Başlangıç

Yer, mekân bildiren kelimelerden sonra kullanılarak, yerin, mesafenin başlangıcını bildirir.

Kkp. Sol mähelden **berli** (KRS-1, s. 837) "O yerden itibaren"

48. Beter

Yapısı:

Beter "-den beter, -den fazla, -den iyi". Tatar, Kırgız ve Karakalpak Türkçelerinde çıkma hâliinden sonra kullanımı görülen bir edattır. Bu edat farsça bed-ter "daha kötü, çok kötü, beter²⁶²" kelimesinden Türkçeye gelmiştir. Tat. biter, Kırg. beter, Kkp. beter.

Kullanımı:

a. İsmi Çıkma Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Kêşêlerébêz, şökér, eybetler, fermanıki dip tormıylar, eyé, üz térléklerénen **biter** karıylar. (TTAS-I, s. 170) "Adamlarımız şükür iyiler, firmanınki demeden, kendi hayvanlarından daha iyi bakıyorlar."; Mondıy yalğan xeberlerné taratuwçılardan **biter**, şul yalgannarga işanuvçılarga Söleymannıñ açuwı kildé. (TTAS-I, s. 170) "Süleyman, bu gibi yalan haberleri yayanlardan çok, bu yalanlara inananlara öfkeleni."

Kırg. Karasañ, üstümö üyrülüp tüsüp, öz enemden **beter** ebedeyi ezilip turganın. (AG, s. 48) "Görüntüşe göre, öz annemden daha fazla sevgiyle davranıp, üzerime titriyor."; Biri-birin arbaşıp catkan makuluktan **beter** turgan ordubuzda kattık. (AG, s. 87) "Biribirlerini büyüleyen yaratıklardan daha fazla olduğumuz yerde donup kaldık."; -Avdyay, sen tameki tartıp körgön neme emessiñ go? Çoyoke ayımdan **beter** oozuñ çormoyup, içiñe tartkandan korkosuñ da! (KA, s. 116) "-Avdyay, sen her hâlde sigaranın nasıl içildiğini görmemişsin? Kırıtın kadından daha beter ağzını şişirip, içine çekmekten korkuyorsun da!"

Kkp. Bugün kün keşegiden **beter** suwıq eken. (KTTS-I, s. 280) "Bugün hava dünden daha fazla soğuk."

²⁶²Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1990, s. 97

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Çıkma Hâlinde Sonra Kullanımı

Kkp. Qamal, onnan **beter** aşılındı. (Kkp. T. G., s. 138) "Kamal, ondan daha fazla kızdı."; Onnan da **beter** jaqsı bol- (KRS-1, s. 102) "Ondan daha fazla iyi olmak"

b.2. İşaret Zamirinin Çıkma Hâlinde Sonra Kullanımı

Kırg. Staxanovçul metodtoru cılkı baguunu mından **beter** öydölötüünü kamsız kıldı. (KS-I, s. 111) "Stahanov usülü at yetiştirmenin bundan daha fazla genişlemesini temin etti."

c. Sıfat-fiilin Çıkma Hâlinde Sonra Kullanımı

Kırg. Ober Kandalov gana taktıda oturgansıp kıymıl kakpay, tsirk körtüp catkandan **beter** kızıkka bata berdi. (KA, s. 338) "Ober Kandalov ise tahtta oturur gibi kımıldamadan duruyor, sirk seyretmekten daha fazla eğleniyordu."

Görevi:

a. Sınırlama

Bu edat miktar bakımından fazlalık ifade eder ve biraz da anlatımı abartıp, pekiştirerek, sınırlama yapar.

Tat. Tat. Kéşelerébéz, şökér, eybetler, fermanıkı dip tormıylar, eyé, üz térléklerénen **biter** karıylar. (TTAS-I, s. 170) "Adamlarımız şükür iyiler, firmanınki demeden, kendi hayvanlarından daha iyi bakıyorlar."; Mondıy yalğan xeberlerné taratuwçılardan **biter**, şul yalgannarga işanuvçılarga Söleymannı açuwı kildé. (TTAS-I, s. 170) "Süleyman, bu gibi yalan haberleri yayanlardan çok, bu yalanlara inananlara öfkeleni." "

Kırg. Menden murda kelip catkandardın aytuusuna karaganda men kelgenden beri Suleyman bul palatanı özgöçö şefke alğan adamdan **beter** köp kelet eken. (AG, s. 38) "Benden önce gelip yatanların dediğine göre, ben geldiğimden beri Suleyman buraya, özellikle bu koğuşa bakmakla görevli adamdan fazla geliyormuş."; Çette turgan balcuuranday appak, tatınakay testeer kızdın botonukunday caynagan kirpiktüü közdörü közgügö çağılışkan kündün nurunan **beter** bir Sulaymanga, bir maga caltırdıyt, kıtkılıktap külöt. (AG, s. 47) "Bir kenarda duran balcuran* gibi bembeyaz, zarif yardımcı kızın iri, uzun kirpikli gözleri, aynaya vuran güneşin nurundan daha fazla parlayarak, bir Sulayman'a bir bana bakıp, kıs kıs gülüyordu."

* balcuuran: bir ot adıdır. K. K. Yudahin, **Kırgız Sözlüğü** (Çev. Abdullah Taymas), TDK Yay., Ankara 1994, C. I, s. 83

Kkp. Būgin kün keşegiden **beter** suwıq eken. (KTTS-I, s. 280) "Bugün hava dünden daha fazla soğuk."; Qamal, onnan **beter** aşıwlandı. (Kkp. T. G., s. 138) "Kamal, ondan daha fazla kızdı."

49. Beyim

Yapısı:

Beyim "-e doğru". Karakalpak Türkçesinde görülür. Yönelme hâinden sonra kullanılır. Kullanımı seyrek olup daha çok zaman bildirir²⁶³. Karakalpakça sözlükte²⁶⁴ sıfat olarak gösterilen ve "kolay, uygun, mail, mahir, becerikli" gibi anlamları verilen "beyim" sözü, bazen yönelme halinden sonra edat göreviyle kullanılmıştır. Bir örnekte tespit edilen bu edat, zaman ilgisiyle kullanılmıştır. Kkp. beyim.

Kullanımı:

a. İsmın Yönelme Halinden Sonra Kullanımı

Kkp. Būgin ol, taŋa **beyim** keldi. (Kkp. T. G., s. 136) "Bugün o, sabaha doğru geldi."

Görevi:

a. Zaman

Zamana doğru yönelme, yaklaşıklık bildirmektedir.

Kkp. Būgin ol, taŋa **beyim** keldi. (Kkp. T. G., s. 136) "Bugün o, sabaha doğru geldi."

50. Beylé

Yapısı:

Beylé "-e bağlı, -e ait, ilgili". Tatar ve Başkurt Türkçelerinde yönelme hâinden sonra edat görevinde kullanılır. Bu kelime bağ "bağ, ilgi" kelimesine +li eki gelerek (bağlı>bey+lé) oluşmuştur. Tahsin Banguoğlu "bağlı" kelimesinin "bağlalı" kelimesindeki +la ekinin düşmesiyle (bağlalı>bağlı) oluştuğunu söylemektedir²⁶⁵. Tat. beylé, Baş. beylé

²⁶³Ceyhun Vedat Uygur, *age.*, s. 136

²⁶⁴Mamut Kalenderov, *Qaraqalpaq Tiliniñ Tüsindirme Sözligi*, C. I (A-B), Nökis 1982, s. 257

²⁶⁵Tahsin Banguoğlu, *age.*, s. 251

Kullanımı:

a. İsmın Yönelme Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Kızganiçka karşı, G. Kariyevka tatar teatrına **beylé** barlık niyetlerén de tormuşka aşırırğa nasıyp bulmıy. (TE, s. 35) "Maalesef, G. Kariyev'e Tatar tiyatrosuna ait bütün düşüncelerini hayata geçirmek nasip olmuyor."; Meselen, yıl fasıllarına **beylé** sabantuy hem newruz beyremneré, islam dinéne **beylé** korban hem ramazan bey beyremneré, yolalarğa **beylé** kaz ömesi h. b. (TE, s. 65) "Meselâ, yılın mevsimlerine bağlı sabantoy ve nevruz bayramları, İslam dinine bağlı kurban ve ramazan bayramları, geleneklere bağlı kaz festivali v.b."; Ressamnıñ bérniçe eseré front istelékleréne **beylé** revéşte birélgén. (TE, s. 100) "Ressamnın birkaç eseri cephe hatıralarına bağlı olarak verilmiş."

Baş. Yırzarza donya hem mal tabıw awırılığına **beylé** tıwğan tağı bér motiv küzge taşlana. (TAX, s. 83) "Şarkılarda dünya ve mal kazanma yoğunluğuna bağlı olarak doğan yine bir motif göze çarpıyor."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yönelme Hâlınden Sonra Kullanımı

Tat. Marat, enisé ülgenge yıl yarım digende, añar **beylé** xatirelerné tamam onıtıp bétérdé. (TTAS-I, s. 204) "Marat, annesinin ölümünden yaklaşık yarım yıl sonra, ona ait hatıraları tamamen unuttu."

b.2. İşaret Zamirinin Çıkma Hâlınden Sonra Kullanımı

Baş. Şularğa **beylé** télébézge yañı hüzzér ine. (BT, s. 22) "Bunlarla ilgili dilimize yeni kelimeler giriyor."; Tarixi riweyetter il tarixına, ırıw-qebile, xalıq yazmısına **beylé** olo waqıyğalar hem ularğa **beylé** tanılğan şexéster xaqında xikeylew. (TAX, s. 142) "Tarihi rivayetler ülke tarihine, soy-kabile, halk kaderine bağlı büyük olaylar ve onlara bağlı olarak tanınan şahıslar hakkında hikaye ediliyor."

b.3. Dönüslülük Zamirinin Yönelme Hâlınden Sonra Kullanımı

Tat. Üzéne **beylé** bulgannıñ barısın da éşlew. (TTAS-I, s. 204) "Kendine ait olan her şeyi yapmak."

c. İsim-fiilin Yönelme Hâlınden Sonra Kullanımı

Tat. Uñışnıñ aşlama kértüwge **beylé** buluwı. (TTAS-I, s. 204) "Mahsulün veriminin gübre serpmeye bağlı olması."

Baş. Ükénewé, bildelé, iñ kéreklé melde Osloqay tirehénen kitéwéne **beylé**. (Ark., s. 61) "Pişmanlığı, belli, en gerekli durumda Oslokay çevresinden gitmesine bağlı."; Başqort xalıq icadında yér hatıwğa **beylé** bik küp beyét sığarılgan. (TAX, s. 26)

"Başkurt halk eserlerinde toprak satmaya ait pekçok beyit söylenmiştir."; Boron-boron zamandarza uq başqort xalqında la yañı yıldı qarşı alıwğa **beylé** yolalar formalaşqan. (TAX, s. 29) "Çok eski zamanlarda Başkurt halkında da yeni yılı karşılamaya bağlı gelenekler şekillenmiştir.

Görevi:

a. İlgi

Tat. "Xezine" romanınıñ töp vakıyğaları Kelimet avılında tuwıp-üsken hem şunda neft çıgaruwnıñ ostaları bulıp citken Arslan Gobeydullin hem Kerim Timbikov obrazlarına **beylé**. (Ed., s. 9) "Hazine" romanının asıl olayları Kelimet köyünde doğup büyümiş ve orada petrol çıkarma ustası olarak yetişmiş Arslan Gobeydullin ve Kerim Timbikov simgelerine bağlı."; Marat, enisé ülgenge yıl yarım digende, añar **beylé** xatirelerné tamam onıtıp bétérdé. (TTAS-I, s. 204) "Marat, annesinin ölümünden yaklaşık yarım yıl sonra, ona ait hatıraları tamamen unuttu."; Ressamınıñ bérniçe esere front istelékleréne **beylé** revéşte birélgén. (TE, s. 100) "Ressamın birkaç eseri cephe hatıralarına bağlı olarak verilmiş."

Baş. Yırzarza donya hem mal tabıw awırlığına **beylé** twğan tağı bér motiv küzge taşlana. (TAX, s. 83) "Şarkılarda dünya ve mal kazanma yoğunluğuna bağlı olarak doğan yine bir motif göze çarpıyor."; Şularğa **beylé** télébézge yañı hüzzér ine. (BT, s. 22) "Bunlarla ilgili dilimize yeni kelimeler giriyor."; Başqort xalıq icadında yér hatıwğa **beylé** bik küp beyét sığarılgan. (TAX, s. 26) "Başkurt halk eserlerinde toprak satmaya ait pekçok beyit söylenmiştir."

b. Sebep

Tat. Anıñ küñél küterénkélégé küp oçrakta şul balalarınıñ xel-exveléne **beylé** bula idé. (TTAS-I, s. 204) "Onun gönül coşkunluğu çoğu zaman çocuklarının durumuna bağlı olurdu.

Baş. Ükénewé, bildelé, iñ kéreklé melde Osloqay tirehénen kitéwéne **beylé**. (Ark., s. 61) "Pişmanlığı, belli, en gerekli durumda Oslokay çevresinden gitmesine bağlı."

51. Binaen

Yapısı:

Kırım Tatar Türkçesinde yönelme hâliinden sonra kullanılan bir edattır. Arapça binâen kelimesinden gelip "1. -den dolayı, -den ötürü, -diği için. 2. dayanarak²⁶⁶" anlamlarına gelir. Kır. Tat. binaen.

²⁶⁶Türkçe Sözlük 1, s. 300

Kullanımı:

a. İsmi Yönelme Halinden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Bogdan Xmelnitskiy'nin ricasına **binaen**, Ukrayna halkına yardımğa barğan... (ETM, s. 10) "Bogdan Hmelnitskiy'in ricasından dolayı, Ukrayna halkına yardıma giden..."; Polk komandiriniñ emirine **binaen** eskadronlar pozitsiyalarında nizamı bozmay, metodik surette qatıy üçümge atıldı, düşman safları içerisine soquıldılar. (KTT, s. 139) "Alay komutanının emrinden dolayı bölükler pozisyonlarında nizamı bozmadan, metodik olarak katı bir saldırıya geçtiler, düşman safları içerisine sokuldular."; 1912 senesi Romanovlar sül'alesi padişahlığının 300 yıllığı münasebetinen berilgen amnistiyağa **binaen** o türmeden azat etile. (TDS, s. 133) "1912 yılında Romanovlar sülalesi padişahlığının 300. yılı münasebetiyle verilen affa dayanarak o hapishaneden salıveriliyor."

Görevi:

a. Sebep

İşin, olayın sebebini, dayanağını gösterir.

Kır. Tat. 1893 senesi "Terciman"nın dünyağa kelüvine on yıl oluvı münasebeti ile, okuyıcılarını ricalarına **binaen**, muaririniñ tercimeialını yazıp, Odessa tsenzurasına köstere. (KTT, s. 108) "1893 yılında Tercüman'ın çıkışının onuncu yılı münasebetiyle, okuyucuların ricalarından dolayı, yazarın öz geçmişini yazıp, Odessa sanstürüne gösteriyor."; Abdul-Amitniñ emirine **binaen**, polis idaresi hadimleri Asan Nurini ve arqadaşlarını apusxanege qapamaq için qıdırğanlarını añlap, fransız vapurına minip, Avrupağa qaça. (KTT, s. 110) "Abdülhamid'in emrinden dolayı, polis idaresi mensuplarının Hasan Nuri'yi ve arkadaşlarını hapishaneye kapatmak için aradıklarını anlayıp, Fransız vapuruna binerek Avrupa'ya kaçıyor.; Rusiye işçi ve köylülere **binaen** yaşay. (TDS, s. 133) "Rusya işçi ve köylülere dayanarak yaşıyor."

52. Bola

Yapısı:

Bola "için, uğruna, -den doyyayı, yüzünden". bol- "olmak" fiilinin zarf-fiil biçimidir (<bol-a)²⁶⁷. Tatar, Kazak, Başkurt, Karakalpak ve Kırım Tatar Türkçelerinde yönelme hâliinden sonra seyrek olarak kullanımı görülen bir edattır. Tat. bula, Kaz. bola, Baş. bula, Kkp. bola, Kır. Tat. ola.

²⁶⁷Yong-Song Li, agt. s. 137

Kullanımı:

a. İsmın Yönelme Hâlınden Sonra Kullanımı

Tat. Şuşı höneréne **bula** şehernéñ télese kaysı klinikasında "Rexim it!" dip toruwların kürgeç, Şeref etisénéñ çınnan da akıllı kiñeş birép kaldıruwın tagın bér kat añladı. (TTAS-I, s. 188) "Şu hünerinden dolayı şehrin hangi kliniğinde olursa olsun "Buyrun!" dediklerini görünce, Şeref babasının gerçektene de akıllı öğüt verip bıraktığını bir kez daha anladı."; Materiallarına **bula** iské idare yortın süttérép taşlatkan idém. (TTAS-I, s. 188) "Malzemeleri için eski idare binasını söktürüp bıraktırmıştım."; Séz yeşlégégézge **bula** söyliséz, Aydar. (TTAS, s. 188) "Siz gençliğinizden dolayı söyliyorsunuz, Aydar."

Kaz. Äsetke **bola** ağası kelipti. (TDS, s. 137) "Ağabeyi Aset için gelmiş."; Qarlığaş balapanına **bola** atqa da, suwğa da tüsedı. (TDS, s. 137) "Kırlangıç, yavrusu için ateşe de, suya da düşer."

Baş. Garmunına **bula** Gimazızı Fatimahı ménen bér tuyğa saqırğaynılar. (BTH-I, s. 171) "Akordeonu için Gimazi'yi Fatima'sı ile birlikte düğüne çağırılmışlardı."

Kkp. Jumısqa **bola** Nökisten Taşkentke keldim. (Kkp. T. G., s. 137) "İş için Nökis'ten Taşkent'e geldim."

Kır. Tat. qastalıqqa **ola** kelalma- (TDS, s. 137) "hastalık yüzünden gelememek"

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yönelme Hâlınden Sonra Kullanımı

Kaz. Siz mağan **bola** keldiñiz be? (TDS, s. 138) "Siz benim için mi geldiniz?"; Sizge **bola** men osında keldim. (KTS-1, s. 104) "Ben sizin için buraya geldim."

Baş. Hiñe **bula** kildém. (TDS, s. 138) "Senin için geldim."

Kkp. Men sizge **bola** keldim. (KRS-1, s. 113) "Ben sizin için geldim."; Sağan **bola** birinşi avtobostan qaldım. (Kkp. T. G., s. 137) "Senin için birinci otobüse binmedim."

c. Sıfat-fiilin Yönelme Hâlınden Sonra Kullanımı

Baş. İké-ös qız işékte asmaşqa **bula** kézége kilép yebéşté. (BTH-I, s. 171) "İki üç kız kapıyı açmamak için işi inada bindirdiler."

Görevi:

a. Sebep

İşin, hareketin sebebini bildirir.

Tat. Şuşı höneréne **bula** şehernéñ télese kaysı klinikasında "Rexim it!" dip toruwların kürgeç, Şeref etisénéñ çınnan da akıllı kiñeş birép kaldıruwın tagın bér kat añladı. (TTAS-I, s. 188) "Şu hünerinden dolayı şehrin hangi kliniğinde olursa olsun

"Buyrun!" dediklerini gördüncə, Şeref babasının gerçektə de akıllı ögüt verip bıraktığını bir kez daha anladı."; Séz yeşlégégézge **bula** söyliséz, Aydar. (TTAS, s. 188) "Siz gençliğinizden dolayı söylüyörsünüz, Aydar."

Kaz. Siz mağan **bula** keldiñiz be? (TDS, s. 138) "Siz benim için mi geldiniz?"; Äsetke **bula** ağası kelipti. (TDS, s. 137) "Ağabeyi Aset için gelmiş."

Baş. İké-ös qız işékté asmaşqa **bula** kézége kilép yebéşté. (BTH-I, s. 171) "İki üç kız kapıyı açmamak için işi inada bindirdiler."; Garmonına **bula** Gimazi'yi Fatimahu ménen bér tuyğa saqırğaynılar. (BTH, s. 171) "Akordeonu için Gimazi'yi Fatima'sı ile birlikte düğünə çağırmışlardı."

Kır. Tat. qastalıqqa **ola** kelalma- (TDS, s. 137) "hastalık yüzünden gelememek"

b. Amaç

Kkp. Jumısqa **bula** Nökisten Taşkentke keldim. (Kkp. T. G., s. 137) "İş için Nökis'ten Taşkent'e geldim."

c. İlgı

Daha çok kişi zamirlerinden sonra kullanıldığında ilgi, fedakârlık ifadesi taşır.

Tat. Materiallarına **bula** iské idare yortın süttérép taşlatkan idém. (TTAS-I, s. 188) "Malzemeleri için eski idare binasını söktürüp bıraktırmıştım."

Kaz. Qarlığaş balapanına **bula** atqa da, suwğa da tüsedı. (TDS, s. 137) "Kırlangıç, yavrusu için ateşe de, suya da düşer."; Sizge **bula** men osında keldim. (KTS-1, s. 104) "Ben sizin için buraya geldim."

Baş. Hiñe **bula** kildém. (TDS, s. 138) "Senin için geldim."

Kkp. Men sizge **bula** keldim. (KRS-1, s. 113) "Ben sizin için geldim."; Sağan **bula** birinşi avtobostan qaldım. (Kkp. T. G., s. 137) "Senin için birinci otobüse binmedim."

53. Bolup

Yapısı:

Bolup "gibi, olarak". Karay Türkçesinin dışındaki Kuzey Türk lehçelerinin hepsinde ismin yalın hâlimden sonra edat göreviyle de kullanılmaktadır. bol- "olmak" fiiline -(1)p zarf-fiil eki gelerek oluşmuştur. Cümle içerisinde zarf görevinde olan bu kelime benzerlik, gibilik bildirdiği durumlarda edat olarak görev yapmaktadır. Tat. bulıp, Kaz. bolıp, Kırg. bolup, Baş. bulıp, Kkp. bolıp, Kum. bolup, Nog. bolıp, Kar.-Bal. bolub/bolup, Kır. Tat. olup.

Karaçay-Balkar Türkçesindeki bolub şekli Karaçay Türkçesi metinlerine, bolup şekli ise Balkar Türkçesi metinlerine aittir.

Kullanımı:

a. İsmi Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Tat. Xuca Nasrédin bik saran bayga xézetçé **bulıp** kirgen. (XNM, s. 24) "Nasrettin Hoca, çok cimri bir zengin yanına hizmetçi olarak girmiş."; Xuca bu xeylené sizgen de, munça lewkeséne ménép, eteç **bulıp** kıçkırırğa totıngan. (XNM, s. 80) "Hoca, bu hileyi sezmiş ve göbek taşına çıkıp, horoz gibi ötmeye başlamış."; Kürşé bülmede kémnéréndér at **bulıp** kéşnewleré, kece **bulıp** mel'dewleré, baka bulıp bakıldawları işétéle idé. (TTAS-I, s. 190) "Komşu odada birilerinin at gibi kişnemeleri, keçi gibi melemeleri, kurbağa gibi vıraklamaları işitiliyordu."

Kaz. Esitmegen kisi **bulıp**, ündemey jüre beremiz. (MÄ, s. 161) "İşitmemiş kişi gibi, ses çıkarmadan işimize devam ediyoruz."; Däl kazirgi jağdayda aqikat **bulıp** köringen jaydı maqul kördüm. (BKT, s. 117) "Tam bugünkü vaziyette hakikat gibi görünen durumu makul gördüm."; Bu kız degen şirkin, özi, körtüwge kelgende, şetinde jaqsı **bulıp** körinetin. (BKT, s. 153) "Bu kız denen zavallı, aslında, görmeye geldiğimizde, uzaktan güzel gibi görüntüyordu."

Kırg. Avdiy bir tomolok **bulup** coldun calı ildiy şıprıldı. (KA, s. 220) "Avdiy bir top gibi yoldan aşağıya hızla yuvarlandı."; Atam kolxozda çoban **bulup** iştüöçü. (AG, s. 8) "Babam kolhozda çoban olarak çalışıyor."

Baş. Kürşé tawıǵı kürke **bulıp** küréne. (BXM, s. 182) "Komşunun tavuğu hindi gibi görünür."; Tawıq etes **bulıp** qısırha, yort-qurağa qaza kile. (TAX, s. 201) "Tavuk, horoz gibi öterse, eve barka bela gelir."; Taw bitlewzeréne hem itekteréne aq yurǵan **bulıp** qar yattı. (BT, s. 222) "Dağın yamaçlarını ve eteklerini ak yorgan gibi kapladı."

Kkp. Şonıñ uşında bul alımlardıñ döretpeleri pütkil cer cüzi tñ alǵan ädebiyat häm estetikalık täliymatlardıñ dawamı **bulıp** esaplanadı. (ET, s. 30) "Bundan dolayı bu alimlerin eserleri, bütün yeryüzünü içine alan edebiyat ve estetik öğretilerin devamı gibi kabul edilir."; Aşşı söz degen bir nayza, ok **bulıp** tiyer gezinde. (ET, s. 36) "Acı söz bir mızrak, ok gibi deler anında."; Dästandaǵı geroylardıñ ata-analarınıñ barlıǵı bay **bulıp** cırlanadı. (KK, s. 30) "Detandaki kahramanların anne babalarının tamamı zengin gibi terennüm ediliyor."

Kum. Birinçi abatın alıp da bitgençe ananı qaqaqlarından-laylaylarından başlap, adamnı savlay ömürtün biyleygen va küyleygen can azıǵı-qatıǵı **bulup** xalqnı söz xaznası toqtay. (KXY, s. 3) "İlk adımını atıp da bitirinceye kadar annesinin şarkılarından, ninnilerinden başlayıp, insanın bütün ömrünü kuşatan, düzenleyen can azıǵı gibi halkın söz hazinesi duruyor."; Tañ yeli şıbışlay, şıbışlay gelip;/Süyünüp gün sıypay süt yayaǵımın./Anacanım **bulup**, öbe iyelip. (KT5, s. 79) "Tan yeli fısıldaya fısıldaya gelip; güneş sevinerek okşar gül yanaǵımı, eğilip öper anacıǵım gibi."

Nog. Ama zip **bolıp** yabıskan sağız tars-tars etedi, ayırılmaydı. (YY, s. 94) "Ama zift gibi yapışan sakız, tars tars ediyor, ayrılmıyordu."; Andreydiñ, "Koban" dep atalatagan bir sovhozda agronom **bolıp** isleytaganı bir neşe ay boldı. (TEL, s. 116) "Andrey'in "Koban" adlı bir sovhozda tarım uzmanı olarak çalışması, birkaç ay oldu."; Balık **bolıp** biz yüzemiz suvlarda,/Em kus **bolıp** biz uşamız avada. (TEL, s. 133) "Biz balık gibi sularda yüzeriz ve kuş gibi havada uçarız."

Kar.-Bal. Ol qara tülkü **bolup** erttenlikde, deydi,/Qalanı allına kelgendi, deydi. (MKXPÇ, s. 42) "O, kara tilki gibi sabahleyin kalenin önüne gelmişti."; Kiyim **bolub** kiyilmegen,/Tüyme **bolub** tüyülmegen,/Ölseñ da-birgenge,/Ölmeñ da-birgene. (KXEBC, s. 104) "Giyim gibi giyilmeyen, düğme gibi iliklenmeyen, ölsen de birlikte, ölmesen de birlikte."

Kır. Tat. Gecenin er saati oña ağır yıllar **olıp** köründi. (KTT, s. 142) "Gecenin her saati ona yıllar gibi göründü."; Kervan **olıp** keçip ketti, aylar yıllar... (ETM, s. 181) "Kervan gibi geçip gitti aylar, yıllar..."; Öyle insanlar ola ki, yıllar, on yıllar, asırlar keçse de, ömürlük bizim zamandaşlarımız **olıp** qalalar. (ETM, s. 93) "Öyle insanlar vardır ki, yıllar, on yıllar, asırlar geçse de, ömür boyu bizim arkadaşlarımız gibi kalırlar."

d. Sıfat-fiilin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Kum. Qatın xoşusuna barıp, tilep opraqlar da alıp, yasanıp suvğa barağan **bolup** çığa. (KYY, s. 224) "Kadın komşusuna gidip, istediği elbiseleri de alıp, hazırlanıp suya gidiyormuş gibi çıkıyor."

Görevi:

a. Benzerlik, Karşılaştırma

Gibilik, benzerlik ifade eder ve karşılaştırma yapar.

Tat. Xuca Nasrédin bik saran bayga xézmecé **bulıp** kirgen. (XNM, s. 24) "Nasrettin Hoca, çok cimri bir zenginın yanına hizmetçi olarak girmiş."; Xuca bu xeylené sizgen de, munça lewkeséne ménép, eteç **bulıp** kıkırırğa totingan. (XNM, s. 80) "Hoca, bu hileyi sezmiş ve göbek taşına çıkıp, horoz gibi ötmeye başlamış."; Kürşé bülmede kémnernéndér at **bulıp** kéşnewleré, kece **bulıp** mel'dewleré, baka bulıp bakıldawları işétele idé. (TTAS-I, s. 190) "Komşu odada birilerinin at gibi kişnemeleri, keçi gibi melemeleri, kurbağa gibi viraklamaları iştiliyordu."

Kaz. Esitmegen kisi **bolıp**, ündemey jüre beremiz. (MÄ, s. 161) "İşitmemiş kişi gibi, ses çıkarmadan işimize devam ediyoruz."; Däl kazirgi jağdayda aqikat **bolıp** köringen jaydı maqul kördim. (BKT, s. 117) "Tam bugünkü vaziyette hakikat gibi görünen durumu makul gördüm."; Bu qız degen şirkin, özi, körüwge kelgende, şetinde jaqsı **bolıp** körinetin. (BKT, s. 153) "Bu kız denen zavallı, aslında, görmeye geldiğimizde, uzaktan güzel gibi görünüyordu."

Kırg. Avdiy bir tomolok **bolup** coldun calı ıldıy şıpırıldı. (KA, s. 220) "Avdiy bir top gibi yoldan aşağıya hızla yuvarlandı."; Atam kolhozda çoban **bolup** iştüöçü. (AG, s. 8) "Babam kolhozda çoban olarak çalışıyor."

Baş. Kürşe tawıǵı kürke **bulıp** küréne. (BXM, s. 182) "Komşunun tavuǵu hindi gibi görünütr."; Tawıq etes **bulıp** qısırha, yort-quraǵa qaza kile. (TAX, s. 201) "Tavuk, horoz gibi öterse, eve barka bela gelir."; Taw bitlewzeréne hem itekteréne aq yurǵan **bulıp** qar yattı. (BT, s. 222) "Daǵın yamaçlarını ve eteklerini ak yorgan gibi kar kapladı."

Kkp. Şonıñ uşında bul alımlardıñ döretpleri pütkil cer cüzi tñ alǵan ädebiyat hñm estetikalık tñliymatlardıñ dawamı **bolıp** esaplanadı. (ET, s. 30) "Bundan dolayı bu alimlerin eserleri, bütün yeryüzünü içine alan edebiyat ve estetik öğretilerin devamı gibi kabul edilir."; Aşşı söz degen bir nayza, ok **bolıp** tiyer gezinde. (ET, s. 36) "Acı söz bir mızrak, ok gibi deler anında."; Dästandaǵı geroylardıñ ata-analarınıñ barlıǵı bay **bolıp** cırlanadı. (KK, s. 30) "Detandaki kahramanların anne babalarının tamamı zengin gibi terennüm ediliyor."

Kum. Birinçi abatın alıp da bitgençe ananı qaqaqlarından-laylaylarından başlap, adamnı savlay ömürtün biyleygen va küyleygen can azıǵı-qatıǵı **bolup** xalqnı söz xaznası toqtay. (KXY, s. 3) "İlk adımını atıp da bitirinceye kadar annesinin şarkılarından, ninnilerinden başlayıp, insanın bütün ömrünü kuşatan, düzenleyen can azıǵı gibi halkın söz hazinesi duruyor."; Qatın xoşusuna barıp, tilep opraqlar da alıp, yasanıp suvǵa baraǵan **bolup** çıǵa. (KYX, s. 224) "Kadın komşusuna gidip, istediǵi elbiseleri de alıp, hazırlanıp suya gidiyormuş gibi çıkıyor."

Nog. Ama zip **bolıp** yabıskan sagız tars-tars etedi, ayrılmaydı. (YY, s. 94) "Ama zift gibi yapışan sakız, tars tars ediyor, ayrılmıyordu."; Andreydiñ, "Koban" dep atalatagan bir sovxozda agronom **bolıp** isleytaganı bir neşe ay boldı. (TEL, s. 116) "Andrey'in "Koban" adlı bir sovxozda tarım uzmanı olarak çalışması, birkaç ay oldu."; Balık **bolıp** biz yüzemiz suvlarda,/Em kus **bolıp** biz uşamız avada. (TEL, s. 133) "Biz balık gibi sularda yüzeriz ve kuş gibi havada uçarız."

Kar.-Bal. Ol qara tülkü **bolup** erttenlikde, deydi,/Qalanı allına kelgendi, deydi. (MKXPÇ, s. 42) "O, kara tilki gibi sabahleyin kalenin önüne gelmişti."; Kiyim **bolub** kiyilmegen,/Tüyme **bolub** tüyülmegen,/Ölseñ da-birgenge,/Ölmeñ da-birgene. (KXEBC, s. 104) "Giyim gibi giyilmeyen, düğme gibi iliklenmeyen, ölsen de birlikte, ölmesen de birlikte."

Kır. Tat. Gecenin er saati oña ağır yıllar **olıp** köründi. (KTT, s. 142) "Gecenin her saati ona yıllar gibi göründü."; Kervan **olıp** keçip ketti, aylar yıllar... (ETM, s. 181) "Kervan gibi geçip gitti aylar, yıllar..."; Öyle insanlar ola ki, yıllar, on yıllar, asırlar keçse de, ömürlük bizim zamandaşlarımız **olıp** qalalar. (ETM, s. 93) "Öyle insanlar vardır ki, yıllar, on yıllar, asırlar geçse de, ömür boyu bizim arkadaşlarımız gibi kalırlar."

54. Boydon

Yapısı:

Boydon "gibi, olarak, halde". Yalnız Kırgız Türkçesinde yalın hâlden sonra kullanılan bir edattır. Bu edat, boy (<bod) "beden, ten, boy" kelimesi ile çıkma hali ekinin birleşmesinden (<boy+don) meydana gelmiştir. Yalnız başına anlamı olmayıp edat olarak kullanılır²⁶⁸. Kırg. boydon.

Kullanımı:

a. İsmın Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Kırg. Pop **boydon** cürüp, pop **boydon** ölösüñ! (KA, s. 210) "Papaz gibi yaşayıp, papaz gibi ölesin."; kalıbındaki **boydon** koldonulbayt (KS-I, s. 134) "temiz halde kullanılmıyor"

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Kırg. Enesinen erte acırap, cesir kalgan atası dyakon Kallistratov oşo **boydon** ölor-ölgönçö cangırtıp üylöngön cok. (KA, s. 62) "Annesinden erken ayrılıp, dul kalan babası Papaz Kallistratov, bu şekilde ölene kadar yeniden evlenmemişti."; Eger uşu **boydon** tiybese al, belkim, eptep tırmışıp, kayra vagonga soylop bolso da kirip alat bele. (KA, s. 218) "Eğer o şekilde vurmasa, o belki bir yolunu bulup çabalayarak yeniden vagona asılıp içeri girebilecekti."; Bul **boydon** kaltıruuga bolboyt. (KTG, s. 333) "Bu şekilde bırakmak olmaz."

c. Sıfat-fiilin Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Kırg. Uçkan **boydon** közdön kayım boldu. (AKT, s. 285) "Uçar gibi gözden kayboldu."; Kelin çañ ızgıtkan **boydon** uzap ketkenden kiyin gana anı ömür boyu estep kaluuga tırışkansıp boy-kelbetin ulam elestete berdi. (KA, s. 160) "Gelin ancak toz duman içinde uzaklaştıktan sonra, onu ömür boyu hatırlamaya çalışmak için, boyunu bosunu gözünün önüne getirdi."; -Vertolyot, vertolyot! -dep kubana kıykırgan **boydon**, bala emespi, tayrandap sekire ketti. (KA, s. 164) "-Helikopter, helikopter! diye sevinip haykırarak, çocuk değil mi, atlaya zıplaya gitti."

²⁶⁸B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), age., s. 333

Görevi:

a. Benzerlik

Kırg. Kayıp uçkan **boydon** eköo teñ alıstan öto berişti da, dooşun eerçite alıstap ketiştı. (KA, s. 36) "Kayarak uçar gibi uzaktan geçen iki arkadaş, seslerini azaltarak uzaklaşp gittiler."; Pop **boydon** cürüp, pop **boydon** ölösüñ! (KA, s. 210) "Papaz gibi yaşayıp, papaz gibi ölesin."; Uçkan **boydon** közdön kayım boldu. (AKT, s. 285) "Uçar gibi gözden kayboldu."

b. Tarz

Kırg. Batıp baratkan kündün nuruna mala kızıldana nımsıp turgan cılañaç kişiğe ırkıragan **boydon** atırıldı. (KA, s. 24) "Batan günün ışığından dolayı koyu kırmızı ışıldayan adamın üzerine hırlar gibi atıldı."; Camila oşol **boydon** kıtkılıktap külö berdi. (KTG, s. 333) "Camila aynı şekilde kıs kıs gülüverdi."; Eger uşu **boydon** tiybese al, belkim, eptep tırmışıp, kayra vagonga soylop bolso da kirip alat bele. (KA, s. 218) "Eğer o şekilde vurmasa, o belki bir yolunu bulup çabalayarak yeniden vagona asılıp içeri girebilecekti."

c. Durum

Kırg. Akmat bir cak boosu zımdan, bir cak boosu cipten tağılgan eski köz aynegin koluna karmagan **boydon** kubanıp kirip keldi. (AKT, s. 285) "Ahmet bir tarafının bağı simden, bir tarafının bağı ipten takılan eski gözlüğünü elinde tutmuş olarak, sevinçle gelip girdi."; Enesinen erte acırap, cesir kalgan atası dyakon Kallistratov oşo **boydon** ölor-ölgönçö cangırtıp üylöngön cok. (KA, s. 62) "Annesinden erken ayrılıp, dul kalan babası Papaz Kallistratov, bu şekilde ölene kadar yeniden evlenmemişti."

55. Boylap

Yapısı:

Boylap "boyunca". Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Kumuk, Nogay ve Kırım Tatar lehçelerinde ismin, yalın hâlimden ve yükleme hâlimden sonra edat göreviyle kullanılmaktadır. Karaçay-Balkar ve Karay Türkçelerinde ise edat göreviyle kullanılmaz. Bu edat boyla- (boy+la-) "boyunca gitmek" fiiline zarf-fiil eki -p gelerek (< boy+la-p) oluşmuştur²⁶⁹. Tat. buylap, Kzk. boylap, Kırg. boylop, Baş. buylap, Kkp. boylap, Kum. boylap, Nog. boylap, Kır. Tat. boylap.

²⁶⁹D. G. Tumaşeva, *Xezérgé Tatar Edebi Télé*, Morfologiya, Kazan 1978, s. 195; B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), *age.*, s. 343; Zeynep Korkmaz, *age.*, s. 71

Kullanımı:

Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

a. İsmi Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Tat. Alar, citekleşép, perron **buylap** yörép kildéler. (TG-II, s. 317) "Onlar, ele ele tutuşup, peron boyunca yürüyerek geldiler."; İl **buylap** sibélgen balalar, cıyılıp, ewliya kébék kürgen bu karçıkni kádérlep kümeler. (Ed., s. 7) "İl boyunca serpilen çocuklar toplanıp, evliya gibi gördükleri bu yaşlı kadını hürmetle gömüyorlar."; Kızını Bögélmege alıp kiteler, törléçe mesxereléler: yalangaç köyé uram **buylap** yörteler, kamçı bélen kıynıylar. (XA, s. 77) "Kızı Bögilme'ye alıp gidiyorlar, çeşitli şekillerde küçük düşürüyorlar; çıplak hâlde sokak boyunca yürütüyorlar, kamçılıyorlar."

Kaz. özen **boylap** jür- (TDS, s. 141) "ırmak boyunca gitmek"

Kırg. Alar trubanı **boylop** cogoru cığıştı. (KTG, s. 343) "Onlar boru boyunca yukarı çıktılar."; Tigine kimdir biröö alda kanday iş menen şaşılıp, koktu **boylop** dalbañdap, kıştaktı közdöy çaap bara catat. (KTG, s. 343) "İşte orada, her kimse, birisi bilinmeyen bir işten dolayı aceleyle, dere boyunca şuursuz bir şekilde, köye doğru koşarak gidiyor."; Cigitter, arık **boylop**, balık uulap cürüsünörbü? (KKTS, s. 105) "Gençler, sulama kanalı boyunca balık avlasınlar mı?"

Baş. Ul Başqortostan **buylap** yörönö, kolxozsılar hem éşseler tormoşo ménen tanıştı. (BT, s. 50) "O, Başkurdistan boyunca gezdi, kolhozcuların ve işçilerin hayatıyla tanıştı."; E bézzén arttan oşo yul **buylap** ukraindar, tatarzar, qazaqtar, sıwaştar, marızar, tuvındar hem başqalar kilér. (BT, s. 101) "Ve bizim ardımızdan bu yol boyunca Ukraynalılar, Tatarlar, Kazaklar, Çuvaşlar, Mariler, Tuvalılar ve başkaları gelir."; Béz qala **buylap** yörönök. (BT, s. 110) "Biz şehir boyunca yürüdük."; Ul urman **buylap** barha, urman turahında, taw **buylap** barha, taw turahında, yılğa **buylap** barha, yılğa turahında yırlay. (TAX, s. 81) "O, orman boyunca gitse orman hakkında, dağ boyunca gitse dağ hakkında, ırmak boyunca gitse ırmak hakkında şarkı söylüyor."

Kkp. Köşe **boylap** bir atlı kiyatır. (KTTS-I, s. 322) "Sokak boyunca bir atlı gidiyor."; suw **boylap** (KRS-1, s. 112) "su boyunca"; darya **boylap** (TDS, s. 141) "ırmak boyunca".

Kum. Maryam haleklendi, suw **boylap** ör-eniş yortdu. (KT5, s. 36) "Meryem umutsuzluğa kapıldı, su boyunca aşağı yukarı koştu."

Nog. Sosı vakıtta oram **boylap** karap turgan Narikti terezeden körip köfısı kıskayaklı kişkey kızına: -Bar, kızım, mä muna aşkıştı Narik akayga ber, -dedi. (YY, s. 44) "O sırada sokak boyunca bakıp duran Narik'i pencereden görüp, komşu kadının küçük kızına: "-Kızım al bu anahtarı Narik amcaya ver", dedi."; ...Karaldıdı ötip oramga şıktı da, birevge de körinmey oram **boylap** yılısıp bardı. (YY, s. 107) "...Avluyu geçip sokağa çıktı ve kimseye görünmeden sokak boyunca yürütüp gitti."; oram **boylap** şıguv

(NRS, s. 83) "sokak boyunca çıkmak"; yaga **boylap** yürüt (NRS, s. 83) "kıyı boyunca yürümek"

Kır. Tat. Türmeden çıqqanı kibi, şair Rusiye **boylap** seyaatqa çıqam manaçığınen, Qırımdan kete. (ETM, s. 47) "Hapishaneden çıktığı gibi, şair Rusya boyunca seyahate çıkıyorum maksadıyla, Kırimdan gider."; Lâkin gazetalarda ulu yazıcınıñ memleket **boylap** devam ettireyatqan seferi aqqında meraklı informatsiyalar geniş surette basılıp turmakta edi. (ETM, s. 110) "Fakat, gazetelerde büyük yazarın ülke boyunca devam ettirdiği seferi hakkında ilginç bilgiler geniş şekilde basılmaktaydı."; ...1891 senesi Rusiye **boylap**, özü aytqanı kibi, serserilerce cayav seyatqa çıqa. (ETM, s. 233) "...1891 yılında Rusya boyunca, kendi deyimiyle, serseriler gibi yaya olarak seyahate çıkıyor."; Bütün Özbekistan **boylap** birinci kere qırımtatar yırı "Tañ yıldızı" yañğıradı. (KTTY, s. 438) "Bütün Özbekistan boyunca ilk kez Kırim Tatar halk şarkısı "Tan Yıldızı" yankılandı."

Yükleme Hâlimden Sonra Kullanımı

a. İsmın Yüklem Hâlimden Sonra Kullanımı

İsmın yalın halinden sonra kullanımı görülen "boylap" edatı, bazı lehçelerde, seyrek de olsa, ismın yüklem hâlimden sonra da kullanılmaktadır. Edatın yalın hâlin yanında yüklem hâliyle de kullanılması, henüz tam olarak edatlaşmadığının bir belirtisi olabilir²⁷⁰.

Kırg. Men suunu **boylap** keldim. (KTG, s. 343) "Ben ırmak boyunca geldim." Aynı örnek "Men suu **boylap** keldim." (KTG, s. 343) şeklinde de geçmektedir.

Kkp. Asfalt joldı **boylap** eki jarım saattan waqıt jürdi. (Kkp. T. G., s. 140) "Asfalt yol boyunca iki buçuk saat zaman geçti."

Kum. Özenni **boylap** yürümek (KRS-2, s. 80) "dere boyunca yürümek"; temir yolnu **boylap** (KRS-2, s. 80) "demir yolu boyunca"

Görevi:

a. Ölçü, Miktar

İsimlerin yalın ve yüklem hâlimden sonra kullanılan bu edat yerin, mesafenin uzunluğunu belirtir.

Tat. Alar, citekleşep, perron **buylap** yörép kildéler. (TG-II, s. 317) "Onlar, ele ele tutuşup, peron boyunca yürüyerek geldiler."; İl **buylap** sibélgen balalar, cıyılıp, ewliya kébék kürgen bu karçıknu kádérlep kümeler. (Ed., s. 7) "İl boyunca serpilen çocuklar toplanıp, evliya gibi gördükleri bu yaşlı kadını hürmetle gömüyorlar."; Kızını Böğélmege alıp kiteler, törléçe mesxereléler: yalangaç köyé uram **buylap** yörteler, kamçı bélen

²⁷⁰Yong-Song Li, agt., s. 142

kıynıylar. (XA, s. 77) "Kızı Bögilme'ye alıp gidiyorlar, çeşitli şekillerde küçük düşürüyorlar; çıplak hâlde sokak boyunca yürütüyorlar, kamçılıyorlar."

Kaz. özen **boylap** jür- (TDS, s. 141) "ırmak boyunca gitmek"

Kırg. Alar trubanı **boylap** cogoru cığıştı. (KTG, s. 343) "Onlar boru boyunca yukarı çıktılar."; Tigine kimdir biröo alda kaday iş menen şaşılıp, koktu **boylap** dalbañdap, kıştaktı közdöy çaap bara catat. (KTG, s. 343) "İşte orada, her kimse, birisi bilinmeyen bir işten dolayı aceleyle, dere boyunca şuursuz bir şekilde, köye doğru koşarak gidiyor."; Cigitter, arık **boylap**, balık uulap cürüsüñörbü? (KKTS, s. 105) "Gençler, sulama kanalı boyunca balık avlasınlar mı?"

Baş. Ul Başqortostan **buylap** yörönö, kolxozsılar hem eşseler tormoşo mänen tanıştı. (BT, s. 50) "O, Başkurdistan boyunca gezdi, kolhozcuların ve işçilerin hayatıyla tanıştı."; E bézzén arttan oşo yul **buylap** ukraindar, tatarzar, qazaqtar, sıwaştar, marizar, tuvindar hem başqalar kilér. (BT, s. 101) "Ve bizim ardımızdan bu yol boyunca Ukraynalılar, Tatarlar, Kazaklar, Çuvaşlar, Mariler, Tuvalılar ve başkaları gelir."; Béz qala **buylap** yörönök. (BT, s. 110) "Biz şehir boyunca yürüdük."; Ul urman **buylap** barha, urman turahında, taw **buylap** barha, taw turahında, yılğa **buylap** barha, yılğa turahında yırlay. (TAX, s. 81) "O, orman boyunca gitse orman hakkında, dağ boyunca gitse dağ hakkında, ırmak boyunca gitse ırmak hakkında şarkı söylüyor."

Kkp. Köşe **boylap** bir atlı kiyatır. (KTTS-I, s. 322) "Sokak boyunca bir atlı gidiyor."; suw **boylap** (KRS-1, s. 112) "su boyunca"; darya **boylap** (TDS, s. 141) "ırmak boyunca".

Kum. Maryam haleklendi, suw **boylap** ör-eniş yortdu. (KT5, s. 36) "Meryem umutsuzluğa kapıldı, su boyunca aşağı yukarı koştu."; Özenni **boylap** yürümek (KRS-2, s. 80) "dere boyunca yürümek"; temir yolnu **boylap** (KRS-2, s. 80) "demir yolu boyunca"

Nog. Sosı vakıttı oram **boylap** karap turgan Narikti terezeden körip koñısı kıskayaklı kişkey kızına: -Bar, kızım, mä muna aşkıştı Narik akayga ber, -dedi. (YY, s. 44) "O sırada sokak boyunca bakıp duran Narik'i pencereden görüp, komşu kadının küçük kızına: "-Kızım al bu anahtarını Narik amcaya ver", dedi."; ...Karaldıdı ötip oramga şıktı da, birevge de körinmey oram **boylap** yılısıp bardı. (YY, s. 107) "...Avluyu geçip sokağa çıktı ve kimseye görünmeden sokak boyunca yürüyüp gitti."; oram **boylap** şıguv (NRS, s. 83) "sokak boyunca çıkmak"; yaga **boylap** yürüv (NRS, s. 83) "kıyı boyunca yürümek"

Kır. Tat. Türmeden çıqqamı kibi, şair Rusiye **boylap** seyaatqa çıqam manaçığınen, Qırımdan kete. (ETM, s. 47) "Hapishaneden çıktığı gibi, şair Rusya boyunca seyahate çıkıyorum maksadıyla, Kırimdan gider."; Lâkin gazetalarda ulu yazıcınıñ memleket **boylap** devam ettireyatqan seferi aqqında meraklı informatsiyalar geniş surette basılıp turmakta edi. (ETM, s. 110) "Fakat, gazetelerde büyük yazarın ülke boyunca devam

ettirdiği seferi hakkında ilginç bilgiler geniş şekilde basılmaktaydı."; ...1891 senesi Rusiye **boylap**, özü aytqanı kibi, serserilerce cayav seyatqa çıqa. (ETM, s. 233) "...1891 yılında Rusya boyunca, kendi deyimiyle, serseriler gibi yaya olarak seyahate çıkıyor."; Bütün Özbekistan **boylap** birinci kere qırımtatar yırı "Tañ yıldızı" yañıradı. (KTTY, s. 438) "Bütün Özbekistan boyunca ilk kez Kırım Tatar halk şarkısı "Tan Yıldızı" yankılandı."

b. Zaman

Zaman ilgisiyle kullanılarak, hareketin zamanını, süresini belirtir.

Tat. Karañğı şaxtalarda eşlegende, min 8-9 yıl **boylap**, anı haman élékké yıllardığı kébék dip uylap, akça ciberép tordım. (TTAS-I, s. 187) "Karanlık maden ocaklarında çalışırken, ben sekiz dokuz yıl boyunca, onu hep eski yıllardaki gibidir diye düşünerek, para gönderip durdum."

56. Boyu

Yapısı:

Boyu "boyu, boyunca". Karaçay-Balkar ve Karay Türkçeleri hariç, Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Kumuk, Nogay ve Kırım Tatar Türkçelerinde edat olarak kullanılır. boy "boy, uzunluk" kelimesinin 3. teklik iyelik eki almasıyla (< boy+u) meydana gelmiştir²⁷¹. Bu edat ismin yalın hâlimden sonra kullanıldığında, zaman veya yer-mesafe ilgisiyle kullanılır. Tat. buyı, Kaz. boyı, Kırg. boyu, Baş. buyı, Kkp. boyı, Kum. boyu, Nog. boyı, Kır. Tat. boyu.

Kullanımı:

a. İsmi Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Ul İdél **buyı** Bolgar ilé möstekıyl devlet bulıp yeşegen devérde anda bolgar batırları turında beyétler hem Newruz beyétleré kiñ taralgan bulgan. (XA, s. 7) "O İdil boyu Bulgar ülkesi müstakil devlet olarak yaşadığı devirde, orada Bulgar kahramanları hakkında beyitler ve Nevruz beyitleri genişçe yayılmıştır."; Yul **buyı** borçılıp bardım. (TE, s. 60) "Yol boyu üzülerek gittim."; Çişmelé taw, koyaş ağaç **buyı** küterélérge ölgermes borın, xalık bélen kaynıy başladı. (TE, s. 160) "Çeşmeli dağ, güneş ağaç boyu yükselmeden önce, halk ile kaynamaya başladı."

Kaz. Jol **boyı** toqtamay aqqan qan älin ketirdi. (MÄ, s. 75) "Yol boyunca durmaksızın akan kan, hâlini bitirdi."; Kökserek tüni **boyı** aq qasqırdıñ izine tüsip joritıp edi. (MÄ, s. 68) "Kökserek gece boyunca ak kurdun izini takip ederek dolaşmıştı."; Şınında Kaspiy teñiziniñ statusın anıqtaw gasırlar **boyı** şeşilmey kele jatqan mesele.

²⁷¹B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), age., s. 335; D. G. Tumaşeva, age., s. 195

(Jel., s. 3) "Gerçekten Hazar Denizi'nin statüsünü belirleme işi, asırlar boyu çözülmeyen gelen bir meseledir."

Kırg. Caş balaça şoloktop col **boyu** ıylap bardı. (KTG, s. 335) "Küçük çocuk yol boyu hıçkırarak ağladı."; suu **boyu** (KS-I, s. 134) "nehir boyunca".; Cıl **boyu** algan bilimiñdin otçyotu. (AG, s. 42) "Yıl boyunca alınan bilginin raporu."

Baş. taw **buyı** (BRH, s. 117) "dağ boyu", yul **buyı** (BRH, s. 117) "yol boyu"; yılga **buyı** (BRH, s. 117) "ırmak boyunca"; Min taw arahında bér memérye bélem, unda béz qış **buyı** tora alırbız! (BT, s. 205) "Ben dağın arasında bir mağara biliyorum, biz orada kış boyunca kalabiliriz."

Kkp. Aral **boyı** xalıqlarınıñ tariyxı menen täğdiyri Aral teñizine tıǵız baylanıslı bolıp kiyatır, -dedi. (ADM, s. 10) "Aral boyu halklarının tarihi ile kaderi Aral gölüne sıkı sıkıya bağlı olup kalır, dedi."; jol **boyı** (KRS-1, s. 111) "yol boyu"; Seydan ğarrı ömiri **boyı** baltırı sızlap, tösek tartıp catqan emes. (HKT, s. 241) "Yaşlı Seydan ömrü boyunca baldırı sızlayarak, yatakta yatmış değil."

Kum. Ömür **boyu** ananı/Beti yaşnağan tarıq. (KT5, s. 68) "Ömür boyu annenin yüzünün parlaması gerekli."; Bugün biz ne şatlıq etsek de az./Süyün hey yıl **boyu** qan siñen topuraq! (KT5, s. 116) "Bugün biz ne kadar sevinsek de az, sevin ey yıl boyu kan sinen toprak!"; Ömür **boyu** atıla tursa da, baqa batmaqdan arekge getmes. (KRS-2, s. 251) "Ömür boyu sıçrasa da, kurbağa bataklıktan uzağa gitmez."

Nog. Yol **boyı**, üyge yetkişey, köñiline yeteyim dep, ertegiler aytıp keldi. (YY, s. 40) "Yol boyunca, eve yetişene kadar, gönlünü hoş edeyim diye, masallar anlattı."; Oram **boyı** bos edi, eş birevdi körmedim. (TEL, s. 219) "Sokak boyu boştu, hiç kimseyi görmedim."; Koban **boyı** sozılıp kösilgen bizim avıldıñ kubıla-küntuvar şetine yanasıp, tavık ferması orınlaskan edi. (GNY, s. 275) "Koban boyunca uzayıp giden bizim köyün güneybatı tarafına yakın, tavuk çiftliği kurulmuştu."

Kır. Tat. Biz Karl Marks soqağı **boyu** qarşıdan siyrekte bir kelgen yengil avtomobillerge diqqatnen köz taşlap, ep vokzal tarafqa çapamız. (ETM, s. 111) "Biz Karl Marks sokağı boyunca karşıdan arada bir gelen hafif otomobillere dikkatle göz atıp, hep gar tarafına koşuyoruz."; Volga **boyu** tatarlarınıñ tilinde, 1905 senesine kadar gazeta ve jurnallar çıqmay edi. (ETM, s. 97) "Volga boyu Tatarlarının dilinde, 1905 yılına kadar, gazete ve dergiler çıkmıyordu."; Yol **boyu** toqtay-toqtay kete. (GJK, s. 245) "Yol boyu dura dura gidiyor."

b. Sıfat-fiilin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kaz. Üdemegen **boyı** qala berdi. (KTS-1, s. 103) "Ses çıkaramaz şekilde kalıverdi."

Kırg. Oturgan **boyu** katıp kaldı. (TDS, s. 542) "Oturduğu şekilde donup kaldı."

Kkp. Atajan ata fermadan kelgen **boyı** zootexnik penen mallardıñ jaylawı tuwralı äñgimege kiristi. (HKT, s. 241) "Atajan baba, çiftlikten geldiği şekilde zootekni mühendisiyle hayvanların yerleştirilmesi hakkında görüşmeye koyuldu."

Görevi:

a. Yer-Mesafe

İsimlerin yalın hâlimden sonra gelerek yer, mesafe ilgisi kurar.

Tat. Ul İdél **buyı** Bolgar ilé möstekıyl devlet bulıp yeşegen devérde anda bolgar batırları turında beyétler hem Newruz beyétleré kiñ taralğan bulğan. (XA, s. 7) "O İdil boyu Bulgar ülkesi müstakil devlet olarak yaşadığı devirde, orada Bulgar kahramanları hakkında beyitler ve Nevruz beyitleri genişçe yayılmıştır."; Yul **buyı** borçılıp bardım. (TE, s. 60) "Yol boyu üzülerek gittim."; Çişmelé taw, koyaş ağaç **buyı** küterélérge ölgermes borın, xalık bélen kaynıy başladı. (TE, s. 160) "Çeşmeli dağ, güneş ağaç boyu yükselmeden önce, halk ile kaynamaya başladı."

Kaz. Jol **boyı** toqtamay aqqan qan älin ketirdi. (MÄ, s. 75) "Yol boyunca durmaksızın akan kan, hâlini bitirdi."

Kırg. Caş balaça şoloktop col **boyu** ıylap bardı. (KTG, s. 335) "Küçük çocuk yol boyu hıçkırarak ağladı."; suu **boyu** (KS-I, s. 134) "nehir boyunca".

Baş. taw **buyı** (BRH, s. 117) "dağ boyu", yul **buyı** (BRH, s. 117) "yol boyu"; yılga **buyı** (BRH, s. 117) "ırmak boyunca"

Kkp. Aral **boyı** xalıqlarınıñ tariyxı menen täğdiyri Aral teñizine tıgız baylanıslı bolıp kiyatır, -dedi. (ADM, s. 10) "Aral boyu halklarının tarihi ile kaderi Aral gölüne sıkı sıkıya bağlı olup kalır, dedi."; jol **boyı** (KRS-1, s. 111) "yol boyu"

Nog. Yol **boyı**, üyge yetkişey, köñiline yeteyim dep, ertegiler aytıp keldi. (YY, s. 40) "Yol boyunca, eve yetişene kadar, gönlünü hoş edeyim diye, masallar anlattı."; Oram **boyı** bos edi, eş birevdi körmedim. (TEL, s. 219) "Sokak boyu boştu, hiç kimseyi görmedim."; Koban **boyı** sozılıp kösilgen bizim avıldıñ kubıla-küntuvar şetine yanasıp, tavık ferması orınlaskan edi. (GNY, s. 275) "Koban boyunca uzayıp giden bizim köyün güneybatı tarafına yakın, tavuk çiftliği kurulmuştu."

Kır. Tat. Biz Karl Marks soqağı **boyu** qarşıdan siyrekte bir kelgen yengil avtomobillerge diqqatnen köz taşlap, ep vokzal tarafqa çapamız. (ETM, s. 111) "Biz Karl Marks sokağı boyunca karşıdan arada bir gelen hafif otomobillere dikkatle göz atıp, hep gar tarafına koşuyoruz."; Volga **boyu** tatarlarınıñ tilinde, 1905 senesine kadar gazeta ve jurnallar çıqmay edi. (ETM, s. 97) "Volga boyu Tatarlarının dilinde, 1905 yılına kadar, gazete ve dergiler çıkmıyordu."; Yol **boyu** toqtay-toqtay kete. (GJK, s. 245) "Yol boyu dura dura gidiyor."

b. Zaman

Mevsim, ay, hafta, gün veya süre gibi zaman ilgisi taşıyan kelimelerden sonra gelerek zaman miktarı bildirir, zaman ilgisi kurar.

Tat. Xuca Nasrédin öç ay **buyı** rextlenép kön itken. (XNM, s. 10) "Nasrettin Hoca üç ay boyunca rahat bir şekilde geçinmiş."; Enileré alarnı tön **buyı** kargap çıka. (XA, s. 27) "Anneleri onlara gece boyunca beddua ediyor."; Atna **buyı** ul baltası suga töşken kəşé kébék yördé. (TE, s. 142) "O, bir hafta boyu baltası suya düşmüş kişi gibi dolaştı."

Kaz. Bul Kökserektiñ jaz **boyı** ırıldasıp ösken ala töbeti bolatın. (MÄ, s. 64) "Bu, yaz boyunca Kökserek'in hırılđasıp durduğu alaca köpekti."; Kökserek tünü **boyı** aq qasqırdıñ izine tüşip joritıp edi. (MÄ, s. 68) "Kökserek gece boyunca ak kurdun izini takip ederek dolaşmıştı."; Şınında Kaspiy teñiziniñ statusın anıqtaw gasırlar **boyı** şeşilmey kele jatqan mesele. (Jel., s. 3) "Gerçekten Hazar Denizi'nin statüsünü belirleme işi, asırlar boyu çözülmeyen gelen bir meseledir."

Kırg. Tünü **boyu** caman uktap, cagımsız tüş körgöndüktönbü, aytör bütökön boyum salmaktanıp oor. (AG, s. 17) "Gece boyu rahatsız uyuyup kötü düş gördüğümünden mi nedir, vücudumun her yeri hâlsiz ve ağır."; Cakşılığıñdı ömür **boyu** unutupayın. (AG, s. 33) "İyiliğini ömür boyu unutmayacağım."; Cıl **boyu** alğan bilimiñdin otçyotu. (AG, s. 42) "Yıl boyunca alınan bilginin raporu."

Baş. Ay başında ayaz bulha, ay **buyı** ayaz bula. (BXM, s. 150) "Ayın başında ayaz olursa, ay boyunca ayaz olur."; Qoyaş ta aznalar **buyı** bolottar arahında yeşénép, kürénmey yöroy. (BT, s. 221) "; Min taw arahında bér memérye bélem, unda bész qış **buyı** tora alırbız! (BT, s. 205) "Ben dağın arasında bir mağara biliyorum, biz orada kış boyunca kalabiliriz."

Kkp. Onıñ äsirler **boyı** döretken poeziyasında alar ayrıqşa hürmet penen tilge alınadı. (KK, s. 27) "Onun asırlar boyu meydana getirdiği şiirlerinde onlardan, ayrıca, hürmetle bahsediliyor."; Tamaq işpey kün-tünü üç kün **boyı** ayqastı. (KK, s. 33) "Yemek yemeden gece gündüz üç gün boyu çarpıştı."; Seydan ğarrı ömiri **boyı** baltırı sızlap, tösek tartıp catqan emes. (HKT, s. 241) "Yaşlı Seydan ömrü boyunca baldırı sızlayarak, yatakta yatmış değil."

Kum. Ömür **boyu** ananı/Beti yaşnağan tarıq. (KT5, s. 68) "Ömür boyu annenin yüzünün parlaması gerekli."; Bugün biz ne şatlıq etsek de az./Süyün hey yıl **boyu** qan siñen topuraq! (KT5, s. 116) "Bugün biz ne kadar sevinsek de az, sevin ey yıl boyu kan sinen toprak!"; Ömür **boyu** atıla tursa da, baqa batmaqdan arekge getmes. (KRS-2, s. 251) "Ömür boyu sıçrasa da, kurbağa bataklıktan uzağa gitmez."

Nog. Şol şaktağı osallığımdı özime ömir **boyı** keşirip bolmayakpan. (TY, s. 45) "O zamanki güçsüzlüğümünden dolayı kendimi ömür boyu affetmeyeceğim."; Ol Eski-Yurttıñ burınnan kalğan töbeşiklerine, mezardıñ şetinde yalgız köterilip turgan sıntaska,

közi toymagan ädemdey bolıp, saatler **boyı** karap turatagan edi. (TEL, s. 78) "O Eski Yurt'un önceden kalan tepeciklerine, mezarın kenarında yalnız kalkmış duran mezar taşına, gözü doymamış adam gibi, saatler boyu bakıp durmuştu."; Kürsinip üyge kaytkanda, sav kün **boyı** oyım sol edi. (NL, s. 264) "Düşünceli düşünceli eve döndüğümde, bütün gün boyu düşüncem o idi."

Kır. Tat. Xalqımızın yaşayışındaki feodalizm qalıntıları da, pek çoq asırlar **boyu** adamlarını ezip kelgen yaşayış formalarının soñki devri edi. (ETM, s. 83) "Halkımızın yaşayışındaki feodalizm kalıntıları da, uzun asırlar boyu insanları ezip gelen yaşam şekillerinin son devri idi."; ...kün **boyu** yazıcıların Soyuzlar evine kelmelerini ve o yerden çıqmalarını beklep tura ediler. (ETM, s. 127) "...gün boyunca yazarların Birlik evine gelmelerini ve oradan çıkmalarını bekleyip duruyorlardı."; Yıllar **boyu** neticesiz beklemler, qaar-qasavetler, açlıq em de ağır işler anasının sağlığını xırpaladı. (KTT, s. 124) "Yıllar boyu neticesiz beklemler, kahır kasavetler, açlık ve de ağır işler anasının sağlığını hırpaladı."

c. Durum

Sıfat-fiilden sonra kullanıldığı örneklerde durum bildirir.

Kaz. Ündemegen **boyı** qala berdi. (KTS-1, s. 103) "Ses çıkaramaz şekilde kalıverdi."

Kırg. Oturgan **boyu** katıp kaldı. (TDS, s. 542) "Oturduğu şekilde donup kaldı."

Kkp. Atajan ata fermadan kelgen **boyı** zootexnik penen mallardıñ jaylawı tuwralı añıgimege kiristi. (HKT, s. 241) "Atajan baba, çiftlikten geldiği şekilde zootekni mühendisiyle hayvanların yerleştirilmesi hakkında görüşmeye koyuldu."

57. Boyuna

Yapısı:

Boyuna "boyunca, boyu". Tatar, Kazak, Başkurt, Karakalpak ve Kumuk Türkçelerinde yalın hâlden sonra gelerek, edat göreviyle kullanılır. boy "boy, uzunluk" kelimesinin 3. teklik iyelik eki ve yönelme hâl eki almasıyla (<boy+u+n+a) meydana gelmiştir. Tat. buyına, Kaz. boyına, Baş. buyına, Kkp. boyına, Kum. boyuna.

Kullanımı:

a. İsmiñ Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Sotsialistik cemiyet digen töşencené de béz citmés yıl **buyına** barlık késélernéñ gomumi maksatka, urtak ideallarga xézmet itüwé dip añlap, şuñı ışanıp yeşep kildék. (Ed., s. 13) "Sosyalist cemiyet denilen düşünceyi de biz yetmiş yıl boyunca bütün kişilerin genel maksada, ortak ülkülere hizmet etmesi diye anlayıp, buna inanıp yaşayarak

geldik."; Xuca sarıqlarını cey **buyına** kötken de bérésén suyıp aşagan. (XNM, s. 28) "Hoca koyunları yaz boyunca gütmüş ve birisini kesip yemiş."; Yanımdağı ipteslerém biréde indé öç ay **buyına** éşliler. (TE, s. 96) "Yanımdaki arkadaşlarım beride şimdi üç ay boyunca çalışacaklar."

Kaz. Qoşaqandardı da talay künder **boyına** körüw joq. (MÄ, s. 26) "Kuzuları da günler boyunca görmek yok."; Baqtığul alğışqı qıs **boyına** tınım tappay, Bolıs awlınıñ ülken şarwasına aralastı. (MÄ, s. 305) "Baktıgul ilk kış boyunca durmadan, Bolıs köyünün bütün işlerine koştu."; Üy işindegi ayqas bükil tün **boyına** sozıldı. (TDS, s. 537) "Ev içindeki çatışma bütün gece boyunca devam etti."

Baş. Sönki ul hüzzér bér nise bıwattar **buyına** qullanıla torğas, başqort télénéñ fonetik zakondarına buyhongandar. (BT, s. 14) "Çünkü bu kelimeler birkaç yüzyıl boyunca kullanılınca, Başkurt Türkçesinin fonetik kanunlarına uymuşlardır."; Bıl mektep qırq biş yıl **buyına** awıl xalqına añ-bélém nurı hibe. (BT, s. 98) "Bu okul kırk beş yıl boyunca köy halkına bilimin nurunu saçar."; Qış **buyına** ular bulmağan yér qalmay. (BT, s. 103) "Kış boyunca onların bulunmadığı yer kalmaz."

Kkp. Ol keşe kün **boyına** üyge kelmedi. (HKT, s. 241) "O, dün gün boyunca eve gelmedi."; Erpolat ömiri **boyına** awır turmıs penen gürestı. (HKT, s. 241) "Erpolat ömrü boyunca ağır hayat ile mücadele etti."; Men tüni **boyına** kesel menen awere boldım. (TDS, s. 538) "Ben gece boyunca hasta ile uğraştım."

Kum. Atalar sözleri va aytıvları miñ yıllanı **boyuna** yaqlana va çarlana gelgen. (AAS, s. 7) "Atasözleri ve deyimler binlerce yıl boyunca korunarak ve yenilenerek gelmiştir."

b. İsim-filin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kkp. Oqıtıwşy klassqa kiriw **boyına** barlıq oqıwşylar orınlarınan turdı. (HKT, s. 241) "Öğretmen sınıfa girdiği gibi, bütün öğrenciler yerlerinden kalktı."; Bala konfetanı ılaqtırw **boyına**, maymıl onı kağıp aldı. (HKT, s. 241) "Çocuk şekeri atar atmaz, maymun onu tutup aldı."

Görevi:

a. Zaman

Zaman kavramı taşıyan isimlerin yalın hâlimden sonra kullanılarak, zaman miktarı bildirir, hareketin süresini belirler.

Tat. Nindidér bay tarafınnan satıp alınıp, soldatka ciberélgen yégét yégérmé yıl **buyına** tuktawsız cebér-zolım, törlé mıskıllawlar kiçére. (XA, s. 41) "Her nasılsa zengin tarafından satın alınıp askere gönderilen genç yirmi yıl boyunca aralıksız olarak cebir, zulüm görüp, çeşitli hakaretlere uğruyor."; Tik séz ütértken gayépséz tös yurawçınıñ ruxı sézge gomér **buyına** tıngılık birmeyeçek, -digen. (XNM, s. 37) "Yalnız, sizin

öldürdüğünüz günahsız düş yorucunun ruhu size ömür boyu rahat vermeyecek, demiş."; Bolar bözge tön **buyına** yoqlarga irék birmesler. (XNM, s. 150) "Bunlar, bize gece boyunca uyumak için rahat vermezler."

Kaz. Qoşaqandardı da talay künder **boyına** körüw joq. (MÄ, s. 26) "Kuzuları da günler boyunca görmek yok."; Baqtığul alğaşqı qıs **boyına** tınım tappay, Bolıs awlınıñ ülken şarwasına aralastı. (MÄ, s. 305) "Baktıgul ilk kış boyunca durmadan, Bolıs köyünün bütün işlerine koştu."; Üy işindegi ayqas bükil tün **boyına** sozıldı. (TDS, s. 537) "Ev içindeki çatışma bütün gece boyunca devam etti."

Baş. Tap bına oşonday üzénsélékteré arqahında döye xatta 20-30 kön **buyına** hıw ésmey yeşey. (BT, s. 169) "İşte bu gibi özellikleri sayesinde deve yirmi otuz gün boyunca su içmeden yaşayabilir."; Böte yey **buyına** yégérmé hum ğına bireler. (BT, s. 144) "Bütün yaz boyunca yalnız yirmi som veriyorlar."; Yété yıl **buyına** minéñ unıñ ménen osraşıp tormağan ayım bulmağandır. (TAX, s. 172) "Yedi yıl boyunca benim onunla karşılaşmadığım ay yoktur."

Kkp. Ol keşe kün **boyına** üyge kelmedi. (HKT, s. 241) "O, dün gün boyunca eve gelmedi."; Erpolat ömiri **boyına** awır turmıs penen güresti. (HKT, s. 241) "Erpolat ömrü boyunca ağır hayat ile mücadele etti."; Men tüni **boyına** kesel menen aware boldım. (TDS, s. 538) "Ben gece boyunca hasta ile uğraştım."

Kum. Atalar sözleri va aytıvları miñ yıllanı **boyuna** yaqlana va çarlana gelgen. (AAS, s. 7) "Atasözleri ve deyimler binlerce yıl boyunca korunarak ve yenilenecek gelmiştir."

b. Tezlik

İsim-fiilinden sonra kullanıldığı örneklerde, yapılan hareketin tezliğini bildirir.

Kkp. Oqıtıwşy klassqa kiriw **boyına** barlıq oqıwşılar orınlarınan turdı. (HKT, s. 241) "Öğretmen sınıfa girdiği gibi, bütün öğrenciler yerlerinden kalktı."; Bala konfetanı ılaqtırıw **boyına**, maymıl onı kağıp aldı. (HKT, s. 241) "Çocuk şekeri atar atmaz, maymun onu tutup aldı."

58. Boyunca

Yapısı:

Boyunca "boyunca, süresince, vasıtasıyla, üzere, ilgili, hakkında, -e göre, bakımından, şekilde, için, yüzünden". Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Nogay ve Kırım Tatar Türkçelerinde yalın hâlden ve tamlama hâlidenden sonra edat göreviyle kullanılmaktadır. Kumuk, Karaçay-Balkar ve Karay Türkçelerinde edat olarak kullanımı görülmemektedir. boy "boy, uzunluk" kelimesinin 3. teklik iyelik ve -ça eki

almasıyla (< boy+u+n+ça) meydana gelmiştir²⁷². Tat. buyınça, Kaz. boyınşa, Kırg. boyunça, Baş. buyınsa, Kkp. boyınşa, Nog. boyınşa, Kır. Tat. boyunca.

Kullanımı:

a. İsmi Yalın Hâliinden Sonra Kullanımı

Tat. Sémbér gubernatoru Yeşvilniñ boyırığı **buyınça** Kéçé Çınlıga atlı kazaklar ciberéle. (XA, s. 96) "Simbir valisi Yeşvil'in emri üzerine Küçük Çınlı'ya atlı Kazaklar gönderiliyor."; Professor Ebuzer Tahirov Kazanda yörek avıruları **buyınça** iñ zur bélgéçlernen bérsé sanala. (TE, s. 102) "Profesör Ebuzer Tahirov Kazan'da kalp ağrıları üzerine en büyük bilginlerden birisi olarak kabul ediliyor."; Annarı, köndelék gadeté **buyınça**, çeçeklerge su sipté. (TE, s. 158) "Ondan sonra, günlük adati üzre, çiçeklere su verdi."

Kaz. Bizge jetken derekter **boyınşa** plitalı mazarlar salğan xalıqtıñ negizgi şarwaşlıǵı-mal şarwaşlıǵı bolğan. (Jel., s. 60) "Bize ulaşan kaynaklara göre, levhali kabirler yapan halkın esas uğraşı, hayvancılık olmuştur."; Bul közqaraş **boyınşa** onıñ şıqqan jeri Mädira boladı. (Jel., s. 63) "Bu görtişe göre o, Medine asıllıdır."; Ol "zañ **boyınşa**" is qılatın boldı. (MÄ, s. 120) "O, "kanuna göre" iş yapıyor oldu."

Kırg. Bilesiñbi, iş **boyunça** öz ordumdu tapkanım menen, kert başıma kelgende men da senin tügöyüñmün. (AG, s. 91) "Biliyor musun, iş boyunca kendimi buluyorum, ama yalnızken senin bir parçanı."; Beşenelerine cazılğan cazmış **boyunça** andan arı ar kimisi öz colu menen aldındaǵı oşol acıraşuu-ecce menen inisinin akırkı colukkanı boldı. (KA, s. 64) "Alınlarına yazılan yazı gereǵi, ondan sonra her birisi kendi yoluna gitti. Bu görüşme abla ile kardeşin son karşılaşması oldu."; Bostondun esebi **boyunça** kıştoogo tañ kulanöök salganda, saat beş çende cetmek. (KA, s. 526) "Boston'un hesabına göre kışlaǵa, şafak sökmeye başlarken, saat beş sıralarında varacaktı."

Baş. Gabdulla Amantay-ezbeiyet hem xalıq icadı **buyınsa** küp hanlı ğılmi xézmeter yazıp qaldırğan ezip. (BT, s. 6) "Abdullah Amantay, edebiyat ve halk edebiyatı üzerine çok sayıda ilmi eserler yazan bir ediptir."; Ularzı yahalıştarı **buyınsa** törkömler, asıqlap kilgen hüzzere ménen berge yazıp sıǵıǵız. (BT, s. 69) "Onları yapılarına göre sınıflandırıp, öntüne gelerek açıkladıkları kelimelerle birlikte yazınız."; Kalendar **buyınsa** qış yañı başlandı. (BT, s. 80) "Takvime göre kış yeni başladı."

Kkp. Onın pikiri **boyınşa** saray turması ömirdiñ bir bölegi. (ET, s. 33) "Onun fikrine göre saray hayatı ömrün bir bölümüdür."; Sonıñ uşun da folklor tarawı **boyınşa** da edebiy izertlewşilerimiz köp. (ET, s. 40) "Bunun için de folklor kolu üzerine de edebî araştırmalarımız çoktur."; Törtinşi şartı **boyınşa** bay qızın jasıradı. (KM, s. 43) "Dördüncü şartı üzerine bey kızını saklar."

²⁷²D. G. Tumaşeva, age., s. 195

Nog. Narik balaga yol **boyınşa** ana yerdiñ, muna yerdin xabarın aytıp bardı. (YY, s. 39) "Narik, çocuğa yol boyunca, o yer hakkında, bu yer hakkında bilgi verdi."; Ama sonday yolıgıslar da bar, kaysılar ömir **boyınşa** seniñ esiñde oyılıp saklanadılar. (TY, s. 54) "Ama böyle tesadüfler de var, bazıları ömür boyunca senin aklına yerleşip saklanırlar."; Em, yırday bolıp, Tazasuv özeni **boyınşa** zañırap ketedi. (TEL, s. 106) "Ve şarkı gibi olup, Tazasuv deresi boyunca yankılanıp gider."

Kır. Tat. Asırlar devamında nesilden-nesilge keçken şiri anane **boyunca**, ilkide, allağa amdu-sena oqumağa, ekincide Muxammed peygamberniñ faziletlerini sayıp çıkmağa ve sonra, şu eser bağışlanğan ükümdarnı medx etmege mecbur ediler. (ETM, s. 8) "Asırlar devamında nesilden nesile geçen şirsi gelenek boyunca, önce Allah'a hamd ve sena okumaya, ikinci olarak Hz. Muhammed'in faziletlerini saymaya ve sonra bu eserin ithaf edildiği hükümdarı övmeye mecbur idiler."; Men o vaqıtta Gorkiyge Qırım da tatar folklorı **boyunca** rus tilinde basılıp çıqqan kitaplarnıñ episinden birer nusxa yollamağa söz berdim. (ETM, s. 119) "Ben o zaman Gorki'ye Kırım'da Tatar folkloru üzerine Rusça basılan kitapların hepsinden birer nüsha göndereceğime dair söz verdim."; İşte, xalq yırlarındaki şive sözlerine münasebet meselesi **boyunca** şekillengen baqışlar xususında benim fikirim şulardır. (KTTY, s. 40) "İşte, halk şarkılarındaki şive sözlerine ilgi meselesi üzerine şekillenen görüşler hakkında benim fikirlerim şunlardır."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kkp. Bul **boyınşa** onıñ ömirinde tolıp atırğan epizodlar bar. (KTTS-I, s. 324) "Bununla ilgili onun hayatını dolduracak epizotlar var."

b.2. İşaret Zamirinin Tamlama Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. "İdél kızı" tatar hem rus téllerénde basıldı, anıñ **buyınça** altı seriyelé televizion film-spektaklı töşéridé. (TE, s. 135) "'İdil Kızı" Tatar ve Rus dillerinde basıldı, onun üzerine altı bölümlük televizyon dizisi çekildi."

c. İsim-fiilin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Mulla eytüwé **buyınça**, sinén bit bar nersege de köçéñ cite. (XNM, s. 53) "Mollanın dediğine göre, senin her şeye gücün yeter."; Xatını Xucanıñ kuşuwı **buyınça** işekke aşarga birmiy iken. (XNM, s. 75) "Hanımı, Hocanın buyruğu üzerine eşeğe yem vermiyormuş."; Anıñ eleklewé **buyınça** kildéler... (TE, s.111) "Onun iftirası üzerine geldiler..."

Kaz. Añşılardıñ aytuwı **boyınşa**, qasqır, tülkige it qasatın waqıttıñ nağız özi edi. (MÄ, s. 78) "Avcıların dediğine göre, köpek ile, kurt ve tilki kovalayıp yakalamanın tam

zamanı idi."; Jarasbaydın körsetüwi **boyınşa** Sät on bes kün kätelöşkege de jatıp sıqtı. (MÄ, s. 309) "Jaraspayın ithamları üzerine, Sat on beş gün nezarete de yatıp çıktı."

Kırg. Kelerkide bardık dan ekinderinen, toyuttuk çöptördün mol tüşüm östürüp aluu **boyunça** komsomoletster menen caştar özdörünö mildettenme alıştı. (AG, s. 12) "Gelecekte tüm hububat ürünlerinden ve yemlik bitkilerinden daha bol ürün yetiştirme üzerine, bütün gençlik örgütü üyeleri ve gençler kendilerine vazife edindiler."; Dal uşul uçurda oblasttık komsomol gezitinin redakstsiyasının tapşırması **boyunça** Avdiy Kallistratov Orto Aziyaga komendirovkaga cönöp kaldı. (KA, s. 64) "Tam o sırada, eyalet gençlik gazetesinin yazı işlerinin görevlendirmesi üzerine, Avdiy Kallistratov Orta Asya'ya görevli olarak gitti."

Baş. Qoştarzı haqlaw **buyınsa** nimeler eşleyhégéz? Şul turala höylegéz. (BT, s. 108) "Kuşları korumakla ilgili neler yapıyorsunuz? Bunun hakkında konuşunuz."; Ular kilép töşkes te, min, eseyémdéñ quşuwı **buyınsa**, ularğa bér sirek hót hem bér séwete qatıq ilte barzım. (BT, s. 119) "Onlar gelince, ben de, annemin demesi üzerine, onlara çeyrek litre süt ve bir kâse katık götürdüm."; Lesniktın höylewé buyınsa, ütken aznala urman qırında yulsılar tuqtay bula. (BT, s. 199) "Lesnik'in dediğine göre, yolcular geçen hafta orman kenarında mola vermişler."

Kkp. Olardın aytıwı **boyınşa** adamzattıñ körkem öner menen baylanısqañ dewiri... (ET, s. 27) "Onların dediğine göre insanın güzel sanatla ilgilendiği devir..."; Folklorda dâstan dâretiliwi hâm atqarılwı **boyınşa** kollektivlik tvorçestvo. (KK, s. 16) "Folklorda destan, yaratılışı ve işlenilişi bakımından kollektif bir eserdir."

Nog. L. A. Bekizovadıñ aytıwı **boyınşa** Canibekovtın yaratıwı isisi yas nogay literaturası üşin okuvşılardı äzirlegen. (TY, s. 72) "L. A. Bekizova'nın dediğine göre, Canibekov'un eserleri genç Nogay edebiyatı için okurları hazırlamıştır."; Nogay alfavitin tüzüv **boyınşa** ol nogay intelligentsiyası man köp kere yıyın ötkergen. (TY, s. 74) "O, Nogay alfabesinin oluşturulması üzerine, Nogay aydınları ile birçok kez toplantı yapmıştır."; Kommunistlik moral öziniñ şıgıp kelüvi **boyınşa** üş kesekke bölinedi. (YY, s. 81) "Komünizm ahlâkı gelip çıkışına göre üç bölüme ayrılır."

Kır. Tat. Aleksey Maksimoviç Sovet yazıcılarınıñ Birinci Bütünsoyuz syezdini çağıruv **boyunca** teşkiliy komitetiniñ faxriy reisi saylandı. (ETM, s. 113) "Aleksiy Maksimoviç Sovyet yazarları Bütün Birlik Kongresinin çağrısı üzerine, teşekkül komitesinin fahri başkanı seçildi."

d. Sıfat-filin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Kırg. Başına koldoron cazdap, sulk catkan **boyunça**, al Moyunkum çölündö, Aldaş-Köldün cakasındagı talaalarda, biyerde, Isık Köl toolorunun arasında ötkön kubanıçtuu da, kaygıluu da kezderin estey berdi. (KA, s. 520) "Başını ön ayakları üstünde tutup, tamamen hareketsiz şekilde, o Moyunkum çölünde, Aldaş Gölü

yakasındaki bozkırlarda, burada, Isık Gölü dağlarının arasında geçmiş sevinçli, kaygılı anlarını hatırlayıverdi."; Korkkon **boyunça** aytpaptır. (KTG, s. 334) "Korktuğu için söylememiştir"

Görevi:

a. İlgı

Tat. Tatar xalık icadı **buyınça** zur bélgéc Nekiy aga İsenbet karaşların da çitletép uzıp bulmıy. (XA, s. 10) "Tatar halk icadı üzerine büyük bilgin Nekiy İsenbet ağanın görüşlerini de yabana atmamak gerekir."; Bu roman **buyınça** Sverdlovsk (Xezérgé Yekaterinburg) kinostudiyesinde nefis film éşlene. (TE, s. 134) "Bu roman üzerine Sverdlovsk (şimdiki Ekaterinburg) film stüdyosunda nefis bir film hazırlanıyor."; Arada bu tör uyın buyınça uzgan yıl batır kalgan Yugarı Tégérmenlék malayı Gıylmi de bar. (TE, s. 160) "Arada, bu oyunda geçen yıl birinci olan Yukarı Tigirmenlik'in çocuğu Gıylmi de var."

Kırg. Caştardın iştegen işteri **boyunça** Sapar carış sözgö çıktı. (AG, s. 12) "Gençlerin yaptığı işler üzerine Sapar konferans verdi."; Til ilimi **boyunça** izildöçü. (KTG, s. 334) "Dil bilimi üzerine araştırmacı."; Mından başka kırgız til iliminin kalıptanışına, alsak: grammatika, sintaksis, leksikologiya **boyunça** da anın emgegi zor. (KTŞB, s. 276) "Bundan başka kırgız dil biliminin şekillenmesine bakarsak: Gramer, sentaks, leksikoloji üzerine de onun emeği büyüktür."

Baş. Qoştarzı haqlaw **buyınsa** nimeler éşleyhégez? Şul turala höylegez. (BT, s. 108) "Kuşları korumakla ilgili neler yapıyorsunuz? Bunun hakkında konuşunuz."; Milletler meselehé **buyınsa** ütkeréleseک politikanı la Lenin her késege añlarlıq itép höylené. (XBT, s. 245) "Lenin, milletler meselesi üzerine takip edilecek politikayı da herkesin anlayacağı şekilde anlattı."; Hüret **buyınsa** üzégéz tağı nimeler ayta alahıız? (TDS, s. 544) "Resim hakkında kendiniz daha neler söyleyebilirsiniz."

Kkp. Qaraqalpaq tilinde coqarı mektepler uşın ädebiyat päni **boyınşa** sabaklıqlar cäriyalaw 1980-cıldan baslap qolğa alındı. (ET, s. 3) "Karakalpak Türkçesinde yüksek okullar için edebiyat ilmi üzerine derslikler yayınlama işi 1980 yılından itibaren ele alındı."; Bul taraw **boyınşa** songı dewirlerde ädewir izlenisler boldı. (ET, s. 4) "Bu dal üzerine son devirlerde önemli araştırmalar yapıldı."; Hämmesi de ädebiyattanıw tälimatları **boyınşa** miraslar qaldırğan. (ET, s. 31) "Hepsi de edebiyat biliminin öğretilmesi üzerine eserler bırakmıştır."

Nog. Onda elimizdiñ azık-tülik programmasın yaşavga şıgaruv **boyınşa** xozyastvo kollektiviniñ aldında turatagan amalsız borışlardıñ toltrılıvı akında eñ mäneli degen mäselediñ karaluvı man birge... (TY, s. 30) "Orada ilimizin yiyecek programının hayata geçirilmesi üzerine ekonomi hayatının önünde duran içinden çıkılmaz borçların kapatılması hakkında en önemli olan meselenin görüşülmesiyle birlikte..."; 1925 yıl

Kangılı avılınıñ klubında "Karaydar em Kızılgül" degen nogay poeması **boyınşa** yazılğan onıñ piyesası salınadı. (TY, s. 72) "1925 yılında Kangılı köyü kulübünde "Karaydar ve Kızılgül" adlı Nogay destanı üzerine yazılmış onun piyesi oynanır."; 1920 yıldan alıp A. Ş. Canibekov Kavkazga köşkennən soñ, folklor yıyuv **boyınşa** onıñ areketi böten de küşlenedi. (TY, s. 72) "1920 yılından itibaren A. Ş. Canibekov'un Kafkasya'ya göçmesinden sonra, folklor malzemesi toplamak üzerine, onun hareketi daha da güçlenir."

Kır. Tat. Men o vaqıtta Gorkiyge Qırımında tatar folklorı **boyunca** rus tilinde basılıp çıqqan kitaplarnıñ episinden birer nusxa yollamağa söz berdim. (ETM, s. 119) "Ben o zaman Gorki'ye Qırım'da Tatar folkloru üzerine Rusça basılan kitapların hepsinden birer nüsha göndereceğime dair söz verdim."; ... neticede er eki edebiyat **boyunca** da temelli bilgi elde etip ... xalqımızğa büyük alim olaraq tanıldı. (TDS, s. 543) "... sonuqta her iki edebiyat üzerine de temelli bilgi elde edip ... halkımız tarafından büyük bilgin olarak tanındı."

b. Sebep

Tat. Gubernator boyırığı **buyınça** Çistay şehere yanında torgan 500 soldatlık batalyon Urta Tigenelê avılına yünele. (XA, s. 89) "Valinin emri üzerine, Çistay şehrinin yanında bulunan beş yüz askerlik tabur Orta Tigeneli köyüne hareket ediyor."; Ul, patşa xatını bélen aldan söyleşep kuyuw **buyınça**, Xucanı kızık itmekçe bulgan iken. (XNM, s. 5) "O, padişahın hanımıyla önceden konuştuğu üzere, Hoca'yı meraklandınma isteklisi olmuşmuş."; Ulıñnıñ yülerlégene ısanıp, anıñ süze **buyınça** séznê meşakatledék. (XNM, s. 155) "Oğlunun ahmaklığına inanıp, onun sözü üzerine, size zahmet verdik."

Kaz. Jeñgen-jeñilgen arasındağı kelisim-şart **boyınşa** İran Kaspiyge teñiz flotn jibere almaydı. (Jel., s. 3) "Yenen ve yenilen arasındaki anlaşma şartlarına göre İran, Hazar denizine filo gönderemiyordu."; Keşe keşke baylangan vâde **boyınşa** Avjan jılqışığa attı erte aldırıp, tañ bozınan attandı. (BKT, s. 254) "Dün gece verilen söze göre Avjan, sabahleyin seyise atı aldırıp tan atmadan yollandı."; Aqqasqa burınğı erinşektew âdeti **boyınşa** izge jetkenşe jay jürüp, tartınşaqtap kelip edi. (MÄ, s. 78) "Akkaska, daha önceki erinme âdetine göre, ize ulaşınca kadar normal şekilde yürüyüp, çekinerek gelmişti."

Kırg. Beşenelerine cazılğan cazmış **boyunça** andan arı ar kimisi öz colu menen aldındagı oşol acıraşuu-ecce menen inisinin akırkı colukkanı boldu. (KA, s. 64) "Alınlarına yazılan yazı gereği, ondan sonra her birisi kendi yoluna gitti. Bu görüşme abla ile kardeşin son karşılaşması oldu."; Zakon **boyunça** ar kim vedomostko özü kol koyup, akçanı özü alış kerek deyt. (KA, s. 356) "Kanuna göre herkesin bordroya kendisinin imza atıp, parayı kendisinin alması gerekiyordu."; Korkkon **boyunça** aytpaptır. (KTG, s. 334) "Korktuğu için söylememiştir"

Baş. Ular kilép töşkes te, min, eseyémdéñ quşuwı **buyınsa**, ularğa bér sirek höt hem bér séwete qatıq ilte barzım. (BT, s. 119) "Onlar gelince, ben de, annemin demesi üzerine, onlara çeyrek litre süt ve bir kâse katık göttürdüm."

Kkp. Bul tıñlawşılarga bir jağınan qızıq körinse, ekinşi jağınan, batırğa qaratılğan simpatiya **boyınşa** ersi körinip te otıradı. (KK, s. 37) "Bu, dinleyicilere bir yandan ilginç görünse de, diğér yandan kahramana duyulan sempati yüzünden tuhaf da görünür."; Ol amnistiya **boyınşa** bosatıldı. (KRS-1, s. 42) "O, af üzerine serbest bırakıldı."; Serjanmñ buyırığı **boyınşa** otın terip keldi. (KTTS-I, s. 324) "Çavuş'un buyruğu üzerine odun toplayıp geldi."

Kır. Tat. Men, vazifem **boyunca**, Samuil Marşak, Vsevolod İvanov, Petr Pavlenko kibi belli sovet ediplerine ayaqdaş olup... (ETM, s. 115) "Ben, görevim üzere, Samuil Marşak, Vsevolod İvanov, Petr Pavlenko gibi ünlü Sovyet ediplerine yol arkadaşı olup..."; Mina adet **boyunca** böyle qıçırıp, yañı evniñ qurılıp bitkeni şerefine közaydın baqışları toplaylar. (KTT, s. 149) "İşte âdet üzere böyle bağırıp, yeni evin yapılıp bitmesi şerefine göz aydınlığı bahşışı topluyorlar."

c. Amaç

Tat. Soldatlarınñ xerbi xezérlégén küterüw **buyınça** künegüler ütкерéle başladı. (TE, s. 162) "Askerlerin askerî hazırlığını yükseltmek üzere, eğitim yaptırılmaya başlandı."; Ul, ayırucha ehemiyetlé bér uçastoknı öyrenüw **buyınça**, her tönné diyerlek razvedkaga yördé. (TTAS-I, s. 186) "O, ayrıca önemli bir askerî karakolu öğrenmek üzere, hemen hemen her gece askerî keşife çıktı."; Pionerlar üz kararların tormışka aşırw **buyınça** ciñ sızganıp eşke kéréştéler. (TTAS-I, s. 186) "İzciler, kendi kararlarını hayata geçirmek üzere, kolları sıvayıp işe koyuldular."

Kırg. Kelerkide bardık dan ekinderinen, toyuttuk çöptördün mol tüşüm östürtüp aluu **boyunça** komsomolester menen caştar özdörünö mildettenme alıştı. (AG, s. 12) "Gelecekte tüm hububat ürünlerinden ve yemlik bitkilerinden daha bol ürün yetiştirme üzerine, bütün gençlik örgütü üyeleri ve gençler kendilerine vazife edindiler."

Nog. V. Aliyevtiñ bildirtüvine köre, Canibekov birinşi orıs revolyutsiyasınıñ aldışı ideyaların taraltuv **boyınşa** üyken äreketlilik etken. (TY, s. 71) "V. Aliyev'in bildirdiğine göre, Canibekov birinci Rus ihtilalinin önde gelen fikirlerini yaymak amacıyla büyük gayret göstermiştir."

d. Sınırlama

Tat. Mulla eytüwé **buyınça**, sinén bit bar nersege de köçéñ cite. (XNM, s. 53) "Mollanın dediğine göre, senin her şeye gücün yeter."; Bu retsent **buyınça** daruw birégéz elé. (TDS, s. 544) "Bu reçeteye göre ilaç veriniz lütfen."

Kaz. Meniñ boljawım **boyınşa**, qara balapan asırandı qus emes. (BKT, s. 254) "Benim tahminime göre, kara kuş yavrusu, yabanî kuş değildir."; Osı öñir **boyınşa** su tapşı. (BKT, s. 254) "Bu yöreye göre su bul hele."; 1897 jılǵı sanaqtıñ mälimetteri **boyınşa** Aqmola oblısında orıstar jalpı xalıqtıñ 33 protsenti bolǵan. (TDS, s. 543) "1897 yılı sayımına göre Aqmola bölgesinde Ruslar genel halkın yüzde otuz üçü olmuş."

Kırg. Avdiydin tüşintüǵü **boyunça** oşol ıyık aralda ustatı korkunuñtan beymaral bolot. (KA, s. 278) "Avdiy'in düşüncesine göre, efendisi o kutsal odada tehlikeden korunmuş oldu."; Al zakon **boyunça** iştedi. (KTG, s. 333) "O kanun doğrultusunda çalıştı."; Al munu bardık cobo **boyunça** iştedi. (KTG, s. 333) "O, bunu hep plan üzere yaptı."

Baş. Ayaq üre, könbaǵış hüzzérén hüZ tözélésé **buyınsa** tikşérégéz. (BT, s. 11) "Adım atmak, ayçiçeǵi kelimelerini söz dizimi bakımından inceleyiniz."; Özöktö uqıǵız, sıfattarızıñ yahalışı **buyınsa** törön, höylemdeǵe rolén eytéǵéz. (BT, s. 70) "Parçayı okuyunuz, sıfatların yapılışına göre türünü, cümledeki görevini belirtiniz."; Ğilman aǵayzın höylewé **buyınsa**, ütken aznala kürşé awılǵa Ayzar isémlé bér bala hıwǵa tösöp aǵa bula. (BT, s. 198) "Ğilman amcanın dediǵine göre, geçen hafta komşu köyde Aydar adlı bir çocuk suya düşüp akıntıya kapılıyor."

Kkp. Folklorǵa dástan döretiliwi hám atqarılıwı **boyınşa** kollektivlik tvorçestvo. (KK, s. 16) "Folklorǵa destan, yaratılışı ve işlenilişi bakımından kollektiv bir eserdir."; Onıñ pikiri **boyınşa** adam hárqanday şıǵarmada öz portreti menen köriniwi kerek. (ET, s. 30) "Onun fikrine göre herhangi bir eserde yazar kendi portresini esere koymalıdır."; Onıñ pikiri **boyınşa** şayırlar üş toparǵa bölinedi. (ET, s. 31) "Onun fikrine göre şairler üç bölüme ayrılır."

Nog. Aliyevtiñ yazuvı **boyınşa**, orıs tiline köşirilip sol proklamatsiyalardıñ bir ekzemplyarı älige deyim de Astraxan kalasındaki kraevedçeskiy muzeyde saklanadı. (TY, s. 71) "Aliyev'in yazdıǵına göre, Rusçaya tercüme edilen o beyannamelerin bir örneǵi şimdiye kadar da Astrahan şehrindeki yurt bilgisi müzesinde korunmaktadır."; Bizim ädetimiz **boyınşa** üykeni turıp, kişkeyine zat tiyisli bolmas. (GNY, s. 275) "Bizim ädetimize göre büyüǵü dururken, küçüǵüne birşey düşmez."

Kır. Tat. Soñra Emir Faiqnı öz zenaatı **boyunca** işke tayin ettiler. (TDS, s. 543) "Sonra Emir Faik'i kendi mesleǵine göre işe atadılar."

e. Vasıta

Tat. Kızganıçka karşı, beyét janrının tujan könénen XVI yözge kader üsésén béz yaremçél, ikénçé derecedegé meglumatlar **buyınça** gına küz aldına kitére alabız. (XA, s. 12) "Maalesef, beyit türütün doğuşundan 16. yüzyıla kadar gelişimini biz tamamen yardımcı, ikinci derecedeki bilgiler vasıtasıyla göz önüne getirebiliyoruz."; Çişme suwın fermaga torba **buyınça** ciberüw. (TTAS-I, s. 186) "Çeşme suyunu, çiftliǵe boru

vasıtasıyla göndermek."; Kémdér kır telefonu **buyınça** boyırıklar tapşıra. (TTAS-I, s. 186) "Birisi sınır telefonu vasıtasıyla buyruklar veriyor."

Kkp. Ustav **boyınça** mektepten başlanğış komsomol şölkemin uyımlastırınıwımız zärür. (KTTS-I, s. 324) "Yasa ile okulun başlanğıç gençlik birliğinin organizasyonunu düzenlememiz şart."; Diyxan jerdi tanıydı, Tejiriyebe **boyınça**. (KTTS-I, s. 324) "Çiftçi tecrübesi ile toprağı tanır."

f. Yer-Mesafe

Tat. Üzé kitapnıñ bité **buyınça** borının yörte hem irénnerén sélkéte iken. (XNM, s. 10) "Kendisi kitabın sayfası boyunca burnunu gezdiriyor ve dudaklarını oynatıyormuş."; Bérwakıt Xuca ağım su **buyınça** teharet alıp utırgan çakta ayagındagı bér başmağı suga töşép kite. (XNM, s. 58) "Bir zamanlar Hoca akar su boyunca abdest alıp otururken, ayağındaki ayakkabının teki suya düşüp gitmiş."; Uram **buyınça** bolgançık suwlar yögérdé. (TTAS-I, s. 186) "Sokak boyunca bulanık sular aktı."

Kaz. Oblıs **boyınça** qazir jas tabıyğat zerttewşilerdiñ sanı 2000-ğa jetti. (TDS, s. 543) "Bölge boyunca şimdi genç doğa araştırmacılarının sayısı iki bine ulaştı."

Kırg. Bütkül soyuz **boyunça** azır mıktı akın-cazuuçulardı sıyloo cürüp atıptır. (KTŞB, s. 276) "Bütün birlik boyunca şair ve yazarların ağırlanması devam ediyor."; Sovetter Soyuzu **boyunça** (KTG, s. 333) "Sovyetler Birliği boyunca"; respublika **boyunça** (KTG, s. 333) "cumhuriyet boyunca"

Kkp. Bıyıl respublikamız **boyınça** paxta plan müddetinen burın orınlandı. (HKT, s. 241) "Bu yıl cumhuriyetimiz boyunca pamuk, planlandığı süreden önce ekildi."

Nog. Yol **boyınça** kart pan kurtka öz oylarına kömilip, ündemeydiler. (YY, s. 121) "Yol boyunca ihtiyar ile yaşlı kadın kendi düşüncelerine gömülüp, konuşmadılar."; Yol **boyınça** Zuxra Kazbektiñ oylı ekenin seze edi. (TEL, s. 207) "Yol boyunca Zühre, Kazbek'in düşünceli olduğunu seziyordu."; Süyiniş xabar saw kıral **boyınça** yayılıp ketti. (TDS, s. 544) "Sevinçli haber bütün ülke boyunca yayıldı."

g. Zaman

Tat. Avıl xalkı sudka mörecegat ite hem ozak yıllar **buyınça** elégé cirné kaytarıp birüwné degvalıy. (XA, s. 96) "Köy halkı mahkemeye başvuruyor ve uzun yıllar boyunca adı geçen toprağı geri almaya çalışıyor."; Bakçabızda şomırt ağaçları cey **buyınça** siné köttéler. (TTAS-I, s. 186) "Bahçemizdeki kuşkirazı ağaçları yaz boyunca seni beklediler."Bötén kiçe **buyınça** bérge buluw. (TTAS-I, s. 186) "Bütün gece boyunca birlikte olmak."

Kırg. Tün **boyunça** cürüp oturup, erteñ menen keldik. (TDS, s. 545) "Gece boyunca yürüyüp, sabahleyin geldik."; Bilesiñbi, iş **boyunça** öz ordumdu tapkanım

menen, kert başına kelgende men da senin tügöyüñmün. (AG, s. 91) "Biliyor musun, iş boyunca kendimi buluyorum, ama yalnızken senin bir parçanım."

Baş. Min unı şulay qış **buyınsa** terbiye qıldım, qunaq ittém. (TDS, s. 545) "Ben onu öyle kış boyunca besledim, konuk ettim."

Kkp. Olar özleriniñ ata-babaları tärepinen äsirler **boyınşa** döretken eñ hasıl edebiy miyrasınan qol üzgen bolar edi. (KK, s. 17) "Onlar kendi ata babaları tarafından asırlar boyunca ortaya konulan en asil edebî miraslarından el çekmiş olurlardı."; Men ömirim **boyınşa** Sovettiñ keñ paytaxt jeriniñ köp jerinde, köp qalalarında boldım. (KTTS-I, s. 324) "Ben ömrüm boyunca Sovyetlerin geniş başkentinin çok yerinde, çok şehirlerinde bulundum."; Bul **äsirler** boyınşa jasadı. (KTTS-I, s. 324) "Bu asırlar boyunca yapıldı."

Nog. Neşesi yıllar **boyınşa** teñ-dos bolıp yürgende ol munnan eş bir zat ta soramağan. (TY, s. 35) "Nice yıllar boyunca dost, arkadaş oldukları hâlde o, bundan hiçbir şey de sormamış."; Lavlap yangan süymeklik otı ömir **boyınşa** sönmemeyedi-av! (TEL, s. 147) "Lav gibi yanan sevgi ateşi ömür boyu sönmez gibiydi."

Kır. Tat. Bütün ömür **boyunca** kün yarığı körmedik. (TDS, s. 543) "Bütün ömür boyunca gün ışığı görmedik."

h. Durum

Kırg. Başına koldorun cazdap, sulk catkan **boyunça**, al Moyunkum çölündö, Aldaş-Köldün cakasındaki talaalarda, biyerde, Isık Köl toolorunun arasında ötkön kubanıçtuu da, kaygılıu da kezderin estey berdi. (KA, s. 520) "Başını ön ayakları üstünde tutup, tamamen hareketsiz şekilde, o Moyunkum çölünde, Aldaş Gölü yakasındaki bozkırlarda, burada, Isık Gölü dağlarının arasında geçmiş sevinçli, kaygılı anlarını hatırlayıverdi."

59. Boyunda

Yapısı:

Boyunda "boyunca, boyu". Kazak, Kumuk ve Nogay Türkçelerinde zaman kavramı taşıyan isimlerin yalın hâlimden sonra edat göreviyle kullanılarak, zaman miktarı bildirir, hareketin süresini belirler. Boy "boy, uzunluk" kelimesinin 3. teklik iyelik ve bulunma hâl eki eki almasıyla (<boy+u+n+da) meydana gelmiştir. Kaz. boyında, Kum. boyunda, Nog. boyında. Çok fazla örneğine rastlanmamıştır.

Kullanımı:

a. İsmın Yalın Hâlınden Sonra Kullanımı

Kaz. On jete-on segiz jıl **boyında** Baqtıgıl Sâlmenniñ mıñğa tarta jılqısınıñ san jüzın tudırıp-ösırıp... (MÄ, s. 271) "Baktıgul, on yedi-on sekiz yıl boyunca Selmen'in bine yakın yilkısının yüzlercesini doğurtup, büyüttü..."; Jıyırma jıl **boyında** Baqtıgıl da, Tektıgıl da Qozıbaq awlınıñ kenjisi-Sâlmenni deytin sotqar baydıñ malayı boldı. (MÄ, s. 271) "Yirmi yıl boyunca Baktıgul da, Tektıgul da Kozıbak köyünün en küçüğü Selmen adındaki merhametsiz bir zenginın yanaşması oldular."

Kum. ötgen yılları **boyunda** (KRS-2, s. 80) "geçen yıllar boyunca"; yıl boyunda (KRS-2, s. 158) "yıl boyunca"

Nog. Tar oramda sav yıl **boyında** kurımay, bakabok basıp, tamam sasıp kalgan batpaksuvdı aylanıp öteyatırğan... (TEL, s. 17) "Dar sokakta bütün yıl boyunca kurumadan, kurbağa pisliğı basmış, oldukça pis kokan bataklığı geçmekteyken..."

Görevi:

a. Zaman

Kaz. On jete-on segiz jıl **boyında** Baqtıgıl Sâlmenniñ mıñğa tarta jılqısınıñ san jüzın tudırıp-ösırıp... (MÄ, s. 271) "Baktıgul, on yedi-on sekiz yıl boyunca Selmen'in bine yakın yilkısının yüzlercesini doğurtup, büyüttü..."; Jıyırma jıl **boyında** Baqtıgıl da, Tektıgıl da Qozıbaq awlınıñ kenjisi-Sâlmenni deytin sotqar baydıñ malayı boldı. (MÄ, s. 271) "Yirmi yıl boyunca Baktıgul da, Tektıgul da Kozıbak köyünün en küçüğü Selmen adındaki merhametsiz bir zenginın yanaşması oldular."

Kum. ötgen yılları **boyunda** (KRS-2, s. 80) "geçen yıllar boyunca"; yıl boyunda (KRS-2, s. 158) "yıl boyunca"

Nog. Tar oramda sav yıl **boyında** kurımay, bakabok basıp, tamam sasıp kalgan batpaksuvdı aylanıp öteyatırğan... (TEL, s. 17) "Dar sokakta bütün yıl boyunca kurumadan, kurbağa pisliğı basmış, oldukça pis kokan bataklığı geçmekteyken..."

60. Bölek

Yapısı:

Bölek "-den başka, -den ayrı, dışında.". Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçelerinde çıkma hâlınden sonra edat göreviyle kullanımı görüldü. böl- "bölmek" fiilinden -ek fiilden isim yapma ekiyle oluşmuş (< böl-ek) bir isimdir²⁷³. Kaz. bölek, Kırg. bölök, Kkp. bölek.

²⁷³E. V. Sevortyan, *age.*, s. 216; Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, s. 28

Kullanımı:

a. İsmın Çıkma Hâlınden Sonra Kullanımı

Kaz. Ağayınım tawıstı qara attan **bölek** malımdı (TDS, s. 144) "Kara attan başka bütün malımı akrabam tüketti."; Mundağı noğaylı degen sözdi qazaqtan **bölek**, başka yel dep tüsinüw kerek yemes. (TDS, s. 144) "Buradaki Nogaylı denen sözü Kazak dışıında başka bir halk diye anlamak gerekmez."

Kırg. Cañı kelgen Canıstan **bölök** altoobuz, kaçandır bir ubakta, ce bolboso kılmuş casap catkan uçurda da, uşunday kıycalış tagdırga tuş boloorubuzdu bildik beken. (KTŞB, s. 284) "Canış'ın dışıında altımız, nasıl bir vakitte, veya olmazsa günah işlemiş bir devirde, böyle kaypak bir kaderle karşılaşacağımızı bilmiş miydik acaba?"; Atasının miner atnan **bölök** eç nersesi cok. (TDS, s. 145) "Babasının binek atından başka hiçbir şeyi yok."

Kkp. Bul bayramnıñ başka bayramlardan **bölek** qasıyeti bar. (KTTS-I, s. 344) "Bu bayramın diğeri bayramlardan ayrı özelliğı var."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Çıkma Hâlınden Sonra Kullanımı

Kırg. Menden **bölök** eç kim bilbeyt. (TDS, s. 145) "Benden başka hiç kimse bilmiyor."; Senden **bölök** cazarım dele cok. (KTŞB, s. 284) "Senden başka yazacak kimsem de yok."

c. Sıfat-fiilin Çıkma Hâlınden Sonra Kullanımı

Kaz. -Alınız, jeñiz- degennen **bölek** köp yeştene aytpaydı. (TDS, s. 144) "Alınız, yeyiniz" demekten başka uzun süre hiçbir şey söylemiyor."

Görevi:

a. Sınırlama

Kaz. Ağayınım tawıstı qara attan **bölek** malımdı (TDS, s. 144) "Kara attan başka bütün malımı akrabam tüketti."; -Alınız, jeñiz- degennen **bölek** köp yeştene aytpaydı. (TDS, s. 144) "Alınız, yeyiniz" demekten başka uzun süre hiçbir şey söylemiyor."

Kırg. Atasının miner atnan **bölök** eç nersesi cok. (TDS, s. 145) "Babasının binek atından başka hiçbir şeyi yok."; Menden **bölök** eç kim bilbeyt. (TDS, s. 145) "Benden başka hiç kimse bilmiyor."; Senden **bölök** cazarım dele cok. (KTŞB, s. 284) "Senden başka yazacak kimsem de yok."

b. Başkalık

Kaz. Mundağı noğaylı degen sözdi qazaqtan **bölek**, başka yel dep túsintiw kerek yemes. (TDS, s. 144) "Buradaki Nogaylı denen sözü Kazak dışında başka bir halk diye anlamak gerekmez."

Kırg. Calkıdan **bölök** al eken./Kanatı bar mal eken. (KTTS, s. 113) "Yılkıdan ayrı o imiş, kanadı olan hayvan imiş."; Al üy-bülösünön **bölök** özünçö turat. (TDS, s. 145) "O, ailesinden ayrı, yalnız yaşıyor."

Kkp. Bul bayramnıñ başka bayramlardan **bölek** qasıyeti bar. (KTTS-I, s. 344) "Bu bayramın diğér bayramlardan ayrı özelliği var."

61. Böten

Yapısı:

Böten "-den başka". Tatar, Kırgız, Başkurt ve Karakalpak Türkçelerinde çıkma hâlimden sonra kullanımı görülen bir edattır. Tat. бүтен, Kırg. bötön, Baş. бүтен, Kkp. böten.

Kullanımı:

a. İsmın Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Alar biyeley turında çıkkın şul bér-iké avız süzden **büten** bérni de söyleşe almadılar. (TG-II, s. 329) "Onlar eldiven hakkında çıkan şu bir iki ağız sözden başka birşey de konuşamadılar."; Bayazit karıynıñ Davıt Urmanovtan **büten** kardeşé yuk. (TTAS-I, s. 223) "Yaşlı Bayazit'in Davıt Urmanov'dan başka kardeşi yok."

Baş. Yatqan urınınan ara-tire öröp qalğan itterzen **büten** awıldın tınlığın bozowsı bulmanı. (BTH-I, s. 185) "Yattığı yerden ara sıra ürüyén köpeklerden başka köyün sessizliğini bozan olmadı."; Ayaqlı-qullı tigeném, yılan itép kürgeném beyzen **büten** ni bulır. (BTH-I, s. 185) "Ayaklı elli dediğim, yılan diye gördüğüm beyden başka ne olur."

Kkp. Üyde bugün Gülimniñ balasınan **böten** heş kim joq edi. (HKT, s. 246) "Bugün evde Gülim'in çocuğundan başka hiç kimse yoktu."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Miném sinnen **büten** yakınım yuk. (TDS, s. 146) "Benim senden başka yakınım yok."

Baş. Hinen **büten** barıwsı yuk. (TDS, s. 146) "Senden başka gidecek kişi yok."; Minéñ hinen **büten** yaqındarım yuq. (TDS, s. 146) "Benim senden başka yakınlarım yok."

Kkp. Sennen **böten** kisini körmeydi. (KRS-1, s. 837) "Senden başka kişiyi görmüyor."

b.2. İşaret Zamirinin Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. -Pesiým... Yıldızkayım! ... İndé monnan **büten** hiç te, hiç te alay üpkeletmes idém. (TTAS-I, s. 223) "Kediciğim... Yıldızcığim ... Artık bundan başka hiç de, hiç de böyle öfkelenmezdim."

b.3. Dönüslülük Zamirinin Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. Özüfidön **bötön** kimge aytam. (TDS, s. 146) "Kendinden başka kime söylüyorum."

Kkp. Kemedede özinen **böten** jan joq. (Kkp. T. G., s. 139) "Gemide kendisinden başka adam yok."

Görevi:

a. Sınırlama

İsimlerden sonra kullanıldığında hareketi, durumu; zamirlerden sonra kullanıldığında da kişiyi sınırlar.

Tat. Bayazit karıynıñ Davıt Urmanovtan **büten** kardeşé yuk. (TTAS-I, s. 223) "Yaşlı Bayazit'in Davıt Urmanov'dan başka kardeşi yok."; Miném sinnen **büten** yakınım yuk. (TDS, s. 146) "Benim senden başka yakınım yok."; -Pesiým... Yıldızkayım! ... İndé monnan **büten** hiç te, hiç te alay üpkeletmes idém. (TTAS-I, s. 223) "Kediciğim... Yıldızcığim ... Artık bundan başka hiç de, hiç de böyle öfkelenmezdim."

Kırg. Özüfidön **bötön** kimge aytam. (TDS, s. 146) "Kendinden başka kime söylüyorum."

Baş. Yatqan urınnan ara-tire öröp qalğan itterzen **büten** awıldıñ tınlığın bozowsı bulmanı. (BTH-I, s. 185) "Yattığı yerden ara sıra ürüyen köpeklerden başka köyün sessizliğini bozan olmadı."; Ayaqlı-qullı tigeném, yılan itép kürgeném beyzen **büten** ni bulır. (BTH-I, s. 185) "Ayaklı elli dediğim, yılan diye gördüğüm beyden başka ne olur."; Minéñ hinen **büten** yaqındarım yuq. (TDS, s. 146) "Benim senden başka yakınlarım yok."

Kkp. Üyde bugün Gülimniñ balasınan **böten** heş kim joq edi. (HKT, s. 246) "Bugün evde Gülim'in çocuğundan başka hiç kimse yoktu."; Sennen **böten** kisini körmeydi. (KRS-1, s. 837) "Senden başka kişiyi görmüyor."; Kemedede özinen **böten** jan joq. (Kkp. T. G., s. 139) "Gemide kendisinden başka adam yok."

62. Bularak

Yapısı:

Bularak "olarak, gibi". Tatar ve Başkurt Türkçelerinde yalnız ismin yalın hâlimden sonra edat göreviyle de kullanılmaktadır. Bul- (< bol-) "olmak" fiiline zarf-fiil eki "-arak" gelerek (<bul-arak < bol-arak) oluşmuştur. Tatar Türkçesinde kullanımı daha fazladır. Tat. bularak, Baş. bularaq.

Kullanımı:

a. İsmi Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Béz bu xézmébézde beyétlernéñ barlıkka kilüwé hem möstekıyl janr **bularak** formalaşuwı, alarnıñ tarixi niğézleré turında fikér yörtérbéz. (XA, s. 6) "Biz bu çalışmamızda beyitlerin meydana gelişi ve müstakil tür gibi formalaşması, onların tarihi temelleri hakkında fikir yürüteceğiz."; Newruz tatarlarda möstekıyl bér yola **bularak** yeşegen. (XA, s. 9) "Nevruz Tatarlarda müstakil bir gelenek olarak yaşamıştır."; Monda ul, cırçı, süz ostası, mezekçe **bularak**, törlé edebi kiçelerde katnaşa. (TE, s. 34) "Burada o, şarkıcı, söz ustası, fıkracı olarak çeşitli edebi gecelere katılıyor."

Baş. Yırzar xalıqtın tarixin hem tormoş-könküréşén poetiklaştırğan güzel muzikal-poetik xazina **bularak** xalıq küñélende nıqlı urın alğan. (TAX, s. 63) "Şarkılar, halkın tarihini ve günlük hayatını şiirleştiren güzel müzikal-şiirsel hazine olarak halkın gönlünde sağlam bir yer almıştır."; Xikeyettéñ barlıq variantlarında la Mesém xan un iké ırıw başında torğan kéşé **bularaq** hüretlene. (TAX, s. 192) "Hikâyenin bütün varyantlarında da Mesim Han on iki kabilenin başında duran kişi olarak anlatılıyor."

Görevi:

a. Benzerlik

Tat. Celilné xerbi esir tügél, e seyasi esir **bularak** xökém itkenner. (TE, s. 86) "Celil'e askeri esir değil, siyasi esir gibi hükmetmişler."; Lekin anı kéşé **bularak** küz aldına kitérüwé şaktıy çitén. (XA, s. 105) "Ama, onu kişi gibi göz önüne getirmesi oldukça zor."; Lekin xalık téléne ul beyét **bularak** kérép kitken. (XA, s. 80) "Ama o, halk diline beyit gibi girmiştir."

Baş. Yırzar xalıqtın tarixin hem tormoş-könküréşén poetiklaştırğan güzel muzikal-poetik xazina **bularak** xalıq küñélende nıqlı urın alğan. (TAX, s. 63) "Şarkılar, halkın tarihini ve günlük hayatını şiirleştiren güzel müzikal-şiirsel hazine olarak halkın gönlünde sağlam bir yer almıştır."; Xikeyettéñ barlıq variantlarında la Mesém xan un iké ırıw başında torğan kéşé **bularaq** hüretlene. (TAX, s. 192) "Hikâyenin bütün varyantlarında da Mesim Han on iki kabilenin başında duran kişi olarak anlatılıyor."

b. Sebep

Tat. Beyette tasvirlangan faktlarını obyektiv neticesé **bularak** kilép çıkkan beysézlék hem azatlık öçen köreş ideyesé anı tatar xalık icatınıñ kızıklı istelékleré bélen bér retke kuya. (XA, s. 20) "Beyitte tasvir edilen gerçeklerin objektif sonucu olarak ortaya çıkan bağımsızlık ve özgürlük için mücadele ülküsü onu Tatar halk icadının ilginç hatıraları ile aynı safa koyuyor."; Anıñ şigri yañıraşı **bularak** şul isemde beyét tua. (XA, s. 97) "Onun şiirsel yankılanışı olarak şu isimde beyit doğuyor."; Béz anı bélgéç **bularak** ta, kéşe **bularak** ta yaratabız. (TTAS-I, s. 190) "Biz onu bilgiç olarak da, kişi olarak da seviyoruz."

63. Burun

Yapısı:

Burun "-den önce". Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Nogay, Karaçay-Balkar, Kırım Tatar ve Karay Türkçelerinde çıkma hâlimden sonra edat olarak kullanılmaktadır. Kumuk Türkçesinde edat göreviyle kullanılmaz; Nogay ve Karaçay-Balkar Türkçelerinde ise seyrek görülür. Clauson, bu edatın aslının koku alma organı olan burun olduğunu, kelimenin zamanla "doğanın çıkıntılı yüzü, burun, dağın tepesi" anlamını kazandığını ve daha ileri bir gelişmeyle mecazî olarak "önde, önde bulunan" anlamlarına geçtiğini belirtmektedir²⁷⁴. Kelimenin koku alma organı burundan geldiğini belirten Hasan Eren burun kelimesini bura- (*bur-) "kokmak, koku vermek" fiilinden -(u)n ekiyle yapılmış (bur- + un) bir isim olduğunu söyler²⁷⁵. Ali Ulvi Elöve de burun kelimesinin bur- "kokmak, koku veya buğu yükselip yayılmak (fevh, tedavvu; tebahhur)" fiilinden yapılmış bir isim olduğunu belirtir²⁷⁶. M. Brinovskiy burun'ın bur- "çevirmek, burmak" fiilinden yapılmış bir isim olduğunu söyler, ancak Sevortyan kelimenin bugünkü anlamıyla bur- fiili arasında leksik ve morfolojik bir ilgi olmadığını söyleyerek bu görüşe katılmaz²⁷⁷. Vambery ise burun edatının bar- "gitmek" fiiliyle ilgili olduğunu söyler²⁷⁸. Tat. borın, Kaz. burın, Kırg. murun, Baş. boron, Kkp. burın, Nog. burın, Kar.-Bal. burun, Kır. Tat. burun, Kar. burun.

Kullanımı:

a. İsmın Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kaz. Körşi üyine men jurttan **burın** jettim. (Kök., s. 61) "Ben komşunun evine halktan önce ulaştım."; Şoferden **burın** qalpaqtı jigit til qattı. (Kök., s. 287) "Şoferden

²⁷⁴Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972, s. 366

²⁷⁵Hasan Eren, *age.*, s. 64

²⁷⁶Jean Deny, *age.*, s. 597

²⁷⁷E. V. Sevortyan, *age.*, s. 272

²⁷⁸E. V. Sevortyan, *age.*, s. 272

önce kalpaklı delikanlı konuştu."; Bir bolıs Şalqar Baqıtıgıuldan **burın**, Jiyren Jorğa attı bildi dese de bolğanday. (MÄ, s. 296) "Şalkar adlı bir bucak başkanı Baktıgul'dan önce, bu ala kızıl yürük atı fark eder gibi olmuştı."

Kırg. Birok eselektiginen **murun** da kızıulugunan ulam çıkkın aligi sözdörüñ keyitpey koyboyt. (KA, s. 130) "Fakat ahmaklığından önce de, heyecanından dolayı söylediği önceki sözleri tesirsiz olmazdı."; Bardık işti ubağınan **murun** bütürüp alsa, anday adamlardın cüzü carık, köñülü şat bolot emespi. (KTG, s. 336) "Bütün işi vaktinden önce bitirebilse, öyle adamların yüzü aydın, gönlü şad olmaz mı."; Elden **murun** eñkeytip, belimdi aldı karılık,/Köküröktü kötörtkön, celimdi aldı karılık. (KTG, s. 336)) "Devletten önce eğip aldı belimi ihtiyarlık, göğsümü kaldıran, nefesimi aldı ihtiyarlık."

Baş. ağayzan **boron** torow (BTH-I, s. 157) "ağabeyden önce kalkmak".

Kkp. K. Ayımbetov qaraqalpaq xalıq dāstanlarınıñ revolyutsiyadan **burın** hām sovet dewrindegi jıynalıw, bastırılıw hām izertleniw māseselesine biraz tüsinikler beredi. (KK, s. 9) "K. Ayımbetov Karakalpak halk destanlarının devrimden önce ve Sovyet devrinde derlenmesi, basılması ve araştırılması meselesi hakkında bazı açıklamalar verir."; Men tülkiden **burın** ozıp kelemen. (KM, s. 17) "Ben tülkiden önce koşup gelirim."; Mısalı: "Awılına kelgen kisige balasınan **burın** iytin maqtaytuğın Abıralı awılınıñ burınnan kiyetırğan ädeti edi. (ET, s. 79) "Meselâ, köyüne gelen kişiye, çocuğundan önce itini övmek Abıralı köyünün önceden gelen ädeti idi."

Kar. Tavlur bunyat etil'miasliarindian burun; kayalardan **burun** tolğatıldım. (ŞM, s. 12) "Dağlar yaratılmadan önce, kayalardan önce acı çekmeye duçar edildim."; Tandan **burun** turğun,/Yalbarmaxlar koyğun. (KY, s. 185) "Tandan önce kalk, Tanrı'ya yalvar."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Çıkma Hâminden Sonra Kullanımı

Kaz. Menen **burın** ne degenin kim bilsin, men kelgen soñ täwip Äbitayğa söz bastadı. (Kök., s. 63) "Benden önce ne dediğini kim bilsin, ben geldikten sonra falcı, Ebitaya bakıp söze başladı."

Baş. Unan **boron** kiléw. (BTH-I, s. 157) "Ondan önce gelmek."

Kar. İnangeysız maya da anlageysız ki Mien ol, **burun** Miendian yaratılmadı Tienri, da Miendian başxa bolmast. (KYY-1, s. 117) "İnanınız bana ve anlayınız ki, benden önce Tanrı yaratılmadı ve benden başka Tanrı olmadı."; Da anın kibik yox edi andan **burun** biy. (KYY-1, s. 115) "Ve ondan önce, onun gibi bey yok idi."; Bağ-Bostanı kibik ol yernin **burun** andan yox edi da andan sortun boş yer kibik bolur. (KYY-1, s. 121) "Ondan önce o yerin bağı bostanı yoktu, ondan sonra da orası boş yer gibi olur."

b.2. İşaret Zamirinin Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kaz. Budan **burın** Aqqasqanı az-azdan qoyanğa jügirtip, eki-üş suwıtıp alğan. (MÄ, s. 78) "Bundan önce Akkaska'yı azar azar tavşan arkasından koşturup, iki üç kez terini soğutmuş."; Rabiyağa budan **burın** üyimen xabarlaşqanda, bügingi kün bawırına at äkel dep tapsırğan bolatın. (MÄ, s. 135) "Rabiyağa, bundan önce ailesiyle haberleştiğinde, bugün için kardeşine at getirmesini söylemişti."

Kırg. Andan **murun** ököübüz makuldaşqanday menin ata-enemnin aldına barıp keler elek. (KA, s. 328) "Ondan önce ikimiz anlaştığımız gibi, benim anne babamın yanına gidip gelirdik."

Kkp. Patşanıñ aldınan şığıp, bayterektiñ qasına kelse, bunnan **burın** qaraqus kelip jılap otır eken. (KM, s. 49) "Padişahın huzurundan çıkıp, kavağın yanına geldiğinde, kartal bundan önce gelip ağılıyormuş."; Bizler tubalawşılıq cılları da, onnan **burın** da, tap häzirgi qayta qurıw dâwirinde de eñ cäbir körip atırğan qalıqız. (ADM, s. 81) "Bizler, zorluk yıllarında da, ondan önce de, şimdiki yeniden yapılanma devrinde de en ağır zulümleri görmüş bir halkız."; Georgiy onnan **burın** qayıwdı oylamağan edi. (HKT, s. 247) "Georgiy, ondan önce dönmeyi düşünmemiştii."

Nog. Onnan **burın** muni et. (NOS, s. 91) "Ondan önce bunu yap."

Kar.-Bal. Xabaz qonşu elleden caş ese, "bügünnüle" bılayda cañı el salğınçı bir-eki miñ cıl mından **burun**, bılanı bılayğa kellikleni bilip, malqarça atap, quyupmu ketgen bolur edile? (MT, s. 195) "Habaz komşu illerden genç ise, "bugünküler" burada yeni yurt kurarken bundan bir iki bin yıl önce, bunların buraya geleceklerini bilip, Malkarca ad verip, bırakıp gitmişler miydi acaba?"

b.3. Belirsizlik Zamirinin Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kaz. Bärinen de **burın** nemerelerin erte kelgenine quwandı. (Kök, s. 304) "Torunlarının hepsinden de önce gelmesine sevindi."; Bulardıñ bärinen **burın** jubanış qıp aytatını da, süysinetine de-Seyit jayı. (MÄ, s. 306) "Bunların hepsinden önce, sevindirici bir gelişme olarak bahsetmeye değer konu, Seyit hakkındaydı."

Kırg. Bizdin işte, Avdyay, baarınan **murun** saktık kerek. (KA, s. 118) "Avdyay, bizim işimizde her şeyden önce dikkat gerek."

Kkp. Tülki xämmeden **burın** kelgenine maqtanıp, quyırığın qırman betke qaray tawlay bergende... (KM, s. 18) "Tilki herkesten önce gelmesine sevinip, kuyruğunu harman tarafına doğru döndürdüğünde..."

Kır. Tat. Xalqnıñ külgüsinden bir ayaq evel qurtulmaq istegen Selimniñ arqadaşlarından Bekayman Kurtı, er kesden **burun**, arabanı musafirxaneniñ aldına yanaştırğanda... (ETM, s. 79) "Halkın gülmesinden bir an önce kurtulmak isteyen

Selim'in arkadaşlarından Bekayman Kurtı, herkesten önce arabayı misafirhanenin önüne yaklaştırdığında..."

b.4. Dönüştürülme Zamirinin Çıkma Hâlinde Sonra Kullanımı

Kaz. Aqqasqa özinen **burın** turıp, kürildep ırğıp kele jatqan kökjaldı kördi. (MÄ, s. 83) "Akkaska, kendisinden önce ayağa kalkıp, gürleyerek atılıp gelmekte olan güçlü kurdu gördü."; Birak, bul oydiñ özinen **burın** da talay jas komandirlerdi eliktirgenin jäne keyin de eliktire bererin bilmeytin. (BKT, s. 153) "Ama, bu fikrin kendisinden önce de pek çok genç subayı meşgul ettiğini ve daha sonra da meşgul edeceğini biliyordu."

Kkp. Sonın uşında erte dewirdegi şayırlar, qosıqtın özinen **burın** onıñ ırğağın kälipine salıp soñıman qosıqtı payda etetuğın waqıtları köp bolğan. (ET, s. 132) "Bundan dolayı eski devirdeki şairler, şiirin kendisinden önce onun ritmini şekillendirip sonradan şiiri ortaya koymaları çok olmuştur."

c. İsim-fiilin Çıkma Hâlinde Sonra Kullanımı

Kaz. Bulardıñ köbi äñgime aytuwdan **burın**, azıraç şart kerek qıluwşy edi. (MÄ, s. 184) "Bunların çoğu hikâye anlatmadan önce, bazı şartların oluşmasını gerekli görürlerdi."

Kırg. Birok senin teoriyaña kabılıudan **murun** aytıp koyoyun, mına azır uşerde cayma cay çay içip oturup, eköübüz orto kılımdarda caşap catpaganıbizga abdan kubanam. (KA, s. 122) "Fakat, senin teorini kabul etmeden önce şunu söyleyeyim ki, şimdi burada rahatça oturup çay içerken, ikimizin orta asırlarda yaşamadığımızı çok seviniyorum."

Kar. Tınla mieni kabul et'kin kieniaşimni kayt ölmiagiydian **burun** ğanuz sav egianiydia. (KKO, s. 85) "Ölmeden önce, henüz sağ iken dön, beni dinle, öğüdümü kabul et."

d. Sıfat-fiilin Çıkma Hâlinde Sonra Kullanımı

Kaz. Soğıs qızbastan **burın** jılqışını jasqantpaq bolıp, Jolaman "qayt-qayttap" turıp, altı atardı eki atıp jiberip edi. (Kök, s. 36) "Savaş kızışmadan önce Jolaman, yilkıcıyı korkutup altı patları art arda iki el atmıştı."; Qasqırdıñ awzı timesten **burın** ölip ketti. (MÄ, s. 76) "Kurdun ağzı değmeden önce ölüp gitti."

Kırg. Anan sööktü çıgarardan **murun** öziñün da boy-ayagın karanıp, -tañga maal ele daarat alıp... (KTŞB, s. 286) "Ondan sonra kemiği çıkarmadan önce üstüne başına bakıp, tan vaktinde abdest alıp..."; Men bul tuuralu siz aytpastan **murun** bilgenmin. (TDS, s. 430) "Ben bunun hakkında siz söylemeden önce bilmişim."

Kkp. Ol jazıwşılıq käsipke aylanıspastan **burın** meditsinalıq bilim alğan eken. (ADM, s. 20) "O, yazarlık mesleğine dönmeden önce, tıp bilimi almış imiş."; Qaraqum

kanalı kelmesten **burın** suwdın hâr bir litri esaplanatuğın edi. (ADM, s. 97) "Karakum kanalı gelmeden önce suyun her bir litresi hesaplanırdı." Sonın uşında olar geyde en däslep tołğawdı jırlamastan **burın** ayırım ırğaqlardı da sol kälpinde jırlap otırğanlığın seziwge boladı. (ET, s. 135) "Bundan dolayı onların bazen ilk olarak tarihi şiiiri söylemeden önce ayrı ritimleri de bu kalıpta söyledikleri sezilir."

Kar. Maxtavludur Sien yatxanımızdan **burun** da maxtavludur Sien turğanımızdan sortun. (KKO, s. 11) "Sen yatmamızdan önce de, kalkmamızdan sonra da mübareksin."; Tavlar yaratılmaslarından **burun** da tołğatmastan **burun** yer da dunya, da dnyadan dunyağa dieyin Siensin Tienri. (DMÇ, s. 105) "Dağlar yaratılmadan önce ve yer ile dünya da ortaya çıkarılmadan önce, ezelden ebede kadar Tanrı sensin."; Raxmiet'lianiyiz öziuyuz üstiunia tiri egianiyizdia, kiel'miastian **burun** ol ölium kiuniu. (KYY-1, s. 156) "Hentüz sağ iken, ölüm günü gelmeden önce kendiniz için bağışlanmayı dileyiniz."

Bazı durumlarda çıkma hâliyle "burun" edatının arasına zaman miktarını göstermek için araya zamanla ilgili kelimeler getirilir ve zaman miktarı bildirilir.

Kaz. Üyli arbalar osıdan şamamen 3000 jıl **burın** payda bolğan. (Jel., s. 38) "Evlı arabalar bundan yaklaşık üç bin yıl önce ortaya çıkmıştır."; Soğıs biterden bir jıl **burın** Onbay keldi. (Kök., s. 108) "Onbay, savaş bitmeden bir yıl önce geldi."; Budan bir jıl **burın** Rabiğaniñ küyewi ölgen. (MÄ, s. 135) "Bundan bir yıl önce Rabiga'nın damadı ölmüş."

Kırğ. mından bir ay **murun** (KTG, s. 336) "bundan bir ay önce"; mından bir neçe kün **murun** (KTG, s. 336) "bundan bir kaç gün önce"

Kkp. Bunna cigirmalağan jıl **burın** Qaraqalpaqstanda xolera epedemiyası payda bolğan edi. (ADM, s. 21) "Bundan yaklaşık yirmi kadar yıl önce Karakalpakistan'da kolera salgını ortaya çıkmıştı."; Demek onıñ bunnan eki mın yıllar jıllar **burın** aytqan sözleri ele de öz qunın joğaltqan joq. (ET, s. 29) "

Kır. Tat. Ulu Vatan cenkinden qaç yıllar **burun**, Moskvadaki "Komintern" radiostantsiyası... (ETM, s. 196) "Büyük Vatan Savaşından uzun yıllar önce, Moskova'daki "Komintern" radyo istasyonu..."

Kuzey grubu Türk lehçelerinde daha çok çıkma hâlinden sonra kullanılan burun edatı bazı lehçelerde -özellikle Tatar, Başkurt ve Kırım Tatar- olumsuz sıfat-fiilin yalın hâlinden sonra kullanılmaktadır.

Tat. Savıt vatılmas **borın** cezalawnıñ köçén kürsetérge kirek aña, e savıt vatılgaç, soñ bula ul. (XNM, s. 154) "Testi kırılmadan önce cezanın gücünü ona göstermek gerekir, yoksa testi kırılınca, o geç olur."; Çişmelé taw, koyaş ağaç buyı küterélérge ölgérmes **borın**, xalık bélen kaynıy başladı. (TE, s. 160) "Çeşmeli dağ, güneş ağaç boyu yükselmeden önce, halk ile kaynamaya başladı."; Yégérmé yeşke de citmiş kabérge kériwden avır nerse barmı iken?! Yeşi başlamas **borın**... Yuk, ülém turında uylamaska

kirek. (TE, s. 163) "Yirmi yaşına da gelmeden kabire gitmekten daha zor bir şey var mı acaba?! Yaşamaya başlamadan önce... Yok, ölüm hakkında düşünmemek gerek."

Kaz. Aqtaspaydın kim ekenin aytpas **burın**, äweli köpşilikke toqtala ketelik. (Kök., s. 334) "Aktaspay'ın kim olduğunu söylemeden önce, gelin çoğunluk üzerinde duralım."

Baş. Xan qaşına zihéné asılmaş **boron** barmawı xeyérlé, tip keneş itté Yulaman. (Ark., s. 11) "Han'ın yanına zihni açılmadan önce gitmesi iyidir, diye nasihat etti Yulaman."; Ayırıp alırğa kerek Barsanı tizérek, bér-béréhé ménen duğlaşıp almaş **boron**. (Ark., s. 27) "Barsa'yı birbirleriyle dost olmadan önce, ayırıp almak gerek."; Xan üzékilmeş **boron** bérey yarı sığırğa la kiterge! Kém téley, iléne qaythın. (Ark., s. 42) "Han'ın kendisi gelmeden önce her kimse kıyından çıkıp gitsin! Kim istiyorsa, ülkesine dönsün."

Kır. Tat. Eger, gül fidanı, işçi balqurt kelmez **burun** bürlense, yapraq atsa, gonca çıqarsa, o vaqıt, baar xaberini bizlerge, ilkide, işçi balqurt degilde, gül fidanı ketirdi demek kerek edi. (ETM, s. 165) "Eğer, gül fidanı, işçi arı gelmeden önce yeşillense, yaprak açsa, gonca çıkarsa, o zaman baharın haberini bizlere, ilkin işçi arı değil de, gül fidanı getirdi demek gerekirdi."; Canım esir olmaz **burun**, baqayım tez ölmesin. (TDS, s. 150) "Canım esir olmadan önce, bakayım tez ölmesin."; Mongollar daa ayaq basmaz **burun** (GJK, s. 292) "Moğollar daha ayak basmadan önce".

Görevi:

a. Sıralama Bakımından Öncelik

Kişiler veya durum bakımından öncelik bildirir. İsim, kişi ve belirsizlik zamirinin çıkma hâllerinden sonra kullanıldığı durumlarda kişiler ve nesnelere arasında sıralama bakımından öncelik yapmaktadır.

Kaz. Men Ramazannan **burın** keldim. (TDS, s. 151) "Ben Ramazan'dan önce geldim."; Menen **burın** ne degenin kim bilsin, men kelgen soñ täwip Äbitayğa söz bastadı. (Kök., s. 63) "Benden önce ne dediğini kim bilsin, ben geldikten sonra falcı, Ebitaya bakıp söze başladı."; Bulardıñ bärinen **burın** jubanış qıp aytatını da, süysinetini de-Seyit jayı. (MÄ, s. 306) "Bunların hepsinden önce, sevindirici bir gelişme olarak bahsetmeye değer konu, Seyit hakkındaydı."

Kırg. Kabar celden **murun** şaar içine taragan. (TDS, s. 152) "Haber rüzgârdan önce şehir içine yayılmış."; Elden **murun** eñkeytip, belimdi aldı karılık, /Köküröktü kötörtkön, celimdi aldı karılık. (KTG, s. 336)) "Devletten önce eğip aldı belimi ihtiyarlık, göğsümü kaldıran, nefesimi aldı ihtiyarlık."; Bizdin işte, Avdyay, baarınan **murun** saktık kerek. (KA, s. 118) "Avdyay, bizim işimizde her şeyden önce dikkat gerek."

Kkp. Men tülkiden **burin** ozıp kelemen. (KM, s. 17) "Ben tülkiden önce koşup gelirim."; Tülki xämmeden **burin** kelgenine maqtanıp, quyırğın qırman betke qaray tawlay bergende... (KM, s. 18) "Tülki herkesten önce gelmesine sevinip, quyruğunu harman tarafına doğru döndürdüğünde..."; bärinen **burin** (KRS-1, s. 124) "her şeyden önce".

Kır. Tat. Xalqın külgüsinden bir ayaq evel qurtulmaq istegen Selimniñ arqadaşlarından Bekayman Kurtı, er kesden **burun**, arabanı musafirxaneniñ aldına yanaştırğanda... (ETM, s. 79) "Halkın gülmesinden bir an önce kurtulmak isteyen Selim'in arkadaşlarından Bekayman Kurtı, herkesten önce arabayı misafirhanenin önüne yaklaştırdığında..."

Kar. Tavlar bunyat etil'miasliarindian **burun**; kayalardan **burun** tolğatıldım. (ŞM, s. 12) "Dağlar yaratılmadan önce, kayalardan önce acı çekmeye duçar edildim."; İnangeysız maya da anlageysız kï Mien ol, **burun** Miendian yaratılmadı Tienri, da Miendian başxa bolmast. (KYY-1, s. 117) "İnanınız bana ve anlayınız ki, benden önce Tanrı yaratılmadı ve benden başka Tanrı olmadı."; Da anın kibik yox edi andan **burun** biy. (KYY-1, s. 115) "Ve ondan önce, onun gibi bey yok idi."

b. Zaman Bakımından Öncelik

İsimlerin, işaret zamirlerinin, isim-fiillerin ve sıfat-fiillerin çıkma hâllerinden sonra kullanımında daha çok zaman bakımından öncelik ve zaman miktarı bildirir.

Tat. Anı pılaw aşamas **borin** uk eytseñ ni bula! (XNM, s. 11) "Onu pilav yemeden önce söylesen ne olur!"; Tañ turgayı kanat kakmas **borin**, Akkoş cırlıy idé moñ gına. (TTAS-I, s. 181) "Tan turgayı kanat çırpmadan önce, Akkuş hüznle ötüyordu."; Sikermes **borin** hop dime. (TDS, s. 151) "Atlamadan önce hop deme."

Kaz. Ekesi budan on şaqtı jıl **burin** Şimkentte qızmet istepti. (BKT, s. 159) "Babası bundan on yıl kadar önce Çimkent'te hizmet etmiş."; Öleñimdi özim awılğa barmastan bir-eki kün **burin** aytqızıp, joldastarımdı jiberip jatıp em. (BKT, s. 213) "Türkümü kendim köye gitmeden bir iki gün önce söyleyip yoldaşlarımı göndermişim."; Jalğız-aq ötetininen bir kün **burin** qolına qağaz qarındaş alıp, esep-qıysabın jazdı. (MÄ, s. 195) "Yalnız ölümünden bir gün önce eline kağıt kalem alıp, hesap kitabını yazdı."

Kırg. Andan **murun** ökööbüz makuldaşkanday menin ata-enemnin aldına barıp keler elek. (KA, s. 328) "Ondan önce ikimiz anlaştığımız gibi, benim anne babamın yanına gidip gelirdik."; 1941-cılı soğuş bolordan **murun**, al mektepti bütürüp çıkkın. (TDS, s. 152) "1941 yılında savaş olmadan önce o, okulu bitirmiş."; Men bul tuuralu siz aytpastan **murun** bilgenmin. (TDS, s. 430) "Ben bunun hakkında siz söylemeden önce bilmişim."

Baş. Xan qaşına zihéné asılmaş **boron** barmawı xeyérlé, tip keneş itté Yulaman. (Ark., s. 11) "Han'ın yanına zihni açılmadan önce gitmesi iyidir, diye nasihat etti"

Yulaman."; Xalq b lmeş **boron** kir  qaytayıq. (TDS, s. 152) "Halk bilmeden önce geri dönelim."; Tañ yaqtırtmas **boron** barıp kil rge kerek. (BTH-I, s. 157) "Tan atmadan önce gidip gelmek gerek."

Kkp. Aral teñizi Turan oypatlığında bunnan 35.000 jil **burın** payda bolğan. (ADM, s. 8) "Aral g l  Turan  ukurluğunda bundan otuz beş bin yıl önce ortaya çıkmıştır."; Usı T yemoyın suw saqlağışı qurılmastan **burın**, Xorezmdegi paxtanıñ z r  tliligi qanday edi? "şu T yemoyın barajı kurulmadan önce, Harezmi'deki pamuğun verimi nasıldı?"; Bizim eramızdan **burın** jasağan Eshil, Safokl h m Evripidler tragediyanıñ atası bolıp sanaladı. (ET, s. 204) "Milattan önce yaşayan Eshil, Safokl ve Evripid trajedinin babası olarak kabul edilirler."

Nog. Onnan **burın** munı et. (NOS, s. 91) "Ondan önce bunu yap."

Kar.-Bal. Xabaz qonşu elleden qaş ese, "b g nng le" bılayda cañı el salğınçı bir-eki miñ cıl mundan **burun**, bılanı bılayğa kellikleni bilip, malqarça atap, quyupmu ketgen bolur edile? (MT, s. 195) "Habaz komşu illerden genç ise, "bugünküler" burada yeni yurt kurarken bundan bir iki bin yıl önce, bunların buraya geleceklerini bilip, Malkarca ad verip, bırakıp gitmişler miydi acaba?"

Kır. Tat. Canım esir olmaz **burun**, baqayım tez  lmesin. (TDS, s. 150) "Canım esir olmadan önce, bakayım tez  lmesin."; Ulu Watan cenkinden qaş yıllar **burun**, Moskvadaki "Komintern" radiostantsiyası... (ETM, s. 196) "Büyük Vatan Savaşından uzun yıllar önce, Moskova'daki "Komintern" radyo istasyonu..."; Monğollar daa ayaq basmaz **burun** (GJK, s. 292) "Moğollar daha ayak basmadan önce".

Kar. Qaruv kaytarıwçı siozni anlamastan **burun**; tielilik ol anar da imian . (şM, s. 28) "Sözü anlamadan önce cevap veren kişi deli ve şaşkındır."; Da artxın sağışlarını da saylağın ol siozni  ğarmasıydı **burun** anı avzuydan. (KKO, s. 90) "Düşüncelerini art ve ağızından çıkarmadan önce sözünü seç."; Başlamasımdan **burun** mien yanğılamın, valie ğaliegini aytmağın sakleymin. (DM , s. 141) "Başlamamdan önce yanılmıştım, ama şimdi sözümü tutuyorum."

Burun edatı bazı örneklere zaman kavramı taşıyan isimlerin yalın h linden sonra kullanılır. Bu şekildeki kullanımlarında zaman miktarı bildirme ve zaman sınırlaması göreviyle kullanılır.

Kaz. Bilet eki k n **burın** qıdırtıp satılğan. (Kök, s. 7) "Bilet iki gün önce doladırtılarak satılmış."; Öytkeni eki- ç jil **burın** jarıqqa attanp jürgen kezinde B rgenniñ bir k ri orısımen dostasıp edi. (M , s. 332) "  nk , iki üç yıl önce sefere çıktığında, B rgenli yaşlı bir Rus ile dost olmuştu."

Kırg. İlimin işin izild    n buyerge  ç cıl **murun** kelgende Aliya İsmailovna ek  ınak bolup ketiptir. (KA, s. 314) "İlm  araştırmalar için üç yıl önce buraya geldiğinde, Aliya İsmailovna ile ikisi dost olmuşlardı."

Kkp. Öytkeni, onlağan jil **burın** "Aral jağalawı" pansionatına dem alıwşılar uşın jollamalar satıldı. (ADM, s. 4) "Zira, on yıl önce "Aral kıyıları" tatilcilere pansiyon olarak resmî kanaldan satıldı."; Üş jil **burın** başlarıñız janar may menen waqıtı ünemleymiş dep, ximiqatlardıñ tört normasın birden septirip jibergen edi. (ADM, s. 21) "Üç yıl önce başkanlarımız kızgın yağ ile zamanı ekonomik kullanmıyoruz diyerek, ilâçların dört türünü birden serptirmişlerdi."

64. Buyak

Yapısı:

Buyak "-den beri, -den bu yana". Tatar Türkçesinde isimlerin çıkma hâlimden sonra kullanılır. Devam etmekte olan bir işin başlangıç noktasını gösteren bu edat, daha çok zaman anlamı taşıyan kelimelerden sonra kullanılarak, zaman miktarı bildirir, zaman sınırlaması yapar. Buyak edatı, bu ve yak "taraf" (bu+yak) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir²⁷⁹. Tat. buyak.

Kullanımı:

a. İsmın Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Anı bılırdan **buyak** kürmedém. (TDS, s. 154) "Onu geçen yıldan beri görmedim."; Bérniçe aydan **buyak** kürgeném yuk Seyfullanı. (TDS, s. 154) "Seyfulla'yı birkaç aydan beri gördüğüm yok."

Görevi:

a. Zaman

Tat. Anı bılırdan **buyak** kürmedém. (TDS, s. 154) "Onu geçen yıldan beri görmedim."; Bérniçe aydan **buyak** kürgeném yuk Seyfullanı. (TDS, s. 154) "Seyfulla'yı birkaç aydan beri gördüğüm yok."

65. Buylata

Yapısı:

Buylata "boyunca". Tatar Türkçesinde ismin yalın hâlimden sonra edat göreviyle kullanılmaktadır. Bu edat, boyla- "boyunca gitmek" (<bodla- < bod+la-) fiiline ettirgenlik çatı eki -t- ve zarf-fiil eki -a gelerek oluşmuştur²⁸⁰ (boy+la-t-a=buylata). Bu edat yer, mesafe ilgisi bildirmektedir. Tat. buylata.

²⁷⁹Yong-Song Lí, *agt.*, s. 154

²⁸⁰Yong-Song Lí, *agt.*, s. 142

Kullanımı:**a. İsmın Yalın Hâlınden Sonra Kullanımı**

Tat. Béz uram **buylata** yöğérdék. (TTAS-I, s. 187) "Biz sokak boyunca koştuk."; Yar **buylata** baruw. (TTAS-I, s. 187) "kıyı boyunca gitmek"; Bereñgé kırı **buylata** bér yégérmé-utız adım bargaç, Miñsiluwlarnıñ öyé. (TTAS, s. 187) "Patates tarlası boyunca bir yirmi otuz adım gidince, Minsıluvların evidir."

Görevi:**a. Yer-Mesafe**

Tat. Béz uram **buylata** yöğérdék. (TTAS-I, s. 187) "Biz sokak boyunca koştuk."; Yar **buylata** baruw. (TTAS-I, s. 187) "kıyı boyunca gitmek"; Bereñgé kırı **buylata** bér yégérmé-utız adım bargaç, Miñsiluwlarnıñ öyé. (TTAS, s. 187) "Patates tarlası boyunca bir yirmi otuz adım gidince, Minsıluvların evidir."

66. Buylatıp**Yapısı:**

Buylatıp "boyunca". Tatar ve Başkurt Türkçelerinde ismin yalın hâlin halinden sonra kullanılır. Kullanılış ve görevi bakımından "buylata" edatı ile aynıdır. Bu edat, boyla- "boyunca gitmek" (<bodla- < bod+la-) fiiline ettirgenlik çatı eki -t- ve zarf fiil eki -ıp gelerek oluşmuştur²⁸¹ (boy+la-t-ıp=buylatıp). Bu edat yer, mesafe ilgisi bildirmektedir. Tat. buylatıp, Baş. buylatıp.

Kullanımı:**a. İsmın Yalın Hâlınden Sonra Kullanımı**

Tat. Yul **buylatıp**, tirge batıp, Çaptar at çabıp bara. (TTAS-I, s. 187) "Çaptar* at, yol boyunca tere batarak koşuyor."; Yılga **buylatıp**, yeşere başlagan taw kırıyınnan akrın gına sıyr kötewé ütép bara. (TTAS-I, s. 187) "Irmak boyunca, yeşermeye başlayan dağ kenarından sığır sürüsü yavaşça geçiyor."

Baş. yılğa **buylatıp** bar- (TDS, s. 143) "ırmak boyunca gitmek".

²⁸¹Yong-Song Lİ, *agt.*, s. 143.

* çaptar: koyu sarı (at), *Tatarça-Törékçe Süzlék* (Haz. F. Ganiyev-R. Exmetyanov-H. Açıköz), Kazan-Moskova 1997, s. 391

Görevi:

a. Yer-Mesafe

Tat. Yul **buylatıp**, tirge batıp, Çaptar at çabıp bara. (TTAS-I, s. 187) "Çaptar* at, yol boyunca tere batarak koşuyor."; Yılga **buylatıp**, yeşere başlanan taw kırıyınnan akrın gına sıyr kötewé ütép bara. (TTAS-I, s. 187) "Irmak boyunca, yeşermeye başlayan dağ kenarından sığır sürüsü yavaşça geçiyor."

Baş. yılga **buylatıp** bar- (TDS, s. 143) "Irmak boyunca gitmek".

67. Buylıy

Yapısı:

Buylıy "boyunca". Tatar ve Kırgız Türkçelerinde yalın hâlden sonra kullanılan bir edattır. boyla- "boyunca gitmek" (<bodla- < bod+la-) fiiline zarf fiil eki gelerek (buy+lı-y < boy+la-y) oluşmuştur. Daha eski şekli bodlayu (< bod+la-yu)'dur²⁸². Bu edat da, buylata ve buylatıp edatları gibi ismin yalın hâlinden sonra gelerek yer, mesafe ilgisi bildirmektedir. Tat. buylıy, Kırg. boyloy.

Kullanımı:

a. İsmi Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Alar da İldar kébék avıl **buylıy** çabıp yöriy-yöriy elsérep bétkenner. (TTAS, s. 187) "Onlar da İldar gibi köy boyunca koşa koşa yorgunluktan bitkin düşmüşler."

Kırg. Marca es-üçün cıybastan kayıktan sekirip tüşüp, ceek **boyloy** kubanganınan bir ıylay, bir külö çurkadı. (KA, s. 244) "Marca şaşkınlığını atamadan kayıktan atlayarak inip, kıyı boyunca sevincinden bir ağlayıp, bir gülüp koştu."

b. İsmi Yükleme Hâlinden Sonra Kullanımı

Kırgız Türkçesinde bir örnekte ismin yükleme hâlinden sonra kullanımı görülmektedir.

Kırg. Arka terrasasın **boyloy** basıp baratkada biylik cetkis biyikte kaalgıgan aligi kuşka dağı közü tüştü. (KA, s. 238) "Arka teras boyunca ilerlerken ulaşamayacak kadar yüksekte süzülen deminki kuşa yine gözü takıldı."

a. Yer-Mesafe

Yukarıda verilen örneklerde bu görevle kullanılmıştır.

* çaptar: koyu sarı (at), **Tatarça-Törékçe Süzlék** (Haz. F. Ganiyev-R. Exmetyanov-H. Açıköz), Kazan-Moskova 1997, s. 391

²⁸²Yong-Song Li, **agt.**, s. 143

68. Caraşa

Yapısı:

Caraşa "-e göre, -e uygun". Kırgız ve Karakalpak Türkçesinde yönelme hâlimden sonra edat olarak kullanılır. caraş- (< cara-ş- < yara-ş-) "yaraşmak, yakışmak, uygun olmak" fiili ile -a zarf-fiilinin birleşmesinden (caraş-a) meydana gelmiştir²⁸³. Karakalpak Türkçesinde yalnız bir örnekte tespit edilmiştir. Kırg. caraşa, Kkp. jarasa.

Kullanımı:

a. İsmi Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. Doktorlordun suroosuno **caraşa** coop berdim. (KTTS, s. 192) "Doktorların sorusuna göre cevap verdim."; Al kimisinin önörü talkuulanıp, aldarına **caraşa** baa alışçu eken. (KTŞB, s. 280) "Herkesin hüneri dikkate alınarak, durumlarına göre para veriliyormuş." Tagdırğa **caraşa** adam, adamğa **caraşa** tagdır-birin biri izdeşpey tabışat emespi. (KA, s. 354) "Kadere göre insan, insana göre kader; birbirini aramadan buluşuyorlar mı?"

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. Oşonusuna **caraşa** aytkaninan kaytpagan, öz bilgenin özgögö berbegen, ubadaga bek, namısköy. (AG, s. 8) "Buna göre, sözünden dönmeyen, dedikodu yapmayan, sözüne sadık, namuslu birisi."; Oşogo **caraşa** kam körülüp, ketüüçü çıgım ar kimisine bölünöt. (KTŞB, s. 280) "Buna göre hazırlık görölüp, giden masraf herkese bölünür."

b.2. Dönüştürme Zamirinin Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. -Tokto, toktoy turçu, oşondoy nerse adamdın özünö **caraşa** bolmogumunı kulak ukpagan kep! (KA, s. 252) "-Dur, dur bakalım! Böyle bir şeyin insanın kendisine göre olması, duyulmuş şey değil."

Kkp. Olardın hər biriniñ özine **jarasa** talantları bar. (ET, s. 13) "Onların her birinin kendine göre yetenekleri var."

Görevi:

a. Uygunluk

Kırg. Sabaasına **caraşa** bişkegi, sakalına (murtuna) **caraşa** iskegi. (KTŞB, s. 280) "Tulumuna göre sopası, sakalına (bıyığına) göre cımbızı."; Sözgö **caraşa** söz aytpasa, sözdün atası ölöt. (KTG, s. 342) "Söze uygun olarak söz söylemezse, sözün

²⁸³B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), age., s. 342

babası ölüür."; Erişine **caraş**a arkacı, eşegine **caraş**a tuşacı. (TDS, s. 474) "Çözgüstüne göre argacı, eşegine göre bukağısı."

b. Sınırlama

Kırg. Carkımbay menen Nurbay katınga cetip, ayılına kelgende çamalarına **caraş**a toy berişken. (KTŞB, s. 280) "Carkımbay ve Nurbay'ın yanına ulaşp, köylerine geldiklerinde güçlerine göre ziyafet vermişler."; Beri kara, Sabitcan, men öz alıma **caraş**a öz işim bar karabayır kişimin. (KTŞB, s. 280) "Buraya bak, Sabitcan, ben kendi hâlime göre işim olan sabırlı bir kişiyim."; Ar kim öz alına **caraş**a tiriçilik kılışkan. (KTG, s. 342) "Herkes kendi hâline göre geçinip gidiyormuş."

Kkp. Olardın här biriniñ özine **jarasa** talantları bar. (ET, s. 13) "Onların her birinin kendine göre yetenekleri var."

69. Ceetinden

Yapısı:

Ceetinden "cihetinden, bakımından, yönünden". Bu edat Kırım Tatar ve Başkurt Türkçelerinde ismin yalın hâlinden sonra edat olarak kullanılır ve sınırlama görevi yapar. Bu edat Arapça asıllı cihet "yön, yan, taraf²⁸⁴" kelimesine Türkçe iyelik eki i ve çıkma eki -den gelerek oluşmuştur: ceet+i+n+den. Baş. yehetänen, Kır. Tat. ceetinden.

Kullanımı:

a. İsmın Yalın Hâlınden Sonra Kullanımı

Her iki lehçede de yalnız isimlerin yalın hâlinden sonraki kullanımları tespit edilmiştir. Görevi bakımından sınırlandırma yapmaktadır.

Baş. Sığarılıw yérlegé **yehetänen** bıl yışarızı iké zur törkömge bülerge mömkin. (TAX, s. 87) "Çıkış yeri bakımından bu şarkıları iki büyük gruba ayırmak mümkündür."; Muzıka **yehetänen** qarağanda, köy töşönshéne bér az tap kile. (TAX, s. 132) "Müzık yönünden bakıldığında, beste düşüncesine kısmen uygun gelir."

Kır. Tat. Edip efendiniñ bu acayıp destanı, özünden evel yazılğan bir çoq nefis eserlernen teñeştirilgende, em tiliniñ sadeliği, em de üslubiniñ yalınlığı **ceetinden**, olardan çoq farklıdır. (ETM, s. 13) "Edip Efendi'nin bu ilginç destanı, kendisinden önce yazılan birçok nefis eserler ile karşılaştırıldığında, hem dilinin sadeliği, hem de üslubunun yalınlığı bakımından onlardan çok farklıdır."; Konya muzeyinde saqlı nusxa, kölem **ceetinden** eñ büyügi olmaqnen, Stambul cönkinden 56 yıl soñ, Acı İsmail oğlu Afız Üseyin tarafından köçürilip yazılğan. (ETM, s. 32) "Konya müzesinde saklı nüsha, hacim bakımından en büyüğü olmakla, İstanbul cöngünden elli altı yıl sonra Hacı İsmail

²⁸⁴Türkçe Sözlük 1, s. 408

oğlu Hafız Hüseyn tarafından istinsah edilmiştir."; Xalq yırları qırımtatar folklorınıñ mantıq **ceetinden** de, miqdar **ceetinden** de eñ original ve eñ zengin qısımlarından biridir. (KTTY, s. 9) "Halk şarkıları Kırım Tatar folklorunun mantık bakımından da, miktar bakımından da en özgün ve en zengin bölümlerinden biridir."

Bu edatın, Kırım Tatar Türkçesinde aynı anlam ve görevle kullanılan **ceetten** "bakımdan" şekline de rastlanmaktadır.

Kır. Tat. Olarınıñ közlerine taşlağan birinci şey milletniñ medeniy **ceetten** arttalığı, xalqınıñ callığı edi. (ETM, s. 42) "Onların gözlerine çalınan ilk şey milletin medenî bakımdan geriliği, halkın cahilliği idi."

Görevi:

a. Sınırlama

Baş. Sığarılıw yérlegé **yehetänen** bıl yırzarzı iké zur törkömge bülerge mömkin. (TAX, s. 87) "Çıkış yeri bakımından bu şarkıları iki büyük gruba ayırmak mümkündür."; Muzıka **yehetänen** qarağanda, köy töşönsehene bér az tap kile. (TAX, s. 132) "Müzık yöntünden bakıldığında, beste düşüncesine kısmen uygun gelir."

Kır. Tat. Konya muzeyinde saqlı nusxa, kölem **ceetinden** eñ büyügi olmaqnen, Stambul cönkinden 56 yıl soñ, Acı İsmail oğlu Afız Üseyin tarafından köçürilip yazılğan. (ETM, s. 32) "Konya müzesinde saklı nüsha, hacim bakımından en büyüğü olmakla, İstanbul cöngünden elli altı yıl sonra Hacı İsmail oğlu Hafız Hüseyn tarafından istinsah edilmiştir."; Xalq yırları qırımtatar folklorınıñ mantıq **ceetinden** de, miqdar **ceetinden** de eñ original ve eñ zengin qısımlarından biridir. (KTTY, s. 9) "Halk şarkıları Kırım Tatar folklorunun mantık bakımından da, miktar bakımından da en özgün ve en zengin bölümlerinden biridir."; Maqamları, ezgileri **ceetinden** dereceleri xususında fikir yürsetip olamayım. (KTTY, s. 41) "Makamları, ezgileri bakımından seviyeleri hakkında fikir yürütemiyorum."

70. Cek

Yapısı:

Cek "-e kadar". Kırım Tatar ve Karay Türkçelerinde yönelme hâlınden sonra kullanılan bir edattır. Bu edat Kırım Tatar Türkçesinde kendisinden sonra geldiği kelimeyle bitişerek ekleşmiştir. Karay Türkçesinde ise ayrı yazılır. Kır. Tat. -cek, Kar. cek.

Kullanımı:

a. İsmın Yönelme Hâlınden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Bunun üstüne, bu "mektepecek" degen çağlar da ekige bölünmektedirler. (ETM, s. 60) "Bunun üzerine, bu "okula kadar" denilen çağlar da ikiye ayrılmaktadır."; Abdulla Toqay mektep çağındaki ve mektep çağınacak olğan küçük yaşdaki balaçıklar için öz ana tilinde şiiiry eserler olmağanını közge alıp, olar için de pek çok şiiircikler yazıp yetiştirdi. (ETM, s. 102) "Abdullah Tukay okul çağındaki ve okul çağına kadar olan küçük yaşdaki çocuklar için kendi ana dilinde şiiirsel eserler olmağını hesaba alıp, onlar için de pek çok şiiircikler yazıp yetiştirdi."; O kiçkeneçik boyunen ve başta ayaqqacek ıslanğan bir alda yol ortasında dura ve maña bağırıp küle. (KTT, s. 79) "O küçücük boyu ile ve baştan ayağa kadar ıslanmış bir halde yol ortasında duruyor ve bana bağırıp gülüyor."

Kar. orağa cek (KRPS, s. 175) "oraya kadar"; şindige cek (KRPS, s. 646) "şimdiye kadar"

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Soru Zamirinin Yönelme Hâlınden Sonra Kullanımı

Kar. kaçanğa cek? (KRPS, s. 367) "ne zamana kadar?"

Görevi:

a. Sınırlama

Bir işin, durumun sona erdiği yeri belirterek, yer sınırlaması yapar.

Kar. orağa cek (KRPS, s. 175) "oraya kadar"

b. Zaman

Zaman ilgisi taşıyan kelimelerden sonra kullanılarak, bir işin veya durumun sona erdiği zamanı belirtip, zaman sınırlaması yapar.

Kır. Tat. Bunun üstüne, bu "mektepecek" degen çağlar da ekige bölünmektedirler. (ETM, s. 60) "Bunun üzerine, bu "okula kadar" denilen çağlar da ikiye ayrılmaktadır."; Abdulla Toqay mektep çağındaki ve mektep çağınacak olğan küçük yaşdaki balaçıklar için öz ana tilinde şiiiry eserler olmağanını közge alıp, olar için de pek çok şiiircikler yazıp yetiştirdi. (ETM, s. 102) "Abdullah Tukay okul çağındaki ve okul çağına kadar olan küçük yaşdaki çocuklar için kendi ana dilinde şiiirsel eserler olmağını hesaba alıp, onlar için de pek çok şiiircikler yazıp yetiştirdi."

Kar. şindige cek (KRPS, s. 646) "şimdiye kadar"; kaçanğa cek? (KRPS, s. 367) "ne zamana kadar?"

c. Pekiştirme

Kır. Tat. O kiçkeneçik boyunen ve başta ayaqqacek ıslanğan bir alda yol ortasında dura ve maña bağırip küle. (KTT', s. 79) "O küçücük boyu ile ve baştan ayağa kadar ıslanmış bir halde yol ortasında duruyor ve bana bağırip güllüyor."

71. Cete

Yapısı:

Cete "-e kadar". Kırgız Türkçesinde ismin yönelme hâlimden sonra kullanılan bir edattır. cet- (< yet-) "varmak, ermek, erişmek, ulaşmak" fiiline -e zarf-fiili gelerek (< cet-e) oluşmuştur. Leksik anlamını yitirerek edat göreviyle kullanılmaktadır²⁸⁵. Kırg. cete.

Kullanımı:

a. İsmi Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. Aydaşka cete keldi. (KTG, s. 342) "Aydaş'a kadar geldi."; Boston menen Ernazar aska-taştuu kapçigay menen cürüp oturup, Ala-Möngü aşuusunun etegine cete barıştı. (KA, s. 446) "Boston ve Ernazar sarp kayalıklı bir boğazdan geçerek, Ala-Möngü geçidinin etegine kadar gittiler."; Akırı beldin tak üstünö cete kelişti. (KA, s. 460) "Sonunda yamacın tam üstüne kadar geldiler."

Görevi:

a. Sınırlama

Bir işin, durumun sona erdiği yeri, mesafeyi belirterek, yer, mesafe sınırlaması yapar.

Kırg. Too etegindegi cılga-cıbittardı basıp ötüp, andan kiyin kaksoo talaadağı çiylerdi aralap cüröp oturup, akırı talaanın çetinidegi kaşatka cete keldi. (BKT, s. 117) "Dağ etegindeki nehirleri, çayları aşıp ondan sonra da çorak bozkırdaki çalılıklar arasında gezindikten sonra, nihayet, bozkırın ucundaki tepeye kadar geldi."; Apamdı ayılga cete cetkirip bardım. (KTG, s. 342) "Ablamı köye kadar uğurladım."; Aydaşka cete keldi. (KTG, s. 342) "Aydaş'a kadar geldi."

b. Zaman

Bir işin veya durumun sona erdiği zamanı belirtip, zaman sınırlaması yapar.

Kırg. Seni erten keçke cete kütö albayt. (KTG, s. 342) "Seni sabahtan akşama kadar bekleyemez."; Tañga cete okugan. (KTG, s. 342) "Tan vaktine kadar okumuş."; Tañga cete işteyt. (TDS, s. 477) "Tan vaktine kadar çalışıyor."

²⁸⁵B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), age., s. 342

72. Cetkire

Yapısı:

Cetkire "-e kadar". Kırgız Türkçesinde ismin yönelme hâlimden sonra edat olarak kullanılır. cetkir- (< cet-kir- < yet-kir-) "yetiştirmek, ulaştırmak" fiili ile -e zarf-fiilinin birleşmesinden (< cetkir-e) meydana gelmiştir²⁸⁶. Kırg. cetkire.

Kullanımı:

a. İsmın Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. -Anançı, -dep tigi bala sözdön kalet tappay camacayın kulagina **cetkire** çoyup, özünçö çırgap turat. (KA, s. 162) "-Öyledir, deyip diğer çocuk sözde kusur aramadan, ağzının köşelerini kulağına kadar uzatarak, kendince alınganlık gösterdi.

b. Sıfat-fiilin Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. Bazarbay Bostondu içinen ceterine **cetkire** söktü. (KA, s. 394) "Bazarbay, Boston'a içinden yeteri kadar sövdü."

Görevi:

a. Pekiştirme

Bu edat miktar, ölçü ve derece bildirip, anlamı pekiştirmektedir.

Kırg. -Anançı, -dep tigi bala sözdön kalet tappay camacayın kulagina **cetkire** çoyup, özünçö çırgap turat. (KA, s. 162) "-Öyledir, deyip diğer çocuk sözde kusur aramadan, ağzının köşelerini kulağına kadar uzatarak, kendince alınganlık gösterdi.; Bazarbay Bostondu içinen ceterine **cetkire** söktü. (KA, s. 394) "Bazarbay, Boston'a içinden yeteri kadar sövdü."

73. Cönöp

Yapısı:

Cönöp "-e doğru". Kırgız Türkçesinde yönelme hâlimden sonra kullanılır. cönö- (<cön+ö- < yön+ö-) "yönelmek, hareket etmek" fiiline -p zarf-fiil eki gelerek (< cönö-p) oluşmuştur. Kırg. cönöp.

Kullanımı:

a. İsmın Yönelme Halinden Sonra Kullanımı

Kırg. Carım saattay ubakit ötkön soñ gana anı Taşkentge **cönöp** baratkan poyezddin perronunan taptım. (KA, s. 78) "Onu, ancak yarım saat kadar zaman geçtikten

²⁸⁶E. R. Tenişev (Red.), age., s. 492

sonra, Taşkent'e doğru giden trenin peronunda buldum."; Mına biz azır Sarı-Özöktün ilgerten arbaktuu beyiti bolgon Ene-Beyitke **cönöp** baratabız. (KTŞB, s. 279) "İşte biz şimdi Sarı Özek'in eskiden beri kutsal mezarlığı olan Ana Beyit'e doğru gidiyoruz."

Görevi:

a. Yönelme

Kırg. Carım saattay ubakit ötkön soñ gana anı Taşkentge **cönöp** baratkan poyezddin perronunan taptım. (KA, s. 78) "Onu, ancak yarım saat kadar zaman geçtikten sonra, Taşkent'e doğru giden trenin peronunda buldum."; Mına biz azır Sarı-Özöktün ilgerten arbaktuu beyiti bolgon Ene-Beyitke **cönöp** baratabız. (KTŞB, s. 279) "İşte biz şimdi Sarı Özek'in eskiden beri kutsal mezarlığı olan Ana Beyit'e doğru gidiyoruz."

74. -ça

Yapısı:

-ça "-e kadar". Tatar, Kırgız, Başkurt, Karakalpak ve Kırım Tatar Türkçelerinde yönelme hâlimden sonra kullanılan bir edattır. Kırgız Türkçesi hariç, Tatar, Başkurt, Karakalpak ve Kırım Türkçelerinde ekleşmiştir. Tatar ve Başkurt lehçelerinde ünlü uyumuna göre -ça/-çe (-sa/-se) şekline girerken Kırım Tatar Türkçesinde yalnız ince şekli (-ce) ile kullanılır. Kırım Tatar Türkçesinin Orta ağzında bu edat -ce, Kuzey ağzında ise -cek biçimindedir²⁸⁷ (bk. -cek edatı). Kırgız Türkçesinde geldiği kelimedenden ayrı yazılır ve ince şekillidir. Karakalpak Türkçesinde ise yalnız bir örnekte -ça'lı şekli görülmektedir.

Bu edatın kökeni üzerinde çeşitli görüşler mevcuttur. J. Deny -ça edatının etimolojisinin umumiyetle "miktar, zaman, devir" anlamlarını veren "çağ" kelimesi geldiğini söylemektedir²⁸⁸. O. N. Böhtlink de edatın kökeninin miktar ve ölçü bildiren "çağ"dan geldiğini ifade etmektedir²⁸⁹. A. Von Gabain, aynı zamanda kelime teşkil eden -ça'nın muhtemelen sakatlanmış (verstümmelte) eski bir çekim edatı olduğunu söyler. Yine konu üzerinde görüş belirtenlerden Kotwicz -ça'yı kelime sonundaki -a ünlüsünü kaybetmiş olan çağ'dan daha eski çağa (kök//köke) kelimesi ile birleştirirken, Ramstedt ise -ça'nın kökenini Moğolcada şimdiki zaman zarf-fiili yapan "-mağ-ça"nın içerisinde arar²⁹⁰. Edat üzerine geniş bir çalışması olan Zeynep Korkmaz yukarıdaki görüşleri değerlendirdikten sonra, +ça'nın kökeniyle ilgili izahların bugünkü durumunun tatmin etmekten uzak olduğunu söyleyerek "Biz Türkçenin kendi bünyesi dahilinde, hâl eki olan +ça ile, kalıplaşmış şekiller ve teşkiller yapan +ça eki arasında bir uygunluk görmekteyiz.

²⁸⁷Henryk Jankowski, *Gramatyka Języka Krymskotatarskiego*, Poznan 1992, s. 454

²⁸⁸Jean Deny, *age.*, s. 607

²⁸⁹Elisa Şükürov, *age.*, s. 43

²⁹⁰Zeynep Korkmaz, "Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek İle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar-I*, TDK Yay., Ankara 1995, s. 14

Fakat bu uygunluk, henüz ekin köken sorununu çözüme götürecek durumda değildir." diyerek ekin kökeniyle ilgili kesin bir fikir yürütmez²⁹¹. Tat. -ça/-çe, Kırg. çe, Baş. -sa/-se, Kkp. -ça, Kır. Tat. -ce.

Kullanımı:

a. İsmi Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Tat. Késé tuktamadı, aşıkmadı kapkağaça üz cayı bélen kildé de, başın da küterép karamıyça, şaltır-şoltır kitérép timér kapkanıñ biklerén açarga kéréşté. (BKT, s. 137) "Adam durmadı, acele etmedi, kapıya kadar kendi halinde geldi ve başını kaldırıp bakmaksızın, şakır şukur, demir kapının kilitlerini açmaya girişti."; Her öç yak stenanı idennen tüşemgeçe suzilgan kitap kişteleré bélen bilep tora. (BKT, s. 138) "Her üç taraftaki duvarı, yerden tavana kadar uzanan kitap rafları kaplamaktadır."; kışkaça (TDS, s. 164) "kışa kadar".

Kırg. Anın cönü Türk kalkı Yafesten Aalaña han zamanına çe müsülman ele. (KTŞB, s. 280) "Onun yönettiği Türk halkı Yafes'ten Aalaña Han zamanına kadar müslüman idi."

Baş. 1937 yılğasa Tarix, tél hem ezebiyet gilmi-tikşérénéw institutında direktor, bér uq vaqıtta Başqort dewlet pedagogiya institutında başqort télé hem ezebiyeté kafedrahınıñ mödiré bula. (BT, s. 6) "1937 yılına kadar Tarih, Dil ve Edebiyat İlmi Araştırma Enstitüsünde müdür ve aynı zamanda Başkurt Devlet Eğitim Enstitüsünde Başkurt Dili ve Edebiyatı Bölümünün müdürü olur."; -Sérzé azağınasa asayıq eleyhel (Ark., s. 13) "-Sırrı, sonuna kadar açalım öyleyse!"; 1906 yılda Ğafuri Öföge qayta hem ğümérénéñ huñğı könderénes e şunda yeşey. (TDS, s. 164) "Gafuri 1906 yılında Ufa'ya dönüyor ve ömrünün son günlerine kadar orada yaşıyor."

Kkp. Börini köp uzaqlarğaça quwuptı. (TDS, s. 164) "Kurdu çok uzaklara kadar kovmuş."

Kır. Tat. Lâkin pek çoq eski qadimiy yırlarımız bu küngece yetip kelmegendir. (KTXY, s. 15) "Fakat, pek çok eski şarkılarımız bugüne kadar ulaşmamıştır."; Şair pek faqir yaşay edi. O daa Uralskde ekende, özünüñ şimdigece yazğan bütün şiirlerini bir Qazan şairine 30 rublege satqan edi. (ETM, s. 97) "Şair çok fakir bir hayat sürüyordu. O, daha Uralsk'da iken, kendisinin şimdiye kadar yazdığı bütün şiirlerini bir Kazanlı şaire otuz rubleye satmıştı."; Alâ bügüngece babam benim için büyük sır. (GJK, s. 356) "Hâlâ bugüne kadar babam benim için büyük bir sırdır."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Tat. moñaça (TDS, s. 164) "şimdiye kadar".

²⁹¹Zeynep Korkmaz, a.g.m., s. 13-14

Baş. Oşoğasa bér hüz öndeşe almay ultırğan yérénde taş hın kéwék qatqan Emeşe télge kildé. (Ark., s. 38) "O zamana kadar hiç bir kelime konuşmadan oturduğu yerde taş heykel gibi kaskatı olan Emeşe dile geldi."; Oşoğasa öndeşmey géne ultırğan Barsa tire-yağına hözöp qarap aldı. (Ark., s. 42) "O zamana kadar konuşmadan oturan Barsa çevresini süzmeye başladı."; Oşoğasa bész yırzarza isémlengen ayırım şexéster xaqında tik folklor materialdarına nigézlenép kéne hüz alıp bara inék. (TAX, s. 65) "Biz, o zaman kadar şarkılarda adı geçen özel şahıslar hakkında yalnız folklor malzemelerine dayanarak söz söyleyebiliyorduk."

d. Sıfat-fiilin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Kırg. Çingiz han düynögö kelgenge çe. (KTŞB, s. 280) "Cengiz Han dünyaya gelene kadar."

Görevi:

a. Sınırlama

Bir işin, durumun sona erdiği yeri belirterek, yer, mesafe sınırlaması yapar.

Tat. Késé tuktamadı, aşıkmadı kapkağaça üz cayı bélen kildé de, başın da küterép karamıyça, şaltır-şoltır kiterép timér kapkanıñ biklerén açarga kéréşté. (BKT, s. 137) "Adam durmadı, acele etmedi, kapıya kadar kendi halinde geldi ve başını kaldırıp bakmaksızın, şakır şukur, demir kapının kilitlerini açmaya girişti."; Her öç yak stenanı idennen tüşemgeçe suzılğan kitap kişteleré bélen bilep tora. (BKT, s. 138) "Her üç taraftaki duvarı, yerden tavana kadar uzanan kitap rafları kaplamaktadır."

Kkp. Börini köp uzaqlarğaça quwuptı. (TDS, s. 164) "Kurdu çok uzaklara kadar kovmuş."

Kır. Tat. Men onıñ saçlarını sıypamaq, gece ve kündüz onıñ közlerine baqıp turmaq, qollarım üstüne köterip, qır ve dağlardan keçip, ta yaylağace alıp barmağa isteyim. (KTT, s. 75) "Ben onun saçlarını okşamak, gece ve gündüz onun gözlerine bakıp durmak, ellerimin üzerine kaldırıp, kır ve dağlardan geçip, ta yaylaya kadar alıp gitmek istiyorum."; Tekst başından soñunace böyle baltalana. (ETM, s. 200) "Metin başından sonuna kadar bu şekilde baltalanıyor."; Yır başından soñunace öyle deñiştirilgen. (ETM, s. 229) "Şarkı, başından sonuna kadar böyle değiştirilmiş."

b. Zaman

Zaman ilgisi taşıyan kelimelerden sonra kullanılarak, bir işin veya durumun sona erdiği zamanı belirtip, zaman sınırlaması yapar.

Tat. tañdan tañğaça (TDS, s. 164) "tandan tana kadar."; kışkaça (TDS, s. 164) "kışa kadar."; moñaça (TDS, s. 164) "şimdiye kadar".

Kırg. Anın cönü Türk kalkı Yafesten Aalança han zamanına çe müsülman ele. (KTŞB, s. 280) "Onun yönettiği Türk halkı Yafes'ten Aalança Han zamanına kadar müslüman idi."; Kırg. Çingiz han düynögö kelgenge çe. (KTŞB, s. 280) "Cengiz Han dünyaya gelene kadar."

Baş. 1937 yılğasa Tarix, tél hem ezebiyet gilmi-tikşérénew institutında direktor, bér uq vaqıtta Başqort dewlet pedagogiya institutında başqort télé hem ezebiyeté kafedrahınıñ mödiré bula. (BT, s. 6) "1937 yılına kadar Tarih, Dil ve Edebiyat İlmi Araştırma Enstitüsünde müdür ve aynı zamanda Başkurt Devlet Eğitim Enstitüsünde Başkurt Dili ve Edebiyatı Bölümünün müdürü olur."; Oşoğasa öndeşmey géne ultırğan Barsa tire-yağına hözöp qarap aldı. (Ark., s. 42) "O zamana kadar konuşmadan oturan Barsa çevresini süzmeye başladı."

Kır. Tat. Sabağace bir yaqından diger yaqına aylanıp çıqtı. (KTT, s. 121) "Sabaha kadar bir yanından diğer yanına dönüp durdu."; Mamut Nedim ağanıñ teklifinen, Irgat Qadir, özüniñ şu vaqıtqace yazğan manzumelerini toplap, yañı elifbe komitetine teslim etti. (ETM, s. 133) "Mahmut Nedim ağabeyin teklifi ile Irgat Kadir, kendisinin o zamana kadar yazdığı manzumelerini toplayıp, yeni alfabe komitesine teslim etti."; Bu acayip melodik yırınıñ ikinci beşsatırlığını biz бүгінгеге şöyle icra ete edik. (ETM, s. 194) "Bu müthiş melodik şarkının ikinci beşliğini biz bugüne kadar şöyle icra ediyorduk."

c. Pekiştirme

Miktar, ölçü ve derece bildirip, anlamı pekiştirmektedir.

Baş. -Sérzé azağınasa asayıq eleyhe! (Ark., s. 13) "-Sırrı, sonuna kadar açalım öyleyse!"

Kır. Tat. Soñki körüşmede bergen sözünece Süleymanıñ oña kim olğanını da, özüniñ keçmişini de ve kolxozğa neler yapqanını da birli-birli aytıp qoydı. (KTT, s. 105) "Sonki görüşmede verdiği söze kadar, ona Süleyman'ın kim olduğunu da, kendisinin geçmişini de ve kolhoza neler yaptığını da bir bir anlattı."

75. Çaklı

Yapısı:

Çaklı "kadar, -e kadar, -dığı kadar, gibi". Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Nogay ve Karaçay-Balkar Türkçelerinde yalın hâlden ve tamlama hâlinden sonra kullanımı görülen bir edattır. Karakalpak Türkçesinde kullanımı çok seyrek. Kullanılışı ve görevi bakımından Kumuk Türkçesindeki "çaqı" edatı ile aynıdır (bk. çaqı). Yalın hâlden sonra kullanımı görülen bu edat, Tatar ve Başkurt Türkçelerinde yönelme hâlinden sonra da kullanılmaktadır. Necmettin Hacıeminoğlu bu edatın çağlıq/çaqlıq'tan >

çaklı biçimine döndüştüğüünü belirtir²⁹². Tenişev²⁹³, Tumaşeva²⁹⁴ ve Mustafa Öner²⁹⁵. bu edatın kökünü çak "ölçü" olarak verirler ve +lı yapım eki alarak çaklı (< çak+lı) şeklini aldığını söylerler. Yong-Song Li de aynı görüştedir, ancak çak kelimesinin Çince chi "uzunluk birimi; cetvel" kelimesinden Türkçeye "çak" biçimiyle girdiğini belirtir²⁹⁶. Hasan Eren de çağ kelimesinin Türkçede "yaş; devir" anlamlarında yaygın olarak kullanıldığını ve Türkçe bir kelime olduğu yolundaki inancın yaygın olduğunu söyler, ancak eski yazıtlarda bu kelimenin geçmemesine işaret eder²⁹⁷. Tat. çaklı, Kaz. şaqtı, Kırg. çaktı, Baş. saqlı, Kkp. şaqlı, Nog. şaklı, Kar.-Bal. çaklı.

Kullanımı:

Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

a. İsmi Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Tat. Çınlap ta, baylarnıñ aldında at başı **çaklı** kızgılt hem kıtırşı bér taş. (TG-II, s. 328) "Gerçekten de, zenginlerin önünde at başı kadar kızılımtırak ve kaba pütürlü bir taş."; At **çaklı** ceyén suw töbénen kilép çıktı mıyığın ceyép. (TTAS-III, s. 254) "At kadar yayın balığı suyun dibinden gelip çıktı bıyığını yayıp."; Kece oyası **çaklı** gına öyler, stenaları balçıktan, terezeleréñ vatılğan ölgéleréne iské ménderler tıgıp kuygannar. (TTAS-III, s. 402) "Keçi yuvası kadar evler, duvarları balçıktan, pencerelerinin kırılan yerlerine eski minderler tıkip koymuşlar."

Kaz. Osı künde qolımızda qalğanı-on **şaqtı** tuyaq, eki-tüş qana iri qara. (MÄ, s. 16) "Bugün elimizde kalan on kadar küçük baş, iki üç büyük baş hayvandır."; Bul toptıñ sanı on **şaqtı**. (MÄ, s. 70) "Bu sürünün sayısı on kadar."; Ekesi budan on **şaqtı** jil burın Şimkentte qızmet istepti. (BKT, s. 159) "Babası bundan on yıl kadar önce Çimkent'te hizmet etmiş."

Kırg. Kuzovunda erteñ cönötülüçü on **çaktı** bököndün ölügünö aralaş een talaada tutkunga tüşkösüp: eki kolu artına baylangan bir kişi catat. (KA, s. 50) "Kasasında, sabah götürülecek on kadar sayga ölüsünün arasında, ıssız bozkırda tutsak edilmiş gibi, iki eli arkadan bağlanmış bir adam yatıyor."; Baarı katar tizilgen Petruha, Mahaç, Lyonka, Kolya, eki karakçı, anan başkalar, baarı bolup on **çaktı**. (KA, s. 310) "Hepsi sırayla dizilmiş Petruha, Mahaç, Lyonka, Kolya, iki hırsız ve diğerleri, hepsi on kişi kadar vardı."; cıyırma **çaktı** (KTTS, s. 676) "yirmi kadar".

Baş. Buyğa Yeşén merxum **saqlı** uq barzır. (Ark., s. 4) "Boyu, merhum Yeşin'inki kadar vardır."; Umartalıqtağı umartalar **saqlı** küréne. (BTG, s. 191)

²⁹²Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, s. 30

²⁹³E. R. Tenişev (Red.), *age.*, s. 494

²⁹⁴D. G. Tumaşeva, *age.*, s. 194

²⁹⁵Mustafa Öner, *agb.*, s. 8

²⁹⁶Yong-Song Li, *agt.*, s. 157

²⁹⁷Hasan Eren, *age.*, s. 76

"Kovanlıktaki kovanlar kadar görünüyor."; "Möhtesar"zı Mamléyev **saqlı** bérew ze seynemeş. (BTH-I, s. 161) "Möhtesar'ı Mamliyev kadar kimse çekıştirmez."

Kkp. on **şaqılı** (KRS-1, s. 721) "on kadar".

Nog. Bulay kolaysız erşi ällerde ortak mallar üşin pişen-yemlerdi kerek **şaklı** etip äzirlevge ep berilmeydi. (TY, s. 30) "Böyle uygunsuz tuhaf durumlarda ortak hayvanlar için otları, yemleri gereği kadar hazırlamaya fırsat verilmezdi."

Kar.-Bal. Xabibat bla qızı Kemisxan eki çelek **çaqlı** topraqını keltirib, suwğa quydula. (OC, s. 6) "Habibat ile kızı Kemishan iki kova kadar toprağı getirip, suya koydular."; Bu kolxozğa kelgen qaraçaylıları sanı bütew da beş-altı cüz **çaqlı** adam bolur edi. (OC, s. 124) "Bu çiftliğe gelen Karaçaylıların sayısının toplamı da beş altı yüz kadar adam olurdu."; Maryamnı eri Azret a frontdan qayıp kelgenli eki ay **çaqlı** boladı. (OC, s. 134) "Meryem'in kocası Azret de cepheden döntip geleli iki ay kadar oluyordu."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Tamlama Hâlinde Sonra Kullanımı

Tat. Lele kön-tön maktana: "Min zur indé üstém, -di. -Miném **çaklı** zur bulıp üse almıy hiçkém", -di. (TTAS-III, s. 402) "Lele, gece gündüz övünüyor: "Ben şimdi büyüdüm, diyor. -Benim kadar iyi büyüyemiyor hiç kimse" diyor."

Baş. buyı minéñ **saqlı** (BRH, s. 459) "boyu benim kadar".; Qız bulha la ul minéñ **saqlı**. (BTH-I, s. 161) "Kız olsa da o benim kadar."

Kar. Bal. Seni **çaqlı** bir men da işlegenme. (TDS, s. 159) "Senin kadar bir de ben çalıştım."; meni **çaqlı** (KMOS, s. 722) "benim kadar"; seni **çaqlı** (KMOS, s. 722) "senin kadar".

b.2. İşaret Zamirinin Yalın Hâlinde Sonra Kullanımı

Tat. Tın alsañ, içke yalkın kire, -şul **çaklı** kipték. (TTAS-III, s. 402) "Nefes alsan, içine alev girer, o kadar kuruduk."; Kayan kilgen alarga bu **çaklı** saf, köçlé hem matur taviş? (TTAS-III, s. 402) "Nereden gelmiş onlara bu kadar saf, güçlü ve güzel ses?"; Nik yeşléknéñ toygıları tirén bu **çaklı**?! (TTAS-III, s. 402) "Niçin gençliğin duyguları derin bu kadar?!"

Baş. şul **saqlı** matur! (BRH, s. 459) "o kadar güzel!"; şul **saqlı** (BRH, s. 459) "şu kadar".

Nog. -Özine de sol kerek edi, -dedi Mittalap. -Sol **şaklı** da suklanıp karamasañ yaramayma edi? (TY, s. 27) "Mitallap: "-Zaten sana da şu gerek idi" dedi. O kadar da hayranlıkla bakmasan olmaz mıydı?"; Sen yüregime sol **şaklı** da... -dep, Elenadıñ kömekeyi özi-özinnen bülkildep ketti. (TEL, s. 150) "Sen yüregime o kadar da... deyip, Elena'nın sesi kendiliğinden kısılıp gitti."; Köz karavga bu stixtıñ ol **şaklı** maktaganday

zadı yok bolsa da... (NL, s. 263) "İlk bakışta bu dörütlüğün o kadar övülecek bir tarafı olmasa da..."

b.3. İşaret Zamirinin Tamlama Hâlinden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. münü **çaqlı** (KMTS, s. 167) "bunun kadar"

b.4. Soru Zamirinin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Baş. Xesbi ebéy bil urmandarziñ bötöwéne dair elle ni **saqlı** añlatmalar bire. (BTH-I, s. 262) "Hesbi nine bu ormanların bitmesiyle ilgili pek çok açıklamalar yapıyor."

Nog. Sen bilesinme men basımnan ne **şaklı** ölimdi atkargamımdı? (YY, s. 48) "Sen benim ne kadar ölüm korkusu atlattığımı biliyor musun?"; Ol ne **şaklı** zaman essiz yatkanın da bilmey edi. (NTG-1, s. 203) "O, ne kadar zaman bilinçsiz yattığımı da bilmiyordu."

Kar. Bal. ne **çaqlı** bir süyer edim (KMOS, s. 722) "ne kadar çok severdim."

c. Sifat-fililin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Buldıra algan **çaklı**. (TTAS-III, s. 402) "Yapabildiği kadar."; Kuldán kilgen **çaklı**. (TTAS-III, s. 402) "Elden geldiği kadar."

Nog. Agası tapkanın eş kızganmay, yaşagan **şaklı**, soñı künine deyim är kimge ülestirip keldi. (TY, s. 36) "Abisinin kazandığını, hiç esirgemenen, yaşadığı kadar, son gününe kadar herkese dağıttı."; Soñ esin yıyıp, karuvı yetken **şaklı** kışkıırıp, kömek izleydi. (TEL, s. 153) "Sonra aklını toplayıp, gücü yettiği kadar bağırıp yardım istedi."; Sen yazgan **şaklı** men de yazarman. (NOS, s. 402) "Senin yazdığın kadar ben de yazarım."

Kar. Bal. Bu gitçe xalq nença ömür çaşay ese da, anı içinde bügün tögülgen **çaqlı** bir cılamuq tögülmegendi. (OC, s. 41) "Bu küçük halkın yaşadığı bunca ömür içerisinde, bugün döküldüğü kadar gözyaşı dökülmemişti."; Ol cawdan közüñge-başıñga sürtüp, quş qapı kiyseñ, süygen ceringe köznü cumup açxan **çaqlı** birge cetdirir. (MKXPÇ, s. 60) "O yağdan yüzüne, gözüne sürtüp, kuş kanadı taksan, sevdiğin yere gözünü yumup açincaya kadar birlikte ulaştırır."

Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Diğer lehçelerde yalın hâlden sonra kullanılan "çaklı" edatı Tatar ve Başkurt Türkçelerinde aynı zamanda yönelme hâlinden sonra da kullanılmakta ve sınırlama görevi yapmaktadır.

a. İsmın Yönelme Hâlınden Sonra Kullanımı

Tat. Yartı tönge **çaklı** şulay sataşıp çıktı. (TE, s. 141) "Gece yarısına kadar böyle sayıklayıp durdu."; İyegéne **çaklı** cıterlék kapçık kıyérttéler. (TE, s. 160) "Çenesine kadar yetişen çuval giydirdiler."; Kúlden başlap avıl kırtéséne **çaklı**. (TTAS-III, s. 401) "Gölden başlayıp köyün sınırına kadar."

Baş. Şunıñ ösön de yaqındağı yıldarza Tımık okean yarzarına **saqlı** tağı bér magıstral ütkerérge qarar itéldé. (BT, s. 56) "Bunun için de yakın yıllarda Büyük Okyanus kıyılarına kadar yeni bir ana yol geçirmeye karar verildi."; Bıl toyğono yawgir ir-yégétter ze, sal il ağaları la ğümérzeréneñ huñğı könderéne **saqlı** haqlap yöröte. (TAX, s. 82) "Bu duyguyu, savaşçı delikanlılar da, yaşlı il ağaları da ömürlerinin son günlerine kadar korurlar."; Zıya sañğıla ... bér qarañğınan ikénsé qarañğığa **saqlı** tawzar, urmandar arahında yörönö. (BTH-I, s. 161) "Ziya kayak ile ... bir karanlıktan ikinci karanlığa kadar dağlar, ormanlar arasında dolaştı."

b. İsim-filın Yönelme Hâlınden Sonra Kullanımı

Tat. Balta totıp éşlewge **çaklı** sağındıra iken ul. (TE, s. 162) "Balta tutup çalışmaya kadar özletiyormuş, o."

Görevi:

"çaqlı" edatı yalın hâlden sonra kullanılan örneklerde çeşitli bakımlardan miktar, ölçü, derece bildirirken, yönelme hâlden sonra kullanılan örnekler de ise çeşitli bakımlardan sınırlama yapar.

a. Zaman Miktarı

Kar. Bal. Üç-tört sağıat **çaqlı** aylandım. (MT, s. 41) "Üç dört saat kadar dolaştım."; Maryamı eri Azret a frontdan qayıtp kelgenli eki ay **çaqlı** boladı. (OC, s. 134) "Meryem'in kocası Azret de cepheden dönüp geleli iki ay kadar oluyordu."; İyıq **çaqlı** bir turub keldim. (KMOS, s. 722) "Bir hafta kadar kalıp geldim."

b. Zaman Sınırlaması

Tat. Kırga ak kardan yurgan yabilgan, cir yazga **çaklı** uykuga talgan. (BKT, s. 258) "Kıra ak kardan bir yorgan kaplanmış, toprak bahara kadar uykuya dalmış."; Kay könnerné bér karañğıdan ikénçé karañğığa **çaklı** timérçélékte ütkerem. (TTAS-III, s. 402) "Bazı günleri bir karanlıktan ikinci karanlığa kadar demircilikle geçiriyorum."; Bu fakt revolyutsiyege **çaklı** bulgan tatar milli kulturasınıñ barışın añlaw öçén bik möhim urın tota. (TTAS-III, s. 402) "Bu gerçek, devrime kadarki Tatar millî kültürünün gelişimini anlamak için çok önemli yer tutar."

Baş. Bıl toyğono yawgir ir-yégétter ze, sal il ağaları la ğümérzeréneñ huñğı könderéne **saqlı** haqlap yöröte. (TAX, s. 82) "Bu duyguyu, savaşçı delikanlılar da, yaşlı il ağaları da ömürlerinin son günlerine kadar korurlar."; Zıya sañğıla ... bér qarañğınan ikénsé qarañğığa **saqlı** tawzar, urmandar arahında yörönö. (BTH-I, s. 161) "Zıya kayak ile ... bir karanlıktan ikinci karanlığa kadar dağlar, ormanlar arasında dolaştı."

c. Tezlik

Kar. Bal. Ol cawdan közüngé-başına sürtüp, quş qapı kiyseñ, süygen ceringe köznü cumup açxan **çaqlı** birge cetdirir. (MKXPÇ, s. 60) "O yağdan yüzüne, gözüne sürtüp, kuş kanadı taksan, sevdiğin yere gözünü yumup açıncaya kadar birlikte ulaştırır."

d. Sınırlama

Yer, mesafe sınırlaması yapar.

Tat. Kunaklar kaytırga çıkkanda, kart işék aldına **çaklı** ozata çıktı. (TTAS-III, s. 401) "Konuklar dönmek için çıktığında; ihtiyar, kapının önüne kadar uğurlamaya çıktı."; Yurganın başına **çaklı** yabınıp yattı. (TTAS-III, s. 401) "Yorganını başına kadar örtüp yattı."; Yılga başınnan axırına **çaklı** cılı hem tigéz sulış bélen aga. (TTAS-III, s. 401) "Nehir başından sonuna kadar sıcak ve eşit bir düzenle akıyor."

Baş. Baş. Şuniñ ösön de yaqındağı yıldarza Tımık okcan yarzarına **saqlı** tağı bér magistral ütkerérge qarar itéldé. (BT, s. 56) "Bunun için de yakın yıllarda Büyük Okyanus kıyılarına kadar yeni bir ana yol geçirmeye karar verildi."; urmanğa **saqlı** (BRH, s. 459) "ormana kadar".

e. Benzerlik

Tat. Çınlap ta, baylarmñ aldında at başı **çaklı** kızgılı hem kıtırşı bér taş. (TG-II, s. 328) "Gerçekten de, zenginlerin önünde at başı kadar kızılımtırak ve kaba pütürlü bir taş."

Baş. yozroq **saqlı** (BRH, s. 459) "yumruk kadar".

Kar. Bal. Ululuğu-xarbiz **çaqlı**, sıyınğanı-cer **çaqlı**. (adam baş) (KXEBC, s. 33) "Büyüklüğü karpuz kadar, sığıdığı yer dünya kadar. (insan başı)"

f. Pekiştirme

Tat. Nuri karttan bötén éşneñ vağı-töyegéne **çaklı** söyletmekcé bula. (TTAS-III, s. 402) "İşin bütün ayrıntısına kadar Nuri dedeyi konuşturmak istedi."; Feridesine **çaklı** bit şuniñ çabuına yabışıp yöri. (TTAS-III, s. 402) "Feride'sine kadar onun paltosunun eteğine yapışıp gidiyor."; Kızı, kilép, samovarlarına **çaklı** kuyıp yöri bit! (TTAS-III, s. 402) "Kızı gelip, semaverlerine kadar bırakıp gidiyor."

Baş. İké qazan hurpa az ağına **saqlı** aşap éséldé. (BTH-II, s. 161) "İki kazan çorba sonuna kadar yenilip içildi."

Kar. Bal. Bu gitçe xalq nença ömür çaşay ese da, anı içinde bugün tögülgen **çaqlı** bir cılamuq tögülmegendi. (OC, s. 41) "Bu küçük halkın yaşadığı bunca ömür içerisinde, bugün döküldüğü kadar gözyaşı dökülmemiştir."

g. Karşılaştırma

Tat. At **çaklı** ceyén suw töbénnen kilép çıktı mıyığın ceyép. (TTAS-III, s. 254) "At kadar yayın balığı suyun dibinden gelip çıktı bıyığını yayıp."; Kece oyası **çaklı** gına öyler, stenaları balçıktan, terezeleréneñ vatılğan ölgélerine iské ménderler tıgıp kuygannar. (TTAS-III, s. 402) "Keçi yuvası kadar evler, duvarları balçıktan, pencerelerinin kırılan yerlerine eski minderler tıkp koymuşlar."

Baş. Buyğa Yeşén merxum **saqlı** uq barzır. (Ark., s. 4) "Boyu, merhum Yeşin'in ki kadar vardır."; buyı minéñ **saqlı** (BRH, s. 459) "boyu benim kadar".

Nog. Kim islep, ne kazansa/Sol **şaklı** ol aşaydı. (NL, s. 104) "Kim çalışıp, ne kazanırsa; o kadar o yer."

Kar. Bal. Kün bir cıl **çaqlı**, keçe wa andan da uzun körünedile. (OC, s. 69) "Gün bir yıl kadar, gece ise ondan daha uzun görünüyordu."

h. Ölçü, Miktar

Tat. Kaysı tél bisteséneñ şul **çaklı** süzé kübeygen soñ? (TTAS-III, s. 402) "Hangi söz ustasının bu kadar sözlü çoğalmıştır acaba?"; Üçém şul **çaklı** küp, iptes komandır, bötén garnizonnarı bérüzéme de az bulır kébék. (TTAS-III, s. 402) "Kinim bu kadar çok, kumandan yoldaş, bütün garnizonlar da yalnız kendime az olur gibi."; Kayan kilgen alarga bu **çaklı** saf, köçlé hem matur tavış? (TTAS-III, s. 402) "Nereden gelmiş onlara bu kadar saf, güçlü ve güzel ses?"

Kaz. Bir kedeylew awıldır qoy qorasına tüsip, on **şaqtı** qoyın jalğız Kökserek özi öltirip, qutılıp şıqqan waqıtı da boldı. (MÄ, s. 65) "Fakir bir köyün koyun ağılına girip, yalnız başına Kökserek'in on kadar koyunu öldürüp, kurtulduğu zamanlar da oldu."; Sanımız sonda jıyırma **şaqtı**. (MÄ, s. 159) "Oradaki sayımız yirmi kadardı."; jüz **şaqtı** qoy (KTS-1, s. 715) "yüz kadar koyun".

Kırg. Kuzovunda erteñ cönötülüçü on **çaktı** bököndün ölügünö aralaş een talaada tutkunga tüşkösüp: eki kolu artına baylangan bir kişi catat. (KA, s. 50) "Kasasında, sabah götürülecek on kadar sayga ölüsünün arasında, ıssız bozkırda tutsak edilmiş gibi, iki eli arkadan bağlanmış bir adam yatıyor."; Baarı katar tizilgen Petruha, Mahaç, Lyonka, Kolya, eki karakçı, anan başkalar, baarı bolup on **çaktı**. (KA, s. 310) "Hepsi sırayla dizilmiş Petruha, Mahaç, Lyonka, Kolya, iki hırsız ve diğerleri, hepsi on kişi kadar vardı."; on **çaktı** (KTTS, s. 676) "on kadar".

Baş. "Möhtesar"zı Mamléyev **saqlı** bérew ze seynemeş. (BTH-I, s. 161) "Möhtesar'ı Mamlıyev kadar kimse çekiştirmez."; şul **saqlı** matur! (BRH, s. 459) "şu kadar güzel!"; şul **saqlı** (BRH, s. 459) "şu kadar"

Kkp. on **şaqılı** (KRS-1, s. 721) "on kadar".

Nog. Sen bilesinme men basımnan ne **şaklı** ölimdi atkarganımdı? (YY, s. 48) "Sen benim ne kadar ölüm korkusu atlattığımı biliyor musun?"; Soñ esin yıyıp, karuvı yetken **şaklı** kışkıırıp, kömek izleydi. (TEL, s. 153) "Sonra aklını toplayıp, gücü yettiği kadar bağırıp yardım istedi."; Ortak mallar üşin yeter **şaklı** pişenem yıyıp ezirlediler. (NTG-2, s. 240) "Ortak hayvanlar için yeteri kadar kuru ot yığıp hazırladılar."

Kar.-Bal. Qazawatnı al cılında oğuna Çawl elden eki miñ **çaqlı** adam uruşxa ketgen edi. (OC, s. 7) "Savaşın ilk yılında, Çavl ilinden iki bin kadar adam savaşa gitmişti."; -Xalqnı sanı busağatda nençadı? -deb sordu Xruşçöv. -Cetmiş miñ **çaqlı** bardı. (OC, s. 218) "-Halkın sayısı şimdi ne kadardır? diye sordu Kruşçev. -Yetmiş bin kadar vardır."; Saña tük **çaqlı** igilik etalsam, kölünge ceterge az da qolumdan kelse, cüregim ıraxat bolluqdu. (MT, s. 165) "Sana tük kadar iyilik edebilsem, az da olsa gönlünü ferahlatmak elimden gelse, yüreğim rahat olacak."

76. Çaqı

Yapısı:

Çaqı "kadar, -dığı kadar, gibi". Kumuk Türkçesinde yalın hâlden sonra kullanılan bir edattır. Bu edat çaklı edatı ile aynı kullanım ve görevle kullanılmaktadır (Bk. çaklı). Yong-Song Lı bu edatın aslen çaq "ölçü" (< Çin. chi) "uzunluk birimi; cetvel" kelimesinin teklik 3. şahıs iyelik eki almış biçimi olarak (< çaq+ı) açıklar²⁹⁸. Mustafa Öner ise bu edatın, diğer lehçelerde de çaklı olarak görülen şeklinden çaklı > çaklı > çaklı şeklinde bir asimile yoluyla ortaya çıktığını belirtir²⁹⁹. Bu edat miktar, ölçü, derece bildirir. Kum. çaqı.

Kullanımı:

a. İsmın Yalın Hâlınden Sonra Kullanımı

Kum. Eki yarlı bir bolsa, bir bay **çaqı** iş görer. (AAS, s. 20) "İki fakir bir olsa, bir zengin kadar iş görür."; Özünge tarıq **çaqı** yapraq alıp çığarsın. (KYX, s. 82) "Kendine gerektiği kadar yaprak alıp çıkarsın."; Bir gün, çeten **çaqı** çalmaları bulan üç gişi gelip: -Qonaq alamıyız! -dep, soray." (KYX, s. 94) "Bir gün, küfe kadar sarıkları ile üç kişi gelip: "-Misafir alıyor musunuz!" diye, soruyorlar."

²⁹⁸Yong-Song Lı, *agt.*, s. 156

²⁹⁹Mustafa Öner, "Türkçede Çekim Edatlarının "Karşılaştırma" ve "Sınırlandırma" Bağlantıları", VII. MATK (8-12 Kasım 1999, İstanbul)'ye sunulan bildiri, s. 8

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kum. Cıyında sen **çaqı** yaşlar da bar edi. (Kum. Til, s. 141) "Toplantıda senin kadar gençler de vardı."

b.2. İşaret Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kum. **şo çaqı** meni ulanım (KRS-2, s. 353) "benim oğlum da **şu kadar.**"; Sende **neçaqı** bar busa, mende de **şonçaqı** bar. (KRS-2, s. 370) "Sende ne kadar varsa, bende de o kadar var."; sağa **şonçaqı** aytilğan edi. (KRS-2, s. 370) "sana **şu kadar** söylenmişti."

b.3. Soru Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kum. -Meni bir zatım bar, şonu qıymatı **neçaqı** bolur-dep aytıp çığarıp türlü qaşlar salımp etilgen bir altın yüzük bere. (KYX, s. 163) "-Benim bir şeyim var, bunun fiyatı ne kadar eder" diye söyleyip, çeşitli kaşlarla süslenmiş bir altın yüzük çıkarıp verir."; Noğaylı **neçaqı** tergep qarasa da bu quburnu ne zat ekenin bilip bolmağan. (KYX, s. 254) "Nogaylı ne kadar inceleyip baksa da bu kılıfın ne tür bir şey olduğunu anlayamamış."; Tüeyeni ne zat ekenin **neçaqı** oylaşsa da heç birisi de bilmegen. (KYX, s. 260) "Devenin ne gibi bir şey olduğunu ne kadar düşünseler de hiç birisi bilememiş."

c. Sıfat-filin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kum. Ol özü cıyğan **çaqı** atalar sözlerin va aytıvların 1912-nçi yılda Temir-Xan-Şurada, Mayraveni tipografiyasında peçatdan çığara. (AAS, s. 4) "O, kendisinin topladığı kadar atasözünü ve deyimleri 1912 yılında Temir-Han-Şura'da, Mayrayev'in matbaasında bastırıyor."; Şkolanı remontu uçun tarıqlı bolağan **çaqı** zatını almadığımızı? (KTS, s. 25) "Okulun onarımı için gerektiği kadar şeyi almadınız mı?"; Giççi qızardaşı munu bulay halin bilip, xandan yaşırıp bolur **çaqı** iyp bere. (KYX, s. 198) "Küçük kız kardeşi, bunun bu durumunu bilip, handan saklayabildiği kadar ip veriyor."

Görevi:

a. Zaman miktarı

Kum. Devler, Xintivnü görüp, Xoş geldi berip, bir-birine atıp, bir sahat **çaqı** zaman yerge tüşme qoymay oynatğan soñ, yerge salıp, esenlik, amanlıq soraylar. (KYX, s. 109) "Devler, Hintiv'i görüp, hoş geldin deyip, birbirilerine atıp, bir saat kadar yere düşürmeden oynadıktan sonra, yere bırakıp, halini hatırını soruyorlar."; Har minut, sahat **çaqı** körtüne. (KRS-2, s. 353) "Her dakika, saat gibi görünüyor."

b. Benzerlik

Kum. Bir gün, çeten **çaqı** çalmaları bulan üç gişi gelip: -Qonaq alamırsız! -dep, soray." (KYX, s. 94) "Bir gün, küfe kadar sarıkları ile üç kişi gelip: "-Misafir alıyor musunuz!" diye, soruyorlar."; Yarlar **çaqı** tolqunlar yarlağa gelip uruna, **çaçırayğan** **çaçmaları** yetti köklege yete. (KT5, s. 135) "Uçurumlar kadar dalgalar gelip uçurumlara vuruyor, sacılan sular yedi göğe ulaşıyor."

c. Karşılaştırma

Kum. Eki yarlı bir bolsa, bir bay **çaqı** iş görer. (AAS, s. 20) "İki fakir bir olsa, bir zengin kadar iş götür."

d. Ölçü, Miktar

Kum. Tınış alğan sayın, İbragimni bir metr **çaqı** örge taşıy. (KYX, s. 51) "Her nefes aldığında, İbrahim'i bir metre kadar yukarı atıyor."; Asgerhan, xan aytğan **çaqı** zatları berip Qaraqulnu satıp alğan. (KYX, s. 36) "Asgerhan, hanın dediği kadar şeyleri vererek, Karakul'u satın almış."; Sen de tavnu başına minip, kağızğa yazğan zatlağa qarap, güçlüñ bar **çaqı** qıçırırsan. (KYX, s. 81) "Sen de dağın başına çıkıp, gücün olduğu kadar bağırsın."; Biçen de, salam da tariq **çaqı** bar. (KT5, s. 109) "Ot da, saman da gerektiği kadar var."

77. Çalış

Yapısı:

Çalış "gibi, benzeri". Kırgız Türkçesinde yalın hâlden sonra seyrek olarak kullanımı görülen bir edattır. Clauson bu edatı çal- "benzemek, andırmak, çalmak" fiiliyle -ış yapım ekinden oluşmuş bir isim olarak (< çal-ış) gösterir³⁰⁰. Kırgız Sözlüğü'nde de çalış kelimesinin ilk anlamı "... şekline malik olan; ...-ye benzeyen; ...-ye çalan³⁰¹" olarak verilmiştir. Türkçe Sözlük'te de çal- fiilinin anlamlarından birisi "benzemek, andırmak" olarak verilmiştir³⁰². Gibilik, benzerlik anlamı vermesi de bu edatın çal-fiilinden geldiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Benzerlik, gibilik anlamları olan bu edatın bir örnekte de yönelme hâlinden sonra kullanımına rastlanmaktadır. Kırg. çalış.

³⁰⁰Gerard Clauson, *age.*, s. 421

³⁰⁰Hasan Eren, *age.*, s. 64

³⁰¹K. K. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü* (Çev. Abdullah Taymas), C. I, s. 248

³⁰²Türkçe Sözlük 1, s. 431

Kullanımı:**Yalın Hâlden Sonra Kullanımı****a. İsmiñ Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı**

Kırg. Arkarday közü caynagan, buudan çalış mal eken. (TDS, s. 161) "Dağ koyunu gibi gözü parlayan, koşu atı gibi hayvan imiş."; Bul argımak çalış cılkı eken. (KTG, s. 334) "Bu küheylan gibi bir at imiş."; cindi çalış (KTG, s. 335) "meczip gibi".

Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı**a. İsmiñ Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı**

Bir örnekte rastlanmaktadır.

Kırg. Tübünön çıkkın çırpığı çınarga çalış boluptur. (KTG, s. 334) "Dibinden çıkan ince dalı çınar gibi olmuştur."

Görevi:**a. Benzerlik**

Üsteki örneklerde dahil kullanıldığı bütün örneklerde gibilik. benzerlik bildirmektedir.

Kırg. Argımak çalış bolso deym, astıñdağı mingeniñ. (KTTS, s. 680) "Küheylan gibi olsa diyorum, altındaki bindiğin."; keelesö çalış (KTG, s. 335) "ahmak gibi".

78. Çamalı**Yapısı:**

Çamalı "kadar, civarında". Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt ve Karakalpak Türkçelerinde yalın hâlden sonra miktar bildiren bir edattır. çama "yakın ölçü (TTAS-III, s. 406), göz kararı; takriben takdir (KS-I, s. 249), bir şeyin büyüklüğü, genişliği hakkında tahmin (KTS-2, s. 306), ölçü (BRH, s. 461)" kelimesiyle -lı yapım ekininin birleşmesinden (< çama+lı) oluşmuştur. Ayrıca çama kelimesi 3. teklik iyelik eki alarak Tatar Türkçesinde "çaması", Kazak Türkçesinde "şaması" ve Başkurt Türkçesinde de "samahı" şeklinde edat olarak kullanılmaktadır. Tat. çaması, Kaz. şamalı/şaması, Kırg. çamaluu, Baş. samahı, Kkp. şamalı

Kullanımı:**a. İsmiñ Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı**

Tat. Çeğenner kitép bér yıl çaması ütkeçten min dönyaga kilgenmén. (TE, s. 170) "Çingeneler gidip bir yıl kadar geçtikten sonra ben dünyaya gelmişim."; Mecléste yöz illé çaması kéşé bar idé. (TTAS-III, s. 407) "Mecliste yüz elli kadar kişi vardı."; Ul kız

zavodka kayandır kilép kérép, dürt-biş aylar **çaması** eşledé de kinet yuk buldı. (TTAS-III, s. 407) "O kız fabrikaya nereden gelip girmişse, dört beş ay kadar çalıştı ve ansızın yok oldu."

Kaz. Jawdın on bes **şamalı** kisisi bul jılqını özgeden jırıp alıp... (MÄ, s. 34) "Düşmanın on beş kadar adamı, bu yılkiyi diğerlerinden ayırıp..."; Qırdağı üç tülükte toqsan **şamalı** malşı qızmet atqaradı. (TDS, s. 162) "Kırdaki üç **tülükte** doksan kadar çoban çalışıyor."; Pugaçovkağa şeyin on şaqırım **şaması** qaldı. (TDS, s. 548) "Pugaçovka'ya kadar on verst kadar kaldı."

Kırg. cüz **çamaluu** kisi (KS-I, s. 249) "yüz kadar kişi."; Aytsak, bir cılı **çamaluu** Soyuz koşçu kızmatında, eki cıl katarı menen öz ara cardamdaşuu tobunda iştip kalat. (KTŞB, s. 276) "Söylersek, bir yıl kadar Birlik yardımcısı olarak, iki yıl kadar da kendi aralarındaki yardımlaşma cemiyetinde çalışır."; Kele catkandar on beş **çamaluu**. (KTTS, s. 680) "Gelenler on beş kişi kadar."

Baş. Xezér ular Hindostanda ğına 250 baş **samahı** haqlanıp qalğan hem maxsus zapovednikta ğına yeşeyZer. (BT, s. 47) "Onlar şu anda yalnız Hindistan'da iki yüz elli kadar korunup kalmıştır ve özel bir ormanda yaşamaktadırlar."; Ğaqaid uqıwsılar, xezretke qarsı, unan bér sajin **samahı** tüfereklenép, tubıqlanıp ultırğandar. (BT, s. 16) "Akait okuyanlar, hazrete karşı, ondan bir kulaç kadar ileride halkalanıp, diz çökerek oturmuşlar."; Döye bér yulı 100 l **samahı** hıw ése ala. (BT, s. 178) "Deve bir keresinde yüz litre kadar su içebilir."

Kkp. jüz **şamalı** kisi (KRS-1, s. 724) "yüz kadar kişi".

Görevi:

a. Zaman Miktarı

Zaman kavramı taşıyan kelimelerden sonra kullanılarak yaklaşık bir zaman miktarı bildirir.

Tat. Bay bér segat **çaması** yoklağaç, küzén açıp xucadan: -Yoklamıysını mı? -dip soragan. (XNM, s. 22) "Zengin, bir saat kadar uyuduktan sonra, gözünü açıp Hoca'dan: "-Uyumuyor musun?" diye, sormuş."; Monnan altmış yıllar **çaması** élék anı enisé nek méne şuşı suw buyında, şuşı çişme yanında tapkan bulgan. (TE, s. 170) "Bundan altmış yıl kadar önce annesi onu, işte tam şu su boyunda, şu çeşmenin yanında doğurmuş imiş."; Monnan soñ bér ay **çaması** vakıt uzdı. (TTAS-III, s. 407) "Bundan sonra bir ay kadar zaman geçti."

Kırg. Aytsak, bir cılı **çamaluu** Soyuz koşçu kızmatında, eki cıl katarı menen öz ara cardamdaşuu tobunda iştip kalat. (KTŞB, s. 276) "Söylersek, bir yıl kadar Birlik yardımcısı olarak, iki yıl kadar da kendi aralarındaki yardımlaşma cemiyetinde çalışır."

Baş. Bınan utız yıl **samahı** élék böte donyağa tanılğan nemets yazıwsıhı ... Fridrix Volf Başkortostan yazıwsılarınıñ resmi qunağı bulıp kildé. (BT, s. 50) "Bundan otuz yıl

kadar önce dünyaca tanınan Alman Yazar ... Fridrik Volf, Başkurdistan yazarlarının resmî konuğu olarak geldi."; 1236 yılda başqort ilé tatar-moğoldar tarafınan yawlap alına hem bıwat yarım **samahı** köslök ménen oyoştorolğan Altın Urza dewleté qulına torop qala. (TAX, s. 111) "1236 yılında Başkurt ülkesi Tatar-Moğollar tarafından işgal ediliyor ve yarım yüzyıl kadar güçlülükle kurulan Altın Ordu Devletinin elinde kalıyor."; Esehé qızına: "Bér azna **samahı** citte yöröp qayt", -tigen. (BTH-II, s. 166) "Ennesi kızına: "Bir hafta kadar dışarıda gezip dön." demiş.

b. Ölçü, Miktar

Daha çok sayı bildiren kelimelerden sonra gelerek, nesnelere yaklaşık miktarını, derecesini, ölçüsünü, sayısını bildirir.

Tat. Başını iye töşép, bökreyép, bérniçe pot **çaması** balçıkını küterép yörtüwé başta bik avır toyıldı. (TTAS-III, s. 407) "Başını eğip, kamburlaşıp, birkaç pot kadar balçığı kaldırıp yürütmesi başta çok ağır hissedildi."; Mecléste yöz illé **çaması** kéşé bar idé. (TTAS-III, s. 407) "Mecliste yüz elli kadar kişi vardı."

Kaz. Malayalum tilinde jazatın 150 **şamalı** jazuwşı mişeleri bar. (TDS, s. 162) "Malayalum dilinde yazan yüz elli kadar yazar üyesi var."; Zalda otuz **şamalı** kisi otır. (TDS, s. 162) "Salonda otuz kadar kişi oturuyor."; jüz **şaması** (TDS, s. 548) "yüz kadar"; Otuz **şamalı** qoy. (KTS-1, s. 718) "Otuz kadar koyun."

Kırg. ; bir kur **çamaluu** adamdar (TDS, s. 162) "aşağı yukarı aynı yaştaki adamlar"; cüz **çamaluu** kisi (KS-I, s. 249) "yüz kadar kişi"; Kele catkandar on beş **çamaluu**. (KTTS, s. 680) "Gelenler on beş kişi kadar."

Baş. Yégérmé bişénsé dekabr tirehéndé ul muyıl ağahın mektepke alıp qayttıq ta ös gradustar **samahı** yılılıqtağı bülmege urınlaştırZıq. (BT, s. 78) "25 Aralık dolaylarında o kuşkirazı ağacını alıp okula döndük ve üç derece kadar sıcaklıktaki odaya yerleştirdik."; Bér saqırım **samahı** yügéréw. (BTH-II, s. 166) "Bir verst kadar yürüme"; Kolxozda 60 yeşéne tiklém eşlep, ayına 30 méñ hum **samahı** pensiya ala. (TDS, s. 549) "Kolhozda altmış yaşına kadar çalışıp, ayda otuz bin ruble kadar emekli maaşı alıyor."

Kkp. jüz **şamalı** kisi (KRS-1, s. 724) "yüz kadar kişi".

79. Çeyin

Yapısı:

Çeyin "-e kadar, -e dek". Kazak, Kırgız, Başkurt ve Karakalpak Türkçelerinde yönelme hâlimden sonra kullanılan bir edattır. Başkurt Türkçesinde kullanımı seyrek olarak görülür. Kaz. şeyin, Kırg. çeyin, Baş. seyén, Kkp. şeyin.

Kullanımı:

a. İsmi Yönelme Hâlidir Sonra Kullanımı

Kaz. Osı küngə şeyin qara tıyın tabıs tapqan joq. (MÄ, s. 111) "Bugüne kadar beş kuruş kazancı yok."; Biye köpke şeyin toqtamay, ırıq bermey, buğalıq tarttı. (MÄ, s. 279) "Kısrak uzun zaman durmadan, yakalanmamak için, yuları çekip durdu."; Esikten törge şeyin jayılgan kızıl kilem. (MÄ, s. 300) "Kapıdan baş köşeye kadar kızıl kilim döşenmiş."

Kırg. Süygönünö baş koşkon adam köpkö şeyin kartaybasa kerek. (AG, s. 93) "Sevdiğine kavuşan adam, uzun zaman kocamasa gerek."; Moyunkum sovhozuna şeyin maşına menen ceterbiz, andan arı cöo cönöybüz. (KA, s. 146) "Moyunkum sovhozuna kadar arabayla gideriz, ondan sonra yaya gideriz."; Naşa calbıraktarı şıkalgan baştıktarın arkalap, tün carımına şeyin temir coldu közdöy cürüp oturuştı. (KA, s. 174) "Kenevir yaprakları doldurulmuş çuvalları arkalayıp, gece yarısına kadar demir yoluna doğru yürüdüler."

Baş. közge seyén (BTH-II, s. 274) "güze kadar"; tönge seyén (BTH-II, s. 274) "geceye kadar".

Kkp. Bala, üyinen stadionğa şeyin juwırıp bardı. (Kkp. T. G., s. 136) "Çocuk, evinden istasyona kadar koşarak gitti."; Köp waqıtqa şeyin heş narse aya almadı. (Kkp. T. G., s. 136) "Uzun zaman hiçbir şey söyleyemedi."; Şırazdın kişkene qayığı Ämiwdäryanıñ tolqınıñıñ bawırında şırpıldatıp arğı çağağa şeyin jüzdi. (HKT, s. 236) "Şıraz'ın küçük kayığı Amuderya'nın dalgalarının bağrında çırpınarak karşı yakaya kadar yüzdü."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Yönelme Hâlidir Sonra Kullanımı

Kaz. Qunanbay buğan şeyin aşuwmen, zilmen kep, endi osı tusta küyzelgendik küy körsetip, osımen jıyınıñ qabırğasın qayıstırğısı kelgen. (BKT, s. 200) "Kunanbay o ana kadar öfkelenip sinirlenerek, artık o anda canının sıkıldığını gösterip böylece, toplantıyı dağıtmak istedi."

Kırg. Buga şeyin Frunzenin mınçalık suluulugun baykabagan sıyaktu aylanaga suktanuu menen dölöörtü karaym. (AG, s. 44) "O ana kadar Frunze'nin bu kadar güzel olduğunu farketmemiş gibi etrafa hayranlıkla, imrenerek bakıyorum."; Birok aga şeyin topoz Akbaranı üstünön silkip ırıtıp ciberütögö ülgürdü. (KA, s. 368) "Fakat, o ana kadar manda, Akbara'yı üstünden silkip fırlatmaya muktedir oldu."; Maşine tüşkö cakin kelet, oşogo şeyin cüktördün baarın dayındap, irettep koyuy kerek. (KA, s. 528) "Araba öğleye doğru gelecek, o zamana kadar yüklerin tamamını hazırlayıp, düzenlemek gerekiyor."

Kkp. Men usuğan şeyin jazdım. (TDS, s. 168) "Ben şimdiye kadar yazdım"; usığan şeyin (KRS-1, s. 837) "şimdiye kadar".

c. Sıfat-filin Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Kaz. Qanaydıñ qorası kerwen qasına kelgenge şeyin jan iyesiniñ mekeni ekendigin bildirmeydi. (MÄ, s. 187) "Kanay'ın ağılı, kervanın yanına gelinceye kadar, canlı yaşayan mekân olduğunu bildirmiyor."

Kırg. Bizge koşulganga çeyin deym da, sen kayerde iştep, emne cumuş kılçu eleñ. (KA, s. 150) "Bize katılana kadar nerede çalışıp, ne iş yapıyordun?"; Kaysı doorlordo adam kün sayın, tuulgandan ölgöngö çeyin aram küçtör soguş baştap ciberer beken, cok beken dep kaltaarıp çaşap öçül ele. (KA, s. 276) "Her devirde insan, her gün, doğumundan ölümüne kadar kötü güçler savaşa başlar mı, başlamaz mı diye endişe içinde yaşamıştır."; Sen kelgenge çeyin, biz işti bütürüp koyduk. (KTG, s. 341) "Sen gelene kadar biz işi bitiriverdik."

Görevi:

a. Sınırlama

Yer, mesafe sınırlaması bildirir.

Kaz. Quyırıqtan awız omırtqağa şeyin döñ sıyaqtap, küdirilenip, düñkip turadı. (MÄ, s. 79) "Kuyruğundan başına kadar tepe tepe olup, yükselip kabarmakta."; Almatıdan Moskvağa şeyin 4 mñ kilometr boladı. (TDS, s. 168) "Alma-Ata'dan Moskova'ya kadar dört bin kilometre oluyor."; Kün säwlesi Baykal köliniñ suwın tübine şeyin jılıta almaydı. (TDS, s. 168) "Güneş ışınları Baykal gölünün suyunu dibine kadar ısıtamıyor."

Kırg. Oorukanadan çıkkanda catakanañızga çeyin uzatıp koyombu? (AG, s. 39) "Hastahaneden çıktığınızda yatakhanelenize kadar götüreyim mi?"; Al meni catakananın aldına çeyin cetkirip koyup kayra tarttı. (AG, s. 48) "O, beni yatakhanelenin önüne kadar götürüp geri döndü."; Bu sudan kıştakka çeyin köp bolso bir gana kilometr. (KTG, s. 341) "Bu sudan köye kadar, çok çok, yalnız bir kilometredir."

Kkp. Bala, üyinen stadionğa şeyin juwırıp bardı. (Kkp. T. G., s. 136) "Çocuk, evinden istasyona kadar koşarak gitti."; Şırazdıñ kişkene qayığı Ämiwdäryanıñ tolqınıniñ bawırında şırpılatıp arğı çağağa şeyin jüzdi. (HKT, s. 236) "Şıraz'ın kütük kayığı Amuderya'nın dalgalarının bağrında çırpınarak karşı yakaya kadar yüzdü."

b. Zaman Sınırlaması

Zaman ilgisi taşıyan isimlerden, işaret zamirlerinden ve sıfat-fiillerden sonra kullanıldığında zaman sınırlaması yapar.

Kaz. Bul waqıtqa şeyin Kökserek awıl iyтинен köresini kördi. (MÄ, s. 59) "Bu vakte kadar, Kökserek köyün itlerinden eziyet gördü."; Kâzirki waqıtqa şeyin altı qasır alıptı. (MÄ, s. 77) "Bugüne kadar altı kurt avlamıştı."; Eñ jaqın bolğanda, bir jılğa şeyin toqtay turuw kerek boldı. (MÄ, s. 116) "En az bir yıla kadar durup beklemek gerekti."

Kırg. Emi al sanakçılardan astı-üstünö tüşüp, küzgö şeyin ordun bastıra turgandığın aytıp keçirim suroonu oylondu. (AG, s. 67) "O, sayımcılara yalvarıp yakararak, gülze kadar yerinde bırakılmasını rica edip af dilemei düşündü."; Baykuş apakem, seni alige şeyin unutupayt. (AG, s. 95) "Zavallı annem, seni halen daha unutmadı."; Tımpıygıday eçtemem cok. Buga şeyin men diniy seminariyada okugam. (KA, s. 150) "Saklayacak hiçbir şeyim yok. Şimdiye kadar ben dini bir okulda okuyordum."

Baş. közge seyén (BTH-II, s. 274) "gülze kadar".; tönge seyén (BTH-II, s. 274) "geceye kadar".

Kkp. Onı qara tünge şeyin tappay izledim. (TDS, s. 168) "Onu karanlık geceye kadar bulamadan aradım."; Kälimbet bay tap saat üçke şeyin sarı uwayımğa berilip otırdı. (HKT, s. 244) "Kelimbet bey, tam saat üçe kadar büyük bir üzüntü içinde oturup kaldı."; usı waqqa şeyin (KRS-1, s. 732) "o zamana kadar".

c. Pekiştirme

Bu edat bazen anlatımı güçlendirerek, anlamı pekiştirir.

Kaz. Bul ortadağı qorqaqtıñ qorqağı Arınğa şeyin atqa mingen. (BKT, s. 259) "Bu ortadaki korkağın korkağı Arın'a kadar (herkes) ata binmiş."; Bolıstan basqa ülkender-bäybiyşege şeyin sözge aralasıp, Baqtığulğa istelgen isti şekten asqan zorlıq dep tanıdı. (MÄ, s. 300) "Bolıs'tan başka bütün büyükler, kadınlara kadar söze karışıp, Baktıgul'a yapılanları haddinden fazla zulüm olarak kabul ettiler."

Kırg. Malçılardıñ çoñunan balasına şeyin ele korukçu bolup ketti. (AG, s. 64) "Çobanların büyüğünden küçüğüne kadar herkes korucu olup gitti."; Edigey bul stantsiyanın koyon catagina şeyin bilçii. (BKT, s. 155) "Edigey bu istasyonu tavşan yuvasına kadar bilirdi."; Çımında ele kacatı kançalık? Baarığa, baldarga şeyin baarı aldagaçan daana bolbodubu. (KA, s. 276) "Herkes, çocuklara kadar herkes uzun zamandan beri açıkça bilmiyor mu?"

80. Çıgıp

Yapısı:

Çıgıp "-den hareketle, -den yola çıkarak". çık- "çıkmaq" fiilinin zarf-fiilli biçimidir (çığ-ıp < çık-ıp). Tatar ve Başkurt Türkçesinde çıkma hâlimden sonra edat göreviyle kullanılmaktadır. Tat. çıgıp, Baş. sıgıp.

Kullanımı:

a. İsmın Çıkma Hâlınden Sonra Kullanımı

Tat. Emma alar kışéné, in bérénçé, ayırım katlaw yeki torkém vekilé bularak suretledéler, yış kına sıynıf bilgélemelerénen **çığıp** eş ittéler. (Ed., s. 4) "Ama onlar kişiyi, en birinci, ayrı tabaka veya grup temsilcisi olarak anlattılar, sıkça sıynıf tanımlarından hareketle eser verdiler."; Anı, üzé utırgan yılga iséménen **çığıp**, Kazan dip yörte başlıylar. (XA, s. 14) "Onu, kendisinin oturduğu nehir isminden hareketle, Kazan diye adlandırmaya başlıyorlar."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Çıkma Hâlınden Sonra Kullanımı

Baş. Oşonan **sığıp**, ular milli senğet yazıwsı, xudojnik, kompozitorzar mifologik obrazdarğa möreceğit itkende géne üse, tip isepleneler. (TAX, s. 132) "Bundan hareketle, onlar millî sanat yazarı, ressam, bestekârlar yalnız mitolojik suretlere müracaat ettiklerinde yetişir, diye hesaplanıyorlar."

Görevi:

a. Vasıta

Tat. Emma alar kışéné, in bérénçé, ayırım katlaw yeki torkém vekilé bularak suretledéler, yış kına sıynıf bilgélemelerénen **çığıp** eş ittéler. (Ed., s. 4) "Ama onlar kişiyi, en birinci, ayrı tabaka veya grup temsilcisi olarak anlattılar, sıkça sıynıf tanımlarından hareketle eser verdiler."; Anı, üzé utırgan yılga iséménen **çığıp**, Kazan dip yörte başlıylar. (XA, s. 14) "Onu, kendisinin oturduğu nehir isminden hareketle, Kazan diye adlandırmaya başlıyorlar."; Oşonan **sığıp**, ular milli senğet yazıwsı, xudojnik, kompozitorzar mifologik obrazdarğa möreceğit itkende géne üse, tip isepleneler. (TAX, s. 132) "Bundan hareketle, onlar millî sanat yazarı, ressam, bestekârlar yalnız mitolojik suretlere müracaat ettiklerinde yetişir, diye hesaplanıyorlar."

81. Dair

Yapısı:

Dair "-e dair, -e ait, ilgili, hakkında". Arapça dâ'ir "bir konu üzerine olan, üzerine, konusunda, ... ile ilgili, üstüne³⁰³" kelimesinden gelir. Tatar, Başkurt ve Kırım Tatar Türkçelerinde yönelme hâlınden sonra kullanılan bir edattır. Günümüzde bu edatın kullanımı yaygın değildir. Daha çok eski eserlerde rastlanmaktadır. Tat. dair, Baş. dair, Kır. Tat. dair.

³⁰³Türkçe Sözlük 1, s. 515

Kullanımı:

a. İsmiñ Yönelse Hâliñden Sonra Kullanımı

Tat. Şekertlerge **dair** mekale. (TTAS-I, s. 290) "Şakirtlere dair makale."; Exlakka **dair** xikeyeler. (TTAS-I, s. 290) "Ahlakla ilgili hikâyeler."; Kötépxanede yégérménçé gasır başına **dair** nikader kitaplar bar. (TTAS-I, s. 290) "Kütüphanede yirminci yüzyılın başına ait ne kadar kitap var."

Baş. Xesbi ebéy bıl urmandarZıñ bötöwéne **dair** elle ni saqlı añlatmalar bire. (BTH-I, s. 262) "Hesbi nine bu ormanların bitmesiyle ilgili pek çok açıklamalar yapıyor."; éşke **dair** mes'eleler (BTH-I, s. 272) "işe dair meseleler".

Kır. Tat. Lenin özüniñ "İktisadi romantizmiñiñ xarakteristikasına **dair**" adlı eserinde... (ETM, s. 13) "Lenin kendisinin "İktisadî Romantizmin Karakteristiğine Dair" adlı eserinde..."; Destanniñ acayip bir yeri olsa, o da Qırımıñ er şeerine **dair** dört satırlıq şiir yazılıp qaldırıluvındadır. (TDS, s. 173) "Destanın fevkalade bir yeri olsa, o da Kırım'ın her şeherine dair dört satırlık şiirin yazılıp bırakılmasındandır."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Yönelse Hâliñden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. "İleri" jurnalınıñ 1926 senesi çıqqan nomerlerinden birinde ... oña **dair** maqaleni oquğan edik. (TDS, s. 173) "'İleri" dergisinin 1926 yılında çıkan sayılarından birinde ... ona dair makaleyi okumuştuk."

Görevi:

a. İlgi

Tat. Şekertlerge **dair** mekale. (TTAS-I, s. 290) "Şakirtlere dair makale."; Exlakka **dair** xikeyeler. (TTAS-I, s. 290) "Ahlakla ilgili hikâyeler."; Kötépxanede yégérménçé gasır başına **dair** nikader kitaplar bar. (TTAS-I, s. 290) "Kütüphanede yirminci yüzyılın başına ait ne kadar kitap var."

Baş. Xesbi ebéy bıl urmandarZıñ bötöwéne **dair** elle ni saqlı añlatmalar bire. (BTH-I, s. 262) "Hesbi nine bu ormanların bitmesiyle ilgili pek çok açıklamalar yapıyor."; éşke **dair** mes'eleler (BTH-I, s. 272) "işe dair meseleler".

Kır. Tat. Lenin özüniñ "İktisadi romantizmiñiñ xarakteristikasına **dair**" adlı eserinde... (ETM, s. 13) "Lenin kendisinin "İktisadî Romantizmin Karakteristiğine Dair" adlı eserinde..."; Destanniñ acayip bir yeri olsa, o da Qırımıñ er şeerine **dair** dört satırlıq şiir yazılıp qaldırıluvındadır. (TDS, s. 173) "Destanın fevkalade bir yeri olsa, o da Kırım'ın her şeherine dair dört satırlık şiirin yazılıp bırakılmasındandır."; "İleri" jurnalınıñ 1926 senesi çıqqan nomerlerinden birinde ... oña **dair** maqaleni oquğan edik. (TDS, s.

173) "'İleri" dergisinin 1926 yılında çıkan sayılarından birinde ... ona dair makaleyi okumuştuk."

82. -day

Yapısı:

-day "gibi, -cesine, kadar". Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Kumuk, Nogay, Kırım Tatar ve Karay lehçelerinde görülür. Karaçay-Balkar Türkçesinde kullanımı görülmemektedir. Eski Türkçede teg olarak görülen bu edat, günümüz lehçelerinde yalın halden sonra ekleşerek -day/-dey şeklinde kalıplaşmıştır. Yalnız Tatar Türkçesinde "tik" şeklinde, arkaik bir unsur olarak, kalıplaşmadan bağımsız şekilde kullanımı görülür. -day/-dey, ünsüz uyumuna bağlı olarak -tay/-tey şeklinde kullanımı görülen bu edatın Kırgız Türkçesinde dudak uyumuna bağlı olarak -doy/-döy; -toy/-töy türleri de vardır³⁰⁴. Tatar Türkçesinde Eski Türkçe "teg" edatı bazı işaret zamirlerinden sonra -düy şeklinde ekleşmiştir: andüy "öyle", mondüy "böyle", şundüy "şöyle" vb³⁰⁵. Kazak ve Kırım Tatar Türkçelerinde -day/-dey şeklinin yanında -dayın/-deyin şekli de görülmektedir. Kırım Tatar Türkçesinde bu ek Orta dialektin bazı ağızlarında -day şeklinde, Kuzey diyalektinde ise -dayın ~ -dEyn şeklinde dir. Bu ek Güney diyalektinde görülmez³⁰⁶. Başkurt Türkçesinde -day/-dey; -tay/-tey şeklinin yanında d ünsüzünün sızıcılaşmasıyla ortaya çıkan Z ünsüzüyle başlayan -Zay/-Zey şekli de görülür.

A. Von Gabain "gibi" anlamına gelen teg kelimesinin Eski Türkçede eşitlik, gibilik bildirme fonksiyonuna sahip olduğunu ve bir son çekim edatı olarak görüldüğünü söyler³⁰⁷. Ayrıca teg edatı Eski Türkçede hem ayrı, hem de kalıplaşmış olarak kullanılmaktadır: ne teg, neteg; anı teg, antag³⁰⁸. Necmettin Hacıeminoğlu bu kelimenin yapı bakımından te- fiilinden türemiş bir ismi (< te-g) düşündürdüğünü belirtmektedir³⁰⁹. J. Deny ise teg edatının esasen miktar "quantite" mânâsındaki "deñ"den geldiğini söylemektedir³¹⁰. Tat. tik; -day/-dey; -tay/-tey; -düy, Kaz. -day/-dey; -tay/-tey; -dayın/-deyin; -tayın/-teyin, Kırg. -day/-dey; /-tay/-tey; -doy/-döy; -toy/-töy, Baş. -day/-dey; -tay/-tey; -Zay/-Zey, Kkp. -day/-dey; -tay/-tey, Kum. -day/-dey, Nog. -day/-dey; -tay/-tey, Kır. Tat. -day/-dayın, Kar. -di/-diy.

304Mustafa Öner, *age.*, s. 139

305Mustafa Öner, *age.*, s. 139

306Henryk Jankowski, *age.*, s. 454

307A. Von Gabain, *age.*, s. 105

308A. Von Gabain, *age.*, s. 104

309Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, s. 90

310Jean Deny, *age.*, s. 620

Kullanımı:

a. İsmiñ Yalın Hâliñden Sonra Kullanımı

Tat. Segatleré ay **tik**, köné yıl **tik** Sin canıkayımññ derténen. (TTAS-III, s. 96) "Saatleri ay gibi, günü yıl gibi; sen cancağızımın derdinden."; Ürdék ... anasın küngen bala **tik**, bér çuma, bér talpına. (TTAS-III, s. 96) "Ördék ... annesini gören çocuk gibi, bir dalıyor, bir çırpıyor."; Uttay kızı könde ikewlep méskén xayvanga atlanıp baralar. (XNM, s. 124) "Ateş gibi sıcak günde ikisi birlikte zavallı eşeğe binmiş gidiyorlar."; Tik bu bexét bügén, yogarıda eytelgençe, bozdan yasalğan binaday çıtırdap ciméredé. (TE, s. 127) "Yalnız bu baht bugün, yukarıda anlatıldığı gibi, buzdan yapılmış bina gibi çatırdayıp yıkıldı."

Kaz. Töbetiñ Qızılınan bir şaqırımday jerde ülken qara jol bar. (MÄ, s. 159) "Töbet'in Kızıl'ından bir verst kadar uzakta bir kara yolu var."; Arada bir jumaday waqıt ötti. (MÄ, s. 295) "Aradan bir hafta kadar zaman geçti.; Artımnan ilese Tayjannıñ üyine kirilwge bata almadı, öytkeni ol üyde ayuday aqırğan tentek minezdi Sälima bar. (BKT, s. 242) "Ardımızdan gelerek Tayjan'ın evine girmeye izin alamadı, çünkü o evde ayı gibi bağırان edepsiz huylu Selima var."; bulaqtayın (TDS, s. 399) "pınar gibi"; tülkideyin (TDS, s. 399) "tilki gibi".

Kırg. Menin köñülümdü öziñö köbürok burgan anın bermettey appak tişteri boldu. (AG, s. 4) "Benim gönlümü kendisine çeken daha çok onun inci gibi apak dişleri oldu."; Atañdı öz atamday ardaktağım kelet. (AG, s. 28) "Babana öz babam gibi hürmet etmek istiyorum."; Üçöö üç cüz otuzunçu çakırımğa eki saattay erte cetiptir, saat üç bolup kalğan eken. (KA, s. 180) "Üçlü, üç yüz otuzuncu verste iki saat kadar erken vardılar, saat üç olmuştu."

Baş. Uniñ kömöştey hıwı, irkelegendey, yarğa yomşaq qına berélép, ekrén géne sepéldey. (BT, s. 167) "Onun gümlüş gibi suyu, nazlanır gibi, sahile yumuşak bir şekilde çarpıp, yavaşça serpiliyor."; Baqsanı sıqqas, qapıl tuqtap, torğan urınında taştay qatıp qaldı. (TDS, s. 400) "Bahçeyi geçince, birdenbire durup, olduğu yerde taş gibi donup kaldı."; Uniñ küzzeré yep-yeşél, yönderé mamıqtay yomşaq, mıyığı ap-aq, qoyroğo timgél-timgél. (TDS, s. 400) "Onun gözleri yemyeşil, tüyleri pamuk gibi yumuşak, bıyığı apak, kuyruğu benek benek."

Kkp. Arıslan öz qarındasın inisindey köredi. (KK, s. 20) "Arıslan kendi kardeşini küçük kardeşi gibi görür."; Xorezm bölengen suw limitinen 80 protsenttey artıq alıp... (ADM, s. 89) "Harezme ayrılan su limitinden yüzde 80 kadar fazla alıp..."; Onıñ hər tügi denesine nayzaday qadalıp turatuğın edi. (Kkp. T. G, s. 200) "Onun her tüyü vücudunu mızrak gibi kaplamıştı."

Kum. Şo aytıvları birleri qalqanday qattı, birleri vulkanday güçlü. (AAS, s. 3) "Bu atasözlerinin bazıları kalkan gibi sert, bazıları volkan gibi güçlü."; Ağaç yüzüm terekge yilanday çırmalğan. (KT5, s. 92) "Ağaç üzüm dalına yılan gibi sarılmış."; Yaş

akatsiyanı qarday aq çeçekli butaqları sallanıp tura. (KT5, s. 126) "Genç akasyanın kar gibi ak çiçekli dalları sallanıyor."

Nog. Suvday bolıp, kan aktı, deydiler, sosı sogısta. (TEL, s. 77) "O savašta su gibi kan aktı dediler."; Birevler buga, aş bürilerdey, atıldılar. (TEL, s. 96) "Bazıları buna, aç kurtlar gibi saldırdılar."; Nege turasıñ koyday süzilip? (YY, s. 176) "Niye koyun gibi süzülüp duruyorsun?"

Kır. Tat. Buhar bolur, kökke çıkar, burçaqdayın cavarmız./Küntuvuştan tap Batığa deryadayın avarmız. (KTK, s. 25) "Buhar olur, göğe çıkar, burçak gibi yağarız; Doğudan tam Batıya derya gibi akarız."; Bir atlı kele, amma taşnı burçaqday yağdırıp kele. (KTK, s. 40) "Bir atlı geliyor, ama burçak gibi taş yağdırarak geliyor."; Tilimiz-bir til. Lâkin, ne için böyle suvday aqıp ketken misralarnı bizler doğurıp olamay ekenmiz? (ETM, s. 53) "Dilimiz aynı dil. Ama, niçin bizler böyle su gibi akıp giden mısraları doğuramamışız."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kaz. Osı sendey tentek ömindinñ är taraw oy-qırın körüp-körüp kelip, keyde bir jaqsılıqqa den qoyıp, köşeli kisi bolıp ketüwşi edi. (MÄ, s. 299) "Bu, senin gibi, faydasız ömrün her türlü derdini, kederini görmüş geçirmiş, bazen bir iyiliğe uğrayarak, varlıklı bir kişi olmayı isteyen birisiydi."; Buğan sendey anıq pısıq jigit, atqan oq, şapqan qılış boluwğa jaraytın otı bar joldas kerek. (MÄ, s. 301) "Buna, senin gibi açık becerikli yiğit, atan ok, çarpan kılıç olmaya yarayacak, kudretli bir yoldaş gerek."; Bizdey oqıp jitrge jigittege qırda jaqsı terbiye olğan minezi jaqsı, adamşılığın bar el qızın aluw kerek. (BKT, s. 209) "Bizim gibi okuyan gençlere köyde iyi terbiye almış, huyu gitzel, insanlığı olan bir halk kızı almak gerek."

Kırg. Mendey baktıluu kişi düynödö bolgon emes. (KA, s. 318) "Benim gibi talihli bir kişi dünyada yok."; Sendey ayban menen kün körgünçö calgız cürgönüm artık. (AG, s. 72) "Senin gibi bir hayvanla gün göreçeğime, yalnız yaşarım daha iyi."

Kkp. Sendey quyıqtı tawlap jüreyin be? -depti. (KM, s. 39) "Senin gibi kuyruğumu sallayayım mı, demiş."; Siziñ arañızda onday qız joq. (KM, s. 49) "Sizin aranızda onun gibi kız yok."; Onday bir jigit kördiñ be? (TDS, s. 399) "Onun gibi bir yiğit gördün mü?"

Kum. Vöregiz ol gelip sizge mendey bolup kırırsa eşikni açmağız. (KYX, s. 21) "O gelip size benim gibi seslenirse, sakın kapıyı açmayınız."; Atalardan sendey ulan az tuvar. (AAS, s. 11) "Atalardan senin gibi oğlan az doğar."

Nog. Sen de mendey bir batır bolganlıktan, men seniñ akında bilemen. (NL, s. 55) "Sen de benim gibi bir yiğit olduğun için, seni biliyorum."; Sendey yigitke yılamaga uyattı. (TEL, s. 48) "Senin gibi yiğide ağlamak yakışmaz."; Onday ädemler akında

"bolgan baylığı ayasına sıyayak" dep aytadılar. (TEL, s. 17) "Onun gibi adamlar hakkında "bütün zenginliği avucuna sığar" diye söylerler."; Sizdey bätirler üşin är zaman yardım etpege azirmiz. (YY, s. 121) "Sizin gibi kahramanlar için, biz her zaman yardım etmeye hazırız."

Kır. Tat. Sen benim sözüme diqqat et, elbet, mendayın er yaqta kezinip yürme! (TDS, s. 398) "Sen benim sözüme dikkat et, elbet, benim gibi her tarafta geziniپ yürüme."; Tarixımız bayram etsin, közaydınlar yaşasın./Senday şair yetiştirdi, Tokayizm yaşasın! (ETM, s. 102) "Tarihimiz bayram etsin, gözleri aydın olsun; senin gibi şair yetiştirdi, Tukayizm yaşasın."; Bir zamanda sizday etken bir xan olğan. (GJK, s. 364) "Bir zamanlar sizin gibi yapan bir han varmış."

b.2. İşaret Zamirinin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Patşanıñ boyırığı şunday idé, -digen Xuca. (XNM, s. 11) "Padişahın buyruğı böyle idi, demiş Hoca."; Xuca, pristavniñ mondıy cılı süzén işitkeç, dustına karap... (XNM, s. 15) "Hoca, komiserin böyle içten sözüni işitince, dostuna bakıp..."; Çönki min andıy yéfek urın-cirge yatıp üyrenmegen. (XNM, s. 86) "Çünkü ben öyle ipek yerde yatmayı öğrenmemişim."

Kaz. Mäskew munday memleketter men ükimetten tıs qoğamdardı qäwipti dep sanawda. (Jel., s. 5) "Moskova bu gibi devletler ve devlet dışı oluşumları tehlikeli görmektedir."; Onday bolsa, bir balamen toqtamas edi. (MÄ, s. 76) "Öyle (onun gibi) olsa, bir çocukla yetinmezdi."; Al mınday boldu. (BKT, s. 128) 'O böyle oldu."

Kırg. Mınday işti silerden kütkön emesmin. (AG, s. 7) "Böyle bir şeyi sizlerden beklemezdim."; Men bilgen iş bolso uşunday bolsun. (AG, s. 55) "Benim bileceğim işse, böyle olsun."; Kuru kıyaldın baarı ele uşunday emespi, obolu köñül ergitip payda bolup, anan köbünese işke aşpay kıyrap kalat. (BKT, s. 138) "Boş hayalin hepsi de böyle değil mi ki, önce yürek çarptırarak ortaya çıkar, sonra da çoğı zaman gerçekleşmeden yıkılıp kalır."

Baş. Bınday horawğa minéñ yawabım bér: kerekmey! (BT, s. 6) "Bunun gibi bir soruya benim cevabım tektir: Gerekmez!"; Oşunday uq hütretlenéş zur külemlé epik qomartqılarza la osray. (BT, s. 11) "Bunun gibi anlatım, büyük hacimli destanı yadigârlarda da görülyüyor."; Minéñ başıma şunday qızıq uy kildé. (BT, s. 18) "Benim aklıma şöyle ilginç bir fikir geldi."

Kkp. Demek bunday sözlardıñ de sinonimlik belgileri bar. (ET, s. 111) "Demek bu gibi sözlerin de eş anlamlı belirtileri var."; Biraq cırawlar tvorçestvosınıñ sonday bir çağı bar. (KK, s. 16) "Fakat, yrcıların eserlerinin şöyle bir yönü var."; Al turmısta bolsa onday emes. (ET, s. 204) "Ama, hayatta ise öyle değil."; Rasında da teñiz ritmi usınday. (ET, s. 136) "Gerçekten de denizin ritmi böyledir."; Dästan mınaday sözler menen tamam boladı. (KK, s. 24) "Destan bu gibi sözlerle tamamlanır."

Nog. A sözimniñ mänesi munaday. (YY, s. 28) "Ve sözümlün anlamı böyle"; Sosınday zamanlarda Asantay astındağı biyedi kan yavdırıp azarlaytagan edi. (TEL, s. 28) "Bu gibi zamanlarda Asantay altındaki kısırağı kan yağdırırcasına döverdi."; Ramazan onıñ onday ekenin kaydan bilsin. (TEL, s. 54) "Ramazan onun böyle olduğunu nereden bilsin."

Kır. Tat. Mına Azmanlar köyü bu gece şundayın bir qaranlıqnıñ qucağında. (KTT, s. 44) "İşte Azmanlar köyü bu gece böyle bir karanlığın kucağında."

Kar. Bundi kayneydoğon tirliknin vaxtında. (MKÜ, s. 110) "Böyle zamanlarda hayat kaynıyor."; Ustalıxka ürianiyal'miasieydim, bundi kiorkliu da kip çena tiuziyal'miagieydim. (MKÜ, s. 121) "Uсталık öğrenmemiş olsaydım, bu gibi güzel şeyleri çok güzel şekilde yapamazdım."; Dünya tolu bundiy dostluxlardan. (GKY, s. 177) "Dünya bunun gibi dostluklarla dolu."

b.3. Belirsizlik Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. Edilbay Kurkut da başkalarday ele col cumuşçusu, başkalarday ele aylık alat. (BKT, s. 139) "Edilbay Kurkut da başkaları gibi yol işçisi, başkaları gibi aylık alır."

Kkp. Sol aytqanday yoşsız jazılğan härqanday körkem şığarmanıñ ömiri qısqa boladı. (ET, s. 47) "Onun dediği gibi ilhamsız yazılan herhangi bir sanat eserinin ömrü kısa olur."

b.4. Dönüşlülük Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kaz. Biraq kâri äjesiniñ özindey sonşalıq jaqın, ıstıq, süyikti jırı. (BKT, s. 153) "Hem yaşlı ninesinin bizzat kendisi gibi öylesine yakın, sıcak, sevgili türküsü."; Özderiñdey jas şağım edi. (MÄ, s. 150) "Sizler gibi gençlik çağım idi."

Kır. Tat. Qara Xan: -Çoram, kaç kişiğe olursın? -dep soray. Çora: -Özümday bir kişiğe olurman -dey. (KTK, s. 39) "Kara Han: "-Çoram, kaç kişiyle güreş tutabilirsin?" diye, sorar. Çora: "-Kendim gibi bir kişiyle tutuşurum" diyor."; Özümday bir kişiğe olurman, amma öyle kişi bütün Qırım'da barmı? (KTK, s. 39) "Kendim gibi bir kişiyle güreşirim, ama öyle bir kişi bütün Kırım'da var mı?"; Aqmescitte özümday, aqlını oynatqanlarğa maxsus qurulğan bir binağa yerleştirilgenini duymay qaldı. (ETM, s. 80) "Aqmescit'te kendisi gibi aqlını oynatanlara mahsus kurulan bir binaya yerleştirildiğinden haberi bile olmadı."

b.5. Soru Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. Ordumdan kanday turganımdı bilbeym. (AG, s. 43) "Yerimden nasıl kalktığımı bilmiyorum."

Baş. Qayhı yazıwsınıñ nindey eseré bigerek te oqşanı? (BT, s. 64) "Hangi yazarın, hangi eseri özellikle hoşunuza gitti."; Hiñe bigerek te nindey eser oqşay.? (BT, s. 201) "Sen özellikle ne gibi eserlerden hoşlanırsın?"

Kkp. Hər qanday xalıq ülken bolsın, kişi bolsın äytewir öz tariyxı bar. (Kkp. T. G., s. 203) "Her nasıl, ister büyük olsun, ister küçük olsun her halkın mutlaka bir tarihi vardır."

Kır. Tat. Bu soñki, üçüncü menzumeniñ "qaramanı" apayınıñ üç yıldan beri xasta olğanını, iç tüzeliş olamağanını, lâkin neday xastalıq, keyifsizlik olğanına aqlı yetmegenini ayta. (ETM, s. 50) "Bu sondaki, üçüncü manzumenin "kahramanı" hanımın üç yıldan beri hasta olduğunu, hiç düzellemediğini, ama ne gibi bir hastalığı, rahatsızlığı olduğuna da aklının yetmediğini söylüyor."; Mambet neday xaber ketirir eken, rabbim!" -dep xayalğa dala. (ETM, s. 74) "'Mambet imam ne gibi bir haber getirir acaba, Tanrım!' diye hayale dalıyor."

Kar. Nendi sobağı, andiy salamı. (KRPS, s. 476) "Ne gibi sapı, onun gibi samanı."

c. İsim-fiilin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Nog. Nogay pismennostın tüzüv men birge A. Ş. Canibekov aldında okıtuvşılık em xalk xozyaystvosı üşin baska kadrlardı äzirlevdey mänesi az bolmagan esaplar turgan. (TY, s. 75) "Nogay yazısını hazırlamakla birlikte, A. Ş. Canibekov'un önünde öğretmenlik ve halk ekonomisi için başka kadrolar hazırlamak gibi önemi az olmayan işler olmuştur."

d. Sıfat-fiilin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Başka xalıqlarda béznēñ beyétlerge teñgel kilérdey eserler yuk. (XA, s. 3) "Başka halklarda bizim beyitlerimize denk gelecek gibi eserler yok."; Yöregēn ütken pekē bélen sızıp alganday buldı. (Ed., s. 10) Yüreğini keskin çakı ile çizip almış gibi oldu."; Xuca bér poçmakka barıp utırgan da, avızına su kapkanday, bér süz éndeşmiyçe utıra birgen. (XNM, s. 117) "Hoca bir köşeye varıp oturmuş da, ağzına su doldurmuş gibi, bir söz söylemeksizin oturuvermiş."

Kaz. Jılı qoynına şal kirip kele jatqanda, jılan kirgendey bolıp jiyrendi. (MÄ, s. 135) "Yaşlı adam koynuna girdiğinde, yılan girmiş gibi olup iğrendi."; Sol künnen bastap ol Tanağa ölerdey ğaşıq boldı. (Kök., s. 136) "; O günden itibaren o, Tana'ya ölüncesine aşık oldu."; Men Mırzatay awlınıñ ömirinde esinen ketpestey kek almaqşımın. (BKT, s. 204) "Ben Mırzatay köyünden, ömrü boyunca aklından çıkmayacak gibi öç almak niyetindeyim."

Kırg. -Gülkan! -degen ün kandaydır alıstan ugulganday boldu. (AG, s. 30) "-Gülkan! diye bir ses çok uzaklardan duyulur gibi oldu."; Amanbek atıptır. Ölgöndöy mas eken dep uktuk. (AG, s. 83) "Amanbek vurmuş. Ölü gibi sarhoşmuş diye duyduk."; Mırzakuldın üyünö çoğulgan aksakaldar bul kattı uguşup ayıl daşına aza kütköndöy bir topko ün çıgarbay oturuştı. (BKT, s. 128) "Mırzakul'un evine toplanan ihtiyarlar bu

mektubu birbirlerinden işitip köy meydanında yas tutarcasına, toplu halde ses çıkarmadan oturdular."

Baş. Böte tire-yün yaqtırıp kitkendey buldı. (BT, s. 207) "Bütün etraf aydınlanır gibi oldu."; Yéyenen, varığı bulırzay uğlandı kürév qapıl küñélén néskerttémé? "Torunun, varisi olur gibi oğlanı görmek ansızın gönlünü yumuşattı mı?"; Közgö irté hoqlandırğıs hem qabatlanmaştay toyoldo ularğa. (BT, s. 216) "Onlar bu güz sabahını hayran edici ve tekrarlanmaz gibi hissettiler."

Kkp. Biraq bul yoş qosıq jazğanday tek bir saatlıq ğana yoş emes. (ET, s. 47) "Ama bu ilham, şiir yazıldığındaki gibi yalnız bir saatlik bir ilham değil."; Balanıñ özi bolğanday, keliniñ özi kelgendey. (ET, s. 140) "Çocuğun özü olduğu gibi, gelinin özü geldiği gibidir."; Onıñ jüzine közi tüsken adam-öz kelbetin aynadan körgendey bolar edi. (Kkp. T. G., s. 200) "Onun yüzüne bakan insan kendi yüzünü aynada görmüş gibi olurdu."

Kum. Yaman bulan söyleseñ, itge tayaq atğanday. (AAS, s. 73) "Kötü ile konuşmak, ite sopa atmak gibidir."; Gelip yerime yatıp erten bolağan zamanda yaman tüş görgendey bolup qatınımını uyattım. (KYX, s. 73) "Gelip yatağıma yatıp, sabah olurken kötü düş görmüş gibi olup eşimi uyandırdım."; Paça tülküni bu sözlerin eşitgende arqasından tav tüşgendey paraxat bola. (KYX, s. 147) "Padişah, tilkinin bu sözlerini işitince sırtından dağ düşmüş gibi rahatlıyor."

Nog. -Bek köp, Asantay. Sanap soñına şığıp bolmastay köp, -dedi Yanbek. (TEL, s. 26) "-Bey çok, Asantay. Sayıp sonunu getiremeyecek kadar çok, dedi Yanbek."; Ol öz xalkın süygendey baska xalktı da süygen. (TY, s. 55) "O kendi halkını sevdiği gibi, başka halkları da sevmiştir."; Bektemirdiñ yüreği, pışak tılganday, sıgılıp aldı. (NL, s. 129) "Bektemir'in yüreği, bıçak sokulmuş gibi sıkıldı."

Kır. Tat. Bizni köpek çağırğanday çağırır. (KTK, s. 27) "Bizi köpek çağırır gibi çağırır."; Mınavı mektüpni de, sen sağ qalıp Qırımğa qaytqanday bolsañ, mutlaqa bizniñ köyge barıp, benim apaqayıma teslim etersiñ. (ETM, s. 77) "Bu mektubu da, sen sağ kalıp Kırım'a dönecek olursan, mutlaka bizim köye gidip, benim hanıma teslim edersin."; Onıñ uçurumlu dağlarıñ ucundan bütün alem tepsi üstünde turğanday körtine. (GJK, s. 382) "Onun uçurumlu dağlarının ucundan bütün dünya tepsi üstünde duruyormuş gibi görünüyor."

Görevi:

a. Benzerlik

Tat. Ütken goméré turında uylanıp utıra hem şul çişme buyında, tabigatnéñ üzene kaytıp kitkendey itép, can bire. (Ed., s. 7) "Geçmiş hayatı hakkında düşünülüp oturuyor ve o çeşme boyunda, tabiatın kendine dönüp gitmesi gibi can veriyor."; At, cildéy oçıp, urmannan kar dalasına kilép çıktı. (TE, s. 138) "At yel gibi uçup, ormandan karlı dalaya

gelip çıktı."; Bu üçrejdəniyədə xörme talıday zifa buylı, koyaş tik nurlı yözlé bér yégét kurer bulıp xəzmet iter idé. (TTAS-III, s. 96) "Bu kurumda hurma dalı gibi zifa boyulu, güneş gibi nur yüzlü bir delikanlı hizmet ederdi."

Kaz. Atılıp kele jatqan sadaq oğında y üñilgen, süyirlengen bir bitimi bar. (MÄ, 61) "Atılıp gelmekte olan ok gibi dikkatle bakan, sivrilen bir görünüşü var."; Künde munda y waqıt kez kele bermeytinin bilesiñder ğoy! (BKT, s. 189) "Her gün böyle fırsat çıkmayacağını biliyorsunuz muhakkak."; Qara-kök, tuñğıyıq aspan, kün batısqa taqağan jerinde qızıl torğında y tolqındanıp, keybir jerinde qızuwlı örttiñ jalınında y jaynaydı. (BKT, s. 138) "Koyu mavi, engin gökyüzü batıya yakın yerinde, kızıl ipek gibi dalgalanıp, bazen de kızgın bir alevin ateşi gibi parlıyor."

Kırg. Aldıdağı cayıt Akbaranın köz aldında alakandakıda y körünöt. (BKT, s. 117) "Önündeki çayır Akbara'nın gözü önünde, avucundaki gibi görünüyor."; Kuru kıyal degen oşol, cıtı cok güldöy, tamırı cok daraktay. (BKT, s. 138) "Boş hayal denen şey, kokusu olmayan bir gül gibi, kökü olmayan bir ağaç gibi."; Düşmanıñ kılday bolso, töödöy kör, iyne dey bolso, toodoy kör. (TDS, s. 401) "Düşmanın kıl gibi ise deve gibi gör, iğne gibi ise dağ gibi gör."

Baş. Oşonda y qaraştarzıñ qayhı bérzéré meqel-eytém bulıp ta qalıplaşqan. (TAX, s. 29) "Bu gibi bakışların bazıları atasözül, deyim olarak da kalıplaşmıştır."; Bında y osraqta ul maldarğa téymey. (BT, s. 19) "Bu gibi durumda o hayvanlara karışmaz."; İxtimal, bında y teşirzé Könyaq Uraldıñ iğ kitkes güzel hem bay tebiğeté tıwzırğandır. (BT, s. 211) "Muhtemelen, bu gibi bir etkiyi Kuzey Ural'ın muhteşem güzelliği ve zengin tabiatı doğurmuştur."

Kkp. "Qırıq qız" poemasınıñ syujeti ayrıqşa, ädetteğide y emes." (KK, s. 8) "Kırk Kız destarnının konusu ayrıca, alışılmışın dışındadır."; Sayeke Gülayımğa barıp "qustan qaşqan qoyanda y, tüsi suwıq şayanda y" jamanlağanlardı aytadı. (KK, s. 19) "Sayeke Gülayım'a varıp "kuştan kaçan tavşan gibi, görünüşü soğuk çıyan gibi" kötü sözler söyledi."; Arıslanda y märt palwan janın otqa jağadı. (KK, s. 23) "Arslan gibi yiğit pehlivanlar canını feda eder."

Kum. Vöregiz ol gelip sizge mendey bolup kırırsa eşikni açmağız. (KYX, s. 21) "O gelip size benim gibi seslenirse, sakın kapıyı açmayınız."; Tavlardağı tar yollarda y,/Bürüşge betiñ tolğan. (KT5, s. 104) "Dağlardaki dar yollar gibi, yüzüne kırışıklıklar dolmuş."; Xonşunu xorazı qazday, qatını qızday. (KRS-2, s. 347) "Komşunun horozu kaz gibi, hanımı kız gibidir."

Nog. Yoktır xoca Aştarxanda,/Mendey güzel az bolar. (NL, s. 28) "Yoktur Hoca Astarhan'da, benim gibi güzel az olur."; Mine tamam sendey bolıp, on dört yaşında bas dep kazanşı bolgan çağında, men de as etip bilmeytagan edim. (TEL, s. 36) "İşte tam senin gibi iken, on dört yaşında baş aşçı olduğum çağında, ben de yemek yapmayı bilmezdim."; Onda y ädet nege bardı, äşe? (TEL, s. 38) "Böyle âdet niye vardı, peki?"

Kır. Tat. Narik qazaq çorasını azat ete de, bu çoraday canı pek olsun dep, oğlunıñ adını Çora qoya. (KTK, s. 38) "Narik, Kazak çorasını azat ediyor ve bu çora gibi canı pek olsun diye, oğlunun adını Çora koyuyor."; Közqapaqlarım qurşunday ağırlaşa, bedenim sızlay, ayaqqa turmayım, yürüp olamayım. (KTT, s. 71) "Göz kapaklarım kurşun gibi ağırlaşıyor, bedenim sızlıyor, ayakta duramıyorum, yürüyemiyorum."; Derdimizni, arzumızni yırlağan, aytqan Toqay,/Pek vaqıtsız, gülday solıp, aslına qaytqan Toqay! (ETM, s. 101) "Derdimizi, arzumuzu yırlayan, söyleyen Tukay; pek zamansız, gül gibi solup, aslına dönen Tukay!"

Kar. Bunday sıyıt yırlarının ğar bir siozliarnin yergiasi... (KYY-2, s. 129) "Bu gibi ağıt şarkılarının her bir kelimesinin sırası..."; Dunya tolu bundiy dostluxlardan. (GKY, s. 177) "Dünya bunun gibi dostluklarla dolu."; Kim bundi bağalı dostnu unuttur? (TDS, s. 399) "Kim bunun gibi değerli dostu unuttur?"

b. Zaman Miktarı

Kaz. Sonıñ artınan bir juma, on kündey bul mañayda joq bolıp ketedi. (MÄ, s. 65) "Ondan sonra bir hafta, on gün kadar bu civardan yok oluyorlar."; Arada bir jumaday waqıt ötti. (MÄ, s. 295) "Aradadan bir hafta kadar zaman geçti."; Abay eki jumaday şeşesiniñ üyinde turıp kalğan edi. (TDS, s. 399) "Abay iki hafta kadar annesinin evinde kalmış idi."

Kırg. Carım saattay ubakit ötkön soñ gana anı Taşkentge cönöp baratkan poyezddin perronunan taptım. (KA, s. 78) "Onu, ancak yarım saat kadar zaman geçtikten sonra, Taşkent yönüne giden trenin peronunda buldum."; Üçöö üç cüz otuzunçu çakırımga eki saattay erte cetiptir, saat üç bolup kalğan eken. (KA, s. 180) "Üçü, üç yüz otuzuncu verste iki saat kadar erken vardılar, saat üç olmuştu."; Murdagı könöösü asker uçkucu eken, anı menen bir turbaganına üç cılday boluptur. (KA, s. 324) "Önceki kocası askerî pilotmuş, onunla ayrılalı üç yıl kadar olmuş."

Kkp. Sol qonaqtıñ Qaraqalpaqstanğa kelip ketkenine altı jılday bolıp qaldı. (ADM, s. 20) "Şu misafirin Karakalpakistan'a gelip gitmesi altı yıl kadar oldu."; Äyyemgi Grek ağartıwşılığınan on äsirdey burın... (ET, s. 27) "Eski Grek aydınlanmasından on asır kadar önce..."; Ädebiyattanıw häm körkem öner ilimi ädebiyattın özine qarağanda bir mın bes jüz jılday keş rawajlanğan. (ET, s. 28) "Edebiyat bilimi ve güzel sanat ilmi edebiyatı kendisine göre bin beş yüz yıl kadar geç revaçlanmıştır."

c. Ölçü, Miktar

Tat. Döyeday buyıñ bulğançı, töymeday akılıñ bulsın. (TDS, s. 400) "Deve kadar boyun olacağına, düğme kadar aklın olsun."

Kaz. Añşılar Qaraadırdan bes-altı şaqırımday uzap şıqtı. (MÄ, s. 79) "Avcılar Karaadır'dan beş altı verst kadar uzaklaştılar."; Asındağı urısqa qatısqa eki jarım

mıñday adamğa eki yarım mıñ kümıs teñge üleştirilw aq patşağa onşa köp şıǵın emes. (BKT, s. 128) "Buradaki savaşa katılan iki bin beş yüz kadar adama iki bin beş yüz gümüş para dağıtmak, Çar'a o kadar fazla masraf deǵildir."; Munın bári qazaqtıñ qazaqtan basqa jawı joq, bittey nerseni bir ülken is qılǵan kisidey quwanǵan bolıp, ana özgelerdi ızalandırsam eken demek. (BKT, s. 138) "Bunun hepsi, Kazak'ın Kazak'tan başka düşmanı yok, bit kadar şeyi, büyük bir iş yapan birisi gibi gururlanıp, başkalarını rahatsız etseydim keşke demektir."

Kırg. Bir kezde bu çopoluu biyik ceekte elüüdey tütün el turar ele. (BKT, s. 184) "Bir ara bu balçıktan yüksek tepede elli kadar hane halkı dururdu."; Az bolgondo on beştey adam bayaǵı ortodo turuuçu çoñ stoldu kurçay oturuştı. (BKT, s. 228) "En azından on beş kadar adam deminki, o ortada duran masayı kuşatarak oturdular."; Cıyırma çakırımday boz taala menen cürüp oturup, tömөndө catkan kara toonun kapçıgayınan ötüp, stantsiyaga barış kerek. (BKT, s. 255) "Yirmi kilometre kadar bozkırda gidip, aşağıda yatan kara daǵın kenarından geçip, istasyona gitmek gerek."

Baş. Dış şunday matur! Yél de yuq. (BT, s. 207) "Dışarı o kadar güzel! Yel bile yok."

Kkp. Arıslan-Xorezm batırı öz elin janınday süyedi. (KK, s. 34) "Harezmi bahadırı Arıslan, öz vatanını canı gibi sever."; Ol jerde eki mıñday adam isleydi. (ADM, s. 36) "Orada iki bin kadar adam çalışır."; Muğrab rayonu orayında 7 mıñday adam jasaydı eken. (ADM, s. 45) "Muğrab ilçesinin merkezinde yedi bin kadar adam yaşarmış."

Nog. -Bek köp, Asantay. Sanap soñına şıǵıp bolmastay köp, -dedi Yanbek. (TEL, s. 26) "?Bey çok, Asantay. Sayıp sonunu getiremeyecek kadar çok, dedi Yanbek."; Tüyedey boyıñ bolganşa, tüymedey akılıñ bolsın. (NRS, s. 369) "Deve kadar boyun olacağına, düğme kadar aklın olsun."

Kır. Tat. Yel kirecekday iç bir türlü sızat qalmasın. (GJK, s. 364) "Yel girecek kadar, hiç bir türlü boşluk kalmasın."

d. Durum

Sıfat-fiillerden sonra kullanıldığı örneklerde daha çok bir durum bildirir.

Tat. Xezér küreklerém tamam açılıp kitkendey buldı. (TE, s. 109) "Şimdi göğsüm tamamen açılır gibi oldu."; Kalgan eşke kar yawa, digendey, min aña korbanga yöz sarık tügél, bér meçé de çalaçak tügélmén, -digen. (XNM, s. 53) "Kalmış işe kar yağar, dendiği gibi, ben ona kurban için deǵil yüz koyun, bir kedi bile kesecek deǵilim, demiş."

Kaz. Köktemniñ araylı küni men üşin küngirt tartıp ketkendey boladı. (MÄ, s. 26) "İlkbaharın aydınlık günü, benim için karanlık içinde geçmiş gibi oluyor."; Endi qayıp oralmastay bolıp ketti. (MÄ, s. 63) "Şimdi, geri dönmemesine gitti."; Kün qızıwı

jayılgan awa, adamdı tunşıqtırğanday küyip, şańıtıp tur. (BKT, s. 124) "Güneş sıcaqlığının yayıldığı hava, insanı mayıştırırçasına yakıp kavurmakta."

Kırg. Cürögüm tolkup, içim cılıganday boldu. (AG, s. 31) "Yüreğim kabarıp, içim ısınır gibi oldu."; Cer üstündö kırırgan makuluktar da üp baskan tündön kutulup çıkkanday sergiy tüştü. (BKT, s. 146) "Yer yüzünde hareket eden mahluklar da hava sıkıntısının bastığı geceden kurtulup çıkmış gibi hava almaya başladı."; Alar capa tartkanday közdörüntün teniñ akçeldetip, calgız ayaktap, kişini muñduu karaşat. (BKT, s. 176) "Bunlar cefa çeker gibi gözlerini kırıştıırıp kimsesiz bir halde, insana hüznüñlü hüznüñlü bakıyorlar."

Baş. Seskeler küz qısıp qına qarap alğanday itteler. (BT, s. 75) "Çiçekler gözlerini kısarak bakar gibi yaptılar."; Qutay hem Ömey teñrilerzén satır kömbezé aşı baş hékép torğandarın kürgendey buldı. (Ark., s. 94) "Kutay ve Ömey Tanrıların çadır kümbet üzerinde başlarını salladıklarını görür gibi oldular."; Min de irékhézzén yılmayğanday ittém. (BT, s. 157) "Çiçekler gözlerini kısarak bakar gibi yaptılar."

Kkp. Lenin aytqanday qarama-qarsı klasslar jasağan cemiyette eki mádeniyattıñ bar ekenligin körsetedi. (KK, s. 28) "Lenin'in dediği gibi farklı sınıfların yaşadığı cemiyette iki medeniyetin varlığı gösterilir."; A. M. Gorkiy aytqanday "haqıyqat minsiz geroy." (KK, s. 33) "A. M. Gorki'nin dediği gibi "gerçek eksiksiz kahraman."; Jañılısqan jerinde xätte keñes bergendey körinedi. (KK, s. 41) "Hatta yanıldığı yerde öğıt verir gibi görünüñr."

Kum. Neçik de at onu yüregın añlağanday, tebindirgen sayın örge bağıp yılışı turup, az alda özü suw içgen yerge yuvuqlaşdı va birden suğa tüşdü. (KT5, s. 24) "Sanki at onun yüregini anlamış gibi, tepindikçe yukarı doğru atılarak, az ileride kendisinin su içtiği yere yakınlaştı ve birden suya düştü."; Avlaqğa bugün bütünley yaşlıq girip kalğanday boldu. (KT5, s. 106) "Bugün meydana tamamen gençlik girip kalmış gibi oldu."; -Erim geldi, neteyik? -dep, şaşğanday bola. (KYX, s. 225) "-Kocam geldi, ne yapalım? deyip, kadın şaşırılmış gibi yapıyor."

Nog. Birerde dese, bir zattan qorqqanday bolıp, turğan yerinnen yulqınıp alar da, bos bökşedey bolıp, qaltır-qultırlatıp şabatağan edi. (TEL, s. 28) "Sanki, bir şeyden korkmuş gibi olup, durduğu yerden fırlar ve boş fıçı gibi, titreyerek koşardı."; Onıñ işinde Batrayımınñ xabarı turganday köre turaman. (TEL, s. 85) "Onun içinde Batrayım'ın haberi varmış gibi görüyorum."; Üydiñ işin suv alganday bolıp, köz yas tögiledi. (TEL, s. 87) "Evin içini su basmış gibi, gözyaşı dökülüyordu."

Kır. Tat. Lyayan uruşmasında ağır yaralanıp ölmezden eki gün evel: "Ölgenday bolsam, Andrey, mınavı sağa bir tüşümdür..." (ETM, s. 77) "Lyayon savaşında ağır yaralanıp ölmeden iki gün önce: "Ölecek olursam, Andrey bu sana bir hatıramdır..."; Lâkin bunı sezdirgen allarnı er vaqıt keregiday seçalmaymız. (KTT, s. 92) "Fakat, bunu sezdireñ durumları her zaman gereği gibi ayırt edemiyoruz."

e. Karşılaştırma

Kırg. Meni süygöndöy emne üçün Acardı süybödün eken. (AG, s. 29) "Beni sevdiğin kadar, Acar'ı niye sevmedin sanki."

Kum. Sen meni anamday süydün, asıradın. (KRS-2, s. 50) "Sen beni annem gibi sevdin, besledin."

Nog. Malek öziniñ teñleri arasında, yıldızlar arasındaki ayday bolıp, ayrılatagan edi. (TEL, s. 21) "Melek kendi yaşlıları arasında, yıldızlar arasındaki ay gibi olup, ayrıliyordu."; Ol öz xalkın süygendey baska xalktı da süygen. (TY, s. 55) "O kendi halkını sevdiği gibi, başka halkları da sevmiştir."

f. Tezlik

Tat. Agaylar, açık kabér yanınan kitkende, tirén kaygı baskan xelde, başların iyép kite toralar, alar urınına büttenmeré kile. (TE, s. 61) "Ağalar, açık kabir yanından gittiği gibi, derin kaygı basmış halde başlarını eğip gidiyorlar, onların yerine başkaları geliyor."

Baş. Şul melde, Barsanıñ horawına yawap birgende, qayZalır alıŷta sıwlap büre oloy başlanı. (Ark., s. 58) "O anda, Barsa'nın sorusuna cevap verdiği gibi, uzaklarda bir yerde bir kurt ulumaya başladı."

Nog. Künler, aylar, yıllar, köz aşıp yumganday bolıp, öttiler. (TEL, s. 106) "Günler, aylar, yıllar göz açıp kapar gibi geçtiler."; Birden közim aşkanday, şolpan tuvganıñ kördim. (TEL, s. 170) "Birden gözümü açtığım gibi, Çolpan yıldızının doğduğunu gördüm."

83. Degen

Yapısı:

Degen "için, -e ait, hakkındaki". Tatar, Kazak ve Kırgız Türkçesinde yönelme hâlimden sonra edat göreviyle kullanılmaktadır. Bu edat de- "demek" fiilinin sıfat-fiil -gen eki almış (< de-gen) biçimidir³¹¹. Tat. digen, Kaz. degen.

Kullanımı:

a. İsmın Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Çeçerge digen boday orlıgım peshép citmi tordı. (XNM, s. 65) "Saçmak için buğday tohumum olgunlaşmadı."; Kerzin tulu-Enkeylerge digen bülegém. (TTAS-I, s. 308) "Sepet dolu, annemler için hediyem."; Yarlılarga digen bér kélet ikmek bar elé anda. (TTAS-I, s. 308) "Yoksullar için bir kiler ekmek var şimdi orada."

³¹¹A. M. Appayev-A.M. Bayramkulov-A. Y. Boziyev-A. X. Sottayev, age., s. 233

Kaz. Orıs mektebine **degen** qatınas osınday bolğanda balaları men nemerelerin orıs mektebine oquwına ruxsat etken atamız aqsaqaldar men ruw basılarınıñ ayıptap, ajwalap aytqan sözderine uşırmağanda qaytsın. (MÄ, s. 27) "Rus mektebine ait ilgi böyle olunca, çocukları ile torunlarının Rus mektebinde okumasına izin veren dedemiz, aksakallar ile uruk başkanlarının ayıplayıcı ve alay edici sözlerine maruz kalmasın da ne yapısın."; İmam Maturidiy öz dâwiriniñ mädeniyet pen önerge **degen** tûsinigine say ömir sürdi. (Jel., s. 64) "İmam Maturidi kendi devrinin kültür ve sanatına ait bir anlayışla yaşamıştır."; Ulbosınğa **degen** sezimimdi äli özim de bayımdağan joqpın. (BKT, s. 200) "Ulbosın hakkındaki duygumu daha kendim de anlamış değilim."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Kaz. Beken birte-birte öziniñ oğan **degen** ökpesin de keşirdi. (BKT, s. 254) "Beken yavaş yavaş kendisinin ona ait kızgınlığını da affetti."

Kırg. Birok sizge **degen** menin mamilemde basañdatıp ce apırtıp ciberülüğö argasız bolguday eçtemem cok. (KA, s. 68) "Fakat benim sizinle ilgili duygularımda küçültülmeye veya abartılmaya gerek olacak hiçbir şey yok."

Görevi:

a. İlgı

Tat. Çeçerge **digen** boday orlıgım peshép citmi tordı. (XNM, s. 65) "Saçmak için buğday tohumum olgunlaşmadı."; Kerzin tulı-Enkeylerge **digen** büllegém. (TTAS-I, s. 308) "Sepet dolu, annemler için hediyem."; Yarlılarga **digen** bér kélet ikmek bar élé anda. (TTAS-I, s. 308) "Yoksullar için bir kiler ekmek var şimdi orada."

Kaz. İmam Maturidiy öz dâwiriniñ mädeniyet pen önerge **degen** tûsinigine say ömir sürdi. (Jel., s. 64) "İmam Maturidi kendi devrinin kültür ve sanatına ait bir anlayışla yaşamıştır."; Ulbosınğa **degen** sezimimdi äli özim de bayımdağan joqpın. (BKT, s. 200) "Ulbosın hakkındaki duygumu daha kendim de anlamış değilim."; Beken birte-birte öziniñ oğan **degen** ökpesin de keşirdi. (BKT, s. 254) "Beken yavaş yavaş kendisinin ona ait kızgınlığını da affetti."

Kırg. Birok sizge **degen** menin mamilemde basañdatıp ce apırtıp ciberülüğö argasız bolguday eçtemem cok. (KA, s. 68) "Fakat benim sizinle ilgili duygularımda küçültülmeye veya abartılmaya gerek olacak hiçbir şey yok."

84. Dep

Yapısı:

Dep "diye, için, uğruna, gibi". Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Kumuk, Nogay, Karaçay-Balkar ve Kırım Tatar Türkçelerinde yalnız hâlden, yönelme hâlinden ve çekimli fiillerden sonra gelerek edat görevinde kullanılır. Karakalpak ve Karay Türkçelerinde edat olarak kullanılmamaktadır. de- "demek, söylemek" fiiline zarf-fiil eki -p gelerek (< de-p) oluşmuştur. Bu edat, Karaçay-Balkar Türkçesinde Karaçay metinlerinde "deb", Balkar metinlerinde ise "dep" şeklinde görülür. Tat. dip, Kaz. dep, Kırg. dep, Baş., tip, Kum. dep, Nog. dep, Kar.-Bal. deb/dep, Kır. Tat. dep.

Kullanımı:

Yalnız Hâlden Sonra Kullanımı:

a. İsmi'nin Yalnız Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Raziye **dip** min ülerge xezér tordım. (TTAS-I, s. 308) "Raziye için ben ölmeye hazırlandım."; "Beyétler" cıyıntığında "Yalçılar xelé" digen eser de beyét **dip** iseplene. (XA, s. 67) ""Beyitler" divanında "Irgatların Hali" adlı eser de beyit olarak kabul ediliyor."; "Şaxterlar beyété"n şundıy eserlernéñ bér ünégé **dip** kararga mömkin. (XA, s. 69) ""Madenci Beyiti"ni böyle eserlerin bir örneği gibi görmek mümkündür."

Kaz. Jaqıp öldi. Odan bir juma keyin, jıǵılǵanıñ üstine judıñq **dep**, Muqaşım öldi. (MÄ, s. 193) "Jakıp öldü. Ondan bir hafta sonra, düşenin üzerine bir yumruk gibi, Mukaşım da öldü."

Kırg. Uşul küçüktör **dep**, döbötü eköo buytka-buygaal koyboy tintip cürüp... (KA, s. 10) "Bu yavrular için, erkeğiyle ikisi köşe bucak bırakmadan araştırmış..."

Nog. Nege dese ol benim nagaşakamdı öziniñ nagaşakası **dep** sanaytagan edi. (TEL, s. 104) "Çünkü o, benim amcamı kendi amcası gibi kabul ederdi."

Kar.-Bal. Ertte, uzaq çaqlada, emegenle, nartla **dep** bolǵandıla. (MKXPÇ, s. 47) "Eskiden , çok önceleri devler, Nartlar gibi olurlarmış."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Yalnız Hâlinden Sonra Kullanımı

Kırg. Aziyanın bu kargış tiygen talaasına calañ oşo **dep** kayrılıp ekinçi colu kelbedibi. (KA, s. 60) "Asya'nın bu lanet olası bozkırına yalnız onun için döñüp ikinci kez gelmemiş miydi?"

b.2. Soru Zamirinin Yalnız Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Nerse **dip** indé yuk xıyal artıñnan çaba ul? (TTAS-I, s. 308) "O, ne diye şimdi boş hayal ardından koşuyor?"

Kırg. Emne **dep** keldiñ? (KS-I, s. 301) "Ne için geldin?"

c. İsim-fiilin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Dimçé, işekné satarga **dip**, kirtege beylep kuygan. (XNM, s. 86) "Simsar eşeği satmak için, ağaca bağlamış."; Sabının bér çitke kuyıp, üzé kér çaykarga **dip** éçkerek kergen. (XNM, s. 126) "Sabununu bir köşeye koyup, kendisi çamaşır yıkamak için biraz daha içeri girmiş."; Bérkönné Xuca Nasrétdin koyınırga **dip** tirén suga kergen. (XNM, s. 142) "Bir gün Nasrettin Hoca yıkanmak amacıyla derin bir suya girmiş."

Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı:

a. İsmi Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. İñ eybetén géne saylap un pot boday orlıgın kışka **dip** çokırğa kümép kuygan idém. (XNM, s. 25) "Yalnız en iyisini seçip on pot buğday tohumunu kış için çukura gömüp koymuştum."; Şulay, eşke kéréşewéme atna-kön ütmeğendér, köndézzgé aşka **dip** öyge kaytsam, ni kürim, timér karavatımda bér yégét yoklap yata. (TE, s. 122) "Böyle, işe gireli hafta dolmamıştır, öğle yemeği için eve döndüğümde ne göreyim, demir karyolamda bir genç uyuyor."; Çıltırap akkan çişmege suga **dip** kilgen idém. (TTAS-I, s. 308) "Şırıldayıp akan çeşmeye su için gelmişim."

Kaz. Sommen bıyıl qısqa **dep** ezirlengen şöp tegis fermağa cıynalıp biter ermes. (BKT, s. 254) "Onun için de, bu yılki kış için hazırlanan ot bütünüyle çiftliğe toplanıp bitecek gibi değil."

Kar.-Bal. Xaparnı cigiti qart Batırbiy, kesi keregine **dep** vagondan tüşedi da, eşelondan qalıp qaladı. (MT, s. 66) "Hikâyenin kahramanı yaşlı Batırbiy, kendi ihtiyacı için vagondan iner ve katardan geri kalır."

Kır.-Tat. ... Köyni yangırtaraq Otar vaqufına doğru yola çıqqanda köyniñ qalavları, kültöbeleri, seyirge **dep** çıqqan kızlar, kelinçeklernen tola. (ETM, s. 75) "... Köyü yankılatarak Otar Vakfı'na doğru yola çıktığında köyün bahçe duvarları, kül yığınları, seyretmek için çıkan kızlarla, gelinlerle dolar."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Siña **dip** aş kaldırgan idém. (TTAS-I, s. 308) "Senin için yemek ayırmıştım."

Kum. -Yoldaşlıqğa seni de alıp getmege süyemen, sağa **dep** hazir etgen azığım da var -dep. (KYX, s. 13) "'-Seni de arkadaş olarak alıp götürmek istiyorum, senin için hazırladığım azığım da var" demiş."

Nog. Men saga **dep** bir semiz yıldıdı soyarman. (TEL, s. 181) "Ben senin için semiz bir atı keserim."

c. İsim-filin Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Kum. Biz öltürmege **dep** tutup zindanğa salğan on adam bar. (KYX, s. 89) "Bizim öldürmek için tutup zindana attığımız on adam var."

Nog. Nagaşakam man Ayşat-aptay maga, uraklarımı etpege **dep**, bir peşlerin yarastırıp berdiler. (TEL, s. 104) "Amcam ile Ayşat abla derslerimi yapayım diye, bir odalarını düzenleyip bana verdiler."

Kır. Tat. Müsafir oda aldına ava almağa **dep**, çıqqanda, odanıñ qarşısındaki, özleriniñ kelgen yoluñdan keleyatqan bir cayavnı körüp cuvurışqan Temirşa baynıñ baraqlarını seyir etip turdılar. (ETM, s. 76) "Misafir odasının önüne hava almak için çıktıklarında, odanın qarşısındaki, kendilerinin geldikleri yoldan gelen bir yayayı görüp koşuşan Temirşa Beyin itlerini seyretmeye koyuldular."

"dep" edatı bazı örneklerde çekimli fiillerden sonra gelerek edat görevinde kullanılmıştır. Bu kullanımla ilgili şu örnekler verilebilir:

Tat. Min cılıy **dip** cılamagız, cılıym küñélém tulganga. (XA, s. 54) "Ben ağlıyorum diye ağlamayın, ağlamam gönümün dolu oluşundandır."; Cil oçırıp kitmesén **dip** kişerge totıngan idém. (XNM, s. 102) "Yel uçurup götürmesin diye havuva tutunmuştum."; Min aña tizrek üssén **dip**, öydegélerden yeşérép kéne, apara éçértem, cay kilgen sayın ipi sınıkları kaptıram. (TG-II, s. 324) "Ben, ona, çabuk büyüstün diye evdekilerden gizlice un suyu içiriyorum, kolayımı buldukça ekme kırıntıları yediriyorum."

Kaz. Olar kino köreyin **dep** ketti. (BKT, s. 230) "Onlar sinema seyretmek için gittiler."

Kırg. Okuymun **dep** keldim. (KS-I, s. 301) "Okumak için geldim."

Baş. Aşlıqtı yél osorop bötörmehén **tıp**, Veli tağaraqtıñ sitteréne tar ğına taqta qaZaqlap quyZı. (BT, s. 159) "Veli, tahılı yel uçurup götürmesin diye teknenin kenarlarına dar bir tahta çaktı."

Kar.-Bal. Aytıxanıñ eşitib, sözlerin etgenge körmesinle, cawlab, dert tutmasınla, öçügüb, malımı çarpıtmasınla **deb**, zararlı canıwarlanı atların aytırğa da ırıslanğandı. (KXEBC, s. 13) "Söylediğimi işitip, onlardan söz ettiğimi görmesinler, öfkelenip kin tutmasınlar, musallat olup hayvanlarıma zarar vermesinler diye zararlı hayvanların adlarını söylemekten çekinmişlerdir."

Görevi:

a. Sebep

Tat. Cil oçırıp kitmesén **dip** kişerge totıngan idém. (XNM, s. 102) "Yel uçurup götürmesin diye havuva tutunmuştum."; Yaman tılmaçlık, ilçélék kıldı **dip**, tatar Tefkilevné şélteledé. (TG-II, s. 324) "Kötü tercümanlık, elçilik yaptığı için Tatar Tefkilev'i azarladı."; Bézde avır yaralılarga da urın citmi **dip** kaytarıp cibergenner. (TG-II, s. 324) "Bizde ağır yaralıları da yer yetmediği için geri göndermişler."

Kaz. Sonimen bıyıl qısqa **dep** ezirlengen şöp tegis fermağa cıynalıp biter ermes. (BKT, s. 254) "Onun için de, bu yılki kış için hazırlanan ot bütünüyle çiftliğe toplanıp bitecek gibi değil."

Kırg. Uşul küçüktör **dep**, döbötü eköö buytka-buygaal koyboy tintip cürüp... (KA, s. 10) "Bu yavrular için, erkeğiyle ikisi köşe bucak bırakmadan araştırmış..."; Emne **dep** keldiñ? (KS-I, s. 301) "Ne için geldin?"

Baş. Aşlıqtı yél osorop bötörmehén **tıp**, Veli tağaraqtıñ sitteréne tar ğına taqta qazaqlap quyzı. (BT, s. 159) "Veli, tahılı yel uçurup götürmesin diye teknenin kenarlarına dar bir tahta çaktı."

Kar.-Bal. Xaparnı cigiti qart Batırbiy, kesi keregine **dep** vagondan tüşedi da, eşelondan qalıp qaladı. (MT, s. 66) "Hikâyenin kahramanı yaşlı Batırbiy, kendi ihtiyacı için vagondan iner ve kardan geri kalır."

b. Amaç

Tat. Xuca östelge ikmek kitérép kuygan da, üzé aş alıp kéréрге **dıp** ikénçé bülmege çıgıp kitken (XNM, s. 72) "Hoca masaya ekmek getirip koymuş da, kendisi yemek alıp getirmek için diğer odaya çıkıp gitmiş."; Min sizge şularnı eytérge **dıp** kilgen idém. (XNM, s. 118) "Ben size şunları söylemek için gelmişim."; Sömbélné ézlerge **dıp**, kultbudkadan çıgıp kitté. (TG-II, s. 324) "Sümbül'ü aramak için kulübeden çıkıp gitti."

Kaz. Olar kino köreyin **dep** ketti. (BKT, s. 230) "Onlar sinema seyretmek için gittiler."

Kırg. Okuymun **dep** keldim. (KS-I, s. 301) "Okumak için geldim."

Kum. Biz öltürmege **dep** tutup zindanğa salğan on adam bar. (KYX, s. 89) "Bizim öldürmek için tutup zindana attığımız on adam var."

Nog. Nagaşakam man Ayşat-aptey maga, uraklarımdı etpege **dep**, bir peşlerin yarastırıp berdiler. (TEL, s. 104) "Amcam ile Ayşat abla derslerimi yapayım diye, bir odalarını düzenleyip bana verdiler."

Kar.-Bal. Aytخانımı eşitib, sözlerin etgenge körmesinle, cawlab, dert tutmasınla, öçügüb, malımı çarpıtmasınla **deb**, zararlı canıwarlanı atların aytırğa da ırıslanğandı. (KXEBC, s. 13) "Söylediğimi işitip, onlardan söz ettiğimi görmesinler, öfkelenip kin tutmasınlar, musallat olup hayvanlarıma zarar vermesinler diye zararlı hayvanların adlarını söylemekten çekinmişlerdir."

Kır.-Tat. ... Köyni yangırtaraq Otar vaqufına doğru yola çıqqanda köyniñ qalavları, kültöbeleri, seyirge **dep** çıqqan kızlar, kelinçeklernen tola. (ETM, s. 75) "... Köyü yankılatarak Otar Vakfı'na doğru yola çıktığında köyün bahçe duvarları, kül yığınları, seyretmek için çıkan kızlarla, gelinlerle dolar."; Müsafir oda aldına ava almağa **dep**, çıqqanda, odanıñ qarşısındaki, özleriniñ kelgen yoluñdan keleyatqan bir cayavnı körip cuvurışqan Temirşa baynıñ baraqlarını seyir etip turdılar. (ETM, s. 76) "Misafir

odasının önüne hava almak için çıktıklarında, odanın karşısındaki, kendilerinin geldikleri yoldan gelen bir yayayı görüp koşuşan Temirşa Beyin itlerini seyretmeye koyuldular."

c. İlgı

Tat. Raziye **dip** min ülerge xezér tordım. (TTAS-I, s. 308) "Raziye için ben ölmeye hazırlandım."; Siña **dip** aş kaldırgan idém. (TTAS-I, s. 308) "Senin için yemek ayırmıştım."

Kırg. Aziyanın bu kargış tiygen talaasına calañ ošo **dep** kayrılıp ekinçi colu kelbedibi. (KA, s. 60) "Asya'nın bu lanet olası bozkırına yalnız onun için dönüp ikinci kez gelmemiş miydi?"

Kum. -Yoldaşlıqğa seni de alıp getmege süyemen, sağa **dep** hazir etgen azığım da var -dep. (KYX, s. 13) ""-Seni de arkadaş olarak alıp götürmek istiyorum, senin için hazırladığım azığım da var" demiş."

Nog. Men saga **dep** bir semiz yıldı soyarman. (TEL, s. 181) "Ben senin için semiz bir atı keserim."

d. Benzerlik

Tat. Şuña küre béz "Yalçılar xelé"n xalık cırı ürnegé dip eyte alabız. (XA, s. 67) "Buna göre biz "Irgatların Hali"ni halk şarkısı örneği diye söyleyebiliriz."; "Beyétler" cıyıntığında "Yalçılar xelé" digen eser de beyét **dip** iseplene. (XA, s. 67) ""Beyitler" divanında "Irgatların Hali" adlı eser de beyit olarak kabul ediliyor."; "Şaxterlar beyét"n şundıy eserlernéñ bér ürnegé **dip** kararga mömkin. (XA, s. 69) ""Madenci Beyiti"ni böyle eserlerin bir örneği gibi görmek mümkündür."

Kaz. Jaqıp öldi. Odan bir juma keyin, jıǵılǵanıñ üstine judırıq **dep**, Muqaşım öldi. (MÄ, s. 193) "Jakıp öldü. Ondan bir hafta sonra, düşenin üzerine bir yumruk gibi, Mukaşım da öldü."

Nog. Nege dese ol benim nagaşakamdı öziniñ nagaşakası **dep** sanaytagan edi. (TEL, s. 104) "Çünkü o, benim amcamı kendi amcası gibi kabul ederdi."

Kar.-Bal. Ertte, uzaq çaqlada, emegenle, nartla **dep** bolǵandıla. (MKXPÇ, s. 47) "Eskiden , çok önceleri devler, Nartlar gibi olurlarmış."

85. Deri

Yapısı:

Deri "-e kadar". Kırgız, Nogay, Karaçay-Balkar ve Karay Türkçelerinde yönelme hâlimden sonra kullanılan bir edattır. Bu lehçeler içinde en yaygın kullanımı Karaçay-Balkar Türkçesinde görülür. Karaçay-Balkar Türkçesinde bu edatın "deri"nin yanı sıra,

"deriçi", "deriçin" gibi varyantları da görülür³¹². Bu edatın ilk şekli tegürü/tegrü'dür. Konu ile ilgili görüş bildirenler bu edatın teg- "değmek, erişmek, ulaşmak" fiilinin ettirgen çatılı zarf-fiil biçimi olduğunu (< teg-ür-ü) söylerler³¹³. Mustafa Öner ise bu görüşlerden farklı olarak Karaçay-Balkar Türkçesindeki deri ve Karay Türkçesindeki dieria şeklinde görülen edatların Eski Türkçe teg edatına -rü yön gösterme eki gelerek (teg+rü > deri/deria) oluştuğunu, Karaçay-Balkar Türkçesindeki deriçi biçiminin de tegrü'nün üzerine eşitlik eki -çe gelerek oluştuğunu (teg+rü+çe > teri-çe > teriçi > deriçi) ifade eder³¹⁴. Kırg. deyre, Nog. deri, Kar.-Bal. deri/deriçi/deriçin, Kar. dieria.

Kullanımı:

a. İsmın Yönelme Hâlınden Sonra Kullanımı

Kırg. Tünlü saat üçkö **deyre** iştep olturdum. (KTŞB, s. 280) "Dün saat üçe kadar çalıştım."; Bugün-erteñ köçöblüz dep turabız, bala-çaka, mal canıbiz menen küzgö **deyre** caylooga çıkıp ketken catabız. (KA, s. 524) "Bugün yarın göçeceğiz diye bekliyoruz. Çoluk çocukla, malımız canımızla güze kadar yaylada kalacağız."; Çatırlardı, buyum-terimderdi maşinege salıp alıp, col cetken cerge **deyre** alparıp andan arı ilgerkiçe-atababanın kıla kelgen işi-cüktü atkölökkö artıp cönöp bermey saltka aylangan. (KA, s. 524) "Çadırları, her türlü eşyayı arabaya yükleyip, yolun gittiği yere kadar götürüp, oradan öteye eski zamanlardaki gibi-ataların yaptığı iş-yüktü ylık hayvanlarına yükleyerek taşımak âdet olmuştu."

Nog. Sosı orında ol yaşavınıñ soñına **deri** (1937 yılga deri) islegen. (YY, s. 70) "O, orada hayatının sonuna kadar (1937 yılına kadar) çalışmış."; Keşke **deri** bir zat ta türlenmedi. (YY, s. 155) "Akşama kadar hiçbir şey de değişmedi."; Bu künge **deri** biz yılağan bolsak, bu künnen arbatın sosılar yılarlar. (YY, s. 175) "Bu güne kadar biz ağladıysak, bu gündən itibaren onlar ağlar."

Kar.-Bal. Alğa emegen sermep köttürtip, cerge urğandı da, tobuqlarına **deri** cerge batırğandı. (MKXPÇ, s. 104) "Önce devi tutup kaldırarak yere vurmuş ve dizlerine kadar toprağa batırmıştı."; Tavcan çabıb, oramnı ayağına **deriçi** ızından qaradı. (KMTG, s. 240) "Tavcan koşup, sokağın sonuna kadar arkasından baktı."; Ösümleni caşıl kiyimleri köbge **deriçin** teşilmey turadıla. (KMTG, s. 240) "Yetişkinlerin yeşil elbiseleri uzun vakte kadar yırtılmadan kalır."

Kar. Üvgia **dieria** anı kiel'tirdim. (MKÜ, s. 109) "Onu, eve kadar getirdim."; Avalğı vaxtlarda, -tabutnu set' üsniu koyar edliar da kiuçliu er kişiliar kollarında yayav zieriatkia **dieria** el'tir edliar. (KYY-2, s. 110) "Önceki zamanlarda, güçlü erkekler tabutu

³¹²A. M. Appayev-A.M. Bayramkulov-A. Y. Boziyev-A. X. Sottayev, *age.*, s. 240

³¹³Jean Dery, *age.*, s. 589; Zeynep Korkmaz, *age.*, s. 65; K. Grönbech, *age.*, s. 38; Suzan Duran, *agm.*, s. 35; János Eckmann, *Çağatayca El Kitabı* (Çev. Günay Karaağaç), İ. Ü. Ed. Fak. Yay., İstanbul 1988, s. 93

³¹⁴Mustafa Öner, *agm.*, s. 17

tahtanın üzerine koyarlar ve elleri üzerinde yaya olarak mezarlığa kadar götürülürlerdi."; Bu vaxtka **dieria** mien kişidian dia kolmadım. (GKY, s. 320) "Ben bu zamana kadar hiç kimseden bir şey istemedim."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Bizge **deri** kelgenle partıyanı, pravitelstvonu tamadalarından kişiye da tübeyalmay qaytxandıla. (OC, s. 263) "Bize kadar gelenler partinin, hükümetin yetkililerinden bir kişiye bile rastlayamadan dönmüşlerdi."

Kar. Ni anar **dieria**, ni andan sortun yogedi tienshi anar yaxşılığında da comartlığında. (GKY, s. 320) "Ne ona kadar, ne de ondan sonra, onun iyiliğine ve cömertliğine denk bir kimse yoktu."

b.2. İşaret Zamirinin Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Kırg. Aga **deyre** aytayın degen akılımdı ukkula. (KTG, s. 342) "O zamana kadar söyleyeyim dediğim fikrimi anla."

c. İsim-fiilin Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Kırg. Soyuzdan çıgaruuga **deyre** (KS-I, s. 307) "Birlikten çıkarmaya kadar".

d. Sıfat-fiilin Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Kırg. Azırınça Cer Kündü aylanın çaşap turu deyli, a bu aylampa akır zaman bolgongo **deyre** ele uşul kalbınan cazbay aylana berebi? (KA, s. 110) "Şimdiye kadar yer, Güneşin etrafını dönüyordu diyelim, peki bu girdap kıyamete kadar bu şekilde ayrılmadan dönecek mi?"; Egin bışkanga **deyre** men cayloodo boldum. (TDS, s. 413) "Ekin olgunlaşana kadar ben yaylada kaldım."

Kar.-Bal. Tañ alasında sadaqnı ilişanın köz tutxandan başlap, ingirde köz tutmağança **deriçi** atarla. (MKXPÇ, s. 122) "Şafak kızılığında gözün görmeye başladığı andan itibaren, akşam göz görmeyene kadar hedefe ok atarlar."; Keterge **deri** alqın zaman bolğanı sebebi Arturğa qabarıq alırğa izley cayıldı. (OC, s. 245) "Gideceği güne kadar, henüz zaman olduğu için Artur'a yiyecek almak için aramaya çıktı."

e. Zarf-fiilin Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Nog. Onnan soñ suv kaynağışa **deri** un iylemege kerek edi. (TEL, s. 43) "Ondan sonra su kaynayıncaya kadar, unu yağurmak gerek idi."

Kar.-Bal. Caşnı xalı osal edi. Anı sebepli, tañ atxınçınğa **deri** sawsuznu qatından taymay tururğa tüşdü. (MT, s. 45) "Çocuğun durumu kötüydü. Onun için tan atıncaya kadar hastanın yanında devamlı beklemek gerekti."; Erikginçi **deri** anı bla da barğandı.

(MKXPÇ, s. 113) "Usanincaya kadar onunla gitmiş."; Ol begimde, qazawat boşalğınçınğa **deri** köçürüledile dep ayıladı. (OC, s. 265) "O kararda, savaş bitinceye kadar göç ettiriliyorlar diye söyleniyordu."

Görevi:

a. Sınırlama

Yer, mesafe sınırlaması yapar.

Kırg. Ak-Suu, Kara-Balta stantsiyasına **deyre** barıp catıştı. (KTG, s. 341) "Ak Suu, Kara Balta istasyonuna kadar gidiyorlardı."; Türk cazuusu Orhon (Mongolstandın aymagında) özönön tartıp, Dunayga **deyre** taralgan. (KTŞB, s. 280) "Türk yazısı Orhun (Moğolistan'ın içinde) nehrinden başlayıp, Tuna'ya kadar yayılmıştır."; İlgeri (kün çığıšta) Kadırgan cıška **deyre**, artka (batışka) Temir-kapkaga çeyin kondurgan. (KTŞB, s. 280) "Doğuda Kadırgan Ormanına kadar, batıda Demir Kapı'ya kadar kondurmuş."

Nog. Ekinşisi oñ kulağınnan sol köziniñ kabagına **deri** sozılğan. (YY, s. 115) "İkincisi sağ kulağından sol gözünün kapağına kadar uzanmış."

Kar.-Bal. Orta ömürlede çaşağan Alaniyanı ceri bılaydan Kaspiy tengizge **deri** cetgendi. (OC, s. 41) "Orta asırlarda yaşayan Alanların toprakları buradan Hazar denizine kadar ulaşmıştır."; Ekinçi Örtüzmek sermep alıp urğandı da, emegeni beline **deri** cerge batırğandı. (MKXPÇ, s. 104) "İkinci olarak Örtüzmek kaldırıp yere vurmuş ve dev beline kadar toprağa batırmıştı."; Emegenni boynuna **deri** cerge suqğandı. (MKXPÇ, s. 104) "Devi boynuna kadar yere sokmuştu."

Kar. Kiopriugia **dieria** yetip, ullan bioliak iştırnat. (MKÜ, s. 71) "Köprüye kadar ulaşip, büyük sürü halinde toplanırlar."; Suvlarının tierianligi kırk bieş mieterğa **dieria** yetiat'. (MKÜ, s. 86) "Sularının derinliği kırk beş metreye kadar iner."; Bundan şahağa **dieria** yırax tiuviul. (MKÜ, s. 96) "Buradan şehre kadar uzak değil."

b. Zaman sınırlaması

Kırg. Yanvarga **deyre** koylor cayıtta bağıldı. (KTŞB, s. 280) "Ocağa kadar koyunlara otlakta bakıldı."; Saat birge **deyre** oturduk. (KTG, s. 342) "Saat bire kadar oturduk."; Emne kıların bilbey karbalastap, çatırdı kayerde tikse bolorun, kaysı otundu kayerden cıynaş kerektigin ayıp bapıldap, ar kimisinin kolun kısa-kısa karmap, köpkö **deyre** silkildetip catıp koštoşup, calpalañdap ciberdi. (KA, s. 362) "Ne yapacağını bilmeden telaşla, çadırı nereye dikeceklerini, odunu nereden toplamaları gerektiğini homurdanıp söyleyerek, hepsinin elini sıkı sıkı tutarak, uzun zaman sallayıp, vedalaşıp güzel sözler söyledi."

Nog. Xalk tañ atar-atpastan baslap karaña keşke **deri** basların kötermey allaga sıyınıp, kara terleri şıgıp kullık etkenler. (YY, s. 84) "Halk tan atar atmaz başlayıp, akşam karanlığına kadar başlarını kaldırmadan Allah'a sığınıp, terlerini akıtarak

çalışmıştır."; Sölege **deri** ol bärine karap, ündemey turgan. (TEL, s. 163) "O, şimdiye kadar hepsine bakarak, seslenmeden durmuş."; Üylege **deri** olar suvga yardan şorsıp tüşip, kömilip suv bəpiydey Kobannan şıkpay yüzgenler. (GNY, s. 277) "Onlar öğleye kadar yardan suya atlayıp, dalıp ördek gibi Koban'dan çıkmadan yüzmişler."

Kar.-Bal. Başında sağınılğan kitablarğa tüşe kelgen keseklerden sora Qaraçaynı el bergen comakları, aslam cıyılıp, busağatqa **deri** kesleri ençi kitab bolmağandıla. (KXEBC, s. 4) "Yukarıda belirtilen kitaplara alınan bölümlerden başka, Karaçay bilmeceleeri, bol miktarda toplanarak, bugüne kadar ayrı bir kitap olarak basılmamıştır."; Beş cılğa **deriçi** xıçawman ayında anā aq erkek at soyup, obasını qatında ot etip, aşağandıla. (MKXPÇ, s. 45) "Beş yıla kadar mayıs ayında ona bir ak erkek at kesip, obasının yanında ateş yakarak yerleşmiş."; Da, endige **deri** nartlardan qalğan temir toqmaqı körmeymi turğansız? (MKXPÇ, s. 83) "Peki, şimdiye kadar Nartlardan kalan demir tokmağı görmemiş misiniz?"

Kar. Da uçuna **dieria** Bu Dunyalıx tirliknin; bunyatında tiennin katlanğan yugiani bıla kaldırıldım. (KYY-1, s. 128) "Bu dünya hayatının sonuna kadar, bünyemin katlanacağı yük ile bırakıldım."; Bu vaxtka **dieria** mien kişidian dia kolmadım. (GKY, s. 320) "Ben bu zamana kadar hiç kimseden bir şey istemedim."; Ni anar **dieria**, ni andan sortun yogedi tiensı anar yaxşılığında da comartlığında. (GKY, s. 320) "Ne ona kadar, ne de ondan sonra, onun iyiliğine ve cömertliğine denk bir kimse yoktu."

c. Pekiştirme

Kırg. Otun-suusuna **deyre** kolxoz mildettüti. (KTG, s. 342) "Oyununa, suyuna kadar kolhoz sorumlu."; Çoñdordon baştap baldarga **deyre** (KS-I, s. 307) "Büyüklerden tut da çocuklara kadar".

Nog. Özi basınnan ayagina **deri** şılıbır suv bolgan. (YY, s. 94) "Kendisi baştan ayağa kadar su gibi olmuştu."

Kar.-Bal. ... uwaq culduzlardan ullan Ayğa, Künnge **deri** barı esge alınığandıla. (KXEBC, s. 18) "... küçük yıldızlardan büyük Ay'a, Güneş'e kadar hepsi ele alınmıştır."; ... canı bolmağan zatlada da kökden-cerden tebreb, çöbge-salamğa **deri** xar bir zatqa, gitçe-ullan demey, comaq qurağandı. (KXEBC, s. 18) "... cansız varlıklardan da gökten, yerden tutup, çöpe, samana kadar büyük küçük her şeye bilmece söylenmiştir."; Atasını mazallı üyünden bir congurçxa da qalmağandı, tüb taşlarına **deri** çağılğandı. (OC, s. 247) "Babasının koca evinden bir ağaç parçası bile kalmamıştı, temel taşlarına kadar dağılmıştı."

Kar. Bar xıyarnı birgia **dieria** işırdı. (MKÜ, s. 109) "O, bütün salatalıkları, son tanesine kadar, topladı."

86. Devamında

Yapısı:

Devamında "boyunca, süresince, içinde, devamında". Tatar, Karakalpak ve Kırım Tatar Türkçelerinde yalın halden sonra edat göreviyle kullanılmaktadır. Arapça "devam" kelimesi, 3. teklik şahıs eki ve bulunma hâli ekinin birleşmesinden (devam+ı+n+da) oluşmuştur. Tat. devamında, Kkp. dawamında, Kır. Tat. devamında.

Kullanımı:

a. İsmi Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Gasırlar **devamında** şiiri tecrübe toplama kilgen xalık kışınêñ yörek yarasına katı kağılırğa yaramaganlıqmı yaxşı anlıy. (XA, s. 110) "Yüzyıllar boyunca şiirsel tecrübe toplama gelen halk, kişinin yürek yarasını fazla deşmenin hoş olmadığını iyi anlıyor."; İñ élék bu beyétlernêñ gasırlar **devamında** kamilleşe kilgen hem totıklı bér forma alğan kompozitsiyesénde küréne. (XA, s. 126) "En önce bu beyitlerin yüzyıllar devamında olgunlaşan ve sağlam bir şekil alan kompozisyonunda görünüyor."; Sugış **devamında** dürt mertebe yaralangan ul. (TTAS-I, s. 317) "O, savaşı süresince dört kez yaralanmış."

Kkp. "Qırıq qız" dâstanınıñ xâzirgi qolımızda bar variantınıñ tiyqarğı syujeti XIII-XVIII äsirlər **dawamında** payda bolğan bolıwı kerek. (KK, s. 13) "'Kırk Kız" destanının günümüzdeki mevcut varyantının 13.-17. yüzyıllar içinde teşekkül etmiş olması gerekir."; "Qırıq qız" dâstanı bir äsirdiñ ädebi döretpesi emes, al bir neşe äsir **dawamında** saqlanıp kelgen. (KK, s. 15) "'Kırk Kız" destanı bir yüzyılın edebi eseri değıldir, o bir kaç asır boyunca koruna gelmiştir."

Kır. Tat. Diniy-mistik, skolastik edebiyat, asırlar **devamında** akim sınıflarğa xızmet etken ruxaniylerniñ xalqı öz istegenleri kibi "terbiye etüv" işinde, olarnıñ başlarını aylandıruvda keskin bir edebiy silâ vazifesini körüp keldi. (ETM, s. 7) "Dini-mistik, skolastik edebiyat, yüzyıllar boyunca hakim sınıflara hizmet eden din adamlarının halkı kendi istedikleri gibi "terbiye etme" işinde, onların başlarını döndürmede keskin bir edebî silah göreviyle kullanıla geldi."; Bir kaç ay **devamında** Osman Aqçoraqlı Kiev ve Xarkov universitetlerinde, Ukraina İlimler akademiyasınıñ şarkşinaslık institutında lektsiyalar oqudı. (ETM, s. 14) "Birkaç ay boyunca Osman Aqçoraklı Kiyev ve Harkov universitetlerinde, Ukrayna İlimler Akademisinin Şarkşinaslık Enstitüsünde konferanslar verdi."; Bu sefer o, Qırırmda, bir yaqqa ketmeden sekiz ay **devamında**, yani 1936 senesi mayıs 26-ğa qadar yaşadı. (ETM, s. 120) "O, bu kez Kırım'da, bir yere gitmeden sekiz ay boyunca, yani 1936 yılının 26 Mayıs'ına kadar yaşadı."

Görevi:

a. Zaman Miktarı

Zaman ilgisi taşıyan isimlerden sonra kullanılır ve zaman miktarı belirtir.

Tat. Gasırlar **devamında** şigri tecrube tuplap kilgen xalık kəşənéñ yörek yarasına katı kağılırğa yaramaganlıknı yaxşı anlıy. (XA, s. 110) "Yüzyıllar boyunca şiirsel tecrübe toplaya gelen halk, kişinin yürek yarasını fazla deşmenin hoş olmadığını iyi anlıyor."; İñ élék bu beyétlernéñ gasırlar **devamında** kamilleşe kilgen hem totıklı bér forma alğan kompozitsiyesénde küréne. (XA, s. 126) "En önce bu beyitlerin yüzyıllar devamında olgunlaşan ve sağlam bir şekil alan kompozisyonunda görünüyor."; Sugış **devamında** dürt mertebe yaralangan ul. (TTAS-I, s. 317) "O, savaş süresince dört kez yaralanmış."

Kkp. "Qırıq qız" dāstanınıñ xāzirgi qolımızda bar variantınıñ tiyqarǵı syujeti XIII-XVIII āsırlar **dawamında** payda bolǵan bolıwı kerek. (KK, s. 13) "'Kırk Kız" destanının günümüzdeki mevcut varyantının 13.-17. yüzyıllar içinde teşekkül etmiş olması gerekir."; "Qırıq qız" dāstanı bir āsirdiñ ādebi dōretpesi emes, al bir neşe āsir **dawamında** saqlanıp kelgen. (KK, s. 15) "'Kırk Kız" destanı bir yüzyılın edebi eseri deǵildir, o bir kaç asır boyunca koruna gelmiştir."

Kır. Tat. Diniy-mistik, sxolastik edebiyat, asırlar **devamında** akim sınıflarǵa xızmet etken ruxaniylerniñ xalqnı öz istegenleri kibi "terbiye etüv" işinde, olarnıñ başlarını aylandıruvda keskin bir edebiy silâ vazifesini körip keldi. (ETM, s. 7) "Dinî-mistik, skolastik edebiyat, yüzyıllar boyunca hakim sınıflara hizmet eden din adamlarının halkı kendi istedikleri gibi "terbiye etme" işinde, onların başlarını döndürmede keskin bir edebî silah göreviyle kullanıla geldi."; Bir qaç ay **devamında** Osman Aqçoraqlı Kiev ve Xarkov universitetlerinde, Ukraina İlimler akademiyasınıñ şarkşinaslık institutında lektsiyalar oqudı. (ETM, s. 14) "Birkaç ay boyunca Osman Aqçoraklı Kiyev ve Harkov üniversitelerinde, Ukrayna İlimler Akademisinin Şarkşinaslık Enstitüsünde konferanslar verdi."; Bu sefer o, Qırırda, bir yaqqa ketmeden sekiz ay **devamında**, yani 1936 senesi mayıs 26-ǵa qadar yaşadı. (ETM, s. 120) "O, bu kez Kırım'da, bir yere gitmeden sekiz ay boyunca, yani 1936 yılının 26 Mayıs'ına kadar yaşadı."

87. Deyin

Yapısı:

Deyin "-e kadar". Kazak, Kırgız, Karakalpak, Nogay ve Karay Türkçelerinde yönelme hâlimden sonra kullanılan bir edattır. Kırgız Türkçesinde "deyin" edatının kullanımı seyrek görülür. Bu edatın yerini aynı anlam ve görevle kullanılan "çeyin" edatı alır³¹⁵. (bk. çeyin edatı). Karay Türkçesinde ise bu edatın "dieyin, deyin ve degin" olmak üzere üç şekli görülmektedir. Fakat bugün yaygın olan şekli "dieyin"dir. Deyin edatının

³¹⁵B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), age., s. 341

kökünü üzerine başlıca iki farklı görüş bulunmaktadır. Bu konuda görüş bildirenlerin çoğu bu edatın tegi kısmının, teg- "değmek, ulaşmak, vasıl olmak" fiilinin zarf-fiil biçimi olduğunu sondaki -n ekinin ise vasıta hâl eki olduğunu (< teg-i+n) söylerler³¹⁶. Zeynep Korkmaz ve Oruzbayeva ise bu edatın teg- fiiline -in zarf-fiil eki gelerek (teg-in > deyin) oluştuğunu ifade ederler³¹⁷. Necmettin Hacıeminoğlu ise bu görüşe katılmaz ve Türkçede bir -n zarf-fiil ekinin varlığını kabul etmenin şimdilik mümkün olamayacağını belirtir³¹⁸. Kaz. deyin, Kırg. deyin, Kkp. deyin, Nog. deyim, Kar. dieyin, deyin, deyin.

Kullanımı:

a. İsmi Yönelme Hâliinden Sonra Kullanımı

Kaz. 1921 jılğa **deyin** Kaspiy işki su basseyni retinde qabıldanğan. (Jel., s. 6) "1921 yılına kadar Hazar, bir iç su havzası olarak değerlendirilmiştir."; On bir yaşına **deyin** awıl da ata-anasınıñ qasında oqup, erkin qıynalmay oquwğa maşıqtağan bala Muxtar... (MÄ, s. 13) "On bir yaşına kadar köyde anne babasının yanında okuyan ve etkin okuma alışkanlığı kazanan çocuk Muhtar..."; Kerek dese üylengen künge **deyin** bir-birimizdiñ qanday ekenimizdi bilgen de emespiz. (BKT, s. 248) "Gerek derse evlendiğimiz güne kadar birbirimizin nasıl olduğumuzu bilmiş de değiliz."

Kırg. Cazda egilgen egin küzgö **deyin** orulup, cıynalıp bütöt. (KTG, s. 341) "Baharda ekilen ekin güze kadar biçilip toplanır."; Kuş kuygandın çokularına **deyin** barıp da eki tordu çal. (KTG, s. 341) "Kuş yakaladığı tepelere kadar git ve iki tuzağı dağıt."

Kkp. Teñizdiñ qurığanına elege **deyin** muştay balada isenbeydi. (ADM, s. 4) "Gölün kuruyacağına şimdiye kadar küçük çocuklar da inanmazdı."; Biraq sizge tek erteñge **deyin** ğana orın bereyik. (ADM, s. 33) "Ama size yalnız yarına kadar yer verelim."; Köp waqıtqa **deyin** kütedi. (Kkp. T. G., s. 136) "Geç vakte kadar bekledi."

Nog. Abayım karaña namazdan yasığa **deyim** kırdı, yede fermada kullık etedi. (TEL, s. 79) "Annem akşam namazından yatsıya kadar tarlada ya da çiftlikte çalışırdı."; Eki ayğa **deyim** bir xabar da, teber de esitilmey turdu. (TEL, s. 86) "İki aya kadar bir haber maber işitilmedi."; Sonnan baslap tap bügünge **deyim** Nurgisidiñ köñilinde eki Mıtalap yasaydı. (NTG-2, s. 239) "Şu zamandan başlayıp bugüne kadar Nurgisi'nin gönlünde âdeta iki Mıtalap yaşıyor."

Kar. Da dağı kartlıxka **dieyin** da pırlıkka **dieyin** e Tienri kiemişmiagin mieni. (DMÇ, s. 77) "Ey Tanrım yaşlanana kadar ve ak saçlı olana kadar beni yok etme."; Qarındaş da dost maya sien bağılı/Ömiurgia **dieyin** sieninbia kuanamın. (ÇUT, s. 202)

³¹⁶W. Bang, *Köktürkçeden Osmanlıcaya* (Çev. Tahsin Aktaş), TDK Yay., Ankara 1996, s. 54, 56; Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, s. 95; Muharrem Ergin, *age.*, s. 237; Suzan Duran, *agm.*, s. 60; Mustafa Öner, *agm.*, s. 16

³¹⁷Zeynep Korkmaz, *age.*, s. 70; B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), *age.*, s. 341

³¹⁸Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, s. 31

"Benim için değerli olan kardeşim ve dostumsun, sonsuza kadar seninle sevineyim."; Arınmadın ğalige **deyin** murdarlığından. (KRPS, s. 411) "Şimdiye kadar pisliğinden arınmadın."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Kaz. Biraq buğan **deyin** Ewraziya dalasında ögiz şarwaşılığimen aynalısqan köşpendilerdiñ arbağa jegilgen attarğa minip ögiz asırawmen şuğıldanatın qul iyelenüwşi memleketterdi jawlap alğandıǵı tuwralı boljamdar negizsiz emes. (Jel., s. 60) "Fakat, buna kadar Avrasya bozkırlarında öküz yetiştiren göçebelerin atlı arabalara binip öküz yetiştirmeye uğraşıp diğger devletleri fethettiğine dair tahmini yersiz değıldir."

Kkp. Mine, soğan **deyin** qalayınşa ötkeriw mümkün? (HKT, s. 244) "İşte, şuna kadar nasıl hazırlamak mümkün?"

c. İsim-fiilin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Kaz. Tipti uçilişçe başşılıǵı osı bir oqıyğa tuwrasında äskeri ştabına tüsinikter jazuwğa **deyin** bardı. (TDS, s. 427) "Hatta okul yöneticileri bile bu bir olay hakkında askerî karargâha açıklamalar yazmaya kadar ileri gittiler."

Kkp. Bul mesele dâstannıñ basılıwına **deyin** de, basılğannan keyin de qaraqalpaq ädebiyatın izertlewşilerdi qızıqtırdı. (KK, s. 8) "Bu mesele, destanın basılmasına kadar da, basılmasından sonra da Karakalpak edebiyatı araştırmacılarının ilgisini çekti."

Kar. Kuyaş balkuvundan eniuviunia **dieyin**; maxtalğandır adı Tienrinin. (KYY-1, s. 87) "Güneşin doğuşundan batışına kadar, Tanrı'nın adı övülmüştür."

d. Sıfat-fiilin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Kaz. Moldağa uqsap atamız bizge tañ atqannan kün batqanğa **deyin** kitaptan bas alğızbaytın. (MÄ, s. 26) "Dedemiz molla gibi bize, tanın atmasından güneşin batmasına kadar, başımızı kitaptan kaldırtmıyordu."

Kkp. Bügin balalar qas qarayğanğa **deyin** üyelerine tarqaspay oynap jattı. (HKT, s. 244) "Çocuklar bugün hava kararana kadar evlerine dağılmadan oynadılar."

Kar. musansak yarık bolğanına **degin**... (KRPS, s. 411) "gün ağarıncaya kadar beklersek..."

e. Zarf-fiilin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Nog. Polktın baska bölükleri yılğadan ötip bitkenşege **deyim**, faşistlerdiñ köp sanlı küşleri men urısıp, olardıñ yolın buruvda boldı. (TEL, s. 154) "Alayın diğger bölükleri ırmaktan geçip bitinceye kadar, Almanların çok sayıdaki güçleriyle çarpışıp, onların yolunu çevirmek de oldu."; köriskenşe **deyim** (NOS, s. 99) "görüşünceye kadar".

Görevi:

a. Sınırlama

Yer, mesafe, ölçü, miktar sınırlaması yapar.

Kaz. Saydı toltırıp, qırmanğa jayıla baştağan su balalar üyiniñ irgesine **deyin** jılısıp kelip qalıptı. (TTSG, s. 132) "Dereyi doldurup, harmana yayılmaya başlayan su, çocuk yuvasının temeline kadar akarak gelmişti."; üyge **deyin** (KTS-1, s. 149) "eve kadar".; Biz mektepke **deyin** bardıq. (TDS, s. 407) "Biz okula kadar gittik."; Kendirdiñ japıraqtarı men tamırında 4 protsentten 7 protsentke **deyin** kauçuk boladı. (TDS, s. 407) "Kendirin yaprakları ile kökünde % 4'ten % 7'ye kadar kauçuk oluyor."

Kırg. Kuş kuygandın çokularına **deyin** barıp da eki tordu çal. (KTG, s. 341) "Kuş yakaladığı tepelere kadar git ve iki tuzağı dağıt."

Kkp. Ekinşi ret urğanda, bel-buwarına **deyin** örmelep keledi. (KM, s. 29) "İkinci kez vurduğunda, bel kuşağına kadar sürünlüp gelir."; Maşına, jerdin astın otız metr tereñlikke **deyin** qazadı. (Kkp. T. G., s. 136) "Makine, yerin altını otuz metre derinliğe kadar kazar."; 1955-jıllarğa **deyin** Aral teñizinen jılına 322, o tonnağa **deyin** jük tasılatuğın edi. (ADM, s. 107) "1955'li yıllara kadar Aral gölünden yılda 322 tona kadar yük taşıırdı."; Kinoteatrğa 500 ge **deyin** adam sıyadı. (TDS, s. 407) "Sinemaya beş yüze kadar adam sığıyor."

Nog. Volgadan İrtışka, Kaspiy men Aral teñizleriniñ yagalarından Kazan men Tyümenge **deyin** yayılğan "Nogay orda" 1399 yıl "Altın ordadan" şıkkın. (TY, s. 66) "Volga'dan İrtış'e, Hazar ile Aral gölünün kıyılarından, Kazan ile Tümen'e kadar yayılan Nogay Ordası, 1399 yılında Altın Orda'dan çıkmıştır."; Ayakşımız Yaxya stakanlardıñ beline **deyin** arakı kuyıp, yaslarga ıslattı. (GNY, s. 277) "Sakimiz Yahya kadehlerin yarısına kadar rakı doldurup, gençlere dağıttı."; Volga degen üyken suv, /Men kolımdı yuvğanman./Nemetslerdi Volgadan, /Berlinge **deyin** kuvğanman. (YY, s. 161) "Volga denen büyük suda ben elimi yıkamışım. Almanları Volga'dan Berlin'e kadar kovalamışım."

Kar. Suv kıryğa **deyin** kioldim, biyik tavnın tabanında. (ÇUT, s. 119) "Yüksek dağın eteğindeki suyun kenarına kadar geldim."

b. Zaman Sınırlaması

Kaz. 1991 jılğa **deyin** eki eldin territoryasına kiretin teñizdin Keñester Odağının munay öndirisinde ülken mañız bar bolatın. (Jel., s. 2) "1991 yılına kadar iki devletin kıyısının bulunduğu denizde, Sovyetler Birliği petrol çıkarımında aslan payına sahipti."; Sonda 1928 jılğa **deyin** oqudım. (MÄ, s. 27) "Orada 1928 yılına kadar okudum."; Eger üç küнге **deyin** keltirmesender, menen jaqsılıq kütpeysinder. (KTSS, s. 90) "Eğer üç güne kadar getirmezlerse, benden iyilik beklemesinler."

Kırg. Cazda egilgen egin küzgö **deyin** orulup, cıynalıp bütöt. (KTG, s. 341) "Baharda ekilen ekin güze kadar biçilip toplanır."

Kkp. XII äsirlerge deyingi dokumentlerde tyurk käwimleriniñ häzirge **deyin** saqlanıp kelgen eposları haqqında... (KK, s. 12) "12. yüzyıllara kadarki belgelerde Türk kavimlerinin şimdiye kadar koruna gelen destanları hakkında..."; Ol azannan keşke **deyin** oturadı. (TDS, s. 407) "O, sabahtan akşama kadar oturuyor."; marttıñ onına **deyin** (KRS-1, s. 168) "martın onuna kadar".

Nog. Üyken Oktyabr revolyutsiyasına **deyim** nogay xalqınıñ alfaviti bolmağan. (TEL, s. 3) "Büyük Ekim devrimine kadar Nogay halkının alfabesi olmamıştır."; 1927-1928-nşi yıllarğa **deyim** nogay şkolalarında öz tilinde bukvardiñ özi de bolmagan. (TEL, s. 10) "1927.-1928. yıllara kadar Nogay okullarında öz dilinde allfabesi dahi olmamıştır."; Sol kün keşke **deyim** avırıp yürdim. (TEL, s. 41) "O gün akşama kadar ağrıyla gezdim."

Kar. Tienri Biydir dünyağa **dieyin**, tas bolurlar xanlıklar yerindian. (DMÇ, s. 13) "Tanrı dünyanın sonuna kadar beydir, hanlıklar yerlerinde yok olurlar."; Nie yaxşıdır igitlik, otuzdan kırxa **dieyin**. (MKÜ, s. 90) "Otuz yaşından kırk yaşına kadar, ne güzeldir yiğitlik."; Ol tan saruvuna **dieyin** balıx tutma çıxtı. (MKÜ, s. 109) "O, tan atıncaya kadar balık tutmaya çıktı."

c. Pekiştirme

Kaz. Qulağına **deyin** qızarıp ırjıya küldi de qoydı. (BKT, s. 259) "Kulağına kadar kızarıp kahkahayla gültiverdi."; Tipti uçilişçe başlılığı osı bir oqıyğa tuwrasında äskeri ştabına tüsinikter jazuwğa **deyin** bardı. (TDS, s. 427) "Hatta okul yöneticileri bile bu bir olay hakkında askerî karargâha açıklamalar yazmaya kadar ileri gittiler."

Kkp. Demek, mämleketimizde şığıp atırğan eñ soñğı kartalarğa **deyin** älleqaşan tariyx muzeyi eksponatları qatarına qoyılıwı kerek edi. (ADM, s. 5) "Demek, memleketimizde çıkan en sonki haritalara kadar hepsini çoktan tarih müzesinin eşyaları arasına koymak gerekirdi."; basınan ayağına **deyin** (KRS-1, s. 837) "başından ayağına kadar".

Nog. Ädem kolu ayga **deyim** sozılıp yetti. (GNY, s. 277) "İnsanın eli aya kadar uzanıp yetişti."

Kar. Başlap tabanından ayaxnın da başxa **dieyin** yoxtur anda biutiun orun. (KYY-1, s. 70) "Ayağının tabanından başlayıp başına kadar oranın tamamında yer yoktur."; Qırarın bar tunğuçnu yerindia Mitsrinin, adamdan da tuvarğa **dieyin**. (KYY-2, s. 39) "İnsandan hayvana kadar, Mısır ülkesindeki bütün ilk doğan çocukları kırarım."

88. Élék

Yapısı:

Élék "önce, -den önce". Tatar ve Başkurt Türkçelerinde çıkma hâlimden sonra kullanımı görülen bir edattır. Türkiye Türkçesindeki ilk (ilk: Zaman, sıra, yer ve önem bakımından ötekilerden önce gelen, **son** karşıtı³¹⁹) kelimesinin Tatar ve Başkurt Türkçelerindeki biçimidir. Şinasi Tekin ilk kelimesini "ilk (< il+k) "birinci, ilk" şeklinde ayırır ve +k'nin, il "ön taraf, doğu" kelimesine gelen türeme bir ses olduğunu söyler³²⁰. Türkçe Sözlük'te sıfat olarak verilen kelime, Tatar ve Başkurt Türkçelerinde zarf olarak gösterilmiştir. Tat. élék, Baş. élék.

Kullanımı:

a. İsmiın Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Süzëñnëñ başınnan élék azagın uyla. (TDS, s. 203) "Sözünün başından önce sonunu düşün."; Köreşerge isep bulganga, böz, ipteşler bélen kışeden élék uk sızık kırıyına barıp, ayak böklep utırdık. (TTAS-III, s. 566) "Mücadele söz konusu olunca, biz, arkadaşlarla kişiden önce çizginin kenarına gidip, diz çöküp oturduk."; Lekin, material citëşmew sebeplé, masterskoy naçalnıgı, soñınnan eşlep kaytaruw şartı bélen, tiyëşlé vakıtınnan iké segat élék eşné tuktattı. (TTAS-III, s. 566) "Ama, malzeme yetişmediği için, sorumlu usta, sonradan dönüp çalışmak şartıyla, gerekli vaktinden iki saat önce işi durdurdu."

Baş. Maturlıqtan élék batırılıq kerek. (BXM, s. 38) "Güzellikten önce bahadırılık gerek."; Hüzzén başınan élék töböñ uyla. (BXM, s. 143) "Sözün başından önce sonunu düşün."; Predsedatelden élék bézzëñ Emirxanov xalıqtı tıyızı. (BTH-II, s. 713) "Başkandan önce, bizim Emirhanov halka yasak getirdi."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. İlné saklaw öçén çakıruw kilse, Bélem, min béréñcé barsam, Sin minnen de élék barırsıñ. (TTAS-III, s. 566) "Ülkeyi korumak için çağırı gelse, biliyorum, ben ilk gitsem, sen benden de önce gidersin."

b.2. İşaret Zamirinin Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Her iki lehçede de işaret zamiriyle "élék" edatının arasına zaman miktarını göstermek için araya zamanla ilgili kelimeler getirilir ve zaman miktarı bildirilir.

³¹⁹Türkçe Sözlük 1, s. 1071

³²⁰Şinasi Tekin, age., s. 235

Tat. Sin monnan biş yıl **élék** te kırık digen idén iç. (XNM, s. 103) "Sen bundan beş yıl önce de kırık demiştin."; Monnan bér-iké kön **élék** avırımıñ xelé yarısı idé. (XNM, s. 95) "Bundan bir iki gün önce hastanın durumu iyice idi."; Eni elé monnan iké yıl gına **élék**, Şelé digen seyér isémlé tatar avılınan kaytıp, Yaña Bistedegé tatar mektebéne urnaştı. (TE, s. 126) "Annem bundan yalnız iki yıl önce, Şeli denen adı tuhaf Tatar köyünden dönüp, Yana Biste'deki Tatar mektebine yerleşti."

Baş. Bınan utız yıl samahı **élék** böte donyağa tanılğan nemets yazıwhısı ... Fridrix Volf Başqortostan yazıwsılarınıñ resmi qunağı bulıp kildé. (BT, s. 50) "Bundan otuz yıl kadar önce bütün dünyaca tanını Alman yazar ... Fredrik Volf, Başkurdistan yazarlarının resmî konuğu olarak geldi."; Bınan un-unbiş yıl **élék** his te uylamağanda qızıq xelge osranım min. (BT, s. 82) "Bundan on-on beş yıl önce hiç de beklenmedik bir anda ilginç bir durum başıma geldi."; Bınan küp yıldar **élék** rus qazaqtarı hem başqorttar bérgeleşép azatlıq ösön köreşkender. (BT, s. 128) "Bundan çok yıllar önce Rus Kazakları ve Başkurtlar birlikte özgürlük için savaşmışlar."

b.3. Belirsizlik Zamirinin Çıkma Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Çönki beyét barınan da **élék** xudojetvo eseré. (XA, s. 96) "Çünkü beyit her şeyden de önce bir sanat eseridir."; Küñélém hernesseden **élék** xezérgé tormışımında yem ve maturlık azayuwına kaygıra. (TTAS-III, s. 566) "Gönlüm her şeyden önce şimdiki hayatımda güzelliğin ve lezzetin azalmasına kaygılanıyor."

Baş. Barınan **élék**, yawwsı- "qız namışın tapawsı késé. (TAX, s. 37) "Ara bulucu her şeyden önce, "kızın namsunu ayaklar altına alan kişi"dir."; Yır barınan da **élék** yırlaw ösön icad itéle. (TAX, s. 63) "Şarkı, her şeyden önce söylenmek için icad edilir."; Bötehénen **élék**, Başqortostandıñ geyet zur kultura progresına üzébézéñ hoqlanıwzı bédérmey buldıra almaybız. (BT, s. 107) "Her şeyden önce, Başkurdistan'ın gayet büyük kültür gelişimine hayranlığımızı belirtmeden de geçemeyeceğiz."

c. İsim-fiilin Çıkma Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Arslan elé cavap birüwden **élék** tagın bér mertebe Korbanovka sözép karadı. (TG-II, s. 329) "Arslan henüz cevap vermeden önce, tekrar bir kez Kurbanov'u süzerek baktı."; Kéréwéñnen **élék** çığıwıñnı uyla. (TDS, s. 203) "Girmeden önce çıkmanı düşün."

d. Sıfat-fiilin Çıkma Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Davıt kürmesten **élék** kaçıym. (TTAS-III, s. 566) "Davut görmeden önce kaçayım."

Baş. Balam, kéréreñden **élék**-sıǵırñdı uyla! (TDS, s. 203) "Yavrum, girmeden önce çıkmamı düşün!"; Yoqlap kitmesten **élék**. (BTH-II, s. 713) "Uyuyup gitmeden önce."

Tatar ve Başkurt Türkçesinde "élék" edatı bazı örneklerde zaman kavramı taşıyan kelimelerin yalın halinden sonra gelmekte ve zaman miktarı bildirerek zarf göreviyle kullanılmaktadır:

Tat. Küp méñ yıllar **élék** tügél, bügén-béznéñ zamanda, égérménçé gasırda! (TE, s. 97) "Çok bin yıllar önce değil, bugün bizim zamanımızda, yirminci yüzyılda!"; Elé bérniçe minut kına **élék** kükte yılmaygan koyaş kayadır yırakta-tötén, tuzan éçénde kaldı. (TE, s. 163) "Henüz birkaç dakika önce gökte gülümseyen güneş nasılsa uzakta toz duman içinde kaldı."

Baş. Başqort téléne rus téléne hüzzér üzleştéréw bik boronǵo zamandarza, başqorttar Meskew dewleténe quşılǵanǵa tiklém bik küp waqıttar **élék**, başlanǵan. (BT, s. 16) "Ruşçadan Başkurt Türkçesine kelimelerin girmesi çok eski devirlerde, Başkurtların Moskova devletine katılmasına kadar çok zamanlar önce başlamıştır."; Mén törlö seskenen xuş éslé bal yıyıwı ménen méñlegen yıldar **élék** uq ata-babalarıbızızñ iǵtibarın üzéne yelép itken. (BT, s. 30) "Bin türlü çiçekten güzel kokulu bal toplamasıyla binlerce yıl önce atalarımızın dikkatini kendisine celp etmiş."; Bér kön **élék** kéne yeşénlé yamǵır aştında sılanıwzarına his ısanırlıq tügél iné. (Ark., s. 34) "Yalnız bir gün önce şimşekli yağmur altında ıslanmaları hiç inanılır değildi."

Görevi:

a. Sıralama Bakımından Öncelik

Kişiler veya durum bakımından öncelik bildirir. İsim, kişi ve belirsizlik zamirinin çıkma hâllerinden sonra kullanıldığı durumlarda kişiler ve nesnelere arasında sıralama bakımından öncelik yapmaktadır.

Tat. Süzéñnéñ başınnan **élék** azagın uyla. (TDS, s. 203) "Sözünün başından önce sonunu düşün."; İlné saklaw öçén çakıruw kilse, Bélem, min bérénçé barsam, Sin minnen de **élék** barırsıñ. (TTAS-III, s. 566) "Ülkeyi korumak için çağırı gelse, biliyorum, ben ilk gitsem, sen benden de önce gidersin."; Küñélém hernesseden **élék** xezérgé tormışında yem ve maturlık azayuwına kaygıra. (TTAS-III, s. 566) "Gönlüm her şeyden önce şimdiki hayatımda güzelliğin ve lezzetin azalmasına kaygılanıyor."

Baş. Barınan **élék**, yawısı- "qız namıǵın tapawısı kéşé. (TAX, s. 37) "Ara bulucu her şeyden önce, "kızın namsunu ayaklar altına alan kişi"dir."; Hüzzén başınan **élék** töböñ uyla. (BXM, s. 143) "Sözün başından önce sonunu düşün."; Semyanan da **élék** bézzéñ ilge geroy kerek. (BTH-II, s. 713) "Aileden de önce bizim ilimize kahraman gerek."

b. Zaman Bakımından Öncelik

İsimlerin, işaret zamirlerinin, isim-fiillerin ve sıfat-fiillerin çıkma hâllerinden sonra kullanımında daha çok zaman bakımından öncelik ve zaman miktarı bildirir.

Tat. Davut kırmesten **élék** kaçıym. (TTAS-III, s. 56) "Davut görmeden önce kaçayım."; Arslan elé cavap birüwden **élék** tagın bér mertebe Korbanovka sözép karadı. (TG-II, s. 329) "Arslan henüz cevap vermeden önce, tekrar bir kez Kurbanov'u süzerek baktı."; Eger monnan öç ay **élék** sin minnen tavık alıp aşamagan bulsañ... (XNM, s. 64) "Eğer bundan üç ay önce sen benden tavuk alıp yamemiş olsan..."

Baş. Bayramdan ös kön **élék**. (BTH-II, s. 713) "Bayramdan üç gün önce."; Xayat bınan iké ös yıl **élék** ütken rehet könderén xetérley. (BTH-II, s. 713) "Hayat, bundan iki üç yıl önce geçen rahat günlerini hatırlıyor."; Yoqlap kitmesten **élék**. (BTH-II, s. 713) "Uyuyup gitmeden önce."

89. Erte

Yapısı:

Erte "-den önce". Kırgız Türkçesinde bir örnekte edat göreviyle kullanımı tespit edilmiştir. İsmi çıkma hâlinde sonra kullanılıp, zaman bakımından öncelik bildirmektedir. E. Şükürov bu kelimenin er (<ir) "seher. sabah" kelimesiyle bulunma hâl ekinin birleşmesinden (er+te) oluştuğunu ve zamanla kendi anlamından sıyrılarak yeni bir anlam kazandığını belirtir³²¹. W. Bang da aynı görüştedir. Ancak Zeynep Korkmaz, bu görüşlere itiraz edip, r'den sonra t harfinin bulunmasının Türkçenin ses kurallarına aykırı olduğunu dikkate alarak bu kelimenin, ert- "geçmek" fiilinden -e ekiyle bir zafr-fiil kalıplaşması (erte < ert-e) olabileceğini belirtir³²². Kırg. erte.

Kullanımı:

a. İsmi Çıkma Hâlinde Sonra Kullanımı

Kırg. Birok anın natıycasın kelerki cazdan **erte** kütüügö mümkün emes boluçu. (KTŞB, s. 285) "Fakat, onun sonucunu gelecek yazdan önce beklemek mümkün değildi."

Görevi:

a. Zaman Bakımından Öncelik

Kırg. Birok anın natıycasın kelerki cazdan **erte** kütüügö mümkün emes boluçu. (KTŞB, s. 285) "Fakat, onun sonucunu gelecek yazdan önce beklemek mümkün değildi."

³²¹E. Şükürov, *age.*, 10

³²²Zeynep Korkmaz, *age.*, s. 13, 58

90. Ewel

Yapısı:

Ewel "-den önce". Kırım Tatar Türkçesinde ve seyrek olarak da Başkurt Türkçesinde çıkma hâlimden sonra edat göreviyle kullanılır. Arapça evvel kelimesinden gelir. Baş. ewel, Kır.-Tat. evel.

Kullanımı:

a. İsmiın Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Ekseri alda, tüyümden **ewel**, eserniñ giriş kısmı ola bile. (ETM, s. 81) "Çoğunlukla düğüm bölümünden önce, eserin giriş kısmı olabilir."; Cenkten **ewel** bir şiirler cıyıntığını çıkardı. (TDS, s. 89) "Savaştan önce bir şiirler derlemesini çıkardı."; Öliminden bir ay **ewel** yazıp bıraqqan "Parça" adlı şiirinde de Toqay şöyle dey... (ETM, s. 100) "Ölümünden bir ay önce yazıp bıraktığı "Parça" adlı şiirinde de Tukay şöyle diyor..."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Baş. Barıber unan **ewel** barıp ölgörem. (Ark., s. 52) "Yine de ondan önce gidip yetişirim."

b.2. İşaret Zamirinin Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Baş. Yeşlek-qısqa ğümér-ozon, Ağızélder, Dimder hımaq, -tigeyné le, "yöregé-ğümér segeté" bınan yété yıl **ewel** qapıl tuqtanı. (TDS, s. 89) "Gençlik kısa, ömür uzun, Akidiller, Dimler gibi, demişti de "yüreği, ömür saati" bundan yedi yıl önce birden durdu."

Kır. Tat. Bundan **ewel** de. "Teselli"ge kaç kereler kelgen, Aleksey Maksimoviçnen körüşken, onıñ meraqlı subetlerinde bulunğan edim. (ETM, s. 115) "Bundan önce de, "Tecelli"ye defalarca gelen Aleksiý Maksimoviç ile görüşmüş, onun ilginç sohbetlerinde bulunmuşum."; Bundan kırq yıllar **ewel** ayılğan ikâyenin, olğan laqırdılarını sözü-sözünen xatırlamaq, şimdi elbette qıyın. (ETM, s. 117) "Bundan kırk yıl önce anlatılan hikâyenin sözlerini kelimesi kelimesine hatırlamak, şimdi elbette zor."; Bundan yigirmi yıl **ewel** Andicanğa barmağa sıra kelgen edi. (GJK, s. 210) "Bundan yirmi yıl önce Andican'a gitmeye sıra gelmişti."

b.3. Belirsizlik Zamirinin Çıkma Hâlinde Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Amet şimdi vazifelerini er kesten **evel** çekip, ocağa köstere. (KTT, s. 67) "Ahmet şimdi ödevlerini herkesten önce çözüp, hocaya gösteriyor."; Lâkin oquğan olsa, bu fikirge er kesten **evel** İsanın özü qarşı çıqaçağına eminim. (ETM, s. 177) "Fakat, okumuş olsa, bu fikre herkesten önce İsa'nın kendisinin qarşı çıkacağına eminim."

b.4. Dönüşlülük Zamirinin Çıkma Hâlinde Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Edip efendinin bu acayip destanı, özünden **evel** yazılğan bir çoq nefis eserlernen teñeştirilgende, em tilinin sadeliği, em de üslubinin yalınlığı ceetinden, olardan çoq farklıdır. (ETM, s. 13) "Edip Efendi'nin bu ilginç destanı, kendisinden önce yazılan birçok nefis eserler ile karşılaştırıldığında, hem dilinin sadeliği, hem de üslubunun yalınlığı bakımından onlardan çok farklıdır."; Ükümdi olarnın özlerinden **evel** kelipketken erbaplarğa nisbeten ne kibi yañılıqlar bergenlerine baqıp çıqarmalıdır. (ETM, s. 13) "Hükümü, onların kendilerinden önce gelip geçmiş üstadlara kıyasla ne gibi yenilikler verdiklerine bakarak çıkarmak gerekir."; Pek çoq beyituydurucularımızın manzumeleri, yalın özlerinden **evel** kelgen istidatlı şairlerinin şiirlerini taqlid etip yazılğan kopyalardan ibaret. (ETM, s. 173) "Pekçok beyit uydurucularımızın manzumeleri, yalnız kendilerinden önce gelen yetenekli şairlerin şiirlerini taklit edip yazılan kopyalarından ibarettir."

c. İsim-fiilin Çıkma Hâlinde Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Er aqşam klubda kino kösterüvden **evel** kemane çalıp, yaşlarını eglendirdi. (KTTY, s. 437) "Kulüpte her akşam sinema gösterisinden önce keman çalıp gençleri eglendirdi."

d. Sıfat-fiilin Çıkma Hâlinde Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Şakirinin babası Orduğa xızmetke ketmezden **evel** özüne şu kostümni tiktirgen edi. (KTT, s. 124) "Şakir'in babası askere gitmeden önce kendisine şu elbiseyi diktirmişti."; Bu el yazmanı, özlerinin ve bizim qaydlarımıznen avtorğa qaytarsalar, avtor el yazmanın zayıf yerlerini, bizim qaydlarımıznen tanış olmazdan **evel** özü de körer edi. (ETM, s. 164) "Bu el yazmasını, kendilerinin ve bizim kayıtlarımız ile yazara gönderselerdi, yazar el yazmasının zayıf yerlerini bizim kayıtlarımızla tanış olmadan önce kendisi de görürdü."; Yaqub kelmezden **evel** mında episi qavun-qarpuz saça ediler. (GJK, s. 379) "Yakup gelmeden önce burada hepsi kavun, karpuz saçıyorlardı."

Görevi:

a. Sıralama Bakımından Öncelik

Özellikle kişi, dönuşlülük ve belirsizlik zamirlerinden sonra kullanıldığında sıralama bakımından öncelik bildirir.

Baş. Barıber unan ewel barıp ölgörem. (Ark., s. 52) "Yine de ondan önce gidip yetişirim."

Kır. Tat. Pek çok beyituydurucularımızın manzumeleri, yalnız özlerinden ewel kelgen istidatlı şairlerniñ şiirlerini taqlid etip yazılğan kopyalardan ibaret. (ETM, s. 173) "Pekçok beyit uydurucularımızın manzumeleri, yalnız kendilerinden önce gelen yetenekli şairlerin şiirlerini taklit edip yazılan kopyalarından ibarettir."; Lâkin oquğan olsa, bu fikirge er kesten ewel İsanıñ özü qarşı çıqaçağına eminim. (ETM, s. 177) "Fakat, okumuş olsa, bu fikre herkesten önce İsa'nın kendisinin karşı çıkacağına eminim."

b. Zaman Bakımından Öncelik

İşaret zamiri, isim-fiil ve sıfat-fiillerden sonra kullanıldığında zaman ilgisi taşır.

Baş. Yeşlék-qısqa ğümér-ozon, Ağızélder, Dimder hımaq, -tigeyné le, "yöregé-ğümér segeté" bınan yété yıl ewel qapıl tuqtanı. (TDS, s. 89) "Gençlik kısa, ömür uzun, Akidiller, Dimler gibi, demişti de "yüreği, ömür saati" bundan yedi yıl önce birden durdu."

Kır. Tat. Bundan ewel de. "Teselli"ge kaç kereler kelgen, Aleksey Maksimoviçnen körtüşken, onıñ meraqlı subetlerinde bulunğan edim. (ETM, s. 115) "Bundan önce de, "Tecelli"ye defalarca gelen Aleksiy Maksimoviç ile görüşmüş, onun ilginç sohbetlerinde bulunmuşum."; Şakirniñ babası Orduğa xızmetke ketmezden ewel özüne şu kostümni tiktirgen edi. (KTT, s. 124) "Şakir'in babası askere gitmeden önce kendisine şu elbiseyi diktirmişti."; Kır. Tat. Er aqşam klubda kino kösterüvden ewel kemane çalıp, yaşlarını eglendirdi. (KTXY, s. 437) "Kulüpte her akşam sinema gösterisinden önce keman çalıp gençleri eglendirdi."

91. Gayrı

Yapısı:

Gayrı "-den başka". Başkurt, Kumuk, Kırım Tatar ve Karay Türkçelerinde çıkma hâlimden sonra kullanılan bir edattır. Arapça "gayr" kelimesinin teklik 3. şahıs iyelik ekiyle oluşmuş (< gayr+ı) şeklidir³²³. Başkurt ve Karay Türkçesinde çok nadir olarak görülür. Baş. ğeyré, Kum. qayrı, Kır. Tat. ğayrı, Kar. ğayrı.

³²³Muharrem Ergin, age., s. 371

Kullanımı:

a. İsmiın Çıkma Hâliinden Sonra Kullanımı

Baş. Yaqın tirele yérék ménen muyıldan ğeyré bér ağas ta yuq. (BTH-I, s. 256)
"Yaqın çevrede kızıl ağaç ile idris ağacından başka bir ağaç da yok."

Kum. Xalq yomaqlarını köplerinde batır, nart adamlardan qayrı, atlar, yılanlar, türlü-türlü hayvanlar, quşlar, devler, ajdağalar ortaqqılıq ete. (KYX, s. 5) "Halk masallarının çoğunda kahramanlardan, nartlardan başka; atlar, yılanlar, çeşitli hayvanlar, kuşlar, devler, ejderhalar rol oynar."; Qumuq tilde söyleygenler Dağıstandan qayrı başğa respublikalarda da yaşay. (KT5, s. 5) "Kumuk Türkçesiyle konuşanlar Dağıstan'dan başka diğér cumhuriyetlerde de yaşamaktadır."; Atlar busa, barı özge qulluqlarından qayrı, har üyehlüğe de payda geltire. (KT5, s. 109) "Atlar ise bütün diğér işlerinden başka, her aileye de fayda getiriyor."

Kır. Tat. Olarını arasında öz milletimiz vekillerinden ğayrı başka xalqlarını muzıka medeniyeti saasındaki meşur erbaplarının adları da az degil. (KTXY, s. 5) "Onların arasında kendi millet vekillerimizden başka, diğér halkların müzik medeniyeti sahasındaki meşur ustalarının adları da az değıldir."; Başqa xalqlardan alınğan avalardan ğayrı, özümüznü asıl milli avaramızda da aenk xususiyligi gayet çeşitlidir. (KTXY, s. 11) "Öteki halklardan alınan havalardan başka, kendimizin asıl millî havalarımızda da ahenk özellikleri gayet çeşitlidir."; Gazetelardan ğayrı medresege Peterburgda "Bogaranskiy" neşriyatında, Bağçasarayda "Terciman" neşriyatında basılğan bir çoq kitaplar, derslikler ... kele ediler." (ETM, s. 95) "Gazetelerden başka, medreseye, Petersburg'da "Bogaranskiy" neşriyatında, Bahçasaray'da "Tercüman" neşriyatında basılan birçok kitaplar, derslikler ... geliyordu."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Çıkma Hâliinden Sonra Kullanımı

Baş. Unan ğeyré Eslem qala. (TDS, s. 186) "Ondan başka Eslem kalıyor."; Unan ğeyré kéşé kélmené. (TDS, s. 187) "Ondan başka kimse gelmedi."

Kum. Amalsız atam netsin,/Menden qayrı yaşı yoq. (KXY, s. 120) "Zavallı babam netsin, benden başka oğlu yok."; ondan qayrı (KRS-2, s. 181) "ondan başka".

Kır. Tat. Menden ğayrı yar severseñ,/Eki közüñ kör olsun. (KTXY, s. 13)
"Benden başka yâr seversen, iki gözüñ kör olsun."

Kar. senden ğayrı (KRPS, s. 163) "senden başka".

b.2. İşaret Zamirinin Çıkma Hâliinden Sonra Kullanımı

Kum. Tepsige bulardan qayrı paçanı vazir-vakilleri de oltura. (KYX, s. 145)
"Bunlardan başka sofraya padişahın vezirleri, vekilleri de oturuyor."

Kır. Tat. Bundan **ğayrı** şairniñ özüne xas tili ve üslubi olğanı kibi qaldırıldı. (ETM, s. 4) "Bundan başqa, şairin kendine has dili ve üslubu olduğu gibi bırakıldı."

b.3. Belirsizlik Zamirinin Çıkma Hâminden Sonra Kullanımı

Kum. Birevden **qayrı**, barısı da yaxşı cavap berdi. (Kum. Til, s. 141) "Birisinden başqa, hepsi de güzel vevap verdi."

c. İsim-fiilin Çıkma Hâminden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Xayreddin efendige baş egip sesini çıkarmamaqтан **ğayrı** çare qalmadı. (KTT, s. 47) "Hayreddin Efendi'ye baş eğip sesini çıkarmamaktan başqa çaree kalmadı."

Görevi:

a. Sınırlama

İşi, olayı, durumu sınırlar ve kesin olarak belirtir.

Baş. Unan **ğeyré** kéşé kélmené. (TDS, s. 187) "Ondan başqa kimse gelmedi."; Yaqın tirele yérék ménen muyıldan **ğeyré** bér ağas ta yuq. (BTH-I, s. 256) "Yakın çevrede kızıl ağaç ile idris ağacından başqa bir ağaç da yok."

Kum. Sizin yurtda qumuq tilden **qayrı** tilde söyleygenler yaşaymı? (KT5, s. 6) "Sizin yurdunuzda Kumuk Türkçesinden başqa bir dilde konuşanlar yaşıyor mu?"; Olanı paçalıqlarında bir atasından **qayrı** er kişi de yoq. (Kum. Türk., s. 29) "Onların ülkelerinde yalnız babasından başqa hiç erkek de yok."; Amalsız atam netsin,/Menden **qayrı** yaşı yoq. (KXY, s. 120) "Zavallı babam netsin, benden başqa oğlu yok."

Kır. Tat. Menden **ğayrı** yar severseñ,/Eki közüñ kör olsun. (KTXY, s. 13) "Benden başqa yâr seversen, iki gözün kör olsun."; Xayreddin efendige baş egip sesini çıkarmamaqтан **ğayrı** çare qalmadı. (KTT, s. 47) "Hayreddin Efendi'ye baş eğip sesini çıkarmamaktan başqa çaree kalmadı."

Kar. senden **ğayrı** (KRPS, s. 163) "senden başqa".

b. Bağlama

Belirtilen duruma, kişiye ve olaya ek olarak başqa durum, kişi ve olayların olduğunu bildirir.

Baş. Unan **ğeyré** Eslem qala. (TDS, s. 186) "Ondan başqa Eslem kalıyor."

Kum. Özleni ana tilinden **qayrı** rus tilni de üyreneler. (KT5, s. 6) "Kendilerinin ana dilinden başqa Rusçayı da öğreniyorlar."; Leksika manasından **qayrı**, söznü dağı da grammatika ma'naları da bola. (KT5, s. 73) "Sözün leksik anlamından başqa, ayrıca gramer anlamları da vardır."; Tepsige bulardan **qayrı** paçanı vazir-vakilleri de oltura. (KYX, s. 145) "Bunlardan başqa sofraya padişahın vezirleri, vekilleri de oturuyor."

Kır. Tat. Bundan **ğayrı** şairniñ özüne xas tili ve üslubi olğanı kibi qaldırıldı. (ETM, s. 4) "Bundan başka, şairin kendine has dili ve üslubu olduğu gibi bırakıldı."; Onda Kerimden **ğayrı** eki adam daa bar. (KTT, s. 45) "Orada Kerim'den başka iki adam daha var."; O zamanlar bu tögerekten **ğayrı** "Edebiyat cemiyeti" adını taşığan diger tögerek Mamut Nedimniñ reberliğinde çalıştı. (TDS, s. 118) "O zamanlar bu cemiyetten başka "Edebiyat cemiyeti" adını taşıyan diğer cemiyet Mamut Nedim'in rehberliğinde çalıştı."

92. Göre

Yapısı:

Göre "-e göre, nazaran; için, -den dolayı". Kuzey grubu Türk lehçelerinin tamamında kullanımı görülen bir edattır. Bu edat gör- (<kör-) "görmek, bakmak" fiilinin zarf-fiil biçimidir³²⁴. Kazak ve Kırgız Türkçelerinde çıkma hâlimden sonra, Karakalpak Türkçesinde hem çıkma hem yönelme hâlimden sonra, Tatar, Başkurt, Kumuk, Nogay, Karaçay-Balkar, Kırım Tatar ve Karay Türkçelerinde ise yönelme hâlimden sonra kullanılır. Karakalpak Türkçesinde bu edat yönelmeden sonra kullanıldığında karşılaştırma, yönelmeden sonra kullanıldığında da uygunluk ve sebep anlamı bildirir. Kırgız Türkçesinde körö şeklinin yanında, az da olsa, "körökçö" şekline de rastlanır³²⁵. Tat. küre, Kaz. köri/göri, Kırg. körö/körökçö, Baş. küre, Kkp. göre/köre, köri/göri, Kum. göre, Nog. köre, Kar. Bal. köre, Kır. Tat. köre, Kar. kioria/köre.

Kullanımı:

Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı:

a. İsmi Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. eşéne **küre** beyesé (XTET, s. 196) "işine göre fiyatı"; Çilegéne **küre** kapkaçı. (STLY, s. 322) "Kovasına göre kapağı."; Soravına **küre** cavabı, cinayeténe **küre** cezası. (TG-II, s. 327) "Sorusuna göre cevabı, suçuna göre cezası."

Baş. İriwına **küre** yolahı, sazaqahına **küre** doğahı. (BXM, s. 9) "Boyuna göre töresi, sadakasına göre duası."; Zamanına **küre** zakonı. (BXM, s. 172) "Zamanına göre kanunu."; Bézzéñ xalıq boron-borondan üz tarixı, üz kulturahı ménen nıq qızıqınğan. Zamanına **küre** uqımışlı keshéleré le bulğan. (BTH-I, s. 582) "Bizim halkımız çok eskiden öz tarihi, öz kültürü ile çok ilgilenmiştir. Zamanına göre aydın kişileri de olmuştur."

³²⁴J. Deny, *age.*, s. 595, Muharrem Ergin, *age.*, s. 371, Tahsin Banguoğlu, *age.*, s. 277, İ. A. Kerimov-A. B. Axmedov, *age.*, s. 142; B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), *age.*, s. 340; E. Şükürov, *age.*, s. 40

³²⁵B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), *age.*, s. 340; Yong-Song Li, *agt.*, s. 278

Kkp. Usınday sebeplerge **köre** olar xalıqtın awızeki mirası dep ataladı. (ET, s. 36) "Bu gibi sebeplerden dolayı onlar, halkın şifahî mirası diye adlandırılır."; Usınday sebeplerge **köre** Näcmi Däwqarayev, Qallı Ayımbetov, İsmayıl Sağıytov häm Qabil Maqsetovlar belgili folkloristler sıpatında tanılgan. (ET, s. 41) "Bu gibi sebeplerden dolayı Necmi Devkarayev, Kallı Ayımbetov, İsmayıl Sağıytov ve Kabil Maksetovlar belirli folklorcular sıfatında tanınmıştır.; Baltasına **köre** sabı. (KRS-1, s. 837) "Baltasına göre sapı."

Kum. Ozoqda, özünü zamanına **göre** algında, bu da ulla üstünlük. (AAS, s. 4) "Elbette, kendi zamanına göre değerlendirilirse, bu da büyük başarıdır."; Kağızğa **göre** Qaraçaqni gelgen elçi bulan yibere. (KYX, s. 53) "Kâğıda göre Karaçaq'ı gelen elçi ile gönderiyor."; Atalanı adatına **göre** şu iş meni boynumda toқтаğan bir avur namus. (KYX, s. 186) "Atalarımızın âdetine göre, bu iş benim boynuma borç olan ağır bir namus işidir."

Nog. Suvlar tav yaklardıñ sıpatına **köre** türlenedi eken. (TEL, s. 75) "Sular, dağ tarafının niteliğine göre şekillenmiştir."; Är kün sayın, küntuwardan tuvıp, öziniñ küşine **köre**, yerdı yılıtadı. (YY, s. 95) "Her gün batıdan doğup, kendi gücüne göre dünyayı ısıtır"; Avılda yürgen xabarlarğa **köre**, Acdaut äli de kenşek bolmagan Akbilekti Kümige äketip salgan, baska xabarlarga **köre** tavga äketip yasırgan deydiler. (YY, s. 175) "Köyde dolaşan haberlere göre Acdaut henüz daha gelin olmayan Akbilek'i Kümi'ye alıp götürmüş, başka haberlere göre de dağa götürüp saklamış diyorlardı."

Kar.-Bal. Bu kitab, tablığına **köre**, tematika coruknu da, alfavit coruknu da birden xayırlandırıp caraşdırılğandı. (KXEBC, s. 5) "Bu kitap, duruma göre, hem tema bakımından, hem de alfabetik sıraya göre hazırlanmıştır."; Oquw kitablğa kirgen comaqla wa oquwnu programmasına **köre** temalağa bölünngendile. (KXEBC, s. 5) "Okuma kitaplarına giren bilmeceler de okuma programına göre temalara bölünmüştür."; Comaqlı comaqlığına **köre**, comaqçı comağına talay el dawlarğa erkin bolğandı. (KXEBC, s. 10) "Bilmecenin bilmeceliğine göre, bilmeceyi soran da bilmecesine göre daha çok il isteme hakkına sahip olurdu."

Kar. Akılına **kioria** maxtaladır kişi. (ŞM, s. 18) "Kişi aklına göre övülür."; Eski karay adietinia **kioria** da resiminia **kioria**, öbgialiarimiz aley kieçinir ed'liar. (KYY-2, s. 47) "Eski Karay âdetlerine ve kurallarına göre atalarımız böyle yaparlardı."; Töşegiñe **köre** ayağıñ uzat. (KPRS, s. 542) "Ayağını döşegine göre uzat."

b.1. Kişi Zamirinin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Kum. Zaman sağa **göre** bolmasa, sen zamanğa göre bol. (AAS, s. 42) "Zaman sana uymazsa, sen zamana uy."; Sizge **göre** bolsaq, bizge şo toyğa barma tüşmey. (Kum. Til, s. 141) "Size göre olsa, bize şu düğüne gitmek düşmez."

Nog. -Maga **köre** birevdi de yaratpaysın, -dedi ol işinnen baskaşa oylamp. (TEL, s. 214) "O, "Bana göre hiç kimseyi de sevmiyorsun" dedi, içinden başka türlü düşünerek."; Maga **köre**, säattiñ strelkalari kıymıldamay bir yerde toktap turadılar! (NL, s. 265) "Bana göre, saatin ibreleri kıymıldamadan, bir noktada duruyordu."; Sizge **köre** ne, üyden bir şığıp ketseñiz, artıñızga kaytayagıñızdı bilmeysiz. (NL, s. 125) "Size göre ne, evden bir çıkıp gitseniz, geri dönüştünüzü bilmezsiniz."

Kar.-Bal. Bazıqlıqları da, anga **köre**, bek bazıq bolğandıla. (MKXPÇ, s. 47) "Şişmanlıkları da, ona göre, pek şişman olmuştur."

b.2. İşaret Zamirinin Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Tat. Şuña **küre** ul Xucaga bik naçar at kaldırgan. (XNM, s. 8) "Bu yüzden o, Hoca'ya çok kötü bir at bırakmış."; Siña nasıyp rızık bulmagan, şuña **küre** töşép kitken ul, -dip añlatkan. (XNM, s. 61) "Rızık, sana nasip olmamış, bunun için düşüp gikmiş o, diye anlatmış."; Miném yazuwımnı üzémnen başka bérkém de tanıy almıy. Şuña **küre** üzém yazgan xatnı ukır öçén şeherge üzém barmıyça bulmıy, -digen. (XNM, s. 117) "Benim yazımı kendimden başka hiç kimse tanıyamaz. Bundan dolayı kendi yazdığım mektubu okumak için kendim gitmeden olmaz, demiş."

Baş. Şuğa **küre** farsı hüzzere boronğoraq osorza sawza aş kilép ingen. (BT, s. 15) "Bundan dolayı Farsça kelimeler daha eski çağlarda ticaret vasıtasıyla gelmiştir."; Tap bına şuğa **küre** le bér ağasqa yeki bér tirege kübérek oya élérge tırışığız. (BT, s. 108) "İşte bundan dolayı da daha çok bir ağaca ya da bir direğe yuva yapmaya gayret ediniz."; Min kise huñ qayttım, şuğa **küre** hézge bara almanım. (BT, s. 146) "Ben dün geç döndüm, bunun için size gelemedim."

Kum. Oğar **göre** bular da gelip şonda qonaq tüşeler. (KYX, s. 213) "Onun için bunlar da gelip orada konuk oluyorlar."

Nog. Soga **köre** bätirlerdiñ atları xalkıñıñ yüreginde mñ yaşaydı!... (TEL, s. 146) "Şuna göre kahramanların adları, halkının yüreğinde bin yaşar."

Kar.-Bal. Ullu cazıwçu köp türlü şartlarğa es buradı, anga **köre** köp türlü çığarmalanı da ayaqlandıradı. (MT, s. 60) "Büyük yazar çok çeşitli olaylara dikkat çeker, onun için çok çeşitli eserlerini de güçlendirir."; Ala barısı da çam, külkülü xaparlaça cürüydüle, kesamat söz da anga **köre** ayıldı. (MT, s. 62) "Onların hepsi de şaka, güllünç fikra gibi devam ediyordu, tenkit sözleri de ona göre söyleniyordu."; Miña **köre** bılay aytırğa boluqudu. (KRS-1, s. 342) "Buna göre böyle söylenebilir."

Kır. Tat. Bularğa **köre**, çoq mevzulı yırlarda er bir dörtlikniñ müstaqil bir mevzusu ola. (KTTY, s. 22) "Bunlara göre, çok konulu şarkılarda her bir dörtlüğün müstakil bir konusu olur."; Buña **köre** de yolbaşçılıq yapa. (KTT, s. 93) "Bundan dolayı da şeflik yapıyor."; İnstruksiyada nasıl yazılğan olsa men de ofña **köre** stanoknı tüzeltirim. (TDS, s. 275) "Talimatta nasıl yazılmışsa ben de ona göre tezgâhı düzeltirim."

b.3. Dönüştürülük Zamirinin Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Tat. üzene küre tügel (XTEŦ, s. 196) "kendisine göre değil".

Baş. Başqort xalıq icadında yér hatıwğa beylé bik küp beyét sıǵarılǵan, hem bınıñ üzene küre sebepteré bar. (TAX, s. 26) "Başkurt halk eserlerinde toprak satmaya ait pek çok beyit söylenmiştir ve bunun kendine göre sebepleri vardır."; Her türe üzene küre kön küre. (BTH-I, s. 582) "Her töre kendine göre gün görür."; Üzébézge küre kvartir za tabıldı. (BTH-I, s. 582) "Kendimize göre oda da bulundu."

Kar.-Bal. Bütew canıwarlanı da keslerine köre birer ençi tilleri bardı. (KXEBC, s. 13) "Bütün hayvanların da kendilerine göre birer farklı dilleri vardı."; Zamannı xar cangı ömürü kesine köre cangı comakla caratadı. (KXEBC, s. 28) "Zamanın her devri kendisine göre yeni bilmeceleler doğurur."

Kır. Tat. Terekniñ de özüne köre aǵırısı, yarası ola. (KTT, s. 89) "Ağacın da kendisine göre aǵırısı, yarası oluyor."

c. İsim-fiilin Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Tat. Salixniñ söylewéne küre, bötén eşé ofitser totuda bulgan. (TTAS-II, s. 309) "Salih'in dediğine göre, bütün işi subay tutmakta olmuş."; İşétüwébézge küre, cemgiyet başlap şuşı eşlerné başqarıwǵa bügénen tırışaçaktır. (TTAS-II, s. 309) "İşittiğimize göre, cemiyet önce bu işleri başarmaya bugünden gayret edecektir."

Nog. Anamnıñ aytuvına köre, atam öksüz yas bolgan. (TY, s. 44) "Annemin dediğine göre, babam öksüz bir gençmiş."; Ešte, ol suvdıñ tavisınıñ esitilüvine köre yüreyek yolınıñ uzaklığın ölçsey bolar edi. (TEL, s. 94) "İşte, o suyun sesinin işitilişine göre, yürüyeceği yolun uzaklığını ölçebiliyordu."; -Vraçtıñ aytuvına köre yarası avır, -dedi Acatay. (NL, s. 181) "Acatay: "Doktorun dediğine göre yarası ağır" dedi.

Kar.-Bal. Karangı angılawğa köre, işin üstünde comaq aytsang, saban qaran qalırǵa, mal çarpırǵa, qoş carsırǵa bolluq bolǵandı. (KXEBC, s. 12) "Batıl inanışa göre iş üstünde bilmece sorulursa, ürünün verimsiz olacağı, hayvanların zarar göreceği, evlerin yıkılacağı düşünülürdü."; Xalqda aytıwğa köre, burun caşçıǵı sürüw qıyırından urlanıb ketken bir qaraçaylı, anı izley barıb, Malqarda qonaqbayǵa tüşgendi. (KXEBC, s. 15) "Halkın anlattığına göre, eskiden sürünün yanında iken çocuǵu kaçırılan bir Karaçaylı, onu takip ederek Malkar'da bir yere misafir olmuş."; Da Örüzmek da, aytıwğa köre, teli kişi bolmaǵandı. (MKXPC, s. 36) "Oysa Örüzmek de, denildiğine göre, akılsız birisi değilmiş."

Kar. Kayttı Tienrigia bar üriagi bıla da bar canı bıla da bar astrılıǵı bıla, bar üvriatiuviunia kioria Moşenin. (KYY-1, s. 115) "Bütün yüreği ile, bütün canı ile ve Musa'nın bütün bilgisine göre Tanrı'ya döndü."; Kolamın kıblalarını bar üriak bıla, kayıfıñın mieni aytmaǵıya kioria. (DMÇ, s. 140) "Bütün yüreğim ile yüzünü görmeyi

diledim, sözünden dolayı bana acı."; Xalıma **kioria** da anlamağıma **kioria** kioçurdium bar "Qırım sonetliarin" karay tilinia. (GKY, s. 319) "Gücüme göre ve anladığıım kadarıyla bütün "Kırım sonelerini" Karay Türkçesine aktardım."

d. Sıfat-fiilin Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Tat. Bu şartnı üti almaganga **küre**, bayga kéesesindegê altınarnı buşatıp, Xucaga birérge turı kilgen. (XNM, s. 20) "Bu şartı yerine getiremeyeceğinden dolayı, zenginin cebindeki altınları boşaltıp, Hoca'ya vermesi gerekmiş."; Sin şunday yavız bulganga **küre** de, ciméşleréñ kéçkénéder. (XNM, s. 116) "Sen böyle kötü olduğun için de, meyvelerin küçüktür."; Yözé bélmegenge **küre** ul bata başlagan. (XNM, s. 142) "O, yüzme bilmediği için batmaya başlamış."

Baş. Bik arığan bulğanğa **küre** ul şunda uq yoqlap kitté. (BTH-I, s. 582) "Çok yorulduğu için hemen oracıkta uyuya kaldı."; Awırıw bulğanğa **küre**, éşley almay. (BRH, s. 300) "Hasta olduğu için çalışmıyor."

Kum. Marziyat avruyğanğa **göre** darslağa gelip bolmadı. (KT5, s. 34) "Marziyat hastalandığı için derslere gelemeydi."; Erten ağası kaytmağanğa **göre**, eki de inisi onu izley gete. (KYX, s. 125) "Sabah ağabeyleri dönmediği için, iki kardeş de onu aramaya gidiyor."; Xan köpden berli Tabuldunu yaşavun görme süyegenine **göre** raziligin bildire. (KYX, s. 206) "Han çoktan beri Tabuldu'nun hayatını görmek istediği için kabul ediyor."

Nog. Arxiv dokumentlerde yazılğanga **köre**, orıslar askerler üşin nogaylardan köp at alataganı belgili. (TY, s. 58) "Arşiv belgelerinde yazıldığına göre, Rusların askerleri için Nogaylardan çok at aldıkları anlaşılmaktadır."; Köplerdiñ bilgenine **köre**, Marcan Musadıñ kaygısın şekken kız boldı. (NL, s. 182) "Çoğunun bildiğine göre Marcan, Musa'nın kaygısını taşıyan kız oldu."; Äyediñ aykanına **köre**, Soltanbek nogay şaydı tuzlıkıyar man işedi. (TEL, s. 187) "Ninemin dediğine göre Sultanbek Nogay, çayı tuzlu salatalık ile içti."

Kar.-Bal. Cıyılğan cerde comaq aytıw elleni sanları boşalğanğa **köre** toxtağandı. (KXEBC, s. 10) "Toplanılan yerde illerin sayısı bittiği için, bilmece söyleme işi dururdu."; Soruwlağa cuwab etalğanına-qalğanına **köre** adamnı adamlığına bağa biçgendile. (KXEBC, s. 12) "Sorulara verdiği cevaba göre, kişinin adamlığına paha biçmişlerdir."

Kır. Tat. Elyazmada denilgenine **köre**, Gasprinskiy Zıncırlı medresede tatar gençliğine rus tili dersleri bergen devirde Asan Nuri adlı yaş, münever kişi ile tanış ola. (KTT, s. 109) "El yazmasında denildiğine göre Gaspıralı (İsmail), Zıncırlı medresede Tatar gençlerine Rusça dersleri verdiği devirde Asan Nuri adında genç, münevver bir kişi ile tanışır."; Bu söz arapçanı, farsicanı, doğrusını bilemedim, lâkin, cümle kuruluşından añlaşılğanına **köre**, "şairler müsabaqası" demek olsa gerek. (ETM, s. 144) "Bu kelime

Arapça mı, Farsça mı doğrusu bilemedim. Fakat, cümle kuruluşundan anlaşıldığına göre, "şairler müsabakası" demek olsa gerek."; Aytqanlarına **köre**, o bir sıra ikayelerniñ müellifi eken. (GJK, s. 206) "Dediklerine göre o, bir dizi hikâyenin yazarı imiş."

Kar. Naviligi aşıra ol aruv üriakli kişinin; biel'girtil'giangia **kioria** aziz yazışımızda. (KYY-1, s. 178) "Aziz kitabımızda belirtildiğine göre, o temiz yürekli kişinin peygamberliği vasıtasıyladır."

Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı:

a. İsmiñ Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kaz. Tipti Resey ükimeci bul kelisim-şarttıñ ekonomikalık sıpatınan **göri** sayasî sıpatınıñ basım ekendigin bildirüwde. (Jel., s. 11) "Hatta Rusya hükümeti, söz konusu sözleşmenin ekonomik yönden ziyade, siyasî yönden büyük bir önem taşıdığını belirtmektedir."; Burıñıdan **göri** aşuwı tarqap, kün keş boluwğa aynalğan soñ, şaşılğan talın jıynap, mal qarawğa Aydarbek tısqa şıqpaqşısı boldı. (Kök., s. 16) "Eskisine göre öfkesi dinen Aydarbek, gün battıktan sonra dağılan saçlarını düzelterip, hayvanlara bakmak için dışarı çıkmak istedi."; Traktor umtılip barıp, artqa qaray burıñıdan da **göri** soñqaya berdi. (BKT, s. 254) "Traktör fırlayıp gidince, geriye doğru, eskisine göre daha da çok saplanıverdi."

Kırg. Uşul azırkı ısıktan **körö** Sarı-Özöktün kıçıragan kışkı çildesi ceñil sezilet. (KTŞB, s. 285) "Bu şimdiki sıcaklıktan dolayı Sarı-Özek'in gıcırdayan kışımın en soğuk çağı hafif seziliyor."; Canagıdan **körö** korkpoy kaldı okşoyt. (KTG, s. 340) "Deminkine göre korkmadan kaldı gibi."

Kkp. Onıñ jeke şayırsılığınan **göre**, xalıq poeziyasınıñ ülgilerin atqarıwdağı şeber ustalığı ayrıqşa sezilip turadı. (KK, s. 16) "Onun kendi şairleğinden ziyade, halk şiirinin örneklerini işleyişindeki ustalığı özellikle sezilir."; Bugün keşegiden **köri** ıssıraq. (KRS-1, s. 338) "Bugün düne göre daha sıcak."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kaz. Apası bizden **köri** sır aytısıp, qoyan qoltıq söylese aladı. (Kök., s. 90) "Ablası bize göre daha fazla sır söyleyip, aralarına girerek konuşabilir."; Bizden **göri** ol jaqın. (KTS-1, s. 136) "Bize göre o yakın."

Kırg. Karaçı, Avdiy, sen özüñ bilimiñ bar, akıl-esiñ da tüzük ele bolgonu menen, mınday işte senden **körö** men mıktılık kılmakmın. (KA, s. 162) "Bak Avdiy, senin bilimin var, aklım fikrin de yerinde olmakla birlikte, bu gibi işlerde ben sana göre daha dirayetliyim."

Kkp. Ol, mennen **göre** köbirek biledi. (Kkp. T. G., s. 139) "O, bana göre daha fazla biliyor."; Olardan **göre** bizler tänepiske erterek şıqtıq. (HKT, s. 247) "Biz onlara göre teneffüse daha erken çıktık."

b.2. İşaret Zamirinin Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kaz. Ol kisiniñ dawsı budan **göri** näzigirek, -dedi qız. (Kök., s. 149) "O kişinin sesi, buna göre dahe nazik, dedi kız."; Aldırsañdarş, -dep, üyden şığıp ketedi de, dalağa şığıp alıp, odan **köri** de qatalıraq ayaqtaydı. (Kök., s. 44) "Aldırınız, diyerek, evden çıkıp gider ve bozkıra çıkıp, ona göre daha da merhametsizce tekmeler."; Oñ jağımızda onan **göri** kişirek üy tur. (TDS, s. 277) "Sağ tarafımızda ondan daha küçük bir ev duruyor."

Kırg. Mından **körö** al cakş, (KTG, s. 340) "Buna göre o daha güzel."; Bekerçilikke kızıkpa, andan **körö** oku. (KTG, s. 262) "Avareliğe özenme, ona göre oku."; Kel, andan **körö** cookerlerçe koştoşolu. (BKT, s. 262) "Gel, ona göre, savaşçılar gibi vedalaşalım."; Andan **körökçö**, ana cardam bergeniñ oñ (TDS, s. 278) "Ona nazaran, ona yardım etmem kolay"; mindan **körökçö** (KTG, s. 340) "buna göre".

Kkp. Onnan **köri** mınaw jaqsıraq. (KRS-1, s. 338) "Ona göre bu daha iyi."

c. İsim-fiilin Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kaz. Tildi qoldanuwdan **göri** ötkendi qazbalap, kinälini izdep, sebebin añıqtay bergimiz keledi. (Jel., s. 17) "Dili kullanmaktan çok geçmişi karıştırıp, suçlu arayıp, sebebini açıklamak istiyoruz."

d. Sıfat-fiilin Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. İşim kalgandan **körö**, aşım kalsın. (TDS, s. 278) "İşim kalacağına, aşım kalsın."

Kkp. Édebiyat ilmi qaşan payda bolğan? -sorağannan **köre**, ádebiyat qaşan payda bolğan? -dep soraw kerek deydi, G. Pospelov. (ET, s. 26) "G. Pospelov, "Edebiyat ilmi ne zaman ortaya çıkmış? diye soracaklarına, edebiyat ne zaman ortaya çıkmış, diye sormaları gerekir" diyor.; Qoydı öltirgennen **köre**, özleriniz ölseñiz bolmayma-dep sıypan täp berip umtıldı. (ET, s. 102) Bey, "Koyunu öldürdüğüñüz göre, kendiniz de ölseñiz olmaz mı" diyerek saldırmaya davrandı."; Suwğa tüsip ... şıqqannan **köre** köpirden aylanıp-aq öteyik dep, bir-eki ğarrı kisiler sölesip baratır eken. (HKT, s. 247) "'Suya düşüp ıslanmaktansa köprüden döñüp geçelim" diye, bir iki yaşlı adam konuşarak gidiyormuş."

Görevi:

a. Uygunluk

Tat. Yeşene **küre** şuklıkniñ çigéne çıkkan bu malay mezekke de bik seletlé idé. (TTAS-II, s. 309) "Yaşına göre yaramazlık sınırlarını aşan bu çocuk, fıkra konusunda da çok yetenekli idi."; Éşéne **küre** xakı. (TTAS-II, s. 309) "İşine göre ücreti."; Ülégéne **küre** mazarı, tovarına **küre** bazarı, digen babaylar. (TTAS-II, s. 56) "'Ölüsüne göre mezarı, malına göre pazarı" demiş atalar."

Baş. Silegéne **küre** qapqası (BRH, s. 300) "Kovasına göre kapağı."; Éşéne **küre** xaqı (BRH, s. 300) "İşine göre ücreti."; Söyöne **küre** tuqmağı, tuyına **küre** taqmağı. (BTH-I, s. 582) "Ağacına göre tokmağı, düğününe göre şarkısı."

Kkp. Qaraqalqak awız ädebiyatındağı bul obraz köbinese xalıq kälewinen **göre** özleriniñ jeke tilekleriniñ orınlanğanı menen şeklenedi. (KK, s. 37) "Karakalpak şifahî edebiyatındaki bu durum çoğunlukla halkın isteğine göre, kendilerinin ayrı dileklerinin yerine gelmesiyle sınırlanıyor."; Irğaq härbir şayırdıñ stiline **köre** härqıylı beriledi. (ET, s. 136) "Ritm, her şairin stiline göre farklı olarak verilir."

Kum. Yerine **göre** tüz söyle, zamanına **göre** söz söyle. (AAS, s. 23) "Yerine göre doğru söyle, zamanına göre söz söyle."; Bibliotekada kitaplar belgili sistemağa **göre** tizile. (KRS-2, s. 285) "Kütüphanede kitaplar belirli bir sisteme göre diziliyor."; Yuvurğanğa **göre** ayağıñnı uzat. (KRS-2, s. 381) "Ayağını yorganına göre uzat."

Nog. Onıñ proizvedenielerin nogaylarıñ yaşavınıñ istoriyasına **köre** tetesi men orınlastırmaga bolayak. (TEL, s. 16) "Onun eserlerini Nogayların hayatının tarihine göre birbiri ardınca yerleştirmek olacak."; Radetskiy atasınday bolıp, öziniñ tabiatına **köre** aram yürek, ädem öltirgendi şıbınday da körmegen birev edi. (TEL, s. 54) "Radetskiy babası gibi olup, kendi tabiatına uygun olarak kötü kalpli, adam öldürmeyi sinek öldürmekle bir tutan birisi idi."; Yıyınıñıñ baruvına **köre** mundaqı ädemlerdiñ bir kesegi özlerin tiyissiz yürğistediler ekenin añlayman. (GNY, s. 278) "Toplantının gidişine göre buradaki adamların bazılarının kendilerini gereksiz gördüklerini anlıyorum."

Kar.-Bal. Kitabxa kirgen comaqla, keslerini tematika mağanalarına **köre**, 25 ullan bölümge üleşinedile. (KXEBC, s. 5) "Kitaba giren bilmeceleler, kendi temalarının anlamlarına göre yirmi beş büyük bölüme ayrılmıştır."; "Endi kesimi qarıwıma **köre** bir alf at qaydan tabayım" -dep sağışlanğandı. (MKXPC, s. 80) "'Şimdi kendi gücüme göre bir iri cüsseli at nereden bulayım" diye düşünceye dalmıştı."; Cuwurğanınga **köre** ayağıngı uzat. (KMTG, . 241) "Ayağını yorganına göre uzat."

Kar. Biergiey saya kiolniuya **kioria**. (DMÇ, s. 22) "Sana gönlüne göre versin."; Çozuvçunun avazına **kioria** oyunçular kobuzlarıbıla da tiurliu oyun savutlarıba birdian çalsınlar. (KYY-2, s. 55) "İlâhî söyleyenin sesine göre oyuncular kopuzlarıyla ve çeşitli oyun araçlarıyla birlikte çalsınlar."; Tiolieyt tienri Simxağa işinia **kioria**. (TDS, s. 276) "Tanrı, Simha'ya işine göre karşılık veriyor."

b. Sebep

Tat. Şuña küre kiyimnerém çılanmadı, -digen. (XNM, s. 9) "Bundan dolayı giyimlerim ıslanmadı, demiş."; Zartugaynıñ Söleyman xezret şundi bulğan, eşlegen eşlerenēñ Sovet vlasté aldında kiçerélmes gönah ikenén bilgenge küre de ul aklar bélen béрге taban yaltıratı. (TE, s. 142) "Zartugay'ın Süleyman Efendi böyle imiş. Yaptığı işlerin Sovyet yönetimi önünde affedilmez hata olduğunu bildiği için de o, aklar ile birlikte kaçtı."; Kart süzné kaynar hem kiléştérép söylegenge küre, tıñlawçılar yalıklıy gına utıra idéler. (STLY, s. 321) "İhtiyar, sözü sıcak ve tavında söylediği için, dinleyiciler bıkmadan oturuyorlardı."

Kırg. Mından körö ölgön artık. (AG, s. 54) "Bundan dolayı ölsen daha iyidir."; Andan körö koy soygondı koyup cogotkon malıñdı tolukta. (AG, s. 67) "Onun için koyun kesmeyi bırak, kaybettiğin hayvanlarını tamamla."; Andan körö köyöñüzgö, özüñüzçö cakşılık kaalasañız açığın aytıñız. (BKT, s. 190) "Onun için damadınıza, kendinizce bir iyilik isterseniz, doğrusunu, açığınızı söyleyiniz."

Baş. Hizéw hem işétéw toyğoları ifrat köslö bulğan bıl yenlékter-bik haq, şuğa küre ularğa hunarsılıq itéw yéñél eş tügél. (BT, s. 19) "Seziş ve işitme duyguları aşırı güçlü olan bu hayvanlar çok uyanıktır. Bundan dolayı onları avlamak kolay iş değildir."; Ğaşik bulğan ul diñgézge. Şuğa küre böte ğümerén diñgéz yarında uzğarğan. (BTH-I, s. 582) "O, denize aşık olmuş. Bundan dolayı bütün ömrünü deniz kenarında geçirmiş."; Awırw bulğanğa küre, eşley almay. (BRH, s. 300) "Hasta olduğu için çalışmıyor."

Kkp. Usınday sebeplerge köre folklor menen XIV-XIX äsirdegi qaraqalpaq ädebiyatındağı ädebiyattanıw ilimine baylanıslı bolğan pikirlerdi atap ötkendi maqul kördik. (ET, s. 35) "Bu gibi sebeplerden dolayı folklor ile 14.-19. yüzyıllar arasındaki Karakalpak edebiyatındaki edebiyat bilimine bağlı olan fikirleri vermeyi uygun gördük."; Usınday sebeplerge köre ol ädebiyatımızdın sağasınan belgili derecede ornı aladı. (ET, s. 42) "Bu gibi sebeplerden dolayı o, edebiyat sahamızda belli bir yere sahip olur."; Usınday sebeplerge köre olardıñ biri-biri menen bolğan baylanısların esapqa alıp "tema häm ideya" -dep atağan. (ET, s. 54) "Bu gibi sebeplerden dolayı onların birbirleriyle olan ilgilerini dikkate alıp "tema ve ülkü" diye adlandırmış."

Kum. İbragim üyünde bu yaşav bolmağanğa göre anasın unutup, kızlar bulan külep, oynap tura. (KYX, s. 45) "İbrahim, evinde böyle bir yaşantı olmadığı için annesini unutarak, kızlar ile gülüp oynuyor."; Xan köpden berli Tabuldunu yaşavun görme süyegenine göre raziligin bildire. (KYX, s. 206) "Han çoktan beri Tabuldu'nun hayatını görmek istediği için kabul ediyor."; Oğar göre bular da gelip şonda qonaq tüşeler. (KYX, s. 213) "Onun için bunlar da gelip orada konuk oluyorlar."

Nog. Solay erinşekliğine köre tuvılma taktan tüskeniñ, -dep İlyas Dauttıñ aşılıp turgan kızıl yarasına tuz sepkendey boldı. (TEL, s. 87) "Böyle eringen olduğu için

doğduğunda tahttan düşmüş diyerek, İlyas, Daut'un açılan kızıl yarasına tuz serpmiş gibi oldu."; Yamgırşı degen kospa at Alidiñ öz atasınıñ atı Yamgırşı bolganga köre tagıldı. (NTG-2, s. 245) Yamgırşı denilen takma isim, Ali'nin kendi babasının atı Yamgırşı olduğu için konuldu."; Balalar asıkların uttıganga köre, kişkey inilerin üyge asık äkelmege yiberediler. (GNY, s. 278) "Çocuklar aşıklarını yutturdukları için, küçük erkek kardeşlerini eve aşık alıp getirmeye gönderiyorlar."

Kar.-Bal. Cıyılğan cerde comaq aytıw elleni sanları boşalğanğa köre toxtağandı. (KXEBC, s. 10) "Toplanılan yerde illerin sayısı bittiği için, bilmece söyleme işi dururdu."; Ullu caziwçu köp türlü şartlarğa es buradı, anga köre köp türlü çığarmalanı da ayaqlandıradı. (MT, s. 60) "Büyük yazar çok çeşitli olaylara dikkat çeker, onun için çok çeşitli eserlerini de güçlendirir."; Ğoqqa buyruqğa köre, ayına eki kere rayon NKVD-ge barıb, qol saladı. (OC, s. 189) "Gokka buyruk üzere, ayda iki kez NKVD bölgesine gidip imza atıyordu."

Kar. Şiukiur etiamin Tienrigia rastlığına kioria. (DMÇ, s. 10) "Adaletinden dolayı Tanrı'ya şükrediyorum."; Tioliadi maya Tienri rastlığıma kioria, aruvluğuna kioria. (DMÇ, s. 19) "Tanrı doğruluğumdan, saflığımdan dolayı beni ödüllendirdi."; Maxtav bieriyiz Anar bağatırlıxları üçiun, maxtav oxuyuz Anar kiopliugiunia kioria bağatırlılığının. (DMÇ, s. 170) "Bahadırlıkları için ona şükredin, bahadırlıklarının çokluğundan dolayı ona hamt ediniz."

c. Karşılaştırma

Kaz. Qabağın burınğıdan göri qırjıyıtıñqırıp, eki közin Zeynep otırğan peşke qadap... (Kök., s. 15) "Alnını eskisine nazaran buruşturun, gözlerini Zeynep'in oturduğu yere dikerek..."; Attan göri maşına jldam türedi. (TDS, s. 276) "Ata göre otomobil hızlı gidiyor."; Oyaz kölemindegi qazaq bolıstarınıñ partiyası burınğıdan göri örbiy tüstüwge osı jumıstın sebebi de az bolğan joq. (MÄ, s. 309) "Oyaz çapındaki Kazak bucak başkanlarının partilerinin eskisine nazaran aralarındaki mücadalenin daha da artmasında bu olayın rolü de az değildi."

Kırg. Karaçı, Avdiy, sen özüñ bilimiñ bar, akıl-esiñ da tüzük ele bolgonu menen, mınday işte senden körö men mıktılık kılmakmın. (KA, s. 162) "Bak Avdiy, senin bilimin var, aklın fikrin de yerinde olmakla birlikte, bu gibi işlerde ben sana göre daha dirayetliyim."; Okuu kitebinen körö, adamdar menen süylöşkondü tuura dep taptım. (TDS, s. 278) "Okuma kitabına nazaran adamlar ile konuşmayı daha doğru buldum."; Mından körö al cakşı. (KTG, s. 340) "Buna göre o daha güzel."

Kkp. Sebebi onda dramalıq häreketten göre lirikalıq sezim küşli. (ET, s. 188) "Çünkü, onda dramatik aksiyondan ziyade lirik sezim güçlüdür."; Olardan göre bizler tänepiske erterek şıqtıq. (HKT, s. 247) "Biz onlara göre teneffüse daha erken çıktık.";

Jas ağaştan **göri**, qaç ağaş tez janadı. (KRS-1, s. 359) "Yaş ağaca göre kuru ağaç tez yanar."

Kum. Yoldaş İbragimov Narimannı taklifine **göre** men sağa namuslu iş tapşuraman. (KT5, s. 118) "Yoldaş İbrahim Nariman'ın teklifine nazaran, ben sana namuslu iş veriyorum."

Nog. Maxmudtın karamı Musadıkına **köre** biraz salkın edi. (YY, s. 187) "Mahmut'un görüntüsü Musa'nınkine göre biraz soğuktu."

Kar.-Bal. Bazıqlıqları da, anga **köre**, bek bazıq bolğandıla. (MKXPÇ, s. 47) "Şişmanlıkları da, ona göre, pek şişman olmuştur."; Kün, ayğa **köre**, az tutuladı. (MKXPÇ, s. 205) "Güneş, Ay'a göre az tutulur."

d. Sınırlama

Tat. Salıxnın söylewéne **küre**, bötén eşé ofitser totuda bulgan. (TTAS-II, s. 309) "Salih'in dediğine göre, bütün işi subay tutmakta olmuş."; İşétüwébézge **küre**, cemgiyet başlap şuşı eşlerné başkarırğa bügénnen tırışaçaqtır. (TTAS-II, s. 309) "İşittiğimize göre, cemiyet önce bu işleri başarmaya bugünden gayret edecektir."

Baş. Başqort xalıq icadında yér hatıwğa beylé bik küp beyét sığarılğan, hem bınıñ üz éne **küre** sebepteré bar. (TAX, s. 26) "Başkurt halk eserlerinde toprak satmaya ait pek çok beyit söylenmiştir ve bunun kendine göre sebepleri vardır."; Her türe üz éne **küre** kön küre. (BTH-I, s. 582) "Her töre kendine göre gün görür."; Üz ébézge **küre** kvartir za tabıldı. (BTH-I, s. 582) "Kendimize göre oda da bulundu."

Kum. Ozoqda, özünü zamanına **göre** alğanda, bu da ullu üstünlük. (AAS, s. 4) "Elbette, kendi zamanına göre değerlendirilirse, bu da büyük başarıdır."; Kağızğa **göre** Qaraçaçnı gelgen elçi bulan yibere. (KYX, s. 53) "Kâğıda göre Karaçaç'ı gelen elçi ile gönderiyor."

Nog. Maga **köre** onıñ közlerinde: "Sen de kimdi ayıplaysın? Biz, ädemler, bärivimiz de şiy süt emgenimiz ..." (TY, s. 46) "Bana göre onun gözlerinde: "Sen de kimi ayıplıyorsun? Biz, insanlar hepimiz de çiğ süt emmişiz ..."; Anamnıñ aytuvına **köre**, atam öksüz yas bolgan. (TY, s. 44) "Annemin dediğine göre, babam öksüz bir gençmiş."; -Vraçtıñ aytuvına **köre** yarası avır, -dedi Acatay. (NL, s. 181) "Acatay: "Doktorun dediğine göre yarası ağır" dedi."

Kar.-Bal. Xalqda aytıwğa **köre**, ertde-ertde Qaraçaynı tamadaşı Qırışawxalları İslam, caşı da birgesine, bir iş bla Qaraçaynı çeginden çığıb, ketib barğanlay, Qırım xannı askerlerini qoluna tüşgendi. (KXEBC, s. 14) "Halkın söylediğine göre, eskiden Karaçay'ın başkanı Kırımşavhal İslam oğluyla birlikte bir iş için Karaçay'dan çıkıp giderken, Kırım hanının askerlerinin eline düşmüştür."; Manga bergen bolcallarına **köre**, ala tambla kelirge kerekdile. (KMTG, s. 241) "Bana verdikleri söze göre, onların yarın

gelmeleri gerekiyordu."; Sizni cazğanıgızğa **köre**, sizde bitim igidi. (TDS, s. 276) "Sizin yazdığınıza göre, sizde hasılat iyidir."

Kır. Tat. Menim bilgenime **köre**, Aşir-Usta xalq arasında meşur olğan "Tım-tım" oyun avasınıñ avtorıdır. (KTXY, s. 7) "Benim bildiğime göre Aşir Usta, halk arasında meşhur olan, "Tım-tım" oyun havasının yazarıdır."; Albuki, şimdi añlaşılğanına **köre**, bu mane Aşiq Ümerniñ ... degen beytleriniñ qısqartılğan bir variantı eken. (ETM, s. 35) "Hâlbuki, şimdi añlaşılğanına göre, bu mani Aşık Ömer'in ... adlı beyitlerinin kısaltılmış bir varyantıymış."; Bir çoq esli dinleyici ve temaşacılarımız kibi, bilgenime **köre**, buña men de cevap bere bilem. (ETM, s. 199) "Birçok yaşlı dinleyici ve seyircilerimiz gibi, bildiğim kadarıyla, buna ben de cevap verebilirim."

Kar. Tienri yarğı yarar uluslarını tioria et'kin mieni e Tienri, rastlığima **kioria** da tiugialligimia **kioria** üstiumia. (DMÇ, s. 9) "Tanrı milletlere adaletle hükmeder ve yargılar, ey Tanrım beni de imanıma ve dürüstlüğüme göre yargıla ve hükmet."; Tienrinin boluşluğuba uşbu kiçi tiuziuviumniu "Mien karayçe ürianiam", -karay tilinin bunyatın, kipliet'miak üçiun Troxtağı karayların tuvmuş sioziun kiuçiumia **kioria** yazdım. (MKÜ, s. 5) "Tanrı'nın yardımı ile "Ben Karayca Öğreniyorum" adlı bu küçük eserimi, Karay Türkçesinin varlığını güçlendirmek için Troki Karaylarının asıl kelimelerini esas alarak, gücüme göre yazdım."; Kiuçiumia **kioria** kapçix xıyar iştırdım. (MKÜ, s. 109) "Gücüme göre bir torba hıyar topladım."

93. Hakkında

Yapısı:

Hakkında "hakkında, için". Tatar, Kazak, Başkurt, Karakalpak, Kumuk, Nogay, Karaçay-Balkar ve Kırım Tatar Türkçelerinde yalın hâlden ve tamlama hâlinden sonra edat göreviyle kullanılmaktadır. Arapça "hakk" kelimesine iyelik eki ve bulunma eki gelerek oluşmuştur (hakk+i+n-+da). Karaçay-Balkar Türkçesinde "xaqından" şekli kullanılır. Tatar Türkçesinde işaret zamirlerinden sonra, Başkurt Türkçesinde ise kişi ve işaret zamirlerinden sonra "xakta" şekli de görülür. Bu edatın Kumuk Türkçesinde "haqından", Nogay Türkçesinde de "akınnan" gibi çıkma hâli eki almış şekilleri görülür. Tat. xakında/xakta, Kaz. xaqında, Baş. xaqında/xaqta, Kkp. haqqında, Kum. haqında/haqından, Nog. akında/akınnan, Kar. Bal. xaqından, Kır. Tat. aqqında.

Kullanımı:

a. İsmiñ Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. İskermelerde beyétler **xakında**, bigrek te alarnıñ sovet çorı turında küp yazılğan. (XA, s. 4) "Açıklamalarda beyitler hakkında, özellikle de onların Sovyet devri hakkında çok yazılmıştır."; Eserniñ herbér strofası adem balasının çikséz tiren kaygısı,

meñgê bétmes xesretê **xaqında** söyli. (XA, s. 30) "Eserin her bir kıtası insan oğlunun sınırsız derin kaygısı, ebedî bitmez hasreti hakkında söylüyor."; Yevgeniy Nikolayeviç bolşeviklərin iyun-iyul çorındağı taktikalari **xakında** bér punkt yazıp kuydı. (TG-II, s. 317) "Yevgeniy Nikolayeviç, Bolşeviklerin haziran-temmuz taktikleri hakkında bir paragraf yazdı."

Kaz. Eñ jana dinder **xaqında** talay kitapxanalar tolarlıq eñbektər jazıldı. (BKT, s. 107) "En yeni dinler hakkında türlü türlü, kütüphaneler dolduracak kadar eserler yazıldı."

Baş. Salavat Yulayev **xaqında** işephéz-hanhız beyét sığarılırğa téyéş iné. (TAX, s. 28) "Salavat Yulayev hakkında hadsiz hesapsız beyitin yaratılması gerekirdi."; Partiyabız hem xökümetébéz kilesek bıwın **xaqında** arımay-talmay xesterlék küréwéné le küpten öyrengebéz. (BT, s. 6) "Partimizin ve hükümetimizin gelecek nesil hakkında bıkip usanmadan ihtimam gösterdiğini de çoktan öğrenmişiz."; Elé ul tağı la yul **xaqında** uylap bara. (BT, s. 101) "O, henüz daha yol hakkında düşünüp duruyor."

Kkp. İlimpazdın miynetlerinde dāstan **haqqında** qaraqalpaq folklorınıñ eñ jaqsı dōretpesi sıpatında pikirler payda boldı. (KK, s. 7) "Bilginlerin yazılarında destan hakkında Karakalpak folklorunun en güzel eseri olduğı yolunda fikirler söylendi."; Añsılıq **haqqında** qızıqlı gürriñler keltiriledi. (KK, s. 28) "Avcılık hakkında ilginç hikâyeler anlatılıyor."; Bul kitapta ol ädebiy janlar **haqqında** keñirek toqtaydı. (ET, s. 31) "Bu kitapta, o edebi türler hakkında genişçe duruluyor."

Kum. Davda ortaçlıq etgen sizin yurtulanı **haqqında** xabarlağız. (KT5, s. 4) "Savaşa katılan köylüleriniz hakkında konuşunuz."; Dağı da bir xıylı masalalanı **haqqında** söylemege süyse de, turup savbollaşma başladıq. (KT5, s. 68) "Daha pek çok mesele hakkında konuşmak istiyorduysak da kalkıp vedalaşmaya başladık."; Ulan ögey anası etegen talapnı **haqqından** ayta. (KYX, s. 74) "Oğlan, üvey annesinin talebi hakkında konuşuyor."

Nog. Ol nogay xalktın yaşavı **akında** olarga köp zatlar aytadı. (TEL, s. 10) "O, Nogay halkının hayatı hakkında onlara çok şeyler söylüyor."; Mecit öziniñ Asantayı **akında** oylanıp bara edi. (TEL, s. 37) "Mecit kendisinin Asantayı hakkında düşünüyordu."; Men ol ädem **akınnan** esittim. (TDS, s. 557) "Ben, o adam hakkında işittim."

Kar.-Bal. sabiyleni **xaqından** qayğırıw (TDS, s. 556) "çocuklar hakkında kaygılanmak"; İşni **xaqından** söleşeyik. (KRS-1, s. 702) "İş hakkında konuşalım."

Kır. Tat. Bu kitap **aqqında** fikirleriñizni, tevsiyeleriñizni, yuqarıda qayd etilgen vesiqalarını, mektüplerni İ. Gaspıralı adına kütüpxane adresine yollay bilesiñiz. (ETM, s. 4) "Bu kitap hakkındaki fikirlerinizi, tavsiyelerinizi, yukarıda kaydedilen belgeleri, mektupları İ. Gaspıralı adına kütüpxane adresine gönderebilirsiniz."; Xalq arasında özleriniñ sevimli şairi **aqqında** çeşit efsaneler yaratıla, çeşit rivayetler uydurılıp aytıla. (ETM, s. 21) "Halk arasında kendilerinin sevgili şairi hakkında çeşitli efsaneler

yaratılıyor, çeşitli rivayetler uydurulup söyleniyor."; Memet Nüzetniñ yaratıcılığı **aqqında** söz ketkende de böyle demek mümkün. (ETM, s. 50) "Memet Nüzhet'in yaratıcılığı hakkında söz edilirken de böyle demek mümkündür."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Kkp. Dästanda ol **haqqında** bılay jırlanadı. (KK, s. 35) "Destanda onun hakkında böyle söyleniyor."

b.2. Kişi Zamirinin Tamlama Hâlinden Sonra Kullanımı

Baş. Minéñ **xaqta**. (BTH-II, s. 528) "Benim hakkımda"; Hinéñ **xaqta**. (BTH-II, s. 528) "Senin hakkında"; Asılda ihe unıñ **xaqqında** başlısa yırzar icad itélgen. (TAX, s. 28) "Hâlbuki, onun hakkında belli başlı şarkılar icat edilmiştir."; Ğebit sesen unıñ **xaqqında** bılay tip xetérlegen. (TAX, s. 172) "Aşık Gabit, onun hakkında şunları söylüyor."

Nog. Mine bes yıl degende, Lida benim **akımda** tuvra xabardı aladı. (TEL, s. 101) "İşte beş yıl dolunca, Lida benim hakkımda doğru haberi alır."; Sen de mendey bir bätir bolganlıktan, men seniñ **akında** bilemen. (NL, s. 55) "Sen de benim gibi bir yiğit olduğundan, ben seni biliyorum."; Onıñ **akında** endi Yanbek ne oylanadı eken? (TEL, s. 44) "Onun hakkında şimdi Yanbek ne düşünüyordu acaba?"

Kır.-Tat. Puşkinniñ zamandaşlarından onıñ **aqqında** en çoq ve eñ güzel sözler ise, ulu polyak şairi Adam Mitskeviçniñ qaleminden töküle. (ETM, s. 88) "Puşkin'in zamandaşlarından onun hakkında en çok ve en güzel sözler ise, Polonyalı büyük şair Adam Mitskeviç'in kaleminden dökülür."

b.3. İşaret Zamirinin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Bérewnéñ bér yançık akçası yugalgaç, kürşélerénnen şiklenép, bu **xakta** Xucaga kilép zarlangan. (XNM, s. 82) "Birisinin bir kese parası kaybolunca, komşularından şüphelenip, bu konuda gelip Hoca'ya sızlanmış."; XX yözde xalık icatının ekiyet yeki rus xalık bilinaları kébék janlarınıñ üsüw yulları şul **xakta** söyli. (XA, s. 114) "20. yüzyılda halk icatının masal veya Rus halk hikâyeleri gibi türlerin gelişme yolları bu konudan bahsediyor."; V. İ. Lenin ul **xakta** bulay yaza. (XA, s. 124) "V. İ. Lenin o konuda şöyle yazıyor."

Baş. Bıl **xaqta** ata esehéne le eytken. (BTH-II, s. 528) "Bu konuda anne babasına da söylemiş"; Bıl **xaqta**. (BTH-II, s. 528) "Bu konuda."; Oşo **xaqta**. (BTH-II, s. 528) "Şu konuda."

Kkp. Biraq mesele ol **haqqında** emes köpti körgen adam köbirek täciriyebe arttıradı. (ET, s. 11) "Ama, o konuda mesele yok. Çok gören kişi daha çok tecrübe sahibi

olur."; Bul **haqqında** öz waqtında biz de öz fikrimizdi baspa sözde cäriyaladıq. (KK, s. 17) "Bu konuda, zamanında biz de kendi fikrimizi basın yoluyla yayımladık."; Bul **haqqında** V. G. Belinskiy: "Biz folklordı kollektivlik xalıq döretpeleri-dep atap cürmiz". (ET, s. 41) "Bu konuda V. G. Belinskiy: "Biz folkloru ortak halk eseri diye adlandırıyoruz.""

b.4. İşaret Zamirinin Tamlama Hâlimden Sonra Kullanımı

Nog. Onıñ **hakında** sovxozdıñ direktorı bulay degen: -Ornına baska salmaga kerek. (YY, s. 45) "Onun hakkında çiftliğin müdürü şöyle demiş: "-Yerine başkasını koymak gerek.""; Äyemiz onıñ **akında** bulay aytkanı esimde. (TEL, s. 176) "Ailemin onun hakkında böyle dediği aklımda."

b.5. Dönüslülük Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Üz **xakında** eytelgen yaxşı süzden herkém azmı-küpmé küñéllélene. (TTAS-III, s. 360) "Kendisi hakkında söylenen güzel sözden her kim olsa az çok keyiflenir."

Baş. Hüz aqhaq qolahın öyörönen yuğaltqan bay xuca, unıñ hem Aqhaq qolanıñ üze **xaqında** bara. (TAX, s. 57) "Yılıksından Aksak kulasını kaybeden zengin sahip, onun oğlu ve Aksak kulanın kendisi hakkında söz ediliyor."

Kkp. Qaharmannıñ özi **haqqında** heşnärse ayılmastan onıñ sırğası menen sädepleri iqlas menen süwretlenedi. (ET, s. 51) "Kahramanın kendisi hakkında hiçbir şey söylenmeden, onun küpesi ve düğmeleri dikkatle anlatılır."

Kum. Özügüznü **haqqında** xabarlayğanda siz qaysı mestoimeniyeleni qollaysız? (KT5, s. 15) "Kendi hakkınızda konuşurken hangi zamirleri kullanıyorsunuz?"

Nog. Sol äserde tek özüm **akında** oylap turganımdı eskersem-yaşagım kelmeydi. (TY, s. 45) "O zamanda yalnız kendi hakkımdaki düşüncelerimi hatırlasam, yaşayacağım gelmezdi."; Seniñ ädemsiligini yok, tek öziniñ **akında** oylaysın. (TEL, s. 209) "Sen adam değilsin, yalnız kendi hakkında düşünüyorsun."; Biz özimizdiñ **akında** özimiz birbirimizge aytpasak, kim bizim akımızda aytayak. (TEL, s. 191) "Biz kendi hakkımızda kendimiz birbirimize söylemezsek, kim bizim hakkımızda söyleyecek."

Kır.-Tat. ... özləri **aqqında** ğayet eyi xatıra qaldırdılar. (KTTY, s. 8) "... kendileri hakkında gayet iyi hatıralar bıraktılar."; Mediyev bu aqşam kendisi **aqqında** xoş sözler eşitip, azaplandı. (KTT, s. 119) "Mediyev bu akşam kendisi hakkında hoş sözler işitip, azap çekti."

b.6. Soru Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kkp. Biraq Tölepbergen Qayıpbergenovtıñ "Suwıq bir tamış" povestiniñ temasına qarap otırıp, ne **haqqında** söz bolıwın anlaw qıyın. (ET, s. 56) "Ama Tölepbergen

Kayıpbergenov'un "Soğuk Bir Damla" hikâyesinin temasına bakarak, ne hakkında söz söylediğini anlamak zordur."

Nog. Sorav nediñ **akında** boloyagın bilmese de Zuxra kızardı. (TEL, s. 214)
"Sorunun ne hakkında olduğunu bilmese de, Zuhra kızardı."

c. İsim-fil'in Yalnız Hâlinde Sonra Kullanımı

Tat. Meskewnéñ alınuwı **xakında** beyette kıska-kıska cömler bélen géne eytéle. (XA, s. 45) "Moskova'nın alınması beyitte kısa kısa cümleler ile anlatılıyor."; Üzénen-üzé añlaşıla ki, baş kütergen krestyannarnı tınıçlandıruw **xakında** gazetalar annanmonnan gına xeber itteler. (XA, s. 91) "İçeriğinden anlaşılıyor ki, baş kaldıran köylüleri sakinleştirme konusunda gazeteler şuradan buradan haber ettiler."; Gali hem Zinnetulla turındağy beyétlerde böten ilge yaktı köñner kilüwé, geroylarnıñ matur xıyalları tormışka aşuwı, xalık üzénén doşmannarınnan öç aluwı **xakında** söylé. (XA, s. 104) "Gali ve Ziyetulla hakkındaki beyitlerde bütün ülkeye parlak günler gelmesi, kahramanların güzel hayalleri hayata geçirmesi, halkın düşmanlarından öç alması hakkında söyleniyor."

Baş. Syujet bay ulınıñ qaytıp yétkes te üléwé **xaqında** xikeyelew ménen tamamlana. (TAX, s. 60) "Konu, beyin oğlunun döndüğünde ölümü hakkındaki anlatımla sona eriyor."; Törlö yırzarzın kilép sığışı **xaqında** hüž barğanda iké momentka tuqtap ütérge mömkin. (TAX, s. 90) "Çeşitli şarkıların ortaya çıkışı hakkında söz söylerken iki nokta üzerinde durmak mümkündür."; Ağızédéñ bér osonan ikénséhéne tiklém Barsanıñ yulbaşarlıq qılıp yöröwö **xaqında** xeber taraldı. (Ark., s. 62) "Akidil'in bir ucundan diğér ucuna kadar Barsa'nın haydutluk yapıp gezdiği hakkında haber yayıldı."

Kkp. Dästaniñ payda bolıwı **haqqında**, ideyalıq mazmunı tuwralı, geroyların obrazları cöninde en bahalı pikirler ayttı. (KK, s. 10) "Destanın ortaya çıkışı hakkında, fikri yapısı hakkında, kahramanların suretleri hakkında en önemli fikirleri söyledi."

Kum. Söylevçüler bayramğa hazirlenivnü **haqqında** aytdılar. (KT5, s. 82)
"Konuşucular, bayrama hazırlanma hakkında konuştular."

Nog. Üylenüvdiñ **akında** söz bardı dese, Nariktiñ, köz aldına ölgen pişesi Muratxan kele koyatagan edi. (YY, s. 36) "Evlene hakkında söz açıldığında, Narik'in gözünün önüne ölen karısı Murathan geliyordu."; Yıyında söz koyşılıktı östirüv **akında** bardırılatağan edi. (YY, s. 48) "Toplantıda koyuncululuğun geliştirilmesi hakkında konuşuluyordu."; ... soñ abay da, Kokaş ta kezüv-kezüv Batıraydan kala **akında**, okuvı **akında** soraydılar. (TEL, s. 83) "... sonra annesi de, Kokaş da sırasıyla Batıray'dan şehir hakkında, okuması hakkında soru sordular."

Kar.-Bal. Ketiwünü **xaqından** sor. (KRS-1, s. 702) "Gidiş hakkında sor."

Kır. Tat. Amma onıñ tüşünceleri özünüñ yüregi aqqında, öz tabiatını temizlev **aqqında**. (KTT, s. 96) "Ama, onun düşünceleri kendi yüreği hakkında, öz tabiatını

temizlemek hakkında."; VKP Merkezi Komitesi 1932 senesi 23 aprelde "Edebiy-bediiy teşkilâtları yañıdan quruv **aqqında**" karar qabul etmege mecbur oldu. (ETM, s. 125) "VKP Merkez Komitesi 23 Nisan 1932'de "Edebî-bediî teşkilâtları yeniden kurma hakkında" karar kabul etmeye mecbur oldu."

d. Sıfat-fiilin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Kkp. Üyine kelgennen keyin üstine benzin quyıp, özin örtep cibergen **haqqında** kölemlî maqala cäriyalandı. (ET, s. 19) "Evine geldikten sonra üzerine benzin döküp intihar ettiği hakkında hacimli bir makale yayımlandı."

Kum. Zazay özü frontğa getmege toqtaşğanı **haqqında** başlap ata-anasına bildire. (KT5, s. 27) "Zazay, cepheye gitmesi hakkındaki kararını önce anne babasına bildiriyor."

Nog. Öziniñ AYTEK pen raskanı **akında** ayttı. (TEL, s. 44) "Kendisinin AYTEK ile karşılaşması hakkında konuştu."; Üyden şıkkanlar, oramda küplesip, kelgenniñ **akında** sözdi tağı da toktatpay bardıradılar. (TEL, s. 86) "Evden çıkanlar sokakta çoğalıp, gelen kişi hakkında sözü daha da çok arttırıyorlardı."; Bir pistosında Batıray "Za otvagu" degen medal alğanı **akında** yazadı. (TEL, s. 86) "Batıray bir mektubunda "cesaret" madalyası aldığı hakkında yazıyordu."

Kır. Tat. "Tsvetok" şiiriniñ mevzusu-çeçekniñ, aşık ve maşuqanıñ körüşüvleri vaqıtında üzülgeni **aqqında** xayallanuvdan ibaret. (ETM, s. 56) "'Tsvetok" şiirinin konusu; çiçeğin âşık ve maşukun görüşme zamanında mı, yoksa ayrılma zamanında mı koptuğu hakkında hayal kurmasından ibarettir."

Görevi:

a. İlgi

Tat. İskermelerde beyétler **xakında**, bigrek te alarnıñ sovet çorı turında küp yazılğan. (XA, s. 4) "Açıklamalarda beyitler hakkında, özellikle de onların Sovyet devri hakkında çok yazılmıştır."; Meskewneñ alınuwı **xakında** beyétte kıska-kıska cömler belen géne eytéle. (XA, s. 45) "Moskova'nın alınması beyitte kısa kısa cümleler ile anlatılıyor."; Üz **xakında** eytélgén yaxşı süzden herkémi azmı-küpmé küñéllélene. (TTAS-III, s. 360) "Kendisi hakkında söylenen güzel sözden her kim olsa az çok keyiflenir."

Kaz. Eñ jana dinder **xaqında** talay kitapxanalar tolarlıq eñbektér jazıldı. (BKT, s. 107) "En yeni dinler hakkında türlü türlü, kütüphaneler dolduracak kadar eserler yazıldı."

Baş. Elé ul tağı la yul **xaqında** uylap bara. (BT, s. 101) "O, henüz daha yol hakkında düşünüp duruyor."; Hüz aqhaq qolahnı öyörönen yuğaltqan bay xuca, unıñ hem Aqhaq qolanıñ üzé **xaqında** bara. (TAX, s. 57) "Yılıksından Aksak kulasını kaybeden zengin sahip, onun oğlu ve Aksak kulanın kendisi hakkında söz ediliyor."; Törlö yırzarzın kilép sığışı **xaqında** hüz barğanda iké momentka tuqtap ütérge mömkin.

(TAX, s. 90) "Çeşitli şarkıların ortaya çıkışı hakkında söz söylerken iki nokta üzerinde durmak mümkündür."

Kkp. Bul kitapta ol âdebiy janrlar **haqqında** keñirek toqtaydı. (ET, s. 31) "Bu kitapta, o edebi türler hakkında genişçe duruluyor."; Üyine kelgennen keyin üstine benzin quyıp, özin örtep cibergen **haqqında** kölemlı maqala cäriyalandı. (ET, s. 19) "Evine geldikten sonra üzerine benzin döküp intihar ettiği hakkında hacimli bir makale yayımlandı."; Qaharmanın özi **haqqında** heşnärse ayılmastan onıñ sırğası menen sädepleri ıqlas menen süwretlenedi. (ET, s. 51) "Kahramanın kendisi hakkında hiçbir şey söylenmeden, onun küpesi ve düğmeleri dikkatle anlatılır."

Kum. Davda ortaqqılıq etgen sizin yurtulanı **haqqında** xabarlağız. (KT5, s. 4) "Savaşa katılan köylüleriniz hakkında konuşunuz."; Zazay özü frontğa getmege toqtaşğanı **haqqında** başlap ata-anasına bildire. (KT5, s. 27) "Zazay, cepheye gitmesi hakkındaki kararını önce anne babasına bildiriyor."; Söylevçüler bayramğa hazirlenivnü **haqqında** aytdılar. (KT5, s. 82) "Konuşucular, bayrama hazırlanma hakkında konuştular."

Nog. Ol nogay xalkın yaşavı **akında** olarga köp zatlar aytadı. (TEL, s. 10) "O, Nogay halkının hayatı hakkında onlara çok şeyler söylüyor."; Bir pistosında Batıray "Za otvagu" degen medal alğanı **akında** yazadı. (TEL, s. 86) "Batıray bir mektubunda "cesaret" madalyası aldığı hakkında yazıyordu."; Üylenüvdiñ **akında** söz bardı dese, Nariktiñ, köz aldına ölgen pişesi Muratxan kele koyatagan edi. (YY, s. 36) "Evlenme hakkında söz açıldığında, Narik'in gözünün önüne ölen karısı Murathan geliyordu."

Kar.-Bal. sabiyleni **xaqından** qayğırırw (TDS, s. 556) "çocuklar hakkında kaygılanmak"; İşni **xaqından** söleşeyik. (KRS-1, s. 702) "İş hakkında konuşalım."; Ketiwnü **xaqından** sor. (KRS-1, s. 702) "Gidiş hakkında sor."

Kır. Tat. Amma onıñ tüşünceleri özünüñ yüregi aqqında, öz tabiatını temizlev **aqqında**. (KTT, s. 96) "Ama, onun düşünceleri kendi yüreği hakkında, öz tabiatını temizlemek hakkında."; Mediyev bu aqşam kendisi **aqqında** xoş sözler eşitip, azaplandı. (KTT, s. 119) "Mediyev bu akşam kendisi hakkında hoş sözler işitip, azap çekti."; Puşkinniñ zamandaşlarından onıñ **aqqında** en çoq ve eñ güzel sözler ise, ulu polyak şairi Adam Mitskeviçniñ qaleminden töküle. (ETM, s. 88) "Puşkin'in zamandaşlarından onun hakkında en çok ve en güzel sözler ise, Polonyalı büyük şair Adam Mitskeviç'in kaleminden dökülür."

94. Xakına

Yapısı:

Xakına "için, uğruna". Tatar, Başkurt, Nogay ve Karaçay Balkar Türkçelerinde yalın hâlden ve tamlama hâlinden sonra edat göreviyle kullanılmaktadır. Arapça "hakk"

kelimesine iyelik ve yönelme hâl eki gelerek oluşmuştur (< hak+ı+n+a). Tat. **xakına**, Baş. **xaqına**, Nog. **akına**, Kar.-Bal. **xaqına**.

Kullanımı:

a. İsmi Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Bik ozak yıllar Sovet kışelerén çin bexét barı tik cemgiyet **xakına** üz şexsi tormışını korban itép, üzefiné tulısınça şul maksatka buysındırıp yeşegende géne bula ala dip terbiyeledéler. (Ed., s. 12) "Çok uzun yıllar Sovyet insanını, "gerçek talih yalnız cemiyet uğruna kendi şahsî hayatını kurban edip, kendisini tamamen şu amaca vakfedip yaşadığında olabilir" diyerek, eğittiler."; -Yarıy, duslıgıbiz **xakına** satsam satıym indé, digen. (XNM, s. 34) "'-Tamam, dostluğumuz için satarsam, satarım" demiş.; Min üténem, mexebbetéméz, duslıgıbiz **xakına** üténem, söyle barın da, açık itép söyle miña. (TTAS-III, s. 360) "Ben rica ediyorum, muhabbetimiz, dostluğumuz için rica ediyorum, her şeyi bana açıkça söyle."

Baş. Yazğı seséw öğtönde min igén küp sese torğan kışelerge tamaq **xaqına** yallanıp, yer tırmatırğa, bésen yéthe-kübe tarttırırğa yörönöm. (BTH-II, s. 528) "Bahardaki tohum atma vaktinde ben tohum saçan kişilere boğaz tokluğu için çalışıp, tarla çapalamaya, ot biçilirken de yağın yapmaya gittim."; Min de bit tön **xaqına** aldım qoyaş nurzarın. (BTH-II, s. 528) "Ben de gece için aldım güneşin nurlarını."; Min de hézge yırsarımdı birem, bülek item duslıq **xaqına**. (TDS, s. 558) "Ben de size şarkılarımı veriyorum, hediye ediyorum dostluk için."

Nog. Bizim doslıgımız **akına** maga yardım et. (TDS, s. 557) "Bizim dostluğumuz için bana yardım et."

Kar.-Bal. bizni carıtxan kün **xaqına** (KRS-1, s. 702) "bizi aydınlatan güneş için"; allax **xaqına** (KRS-1, s. 702) "Allah için".

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Tamlama Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Sinéñ **xakına** tenémné korban, canımnı fida kılacakmın. (TTAS-III, s. 360) "Senin uğruna tenimi kurban, canımı feda edeceğim."

Baş. Unıñ **xaqına**. (BTH-II, s. 528) "Onun uğruna".

c. İsim-fiilin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Her soldat béle: belki, şuşı ciñüw **xakına** ul kaydadır yatıp kalır, mondıy matur tañnarnı hiçkayçan kürérge turı kilmes... (TE, s. 163) "Her asker biliyor: Belki, şu zafer uğruna o, nerede olsa yatıp kalır, böyle güzel tanları hiçbir zaman görmek nasip olmaz..."

Görevi:

a. İlgi

Tat. Bik ozak yıllar Sovet kesheleren çın bexét barı tik cemgiyet **xakına** üz şexsi tormışını korban itép, üzefné tulısınça şul maksatka buysındırıp yeşegende géne bula ala dip terbiyeledéler. (Ed., s. 12) "Çok uzun yıllar Sovyet insanını, "gerçek talih yalnız cemiyet uğruna kendi şahsî hayatını kurban edip, kendisini tamamen şu amaca vakfedip yaşadığında olabilir" diyerek, eğittiler."; Sinéñ **xakına** tenémné korban, canımını fida kılacakmın. (TTAS-III, s. 360) "Senin uğruna tenimi kurban, canımı feda edeceğim."; Her soldat béle: belki, şuşı ciñüw **xakına** ul kaydadır yatıp kalır, mondıy matur tañnarnı hiçkayçan kürérge turı kilmes... (TE, s. 163) "Her asker biliyor: Belki, şu zafer uğruna o, nerede olsa yatıp kalır, böyle güzel tanları hiçbir zaman görmek nasip olmaz..."

Baş. Min de bit tön **xaqına** aldım qoyaş nurzarın. (BTH-II, s. 528) "Ben de gece için aldım güneşin nurlarını."; Min de hézge yırtarımdı birem, bülek item duslıq **xaqına**. (TDS, s. 558) "Ben de size şarkılarımı veriyorum, hediye ediyorum dostluk için."; Unıñ **xaqına**. (BTH-II, s. 528) "Onun uğruna".

Nog. Bizim dostlığımız **akına** maga yardım et. (TDS, s. 557) "Bizim dostluğumuz için bana yardım et."

Kar.-Bal. bizni carıtxan kün **xaqına** (KRS-1, s. 702) "bizi aydınlatan güneş için"; allax **xaqına** (KRS-1, s. 702) "Allah için".

95. Xas

Yapısı:

Xas "has, özgü, ait". Tatar, Başkurt, Kumuk ve Kırım Tatar Türkçelerinde yönelme hâlimden sonra kullanılan ve ilgi bildiren bir edattır. Arapça xaşş "özgü, mahsus³²⁶" kelimesinden gelir. Tat. xas, Baş. xas, Kum. xas, Kır. Tat. xas.

Kullanımı:

a. İsmi Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Tatar avız icatına gına **xas** beyétlerné ukıp, xalkıbiz tarixın tağın da tirenrek añlarsız. (TE, s. 3) "Yalnız Tatar sözlü eserlerine has beyitleri okuyup, halkımızın tarihini daha da derin olarak anlarsınız."; Esernéñ xikeyelew stiléne **xas** epik kiñlék traditsiyon kısılarını bozmıy. (XA, s. 85) "Eserin hikâye etme stiline has epik genişlik, geleneksel çerçeveyi bozmuyor."; Beyétlernéñ töp geroyları urının xézmet iyeleré vekilleré ala, çınbarlıknı çağıldırıw printsipları, janrga **xas** edebi alımınar sisteması açıklana. (XA, s. 99) "Beyitlerin asıl kahramanlarının yerini işçi temsilcileri alıyor, gerçeği yansıtmaya prensipleri, türe has edebî usuller sistemi açıklanıyor."

³²⁶Türkçe Sözlük 2, TDK Yay., 9. Baskı, Ankara 1998, s. 950

Baş. Antropomorfizm, bik boronğodan kilgen fenni nigézhéz qaraş yenhéz tebiğet kürénéşterén, qoş-qort, yenlék-xaywandarzı késege xas sifət, xis-toyğolar ménen hüretlew. (BT, s. 7) "Antropomorfizm, çok eskiden beri gelen ilmî bakımdan temelsiz bakıştır. Cansız tabiat görüntülerini, kurt kuş ve hayvanları, insana has sifət, his ve duygularla tasvir etmektir."; Eytélgenderge beylé rewéşte başqort xalıq icadına xas şunday bér üzénselékte le kürhetérge mömkin. (TAX, s. 28) "Anlatılanlara bağılı olarak, Başkurt halk eserlerine özgü şöyle bir özelliği de göstermek mümkündür."; Lekin xalıq icadınıñ janrzarın bildelegende ezebiyetke xas bulmağan sifattar za isepke alına. (TAX, s. 45) "Ama, halk eserlerinin türlerini belirlerken edebiyata ait olmayan sıfatlar da hesaba alınıyor."

Kum. Bolsa da, bu yırlar dövürge xas yaşavnu, umumi küyde alıp, tüz suratlay. (KXY, s. 6) "Yine de, bu şarkılar devrine özgü hayatı, genel olarak, doğrudan tasvir ediyor."; Bu kemçilik köplege xas. (KRS-2, s. 345) "Bu eksiklik çoğuna has."

Kır. Tat. Bu turmuş yırlarında cemiyetke xas normal şartını bozğan çeşit soy axlâqsızlıqlar, edepsizlikler qaralana. (KTXY, s. 18) "Bu hayatla ilgili şarkılarda topluma özgü normal şartları bozan çeşitli ahlâksızlıklar, edepsizlikler karalanır."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Bizge xas tügél yılaw, sıkranuw. (TTAS-III, s. 363) "Bize has değil ağlamak, sızlamak."

b.2. Dönüşlülük Zamirinin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Üzène xas omtılışlı, eşléklé yöréşe bélen kabinetına yüneldé. (TE, s. 103) "Kendisine has hevesli, atik yürüyüşü ile odasına yöneldi."

Baş. Unıñ ayırım torğanda üzène géne xas konkret eybérzé añlata torğan meğenehé bulmay. (BT, s. 89) "Onun tek başına kendine has somut bir nesne anlatan anlamı yoktur."; Seğize awıldıñ üzène géne xas yolahı, yır moño ménen zawıqlandı. (BTH-II, s. 531) "Segide, yalnız köyün kendine has geleneği, şarkı kederi ile zevklendi."

Kır. Tat. Eşref Şem'i-zade yalnız şiiiriyette degil, edebiy xatırlavlarda olsun, özüne xas ustalığı, üslubi ile ayrılıp tura. (ETM, s. 3) "Eşref Şemizade yalnız şiiiriyette değil, edebî hatıralarında olsun, kendisine has ustalığı, üslubu ile de ayrılır."; Bundan ğayrı şairniñ özüne xas tili ve üslubi olğanı kibi qaldırıldı. (ETM, s. 4) "Bundan başka şairin kendisine has dili ve üslubu olduğu gibi bırakıldı."; Bizim de özümüzge xas ağız xalq yaratıcılığımız ve şu cümleden, ğayet zengin, ğayet melodik şiiiriy ve muzıkal nefis sanatımız-yırlarımız, türkülerimiz bar. (ETM, s. 190) "Bizim de kendimize has sözlü halk yaratıcılığımız ve bu bağlamda gayet zengin, gayet melodik şiiirsel ve müzikal güzel sanatımız, şarkılarımız, türkülerimiz var."

Görevi:

a. İlgil

Tat. Tatar avız icatına gına xas beyétlerné ukıp, xalkıbiz tarixın tagın da tirenrek añlarsız. (TE, s. 3) "Yalnız Tatar sözlü eserlerine has beyitleri okuyup, halkımızın tarihini daha da derin olarak anlarsınız."; Tat. Bizge xas tügél yılaw, sıkranuw. (TTAS-III, s. 363) "Bize has değıl ağlamak, sızlamak."; Üzéne xas omtılışlı, eşléklé yöréşe bélen kabinetına yüneldé. (TE, s. 103) "Kendisine has hevesli, atik yürüyüşü ile odasına yöneldi."

Baş. Eytélgenderge beylé rewéşte başqort xalıq icadına xas şunday bér üzénelékté le kürhetérge mömkin. (TAX, s. 28) "Anlatılanlara bağılı olarak, Başkurt halk eserlerine özgü şöyle bir özelliğı de göstermek mümkündür."; Unıñ ayırım torğanda üzéne géne xas konkret eybérzé añlata torğan meğenehé bulmay. (BT, s. 89) "Onun tek başına kendine has somut bir nesne anlatan anlamı yoktur."; Seğıze awıldıñ üzéne géne xas yolahı, yır moño ménen zawıqlandı. (BTH-II, s. 531) "Segide, yalnız köyün kendine has geleneğı, şarkı kederi ile zevklendi."

Kum. Bolsa da, bu yırlar dövürge xas yaşavnu, umumi küyde alıp, tüz suratlay. (KXY, s. 6) "Yine de, bu şarkılar devrine özgü hayatı, genel olarak, doğrudan tasvir ediyor."; Bu kemçilik köplege xas. (KRS-2, s. 345) "Bu eksiklik çoğuna has."

Kır. Tat. Bu turmuş yırlarında cemiyetke xas normal şartını bozğan çeşit soy axlâqsızlıqlar, edepsizlikler qaralana. (KTXY, s. 18) "Bu hayatla ilgili şarkılarda topluma özgü normal şartları bozan çeşitli ahlâksızlıklar, edepsizlikler karalanır."; Eşref Şem'izade yalnız şiiriyette değıl, edebiy xatırlavlarda olsun, özüne xas ustalığı, üslubi ile ayrılıp tura. (ETM, s. 3) "Eşref Şemizade yalnız şiiriyette değıl, edebî hatıralarında olsun, kendisine has ustalığı, üslubu ile de ayrılır."; Bundan ğayrı şairniñ özüne xas tili ve üslubi olğanı kibi qaldırıldı. (ETM, s. 4) "Bundan başka şairin kendisine has dili ve üslubu olduğı gibi bırakıldı."

96. Xayırdan

Yapısı:

Xayırdan "sayesinde, vasıtasıyla". Karaçay-Balkar Türkçesinde yalın hâlden ve tamlama hâlinden sonra edat göreviyle kullanılmaktadır. Arapça xayr "fayda, hayır, kazanç" kelimesine 3. teklik iyelik eki ve çıkma hâli ekinin gelmesiyle oluşmuştur (xayırlı+n+dan). Kar. Bal. xayırından.

Kullanımı:

a. Zamirlerden Sonra Kullanımı

a.1. Kişi Zamirinin Tamlama Hâlinden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Andan tışında da anı **xayırından** ol işni tıngılı da, tolu da tintüwge artda ulla mağana berilgendi. (MKXPÇ, s. 4) "Ondan başka da, onun sayesinde, o işin titiz ve eksiksiz araştırılmasına büyük önem verilmiştir."

b. Sıfat-fiilin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Alanı bu işge ulla mağana berip küreşgenlerini **xayırından** altın xaznabızını bir kesegi kellik tölülege saqlanğandı. (MKXPÇ, s. 3) "Onların bu işe büyük önem verip mücadele etmeleri sayesinde, bu altın hazinemizin bir bölümü gelecek nesiller için korunmuştur."

Görevi:

a. Vasıta

Kar.-Bal. Alanı bu işge ulla mağana berip küreşgenlerini **xayırından** altın xaznabızını bir kesegi kellik tölülege saqlanğandı. (MKXPÇ, s. 3) "Onların bu işe büyük önem verip mücadele etmeleri sayesinde, bu altın hazinemizin bir bölümü gelecek nesiller için korunmuştur."; Andan tışında da anı **xayırından** ol işni tıngılı da, tolu da tintüwge artda ulla mağana berilgendi. (MKXPÇ, s. 4) "Ondan başka da, onun sayesinde, o işin titiz ve eksiksiz araştırılmasına büyük önem verilmiştir."

97. Xetlé

Yapısı:

Xetlé "kadar, -e kadar". Tatar ve Başkurt Türkçelerde yalın hâlden, tamlama hâlinden ve yönelme hâlinden sonra kullanılan bir edattır. Karay Türkçesinde de, çok seyrek olarak, yalın hâlden sonra kullanımı görülmektedir. Arapça hadd kelimesine isimden isim yapan +lı eki gelerek oluşmuştur (<xet+lé)³²⁷. Bu edat her iki lehçede de yönelme hâlinden sonra sınırlama, yalın hâlden sonra ise miktar ilgisiyle kullanılır. Başkurt Türkçesinde bu edat "xetlém" şeklinde de görülür. Tat. xetlé, Baş. xetlé/xetlém, Kar. xatlı.

³²⁷D. G. Tumaşeva, *age.*, s. 194; Mustafa Öner, *agb.*, s. 8

Kullanımı:

Yalın Hâlden Sonra Kullanımı:

a. İsmın Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Céntéklebrek karıy başlağaç, kitap bité östénde kekré-bökré, sukır çérki **xetlé** géne kara böcekler küréndé. (TE, s. 53) "Daha ayrıntılı bakmaya başlayınca, kitabın sayfası üstünde eğri büğrü, kör sivrisinek kadar böcekler göründü."; Aşyawlık **xetlé** bakçada küpmé çeçek östérérge mömkin. (TE, s. 111) "Sofra bezi kadar bahçede ne kadar çiçek yetiştirmek mümkündür?"; Söyénécégéz çınlap ta tégérmen taşı **xetlé** bulsa, şuşı yözégém siña bulır. (STLY, s. 319) "Sevinciniz gerçekten de değirmen taşı gibi olsa, şu yüzüğüm senin olacak."; Munça **xetlé** iské öyé bar. (TG-II, s. 328) "Hamam kadar eski evi var."

Baş. UlarZın töp motıvı-ügéz tirehé **xetlé** yér hatıw. (TAX, s. 151) "Onların asıl motifi, öküz çevresi kadar yer satmadır."; Yoqoğa kitken İmrek batırZıñ kewZehé le, küterép yörögen suqmarı la taw **xetlé**. (TAX, s. 215) "Uykuya dalan İmrek bahadırın gövdesi de, taşıyıp gezdirdiği topuzu da dağ kadar."; Tabılmağan mal taw **xetlé**. (BXM, s. 193) "Kazanılmayan mal dağ kadardır."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Tamlama Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Bes sinéñ **xetlé** yüler adem de yuk! (TTAS-III, s. 388) "Demek ki senin kadar ahmak bir adam da yok!"; Béznéñ yakta hiçbér boyar kızı royalde anıñ **xetlé** uynıy almy. (TTAS-III, s. 388) "Bizim tarafta hiçbir derebeyinin kızı piyanoyu onun kadar çalamaz."

Baş. Epuş Ügekté bézzéñ **xetlém** uq yarata. (Ark., s. 9) "Epuş, Ügek'i bizim kadar sever."

b.2. İşaret Zamirinin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Min, şul**xetlé** kéşénéñ bu nersené bélmıyçe miña kitéröwlerén uylap, başta köldém. (XNM, s. 107) "Ben, şu kadar kişinin bu nesneyi bilmeden bana getirmelerini düşünerek, başta güldüm."; Şul**xetlé** akçaga nişlep bik az may bireler. (XNM, s. 137) "Şu kadar paraya nasıl oluyor da çok az yağ veriyorlar."; Şuşı **xetlé** xurlawga Miññulla, elbette, tüze almagan. (TTAS-III, s. 388) "

Baş. Unıñ başı ni **xetlé** küp bulha, kös-qéweté le şul **xetlé** arta bara. (TAX, s. 43) "Onun başı ne kadar çok olursa, gücü de o kadar artar."; İ, meşhur xan., küpmé bulha kömöş sesteréñ, şul **xetlém** bit hinéñ géskeréñ. (BTH-II, s. 558) "Ey, meşhur han., çok olsa kümüş saçların, o kadar olur senin askerinin."

Kar. şol **xatlı** (TDS, s. 187) "şu kadar".

b.3. Soru Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Baş. Xalıq küñélénde bıwattar buyı tuplana kilgen im-tom saralarınıñ, ular ni **xetlé** primitiv xelde bulha la, ratsional yérlegé bar. (TAX, s. 48) "Halkın gönlünde yüzyıllar boyu toplana gelen kocakarı çarelerinin, onlar ne kadar ilkel halde olsa da, bir gerçeklik payı vardır."; Sit yérzerze yörögenden azaq, tıwğan yaqqa elle ni **xetlém** xıyaldar ménen qaytıla indé. (XBT, s. 246) "Gurbet ellerde gezdikten sonra, acaba memlekete ne gibi hayallerle dönülür."; Ni **xetlé** küpmé, nisék kéne. (BTH-II, s. 558) "Ne kadar çok mu, nasıl?"

Kar. ni **xatlı** (TDS, s. 187) "ne kadar".

c. Sıfat-filinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. -Balalar, ene tégé uramda çiklevék öyélép yata, télegen kéşége télegen **xetlé** alırga mömkin, -digen. (XNM, s. 90) ""-Çocuklar, işte diğer sokakta ceviz yığılı, dileyen kişinin dilediği kadar alması mümkün." demiş.

Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı:

a. İsmi Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. -Efendé, tuktagız elé, irtege **xetlé** séznēñ kazıgızını karaklar urlap kitüwé bar bit. (XNM, s. 15) "-Efendi, durun hele, sabaha kadar hırsızların sizin kazınızı çalma ihtimali var."; Xuca bér tanışında kunakta bulıp, kiçke **xetlé** utırıp kalgan. (XNM, s. 85) "Hoca bir tanıdığında misafirlikte olup, akşama kadar oturup kalmış."; -Batır yarasız bulmaz. Tuyıña **xetlé** tözelér! -dip kuwet bire tordı ulına Gani abzıy. (TE, s. 158) ""-Bahadır yarasız olmaz. Düğününe kadar düzelir!" diye, kuvvet verdi oğluna Gani amca."

Baş. Unañ huñ 1971 yıldıñ azağına **xetlé**, şunda uq késé, ölken ğilmi xézmetker bulıp eşley. (TAX, s. 32) "Ondan sonra 1971 yılının sonuna kadar orada küçük, büyük bilim işçisi olarak çalışıyor."; Ular Borodino huğışı waqıtında doşmandı yéñewze möhim rol uynağandar, rus ğeskerzeré ménen Parijğa **xetlé** barıp yétkender. (TAX, s. 70) "Onlar Borodino savaşı esnasında düşmanı yenmede önemli rol oynamıştır, Rus askerleri ile Paris'e kadar ulaşmışlardır."; Béz bıtır kön hayın tiyerlék derésten huñ urmanğa bara inék te kiske **xetlé** ağas orloqtarı yıya inék. (BT, s. 159) "Biz geçen yıl, diyebilirim ki, her gün dersten sonra ormana giderdik ve akşama kadar ağaç tohumları toplardık."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Béz bit üzébéz utırtkan ağaç ciméşén aşamıybız, e bézge **xetlé** utırtılğan ağaçlarınıñ ciméşlerén aşıybız. (XNM, s. 96) "Biz de kendimizin diktiği ağaçların meyvelerini yemiyoruz, bize kadar dikilen ağaçların meyvelerini yiyoruz."

b.2. İşaret Zamirinin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Min moña **xetlé** siné yaxşılap bélmegenmén iken. (XNM, s. 68) "Ben şimdiye kadar seni iyice bilmiyormuşum."; Moña **xetlé** sin eytken süzlernéñ gél kirésén eşlep kildém. (XNM, s. 136) "Şimdiye kadar senin dediğin sözlerin hep tersini yaptım."

Baş. İrıw-qebile ularzı batırlıq idealı itép kütere, e oşoğa **xetlé** unday kэшélerze ültérér bulğandar. (TAX, s. 214) "Boy, kabile onları bahadırılık ülküsü gibi yüceltir, hâlbuki o zamana kadar bu gibi kişileri öldürürlermiş."

c. Sıfat-fiilin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Yégétébéznéñ kitap töplep cıygan béráz akçası bar idé. Kafiye bélen oçraşkanga **xetlé** şul akçaga kul segaté alıp tagası itté. (TG-II, s. 328) "Yiğidimizin kitap ciltleyerek biriktirdiği biraz parası vardı. Kafiye ile görüşene kadar, bu parayla kol saati alıp takmak istedi."

Baş. Emme köreşkenge **xetlé** batırzar Barsınhılıw taw başınan tegetetken taştı kiré taw başına tegetetérge téyéş bulğandar. (TAX, s. 53) "Ama , güreşene kadar bahadırlar Barsınhılıv'ın dağ başından yuvarladığı taşı tekrar dağın başına yuvarlamaya mecbur olmuşlar."; Ul yégérmé biş yıl buyı, haldattıñ xézeté bötkenge **xetlé**, artınan kalmay intéktérép, yafağa halıp yörögen, ti. (BTH-II, s. 558) "O, yirmi beş yıl boyu, askerin hizmeti bitene kadar, hiç durmadan eziyet edip, cefa çekirmiş, diyor."

d. Zarf-fiilin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Gomumi cıyılış cıygançığa **xetlé**, hiçsikséz, tagın bér kat Ayazgulovka barıp kaytırga kirek. (TTAS-III, s. 387) "Genel meclis toplanıncaya kadar, şüphesiz, yeniden bir kez Ayazgulov'a gidip dönmek gerek."

Tatar Türkçesinde işaret zamirinden sonra kullanılan iki örnekte "xetlé" edatının, bulunma hâlinden sonra kullanıldığı görülmektedir. Burada bulunma hâli eki, yönelme hâli ekinin yerine kullanılmıştır. Yönelme hâli eki yerine, bulunma hâli ekinin kullanılmasına Türkiye Türkçesi ağzlarında da rastlanmaktadır³²⁸.

Tat. Yuwınırğa dip monda **xetlé** kilgeç, anı munçaga kértmeske sinéñ ni yakın bar?" (XNM, s. 37) "Yıkanmak için buraya kadar gelmişken, onu hamama sokmamaya senin ne hakkın var?"; Dimek, anda **xetlé** bér segatlék yul digen süz. (XNM, s. 100) "Demek, oraya kadar bir saatlik yol var, denilebilir."

Görevi:

a. Sınırlama

Yer, mesafe sınırlaması yapar.

³²⁸Ahmet Buran, *age.*, s. 164

Tat. Yuk, elé barıp citmegendér, ul ağaçka **xetlé** monnan cidé çakrım çaması. (XNM, s. 100) "Yok, henüz varıp yetişmemiştir, buradan o ağaca kadar yedi verst civarında."; Xelim bélen Gıylmétdin mitingka kilép citkende, xalık, meydanga sıyışa almyça, kürşé uramnarga **xetlé** taşıp çıkkan idé. (TG-II, s. 328) "; Şerifcanı bakça artına **xetlé** ozatıp, Yakub kilgen sukmaq buylap kaytırğa çıktı. (TTAS-III, s. 387) "Yakup, Şerifcan'ı bahçenin arkasına kadar uğurlayıp, geldiği patika yoldan geri döndü."

Baş. Berlénge **xetlé** barıp yétkes... (BTG, s. 189) "Berlin'e kadar gidip ulaşınca..."; Buranşanı ul könde yar buyına **xetlé** esehé, keleşé, qızı oZatıp bara. (BTH-II, s. 558) "Buranşa'yı o günde kıyıya kadar annasi, karısı, kızı uğurluyor."; Yılğağa **xetlé** barıw. (BTH-II, s. 558) "Irmağa kadar gitmek."

b. Zaman sınırlaması

Tat. İrtenge **xetlé** tormawı mömkén anıñ... Aktık minutında vraç kilmedé dip rencép kalmasın indé. (TE, s. 108) "Onun sabaha kadar kalmaması mümkün... Son dakikalarında doktor gelmedi diye üzülüp kalmasın şimdi."; Başınnan axırına **xetlé** Böyék Vatan sugışında katnaşa. (TE, s. 132) "Başından sonuna kadar Büyük Vatan Savaşına katılıyor."; Yégétébéznéñ kitap töplep cıygan béraz akçası bar idé. Kafıye bélen oçraşkanga **xetlé** şul akçaga kul segaté alıp tagası itté. (TG-II, s. 328) "Yiğidimizin kitap ciltleyerek biriktirdiği biraz parası vardı. Kafıye ile görüşene kadar, bu parayla kol saati alıp takmak istedi."

Baş. 1798 yılda Başqortostan administrativ yaqtan kantondarğa büléne, bıl bülénéş 1863-1865 yıldarğa **xetlé** dawam ite. (TAX, s. 73) "1798 yılında Başkurdistan idarî bakımdan kantonlara bölünüyor. Bu bölünüş 1863-1865 yıllarına kadar devam ediyor."; Béz bıltr kön hayın tiyerlék derésten huñ urmanğa bara inék te kiske **xetlé** ağas orloqtarı yıya inék. (BT, s. 159) "Biz geçen yıl, diyebilirim ki, her gün dersten sonra ormana giderdik ve akşama kadar ağaç tohumları toplardık."; Qışqa **xetlé** bik yırak elé. (BRH, s. 613) "Kışa kadar daha çok var."

c. Ölçü, Miktar

Tat. Bér sélténüwde munça tübesé **xetlé** itép küterép alğan salam çümeleséne xetta kürgan avıl kartları da tél şartlatıp tordılar. (Ed., s. 9) "Bir hamlede hamam tepesi kadar saman demetini kaldırdığını gören, gün görmüş geçirmiş köyün yaşlılarının bile ağızları açıkta kaldı."; Ferma écé kürke **xetlé** zur-zur tavıklar bélen tulgan. (TTAS-III, s. 387) "Çiftliğin içi hindi kadar iri iri tavuklar ile dolmuş."; Yalkawga meslixet itseñ, dünya **xetlé** éş öyretér. (TDS, s. 187) "Tembele akıl danışsan, dünya kadar iş öğretir."

Baş. Bına bér zaman ala béye bér qara urman urtahındağı yoZ roq **xetlé** géne bér öy aldına kilép tuqtanı, ti. (BTH-II, s. 558) "İşte bir zaman bir alaca kısarak, bir sık ormanın ortasındaki yumruk kadar bir evin önüne gelip durdu, diyor."; Yeş sağında elle ni **xetlé**

büré huqqan. (BTH-II, s. 558) "Gençliğinde ne kadar da çok kurt vurmuş."; Ni **xetlé** kösleşhe le Tamır batır MeskeyZéñ hıyın awız itép te qaramanı, ti. (BT-II, s. 558) "Ne kadar ısrar etse de Tamır bahadır, Meskey'in ikram ettiği şeyin tadına bakmadı, diyor."

Kar. şol **xatlı** (TDS, s. 187) "şu kadar".; ni **xatlı** (TDS, s. 187) "ne kadar".

d. Pekiştirme

Tat. Xucanıñ başındağı tübeteyéne **xetlé** saldırıp alıp çıgıp kitken. (XNM, s. 117) "Hoca'nın başındaki takkesine kadar çıkartıp alarak, çıkıp gitmiş."; Çesnokovlarga **xetlé**, kawşap, yak-yakka taypıldılar. (TG-II, s. 328) "Çesnokovlara kadar herkes şaşırıp, sağa sola dağıldılar."; Kara kargaga **xetlé** cılı yaklarga oçıp kitté. (TTAS-III, s. 388) "Kara kargaya kadar (bütün kuşlar) sıcak taraflara uçup gitti."

Baş. Tirek yapraqtarına **xetlé** şımıp qalğan bit elé. (BTG, s. 189) "Ağaç yapraklarına kadar susup kalmıştı."

e. Karşılaştırma

Tat. Bes sinéñ **xetlé** yüler adem de yuk! (TTAS-III, s. 388) "Demek ki senin kadar ahmak bir adam da yok!"; Béznéñ yakta hiçbér boyar kızı royalde anıñ **xetlé** uynıy almıy. (TTAS-III, s. 388) "Bizim tarafta hiçbir derebeyinin kızı piyanoyu onun kadar çalamaz."

Baş. Epuş Ügekté bézzéñ **xetlém** uq yarata. (Ark., s. 9) "Epuş, Ügek'i bizim kadar sever."

98. Xususında

Yapısı:

Xususında "hakkında, hususunda". Kırım Tatar Türkçesinde yalın hâlden sonra edat göreviyle kullanılan bir kelimedir. Arapça *xūşuş* "konu, madde; özellik, yön"³²⁹ kelimesinden Türkçeye geçen *xusus* kelimesine 3. kişi iyelik eki ve bulunma hâl eki gelerek (<xusus+i+n+da) oluşmuştur. Kır. Tat. *xususında*.

Kullanımı:

a. İsmiñ Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Şair bu xalqlarınıñ emekdarları **xususında** iç bir eserinde iç bir fena söz aytmay, bilakis olarnı daima yaxşılıqnen, ürmetnen aña. (ETM, s. 85) "Şair, bu halkların emekdarları hakkında hiçbir eserinde, hiçbir fena söz söylemez, aksine onları daima iyikle, hürmetle anar."; Puşkin, bu seyaatı **xususında**, qardaşı Lev Sergeyeviçke

³²⁹Türkçe Sözlük 1, s. 1010

yazğan mektübünde ... (ETM, s. 85) "Puşkin, bu seyahatı hakkında, kardeşi Lev Sergeyeviç'e yazdığı mektubunda ..."

b. İsim-filin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Memet Nüzetniñ inqılâptan evelki mazlum tatar qadınıniñ, öz taliyi aqqında zarlanuvı **xususında** yazğan ve daa iç bir yerde basılmağan bir şiirinen tanış etmek isteymiz. (ETM, s. 51) "Memet Nüzet'in inqılâptan önceki mazlum Tatar kadınıniñ, kendi talihi hakkında ezilmesi hususunda yazdığı ve daha hiçbir yerde basılmamış bir şiiriyle tanıştırmak istiyorum."

Görevi:

a. İlgı

Kır. Tat. Şair bu xalqlarınıñ emekdarları **xususında** iç bir eserinde iç bir fena söz aytmay, bilakis olarnı daima yaxşılıqnen, ürmekten aña. (ETM, s. 85) "Şair, bu halkların emekdarları hakkında hiçbir eserinde, hiçbir fena söz söylemez, aksine onları daima iyikle, hürmetle anar."; Puşkin, bu seyaatı **xususında**, qardaşı Lev Sergeyeviçke yazğan mektübünde ... (ETM, s. 85) "Puşkin, bu seyahatı hakkında, kardeşi Lev Sergeyeviç'e yazdığı mektubunda ..."; Memet Nüzetniñ inqılâptan evelki mazlum tatar qadınıniñ, öz taliyi aqqında zarlanuvı **xususında** yazğan ve daa iç bir yerde basılmağan bir şiirinen tanış etmek isteymiz. (ETM, s. 51) "Memet Nüzet'in inqılâptan önceki mazlum Tatar kadınıniñ, kendi talihi hakkında ezilmesi hususunda yazdığı ve daha hiçbir yerde basılmamış bir şiiriyle tanıştırmak istiyorum."

99. İbaret

Yapısı:

İbaret "-den ibaret, -den oluşan". Tatar, Başkurt, Karakalpak ve Kırım Tatar Türkçelerinde çıkma hâlimden sonra edat göreviyle kullanılıp, sınırlandırma görevi görür. Aslı Arapça cıbāret "oluşan, meydana gelen"³³⁰ kelimesidir. Tat. gıybaret, Baş. ğiberet, Kkp. ibarat, Kır. Tat. ibaret.

Kullanımı:

a. İsmın Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Baş. Şaxta imgeklep, tézlenép yörörlök rewéşte qazılğan tar-tar koridorzarzan ğiberet iné. (BTH-I, s. 247) "Maden emek çekilip, çabuk olarak yürünecek hâlde kazılan daracık koridorlardan ibaret idi."

³³⁰Türkçe Sözlük 1, s. 1032

Kkp. Ädebiyat institutınının alımları 1962-1963 jıllar arasında "Ädebiyat teoriiyası" -dep atalğan üş tomnan **ibarat** kitap şığardı. (ET, s. 3) "Edebiyat enstitüsünün älimleri 1962-1963 yılları arasında "Edebiyat Teorisi" adıyla üç ciltten ibaret kitap çıkardılar."; Üş kitaptan **ibarat** roman-trilogiya. (ET, s. 199) "Üç kitaptan ibaret romana trilogiya denir."; Qızılorda qalasınıñ xalqı 1979 jılı 156 mın adamnañ **ibarat** edi. (ADM, s. 74) "Kızılorda şehrinin halkı 1979 yılında 156 bin adamdan ibaret idi."

Kır. Tat. Aşiq Umerniñ 105 şiirden **ibaret** soñki şiirler cıyıntıǵı, 1894 senesi Bağçasarayda "Divan Aşiq Umer" adinen İsmail Gasprinskiy tarafından neşir etilgen edi. (ETM, s. 17) "Âşık Ömer'in yüz beş şiirden oluşan son şiirlerinin divanı, 1894 yılında Bahçesaray'da "Âşık Ömer Divanı" adıyla Gaspıralı İsmail tarafından neşredilmişti."; Şu 36 satırdan **ibaret** şiirde, yerinde qullanılmağan iç bir artqaç söz yoq! (ETM, s. 53) "Şu otuz altı satırdan ibaret şiirde, yerinde kullanılmayan hiçbir gereksiz söz yok!"; Zinetulla qart, 8 candan **ibaret** qorantasını tilenip tapqan sadaqalarinen zar-zornen keçindirgen bir tilençi edi. (ETM, s. 94) "Yaşlı Zinetulla sekiz kişiden ibaret ailesini dilenerek kazandıǵı sadakalarla, zar zor geçindiren bir dilenci idi."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Soru Zamirinin Çıkma Hâminden Sonra Kullanımı

Tat. Soñ bolarnıñ tamam bérleşüwéne karşılık salgan mes'ele niden **gybaret?** (TTAS-I, s. 280) "Peki bunların tamamen birleşmesine karşılık doğuran mesele neden ibaret?"

c. İsim-filin Çıkma Hâminden Sonra Kullanımı

Tat. Tormış aşaw-éçüwden géne **gybaret** tügel le. (TTAS-I, s. 280) "Hayat yemek ve içmekten ibaret değildir."

Baş. Qıyğol partizandarı ütken yul tıñǵıhız tónderzen, qatı beréléşterzen **ğiberet**. (BTH-I, s. 247) "Kıyğol partizanlarının geçtiği yol dinmez gecelerden, sert çarpışmalardan ibaret."; Küñélhéz, gél bér törlö géne kürenéşterzen **ğiberet** yalan artta qaldı. (BTH-I, s. 247) "Sıkıcı, yalnız bir türlü görünüşlerden ibaret çöl geride kaldı."

Kkp. Öytkeni ädebiyattı túsindiriwdiñ özi onıñ qunlılıǵın aşıp körsetiwden **ibarat**. (ET, s. 26) "Zira, edebiyatı anlamanın özü, onun değerini açıp göstermekten ibarettir."; Ömirdiñ özi tek jaqsı kiyinip saltanatlı saraylarda ömir keşiriwlerden **ibarat** emes. (ET, s. 33) "Hayatın özü yalnız güzel giyinip, saltanatlı saraylarda ömür sürmekten ibaret değildir."; Al naturalizm bolsa turmıstaǵı hädiyselerdi tap sol türinde süwretlewden **ibarat**. (ET, s. 109) "Naturalizm ise hayattaki olayları olduğu gibi tasvir etmekten ibarettir."

Kır. Tat. Ders vaqtında onıñ işi-küçü resim yapmaq, canı sıqılsa, yanındaki arqadaşını türtmek, onıñ defterini bulaştırmaqtan **ibaret** ola edi. (KTT, s. 360) "Ders

vaktinde onun işi gücü resim yapmak, canı sıkılınca, yanındaki arkadaşını dürtmek, onun defterini karalamaktan ibaret oluyordu."

Görevi:

a. Sınırlama

Tat. Soñ bolarnıñ tamam bérleşüwéne karşılık salgan mes'ele niden **gıybaret?** (TTAS-I, s. 280) "Peki bunların tamamen birleşmesine karşılık doğuran mesele neden ibaret?"; Tormış aşaw-éçüwden géne **gıybaret** tügél le. (TTAS-I, s. 280) "Hayat yemek ve içmekten ibaret değildir."

Baş. Şaxta imgeklep, tézlenép yörörlök rewéşte qazılğan tar-tar koridorZarZan **ğiberet** iné. (BTH-I, s. 247) "Maden emek çekilip, çabuk olarak yürünecek hâlde kazılan daracık koridorlardan ibaret idi."; Baş. Qıyğol partizandarı ütken yul tıñğıhız tönderZen, qatı beréléşterZen **ğiberet**. (BTH-I, s. 247) "Kıyğol partizanlarının geçtiği yol dinmez gecelerden, sert çarpışmalardan ibaret."; KüñélhéZ, gél bér törlö géne kürénéşterZen **ğiberet** yalan artta qaldı. (BTH-I, s. 247) "Sıkıcı, yalnız bir türlü görünüşlerden ibaret çöl geride kaldı."

Kkp. Üş kitaptan **ibarat** roman-trilogiya. (ET, s. 199) "Üç kitaptan ibaret romana trilogiya denir."; Qızılorda qalasınıñ xalqı 1979 jılı 156 mıñ adamnañ **ibarat** edi. (ADM, s. 74) "Kızılorda şehrinin halkı 1979 yılında 156 bin adamdan ibaret idi."; Al naturalizm bolsa turmıstağı hädiyselerdi tap sol türinde süwretlewden **ibarat**. (ET, s. 109) "Naturalizm ise hayattaki olayları olduğu gibi tasvir etmekten ibarettir."

Kır. Tat. Şu 36 satırdan **ibaret** şiirde, yerinde kullanılmığan iç bir artqaç söz yoq! (ETM, s. 53) "Şu otuz altı satırdan ibaret şiirde, yerinde kullanılmayan hiçbir gereksiz söz yok!"; Zinetulla qart, 8 candan **ibaret** qorantasını tilenip tapqan sadaqalarinen zarzomen keçindirgen bir tilençi edi. (ETM, s. 94) "Yaşlı Zinetulla sekiz kişiden ibaret ailesini dilenerek kazandığı sadakalarla, zar zor geçindiren bir dilenci idi."; Ders vaqtında onıñ işi-küçü resim yapmaq, canı sıkılsa, yanındaki arkadaşını dürtmek, onıñ defterini bulaştırmaqtan **ibaret** ola edi. (KTT, s. 360) "Ders vaktinde onun işi gücü resim yapmak, canı sıkılınca, yanındaki arkadaşını dürtmek, onun defterini karalamaktan ibaret oluyordu."

100. İçin

Yapısı:

İçin "için, dolayı". Kuzey Türk lehçelerinin hepsinde yalın hâlden ve tamlama hâlimden sonra kullanılan ve kapsamı çok geniş olan bir edattır. Edatın kökeni hakkında değişik görüşler mevcuttur. A. Von Gabain'e göre uç "nihayet, son" isminden türeyen

*uçu- > *üçü- "hedef almak" fiilinin -n'li zarf-fiil biçimidir³³¹. Zeynep Korkmaz da bu edatın kökünün uç olduğunu ancak Gabain'in dediği gibi "uç, nihayet" değil, "sebepl" anlamına geldiğini ve uç- fiiline gitmeksizin bu edatın uç "sebepl" + 1 iyelik eki + +n vasıta hâli eki (> uçın) şeklinde izah edilmesi gerektiğini söyler³³². Muharrem Ergin ve Necmettin Hacıeminoğlu da Zeynep Korkmaz'la aynı görüştedirler³³³. Oruzbayeva ve Nurmahanova da kelimeyi Zeynep Korkmaz gibi ayırmışlar ancak uç kelimesinin anlamını "uç, nihayet, son" şeklinde vermişlerdir³³⁴. J. Deny bu edatın "uçundan" kelimesinden geldiğini söyler, ancak eseri Türkiye Türkçesine çeviren Ali Ulvi Elöve Deny'ye karşı çıkararak bu edatın "karşılık, misilleme" anlamındaki "öç" kelimesinden türediğini ve öç-ün "karşılık olarak, misilleme olarak" anlamlandırılabilceğini belirtir³³⁵. K. Grönbech ise uç kelimesinin vasıta hâli eki alarak uç+un olduğu şeklinde izah edilen görüşlere katılmaz ve şimdilik mesele hakkında karara varmanın mümkün olamayacağını belirterek herhangi bir yorumda bulunmaz³³⁶. Tat. öçén, Kaz. üşin, Kırg. üçün, Baş. ösön, Kkp. uşın, Kum. uçun, Nog. üşin, Kar.-Bal. üçün, Kır. Tat. içün, Kar. üçiun.

Kullanımı:

a. İsmın Yalın Hâlınden Sonra Kullanımı

Tat. E Xucanıñ bér de isé kitmegen, şatlanıp, yomartlığı **öçén** patşaga rexmet uqıgan. (XNM, s. 8) "Hoca ise hiç de şaşırmmış, sevinip, cömertliğı için padişaha teşekkür etmiş."; Bay çiklevék **öçén** akça tülegen de Xuca çiklevéklerné üz késeséne alıp salgan. (XNM, s. 28) "Zengin adam, ceviz için para ödemiş ve Hoca cevizleri kendi cebine koymuş."; Beyétnéñ kompozitsiyesé bik gadi, şul uk vakıtta bik küp beyétler **öçén** urtak. (XA, s. 17) "Beyitin kompozisyonu çok basit, bu durum o dönemdeki pek çok beyit için ortaktır."

Kaz. Bul jağdayda quqıq **üşin** mısaldar negiz bola aladı. (Jel., s. 4) "Bu durumda hukuk için örnekler esas olabilecektir."; Bağanadan qorqıtqanıñ ızası **üşin**: bir qolımnen keñirdegin qısıp, qılğındırıp, bir qolımnen ökpeden qoyıp-qoyıp jiberip, semserime umsındım. (MÄ, s. 154) "Önceki korkutmasının cezasından dolayı, bir elimle gırtlağını sıkıp, boğup, bir elimle de ciğerine vura vura, bıçağıma davrandım."; Anığında ese tiyip, Tektigül **üşin** Sälmen qun töler bolsa, bar Qozıbaq awlına üles tiyetini ras. (MÄ, s. 275) "Gerçekten de hak yerini bulup, Tektigül için Selmen bedel ödeyecek olsa, bütün Kozıbak köyüne pay çıkacağı gerçek."

³³¹A. Von Gabain, *age.*, s. 97

³³²Zeynep Korkmaz, "uçun/üçün/için v.b. Çekim Edatlarının Yapısı Üzerine", *TDAY-B* 1961, TDK Yay., Ankara 1988, s. 35

³³³Muharrem Ergin, *age.*, s. 237; Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, s. 98

³³⁴B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), *age.*, s. 331; E. N. Nurmahanova, *age.*, s. 134

³³⁵Jean Deny, *age.*, s. 564

³³⁶K. Grönbech, *age.*, s. 31-32

Kırg. Birok, men Sulayman **üçün** ölgüm kelbeyt, anı körgüm kelet. (AG, s. 56) "Fakat, benim Sulayman için ölesim gelmiyor, onu göresim geliyor."; Anday bolbogon kündö dö Sapardın ömrü **üçün** küröşlü bizdin mildetibiz. (AG, s. 81) "Öyle olmasa bile, Sapar'ın hayatı için mücadele etmek bizim görevimiz."; Men eger birdemeni talap kılsam, demek, iştin paydası **üçün** talap kılam. (KA, s. 440) "Ben eğer bir şeyi talep ediyorsam, işin faydası için talep ediyorum."

Baş. Sönki ularzı beléw xalıqtıñ köndelék tormoşo **ösön** kerek hanalğan. (TAX, s. 28) "Çünkü onları bilmek halkın günlük hayatı için gerek sayılmıştır."; Vatan **ösön** barğan huğıšta 1945 yıldın 25 aprelénde helek buldı. (BT, s. 87) "Vatan için yapılan savaşta, 25 Nisan 1945'te öldü."; Sıyırsıqtar **ösön** oyanı nisék yaharğa ikendé bélehézzér. (BT, s. 108) "Sığırcıklar için nasıl bir yuva hazırlayacağınızı biliyorsunuzdur."

Kkp. Jazıwşı şeberligi **uşın** bilim hám täciriye zărur. (ET, s. 13) "Yazarın ustalığı için bilim ve tecrübe şarttır."; Al köbinese qara basınıñ ğamı **uşın** güresedi. (KK, s. 30) "Onların çoğu kendi sıkıntıları için savaşır"; Serbinaz el arı **uşın** kannan keşetuğın ercürek batır. (KK, s. 32) "Serbinaz, vatanın namusu için canından geçen er yürekli kahramandır."

Kum. Qumuq tilde tiziv şırular, romanlar, poemalar, povestler, xabarlar, yaşlar **uçun** yomaqlar yazılğan. (KT5, s. 5) "Kumuk Türkçesiyle güzel şiirler, romanlar, manzum hikâyeler, uzun hikâyeler, haberler, çocuklar için masallar yazılmıştır."; Qumuq yomaqlarda esgerilegen nartlar tüzlük, gertilik **uçun** yabuşuv yürütegen batır qavum. (KYX, s. 6) "Kumuk masallarında zikredilen Nartlar doğruluk, adalet için mücadele eden cesur bir kavimdir."; Men bilemen qızardaşın **uçun** gelgensen. (KYX, s. 204) "Ben biliyorum, kız kardeşin için gelmişsin."

Nog. Eki papiros **üşin** yas tükenşi paşkedi aşkısı kelmedi. (YY, s. 96) "Genç dükkâncı iki sigara için paketi açmak istemedi."; Atam yazık xalk **üşin** kızganmay yanın berip yürdi. (YY, s. 172) "Zavallı babam, halk için sakınmadan canını verdi."; Elim **üşin**, onıñ erkinligi men baktısı **üşin**, men kolımnan kelgeniñ bārisin de ayamay etermen. (NL, s. 151) "İlim için, onun özgürlüğü ve bahtı için ben elimden gelen hiçbir şeyi esirgemem."

Kar.-Bal. Bağalı oquwçu, qarıwsuzğa sanağan comaqların **üçün** menige ayıb etme. (KXEBC, s. 6) "Kıymetli okuyucu, eksik olan bilmeceleler için beni ayıplamayınız."; -Men anam bla Raziyat **üçün** çaşarğa küreşeme, -dedi Xalimat. (OC, s. 97) "-Ben annemle Raziyat için yaşamaya çalışıyorum, dedi Halimat."; Atası **üçün** da ol Açemez alanı qırğan etgendi. (MKXPÇ, s. 115) "Açemez, babası için onları kırıp dökmüş."

Kır. Tat. Şairniñ bu yubileyi de, er bir sovet adamı **içün**, bütün progressiv insaniyet **içün**, çokmilletli sovet edebiyatı **içün** büyük bir bayramdır. (ETM, s. 92)

"Şairin bu jübilesi de her Sovyet insanı için, bütün ilerici insanlık için, çok uluslu Sovyet edebiyatı için büyük bir bayramdır."; O kün bütün sovet xalqı **içün** büyük bayram künü oldı. (ETM, s. 113) "O gün bütün Sovyet halkı için büyük bayram günü oldu."; Ana-babasız qalmaq bala **içün** faciadır. (GJK, s. 257) "Anne babasız kalmak çocuk için faciadır."

Kar. Tanıxlıx etmiagin dostuy dostuy **üçün** yalğan tanıxlıx. (KK, s. 6) "Dostunuz için yalancı tanıklık etmeyiniz."; Atam koyçax **üçün** on eki froliu da sieksian bieş osmak tioliadi. (MKÜ, s. 86) "Babam koyun için on iki altın ve seksen beş kuruş ödedi."; Mien uvlum **üçün** üst' uprax satınaldım. (MKÜ, s. 94) "Ben oğlum için palto satın aldım."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Alar **öçén** iké katlı çarlaklı yort ni, munça sekésé ni! (TE, s. 141) "Onlar için iki katlı balkonlu ev ne, hamam sekisi ne!"

Kaz. Köktemniñ araylı küni men **üşin** küñgirt tartıp ketkendey boladı. (MÄ, s. 26) "İlkbaharın aydınlık günü, benim için karanlık içinde geçmiş gibi oluyor."; Kitaptı sen **üşin** aldım. (TDS, s. 455) "Kitabı senin için aldım."; Biz **üşin** bunun bəri qarlı Qarataw. (Kök., s. 115) "Bizim için bunun tamamı karlı Karataw'dır."

Kırg. Birok men seni süyöm, sen men **üçün** kim ekeniñi aytıp berişke söz da, küç da cetpeyt. (KA, s. 318) "Ama ben seni seviyorum, senin benim için kim olduğunu söylemeye söz de, güç de yetmez."; Bir tünkü uyku emes, sen **üçün** kaç tündü kirpik közün kakpay uzatkanımdı bilesiñbi. (AG, s. 94) "Bir gecelik uyku değil, senin için kaç geceyi kirpik kırpmadan geçirdiğimi biliyor musun?"; Seni estep turup kuçaktap, mañdayınan süyüp koygonum al **üçün** bakıt ekenin bilip turam. (AG, s. 91) "Seni hatırlayarak kucaklayıp, alnından öpüp sevmemin onun için mutluluk olduğunu biliyorum."; Biz **üçün** miñ cıldap sozulgan nerse al üçün köz irmemdey ele. (KA, s. 252) "Bizim için binlerce yıl olan zaman, onun için bir göz kırpma anı gibi idi."; Siz **üçün** mından ötkön masele cok. (KA, s. 484) "Sizin için bundan öte mesele yok."

Kkp. Tabayın sen **uşın** türlü hasıldı, /Kurortqa barsañız pulıñ bolayın. (ET, s. 203) "Senin için çeşitli mücevherler bulayım, sağlık yurduna gitsen, paran ben olayım."; Men, ol **uşın** kerek esbaplardı alıp keldim. (Kkp. T. G., s. 133) "Ben, onun için gerekli şeyleri alıp geldim."; Olar **uşın** jaqsı jerler bar. (Kkp. T. G., s. 133) "Onlar için güzel yerler var."

Nog. Siz **üşin** men uyalaman. (TDS, s. 456) "Ben sizden utanıyorum."; Kara xalk öziniñ yağın, olar **üşin** tuvğan yerni taslap ketken kazakları eşte mutpaydı. (NL, s. 42) "Halk kendi ilini, onlar için doğduğu toprağı terk edip giden Kazakları asla unutmaz."

Kır. Tat. Toqay, senin qıymetiñni savlığında bilmedik, /Sen biz **içün** can talaştıñ, yırladıñ da sayradıñ. (ETM, s. 101) "Tukay, senin kıymetini sağlığında bilmedik; sen

bizim için canla dalaştın, şarkı söyledin ve şakıydın."; Şunıñ içün bu sözler ve ibareler olar **içün** kıymetli dep tanıla. (KTXY, s. 38) "Bundan dolayı, bu sözler ve ibareler onlar için kıymetli diye bilinir."

Erk birmiadi adamğa zulumlama alarnı; da ğadiepliadi alar **üçün** biyliarnı. (KYY-2, s. 34) "Onlara zulmetmek için insana güç vermedi ve onlar için beylere öğüt verdi."

b.2. Kişi Zamirinin Tamlama Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Nindi ğéne yullar bélen bulsa da institutka élégüw miném **öçén** bik mavıktırgıç télek idé. (TE, s. 123) "Hangi yolla olursa olsun enstitüye girmek benim için çok cazip bir dilek idi."; Sinéñ **öçén** tırışa. (XTET, s. 194) "Senin için uğraşıyor."; Şul minuttan başlap anıñ **öçén** dönyada yeşewneñ kızıgı bitté. (TE, s. 142) "Şu dakikadan itibaren onun için dünyada yaşamının anlamı kalmadı."; Etinéñ tışkı kıyafeté béznéñ **öçén** bik seyér toyıldı. (TE, s. 30) "Babamın dış görünüşü bize çok tuhaf geldi."; Ul -bu bulsa, miña séznéñ **öçén** cavap birérge turı kilér. (XNM, s. 62) "Bu öyleyse bana, sizin için cevap vermek gerekir."

Baş. Atayım minéñ **ösön** yavap bire. (BT, s. 24) "Babam benim için cevap veriyor."; Bay-haldatqa: Hinéñ **ösön** haqta min torormon. (BTH-II, s. 81) "Zengin, askere: "Senin için nöbette ben dururum.""; Bézzéñ **ösön** hiñé tızérek törki ruxı hénéwé kerek. (Ark., s. 92) "Bizim için, sana çabucak Türk ruhunun sinmesi gerek."

Kkp. Qaraqalpaqstanğa keliwim meniñ **uşın** köp mağlımat berdi hám paydalı boldı. (ADM, s. 26) "Karakalpakistan'a gelişim bana çok bilgi verdi ve faydalı oldu."; Bizniñ **uşın** Jurin waqıyasınıñ bahalılığı usında. (KK, s. 30) "Bizim için Jurin olayının önemi şundadır."

Kum. Meni ayavlu Vatanım, men seni **uçun** aziz canımnı da berirmen. (KT5, s. 40) "Benim sevgili vatanım, ben senin için aziz canımı da veririm."; Vallah Bektemir mağa şu iş götermege tav-taşlardan da avur ekenin yaxşı bilesen, avur bolsa da seni **uçun** etermen. (KYX, s. 187) "Vallah Bektemir, bu işi yapmanın benim için dağlar, taşlar kaldırmaktan daha ağır olduğunu iyi biliyorsun, zor olsa da senin için yaparım."; Biz, ulanlar, Sibirleге getgen soñ, /Qayğırmasın bizin **uçun** qalğanlar. (KXY, s. 48) "Biz oğlanlar, Sibiryalara gittikten sonra, kalanlar bizim için kaygılanmasınlar."

Nog. Seni **üşin**, Kavkaz yagım, /Duşpanlar man men sogıstım. (TEL, s. 157) "Kafkasyam senin için, düşmanlarla ben savaştım."; Sen onıñ **üşin** avrasız bol, yaxşı yolga bar, dosım. (GNY, s. 274) "Sen onun için endişe etme, kendi yoluna git dostum."

Kar.-Bal. Bügün ol meni **üçün** öl dese sağış etmey ölümge barlıqma, -dedi Ğoqqa. (OC, s. 137) "Bugün o, benim için öl dese, düşünmeden ölüme giderim, dedi Gokka."; Seni **üçün** köp igilik tileyim, /Seni qıynlığingı sınamayın. (MKXPÇ, s. 254) "Senin için çok iyilik dileyeyim, senin felâketini görmeyeyim."; Biz sizge tüzbüz, art soluwubuznu

Sizin **üçün** berirge xazırbız. (OC, s. 126) "Biz size bağılıyız, son nefesimizi sizin için vermeye hazırız."

Kır. Tat. Alā bügüngece babam benim **içün** büyük sır. (GJK, s. 356) "Hâlâ bugüne kadar babam benim için büyük bir sırdır."; Senin **içün** iç bir qasaplarda et bulunmaz. (ETM, s. 205) "Senin için hiçbir kasapta et bulunmaz."

Kar. Tanda mienim **üçün** salaha maşına iyarliar. (MKÜ, s. 94) "Yarın benim için köye araba gönderecekler."; Mien sienin **üçün** gazeta satınaldım. (MKÜ, s. 94) "Ben senin için gazete satın aldım."; Bu yazışını anın **üçün** saylap aldım. (MKÜ, s. 94) "Bu kitabı onun için seçip aldım."; Canlarıyız, yetip biyik kiokliargia, yalbarsınlar **biznin** üçün Tienrigia. (KYY-2, s. 137) "Ruhlarımız yüce göklere ulaşır, bizim için yalvarsınlar."

b.3. İşaret Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kaz. Sol **üşin** kâri âjesiniñ qoynınan da şığıp ketti. (MÄ, s. 59) "Bu yüzden yaşlı ninesinin koynundan da çıkıp gitti."; Bizdi Jobalay sol **üşin** jıyğan eken. (MÄ, s. 159) "Jobalay bizi onun için toplamışmış."; Ol **üşin** birneşe adamdı "urı" dep şığarıp ber. (MÄ, s. 323) "Onun için birkaç adamı "hırsız" diye getir teslim et."

Kırg. Al enesin uşunçalık sıylayt, oşon **üçün** Salkındın sözün orundatış gerek. (AG, s. 19) "O, annesini çok sayar, bunun için Salkın'ın sözünü yerine getirmek gerek."; Oşon **üçün** süygön cigitiñiz ciberdi beken dedim ele da. (AG, s. 36) "Onun için sevdiğiniz yiğit göndermiştir her hâlde, dedim."; Eki tarap soğuşa biri ceñet, biri ceñilet. Oşon **üçün** soğuşat. (KA, s. 102) "İki taraf savaşa, biri yener, biri yenilir. Onun için savaşılır."

Kar. Bunun üçün boldu sızlavdı üriagimiz; bular **üçün** karardılar kiozliarimiz. (KYY-1, s. 72) "Bunun için yüreğimiz sızladı, bunlardan dolayı gözlerimiz karardı."; Anın **üçün** turalmaslar tanıvçılar tioradia, da yazıxlılar cımatında rastların. (ÇUT, s. 5) "Onun için isyankârlar ve günahkârlar kıyamet gününde müminlerin cemaatinde duramazlar."; Men kayıram kiozliarimni, anın **üçün** ki siuviam sieni, biyçiam. (GKY, s. 123) "Seni sevdiğim için sevgilim, gözlerimi senden kaçırıyorum."

b.3. İşaret Zamirinin Tamlama Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Monıñ **öçen** bakçasınıñ bér poçmagında bér çülmek kuyıp, her könné şunda bér taş salıp bargan. (XNM, s. 111) "Bunun dolayı bahçesinin bir köşesine bir çömlek koyup, her gün onun içine bir taş atmış."; Kitapnıñ isémene "resémlé" süzén kuşuw tik şunıñ **öçen** géne kirekken, elbette. (XA, s. 55) "Kitabın ismine "resimli" kelimesini eklemek, yalnız şunun için gerekmiştir elbette."; Anıñ **öçen** siné aşıy almas bit ul. (TE, s. 26) "Onun için o, seni yiyemez."

Baş. Bınıñ **ösön** bötehénen de élék ularğa aldan oyalar ezérlep quyırğa onotmağız. (BT, s. 108) "Bunun için her şeyden de önce onlara önceden yuvalar hazırlamayı unutmayınız."; -Höylermén. Şunıñ **ösön** kildém. (Ark., s. 3) "-Söylerim. Bunun için geldim."

Kkp. Bınıñ **uşın** syujetli biriktiriwşi böleklerdi anıq biliwimiz kerek boladı. (ET, s. 98) "Bunun için konunun toplandıǵı bölümleri açıqça bilmemiz gerekir."; Sonıñ **uşın** biz qanday bir talantlı improvizator jıraw bulmasın, onı atqarǵan dástanınıñ avtorı demeymiz, al tek atqarıwşısı dep ataymız. (KK, s. 16) "Bu yüzden biz herhangi yetenekli bir ozana, onun işlediǵi destanın yazarı demeyiz, onu sadece destanın işleyicisi diye adlandırırız."; Sonıñ uşında jazıwşısı härqanday obrazdı jasawda onıñ **uşın** zárur bolǵan sözlerdi tawıp ta bileği. (ET, s. 6) "Bunun sonucunda yazar herhangi bir simgeyi kullanırken, onun için gerekli olan sözleri bilir ve bulur."

Kum. Bugün onu tepside aş aşamayǵanı da köbüsü şonu **uçun** edi. (KYX, s. 147) "Bugün onun sofrada yemek yememesinin çoǵu da ondan dolayı idi."

Nog. Eşte, sonıñ **üşin** bolar Süyün Kapayevtiñ de xalk tvorçestvasın süyetaganı em onı öz proizvedeniyelerinde tiyisli yerinde yaxşı kullanıp biletaganı. (TEL, s. 73) "İşte, bundan dolayı bunlar Süyün Kapayev'in de halk eserlerini sevmiş ve onu kendi eserlerinde gerektiǵinde güzelce kullanmıştır."; Arslan nogay avıllarğa sotsiyalizmniñ yarıǵın ákelgen em onın **üşin** küresken ádemlerdiñ birisi boladı. (TEL, s. 74) "Arslan, Nogay köylerine sosyalizmin aydınlıǵını alıp getirmiş ve onun için savaşmış insanlardan birisi olur."; Tek sen onı **üşin** kaygırma. (TEL, s. 38) "Yalnız sen onun için kaygılanma."

Kar.-Bal. Tögerekni qurşalaǵan tabiǵatnı xar bir zatı munu comaqlarında kesine anı **üçün** orun tabxandı. (KXEBC, s. 22) "Dünyayı kuşatan tabiatın her nesnesi, onun için bu bilmecelerde kendisine yer bulur."; Anı **üçün** xar maldan birer túrlüsün sanga cibergendile. (MKXPÇ, s. 97) "Onun için her hayvandan birini sana göndermişlerdi."; Ma anı **üçün** Suw anası anga Satanay dep ataǵandı. (MKXPÇ, s. 158) "İşte, onun için Su anası ona Satanay adını vermiş."

Kır. Tat. Bınıñ **içün** yol qıdırmaq, em günā, em qaramdır. (ETM, s. 153) "Bunun için yol aramak hem günah, hem haramdır."; Bulutlar ona acıylar. Şunıñ **içün** çegertkige yağmur bereler. (KTK, s. 24) "Bulutlar ona acıyorlar ve bundan dolayı çekirgeye yağmur veriyorlar."; Onıñ **içün**, "bizler çoqmız, olar azlar" -dep, azlıqtaki milletlerniñ edebiy yaratıcılıqlarını közge ilmemek, itibarğa almamaq cinayettir. (ETM, s. 128) "Onun için, "bizler çoǵuz, onlar azdır" diyerek, azınlıqtaki milletlerin edebî yaratıcılıqlarını ciddiye almamak, buna kıymet vermemek cinayettir."

Kar. Bunun **üçün** boldu sızlavdı üriagimiz; bular üçün karardılar kiozliarimiz. (KYY-1, s. 72) "Bunun için yüreǵimiz sızladı, bunlardan dolayı gözlerimiz karardı."

b.4. Belirsizlik Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Alarnıñ her kým **öçén** añlayışlı kaygı-xesretlerén gewdelendérüw canlandı. (Ed., s. 4) "Onların herkes için anlayışlı, kaygı ve hasretlerini oluşturmak canlandı."; Bu üzençélékler traditsion beyétlernéñ hemmesé **öçén** de xas tügél. (XA, s. 106) "Bu özellikler, geleneksel beyitlerin hepsi için de has değıldir."

Kırg. İştegeniñ biröö **üçün**, üyröngöntüñ özüñ **üçün**. (AKT, s. 284) "Çalıştığın birisi için, öğrendiğin kendin için."

Kar.-Bal. Bay ölgen qozularını xar birisi **üçün**, birer ullu qoy alğandı. (KMTG, s. 238) "Bey, ölen kuzularının her birisi için, birer büyük koyun almıştı."

Kır. Tat. Olarnı kelecük nesillerge saqlap qalmağ epimiz **içün** şerefli borcdır. (ETM, s. 4) "Onları geleceğ nesillere bırakıp korumak hepimiz için şerefli bir borçtur."

Kar. Da ğar niersia **üçün** açırğanmağın, da tiuşıuy duşmanıya anlatmağın. (KK, s. 101) "Her şey için öfkelenme ve düşünü düşmanına anlatma."

b.5. Dönüşlülük Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Üzém **öçén** géne tügél, sugıstağı irém, faşistlar ütergen anam öçén de köçémné ayamıyça eşlerge süz birdém. (TTG, s. 281) "Yalnız kendim için değıl, savaştaki kocam, Almanların öldürdüğü anam için de gücümü esirgemedem çalışmaya söz verdim."

Kırg. İştegeniñ biröö **üçün**, üyröngöntüñ özüñ **üçün**. (AKT, s. 284) "Çalıştığın birisi için, öğrendiğin kendin için."

Baş. İr-yégét üzé **ösön** tıwa, ilé **ösön** üle. (BXM, s. 36) "Yiğit kendisi için doğar, vatamı için öltür."

Kkp. Härqanday qäcette jaraytuğın nerseni men özüm **uşın** sulıw dep tüsinemen. (ET, s. 28) "Herhangi bir ihtiyaca yarayan bir şeyi ben kendim için güzel diye anlıyorum."

Kum. Paça bavnu özü **uçun** etilgen aylanasında har türlü gül terekleri, çeçeklikleri bulanğı yerinde oturup ulannı haqından oylaşa. (KYX, s. 146) "Padişahın bahçesi, kendisi için yapılmış çevresinde her türlü gül ağaçları, çiçeklikler bulunan yerinde oturup oğlu hakkında düşünüyor."; Bu xanğa bir başğa vilayatdağı xannı ulanı özü **uçun** bir qız izley gelip qonaq tüşgen. (KYX, s. 168) "Bu hana bir başka vilayetteki hamın oğlu kendisi için bir kız aramaya gelip misafir olmuş."

Kar.-Bal. Artur üçün, kesi **üçün**, xalqı üçün Ğoqqa ol ozğan ontört cılnı unutub çaşarğa küreşse da unutulmaydı. (OC, s. 259) "Gokka, Artur için, kendisi için, halkı için geçen o on dört yılı unutup yaşamaya çalışsa da, unutulmuyordu."

Kır. Tat. Men Gorkiyni o vaqıt de özü **içün** serbestlikni dünyada er şeyden kıymetli dep sanğan... (ETM, s. 109) "Ben, Gorki'yi o zaman da kendisi için serbestliği dünyada her şeyden önemli diye kabul eden..."

Kar. ... tiuş kiordium öziüm **üçün**. (KK, s. 31) "... kendimle ilgili düş gördüm."; Aytadoğuş Mienmin ol; siurtiuvçiu öziüm **üçün** bar yazıxlarınıı. (KYY-1, s. 150) "Kendim için bütün günahlarınıı temizlemeni söyleyen o kişi benim."; Tiugial' üriagim bıla da ullanı kliagim bıla aytınamın almyızda da tanıx etiamin sizni öziüm **üçün**. (KYY-2, s. 67) "Bütün yüreğim ile ve yüce dileğim ile huzurunuzda söylüyorum ve sizi kendim için şahit tutuyorum."

b.6. Soru Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Hay, bexétséz Xuca, ni **öçén** şatlanasın? (XNM, s. 8) "Hay, talihsiz Hoca, ne için seviniyorsun?"; Östén katlaw vekilleré imperialistik sugışnıñ çın maksatların, kém **öçén** alıp barlıwın, imperialistik xarakterın gadi soldatlardan yeşérép kalırğa tırıştılar. (XA, s. 55) "Yüksek tabakanın temsilcileri emperyalist savaşın gerçek maksatlarını, kimin için yapıldığını, emperyalist karakterini vasıfsız erlerden gizlemeye çalıştılar."; Matur yaz könnérénde béréncé yafraklarga karap toruw ni **öçén** rehet, kém eyte alır? (BKT, s. 252) "Güzel bahar günlerinde ilk çıkan yapraklara bakıp durmak ne için hoş, kim söyleyebilir?"

Kırg. Emne **üçün** mınçalık naraazısın? (AG, s. 5) "Ne için bu kadar şikâyetçisin?"

Baş. Niñe béz elle kémder **ösön** qan qoyorğa téyéş, bézze baribér irtege oşonda kiltérép yabasaqtar. (Ark., s. 61) "Biz şimdi kimler için, niye kan dökmek zorundayız, yarın hepimizi oraya getirip hapishaneye tıkacaklar."; Ni **ösön** eşlegendé béléw. (BTH-II, s. 81) "Ne için çalıştığını bilmek."; Zıyanı ultırtıp kuyğandar. Niñe? Ni **ösön**? (BTH-II, s. 81) "Zıya'yı hapishaneye koymuşlar. Niye? Ne için?"

Kkp. Sonın uşında ädebiy kitap ne **uşın** jazıladı? "Bunun sonucunda edebî kitap ne için yazılır."; Ne **uşın** qalpağımız qara. (ET, s. 73) "Ne için kalpağımız kara?"

Kum. Buğar ulan özü ne **uçun** çıqğanlığın ayta. (KYX, s. 169) "Oğlan, buna ne için çıktığını söylüyor."; Bu adamnı ne **uçun** taqsırlaylar? (KRS-2, s. 301) "Bu adamı ne için cezalandırıyorlar?"

Nog. Nagaşakay Lidaga ne **üşin** maga sosınday at bergenlerin tüsindirdi. (TEL, s. 102) "Amcam bana, Lida'ya ne için böyle bir ad verdiklerini anlattı."; Incıbike bizdi ne **üşin** şakıradı? (TEL, s. 207) "Incıbike bizi ne için çağırıyor?"

Kar.-Bal. Bu munu manga ne **üçün** aytxan bolur? (MKXPÇ, s. 47) "Bu, bunu bana ne için söylüyor?"; Sen beri ne **üçün** kelding? (TDS, s. 455) "Sen buraya ne için geldin?"

Kır. Tat. Bunu ne **içün** kimse körmey? Ne **içün** kimse sesini çıqarmay? (ETM, s. 223) "Bunu ne için kimse görmüyor? Ne için kimse sesini çıkarmıyor?"

Kar. Nie **üçün** kuyaş / Astrandı bizdian. (KY, s. 100) "Ne için güneş bizden saklandı."; Nie **üçün** kanatlar yox miendia? (ÇUT, s. 131) "Ne için benim kanatlarım

yok."; Boşatğın yabux yazıxlarımını; **kaysılar** üçün mien kayğırımın. (KYY-1, s. 147)
"Beni gizli günahlarımdan arındır. Kimler için ben kaygılanıyorum."

c. İsim-fiilin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Üzémné sınıamak **öçén** ét bulıp qarağan idém. (XNM, s. 132) "Kendimi sınıamak için it olup bakmışım"; İkençé könné bay, Xucanı sınıaw **öçén**, bér yançıkka 99 sum akça salıp, Xucanıñ işégaldına taşlagan. (XNM, s. 18) "İkinci gün zengin adam, Hoca'yı sınıamak için küçük bir çantaya doksan dokuz som para koyup, Hoca'nın kapısının önüne bırakmış."; Siña totılğan rasxodlarını kaytarıp aluw **öçén**, sudka bireçekbéz. (TE, s. 124) "Sana harcanan masrafları geri almak için, mahkemeye vereceğiz."

Kaz. Sondıqtan da köp adamdar orıs mektebi qazaq balaların şoqındırıw **üşin** ğana aşılgan dep oylaytın. (MÄ, s. 27) "Bundan dolayı çoğu kimse Rus mektebinin yalnız Kazak çocuklarını dinlerinden döndürmek için açıldığını düşünüyordu."; Men jol qısartuw **üşin** bir äñgime aytayın, -dedi. (MÄ, s. 157) "Ben yolu kısaltmak için bir hikâye anlatayım, dedi."; Birgünü keşke jastar jürerdin aldında sözdü bir jerge baylamaq **üşin**, üy işiniñ azğana keñesi boldı. (MÄ, s. 116) "Bir gün akşam, gençler gitmeden önce meseleyi bir karara bağlamak için aile içinde kısa bir toplantı oldu."

Kırg. Akbara bir künü tañı erte böltürüktörün çabıtka maşıktıruu **üçün** oşol tarapka eerçitip cönödü. (KA, s. 20) "Akbara bir gün tan vakti yavrularını ava alıştırmak için o taraflara doğru götürdü."; Tez ayıktırış **üçün** Frunzenin oorukanasına cönötölü dep keñeştik. (AG, s. 78) "Tez iyileşmesi için, Frunze'nin hastahanesine göndermeyi kararlaştırdık."; Avdiy'in ecesi Varvara pedinstitutka kirüü **üçün** Leningradka cönögön. (KA, s. 62) "Avdiy'in ablası Varvara Eğitim Enstitüsüne girmek için Leningrad'a gitmişti."

Baş. Rossiyala yeşewsé böte milletlerge üz yazmıştarın üzzeré xel itew **ösön** ısın xoquq temin itesek. (BT, s. 59) "Rusya'da yaşayan bütün milletlere kendi kaderlerini, kendilerinin halletmeleri için gerçek hukuk sağlanacak."; Bıl qabatlanmaş yaqtıñ yomort güzelleğene hoqlanıw **ösön** qala siténe le sıqtıq. (BT, s. 110) "Bu yörenin tekrarlanmaz güzelliğine hayran kalmak için şehir dışına da çıktık."; Tanıtma awıl kitapxanahına tapşırıw **ösön** biréle. (BT, s. 178) "Tanıtma, köy kütüphanesine ulaştırılması için veriliyor."

Kkp. Här qıylı ellerden öziniñ baxtın sınıaw **uşın** köp mert jigitler keldi. (KK, s. 14) "Çeşitli illerden kendi şansını denemek için birçok yiğit delikanlı geldi."; Nädirşa Arıslanıñ joqlıgınan paydalanıp, öziniñ adamların Altınaydan ırzalıq alıw **uşın** jiberedi. (KK, s. 21) "Nadirşa, Arıslan'ın yokluğundan faydalanıp, Altınay'dan rızalık almak için kendi adamlarını gönderir."; Araldıñ häzirgi qäddin saqlaw **uşın** 30 mlrd. kubometr suw

kerek. (ADM, s. 27) "Aral'ın şimdiki mevcut durumunu korumak için otuz milyar metre küp su gerek."

Kum. Ol barıp bir maydanda yal almaq **uçun** toqtağan. (KYX, s. 36) "O gidip bir meydanda dinlenmek için durmuş."; Eşikni açıp girme süydüm, tek oylaşıp, çıdap bar zatnı bilmek **uçun** toqtap turdum. (KYX, s. 73) "Kapıyı açıp girmek istedim, ama düşünlüp, sabredip bütün her şeyi bilmek için durdum."; Xan, tabuldunu tanımaq **uçun** har gün havğa bara. (KYX, s. 199) "Han. Tabuldu'nu tanımak için her gün ava gidiyor."

Nog. Kokaş bek az yaşadı, sol az yaşavın da xalk üşin, onıñ keleyektegi ärtiv yaşavı **üşin** ayamay berdi. (TEL, s. 107) "Kokaş çok az yaşadı ve bu kısa hayatında da halk için, onun gelecekte iyi yaşaması için sakınmadan canını verdi."

Kır. Tat. O, beş vaqıt namazını qılmaq **içün** camige kirgende bile, sevimli sazını yanından ayırmazdı. (ETM, s. 25) "O, beş vakit namazını kılmak için camiye girdiğinde bile sevgili sazını yanından ayırmazdı."; Albuki, bu manifest çar ükümetiniñ, vaqıt qazanmaq **içün** ilerini tüşünip yapqan siyasiy manevri edi. (ETM, s. 45) "Hâlbuki bu manifesto Çar hükümetinin zaman kazanmak için, ileriye düşünerek yaptığı siyasî bir manevraydı."; Yaş qadın, arada ayrılıq çıqmaması **içün** er soy zorluqqa, aşalıqqa dayana. (GJK, s. 258) "Genç kadın, arada ayrılık çıkmaması için her türlü zorluğa, hakarete dayanıyor."

Kar. Mien til'ni ürianmiak **üçün** bierie kiel'dim. (MKÜ, s. 94) "Ben dil öğrenmek için buraya geldim."; Ustaçı üvniü kondarmax **üçün** taxta hadirliadi. (MKÜ, s. 94) "Usta evi yapmak için tahta hazırladı."; Balıx tutmax **üçün**/Satıncaldım karmax. (KY, s. 124) "Balık tutmak için olta satın aldım."

d. Sıfat-fiilin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Enileré, timér uknı röxsetséz alğan **öçén** açulanıp, iké balasın kargıy. (TE, s. 5) "Anneleri demir oku izinsiz aldıkları için öfkelenip, iki çocuğuna beddua ediyor."; Töşné mondıy küñélséz itép yuraganı **öçén** emir töş yorawçını sarga kuşkan. (XNM, s. 37) "Düşü böyle olumsuz şekilde yorduğu için Emir, düş yorucunun asılmasını buyurmuş."; Xis-kiçéréşler öyermesén tulırak, canlırak itép gewdelendérér **öçén** beyette törlé yeneşelékler kullanıla. (XA, s. 57) "Duygusal fırtınaları daha koyu, daha canlı olarak gövdelendirmek için beyitte çeşitli unsurlar kullanılıyor."

Kaz. Jumısqa eki sağat keşigip kelgeni **üşin** ötken jıynalısta öziniñ äyelin qattı sıñğa alğan. (Kök., s. 251) "İşe iki saat geç geldiği için, geçen toplantıda kendi hanımını kötü şekilde tenkit etti."; Tapsırağan isti jaqsı orındağanı **üşin** ükimet alğıs ayttı oğan. (BKT, s. 254) "Verilen işi iyi yaptığı için hükümet tebrik etti onu."; Endigi tıqrıdı bildirmes **üşin** atqa da tastı jerdı basqızbaydı. (MÄ, s. 277) "Şimdi tıkırtı yapmamak için, atı da taşlı yerlere bastırmıyordu."

Kırg. Sen üçün, seni süygön **üçün** keldi da mında. (AG, s. 58) "Senin için, seni sevdiği için buraya da geldi."; Süygöndüğüm **üçün** künöölösön özüñ bil. (AG, s. 61) "Sevdiğim için ayıplayacaksan, kendin bilirsin."; Eç kimge sır çığarbas **üçün** kayra-kayra kol alışıp, kayra-kayra öbüşüp çatıştı. (AG, s. 72) "Hiç kimseye sır vermemek için tekrar tekrar el sıkışıp, tekrar tekrar öpüştiler."

Baş. Lesniçiy ağay klasıbizğa kilép, yey könö qarağay pitomniğında tırışıp eşlegenébéz **ösön** rexmet eytép kitté. (BT, s. 8) "Lesniçiy Amca sınıfımıza gelerek, yaz günü çam fidanlığında uğraşıp çalıştığımız için teşekkür edip gitti."; Uqır **ösön** kildém. (BT, s. 152) "Okumak için geldim."; Unan ös alır **ösön** sebep izlegen. (BTG, s. 192) "Ondan öç almak için bahane aramış."

Kkp. Batır jenilgeni **uşın** oğan 100 jılqı beretuğın bolğan. (KK, s. 14) "Batır yenildiği için, ona yüz adet at vermiş."; Ädebiyat teoriyası ädebiyattñ tiyqarğı özgeşeligin üyrenetuğın pen bolğanı **uşın** bul haqqında sabaqlıq jazıwdın özi de ädevir maşaqlı. (ET, s. 3) "Edebiyat teorisi edebiyatın temel özelliklerini öğreten ilim olduğu için, bu konuda derslik yazmak oldukça zordur."; Bul danışpan alımlardı biz tek türki xalıqlardıñ ata-babalarınan bolğanı **uşın** ğana üyrenbekşi emespiz. (ET, s. 30) "Bu seçkin alimleri biz yalnız Türk halkının ataları olduğu için öğreniyor değiliz."

Kum. Poezdege geç bolmas **uçun** (KRS-2, s. 335) "Trene geç kalmamak için".

Nog. Yavlar man sogıskanında, yanın-kanın ayamay yavları öz yerinnen kuvar üşin sogısadı. (NL, s. 24) "Düşmanla savaşırken canını, kanını sakınmadan, düşmanları öz yurdundan kovmak için savaşır."; Yavlarıñ kollarına tüspes **üşin** özi stuygen Karager atı man Edil suvına batıp öledi. (NL, s. 24) "Düşmanın eline düşmemek için, kendisi sevdiği atı Karager ile İdil suyuna atlayarak ölür."; Lida nagaşakay meni yibermegeni **üşin** eş öpkelegen de etpey ketti. (TEL, s. 104) "Lida, amcam beni göndermediği için hiç öfkelenmedi ve gitti."

Kar.-Bal. Ma temirçi Debetni sawutları ol öngeç bla qatdırılğanları **üçün** ulla, qatı, kesgin bolğandıla. (MKXPÇ, s. 48) "İşte Demirci Debet'in silahları o yemek borusu ile sağlamlaştırıldığı için büyük, katı ve keskin olmuşlardı."; Bu xaparnı Sizin awuzuğuzdan eşitir **üçün** kelgen edim. (OC, s. 228) "Bu haberi sizin ağızınızdan işitmek için gelmişim."; Ğoqqa alağa körgüztmez **üçün**, betin bir canına burdu. (OC, s. 52) "Gokka, onlara görünmemek için, yüzünü yan tarafa çevirdi."

Kır. Tat. Bu aytqanlarımız **ičün** eñ yaxşı misal onıñ "Nişanlıma ketkende" adlı şiiri ola bilir. (ETM, s. 149) "Bu dediklerimiz için en iyi örnek, onun "Nişanlıma Giderken" adlı şiiri olabilir."; Gazeta edebiyat bölüğünde çalışqanım **ičün** onı men oqumaq kerek edim. (GJK, s. 381) "Gazetenin edebiyat bölümünde çalıştığım için, benim onu okumam gerekiyordu."; Eşegi ölgeni **ičün** ağlap otura eken. (GJK, s. 381) "Eşegi öldüğü için oturup ağlıyormuş."

Kar. Nie bila utrulayım kıblalarını e Tienri ki yaxşılıx kılğanıy **üçün** maya. (KK, s. 21) "Ey Tanrım, bana iyilik yaptığın için seni ne ile karşılayayım."; Qaytsınlar uyat alğanları **üçün**, ol aytıvçılar biyandik biyandik. (DMÇ, s. 76) "O, sevindik, sevindik diyenler, utandıkları için geri dönsünler."; Bundan sortun öl'gianliar **üçün** kırınc vaxtında din yesisi uşpu sağınç oxusun. (KYY-2, s. 126) "Bundan sonra din adamı, veba salgınında ölenler için bu duayı okusun."

e. Çekimli Fiilden Sonra Kullanımı

Türkiye Türkçesinde için edatının bazen anlam kaymasına uğrayarak emir kiplerinin 3. kişisiyle kullanıldığını Tahir Nejat Gencan da belirtmektedir: "O dergiyi Sevim'e okusun **için** verdim (= okuması için)"³³⁷. J. Deny de edatların şahıslı bir fiil çekiminden sonra gelemeyecekleri hakkındaki kurala aykırı olarak, için edatının bazen teklik şahıs emir çekiminden sonra kullanılmasına dikkati çekmektedir: "Sizi görsün **içün** geldi."³³⁸

Tat. -Hay, axmax, tönné karaklar urlap, xalıknı yokılarınnan uyatmasınnar **öçén**, -dip cavap birgen. (XNM, s. 98) "'-Hay ahmak, hırsızlar geceyi çalıp, halkı uyandırmasınlar diye" cevap vermiş."; Yeşélçeler zur uñış birsén **öçén**, törlé agrotexnika çaraları kürérge kirek. (TTG, s. 281) "Sebzelerden bol verim alınması için, çeşitli tarım tekniğiyle ilgili usüller kullanmak gerek."

Baş. Kullanıwğa qulaylı bulhın **ösön**, meqelderze tema buyınsa tuplap urınlaştırıw kerek tabıldı. (BXM, s. 4) "Kullanımı kolay olsun diye, atasözlerinin temaları bakımından toplanarak yerleştirilmesi uygun görüldü."; Böte balalar tınıs yeşehén, rextlenép yoqlahın, uqıhın **ösön**, al-yal bélmey xézmét iteler ular. (BT, s. 23) "Bütün çocuklar huzurlu yaşasın, rahat uyusun, okusun diye dinlenme bilmeden onlar hizmet ediyorlar."; Mul uñış bulhın **ösön**, baqsasılar almağastarğa törlö aşlama bireler. (BT, s. 152) "Bol verim olsun diye, bahçeciler elma ağaçlarına çeşitli aşılar yapıyorlar."

Görevi:

a. Sebep

Tat. Kişi malın urlagan **öçén** alla siné temugka kérter, -digen. (XNM, s. 24) "Kişi malını çaldığın için Allah seni cehenneme atar, demiş."; -Bu ayagımınñ tehareté yuk, şunñ **öçén** küterép ukıym, -dip cavap kaytara. (XNM, s. 58) "'-Bu ayagımın abdesti yok, onun için kaldırarak namaz kılıyorum" diye, cevap vermiş."; Alar béznéñi yurgan **öçén** gawgalaşkannar iken. (XNM, s. 150) "Onlar, bizim yorgan için kavga ediyorlarmış."

Kaz. Biz sol **üşin** Naymanğa kektenip, "endi qalay öş alamız?" dep, tisimizdi qayrap jürgemiz. (MÄ, s. 159) "Biz onun için Nayman'a düşman olup, "Şimdi nasıl öç

³³⁷Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK Yay., Ankara 1979, s. 441

³³⁸Jean Deny, *age.*, s. 565

alırız?" diye, dişimizi sıkıyorduk."; Qabış **üşin** bərimiz uyaldıq. (İKY, s. 248) "Kabış'ın yüzünden hepimiz utandık."; Tapsırağan isti jaqsı orındağanı **üşin** ükimet alğıs ayttı oğan. (BKT, s. 254) "Verilen işi iyi yaptığı için hükümet tebrik etti onu.

Kırg. Oşon **üçün** Sapar dep koyuşuptur. (AG, s. 10) "Onun için adını Sefer koymuşlar."; Keçigip kalgandığım **üçün** keçirim suraym. (AG, s. 43) "Geç kaldığım için özür dilerim."; Katuu birdemege müdürülüp, Akbara alasalıp ketti, tepsendide kalbas **üçün** kayra daroo tura çurkadı. (KA, s. 46) "Sert bir şeye çarpan Akbara tökezledi, ayak altında ezilmemek için tekrar hızla koşmaya başladı."

Baş. Éş yaratqan **ösön** arıwın da, awırıwın da onotop, hönersé haman eşlegen. (BTH-II, s. 81) "Usta çalışmayı sevdiği için, yorgunluğunu da, hastalığını da unutup hemen çalışmaya başlamış."; Esehé bik ışanıp bötmey, şunıñ **ösön** ul qızınan ant ittére. (BTH-II, s. 81) "Annesinin pek inanası gelmiyor, bundan dolayı o, kızına yemin ettiriyor."; Kürhetken batırlıqtarı **ösön** Qızıl Bayraq ordeni ménen nagradlana. (BT, s. 218) "Gösterdiği kahramanlıklarından dolayı Kızıl Bayrak nişanı ile onurlandırıldı."

Kkp. Sonıñ **uşın** bunu kəsip depte ataw qıyın. (ET, s. 10) "Şunun için bunu sanatkâr diye adlandırmak zordur."; Sonıñ **uşın** bolsa kerek, biziñ nasaz rejisserlarımızdın "ayırım izleniwşilikleri"niñ özi bizde qolaysız jağdaylardı payda etti. (ET, s. 19) "Bundan dolayı olsa gerek, bizim kötü rejissorlarımızın "farklı arayışları" bizde uygunsuz durumları ortaya çıkardı."; Türk tilles xalıqlardıñ tili bir-birine jaqın bolğanı **uşın** olardıñ köpşiliginiñ buwın sanı qaraqalpaq tiline säykes keledi. (ET, s. 153) "Türkçe konuşan halkların dili birbirine yakın olduğu için, onların çoğunun hece sayısı Karakalpak Türkçesine uygun gelir."

Kum. Bugün onu tepside aş aşamayğanı da köbüsü şonu **uçun** edi. (KYX, s. 147) "Bugün onun sofrada yemek yememesinin çoğu da ondan dolayı idi."; Buğar ulan özü ne **uçun** çıqğanlığın ayta. (KYX, s. 169) "Oğlan, buna ne için çıktığını söylüyor."; Bu adamnı ne **uçun** taqsırlaylar? (KRS-2, s. 301) "Bu adamı ne için cezalandırıyorlar?"

Nog. Em sonıñ **üşin** edi onun "menim kim ekenimdi bilesiñme?" -dep kışkırataganı. (TEL, s. 54) "İşte onun "benim kim olduğumu biliyor musun?" diye bağırması bundan dolayı idi."; Eşte, suvınıñ tazalığı **üşin** bolartaqı burıngılardıñ bizim suvga Tazasuv dep ataganları. (TEL, s. 78) "İşte, suyun temizliğinden dolayı burada yaşayan eski insanlar bizim suyumuza Tazasuv demişlerdir."; Olar, abaydıñ kaygısın bölip em sonday yas östirgeni **üşin** oga müsirev etip, yazgan ediler. (TEL, s. 87) "Onlar, annesinin üzüntüsünü paylaşıyorlar ve böyle bir evlât yetiştirdiği için ona teşekkür ettiklerini yazıyorlardı."

Kar.-Bal. Bu cırlada Apsatı, malların sansız-esepsiz qırğanları **üçün**, Biynögerge bla Cantuwğanğa dert cetdirgenini üsünden ayıladı. (MKXPÇ, s. 18) "Bu şarkılarda Apsatı'nın, sayısız hayvanlarını telef ettiği için, Biynöger ve Cantuvgan'dan intikam alması anlatılıyor."; Ma anı **üçün** bolğandıla alay küçlü Debet işlegen sawutla. (MKXPÇ,

s. 30) "İşte onun için Debet'in yaptığı silahlar sağlam olurdu."; Ma anı **üçün** emegenle bla nartları küreşleri toxtamağandı. (MKXPÇ, s. 26) "İşte onun için devler ile Nartların mücadeleleri durmamıştır."

Kır.-Tat. Çipçeni men qarğağa bereceğim, qarğa fındıq qırsızlamaycaq, şunıñ **içün** terek mana bin fındıq berecek. (KTK, s. 23) "Civcivi kargaya vereceğim, karga fındık çalmayacak, onun için ağaç bana bir fındık verecek."; Onıñ **içün** olar, insanlıq cemiyetini qaytabaştan quruvnıñ esas silası oquv, maarif olmaq kerek. (ETM, s. 42) "Onun için onları, insanlık cemiyetini yeniden kurmanın temel silahı okuma, eğitim olmalıdır."; Bügün vıxodnoy olğanı **içün**, elektromortörımız da tünevin şeerge evine ketken. (ETM, s. 116) "Bugün çıkış olduğu için, elektrikçimiz de dün şehire evine gitmiş."

Kar. Da tioliavçıularım yamannı yaxşılıx ornuna, duşman boladırlar maya kuvğanım **üçün** yaxşını. (DMÇ, s. 43) "Ve iyilik yerine kötülük dileyenler, iyiliği takip ettiğim için bana düşmandırlar."; Yanlağına kuyaş endi, bunun **üçün** içkirimdia azğına karanğılandı. (MKÜ, s. 126) "Daha yeni güneş battı, bunun için odam azıcık karanlık oldu."; Nie **üçün** tiuviul kuş mien? (ÇUT, s. 130) "Ne için ben kuş değilim?"

b. Amaç

Daha çok isim-fillerden sonra kullanıldığında amaç bildirir.

Tat. Yaz köné soldatlar atarga öyrenüw **öçén** dalaga çıkkannar. (XNM, s. 4) "Bahar günü askerler atış yapmayı öğrenmek için bozkıra çıkmışlar."; Döréslékné bélüw **öçén**, ikésé de kazıyga barırga bulgannar. (XNM, s. 17) "Doğruyu bilmek için, ikisi de kadiya gitmişler"; Aña kürénér **öçén** törlé şehirlerden hem avıllardan yözlerçe kэшéler kéle. (TE, s. 102) "Ona görünmek için çeşitli şehirlerden ve köylerden yüzlerce kişi geliyor."

Kaz. Keleşek künniñ qalay boların boljaw **üşin**, tariyx elbette kerek qural. (Jel., s. 15) "Geleceğin nasıl olacağını tahmin etmek için, tarih elbette gerekli bir araçtır."; Sol qayğıdan qutulw **üşin**, jas denesin suwıq jılanıñ zärinen qutqaruw **üşin**, bugün Rabiğa qaşıp şıqqan edi. (MÄ, s. 153) "Rabia bu kayğıdan kurtulmak için, genç bedenini soğuk yılanın zehrinden kurtarmak için, kaçıp gitmişti."; Awıl mañındağı eginderdi şayğa deyin bir şolıp qaytuw **üşin** Beken atqa bugün de erte qonğan. (BKT, s. 254) "Köy meydanındaki ekinleri çay vaktine kadar, bir yoklayıp gelmek için Beken bugün de erkenden atlanmış."

Kırg. Aytkanınan kaytpagan, emgek dese et betinen ketken Sapar öz maksatının ötolgüsünö çıguu **üçün** bardık araketin cumşadı. (AG, s. 64) "Söylediğinden dönmeyen, emek denince hırsıyla atılan Sapar, amacını gerçekleştirmek için bütün gücünü kullandı."; İçindegi örttü basış **üçün** çanaçtın tübündö kalgan şaraptan aptığıp, töşünö tögüp, çaçıp içip ciberdi. (KA, s. 110) "İçindeki yangını bastırmak için tulumun dibinde kalan şaraptan nefesi kesilene kadar, bağına döke döke, saçarak içti."; Oşon üçün-adamdarga

öçpös ülgü boluş **üçün** men carık düynögö caralıp kelgem. (KA, s. 254) "Onun için, insanlara sönmez bir ülkü olmak için ben aydın dünyüyü yaratılıp geldim."

Baş. Xalıqtıñ gramotahızılığın bötöröw **ösön** köreş Sovet vlasın urınlaştırıwdıñ tewgê könderénen uq başlandı. (BT, s. 3) "Halkın cahilliğini bitirmek için, Sovyet yönetiminin kurulmasının ilk günlerinden itibaren mücadeleye başlandı."; SSSR-za milli kulturaların hem milli telderzêñ üşewé **ösön** bik kiñ mömkinlékter asıldı. (BT, s. 17) "SSCB'de millî kültürlerin ve millî dillerin gelişmesi için gayet geniş imkânlar sağlandı."; Bıl-yaqındağı eybérzê kürhetéw **ösön** qullanıla. (BT, s. 93) "Bu zamiri, yakındaki nesneyi göstermek için kullanılır."

Kkp. Ol ağası menen qarındasın arazlastırıw **uşın** barlıq jamanlıqtı oylaydı. (KK, s. 21) "O, ağabeyi ile kardeşini birbirine düşürmek için her türlü kötülüğü düşündür."; Sonıñ uşında jazıwşısı körkem çıqarma jazıw **uşın** tek bir adamnıñ ömirindegi waqıyalar menen şeklenip qalmaydı. (ET, s. 43) "Bundan dolayı yazar sanat eseri yazmak için, yalnız bir kişinin hayatındaki olaylarla sınırlı kalmaz."; İdeya temanı tolıqtırıw hám nığaytıw **uşın** xızmet etedi. (ET, s. 56) "Fikir, temayı olgunlaştırmak ve güçlendirmek için hizmet eder."

Kum. Soñ bir az rahat bolmaq **uçun** yatıp uxlay. (KYX, s. 50) "Sonra, biraz dinlenmek için yatıp uyuyor."; On altı gün dünyanı 81 hukumatından cıyılğan sportsmenler medallağa yes bolmaq **uçun** qast etdiler. (KT5, s. 60) "Dünyanın seksen bir ülkesinden gelen sporcular, madalya kazanmak için on altı gün boyunca mücadele ettiler."; Bir cınslı köp predmetleni bir-birinden ayırıp bilmek **uçun**, olağa atlar tağıla. (KT5, s. 111) "Aynı cinsten olan birden çok nesnelere birbirinden ayırabilmek için, onlara adlar verilir."

Nog. Kazadan basın satıp alar **üşin**, ol köp yıllar ırgat yürüp tapkan, dunıya malınday körgeñ bir degende bir baytalın sosı iyttten tuvganga berip yiberer edi. (TEL, s. 35) "O, başını beladan kurtarmak için uzun yıllar ırgatlık yaparak kazandığı, bütün dünyalığı olan bir kızrağını şu itin oğluna verirdi."; Kokaş öziniñ kız ekeniñ bildirmes **üşin**, okaday eki örmeli şaşın kesip; üstüne er kiyimin kiyip yördi. (TEL, s. 96) "Kokaş, kız olduğunu belli etmemek için sırma gibi iki örmeli saçını kesip, üstüne erkek elbiseleri giydi."; Nogay tiliniñ grammatikasın yazar **üşin**, nogay terminologiyalık sözlüklerdi tüzer **üşin** kanıgıslı kullık etedi. (YY, s. 71) "Nogay Türkçesinin gramerini yazmak için, Nogayca terminolojik sözlükleri hazırlamak için azimle çalışır."

Kar.-Bal. Comaqlanı ekinçi quralıb başlağanları adamnı esin, sezimin, angısın ösdürtür **üçündü**. (KXEBC, s. 16) "İkinci olarak bilmecelelerin ortaya çıkışı insanın aklını, sezgisini, anlayışını geliştirmek içindir."; Zatnı küçün, carawun demengili angılatır **üçün**, comaqda suratlaw esesiz ullulanıb da keledi. (KXEBC, s. 25) "Varlığın gücünü, faydasını daha güçlü olarak anlatmak için bilmeceye aşarı şekilde bir tasvir kullanıldığı da

görülür."; Alayda askerlerin sınar **üçün** kökge sadaqların atıp kördüle. (MKXPÇ, s. 102) "Orada, askerlerini sınamak için gökyüzüne oklarını attıklarını gördüler."

Kır. Tat. Onıñ maqamlarını örgenip almaq **içün**, başqa şeerlerden yaş eveskar çalgıcılar, yırcılar Kızlevege keleler. (ETM, s. 26) "Onun makamlarını öğrenip almak için, başka şehirlerden genç hevesli çalgıcılar, şarkıcılar Kızleve'ye gelirler."; Memetni, babası Şeyxislam Çelebi, 1897 senesi, oquvını devam ettirmek **içün**, Kezlev medreselerinden birisine yerleştirir. (ETM, s. 39) "Babası Şeyhülislam Çelebi, okumasını devam ettirmesi için Memet'i Kezlev medreselerinden birine yerleştirir."; Qoynundan bir de mektup çıkarıp, anasına bermesi **içün**, Qurtmuratnıñ qızçığına tuttırdı. (ETM, s. 77) "Koynundan bir de mektup çıkarıp, anasına vermesi için, Kurt Murat'ın kızının eline tutturdu."

Kar. Eşit'miak **üçün** maxtav avzundan yaş ulanların da ömiuvçüliarnın bunyat ettiy toranı tar bieriuvçüliariy üçün. (DMÇ, s. 10) "Genç çocukların ve bebeklerin ağzından övgü işitmek için, düşmanlarına ilahî mahkemeyi hazırladın."; Arttırmax **üçün** bu kuvançın anuz tatlı krupniçiek-tie bolğan et' tabulur edi. (KYY-2, s. 49) "Bu sevinci arttırmak için yine tatlı ev şarabı ve et bulunurdu."; Qızım içkirini sibirmiak **üçün** sibirt'ki kiel'tirdi. (MKÜ, s. 94) "Kızım odayı süpürmek için süpürge getirdi."

c. İlgi

Tat. Séznëñ **öçén** nerse péşérérge -pılawmı elle pilmenmé? -dip soragan. (XNM, s. 100) "'Sizin için ne pişirelim, pilav mı yoksa mantı mı? diye, sormuş.'"; Bolar **öçén** kэшé canın kıyuw bér tiyén de tormıy hem bolar monı alla iséménen, patşa xezretleré iséménen eşlep kilgenner. (TE, s. 142) "Bunlar için insanın canına kıymak bir kuruş da etmez ve bunlar, bunu Allah adına, padişah hazretlerinin adına yapmışlardır."; -Vatan **öçén**, azatlık **öçén**! Alga! (TE, s. 164) "-Vatan için, bağımsızlık için! İleri!"

Kaz. Bul nemene, sonda? Ömir üşin küres pe, älde täwelsizdik, erkindik **üşin** jan ayamay tartısqa tüsü me? (MÄ, s. 16) "Bu nedir, o zaman? Hayat için mücadele mi, yoksa bağımsızlık, özgürlük için canını esirgemenen mücadeleye girişmek mi?"; İye, bostandıq, azattıq **üşin** küres, sol janda janın sadaqa etüw... (MÄ, s. 16) "Evet, özgürlük, bağımsızlık için mücadele, bu yolda canını feda etmek..."; Bul men **üşin** tosındaw ängime edi. (Kök., s. 210) "Bu benim için beklenilmeyen bir hikâye idi."

Kırg. Al **üçün** bolgon ar kanday kıyınçılıktardı moynum menen kötörüp, ak emgegim menen aktasam eken deym. (AG, s. 29) "Onun için olacak her türlü zorlukları yüklenerek, namusumla giderip ödesem diyorum."; Birok, Sulayman **üçün** bolgon minday eñsööm, kıyaldanuum, izdööm kumdun üstünö tüşkön belgisiz iz sıyaktuu kalıp cattu. (AG, s. 41) "Fakat, Sulayman için olan bütün çabam, şiddetli arzum, hayalim, arayışım kum üstüne düşmüş belirsiz bir iz gibi kaldı."; Men **üçün** Rimdin döölötü

baarınan uluk, sen öz canındı oylon, şorduu! (KA, s. 238) "Benim için Roma devleti her şeyden yücedir, sen kendi canını düşün, bedbaht!"

Baş. Bér nise tél **ösön** urtaq bulğan hüzzet internatsional (xalıq-ara) hüzzet tip atala. (BT, s. 20) "Birkaç dil için ortak olan kelimeler, uluslar arası kelimeler diye adlandırılır."; Hin meñgê yeşeyesekhêñ, sönki keshêler bexetê **ösön** helek buldıñ. (BT, s. 67) "Sen ebediyen yaşayacaksın, çünkü insanların bahtı için kendini feda ettin."; -İlêbêz **ösön** huğışıp donya quyğan olatayıñdın qebêren küer, üşkes, üzên barıp yörörhöñ, -tinê. (BT, s. 183) "-Vatanımız için savaşmış ölen dedenin mezarını gör, büyüylene kendin gidersen, dedi."

Kkp. Ol kız **uşın** otqa tüspen joralar, barmayıq. (KK, s. 19) "O kız için kendinizi ateşe atmayın yiğitler, gitmeyelim."; Bunıñ **uşın**, Özbekistan hám Türkmenistan hükümetleriniñ öz-ara esaplı kelisimi ğana hacet. (ADM, s. 13) "Bunun için, Özbekistan ve Türkmenistan hükümetlerinin kendi aralarında uygun bir şekilde anlaşmaları gerek."; Ferğana oypatlığında ötken bes künimiz biziñ **uşın** kütilmegen qızıqlı waqıyalar, tartıslar menen tolı boldı. (ADM, s. 53) "Fergana ovasında geçen beş günümüz bizim için beklenmeyen ilginç olaylar, çekişmelerle dolu oldu."

Kum. Meni çöbüm çıkğan, davğa baraman! -dey. Abdul-Macid: -Seni **uçun** men barayım! -dey. (KYX, s. 87) ""Benim kuram çıkmış, savaşa gidiyorum!" diyor. Abdulmacit: "-Senin yerine ben gideyim!" diyor."; Yuvuğuna mal berer, /Qurdaşı **uçun** can berer. (Kum. Türk., s. 103) "Yakınına mal verir, karkadaşı için can verir."; Şu kitapnı Moskvadan seni **uçun** alıp gelgenmen. (Kum. Til, s. 141) "Şu kitabı Moskova'dan senin için alıp gelmişim."

Nog. Yarlı xalkka erkinlik bergen Sovetler vlasti **üşin** yan bermege äzirmiz! (TEL, s. 145) "Yoksul halka özgürlük veren Sovyet hükümeti için can vermeye hazırız."; Seniñ **üşin** men yan bermege de äzirmen! (TEL, s. 228) "Senin için ben can vermeye de hazırım."; Seniñ **üşin** men uykımdı yoyganman. (GNY, s. 275) "Senin için ben uykumu feda etmişim."

Kar.-Bal. Nartla **üçün**, qurç qılışça, turad da xey, /Cawnu körse, aslan kibik, urad da, xey! (MKXPÇ, s. 34) "Nartlar için, çelik kılıç gibi, durur da hey; düşmanı görse, aslan gibi, vurur da hey!"; Obur qatınına bılay aytdı, deydi: -Seni **üçün** bir ariwdan qaldım, -deydi. (MKXPÇ, s. 39) "Zeki kadınına şöyle söyledi: "-Senin için bir güzelden vazgeçtim.""; Meni **üçün** köb qıynaldıng, köb nazmuma tıngıladıng. (KMTG, s. 238) "Benim için çok sıkıntı çektin, çok şiirimden huzursuz oldun."

Kır. Tat. Küçük yaşdaki balaçıklar **içün** öz ana tilinde şiiriy eserler olmağanını közge alıp, olar için de pek çoq şiirçikler yazıp yetiştirdi. (ETM, s. 102) "Küçük yaştaki çocuklar için kendi ana dilinde şiirsel eserler olmadığını dikkate alarak, onlar için de pek çok şiirçikler yazıp yetiştirdi."; Nasıl diysiz, bunu bizge mümkünmidir aşamaq?/Şeriatta bunıñ **içün** yoqmı iç bir qaçamaq. (ETM, s. 153) "Ne diyorsunuz, bize bunu yemek

mümkün müdür, şeriatta bunun için hiçbir kaçamak yok mudur?"; Çoňğar köyleriniñ bu cıyınları, benim için birer mektep yerini tuttılar. (ETM, s. 160) "Çongar köylülerinin bu toplantıları, benim için birer okul yerini tuttu."

Kar. Ol Tienri ol bieriuvçiu öçliar mienim üçiun, da sındırdı uluslarını tiubiumdia. (DMÇ, s. 20) "Benim için öçler verici olan Tanrı, milletleri bana tâbi kıldı."; Ol fornu kiel'gian konaxlarını sıyleydoğon, kielinniñ biernialiarı üçiun da kiyovniun kalımı üçiun siozliaşsinliar. (KYY-2, s. 48) "Bu kez gelen konukları ağırlayanlar, gelinin hediyeleri için ve damadın başlık parası için konuşsunlar."; Mien ulanlarını üçiun aşama bişirdim. (MKÜ, s. 109) "Ben çocuklarını için yemek pişirdim."

101. İle

Yapısı:

Tatar, Başkurt, Kırım Tatar ve Karay Türkçelerinde yalın hâlden ve tamlama hâlden sonra kullanılır. Bu edat Kırım Tatar Türkçesinde "ile" ve "ile"nin ekleşmiş şekilleri olan -le, -nen ve -mAn şekillerinde görülür. Tatar ve Başkurt Türkçelerinde bugün kullanılmayıp, daha eski metinlerinde görülmektedir. Karay Türkçesinde ise daha çok atasözleri gibi eskiden kalan kalıplaşmış şekillerde bu edat, "ilen" şeklinde seyrek olarak görülmektedir. Bu edatın il- "ilmek, bağlamak" fiilinin zarf-fiil şekli olduğu konusunda dilcilerin büyük bölümü görüş birliği içindedir³³⁹. P. M. Melioranskiy ise ile'nin birle edatından geliştiğini (birle > ile) söyler³⁴⁰. Bu edatın ilen şeklinin sonundaki -n ekini Muharrem Ergin³⁴¹ ve Necmettin Hacıeminoğlu³⁴² vasıta hâli eki olarak ele alırken, Zeynep Korkmaz³⁴³ ise, il- fiilinin zarf-fiil biçimi olarak kabul eder. Tat. ile, ilen, Baş. ile, Kır. Tat. ile, -le, -nen, -mAn, Kar. ilen, ilian.

Kırım Tatar Türkçesinde bu edat, bugünkü edebi dilde yaygın olarak "-nen" şeklindedir. Tek şekilli olup, kalıplaşmıştır. Tek şekilli olduğu için ünlü uyumunu bozar. Kırım Tatar Türkçesinde bu edatın "ile, -le, -nen, -mAn" şekillerine de rastlanmaktadır. Jankowski bu edatın, Kırım'ın Güney ağzında "-ile ~ -le" şeklinde, Orta ağzıda "-nen" (ve seyrek olarak -nAn) şeklinde ve Kuzey ağzında ise "-mAn" şeklinde kullanıldığını belirtmektedir³⁴⁴. Bu edatın ilen şeklinden gelişen +lan, +len, +ılan, +ilen; +ınan, +inen,

³³⁹Besim Atalay, *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme*, Matbaai Ebüzziya, İstanbul 1941, s. 329; Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, s. 45; Tahsin Banfuoğlu, *age.*, s. 227; Zeynep Korkmaz, *age.*, s. 65; Muharrem Ergin, *age.*, s. 370; Mecdut Mansuroğlu, *agm.*, s. 62

³⁴⁰E. V. Sevortyan, *Etimologičeskiy Slovar Tyurskix yazıkov, Obşçetyurkskiye i mejytyurskiye osnovı na glasniye*, Moskva 1974, s. 346

³⁴¹Muharrem Ergin, *age.*, s. 237

³⁴²Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, s. 47

³⁴³Zeynep Korkmaz, *age.*, s. 69

³⁴⁴Henryk Jankowski, *age.* s. 454

+unan, +ünen, +nan, +nen şekilleri de kalıplaşmış olarak Türkiye Türkçesi ağızlarında varlığını devam ettirmektedir³⁴⁵.

Kullanımı:

a. İsmi'nin Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Bu şekert Budapeştli vengr ile béléş ulmuş idé. (TG, s. 312) "Bu öğrenci, Budapeştli Macar ile dost olmuştu."; Xezér de milletke çınlap riyasız, nifaksız xézmét itéwçéler şul min tilegen yul ile ukıgan yeşlerébédér. (TM, s. 157) "Şimdi de millete gerçekten riyasız, nifaksız hizmet edenler şu benim dilediğim yol ile okumuş gençlerimizdir."; Sézné bu olug kön **ilen** çın küñélébédén tebrik itebéz. (TTAS-I, s. 383) "Sizi bu büyük gün ile canı yürekten tebrik ediyoruz."

Baş. Xezretke bér mönesebet ile: "Xezret! terjemanlar küp meşequet küreler" tiném. (BTG, s. 104) "Hazret'e bir vesileyle: "Hazret! Tercümanlar çok sıkıntı çekiyorlar" dedim."; Dewlet ile tuldı ğalem, zinnét ile yér yözö. (BTH-I, s. 375) "Zenginlik ile doldu âlem, güzellik ile yeryüzü."

Kır. Tat. Olarnıñ ekiyüzlülüklerini, xasisliklerini, açközlülüklerini quvetli satirik qaleminen, bütün çıplaqlıqları ile meydanğa çıkargan birinçi şair Abdulla Toqay oldu. (ETM, s. 98) "Onların ikiyüzlülüklerini, hasisliklerini, aç gözlülüklerini güçlü alaycı kalemiyle, bütün çıplaklığıyla meydana çıkaran ilk şair Abdullah Tukay olmuştur."; Men diqqatle oqudım... Oqudım soñra çoq kederlendim. (KTT, s. 113) "Ben dikkatle okudum... Okuduktan sonra çok kederlendim."; Eger sen keçmişini qurşunnen ursañ, kelegecin seni topnen urar. (ETM, s. 232) "Eğer sen geçmişini kurşun ile vurursan, geleceğin seni top ile vurur."; Soxtalar, iygiliknin adetinden bolğan, qatlançılı köbete aşap, temiz qavamen bastırğan soñ... (ETM, s. 76) "Okumuşlar, iyiliğin âdetinden olan, çok katlı börek yiyip, temiz kahve ile bastırdıktan sonra..."; Milyonlarman cıl geçse de kinli, cigit soyumuz. (KTK, s. 25) "Milyonlarca yıl geçse de kinli ve yiğittir soyumuz."

Kar. akıl **ilian** sözliar agzım (KRPS, s. 200) "Ağzım akıl ile konuşur."; Xatır yıkma kolay bir söz **ilen**, xatır tapma yüz söz da az. (KRPS, s. 602) "Bir söz ile hatır yıkma kolaydır, yüz söz ile hatır kazanmak zordur."; Kaşık **ilen** aş biergian sabı bilian kioz çıkarır. (KRPS, s. 368) "Kaşık ile yemek veren, sapı ile göz çıkarır."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Xalil dersin, özünüñ can dostu, eski mektep arkadaşlarından birinen qonuşır kibi, mennén çeşit şeyler aqqında, samimiyetnen laqırdığa tutundu. (ETM, s. 132) "Halil, sanki kendisinin can dostu, eski okul arkadaşlarından biri ile konuşur gibi, benimle çeşitli şeyler hakkında, samimi bir tarzda konuşmaya başladı.; Aleksey

³⁴⁵Ahmet Buran, a ge., s. 236-239

Maksimoviç biznen sıcaq selâmlaştı. (ETM, s. 121) "Aleksiy Maksimoviç bizimle sıcak bir şekilde selamlaştı."; Rusiyede yaşağan azlıqtaki milletlerniñ bir çoq vekillerini körmege, olarnen körüşmege, ayatlarını öğrenmege muvaffaq olğan şair... (ETM, s. 84) "Rusya'da yaşayan azınlıqtaki milletlerin birçok temsilcilerini görmeye, onlar ile görüşmeye, hayatlarını öğrenmeye muvaffak olan şair..."

b.2. Kişi Zamirinin Tamlama Halinden Sonra Kullanımı

Em o seniñnen çalışmaq istey. (KTT, s. 65) "Hem o seninle çalışmak istiyor."; Oquyıcı kütlege ve Eşref Şem'i-zadeni yaxşı bilgen, onın ile mektüpleşken, onıñnen yaqın münasebette olğan arqadaşlarğa böyle müracaatta bulunamız. (ETM, s. 4) "Okuyucu kitlesine ve Eşref Şemi-zade'yi iyi bilen, onunla mektuplaşan, onunla yaqın münasebette olan arkadaşlara böyle müracaatta bulunuyoruz."; Onıñnen körüşeceğini xayallana turğan edi. (GJK, s. 168) "Onun ile görüşeceğini hayal edip durmuştu."

b.3. İşaret Zamirinin Tamlama Halinden Sonra Kullanımı

Tat. Bolarnıñ maksudlarınıñ gayesé şuşı salkında eş tabıp, 20-30 tiyén akça alıp kaytmak, şuniñ ile bu kön kiçenmektér. (TM, s. 165) "Bunların maksatları şu soğukta iş bulup, 20-30 kapik para alıp dönmek, onunla bugün geçinmektir."

b.4. Belirsizlik Zamirinin Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Xalil dersin, özüniñ can dostu, eski mektep arqadaşlarından birinen qonuşır kibi, mennen çeşit şeyler aqqında, samimiyetnen laqırdığa tutandı. (ETM, s. 132) "Halil, sanki kendisinin can dostu, eski okul arkadaşlarından biri ile konuşur gibi, benimle çeşitli şeyler hakkında, samimi bir tarzda konuşmaya başladı."

c. İsim-fiilin Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Basmaxane açıp anda beş kapiklik gazeta çıqarmaqnen mülkiyet saibi olunmaz! (KTT, s. 114) "Basım evi açıp orada beş kapiklik gazete çıkarmakla mülkiyet sahibi olunmaz!"

d. Sıfat-fiilin Yalın Halinden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Reyxan apte oğlundan kelgen mektüpni oquğanınen közleri torlandı. (GJK, s. 378) "Reyhana abla oğlundan gelen mektupları okumasıyla gözleri yaşardı."; Şimdi qapını açqanınen, Yusuf quvançnen mana alıp çalacak. (GJK, s. 380) "Şimdi kapıyı açmamla, Yusuf sevinçle bana doğru koşacak."; Men ise üylegece sabırım çıdamadan, qapıdan çıqqanınen o ötmekni aşap bitire edim. (GJK, s. 380) "Ben ise öğleye kadar sabremeden, kapıdan çıkmamla o ekmeği yiyip bitiriyordum."

Görevi:

a. Vasıta

İşin, hareketin hangi araç yardımıyla yapıldığını belirtir.

Tat. Bolarnıñ maksudlarınıñ gayeré şuşı salkında eş tabıp, 20-30 tiyén akça alıp kaytmak, şunıñ ile bu kön kiçénmektér. (TM, s. 165) "Bunların maksatları şu soğukta iş bulup, 20-30 kapik para alıp dönme, onunla bugün geçinmektir."

Kır. Tat. Yoq, total olıp qalmazsınız, lâkin bir kaç ay qoltuqtayaqnen yürmege mecbur olacaqsıñız. (GJK, s. 212) "Yok, sakat kalmazsınız, ama birkaç ay koltuk değneği ile yürümeye mecbur olacaksınız."; Nurla aqay militsiya naçalnigine elinen tenalıqnı kösterdi. (KTT, s. 51) "Nurla amca, polis müdürüne eliyle tenhalığı gösterdi."

Kar. akıl ilian sözliar agzım (KRPS, s. 200) "Ağzım akıl ile konuşur."; Xatır yıkma kolay bir söz ilen, xatır tapma yüz söz da az. (KRPS, s. 602) "Bir söz ile hatır yıkmaq kolaydır, yüz söz ile hatır kazanmaq zordur."; Kaşık ilen aş biergian sabı bilian kioz çıkarır. (KRPS, s. 368) "Kaşık ile yemek veren, sapı ile göz çıkarır."

b. Birliktelik

Tat. Bu şekért Budapeştli vengr ile béléş ulmış idé. (TG, s. 312) "Bu öğrenci, Budapeşteli Macar ile dost olmuştu."

Kır. Tat. İrgat Kadir... Üsküt köyünden şeerge olarnen bir senede kelgen, matbuat saifelerinde de olarnen bir yılda körülip başlağan birinci yaş student şairlerimizden edi. (ETM, s. 131) "İrgat Kadir... Üsküt köyünden şehire onlar ile aynı yılda gelmiş, matbuat sayfalarında da onlar ile aynı yılda görülmeye başlamış ilk genç öğrenci şairlerimizdendi."; Onıñnen körüşeceğini xayallana turğan edi. (GJK, s. 168) "Onun ile görüşeceğini hayal edip durmuştu."; Biz onıñnen fevral 1-de Gorkiyniñ daçasında körüşecek olıp añlaştıq. (ETM, s. 121) "Biz onun ile 1 Şubatta Gorki'nin yazlığında görüşmek üzere anlaştık."

c. Tezlik

Genellikle sıfat-fiilden sonra kullanıldığında işin, hareketin tez arada yapıldığını bildirir.

Kır. Tat. Reyxan apte oğlundan kelgen mektüpni oquğanınen közleri torlandı. (GJK, s. 378) "Reyhan abla oğlundan gelen mektupları okumasıyla gözleri yaşardı."; Şimdi qapını açqanınen, Yusuf quvançnen mana alıp çalacak. (GJK, s. 380) "Şimdi kapıyı açmamla, Yusuf sevinçle bana doğru koşacak."; Men ise üylegece sabırım çıdamadan, qapıdan çıqqanınen o ötmekni aşap bitire edim. (GJK, s. 380) "Ben ise öğleye kadar sabremeden, kapıdan çıkmamla o ekmeği yiyip bitiriyordum."

d. Sebep

İşin sebebini, vesilesini bildirir.

Tat. Sézné bu olug kön **ilen** çın küñélébézden tebrik itebéz. (TTAS-I, s. 383) "Sizi bu büyük gün ile canı yürekten tebrik ediyoruz."

Baş. Xezretke bér mönesebet **ile**: "Xezret! terjemanlar küp meşequet küreler" tiném. (BTG, s. 104) "Hazret'e bir vesileyle: "Hazret! Tercümanlar çok sıkıntı çekiyorlar" dedim."

e. Amaç

Kır. Tat. Şairniñ edebiy yaradıcılıq yoluneñ yaqından tanış olmaq istegen sayğılı oquycılarımızğa qolaylıq doğurmaq maqsadınen... (ETM, s. 50) "Şairin edebî yaratıcılık yoluyla yakından tanışmaq isteyen okuyucularımıza kolaylıq sağlamak amacı ile..."; Bu fikrini ayatqa tatbıq maqsadı **ile** "Tongıç", "Şefaq", "Neşriyat İsmailiye" adları altında mecmualar çıkaruvğa nail olalar. (KTT, s. 110) "Bu fikri hayata geçirmek maksadı ile "Tongıç", "Şafak", "Neşriyat İsmailiye" adları altında dergi çıkarmaya nail oluyorlar."

f. Tarz

İşin, hareketin nasıl, ne şekilde yapıldığını bildirir.

Kır. Tat. Bu yerde şunu da qayd etip keçmek kerek ki, o devirde tenkidiy realizm usulinen yazılğan eserleriniñ ekseriyetini satirik eserler teşkil etmekte ediler. (ETM, s. 82) "Burada şunu da belirtip geçmek gerek ki, o devirde eleştirel realizm tarzında yazılan eserlerin çoğunluğunu alaycı eserler teşkil etmekteydiler."; Ulu yazıcını bütün memleket büyük şadlıq ve tantananen qarşıladı. (ETM, s. 110) "Büyük yazarı, bütün memleket büyük sevinç ve mutluluk ile qarşıladı."; Balalar, mına bu resimge diqqatnen baqıp aytıñız, anda kaç ayvan bar. (GJK, s. 179) "Çocuklar, işte bu resime dikkatla bakıp söyleyiniz, burada kaç hayvan var."

g. Durum

Tat. Xezér de milletke çınlap riyasız, nifaksız xézmét itéwçéler şul min tilegen yul **ile** ukıgan yeşlerébédér. (TM, s. 157) "Şimdi de millete gerçekten riyasız, nifaksız hizmet edenler şu benim dilediğim yol ile okumuş gençlerimizdir."

Baş. Dewlet **ile** tuldı ğalem, zinnét **ile** yér yözö. (BTH-I, s. 375) "Zenginlik ile doldu âlem, güzellik ile yeryüzü."

Kır. Tat. Al endi anam al endi/Savlıqman bile qal endi. (KTK, s. 43) "Al şimdi anam al şimdi, sağlıcakla da kal şimdi."; Maşına, guya anıñ sözlerini añlağan kibi olup quvanç **ile** ögge ıntıla. (GJK, s. 369) "Araba, sanki onun sözlerini anlamış gibi olup kıvançla öne doğru atılıyor."; Türlü davuşlarmen xalq olarğa ücumledi. (KTT, s. 52) "Halk çeşitli sesler çıkararak onlara hücum etti."

h. İlgi

Kır. Tat. O yılları bu poemanen **Ukraina İlimler akademiyası** da meraqlanıp, Osman Aqçoraqlını Xarkovğa çağırıldılar. (ETM, s. 14) "O yıllarda bu poema ile Ukrayna İlimler Akademisi de ilgilenip, Osman Akçoraklı'yı Harkov'a çağırıldılar."; Bu noktai nazardan baqqanda, bugünkü künde yırlarımız ve muzıkamız **ile** oğraşqan bazı bir arqadaşlarımıznıñ... (ETM, s. 219) "Bu açıdan bakıldığında bugünkü şarkılarımız ve müziğimiz ile uğraşan bazı arkadaşlarımızın..."

ı. Miktar

Kır-Tat. Ulu şairni soñki yoluna biñlernen **adamlar ozğara**. (ETM, s. 101) "Büyük şairi son yolculuğuna binlerce insan uğurluyor."; Bu cıyınlarda iştirak etken, adları, namları belli olmağan yüzlermen **yaş çincilarnıñ**... (ETM, s. 160) "Bu toplantılara katılan adları, namları belli olmayan yüzlerce genç şarkıcının..."; **Asırlarmen** medeniyetten, nefis sanatlardan, fenden uzaqlaştırılğan emekdar kütleler oquvğa sarıldılar. (ETM, s. 162) "Asırlarca medeniyetten, güzel sanatlardan, fenden uzaklaştırılan emektar kitleler okumaya sarıldılar."

102. İlgeri

Yapısı:

İlgeri "-den önce, iyi, fazla". Tatar, Kırgız, Başkurt ve Karakalpak Türkçelerinde çıkma hâlimden sonra kullanılan bir edattır. Bu edat il "ön, doğu" kelimesinin eski yön gösterme eki +gerü ile kalıplaşarak (< il+gerü) meydana gelmiştir³⁴⁶. Tatar, Başkurt ve Nogay Türkçelerinde edat göreviyle kullanımı çok seyrek. Tat. élgeré, Kırg. ilgeri, Baş. élgeré, Kkp. ilgeri, Nog. ilgeri.

Kullanımı:

a. İsmiñ Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Béznéñ analardan **élgeré** tastarlar sarıgannar. (TDS, s. 202) "Bizim annelerden önce havlular sarmışlar."

Kırg. Al çakta Kasımxañ altmış beş çaştan **ilgeri** bolgon. (TDS, s. 202) "O zaman Kasımxañ altmış beş yaştan fazla olmuş."; Caman kişiden kiyin, itten **ilgeri**. (KTG, s. 339) "Kötü adam, insandan fena, itten iyidir."

Kkp. Ötken jumadağı toydan **ilgeri** Gülzada üyine qayıp edi. (Kkp. T. G., s. 139) "Gülzada geçen cumaki toydan önce evine dönmüştü."

³⁴⁶Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, s. 48; Suzan Duran, *agm.*, s. 12; B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), *age.*, s. 338

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Çıkma Hâlinde Sonra Kullanımı

Kkp. Sennen **ilgeri** de köpler äkelgen, al, tınlayıq seniñ ertegindi de. (ET, s. 189) "Senden önce de çok kişiler alıp gelmiş, ama, senin masalını da dinleyelim."

b.2. İşaret Zamirinin Çıkma Hâlinde Sonra Kullanımı

Bu edat işaret zamirinin çıkma hâlinde sonra geldiği gibi, bazen de çıkma hâli almış kelime ile "ilgeri" edatının arasına, daha çok zaman kavramı taşıyan, bazı açıklayıcı unsurlar girmektedir³⁴⁷.

Kırg. mından **ilgeri** (KTG, s. 339) "; Mından dört cıl **ilgeri** köptün katarında, tigi emen cıgaçın men oturguzgan elem. (KTŞB, s. 277) "Bundan dört yıl önce çok kişinin yanında, diğer meşe ağacını ben dikmişim."; Bul coldu mından eki cıl **ilgeri** salıışkan. (KTG, s. 339) "Bu yolu bundan iki yıl önce yapmışlar."; Mından üç kün **ilgeri** üyünö barıp kelüügö surangan. (KTG, s. 339) "Bundan üç gün önce evine gidip gelmek istemiş."

Baş. bınan **élgeré** (TDS, s. 202) "bundan önce".

Kkp. Üyine bunnan on yıl **ilgeri** barğan edi. (Kkp. T. G., s. 138) "Evine bundan on yıl önce gitmişti."

b.3. Belirsizlik Zamirinin Çıkma Hâlinde Sonra Kullanımı

Kırg. Al başkalarından **ilgeri** ketken. (TDS, s. 202) "O, başkalarından önce gitmiş."

c. Sıfat-fiilin Çıkma Hâlinde Sonra Kullanımı

Tat. Yangannan **élgéré** kilsegéz, barlık alemetlerné kürsetér idék. (TDS, s. 202) "Yanmadan önce gelseydiniz, bütün işaretleri gösterirdik."

Kkp. Xämmeden **ilgeri** Olga tawğa örmeledi. (HKT, s. 247) "Herkesten önce Olga dağa tırmandı."

Nog. Murat klubka lektsiya baslanayaktan bir saat kader **ilgeri** keldi. (NL, s. 232) "Murat kulübe konferans başlamadan bir saat kadar önce geldi."

Görevi:

a. Sıralama Bakımından Öncelik

Tat. Béznéñ analardan **élgeré** tastarlar sarıgannar. (TDS, s. 202) "Bizim annelerden önce havlular sarmışlar."

Kırg. Al başkalarından **ilgeri** ketken. (TDS, s. 202) "O, başkalarından önce gitmiş."

³⁴⁷B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), *age.*, s. 339

Kkp. Sennen **ilgeri** de köpler äkelgen, al, tınlayıq seniñ ertegindi de. (ET, s. 189) "Senden önce de çok kişiler alıp gelmiş, ama, senin masalını da dinleyelim."; Xämmeden **ilgeri** Olga tawğa örmeledi. (HKT, s. 247) "Herkesten önce Olga dağa tırmandı."

b. Zaman Bakımından Öncelik

Tat. Yangannan **élgéré** kilsegéz, barlık alemetlerné kürsetér idék. (TDS, s. 202) "Yanmadan önce gelseydiniz, bütün işaretleri gösterirdik."

Kırg. Mından az gana kün **ilgeri** öñ caştar boluşup seyil kuruşup çığışkan buluñ köründü. (KTTS, s. 247) "Bundan birkaç gün önce kafadar gençlerin buluşup muhabbet ettikleri köşe göründü."; Men murda ar koydon üç kilo ceti cüz grammdan cün alıp cürdüm, a mindan cıyırma cıl **ilgeri**-baarıñar bilesiñer-ar koydon eki kilodon alıp, oşondon baştagam, başkaça aytkanda, cıyırma cılda kara candı karç urubatıp bir kilo ceti cüz gramm koştum. (KA, s. 436) "Ben şimdiye kadar her koyundan üç kilo yedi yüz gram yün aldım, ama bundan yirmi yıl önce-hepiniz bilirsiniz-her koyundan iki kilo alıyordum, onu arttırdım. Başka bir ifadeyle, yirmi yılda canla başla çalışarak bir kilo yedi yüz gram ekledim."

Kkp. Üyine bunnan on yıl **ilgeri** barğan edi. (Kkp. T. G., s. 138) "Evine bundan on yıl önce gitmişti."; Ötken jumadağı toydan **ilgeri** Gülzada üyine qayıp edi. (Kkp. T. G., s. 139) "Gülzada geçen cumaki toydan önce evine dönmüştü."

Nog. Murat klubka leksiya baslanayaktan bir säat kader **ilgeri** keldi. (NL, s. 232) "Murat kulübe konferans başlamadan bir saat kadar önce geldi."

c. Sınırlama

Miktar bakımından sınırlama yapmaktadır.

Kırg. Al çakta Kasımhan altmış beş caştan **ilgeri** bolgon. (TDS, s. 202) "O zaman Kasımhan altmış beş yaştan fazla olmuş."

d. Karşılaştırma

Kırg. Caman kişiden kiyin, itten **ilgeri**. (KTG, s. 339) "Kötü adam, insandan fena, itten iyidir."

103. İşé

Yapısı:

İşé "gibi". Başkurt Türkçesinde yalın hâlden ve tamlama hâlinden sonra kullanılan bir edattır. Bu edat, iş (<eş) "eş, denk, çift" kelimesine teklik 3. şahıs iyelik ekinin gelmesiyle (< iş+é) oluşmuştur. Baş. işé.

Kullanımı:

a. İsmın Yalın Hâlınden Sonra Kullanımı

Baş. Qatıq sey işé bulamı, tuqlıqlı bit ul. (BTH-I, s. 416) "Katık, çay gibi olur mu, o besleyicidir da."; Bıl késé, yalan yaq başqorttarzağı işé, yelpék tanawlı. (BTH-I, s. 416) "Bu kişi, bozkır Başkırtlarınkı gibi basık burunludur."; Öfö işé qalala torow-bexét indé. (TDS, s. 204) "Ufa gibi şehirde oturmak, mutluluktur."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Tamlama Hâlınden Sonra Kullanımı

Baş. Minéñ işé. (BTH-I, s. 416) "Benim gibi"; Hinéñ işé. (BTH-I, s. 416) "Senin gibi".

Görevi:

a. Benzerlik, Karşılaştırma

Baş. Qatıq sey işé bulamı, tuqlıqlı bit ul. (BTH-I, s. 416) "Katık, çay gibi olur mu, o besleyicidir da."; Bıl késé, yalan yaq başqorttarzağı işé, yelpék tanawlı. (BTH-I, s. 416) "Bu kişi, bozkır Başkırtlarınkı gibi basık burunludur."; Öfö işé qalala torow-bexét indé. (TDS, s. 204) "Ufa gibi şehirde oturmak, mutluluktur."; Hinéñ işé. (BTH-I, s. 416) "Senin gibi".

104. İtibaren

Yapısı:

İtibaren "itibaren, başlayarak". Kırm Tatar Türkçesinde seyrek olarak çıkma hâlınden sonra kullanımı görülen bir edattır. Kelimenin aslı Arapça i'tibāren "-den başlayarak, -den sonra, -den beri³⁴⁸" kelimesidir. Kırm. Tat. itibaren.

Kullanımı:

a. İsmın Çıkma Hâlınden Sonra Kullanımı

Kırm. Tat. Daa bir saat evel, bütün-bütüñge tüşüncege dalğan Selim, o daqqadan **itibaren**, akikaten şen gönüllü bir yiğit bolğan edi. (ETM, s. 80) "Daha bir saat önce tamamen düşünceye dalan Selim, o dakikadan itibaren gerçekten şen gönüllü bir yiğit olmuştu."; İşte, o günden **itibaren** Cafer ocanen tanışlığımız başladı. (TDS, s. 206) "İşte, o günden itibaren Cafer hoca ile tanışıklığımız başladı."

³⁴⁸Türkçe Sözlük 1, TDK Yay., 9. Baskı, Ankara 1998, s. 1123

Görevi:**a. Zaman**

Zaman ifadesi taşıyan kelimelerin çıkma hâlerinden sonra kullanılan *itibaren* edatı, işin, olayın başlangıç zamanını bildirir.

Kır. Tat. Daa bir saat evel, bütün-bütüğe düşüncege dalğan Selim, o daqqadan **itibaren**, akikaten şen gönüllü bir yigit bolğan edi. (ETM, s. 80) "Daha bir saat önce tamamen düşünceye dalan Selim, o dakikadan itibaren gerçekten şen gönüllü bir yiğit olmuştu."; İşte, o günden **itibaren** Cafer ocanen tanışlığımız başladı. (TDS, s. 206) "İşte, o günden itibaren Cafer hoca ile tanışıklığımız başladı."

105. Jayında**Yapısı:**

Jayında "hakkında". Kazak Türkçesinde ve çok seyrek olarak Karakalpak Türkçesinde yalın hâlden sonra edat göreviyle kullanılan bir kelimedir. Farsça cāy kelimesinden gelen jay kelimesine 3. kişi iyelik eki ve bulunma hâl eki gelerek (<jay+ı+n+da) oluşmuştur. İyelik ekinden sonra çıkma hâl eki gelerek oluşan "jayınan" şekli de edat göreviyle kullanılmaktadır. Kaz. jayında/jayınan, Kkp. jayında.

Kullanımı:**a. İsmi Yalın Hâlden Sonra Kullanımı**

Kaz. Sonımen qatar Kökserek **jayında** awıl-üydin qatındarı är alwan ösek te tartıp jürdi. (MÄ, s. 59) "Bunun yanında Kökserek hakkında köyün kadınları çeşitli dedikodular yaptı."; Jıyın bolıp köpşilik bas qossa, köp äñgimeleri eki qasqır **jayında** bolatın. (MÄ, s. 66) "Toplantı olup insanlar bir araya geldiğinde, sohbetlerinin çoğu bu iki kurt hakkında oluyordu."; Tariyx degenimiz burınğı ötken zamannıñ **jayınan** söz qozğap, tarixiy tulğalar eñbeginen xabarlar eter ğılım. (Jel., s. 15) "Tarih, geçmiş devirler hakkında bahseden, tarihî şahısların eserlerinden haber veren ilimdir."

Kkp. Endigi sözdi taz bala Jurın **jayında** tıñlañız. (KTTS-II, s. 160) "Şimdiki sözü kel çocuk Jurın hakkında dinleyiniz."; jumıs **jayında** (KRS-1, s. 214) "iş hakkında", traktorlar remontı **jayında** (KRS-1, s. 214) "traktörlerin onarımı hakkında".

b. İsim-fiilin Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Kaz. İbıray oquw **jayında** uzaq söz söyleydi. (TDS, s. 545) "İbıray okuma hakkında uzun uzun söz söylüyor."

c. Sıfat-filin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kaz. Joq sizdiñ keletiniñiz **jayında** ol mağan eşnärse degen joq. (TDS, s. 545) "Yok sizin geldiğiniz hakkında o bana hiçbir şey demedi."

Jayında bazen aitlik eki -ki alarak doğrudan sıfat göreviyle kullanılır.

Kaz. Soñğı jıyırma jıldı qazaq ädebiyatiniñ klassigi Abay **jayındağı** romanğa arnadım. (MÄ, s. 27) "Son yirmi yılımı Kazak edebiyatının klasiği olan Abay hakkındaki romana ayırdım."; Şıñğıs Dobaşinskiy oyına tüsirgen Lomonosov **jayındağı** Puşkun sözün esine aldı. (BKT, s. 254) "Şıngıs Dobaşinskiy'in hatırlattığı Lomonosov hakkındaki Puşkin sözlerini düşündü."

Görevi:

a. İlgı

Kaz. Ol Qabiş **jayında** mäsele qoydı, onı tärtipke şaqırdı. (İKY, s. 248) "O, Kabiş hakkında mesele ortaya attı ve bunu halletmeye çağırdı."; Alğaşqı qaşıp şıqqan künnen baştap, Baqtığuldıñ oyı ilğıy abaqtı **jayında** bolatın. (MÄ, s. 330) "Kaçtığı ilk günden itibaren, Baktıgul'un düşüncesi hep ceza evi hakkında oldu."; Qurmaştın janazasına jıynalğan Qaraadır eli Kökserek **jayınan** neşe alwan äñgimeler qurdı. (MÄ, s. 76) "Kurmaş'ın cenazesinde toplanan Karaadır halkı yine Kökserek hakkında çeşitli hikâyeler anlattı."

Kkp. Endigi sözdi taz bala Jurın **jayında** tıñlañız. (KTTS-II, s. 160) "Şimdiki sözü kel çocuk Jurın hakkında dinleyiniz."; jumıs **jayında** (KRS-1, s. 214) "iş hakkında", traktorlar remontı **jayında** (KRS-1, s. 214) "traktörlerin onarımı hakkında".

106. Jöninde

Yapısı:

Jöninde "hakkında, ilgili, konusunda". Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinde yalın hâlden sonra kullanılan ve ilgi bildiren bir edattır. Bu edat jön (<yön) "yön" kelimesine 3. kişi iyelik eki ve bulunma hâl eki gelerek (jön+i+n+de < yön+ü+n+de) oluşmuştur³⁴⁹. Kaz. jöninde, Kırg. cönündö, Kkp. jöninde.

Kullanımı:

a. İsmın Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kaz. Kaspiydiñ quqıqtıq statusı **jöninde** Reseydiñ pozitsiyası teñizdegi munay resurstarınıñ bölünisin belgileydi. (Jel., s. 5) "Hazar denizinin hukukî statüsü hakkında Rusya'nın pozisyonu denizdeki petrol kaynaklarının paylaşımını belirlemektedir."; Barlıq mäseleler **jöninde** kitapşalar seriyası basıladı. (TDS, s. 679) "Bütün meseleler hakkında

³⁴⁹B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), *age.*, s. 333

kitapçıklar dizisi basılıyor."; Osi məsele **jöninde** pikir alısıp edik. (TDS, s. 679) "O mesele hakkında fikir alış verişinde bulunmuş idik."

Kırg. Başkı agronom menen birge baratıp, anın ayalı **cönündö** ukkan sözdördü estedim. (AG, s. 4) "Baş ziraatçi ile birlikte giderken, onun karısı hakkında söylenenleri hatırladım."; Sapar **cönündö** enemdin bul maga birinci colu oozunan çıkkın sözü ele. (AG, s. 26) "Bu, annemin baha Sefer hakkında söylediği, ağzından çıkan ilk sözüydü."; Burulça da Andreyevanın kolun kısa-kısa karmap, baldar **cönündö** andan suray baştadı. (BKT, s. 229) "Burulça da Andreyeva'nın kolunu sıkı sıkı tutup, ona çocuklar hakkında sormaya başladı."

Kkp. Geroyların obrazları **jöninde** en bahalı pikirler ayttı. (KK, s. 10) "Kahramanın suretleri hakkında en önemli fikirleri söyledi."; Aral boyun suwlandırırwdın texnikalıq ekonomikalıq tiyqarı (TET) **jöninde** söz söyledi. (ADM, s. 58) "Aral boyunu sulamanın teknik ekonomik temeli (TET) hakkında söz söyledi."; Bul məsele **jöninde** mende bir kitaptan başka heş nərse joq. (KRS-1, s. 87) "Bu mesele hakkında bende bir kitaptan başka hiçbir şey yok."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Kaz. Ol **jöninde** ne bilesiz? (TDS, s. 679) "Onun hakkında ne biliyorsunuz?"

Kırg. Men **cönündö** emne dep oylop, emne dep aytasıñ, kanday aytasıñ -al senin işiñ. (KA, s. 504) "Benim hakkımda ne düşünürsen, ne söylersen, nasıl söylersen, o senin bileceğin bir şey."; Anarxan al **cönündö** kabarsız. (KTTS, s. 219) "Anarhan onun hakkında habersizdir."; -Emne üçün mınçalık naraazısıñ? Siler **cönündö** başkaça pikirde elem. (AG, s. 5) "-Niçin böyle şikâyetçisin? Sizin hakkınızda daha farklı düşünüyordum."; -Alar **cönündö** süylöşüp bütpödük bele, anı kayra kozgoonun emne kacatı bar. (KA, s. 502) "-Onlar hakkındaki konuşmamız bitmemiş miydi, onu yeniden alevlendirmenin ne gereği var?"

Kkp. Men ol **jöninde** barıp bilgenmen. (KRS-1, s. 258) "Ben onun hakkında gidip bilmiştim."

b.2. İşaret Zamirinin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Kaz. Biraq bular **jöninde** äñgime bölek. (MÄ, s. 17) "Fakat, bunlar hakkındaki hikâye ayrıdır."

Kırg. Tarıxçılar bu **cönündö** bir emgeginde da aytışpayt. (KA, 125) "Tarihçiler bu konuda hiçbir eserde de bahsetmiyor."; Iras, bu **cönündö** al eç cerde aytpadı. (KA, s. 500) "Doğrusu o, bu konuda hiçbir yerde konuşmadı."; Mariya İvanovnadın bul **cönündö** kaytalap suroodon aybıktım. (AG, s. 33) "Mariya İvanovna'dan bununla ilgili bir şey sormaya da utandım."

Kkp. Biraq bul **jöninde** heşqanday waqıt taba almadım. (HKT, s. 240) "Fakat bu konuda asla zaman bulamadım."; Bul **jöninde** soñ söylesermiz. (TDS, s. 680) "Bunun hakkında sonra konuşuruz."

b.3. Belirsizlik Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. Kurdaştar ar nerseler **cönündö** süylöşüp, köpkö oturup taraştı. (KTG, s. 333) "Arkadaşlar her şey hakkında konuşup, uzun zaman oturduktan sonra dağıldılar."

b.4. Dönüşlülük Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. Acardan bölüngöndön kiyin coldo katar özüm **cönündö** oylop kele cattım. (AG, s. 19) "Acar'dan ayrıldıktan sonra yol boyunca kendi hakkımda düşündüm."; Birok sen özüñ **cönündö** da tak uşunday oylanuuga tiyişsiñ, Koçkorbayev. (KA, s. 494) "Fakat sen kendin hakkında tam böyle düşünmek zorundasın, Koçkorbayev."; Men buga karşı emesmin, ar kim özü **cönündö** oyloşu kerek. (KA, s. 442) "Ben buna karşı değilim, herkesin kendi hakkında düşünmesi gerekir."

b.5. Soru Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. Söz emne **cönündö** baratkanın Bolotbek tüşündü. (KTG, s. 333) "Ne hakkında konuşulduğunu Bolotbek anladı."; Söz emne **cönündö** bolgonun Atay daroo tüşünö albadı. (TDS, s. 680) "Ne hakkında konuşulduğunu Atay hemen kavrayamadı."

c. İsim-fiilin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. Anın kaytıp kelişi **cönündö** maalimat cok. (TDS, s. 680) "Onun dönüp gelişi hakkında bilgi yok."

d. Sıfat-fiilin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. Kolxozdo bolgon cañılıktardı, dıykançılık boyunça kaday işter iştelip, emne cumuştar atkarılıp catkandığı **cönündö** köp sözdördü bayandadı. (AG, s. 65) "Kolhozda olan yenilikleri, çiftçilik üzerine neler yapılıp, ne işler başarıldığı hakkında çok sözler söyledi."; Çoguluştun üygö kelgenden kiyin ayerde kaday kep-söz bolgonun ayalına kıskaçça aytıp bergen, biroq Koçkorbayevdiñ tigintip künöo tagıp, asılğanı **cönündö** unçukkan emes. (KA, s. 498) "Toplantıdan eve geldikten sonra orada nelerden bahsedildiğini karısına kısaca anlatmış, fakat Koçkorbayev'in bu şekilde suçlayıp, saldırması hakkında sessiz kalmıştı."

Kkp. Gülayım qalmaqtın elindegi Sarqoplularğa kiyetırğanı **jöninde** xabar jiberedi. (KK, s. 22) "Gülayım, Kalmukluların yurdundaki Şarkoplulara gelip, kendine katılmaları hakkında haber gönderir."

Bu edat aitlik eki -ki alarak doğrudan sıfat olarak da kullanılmaktadır.

Kırg. Oşondo Serkebay **cönündöğü** oy köñülümdön calbırttap atıldı. (BKT, s. 134) "O zaman Serkebay hakkındaki düşünce gönlümden alevleniverdi."

Görevi:

a. İlgi

Kaz. Barlıq мәseleler **jöninde** kitapşalar seriyası basıladı. (TDS, s. 679) "Bütün meseleler hakkında kitapçıklar dizisi basılıyor."; Biraq bular **jöninde** äñgime bölek. (MÄ, s. 17) "Fakat, bunlar hakkındaki hikâye ayrıdır."; Ol **jöninde** ne bilesiz? (TDS, s. 679) "Onun hakkında ne biliyorsunuz?"

Kırg. Söz emne **cönündö** baratkanın Bolotbek tüşündü. (KTG, s. 333) "Ne hakkında konuşulduğunu Bolotbek anladı."; Men buga karşı emesmin, ar kim özü **cönündö** oyloşu kerek. (KA, s. 442) "Ben buna karşı değilim, herkesin kendi hakkında düşünmesi gerekir."; Sapar **cönündö** enemdin bul maga birinci colu oozunan çıkkan sözü ele. (AG, s. 26) "Bu, annemin baha Sefer hakkında söylediği, ağzından çıkan ilk sözüydü."

Kkp. Geroyların obrazları **jöninde** en bahalı pikirler ayttı. (KK, s. 10) "Kahramanın suretleri hakkında en önemli fikirleri söyledi."; Bul **jöninde** soñ söylesemiz. (TDS, s. 680) "Bunun hakkında sonra konuşuruz."; Gülayım qalmaqtın elindegi Sarqoplılarğa kiyetırğanı **jöninde** xabar jiberedi. (KK, s. 22) "Gülayım, Kalmukluların yurdundaki Sarkoplulara gelip, kendine katılmaları hakkında haber gönderir."

107. Kadar

Yapısı:

Kadar "kadar, -e kadar, gibi, olarak". Bu edatın aslı Arapça qadar kelimesidir. Kazak Türkçesi hariç, Tatar, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Kumuk, Nogay, Karaçay-Balkar, Kırım Tatar ve Karay Türkçelerinde tamlama hâlinden, yönelme hâlinden ve yalın hâlden sonra kullanılan bir edattır. Yalın hâlden sonra kullanıldığında ölçü, miktar, derece; yönelme hâlinden sonra kullanıldığında da sınırlama göreviyle kullanılır. Bu edatın Kumuk ve Karay Türkçelerindeki örnekleri yalnız sözlüklerde görülüp, kullanımı çok azdır. Tatar, Kırgız, Karakalpak ve Başkurt Türkçelerinde edatın yalın şeklinin yanında teklik 3. şahıs iyelik eki almış şekli de görülür. Tat. kader(é), Kırg. katar(ı), Baş. qez(er)(é), Kkp. qadar, qader/qatarı qader/qatarı, Kum. qadar, Nog. kader, Kar.-Bal. qadar, Kır. Tat. qadar, Kar. qadar, kadar, ğadar.

Kullanımı:

Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı:

a. İsmi Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Tat. XX gasırnıñ 30 nçı yıllarına **kader** bu süz üzénéñ élékkégé megnésén saklap kile. (XA, s. 3) "20. yüzyılın otuzuncu yıllarına kadar bu söz, kendisinin önceki anlamını koruyor."; Sin şuşı könge **kader** miném kuyan turında béliy idéñméri? (XNM, s. 33) "Sen şu güne kadar benim tavşanım hakkında bir şey bilmiyor muydun yoksa?"; Sugışka **kader** "Tatarstan yeşleré" redaksiyesinde edebiyat-sengat bülégé mödiré bulıp éşléy. (TE, s. 87) "Savaşa kadar "Tataristan Yeşleri" gazetesinin redaktörlüğünde edebiyat-sanat müdürü olarak çalışıyor."

Kırg. Colbunov İtikege **katar** oturdu. (KTTS, s. 294) "Colunov İtike'ye kadar (herkes) oturdu."

Baş. Maqarğa **kez**er maşınala, tégé yağın yeyew kitték. (TDS, s. 213) "Makar'a kadar araba ile. daha ötesine yayan gittik."; Seğet 10-ğa **qez**er kötöp ultırzıq. (TDS, s. 213) "Saat ona kadar oturup bekledik."; Ul miña böğöngö könge **kez**eré xézet ite. (TDS, s. 213) "O, bana bugüne kadar hizmet ediyor."

Kkp. jigirme bes protsentten elli protsentke **qader** (TDS, s. 212) "yüzde yirmi beşten yüzde elliye kadar"; elli protsentke **qadar** (KRS-1, s. 837) "yüzde elliye kadar"

Kum. Kolhozku yılqısında 250-ge **qadar** at bar. (KRS-2, s. 178) "Kolhozun yılqısında iki yüz elliye kadar at var."

Nog. tañga **kader** (NRS, s. 134) "sabaha kadar"; üşke **kader** (NRS, s. 134) "üç kadar"

Kar.-Bal. O zamanda biz Germaniyağa **qadar** bardıq. (KMOS, s. 373) "O zaman biz Almanya'ya kadar gittik."

Kır. Tat. Bizim yazma edebiy asabalığımızğa ait bir çoq kıymetli eserler, bugünge **qadar**, nefis elyazma cönklerge yazılıp, çeşitli devletlerniñ kitapxanelerinde saqlanıp kelmekteler. (ETM, s. 9) "Bizim yazılı edebî mirasımıza ait birçok kıymetli eserler, bugüne kadar, nefis el yazması cönklere yazılıp, çeşitli devletlerin kütüphanelerinde saklana gelmektedir."; Şimdige **qadar** bu güzel dörtlikni, ağız xalq yaratıcılığı ceवरlerinden biri zan eter edik. (ETM, s. 35) "Şimdiye kadar bu güzel dörtlüğü, sözlü halk yaratıcılığı ceवरlerinden biri sanırdık."; 1907 senesiniñ küz aylarına **qadar** Toqay Uralksda işley. (ETM, s. 97) "Tukay 1907 yılının güz aylarına kadar Uralsk'da çalışıyor."

Kar. bu künge **ğadar** (KRPS, s. 163) "bugüne kadar"; bu yerge **qadar** (KRPS, s. 273) "bu zamana kadar, buraya kadar"; şindige **qadar** (KRPS, s. 357) "şimdiye kadar"

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Tat. Küreséñ, bu kulyazma bézge **kader** kilép citmegen. (XA, s. 21) "Galiba, bu el yazması bize kadar gelip ulaşmamıştır."; Emma beyétlernéñ barısı da bézge **kader** kilép cite almagan. (XA, s. 32) "Ama beyitlerin hepsi bize kadar gelip ulaşmamıştır."; XVIII yözden bézge **kader** kilép citken beyétlerde xalık tormışınıñ barlık yakları da tulu çagılış tapkan dip bulmıy. (XA, s. 41) "18. yüzyıldan bizim zamanımıza kadar gelip ulaşan beyitlerde halk hayatının bütün yönleri de tam yansıma bulmuştur demek olmaz."

b.2. İşaret Zamirinin Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Tat. Tik şundıy şartlarda gına "Newruz beyété" hem "Cidé kız beyété" kébék eserler barlıkka kile ala. Çönki moña **kader** alarnıñ tarixı cirlégé bulmıy. (XA, s. 8) "Yalnız böyle şartlarda "Nevruz Beyiti" ve "Yedi Kız Beyiti" gibi eserler varlığa gelebiliyor. Çünkü, buna kadar onların tarihi zemini olmuyor."; İkençéden, altı ay buyı kara urmanda éşlew, moña **kader** kürélmegen avır şartlarda yeşew Sébéрге sörgéngé ciberüléwden bér de kim bulmıy. (XA, s. 36) "İkincisi, altı ay boyu kara ormanda çalışma, bu zamana kadar görülmemiş ağır şartlarda yaşam, Sibirya'ya sürgüne gönderilmekten hiç de geri kalmıyor."; Ni öçén moña **kader** xacga barmadıñ? (XNM, s. 40) "Niçin şimdiye kadar haca gitmedin?"

Kırg. Munun da kızmat emgegi uşularga **katar** bar. (KTTS, s. 295) "Bunun da hizmetinin emeği şunlarıñkadar var."

Kır. Tat. Buña **qadar** o, yuqarıda qayd edip keçken maarifperverlerimizniñ çıkarğan gazetası... (ETM, s. 41) "Bu zamana kadar o, yukarıda belirtip geçtiğimiz maarifperverlerimizin çıkarttığı gazetesı..."

c. Sıfat-fülin Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Tat. Çınnan da, 1551 yılınıñ 2 oktyabrénan Kazan şehiré cimérélgenge **kader** anda xan bulıp Astraxan patşasınıñ ulı Yadker utıra. (XA, s. 15) "Gerçektende, 1551 yılınıñ 2 Ekim'inden Kazan şehri yıkılana kadar, orada han olarak Astrahan padişahının oğlu Yadker oturuyor."; Soñınnan, miném taraftan şu yeşéne citkenge **kader** atasınıñ da işétmegen temlé, tatlı süzlerné işétkeç kine, béráz caylandı. (TE, s. 19) "Sonunda, benim tarafımdan, bu yaşına gelinceye kadar ana babasından da duymadığı hoş, tatlı sözleri işitince biraz düzeldi."; Gerey, Bişbalta yağınnan kilüwçé korallı otryad ütép kitkenge **kader**, kük atnı küzden yugaltmıyça, bér kıryda basıp tordı. (BKT, s. 258) "Gerey, Bişbalta tarafından gelen silahlı birlik geçip gidinceye kadar, gök atı gözden kaybetmeden, bir kenarda bekledi."

Baş. Kitgenge **qez** er. (BTH-I, s. 750) "Gidene kadar."

Nog. yeñenge **kader** küres- (TDS, s. 212) "yeninceye kadar güreşmek".

Kır. Tat. Yaralarını savuştırganğa **qadar** onı anda saqlaylar. (GJK, s. 379)
"Yaralarını iyileştirene kadar, onu orada saklıyorlar."

Yalın Hâlden Sonra Kullanımı:

a. İsmın Yalın Hâlınden Sonra Kullanımı

Tat. İxtimal, esernêñ töp ideyesên mömkin **kader** açırak çağıldıruw öçên, tarixi beyét törki dönyada şaktıy taralgan. (XA, s. 16) "Muhtemelen, eserin asıl fikrini mümkün olduğu kadar daha açık olarak yansıtmak için, tarihi beyit Türk dünyasında gayet yayılmıştır."; Bézzêñ şherde arba köpçégé **kader** ay kürseler de bér de isleré kitmiy. (XNM, s. 58) "Bizim şehirde araba tekerleği kadar ay görseler de, asla şaşırılmazlar."; Xezér indé küñél türémde tıçkan utı **kader** géne de ömét yaktısı kalmagan. (TE, s. 124) "İşte şimdi gönlümün baş köşesinde sıçan ateşi kadar da ümit ışığı kalmamış."; Kém de kém uğrı bulsa, kéşênêñ tayagı bér barmak **kaderé** ozın bulır. (TM, s. 150) "Eğer kim hırsız ise, onun değneği bir parmak kadar uzun olur."

Kırg. Atasının közü ötkön soñ çirköö kişisinin tiri karak uulu **katarı** baalanıp, diniy okuuga kirgen eken. (KA, s. 57) "Babası öldükten sonra kilise papazının sevgili oğlu kadar kıymetlenip, dini okulda okumaa başlamıştı."; İştin da közün bilgen, adam **katarı** da işençiliktüü mıktı cigit ele. (KA, s. 428) "İşini iyi bilen ve adam olarak da güvenilir birisiydi."; Al emi mınday maksatka umtulbagandardı Boston açık cek kördü, bulardı kişi **katarı** eseptebedi. (KA, s. 428) "Ama, şimdi böyle bir maksada karşı çıkanları Boston açıkça düşman gördü, onları adam gibi hesaba almadı."

Baş. Qala **qez eré** bulğan da quyğan ul Taştıgöl. (TDS, s. 213) "Şehir gibi olmuş o Taştıgöl."; Qala, qala bik zur tihêñ, nise awıl **qez er** bulır, hinêñse? (BTH-I, s. 751) "Şehir, şehir çok büyük diyorsun, kaç köy kadar olur sence?"; Béz şul ézzen tik barırbız, taymabız barmaq **qez er**. (BTH-I, s. 751) "Biz yalnız şu izden gideriz, dönmeyiz parmak kadar."

Kkp. Şonıñ uşın da qaraqalpaqlar başka türki xalıqlar **qatarı** VI äsirde baslap XIV äsirge şekem dawam etken ulıwma türki jazba esteliklerin özleriniñ ortağ mülki sıpatında qaraydı. (Kkp. T. G., s.203) "Bu yüzden Karakalpaklar da, başka Türk halkları gibi VI. yüzyıldan başlayarak XIV. yüzyıla kadar devam eden bütün Türkçe yazılı abideleri, kendilerinin ortak mülkü olarak görmekte-dirler."

Kum. bir ay **qadar** yaşa- (TDS, s. 212) "bir ay kadar yaşamak"; Sözlükñü tizgenler imkan **qadar** rus tilni söz baylıgın görsetmege qast etgenler. (TDS, s. 212) "Sözlüğü hazırlayanlar mümkün olduğu kadar Rusçanın söz zenginliğini göstermeye gayret etmişlerdir."

Nog. Şalgışılar bu yol pişen pişen şalmaga ädetteginen bir säät **kader** keşigip şıktılar. (TEL, s. 48) "Ot biçiciler bu kez ot biçmeye her zamankinden bir saat kadar geç çıktılar."; Öziniñ zire **kader** obırlığı yok bolıp, valiy, añkıldak akılları bolgan. (TEL, s.

176) "Kendisinin zerre kadar aç gözlülüğü olmayıp, mübarek, saf düşünceleri varmış."; Tırnak **kader** yañılsa, yavdñ pulemetniñ yadıraları Bektemirdi tigip şıgayaklar. (NL, s. 149) "Tırnak kadar yanılsa, düşmanın makinalı tüfeğinin mermileri Bektemir'i delik deşik edecek."

Kar.-Bal. Ol öngeçni qalğanın birer barmaq uzunluğu **qadar** xar bir nartxa ber. (MKXPÇ, s. 48) "O yemek borusunun kalanını birer parmak uzunluğu kadar, her bir Nart'a ver."; Xaw, köp zatıbız tas boldu, köp sınıqlıq , ıspassızlıq sınıdıq, açı **qadar** bek bağalı zatlarıbızni sıyıralmadı. (MT, s. 163) "Evet, çok şeyimiz yok oldu, çok kırgınlıklar, acılar yaşadık, buna rağmen acı gibi çok kıymetli şeylerimizi kaybetmedik."; Börünü awuzu qarış **qadar** açıldı. (KMOS, s. 373) "Kurdun ağzı (bir) karış kadar açıldı."

Kır. Tat. Böyleliknen, şimdi bizim elimizde bu büyük şairimizniñ 1250 **qadar** şiiri toplanğan. (ETM, s. 33) "Böylelikle, şimdi bizim elimizde bu büyük şairimizin 1250 kadar şiiri toplanmıştır."; Selim soxta ve qudalar o yerden köçip, Otarğa bargancek, aradan yigirmi daqqa **qadar** vaqıt keçti. (ETM, s. 76) "Selim sohta ve dünürler oradan kalkıp, Otar'a gidene kadar aradan yirmi dakika kadar zaman geçti."; Bir qaç daqqa içinde şu yerde on **qadar** kişi toplandıq. (ETM, s. 112) "Birkaç dakika içinde orada on kadar kişi toplandıq."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Tamlama Hâlerinden Sonra Kullanımı

Baş. Hinéñ **qezeré** eşlegen kése bulmağandır moğayın "İskra" kolxozında. (TDS, s. 213) "Senin kadar çalışan kişi olmamıştır herhâlde "İskra" kolhozunda."; Unıñ **qezeré** tarixté bélgen kése yuq. (TDS, s. 213) "Onun kadar tarihi bilen kişi yok."

b.2. İşaret Zamirinin Yalın Hâlerinden Sonra Kullanımı

Tat. Belki eser icat itélgen vakıttá anıñ ideye éçtelégé bu **kader** açık bulmağandır. (XA, s. 70) "Belki, eserin icat edildiği devirde onun fikrî yapısı bu kadar açık değildir."; Şuşı **kader** tavıkka bér eteç kirek le indé, -dip cavap birgen. (XNM, s. 80) "'Şu kadar tavuğa bir horoz gerektir elbette" diye, cevap vermiş."; Avıl mujıgınıñ ul **kader** sak kılanuwı mömkin tügél, kém bulır bu? (TE, s. 139) "Köy çocuğunun o kadar uyanık olması mümkün değil, kim ola ki bu?"

Baş. Tawarı şul **qezer** nasar... (BRH, s. 366) "Malı o kadar kötü..."; Bıl **qezer** bulırhıñ iken. (BTH-I, s. 751) "Bu kadar olurmuşsun."; Minutı ay, seğeté yıl-şul **qezeré** hağındım. (BTH-I, s. 751) "Dakikası ay, saati yıl; o kadar özledim."

Nog. Vagonnıñ işinde sol **kader** köp ädemlerdi körip, ol üyken seyirge kaladı. (NTG-2, s. 293) "O, vagonun içinde o kadar çok adamı görünce, hayretler içinde kalır."; Bügün onıñ yüzi ol **kader** artık kaygılı tuvıl edi. (NL, s. 132) "Onun yüzü bugün o

kadar çok kaygılı değildi."; Ol **kader** yerdi, eşte, yazık kıskayaklı töze alayak tuvıl dep korkaman. (TEL, s. 223) "O kadar yeri, işte, zavallı kadın dayanamayacak diye korkuyorum."

Kar.-Bal. Bu **qadar** malnı xalqğa qalğanını quwançlığına bir mal qanatırğa kerek edi. (KMTG, s. 240) "Bu kadar malın halka kalmasının şerefine bir kurban kesmek gerekirdi."; Bu **qadar** xaparnı ol qaydan biledi? (KMOS, s. 373) "Bu kadar haberi o nerden biliyor?"; Ol **qadar** künnü ne işleb turdung anda? (KMTG, s. 240) "O kadar gün ne yapıp durdun orada?"

Kır. Tat. Bu alicenap simanñ ta bu **qadar** maxsuldar şair, ta bu derece iktidarlı muzıka exli olğanını bilmek degil, attı aqılıımızğa bile ketiremez edik. (ETM, s. 17) "Bu alicenap şahsiyetin bu kadar verimli, bu derece yeterli bir müzik ehli olduğunu değil bilmek, hatta aklımıza bile getiremezdik."; Men, bu **qadar** dülber, oqunaqlı, bu **qadar** tatlı etip, nasıl yazmaq mümkün eken? -dep şaşa, taaciplenem. (ETM, s. 53) "Ben bu kadar sevimli, okunaklı, bu kadar tatlı olarak, nasıl yazılırmış? diye şaşırıp, hayret ediyorum."; Xalil o **qadar** açıqgöñüllü, sıcaqqanlı ve menliksiz bir adam edi ki... (ETM, s. 132) "Halil o kadar açık göñüllü, sıcakkanlı ve mütevazi bir adamdı ki..."

Kar. bu **qadar** (KRPS, s. 357) "bu kadar"; bu **kadar** bolur urluğuy. (KRPS, s. 281) "Soyun bu kadar olur."

b.3. Belirsizlik Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kkp. Onnan tısqarı bul semiyasında basqalar **qatarı** kün köriwi kerek. (ET, s. 93) "Ondan başka, bu ailenin de diğeri kadar gün görmesi gerek."

b.4. Dönüşlülük Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Kilmes idém, üzém **kader** altın birse de! (TTAS-II, s. 18) "Gelmez idim, kendim kadar altın verse de!"

b.5. Soru Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Nog. Ne **kader** şoñkırdıñ tögereginnen aylansa da, kabandı şıgarmaga amal tappadı. (NTG-1, s. 203) "Çukurun etrafında ne kadar dolonsa da, domuz yavrusunu çıkarmaya çare bulamadı."; Ne **kader** köp bolsa, sol **kader** yaxşı. (TDS, s. 212) "Ne kadar çok olursa, o kadar iyi."

Kar.-Bal. Bilinik zatnı şartları comaqda ne **qadar** teren suratlınsala, neda anı tengleşdiriwi nellay bir kengden tutulursa, anı ne bolğanın biliw da allay bir qıyın tiyedi. (KXEBC, s. 24) "Bilinmesi istenen şeyin şartları ne kadar derin anlatılırsa veya onun eşleştirilmesi ne kadar geniş tutulursa, onun ne olduğunu bilmek de o kadar zorlaşır."; Nart askerle, sadaqla bla ne **qadar** atıp küreşsele da, ala bolğan cerge cetdiralmay, amalsız bolğandıla. (MKXPÇ, s. 44) "Nart askerleri, ne kadar ok atıp savaşsalar da,

onların olduğu yere yetiştiremeden, takatsiz düşmüşlerdi."; Men seni körmegenli ne **qadar** zaman ozdu. (MT, s. 50) "Ben, seni görmeyeli ne kadar zaman geçti."

Kır. Tat. İçki ve qadın tüşkünü xanlarını, sultanlarını ne **qadar** maqtasalar... (ETM, s. 8) "İçki ve kadın düşkününü hanları ne kadar övseler..."; Sınıf arkadaşları ve bütün mektep talebeleri onu ne **qadar** terbiye etmege tırışsa da, o onlardan uzaqlaşa, öz bilgenlerini yapa edi. (KTT, s. 60) "Sınıf arkadaşları ve okulun bütün öğrencileri onu ne kadar terbiye etmeye çalışsalar da, o onlardan uzaklaşıyor ve kendi bildiğini yapıyordu."; Küçüçük bir piteçikten ne **qadar** keyf ala bilirsñ? (KTT, s. 77) "Küçüçük bir pidedikten ne kadar keyif alabilirsin?"

Kar. ne **kadar** (KRPS, s. 421) "ne kadar"; ne**qadar** (KRPS, s. 421) "ne kadar".

c. İsim-fiilin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Baş. Xalıqqa xézm etiw **qez**er qimmetlé xézm et yuq. (BTG, s. 189) "Halka hizmet etmek kadar önemli bir hizmet yok."

d. Sıfat-fiilin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Bibi ayagın buldıra alğan **kader** yomşak basıp yöriy idé. (TTAS-II, s. 18) "Bibi, ayağını olabildiğince yumuşak basarak yürüyordu."; Kuldan kilgen **kader** tırışırız. (TTAS-II, s. 18) "Elimizden geldiği kadar uğraşacağız."

Baş. Qayzalı aşıqqan hımaq, ul suqıştarına buldıra alğan **qez**er orloq tultırzı la osop ta kitté. (BT, s. 160) "Acelesi varmış gibi, gagasına alabildiği kadar yem doldurdu ve uçup gitti."; Xelden kilgen **qez**er. (BTH-I, s. 751) "Halden geldiği kadar."

Kar.-Bal. Caşaw barğanıbiz **qadar**, kesibiz türleñgença, uşaqarıbiz da türleñe barğanları, axırında da tawusulup da qalırğa bolluqları seyir eterça tüyüldü. (MT, s. 29) "Yaşadıkça, kendimiz değiştiğimiz gibi, çocuklarımızın da değişimleri, sonunda da kaybolup gidecek olmaları şaşılacak bir şey değildi."; Aşay-içe barğanıñ **qadar**, köz köre hurcunung cuqara baradı. (MT, s. 58) "Yiyip içtiğin sürece, göz göre göre cebin boşalır."; Anı etinden amalı bolğan **qadar** qonşuğa, tiyregé: "Alğış etip aşığız", -dep üleşgendile. (MKXPÇ, s. 196) "Onun etinden mümkün olduğu kadar komşuya, çevreye: "Dua edip yiyiniz", diyerek dağıtırlarmış."

Kır. Tat. Buzav etini pişirmege başlaylar. Yetkeni **qadar** aşaylar. (KTK, s. 38) "Buzığı etini pişirmeye başlıyorlar. Yettiği kadar yiyorlar."; Mömine yazılı bir kâğıtçıq qoluna rastkele qalsa, şu künü sanki Mömineniñ özüne saip olğan **qadar** quvanıp, boğazına aş, suv ketmez edi. (ETM, s. 70) "Mömine yazılı bir kâğıt parçası eline rast gelse, o gün sanki Mömine'nin kendisine sahip olmuş kadar sevinip, boğazından yemek, su gitmezdi."

Görevi:

a. Sınırlama

Yer, mesafe sınırlaması yapar.

Tat. Indir artınnan İşna yilgasına **kader** bötén tire-yak sabançılar bélen tulgan. (TE, s. 54) "Harman yerinin arkasından İşna nehrine kadar bütün etraf çiftçilerle dolmuş."; Galina Petrovna, iñéne cılı şel salıp, anı samolet yanına **kader** yolculamaya geldi. (TE, s. 103) "Galina Petrovna, omuzuna kalın bir şal atıp, onu uçağın yanına kadar yolculamaya geldi."; İdél buylarınnan Sébér urmannarına **kader** suzilgan suğış kırları urının avıllar hem kolxozlar ala. (XA, s. 105) "İdil boylarından Sibiry ormanlarına kadar uzanan savaş meydanlarının yerini köyler ve kolhozlar alıyor."

Baş. Maqarğa **kez**er maşınala, tége yağın yeyew kitték. (TDS, s. 213) "Makar'a kadar araba ile. daha ötesine yayan gittik."; Vatandıñ arğı sigéne yeyewlep sıqhañ eger, yıl yörörhöñ, yéte almağhıñ birgé sigéne **qez**er. (BTH-I, s. 750) "Vatan'ın öte yanından yaya olarak çıksan eğer, bir yıl yürürsün, yetişemessin öte yanına kadar."; Awılğa **qez**er. (BTH-I, s. 750) "Köye kadar."

Kar.-Bal. O zamanda biz Germaniyağa **qadar** bardıq. (KMOS, s. 373) "O zaman biz Almanya'ya kadar gittik."

Kır. Tat. Aleksey Maksimoviç bizlerni yol qapığa **qadar** ozğardı. (ETM, s. 119) "Aleksiy Maksimoviç bizleri dış kapıya kadar geçirdi."

b. Zaman Sınırlaması

Belirli bir zaman diliminin son noktasını gösterir. İsimlerin dışında kişi zamirleri, işaret zamirleri ve sıfat-fiillerin çıkma hâlerinden sonra kullanıldığında zaman sınırlaması bildirir.

Tat. Ul bıyıl yazdan közge **kader** Bikbulatlarga xézetçé bulıp yallangan. (TE, s. 54) "O, bu yıl bahardan güze kadar Bikbulatların yanında hizmetçi olarak çalışmış."; Élék tatarlarda yégét bélen kızga tuyga **kader** oçraşuw röset itélmegen. (XA, s. 82) "Eskiden Tatarlarda oğlan ile kızın düğüne kadar görüşmesine izin verilmemiştir."; Xatın-kız yazmışına bağışlangan beyétlerde janr tarafınnan moña **kader** kullanılğan edebi alımlarıñ herkaysın oçratırğa mömkin. (XA, s. 83) "Bayanların kaderine adanmış beyitlerde tür bakımından bu zamana kadar kullanılan edebî yollardan herhangi birine rastlamak mümkündür."

Baş. Seğet 10-ğa **qez**er kötöp ultırzıq. (TDS, s. 213) "Saat ona kadar oturup bekledik."; Ul miña böğöngö könge **kez**eré xézet ite. (TDS, s. 213) "O, bana bugüne kadar hizmet ediyor."; Kitgenge **qez**er. (BTH-I, s. 750) "Gidene kadar."

Nog. Nog. tañga **kader** (NRS, s. 134) "sabaha kadar"; üške **kader** (NRS, s. 134) "üçe kadar"; yeñgenge **kader** küres- (TDS, s. 212) "yeninceye kadar güreřmek".

Kır. Tat. XIX asır soñlarına **qadar** Közlevede Qalentir burnu degen yerde mezarı ve çeşmesi bulunğanını eşitir. (ETM, s. 17) "19. yüzyılın sonlarına kadar Közleve'de Kalentir burnu denen yerde mezarı ve çeşmesi bulunduğunu işitir."; Ömiriniñ axırına **qadar** elinden sazını bıraqmağan şair, altmış yaşına kirgen soñ, öz doğğan şeeri Közlevege qayıp kele. (ETM, s. 27) "Ömrütün sonuna kadar elinden sazını bırakmayan şair, altmış yaşına girdikten sonra doğduğı şehri Közleve'ye dönüp gelir."; Rusiye müsülmanları arasında bugünke **qadar** İsmail bey derecesinde ürmüt ile defn etilgen maarif xadimi olmadı. (KTT, s. 117) "Rusya müsülmanları arasında bugüne kadar İsmail (Gaspıralı) Bey derecesinde hürmet ile defnedilen bir eğitimci olmadı."

Kar. bu küñge **ğadar** (KRPS, s. 163) "bugüne kadar"; bu yerge **qadar** (KRPS, s. 273) "bu zamana kadar, buraya kadar".; şindige **qadar** (KRPS, s. 357) "şimdiye kadar"

c. Zaman Miktarı

Zaman kavramı taşıyan kelimelerin yalın halinden sonra geldiğinde yaklaşık zaman miktarı bildirir.

Kum. bir ay **qadar** yaşa- (TDS, s. 212) "bir ay kadar yaşamak".

Nog. Şalgışılar tavda bir ay **kader** turmaga dep söylesilingen edi. (TEL, s. 38) "Ot biçiciler dağda bir ay kadar kalınacak diye söylemişlerdi."; Bir yarım saatler **kader** oynaganınnan soñ, Musa turagaldı. (TEL, s. 56) "Bir yarım saat kadar oynadıktan sonra, Musa kalktı."; Mine kanlı kavga kutıldı, ama Amitbiy üyine kaytpadı, ol kavga kutılmaga bir yumalar **kader** kalganda, Berlennen uzak bolmagan yerde öldi, dep kagit keldi. (NL, s. 222) "İşte kanlı savaş bitti, ama, Amitbay eve dönmedi. O, kavganın bitmesine bir hafta kadar kala, Berlin'den uzak olmayan bir yerde öldü diye, kâğıt geldi."

Kar.-Bal. Caşaw bara barğanı **qadar**, men da cangı xalğa bekden bek üyrene barama. (MT, s. 33) "Hayat devam ettikçe, ben de yeni duruma iyiden iyiye alışıyorum."; Oquruq bolcalı altı ay **qadar** edi. (KMOS, s. 373) "Öğrenim süresi altı ay kadardı."

Kır. Tat. Bala bu merametli ailede eki yıl **qadar** tınç, raat yaşay. (ETM, s. 94) "Çocuk, bu merhametli ailede iki yıl kadar huzurlu, rahat yaşıyor."; Aleksey Maksimoviç yedi yıl **qadar** tış memleketlerde (Germaniya ve İtaliyada) yaşağan soñ, 1928 senesiniñ mayıs ayında SSSR-ge keldi. (ETM, s. 110) "Aleksiy Maksimoviç yedi yıl kadar yabancı ülkelerde (Almanya ve İtalya'da) yaşadıktan sonra, 1928 yılının Mayıs ayında SSCB'ye geldi."; Biz "Teselli"de, Gorkiyniñ uzurında dört saat **qadar** oldıq. (ETM, s. 119) "Biz "Teselli"de, Gorki'nin huzurunda dört saat kadar bulunduk."

d. Pekiştirme

Tat. Mostafanıñ irénneréne **kader** tuzan sırışkan idé. (TTAS-II, s. 18) "Mustafa'nın dudaklarına kadar toz bulaşmıştı."; Avızların açıp mezek karap toruwçılar arasında Rehimcan abzıyga **kader** bar idé. (BKT, s. 258) "Ağızlarını açıp oyun

seyredenler arasında Rehimcan amcaya kadar (herkes) vardı."; Kart, karçıklarga **kader** barısı da kırda. (STLY, s. 319) "Yaşlı erkek ve kadınlara kadar hepsi de kırda."

Kırg. Colbunov İtikege **katar** oturdu. (KTTS, s. 294) "Colunov İtike'ye kadar (herkes) oturdu."

Baş. Tawarı şul **qez**er nasar... (BRH, s. 366) "Malı o kadar kötü..."; Minutı ay, seğeté yıl-şul **qez**eré hağındım. (BTH-I, s. 751) "Dakikası ay, saati yıl; o kadar özledim."

Nog. Ol töbeşikler sol **kader** bir köp, olardı körgen ädem bu bir kişkey xalktıñ mezarı eken dep, oyladı. (TEL, s. 76) "O tepecikler o kadar çoktu ki, onları gören birisi, bu küçük bir halkın mezarıymış diye, düşünürdü."; Köp te tilemeyimiz, tilegenimiz Magometteylerge şöp **kader** de körinmege kerek tuvıl. (NL, s. 111) "Çok da istemiyoruz, bizim istediğimiz Magometteylere çöp kadar dahi görünmez."

Kar.-Bal. Ne **qadar** duwa etseñ da kökden aş tışmez. (KMOS, s. 373) "Ne kadar dua edersen et, gökten aş düşmez."

Kır. Tat. Bu büyük şairniñ şiirleri, bir çoq satırları kimlerniñdir elinen o kadar "tüzetilgen" ki, özünüñ originaldeki elyazmalarından yernen kök **qadar** fark ete. (ETM, s. 3) "Bu büyük şairin şiirlerinin birçok satırı birilerinin eliyle o kadar düzeltilmiş ki, orjinaldeki el yazması ile arasında yerle gök kadar fark var."; Başına **qadar** aşlıq içine kömülip yattı. (KTT, s. 97) "Başına kadar zahirenin içine gömülüp yattı."; Atlar, insanlar içlerine-bağırlarına **qadar** sılanğan, er şeyden su tamlay. (TDS, s. 211) "Atlar, insanlar bağırlarına, içlerine kadar ıslanmış, her şeyden su damlıyor."

e. Ölçü, Miktar

Tat. Xuca üz urınına utırğaç, añar béryulı dönya **kader** soraw yawdıra başlagannar. (XNM, s. 10) "Hoca yerine oturunca, ona aynı anda dünya kadar soru yağdırmaya başlamışlar."; Yuk, minémçe, elé bu kön késé ul **kader** uk küp bulmas. (TE, s. 22) "Yok, bence, hele bugün o kadar çok adam olmaz."; Şul **kader** niçék yörmek kirek? (TE, s. 127) "Şu kadar nasıl yürümeğe gerek?"

Kırg. mümkün **katarı** (TDS, s. 213) "mümkün olduğu kadar"; Oşondukton күнүгө taksige 25 somdon tölöp, taksist eköobüz 3 saat **katarı** menen süylöşçübüz. (TDS, s. 213) "Ondan dolayı her gün taksiye 25 rubleden ödeyip, taksi şoförüyle ikimiz birlikte üç saat kadar konuşuyoruz."

Baş. Qayzalır aşıqqan hımaq, ul suqıştarına buldıra alğan **qez**er orloq tultırzı la osop ta kitté. (BT, s. 160) "Acelesi varmış gibi, gagasına alabildiği kadar yem doldurdu ve uçup gitti."; Qala, qala bik z ur tihéñ, nise awıl **qez**er bulır, hinéñse? (BTH-I, s. 751) "Şehir, şehir çok büyük diyorsun, kaç köy kadar olur sence?"; Béz şul ézzen tik barırbız, taymabız barmaq **qez**er. (BTH-I, s. 751) "Biz yalnız şu izden gideriz, dönmeyiz parmak kadar."

Kkp. jigirme bes protsentten elli protsentke **qader** (TDS, s. 212) "yüzde yirmi beşten yüzde elliye kadar"; elli protsentke **qadar** (KRS-1, s. 837) "yüzde elliye kadar"

Kum. Kolxozku yılıqısında 250-ge **qadar** at bar. (KRS-2, s. 178) "Kolhozun yılıqısında iki yüz elliye kadar at var."; Sözlüknü tizgenler imkan **qadar** rus tilni söz baylığın görsetmege qast etgenler. (TDS, s. 212) "Sözlüğü hazırlayanlar mümkün olduğu kadar Rusçanın söz zenginliğini göstermeye gayret etmişlerdir."

Nog. -Yok, ol **kader** şamlanşak ta tuvıl, -dep Asantay tamadalarına yaklastı. (TEL, s. 40) "'-Yok, o kadar da sinirli değil" diyerek, başkanlarını savundu."; Olardıñ oboronasınıñ birinşi direktiniñ artında, bir üç yüz **kader** metrde, ekinşi direti de bar. (NL, s. 147) "Onların savunma hattının birinci kısmının arkasında, üç yüz metrelik kadar mesafede, ikinci kısım da var."; Bes abıt **kader** yer bavırlap barsalar, kulak salıp tıñlaydılar. (GNY, s. 159) "Beş adım kadar yeri sürünerek gitseler, kulak verip dinliyorlar."

Kar.-Bal. Bu kitabnı borçu wa-uzaq ömürleden kelgen malqar-qaraçay folklor xaznabız bla ne **qadar** köp adamnı sağırey etiwdü, anı bla birge wa ol xalq çığarmaçılıqnı ülgüsünde adamnı oyumu türlleme kelgenin, duniyağa köz qaramı, cürek sıırı ne tuqum bolğanın açıqlawdu. (MKXPÇ, s. 21) "Bu kitabın görevi, uzun yüzyıllardan gelen Balkar-Karaçay folklor hazinemiz ile ne kadar çok insanı tanıştırması, bununla birlikte de halk yaratıcılığının örneğinde insanın düşüncesinin çeşitlenmesini, dünyaya bakışını, yürek sıırının nasıl olduğunu açıklamasıdır."; Sovxozlada traktorlanı madarı bolğan **qadar** köb eterge kerekdi. (KMOS, s. 373) "Çiftliklerdeki traktörleri mümkün olduğu kadar çoğaltmak gerekir."; Qoldan kelgen **qadar** küreşdim. (KMOS, s. 373) "Elimden geldiği kadar mücadele ettim."

Kır. Tat. Balam, qız olıp, o **qadar** yüksekten sıçramağa qorqmaysıñımı? (KTT, s. 58) "Çocuğum, kız olarak, o kadar yüksekten uçmaya korkmuyor musun?"; Cebiñde parañ olmasa, cemiyet öğünde zerre **qadar** itibarın olmaycağın, aytqan sözüñe iç kimseniñ qulaq asmaycağın... (ETM, s. 30) "Cebinde paran olmasa, cemiyet önünde zerre kadar itibarın olmayacağını, söylediğin söze kimsenin kulak asmayacağını..."; Ertesi kün quşluq maalinde otuz **qadar** adam bir qaç maşınada Simperepolden Aluştağa yolğa çıqtıq. (ETM, s. 138) "Ertesi gün kuşluk vaktinde otuz kadar adam birkaç araba ile Simferepol'den Aluşta'ya doğru yola çıktık."

Kar. bu **qadar** (KRPS, s. 357) "bu kadar"; bu **kadar** bolur urluğuy. (KRPS, s. 281) "Soyun bu kadar olur."; ne **kadar** (KRPS, s. 421) "ne kadar"

f. Benzerlik

Tat. Barmak başı **kader** géne bulsa da bér revolyutsiya buldı. (TE, s. 24) "Parmak başı kadar olsa da bir devrim oldu."; Ul taw **kader** kabér heykellerén yöz méñlegen kollar salgannar. (TE, s. 96) "O dağ kadar kabir heykellerini binlerce el yapmıştır."

Kırg. Atasının közü ötkön soñ çirköö kişisinin tiri karak uulu **katarı** baalanıp, diniy okuuga kirgen eken. (KA, s. 57) "Babası öldükten sonra kilise papazının sevgili oğlu kadar kıymetlenip, dini okulda okumaa başlamıştı."

Baş. Qala qezeré bulğan da quyğan ul Taştıgöl. (TDS, s. 213) "Şehir gibi olmuş o Taştıgöl."

Kkp. Onnan tısqarı bul semiyasında basqalar **qatarı** kün köriwi kerek. (ET, s. 93) "Ondan başka, bu ailenin de diğeri kadar gün görmesi gerek."; Şoniñ uşın da qaraqalpaqlar basqa türki xalıqlar **qatarı** VI äsirden baslap XIV äsirge şekem dawam etken ulıwma türki jazba esteliklerin özleriniñ ortağ mülki sıpatında qaraydı. (Kkp. T. G., s.203) "Bu yüzden Karakalpaklar da, başka Türk halkları gibi VI. yüzyıldan başlayarak XIV. yüzyıla kadar devam eden bütün Türkçe yazılı abideleri, kendilerinin ortak mülkü olarak görmekte-dirler."

Nog. Ädemniñ boyı **kader** biyikligi bolgan yap-yasıl ölenli kır bolıp... (TEL, s. 22) "İnsan boyu kadar yüksekliğı olan yemyeşil otlarla kaplı bir kır olup..."; Rota **kader** bolıp tanklarga kosılğan yañı pexotniy küş bizikilerdi sogıp basladı. (NL, s. 136) "Piyade bölüğü kadar olup tanklara katılan yeni piyade alayının gücü, bizimkilere ateş açmaya basladı."

Kar.-Bal. Xaw, köp zatıbiz tas boldu, köp sınıqlıq , ıspassızlıq sınağıq, aç **qadar** bek bağıalı zatlarıbızni sıyrıalmadı. (MT, s. 163) "Evet, çok şeyimiz yok oldu, çok kırgınlıklar, acılar yaşadık, buna rağmen acı gibi çok kıymetli şeylerimizi kaybetmedik."; Börünü awuzu qarış **qadar** açıldı. (KMOS, s. 373) "Kurdun ağzı (bir) karış kadar açıldı."

g. Durum

Kırg. Men bir ıntızarlıktan emes, vrac **katarı** surap turam. (KA, s. 312) "Ben bir ümitle değil, doktor olarak soruyorum."; İştin da közün bilgen, adam **katarı** da işençiliktüü mıktı cigit ele. (KA, s. 428) "İşini iyi bilen ve adam olarak da güvenilir birisiydi."; Al emi mınday maksatka umtulbagandardı Boston açık cek kördü, bulardı kişi **katarı** esep-tebedi. (KA, s. 428) "Ama, şimdi böyle bir maksada karşı çıkanları Boston açıkça düşman gördü, onları adam gibi hesaba almadı."

h. Karşılaştırma

Tat. Koyaş altı minut éçénde bézge bötén dönyanıñ bér yıl éçénde totkan elektr eneriyesé **kader** eneriye bire. (TDS, s. 213) "Güneş altı dakika içinde bize bütün dünyanın bir yıl içinde kullandığı kadar enerji veriyor."

Kırg. Munun da kızmat emgegi uşularga **katar** bar. (KTTS, s. 295) "Bunun da hizmetinin emeğı şunlarıncı kadar var."

Baş. Xalıqqa xézmet itéw **qez**er qimmetlé xézmet yuq. (BTG, s. 189) "Halka hizmet etmek kadar önemli bir hizmet yok."; Hinéñ **qez**eré éşlegen kéşé bulmağandır moğayın "İskra" kolhozında. (TDS, s. 213) "Senin kadar çalışan kişi olmamıştır herhâlde "İskra" kolhozunda."; Unıñ **qez**eré tarixté bélgen kéşé yuq. (TDS, s. 213) "Onun kadar tarihi bilen kişi yok."

Nog. Şaban İslamov yede Farizat Ogurliyeva sovxozga etken kullıkları **kader** maga etpege kayda yatır? (YY, s. 144) "Şaban İslamov veya Farizat Ogurliyeva'nın çiftliğe ettikleri hizmet kadar ben nasıl hizmet edeyim?"

Kar.-Bal. Adamnı ne **qadar** cılı kelse, o **qadar** sınamı teren boladı. (KMOS, s. 373) "İnsan ne kadar yaşlanırsa, tecrübesi o kadar derin olur."; Kün ne **qadar** qızdırsa, o **qadar** issi boladı. (KMOS, s. 373) "Güneş ne kadar ısıtırsa, o kadar sıcak olur."; Ne **qadar** ceñil barsaq, o **qadar** ceñil ceterikbiz. (KMOS, s. 373) "Ne kadar çabuk gidersek, o kadar çabuk yetişiriz."

108. Kaderlé

Yapısı:

Kaderlé "kadar, -e kadar". Tatar Türkçesinde kullanımı tespit edilen ve kadar ile aynı kullanıma ve göreve sahip olan bir edattır. Arapça "kadar" kelimesinin Türkçe yapım eki +lı almış biçimidir: <qader+lé < kadar+lı. Yalın hâlden sonra miktar, derece, ölçü; yönelme hâlden sonra da sınırlama göreviyle kullanılır. Tat. kaderlé.

Kullanımı:

Yönelme Hâlden Sonra Kullanımı:

a. İsmın Yönelme Hâlden Sonra Kullanımı

Tat. Azık kış urtasına **kaderlé** géne citerlék. (TTAS-III, s. 315) "Azık ancak kış ortasına kadar yeterlidir."

Yalın Hâlden Sonra Kullanımı:

a. İsmın Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Tat. Ozak yıllar buyınça taptala torğaç bélewlengen, şomarıp bétken östel **kaderlé** zur taşka ayağı tiyüğe, Nefise nidér iséne töşkendey tuktap kaldı. (TTAS-II, s. 18) "Uzun yıllar boyunca ezilerek bilenmiş, düzleştirilmiş masa kadar büyük taş ayağı değince, Nefise'nin aklına bir şey gelmiş gibi durup kaldı."; Tuzan **kaderlé** de yuk. (TDS, s. 214) "Toz kadar da yok."; Bérsénéñ tayagı bér barınak **kaderlé** kıska bulıp çıktı. (TM, s. 150) "Birisinin değneği bir parmak kadar kısa olarak çıktı."

Görevi:**a. Zaman Sınırlaması**

Tat. Azık kış ortalmasına **kaderlé** géne citerlék. (TTAS-III, s. 315) "Azık ancak kış ortalmasına kadar yeterlidir."

b. Ölçü, Miktar

Tat. Tuzan **kaderlé** de yuk. (TDS, s. 214) "Toz kadar da yok."; Bérsénéñ tayagı bér barınak **kaderlé** kıska bulıp çıktı. (TM, s. 150) "Birisinin değneği bir parmak kadar kıska olarak çıktı."

c. Benzerlik

Tat. Ozak yıllar buyınça taptala torğaç bélewengen, şomarıp bétken östel **kaderlé** zur taşka ayagı tiyüge, Nefise nidér iséne töşkendey tuktap kaldı. (TTAS-II, s. 18) "Uzun yıllar boyunca ezilerek bilenmiş, düzleştirilmiş masa kadar büyük taş ayağı değince, Nefise'nin aklına bir şey gelmiş gibi durup kaldı."

109. Karagan**Yapısı:**

Karagan "ait, dair, bağlı". Tatar ve Başkurt Türkçelerinde yönelme hâlimden sonra edat olarak kullanılır. Kara- "bakmak" filline -gan sıfat-fiil eki gelerek (< kara-gan) oluşmuştur. Tat. karagan, Baş. qarağan.

Kullanımı:**a. İsmi Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı**

Tat. Merxümneñ vafat bulgan vakıtın xeber itüwné béz Bolgar yeki Kazan xanlığı çorına **karagan** kabér taşlarında küp oçratabız. (XA, s. 11) "Merhumun öldüğü zamanın haber verildiğine, biz Bulgar ve Kazan Hanlığı devrine ait mezar taşlarında rastlıyoruz."; Beyétlernéñ kompozitsiyeséne **karagan** tagı bér meselege açıklık kértik. (XA, s. 127) "Beyitlerin kompozisyonuna ait başka bir meseleye açıklık getirelim."; Citméşénçé yıllarnıñ ikénçé yartısında matbugatta edebiyat tarixına **karagan** mekalelerén bastıra. (TE, s. 167) "Yetmişinci yılların ikinci yarısında matbuatta edebiyat tarihine dair makalelerini bastırıyor."

Baş. Tomda sovet osorona **qarağan** yır, taqmaq, hamaq, beyét, sesender icadı, ekiyet, meqel, eytém hem yomaq ölgöleré tuplanğan. (TAX, s. 13) "(Bu) ciltte Sovyet devrine ait şarkı, koşma, nükte, beyit, ozanların sözleri, masal, atasöz, deyim ve bilmece örnekleri toplanmıştır."; Bıl beyétte, asılda, xezérgé İşémbay rayonına **qarağan** iké

tiştege yaqın awıldıñ şecerehén kürérge mömkin. (TAX, s. 25) "Bu beyitte, esasen, şimdiki İşimbay bölgesine bağı yirmiye yakın köyün şeceresini görmek mümkündür."

b. İsim-fiilin Yönelme Hâinden Sonra Kullanımı

Tat. Bér gailede géne tugan, bér nigéznéñ géne tarkaluwına **karagan** konflikt tügél bu, mesele zurrak hem katlawrak. (Ed., s. 7) "Yalnız bir ailede doğmuş, yalnız bir neslin yayılmasına ait bir çatışma değil bu, mesele daha büyük ve daha karmaşık."

Görevi:

a. İlgı

Tat. Beyétlernéñ kompozitsiyeséne **karagan** tağı bér meselege açıklık kértik. (XA, s. 127) "Beyitlerin kompozisyonuna ait başka bir meseleye açıklık getirelim."; Citméşençé yılların ikénçé yartısında matbugatta edebiyat tarixına **karagan** mekalelerén bastıra. (TE, s. 167) "Yetmişinci yılların ikinci yarısında matbuatta edebiyat tarihine dair makalelerini bastırıyor."; Bér gailede géne tugan, bér nigéznéñ géne tarkaluwına **karagan** konflikt tügél bu, mesele zurrak hem katlawrak. (Ed., s. 7) "Yalnız bir ailede doğmuş, yalnız bir neslin yayılmasına ait bir çatışma değil bu, mesele daha büyük ve daha karmaşık."

Baş. Tomda sovet osorona **qarağan** yır, taqmaq, hamaq, beyét, sesender icadı, ekiyet, meqel, eytém hem yomaq ölgöleré tuplanğan. (TAX, s. 13) "(Bu) ciltte Sovyet devrine ait şarkı, koşma, nükte, beyit, ozanların sözleri, masal, atasöz, deyim ve bilmece örnekleri toplanmıştır."; Bil beyétte, asılda, xezérgé İşembay rayonına **qarağan** iké tiştege yaqın awıldıñ şecerehén kürérge mömkin. (TAX, s. 25) "Bu beyitte, esasen, şimdiki İşimbay bölgesine bağı yirmiye yakın köyün şeceresini görmek mümkündür."

110. Karaganda

Yapısı:

Karaganda "-e göre; -e nazaran, -e kıyasla; -e doğru". Kırım Tatar ve Karay Türkçelerinde görülmeyen bu edat, Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Kumuk, Nogay ve Karaçay-Balkar Türkçelerinde yönelme hâinden sonra edat olarak kullanılır. Bu edat kara- "bakmak" filline -gan sıfat-fiili ve bulunma hâl eki gelerek (< kara-gan+da) oluşmuş ve ilk sözlük anlamını kaybetmiştir³⁵⁰. Tat. karaganda, Kaz. qarağanda, Kırg. karaganda, Baş. qarağanda, Kkp. qarağanda, Kum. qarağanda, Nog. karaganda, Kar.-Bal. qarağanda.

³⁵⁰B. Oruzbayeva-S. Kудaybergenov (Red.), *age.*, s. 343; A. M. Appayev-A.M. Bayramkulov-A. Y. Boziyev-A. X. Sottayev, *age.*, s. 233; D. S. Nasırov-E. B. Berdimuratov-A. D. Dävletov-A. B. Bekbergenov, *age.*, s. 245

Kullanımı:

a. İsmiñ Yönelme Hâminden Sonra Kullanımı

Tat. Anıñ sakalı üz sakalına **karaganda** siregrek hem kéçkenerek ikenén kürgeç, tagın da aptırgan. (XNM, s. 154) "Onun sakalının kendi sakalına göre daha seyrek ve daha kısa olduğunu görünce, daha da şaşırılmış."; Alarnıñ süzlerine **qarağanda**, balaçaga, herbér öyge kérép, köylep şıgırlar eytkenner. (XA, s. 8) "Onların sözlerine göre çocuk, her bir eve girip, şarkı söyleyerek şiirler okumuşlardır."; Yılızmalardagı meglumatlarga **karaganda**, ul Bolgar şehrén ala. (XA, s. 13) "Salnamelerdeki bilgilere göre o, Bulgar şehrini alıyor."

Kaz. Kalgan tört elge **qarağanda** Türkmenistan Respublikasınıñ Kaspiyge baylanıstı közqarası aşıq emes sıyaqtı. (Jel., s. 8) "Diğer dört ülkeye kıyasla Türkmenistan Cumhuriyetinin Hazar Deniziyle ilgili tutumu belirsiz görünmektedir."; Mina sayrandarına **qarağanda**, turmıstarı pälendey jaman emes körinedi. (Kök., s. 206) "İşte, eğlencelerine göre, hayatları kayda degecek kadar da kötü görünmüyordu."; Qayta osı küni qala balalarına **qarağanda**, awıl balaları pısıq. (Kök., s. 208) "Yine o günki şehir çocuklarına nazaran, köy çocukları daha çalışkan."

Kırg. Saparga **karaganda** Sulayman açık-ayrım cigit eken dep oyloodum. (AG, s. 39) "Sapar'a nazaran, Sulayman çok samimî bir yiğit diye düşündüm."; Omorgo **karaganda** Sultan küçtüü beym? (BKT, s. 250) "Omor'a nazaran Sultan daha mı güçlü acaba?"; Kündögügö **karaganda** bugün erte oygondum. (KTG, s. 343) "Her günküne nazaran bugün erken uyandım."

Baş. Rewéş sıfatqa **qarağanda** kiñerek megenelé. (BT, s. 134) "Zarf, sıfata göre daha geniş anlamlıdır."; Esey atayğa **qarağanda** qororaq. (BT, s. 138) "Annem babama göre daha zayıf."; Kerek saqta altınğa **qarağanda** balsıq artıq. (BXM, s. 183) "Gerektiği zaman altına nazaran balçık iyidir."

Kkp. Ādebiyatta basqa pänlerge **qarağanda** da pedagogikalıq tāliymat küşli. (ET, s. 19) "Edebiyatta başka ilimlere göre pedagojik öğreti güçlüdür."; Drama cüde qıyın janr hām onıñ basqa janrlarğa **qarağanda** da özgeşeliği köp. (ET, s. 200) "Drama çok zor bir tür ve onun diğer türlere nazaran da özellikleri çok."; Sonıñ uşında muzıkalı dramalarğa **qarağanda** spektakl turmısqa ädewir jaqın dep qaraydı." (ET, s. 205) "Bunun için müzikal dramalara nazaran temsil, hayata daha yakın diye görülür."

Kum. Navruz, küyge **qarağanda**, bizge geçge taba gelgen va barı da qumuqları arasında onça yayılmağan. (KXY, s. 7) "Navruz, anlaşıldığına göre, bize geç gelmiş ve bütün Kumuklar arasında da o kadar yayılmamıştır."; Üç de qızğa **qarağanda** eki de ulannı gelinleri bir zat da tügül yimik görtüne. (KYX, s. 70) "Üç kıza göre, iki oğlanın hanımları bir şeye benzemiyor gibi görünüyor."; –Vollah qatın, şu çaxğa **qarağanda** namaz qılar hal yoq, –dep, qayıp ornuna girip yatğan. (KYX, s. 261) "–Vallahi hanım, şu havaya göre namaz kılınacak durum yok" diyerek, dönüp yatağına girip yatmış."

Nog. Bu künlerge deyim bizim literaturamız baska xalklarga **karaganda** köp artta, ä bizim xalkımız ömir-ömirli şairli xalk. (TY, s. 54) "Bu günlere kadar bizim edebiyatımız başka halklara göre çok geride, oysa bizim halkımız doğuştan şair bir halk."; Bizim ata âdetimizge **karaganda**, üyken agası turıp, inileri üylenmeytagan. (GNY, s. 278) "Bizim atalarımızın âdetine göre, ağabeyi dururken, küçük kardeşleri evlenmezler."; Tünegünge **karaganda** bugün salkın. (GNY, s. 278) "Düne nazaran bugün soğuk."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Ul miña **karaganda** yeş. (XTET, s. 196) "O bana göre daha genç."; Miña **karaganda** ul yeşrek küréne. (TDS, s. 217) "Bana nazaran o daha genç görünüyor."; Citmese doşman bézge **karaganda** béрниçe tapkır kübrek. (TTAS-II, s. 51) "Ayrıca düşman bize nazaran birkaç kat daha fazla."

Kırg. Nesi bolso da kurbularım maga **karaganda** colduu da, şiluun da eken. (KA, s. 86) "Ne olursa olsun, yaşıtlarım bana göre hem şanslı hem de hızlıydı."; Maga **karaganda** sen cakşı bilesiñ (TDS, s. 218) "Bana nazaran sen iyi biliyorsun."; Saga **karaganda** al aktivdüü körünöt. (AKT, s. 286) O, sana nazaran daha aktif görünüyor."

Kkp. Olarğa **qarağanda** "Qırıq qız" eski dâstanlar qatarına jatpastan, kerisinşe ol soñğı дәwirlerde payda bolğan bolıwı tiyis. (KK, s. 9) "Onlara göre Kırk Kız eski destanlar arasında değil, aksine o, son devirlerde ortaya çıkmış olmalıdır."

Kum. Sağa **qarağanda**, ol giççi görüne. (KRS-2, s. 190) "Sana göre o genç görünüyor."

b.2. İşaret Zamirinin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Kkp. Lekin epikalıq obraz jasawdıñ jügi buğan **qarağanda** da ädewir awır. (ET, s. 81) "Ama, destanî suret yapmanın yükü, buna nazaran da ağırdır."; Soğan **qarağanda** dünyada xan az, qara puqara köp, -dep juwap qaytaradı. (ET, s. 75) "'Buna göre dünyada han az, fakirler çoktur" diye, cevap verir."; Soğan **qarağanda** povestti kişigirim roman-dep te ataw mümkün. (ET, s. 196) "Buna göre uzun hikâyeyi, küçük roman diye adlandırmak da mümkündür."

b.3. Belirsizlik Zamirinin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Başkalarga **karaganda** artık yomşak söyleşüwé anı éretép ciberdé. (STLY, s. 323) "Başkalarına nazaran gayet yumuşak konuşması onu eritip bitirdi."

Kırg. Başkalarga **karaganda** bizge islam dininin çarpındısı gana tiygen. (KTŞB, s. 281) "Başkalarına nazaran İslam dininin tesiri bize az olmuştur."

Kum. Özgelerine **qarağanda** bu yaxşı etilgen. (TDS, s. 216) "Başkalarına nazaran bu iyi yapılmış."

b.4. Dönüştürülük Zamirinin Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Kkp. Ädebiyattanıw häm körkem öner ilimi ädebiyattıñ özine **qarağanda** bir mıñ bes jüz jılday keş rawajlanğan. (ET, s. 28) "Edebiyat bilimi ve güzel sanat ilimi edebiyatın kendisine göre bin beş yüz yıl kadar geç revaçlanmıştır."

Nog. Äv, kedepaş, -dep, üy işindegi kızlarga özine **karaganda** munıñ akıkatlay da bala ekenligin bildirgisi kelgende bolıp arkasınan kaktı. (TY, s. 33) "Ey delikanlı, diyerek, bunun gerçekten de kendine göre çocuk olduğunu evdeki kızlara göstermek ister gibi arkasına vurdu."

c. İsim-fiilin Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Tat. Sudnıñ barışına **karaganda**, eş bik ciñél béteçek. (TTAS-II, s. 56) "Mahkemenin gidişine göre, iş pek kolay bitecek."; Xaneke-soltannıñ söylewéne **karaganda**, moña kader ul iskitkeç yaxşı şartlarda yeşegen. (XA, s. 23) "Haneke Sultan'ın dediğine göre bu zamana kadar o, gayet iyi şartlarda yaşamış."; E monda, Şevketnéñ eytüwéne **karaganda**, avıl xucalığı institutına élegüwém bik mömkin. (TE, s. 123) "Ve burada Şevket'in dediğine göre, köy enstitüsüne girmem pek mümkün."

Kaz. Özim körgenim joq, körgenderdiñ aytısına **qarağanda**, ar jaqtağı partizandar awır jaralı yeki komandirdi beri jöneltken yeken. (TDS, s. 217) "Kendimin gördüğü yok, görenlerin dediğine göre, öbür taraftaki partizanlar ağır yaralı iki komutanı buraya göndermiş imiş."

Kırg. Menden murda kelip catkandardın aytuusuna **karaganda** men kelgenden beri Sulayman bul palatanı özgöçö şefke alğan adamdan beter köp kelet eken. (AG, s. 37) "Benden önce gelip yatanların dediğine göre, ben geldiğimden beri Sulayman buraya, özellikle bu koğuşa bakmakla görevli adamdan fazla geliyormuş."; Aytuuga **karaganda** tabgaçtın kaganının öztünüki imiş. (KTŞB, s. 281) "Denildiğine göre Çin kağanının kendisinininki imiş."

Kkp. Alımlardıñ esaplawına **qarağanda** Qaraqum kanalı zonasında soñğı 20-25 jıldın işinde 80 mıñ gektar jer özlestirildi. (ADM, s. 17) "Âlimlerin hesabına göre Karakum kanalı bölgesinde son 20-25 yıl içinde seksen bin hektar toprak işler hâle getirildi."; Endi mälim bolıwına **qarağanda**, Sibir suwları Orta Aziyağa tek tazadan jer aşıw uşın ğana alıp keliniwi mümkün eken. (ADM, s. 25) "Şimdi malûm olduğu üzere, Sibiry suwları Orta Asya'ya sadece yeniden toprak açmak için alıp getirilebilirmiş"; Alımlardıñ ańlawına **qarağanda** erte dewirdegi ädebiyatta bul üş janr (lirika, epika, drama) bir-biri menen aralasıp ketken. (ET, s. 128) "Âlimlerin fikrine göre eski devirdeki edebiyatta bu üç tür (lirika, epika, drama) birbirleriyle kaynaşmıştır."

Nog. Biz ketpege **karaganda**, abaydıñ közleri yaslanadılar. (TEL, s. 99) "Bizim gitmemize doğru, annemin gözleri yaşardı."

d. Sıfat-fiilin Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Kırg. Üyünön kaçkanına **karaganda** bir okuya bar go. (AG, s. 54) "Evinden kaçtığına göre bir olay var galiba."; Aytkanına **karaganda** caman emes. (KTG, s. 343) "Dediğine göre kötü değil."

Kar.-Bal. Ol körgegen adamını aytxanına **qarağanda**, Aliyde bir terslik coqdu. (KMTG, s. 236) "O gören adamın dediğine göre, Aliy'de bir yanlışlık yoktu."

Görevi:

a. Sınırlama

Tat. Nasırovniñ süzlerine **karaganda**, -di ol, -bu şigir bik küpten yazılğan. (XA, s. 12) "Nasırov'un sözlerine göre, o diyor, bu şiir çok önceden yazılmış."; Malaylarnıñ eytüwéne **karaganda**, ul alma satuçı ... béznéñ avıldan çıgıp kitken. (TTAS-II, s. 56) "Çocukların dediğine göre, o elma satan kişi ... bizim köyden çıkıp gitmiş."; Gazetalarnıñ yazuwına **karaganda**, Kazannıñ üzén de su basuw kurkıncı bar. (TG-II, s. 328) "Gazetelerin yazdığına göre, Kazan'ın kendisinin de su altında kalma tehlikesi var."

Kaz. Arxiv derekterine **qarağanda** 1840 jılı Terisaqqan özeni boyındağı Begentay say, Sandıq kesken, Qayraqtı awıldarına bolıs bop istegen. (TDS, s. 216) "Arşiv verilerine göre 1840 yılında Terisakkan ırmağı kıyısındaki Begentay say, Sandık kesken, Kayraktı köylerinde bucak başkanı olarak çalışmış."; Özim körgegenim joq, körgenderdiñ aytısına **qarağanda**, ar jaqtağı partizandar awır jaralı yeki komandirdi beri jönelken yeken. (TDS, s. 217) "Kendimin gördüğü yok, görenlerin dediğine göre, öbür taraftaki partizanlar ağır yaralı iki komutanı buraya göndermiş imiş."

Kırg. Menden murda kelip catkandardın aytuusuna **karaganda** men kelgenden beri Sulayman bul palatanı özgöçö şefke alğan adamdan beter köp kelet eken. (AG, s. 37) "Benden önce gelip yatanların dediğine göre, ben geldiğimden beri Sulayman buraya, özellikle bu koğuşa bakmakla görevli adamdan fazla geliyormuş."; Aytuuga **karaganda** tabğaçtın kaganının özünükü imiş. (KTŞB, s. 281) "Denildiğine göre Çin kağanının kendisinininki imiş."; Aytkanına **karaganda** caman emes. (KTG, s. 343) "Dediğine göre kötü değil."

Baş. Legendalarğa **qarağanda**, Asan Qayğı XV bıwatta yeşegen yıraw, unıñ isémé başqort, qazaq, qaraqalpaq, nuğay xalıqtarında bildelé. (TAX, s. 93) "Efsanelere göre Asan Kayğı 15. yüzyılda yaşamış bir ozandır. Onun adı Başkurt, Kazak, Karakalpak, Nogay boylarında biliniyor."; Babay hüzéne **qarağanda**, her awıldıñ üzénéñ danı bar. (BT, s. 211) "Dedemin dediğine göre, her köyün kendine özgü bir ünü var."; Yözögözge **qarağanda** héz nindey yeş kürenehégéz. (TDS, s. 218) "Yüzünüze göre siz ne kadar genç görünüyorsunuz."

Kkp. Olarğa **qarağanda** "Qırırq qız" eski dāstanlar qatarına jatpastan, kerisinşe ol soñğı dāwirlerde payda bolğan bolıwı tiyis. (KK, s. 9) "Onlara göre Kırk Kız eski

destanlar arasında değil, aksine o, son devirlerde ortaya çıkmış olmalıdır."; Esen Äbdikädirowtın aytıwına **qarağanda**, Murğablılardıñ ortaşa jası 53-55 jastan aspadı eken. (ADM, s. 45) "Esen Abdikadirov'un dediğine göre, Murgablıların ortalama yaşı 53-55'i aşmamış."

Kar.-Bal. Ol körgen adamnı aytxanına **qarağanda**, Aliyde bir terslik coqdu. (KMTG. s. 236) "O gören adamın dediğine göre, Aliy'de bir yanlışlık yoktu."

b. Karşılaştırma

Tat. Anıñ akçası Envernékéne **karaganda** da kübrek (STLY, s. 323) "Onun parası Enver'inkine göre daha da çok."; Azıknı işekke élékkége **karaganda** iké tapkır kimrek bire başlagan. (XNM, s. 126) "Eşeğin yemini öncekine göre iki kat daha az vermeye başlamış."; Karakoşnıñ kileçege, ütkenéne **karaganda**, hiçsikséz, maturrak bulırğa tiyész. (TG-II, s. 327) "Karakoş'un geleceği, geçmişine göre şüphesiz daha güzel olmalı."

Kaz. Qazaqtan Respublikasınıñ jağdayı Äzirbayjan jäne Türkmenistanğa **qarağanda** qıyınraq. (Jel., s. 8) "Kazakistan Cumhuriyetinin durumu, Azerbaycan ve Türkmenistan'a nazaran daha hasastır."; Şetsiz-şeksiz uşan dala tuñğış körgen jolawşınıñ köñilin elegzitiip, jalğızsıratar da, sıyıqsız keñdigimen ezip, tilsiz, alıp tabıyğatqa **qarağanda** onıñ därmensizdigin, kişkentaylığın aqın sezdirip janın jüdetter. (BKT, s. 183) "Uçsuz bucaksız, hudutsuz bozkır, ilk defa gören yolcuyu ürkütüp, garipleştirir ve şekilsiz enginliğiyle ezip, dilsiz hâlde, devasa tabiata nazaran onun acizliğini, küçüklüğünü açıkça gösterip iflahını keser."; Qayta osı küni qala balalarına **qarağanda**, awıl balaları pısıq. (Kök., s. 208) "Yine o günki şehir çocuklarına nazaran, köy çocukları daha çalışkan."

Kırg. Baasına **karaganda** bul kımbat emes. (KTG, s. 343) "Fiyatına göre bu kıymetli değil."; Başka kızdarga **karaganda** kandaydır ököönün köñülü cakın ele. (KTG, s. 343) "Başka kızlara nazaran, nasılsa ikisinin gönlü yakın idi."; Cıldızkanga **karaganda** Urkiye tıñ. (KTTS, s. 285) "Cıldızkan'a nazaran Rukiye daha dirayetli."

Baş. Farsı hüzzere başqort télénéñ hüzlék sostavında, ğerep hüzzere **qarağanda** ezerek. (BT, s. 15) "Başkurçça sözlüğün içindeki Farsça kelimeler, Arapça kelimelere nazaran daha azdır."; Bıl qala uğa İrimburga **qarağanda** elle nisék yaqın töslö. (XBT, s. 246) "Bu şehir oraya, İrimburg'a nazaran sanki daha yakın gibi."; Aybulattıñ qulyazıwı Seferzékéne **qarağanda** asıq ta, matur za iné. (BTH-I, s. 637) "Aybulat'ın el yazısı Sefer'inkine nazaran hem açık hem de güzel idi."

Kkp. Burıñılarğa **qarağanda** balıq onşa bolmadı. (Kkp. T. G., s. 137) "Öncekilere göre balık o kadar olmadı."; Lekin bularda qaharmanlıq eposlarğa **qarağanda** lirizm küşli bolıp keledi. (ET, s. 197) "Ama, bunlarda kahramanlık destanlarına nazaran lirizm daha güçlü olarak sezilir."; Men İrinkağa **qarağanda** özimdi bekkem tuttum. (HKT, s. 245) "Ben İrinka'ya nazaran kendimi sağlam tuttum."

Nog. Äv, kedepaş, -dep, üy işindegi kızlarga özine **karaganda** munıñ akıkatlay da bala ekenligin bildirgisi kelgende bolıp arkasınan kaktı. (TY, s. 33) "Ey delikanlı, diyerek, bunun gerçekten de kendine göre çocuk olduğunu evdeki kızlara göstermek ister gibi arkasına vurdu."; Öziniñ yasına **karaganda** bala bek bilgir. (TDS, s. 217) "Kendisinin yaşına göre çocuk pek bilgili."; Tünegünge **karaganda** bugün salkın. (GNY, s. 278) "Düne nazaran bugün soğuk."

Kum. Üç de qızğa **qarağanda** eki de ulannı gelinleri bir zat da tügül yimik görüne. (KYX, s. 70) "Üç kıza göre, iki oğlanın hanımları bir şeye benzemiyor gibi görünüyor."; Sağa **qarağanda**, ol giççi görüne. (KRS-2, s. 190) "Sana göre o genç görünüyor."; Kum. Özgelerine **qarağanda** bu yaxşı etilgen. (TDS, s. 216) "Başkalarına nazaran bu iyi yapılmış."

c. Uygunluk

Tat. Éçtelégéne hem tél-stil üzencélékleréne **karaganda**, bu eserné boringı beyétler reténe kértép bulmıy. (XA, s. 8) "İçeriğine ve dil-üslûp özelliklerine göre, bu eseri eski beyitler safına sokmak olmaz."; Anıñ "Ebugalisina" poemasına **karaganda** N. İsenbet beyét janrınıñ tuuwın Bolgar devleté çorına nisbet ite. (XA, s. 10) "Onun "İbn-i Sina" poemasına göre, N. İsenbet beyit türünün doğuşunu Bulgar Devleti zamanına bağlıyor."; Töşégézge **karaganda**, séz bu dünyada üzégézneñ balalarımız hem barlık tugannarımızdan kübrek yeşeyeçekséz. (XNM, s. 37) "Düşünüze göre, siz bu dünyada kendi çocuklarınızdan ve tüm akrabalarınızdan daha çok yaşayacaksınız."

Kaz. Grişanıñ aytqan ängimelerine **qarağanda** Çapayevtıñ yerlik, öjettigi, mineziniñ qattılığı özgeşe ğoy. (TDS, s. 216) "Grişa'nın anlattığı hikâyelere göre Çapayev'in yiğitliği, sebatlılığı, karakterinin katılığı başka türlüdür."; Jazdan beri Baqtıgül bilgen mölşerge **qarağanda** Bâyten awlı ustasqan Qozıbaqtıñ serigi osı Oraz awlı bolğan. (MÄ, s. 319) "Baktıgül'un tahminine göre bu oraz köyü, Beyten'in yazdan beri çektiği Kozıbak'ın dostuydu."

Kırg. Üytünön kaçkanına **karaganda** bir okuya bar go. (AG, s. 54) "Eviden kaçtığına göre bir olay var galiba."

Kkp. Erteklerdiñ aytıwına **qarağanda** da jaqsı söz uşın tawlar ekige bölünip jol bergen. (ET, s. 8) "Masalların dediğine göre de güzel söz için dağlar ikiye ayrılıp yol vermiş."; Usınday jağdaylarğa **qarağanda** forma menen mazmun bir-biri menen bekkem baylanıslı. (ET, s. 50) "Bu gibi durumlara göre şekil ile içerik birbiriyle sıkıca bağlantılıdır."; Sol buruñğınıñ sözine **qarağanda** sol oramaldan suw tamğandıqtan sol yeldi Tamdı yeli-dep atağan. (TDS, s. 217) "O eski insanların sözüne göre, o şaldan su damladığı için o köyü Tamdı (Damladı) köyü diye adlandırmışlardır."

Kum. Navruz, kütyge **qarağanda**, bizge geçge taba gelgen va barı da qumuqları arasında onça yayılmağan. (KXY, s. 7) "Nevruz, anlaşıldığına göre, bize geç gelmiş ve

bütün Kumuklar arasında da o kadar yayılmamıştır."; –Vollah qatın, şu çaxğa **qarağanda** namaz qılar hal yoq, -dep, qayıp ornuna girip yatğan. (KYX, s. 261) ""– Vallahi hanım, şu havaya göre namaz kılınacak durum yok" diyerek, dönüp yatağına girip yatmış."; Küyge **qarağanda**, bizin xalq aldın qolğaplanı qollamay bolğan. (TDS, s. 216) "Anlaşıldığına göre, bizim halkımız önceleri eldiven kullanmıyormuş."

d. Zaman

Zaman bakımından yönelme, yakınlık bildirir.

Kkp. Saat tünge onğa **qarağanda** Murat üyden şığıp ketti. (Kkp. T. G., s. 137) "Gece saat ona doğru Murat evden çıkıp gitti."

Nog. Biz ketpege **karaganda**, abaydın közleri yaslanadılar. (TEL, s. 99) "Bizim gitmemize doğru, annemin gözleri yaşardı."

111. Karamastan

Yapısı:

Karamastan "-e rağmen". Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak ve Nogay Türkçelerinde yönelme hâlimden sonra kullanılan bir edattır." Tatar ve Başkurt Türkçelerinde yalnız isim-fiilin ve işaret zamirinin yönelme hâlimden sonra kullanılır. Diğerlerindeki kullanılışı daha geniştir. Bu edat kara- "bakmak" fiiline -mas olumsuzluk eki ve -tan (< dan) çıkma hâl eki gelerek (< kara-mas-tan) oluşmuştur³⁵¹. Tat. karamastan, Kaz. qaramastan, Kırg. karabastan, Baş. qaramaştan, Kkp. qaramastan, Nog. karamastan.

Kullanımı:

a. İsmın Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Kaz. Osınday jetistikterge **qaramastan**, Qazaqstanın Türkiyemen gumanitarlıq-ağartuw salası boyınşa qarım-qatınastıq baylanıstarda kemşilikter de boldı. (Jel., s. 50) "Bu gibi verimli gelişmelere rağmen, Kazakistan'la Türkiye arasındaki hümanistlik aydınlatma sahasında eksikliklerin de olması dikkat çekmektedir."; Ekpisdegen betimen, jolında jasqap turğan Qurmaşqa **qaramastan**, kele-Kökserekti büyir jağınan kelip arsetip qawıp tüsti. (MÄ, s. 61) "Hızlandığı sırada, yolunun üstünde engellemek için duran Kurmaş'a rağmen gelip hırlayarak Kökserek'in böğründen ansızın kaptı."; Qabasaqal ayşayğa **qaramastan** jermaydı balta şapqan quwısqa tügel tökti de, ottı qoyıp jiberip, özi tuwra qaştı. (Kök., s. 80) "Kabasakal bağırtıya çağırtıya rağmen, mazotun tamamını baltayla kesilen kovuğa döktü ve ateş salarak, oradan kaçtı."

³⁵¹D. S. Nasırov-E. B. Berdimuratov-A. D. Dävletov-A. B. Bekbergenov, a ge., s. 245

Kırg. Ölümdön korkom, oşondon ulam бүгүнкү ayabagan ысыкка **karabastan** butum muzdap barat. (KA, s. 246) "Ölümden korkuyorum, bundan dolayı bugünkü yakıcı sıcağa rağmen ayağım buz gibi."

Kkp. Altınay toparınıñ qaharmanlıq urısına **qaramastan** duşpan ceniske erisedi. (KK, s. 21) "Altınay'ın adamlarının kahramanca savaşmasına rağmen, düşman galip gelir."; Biraq olar özleriniñ sırtqı formalarınıñ äbeşiligine **qaramastan** en jaqsı aqıl oy häm tileklerge iye. (KK, s. 36) "Ama, onlar kendilerinin biçimsiz dış görünüşlerine rağmen, en güzel akıl, düşünce ve dileklere sahiptirler."; Qıyınşılıqqa **qaramastan** oqıdıñız. (Kkp. T. G., s. 137) "Zorluklara rağmen okudunuz."

Nog. Olar politikalık ällerdiñ kıynlı zamanına em sultanlık Turtsiyadiñ yağınnan orıslarga karşı propagandaga da **karamastan** Rossiya man savdalık katnaslardı östirüvge asıgadılar. (TY, s. 59) "Onlar, politik durumlarının zorlu zamanına ve Sultanlık Türkiye'si (Osmanlı) tarafından Ruslara karşı kışkırtılmalarına rağmen, Rusya ile ticaretlerini geliştirmeye gayret etmişlerdir."; buyırıkka **karamastan** (TDS, s. 219) "buyruğa rağmen"; bir zatka da **karamastan** (TDS, s. 219) "her şeye rağmen".

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Lekin moña **karamastan**, bexétséz balalarınñ tiren qaygısın urtaklaşuw fikéré aldınğı planga çıka. (XA, s. 28) "Lakin buna rağmen, bahtsız çocukların derin kaygısını paylaşma fikri ön plana çıkıyor."; Şuña **karamastan** Xuca namaz ukırğa kéréşe. (XNM, s. 58) "Buna rağmen, Hoca namaz kılmaya davranmış."; Şuña **qaramastan** urındağı administratsiya, politsiya hem jandarmeriya elégé 4 avıl xalkın buysındıra almıy. (XA, s. 88) "Buna rağmen mevcut yönetim, emniyet ve jandarma yukarıdaki dört köy halkını kontrol altına alamıyor."

Kaz. Buğan **qaramastan** Şıǵıs Türkistanda Tañjarıqtıñ atı keñinen belgili äri ardaqtı. (TDS, s. 219) "Buna rağmen Doğu Türkistan'da Tanjarık'ın adı çok ünlü ve saygıdeğerdir."; Soğan **qaramastan**, osı saladağı Qazaqstan men Türkiyanıñ eki jaqtı qarım-qatınastarınıñ keleşegi ülken ümit küttiredi. (Jel., s. 50) "Buna rağmen, bu sahada Kazakistan ve Türkiye'nin iki taraflı ilişkilerinin geleceği büyük ümit vadetmektedir."; Soğan **qaramastan** az ğana waqıt işinde osı oymaқтаǵı ülken memleketti qurıp ülgergen bolatın. (Jel., s. 64) "Buna rağmen kısa zamanda bu bölgede büyük bir devlet kurup büyümüşlerdir."

Kırg. Aga **karabastan** keede sözmö-söz kotoruunun caman caman cagı bolo turganın körsöttüü maksatında... (TDS, s. 220) "Ona rağmen bazen kelimesi kelimesine çevirinin kötü tarafının da olduğunu göstermek maksadında..."

Baş. bığa **karamastan** (BRH, s. 325) "buna rağmen"; Şuğa **qaramaştan**, tormošto üzgertérge, yaxşırtırğa ıntılıw télegé xalq küñélénen kitmey. (BXM, s. 7) "Buna rağmen hayatı değiştirme, iyileştirme dileği halkın gönlünden gitmiyor."

Kkp. Soğan **qaramastan** olarda urıwlıq düzim menen feodallıq urıslardıñ kartinası körkem şeberlik penen teriplenedi. (KK, s. 12) "Şuna rağmen, onlarda urukluk kurmayla feodallık şavaşlarının manzarası görkemli bir güzellikle tarif ediliyor."; usığan **qaramastan** (KRS-1, s. 377) "buna rağmen".

Nog. Soga da **karamastan**, mine kızdıñ savlay bitiminde-kozgılısında ädem balasınan körmegen kayratlık, sıluvlık yaynaydı. (TY, s. 29) "Buna rağmen, kızın bütün edasında, hareketlerinde insanoğlunun görmediği bir gayret, bir güzellik saçılıyordu."

c. İsim-fiilin Yönelme Hâlerinden Sonra Kullanımı

Tat. Ye Xuca, şuşındıy yaxşı itép kiyénüwime **karamastan**, gél tunam. (XNM, s. 36) "Ya Hoca, ben böyle sıkı giyinmeme rağmen, donuyorum."; Şulay buluwğa **karamastan**, bu vakıtta alğan béléme aña muzıka dönyasına kérép kitüwge yul aç. (TE, s. 68) "Böyle olmasına rağmen, bu zamanda aldığı bilimi onun müzik dünyasına girmesine yol açıyor."; G. Axunov cemegat eşléré bélen meşgul buluwına **qaramastan**, icatına kimçélék kitermé. (TE, s. 134) "G. Ahunov toplumsal işlerle meşgul olmasına rağmen, eserlerini eksik etmiyor."

Baş. Bér yıllıq qına batşa bulıwına **qaramaştan**, Kölömbettéñ xeremé bar iken. (Ark., s. 20) "Yalnız bir yıllık padişah olmasına rağmen, Kölömbet'in haremi varmış."; Xalıq küp bulıwğa **qaramaştan**, bında eşé tügél, halqınsa. (BT, s. 158) "Halk çok olmasına rağmen burası sıcak dağil, soğuk gibi."; Tormoştarı ifrat awır bulıwğa **qaramaştan**, ata-esehé zirek Bahawğa béléme birérge tırışa. (BT, s. 179) "Hayat şartlarının çok ağır olmasına rağmen, anne babası zeki Bahav'a ilim vermeye çalışıyor."

Kkp. Mısalı, batırlar duspattan qańşa küşli bolıwına **qaramastan**, olarğa xabar bermey topılıwdı nämertlik dep bileği. (KK, s. 26) "Meselâ, bahadırlar düşmanın çok güçlü olmasına rağmen, onlara haber vermeden saldırmayı namertlik sayarlar."; Meselen, ol özi bala bolıwına **qaramastan** tek aşılıq penen ğana qızıqpaydı. (ET, s. 51) "Meselâ, o, kendisi kız çocuğu olmasına rağmen, yalnız aşk işlerine ilgi duymaz."; Bul tek bir adamnıñ ğana oyı bolıwına **qaramastan** onıñ jüde aqıllı hám parasatlı qaharman ekenligin körsetip turıptı. (ET, s. 73) "Bu, yalnız bir kişinin düşüncesi olmasına rağmen, onun çok akıllı ve ferasetli bir kahraman olduğunu gösteriyordu."

d. Sıfat-fiilin Yönelme Hâlerinden Sonra Kullanımı

Kaz. Ol kisi jas kezinde Qamaletdin xazirettiñ teris bata bergenine **qaramastan**, musılman medresesin tastap, orıs mektebine awıladı. (MÄ, s.26) "O kişi, genç yaşında

Kamaletdin hazretin beddua etmesine rağmen, müslüman medresesinden ayrılarak Rus mektebine geçiyor."; Otuz eki jasqa kelgenine **qaramastan**, osı jazda kapitan Yenakiyevtiñ samayına aq kirdi. (TDS, s. 219) "Otuz iki yaşına girmesine rağmen, bu yazda yüzbaşı Yenakiyev'in şakağına ak düştü."; Mölşerden artıq bolğanına **qaramastan**, biyeniñ telşesin, qoyqa-jüregin, birtalay basqa maylı etterin jalımen qosıp salıp turıp ottı jiyi qağıstırıp, mazdatıp jağa bastadı. (MÄ, s. 286) "Tencerenin kapasitesinden fazla olmasına rağmen, kısrağın yağlı uyluk etlerini, kol etlerini ve daha başka etlerini yağıyla birlikte kattı, ateşi sık sık karıştırarak, alevlendirip yakmaya başladı."

Kırg. Canında turgan medsestranın ulam sürtkönünö **karabastan** vraçtıñ mañdayınan ter monçoktop cattı. (AG, s. 77) "Yanında duran hemşirenin aralıksız silmesine rağmen doktorun alnından boncuk boncuk ter akıyordu."; Alar bölök-bötön bolup bölüngöndörünö **karabastan** bul kasiyeti menen baarınan biyik turuşu kerek. (KA, s. 318) "Onlar bölük pörçük olup bölünmelerine rağmen bu durum için ortak hareket etmelidirler."

Nog. Taldırmaş yigit yap-yas bolğanına **karamastan**, sözge bek şeşen eken. (TY, s. 24) "Kendisinden geçen yigit, çok genç olmasına rağmen, iyi bir hatip imiş."; Kün boyı aruvdı bilmey kullık etkenine **karamastan** keşki mezigilinde asın kabıl-kubil aşap... (TEL, s. 140) "Gün boyu yorulmak nedir bilmeden çalışmasına rağmen, akşam yemeğini abur cubur yiyerek..."

Görevi:

a. Karşılık

Yönelme hâlimden sonra gelen bu edat karşılık bildirerek, yardımcı cümleyi temel cümleye bağlar ve tezat ifade eder.

Tat. Lekin moña **karamastan**, bexétséz balalarınñ tiren qayğısın urtaklaşuw fikéré aldingı planga çıka. (XA, s. 28) "Lakin buna rağmen, bahtsız çocukların derin kaygısını paylaşma fikri ön plana çıkıyor."; Şuña **karamastan** Xuca namaz ukırğa kéréşe. (XNM, s. 58) "Buna rağmen, Hoca namaz kılmaya davranmış."; G. Axunov cemegat eşléré bélen meşgul buluwına **qaramastan**, icatına kimçélék kitermé. (TE, s. 134) "G. Ahunov toplumsal işlerle meşgul olmasına rağmen, eserlerini eksik etmiyor."

Kaz. Osınday jetistikterge **qaramastan**, Qazaqstannıñ Türkiyemen gumanitarlıq-ağartuw salası boyınşa qarım-qatınastıq baylanıstarda kemşilikter de boldı. (Jel., s. 50) "Bu gibi verimli gelişmelere rağmen, Kazakistan'la Türkiye arasındaki hümanistlik aydınlatma sahasında eksikliklerin de olması dikkat çekmektedir."; Soğan **qaramastan** az ğana waqıt işinde osı oymaқтаğı ülken memleketti qurıp ülgergen bolatın. (Jel., s. 64) "Buna rağmen kısa zamanda bu bölgede büyük bir devlet kurup büyümüşlerdir."; Otuz eki jasqa kelgenine **qaramastan**, osı jazda kapitan Yenakiyevtiñ samayına aq kirdi. (TDS, s.

219) "Otuz iki yaşına girmesine rağmen, bu yazda yüzbaşı Yenakiyev'in şakağına ak düştü."

Kırg. Ölümdön korkom, oşondon ulam bügünkü ayabagan ısıkkı karabastan butum muzdap barat. (KA, s. 246) "Ölümden korkuyorum, bundan dolayı bugünkü yakıcı sığağa rağmen ayağım buz gibi."; Canında turgan medsestranın ulam sürtkönünö karabastan vıraçtın mañdayman ter monçoktop cattu. (AG, s. 77) "Yanında duran hemşirenin aralıksız silmesine rağmen doktorun alından boncuk boncuk ter akıyordu."; Aga karabastan keede sözmö-söz kotoruunun caman caman cagı bolo turganın körsötüü maksatında... (TDS, s. 220) "Ona rağmen bazen kelimesi kelimesine çevirinin kötü tarafının da olduğunu göstermek maksadında..."

Baş. Bér yıllık qına batşa bulıwına qaramaştan, Kölömbettéñ xeremé bar iken. (Ark., s. 20) "Yalnız bir yıllık padişah olmasına rağmen, Kölömbet'in haremi varmış."; bığa karamastan (BRH, s. 325) "buna rağmen"; Şuğa qaramaştan, tormoştó üz gertérge, yaxşırtırğa mtılıw télegé xalq küñélénen kitmey. (BXM, s. 7) "Buna rağmen hayatı değiştirme, iyileştirme dileği halkın gönlünden gitmiyor."

Kkp. Altınay toparınıñ qaharmanlıq urısına qaramastan duşpan ceniske erisedi. (KK, s. 21) "Altınay'ın adamlarının kahramanca savaşmasına rağmen, düşman galip gelir."; Bul tek bir adamnıñ ğana oyı bolıwına qaramastan onıñ jüde aqıllı hám parasatlı qaharman ekenligin körsetip turıptı. (ET, s. 73) "Bu, yalnız bir kişinin düşüncesi olmasına rağmen, onun çok akıllı ve ferasetli bir kahraman olduğunu gösteriyordu."; Soğan qaramastan olarda urıwlıq düzim menen feodallıq urıslardıñ kartınası körkem şeberlik penen teriplenedi. (KK, s. 12) "Şuna rağmen, onlarda urukluk kurmayla feodallık savaşlarınının manzarası görkemli bir güzellikle tarif ediliyor."

Nog. Soga da karamastan, mine kızdını savlay bitiminde-kozgalısında ädem balasınnan körmegen kayratlık, siluvlık yaynaydı. (TY, s. 29) "Buna rağmen, kızın bütün edasında, hareketlerinde insanoğlunun görmediği bir gayret, bir güzellik saçılıyordu."; Taldırmaş yigit yap-yas bolganına karamastan, sözge bek şeşen eken. (TY, s. 24) "Kendisinden geçen yigit, çok genç olmasına rağmen, iyi bir hatip imiş."; Kün boyı aruvdı bilmey kullık etkenine karamastan keşki mezgilinde asın kabil-kubil aşap... (TEL, s. 140) "Gün boyu yorulmak nedir bilmeden çalışmasına rağmen, akşam yemeğini abur cubur yiyerek..."

112. Karamay

Yapısı:

Karamay "-e rağmen". Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Kumuk, Nogay ve Karaçay Balkar Türkçelerinde görülür. Yönelme halinden sonra edat göreviyle kullanılan bu edat, bir üstteki "karamastan" edatı ile aynı kullanım ve görevle kullanılır (bk. karamastan). Bu edat kara- "bakmak" fiiline olumsuzluk eki -ma ve zarf-fiil eki -y gelerek (< kara-ma-y) oluşmuştur³⁵². Sözlük anlamı "bakmadan" olan "karamay", bu sözlük anlamını (büyük oranda) kaybederek sonradan edat göreviyle kullanılmaya başlanmıştır. Kumuk Türkçesinde "karamay" az görülüp, daha çok qaramaylı (qara-ma-y+lı) şekli vardır. Başkurt Türkçesinde ise "qaramay"ın yanı sıra, seyrek olarak da "qaramayınsa (< qara-ma-y-ınsa)" şekli görülür. Kaz. qaramay, Kırg. karabay, Baş. qaramay/qaramayınsa, Kkp. qaramay, Kum. qaramay/qaramaylı, Nog. karamay, Kar.-Bal. qaramay.

Kullanımı:

a. İsmi Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Kaz. Waqtın köp batırlarınıñ arasında buğanası qatpağandığına **qaramay**, talay qıyın qıstawda aqıl tawıp, qajımay qayrat, erlik körsetken. (MÄ, s. 184) "Vak'ın birçok bahadırının arasında kemiklerinin güçlenmemesine rağmen, pekçok zor durumdan aklını kullanarak çıkmış, yorulmadan gayret, erlik göstermiş."; Joqtığına **qaramay**, üyin-bazar, tüzin-toy ğılıp, duman ğılıp otıruwdan basawşı ma edi. (MÄ, s. 194) "Yoksulluğuna rağmen, evini pazar, düzünü toy eyleyip, güntünü gün edip oturmayı bilmiyor muydu?"; Meniñ balam qolınıñ qısqaılığına **qaramay**, anağan da, mınağan da aralasıp, erteñdi-keş qarap otırmay, sawda qılatın edi ğoy. (MÄ, s. 195) "Benim oğlum elinin darlığına rağmen, onunla bununla bir olup gece gündüz demeden ticaret yaptı."

Kırg. Coldoştorumdun "erteñki dem alıştı mindan ötkörüp ket" degen ötonöçtürinö **karabay** colgo çıguuga kamındım. (AG, s. 1) "Arkadaşlarımın "yarınki iznini burada geçir" diye rica etmelerine rağmen, yola çıkmaya hazırlandım."; Bardık karama-karşılıktarıbıza **karabay** biz akırı oşogo barabız. (KA, s. 318) "Bütün çelişkilerimize rağmen, biz sonunda bu noktaya gidiyoruz."

Baş. Qara yurğa qıZZıñ tartqılaşıwına, rızahızlığına **qaramay** unı éyehéne kiltérép tapşıra. (TAX, s. 57) "Kara yorga (rahvan) kızın direnmesine, rızasızlığına rağmen, onu getirip sahibine teslim eder."; Bér saq ul qayZalır yeşegen bér qıZZı töşönde kürép ğaşıq bula hem ata-esehéneñ rızahızlığına **qaramay**, şul qıZZı éZlep sığıp kite. (TAX, s. 116) "Zamanın birinde o, bir yerde yaşayan bir kızı düşünde görüp aşık olur ve anne babasının rızasızlığına rağmen, o kızı aramaya gider."

Kkp. Öziniñ jaslığına **qaramay**, Atamuratqa is te buyırıp qoyar edi. (Kkp. T. G., s. 137) "Genç olmasına rağmen, Atamurat'a da iş buyururdu."; "Samalğa hám künge

³⁵²D. S. Nasırov-E. B. Berdimuratov-A. D. Dävletov-A. B. Bekbergenov, age., s. 245

Kum. heç bir zatğa **qaramay** (TDS, s. 221) "her şeye rağmen"; Xalq yomaqlarında zulmu etegenler, xıyanatçı adamlar, özleni baylığına da **qaramaylı** yaşavda xalqğa erşi görünegen yaravsuz işleni etegenligi sayalı gözden-göñülden tüşeler. (KYX, s. 7) "Halk masallarında zulüm edenler, hain adamlar zenginliklerine rağmen, hayatta halka kötü görünen faydasız işler yaptıkları için gözden, gönülden düşerler."; Yer terbenivler getirgen çetimgе de **qaramaylı**, oxuv yıl görmekli naticalar bulan tamamlandı. (KT5, s. 135) "Depremelerin getirdiği engellere rağmen, eğitim-öğretim yılı glizel neticelerle tamamlandı."

Nog. bir zatka da **karamay** (TDS, s. 222) "her şeye rağmen"; ol zatka **karamay** (TDS, s. 222) "ona rağmen".

Kar.-Bal. Suwuqlağa da **qaramay**, tişirıwla sabiylerini quyruqların cuwarğa küreşedile. (OC, s. 58) "Soğuğa rağmen, kadınlar çocuklarının kıçlarını yıkamaya çalışıyorlardı."; Kündüz işde arıb kelgen tişirıw qandağaylağa **qaramay** cuqlaydı. (OC, s. 149) "Gündüz işte yorulup gelen kadın, tahtakurularına rağmen uyuyordu."; ulluluğuna **qaramay** (KMOS, s. 391) "büyüklüğüne rağmen".

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Kırg. Oşogo **karabay** uşunçalık cöndömdüülökkö ee bolgonuñuz iygillikke catpaybı!? (AG, s. 31) "Buna rağmen böyle bir beceriye sahip olmanız büyük bir başarı sayılmaz mı!"; Birok oşogo **karabay** menin aytkanımı uktuñ. (KA, s. 264) "Fakat, buna rağmen benim dediğimi dinledin."; Birok aga **karabay** tabiygat uşerden bir acayıp körgözüğü ele dep, içinen calınıp tilep kelattı. (KA, s. 468) "Fakat, buna rağmen tabiat bir mucize gösterse diye, içinden yalvarıp yakarıyordu."

Kkp. Lekin soğan **qaramay** ol mağan ädewir tanıs sıyaqlı. (ET, s. 68) "Lakin, buna rağmen o, bana çok tanıdık gibi."

Nog. Oga da **karamay**, bu kırdan bek kuvnak köñili bolıp kayttı. (TEL, s. 117) "Buna rağmen de, bu kırdan pek neşeli, gönüllü olarak döndü."

Kar.-Bal. minña da **qaramay** (TDS, s. 221) "buna rağmen de".

c. İsim-filin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Kaz. Sonı bile tuwra Qareken olardıñ attanıp ketüwine **qaramay**, öriske qozı-laq aydağan bolıp awıldan uzap ketip qaldı. (Kök., s. 307) "Bunu bilen Kareken onların atlanıp gitmelerine rağmen, otağa kuzu, oğlak sürüp köyden uzaklaştı."

Baş. Étqol bay, qış urtañı bulıwğa **qaramay**, ulınıñ tuyına iké tiw béye, bér tıwsa himértté. (BTH-I, s. 639) "İtkol ağa kışın ortası olmasına rağmen, oğlunun düğünü için

iki kısır kısırak ve bir düve semirtti."; hıwıq bulıwına **qaramay** (TDS, s. 222) "soğuk olmasına rağmen"; Üzé ménen béрге qalğan ipteslerén saqırıp, yaralı iñbaşı hıızlawğa **qaramayınsa**: –Duştar, azaqqı tamsı qanıbız qalğansı haldat namışına tap töşörmeyék, -tiné. (BT, s. 219) "Kendisiyle birlikte kalan arkadaşlarını çağırıp, yaralı omuzunun sızlamasına rağmen: "–Dostlar, son damla kanımız kalıncaya kadar askerlik namusuna leke düşürmeyelim." dedi."

Nog. Ama koylar koysıdıñ aldın şalıp irküvine de **karamay**, ıskırgan boran tübinde kavmaklay tımalaydılar. (TEL, s. 153) "Ama koyunlar, çobanın önlerini kesip kuşatmasına rağmen, vızıldayan rüzgârın dibinde yabanî ot gibi yuvarlandılar."

Kar.-Bal. Ala baralla keçe-kün toxtamay,/At arıwğa, aç boluwğa **qaramay**. (MKXPÇ, s. 55) "Onlar atlarının yorulmasına, aç olmalarına rağmen, gece gündüz durmadan gidiyorlar."

d. Sıfat-filin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Kaz. Keşegi aytılgan pikir özimniñ, âlde bögde adamniñ awzınan şıqqanına **qaramay**, bugün eskirip jatsa, oğan qarsı turdım. (BKT, s. 117) "Dün söylenen fikrin, benim veya yabancı birisinin ağızından çıkmasına rağmen, bugün eskiyorsa, ona karşı çıktım."; –Jürüñiz, -dedi Qaraydar azdan soñ. Basın şayqağanına **qaramay**, qızdı altıbaqanğa âkeldi. (Kök., s. 150) "–Yürüyün, dedi biraz sonra Karaydar. İstememesine rağmen, kızı salıncağa doğru alıp geldi."

Kırg. Cem özü kelip oozgo tüşüp turganına **karabay** Akbara menen Taşçaynar orundarınan kozgolup koygon cok, niyet de kılğan cok. (KA, s. 28) "Yemin kendisinin gelip ağızlarına düşmesine rağmen, Akbara ile Taşçaynar yerlerinden kalkmadılar, niyet dahi etmediler."; Suusap turganına **karabay** kımızdan kere bir cuttu da, çınını terezege koydu. (AG, s. 69) "Susamış olmasına rağmen, kımızdan bir yudum alıp fincanı pencereye koydu."; Ot aloolop küyüp turganına **karabay**, Sandro dağı otundu közdöy cönödü. (KA, s. 110) "Ateşin alev alev yanıp durmasına rağmen, Sandro yine odunlara doğru yöneldi."

Kum. biz aytağanğa da **qaramaylı** (KRS-2, s. 190) "biz (onların) söylediğine rağmen de".

Nog. Sovet vlasti kuralganına da **karamay**, otızınşı yıllarda avıl kulakları ım kagıp, köz kısıp, sol bayağı eski âdetlerin yürğistetagan ediler. (YY, s. 73) "Sovyet hükûmetinin kurulmasına rağmen, otuzuncu yıllarda da köyün ileri gelenleri işaret edip, göz kırıp, bu bayağı eski âdetlerini devam ettiriyorlardı."; Kuvırılğan dâmlı etti, yumsak nogay ötpekti em sarı şaydı Zuxra aş bolganına **karamay** osal aşay edi. (TEL, s. 195) "Zühre, kavurulmuş lezzetli eti, yumuşak Nogay ekmeğini ve sarı çayı aç olmasına rağmen yavaşça yiyordu."; Avırğanına **karamay**, ol küleyek bolıp şalıstı. (TDS, s. 222) "Hasta olmasına rağmen, o gülmeye çalıştı."

Kar.-Bal. Debet keçe bolğanına **qaramay**, arı atlandı. (MKXPÇ, s. 30) "Debet, gece olmasına rağmen, o tarafa doğru yürüdü."; Altını men urlağanımı bilse, qarındaşı bolğanına **qaramay**, ol meni öltürükdü. (KMTG, s. 233) "Altını benim çaldığımı bilse, kardeşi olmama rağmen o, beni öldürecek."; cañur cawğanına **qaramay** (KMOS, s. 391) "yağmur yağmasına rağmen".

Görevi:

a. Karşılık

Kaz. Waqtın köp batırlarınıñ arasında buğanası qatpağandığına **qaramay**, talay qıyın qıstawda aqıl tawıp, qajımay qayrat, erlik körsetken. (MÄ, s. 184) "Vak'ın birçok bahadırının arasında kemiklerinin güçlenmemesine rağmen, pekçok zor durumdan aklını kullanarak çıkmış, yorulmadan gayret, erlik göstermiş."; –Jürüñiz, -dedi Qaraydar azdan soñ. Basın şayqağanına **qaramay**, qızdı altıbaqañğa äkeldi. (Kök., s. 150) "–Yürüyün, dedi biraz sonra Karaydar. İstememesine rağmen, kızı salıncağa doğru alıp geldi."; Sonı bile tuwra Qareken olardıñ attanıp ketüwine **qaramay**, öriske qozı-laq aydağan bolıp awıldan uzap ketip qaldı. (Kök., s. 307) "Bunu bilen Kareken onların atlanıp gitmelerine rağmen, otlığa kuzu, oğlak süriüp köyden uzaklaştı."

Kırg. Coldoştorumdun "erteñki dem alıştı mundan ötkörüp ket" degen ötonöçtürünö **karabay** colgo çıguuga kamındım. (AG, s. 1) "Arkadaşlarımın "yarınki iznini burada geçir" diye rica etmelerine rağmen, yola çıkmaya hazırlandım."; Şuusap turganına **karabay** kıımızdan kere bir cuttu da, çınıını terezege koydu. (AG, s. 69) "Susamış olmasına rağmen, kıımızdan bir yudum alıp fincanı pencereye koydu."; Birok oşogo **karabay** menin aytkanımı uktuñ. (KA, s. 264) "Fakat, buna rağmen benim dediğimi dinledin."

Baş. Qara yurğa qızZıñ tartqılaşıwına, rızalıqlığına **qaramay** unı éyehéne kiltérép tapşıra. (TAX, s. 57) "Kara yorga (rahvan) kızın direnmesine, rızasızlığına rağmen, onu getirip sahibine teslim eder."; Étqol bay, qış urtañı bulıwğa **qaramay**, ulınıñ tuyına iké tıw béye, bér tıwsa himértté. (BTH-I, s. 639) "İtkol ağa kışın ortası olmasına rağmen, oğlunun düğünü için iki kısır kısırak ve bir düve semirtti."; hıwıq bulıwına **qaramay** (TDS, s. 222) "soğuk olmasına rağmen"

Kkp. Öziniñ jaslığına **qaramay**, Atamuratqa is te buyırıp qoyar edi. (Kkp. T. G., s. 137) "Genç olmasına rağmen, Atamurat'a da iş buyururdu."; "Samalğa häm küñge **qaramay** alğa ilgerilip kiyatır edi. (HKT, s. 246) "Rüzgâra ve güneşe rağmen ileriye doğru gidiyordu."

Kum. heç bir zatğa **qaramay** (TDS, s. 221) "her şeye rağmen"; Xalq yomaqlarında zulmu etegenler, xıyanatçı adamlar, özleni baylığına da **qaramaylı** yaşavda xalqğa erşi görünegen yaravsuz işleni etegenliği sayalı gözden-göñülden tüşeler. (KYX, s. 7) "Halk masallarında zulüm edenler, hain adamlar zenginliklerine rağmen,

hayatta halka kötü görünen faydasız işler yaptıkları için gözden, gönülden düşerler."; biz aytağanğa da **qaramaylı** (KRS-2, s. 190) "biz (onların) söylediğine rağmen de".

Nog. bir zatka da **karamay** (TDS, s. 222) "her şeye rağmen"; Avırğanına **karamay**, ol küleyek bolıp şalıstı. (TDS, s. 222) "Hasta olmasına rağmen, o gülmeye çalıştı."; Ama koylar koysıdıñ aldın şalıp irküvine de **karamay**, ıskırgan boran tübinde kavmaklay tımalaydılar. (TEL, s. 153) "Ama koyunlar, çobanın önlerini kesip kuşatmasına rağmen, vızıldayan rüzgârın dibinde yabanî ot gibi yuvarlandılar."

Kar.-Bal. Suwuqlağa da **qaramay**, tişırıwla sabiylerini quyruqların cuwarğa küreşedile. (OC, s. 58) "Soğuğa rağmen, kadınlar çocuklarının kıçlarını yıkamaya çalışıyorlardı."; Debet keçe bolğanına **qaramay**, arı atlandı. (MKXPÇ, s. 30) "Debet, gece olmasına rağmen, o tarafa doğru yürüdü."; Ala baralla keçe-kün toxtamay,/At arıwğa, aç boluwğa **qaramay**. (MKXPÇ, s. 55) "Onlar atlarının yorulmasına, aç olmalarına rağmen, gece gündüz durmadan gidiyorlar."

113. Karap

Yapısı:

Karap "-e göre, -e bakarak; e- doğru; -e karşılık, -e mukabil". Kırım Tatar ve Karay Türkçeleri hariç, Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Kumuk, Nögay ve Karaçay-Balkar Türkçelerinde yönelme hâlimden sonra kullanılan bir edattır. Bu edat kara- "bakmak" fiiline zarf-fiil eki -p gelerek (< kara-p) oluşmuştur³⁵³. Tat. karap, Kaz. qarap, Kırg. karap, Baş. qarap, Kkp. qarap, Kum. qarap, Nog. karap, Kar.-Bal. qarab, qarap.

Kullanımı:

a. İsmiñ Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Necip Korbanov, yış menfegatlerén kaygırtkanda kêsélerné de yaratıp, dereceséne, xézmét urınına **karap** tügél, kuygan xézméténe **karap** kêsélerné xörmet ite. (Ed., s. 13) "Necip Kurbanov, daha çok menfaatlerini düşünürken insanları da sevip; derecesine, mevkisine göre değil, yaptığı hizmete göre insanlara değer veriyor."; -Séz bit kêsénéñ üzénen bigrek, kiyéméne **karap** xörmet iteséz. (XNM, s. 21) "Siz kişinin kendisinden ziyade, giyimine bakarak hürmet ediyorsunuz."; Ul etiséne **karap** tügél, kışkı urmanga **karap** bardı. (TE, s. 138) "O, babasına doğru değil, kış ormanına doğru gitti."

Kaz. Közi jasawray bergen soñ maşınanıñ bortınan ustap, alğa **qarap** türegep turdı. (Kök., s. 128) "Gözleri yaşardıktan sonra, arabanın bordasından tutup ileriye

³⁵³A. M. Appayev-A.M. Bayramkulov-A. Y. Boziyev-A. X. Sottayev., age., s. 233; Suzan Duran, agm., s. 69

doğru hareketlendi."; Qağazınıñ esep qıysabın körsetkenimde, jurttıñ aytuwınşa, beresisine **qarap**, alasısı da bar. (MÄ, s. 195) "Kağıdındaki hesap kitabını gösterdiğimde, milletin dediğine göre, vereceğine karşılık, alacağı da var."; Joğarıdağı jarqıladağan jalındı nayzağayğa **qarap** tolqındar şapşıydı. (TDS, s. 224) "Yukarıdaki parlayan alevli şimşeğe doğru dalgalar sıçıyor."

Kırg. At tosturbay ayılına **karap** kaçtı. (KTŞB, s. 282) "At, tozu dumana katarak köyüne doğru kaçtı."; Kününö **karap** emgegin aldı. (KTG, s. 343) "Gününe göre emeğininin karşılığını aldı."; Mekemege **karap** cügürdü. (KTG, s. 343) "Mekeme'ye doğru koştu"

Baş. Bınan tış xalıq icadı eserZerén ularZın ictimaağı-estetik vazifalarına **qarap** ta törkömleyZer. (TAX, s. 46) "Bundan başka halk icadı eserleri, onların sosyal-estetik görevlerine göre de sınıflandırıyorlar. (TAX, s. 46) "; Rewéşter, meğeneleréne **qarap**, tübendegé törkömselerge büléne. (BT, s. 131) "Zarflar anlamlarına göre, aşağıdaki gruplara ayrılır."; Yurğanıña **qarap**, ayağında huz. (BT, s. 158) "Ayağını yorganına göre uzat."

Kkp. İsmayıl bul sözdü köpşilikke **qarap** ayttı. (Kkp. T. G., s. 137) "İsmayıl bu sözü kalabalığa doğru söyledi."; Qosoqtın janrlıq xarakterine **qarap** aruz dürkinleri payda boladı. (ET, s. 163) "Şiirin türünün karakterine göre aruz vezinleri ortaya çıkar. (ET, s. 163) "; Bul janrlar öz xarakterine **qarap** epikada da, lirikada da söz bolıp jür. (ET, s. 193) "Bu türler kendi karakterlerine göre destanda da, lirik şiirde de söz olarak bulunur."

Kum. Anasına **qarap** qızın al, darayına **qarap** bezin al. (AAS, s. 29) "Anasına göre kızını al, kumaşına göre bezini al."; Avlaqda oq atğan küyüne **qarap** qızını yada ulanını bek tınç toқтаştırıp bolurbuz -dey. (KYX, s. 41) "Kırda ok atış şekline göre kız mı yoksa oğlan mı, çok dikkatli bir şekilde tespit ederiz, diyor."; Ma'nasına **qarap**, glagollar eki bölükke ayrıla. (KT5, s. 122) "Filler anlamına göre iki bölüme ayrılır."

Nog. Yanbek soñalikka kalganda em bala man birge kos betke **karap** yönedi. (TEL, s. 26) "Yanbek geç kalmıştı ve çocukla birlikte çadır tarafına doğru yöneldi."; Bir yayav kisi Yarıs avılga **karap** eleslenip, keledi. (TEL, s. 145) "Yaya bir kişi, Yarıs köyüne doğru yalpalayarak geliyordu."; Kasbike divannan turıp esikke **karap** yürdi. (TEL, s. 206) "Kasbike divandan kalkıp, kapıya doğru yürüdü."

Kar.-Bal. Boyga **qarab** ton biç. (KRS-1, s. 154) "Boyuna göre elbise biç."; Alaydan kün çıqğanña **qarab** barlıqsız. (KRS-1, s. 392) "Oradan doğuya doğru gideceksiniz."; Cuwurğanına **karap** ayağını uzat. (TDS, s. 223) "Ayağını yorganına göre uzat."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Kaz. Jaw qolındağı miltıktıñ awzı bizge **qarap** qahar şaşıp tur. (TDS, s. 223) "Düşmanın elindeki tüfeğin ağzı bize doğru öfke saçıyor."

Nog. Ol maga **karap** burıldı. (TDS, s. 224) "O, bana doğru döndü."; Bu küнге deyim bizge **karap** bir Alladıñ kulu ayak baspagan. (NTG-1, s. 203) "Bugüne kadar bizim tarafa doğru bir Allah'ın kulu ayak basmamış."

b.2. İşaret Zamirinin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Kaz. Motosikldiñ buğan **qarap** bağjıyğan jarıǵına kisendi jibergisi kep qoldın kötere bergende, ar jaqtan tayaǵına süyenip arıq aq kempiri keldi. (Kök., s. 231) "Motosikletin buna doğru dikilen ışığına kelepçe takmak isteyip elini kaldırdığında, öte taraftan bastonuna dayanarak zayıf, beyaz ihtiyar karısı geldi."

Kkp. Soğan **qarap** onı jazba ädebiyat mülki -dep qarawımızǵa bolmaydı. (ET, s. 42) "Buna göre, onu yazılı edebiyatın malı diye, bakmak doğru olmaz."

Kum. Oǵar **qarap** qumuq tildegi avazları haqında xabarlaǵız. (KT5, s. 134) "Ona göre Kumuk Türkçesindeki sesler hakkında bilgi veriniz."

Nog. Bularga **karap** birden eki kayta miltık atıldı. (GNY, s. 169) "Bunlara doğru birden iki kez tüfek atıldı."

c. İsim-fiilin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Baş. Başqort nesél-ırıwzarınıñ qayza torowına **qarap**, Sébér yulı başqorttarı, Kazan yulı, Noǵay yulı başqorttarı tip yörötör bulǵandar. (BT, s. 101) "Başkurt kabilelerinin yaşadığına bakarak, Sibiryaya yolu Başkurtları, Kazan yolu, Nogay yolu Başkurtları diye adlandırır olmuşlar."

Yönelme hâlinden sonra kullanımını gördüğümüz "karap" edatı, Nogay Türkçesinde tömen "aşağı" kelimesinden sonra iki örnekte yalın hâlden sonra kullanılmıştır. Bunun sebebi muhtemelen "tömen" kelimesinin yer, yön bildiren bir zarf olmasındandır. Zira, Türkiye Türkçesindeki "ileri", "yukarı", "aşağı" gibi kelimeler de "doğru" edatını yalın hâlle almaktadırlar. Aşağı doğru=aşağıya doğru, yukarı doğru=yukarıya doğru gibi.

Nog. -Akay-av, akay! -dep ışkınp kışkınp yiberdi de, aldındağı şeleklerdi de tögip; tömen **karap** kaştı. (TEL, s. 38) "-Ay, baba, baba! diye bağırdı ve önündeki kovaları da dökerek, aşağıya doğru kaçtı."; Yas bukkan yerinnen turdı em tömen **karap** kaşıp basladı. (TEL, s. 95) "Genç, gizlendiği yerden kalktı ve aşağıya doğru kaçmaya başladı."

Görevi:

a. Yönelme

Bir yere, yöne doğru yönelme bildirir.

Tat. Tiyéşlé kirek-yaraklarını algaç, öçésé de, arbaga utırıp, avılga **karap** kittéler. (TTAS-II, s. 56) "Gerekli malzemeleri alınca, üçü de arabaya binip, köye doğru gittiler."; Ul etiséne **karap** tügél, kışkı urmanga **karap** bardı. (TE, s. 138) "O, babasına doğru değil, kış ormanına doğru gitti."

Kaz. Közi jasawray bergen soñ maşınanıñ bortınan ustap, alğa **qarap** türegep turdı. (Kök., s. 128) "Gözleri yaşardıktan sonra, arabanın bordasından tutup ileriye doğru hareketlendi."; Jaw qolındağı multıktıñ awzı bizge **qarap** qahar şaşıp tur. (TDS, s. 223) "Düşmanın elindeki tüfeğin ağzı bize doğru öfke saçıyor."; Mototsikldiñ buğan **qarap** bağıyğan jarıǵına kisendi jibergisi kep qoldın kötere bergende, ar jaqtan tayaǵına süyenip arıq aq kempiri keldi. (Kök., s. 231) "Motosikletin buna doğru dikilen ışığına kelepeçe takmak isteyip elini kaldırdığında, öte taraftan bastonuna dayanarak zayıf, beyaz ihtiyar karısı geldi."

Kırg. Kölgö **karap** bet aldık. (TDS, s. 225) "Göle doğru gittik."; At tosturbay ayılına **karap** kaçtı. (KTŞB, s. 282) "At, tozu dumana katarak köyüne doğru kaçtı."; Mekemege **karap** cügiirdü. (KTG, s. 343) "Mekeme'ye doğru koştu"

Baş. Ağas baştarına yeki hayǵawǵa berkétkende, qoş oyaları motlaq rewéşte könyaqqa yeki könyaq-könçıǵışqa **qarap** tororǵa téyéş. (BT, s. 108) "Ağaç başlarına ya da direklere yapıldığında, kuş yuvaları mutlak surette güneye veya güneydoğuya doğru durmalıdır."; Gél tireşke, yaqtı yondoǵǵa **qarap** bar. (TAX, s. 150) "Hep kuzeye, parlak yıldızla doğru git."; Ul yoǵarıǵa **qarap** osa almay. (BTG, s. 189) "O, yukarıya doğru uçamıyor."

Kkp. Tawtaylaq Arıq mergenge **qarap** juwıradı. (KM, s. 33) "Zürafa, avcı Arık'a doğru koşar."; Arqaya **qarap** qayttım. (Kkp. T. G., s. 137) "Arkaya doğru döndüm."; Ol kempir balanı jatqarıp tastap arqaǵa **qarap** juǵura beredi. (TDS, s. 224) "O yaşlı kadın çocuǵu yatırıp arkaya doğru koşuveriyor."

Nog. ... kolın silkti de, kostan sol betke **karap** yol alıp yönedi. (TEL, s. 32) "... kolunu silkti ve çadırın sol tarafına doğru yol alıp gitti."; Yas bir zat ta aytpay, koska **karap** yönedi. (TEL, s. 45) "Genç, bir şey söylemeden çadıra doğru gitti."; Bolat kart ertesi kün avıldagı xannıñ üyine **karap** yönedi. (GNY, s. 278) "Bolat dede ertesi gün köydeki hanın evine doğru gitti."

Kar.-Bal. Alaydan kün çıqǵanña **qarap** barlıqsız. (KRS-1, s. 392) "Oradan doğruya doğru gideceksiniz."

b. Zaman

Zaman kavramı taşıyan kelimelerin yönelme hâlimden sonra gelerek, zaman bakımından yönelme bildirir.

Tat. Sin kiçke **karap** nişlep yorisén? (TTAS-II, s. 56) "Sen akşama doğru ne yapıyorsun?"

Kkp. Dokladşy köpke **qarap** sözün dawam ete berdi. (HKT, s. 244) "Bildiri sunan kişi uzun zamana kadar sözüne devam ediverdi."

c. Sınırlama

Kkp. Soğan **qarap** onu jazba ädebiyat mülki -dep qarawımızğa bolmaydı. (ET, s. 42) "Buna göre, onu yazılı edebiyatın malı diye, bakmak doğru olmaz."; Bul mısallargä **qarap** oqıwşılarda "muxammas tek arap häripleri qatar sanları tiyqarında jazıladı" -degen tüsinik qalmawı kerek. (ET, s. 183) "Bu örneklere göre okuyucularda "muhammes yalnız Arap harflerine dayalı mısralar temelinde yazılır", denen düşüncenin olmaması gerekir."

d. Uygunluk

Tat. -Séz bit keshénéñ üzénnen bigrek, kiyéméne **karap** xörmet iteséz. (XNM, s. 21) "Siz kişinin kendisinden ziyade, giyimine bakarak hürmet ediyorsunuz."; Ülégéne küre mazarı, tovarına **karap** bazarı, digen babaylar. (TTAS-II, s. 56) "'Ölüsüne göre mezarı, malına göre pazarı" demiş, atalar."; Yurganıña **karap** ayağıñı suz. (TDS, s. 224) "Ayağıñı yorganına göre uzat"

Kırg. Ar kim öz boyuna **karap** kiyet. (TDS, s. 225) "Herkes kendi boyuna göre giyindir."; Cılına **karap** ıskır. (KTG, s. 343) "Yılına göre ıslık çal."; Kölökögö **karap** ton biçpayt. (TDS, s. 225) "Gölgeye göre elbise biçmez"

Baş. Kürénép tora, bında tısqı kürénéséne **qarap** uqtıñ üzé hüretlene. (TAX, s. 61) "Burada dış görünüşüne göre, okun kendisinin tasvir edildiği görülüyor."; Sifatlar, añlatqan megeneleréne **qarap**, yahalıştarı yağınan tübendegé törzerge büléne. (BT, s. 67) "Sıfatlar anlamlarına göre, yapıları bakımından aşağıdaki türlere ayrılırlar."; Ağasına **qarap** almahı. (BXM, s. 105) "Ağacına göre elması."

Kkp. Muhabbat, jıl mewsimine **qarap** özgermeydi. (Kkp. T. G., s. 137) "Sevgi, yılın mevsemlerine göre değişmez."; Dramalıq türdiñ özi de öz karakterine **qarap** işke bölinedi. (ET, s. 204) "Drama türü de kendi karakterine göre üçe ayrılır."; Muğallım här bir oqıwşınıñ minezine **qarap** jumıs jürgizetuğın edi. (HKT, s. 245) "Öğretmen, her bir öğrencinin durumuna göre ödev veriyordu."

Kum. Gişige sözüne **qarap** baha berirler. (AAS, s. 57) "Kişiyeye, sözüne göre kıymet verirler."; İnesine **qarap**, iybin al. (AAS, s. 65) "İğnesine göre, ipini al."; Oğar **qarap** qumuq tildegi avazları haqında xabarlağız. (KT5, s. 134) "Ona göre Kumuk Türkçesindeki sesler hakkında bilgi veriniz."

Kar.-Bal. Boyga **qarap** ton biç. (KRS-1, s. 154) "Boyuna göre elbise biç."; Cuwurğanına **karap** ayağıñı uzat. (TDS, s. 223) "Ayağıñı yorganına göre uzat."

e. Karşılık

Kaz. Qağazınıñ esep qıysabın körsetkenimde, jurttıñ aytuwınşa, beresisine **qarap**, alası da bar. (MÄ, s. 195) "Kağıdındaki hesap kitabını gösterdiğimde, milletin dediğine göre, vereceğine karşılık, alacağı da var."

114. Karata

Yapısı:

Karata "dair, ait, ilgili, hakkında; uygun; -e karşı; -e doğru". Kara- "bakmak" fiiline ettirgen çatı eki -t- ve zarf-fiil eki -a gelerek (< kara-t-a) oluşmuştur³⁵⁴. Tatar, Kırgız, Başkurt ve Karakalpak Türkçelerinde yönelme hâlimden sonra kullanılan bir edattır. Karakalpak Türkçesinde kullanımı seyrek. Tat. karata, Kırg. karata, Baş. qarata, Kkp. qarata.

Kullanımı:

a. İsmın Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. G. Tolımbay mekalesinde beyétlernéñ şigri üzénçélékleréne hem poetikasına **karata** da yaña fikérler eytéle. (XA, s. 5) "G. Tolımbay'ın makalesinde, beyitlerin şiirsel özelliklerine ve şiir sanatına dair de yeni fikirler söyleniyor."; Ul beyétnéñ élékte bik ozın buluwın hem XIX yöznéñ soñğı yartısında Kadi avılında bulgan bér vakıygaga **karata** çıkarılğanıñ eyte. (XA, s. 62) "O beyitin önceden çok uzun olduğunu ve 19. yüzyılın son yarısında Kadi köyünde olayla ilgili olarak çıkarıldığını söylüyor."; X. Yarminéñ "Beyétler" cıyıntısında eserge **karata** şaktıy kiñ anlatma birélgen. (XA, s. 95) "H. Yarmi'nin "Beyitler" divanında eser hakkında gayet geniş açıklama verilmiş."

Kırg. "Manas" eposu boyunca ilimiy makalalardın cıynagına **karata** kıskaçı söz. (KTŞB, s. 281) "'Manas' destanı üzerine yazılmış ilmî makalelerin hepsine göre kısaca sözdür."; Alım menen Satar cıluu sözdörün Abazga **karata** aytıp catıştı. (KTTS, s. 287) "Alım ise Satar sıcak sözlerini Abaz hakkında söylüyorlardı."; Küçünö **karata** iştedi. (KTG, s. 342) "Gücüne göre çalıştı."

Baş. Yégét ye bulmaha qız yağınan kilgen kozalarğa **qarata** şunday senskelé, törtme yırtarızın bulıwın ana şul zamandar qadaşınıñ bér şañdawı itép qabul iterge kerek. (TAX, s. 38) "Yiğit veya kız tarafından gelen dünürçülere karşı bu gibi iğneleyici, dokundurucu şarkıların olmasını, o zamanlardaki inanışın bir yansıması olarak kabul etmek gerekir."; "İské" tigen sıfat, gezette, tuzğan yeki yırtıq nemege **qarata** eytéle. (BT, s. 74) "'Eski' denen sıfat, genellikle eskimiş veya yırtık nesnelere için kullanılır."; Böyök Vatan huğışında qatnaşqan yaqtaştarığız turahında Sovet Armiyahı könöne **qarata**

³⁵⁴B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), age., s. 342

meqele yazıgız. (BT, s. 129) "Büyük Vatan savaşına katılan hemşehrilerimiz hakkında Sovyet ordusu konusuyla ilgili kompozisyon yazınız."

Kkp. toğaydıñ işkerisine **qarata** bar- (KRS-1, s. 302) "ormanın içerisine doğru gitmek"; May bayramğa **qarata**. (KRS-1, s. 378) "Bir Mayıs bayramı münasebetiyle."; İşleg miynetine **qarata** haqı aladı. (KRS-1, s. 378) "Yaptığı işe göre ücretini alır."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Eserde aña **karata** aç nefret süzleré eytéle. (XA, s. 65) "Eserde ona karşı acı nefret sözleri söyleniyor."; Alarga **karata** küñélde cılı xis uyana. (Ed., s. 9) "Ona karşı sıcak duygular uyanıyor."; Etileré olarnı bik yarata, alarga **karata** hervakit yaxşı mögamelede bula. (XA, s. 27) "Babaları onları çok seviyor, onlara karşı her zaman iyi muamelede bulunuyor."

Baş. Aybulat uñ qulın uğa (Qewi efendége) **qarata** héltep höyley. (BTH-I, s. 640) "Aybulat sağ elini ona (Kevi efendiye) doğru sallayarak konuşuyor."

b.2. İşaret Zamirinin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Edip kübésénçe avılınıñ bay hem xellé katlavın yaza, janr kartinaları da şuñar **karata**, şuñar muafıyk revéşte biréle. (TTAS-II, s. 55) "Yazar, çoğunlukla köyün ağa ve iyi halli tabakasını yazar, konu resimleri de buna uygun, buna muvafık şekilde verilir."

Kırg. Oşonduktan Manas tekstin obongo saluuda ar epizoddo kanday okuya aytilat, mına uşuga **karata** obon da öz taktısın, nugun cañılatat. (KTŞB, s. 281) "Bundan dolayı Manas'ın metnini şarkıya dökerken her epizotta hangi olay anlatılıyorsa, işte buna uygun olarak melodi de kendi tahtını, akışını yeniler."

Baş. "Tuğan ezebiyet" kitabınan "Ural batır" ekiyetén uqıgız, şuğa **qarata** birélgén illustratsıyanı qarağız. (BT, s. 160) "'Memleket Edebiyatı" kitabından "Ural Batır" destanını okuyunuz, onunla ilgili verilen resimlere bakınız."

b.3. Belirsizlik Zamirinin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Baş. Xalıq icadında bıl yıldarZın her béréhéne **qarata** bildelé bér qaraş formalaşqan. (TAX, s. 28) "Halk eserlerinde bu yılların her birisine ait belirli bir görüş şekillenmiştir."

b.4. Dönüştürme Zamirinin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Prezidiumda utırgan Ozın Talip Bakaynıñ üzene **karata** mondıy soraw birdé. (TTAS-II, s. 55) "Başkanlık konseyinde oturan Uzun Talip Bakay'ın kendisine karşı böyle bir soru sordu."; Bu yulı Gabdulla anıñ tavışında üzene **karata** irkeli torgan cılılık

sizd . (TG-II, s. 327) "Abdullah bu kez onun sesinde kendisine karşı sevgi dolu bir sıcaklık sezdi."

c. İsim-filin Yönelme H linden Sonra Kullanımı

Tat. Esirler lager nda b r ipteşem bölen facigal  o raşuwga **karata** yazılğan bu şigirne k p esirler  zleren  defterlerine k c r p algannar id . (TTAS-II, s. 55) "Esirler kampında bir arkadaşım ile facialı bir karşılaşmamıza dair yazılan bu şiiri, çoğu esirler kendi defterlerine geçirip yazmışlardı."; Kosmonavtlarını karşılawga **karata** oyıştırılğan tantana. (STLY, s. 322) "Kozmonotları karşılamak için düzenlenen tören."

Baş. Xalıq arahında keşen , maldı k z g wZen haqlawsı, qot qoyowğa **qarata** qullanılğan im-tom k p taralğan bulğan. (TAX, s. 47) "Halk arasında kişiye, hayvanı nazardan koruyan, kut koymayla ilgili kullarılan halk hekimliği çok yaygınlaşmıştır."

Kırgız Türkçesinde bir örnekte bu edat yalın h lden sonra kullarılmıştır: Kanıbek menen Acar arı **karata** cönödü. (KTTS, s. 287) "Kanıbek ile Acar ileri doğru gitti." Bu örnekteki "arı" kelimesi yer, yön zarfıdır. Kelimenin sonundaki -rı eki eski bir yön gösterme eki olduğu için yönelme h l eki almamış olabilir.

Görevi:

a. İlgisi

Tat. X. Yarminen "Beyetler" cıyıntısında esernen barlıkka kil w çorına **karata** t bendeg  sözler eytele. (XA, s. 41) "X. Yarmi'nin "Beyitler" divanında eserin meydana geldiği zamana dair aşağıdaki sözler söyleniyor."; Diviziya başlığı gubernatornıń soldatlarga **karata** yazgan fermanın ukıy başladı. (TTAS-II, s. 55) "T men komutanı, valinin askerlere ithafen yazdığı fermanı okumaya başladı."; Ul beyl klerin meg'nelerene **karata** tagın řunu eyterge m mkin. (TTG, s. 282) "O edatların anlamlarıyla ilgili yine řunu söylemek mümkündür."

Baş. Mulla-montağayZarğa **qarata** ul öznenen aqılı qarastarin asıqtan-asıq yazzı. (BTG, s. 194) "O, din adamlarıyla ilgili doğru fikirleirini açıktan açığa yazdı."; T ge yeki bıl isemge **qarata** anlatmalar bire. (BTG, s. 194) "Diğer ya da bu isimle ilgili açıklamalar veriyor."; Bayramğa **qarata** sığarılğan gazeta. (BTH-I, s. 640) "Bayram münasebetiyle çıkarılan gazete."

Kkp. May bayramğa **qarata**. (KRS-1, s. 378) "Bir Mayıs bayramı münasebetiyle."

b. Yönelme

Tatar ve Başkurt Türkçesinde kişi isimleri, kişi zamirleri ve dönüşlülük zamirlerinden sonra kullanıldığında kişiye karşı bir yönelme söz konusu iken, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinde yere, yöne doğru bir yönelme vardır.

Tat. Kapitan Gazinurğa **karata** artık katı kılana idé. (TTAS-II, s. 55) "Yübaşı, Gazinur'a karşı çok sert davranıyordu"; Aña **karata** séz xaklı tügél. (TDS, s. 227) "Ona karşı siz haklı değilsiniz."; Béznéñ küñéllerébézde aña **karata** barı tik çiksez xömet hem olılaw kaldı. (STLY, s. 322) "Bizim gönüllerimizde ona karşı yalnız sonsuz hürmet ve yüceltme duygusu kaldı."

Kırg. Mektepke **karata** ketti. (TDS, s. 227) "Okula doğru gitti."; Kanıbek menen Acar arı **karata** cönödü. (KTTS, s. 287) "Kanıbek ile Acar ileri doğru gitti."

Baş. Kéşéler boron-borondan téldeñ asılı, kilép sıǵışı hem üşésé turahında uylaǵandar, télge **qarata** bulǵan qızıqınıw elé le hürélmey. (XBT, s. 4) "İnsanlar çok eskiden beri dilin kaynağı, gelip çıkışı ve gelişmesi hakkında düşünmüşler, dile karşı olan bu merak hâlen daha devam etmektedir."; Başqort mifologiyahında tebiǵette yenlé itép küz aldına kiltéréw, yeki animizm, kük yésemderéne, aǵas-taştarǵa **qarata** ayırıwsa kiñ taralǵan. (BT, s. 7) "Baskurt mitolojisinde tabiatı canlandırıp göz önüne getirme veya canlandırma, gök cisimlerine, ağaçlara, taşlara karşı ayrıca genişçe yayılmıştır."; Aybulat uñ qulın uǵa (Qewi efendége) **qarata** héltep höyley. (BTH-I, s. 640) "Aybulat sağ elini ona (Kevi efendiye) doğru sallayarak konuşuyor."

Kkp. toǵaydıñ işkerisine **qarata** bar- (KRS-I, s. 302) "ormanın içerisine doğru gitmek".

c. Sınırlama

Kırg. Küçünö **karata** iştedi. (KTG, s. 342) "Gücüne göre çalıştı."

Baş. Kösöñe **qarata** yökleméñ. (BTH-I, s. 640) "Gücüne göre sorumluluğun."

d. Uygunluk

Tat. Edip kübésénçe avılınıñ bay hem xellé katlavın yaza, janr kartinaları da şuñar **karata**, şuñar muafıyk revéşte biréle. (TTAS-II, s. 55) "Yazar, çoğunlukla köyün ağa ve iyi halli tabakasını yazar, konu resimleri de buna uygun, buna muvafık şekilde verilir."; Herbér problemanı üzébéznéñ faydabızga **karata** çışebéz. (TTAS-II, s. 55) "Her bir meseleyi kendi faydamıza göre çözüyoruz."; Éşéne **karata** akçasıdır, -didé Mirgali. (TG-II, s. 327) "Mirgali, "parası işine göredir" dedi."

Kırg. Oşondo sen meni menen batınıp söz talaşıp oturmak tursun, adaldık degen emne aramdık degen emne ekenin maga ılayığına **karata** tandamaksıñ. (KA, s. 200) "O zaman sen benimle dalaşmaya cüret etmek şöyle dursun, iyikle kötülüğün ne demek olduğunu benim yönlendirmeme göre seçerdin."; Akınga **karata** bolgan mınday zombunun sebebin çëçmölöödön murda biz anın ömür coluna kayırlaqçı. (KTŞB, s. 281)

"Hakkına uygun olan böyle bir zorbalığın sebebini deşmeden önce, biz onun ömür yoluna dönelim."; İştügen **cumuşuna** karata akı berilet. (KTG, s. 342) "Yaptığı işe göre hakkı verilir."

Baş. Ğafuri küp kéne basn'alerén moral hem terbie mes'eleleréne **qarata** yazğan. (TDS, s. 226) "Ğafuri birçok masalını ahlâk ve terbiye meselelerine göre yazmış."; AğastarZıñı beşeséne **qarata** üz qaraşıĝıZZı eytéĝéz. (TDS, s. 226) "Ağaçların tartışmasına göre kendi görüşünüzü söyleyiniz."; Éşéne **qarata** xaqı. (BTH-I, s. 640) "İşine göre ücreti."

Kkp. İşlegen miynetine **qarata** haqı aladı. (KRS-1, s. 378) "Yaptığı işe göre ücretini alır."

e. Amaç

Tat. Kosmonavtlarını karşılawga **karata** oyıştırılğan tantana. (STLY, s. 322) "Kozmonotları karşılamak için düzenlenen tören."

115. Karatıp

Yapısı:

Karatıp "-e doğru". Nogay Türkçesinde yönelme hâlinden sonra gelerek, seyrek olarak yer, yön ifadesi bildirme göreviyle kullanılan bir edattır. kara- "bakmak" fiiline ettirgen çatı eki -t- ve -(ı)p zarf-fiil eki gelerek (< kara-t-ıp) oluşmuştur³⁵⁵. Nog. karatıp.

Kullanımı:

a. İsmın Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Nog. terezege **karatıp** tas bılaktırıp yiber- (TDS, s. 227) "pencereye doğru taş atmak"; tünge **karatıp** (TDS, s. 227) "geceye doğru".

Görevi:

a. Yönelme

Yere, yöne doğru yönelme bildirir.

Nog. terezege **karatıp** tas bılaktırıp yiber- (TDS, s. 227) "pencereye doğru taş atmak"; tünge **karatıp** (TDS, s. 227) "geceye doğru".

116. Karay

³⁵⁵Yong-Song Li, agt., s. 227

Yapısı:

Karay "-e doğru; -e göre". Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak ve Nogay Türkçelerinde yönelme hâlimden sonra kullanılan bir edattır. kara- "bakmak" fiiline zarf-fiil eki -y gelerek (<kara-y) oluşmuştur³⁵⁶. Nogay Türkçesinde kullanımı çok azdır. Kaz. qaray, Kırg. karay, Baş. qaray, Kkp. qaray, Nog. karay.

Kullanımı:

a. İsmi Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Kaz. Kökserek eregisip tawğa qaray tartıp edi. (MÄ, s. 68) "Kökserek direnip dağa doğru çekilmiştir."; Kündiz aynala jüytügen jel keşke qaray teriskeyge şıqtı da, qataya tüsti. (BKT, s. 237) "Gündüz çevrede hızlanan rüzgâr geceye doğru kuzeye yöneldi ve sertleşmeye başladı."; Asqardıñ iñğayına qaray beimdelip revolitsiya otın kewdesine eptep jaqpaq boldı, biraq ol armanına Kuznetsov jete almadı. (BKT, s. 242) "Zirve tarafına doğru meyillenip ihtilâl ateşini onun gövdesinde usulca yakmak istedi, fakat Kuznetsov bu arzusuna ulaşamadı."

Kırg. Vokzalga karay col tarta berifiiz. (KTG, s. 342) "Terminale doğru yol tutunuz."; Çığıştan batışka karay cönödü. (KTG, s. 342) "Doğudan batıya doğru gitti."; Okuusun bütöör menen şaarga karay sızdı. (AKT, s. 286) "Okulunu bitirir bitirmez şehire doğru sıvıştı."

Baş. Başqort atlı diviziyahı, eşelondarğa téyélep, könbayışqa qaray yul aldı. (BT, s. 122) "Başkurt atlı tümeni katarlara yüklenip, batıya doğru yol aldı."; UlarZı küréw menen, telmeryender bult itép hıwğa qaray hikéréşép töşkender. (BT, s. 158) "Onları görmeleriyle, kurbağalar sıçrayarak suya doğru zıplayıp inmişler."; Ular ösöhö, ös yurğağa atlanıp, olo yulğa qaray saptılar. (XBT, s. 246) "Onların üçü, üç ata binip büyük yola doğru koşordular."

Kkp. Axmet Yassaviy mavzoleyin ziyaratladiqta Qızıl Ordağa qaray atlandıq. (ADM, s. 74) "Ahmet Yesevi'nin türbesini ziyaret ettikten sonra, Kızıl Orda'ya doğru hareket ettik."; Soñi tuwısqan Xorezmge qaray sapar şekti. (ADM, s. 84) "Sonra, kardeş Harezmi'ye doğru sefer etti."; Lekin här ädebiyatta gürriñ öz mümkinşiligine qaray ravajlanğan. (ET, s. 194) "Ama, her edebiyatta hikâye kendi imkânlarına göre ilerleme kaydetmiştir."

Nog. akın etken kullığına karay tölev (TDS, s. 228) "ücretini yaptığı işe göre ödemek".

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

³⁵⁶D. S. Nasırov-E. B. Berdimuratov-A. D. Dävletov-A. B. Bekbergenov, *age.*, s. 244; B. Oruzbayeva-S. Kудaybergenov (Red.), *age.*, s. 342

b.1. Kişi Zamirinin Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Kaz. Älgi nârse qıbırlap, mağan **qaray** qozğalğanday boldı. (MÄ, s. 153) "Deminki şey kımıldanarak, bana doğru hareket edir gibi oldu."; Bes-altı adam bizge **qaray** kele jatır. (KTS-1, s. 378) "Beş altı adam bize doğru geliyor."

Kırg. Ak kementayçan cigit bizge **karay** buruldu. (KTG, s. 342) "Ak keçeden elbise giymiş yiğit bize doğru döndü."

Baş. Haldatlar bézge **qaray** ut astı. (BTG, s. 189) "Askerler bize doğru ateş açtı."

b.2. İşaret Zamirinin Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Kaz. Soğan **qaray** bet alıp jürüp kettik. (MÄ, s. 159) "Oraya doğru yol alıp, yürüyüp gittik."

b.3. Dönüştürülme Zamirinin Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Kaz. Eñgezerdey, qap-qara bolıp üstime tönip kele jatqanda, özime **qaray** sozılıp kele jatqan qoldarına közim tüsip edi. (MÄ, s. 153) "İri dev, kapkara olup üzerime geldiğinde, bana doğru uzanan ellerine gözüm ilişti."; Saparbek dastarqandı özine **qaray** tarta berip edi. (Kök., s. 184) "Saparbek, sofraya bezini kendine doğru çekmişti."

Kkp. Türkmenstanıñ ekskavatorı bizlerge ağıp turğan suwdı bögep, suwdı özlerine **qaray** aşadı. (ADM, s. 89) "Türkmenistan'ın ekskavatörü bizlere akmakta olan suyu çevirerek, suyu kendilerine doğru çevirir."

"karay" edatı Kırgız Türkçesinde yönelme hâlinin yanında, aynı görevle yükleme ve bulunma hâllerinden sonra da kullanılarak yer ve zaman ilgisi belirtmektedir³⁵⁷.

a. İsmi Yükleme Hâlinde Sonra Kullanımı

Kırg. Koldu baştap, Mendirman, coonu **karay** cönödü. (KTTS, s. 286) "Mendirman, ordunun başında, düşmana doğru gitti."; Eki kündön kiyin Ernazar eköobüz Ala-Möñgünü **karay** col tartsak dep turabız. (KA, s. 438) "İki gün sonra Ernazar'la ikimiz Ala-Möngü'ye doğru yol almayı düşünüyoruz."; Erteñ menen köl ceekti **karay** attanganda, Boston bürülördün artınan saya tüşüp, közdögön oyun atkarmak. (KA, s. 498) "Sabahleyin göl kıyısına doğru hareket ettiklerinde, Boston kurtları arkadan vurup, niyetini gerçekleştirecekti."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yükleme Hâlinde Sonra Kullanımı

Kırg. Coldon burulup, bizdi **karay** tarttı. (KS-II, s. 712) "Yoldan saparak bize doğru yöneldi."

³⁵⁷B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), a.g.e., s. 342

b. İsmın Bulunma Hâlınden Sonra Kullanımı

Kırg. Coldo **karay** ańgemeleşip keldik. (KTG, s. 342) "Yola doğru sohbet ederek geldik."; Öydö **karay** toogo bara catkanın kördük. (KTG, s. 342) "Yukarı doğru dağa gittiğini gördük."

"karay" edatı Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinde yer, yön zarfı olan "ilgeri", "tömön/tömen", "arı", "cogoru" gibi kelimelerin yalın hâlınden sonra kullanılmıştır.

Kaz. Qar qawıp, awnap-awnap, tağı birigip alıp, ilgeri **qaray** saldı. (MÄ, s. 71) "Kar ağızlayıp, yuvarlana yuvarlana tekrar bir araya gelerek ileriye doğru yürüdüler."; Boz at, bul qıymıldı kütkendey-aq, iyesi taqım qaqpastan, ilgeri **qaray** tez ğana jılıjy tüsti. (MÄ, s. 278) "Boz at, bu hareketi bekliyormuşçasına sahibi dehlemeden ileriye doğru atıldı."

Kırg. Oşo zaman tonun çeçip ırgıtıp, tömön **karay** cügürüp cönödü. (KA, s. 466) "O anda paltosunu çıkarıp fırlatarak, aşağı doğru koşmaya başladı."; Arı **karay** kirip ketiştı. (KTG, s. 342) "Öte tarafa girip gittiler."; Tömön **karay**, anan cogoru **karay** çığıştı. (KTG, s. 342) "Aşağı doğru, ondan sonra yukarı doğru çıktılar."

Kkp. Xorogtan tömen **qaray** Gunt daryasın jağalay otırsañ, Porşinev awılına şığasan. (ADM, s. 40) "Horog'dan aşağıya doğru Gunt nehrinin kıyısından gidersen, Porşinev köyüne çıkarsın."

Görevi:

a. Zaman

Zaman kavramı taşıyan kelimelerden sonra gelerek zamana, zaman dilimine doğru yönelme görevi ifade eder.

Kaz. M. Äwezov "Kökserek" arqılı jıyırmasıñşı jıllardıñ soñına **qaray** şağın janr-äñgime jazuwdı professionaldıq turğıdan şeber äri körkem meñgergenin oqırmandar aldında tolıq дәlelledi. (MÄ, s. 17) "M. Avezov, "Kökserek" vasıtasıyla yirmili yılların sonuna doğru kısa hikâye türünü profesyonel açıdan ustaca ve hem de sanatsal şekilde özümseediğini okuyucu önünde açıkça ispat etti."; Olar keşke **qaray** eki eki-üş qoyan nemese tülki äkeledi. (BKT, s. 259) "Onlar geceye doğru iki üç tavşan veya tilki getirir."; Tünge **qaray** sırtağı dıbıstar üydiñ işine anıq estiledi. (BKT, s. 259) "Geceye doğru dışarıdaki sesler evin içinde açıkça işitilir."

Baş. Totoş dürt könge huzılğan yamğır kiske **qaray** tuqtanı. (BT, s. 75) "Tam dört güne yayılan yağmur akşama doğru durdu."; Böğön kiske **qaray** könyaqtağı ofoq tomalandı. (BT, s. 207) "Bugün akşama doğru kuzeydeki ufuk dumanlandı."; Töşlökke **qaray** ağıp kithek, bérey yérze tağı quşılırbız. (TAX, s. 124) "Öğleye doğru dağılıp gitsek, bir yerde tekrar buluşuruz."

Baş. Aspandağı qañğımay bultlar keşke **qaray** arqadan esken samaldıñ debdiwi menen señdey qaqlığısıp ketti. (ET, s. 69) "Gökyüzündeki avare bulutlar akşama doğru

arkadan esen esen rüzgârın baskısıyla buz gibi uçup gitti."; Bähärge **qaray** jerge kök şöpler şığa baslaydı. (Kkp. T. G., s. 137) "Bahara doğru yerde yeşil otlar çıkmaya başlar."; jaña jılğa **qaray** (KRS-1, s. 376) "yeni yıla doğru".

b. Yönelme

Yere, yöne veya kişiye doğru yönelme bildirir.

Kaz. Aq qasqır oyğa **qaray** qaştı. (MÄ, s. 68) "Ak kurt vadiye doğru kaçtı."; Bir jil küzdigünü sol jaqqa **qaray** attandım. (MÄ, s. 150) "Bir yıl güz günü o tarafa doğru yola çıktım."; Baytas pen jorğa Jumabay anadaydan attarınan tüsip jayawlap jeteklep Qunanbayğa **qaray** keledi eken. (BKT, s. 218) "Baytas ile rahvan at, tıpkı Jumabay gibi atlarından inip yaya olarak yanlarında yürüyüp Kunanbay'a doğru geliyormuş."

Kırg. Birok alañgıça tayızda tarbayıp catkan bir dümürgö can kirip, suunu tolkundata kaynatıp, eköön **karay** süzüp cönödü. (KA, s. 244) "Fakat, o ana kadar sığ bir yerde yatan bir tomruk canlandı ve suyu dalgalandırarak ikisine doğru süzülerek gelmeye başladı."; Bul maalda börülör - Akbara menen Taşçaynar - Başat kapçıgayın bettep, toonu **karay** ketip baratışkan bolçu. (KA, s. 410) "Bu sırada kurtlar, Akbara ve Taşçaynar, Başat boğazına yönelip, dağa doğru gitmişlerdi."; Arkandın bir uçun tomoloktop, tömön **karay** ırgıttı. (KA, s. 464) "İpin bir ucunu yuvarlayıp, aşağı doğru sarkıttı."

Baş. Yoğarığa **qaray** küterélép torğan qoyroğó iné. (BTG, s. 189) "Yukarıya doğru yükselip duran kuyruğu idi."; Ular atqa ménép qalağa **qaray** yüneldéler. (TDS, s. 228) "Onlar ata binip şehire doğru yöneldiler."; Yondoş qaşqa Aral diñgézé yağına **qaray** sabıp sığa la kite. (BTH-I, s. 637) "Ak alınlı at, Aral gölüne doğru kaçıp çıkar da gider."

Kkp. Ömirdiñ mazmunı – bul adamlardı jaqsılıqqa **qaray** bağdarlaw. (ET, s. 53) "Ömrün muhtevası, bu insanları güzelliğe doğru yönlendirmedi."; Soñınan basqa jaqqa **qaray** baslağanımdı sezip, tap onnan uzaqlasıp baratırğanday jüregim birden silkinip ketti. (ET, s. 68) "Sonunda başka yere doğru yöneldiğimi sezerek, ondan uzaklaşıp gitmiş gibi yüreğim birden silkindi."; Üyine **qaray** kele berdi. (Kkp. T. G., s. 137) "Evine doğru geliverdi."

c. Uygunluk

Kaz. Zamanına **qaray** – zañı, toğayına **qaray** – añı. (TDS, s. 228) "Zamanına göre yasası, ormanına göre vahşi hayvanı."; Basqalar waqıtına **qaray** aqı töleydi. (BKT, s. 259) "Başkaları vaktine göre maaş ödüyor."; Beyilime **qaray**, jaqsı söz aytın. (MÄ, s. 299) "Niyetime göre, güzel söz söyledin."; Kırg. Zamanına **karay** külkü, toosuna **karay** tülkü. (TDS, s. 229) "Zamanına göre şaka, dağına göre tilki."

Kırg. Caşka **karay** klasstarga bölüştürüü. (KTG, s. 342) "Yaşlarına göre sınıflara ayırmak."; Öskön tarbiyasına, künöösönö **karay** ar adamda özüñçö önököt kıyal bolot

go. (KTG, s. 343) "Aldığı terbiyeye, suçuna göre her adamda kendince olağan hayallerin olması normaldir."

Baş. Yéréne **qaray** yılanı, tawına **qaray** bolanı. (BXM, s. 118) "Yerine göre yılanı, dağına göre geyiği."; Zamanına **qaray** kölköhö, tawına **qaray** tölköhö. (BXM, s. 172) "Zamanına göre eğlencesi, dağına göre tilkisi."; Zamanına **qaray** eş itew. (BTH-I, s. 637) "Zamanına göre iş yapmak."

Kkp. Zamanına **qaray** külkisi, tawına **qaray** tülkisi. (AT, s. 141) "Zamanına göre eğlencesi, dağına göre tilkisi."; Härqanday obraz minezine **qaray** özgeredi. (ET, s. 83) "Her şahsiyet, karakterine göre değişir."; Al romanlardıñ tematikasına **qaray** böliniwi soñğı dewirde közge taslanadı. (ET, s. 198) "Romanların konularına göre tasnif edilmesi son zamanlarda göze çarpar."

Nog. akın etken kullığına **karay** tölev (TDS, s. 228) "ücretini yaptığı işe göre ödemek".

117. Karşı

Yapısı:

Karşı "-e karşı, -e doğru". Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Kumuk, Nogay, Karaçay-Balkar ve Kırım Tatar Türkçelerinde yönelme hâinden sonra edat olarak kullanılmaktadır. Karay Türkçesinde kullanımı görülmez. Tenişev bu edatın karış-"karşılaşmak, güreş için karşılaşmak, birbirine karşı olmak" fiilinin zarf-fiil biçimi olarak (karşı < karış-u) açıklar³⁵⁸. Clauson, Muharrem Ergin ve Tahsin Banguoğlu da Tenişev gibi bu edatı karış- fiilinin zarf-fiil biçimi olarak verirler³⁵⁹. Necmettin Hacıeminoğlu ve Zeynep Korkmaz da karış- fiilinin zarf-fiil biçimi olarak gösterirken Necmettin Hacıeminoğlu edatın yapısını "kar-ı-ş-u", Zeynep Korkmaz ise "kar-ı-ş-u" şeklinde ayırmaktadır³⁶⁰. A. N. Kononov da edatı aynı şekilde kara- "bakmak, birbirine bakmak" fiiline götürerek "kara-ş-ı" şeklinde ayırarak bir zarf-fiil biçimi gösterir³⁶¹. Elövset Zakiroğlu Abdullayev edatın kökünü kara- "bakmak" fiiline götürür ve kara-ş-u şeklinde bir zarf-fiil biçimi olarak gösterir³⁶². Karaçay-Balkar Türkçesinde iki şekilde görülen edatın "qarşı" şekli Malkar Türkçesine, "qarşçı" şekli ise Karaçay Türkçesine aittir. Tat. karşı, Kaz. qarsı, Kırg. karşı, Baş. qarşı, Kkp. qarsı, Kum. qarşı, Nog. karsı, Kar.-Bal., qarşı, qarşçı, Kır. Tat. qarşı.

Kullanımı:

³⁵⁸E. R. Tenişev, *age.*, s. 493

³⁵⁹Gerard Clauson, *age.*, s. 663; Muharrem Ergin, *age.*, s. 372; Tahsin Banguoğlu, *age.*, s. 227

³⁶⁰Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, s. 52; Zeynep Korkmaz, *age.*, s. 65

³⁶¹A. N. Kononov, *age.*, s. 323

³⁶²Elövset Zakiroğlu Abdullayev, *Türk Dillerinin Tarihsel Gelişme Sorunları*, TDK Yay., Ankara 1996, s. 9

a. İsmiñ Yöneldme Hâlidir Sonra Kullanımı

Tat. Tik ul, Kırım tarafdardarına karşı fétne de katnaşuwda gayéplenép, 1547 yılda Safa-Gerey tarafınnan ütértéle. (XA, s. 15) "Yalnız, o, Kırım taraftarlarına karşı fitneye karışmakla suçlanarak, 1547 yılında Safa Giray tarafından öldürülüyor."; Krestyannarga karşı ut açalar. (XA, s. 96) "Köylülere doğru ateş açıyorlar."; Ye Xuca, meyétnéñ su agımına karşı agıp kitüwé mömkinmé son? (XNM, s. 123) "Ya Hoca, ölünün akıntıya karşı akıp gitmesi mümkün mü?"

Kaz. Otqa qarsı qarağan közderi aşuwmen qañtalap şatınap ketedi. (MÄ, s. 80) "Ateşe doğru bakan gözleri öfkeyle kızarıp, sinirleniyor."; May meyramına qarsı men bürmeli keñ xalat-köylek tikkizem. (Kök., s. 131) "Mayıs bayramına doğru ben pileli, geniş bir elbise diktireceğim."; Basmaşılarga qarsı soğıştı. (KTT-1, s. 383) "İşgalcilere karşı savaştı."

Kırg. Çirköö dinden çettetip koygon neme dinge karşı ügüt işterin cürgüzüügö ılayık ele. (KA, s. 56) "Kilisenin dinden uzaklaştırdığı kişi, dine karşı propaganda işlerini yürütmeye uygundu."; Narkomaniyaga karşı küröş dep catıp tabiyattı öltürüp aluu caraybı. (KA, s. 316) "Uyuşturucuya karşı mücadele diye, tabiatı yok etmek doğru mu?"; Belgilengen darıları, süylöşkön kadaası patsienttin köñülün caylantıp, ooruga karşı küröşüüsünö çoñ kömök beret eken. (KA, s. 314) "Verilen ilaçlar, söylenen sözler hastanın gönlünü rahatlatmış, hastalığa karşı mücadelesinde büyük yardımı olmuştu."

Baş. Ğaqaid uqıwsılar, xezretke qarsı, unan bér sajin samahı tüñereklenép, tubıqlanıp ultırğandar. (BT, s. 16) "Akaid okuyanlar, hazrete karşı, ondan bir kulaç kadar ileride halkalanıp, diz çöküp oturmuşlar.; Ul bergelep esé tir ménen huğarılgan urtaq başıwza, urtaq doşmanğa qarsı huğıšta yılı qan menen huğarılgan mayzanda yeşey. (BT, s. 48) "O birlikte ekşi ter ile suvarılan ortak meydanda, ortak düşmana karşı savaşta sıcak kan ile suvarılan meydanda yaşıyor."; Salawat doşmanğa qarsı uq-hazaq hem qılıs ménen géne tügél, belki üzénéñ yalqınlı şığırzarı hem yırzarı ménen de köreşken. (BT, s. 152) "Salawat düşmana karşı yalnız oku ve kılıcıyla değil, belki kendisinin alevli şiirleri ve şarkıları ile de savaşmıştır."

Kkp. Jawğa qarsı urısta Allayar da öledi. (KK, s. 21) "Düşmana karşı savaşta Allayar da ölür."; Sırtqı duşpanğa qarsı güres мәselelerine keñ orın beriledi. (KK, s. 41) "Dış düşmana karşı savaş meselelerine geniş yer verilir."; Jigitler, apatqa qarsı pidäkerlik penen güresti. (Kkp. T. G., s. 137) "Gençler, afete karşı fedakârlıkla mücadele etti."

Kum. Köbüsü halda olar adamlanı yağın tutup-devlege, ajdağalağa va özge zulümçü qara güçlege qarsı yabuşuv yürüte. (KYX, s. 6) "Çoğu durumda onlar, insanların tarafını tutarak devlere, ejderhalara ve başka zalim güçlere karşı savaşırlar."; Yomaqlar da xalqıñ yaşav halın, milli xasiyatın, fikruların, umutların, zulümçulağa qarsı yürütgen yabuşuların va olardan üst boluvğa teren inanuvun suratlay. (KYX, s. 5)

"Masallar da halkın hayatını, milli karakterini karakterini, fikirlerini, umutlarını, zalimlere karşı yürüttüğü savaşları ve onlardan üstün olmak için derin inancını anlatır." Özlerden alağan yasaqni yıldan-yılğa artdırağan ullu topraq essi Mosevkege **qarşı** sabançılar birigip yabuyuv yürüte. (KYX, s. 7) "Köylüler, kendilerinden aldığı vergiyi her yıl arttıran büyük toprak sahibi Mosevke'ye karşı toplanıp, mücadele ediyorlar."

Nog. Eñ mäneli tolı aşılğan temalar: öz yerin, Elin, xalkın süyüv, zalımlığa karşı şıguv, sotsialnuy teñsizlikke **karsı** tavis köterüv boladı. (TEL, s. 3) "En anlamlı temalar: Öz yurdunu, vatanını, halkını sevmek, zulme karşı çıkmak, sosyal eşitsizliğe karşı ses yükseltmek olur."; Temirşidiñ başılığı man atlılar, yayavlar bu keşe taña deyim yavga **karsı** yasanıp turdılar. (TEL, s. 145) "Demircinin önderliğinde atlılar, yayalar bu gece tan atana kadar düşmana karşı hazırlandılar."; Piesa burıngıdıñ zararlı kaldıklarına **karsı** tavisin köteredi em olardı selekeleydi. (NL, s. 106) "Piyes, eskiden kalma zararlı geleneklere karşı sesini yükseltir ve onları alaya alır."

Kar.-Bal. İgitda esimdedi qızıngı, çaşingı Gitlerge **qarşı** nek iygense, deb seni saqalından tutxanların ölsem de unutmazma. (OC, s. 13) "Elbette aklımdadır; kızını, oğlunu Hitler'e karşı niye gönderdin diye, senin sakalından tuttuklarını ölsem de unutmam."; Uruşda adam cetişmey qıynalğan zamanda, askerleni beri iyib, sovet adamlığa **qarşı** küreşdiredile. (OC, s. 53) "Savaşta insan bulunamadığı sıkıntılı zamanda, askerleri bu tarafa gönderip, Sovyet insanlarına karşı savaştırdılar."; Xey, cawğa **qarşı** top ulutxan kızıl askerle! (TDS, s. 232) "Hey. düşmana karşı topla ateş eden kızıl askerler!"

Kır. Tat. Elbette, olarnıñ reaksiyon qara küçlerge **qarşı** küreşleri yengilliknen ve qolaylıqnen keçmedi. (ETM, s. 42) "Elbette, onların gerici kara güçlere karşı mücadeleleri hafif ve kolay olmadı."; Öz xalqımız arasındaki reaksiyon küçler ise, açıqtan-açıq, bu uyanuv areketine **qarşı** qattı küreş alıp bardılar. (ETM, s. 43) "Kendi halkımızın arasındaki gerici güçler ise, açıkça bu uyanış hareketine karşı sert bir mücadele verdiler."; İrgat Qadır gitlerci yağmacılara **qarşı** em silāsınen, em de qaleminen küreş alıp bara. (ETM, s. 140) "İrgat Kadir, Hitlerci yağmacılara karşı hem silahıyla, hem de kalemiyle mücadele ediyor."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Xézmet iyeleré aña **karşı** köreşnéñ zaruri buluwın añlagannar. (XA, s. 16) "Hizmet sahipleri, ona karşı mücadelenin zarurı olduğunu anlamışlar."; Xuca aña **karşı** bér süz de eytmegen. (XNM, s. 134) "Hoca ona karşı bir söz de söylememiş."; Ul Volxov frontında katı yaralangan kiléş faşistlarga esir bulıp töşken hem alarga **karşı** eşçenlégé öçén cezalap ütérélgen. (TE, s. 86) "O, Volhov cephesinde fena yaralanmış

hâlde Almanlara esir düşmüş ve onlara karşı hareket ettiği için cezalandırılarak öldürülmüş."

Kaz. Ol tuwğan ağasın körgendey quşağın aşıp mağan qarşı jügirdi. (TDS, s. 233) "O, öz ağabeyini görmüş gibi kucağını açıp bana doğru koştu."

Kırg. Biz coldun oñ cagı menen baratabız, bizge karşı kelatkan jürgünçü bolso joldun sol jagı menen cüröt. (KTTS, s. 291) "Biz yolun sağ tarafından gidiyoruz, bize karşı gelmekte olan yolcu ise yolun sol tarafından yürüyor."; Oşondo tekeberlüü türktör baarının düşmanı bolot da, alarga karşı birimdik çıñalat. (KTŞB, s. 281) "O zamanda, mağrur Türkler hepsinin düşmanı olur ve onlara karşı birlik oluştururlar."

Baş. Uğa qarşı oyostorolğan küp hanlı vosstanieler qanhızlıq ménen bastırıla. (TAX, s. 151) "Ona karşı düzenlenen çok sayıda ayaklanma kansız bir şekilde bastırılır."; Aqlıgız bulha, qoroltayém bézge qarşı eylenép kitew mömkinlégen añlarğa téyéşhégez. (Ark., s. 65) "Aklınız varsa, kurultayın bize karşı dönüp gitme ihtimalini anlamanız gerekir."; Çapayevsılar ularğa qarşı bik qatı huğıştı. (BT, s. 59) "Çapayevciler onlara karşı çok şiddetli savaştı."

Nog. Bizge karsı yav düşmanlar şıksalar, / Ävellikti aldın eske alsınlar! (TEL, s. 134) "Düşmanlar savaşta bize karşı çıkarken, önce geçmişi hatırlasınlar."

Kar.-Bal. Kuznetsov anga qarşçı söleşgenlerine iynanmağança bolub cunçuy tebredi da, sora biyağı qabına kirdi. (OC, s. 136) "Kuznetsov, ona karşı konuşmalarına inanmamış gibi olup, sıkılarak kalktı ve sonra eski haline döndü."; Arbala bizge qarşçı keledile. (KMOS, s. 396) "Arabalar bize doğru geliyorlar."

b.2. İşaret Zamirinin Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. İndé öçençé xikmetlé süzëñné de işétép kariyk, -digen. Moña qarşı sewdwger: – Eger de dönyada sinnen de gakılsızrak xézmecé bar diseler, hiç işanma, -dip Xucadan kölgen. (XNM, s. 27) "Şimdi üçüncü hikmetli sözünü de işitip bakalım, demiş. Buna karşı tüccar: "–Eğer dünyada senden daha da akılsız hizmetçi var deseler, sakın inanma" diyerek, Hoca'ya gülmüş."; Yeneşedegé iské zirat kayınnarı moña qarşı, cilge başların igélép: "Küpten monda Bikebiyen, küpten", -dip şawlap kuyalar. (TE, s. 49) "Yan taraftaki eski mezarlığın kayın ağaçları buna karşı rüzgâra başlarını eğdirip: "Çoktan burada Bikebiye'n, çoktan" diye, uğulduyorlar."

Kaz. Jalğız-aq qarasın körip qalğan qoyşı ayğaydı salıp buğan qarşı şaptı. (MÄ, s. 75) "Ancak karaltısını gören çoban yüksek sesle bağırdı ve buna doğru atını koşturdu."

Kum. Oğar qarşı düşmanlar baş göterse, / Devler yimik büdüremey yaqlayıq. (KT5, s. 111) "Ona karşı düşmanlar baş kaldırırsa, devler gibi yılmadan savunalım."

Nog. Oga karsı yavapka faşistler minomettan atıp baslaydılar. (TEL, s. 155) "Almanlar buna karşı havan topu atarak cevap vermeye başladılar."

b.3. Belirsizlik Zamirinin Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Tat. İki din-xristian hem möselman diné-vekilerén kiskén töste bér-bérséne **karşı** kuyu şunıñ bélen anlatıladır. (XA, s. 13) "İki din, Hristiyan ve İslam dini, temsilcilerinin keskin şekilde birbirlerine karşı koyması şunun ile anlatılıyordu."; Lekin ul bér-kémge de **karşı** süz eytmıy, yılamıy, sıkranmıy. (XA, s. 41) "Ama, o, bir kimseye karşı da söz söylemiyor, ağlamıyor, sızlanmıyor."

Kkp. Özleriniñ jekke mäpleri uşın, tuwısqan xalıqlardı bir-birine **qarsı** ğıcaq berip otır. (ADM, s. 96) "Yalnız kendilerinin çıkarı için, kardeş halkları birbirine karşı kışkırtıyorlar."

Kum. bir-birine **qarsı** (KRS-2, s. 193) "birbirine karşı".

Kar.-Bal. Xar kim kesine carawlu, bir-birine **qarşçı** comaqla tuwdurğandı. (KXEBC, s. 21) "Hepsi kendisine uygun olarak, birbirlerine karşı bilmeceleler üretmişlerdir."; Terekleni başları bir-birlerine **qarşçı** canlap, içlerinden qalın qara tawuş çığa. (MT, s. 91) "Ağaçların başları birbirlerine karşı sokulup, içlerinden gürültülü sesler çıkıyor."

b.4. Dönüşlülük Zamirinin Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Kkp. Özine **qarsı** söylegen asker adamlardı kolxozdan quwıwğa küş salıp urınğan. (KTTS-III, s. 135) "Kendisine karşı konuşan asker adamları kolhozdan kovmak için güç toplamaya çalışmış."; Özine **qarsı** ayttı. (Kkp. T. G., s. 137) "Kendisine doğru konuştu."

b.5. Soru Zamirinin Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Tat. Donya butaldı, küzzerzé qan baştı, kém kémge **qarşı** huğışqanıñ ye kémdéñ mal-monayatın talağanın bélmeşlék xelge yéttéler. (Ark., s. 62) "Dünya karıştı, gözleri kan bastı, kimin kime karşı savaştığını veya kimin malını mülkünü talan ettiğini bilemez hale geldiler."

c. İsim-fiilin Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Tat. Beyét yawlap aluw sugışlarına hem adem balasın bér de yukka cezalawga **karşı** nefret avazı bulıp yangırıy! (XA, s. 51) "Beyit, işgalle alma savaşlarına ve insanoğlunu boş yere cezalandırmaya karşı nefret sesi olarak yankılanıyor!"; Söleymanovnıñ: Ye, kémge süz birebéz soñ? diyüwéne **karşı**, öçénçé retten kolxoz umartaçısı Nuretdin abzıy urınınan küteréldé. (TTAS-II, s. 65) "Söleymanov'ın: "Evet, kime söz veriyoruz?" demesine karşı, üçüncü sıradan kolhozun arıcısı Nuretdin amca yerinden kalktı."

Baş. Ular samoderjaviye izéwéne **qarşı** béргеlep köreştéler. (BT, s. 48) "Onlar, Çarlık hükümetine karşı birlikte mücadele ettiler."; Batırzarzın yaqtı obrazı xalıqtı milli-

kolonial izéwge **qarşı** köreşke saqıra. (TAX, s. 67) "Kahramanların görüntüsü halkı milli-kolonial işgale karşı mücadeleye çağırıyor."; Başqort xalqı Altın Urza izéwene **qarşı** bér tuqtawsız köreş alıp barğan. (TAX, s. 111) "Başkurt halkı, Altın Orda'nın baskısına karşı aralıksız mücadele etmiştir."

Kkp. Xalıqtın qaharmanlıq güresi Surtayşanı basıp alıwına **qarsı**, esirese onıñ qolınnan azat bolıwda küte orınlı türde süwretlenedi. (KK, s. 39) "Halkın kahramanlık mücadelesi Surtayşanın baskınına karşı, özellikle onun sayesinde azat oluşu önemle tasvir olunur."

Nog. Tan atuvga **karsı** tüp-tüzlik öriste karaña boran astında... (TEL, s. 156) "Tan atmaya doğru dümdüz otlakta dehşetli fırtına altında..."

Görevi:

a. Karşılık

Tat. Patşa çinoviklarınıñ gadélsézléklerine **karşı** ayawsız köreş ideyesé refrénda ayırucha bér köç bélen yañgırıy. (XA, s. 94) "Padişah memurlarının adaletsizliklerine karşı insafsız mücadele fikri, nakarat kısmında ayrıca bir güç olarak yankılanıyor."; Bér isérék kéşé Xucaga itéñ péşép citmegen dip beylengen. Xuca aña **karşı**: –İt péşép citken, siñén isérüwén citmegen, -digen. (XNM, s. 108) "Sarhoşun birisi Hoca'ya etin pşmemiş diye sataşmış. Hoca da ona karşı: "–Et pişmiş, lakin senin sarhoşluğun geçmemiş" demiş."; Xuca, xatınına **karşı** bér süz de kaytarmıyça, uramga çıkıp kitken. (XNM, s. 146) "Hoca, hanımına karşı bir söz de söylemeden, sokağa çıkıp gitmiş."

Kaz. Ormannıñ jawlarına **qarsı** küreşte qustar köp payda keltiredi. (TDS, s. 233) "Ormanın düşmanlarına karşı mücadelede kuşlar çok fayda getiriyor."

Kırg. Saga ışanıp sıyrımdı cazıp cürsöm, sen menin ak tilegime **karşı** çabuul koyup cürgön turbaysınbı. (AG, s. 12) "Sana güvenip sırrımı yazıyorum, sen benim iyi niyetime karşı kötülük ediyorsun."; Nevralgiyaga **karşı** kaday darı bere alasız? (TDS, s. 234) "Nevraljiye karşı ne gibi ilaç verebilirsiniz?"

Baş. Hineñ yaqşılığına **qarşı** min de yaqşılıq kürheterge téyéşmen. (TAX, s. 213) "Senin iyiliğine karşı ben de iyilik yapmalıyım."; Büleкке qarşı **bülek** biréw. (BTH-I, s. 647) "Hediyeye karşı hediye vermek."; Xatqa **qarşı** xat yazıw. (BTH-I, s. 647) "Mektuba karşı mektup yazmak."

Nog. Oga **karsı** yavapka faşistler minomettan atıp baslaydılar. (TEL, s. 155) "Almanlar buna karşı havan topu atarak cevap vermeye başladılar."

Kır. Tat. O, tabiat xışımınıñ ketirgen zararlarına **qarşı** körülgen tedbirler aqqında aytmaq istedi. (KTT, s. 88) "O, tabiat hışımının getirdiği zararlarına karşı alınan tedbirler hakkında konuşmak istedi."

b. Zaman

Tat. Bér üzém dürt at bélen kiçe **karşı** költege barırğa buldım. (TTAS-II, s. 65) "Yalnız kendim dört at ile akşama doğru, ekin demetlerine gitmek zorunda kaldım."; Tañını da kötép tormadım, tönge **karşı** yulga çıktım. (TTAS-II, s. 65) "Sabahı da beklemedim, geceye doğru yola çıktım."; Tönge **karşı** yulga çıktı. (STLY, s. 322) "Geceye doğru yola çıktı."

Kaz. Oktyabr meyramına **qarsı** barlıq studentter awıldarına ketken. (TDS, s. 233) "Ekim bayramına doğru bütün öğrenciler köylerine gitmiş."; Jazğa **qarsı** jüzdegen awıl kelip qonatin bul jaylaw özge aylarda qulazıp bös qaladı. (BKT, s. 259) "Bahara doğru yüzlerce köy halkının gelip konduğu bu yayla, başka aylarda boşalıp kalır."; Jaña jılğa **qarsı** toy jasadı. (KTT-1, s. 383) "Yeni yıla doğru düğün yaptı."

Baş. Tanğa **qarsı** ısıq töşken. (BTH-I, s. 647) "Sabaha karşı çiğ düşmüş."; Bayramğa **qarsı**. (BTH-I, s. 647) "Bayrama doğru."; Kiske **qarsı**. (BTH-I, s. 647) "Akşama doğru."

Kkp. bayramğa **qarsı** (KRS-1, s. 381) "bayrama doğru".

Nog. Tan atuvga **karşı** tüp-tüzlik öriste karaña boran astında... (TEL, s. 156) "Tan atmaya doğru dümdüz otlakta dehşetli fırtına altında..."

c. Yönelme

Yere, yöne veya kişiye doğru yönelme bildirir.

Tat. Üzé de, urındık alıp kilép, kızga **karşı** utırdı. (TE, s. 104) "Kendisi de sandalye alıp gelerek, kıza karşı oturdu"; Ehletdin abzıynıñ at bélen kapkadan kaytıp kériwén kürgeç, iñéne şel géne salıp, aña **karşı** yögérép çıktı. (TE, s. 106) "Ehletdin amcanın at ile bahçe kapısından dönüp girdiğini görünce, omuzuna yalnız şal atıp, ona doğru yürüyüp gitti."; -Hey, cüler, nerse kışkırasın, tuk bürélerné tawga **karşı** yögértép gazaptıysıñ bit, -digen. (XNM, s. 122) ""-Hey, şaşkın, ne bağırıyorsun, tok kurtları dağa doğru koşturup eziyet ediyorsun" demiş."

Kaz. Ekewi ayğa **qarsı** qasqarıp, qaytadan Qaraadırğa tarttı. (MÄ, s. 65) "İkisi de Ay'a karşı dönmeyip, tekrar Karaadır'a yöneldiler."; Jalğız-aq qarasin körıp qalğan qoyşı ayğaydı salıp buğan **qarsı** şaptı. (MÄ, s. 75) "Ancak karaltısını gören çoban yüksek sesle bağırdı ve buna doğru atını koşturdu."; Otqa **qarsı** qarağan közderi aşuwmen qañtalap şatınap ketedi. (MÄ, s. 80) "Ateşe doğru bakan gözleri öfkeyle kızarıp, sinirleniyor."

Kırg. Anın baldarı Kokon xandığına **karşı** küröşkön. (TDS, s. 234) "Onun çocukları Hokand Hanlığına karşı savaşmış."; Te, çıçkan cılında, büt arka kırgızı kazakka **karşı** attanat. (KTŞB, s. 281) "İşte, sıçan yılında, bütün gerideki Kırgızlar, Kazaklara karşı harekete geçer."; Bul aram ookatka **karşı** eki bagıtta-bañilikti cok kılıu cana narkotik ösümdüktü cok kılıu-cürüp catkanın bildi. (KA, s. 316) "Bu kötü bitkiye karşı iki cephede -esrarkeşliği ve narkotik bitkiyi yok etmek - mücadele edildiğini anladı."

Baş. Ğaqaid uqıwsılar, xezretke **qarşı**, unan bér sajin samahı tüfiereklenép, tubıqlanıp ultırğandar. (BT, s. 16) "Akaid okuyanlar, hazrete karşı, ondan bir kulaç kadar ileride halkalanıp, diz çöküp oturmuşlar.; Almuş, Monaş qulındağı sıraqtı alıp, unı bolğay-bolğay, hubaylılarğa **qarşı** kitté. (Ark., s. 80) "Almuş, Monaş'ın elindeki çırayı alıp, onu sallaya sallaya, atlılara doğru gitti."; Ağımğa **qarşı** yözöw. (BTH-I, s. 647) "Akıntıya karşı yüzmek."

Kkp. Qız palwan bir neşe iret duşpanğa **qarsı** atlanıp, batırlardı küş penen qolğa tüsirip, öz terepine alıp kelgen. (KK, s. 15) "Pehlivan kız birçok kez düşmana karşı atlanıp, yiğitleri zorla yakalayıp, kendi tarafına alıp gelmiş."; Xalıqtı toplaş Nädırşağa **qarsı** güres dağazalaydı. (KK, s. 21) "Halkı toplaş Nadırşah'a karşı savaş ilan eder."; Özine **qarsı** söylegen asker adamlardı kolhozdan quwıwğa küş salıp urınğan. (KTTS-III, s. 135) "Kendisine karşı konuşan asker adamları kolhozdan kovmak için güç toplamaya çalışmış."

Kum. Terezege **qarşı** barıp, olturğan. (KXY, s. 37) "Pencereye doğru gidip, oturmuş."; Oğar **qarşı** duşmanlar baş göterse, / Devler yimik büdüremey yaqlayıq. (KT5, s. 111) "Ona karşı duşmanlar baş kaldırırsa, devler gibi yılmadan savunalım."; nizamnı buzağanlağa **qarşı** (KRS-2, s. 238) "nizamı bozanlara karşı".

Nog. 1920-nşı yıldnı iyul ayınıñ basında Kislıy Vod rayonında sovetskiy vlastke **karsı** vosstaniye kötergen general Xvostikovtıñ... (TEL, s. 54) "Temmuz ayının başında Kislıy Vod bölgesinde Sovyet hükümetine karşı baş kaldıran General Hvostikov'un..."; ağınga **karsı** (NOS, s. 151) "akıntıya karşı"; yarıkka **karsı** tur- (TDS, s. 233) "ışığa karşı durmak".

Kar.-Bal. Arbala bizge **qarşçı** keledile. (KMOS, s. 396) "Arabalar bize doğru geliyorlar."; bizni üyge **qarşçı** (KMOS, s. 396) "bizim eve karşı"; eski adetlege **qarşçı** küreşirge (KMOS, s. 396) "eski âdetlere karşı mücadele etmek".

Kır. Tat. Stolıpin reaksiyasınıñ barğan sayın şiddetlenmesine baqmadan, o keskin qalemınıñ ucunu, reaksiyon ruxanilerge **qarşı** doğrulttı. (ETM, s. 98) "Stolıpin hareketinin giderek şiddetlenmesine rağmen, o keskin kaleminin ucunu gerici din adamlarına karşı doğrulttu."; Asan Nuri esaretniñ, zulumnıñ düşmanı, yalı boyu şeerlerinde ve köylerinde çarizm akimiyetine **qarşı** gizli siyasiy dernekler teşkil ete. (KTT, s. 111) "Asan Nuri esaretin, zulmün düşmanı olup, sahil boyu şehirlerinde ve köylerinde çarizm hakimiyetine karşı siasî dernekler oluşturur."; Uzaq cap töpesinde qoylarınıñ aldından ketmekte olğan aq saqal teke qırğa **qarşı** tırmaşa yatqanda, qavalnıñ sesini eşite ve birden toqtalıp quyruğunu tiklep, bayırdan sıçrap tüşe de, artqa aylanıp cuvura. (KTT, s. 151) "Uzak yamacın tepesinde koyunların önünde gitmekte olan ak sakallı teke kıra doğru tırmanırken, kavalın sesini işitir ve birden durup quyruğunu dikerek, bayırdan sıçrayıp iner ve geriye dönüp koşar."

d. Sebep

Tat. Miném gayet açuwıma karşı, tağı muzıka başlandı. (TTAS-II, s. 65) "Benim gayet öfkeli olmamdan dolayı, müzik yeniden başladı."

118. Kata

Yapısı:

Kata "boyunca, süresince". Tatar, Kırgız ve Başkurt Türkçelerinde yalın hâlden sonra kullanılan bir edattır. Kırgız Türkçesinde yükleme ve bulunma hâlinden sonra da kullanımı görülür³⁶³. Bu edat kat- "katmak" fiilinin zarf-fiil biçimidir³⁶⁴. Tatar ve Başkurt Türkçelerinde edebî dilden ziyade, ağızlarda kullanımı görülür. Tatar Türkçesinin Mişer ağzında kullanımı yaygın olan bu edat, edebî dildeki "buyı, buyınca" edatlarının yerine kullanılır: tön kata (gece boyunca), köz kata (güz boyu)³⁶⁵. Tat. kata, Kırg. kata, Baş. qata.

Kullanımı:

a. İsmın Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Bıyıl köz kata yañır yavdı. (TDS, s. 240) "Bu yıl güz boyunca yağmur yağdı."; Kış kata utın yagabız. (TDS, s. 240) "Kış boyunca odun yakıyoruz."; Yaz kata bizde buldı, kışka gına kitti. (TDS, s. 240) "Yaz boyunca bizde kaldı, yalnız kışın gitti."

Kırg. Tün kata keldim. (KTG, s. 343) "Gece boyunca geldim."; Tün kata kayra uzatışkan. (TDS, s. 240) "Gece boyunca tekrar uğurladılar."

Baş. Min her yérze şağır östelénde zaman yırın yazam tön qata. (BTH-I, s. 653) "Ben her yerde, şair masasında zaman şarkısını yazıyorum gece boyunca."

b. İsmın Yükleme Hâlinden Sonra Kullanımı

Kırg. Coldo kata süylöşüp keldik. (KS-I, s. 416) "Bütün yol boyunca konuştuk."

c. İsmın Bulunma Hâlinden Sonra Kullanımı

Kırg. Coldo kata süylöştük. (KTG, s. 343) "Yol boyunca konuştuk."

Görevi:

a. Zaman

³⁶³B. Oruzbayeva-S. Kудaybergenov (Red.), *age.*, s. 343

³⁶⁴Yong-Song LÍ, *agt.*, s. 239

³⁶⁵Ercan Alkaya, "Mişer Tatarları", *Türkler*, C. 20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 61

Bu edat zaman ilgisi taşıyan kelimelerden sonra gelerek zaman miktarını, zaman dilimini bildirir.

Tat. Bıyıl köz **kata** yañır yavdı. (TDS, s. 240) "Bu yıl güz boyunca yağmur yağdı."; Kış **kata** utın yagabız. (TDS, s. 240) "Kış boyunca odun yakıyoruz."; Yaz **kata** bizde buldı, kışka gına kitti. (TDS, s. 240) "Yaz boyunca bizde kaldı, yalnız kışın gitti."

Kırg. Tün **kata** keldim. (KTG, s. 343) "Gece boyunca geldim."; Tün **kata** kayra uzatışkan. (TDS, s. 240) "Gece boyunca tekrar uğurladılar."; Coldu **kata** süylöşüp keldik. (KS-I, s. 416) "Bütün yol boyunca konuştuk."

Baş. Min her yérze şağır östelénde zaman yırın yazam tön **qata**. (BTH-I, s. 653) "Ben her yerde, şair masasında zaman şarkısını yazıyorum gece boyunca."

119. Katar

Yapısı:

Katar "boyunca, süresince". Kırgız Türkçesinde "kata" edatında olduğu gibi, ismin yükleme ve bulunma hâllerinden sonra gelerek zaman ilgisi kuran bir edattır. Yong-Song Lı bu edatı kat- "katmak" fiilinin geniş zaman biçimi olarak değerlendirmektedir³⁶⁶. Kırg. katar.

Kullanımı:

Yükleme Hâlinden Sonra Kullanımı

a. İsmi Yükleme Hâlinden Sonra Kullanımı

Kırg. Kabıl coldu **katar** oşol keleşegin oylop kelet. (KTG, s. 343) "Kabıl, yol boyunca şu geleceğini düşündürüyor."

Bulunma Hâlinden Sonra Kullanımı

a. İsmi Bulunma Hâlinden Sonra Kullanımı

Kırg. Acardan bölüngöndön kiyin coldo **katar** özüm cönündö oylop kele cattım. (AG, s. 19) "Acar'dan ayrıldıktan sonra, yol boyunca kendi hakkımda düşündüm."; Coldo **katar** birde Sulaymandı, birde Sapardı oylop barattım. (AG, s. 85) "Yol boyunca bir Sulayman'ı, bir Sapar'ı düşünüp durdum."; Coldo **katar** Nurkasım oy tilegin Camıylaga baştan-ayak ayttı. (KTTS, s. 295) "Nurkasım, yol boyunca duygu ve düşüncelerini baştan sona Camıyla'ya söyledi."

Görevi:

a. Zaman

³⁶⁶Yong-Song Lı, *agt.*, s. 240

Kırg. Kabıl coldu **katar** oşol keleşegin oylop kelet. (KTG, s. 343) "Kabıl, yol boyunca şu geleceğini düşünüyor."; Coldo **katar** birde Sulaymandı, birde Sapardı oylop barattım. (AG, s. 85) "Yol boyunca bir Sulayman'ı, bir Sapar'ı düşünüp durdum."; Coldo **katar** Nurkasım oy tilegin Camıylaga baştan-ayak ayttı. (KTTS, s. 295) "Nurkasım, yol boyunca duygu ve düşüncelerini baştan sona Camıyla'ya söyledi."

120. Katıp

Yapısı:

Katıp "boyunca, süresince". Kazak ve Kırgız Türkçelerinde tün "gece" kelimelerinden sonra gelerek "boyunca, bütün..." anlamını veren bir edattır³⁶⁷. "Kat" "katmak" fiiline zarf-fiil eki -ıp gelerek (< kat-ıp) oluşmuştur. Bu edat zaman ilgisi bildirir. Kaz. qatıp, Kırg. katıp.

Kullanımı:

a. İsmiñ Yalın Hâlinde Sonra Kullanımı

Kaz. 1921 jılı iyun ayınıñ orta kezinde "Sarısuw" degen özendi jaǵalap, eki kisi tün **qatıp** kele jattıq. (TDS, s. 241) "1921 yılı Haziran ayının ortalarında "Sarısuw" adlı ırmak boyunca yol alarak, iki kişi gece boyunca geliyorduk."; tün **qatıp** jür- (TDS, s. 242) "gece boyunca yürümek."

Kırg. Enem eköböz eki balanı alıp tün **katıp** rayondu közdöy bet aldık. (AG, s. 83) "Annemle ikimiz, iki çocuǵu alıp gece boyunca ilçeye doğru yol aldık."; Tün **katıp** stantsiyaga cetip, sostav çetki colgo toktoso degi ele sonun bolbos bele. (KA, s. 180) "Gece boyunca istasyona ulaşır, tren kenardaki yolda dursa, şüphesiz iyi olmazdı."; Eki-üç kündön beri tün **katıp** col azabın körgöndüktönbü, Alımın körünüşü Anarxanga korkunuç tuudurdu. (KTTS, s. 294) "İki üç günden beri gece boyunca yol azabı gördüklerinden olsa gerek, Alım'ın görünüşü Anarhan'da korku doğurdu."

Görevi:

a. Zaman

Zaman kavramı taşıyan "tün" kelimesinden sonra gelerek zaman miktarı bildirir. Kaz. 1921 jılı iyun ayınıñ orta kezinde "Sarısuw" degen özendi jaǵalap, eki kisi tün **qatıp** kele jattıq. (TDS, s. 241) "1921 yılı Haziran ayının ortalarında "Sarısuw" adlı ırmak boyunca yol alarak, iki kişi gece boyunca geliyorduk."; tün **qatıp** jür- (TDS, s. 242) "gece boyunca yürümek."

Kırg. Enem eköböz eki balanı alıp tün **katıp** rayondu közdöy bet aldık. (AG, s. 83) "Annemle ikimiz, iki çocuǵu alıp gece boyunca ilçeye doğru yol aldık."; Tün **katıp**

³⁶⁷Yong-Song Li, *agt.*, s. 241

stantsiyaga cetip, sostav çetki colgo toktoso degi ele sonun bolbos bele. (KA, s. 180) "Gece boyunca istasyona ulaşyp, tren kenardaki yolda dursa, şüphesiz iyi olmazdı."; Eki-üç künden beri tün **katıp** col azabın körgöndüktönbü, Alımdın körünüşi Anarxanga korkunuç tuudurdu. (KTTS, s. 294) "İki üç günden beri gece boyunca yol azabı gördüklerinden olsa gerek, Alım'ın görünüşi Anarhan'da korku doğurdu."

121. Katiş

Yapısı:

Katiş "ile, ile birlikte; karışık". Tatar ve Karaçay-Balkar Türkçesinde yalın hâlden ve tamlama hâlinden sonra kullanılan bir edattır. Bu edat, kat- "katmak" filinden -ış ekiyle yapılmış bir isimdir³⁶⁸. Tat. katiş, Kar.-Bal. qatış.

Kullanımı:

a. İsmiñ Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. -Ye, buldıñmı? –dip şatlık **katiş** kızıksınuw bélen soraw birdé Cabbar. (TTAS-II, s. 74) "–Ya, buldun mu? –diye sevinçle karışık bir merak ile soru sordu Cabbar."; May ayında kar **katiş** yañırlar yavıp tordı. (TTAS-II, s. 74) "Mayıs ayında karla karışık yağmurlar yağıp durdu."; Kar **katiş** yañır yava, dönyanı nindidér yemséz karañgılık baskan. (TG-II, s. 323) "Karla karışık yağmur yağıyor, dünyayı âdeta uğursuz bir karanlık basmış."

Kar.-Bal. Urunalla orus **qatış** qaraçaylı, çerkes, latış. (TDS, s. 282) "Ruslarla birlikte Karaçaylılar, Çerkezler, Letonyalılar çalışıyorlar."; qarnaşım **qatış** (KMOS, s. 402) "kardeşim ile birlikte"

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Tamlama Hâlinden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Meni **qatış** baramısa? (KMOS, s. 402) "Benimle geliyor musun?; Dobay da bizni **qatış** baradı. (KMTS, s. 248) "Dobay da bizimle birlikte gidiyor."

Görevi:

a. Birliktelik

Yukarıda verilen örneklerde bu görevle kullanılmıştır.

Tat. May ayında kar **katiş** yañırlar yavıp tordı. (TTAS-II, s. 74) "Mayıs ayında karla karışık yağmurlar yağıp durdu."; Kar **katiş** yañır yava, dönyanı nindidér yemséz karañgılık baskan. (TG-II, s. 323) "Karla karışık yağmur yağıyor, dünyayı âdeta uğursuz bir karanlık basmış."; Béznéñ bügengé yuvilyarıbiz Sibgat Xekim de ene şul Kazan

³⁶⁸Yong-Song Lí, *agt.*, s. 242

artınıñ Küllé-Kimé avılında, "mari **katış** tatar bazarları şawlap torgan" cirde, krestyan semyasında tuwgan. (TG-II, s. 323) "Bizim bugünkü üstadımız Sibgat Hekim de işte şu Kazan ardının Külli-Kimi köyünde, "Marilerle karışık Tatar pazarları uğuldaşıp duran" yerde, köylü ailesinde doğmuş."

Kar.-Bal. Urunalla orus **qatış** qaraçaylı, çerkes, latış. (TDS, s. 282) "Ruslarla birlikte Karaçaylılar, Çerkezler, Letonyalılar çalışıyorlar."; qarnaşım **qatış** (KMOS, s. 402) "kardeşim ile birlikte"; Dobay da bizni **qatış** baradı. (KMTS, s. 248) "Dobay da bizimle birlikte gidiyor."

122. Kem

Yapısı:

Kem "az, eksik; ayrı; aşağı". Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Nogay ve Karaçay-Balkar Türkçelerinde çıkma hâlimden sonra gelerek edat göreviyle kullanılır. Bu edat Farsça "kem" sözünden aynen Türkçeye geçmiştir. Kaz. kem, Kırg. kem, Baş. kem, Kkp. kem, Nog. kem, Kar.-Bal. kem.

Kullanımı:

a. İsmiñ Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kaz. Bulardıñ qarası 30-40-tan **kem** emes eken. (Kök., s. 34) "Bunların büyük baş hayvanı otuzdan kıntan az değılmiş."

Kırg. Al toktoosuz sottolup, özgöçö ukaz boyunca katuu recimdegi kalmakka üç cıldan **kem** emes möönötkö kesile turgan bolup kalıptır. (KA, s. 72) "O, zaman geçirilmeden mahkemeye verilip, özel emir üzerine üç yıldan az olmamak şartıyla, sıkı bir şekilde aralıksız olarak hapishanede tutulacaktı."

Baş. Eger min şırpı qaptarınan tézép kéne bulha la öyge oqşaş bérew neme eşlep quyham, yaqşı atqa ménép sapqan yégétten **kem** qıwanmay iném. (BT, s. 28) "Eğer ben kibrit kutularından da olsa eve benzer bir şey yapsam, iyi bir ata binip koşan yiğitten daha az sevinmez idim."; At tügél ul, kéşnemey, yöz attan kem eşlemey. (BT, s. 174) "At değıl o, kişnemez, yüz attan da eksik işlemez."; Kören attıñ danı taraldı. Ğayaz bayzıñ tübehé kükke küteréldé. Min de atı uzğan Ğayaz bayzan **kem** şatlanmanım. (BTH-I, s. 592) "Kahverengi atın ünü yayıldı. Gayaz ağanın başı göğe yükseldi. Ben de atı galip gelen Gayaz ağadan az sevinmedim."

Kkp. Al Tölepbergen Kayıpbergenovtın "Qaraqalpaqlar dästanı" trilogiyasınıñ qaxarmanlarınıñ özi üş jüzden **kem** emes. (ET, s. 81) "Tölepbergen Kayıpbergenov'un "Karakalpaklar Destanı" üçlemesinin kahramanlarının kendisi üç yüzden eksik değıl."

Nog. Sizdi men ölgen anamnan **kem** körmespen. (TEL, s. 102) "Ben sizi ölmüş annemden eksik görmüyorum."

Kar.-Bal. Namısı da birinçiden **kem** cürümeydi. (MT, s. 58) "Ahlâkı da ilkinden eksik değildi."; Anı kitabları cüzden **kem** bolmazla. (KMTG, s. 243) "Onun kitapları yüzden az değildir."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Çıkma Hâlinden Sonra Kullanımı

Nog. Men sennen **kem** tuvılman. (NOS, s. 159) "Ben senden eksik değilim."

Kar.-Bal. Uwçula Apsatını qızı Baydımatxa (Fatimatxa) andan **kem** tabınmağandıla. (MKXPÇ, s. 18) "Apsatı'nın kızı Baydımat'a (Fatimat'a) ondan az tapınmamışlardır."; Sen andan **kem** tüyülse. (KMOS, s. 322) "Sen ondan aşağı değilsin."

b.2. İşaret Zamirinin Çıkma Hâlinden Sonra Kullanımı

Kaz. Ayaqtarınıñ juwandıq somdıǵı da sodan **kem** emes. (MÄ, s. 78) "Ayaklarının kalınlığı ve kuvveti de ondan eksik değil."

Kar.-Bal. Andan **kem** çırtıda tüldü "Bardım çaqıra, turdu kelirge, keldi da kelmedi, kelmese wa, kellik edi." degen comaqnı xaparını kücürlüǵü. (KXEBC, s. 15) "Gittim çağırmaya, gelmeye kalktı, geldi de gelmedi, gelmese de gelecekti" adlı haber bilmececinin tuhaflığı, hiç de ondan eksik değildir."

b.3. Dönüşlülük Zamirinin Çıkma Hâlinden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Men anı kesimden **kem** körmeyme. (KMTS, s. 253) "Ben onu kendimden daha aşağı görmüyorum."

c. Sıfat-filin Çıkma Hâlinden Sonra Kullanımı

Baş. Kötkenden **kem** sıǵıw. (BTH-I, s. 592) "Beklenenden az çıkmak."

Görevi:

a. Sınırlama

Ölçü, miktar, nitelik bakımından sınırlama yapar.

Kaz. Bulardıñ qarası 30-40-tan **kem** emes eken. (Kök., s. 34) "Bunların büyük baş hayvanı otuzdan kırktan az değilmiş."

Kırg. Cakşıda cadoo cok degendey, öz balamdan **kem** körböym. (AG, s. 81) "İyi de kusur olmaz denildiği gibi, öz cocuğumdan ayrı görmüyorum."

Baş. At tüǵél ul, keshnemey, yöz attan **kem** eşlemey. (BT, s. 174) "At değil o, kişnemez, yüz attan da eksik işlemez."; Kötkenden **kem** sıǵıw. (BTH-I, s. 592) "Beklenenden az çıkmak."

Kkp. Al Tölepbergen Kayıpbergenovtın "Qaraqalpaqlar dästanı" trilogiyasınıñ qaxarmanlarınıñ özi üş jüzden **kem** emes. (ET, s. 81) "Tölepbergen Kayıpbergenov'un "Karakalpaklar Destanı" üçlemesinin kahramanlarının kendisi üç yüzden eksik değıl."; Ülken şeberlik penen jazılıp xalıq ömirin tutas bayanlağan tört kitaptan **kem** bolmağan şıǵarmalar epopeya -dep ataladı. (ET, s. 199) "Gayet ustalıkla yazılıp halkın hayatını tam olarak anlatan dört kitaptan eksik olmayan eserler epopeya diye adlandırılır."

Kar.-Bal. Anı kitabları cüzden **kem** bolmazla. (KMTG, s. 243) "Onun kitabları yüzden az değıldir."

b. Zaman

Zaman ilgisi taşıyan kelimelerden sonra geldiğinde zaman bakımından sınırlama yapar.

Kırg. Al toktoosuz sottolup, özgöçö ukaz boyuñça katuu recimdegi kalmakka üç cıldan **kem** emes möönötkö kesile turgan bolup kalıptır. (KA, s. 72) "O, zaman geçirilmeden mahkemeye verilip, özel emir üzerine üç yıldan az olmamak şartıyla, sıkı bir şekilde aralıksız olarak hapishanede tutulacaktı."

c. Karşılaştırma

Daha çok zamirlerden sonra kullanıldığında kişiler, nesnelere veya durumlar arasında karşılaştırma yapar.

Kaz. Ayaqtarınıñ juwandıq somdıǵı da sodan **kem** emes. (MÄ, s. 78) "Ayaklarının kalınlığı ve kuvveti de ondan eksik değıl."

Kırg. Malım elden **kem** emes, mal alçu kızdın men emes. (KTTS, s. 305) "Malım başkalarından az değıl, ben kızdın mal alacak adam değılim."; Boston Taşçaynardın başın karmap, tartkılup kördü, -mınday zor baş bolarbu, attın **başınan** kem emes. (KA, s. 518) Boston, Taşçaynar'ın başını kaldırıp tarttı, böyle büyük baş olur mu, atın başından eksik değıl."

Baş. Eger min şırpı qaptarınan tézép kéne bulha la öyge oqşaş bérew neme eşlep quyham, yaqşı atqa ménép sapqan yégétten **kem** qıwanmay iném. (BT, s. 28) "Eğer ben kibrit kutularından da olsa eve benzer bir şey yapsam, iyi bir ata binip koşan yiğitten daha az sevinmez idim."; Zıya Taymorzin ısın artistarZan **kem** tügél. (BTH-I, s. 592) "Zıya Taymorzin gerçek artistlerden geri kalmaz."

Kkp. Lekin tıldın özi de savaştan **kem** emes. (ET, s. 93) "Ama, cephe gerisinin kendisi de savaştan geri kalmaz."

Nog. Sizdi men ölgen anamnan **kem** körmespen. (TEL, s. 102) "Ben sizi ölmüş annemden eksik görmüyorum."; Men sennen **kem** tuvılman. (NOS, s. 159) "Ben senden eksik değılim."

Kar.-Bal. Andan **kem** çırtıda tülđü "Bardım çaqıra, turdu kelirge, keldi da kelmedi, kelmese wa, kellik edi." degen comaqnı xaparını kücürlüğü. (KXEBC, s. 15) "'Gittim çağırmaya, gelmeye kalktı, geldi de gelmedi, kelmese de gelecekti" adlı haber bilmeceşinin tuhaflığı, hiç de ondan eksik değıldir."; Men anı kesimden **kem** körmeyme. (KMTS, s. 253) "Ben onu kendimden daha aşığı görmüyorum."; Sen andan **kem** tüyülse. (KMOS, s. 322) "Sen ondan aşığı değılsin."

123. Keyin

Yapısı:

Keyin "-den sonra; -den dolayı, için". Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinde çıkma hâlınden sonra kullanılan bir edattır. Oruzbayeva bu edatın käd "art, arka taraf" kelimesine eski vasıta hâl eki -in getirilerek oluştuğunu söyler. Ayrıca bu edatın en eski şeklinin kädin olduğunu ve zamanla kädin>kezin>kesin>keyin>kiyin şeklinde bir gelişme göstererek Kırgız Türkçesinde kiyin şeklini aldığını belirtir³⁶⁹. Mustafa Öner de Oruzbayeva ile aynı görüştedir³⁷⁰. Clauson ise bu edatın ke "son, sonra" kelimesine eski çıkma hâl eki +din gelerek (<ke-din) oluştuğunu belirtmektedir³⁷¹. Zeynep Korkmaz da kidin (ki-din) kelimesindeki +din ekini eski bir yer-yön gösterme eki olarak kabul eder ama kök ki'nin ne olduğunu açıklamaz. Dipnotta da "kidin ad ve yer zarfında ayrılma hâli eki bulan görüşler olduğu gibi (< *kid-din), (kid-in) şeklinde çözmek isteyenler de vardır" der³⁷². J. Eckmann da keyin kelimesinin kökünü Uygurca kid "son" olarak gösterir³⁷³. Necmettin Hacıeminoğlu kidin kelimesindeki ki- kökünün muhtemelen bir fiil kökü olduğunu ve kidin'in, kid "son, arka, arkada" kelimesine -n vasıta hâl eki gelerek oluştuğunu kaydeder³⁷⁴. Kaz. keyin, Kırg. kiyin, Kkp. keyin.

Kullanımı:

a. İsmın Çıkma Hâlınden Sonra Kullanımı

Kaz. Jaqıp öldi. Odan bir juma **keyin**, jıǵılǵannıñ üstine judırıq dep, Muqaşım öldi. (MÄ, s. 193) "Jakıp öldü. Ondan bir hafta sonra, düşenin üstüne bir yumruk gibi, Mukaşım öldü."; Ol bir jumadan **keyin** keledi. (TDS, s. 251) "O, bir hafta sonra geliyor."; Kozlovtan **keyin** söylegen Janäbil edi. (TDS, s. 251) "Kozlov'dan sonra söyleyen Janebil idi."

Kırg. Cumuştan **kiyin** çakırılǵan caştar birinen sala biri çubaşıp kelip cattı. (AG, s. 62) "İşten sonra çağırılan gençler, ardı ardına geldiler."; Uşunu aytıp, al cigit cogoldu.

³⁶⁹B. Oruzbayeva-S. Kудaybergenov (Red.), *age.*, s. 336-337

³⁷⁰Mustafa Öner, *agm.*, s. 16

³⁷¹Gerard Clauson, *age.*, s. 736

³⁷²Zeynep Korkmaz, *age.*, s. 14

³⁷³János Eckmann, *age.*, s. 94

³⁷⁴Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, s. 57

Carım saattan **kiyin** keldi. (KA, s. 180) "Bunu deyip, o kayboldu. Yarım saat sonra geldi."; Bir saattan **kiyin** attanu operatsiyasın baştaybız. (KA, s. 186) "Bir saat sonra hareket operasyonuna başlıyoruz."

Kkp. Bu kitaplar da 80-cıllardan **keyin** jarıq kördi. (ET, s. 3) "Bu kitaplar da 80'li yıllardan sonra yayımlandı."; Aristotelden **keyin** ötken äyyemgi Grek alımları häm şayırları arasında da körkem öner häm ädebiyat teoriyası haqqında pikir bildiriwşiler boldı. (ET, s. 29) "Aristoteles'ten sonra geçmiş eski Grek âlimleri ve şairleri arasında da güzel sanatlar ve edebiyat teorisi hakkında fikrini söyleyenler oldu."; Soñınan bir häpteden **keyin** frontqa ketip qalğan. (ET, s. 46) "Sonunda, bir hafta sonra cepheye gitmiş."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Çıkma Hâlidir Sonra Kullanımı

Kırg. Körsö aga da menden **kiyin** operatsiya bolgon eken. (AG, s. 33) "Meğer, o da benden sonra ameliyat olmuş imiş."; Al menden **kiyin** kelet. (TDS, s. 252) "O, benden sonra geliyor."

Kkp. Mennen **keyin** (KRS-1, s. 307) "benden sonra"; Qurbanbay Täcibayev dästanınıñ aqırında "Qırıq qız"dı jiyen jıraw, onnan **keyin**, Xalmurat jıraw, onnan soñ Şanqay, Qazaqbay, Jiyemurat jırawlar jırlağan dep esinde qalğannarınıñ atın keltiredi. (KK, s. 15) "Kurbanbay Tecibayev destanın sonunda Kırk Kız'ı Jiyen ozan, ondan sonra Halmurat ozan, ondan sonra Şankay, Kazakbay, Jiyemurat ozanlar okumuş diyerek hatırında kalanların adını yâd ediyor."

b.2. İşaret Zamirinin Çıkma Hâlidir Sonra Kullanımı

Kaz. Munan **keyin** onıñ da, meniñ de ünim öşti. (MÄ, s. 153) "Ondan sonra onun da sesi, benim de sesim kesildi."; Sodan **keyin** qolma-qol qazaq jöninen qolmen isteytin istiñ şarasına awıstı. (MÄ, s. 310) "Ondan sonra kısasa kısas Kazak usülü elle karşılık verme çarelerine yöneldi."; Baqtıgül osıdan **keyin** eki-üş kündey awıl arasın qıdırıp, ärkimnen söz tarttı. (MÄ, s. 320) "Baktıgul ondan sonra iki üç gün kadar halkın arasında dolaşıp, herkesten bilgi topladı."

Kırg. Mından **kiyin** eköobüz mintip mayekteşer mümkünçülük bolboyt oşon üçün. (KA, s. 250) "Bu yüzden bundan sonra ikimizin oturup sohbet etmesi mümkün olmayacak."; Biz uşundan **kiyin** kiçinekey ele ubakit bolo kalsa ele keziğişip turuucu bolduk. (AG, s. 45) "Biz ondan sonra hemen her fırsatta buluşup gezdik."; Andan **kiyin** kedey kolxozdor bir çoñ sovxozgo birikti. (KA, s. 436) "Ondan sonra fakir kolhozlar, büyük bir çiftlikte birleşti."

Kkp. Bunnan **keyin** jarlınuñ balası ata-anası menen hoşlasıp ketpekşi boladı. (KM, s. 38) "Bundan sonra fakirini çocuğu, anne babasıyla vedalaşıp gitmeye niyetlenir.";

Bunnan **keyin** bay onnan öş almaqşısı bolıp, Miyrigüldi alıp qaşaman, dep atırğanda aldına bir kempirdi-öñgertip jiberedi. (ET, s. 104) "Bundan sonra bey, ondan öç almak isteyip Miyrigül'ü alıp kaçarım diyerek, önüne zorla bir yaşlıyı katıp götürür."; Onnan **keyin** Arıslan dew sıpatlı qalmağ batırı Qarqaşıqtı öltiredi. (KK, s. 23) "Ondan sonra Arıslan dev gibi Kalmak yiğidi Karkaşık'ı öldürür."

c. Sıfat-filin Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kaz. Qazaqstan da Keñes Ökimeti ornağannan **keyin** sol dewirdiñ ideologiyasını moyındadı. (MÄ, s. 28) "Kazakistan da Sovyet hükûmeti yerleştikten sonra, o devrin ideolojisini kabul etti."; Üşinşisin qar tükennen **keyin** awıl üstinen alıp edi. (MÄ, s. 78) "Üçüncüsünü kar düştükten sonra köyün yukarısında almıştı."; Joldıñ paydalılığı дәleldengennen **keyin**, ükimet onı tez quruw isine kirisedi. (KTSS, s. 279) "Yolun faydası ispatlandıktan sonra, hükûmet onı çabucak yapma işine girir."

Kırg. Rentgenogiyalık karoodon ötköndön **kiyin** tüz ele operatsiya stoluna. (AG, s. 79) "Röntgeni çekildikten sonra, doğru ameliyat masasına."; Tamaktanıp çıkkandan **kiyin** enem menen baldardı tayakemdikine tüşürtüp koyup, Sulayman eköbüz kayra tarttıq. (AG, s. 90) "Yemek yiyip çıktıktan sonra annem ve çocukları büyük amcamlara bırakıp, biz Sulayman'la geri döndük."; Atka mingenden **kiyin** gana kolunda bötölkö cürgönün baykadı. (KA, s. 504) "Ancak ata bindikten sonra elinde şişe olduğunu farkettiler."

Kkp. Haydu patşa qızı patşa balasın jeñgennen **keyin**, onı özi menen birge köp urıslarğa qatnaştırğan. (KK, s. 14) "Haydu padişahının kızı, padişahın oğlunu yendikten sonra onu kendisiyle birlikte birçok savaşa katıştırmış."; Sebebi, xirurg nawqastın işki qurılısın öz közi menen körgennen **keyin** bir pikirge keledi. (ET, s. 20) "Çünkü, cerrah hastalığın iç yapısını kendi gözüyle gördükten sonra bir fikre gelir."; Aradan az waqıt ötkennen **keyin** jäne keşirim soraydı. (ET, s. 60) "Aradan biraz zaman geçtikten sonra tekrar özür diler."

Görevi:

a. Zaman

Daha çok sıfat-fiilden ve zaman kavramı taşıyan isimlerden sonra kullanıldığında zaman bakımından sonralık bildirir.

Kaz. Kaz. Jaqıp öldi. Odan bir juma **keyin**, jıñılğanniñ üstine judırıq dep, Muqaşım öldi. (MÄ, s. 193) "Jakıp öldü. Ondan bir hafta sonra, düşenin üstüne bir yumruk gibi, Mukaşım öldü."; Bayjan jumısın bitirgennen **keyin** Qızılordağa qayttı. (TDS, s. 251) "Bayjan işini bitirdikten sonra Kızılorda'ya döndü."; Biraz jürgennen **keyin** barıldağan juwan ünmen... (BKT, s. 261) "Biraz yürüdükten sonra bağırın kalın bir sesle..."

Kırg. Muzıka büt köndön **kiyin** skameykalardıñ birine kelip olturduk. (AG, s. 14) "Müzık bittikten sonra gelip, sıralardan birine oturdık."; Bir azdan **kiyin** attardıñ tuyaktarınıñ ünü alıstan öçüp, özdörünön ay munarında, eerçişip ketip baratkan karaanı da körünböy kaldı. (KA, s. 112) "Biraz sonra atların nal sesleri uzaklaşarak kesildi, onların ay karanlığında birbirini izleyen karartıları da görünmez oldu."; Poyezdder ötüp ketkenden **kiyin** bir topko çeyin stantsiyada eç can cektoy een tıñtıktı öküñ süröt. (BKT, s. 138) "Trenler geçip gittikten sonra, bir müddet kadar, istasyonda hiçbir can yokmuş gibi büyük bir sükünet hüküm sürer."

Kkp. Aqmaqıñ aqlı tüsten **keyin** yenedi. (KRS-1, s. 32) "Ahmağın aklı öğleden sonra gelir."; Aradan bes yıl ötkennen **keyin** ol jigıt te fronttan qayıp kelgen. (ET, s. 46) "Aradan beş yıl geçtikten sonra, o delikanlı da cepheden dönüp gelmiş."; Bügün ketip eki küñnen **keyin** kelemen. (Kkp. T. G., s. 139) "Bugün gidip iki gün sonra gelirim."

b. Sıralama

Kişiler, nesnelere ve olaylar arasında sıralama bakımından sonralık bildirir.

Kaz. Sodan **keyin** elden uzap şığıp, äweli Semeydegi bes klastıq orıssa uçılışeni, odan äri sondağı dört yıldız muğalimdik seminariyanı tãmamdaydı. (MÄ, s. 13) "Ondan sonra memleketinden ayrılıp, önce Semey'deki beş yıllık Rusça okulu, ondan sonra da aynı şehirdeki dört yıllık öğretmenlik seminerini tamamladı."; Sodan **keyin** Taşkenttegi Orta Aziya memlekettik universiteti Şığıs Fakulteti janındağı aspiranturağa tüstim. (MÄ, s. 27) "Ondan sonra Taşkent'teki Orta Asya Devlet Üniversitesine bağı Şarkiyat Fakültesinde yüksek lisansa girdim."; Kozlovtan **keyin** söylegen Janäbil edi. (TDS, s. 251) "Kozlov'dan sonra söyleyen Janebil idi."

Kırg. Körsö aga da menden **kiyin** operatsiya bolgon eken. (AG, s. 33) "Meğer, o da benden sonra ameliyat olmuş imiş."; Obxoddon **kiyin** kelip keterin aytıp, mandayımdan sılap koyup çıkıp ketti. (AG, s. 39) "Vizitten sonra geleceğini söyleyerek, anımı okşayıp çıkıp gitti."; Lyonka Avdiy menen Petruhanın ortosuno korgolodu, bayağı okuyadan **kiyin** karışkırdan korkup cüröt. (KA, s. 174) "Lyonka, Avdiy ile Petruha'nın ortasında uyudu, önceki olaydan sonra kurttan korkuyordu."

Kkp. Däslep ädebiyat payda bolğan. Onnan **keyin** barıp ädebiyat ilimi payda bolğanlığı mälim. (ET, s. 26) "İlkin edebiyat meydana çıkmış, ondan sonra edebiyat ilmi ortaya çıkmıştır."; Bunnan **keyin** jasağan Xafız, Nawayı häm Fizulilerge de "Ğäzzel mülkiniñ sultanı" -degen atağ berilgen. (ET, s. 182) "Bundan sonra yaşayan Hafız, Nevayi ve Fuzulilere de "Gazel mülkünün sultanı" deneni ünvan verilmiştir."; Mennen **keyin** (KRS-1, s. 307) "benden sonra"

c. Sebep

Bazen sıfat-fiilden sonra kullanıldığında sebep bildirir.

Kırg. Kızıña alıñ cetpegenden **kiyin** kişisinbi? (AG, s. 27) "Kızına gücün yetmedikten sonra, sen adam mısın?"; Al kelbey kalgandan **kiyin**, men bargan cokmun. (KTG, s. 337) "O gelmez olduktan sonra, benim de gittiğim yok."; Deerinde cok bolgondon **kiyin**, aytkan menen paydasız. (KS-I, s. 302) "Doğuştan akılsız olduktan sonra, ne söyleyen faydasız."

Kkp. Gülayım oyanbağannan **keyin** ol aşıwlanıp ketip qaldı. (KK, s. 20) "Gülayım uyanmadığından dolayı, o üzültüp gitti."; Siziñ üyge tanıs bolğannan **keyin** kelip jürmiz. (Kkp. T. G., s. 139) "Sizin eve, tanış olduğumuz için geliyoruz."; Solay bolğannan **keyin** povesttiñ kölemi haqqında da tartısıw qıyın. (ET, s. 196) "Böyle olduğundan dolayı, uzun hikâyenin hacmi hakkında da tartışmak zordur."

124. Kibi

Yapısı:

Kibi "gibi". Kazak ve Kırgız Türkçesi hariç, Tatar, Başkurt, Karakalpak, Kumuk, Nogay, Karaçay-Balkar, Kırım Tatar ve Karay Türkçelerinde yalın hâlden ve tamlama hâlinden sonra kullanımı görülen bir edattır. Nogay Türkçesinde ise kullanımı çok seyrek. Karakalpak Türkçesinde bu edat daha çok edebî eserlerde görülmektedir³⁷⁵. Kumuk Türkçesinde bu edat "gimik" şeklinde telaffuz edilir ama "yimik" olarak yazılır³⁷⁶. Çağdaş Tatar Türkçesinde kébék olarak görülen bu edat, daha eski edebî eserlerde kébi ve ağızlarda kük şeklinde görülmektedir³⁷⁷. Karay Türkçesinde de günümüz metinlerinde tamamen kibik olarak görülen bu edatın Baskakov'un redaktörlüğünde hazırlanan Karay Türkçesi sözlüğünde³⁷⁸ kübik (KRPS, s. 351), kübük (KRPS, s. 423), kibi (KRPS, s. 405), gibi (KRPS, s. 64) varyantları gösterilmiştir.

Bu edatın kökü olan kip kelimesi Dîvânü Lûgati't-Türk'te kip "benzer, ögür" olarak verilmiştir³⁷⁹. Edatın kökenini inceleyen bütün Türkologlar Kaşgarlı'yı esas alarak bu kelimenin, kip "kalıp, şekil, form; örnek, benzer; suret, görüntü" kelimesine teklik 3. şahıs iyelik eki gelerek (kip+i > kibi=gibi) oluştuğunu belirtmişlerdir³⁸⁰. Bu edatın kibik şekli ise kibi edatına ok, ök, ük pekiştirme edatı gelerek (kibik < kibi+ok/ök/ük)

³⁷⁵D. S. Nasırov-E. B. Berdimuratov-A. D. Dävletov-A. B. Bekbergenov, *age.*, s. 242

³⁷⁶İ. A. Kerimov-A. B. Axmedov, *age.*, s. 143

³⁷⁷V. N. Xangildin, *age.*, s. 282; M. Z. Zekiyev, F. A. Ganiyev, K. Z. Zinnetullina (red.), *age.*, s. 314

³⁷⁸N. A. Baskakov-A. Zayonçkovskiy-S. M. Şapşal, *Karaimskogo-Russko-Polskiy Slovar*, Moskva 1974

³⁷⁹Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi* C. III (Çev. Besim Atalay), TDK Yay., Ankara 1992, s. 119

³⁸⁰L. Levitskaya-A. V. Dıbo-V. İ. Rassadin, *Etimologičeskiy Slovar Tyurskix yazıkov, Obşçetyurkskiye i mejtyurkskiye leksiçeskiye osnovı na bukvi "K", "Q"*, Moskva 1997, s. 16; J. Deny, *age.*, s. 568; A. N. Kononov, *age.*, s. 319; Zeynep Korkmaz, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, TDK Yay., Ankara 1994, s. 36; E. Şükürov, *age.*, s. 26

oluşmuştur³⁸¹. Bu edatın kük şekli ise kibik'in hece kaynaşmasına uğrayarak (kibik > kük) aldığı şekildir³⁸².

Tat. kébék/kébi, kük (ağızlarda), Baş. kéwék, Kkp. kibi, Kum. yimik, Nog. kimik, Kar.-Bal. kibik, Kır. Tat. kibi, Kar. kibik.

Kullanımı:

a. İsmi Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Xuca işek kébék, akıra-akıra, tibéşe-tibéşe bülme buylap çaba başlagan. (XNM, s. 5) "Hoca eşek gibi bağıra bağıra, tepine tepine oda boyunca koşmaya başlamış."; Avıruw, komsız hem ét kébék aç bér ademder ul. (XNM, s. 66) "Hasta, hırslı ve it gibi aç bir adamdır o."; Söyem çümeç kébi borınıfını, canım, Gaşıyk buldım, tamam bétté mecalém. (TG-II, s. 314) "Seviyorum kepçe gibi burnunu, canım, aşık oldum kalmadı, bitti mecalim."; Bérkôn kinet yıraktan tavış kilgen kük buldı. (TTAS-II, s. 292) "Bir gün gayet uzaktan ses gelir gibi oldu."

Baş. Altın kéwék yaltlap torğan ramlı portretti alabız Za mekteptegé Lenin muzeyına quyabız. (BT, s. 8) "Altın gibi parlayıp duran çerçeveleli portreyi alalım ve okuldaki Lenin müzesine koyalım."; Basqan urındarıbızda taş bağana kéwék qatıp qaldıq. (BT, s. 22) "Baztığımız yerde taş sütun gibi donup kaldık."; –Hey, ésmé ni ul ağas başına ménéwé! Téyén kéwék ménép kitem mun unda. (BT, s. 24) "–Ha, ağacın başına çıkmak işten midir! Sincap gibi çıkarım ben oraya."

Kkp. Olar rolge berilgen akterlar kibi geyde öksip geyde cılamısrıp alıwı da mümkün. (ET, s. 12) "Onların kendilerini rollerine kaptıran aktörler gibi bazen hüngür hüngür ağlamaları, bazen de ağlayacak gibi olmaları da mümkündür."; Şabısıwdan doslarım, oraq kibi ketildi qılışlardın jüzleri. (KK, s. 23) "Çarpışmadan dolayı dostlarım, kılıçların yüzleri orak gibi eğildi."; Bura kibi şayqaştı. (KK, s. 32) "Deve gibi çarpıştı."

Kum. Becenleri burçak yimik budaydan tolğan kolhozçulanı yürekleri şat, göngü hoş. (KT5, s. 12) "Ambarları burçak gibi buğdayla dolan kolhozcuların yürekleri şad, gönülleri hoştur."; Qul yimik işleseñ, biy yimik aşarsan. (AAS, s. 44) "Kul gibi çalışırsan, bey gibi yersin."; Qalaç aşalğannı bilgende tülkünü qulağı eşekni qulağı yimik sallanıp qala. (KYX, s. 15) "Pastanın yenildiğini öğrenince tilkinin kulakları eşeğin kulakları gibi sallanmaya başlıyor."

Nog. Bu sorav burav kimik yürektiñ özegine burala berip, kire bardı. (TY, s. 37) "Bu soru matkap gibi yüreğin merkezini delip girdi."

³⁸¹Gerard Clauson, *age.*, s. 686; L. Levitskaya-A. V. Dibo-V. İ. Rassadin, *age.*, s. 16; Mustafa Öner, *age.*, s. 139; Zeynep Korkmaz, *age.* s. 29

³⁸²Gerard Clauson, *age.*, s. 686; Zeynep Korkmaz, *age.*, s. 36

Kar.-Bal. Ol taşları, ğircın **kibik**, aşığandı. (MKXPÇ, s. 27) "O, taşları ekmek gibi yemişti."; Debetge Kün Teyrisi temir taşları tılı **kibik** cumuşaq etgendi. (MKXPÇ, s. 57) "Güneş Tanrısı Debet'e demir madenlerini hamur gibi yumuşak yapmıştı."; Cer üsünde Debet **kibik** ösmegendi. (MKXPÇ, s. 57) "Yeryüzünde Debet gibi (birisi) yetişmemişti."

Kır. Tat. Er alda şairniñ maqalelerinde şiiiry eserlerindeki **kibi** "tüzetüvler" azca. (ETM, s. 4) "Herhâlde şairin makalelerinde, şiiirsel eserlerindeki gibi "düzeltmeler" daha azdır."; O özünüñ bu balalıq teessuratlarını büktün ömrü boyu saqlap kele ve öz edebiy yaratıcılığında bulardan keregi **kibi** faydalana. (ETM, s. 39) "O, kendisinin bu çocukluk etkilerini bütün ömrü boyunca saklar ve edebî yaratıcılığında bunlardan gerektiği gibi faydalanır."; Bütün köy sanki ölü **kibi**... Gece yarısında kim körecek? (KTT, s. 45) "Bütün köy sanki ölü gibi... Gece yarısında kim görecek?"

Kar. Ki oşol kimni siuvsia Tienri ügiut'lieyder; da ata **kibik** uvlun siuviadir. (ŞM, s. 4) "Tanrı kimi severse öğütler ve babanın oğlunu sevdiği gibi sever."; Unutuldum öliü **kibik** estian, boldum tas bolğan savut kibik. (DMÇ, s. 32) "Bir ölü gibi unutuldum, parçalanmış kap gibi oldum."; Da mien sandrav **kibik** eşit'miymin, da til'siz **kibik** ki açalmıyır avzun. (DMÇ, s. 43) "Ben sağır gibi işitmiyorum ve dilsiz gibi ağzım açılmıyor."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yalın Hâlınden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Özü endi bayağı yaşında, tamam sizler **kibi**. (KTT, s. 150) "Kendisi şimdi epeyce genç, tam sizler gibi."; Memet Nüzet, yakın safdaşları Asan Çergeyev, Üseyin Toqtarğazı kibi tatar demokratik medeniyetiniñ tañ atarında doğıp, olar **kibi** eline qalemını, Birinci rus inqilâbı arfelerinde alaraq... (ETM, s. 83) "Memet Nüzet, yakın arkadaşları Hasan Çergeyev, Üseyin Toktargazi gibi Tatar demokratik medeniyetinin tanı atarken doğup, onlar gibi Birinci Rus İnkılâbı arefesinde eline kalemini alarak..."

Kar. Biylıar, mien işandım, ki siz rast da uslu tioriaçiliar, tek tuvarğa uşadıyız, alar **kibik** siz tieliliar. (GKY, s. 129) "Beyler, ben inandım ki, siz doğru ve akıllı törecilersiniz, yalnız siz deliler de onlar gibi hayvana uydunuz."

b.2. Kişi Zamirinin Tamlama Hâlınden Sonra Kullanımı

Tat. Min bit siña devlet eşéne xatınıñını katnaştırma, xatın arkasında miném **kébék** tübenlékke töşme, dip gél eytép kilem. (XNM, s. 5) "Ben sana hanımını devlet işine karıştırma, hanımının yüzünden benim gibi aşağılık duruma düşme, diye devamlı söylüyorum."; Sinéñ **kébék** teti yégétler küp kildé monda, bérsé de dönyanıñ ağışın üzgerte almadı. (Ed., s. 12) "Senin gibi güzel yiğitler çok geldi buraya, birisi de dünyanın akışını değıştiremedi."; Alar anıñ **kébék** bexétsézlerné talaw xisabına bayıylar.

(XA, s. 66) "Onlar, onun gibi bahtsızları yağmalayarak zenginleşiyorlar."; Xuca abızı, alay yaramıy bit. Bigrek te séznéñ **kébék** galim kéşége. (XNM, s. 125) "Hoca amca böyle olmuyor. Özellikle de sizin gibi âlim kişiye yakışmıyor."

Baş. Eger ze kilesekte Selix tigen minéñ **kéwék** bérew ménen Geyşe tigen feldşeritsa bolnitsa balkonına sığıp utırhalar... (BT, s. 18) "Eğer de gelecekte Salih adlı benim gibi birisiyle Geyşe adlı ebe hastahanenin balkonuna çıkıp otursalar..."; Başqort yortonda hinéñ **kéwék** yéğéttéñ bulğanı yuq iné. (TDS, s. 261) "Başkurt hakkında senin gibi yiğidin olduğu yok idi."

Kum. –Şular barı da xanlanı kızları, meni **yimik**, özler de meni qurdaş kızlarım. (KYX, s. 171) "Bunların hepsi de benim gibi han kızları, kendileri de benim kız arkadaşlarım."; Dawğa barmaq seni **yimik** qızlanı işi tügül, sen adaşğanmısan, zaya bolursan. (KT5, s. 27) "Savaşa gitmek senin gibi kızların işi değil, sen çıldırdın mı, heba olursun."; Onu **yimik** tilni yaxşı bilegenler azdır. (Kum. Til, s. 141) "Onun gibi dili iyi bilenler azdır."; –Sizin **yimik** arıv qızlanı men heç yerde görmegenmen. (KYX, s. s. 197) "Sizin gibi güzel kızları ben hiçbir yerde görmemişim."

Kar.-Bal. Seni ananğa seni **kibik** köp tuwsun, / Malıng, mülküng, balaçığım, köp bolsun. (MKXPÇ, s. 257) "Senin annen senin gibi çok doğsun, malın mülkün, yavrucuğum, çok olsun."; Men seni **kibik** zamanınmda çalqı tuta edim. (KMOS, s. 346) "Ben senin gibi iken ot biçer idim."

Kır. Tat. Bu yerde bulunğan arkadaşlarımıznıñ bazıları benim **kibi**, Aleksey Maksimoviçni ... körgen. (ETM, s. 116) "Burada bulunan arkadaşlarımızın bazıları benim gibi, Aleksey Maksimoviç'i ... görmüş."; Öz ana tilimizni mükemmel surette İsa Abduraman kibi, öz tilinde mektep körmegen yaş edebiyatçı değil de, bizim **kibi** aşlarını aşığan, yaşlarını yaşağan esli qalem exilleri de bilmeyimiz. (ETM, s. 178) "Öz ana dilimizi mükemmel şekilde İsa Abduraman gibi, kendi dilinde okumamış genç edebiyatçı değil, bizim gibi yemeğini yiyen, ömrünü süren yaşlı kalem ustaları dahi bilmez."

Kar. Da xor etmiagin koltxasın xor miskinnin mienim **kibik**. (KK, s. 32) "Benim gibi zavallının duasını hor görme."; Kimdir Sienin **kibik** kiuçliular arasına, e Tienri. (MKÜ, s. 123) "Ey Tanrı senin yanında, kim senin gibi güçlüdür."; Da anın **kibik** yox edi andan burun biy. (KYY-1, s. 115) "Ve ondan önce, onun gibi bey yok idi."

b.3. İşaret Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Nişe soñ ul şular **kébék** gamséz bula almıy? (TE, s. 141) "Niye acaba o, şunlar gibi gamsız olamıyor?"

Baş. Hin de, ipteş, oşo tormoş yulın / Şular **kéwék** yeşep ütmeheñ. (BT, s. 92) "Sen de, arkadaş, bu hayat yolunu, şunlar gibi yaşayıp geçmesen."

Kkp. Bul **kibi** qız dünyağa kelmegen. (Kkp. T. G., s. 133) "Bunun gibi kız dünyaya gelmemiş."

Kır. Tat. Bu **kibi** körümlü erbablar aqqında uydurılıp ayılğan efsanelerge başqa xalqlarınñ tarixlarında da çoq rast geline. (ETM, s. 21) "Bu gibi ünlü üstadlar hakkında uydurulup söylenen efsanelere diğerk halkların tarihlerinde de çok rastlanıyor."; Adanı olmağan, yaxşı abadanlaştırılğan köyde şu **gibi** mesele az degil. (GJK, s. 374) "Adanı olmayan, güzelce abat edilen köyde şu gibi mesele az değil."

b.4. İşaret Zamirinin Tamlama Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Memleketébızde monıñ **kébék** zalım patşa bulğanı yuk idé. (TM, s. 152) "Memleketimizde bunun gibi zalim padişahın olduğu görülmemişti."

Baş. bınıñ **kéwék**. (BRH, s. 737) "bunun gibi".

Kar.-Bal. Anı **kibik**, "Bir kızım bardı da, çaçı kökge cetedi" degen comaqı wa ne bolğanın bir izleb körtügüz. (KXEBC, s. 24) "Onun gibi, "Bir kızım vardır da, saçı göğge erişir" adlı bilmececi cevabının ne olduğunu arayıp bulunuz."; Meni eki atım bardı da, ala ekisi da, anı **kibik** cılım da, qağıtxa cazılıb, artı-allına oqulsala, türlenmeydile. (KXEBC, s. 208) "Benim iki adım vardır, onların ikisi ve onun gibi doğum yılımda kağıda yazılıp, tersinden okunduğunda değişmezler."

Kır. Tat. ... diğerk arkadaşlarımız yaralı askerlerimiz yatqan xastanelerge barıp, olarnıñ mektüplerini oquğanını, "Kahovka" türküsini yırlağanını ve başqa bunıñ **kibi** işlerni xatırladı. (KTT, s. 131) "... diğerk arkadaşları ile yaralı askerlerimizin attığı hastahanelere gidip, onların mektuplarını okuduğunu, "Kahovka" türküsünü söylediğini ve başka bunun gibi işleri hatırladı."

b.5. Dönüşlülük Zamirinin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Ul ülesé könné üzé **kébék** uk borıngı çişme yanına töşe. (Ed., s. 7) "O, öleceği gün, kendisi gibi eski çeşmenin yanına iniyor."; Kantonnıñ mal-mölketé, baylıkları, bu "fani" dönyada anıñ çikséz rexette, kaygı-xesretséz, vayımsız yeşewé, anıñ tik bay-çinoviklar, üzé **kébék** dvorıyannar bélen eş alıp baruwı, kantonnıñ böten baylıkların tudırgan gadi kéşélerné bar dip te bélmewé eserde satirik planda tasvirlana. (XA, s. 61) "Kanton'un malı mülkü, zenginlikleri, bu "fani" dünyüada onun sınırsız rahatlıkla, kaygısız, hasretsiz, endişesiz yaşayışı, onun yalnız zengin memurlar, kendisi gibi asilzadeler ile birlikte hareket etmesi, kantonun bütün zenginliklerini doğuran basit kişileri var saymaması, eserde satirik planda tasvir ediliyor."

Baş. Yır, dala yulı **kéwék**, ozon hem, dalanın üzé **kéwék**, kiñ. (BT, s. 220) "Şarkı, bozkır yolu gibi uzun ve bozkırın kendisi gibi geniş."

Kum. Men özüm **yimik** yarlı ulanğa barırman, sen de bay kız al. (KYX, s. 160) "Ben kendim gibi fakir oğlana varırım, sen de zengin bir kız al."

b.6. Soru Zamirinin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Qırımtatar edebiyatınıñ, Birinci rus inqılâbı yıllarındaki vaziyetini ve xarakterini añlamaq ve onıñ bu inqılâp devrine ne **kibi** qazançlarnen kelip kirgenini aydınlatmaq için... (ETM, s. 41) "Kırım Tatar edebiyatının, Birinci Rus İnkılâbı yıllarındaki durumunu ve xarakterini anlamak ve onun bu inkılâp devrine ne gibi faydalarla gelip girdiğini aydınlatmaq için..."; Ortalıqta ne **kibi** xaberler bar? -dep sordı. (ETM, s. 116) "Ortalıqta ne gibi haberler var? diye, sordu."

c. İsim-fiilin Yalın Hâlınden Sonra Kullanımı

Tat. Revolyutsiyeye kadergé tormıñ kartinaları arasında kız satuw **kébék** küréneşler de oçrap torgan. (XA, s. 75) "Devrime kadarki hayat manzaraları arasında kız satma gibi görünüşlere de rastlanıyor."; Min tenémde yanıp torgan bér utnıñ sünüwén, éçémneñ tuñğanın toyuw **kébék** bér haletke kildém. (BKT, s. 252) "Ben, tenimde yanıp duran bir ateşin sönmesini, içimin donduğunu duymak gibi bir hale girdim."

Kır. Tat. Azlıqtaki milletlerge öz ana tillerinde gazeta, jurnallar neşir etüv **kibi** çoqtan-çoq vadeler adağan manifest ilân etile. (ETM, s. 44) "Azınlıqtaki milletlere kendi ana dillerinde gazete, dergi neşretme gibi pekçok sözler veren manifesto ilân ediliyor."; Memet Nüzetke şiir yazmaq, mektup yazmaq **kibi** qolay bir şey edi. (ETM, s. 66) "Memet Nüzet için şiir yazmaq, mektup yazmaq gibi kolay bir şeydi."; Yaqub ana-Watanımıznı qorçalav **kibi** muqaddes borcunu eda eterken, bayağı cesürlikler kösterdi. (GJK, s. 247) "Yakub, ana vatanımızı müdafaa gibi mukaddes borcunu eda ederken, bayağı cesaret gösterdi."

Kar. Ökiurmiagi **kibik** igit arıslannın açuvu biynin. (ŞM, s. 29) "Beyin öfkesi, genç arslanın bağırması gibidir."

d. Sıfat-fiilin Yalın Hâlınden Sonra Kullanımı

Tat. Çönki beyette tarixi vakıygalar, bilgélé şexésler bélen beylenéş saklanmagan **kébék**. (XA, s. 21) "Çünkü beyitte tarihi olayların, bilinen şahıslarla bağlantısı saklanmamış gibidir."; Sagıngan çakta şul baldakka karap, sézné kürgen **kébék** bulır idém. (XNM, s. 89) "Özlediğim zaman şu yüzüğe bakıp, sizi görmüş gibi olurdum."; Şul süzné géne kötken **kébék**, tégé kéşé yortka kilép kérgen. (XNM, s. 113) "Sanki bu sözü bekiyormuş gibi, diğér kişi eve gelip girmiş."

Baş. Alıñta tağı bér-iké yéren ayğır kéşnegen **kéwék** buldı. (BT, s. 121) "Uzakta yine bir iki boz aygır kişner gibi oldu."; Yanındağı kéşéler ze öndeşmey géne, unıñ qayğhın ésten urtaqlaşqan **kéwék** kileler. (BT, s. 157) "Yanıdaki kişiler de hiç konuşmadan, onun kaygısını içten paylaşıyormuş gibi geliyorlar."; Eger ze ul awız asıp hüñ eyte başlaha, nazlanıp, şişme sılırap aqqan **kéwék** bula. (TAX, s. 148) "Eğer de o ağzını açıp konuşmaya başlasa, nazlanarak, çeşme şırıldayıp akmış gibi oluyor."

Kum. Bırınğı zamanlanı va kelpetleni haqqında olar gertiden de yaşavda bolğan **yimik** xabarlayğan ullanı çeber asarlarğa yigitlik eposu dep ayıla. (KXY, s. 5) "Eski zamanlar ve durumlar hakkında onlar, gerçekten de hayatta olmuş gibi anlatılan büyük sanat eserlerine yığitlek destanı adını veriyorlar."; Abdul-Macid: Şo terekni biler **yimik** adam qayda tabulur? -dey. (KYX, s. 81) "Abdul-Macid: Şu ağacı bilebilecek adam nerede bulunur? diyor."; Bular bulay söylep turup eşik buzulur **yimik** qağıla. (KYX, s. 226) "Bunlar böyle konuşurken, kapı kırılacak gibi çalınıyor."

Kar.-Bal. Leytenant eşitmegen **kibik** etip canladı. (OC, s. 36) "Teğmen, işitmemiş gibi yaparak yanından geçip gitti."; Cırsız qalğan-colsus qalğan **kibikdi**. (MT, s. 67) "Şarkısız kalan, yolsuz kalmış gibidir."; Keslerin da toydurup, bılay aytdı, deydi: -Alavğannı qatına barıp, oynañan **kibik** etigiz. (MKXPÇ, s. 70) "Kendilerini de doyurup, şöyle söyledi: -Alavga'nın yanına gidip, oynuyormuş gibi yapınız."

Kır. Tat. Bu manzumede, birinci baqışta meraqlı ve şaşılacaq **kibi** bir şey yoq. (ETM, s. 181) "Bu manzumede, ilk bakışta ilginç ve şaşılacak gibi bir şey yok."; Özünü aqlaycaq **kibi** cevap tapıp olamadı. (GJK, s. 252) "Kendisini aklayacak gibi bir cevap bulamadı."; Mezkür adiselerniñ yoq etilüvi itenilgen **kibi** tez ketmey. (GJK, s. 166) "Zikredilen hadiselerin yok edilmesi istenildiği gibi çabuk gitmiyor."

Kar. Da oyandı yuklavçu **kibik** Tienri, bağatır kibik sarneydoğon şaraptan. (DMÇ, s. 90) "O zaman Tanrı, uyuyan insan gibi ve şaraptan dolayı nara atan yığit gibi uyandı."

e. Çekimli Fiilden Sonra Kullanımı

Tat. Birer cirden méne kinet kéne Sin çıgarsıñ **kébék** şatlanıp. (TTAS-II, s. 82) "Bir yerden işte yavaşça sen çıkarsın gibi sevinip..."; Söyeklerémde nindidér bér tavış işétéldé **kébék**. (TE, s. 96) "Kemiklerimde de nasıldır bir ses işitildi gibi."; Ul miné, koçagına alıp, kısıp ütérérge cıyma idé **kébék**. (TE, s. 96) "O, beni kucağına alıp, sıkıp öldürmeye hazırlanıyor gibi idi."

Görevi:

a. Benzerlik

Tat. Annarı kızını küer de tor, balavız **kébék** yomşak, fereste **kébék** mölayém bulır, -digen. (XNM, s. 89) "Ondan sonra kızını gör de dur, balmumu gibi yumuyak, melek gibi mülayim olur, demiş."; Tönnerén ülgen kéşe **kébék** yoklarga yaramas idé, -digen. (XNM, s. 128) "Geceleri ölmüş kişi gibi uyumak yaramazdı, demiş."; Kız balanıñ çeçek **kébék** goméré yukka erem bulır idé. (STLY, s. 318) "Kız çocuğunun çiçek gibi ömrü boş yere haram olurdu."

Baş. Ularzın boronğoraq osorza inép qalğandarın béz xezér başqort hüzzéré **kéwék** qabul itebéz. (BT, s. 14) "Onların daha eski devirlerde gelip kalanlarını biz şimdi Başkurt kelimeleri gibi kabul ediyoruz."; Tirmen tora kömöş **kéwék** yılğa yarında.

(BTH-I, s. 492) "İrmak kenarında gümüş gibi değirmen duruyor."; Min de maymıl **kéwék**, Novikov ni qılanha-şunu qılanam. (BTH-I, s. 492) "Ben de maymun gibi, Novikov ne yapsa, onu yapıyorum."

Kkp. Bürkit **kibi** alıstı, qoraz **kibi** jolıstı, ekewinin aybatına döñler oyğa qazıldı. (KK, s. 23) "Kartal gibi savaştı, horoz gibi yoluştu. İkisinin heybetinden tepeler çukura döndü.; Barlıq elge baxıt kirer nur **kibi** / Jer beti jasarıp barar gül **kibi**. (ET, s. 64) "Bütün ülkeye nur gibi baht girer, yeryüzü yeşerip gül gibi olur."; Geyde meniñ qosıqlarım talpınadı qus **kibi**, / Geyde meniñ qosıqlarım qosıq emes tüs **kibi**. (ET, s. 146) "Bazen benim şiirlerim çırpınır kuş gibi, bazen benim şiirlerim şiir değil düş gibi."

Kum. İbragimni kiş **yimik** qap-qara atğa da mindirip yibere. (KYX, s. 50) "İbrahim'i samur gibi kapkara ata bindirip gönderiyor."; Seni **yimik** bir erkekni tapmasam, / Öz anama, tul qaldım dep, bararman! (KXY, s. 51) "Senin gibi bir erkeği bulamazsam, öz anneme dul kaldım deyip, giderim."; Yarlar yoq busa tolqunlar, gök börüler **yimik** uluy turup, tüzlege yayılıp gete. (KT5, s. 135) "Uçurumlar yok ise dalgalar, bozkurtlar gibi uluyarak, düzlere yayılıp gidiyor."

Nog. Bu sorav burav **kimik** yürektiñ özegine burala berip, kire bardı. (TY, s. 37) "Bu soru matkap gibi yüreğın merkezini delip girdi."

Kar.-Bal. Colowçuğa, qonaqğa öz üyüng **kibik** boldung. (KMTG, s. 239) "Yolcuya, misafire kendi evin gibi oldun."; Bugün da qız **kibik** turadı. (KMOS, s. 345) "Bugün de kız gibi görünüyor."; Sabiy **kibik** nek etese? (KMOS, s. 345) "Çocuk gibi ne yapıyorsun?"

Kır. Tat. Onıñ ateş **kibi** közleri yüksek selbi teregine tikildi. (KTT, s. 62) "Onun ateş gibi gözleri, yüksek servi ağacına dikildi."; Yañı baştan yuquğa kete yatqanda körgenlerim, ev içini toldırğan sıtık bulutlar ve uzaq kökte yılan **kibi** uzanıp ketken yıldırım edi. (KTT, s. 69) "Yeniden uykuya dalarken gördüklerim, evin içini dolduran sıkıcı bulutlar ve uzak gökte yılan gibi uzayıp giden yıldırım idi."; Yanka Kupala, Sulayman Stalskiy kibi qardaş edebiyatlar veteranlarını körmek, bizim **kibi** yaş delagatlarğa büyük ğurur baxş ete edi. (ETM, s. 129) "Yanka Kupala, Sulayman Stalskiy gibi kardeş edebiyatların emektarlarını görmek, bizim gibi genç delegelere büyük gurur bahşediordu."

Kar. Da bolur ağaç **kibik** ornatılğan çırlax suvlar katına ki yemişin bierir vaxtında da yapraxı anın upranmaydır. (DMÇ, s. 5) "Onlar akarsular kenarına dikilen ağaç gibi olurlar, meyvelerini zamanında verirler ve onların yaprakları solmaz."; Yavsın yamğur **kibik** akılım, tamsın cıx **kibik** aytnağım. (KYY-1, s. 87) "Aklım yağmur gibi yağsın, sözlerim çığ gibi damlasın."; Ki tieriakliar kaplandılar, siut **kibik** ax çiçciakliarbia. (ÇUT, s. 99) "Ağaçlar, süt gibi ak çiçeklerle kaplandılar."

b. Karşılaştırma

Tat. Anda, "Karyat batır" cırındağ **kébék**, kazax xalkı eposına xas şigri stil yogıntısı köçlé. (XA, s. 38) "Orada, "Karyat Batır" şarkısındaki gibi, Kazak halkı destanına has şiirsel stil etkisi güçlüdür."; "Sevastopol sugışı beyété"ndegé **kébék** anda da süz esernéñ niçék, nindi şartlarda icat itélüwé turında bara. (XA, s. 54) "'Sivastopol Savaşı Beyiti"ndeki gibi orada da söz eserin nasıl, hangi şartlarda icat edildiği hakkında devam ediyor."; Méne min kartaysam da, köçém yeş çağımndağ **kébék**, -digen. (XNM, s. 139) "İşte, ben yaşlansam da, gücüm gençlik çağımndağ gibi, demiş."

Baş. Bıl ğorur qoştar başqalar **kéwék** qapıl ğına küterélmeyz er. (BT, s. 189) "Bu gururlu kuşlar, diğlerleri gibi hemen hızla havalanmazlar."

Kum. Qılıqsız adam qılsız qomuz **yimik**. (AAS, s. 88) "Karaktersiz adam, telsiz kopuz gibidir."; Oxumağan adam tomaq balta **yimik**. (AAS, s. 54) "Okumamış adam, kör balta gibidir."; Tarbiyası yoq ilmuu adam, yemişi yoq terek **yimik**. (AAS, s. 55) "Terbiyesi olmayan âlim, meyvesi olmayan ağaç gibidir."

Kar.-Bal. Cumuşaqlığı-mamıq **kibik**, /Awurluğu-qabuq **kibik**. (KXEBC, s. 77) "Yumuşaklığı pamuk gibi, ağırlığı kabuk gibi."; Cayılsa-tabaq **kibik**, cıyılsa-tayaq **kibik**. (KXEBC, s. 81) "Yayılsa tabak gibi, toplansa sopa gibi."; Kün túbünde cata, ğırcın **kibik** qata. (KXEBC, s. 99) "Güneş altında yatar, çörek gibi katılaştır."

Kır. Tat. Mırzaniñ özü de açuvlı ve türkteç suvsığırı **kibi**, qorqunç ve nefretli közleri olğan bir şey edi. (KTT, s. 73) "Mırza'nın kendisi de öfkeli ve tos vuran manda gibi, korkunç ve nefret dolu gözleri olan bir şeydi."; Onıñ başı ucunda krovat çamaşırı **kibi** beyaz kiyimli mülayim bir qız. (KTT, s. 101) "Onun baş ucunda yatak çarşafı gibi beyaz giyimli mülayim bir kız."; Ana tilimizde gazeta çıqarsaq, adamlarını dünyadan xaberdar etsek, ileri milletler **kibi**, xalqımız yüksek medeniyetli olacaq. (KTT, s. 113) "Ana dilimizde gazete çıkarsak, insanları dünyadan haberdar etsek, ileri milletler gibi, halkımız yüksek medeniyetli olacak."

Kar. Saklağın mieni biebiayın **kibik** kiozniun, kioliagiasında kaşğaxeynın yaşırğın mieni. (DMÇ, s. 17) "Beni göz bebeğın gibi kuru, rahmetinin gölgesinde sakla beni."; Mien tuvduğum **kibik** yaxşı ürianiam. (MKÜ, s. 95) "Ben kız kardeşim gibi iyi okuyorum."; Dostum mienimki baxçamın öz baxçasın **kibik** saban siurdiu. (MKÜ, s. 95) "Dostum, benim bahçemi kendi bahçesi gibi sürdürdü."

c. Sıralama

Aynı türdeki birden fazla unsuru sıralarken sona gelerek gibi, benzeri, vs., vb. gibi anlamlar katar.

Tat. Xalık icatınıñ ekiyet, cır, mekal-eytém **kébék** janrları bik küp xalıklar folklorında bar. (XA, s. 3) "Halk icatının masal, şarkı, atasözü, deyim gibi türleri birçok halkın folklorunda var."; "Soldat xatı", "Plenniylar beyété", "Kaygılı könner" **kébék** beyétler gadi soldatların uy-téleklerén, xis-kiçeréslerén dörös çağıldırılar. (XA, s. 55)

"Asker Mektubu", "Esirler Beyiti", "Kaygılı Günler" gibi beyitler, basit askerlerin duygularını, düşüncelerini, isteklerini doğru olarak yansıtıyorlar."; Bér yak stenaga miltık, kılıç **kébék** korallar kuyılğan. (TTAS-II, s. 82) "Duvarın bir tarafına tüfek, kılıç gibi silahlar koyulmuş."

Baş. Ul Meselim Veliyev, Xaliq Zaimov, Ğeziz Elmöxemetov **kéwék** kompozitorlar xaqındağı kitaptarZın avtorı. (TAX, s. 9) "O, Meselim Veliyev, Halik Zaimov, Gaziz Elmöhemetov gibi bestekârlar hakkındaki kitapların yazarıdır."; Başqort eposında şulay uq Hewben, Zayatülek, Quzıy-kürpes, Qarabay, Aldar, Babsaq, Küsek **kéwék** epik batırzarZın obrazı bar. (TAX, s. 12) "Başkurt destanında Hevben, Zayatülek, Kuzıy-kürpes, Karabay, Aldar, Babsak, Küsek gibi destan kahramanlarının görüntüsü vardır."; Duşlıq-ut, hıw, yél **kéwék** hizélép tora torğan neme ul. (BT, s. 48) "Dostluk ateş, su, yel gibi sezilip duran bir şeydir."

Kkp. Bul tuyuq qososlardın uyqaslarınıñ özi "alma", "qoy" **kibi** omonim sözlerden quralğan köpşilikke mälim bolsa kerek. (ET, s. 112) "Bu tuyuğ şiirlerinin kafiyelerinin "alma", "koy" gibi sesteş kelimelerden kurulduğı herkese malum olsa gerek."

Kır. Tat. Piyer Kornel (1606-1684), Jan Molyer (1622-1673), Jan Rasin (1639-1699) **kibi** ulu Frantsuz dramaturg yazıcıları icat etip başlağan devir. (ETM, s. 6) "Piyer Kornel (1606-1684), Jan Molyer (1622-1673), Jan Rasin (1639-1699) gibi büyük Fransız dramaturg yazarlarının eser vermeye başladığı devir."; "Divani-xikmet", "Muxammediye", "Mevlüd", "Azret Ali", "Seit Battal Gazı", "Kesik Baş" **kibi** kitaplarnen olarnıñ başlarını şeriat, tasavvuf, sofucılıq doğmalarınen kütüp keldiler. (ETM, s. 7) "Divan-ı Hikmet", "Muhammediye", "Mevlid", "Hazret-i Ali", "Seyit Battal Gazı", "Kesik Baş" gibi kitaplar ile onların başlarını şeriat, tasavvuf, sofuculuk doğmaları ile durdurup geldiler."

d. Durum

Daha çok sıfat-fiilden ve çekimli fiilden sonra kullanıldığında bir durum anlatır.

Tat. Eger bu fikir dörös bulsa, beyetnēñ eçtelégén añlaw bérkader cinéleye **kébék**. (XA, s. 28) Eğer bu fikir doğruysa, beyitin içeriğini anlamak bir nebze kolaylaşıyor gibi."; Télegémné sizgen **kébék**, ul da yözén miña taba bordı. (TE, s. 97) "Dileğimi sezmiş gibi, o da yüzünü bana doğru çevirdi."; Aşığıp kına açıp-yapkan çakta da kunaknıñ yözé tanış **kébék** çağılıp kaldı-avıldeşlarinnan bérersédér. (TE, s. 139) "Acalayla açıp kapadığı zamanda da misafirin yüzü tanıdık gibi geldi, köylülerinden birisidir."

Baş. Unıñ qolaqtarına quray tawışı bérse bik alıştan, taştar arahınan, taw yılğahu sıltrap aqqan hımaq toyoldo, bérse qalın urman şawlağan **kéwék** buldı. (BT, s. 13) "Kuray sesi onun kulaklarına ya çok uzaktan, taşlar arasından, dağ şelalesinin şırıldayıp

akması gibi duyuldu, ya da sığ orman uğultusu gibi oldu."; Kürégézsé, yépké tézgen kéwék, qañğıldaşıp ular osalar. (BTH-I, s. 492) "Bakınız hele, ipe dizilmiş gibi, onlar ötüşüp uçuyorlar."; İndé tağı ni géne eythem de, kiléşmeğ kéwék toyola. (BTH-I, s. 493) "Şimdi artık ne söylesem de, uygun düşmez gibi hissediliyor."

Kum. Abdullama oñsuz yerden oq tiygen, / Ol da, xucu, öler **yimik** bek tiygen. (KXY, s. 25) "Abdullah'ıma onmaz yerinden ok değmiş, o da, bakımsız, ölür gibi sıkı değmiş."; "Bu yerge ormanlık bitsin, içinden çığp bolmas **yimik**" -dep taraqnı taşlay. (KYX, s. 59) ""Bu yerde içinden çıkılamayacak gibi ormanlık bitsin" diyerek, tarağı atıyor."

Kar.-Bal. Leytenant eşitmegen **kibik** etip canladı. (OC, s. 36) "Teğmen, işitmemiş gibi yaparak yanından geçip gitti."; Cawun, quwanç xapar **kibik**, kirgendi. (KMTG, s. 232) "Yağmur, müjdeli haber gibi gelmişti."; Bılanı boluş xallarına kim qarasa da, canı awrur **kibik** edi. (KMTG, s. 239) "Bunların düştüğü duruma kim baksaydı, canı ağırır gibi olurdu."

Kır.-Tat. Lakin, bir kün kelir, -seniñ sıcaq qanıñnıñ tamçıları, ayat qaranlığında uçqan **kibi** lav etip alevlenir. (ETM, s. 109) "Fakat, bir gün gelir; senin sıcak kanının damlaları, hayatın karanlığında uçmuş gibi lav halinde alevlenir."; Maşına, guya onıñ sözlerini añlağan **kibi** olup quwanç ile ögge ıntıla. (GJK, s. 369) "Araba, âdeta onun sözlerini anlamış gibi olup, kıvançla öne doğru atılıyor."; Qocasınıñ bergen sualı Reyxan apteni abdıratqan **kibi** oldı. (GJK, s. 382) "Kocasının sorduğu soru, Reyhan ablayı şaşırtır gibi oldu."

e. Tarz

Baş. Heykel ménen ul, téré kéşé ménen höyleşken kéwék, höyleşe. (BT, s. 67) "O, heykel ile canlı insanla konuşuyor gibi, konuşuyor."

Kır. Tat. Eger olarnı sovet qurumı devirinde basılğanları **kibi** bersek, şairniñ Ruxu ögünde günāxkār olmamızmı? (ETM, s. 3) "Eğer onları Sovyet hükümeti devrinde basıldığı gibi versek, şairin ruhu önünde günahkār olmaz mıyız?"; Şairniñ aynı özü yazğanı **kibi** bütün eserlerini toplap, bütün "tüzetmelerini" ve saxte yasamalarını alıp taşlap, soñ kitap etip çıqarmaq qararına keldik. (ETM, s. 3) "Şairin aynen kendisinin yazdığı gibi, bütün eserlerini toplayıp, bütün "düzeltmelerini" ve kopyalarını alıp atarak, sonra kitaplaştırmak kararına vardık."; Xalil, dersiñ, özüniñ can dostu, eski mektep arkadaşlarından birinen qonuşır **kibi**, mennen çeşit şeyler aqqında, samimiyetnen laqırdığa tutandı. (ETM, s. 132) "Halil, sanki, kendisinin can dostu, eski okul arkadaşlarından biri ile konuşur gibi, benimle çeşitli şeyler hakkında, samimiyetle konuşmaya başladı."

f. Şüphe, İhtimal

Daha çok sıfat-fiilden ve çekimli fiilden sonra kullanıldığında bu anlamı sezilir.

Tat. Xemdiye dip çitte bérew cırlagan **kébék** bulıp bulıp kitté. (TTAS-II, s. 82) "Sanki dışarıda birisi Hamdiye diye şarkı söylemiş gibi oldu."; Xuş bul! ... digen süzleré géne kolagım töbénde yañırap kitken **kébék** buldı. (TTAS-II, s. 82) "Hoşça kal! ... diye söylediği sözleri kulağımın dibinde yankılanıp gider gibi oldu."; -Akça bérgegen idém **kébék**, gacep! -digen tégé kéşé. (XNM, s. 93) ""-Para vermiş gibi idim, tuhaf!" demiş, diğer kişi."

Baş. Alıŷta tağı bér-iké yéren ayğır kéşnegén **kéwék** buldı. (BT, s. 121) "Uzakta yine bir iki boz aygır kişner gibi oldu."

Kum. -Qoy yaxşı avur bolsun, toyma zat çığar **yimik** -dey tülkü. (KYX, s. 19) ""-Bırak, iyice ağırlaşsın, doyulacak şey çıkacak gibi" diyor, tilki."; Şo xannı öz vilayatında aytğanı bola, atğanı tiye, özüne baş göterir **yimik** adamlanı öltüre bolğan. (KYX, s. 128) "Şu hanın kendi vilayetinde dediği olur, attığını vurur, kendine baş kaldırma ihtimali olan adamları öldürürmüş."

g. Eşleştirme, Denkleştirme

Baş. Ğomumen, Qarasey malayzarı, hıbay yörörge yaratqan **kéwék**, sañğı şıwırğa la bik yaratalar. (BT, s. 103) "Genellikle, Karasey'in çocukları ata binmeyi sevdikleri gibi, kayakla kaymayı da çok seviyorlar."; Kéşélerzén qılığı, xaraqteri bulğan **kéwék**, awıldarzın da üz xarakteri bar. (BT, s. 211) "İnsanların mizacı, karakteri olduğu gibi, köylerin de kendi karakteri var."; Xalıqtıñ başqa izgé yoları **kéwék**, habantuy za bézzéñ könderze haqlanıp qalğan. (TDS, s. 261) "Halkın başka kutsal gelenekleri olduğu gibi, Sabantoy da günümüzde korunmaktadır."

Kar.-Bal. Anı beti qara **kibik**, cüregi da qaradı. (KMTG, s. 239) "Onun yüzünün kara olduğu gibi, yüreği de karadır."; Beri kelgen **kibik**, arı da qaytsın. (KMTG, s. 239) "Buraya geldiği gibi, öteye de gitsin."

Kır. Tat. Yer yüzünde medeniy-edebiy mirasqa malik olğan bir çoq xalqlar **kibi**, qırımtatarlar da çoq asırlıq medeniyetke, özünüñ nefis sanatına, ağız ve yazılı edebiyatına saip bir xalqtır. (ETM, s. 5) "Yeryüzünde medenî-edebî mirasa sahip olan birçok halk gibi, Kırım Tatarları da çok asırlık medeniyete, kendisinin güzel sanatına, sözlü ve yazılı edebiyatına sahip bir halktır."; Diğer türkiy xalqlarda olğanı **kibi**, bizim de bazı bir şairlerimiz, Toqaynuñ şiirlerine taqlid eterek, 1910-1912-nci senelerde, aruz vezninde bir çoq manzum eserler yaratalar. (ETM, s. 106) "Diğer Türk halklarında olduğu gibi, bizim de bazı şairlerimiz, Tukay'ın şiirlerini taklit ederek, 1910-1912 yıllarında aruz vezniyle birçok manzum eserler yazarlar."; Memet Nüzetniñ pek çoq diger şiirleri **kibi**, bu şiiri de, bu doğma istidat saibi şairniñ qaleminden saf çıq tamçısı kibi peyda olğan şeffaf büllür danelerinden birisidir. (ETM, s. 149) "Memet Nüzet'in pekçok diğer şiirleri gibi, bu şiiri

de, bu doğuştan istidat sahibi şairin kaleminden saf çiğ damlası gibi çıkan şeffaf billur tanelerinden birisidir."

h. Tezlik

Sıfat-fiilden sonra kullanıldığında "hemen; ...-er...-mez" şeklinde tezlik ifade eder.

Kır. Tat. Qayığımız yolğa çıqqanı **kibi**, furtunanıñ deşetinen epimiz tınp qaldıq. (ETM, s. 139) "Kayığımız yola çıktığı gibi, fırtınanın dehşetinden hepimiz susup kaldık."; Köy balaları başlanğıç mekteplerini tamamlanları **kibi**, şeer orta mekteplerine, çeşit oquv ocaqlarına atıldılar. (ETM, s. 162) "Köy çocukları ilk okullarını bitirdikleri gibi, şehir orta okullarına, çeşitli okuma yazma ocaklarına atıldılar."; İnsan balası doğğanı **kibi** aynenni eşitip başlay. (ETM, s. 191) "İnsanoğlu doğduğu gibi, ninni işitmeye başlıyor."

125. Kiré

Yapısı:

Kiré "-den sonra". Tatar ve Başkurt Türkçelerinde seyrek olarak kullanımı görülen, çıkma hâlimden sonra kullanılan bir edattır. K. Grönbech bu kelimeyi kir- "eve girmek" fiilinin zarf-fiill biçimiyle (kir-ü: batıda) açıklar³⁸³. Muharrem Ergin de aynı şekilde bu kelimenin, gir- "girmek" fiilinin zarf-fiil şeklinden isim olduğunu ve edat olarak da kullanıldığını söyler³⁸⁴. Clauson bu kelimenin *ke "arka, arkaya doğru, geri" kelimesine -rü yön gösterme eki gelerek oluştuğunu belirtir³⁸⁵. Mecdut Mansuroğlu da aynı görüştedir³⁸⁶. Suzan Duran da bir "ki" köküne gidilebileceğini, fakat bu kökün hem isim hem de fiil kökü olabileceğini belirterek "ki-r-ü" ve ki+rü" şekillerini gösterir.³⁸⁷ Tat. kiré, Baş. kiré.

Kullanımı:

a. İsmın Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Kalan eş – töşten kiré. (TTAS-II, s. 102) "Kalan iş, öğleden sonra."; Yartı tönnen kiré qayttı eşten. (TDS, s. 266) "Gece yarısından sonra işten döndü."

Baş. töşten kiré (BTH-I, s. 505) "öğleden sonra"

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.2. İşaret Zamirinin Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

³⁸³K. Grönbech, *age.*, s. 36

³⁸⁴Muharrem Ergin, *age.*, s. 372

³⁸⁵Gerard Clauson, *age.*, s. 736

³⁸⁶Mecdut Mansuroğlu, "Karahanlıca", *Tarihî Türk Şiveleri* (Çev. Mehmet Akalın), TKAE Yay., Ankara 1998, s. 154

³⁸⁷Suzan Duran, *agm.*, s. 83

Tat. Mınnan **kiré** cey könö ayırtıp quyarğa siminanı. (TDS, s. 266) "Bundan sonra yaz günü ayırmak gerek buz kırma aletini."

Baş. bınan **kiré** (BTH-I, s. 505) "bundan sonra".

Görevi:

a. Zaman

Zaman kavramı taşıyan kelimelerin çıkma hâlimden sonra gelen bu edat zaman bakımından sonralık bildirir.

Tat. Kalgan eş – töşten **kiré**. (TTAS-II, s. 102) "Kalan iş, öğleden sonra."; Yartı tönnen **kiré** qayttı eşten. (TDS, s. 266) "Gece yarısından sonra işten döndü."; Mınnan **kiré** cey könö ayırtıp quyarğa siminanı. (TDS, s. 266) "Bundan sonra yaz günü ayırmak gerek buz kırma aletini."

Baş. töşten **kiré** (BTH-I, s. 505) "öğleden sonra"; bınan **kiré** (BTH-I, s. 505) "bundan sonra".

126. Közdöp

Yapısı:

Közdöp "-e doğru". Kırgız Türkçesinde yükleme hâlimden sonra çok seyrek olarak kullanılan bir edattır. közdö- (közdö-p < köz+lö- = gözle-) "bakmak, gözetlemek, istikamet almak, hedef edinmek³⁸⁸" fiilinin zarf-fiil biçimidir. Yapısı ve görevi "közdöy" edatı ile aynıdır (bk. közdöy). Yalnız bir örnekte tespit edilmiştir. Kırg. közdöp.

Kullanımı

a. İsmın Yükleme Halinden Sonra Kullanımı

Kırg. Kız-keşinder tokoydu **közdöp** katarlaşa basıp baratıştı. (TDS, s. 280) "Kızlar ve gelinler ormana doğru art arda yürüdüler."

Görevi:

a. Yönelme

Kırg. Kız-keşinder tokoydu **közdöp** katarlaşa basıp baratıştı. (TDS, s. 280) "Kızlar ve gelinler ormana doğru art arda yürüdüler."

127. Közdöy

Yapısı:

³⁸⁸K. K. Yudahin, **Kırgız Sözlüğü** (Çev. Abdullah Taymas), C. II, TDK Yay., Ankara 1994, s. 513

Közdöy "-e doğru". Kırgız Türkçesinde yükleme hâlimden sonra kullanılan bir edattır. közdö- (közdö-y < köz+lö- = gözle-) "bakmak, gözetlemek, istikamet almak, hedef edinmek" fiilinin zarf-fiil biçimidir.³⁸⁹ Kırg. közdöy.

Kullanımı:

a. İsmın Yükleme Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. Tüz ele şaarga ketüüçü şosse coldu **közdöy** kulaç urdum. (AG, s. 52) "Doğruca, şehire giden şose yola doğru koştum."; Avdiy oşo taraptı **közdöy** bastı. (KA, s. 182) "Avdiy, o tarafa doğru yürüdü."; Şaardı **közdöy** bet algan üç-tört maşınaga öñçöy mektep okuuçuları tüşüp alışkan. (KTTS, s. 342) "Şehire doğru yönelen üç dört arabaya baştan başa mektep öğrencileri girivermiş."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yükleme Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. Sapar ordunan turup, çette turgan meni **közdöy** bastı. (AG, s. 14) "Sapar yerinden kalkarak, kenarda duran bana doğru geldi."; Oşondo gana katuu uktap mezgilsiz oygongon baladay anı **közdöy** umtuldum. (AG, s. 43) "O zaman, derin uyuyup zamansız uyanan çocuk gibi, ona doğru atıldım."; Cogoru taraptan sokkan salkın abanın tolkunu calbıraktardı akırın señseltip, anın cagımduu cıtın bizdi **közdöy** celpip catkansıyt. (AG, s. 93) "Yukarı taraftan vuran serin hava dalgası, yaprakları hafifçe titretip, onun hoş kokusunu bize doğru sürükleyip getiriyor."

b.2. Dönüşlülük Zamirinin Yükleme Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. Tetiklerin çıgarıp, kayra salıp, bir top ubara bolot, bir maalda karasa, cakın ele cerde, eriy baştağan kardın üstü menen eki karışkır tüz ele özün **közdöy** kelatat imiş. (KA, s. 424) "Mili çıkarıp tekrar takarak bir süre oyalanmış, bir de baksa ki, yakınında erimeye başlayan karın üstünde iki kurt kendisine doğru geliyormuş."; Özdörün **közdöy** çakırganday boluşat. (KTG, s. 343) "Kendilerine doğru çağırılmış gibi, geliyor."

Yükleme hâlimden sonra kullanılan bu edatın, seyrek olarak yalın halden sonra kullanımı da görülmektedir. Kırg. Kün çığış **közdöy** cürdü deyt. (KTG, s. 343) ""Doğuya doğru gitti" diyor."

Görevi:

a. Yönelme

Yere, yöne, kişiye doğru yönelme bildirir.

³⁸⁹B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), age., s. 343

Kırg. Sapar ordunan turup, çette turgan meni **közdöy** bastı. (AG, s. 14) "Sapar yerinden kalkarak, kenarda duran bana doğru geldi."; Oşondo gana katuu uktap mezgilsiz oygongon baladay anı **közdöy** umtuldum. (AG, s. 43) "O zaman, derin uyuyup zamansız uyanan çocuk gibi, ona doğru atıldım."; Kün çıgış **közdöy** cürdü deyt. (KTG, s. 343) "'Doğuya doğru gitti" diyor."

128. Kurun

Yapısı:

Kurun "-e doğru, -e yakın". Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Karaçay-Balkar ve Karay Türkçelerinde görülür. Kumuk, Nogay ve Kırım Tatar Türkçelerinde edat olarak kullanılmamaktadır. Bu edat, yalın hâldeki keç "akşam" kelimesinden sonra gelerek "akşama doğru, akşama yakın" anlamını verir. Zeynep Korkmaz Karay Türkçesindeki keçkorun kelimesini keç-kor-un şeklinde ayırır ve sondaki -un ekinin vasıta hâl eki olduğunu söyleyerek, "+⁰n ekinin mevsim ve zaman gösteren isimler ile birleşerek meydana getirdiği zaman zarfları Türkçenin hemen her devrinde ve alanında rastlanan kelimelerdir" şeklinde bir açıklamada bulunur³⁹⁰. Tat. -kırın, Kaz. -qurım, Kırg. kurun, -kurun, Baş. qoron, -qoron, Kkp. qurın, -qurın, Kar.-Bal. qurun, Kar. -kurun.

Tat. kiçkırın (TDS, s. 282) "akşama doğru, akşamleyin".

Kaz. Osı qavırt jumısta Bayjan Gülnarmen anda-sanda bir aq-kezdesti. Onda da keşqurım ğana. (BKT, s. 242) "Bu acele işte Baycan, Gülnar ile ara sıra bizzat götüştü. Ancak, o da akşam üstleri."

Kırg. Bazarbaydın işi bulardı cetkirip salıp, keç **kurun** biyerdegi kıştap oturgan kaşarına kelip kalışı kerek. (KA, s. 356) "Bazarbay'ın işi bunları yetiştirerek, akşama doğru burada kışlayıp yaşadığı ağılına gelip kalmasının gerekliliği idi."; keç**kurun** (KS-II, s. 429) "akşama doğru, akşamleyin".

Baş. kis **qoron** ğına kilép yét- (TDS, s. 283) "ancak akşama doğru gelmek".; Bérzen-bér meldi, köz könö, kis**qoron**, batşanıñ ulandarı qarındaştarı ménen baqsala ... yörörge bulğan. (BTH-I, s. 508) "Bir keresinde güzün, padişahın oğulları kardeşleri ile birlikte bahçede ... yürümeye karar vermişler.."

Kkp. Biz Mirzaşöl, Jızaq häm Samarqandtan aylanıp, 17-sentabr küni keş **qurın** şığıs gözzalının quşağına kirdik. (ADM, s. 69) "Biz Mirzaşöl, Jızak ve Semerkand'da dolaşıp, 17 Eylül günü akşama doğru Doğu güzelinin kucağına girdik."; keş**qurın** (KRS-1, s. 321) "akşama doğru".

Kar.-Bal. Keç **qurun** ketdim. (KMOS, s. 827) "Akşama doğru gittim."

³⁹⁰Zeynep Korkmaz, *age.*, s. 26

Kar. Kieçkurun, ingirdia, kuyaş eniadoğon. (MKÜ, s. 72) "Akşama doğru, karanlıkta, güneş batarken."; Mien ertenbia işimdia bolum, ancax kieçkurun sizgia kielim. (MKÜ, s. 115) "Ben sabahleyin işte olacağım, ancak akşama doğru size gelirim."; Tiuniagiun baxçamnı-de saban siurdium da kieçkurun yılısıvğa bardım. (MKÜ, s. 124) "Dün bahçemde saban sürdüm ve akşama doğru hamama girdim."

Görevi:

a. Zaman

Keç "akşam" kelimesinin yalın halinden sonra kullanılan bu edat, zamana doğru yönelme ve yakınlık bildirir.

Tat. kiçkırın (TDS, s. 282) "akşama doğru, akşamleyin".

Kaz. Osı qavırt jumısta Bayjan Gülnarmen anda-sanda bir aq-kezdesti. Onda da keşqurım ğana. (BKT, s. 242) "Bu acele işte Baycan, Gülnar ile ara sıra bizzat görüştü. Ancak, o da akşam üstleri."

Kırg. Bazarbaydın işi bulardı cetkirip salıp, keç kurun biyerdegi kıştap oturgan kaşarına kelip kalışı kerek. (KA, s. 356) "Bazarbay'ın işi bunları yetiştirerek, akşama doğru burada kışlayıp yaşadığı ağılına gelip kalmasının gerekliliği idi."; keçkurun (KS-II, s. 429) "akşama doğru, akşamleyin".

Baş. kis qoron ğına kilép yét- (TDS, s. 283) "ancak akşama doğru gelmek"; Bérzen-bér meldi, köz könö, kisqoron, batşanıñ ulandarı qarındaştarı ménen baqsala ... yörörge bulğan. (BTH-I, s. 508) "Bir keresinde güzün, padişahın oğulları kardeşleri ile birlikte bahçede ... yürümeye karar vermişler.."

Kkp. Biz Mırzaşöl, Jızaq hām Samarqandtan aylanıp, 17-sentabr küni keş qurın şıǵıs gözzalının quşaǵına kirdik. (ADM, s. 69) "Biz Mırzaşöl, Jızak ve Semerkand'da dolaşıp, 17 Eylül günü akşama doğru Doğu güzelinin kucağına girdik."; keşqurın (KRS-1, s. 321) "akşama doğru".

Kar.-Bal. Keç qurun ketdim. (KMOS, s. 827) "Akşama doğru gittim."

Kar. Kieçkurun, ingirdia, kuyaş eniadoğon. (MKÜ, s. 72) "Akşama doğru, karanlıkta, güneş batarken."; Mien ertenbia işimdia bolum, ancax kieçkurun sizgia kielim. (MKÜ, s. 115) "Ben sabahleyin işte olacağım, ancak akşama doğru size gelirim."; Tiuniagiun baxçamnı-de saban siurdium da kieçkurun yılısıvğa bardım. (MKÜ, s. 124) "Dün bahçemde saban sürdüm ve akşama doğru hamama girdim."

129. Qala

Yapısı:

Qala "-den sonra". Başkurt Türkçesinde çıkma hâlimden sonra gelerek kullanılan bir edattır. kal- "kalmak" fiilinin zarf-fiil biçimidir (< qal-a). Baş. qala.

Kullanımı:

a. İsmın Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Baş. Seséw mayzanı buyınsa arış boyzarzan **qala** ikénsé urında tora. (TDS, s. 215) "Ekim alanında çavdar buğdaydan sonra ikinci yerde duruyor."; Bıl baylıqqa ni atahınan **qala** İmay baş bit indé. (BTH-I, s. 617) "Bu servete babasından sonra İmay sahip şimdi."

Görevi:

a. Sıralama

Kişiler, nesnelere arasında sıralama bakımından sonralık bildirir.

Baş. Seséw mayzanı buyınsa arış boyzarzan **qala** ikénsé urında tora. (TDS, s. 215) "Ekim alanında çavdar buğdaydan sonra ikinci yerde duruyor."; Bıl baylıqqa ni atahınan **qala** İmay baş bit indé. (BTH-I, s. 617) "Bu servete babasından sonra İmay sahip şimdi."

130. Qaralı

Yapısı:

Qaralı "kadar". Kazak Türkçesinde yalın hâlden sonra edat olarak kullanılan ve ölçü, miktar bildiren bir edattır. Bu edat qara "bir şeyin durumu, biçimi, genişliği, miktarı, tahminî sayısı (KTS-1, s. 376)" kelimesine +lı eki gelerek (< qara+lı) oluşmuştur. Kaz. qaralı.

Kullanımı:

a. İsmın Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kaz. Quda-qudağıylardıñ jıyırma **qaralı** kisisi toptalıp kele jatır. (MÄ, s. 159) "Dünür tarafından yirmi kadar kişi toplanmış geliyor."; Jüz **qaralı** mal. (KTS-1, s. 379) "Yüz kadar hayvan."

Görevi:

a. Ölçü, Miktar

Kaz. Quda-qudağıylardıñ jıyırma **qaralı** kisisi toptalıp kele jatr. (MÄ, s. 159)
 "Dünür tarafından yirmi kadar kişi toplanmış geliyor."; Jüz **qaralı** mal. (KTS-1, s. 379)
 "Yüz kadar hayvan."

131. Qıllı

Yapısı:

Qıllı "yüzünden, dolayı". Karaçay-Balkar Türkçesinde yalın hâlden ve tamlama hâlinden sonra kullanılan bir edattır. Bu edatın bugün Karaçay-Balkar Türkçesinde kullanımını azalmıştır³⁹¹. Kar.-Bal. qıllı.

Kullanımı:

a. İsmın Yalın Hâlınden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Otun **qıllı**, aç qaldıq. (TDS, s. 248) "Odun (bulunmaması) yüzünden aç kaldık."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Tamlama Hâlınden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. İşim seni **qıllı** carsıdı. (TDS, s. 248) "İşim senin yüzünden aksadı."

b.2. İşaret Zamirinin Yalın Hâlınden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Beleüd Ariwluq Gincige Awana, Ol **qıllı** Qalğan cır Ketmezmi xawağa! (KMTG, s. 239) "Dayanısız güzellik kuklaya gölgedir, o yüzden kalan şarkı gitmez mi havaya!"

Görevi:

a. Sebep

Kar.-Bal. Otun **qıllı**, aç qaldıq. (TDS, s. 248) "Odun (bulunmaması) yüzünden aç kaldık."; İşim seni **qıllı** carsıdı. (TDS, s. 248) "İşim senin yüzünden aksadı."; Beleüd Ariwluq Gincige Awana, Ol **qıllı** Qalğan cır Ketmezmi xawağa! (KMTG, s. 239) "Dayanısız güzellik kuklaya gölgedir, o yüzden kalan şarkı gitmez mi havaya!"

132. Qosa

³⁹¹A. M. Appayev-A.M. Bayramkulov-A. Y. Boziyev-A. X. Sottayev, age., s. 239

Yapısı:

Qosa "ile birlikte, yanı sıra". Kazak Türkçesinde yönelme hâminden sonra gelerek kullanılan bir edattır. koş- "koşmak, eklemek; bir araya getirmek" fiilinin zarf-fiil biçimidir (qos-a < қоş-a)³⁹². Kaz. qosa.

Kullanımı:

a. İsmi Yönelme Hâminden Sonra Kullanımı

Kaz. Jazuwşılıq jumısqa **qosa** men tipti bayağıdan beri, student kezimnen bastap ğılımiy-zertew jumısimen de şuğıldanıp kelem. (MÄ, s. 28) "Yazarlık çalışmalarının yanı sıra ben çok önceden beri, üniversitedeki öğrencilik günlerimden itibaren ilmî araştırma ve inceleme çalışmalarıyla da meşgul olmuştum."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yönelme Hâminden Sonra Kullanımı

Kaz. Oğan **qosa** meni de jiberdi. (KTS-1, s. 410) "Onunla birlikte beni de gönderdi."

b.2. İşaret Zamirinin Yönelme Hâminden Sonra Kullanımı

Kaz. Qazaqtıñ awız ädebiyeti-folklorınıñ mol ülgileri -liro-epostardı, batırlıq jırların, buğan **qosa** arab, parsı ädebiyetiniñ el arasına köp tarağan jır-dastandarın jattap ülgergen edi. (MÄ, s. 13) "Kazak sözlü edebiyatı ve folklorunun zengin örnekleri olan menkıbevî lirikleri ile kahramanlık manzumelerini, bununla birlikte Arap ve Fars edebiyatlarının halk arasında çok yaygın olan manzum destanlarını ezberleyerek yetişmişti."; Buğan **qosa**, endi, qazaq jerine orıs şaruwaların endirüw arqılı patşa ükimeți men Keñes ükimeți vodvorenıye sayasatın iske qostı. (Jel., s. 26) "Bununla birlikte, Kazak topraklarına Rus işçilerini nüfuz ettirmekle Çarlık Rusya ve Sovyet politikası "Vodvorenıye" politikasını uyguladı."

Kazak Türkçesinde yönelme hâminden sonra kullanımı görülen "qosa" edatı, ayrıca Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçelerinde "ile" anlamına gelen -men/-pen (Kazak), menen (Kırgız), menen (Karakalpak) edatlarıyla birlikte gelerek aynı görevle kullanılır.

Kaz. Munımen **qosa** xalıqaralıq munay firmalarına teñiz jobalarına qatısuw mümkindiği tuwdı. (Jel., s. 2) "Bununla birlikte, uluslar arası petrol şirketlerine deniz projelerine katılma yolları açıldı."; Japıraq sañğırıp **pen qosa** şirip, topıraqqa siñip, jerdi tıñayda beretin. (Kök., s. 75) "Yaprak, kuş pisliği ile birlikte çürüyüp toprağa sinerek, toprağı güçlendirdi."

³⁹²K. Grönbech, *age.*, s. 38; Zeynep Korkmaz, *age.*, s. 67

Kırg. Közdörüm ısıq caşka tolup, kirpigimdin irmemi **menen koşo** tögülüçüdöy mölmöldöp arañ turdu. (AG, s. 95) "Gözlerim sıcak yaşla dolup, kirpiğimi kırpmamla birlikte dökülmesin diye zorlukla tuttum."; Emne dep ırdap catışkanı maga tüşünüksüz, birok alar **menen koşo** men da ırday beremin. (KA, s. 98) "Şarkıda ne dediklerini anlamıyorum, fakat ben de onlarla birlikte şarkıya eşlik ediyorum."; Caş baldar da çoñdar **menen koşo** işteşet. (BKT, s. 249) "Küçük çocuklar da büyüklerle birlikte çalışıyorlar."

Kkp. Qumartıradı, özi **menen qosa** seni de yoştıradı. (KTTS-III, s. 177) "Hayal kurar, kendisiyle birlikte sana da ilham verir."

Görevi:

a. Birliktelik

Kaz. Jazuwşılıq jumısqa **qosa** men tipti bayağıdan beri, student kezimnen bastap ğilimiy-zertew jumısımen de şuğıldanıp kelem. (MÄ, s. 28) "Yazarlık çalışmalarının yanı sıra ben çok önceden beri, üniversitedeki öğrencilik günlerimden itibaren ilmî araştırma ve inceleme çalışmalarıyla da meşgul olmuştum."; Buğan **qosa**, endi, qazaq jerine oris şaruwaların endirüw arqılı patşa ükimeti men Keñes ükimeti vodvorenıye sayasatın iske qostı. (Jel., s. 26) "Bununla birlikte, Kazak topraklarına Rus işçilerini nüfuz ettirmekle Çarlık Rusya ve Sovyet politikası "Vodvorenıye" politikasını uyguladı."; Munımen **qosa** xalıqaralıq munay firmalarına teñiz jobalarına qatısuw mümkindiği tuwdı. (Jel., s. 2) "Bununla birlikte, uluslar arası petrol şirketlerine deniz projelerine katılma yolları açıldı."

Kırg. Közdörüm ısıq caşka tolup, kirpigimdin irmemi **menen koşo** tögülüçüdöy mölmöldöp arañ turdu. (AG, s. 95) "Gözlerim sıcak yaşla dolup, kirpiğimi kırpmamla birlikte dökülmesin diye zorlukla tuttum."; Emne dep ırdap catışkanı maga tüşünüksüz, birok alar **menen koşo** men da ırday beremin. (KA, s. 98) "Şarkıda ne dediklerini anlamıyorum, fakat ben de onlarla birlikte şarkıya eşlik ediyorum."; Caş baldar da çoñdar **menen koşo** işteşet. (BKT, s. 249) "Küçük çocuklar da büyüklerle birlikte çalışıyorlar."

Kkp. Qumartıradı, özi **menen qosa** seni de yoştıradı. (KTTS-III, s. 177) "Hayal kurar, kendisiyle birlikte sana da ilham verir."

133. Quraqım

Yapısı:

Quraqım "gibi". Karakalpak Türkçesinde yalın hâlden sonra kullanılan ve az görülen bir edattır³⁹³. Kkp. quraqım.

³⁹³Ceyhun Vedat Uygur, age., s. 134

Kullanımı:**a. İsmiñ Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı**

Kkp. Başqa eldiñ laşını, biziñ eldin şımşığı **quraqım** joq. (Kkp. T. G., s. 134)
 "Başqa illerin şahini, bizim illerin serçesi gibi (bile) değıl."; Dâwlet **quraqım** jumıs islew bizlerdiñ de qolımızdan keledi. (HKT, s. 242) "Devlet gibi iş yapmak, bizlerin de elimizden gelir."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı**b.1. İşaret Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı**

Kkp. Bul **quraqım** jawın, heş waqıtta jawmağan edi. (Kkp. T. G., s. 134)
 "Bunun gibi yağmur hiçbir zaman yağmamıştı."

Görevi:**a. Benzerlik, Karşılaştırma**

Nesneler arasında benzetme ilgisi kurar veya nesneleri birbirleriyle karşılaştırır.

Kkp. Başqa eldiñ laşını, biziñ eldin şımşığı **quraqım** joq. (Kkp. T. G., s. 134)
 "Başqa illerin şahini, bizim illerin serçesi gibi (bile) değıl."; Dâwlet **quraqım** jumıs islew bizlerdiñ de qolımızdan keledi. (HKT, s. 242) "Devlet gibi iş yapmak, bizlerin de elimizden gelir."; Bul **quraqım** jawın, heş waqıtta jawmağan edi. (Kkp. T. G., s. 134)
 "Bunun gibi yağmur hiçbir zaman yağmamıştı."

134. Qurlı(m)**Yapısı:**

Qurlı(m) "gibi, kadar". Kazak ve Karakalpak Türkçesinde qurlı, qurlım/ğurlı şeklinde yalın hâlden sonra kullanılan bir edattır. Kaz. qurlı, -ğurlım, Kkp. qurlı, qurlım/ğurlı.

Kullanımı:**a. İsmiñ Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı**

Kaz. Düşmandı şıbın **qurlı** körmedi. (KTS-2, s. 182) "Düşmanı sinek kadar görmedi."; İt **qurlı** bağamız joq. (KTS-1, s. 426) "İt kadar değerimiz yok."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı**b.1. Kişi Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı**

Kkp. boyı sen **qurlı** (KRS-1, s. 412) "boyu senin kadar"; sen **qurlı** joqpan ba? (KRS-1, s. 412) "senin gibi değıl miyim?"; Jasımızda bizlerde siz **ğurlım** bolğanbız. (HKT, s. 242) "Gençliğimizde bizler de sizler gibi olmuşuz."

b.2. İşaret Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kkp. **Buqurlım** aqşanı heş waqıtta qolıma uşlamağan edim. (Kkp. T. G., s. 134) "Bu kadar parayı hiçbir zaman elimde görmemiştim."; Balıqtı da köp berdi, aqşanı da sol **qurlım** köp aldı. (Kkp. T. G., 134) "Balığı da çok verdi, parayı da o kadar çok aldı."; sol **ğurlım** (KRS-1, s. 154) "şu kadar".

b.3. Soru Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kaz. Septewlikterdiñ kelip şıǵuwı neğ**urlım** erte dāwirlerge tiyisti bolsa, onda jalpılıq, tektestik küşti boladı. (TTSG, s. 134) "Edatların ortaya çıkışı ne kadar erken devirlerde olsa, onda genellikle, aynı kökenden olma durumu güçlü olur."

Kkp. boyı sen **qurlı** (KRS-1, s. 412) "boyu senin kadar"; sen **qurlı** joqpan ba? (KRS-1, s. 412) "senin gibi değil miyim?"; Jasımızda bizlerde siz **ğurlım** bolğanbız. (HKT, s. 242) "Gençliğimizde bizler de sizler gibi olmuşuz."

Görevi:

a. Ölçü, Miktar

İşaret ve soru zamirlerinden sonra kullanıldığı örneklerde bu görevle kullanılır.

Kaz. Septewlikterdiñ kelip şıǵuwı neğ**urlım** erte dāwirlerge tiyisti bolsa, onda jalpılıq, tektestik küşti boladı. (TTSG, s. 134) "Edatların ortaya çıkışı ne kadar erken devirlerde olsa, onda genellikle, aynı kökenden olma durumu güçlü olur."

Kkp. **Buqurlım** aqşanı heş waqıtta qolıma uşlamağan edim. (Kkp. T. G., s. 134) "Bu kadar parayı hiçbir zaman elimde görmemiştim."; Balıqtı da köp berdi, aqşanı da sol **qurlım** köp aldı. (Kkp. T. G., 134) "Balığı da çok verdi, parayı da o kadar çok aldı."; sol **ğurlım** (KRS-1, s. 154) "şu kadar".

b. Benzerlik, Karşılaştırma

Daha çok kişi zamirleri ve isimlerden den sonra kullanıldığında benzerlik ve karşılaştırma yapar.

Kaz. Düşmandı şıbın **qurlı** körmedi. (KTS-2, s. 182) "Düşmanı sinek kadar görmedi."; İt **qurlı** bağamız joq. (KTS-1, s. 426) "İt kadar değerimiz yok."

135. Qusağan

Yapısı:

Qusağan "gibi". Karakalpak Türkçesinde yalnız hâlden sonra kullanılan bir edattır. Tenişev'e göre bu edat qusa- "benzemek" (<uqşa-) fiiline sıfat-fiil eki gelerek (< qusağan) oluşmuştur³⁹⁴. Kullanımı seyrek olarak görülür. Kkp. qusağan.

Kullanımı:

a. İsmi Yalnız Hâlden Sonra Kullanımı

Kkp. Surtayşa **qusağan** zulüm qanqumar paşalardı yadınan şığarmaydı. (KK, s. 25) "Surtayşa gibi zalim, kan dökücü padişahları aklından çıkaramaz."; Bir waqıtta iyt **qusağan**, domalap kiyetirğan bir kirpitikendi köredi. (KM, s. 34) "Zamanın birinde it gibi, yuvarlanıp giden bir kirpi görür."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yalnız Hâlden Sonra Kullanımı

Kkp. Ol da **men** qusağan jetim eken. (KKTS-III, s. 196) "O da benim gibi yetim imiş."

b.2. İşaret Zamirinin Yalnız Hâlden Sonra Kullanımı

Kkp. bul **qusağan** (KRS-1, s. 414) "bunun gibi"

c. İsim-fiilin Yalnız Hâlden Sonra Kullanımı

Kkp. Mısalı, "Qoblan", "Alpamıs" qusağan dāstanlarda geroydın tuwılıwı, üyleniwi **qusağan** мәselelerge ayrıqşa orn berilip... (KK, s. 40) "Meselâ, "Koblan", "Alpamıs" gibi destanlarda kahramanın doğuşu, evlenmesi gibi meselelere ayrıca yer verilip..."

Görevi:

a. Benzerlik, Karşılaştırma

Kkp. Surtayşa **qusağan** zulüm qanqumar paşalardı yadınan şığarmaydı. (KK, s. 25) "Surtayşa gibi zalim, kan dökücü padişahları aklından çıkaramaz."; Ol da **men** qusağan jetim eken. (KKTS-III, s. 196) "O da benim gibi yetim imiş."; bul **qusağan** (KRS-1, s. 414) "bunun gibi"

³⁹⁴E. R. Tenişev, age., s. 499

b. Sıralama

Aynı türdeki birden fazla unsuru sıralarken sona gelerek gibi, benzeri, vs., vb. gibi anlamlar katar.

Kkp. Mısalı, "Qoblan", "Alpamıs" qusağan dāstanlarda geroydın tuwılıwı, üyleniwi **qusağan** мәselelerge ayrıqşa orın berilip... (KK, s. 40) "Meselâ, "Koblan", "Alpamıs" gibi destanlarda kahramanın doğuşu, evlenmesi gibi meselelere ayrıca yer verilip..."

136. Qusap

Yapısı:

Qusap "gibi". Kazak ve Karakalpak Türkçesinde yalın hâlden sonra kullanılan bir edattır. Qusağan edatında olduğu gibi qusa- "benzemek" (<uqsa < okşa-) fiiline zarf-fiil eki -p gelerek oluşmuştur (< qusa-p) ³⁹⁵. Her iki lehçede de kullanımı seyrek olarak görülür. Kaz. qusap, Kkp. qusap.

Kullanımı:

a. İsmın Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Kaz. Qasqır **qusap** qabasıñ da otirasıñ, -dedi. (Kök., s. 15) "'Kurt gibi kapıp oturuyorsun" dedi."; Küzdiñ bozqırawı **qusap** Küliman kempirdiñ qabağına kirbiñ tüsti. (Kök., s. 233) "Güz kırağısı gibi ihtiyar Küliman'ın alınına kaygı düştü."

Kkp. Döp-dögörek ay kümıs taqta **qusap** jaltıraydı. (TDS, s. 283) "Yusyuvarlak ay, gümüş tahta gibi parlıyor."; Suwda balıq izlegen kisi **qusap** jürdi. (TDS, s. 283) "Suda balık arayan kişi gibi yürüdü."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Kaz. – Äne, aytım ğoy, bul kisige eñbegin tölemeydi, sen de bir kün men **qusap** şığasın, sonda köredi bul äwselesin! (Kök., s. 268) "– İşte söyledim, bu kişiye borcunu ödemiyor, sen de bir gün benim gibi çıkarısın, o zaman bu durumu görürsün!"

Kkp. Men bayağıda usı senler **qusap** kelip edim. (KRS-1, s. 837) "Ben de eskiden sizin gibi buraya gelmiş idim."

Görevi:

a. Benzerlik, Karşılaştırma

Kaz. Qasqır **qusap** qabasıñ da otirasıñ, -dedi. (Kök., s. 15) "'Kurt gibi kapıp oturuyorsun" dedi."; Küzdiñ bozqırawı **qusap** Küliman kempirdiñ qabağına kirbiñ tüsti.

³⁹⁵E. R. Tenişev, age., s. 499

(Kök., s. 233) "Güz kırağısı gibi ihtiyar Küliman'ın alınına kaygı düştü."; – Äne, aytım ğoy, bul kisige eñbegin tölemeydi, sen de bir kün men **qusap** şığasın, sonda köredi bul äwselesin! (Kök., s. 268) "– İşte söyledim, bu kişiye borcunu ödemiyor, sen de bir gün benim gibi çıkasın, o zaman bu durumu görürsün!"

Kkp. Döp-dögörek ay kühis taqta **qusap** jaltıraydı. (TDS, s. 283) "Yusyuvrlak ay, gümüş tahta gibi parlıyor."; Suwda balıq izlegen kisi **qusap** jürdi. (TDS, s. 283) "Suda balık arayan kişi gibi yürüdü."; Men bayağıda usı senler **qusap** kelip edim. (KRS-1, s. 837) "Ben de eskiden sizin gibi buraya gelmiş idim."

137. Matallı

Yapısı:

Matallı "gibi, benzeri". Karaçay-Balkar Türkçesinde yalın hâlden sonra seyrek olarak kullanılan bir edattır. Bu edat Karaçay-Balkar Türkçesinde "mana, anlam, şekil (KMTS, s. 294)" anlamındaki matal kelimesine +lı yapım eki gelerek (< matal+lı) oluşmuştur. Bu kelimenin kökü muhtemelen Arapça mesel "örnek, benzer, nümüne³⁹⁶" kelimesidir. Kar.-Bal. matallı.

Kullanımı:

a. İsmın Yalın Hâlınden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Ay, ay, marawçula bolur malğar **matallı**, / Ay, ay, cuğuturung bolur oqa saqallı. (MKXPÇ, s. 227) "Ay, ay, avcılar sinek gibi olur, ay, ay, dağ keçin sırma sakallı olur."; Qoluna şkok **matallı** bir tayaq alıb bizni qorquzdu. (KMTS, s. 294) "Eline tüfek benzeri bir sopa alıp bizi korkuttu."

b. Sıfat-fiilin Yalın Hâlınden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. "Oğay" degen **matallı** Ğoqqa başın bulğab, sençadan kesleri turğan komnatxa kirdi. (OC, s. 94) "Gokka, "hayır" der gibi başını sallayarak, salondan kendilerininini kaldığı odaya girdi."

Görevi:

a. Benzerlik

Kar.-Bal. Ay, ay, marawçula bolur malğar **matallı**, / Ay, ay, cuğuturung bolur oqa saqallı. (MKXPÇ, s. 227) "Ay, ay, avcılar sinek gibi olur, ay, ay, dağ keçin sırma sakallı olur."; Qoluna şkok **matallı** bir tayaq alıb bizni qorquzdu. (KMTS, s. 294) "Eline tüfek benzeri bir sopa alıp bizi korkuttu."; "Oğay" degen **matallı** Ğoqqa başın bulğab,

³⁹⁶Ferit Devellioğlu, age., s. 747

sençadan kesleri turğan komnatxa kirdi. (OC, s. 94) "Gokka, "hayır" der gibi başını sallayarak, salondan kendilerininini kaldığı odaya girdi."

138. Mucibi

Yapısı:

Mucibi "gereği, gereğince; -e göre". Kırım Tatar Türkçesinde yalın hâlden sonra kullanılan bir edattır. Arapça mûcib "gerektiren, gerektirici"³⁹⁷ kelimesine teklik 3. şahıs iyelik eki gelerek (< mucib+i) oluşmuştur. Kır. Tat. mucibi.

Kullanımı:

a. İsmi Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Aqayları ölgen qadınlarğa, şeriat **mucibi**, mollalar tarafından "iddet" degen maxsus müddet tayin etilgenini yaxşı bilgen Selim... (ETM, s. 73) "Kocaları ölen kadınlara, şeriat gereği, mollalar tarafından "iddet" adıyla belirli bir süre tayin edildiğini iyi bilen Selim..."; –Teşekkür! -dep oca şarq adeti **mucibi**, sağ elini köküsini sol yaqına qoyıp, başını aşağı egiltti. (KTT, s. 119) "'–Teşekkür!" diyerek, Hoca şark âdeti gereğince, sağ elini göğsünün sol yanına koyup, başını aşağı eğdi."; Yarın, cuma namazından soñ, selefname **mucibi** imtian berip, ustalıq destüri alacaqsınız. (TDS, s. 289) "Yarın, cuma namazından sonra, selefnameye göre imtihan verip, ustalık izni alacaksınız."

Görevi:

a. Uygunluk

Kır. Tat. Aqayları ölgen qadınlarğa, şeriat **mucibi**, mollalar tarafından "iddet" degen maxsus müddet tayin etilgenini yaxşı bilgen Selim... (ETM, s. 73) "Kocaları ölen kadınlara, şeriat gereği, mollalar tarafından "iddet" adıyla belirli bir süre tayin edildiğini iyi bilen Selim..."; –Teşekkür! -dep oca şarq adeti **mucibi**, sağ elini köküsini sol yaqına qoyıp, başını aşağı egiltti. (KTT, s. 119) "'–Teşekkür!" diyerek, Hoca şark âdeti gereğince, sağ elini göğsünün sol yanına koyup, başını aşağı eğdi."; Yarın, cuma namazından soñ, selefname **mucibi** imtian berip, ustalıq destüri alacaqsınız. (TDS, s. 289) "Yarın, cuma namazından sonra, selefnameye göre imtihan verip, ustalık izni alacaksınız."

³⁹⁷Türkçe Sözlük 2, s. 1582

b. Sebep

Kır. Tat. Uyezd idareleriniñ emirleri **mucibi** Ay-Wasıldan quvula, oña ocalıq xızmeti yasaq etile. (TDS, s. 289) "İlçe idarelerinin emirleri gereği Ay-Vasıl'dan kovuluyor, ona öğretmenlik hizmeti yasak ediliyor."

139. Murda

Yapısı:

Murda "önce". Kırgız Türkçesinde çıkma hâlimden sonra kullanılan bir edattır. Hacıeminoğlu bu edatın tarihi lehçelerden yalnız Çağatay Türkçesinde "burna" şekliyle görüldüğünü söyler ve bu şeklin burun kelimesine yönelme hâli eki getirilerek oluştuğunu (burna<burn-a<burun-a) belirtir³⁹⁸. "burna" ile "murda" aynı kelimedir. baştaki b- sesi Kırgız Türkçesinde m- olmuştur. Kırgız Türkçesinde burun edatı da murun olarak geçmektedir. (bk. burun). Kırg. murda.

Kullanımı:

a. İsmiñ Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. Sapardan **murda** enesi menen süylöşüş kerek. (AG, s. 21) "Sapar'dan önce annesiyle konuşmak gerek."; Mınçalık bolgon soñ saga aytar cakşı keñeşim bul: öz coluna tüş, Kallistratov, elden **murda** öz başıñdı kutkar. (KA, s. 192) "Bu kadar olan şeyden sonra sana verecek en iyi öğüdüm şu: Kendi yoluna git, Kallistratov, başkalarından önce kendi başını kurtar."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. Menden **murda** başkalarga da operatsiya casadı bolot. (AG, s. 34) "Benden önce başkalarını da ameliyat etmiştir herhâlde."; Menden **murda** kelip catkandardın aytuusuna karaganda men kelgenden beri Sulayman bul palatanı özgöçö şefke algan adamdan beter köp kelet eken. (AG, s. 38) "Benden önce gelip yatanların dediğine göre, ben geldiğimden beri Sulayman buraya, özellikle bu koğuşa bakmakla görevli adamdan daha fazla geliyormuş."; Menden **murda** da ozungandar bolgongo. (AG, s. 43) "Benden önce de davrananlar olmuş."

b.2. İşaret Zamirinin Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. Mına akırkı colu, mından eki kün **murda**, al too etekke sandalıp cürgön bir eşekti cara tartıptır. (KA, s. 366) "İşte son olarak, bundan iki gün önce, o dağın eteğinde

³⁹⁸Necmettin Hacıeminoğlu, age., s. 28

başıboş gezen bir eşegi parçalamıştı."; mından **murda** körülbögön türdö (KS-II, s. 575) "bundan önce görülmemiş şekilde".

b.3. Belirsizlik Zamirinin Çıkma Hâlinde Sonra Kullanımı

Kırg. Al baarınan **murda** keldi. (TDS, s. 147) "O, herkesten önce geldi."; –Mına kördüñbü, ar kim baarınan **murda** özün oyloyt. (KA, s. 442) "–İşte, gördün mü, kim olsa, herkesten önce kendisini düşünür."

c. İsim-fiilin Çıkma Hâlinde Sonra Kullanımı

Kırg. Başka börülör bul eköönün çölkömünö başbagaudan **murda** neçen ıkıs berip, neçen colu tumşuk uçun kıymıldata cıt iskeyt. (KA, s. 10) "Başka kurtlar bu ikisinin bölgesine girmeden önce, kaç sıçrayıp kaç koklayarak önlem alırlardı."; Carkınbay suu ceegindegi arkandaluu turgan taydı soyuudan **murda**, Nurbay menen bozo süzüügö kam urdu. (KTŞB, s. 285) "Carkınbay su kenarında iple bağlanmış tayı kesmeden önce, Nurbay ile boza içmekle meşgul oldu."

Görevi:

a. Sıralama Bakımından Öncelik

Kişiler veya durum bakımından öncelik bildirir. İsim, kişi ve belirsizlik zamirinin çıkma hâllerinden sonra kullanıldığı durumlarda kişiler ve nesnelere arasında sıralama bakımından öncelik yapmaktadır.

Kırg. Al okuunu menden **murda** bütürgön. (TDS, s. 147) "O, öğrenimini benden önce tamamlamış."; Calgançı–aksaktan **murda** kolgo tüşöt. (TDS, s. 147) "Yalancı, aksaktan önce yakalanır."; –Mına kördüñbü, ar kim baarınan **murda** özün oyloyt. (KA, s. 442) "–İşte, gördün mü, kim olsa, herkesten önce kendisini düşünür."

b. Zaman Bakımından Öncelik

İsimlerin, işaret zamirlerinin, isim-fiillerin çıkma hâllerinden sonra kullanımında daha çok zaman bakımından öncelik bildirir.

Kırg. Carkınbay suu ceegindegi arkandaluu turgan taydı soyuudan **murda**, Nurbay menen bozo süzüügö kam urdu. (KTŞB, s. 285) "Carkınbay su kenarında iple bağlanmış tayı kesmeden önce, Nurbay ile boza içmekle meşgul oldu."; mından **murda** körülbögön türdö (KS-II, s. 575) "bundan önce görülmemiş şekilde".

140. Münasebetinen

Yapısı:

Münasebetinen "münasebetiyle, dolayı, için". Kırım Tatar Türkçesinde yalın hâlden sonra kullanılan bir edattır. Arapça munāsebet "ilişik, ilişki, ilinti³⁹⁹" kelimesine teklik 3. şahıs iyelik eki ve vasıta hâli eki gelerek (münasebet+i+nen < münasebet+i+ile) oluşmuştur. Bu edat "münasebetiyle" şeklinde de görülür. Kır. Tat. münasebetinen/münasebetiyle.

Kullanımı:

a. İsmi Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Bu şiiri Memet Nüzet, özünüñ şiiriyet ocası, soydaşı ve meslekdaşı ulu qazantatar şairi Abdulla Toqaynıñ (1886-1913) ölümü **münasebetinen** oña bağışlap 1913 senesi yaza. (ETM, s. 35) "Memet Nüzet bu şiirini, kendisinin şiiriyet hocası, soydaşı ve meslektaşı büyük Kazan Tatar şairi Abdullah Tukay'ın (1886-1913) ölümü münasebetiyle ona ithaf ederek, 1913 yılında yazıyor."; Sultan Abdul-Amit ükümdarlığınıñ yigirmi beş yıllığı **münasebetiyle**, apusxanelerdeki türk inkılapçılarına afu ilan etile. (KTT, s. 112) "Sultan Adülhamit'in hükümdarlığının yirmi beşinci yılı dolayısıyla, hapishanelerdeki Türk inkılapçılarına af ilân ediliyor."

c. İsim-fiilin Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Ulu şairniñ doğğanına 100 yıl tolması **münasebetinen** ötkerilecek tantanalarnıñ arfesinde... (ETM, s. 89) "Büyük şairin doğumunun 100. yılı münasebetiyle yapılacak etkinliklerin arfesinde..."

d. Sıfat-fiilin Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Sağlığınız zayıflaşqanı **münasebetinen** Sizge dümen başında oturıp çalışmaq yasaq etile. (GJK, s. 381) "Sağlığınız kötüye gittiğinden dolayı, size dümen başında oturup çalışmaq yasak ediliyor."

Görevi:

a. Sebep

İşin, durumun yapılma sebebini bildirir.

Kır. Tat. Bu şiiri Memet Nüzet, özünüñ şiiriyet ocası, soydaşı ve meslekdaşı ulu qazantatar şairi Abdulla Toqaynıñ (1886-1913) ölümü **münasebetinen** oña bağışlap 1913 senesi yaza. (ETM, s. 35) "Memet Nüzet bu şiirini, kendisinin şiiriyet hocası, soydaşı ve meslektaşı büyük Kazan Tatar şairi Abdullah Tukay'ın (1886-1913) ölümü

³⁹⁹Türkçe Sözlük 2, s. 1608

münasebetiyle ona ithaf ederek, 1913 yılında yazıyor."; Ulu şairniñ doğğanına 100 yıl tolması **münasebetinen** ötkerilecek tantanalarınıñ arfesinde... (ETM, s. 89) "Büyük şairin doğumununun 100. yılı münasebetiyle yapılacak etkinliklerin arefesinde..."; Sağlığınız zayıflaşqanı **münasebetinen** Sizge dümen başında oturıp çalışmaq yasaq etile. (GJK, s. 381) "Sağlığınız kötüye gittiğinden dolayı, size dümen başında oturup çalışmaq yasak ediliyor."

141. Nisbeten

Yapısı:

Nisbeten "-e göre, -e oranla; -e karşı". Kırım Tatar Türkçesinde yönelme hâlimden sonra kullanılan bir edattır. Arapça nisbeten "göre, kıyaslayarak, oranla"⁴⁰⁰ kelimesinden geçmiştir. Kır. Tat. nisbeten.

Kullanımı:

a. İsmiñ Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Ükümdi olarnıñ özlerinden evel kelip-ketken erbaplarğa **nisbeten** ne kibi yañılıqlar bergenlerine baqıp çıqarmalıdır. (ETM, s. 13) "Hükümü, onların kendilerinden önce gelip geçmiş üstatlara oranla ne gibi yenilikler verdiklerine bakarak çıqarmalıdır."; Bağçasaraynıñ özünde ise İsmail Gasprinskiyniñ matbaasında, bizim tilimizde Peterburgqa **nisbeten** bayağı mıqdarda original ve tercime kitaplar neşir itile. (ETM, s. 40) "Bahçesaray'da ise Gaspıralı İsmail'in matbaasında, bizim dilimizde Petersburg'a oranla bol miktarda orjinal ve tercüme kitaplar yayımlanmıştır.; Memet Nüzetniñ edebiy yaratıcılığında, başka klassik şairlerimizge **nisbeten**, satirik ve yumuristik manzumeler kölemce büyük yer qaplamaqtadır. (ETM, s. 51) "Memet Nüzet'in edebî yaratıcılığında, diğerklasik şairlerimize göre, alaycı ve mizahî manzumeler miktar bakımından büyük yer kaplamaktadır."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Sokolovda, Bud'akta maña **nisbeten** muamele deñiştı. (TDS, s. 291) "Sokolov'da, Budak'ta bana karşı muamele değıştı."

Görevi:

a. Karşılaştırma

Kır. Tat. Bu yaş rus qara işçiniñ ikāye etken masallarını, başqalarına **nisbeten** bezmey-talmay, can-göñülden, büyük meraqnen dinlegenini körüp turğan qart keday...

⁴⁰⁰Türkçe Sözlük 2, s. 1655

(ETM, s. 234) "Bu genç basit Rus işçisinin, anlattığı masalları, başkalarına oranla usanmadan, sıkılmadan, canı gönülden, büyük ilgiyle dinlediğini gören yaşlı türkücü..."; 1987 senesine **nisbeten** (GJK, s. 291) "1987 yılına oranla"; Şamilniñ şiirlerine **nisbeten** inqilabiy mizac daa quvetli olsa, Çergeyevde şiiriy quvet ziyade edi. (TDS, s. 291) "Şamil'in şiirlerine oranla devrimci mizaç daha güçlü olsa da, Çergeyev'de şiirsel güç daha fazla idi."

b. Yönelme

Bu örnekte kişiye doğru yönelme var.

Kır. Tat. Sokolovda, Bud'akta maña **nisbeten** muamele deñiştı. (TDS, s. 291) "Sokolov'da, Budak'ta bana karşı muamele değıştı."

142. Oğruna

Yapısı:

Oğruna "için, uğruna". Kırım Tatar Türkçesinde ve seyrek olarak Tatar Türkçesinde yalın hâlden sonra edat göreviyle kullanılır. Oğur (<uğur) kelimesine teklik 3. şahıs iyelik ve bulunma hâl eki gelerek oluşmuştur. Orta hecedeki u ünlüsü vurgusuz olduğu için düşmüştür (oğruna < oğ(u)r+u+n+da). Tat. ugrında, Kır. Tat. oğruna.

Kullanımı:

a. İsmiñ Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Xatınnar irké **ugruna** ülermén min. (TTAS-III, s. 294) "Ben, kadınların özgürlüğü uğruna ölürüm."

Kır. Tat. Abdulla Toqay edebiyat saasına 1905 senesi Birinci rus inqılâbı künlerinde ... keldi ve qısqa ömürini aqıqat **oğruna** küreşke bağışladı. (ETM, s. 93) "Abdullah Tukay, edebiyat sahasına 1905 yılında Birinci Rus İnkılâbı günlerinde ... geldi ve kısa ömrünü hakikat uğruna mücadeleye bağışladı."; ... Bütün cemaatçılıqını ve kadın-qızlarını özlerini azatlıq **oğruna** küreşke teşvik ete. (ETM, s. 103) "... Bütün toplumu ve kadınların, kızların kendilerini hürriyet uğruna mücadeleye teşvik eder."; Men on doquzıncı senede Budapeşt caddelerinde Sovet akimiyeti **oğruna** cenkleştim! (KTT, s. 118) "Ben 1919 yılında Budapeşte caddelerinde Sovyet hakimiyeti için savaştım."

b. İsim-fiilin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Ukımak – xezérgé könnerné kilesé könner öçén, bu köngé mes'elelerné kileçektege mes'elelerné çışew **ugruna** taşlamak dimektér. (TM, s. 156) "Okumak,

şimdiki günleri gelecek günler için, bugünkü meseleleri gelecekteki meseleleri çözmek için terk etmek demektir."

Kır. Tat. Özlerine xas medeniyetlerniñ tirilmesi ve ösmesi **oğrunda** küreş alıp barğan, qadimiy medeniyetke saip bir çoq xalqlarnıñ ... (ETM, s. 39) "Kendilerine has medeniyetlerin dirilmesi ve gelişmesi için mücadele eden, eski medeniyete sahip birçok halkın ..."

c. Sıfat-fiilin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Olar Sovetler Birliğı xalqlarınıñ baxtı, seadeti ve parlaq kelegeci **oğrunda** cenkleşip telef oldılar. (TDS, s. 654) "Onlar Sovyetler Birliğı halklarının bahtı, saadeti ve parlaq geleceğı uğrunda telef oldular."

Görevi:

a. Sebep

Daha çok kutsal bir amaç uğruna mücadele edilen durumlarda kullanılan ve sebep, ilgi bildiren bir edattır. Y

Tat. Xatınnar irké **uğrında** ülermén min. (TTAS-III, s. 294) "Ben, kadınların özgürlüğü uğrunda ölürüm."; Ukımak – xezérgé könnerné kilesé könnér öçén, bu köngé mes'elelerné kileçektege mes'elelerné çışéw **uğrında** taşlamak dimektér. (TM, s. 156) "Okumak, şimdiki günleri gelecek günler için, bugünkü meseleleri gelecekteki meseleleri çözmek için terk etmek demektir."

Kır. Tat. Abdulla Toqay edebiyat saasına 1905 senesi Birinci rus inqılâbı künlerinde ... keldi ve qısqa ömürini aqiqat **oğrunda** küreşke bağışladı. (ETM, s. 93) "Abdullah Tukay, edebiyat saasına 1905 yılında Birinci Rus İnkılâbı günlerinde ... geldi ve kısa ömrünü hakikat uğrunda mücadeleye bağışladı."; Özlerine xas medeniyetlerniñ tirilmesi ve ösmesi **oğrunda** küreş alıp barğan, qadimiy medeniyetke saip bir çoq xalqlarnıñ ... (ETM, s. 39) "Kendilerine has medeniyetlerin dirilmesi ve gelişmesi için mücadele eden, eski medeniyete sahip birçok halkın ..."; Olar Sovetler Birliğı xalqlarınıñ baxtı, seadeti ve parlaq kelegeci **oğrunda** cenkleşip telef oldılar. (TDS, s. 654) "Onlar Sovyetler Birliğı halklarının bahtı, saadeti ve parlaq geleceğı uğrunda telef oldular."

143. Okşagan

Yapısı:

Okşagan "gibi". Kırgız ve Karakalpak Türkçelerinde yalın hâlden sonra kullanılan bir edattır. Kullanımı azdır. Okşa- "benzemek" fiilin sıfat-fiil şeklidir (< okşa-gan). Kırg. okşogon, Kkp. usağan.

Kullanımı:

a. İsmiñ Yalın Hâlindeñ Sonra Kullanımı

Kkp. Mäselen ekspressionizm, kubizm, futurizm, uananmizm, akmeizm, imajinizm **usağan** barlıq bölekler. (ET, s. 210) "Meselâ, ekspresyonizm, kübizm, fütürizm, uananmizm (?), akmeizm (?), imajinizm gibi bütün gruplar."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yalın Hâlindeñ Sonra Kullanımı

Kırg. Oo caratkan, -dedim içimden, -bul da men **okşogon** armanduu baykuş bele. (AG, s. 91) "Oh Tanrım, dedim içimden, bu da benim gibi bahtsız ve zavallıymış."

Kkp. Bizder siz **usağan** kileñ carlımıs hökümetin qolımızğa alamız dep–baylar men urusup jatırımız. (TDS, s. 442) Biz sizin gibi sırf yoksullarımızñ iktidarını elimize alıyoruz diye zenginler ile savaşmıyoruz."; siz **usağan** (KRS-1, s. 837) "sizin gibi".

b.2. İşaret Zamirinin Yalın Hâlindeñ Sonra Kullanımı

Kırg. bul **okşogon** (KS-II, s. 588) "bunun gibi"; uşul **okşogon** (KS-II, s. 588) "şunun gibi".

Kkp. bul **usağan** (KRS-1, s. 680) "bunun gibi".

Bu edat Karakalpak Türkçesinde bir örnekte kişi zamirinin yönelme hâlindeñ sonra kullanılmıştır:

Kkp. sağan **usağan** (KRS-1, s. 680) "senin gibi"

Görevi:

a. Benzerlik

Kırg. Oo caratkan, -dedim içimden, -bul da men **okşogon** armanduu baykuş bele. (AG, s. 91) "Oh Tanrım, dedim içimden, bu da benim gibi bahtsız ve zavallıymış."; bul **okşogon** (KS-II, s. 588) "bunun gibi"; uşul **okşogon** (KS-II, s. 588) "şunun gibi".

Kkp. Bizder siz **usağan** kileñ carlımıs hökümetin qolımızğa alamız dep–baylar men urusup jatırımız. (TDS, s. 442) Biz sizin gibi sırf yoksullarımızñ iktidarını elimize alıyoruz diye zenginler ile savaşmıyoruz."; siz **usağan** (KRS-1, s. 837) "sizin gibi".; Kkp. sağan **usağan** (KRS-1, s. 680) "senin gibi"

b. Sıralama

Aynı türdeki birden fazla unsuru sıralarken sona gelerek gibi, benzeri, vs., vb. gibi anlamlar katar.

Kkp. Mäselen ekspressionizm, kubizm, futurizm, uananmizm, akmeizm, imajinizm **usağan** barlıq bölekler. (ET, s. 210) "Meselâ, ekspresyonizm, kübizm, fütürizm, uananmizm (?), akmeizm (?), imajinizm gibi bütün gruplar."

144. Okşap

Yapısı:

Okşap "gibi, benzer". BKazak, Kırgız, Karakalpak, Nogay ve Karaçay-Balkar Türkçelerinde yönelme hâlinde sonra gelerek kullanılan bir edattır. Okşa- "benzemek" fiilinin zarf-fiil şeklidir (okşa-p). Kaz. uqsap, Kırg. okşop, Kkp. usap, Nog. usap, Kar.-Bal. uşap.

Kullanımı:

a. İsmi Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Kaz. Moldağa **uqsap** atamız bizge tañ atqannan kün batqanğa deyin kitaptan bas alğızbaytın. (MÄ, s. 26) "Dedemiz molla gibi bize tanın atmasından güneşin batmasına kadar, başımızı kitaptan kaldırtmıyordu."; On kün bolğanda tili jana şıqqan balalarğa **uqsap**, jalğız-jalğız sözderdi ayt bastadı. (Kök., s. 64) "On gün dolunca dili yeni konuşan çocuklar gibi, tek tek sözleri söylemeye başladı."; – Al, nağaşılar! -dedi sälem beretin kisige **uqsap** dawsın köterip. (Kök., s. 338) "'– İşte, dayılar!" dedi, selam veren kişi gibi sesini yükselterek."

Kırg. Kiyinçerek adam-kudaylar maşine oylop minişip, kudu bürölörgö **okşop** ciniktire kuugundap, tars etmeyinen tatıragan ok caadırap kırçu boldu. (KA, s. 14) "Daha sonra bu insan tanrılar arabalara binerek, tıpkı kurtlar gibi takadı kesilinceye kadar koşturup, patlayan korkunç mermiler yağdırarak kırdılar."

Kkp. Olar geyde meniñ kälewim menen emes, kädimgi ömirde häreket etip atırğan adamlarğa **usap** jaqsı-jaman häreketler jasaydı. (ET, s. 35) "Onlar bazen benim isteğimle değil, eski hayatında hareket ettikleri insanlar gibi, iyi kötü hareketler yapar."; Aqquğa **uqsap** jüzedi. (KRS-1, s. 675) "Kuğu gibi yüzüyor."; Közi juldızğa **uqsap** janıp tur. (KRS-1, s. 675) "Gözü yıldız gibi yanıyor."

Nog. Sosı eski üyde, tamam sosı yempik üyge **usap** eski, köp yaşagan, köpti körge, yıllar man beli bükireygen Samadin deytagan bir kart yaşaydı. (TEL, s. 121) "Şu eski evde, tam şu harabe olmuş ev gibi eski, çok görmüş, uzun yıllar sonunda beli bükülmüş Samadin adlı bir ihtiyar yaşardı."; Eki-üş abıttay yerde İndiyadıñ xatınlarına **usap** kiyingen Incıbiyke turı edi. (TEL, s. 216) "İki-üş adımlık mesafede Hintli kadınlar gibi giyinmiş Incıbike duruyordu."; Ataga **usap** ul tuvmas, anaga **usap** kız tuvmas. (NOS, s. 384) "Baba gibi oğul doğmaz, ana gibi kız doğmaz."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Kırg. Çirköö özünün uzak tarixinde saga **okşop** küdüktöngön dördü köp körgön. (KA, s. 132) "Kilise, uzun tarihinde senin gibi bozguncuları çok görmüştür."

b.2. İşaret Zamirinin Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Nog. Soga **usap**, bizim avılda "Karagul" degenler köpti. (TEL, s. 144) "Bunun gibi, bizim köyde de "Karagul" adını taşıyanlar çoktu."; Ayılmagan sözdüñ iyisi ädem özi bolatagan bolsa, ayılğan söz ädemniñ iyisi boladı degen. Soga **usap**, söle tiyissiz sözler benim iyem bolıp kettiler. (NL, s. 158) "Söylenmeyen sözün sahibi insanın kendisiyken, söylenen söz insanın sahibi olur, demiş. Bunun gibi, şimdi gereksiz sözler benim sahibim oldu."

c. Sıfat-fiilin Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Nog. "Tavıktñ tüsine tarı ener" degenge **usap**, benim esimde -et. (YY, s. 93) "'Tavuk düşünde darı götür" denilmesine benzer, benim aklımda da et var."; Daut sokırdın közi körmese de, yanı sezer degenge **usap**, Alimbek onu sıylamaga aketeyatırğanın sezdi. (YY, s. 166) "Davut, "körün gözü görmese de, canı sezer" denildiği gibi, Alimbek'in onu ağırlamak için almaya geldiğini sezdi."; – Maktagan kız toyda seleke bolar degenge **usap**, saga ne boldı äşe, Karagul! -dep kañktı. (TEL, s. 144) "'– Övünen kız düğünde alay konusu olur denildiği gibi, sana ne oldu peki, Karagul!" diye, azarladı."

Kar.-Bal. Ol sebepten, Aytekni tobuqlarında ariw qobuz, esi, canı da bolgannga **uşap**, incilgen edi. (MT, s. 61) "Bundan dolayı, Aytek'in dizlerindeki güzel kopuz aklı, canı varmış gibi eziyet çekmişti."

Karakalpak Türkçesinde bir örnekte "usap" kelimesi yalın hâlden sonra gelerek aynı şekilde edat göreviyle kullanılmıştır. Kkp. Baydın balası jäne awırğan kisi **usap**, üyine barıp, jatıp qaladı. (KM, s. 39) "Zenginın çocuğu, yine hasta adam gibi evine gidip yatar."

Görevi:

a. Benzerlik

Kaz. Moldağa **uqsap** atamız bizge tañ atqannan kün batqanğa deyin kitaptan bas alğızbaytın. (MÄ, s. 26) "Dedemiz molla gibi bize tanın atmasından güneşin batmasına kadar, başımızı kitaptan kaldırtmıyordu."; On kün bolğanda tili jana şıqqan balalarğa **uqsap**, jalğız-jalğız sözderdi ayta bastadı. (Kök., s. 64) "On gün dolunca dili yeni konuşan çocuklar gibi, tek tek sözleri söylemeye başladı."; – Al, nağaşılar! -dedi sälem

beretin kisiğe **uqsap** dawsın köterip. (Kök., s. 338) ""– İşte, dayılar!" dedi, selam veren kişi gibi sesini yükselterek."

Kırg. Kiyinçerek adam-kudaylar maşine oylop minişip, kudu börtölörgö **okşop** ciniktire kuugundap, tars etmeyinen tatragan ok caadırıp kırçu boldu. (KA, s. 14) "Daha sonra bu insan tanrılar arabalara binerek, tıpkı kurtlar gibi takadı kesilinceye kadar koşturup, patlayan korkunç mermiler yağdırarak kırdılar."; Kırg. Çirköö özünün uzak tarısında saga **okşop** küdüktöngön dördü köp körgön. (KA, s. 132) "Kilise, uzun tarihinde senin gibi bozguncuları çok görmüştür."

Kkp. Olar geyde meniñ kälewim menen emes, kädimgi ömirde häreket etip atrığan adamlarğa **usap** jaqsı-jaman häreketler jasaydı. (ET, s. 35) "Onlar bazen benim isteğimle değil, eski hayatında hareket ettikleri insanlar gibi, iyi kötü hareketler yapar."; Aqquwğa **uqsap** jüzedi. (KRS-1, s. 675) "Kuğu gibi yüzüyor."; Közi juldızğa **uqsap** janıp tur. (KRS-1, s. 675) "Gözü yıldız gibi yanıyor."

Nog. Ataga **usap** ul tuvmas, anaga **usap** kız tuvmas. (NOS, s. 384) "Baba gibi oğul doğmaz, ana gibi kız doğmaz."; "Tavıktıñ tüsine tarı ener" degenge **usap**, benim esimde -et. (YY, s. 93) ""Tavuk düşünde darı görür" denilmesine benzer, benim aklımda da et var."; Soga **usap**, bizim avılda 'Karagul" degenler köpti. (TEL, s. 144) "Bunun gibi, bizim köyde de "Karagul" adını taşıyanlar çoktu."

Kar.-Bal. Ol sebepten, Aytekni tobuqlarında ariw qobuz, esi, canı da bolgannga **uşap**, incilgen edi. (MT, s. 61) "Bundan dolayı, Aytek'in dizlerindeki güzel kopuz aklı, canı varmış gibi eziyet çekmişti."

145. Okşaş

Yapısı:

Okşaş "gibi, benzer". Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak ve Karaçay-Balkar Türkçelerinde yönelme hâlimden sonra gelerek kullanılan bir edattır. okşa- "benzemek" fiiline, fiilden isim yapma eki -ş gelerek (< okşa-ş) oluşmuştur⁴⁰¹. Necmettin Hacıeminoğlu okşa- fiilinin kökünün ok olduğunu belirterek kelimeyi ok+u-ş-a- "benzemek" şeklinde izah eder.⁴⁰² Tat. oxşaş, Kaz. uqsas, Kırg. okşoş, Baş. oqşaş, Kkp. usas, Kar.-Bal. uşaş.

Kullanımı:

a. İsmiñ Yöneme Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Yaña tuwgan ayğa **oxşaş** kaşı anıñ. (TTAS-II, s. 483) "Onun kaşı yeni doğan ay gibi."

⁴⁰¹E. R. Tenişev, *age.*, s. 499

⁴⁰²Necmettin Hacıeminoğlu, *agm.*, s. 190

Kaz. Ameriykadağı köptegen örkeniyetterdiñ de iyerogliflik jazuwğa **uqsas** jazba mädeniyeti bolğan. (Jel., s. 59) "Amerika'daki birçok uygarlığın da hiyeroglif yazıya benzer yazma medeniyeti vardı."; Mazarlardan Ündi muxıytınan şıqqan uluw tastar, pirofilitten jasalğan ak tsilindr pişindes monşaqtar, qıtay ıdıstarına **uqsas** ıdıstar tabılğan. (Jel., s. 61) "Mezarlardan, Hint Okyanusundan çıkan deniz kabukları, pirogilitten yapılmış beyaz silindirik boncuklar, Çin kap kacaklarına benzer kap kacaklar bulunmuştur."; Tis juwatın pastağa **uqsas** krem... (KTS-1, s. 682) "Diş macunu gibi krem..."

Kırg. Ol atasına **okşoş**. (TDS, s. 295) "O babası gibi."; Sıyada enenin kee bir kıyalı, Kımka enenikine **okşoş**. (KTTS, s. 462) "Sıyada ananın bazı hayalleri, Kımka ananinki gibi."

Baş. Eger min şırpı qaptarınan tézép kéne bulha la öyge **oqşaş** bérew neme quyham, yaqşı atqa ménép sapqan yégétten kem qıwanmay iném. (BT, s. 28) "Eğer ben kibrit kutularından da olsa, eve benzer bir şey yapsam, iyi bir ata binip koşan yiğitten daha az sevinmez idim."; Boronğo hunarsılar, meşelen, her bér uñışlı hunarzan huñ törlö yenlékter, qoştar xereketéne **oqşaş** xereketter yahap törlö beyewzer oyoştora torğan bulğandar. (TAX, s. 60) "Eski avcılar, meselâ, her bereketli avdan sonra çeşitli hayvanların, kuşların hareketine benzer hareketler yapıp, çeşitli oyunlar düzenlemişlerdir."; Törlö yırzarzın zur ğına ölöşö le üzénéñ janr tebiğeté ménen robağığa **oqşaş**. (TAX, s. 155) "Çeşitli şarkıların çok büyük bir bölümü de tür özelliği bakımından rubai gibidir."

Kkp. Şınında da giperbola da, epitette de teñewga **usas** belgiler bar. (ET, s. 117) "Gerçekten de mübalağada da, sıfatta da karşılaştırmaya benzer emareler var."

Kar.-Bal. Fridanı arbazını arğı canında, anı üyüne **uşaş** üyçükden, bir toq tişirıw çığıp, bıla taba aylandı. (OC, s. 80) "Frida'nın avlusunun karşı tarafında, onun evine benzer küçük evden bir iri yarı kadın çıkıp, bunlara doğru döndü."; Anı ızından, cılannga **uşaş** başı bla bir qara it da quwub cetib, qızçıqını sermerge küreşe, toxtamay üredi. (OC, s. 107) "Onun peşinden yılana benzer başı ile bir kara it kovalayıp yetişerek, kızı tutmaya çalışıyor, durmadan ürüyordu."; Qoquş cumurtxağa **uşaş** zuğul, sepkil taş endi tas bolluq tüyüldü. (MT, s. 140) "Hindi yumurtası gibi oval, çilli taş şimdi yok olmuş değildir."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Kırg. Baykooston uşul on ırçının biri, kara çaç, kara toru bolgarlardın arasındaki biri, soldon ekinçi turgan aksargılı maga **okşoş** ekenin baykadım. (KA, s. 96) "Ansızın bu on şarkıcıdan birinin, kara saçlı, esmer Bulgarların arasındaki birinin, soldan ikinci sırada duran sarışının bana benzer olduğunu gördüm."

b.2. İşaret Zamirinin Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Tat. Barmı moña **oxşaş** kabaxetlék, Ütép kitken yırak zamanda? (TTAS-II, s. 483)
"Var mı bunun gibi kötülük, geçip giden uzun zamanda?"

Kaz. Özimizdiñ jastıq şaqtı izdeyemiz, "Solarğa **uqsas** boldıq pa eken biz!" – deymiz. (TDS, s. 294) "Kendimizin gençlik çağını arıyoruz, "Şunlar gibi mi olduk acaba biz!" diyoruz."

Baş. Oşoğa **oqşaş** motivtı béz "Küker-leki" tigen yırza la kürebéz. (TAX, s. 88)
"Buna benzer motifi biz "Küker-leki" adlı şarkıda da görüyoruz."; Oşoğa **oqşaş** xelder başqorttar ménen tatarzar arasında la bar. (TDS, s. 295) "Bunun gibi durumlar Başkurtlar ile Tatarlar arasında da var."; Rayonda şuğa **oqşaş** mişal da buldı. (TDS, s. 295) "Rayonda onun gibi örnek de oldu."

Kar.-Bal. Artıda çıqğanla wa üy rıxını, iş kerekleni, dağıda, anga **uşaş**, adam keçe-kün xayırlandırğan zatları xaqındadıla. (KXEBC, s. 17) "Sonradan çıkanlar ise evin rızkını, iş aletlerini ve bunun gibi, insanların her zaman faydalandığı eşyalar hakkındadır."; Hristinanı üyçüğünü arğı canında anga **uşaş** bir üyçük ağaradı. (OC, s. 88) "Hristina'nın evinin karşı tarafında ona benzer bir ev beliriyordu."

b.3. Belirsizlik Zamirinin Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Kırg. Negedir kırçü kişilerin baarı, ayal-erkeğine karabay biri birine **okşoş**, -kişiler birdemeni, bir okuyanı cabıla kütköndö uşunday bolot. (KA, s. 86) "Nedense girecek kişilerin hepsi, kadın erkek demeden birbirine benzer; insanların bir şeyi, bir olayı kütle halinde beklemesi böyle olurdu."

Baş. Ayırım osraqtarza bér uq féker meğeneleré yağınan bér-béréhéne **oqşaş** bulğan meqelder aşa birélérge mömkin. (TAX, s. 135) "Bazı durumlarda bir fikir, anlamları bakımından birbirine benzer olan atasözleri vasıtasıyla verilebilir."

c. İsim-fiilin Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Baş. Yöntes fil **ozon** tomşoğon öske küterép quray hıZğırwına **oqşaş** tawış sığarZı. (Ark., s. 12) "Uzun tüylü fil, uzun burnunu yukarı kaldırıp kuray sesine benzer bir ses çıkardı."; Ana unda hulqıldawğa **oqşaş** tawış işétélép qaldı. (Ark., s. 19) "O, orada hıçkırığa benzer bir ses işitti."

d. Sıfat-fiilin Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. ışarğanña **uşaş** eterge (KMOS, s. 692) "gülümser gibi yapmak".

Görevi:

a. Benzerlik

Tat. Yaña tuwgan ayga **oxşaş** kaşı anıñ. (TTAS-II, s. 483) "Onun kaşı yeni doğan ay gibi."; Barmı moña **oxşaş** kabaxetlék, Ütép kitken yırak zamanda? (TTAS-II, s. 483) "Var mı bunun gibi kötülük, geçip giden uzun zamanda?"

Kaz. Ameriykadağı köptegen örkeniyetterdiñ de iyerogliflik jazuwğa **uqsas** jazba mädeniyeti bolğan. (Jel., s. 59) "Amerika'daki birçok uygarlığın da hiyeroglif yazıya benzer yazma medeniyeti vardı."; Mazarlardan Ündi muxıytınan şıqqan uluw tastar, pirofilitten jasalğan ak tsilindr pişindes monşaqtar, qıtay ıdıstarına **uqsas** ıdıstar tabılğan. (Jel., s. 61) "Mezarlardan, Hint Okyanusundan çıkan deniz kabukları, pirogilitten yapılmış beyaz silindirik boncuklar, Çin kap kacaklarına benzer kap kacaklar bulunmuştur."; Özimizdiñ jastıq şaqtı izdeymiz, "Solarğa **uqsas** boldıq pa eken biz!" – deymiz. (TDS, s. 294) "Kendimizin gençlik çağını arıyoruz, "Şunlar gibi mi olduk acaba biz!" diyoruz."

Kırg. Ol atasına **okşoş**. (TDS, s. 295) "O babası gibi."; Sıyada enenin kee bir kıyalı, Kımka enenikine **okşoş**. (KTTS, s. 462) "Sıyda ananın bazı hayalleri, Kımka ananınki gibi."; Baykooston uşul on ırçının biri, kara çaç, kara toru bolgarlardın arasındagı biri, soldon ekinçi turgan aksargılı maga **okşoş** ekenin baykadım. (KA, s. 96) "Ansızın bu on şarkıcıdan birinin, kara saçlı, esmer Bulgarların arasındaki birinin, soldan ikinci sırada duran sarışının bana benzer olduğunu gördüm."

Baş. Eger min şırpı qaptarınan tézép kéne bulha la öyge **oqşaş** bérew neme quyham, yaqşı atqa ménép sapqan yégétten kem qıwanmay iném. (BT, s. 28) "Eğer ben kibrit kutularından da olsa, eve benzer bir şey yapsam, iyi bir ata binip koşan yiğitten daha az sevinmez idim."; Ana unda hulqıldawğa **oqşaş** tawış işétélép qaldı. (Ark., s. 19) "O, orada hıçkırığa benzer bir ses işitti."; Rayonda şuğa **oqşaş** mişal da buldı. (TDS, s. 295) "Rayonda onun gibi örnek de oldu."

Kkp. Şınında da giperbola da, epitette de teñewga **usas** belgiler bar. (ET, s. 117) "Gerçekten de mübalağada da, sıfatta da karşılaştırmaya benzer emareler var."

Kar.-Bal. Fridanı arbazını arğı canında, anı üyüne **uşaş** üyçükden, bir toq tişirıw çığıp, bıla taba aylandı. (OC, s. 80) "Frida'nın avlusunun karşı tarafında, onun evine benzer küçük evden bir iri yarı kadın çıkıp, bunlara doğru döndü."; ışarğanña **uşaş** eterge (KMOS, s. 692) "gülümser gibi yapmak".; Hristinanı üyçüğünü arğı canında anga **uşaş** bir üyçük ağaradı. (OC, s. 88) "Hristina'nın evinin karşı tarafında ona benzer bir ev beliriyordu."

146. Oza

Yapısı:

Oza "-den fazla". Karaçay-Balkar Türkçesinde çıkma hâlimden sonra kullanılan bir edattır. Karaçay Balkar Türkçesinde "geçmek; ileri gitmek, geride bırakmak"⁴⁰³ anlamına gelen oz- fiilinin zarf-fiil biçimidir (< oz-a)⁴⁰⁴. Kar.-Bal. oza

Kullanımı:

a. İsmiın Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Cüzden oza mal sürüb keldi. (KMTG, s. 243) "Yüzden fazla hayvan sürüp geldi."

Görevi:

a. Sınırlama

Kar.-Bal. Cüzden oza mal sürüb keldi. (KMTG, s. 243) "Yüzden fazla hayvan sürüp geldi."

147. Öñdүү

Yapısı:

Öñdүү "gibi". Kırgız Türkçesinde yalın hâlden sonra kullanılan bir edattır. Kırgız Türkçesinde "iyi görünüşlü, iyi benizli; sağlıklı; güzel, sevimli" anlamlarında olan bu kelime öñ "yüz, beniz; renk; yüz (kumaşın)" kelimesine yapım eki -lүү (<lı<lıg) gelerek (öñ+dүү < öñ+lүү < öñ+lüg) oluşmuştur⁴⁰⁵. Kırg. öñdүү.

Kullanımı:

a. İsmiın Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. Acar öñdүү ayıldın közgö basar kızdarı Sapardın karaanına mas bolup, aylasın tappay cürgönün ugup catasıñ. (AG, s. 22) "Acar gibi köyün göze dokunur kızlarının da Sapar'ın görünüşüne mest olup, çaresini bulamadıklarını işitiyorsunuz."; Süysööñ da, süybösööñ da Sapar öñdүү cigit menen birinçi colu minday şartta bet alışuu kızdar üçün kanday sürdüü. (AG, s. 23) "Sevsen de, sevmesen de Sapar gibi bir yiğit ile ilk kez karşılaşma, kızlar için ne kadar heybetli."; Kıçan.. togso, ilgiç öñdүү mayda buyumdardı casap koyot. (KTTS, s. 485) "Kıçan.. halka, çengel gibi ufak şeyleri yapıyor."

⁴⁰³E. R. Tenişev, *age.*, s. 492

⁴⁰⁴A. M. Appayev-A.M. Bayramkulov-A. Y. Boziyev-A. X. Sottayev, *age.*, s. 233; Reşid Rahmeti Arat, *agm.*, s. 1048

⁴⁰⁵Yong-Song Li, *agt.*, s. 305

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. Ey, Rossiya, Rossiya bir boor enem, Men **öñdүү** too kuşuna köyün kenen. (AKT, s. 285) "Ey Rusya, Rusya canım annem; benim gibi dağ kuşuna gönlünü aç."

b.2. İşaret Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. Ak cerinen Acar için bul **öñdүү** cagımsız sözdü ukkanda kanı kaynap turdu. (AG, s. 69) "Haklı olarak, Acar hakkında bunun gibi yakışıksız sözü duyunca, kan beynine sıçradı."; bul **öñdүү** (KS-II, s. 611) "bunun gibi"; cana başka uşul **öñdүү** (KS-II, s. 611) "ve bunun gibi başkaları".

Görevi:

a. Benzerlik

Kırg. Acar **öñdүү** ayıldın közgö basar kızdarı Sapardın karaanına mas bolup, aylasın tappay cürgönün ugup catasıñ. (AG, s. 22) "Acar gibi köyün göze dokunur kızlarının da Sapar'ın görünüşüne mest olup, çaresini bulamadıklarını işitiyorsunuz."; Ak cerinen Acar için bul **öñdүү** cagımsız sözdü ukkanda kanı kaynap turdu. (AG, s. 69) "Haklı olarak, Acar hakkında bunun gibi yakışıksız sözü duyunca, kan beynine sıçradı."; Birigip biz **öñdүүлөр** kolhoz bolduk. (KTTS, s. 485) "Bizim gibiler birleşerek, kolhoz olduk."

Son örnekte **öñdүү** edatı çokluk eki alarak isim durumunda kullanılmıştır.

b. Sıralama

Aynı türdeki birden fazla unsuru sıralarken sona gelerek gibi, benzeri, vs., vb. gibi anlamlar katar.

Kırg. "Keçki kurman", "Böböktör kırgını", "Zarlagan perişte" **öñdүү** Bibliyanın seim kaşatkan ırların din dep can kıygan başka azapkeçter cönündögü calınduu ırlar ulantıp cattı. (KA, s. 96) "Akşamki Kurban", "Bebekler Kırgını", "Ağlayan Melek" gibi İncil'in duyguları sızlatan şarkılarını din diyerek canına kıyılan diğer muzdaripler hakkındaki acıklı ilahiler izledi."; Nan, konserva **öñdүү** colazıktarı salıngan baştıq, somkelerin kötörünüp alıp, salaa-salaa colgo çığıştı. (KA, s. 154) "Ekmek, konserve gibi yol azıklarının konulduğu heybelerini, çantalarını yüklenip yola çıktılar."; Kiyim, beşbarmak, bozo **öñdүү** küçtüü tamak kıştın kaarın toroyt. (TDS, s. 305) "Giyecek, eldiven, boza gibi gıdalı yiyecek kışın şiddetli soğuktan koruyor."

148. Öñgö

Yapısı:

Öñgö "-den başka". Kırgız Türkçesinde çıkma hâlimden sonra seyrek olarak kullanılan bir edattır. öñ "ön, önde" kelimesine yönelme hâl eki gelerek (<öñgö < öñ+ge) oluşmuştur. Kırg. öñgö.

Kullanımı:

a. Zamirlerden Sonra Kullanımı

a.1. İşaret Zamirinin Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. Mından öñgö aytar sözüm cok. (TDS, s. 307) "Bundan başka söyleyecek sözüm yok."; Emi cok, mından öñgö aytar sözüm. (KTTS, s. 484) "Şimdilik bundan başka söyleyecek sözüm yok."

a.2. Dönüşlülük Zamirinin Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. Özüñdön öñgö kimge aytam? (TDS, s. 307) "Kendinden (senden) başka kime söylüyorum?"

Görevi:

a. Sınırlama

Yukarıdaki örneklerde sınırlama göreviyle kullanılmıştır.

Kırg. Mından öñgö aytar sözüm cok. (TDS, s. 307) "Bundan başka söyleyecek sözüm yok."; Emi cok, mından öñgö aytar sözüm. (KTTS, s. 484) "Şimdilik bundan başka söyleyecek sözüm yok."; Özüñdön öñgö kimge aytam? (TDS, s. 307) "Kendinden (senden) başka kime söylüyorum?"

149. Ötrü

Yapısı:

Ötrü "ötürü, dolayı, yüzünden". Kırım Tatar ve Karay Türkçelerinde çıkma hâlimden sonra kullanılan bir edattır. A. Von Gabain ve Zeynep Korkmaz bu edatı, "geçmek" fiilinin ettirgen çatılı zarf-fiil biçimi olarak (ötrü< öt-tür-ü) kabul ederken⁴⁰⁶, Muharrem Ergin ve Necmettin Hacıeminoğlu da ötür- "geçirmek" fiilinin zarf-fiil biçimi (ötrü < öttür-ü) olarak görürler⁴⁰⁷. Radloff ise bu görüşlerden farklı olarak bu edatın ötü "ön" kelimesiyle +kari yön gösterme ekinden oluştuğunu (ötrü < öttürü < ötü+kari) söylemiştir⁴⁰⁸. Bu edatın kullanımı çok seyrek olup, yalnız bu lehçelerle ilgili gramerlerde ve sözlüklerde görülmektedir. Kır. Tat. ötrü, Kar. ötrü.

⁴⁰⁶A. Von Gabain, *age.*, s. 94; Zeynep Korkmaz, *age.*, s. 64

⁴⁰⁷Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, s. 70; Muharrem Ergin, *age.*, s. 370

⁴⁰⁸E. Şükürov, *age.*, s. 42

Kullanımı:**a. İsmın Çıkma Hâlınden Sonra Kullanımı**

Kır.-Tat. astalığından **ötrü** (GJK, s. 292) "hastalığından dolayı".

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı**b.1. İşaret Zamirinin Çıkma Hâlınden Sonra Kullanımı**

Kır. Tat. şundan **ötrü** (T. Yaz, s. 251) "şundan ötürü"

Kar. mında **ötrü** (KRPS, s. 474) "bundan dolayı".

Görevi:**a. Sebep**

Kır.-Tat. astalığından **ötrü** (GJK, s. 292) "hastalığından dolayı".; undan **ötrü** (T. Yaz, s. 251) "şundan ötürü"

Kar. mında **ötrü** (KRPS, s. 474) "bundan dolayı".

150. Öydö**Yapısı:**

Öydö "-e kadar". Kırgız Türkçesinde "yokuş, üst, yüksek, yukarıya⁴⁰⁹" anlamlarına gelen bu kelime çıkma hâlınden sonra seyrek olarak edat göreviyle de kullanılır. Kırg. öydö.

Kullanımı:**a. İsmın Çıkma Hâlınden Sonra Kullanımı**

Kırg. Koyondun catagınan **öydö** bilet. (TDS, s. 318) "Tavşanın inine kadar biliyor."; Malçılardan kiyimderinen **öydö** şayma-şaylangan. (KTTS, s. 479) "Hayvancılardan elbiselerine kadar seçilip hazırlanmış."; Kulagınan **öydö** kızara tüştü da, murdun şuu tartıp aldı. (KTTS, s. 479) "Kulağına kadar kızardı ve burnundan sık sık nefes aldı."

b. Sıfat-filın Çıkma Hâlınden Sonra Kullanımı

Kırg. Bazarga barganınan **öydö** kep saldı. (TDS, s. 318) "Pazara gitmesine kadar (her şey hakkında) konuştu."

⁴⁰⁹K. K. Yudahin, Kırgız Sözlüğü (Çev. Abdullah Taymas), C. II, s. 618

Görevi:

a. Pekiştirme

Çıkma hâlimden sonra gelerek "-den başlayıp ... -e kadar" anlamında pekiştirme, kuvvetlendirme görevi yapmaktadır.

Kırg. Koyondun catagınan **öydö** bilet. (TDS, s. 318) "Tavşanın inine kadar biliyor."; Malçılardın kiyimderinen **öydö** şayma-şaylangan. (KTTS, s. 479) "Hayvancılardan elbiselerine kadar seçilip hazırlanmış."; Bazarga barganınan **öydö** kep saldı. (TDS, s. 318) "Pazara gitmesine kadar (her şey hakkında) konuştu."

151. Özge

Yapısı:

Özge "başka". Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Kumuk, Nogay, Karaçay-Balkar ve Karay Türkçelerinde çıkma hâlimden sonra kullanılan bir edattır. Tatar ve Kırım Tatar Türkçelerinde ise edat olarak kullanımı görülmemektedir. Edatın kökenini araştıran dilciler bu edatın öz kelimesi ile yönelme hâl ekinin birleşmesinden (öz+ge) meydana geldiğini belirtirler.⁴¹⁰ Yalnız Necmetin Hacıeminoğlu bu kelimenin özik- (öz+i-k- > öz+i-k-e > özge) "benlik iddiasında bulunmak, kendisini benzerlerinden farklı görmek" fiilinden yapılmış olduğunu söyler⁴¹¹. Bu edatın görüldüğü lehçelerde edat olarak kullanımı azdır. Daha çok "başka" edatının kullanımı görülür (bk. başka). Kaz. özge, Kırg. özgö, Baş. üzge, Kkp. özge, Kum. özge, Nog. özge, Kar.-Bal. özge, Kar. özgia.

Kullanımı:

a. İsmi Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kaz. Jaqsı adamdı uzatıp salğanğa sawaptan **özge** eşnärse joq desedi. (TDS, s. 321) "İyi adamı yolcu edene merhametten başka hiçbir şey yok diyorlar."

Kırg. Sarañdığı atamdın, adamdan **özgö** bar eken. (KTG, s. 340) "Babamın cimriliği, insandan başka (insan üstü) olarak varmış."

Kkp. Saray işinde qarawıllardan **özge** adam joq edi. (Kkp. T. G., s. 139) "Sarayın içinde nöbetçilerden başka adam yoktu."; Dästurxannıñ üstinde turğan ülken eki tabaqtan **özge** tandırğa jabılğan şörekler de bar edi. (HKT, s. 246) "Sofranın üstünde duran iki büyük tabaktan başka tandırda pişirilmiş çörekler de vardı."

Nog. Birev de şölmekti traktoristten **özge** körmegen bolsa da, savlay avılga traktorist bir şölmek altın akşa tapkan, dep yayıladı. (YY, s. 105) "Traktörçüden başka

⁴¹⁰B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), *age.*, s. 339; Zeynep Korkmaz, *age.*, s. 12; H. Mirzazade, *age.*, s. 315; E. Şükürov, *age.*, s. 46

⁴¹¹Necmettin Hacıeminoğlu, *agm.*, s. 183

kimse çömleği görmese de, "traktörcü bir çömlek altın bulmuş" diye, bütün köye yayıldı."

Kar.-Bal. Qızçıqnı ol qartdan **özge** kişisi bolmaz edi. (OC, s. 107) "Kızcağızın, o ihtiyardan başka kişisi olmazdı."; Bizni brigadirden **özge** adam anı işni qatına qoymaz edi. (KMTG, s. 237) "Bizim ekip başkanından başka kimse, onu işe koymazdı."; Aliyden **özge** adam seni atñı da aytmaz edi. (TDS, s. 321) "Aliy'den başka kimse, senin adını da söylemezdi."

Kar. ... dağı ğanuz eski kol yazışlarından **özgia**-die ğar kiunniun koltxaların üstiadim. (KK, s. 4) "... ve yine eski el yazmalarından başka günlük duaları da ekledim."; Ki kim Tienri Kiuçliu Tienridian başxa, da kim yaratuvçu Tienrimizdian **özgia**. (DMÇ, s. 19) "Çünkü Tanrıdan başka güçlü Tanrı yoktur ve ondan başka yaratıcı yoktur."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Çıkma Hâlinden Sonra Kullanımı

Kum. ondan **özge** de (KRS-2, s. 250) "ondan başka da".

Nog. Miñ yıl tursam dünyada, / Yar süymen onnan **özge**. (NL, s. 36) "Bin yıl dünyada aşasam, ondan başka yar sevmem."; Onna **özge** ädem saga Kazbekti saklatpas edi, belki. (TEL, s. 199) "Ondan başka kimse, sana Kazbek'i korumazdı, belki."

Kar.-Bal. Senden **özge** kişi arı kirirge bazınmaz. (KMTS, s. 49) "Senden başka kimse oraya girmeye cesaret edemez."; Senden **özge** adam bu işge uyalır edi. (TDS, s. 321) "Senden başka adam bu işten utanırdı."

Kar. Anın üçiuñ biz kioruip ki yoxtur Siendian **özgia** Tienri. (KK, s. 19) "Onun için biz görüyoruz ki, senden başka Tanrı yoktur."; Yoxtur Siendian **özgia** biy da yaratuvçu bizgia. (KK, s. 55) "Bizim için, senden başka yaratıcı ve bey yoktur."

b.2. İşaret Zamirinin Çıkma Hâlinden Sonra Kullanımı

Kırg. Mindan **özgö** karaşar eçtemesi cok. (KTG, s. 340) "Bundan başka yardım edeceği hiçbir şeyi yok."

Kum. mundan **özge** de (KRS-2, s. 250) "bundan başka da".

Kar.-Bal. Şamdariy andan **özge** söz aytmay ... maralça süzüle, uzaya ketdi. (KMTAS-I, s. 714) "Şamdariy ondan başka söz söylemeden ... maral gibi süzülerek, uzaklaştı."

b.3. Dönüslülük Zamirinin Çıkma Hâlinden Sonra Kullanımı

Kırg. Özüñdön **özgö** kimge aytam? (TDS, s. 322) "Kendinden başka kime söylüyorum?"

Kum. Özünden **özge** gişi bir zat da bilmey dep oylaşma yaramas. (Kum. Til, s. 141) "Kendinden başka kimse hiçbir şey bilmiyor diye düşünmek doğru değildir."

c. İsim-fil'in Çıkma Hâlinde Sonra Kullanımı

Baş. Uqıwzan **üzge** eş te yuq. (TDS, s. 321) "Okumaktan başka iş de yok."; Qış buyı tübege tököröp yatıwzan **üzge** eş te yuq. (BTH, s. 487) "Kış boyunca boş gezmekten başka iş de yok."

Görevi:

a. Sınırlama

İşi, olayı, durumu sınırlar ve kesin olarak belirtir. Yukarıda verilen örneklerde bu göreviyle kullanıldığı görülmektedir.

b. Bağlama

Belirtilen duruma, kişiye ve olaya ek olarak başka durum, kişi ve olayların olduğunu bildirir.

Kkp. Dästurxannıñ üstinde turğan ülken eki tabaqtan **özge** tandırğa jabılğan şörekler de bar edi. (HKT, s. 246) "Sofranın üstünde duran iki büyük tabaktan başka tandırda pişirilmiş çörekler de vardı."

Kar. ... dağı ğanuz eski kol yazışlarından **özgia**-die ğar kiunniun koltxaların üstiadım. (KK, s. 4) "... ve yine eski el yazmalarından başka günlük duaları da ekledim."

152. Rağmen

Yapısı:

Rağmen "rağmen, karşın". Kırım Tatar Türkçesinde yönelme hâlinde sonra çok seyrek olarak kullanımı görülen bir edat olup, yalnız bir örnekte tespit edilmiştir. Bu edat Arapça rağmen "rağmen, karşın"⁴¹² kelimesinden dilimize aynen girmiştir. Kır. Tat. rağmen.

Kullanımı:

a. İsm'in Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Kır. Tat. O, ... ağır turmuşına **rağmen** icadiy işinen de meşğul ola. (TDS, s. 325) "O, ... ağır hayatına rağmen eser verme işi ile de meşğul oluyor."

⁴¹²Türkçe Sözlük 2, s. 1840

Görevi:**a. Karşılık**

Kır. Tat. O, ... ağır turmuşına rağmen icadiy işinen de meşğul ola. (TDS, s. 325)
"O, ... ağır hayatına rağmen eser verme işi ile de meşğul oluyor."

153. Salım**Yapısı:**

Salım "-e doğru". Kazak ve Karakalpak Türkçesinde yönelme hâlimden sonra seyrek olarak kullanılan bir edattır. Muhtemelen sal- "salmak" fiilinden yapılmış (< sal-ım) bir isimdir. C. Vedat Uygur, "Bu edat, daha çok "bähärge, jazğa, keşke" sözleriyle kullanılır ve zaman bildirir⁴¹³" demekte, ancak, yalnızca bir örnek vermektedir. Kkp. salım.

Kullanımı:**a. İsmın Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı**

Kaz. Küzge salım (KTS-1, s. 551) "Güze doğru"; Jazğa salım (KTS-1, s. 551)
"Yaza doğru"

Kkp. Jazğa salım deryanıñ suwı köp boladı. (Kkp. T. G., s. 136) "Yaza doğru deryanın suyu çok olur."

Görevi:**a. Zaman**

Kaz. Küzge salım (KTS-1, s. 551) "Güze doğru"; Jazğa salım (KTS-1, s. 551)
"Yaza doğru"

Kkp. Jazğa salım deryanıñ suwı köp boladı. (Kkp. T. G., s. 136) "Yaza doğru deryanın suyu çok olur."

154. Sanap**Yapısı:**

Kazak ve Kırgız Türkçelerinde yalın hâlden sonra gelerek kullanılan bir edattır. Bu edat sana- (<*saana- < *saa-n+a-) "saymak" fiiline zarf-fiil eki -p gelerek (< sana-p) oluşmuştur⁴¹⁴. Kırgız Türkçesinde daha az kullanılır. Bu edatın yerine daha çok aynı anlamdaki "sayın" edatı kullanılmaktadır. (bk. sayın). Kaz. sanap, Kırg. sanap.

⁴¹³Ceyhun Vedat Uygur, *age.*, s. 136

⁴¹⁴Yong-Song Lİ, *agt.*, s. 326

Kullanımı:

a. İsmiñ Yalın Hâlindeñ Sonra Kullanımı

Kaz. Baqtıǵul men Tektıǵul Sâlmenniñ qolına barǵalı bay malı jil **sanap** töldew ösüwdin üstine... (MÄ, s. 272) "Baktıǵul ve Tektıǵul, Selmen'in yanına gireli, beyin malının her yıl üreyip artmasının yanında..."; Biraq kün **sanap** awırlay tüsken beynet onı-munı oylap, şaldıñ alandawına da murşa bermedi. (Kök., s. 308) "Ama her gün artarak devam eden sıkıntı, şunu bunu düşündürüp, ihtiyarın meraklanmasına da fırsat vermedi."; Qarqaralıǵa kelgeli semiz qoy, tuw biye, qısırdıñ tayı sıyaqtı soyıs malı kün **sanap** kelip jatatın. (TDS, s. 326) "Karkaralı'ya geldiğinden beri her gün semiz koyun, kısır kısırak, kısır tay gibi kesimlik hayvanlar gelirdi."

Kırg. Minut **sanap** aga bolgon eñsöm da, kumarlanuum da artıp baratkansıyt. (AG, s. 36) "Her dakika ona olan isteğim de, özlemim de artıyormuş gibi oluyor."; Cıl **sanap** ösüp kele catat. (KS-II, s. 636) "Her yıl (yıldan yıla) büyüyor."

Görevi:

a. Zaman

Zaman kavramı bildiren kelimelerin yalın halinden sonra gelerek zaman ilgisi bildirmektedir.

Kaz. Baqtıǵul men Tektıǵul Sâlmenniñ qolına barǵalı bay malı jil **sanap** töldew ösüwdin üstine... (MÄ, s. 272) "Baktıǵul ve Tektıǵul, Selmen'in yanına gireli, beyin malının her yıl üreyip artmasının yanında..."; Biraq kün **sanap** awırlay tüsken beynet onı-munı oylap, şaldıñ alandawına da murşa bermedi. (Kök., s. 308) "Ama her gün artarak devam eden sıkıntı, şunu bunu düşündürüp, ihtiyarın meraklanmasına da fırsat vermedi."; Qarqaralıǵa kelgeli semiz qoy, tuw biye, qısırdıñ tayı sıyaqtı soyıs malı kün **sanap** kelip jatatın. (TDS, s. 326) "Karkaralı'ya geldiğinden beri her gün semiz koyun, kısır kısırak, kısır tay gibi kesimlik hayvanlar gelirdi."

Kırg. Minut **sanap** aga bolgon eñsöm da, kumarlanuum da artıp baratkansıyt. (AG, s. 36) "Her dakika ona olan isteğim de, özlemim de artıyormuş gibi oluyor."; Cıl **sanap** ösüp kele catat. (KS-II, s. 636) "Her yıl (yıldan yıla) büyüyor."

155. Sarı

Yapısı:

Başkurt Türkçesinde (ağızlarda) ve Karay Türkçesinde seyrek olarak kullanılan bir edattır. Suzan Duran bu edatın sınıar "cihet, taraf, -e doğru" kelimesinin iyelik eki almış şeklinin arada bir ses grubu düşmesi sonucu (sınıaru > saru) oluştuğunu söyler⁴¹⁵. Necmettin Hacıeminoǵlu da Suzan Duran'ın görüşüne değinerek "daha makul

⁴¹⁵Suzan Duran, *agm.*, s. 63

bir izâh tarzı buluncaya kadar, şimdilik bunu kabul etmek mümkündür" der⁴¹⁶. Bu edat Başkurt Türkçesinde yönelme hâlimden sonra, Karay Türkçesinde ise yalın hâlimden sonra kullanılır. Baş. sarı, Kar. sarı.

Kullanımı:

Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

a. İsmın Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kar. kün doğışı sarı (KRPS, s. 353) "doğuya doğru".; kün batışı sarı (KRPS, s. 353) "batıya doğru".; tieman sarı (KRPS, s. 467) "güneye doğru"

Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

a. İsmın Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Baş. Töştên huñğa sarı köttö. (BTH-II, s. 175) "Öğleden sonraya kadar bekledi."

Görevi:

a. Zaman

Zaman sınırlaması yapar.

Baş. Töştên huñğa sarı köttö. (BTH-II, s. 175) "Öğleden sonraya kadar bekledi."

b. Yönelme

Yere, yöne doğru yönelme bildirir,

Kar. Akılıydan-mo uçadır kırğıy, yayadır kanatların tieman sarı? (TDS, s. 330) "Şahin (senin) aklından mı uçuyor, güneye doğru kanatlarını açıyor?"; tüşlük sarı (KRPS, s. 555) "güneye doğru".

156. Sarın

Yapısı:

Sarın "-de; -den; yüzünden; hakkında". Karay Türkçesinde yalın halden ve tamlama hâlimden sonra kullanılan bir edattır. Mustafa Öner bu edatın kökünün "sarı" olduğunu ve sondaki -n'nin vasıta hâl eki olduğunu (< sarı+n) söyler⁴¹⁷. Kar. sarın

Kullanımı:

a. İsmın Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kar. Üvrenmiak kulaklar sarın kiriad, anın üçün kızıldlar. (GKY, s. 130) "Bilgi kulaktan girer, onun için (kulaklar) kırmızıdır."; Biles, bası kartnın xaz yırtılğan kap; ne

⁴¹⁶Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, s. 78

⁴¹⁷Mustafa Öner, *agm.*, s. 16

koyas ortasına, tesik **sarın** uçad. (GKY, s. 318) "Biliyorsun, ihtiyarın yırtılmış çuval gibi; ortasına ne koysan, delikten uçuyor."; Uçared bir tigiirsin ken **orman** sarın. (KRPS, s. 468) "Geniş ormanda bir güvercin uçuyordu."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Tamlama Hâlinden Sonra Kullanımı

Kar. anın **sarın** (GKY, s. 319) "onun hakkında"; anın **sarın** (KRPS, s. 468) "onun yüzünden".

b.2. İşaret Zamirinin Tamlama Hâlinden Sonra Kullanımı

Kar. Bunun **sarın** katsan ıstırılar edim bu yırak yolğa, ezininkilerim da dostlarım tivil bir for koyar edler esime. (GKY, s. 324) "Bunun için ne zaman uzak yola çıkmaya hazırlansaydım, akrabalarım ve dostlarım yalnız bir kez aklıma düşürmezlerdi."

Görevi:

a. Sebep

Kar. Bunun **sarın** katsan ıstırılar edim bu yırak yolğa, ezininkilerim da dostlarım tivil bir for koyar edler esime. (GKY, s. 324) "Bunun için ne zaman uzak yola çıkmaya hazırlansaydım, akrabalarım ve dostlarım yalnız bir kez aklıma düşürmezlerdi."; anın **sarın** (KRPS, s. 468) "onun yüzünden".

b. İlgı

Kar. anın **sarın** (GKY, s. 319) "onun hakkında"

c. Vasıta

Kar. Üvrenmiak kulaklar **sarın** kiriad, anın üçün kızıldlar. (GKY, s. 130) "Bilgi kulaktan girer, onun için (kulaklar) kırmızıdır."; Biles, bası kartnın xaz yırtılğan kap; ne koyas ortasına, tesik **sarın** uçad. (GKY, s. 318) "Biliyorsun, ihtiyarın yırtılmış çuval gibi; ortasına ne koysan, delikten uçuyor."; Uçared bir tigiirsin ken **orman** sarın. (KRPS, s. 468) "Geniş ormanda bir güvercin uçuyordu."

157. Sartın

Yapısı:

Sartın "dolayı, yüzünden, için; -e göre; -ce". Tatar, Karaçay-Balkar ve Karay Türkçelerinde yalın hâlden ve tamlama hâlinden sonra kullanılan bir edattır. Tatar Türkçesinde ağızlarda görülür⁴¹⁸. Karaçay-Balkar Türkçesinde de yalnız zamirlerden

⁴¹⁸Yong-Song Lİ, *agt.*, s. 333

sonra kullanılan ve az görülen bir edattır⁴¹⁹. K. Grönbech ve bu edatın kökünün sarı "cihet, taraf" olduğunu ve bu kelimeye -tın "-den ...-e, dolayısıyla, için" çıkma hâl ekinin gelerek (sartın < sarı-tın) oluştuğunu söyler⁴²⁰. Tat. sartın, Kar.-Bal. sartın, Kar. sartın.

Kullanımı:

a. İsmi Yalın Hâliinden Sonra Kullanımı

Tat. Éşlepe **sartın** akça tüliler. (TDS, s. 333) "Şapka için para ödüyorlar."

Kar. Da kayttırır alar üstinia avanlıxların, da yamanlıxları **sartın** kiesiar alarnı. (KYY-1, s. 36) "Tanrı, kötülüklerinden dolayı, gazabını onların üzerine döndürür ve onları keser."; Ki giuniachimni anlatamın, kayğıramın yazığım **sartın**. (DMÇ, s. 43) "Çünkü günahımı anlatırım, günahımdan dolayı kaygılanırım."; Yamğır **sartın** astrı caxtladım. (MKÜ, s. 108) "Yağmurdan dolayı çok acele ettim."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yalın Hâliinden Sonra Kullanımı

Kar. Alar **sartın** eksil'di biyançi üriagimnin; anın üçiun yileymın. (KYY-1, s. 147) "Onların yüzünden yüreğimin sevinci azaldı, onun için ağlıyorum."

b.2. Kişi Zamirinin Tamlama Hâliinden Sonra Kullanımı

Tat. Sinéñ **sartın** gına kilgen idém. (TDS, s. 333) "Yalnız senin için gelmiştim."; Anıñ **sartın** bér süz işéttém. (TDS, s. 333) "Onun hakkında bir söz işittim."

Kar.-Bal. Meni **sartın**, oram bla qorqmay barallıq tülme, üyleni arları bla barayım ansı, -dey başında xota cawluççuğun tüzetdi. (OC, s. 16) "'Bana kalırsa, sokaktan korkmadan gidecek değilim, en iyisi evlerin arkasından dolaşayım" diyerek, başındaki örtüyü düzeltti."; Meni **sartın**, adamğa xata bolmasın. (KMTG, s. 239) "Benim yüzümden, adama zarar gelmesin."; Bizñi **sartın** çıpçıq da sıtılmasın. (TDS, s. 333) "Bizim yüzümüzden serçe de zarar görmesin."

Görevi:

a. Sebep

Tat. Sinéñ **sartın** gına kilgen idém. (TDS, s. 333) "Yalnız senin için gelmiştim."; Tat. Éşlepe **sartın** akça tüliler. (TDS, s. 333) "Şapka için para ödüyorlar."

Kar.-Bal. Meni **sartın**, adamğa xata bolmasın. (KMTG, s. 239) "Benim yüzümden, adama zarar gelmesin."; Bizñi **sartın** çıpçıq da sıtılmasın. (TDS, s. 333) "Bizim yüzümüzden serçe de zarar görmesin."

⁴¹⁹A. M. Appayev-A.M. Bayramkulov-A. Y. Boziyev-A. X. Sottayev, *age.*, s. 239

⁴²⁰K. Grönbech, *age.*, s. 35

Kar. Avur yugium **sartın** aylandı. (MKÜ, s. 109) "Ağır yükümden dolayı düştüm."; Tielirdiliar tanmaxları **sartın**, da yazıxları üçün kıynaldılar. (DMÇ, s. 126) "İhanetlerinden dolayı delirdiler ve günahları yüzünden eziyet çektiler."; Batımız ullan tolğunlar **sartın** aylana ezdi. (MKÜ, s. 113) "Kayığımız, büyük dalgalar yüzünden devrile yazdı.";

b. İlgi

Tat. Anıñ **sartın** bér süz işettém. (TDS, s. 333) "Onun hakkında bir söz işittim."

Kar. Giexalıy **sartın** ki Yeruşalayimdia, Saya el'tirliar biyliar tirki. (DMÇ, s. 73) "Kudüs'teki mabedin için, beyler sana hediye gönderiyorlar."

c. Sınırlama

Kar.-Bal. Meni **sartın** alayğa barmazğa kereksiz. (KMTS, s. 333) "Bana göre oraya gitmemeniz lazım."; Meni **sartın** sen barma. (KMTS, s. 333) "Bana kalırsa sen gitme"; Meni **sartın** ol alay tuldü. (KMOS, s. 542) "Bana göre o, öyle değildir."

d. Vasıta

Kar. Da bierdi alarğa akıl; da akılları **sartın** alar ateydırlar adlar bar tuvmuşlarına ayırç ad bıla. (KYY-1, s. 192) "Ve onlara akıl verdi; onlar akılları vasıtasıyla bütün yeni doğmuş çocuklarına ayrı adlar veriyorlar."

158. Sayalı

Yapısı:

Sayalı "dolayı, için, yüzünden". Kumuk Türkçesinde yalın hâlden sonra kullanılan bir edattır. Bu edat Farsça saya (<sāye) kelimesine -lı isimden isim yapma eki gelerek oluşmuştur (sayalı < sāye+li⁴²¹. Kum. sayalı.

a. İsmın Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Kum. 1906-ncı yılda revolyutsiya harakatı sayalı C. Qorqmasovnu Olenets guberniyağa sürgün eteler. (KT5, s. 19) "1906 yılındaki devrim hareketinden dolayı C. Korkmasov'u Olenets vilayetine sürgün ediyorlar."; Ol etgen iş sayalı men qızardım. (TDS, s. 334) "Onun yaptığı işten dolayı ben utandım."

⁴²¹Yong-Song Li, agt., s. 334

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kum. Men **sayalı** sizin arağızğa qavğa tüşmesin! (KYX, s. 43) "Benim yüzümden sizin aranızda kavga olmasın."; Yaşav geldi elibizge, / Yarıq girdi gözübüzge. / Renk qoşuldu yüzübüzge / Sen **sayalı**, Ullu Oktyabr. (KT5, s. 63) "Hayat geldi elimize, ışıq girdi gözümüze, renk geldi yüzümüze, senin sayende, Büyük Ekim."; Hali men de, meni adamlarım da sen **sayalı** çekgen azapları açuvun alma gelgenmen. (KYX, s. 127) "Şimdi ben de, benim adamlarım da senin yüzünden çektiğimiz azapların öcünü almaya gelmişiz."

b.2. İşaret Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kum. Şo **sayalı** biz arbanı teberip, olağa kömek etebiz. (KT5, s. 29) "Bunun için biz arabayı itip, onlara yardım ediyoruz."; Şo **sayalı** biz şulay turmayıq. (KYX, s. 91) "Bundan dolayı, biz böyle durmayalım."; O **sayalı** tigeğinde, bir neçe kere barmağına da çançıldı. (KT5, s. 127) "O yüzden dikerken, birkaç kez parmağına da (iğne) battı."

c. İsim-fiilin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kum. Göremisen, sen gelmek **sayalı** bizim nasibimiz neçik alğa yürüdü! -dey. (KYX, s. 222) "'Görüyor musun, sen geldiğin için bizim nasibimiz nasıl açıldı!" diyor."

d. Sıfat-fiilin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kum. Göğürçün yımirtqalanı alağanı **sayalı** bir gezik onu pionerleni cıyınında uyaltğan ediler. (KT5, s. 11) "Güvercin yumurtalarını aldığı için, bir keresinde onu izcilerin toplantısında utandırmışlardı."; Bizni görme gelgen **sayalı** köp savboluğuz Aysat Zayirbekovna. (KT5, s. 40) "Bizi görmeye geldiğiniz için çok sağ olunuz Aysat Zayirbekovna."; Atası onu köp işlerin bilegeni **sayalı** alma süymey. (KYX, s. 230) "Babası onun çok işlerini bildiği için, almak istemiyor."

Görevi:

a. Sebep

Kum. Şo **sayalı** terekleni asta çayqap yada uzun qurux bulan butaqların asta-asta terbetip, qarın tögügüz. (KT5, s. 18) "Bu yüzden ağaçları yavaşça sallayarak ya da uzun bir sırık ile dallarını oynatarak, karlarını dökünüz."; Yüreginden kızını süymey, ulanına söz bergeni **sayalı** aşap da bolmay, ajdağa bu qatını başğa yollar bulan incitip öltürme süye. (KYX, s. 57) "Yüreginden kızı sevmiyor, oğluna söz verdiği için yiyemiyor da, ejderha bu kadını başka yollarla incitip öldürmek istiyor."; Nemets tilni bilmeygenim **sayalı** universitetge tüşüp bolmadım. (Kum. Til, s. 141) "Almanca bilmediğim için üniversiteye giremedim."

b. Vasıta

Kum. Yaşav geldi elibizge, / Yarıq girdi gözübüzge. / Renk qoşuldu yüzübüzge / Sen sayalı, Ullu Oktyabr. (KT5, s. 63) "Hayat geldi elimize, ışık girdi gözümüze, renk geldi yüzümüze, senin sayende, Büyük Ekim."

159. Sayesinde

Yapısı:

Sayesinde "sayesinde, yüzünden". Kırım Tatar Türkçesinde yalın hâlden ve tamlama hâlinden sonra edat göreviyle kullanılır. Bu edat Farsça s âye kelimesine teklik 3. şahıs iyelik ve bulunma hâl eki gelerek (< saye+si+n+de) oluşmuştur. Türkçe Sözlükte "bir şeyden dolayı, sebebiyle, yardımıyla ⁴²²" şeklinde anlamlandırılan sayesinde kelimesi zarf olarak gösterilmiştir. Kır.-Tat. sayesinde.

Kullanımı:

a. İsmiñ Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Şu lakırdılarınıñ, muş-muşlarınıñ tesiri sayesinde, men özümniñ toqal bala aqılınen Tolstoyı da, Gorkiyni de, adiy kişiler degil de, nasıldır efsanevi qaramanlar zan ete edim. (ETM, s. 108) "Şu lakırdıların, abartmaların tesiri dolayısıyla, ben kıt çocuk aklım ile Tolstoy'u da, Gorki'yi de basit insanlar değil de, âdetâ efsanevi kahramanlar sanırdım."; ... mamlük sultanlarınıñ davetinen yaxut Altın Ordu ükümdarlarınıñ zorbalığı sayesinde bir çoq yerli ulemalarınıñ ve şairleriniñ Qırımdan Mısırğa ve Suriyeye ketkenleri aqqında malûmatlar... (TDS, s. 613) "... Memlük sultanlarınıñ davetiyle yahut Altın Ordu hükümdarlarınıñ zorbalığı yüzünden birçok yerli ulemaların ve şairlerin Kırım'dan Mısır'a ve Suriye'ye gittiği hakkında bilgiler..."; O, ... dostları Ziyadin Cavtöbeli ve Ğafar Bulğanaqlınıñ tesiri sayesinde ancaq şu yıllarda ilk şiirlerini yazıp başlay. (TDS, s. 614) "O, ... dostları Ziyadin Cavtöbeli ve Ğafar Bulganaklı'nın etkisi sayesinde ancak şu yıllarda ilk şiirlerini yazmaya başlıyor."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Tamlama Hâlinden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. ... mesele onıñ sayesinde añlaşıldı, degilmi? (KTT, s. 105) "... mesele onun sayesinde anlaşıldı, değil mi?"

⁴²²Türkçe Sözlük 2, s. 1922

b.2. İşaret Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Bular sayesinde Puşkin xalqımızğa daa ziyade yaqın oldı. (ETM, s. 92)

"Bunların sayesinde Puşkin, halkımıza daha fazla yakın oldu."

c. İsim-fiilin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. İmperatornıñ emrinen meydanğa keltirilgen komissiyanıñ çalışuvı sayesinde asker cıyılmağa yañı polklar meydanğa ketirmege başlay. (TDS, s. 613)
"İmparatorun emriyle meydana getirilen komisyonun çalışması sayesinde asker toplanmaya ve yeni alaylar meydana getirilmeye başlanıyor."

Görevi:

a. Sebep

Kır. Tat. Şu laqırdılarnıñ, mış-mışlarnıñ tesiri sayesinde, men özümniñ toqal bala aqılımnen Tolstoyı da, Gorkiyni de, adiy kişiler degil de, nasıldır efsanevi qaramanlar zan ete edim. (ETM, s. 108) "Şu lakırdıların, abartmaların tesiri dolayısıyla, ben kıt çocuk aklım ile Tolstoy'u da, Gorki'yi de basit insanlar değil de, âdeta efsanevî kahramanlar sanırdım."; ... mamlük sultanlarınıñ davetinen yahut Altın Ordu ükümdarlarınıñ zorbalığı sayesinde bir çoq yerli ulemaların ve şairleriniñ Qrımdan Mısırğa ve Suriyeye ketkenleri aqqında malümatlar... (TDS, s. 613) "... Memlük sultanlarının davetiyle yahut Altın Ordu hükümdarlarının zorbalığı yüzünden birçok yerli ulemaların ve şairlerin Kırım'dan Mısır'a ve Suriye'ye gittiği hakkında bilgiler..."

b. Vasıta

Kır. Tat. ... mesele onıñ sayesinde añlaşıldı, degilmi? (KTT, s. 105) "... mesele onun sayesinde anlaşıldı, değil mi?"; Bular sayesinde Puşkin xalqımızğa daa ziyade yaqın oldı. (ETM, s. 92) "Bunların sayesinde Puşkin, halkımıza daha fazla yakın oldu."

160. Sayın

Yapısı:

Sayın "her, -dıkça". Kuzey grubu Türk lehçelerinin tamamında görülen ve yalın hâlden sonra kullanılan bir edattır. Bu edat Eski Türkçede "sayu" biçimiyle görülmektedir. W. Bang ve A. Von Gabain sayu edatının sa- "saymak" fiilinin zarf-fiil biçimi olduğunu (< sa-y-u) söylerler⁴²³. Bu edatın bugün sayın olarak görülen şekli üzerinde iki farklı görüş vardır. W. Bang ve Mustafa Öner sayın edatını, sayu kelimesinin -n vasıta hâli ekiyle genişlemiş biçimi olarak (sayu+n > sayın) kabul ederken⁴²⁴, Zeynep

⁴²³W. Bang, *age.*, s. 53; A. Von Gabain, *age.*, s. 94

⁴²⁴W. Bang, *age.*, s. 56; Mustafa Öner, *agm.*, s. 16

Korkmaz sayın'ın say- "saymak" fiilinin -ın eki almış zarf-fiil biçimi (< say-ın), Oruzbayeva da sa- "saymak" fiilinin -yın eki almış zarf-fiil biçimi olarak (<sa-yın) görülür⁴²⁵. Tat. sayın, Kaz. sayın, Kırg. sayın, Baş. hayın, Kkp. sayın, Kum. sayın, Nog. sayın, Kar.-Bal. sayın, Kır. Tat. sayın, Kar. sayın.

Kullanımı:

a. İsmi'nin Yalın Hâlinde Sonra Kullanımı

Tat. –Axmaklar! –dip kölgen Nasrétdin. –Ay sayın yöz altın. (XNM, s. 12) "–Ahmaklar! diye gülmüş Nasrettin. –Her ay yüz altın."; Anda karaklarınıñ köñ sayın nerse bulsa da urlawları turında işétken. (XNM, s. 22) "; Ul tavık köñ sayın bérer kükey salgan bulır idé. (XNM, s. 64) O tavuk her gün bir yumurta yapardı."

Kaz. Bala sağat sayın naşarlanıp, söñiwge aynalğan jariqtay tömendep baradı. (MÄ, s. 133) "Çocuk her saat kötüleşip, sönmeye yüz tutmuş ışık gibi tükeniyor."; Jıl sayın qıs basınan qarlı bolup, malğa panası joq bolğandıqtan, bawırın jaylağan el malın öltürüp, özge el aman otırğanda, şolaq juttın qurığanın qutılmaytın. (BKT, s. 133) "Hava her yıl kış başından karlı olup, hayvana barınak kalmadığından, yamaçta yaylayan halk, hayvanlarını öldürüp başka halk rahat otururken, anlamsız kıtlığın kamçısından kurtulamazdı."; Kişkentay küñinde Abay özi de keş sayın osı jırdıñ terbewimen uyıqtaytın. (BKT, s. 153) "Küçücük vaktinde Abay da her gece bu türkünün (ninninin) sallamasıyla uyurdu."

Kırg. Al cıl sayın cügörüdön mol tüşüm östüröt. (AG, s. 4) "O, her yıl mısırdan bol verim alır."; Cuma sayın bolboso da, ay sayın birdeme ciberip tur, balam. (KTG, s. 335) "Her hafta olmasa da, her ay bir şeyler gönder yavrım."; Ölköbüzdün emgekçileri bul sonun datanı cıl sayın belgileşet. (KTG, s. 335) "Ülkemizin emekçileri bu güzel tarihi her yıl anıyorlar."

Baş. Xezér respublikada başqort hem rus télderénde yıl hayın millionlağan dana tiraj ménen yözerlögen isémde kitap başıp sığarıla. (BT, s. 3) "Şu anda cumhuriyette Başkurt ve Rus dillerinde her yıl milyonlarca tiraj ile yüzlerce isimde kitap bastırılıp çıkartılıyor."; Kolhozdıñ şeker söğöndörö üstéréwçeleré alğan yökemelerén yıl hayın yaqşı üteyzer. (BT, s. 88) "Kolhozun şeker pancarı üreticileri aldıkları görevleri her yıl iyi yapıyorlar."; Taştuğayzın buyı böğöl-böğöl, böğölderé hayın aq öyrek. (BTH-II, s. 564) "Taştuğay'ın boyu kıvrım kıvrım, her kıvrımında ak ördek."

Kkp. Jıl sayın paxtanıñ japırağın tüsiriwge, salım därelewge bizge Ukraina, Qazaqstan, RSFSR uşqışları järdemge keledi. (ADM, s. 20) "Her yıl pamuğun yaprağını koparmak, içini ayıklamak için Ukrayna, Kazakistan, Rusya Federasyonundan uçaklar bize yardıma gelir."; Bunda ırğaq sayın buynaq, buynaq sayın tarmaq ap-anıq sezilip turadı. (ET, s. 138) "Buradaki her ritimde dirsek, her dirsekte eklem olduğu açıkça

⁴²⁵Zeynep Korkmaz, age., s. 70; B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), age., s. 335

sezilir."; Qähärlü qıs kün sayın küşine minip, özin balıqşılara tanıtıp turadı. (HKT, s. 238) "Kahurlı kış her gün şiddetlenerek, kendisini balıkçılara tanıtıyor."

Kum. Gün sayın bulanı arasında pikir birlik tuvula bara. (KT5, s. 72) "Her gün bunların arasında fikir birliği doğuyor."; Gün sayın sınavu artağan otarlılar yem masalasin çeçme de üyrendi. (KT5, s. 109) "Her gün tecrübesi artan küçük çiftlik sahipleri yem meselesini çözmeyi de öğrendi."; Eri de özüne tariq sayın kümesden altın da alıp paraxat yaşap qala. (KYX, s. 223) "Kocası da kendine her gerektiğinde kümeden altın alarak, rahatça yaşıyor."

Nog. Ol ädemler är kün sayın obşçestvoga, milletke, kiralga kerek zattı işlep şıgaradılar. (TEL, s. 74) "O insanlar her gün topluma, millete, krala gerekli olan şeyi çalışıp kazanırdılar."; Özi şkolada okıganda, är yıl sayın maktav gramotalar alatagan edi. (TEL, s. 82) "Kendisi okulda okurken, her yıl takdirnameler almıştı."; Abay poçtalon Marcannan kün sayın da pisto yokpa dep soraydı. (TEL, s. 85) "Abay, postacı Mercan'dan her gün, mektup yok mu diye sorardı."

Kar.-Bal. – Kün sayın bu zatları körüb turgandan ese, ölgen köb da igidi, -dedi Ğoqqa. (OC, s. 102) "'– Hergün bu şeyleri görmektense, ölmek daha iyidir" dedi, Gokka."; Ambulatoriyağa kün sayın köb awruğan keledi. (OC, s. 162) "Kliniğe her gün pekçok hasta geliyordu."; Bir tülkü, caworunnu cerden qarağan qıyırın kemireme deb, keçe sayın elin arı-beri burğandı. (KXEBC, s. 209) "Bir tilki, yerdeki kürek kemiğinin kenarını kemireyim diyerek, her gece köyün etrafında dolaşır."

Kır. Tat. Adım sayın atlar toqtay, men de tınış etemen. (ETM, s. 149) "Her adımda atlar duruyor, ben de sakinleşiyorum."; Aqşam sayın Osman qart-baba bizge masal ayta edi. (TDS, s. 337) "Osman dede her akşam bize masal anlatırdı."

Kar. Da yarattı Tienri kiyigin ol yernin cınsı sayın, da ol tuvarını cınsı sayın. (KYY-1, s. 34) "Tanrı, o yerde yabanî hayvanların her türünü ve evcil hayvanların her türünü yarattı."; Da yandırğanda Ağaron ol çıraqları ol eki ingirliar arasına, tiutiat'sin anı; hammieşalik tiutiu alınına Tienrinin dorlarıyız sayın. (KYY-1, s. 75) "Ağaron iki akşam arasında o çıraları yaktığında tütürsün onu; daima tüten her nesliyiz Tanrı'nın huzurunda."; Da indiadi Moşe bar kartların Jisrael'nin da ayttı alarğa; tartıyız, da alıyız öziuyuzgia koy uruvlarıyız sayın da soyuyuz xıcına piesxanın. (KYY-2, s. 40) "Musa, İsrail'in bütün yaşlılarını çağırdı ve onlara dedi ki: "Ailenizin her ferdi için koyun alınız ve Paskalya bayramında kesiniz.""

b. Sıfat-filın Yalın Hâlınden Sonra Kullanımı

Tat. Arslan küñélende bu xisler Möneverené kürgen sayın kabınıp kite. (Ed., s. 10) "Arslan'ın gönlündeki bu hisler Mönevere'yi gördükçe alevlenip gidiyor."; Köñner uzgan sayın, bu süzler ozaya bara, ömétel süne, kotıluga ışanıç bite bara idé. (TE, s. 92) "Günler geçtikçe, bu sözler azalıyor, ümitler sönüyor, kurtuluşa olan inanç

bitiyordu."; Kartaygan **sayın** bala-çaga kébék üpkelenüçen bula bara. (XNM, s. 148) "Yaşlandıkça çoluk çocuk gibi öfkeleniyorsun."

Kaz. Ösken **sayın** sızdanıp, suwıqtanıp keledi. (MÄ, s. 61) "Büyüdükçe gururlanıyor, ayaklarını aça aça yürüyor."; Munıñ dawışı şıqqan **sayın**, saydağı awıl jaqtan köp iyttiñ ars-urs, şaw-şaw etip ürğeni estiledi. (MÄ, s. 63) "Bunun sesi çıktıkça, vadideki köy tarafından birçok itin "hav hav", "har har" diye ürümesi işitiliyordu."; Sol aylar jiyilegen **sayın** turğan üyi suwıqtanıp, köñline jat tarqanday bola berdi. (MÄ, s. 107) "O düşünceler sıklaştıkça kaldığı ev soğuyup, gönlüne yabancılik hissi vermeye başladı."

Kırg. Asmandan vertolyot cakındagan **sayın** kançık kırışıluy baştadı. (KA, s. 4) "Gökten helikopter yakınlaştıkça dişi kurt inlemeye başladı."; Men es tartıp boygo cete baştagan **sayın** cuuçular da köpöyö baştadı. (AG, s. 8) "Ben büyüyüp gelişmeye başladıkça dünürler de çoğalmaya başladı."; Körgön **sayın** körgüm kelet. (AG, s. 36) "Gördükçe göresim geliyor."

Baş. Méngeñ **hayın** ofoq alıslaşa, başqa tawzar süge bara. (BT, s. 127) "Çıktıkça ufuk uzaklaşıyor, başka dağlar beliriyor."; Könder barğan **hayın** maturlandı. (BT, s. 150) "Günler gittikçe güzelleşti."; Başaq tulğan **hayın** başın tüben éyer. (BXM, s. 163) "Başak olgunlaştıkça, başını aşağı eğer."

Kkp. Aytqan **sayın** qattıraq qısa beredi. (KM, s. 29) "Söyledikçe daha şiddetli sıkıyordu."; Söz uyqasqan **sayın** sulıwlığı artıp baradı. (ET, s. 139) "Söz kafiyeli oldukça, güzelliği de artar."; Söz jüpkerlesken **sayın** onıñ talğamı da, täsiri de äbden küşeyip baradı. (ET, s. 141) "Söz şiirleştikçe onun kalitesi de, etkisi de çok güçlenir."

Kum. Tınış alğan **sayın**, İbragimni bir metr çaqı örge taşlay. (KYX, s. 51) "Nefes aldıkça, İbrahim'i bir metre kadar yukarı atıyor."; Abdul-Macid tartğan **sayın** qayış sozula turup, sozulğan sayın Abdul-Macid bileklerine çırmay turup, ekide bileği şişip, beli çaqı bola. (KYX, s. 85) "Abdul-Macit çektikçe kayış uzuyor, uzadıkça Abdul-Macit'in bileklerini sıkıp, iki bileği de şişip, beli kadar oluyor."; Günden gün görgeñ **sayın** ata yurtumnu gözelligine süyünemen. (KT5, s. 92) "Günden güne gördükçe, ata yurdumun güzelliğine seviniyorum."

Nog. Şıncırdıñ zıfurdaganın esitken **sayın** yanım avırdı. (TEL, s. 185) "Zincirin şıkırtısını işittikçe canım ağrıdı."; Aşkan **sayın** men onıñ işinnen bir yañı zat tabaman. (TEL, s. 192) "Açtıqça, onun içinde yeni bir şey buluyorum."; Oga yanaskan **sayın** Zuxradıñ betleri yana edi. (TEL, s. 199) "Ona yanaştıkça Zuhra'nın yüzü yanıyordu."

Kar.-Bal. Atlağanı **sayın** eski bıstırları silkine edi. (MKXPÇ, s. 89) "Atladıkça eski elbiseleri silkeleniyordu."; Bir zatım bardı da, urğaning **sayın** bala tabadı. (KXEBC, s. 99) "Bir şeyim vardır, vurdukça çocuk doğurur."; Ğoqqa bu zatnı keçib bolalmaydı, xar tebregeni **sayın** qıynalıb baradı. (OC, s. 190) "Gokka bu durumu kabullenemiyordu, her harekete geçtiğinde sıkıntıya giriyordu."

Kır.-Tat. ... beytini, gönlünüñ teren köşelerinden qopıp çıqqan yanıqlı bir sesnen aytqan **sayın**, arqadaşlarının zevqına kete, araba ise, barğan **sayın** köyge yaqınlaşa edi. (ETM, s. 80) "... beyitini, gönlünün derin köşelerinden kopup çıkan yanık bir sesle söyledikçe, arkadaşlarının hoşuna gidiyor; araba ise, gittikçe köye yaklaşıyordu."; Men, şaxsen, bu şiirni oquğan **sayın** oquycağım kele. (ETM, s. 152) "Ben, şahsen bu şiiri okudukça okuyacağım geliyor."; Böyle laflarını eşitkenim **sayın** açuvlanam. (GJK, s. 378) "Böyle sözleri işittikçe öfkeleniyorum."

Kar. Artxan **sayın** biz da kiuçiumiuz. (GKY, s. 319) "Sayımız arttıkça biz de güçleniyoruz."; No artxan **sayın** biz da kiuçiuikiuz, aley arttı çayalığımız, nieçik ayttı Moşe ribbimiz. (TDS, s. 338) "Ama biz ve bizim gücümüz arttıkça, küstahlığımız da öyle arttı, nitekim Musa hocamız söyledi."; alğan **sayın**, bergen **sayın** (KRPS, s. 460) "aldıkça, verdikçe".

Görevi:

a. Sıra, Derece

İsimlerde sonra gelerek zaman, yer ve nesne bakımından derece bildirerek "her" anlamı verir.

Tat. Kapçık yasap cilennerden, baylar **sayın** télendék béz, Uram **sayın** yögégelep, kapka **sayın** téréldék béz. (TG-II, s. 313) "Torba yapıp cüppelerden, her zenginden dilendik biz; her sokakta koşup, her kapıda dirildik biz."; Ay **sayın** yaña pasport, yaña isém. (STLY, s. 319) "Her ay yeni pasaport, yeni isim."; Saban tuy başlığı da öy **sayın** yawlık cıyıp yöriy idé. (STLY, s. 319) "Sabantoy ağası da her evden örtü topluyordu."

Kaz. Sağat **sayın** tömendep baradı, bilmeymin: Jazıla ma, joq pa?.. (MÄ, s. 102) "Her saat kötüye gidiyor, bilmiyorum: Kurtulur mu, kurtulmaz mı?"; Jinalıs ay **sayın** ötip turadı. (İKY, s. 248) "Toplantı her ay yapılırdı."; Qadam **sayın** jürisin de, sözün de üdetip keledi. (BKT, s. 253) "Her adımda hareketini de, sözünü de hızlandırmaktaydı."

Kırg. Cıl **sayın** ele cay minday ısıq bolo berbeyt. (KTŞB, s. 277) "Her yıl yaz mevsimi böyle sıcak olmuyor."; Şaar **sayın** birden içip oltursam, bat ele mas olup kalat ekenmin. (AKT, s. 285) "Her şehirde birden içsem, çabucak mest olup kalırdım."; Dalbay cüz tubar koydon cıl **sayın** cüz on, cüz on beşke çeyin kozu astırayt. (KTTS, s. 514) "Dalbay, yüz baş koyundan her yıl yüz on, yüz on beş kadar kuzu elde ediyor."

Baş. Ularzı şofor kön **hayın** irten ilte kis barıp ala. (TDS, s. 340) "Onları şoför her gün sabahleyin götürüyor, akşamleyin gidip alıyor."; Yıl **hayın** Kremlde yolka bayramı ütkeréle. (TDS, s. 340) "Her yıl Kremlin'de yılbacı ağacı şenliği düzenleniyor."; Awıl **hayın** (BTH-II, s. 564) "Her köy".

Kkp. Atamurat saat **sayın** qubılıp turadı. (HKT, s. 238) "Atamurat her saat değişip duruyordu."; Üy **sayın** radio qurıldı. (HKT, s. 238) "Her eve radyo kuruldu."; Bizler saat **sayın** jañalıq kütemiz. (HKT, s. 239) "Bizler her saat yenilik bekliyoruz."

Kum. Gün **sayın** bulanı arasında pikir birlik tuvula bara. (KT5, s. 72) "Her gün bunların arasında fikir birliği doğuyor."; Sovet xalqını yaşavu gün **sayın** öse. (Kum. Til, s. 141) "Sovyet halkının yaşantısı her gün gelişiyor."; Gün **sayın** üyken qonaq gele. (KRS-2, s. 337) "Her gün büyük konuk geliyor."

Nog. Boranbay sosı uçastoktın iyesi bolatagan bir orıs pomeşçikten yıl **sayın** bir kesek pişenlik yerin satıp alıp... (TEL, s. 24) "Boranbay, şu bölgenin sahibi olan bir Rus çiftlik sahibinden her yıl bir parça ot yeri satın alıp..."; Sol aş-yalañaş balalar erteñi **sayın**, yalan ayak karga basıp, avlardan bizim üyge şavıp kelip turganlar. (TEL, s. 177) "şu aç, çıplak çocuklar her sabah, yalın ayak kara basarak, ağıldan bizim eve koşup geliyorlar."; Ol terekte bitak **sayın** üş alma bolğan. (GNY, s. 276) "O ağaçta her budakta üç elma varmış."

Kar.-Bal. Uzun-uzun terekle, / Terekle **sayın** butaqıla, / Butaqıla **sayın** uyala, / Uyala **sayın** balala. (KXEBC, s. 152) "Uzun uzun ağaçlar, her ağaçta budaklar, her budakta yuvalar, her yuvada çocuklar."; Sağat **sayın** qongurow zınęırdab turdu. (KMTG, s. 239) "Her saat zil çalıp durdu."; Cıl **sayın** caylıqğa barabız. (KMTS, s. 336) "Her yıl yaylaya gidiyoruz."

Kır. Tat. Adım **sayın** atlar toqtay, men de tınış etemen. (ETM, s. 149) "Her adımda atlar duruyor, ben de sakinleşiyorum."; Aqşam **sayın** Osman qart-baba bizge masal ayta edi. (TDS, s. 337) "Osman dede her akşam bize masal anlatırdı."

Kar. Da yarattı Tienri kiyigin ol yernin cınsı **sayın**, da ol tuvarını cınsı **sayın**. (KYY-1, s. 34) "Tanrı, o yerde yabanı hayvanların her türünü ve evcil hayvanların her türünü yarattı."; Da indiadi Moşe bar kartların Jisrael'nin da ayttı alarğa; tartıyız, da alıyız öziuyuzgia koy uruvlarıyız **sayın** da soyuyuz xıcına piesxanın. (KYY-2, s. 40) "Musa, İsrail'in bütün yaşlılarını çağırđı ve onlara dedi ki: "Ailenizin her ferdi için koyun alınız ve Paskalya bayramında kesiniz.""; kişi **sayın** (KRPS, s. 460) "her kişi".

b. Zaman

Sıfat-fillerden sonra gelerek "-dikça/-dikçe" anlamında devamlılık, sürerlilik bildirir.

Tat. Yıllar ütken **sayın** beyétler ictimagıy hem tornuş-könküréř vakıygalarınıñ megneséne tirenrek ütép kéreler. (XA, s. 83) "Yıllar geçtikçe beyitler sosyal ve günlük hayattaki olayların anlamını daha derin surette ortaya koyuyorlar."; Vakitler uzıp, yeşé üsken **sayın**, Sefergaliy malay çağındadı cilbezeklégénnen azmı-küpmé arına bardı. (TG-II, s. 313) "Vaikit geçip, yaşı büyüdükçe, Sefergaliy çocukluk çağındadı hafifliklerinden

az çok arınmaya başladı."; Cil köçeygen **sayın**, dulkınnar da köçeyeler. (TTAS-II, s. 614) "Rüzgâr güçlendikçe, dalgalar da güçleniyorlar."

Kaz. Biraq erjete bostağan **sayın** budan iyesi köz jazıp qala berdi. (MÄ, s. 59) "Fakat, büyüdükçe sahibi bundan uzaklaşmaya başladı."; Ösken **sayın** sızdanıp, suwıqtanıp keledi. (MÄ, s. 61) "Büyüdükçe gururlanıyor, ayaklarını aç aça yürüyor."; Borsıq urğan **sayın** semiredi. (TDS, s. 339) "Porsuk vurdukça semirir."

Kırg. Kün ötkön **sayın** kulgunup, ulam çanagınan açıla baştağan güldördü körgön **sayın** Sulaymandın özünö okşotom. (AG, s. 36) "Gün geçtikçe gevşeyip, saplarından ayrılmaya başlayan gülleri gördükçe Sulayman'ın kendisine benzetiyorum."; Ubakit ötkön **sayın** tıncım kete baştadı. (AG, s. 50) "Vakit geçtikçe rahatım kaçmaya başladı."; Kün ötkön **sayın** cayıttardın cayı caman bolup baratat. (KA, s. 494) "Gün geçtikçe otlakların durumu kötüleşiyor."

Baş. Zurayğan **hayın** oşo xıyalımdıñ qanattarı nıǵına ğına bardı. (BT, s. 9) "Büyüdükçe bu hayalimin kanatları daha da güçlendi."; Yıldar ütken **hayın**, bıl boevoy soyuz iké xalıqtın tuǵanlıǵına ewéréldé. (BT, s. 48) "Yıllar geçtikçe, bu savaş birliği iki halkın kardeşliğine dönüştü."; Min bıl ğerip qunaǵımdı köz bulğan **hayın** işke töşörem. (TDS, s. 340) "Ben, bu garip konuǵumu güz geldikçe aklıma düşürüyorum."

Kkp. Aytqan **sayın** qattıraq qısa beredi. (KM, s. 29) "Söyledikçe daha şiddetli sıkıyordu."; Terige iyne şanısqan **sayın** säl dirildegendey boldı. (HKT, s. 238) "Derisine iğne batırıldıkça biraz dirilir gibi oldu."; Awılğa jaqınlağan **sayın** qattı jürdi. (KRS-1, s. 557) "Köye yaklaştıkça daha hızlı yürüdü."

Kum. Neçik de at onu yüregin añağanday, tebindirgen **sayın** örge bağıp yılışa turup, az alda özü suv içgen yerge yuvuqlaşdı va birden suğa tüşdü. (KT5, s. 24) "Sanki at onun yüregini anlamış gibi, tepindikçe yukarı doğru atılarak, az ileride kendisinin su içtiği yere yaklaştı ve birden suya düştü."; Çağ busa barğan **sayın** buzuqlaşa. (Kum. Til, s. 142) "Devir ise gittikçe bozuluyor."; Samolyot barğan **sayın** töben tüşe. (KRS-2, s. 274) "Uçak gittikçe alçalıyor."

Nog. Sesler barganı **sayın** öse berip, art betten kele ediler. (TEL, s. 34) "Sesler gittikçe artıp, arka taraftan geliyordu."; Onı körgen **sayın** körgiñ keledi. (GNY, s. 276) "Onu gördükçe göresin geliyor."; Taygan **sayın** olardıñ kara kanın yerge kuyıp tayganmız. (GNY, s. 276) "Geri çekildikçe, onların kara kanını yere dökerek çekiliyorduk."

Kar.-Bal. – Kemixannı üsünden bir xapar keltirlik bolur deb, anam men eşikge çıqǵanıñ **sayın** saqlap turadı. (OC, s. 101) "– Annem, Kemishan ile ilgili bir haber getirilir diye, ben kapıya çıktıkça bekleyip durur."; Adamla bekden bek söleşe barğan **sayın**, Xaniy Zeytunnu qarǵaydı. (KMTG, s. 239) "Adamlar çok konuştukça, Haniy Zeytin'u lanetliyor."; Şawxal aç bolǵanı **sayın** bizge kelmey amalı coqdu. (KMTG, s. 239) "Şavhal aç oldukça bize gelmekten başka çaresi olmazdı."

Kır. Tat. İnkılâbiy kütlelerini politsiyanen silâhı çarpışmaları barğan sayın ziyadeleşe. (ETM, s. 44) "İnkılâbî kitlelerin polisle silâhlı çatışmaları gittikçe artıyor."; Kün ketken sayın ufuqqa yaqınlaşa, endi qonmağa yüz tuta. (KTT, s. 56) "Güneş gittikçe ufuka yakınlaşıyor, artık batmaya başlıyor."; İsmail Lömanovni e yazmasını oquğan sayın meraqlı adiselere rastkeldim, közlerimni olardan üzip olamadım. (KTT, s. 112) "İsmail Lömanov'un el yazmasını okudukça ilginç olaylara rastladım, gözlerimi onlardan ayıramadım."

Kar. Artxan sayın biz da kiuçiumiuz. (GKY, s. 319) "Sayımız arttıkça biz de güçleniyoruz."; No artxan sayın biz da kiuçiu kiuz, aley arttı çayalığımız, nieçik ayttı Moşe ribbimiz. (TDS, s. 338) "Ama biz ve bizim gücümüz arttıkça, küstahlığımız da öyle arttı, nitekim Musa hocamız söyledi."; kelgen sayın (KRPS, s. 460) "geldikçe".

c. Pekiştirme

Sayın edatının kendisiyle aynı anlamda olan "her" kelimesi de kullanıldığı zaman durumu, nesneyi pekiştirir.

Tat. Törlé mekteplerde ukuwçı Kazan yeşleré her şimbe sayın edebiyat kiçeleré uzdıra başlıylar. (TE, s. 39) "Çeşitli okullarda okuyan Kazanlı gençler her cumartesi edebiyat geceleri düzenlemeye başlıyorlar."; Lekin her cavap sayın bişer xörme birérsén, -digen. (XNM, s. 118) "'Ama, her cevap için beşer hurma verirsin" demiş.

Kırg. ar ay sayın (TDS, s. 341) "her ay".

Baş. Yér şarında her minut hayın millionlağan osraşwzar, qawışwzar, tuyzar, dramalar, fajiğalar bulıp tora. (TDS, s. 340) "Yerkürede her dakika milyonlarca buluşmalar, kavuşmalar, düğünler, dramlar, facialar olup durmakta."

Kkp. här ay sayın (TDS, s. 339) "her ay"; här kün sayın (TDS, s. 339) "her gün".

Kum. Öz işleribizni haqında har ay sayın 20-30 satır yaza turmaqni tiledi. (KT5, s. 68) "Kendi işlerimiz hakkında her ay 20-30 satır yazmamızı istedi."; Har görgegen sayın ikram etemen. (TDS, s. 338) "Her gördükçe ona selam veriyorum."

Nog. Korkak är kün sayın öledi, a bätir-tek bir kere. (YY, s. 48) "Korkak her gün ölür, yiğit bir kez ölür."; Batıray özi de, är bazar sayın bir körmese, işkeni as bolmaydı. (TEL, s. 82) "Batıray'ın kendisi de, her pazar annesini görmese, yediği yemek olmazdı."; Bu yolığıstan soñ, Lena süt fermaga är yuma sayın doklad okımaga, xabarlaspaga dep keletagan edi. (TEL, s. 148) "Bu karşılaşmadan sonra, Lena süt firmasına her hafta bildiri okumak için, haberleşmek için geliyordu."

Kar.-Bal. Xar kün sayın cüz qılıçını bitdirgendi. (MKXPÇ, s. 27) "Her gün yüz kılıcı yetiştirmişti."; Xar üy sayın birer mirtazaq salınıbdı. (KMTG, s. 239) "Her eve bir muhafız konulmuştu."; Xar cıl sayın caraşa edi calğa. (KMOS, s. 827) "Her yıl ırgatlık için tutulurdu."

161. Säykes

Yapısı:

Säykes "-e uygun". Karakalpak Türkçesinde yönelme hâlimden sonra kullanılan bir edattır. Kkp. säykes.

Kullanımı:

a. İsmın Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Kkp. Sonda ğana öz mazmununa säykes ideyanı ortağa taslay aladı. (ET, s. 54) "Yalnız o zaman kendi içeriğine uygun fikri ortaya atabilir."; Al neologizm-bolsa caña dâwirge säykes tildegi caña atamalar. (ET, s. 114) "Neolojizm ise, yeni devire uygun dildeki yeni kelimelerdir."; Jumıstı talapqa säykes isleyik. (Kkp. T. G, s. 138) "İşi, istenilene uygun yapalım."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Kkp. Lekın buğan säykes ideya kerek edi. (ET, s. 55) "Ama, buna uygun fikir gerekliydi."

Görevi:

a. Uygunluk

Kkp. Sonda ğana öz mazmununa säykes ideyanı ortağa taslay aladı. (ET, s. 54) "Yalnız o zaman kendi içeriğine uygun fikri ortaya atabilir."; Al neologizm-bolsa caña dâwirge säykes tildegi caña atamalar. (ET, s. 114) "Neolojizm ise, yeni devire uygun dildeki yeni kelimelerdir."; Lekın buğan säykes ideya kerek edi. (ET, s. 55) "Ama, buna uygun fikir gerekliydi."

162. Sebep

Yapısı:

Sebep "dolayı, için". Nogay ve Kırım Tatar Türkçesinde çıkma hâlimden sonra edat göreviyle kullanılır. Ayrıca Kumuk Türkçesinde de, yalnız bir örnekte, yönelme hâlimden sonra edat olarak kullanımı görülmektedir. Arapçadan Türkçeye geçmiştir. Kum. sebep, Nog. sebep, Kır. Tat. sebep.

Kullanımı:

Çıkma Hâlerinden Sonra Kullanımı

a. İsmiın Çıkma Hâlerinden Sonra Kullanımı

Nog. Sol avırlıktan **sebeo** ol uşalmadı. (YY, s. 107) "Bu ağırlıktan dolayı o uçamadı."; Bir zattan **sebeo** ulınıñ köñili tömen bolıp ketkenin körip, Malek: – Ne zat bolgandı, yanım? Aytaş maga, -dedi. (TEL, s. 49) "Bir şeyden dolayı oğlunun gönlünün sıtık olduğunu gören Malek: "– Ne oldu canım? Söyle bana" dedi."; Anamnıñ mukayatlığınnan **sebeo**, äyelimiz kıynalmay yaşadı. (TEL, s. 176) "Annemin gözetiminden dolayı, ailemiz pek zorlanmadan yaşadı."

Kır. Tat. O vaqıtta (1903-1904 seneleri), özüniñ dünya-baqışınıñ tarlığından **sebeo**, ezilgen xalqqa azatlıqı kim ketireceğini daa bilmegen şair... (ETM, s. 48) "O zamanlar (1903-1904 yılları) kendisinin dünya görüşünün dar olmasından dolayı, ezilen halka daha azatlığı kimin getireceğini bilmeyen şair..."; Skelede bizni beklegenler, qayıqtan atılğan qalın iyp arqanı tuttular, lakin furtunadan **sebeo**, qayıqı skelege bağlamaq mümkün degil eken. (ETM, s. 139) "İskelede bizi bekleyenler, kayıktan atılan kalın ipi tuttular, fakat fırtınadan dolayı kayığı iskeleye bağlamak mümkün değilmiş."; Taxtqa sadıqlığımızdan **sebeo** atqa minmege yarağan oğullarımız da bu vazifeden artta qalmazlar. (TDS, s. 344) "Tahta bağlılığımızdan dolayı ata binmeye yarayan oğullarımız da bu vazifeden geri kalmazlar."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Çıkma Hâlerinden Sonra Kullanımı

Nog. Üyken Oktyabr revolyutsiyasına deyim nogay xalkınıñ alfaviti bolmagan, sonnan **sebeo** literaturamız bek art kalgan. (TEL, s. 3) "Büyük Ekim devrimine kadar Nogay halkının alfabesi olmamıştır. Bundan için edebiyatımız çok geride kalmıştır."; Sonnan **sebeo** Mecittiñ äyeli, onıñ okın-okında taba turatagan zatına "avızga bar tamakka yok" degendey etip, ne de bolsın bir yaşaytagan edi. (TEL, s. 17) "Bundan dolayı Mecit'in ailesi, onun zaman zaman bulabildiği şeylere "ağıza var damağa yok" demiş gibi yaparak, ne olursa olsun yaşamaktaydı."; Sonnan **sebeo** ol özin nogay alfavitin äzirlevge tolı kepte bagıslaydı. (TY, s. 73) "Bunun için o, kendisini Nogay alfabesini hazırlamaya vakfeder."

Kır. Tat. Bundan **sebeo** onıñ şiirlerinde Omar Xayyamıñ şu şiirleri kibi şiir mevcut degildir. (TDS, s. 344) "Bundan dolayı onun şiirlerinde Ömer Hayyam'ın şu şiirleri gibi şiir mevcut değildir."

b.2. Soru Zamirinin Çıkma Hâlerinden Sonra Kullanımı

Nog. neden **sebeo**? (NOS, s. 291) "neden dolayı?"

c. İsim-filin Çıkma Hâlinde Sonra Kullanımı

Nog. Rossiya patşasının vâkilleriniñ buyımında Köşip-konıp yürgen nogaylardıñ avır yaşavınnan em köp eziyet körüvinnen **sebep** ol zamanda köp ädemler tiyisli bilim alıp bolganlar. (TY, s. 70) "Rus çarının temsilcilerinin denetiminde konar-göçer yaşayan Nogayların ağır hayatından ve çok eziyet görmelerinden dolayı, o zamanda çok kişi gerekli bilimi almıştır."

Kır. Tat. Tatarınıñ ayatındaki müşkilat -onıñ cailliginden, medeniyetçe keride qaluvından **sebep**... -dey oña İsmail efendi. (KTT, s. 110) "Tatar'ın hayatındaki zorluklar, onun cahilliğinden, medeniyetçe geride kalmasından dolayıdır... diyor ona, İsmail efendi."

d. Sıfat-filin Çıkma Hâlinde Sonra Kullanımı

Nog. Az uyku köretaganınnan **sebep** küz yapırığınday sargayıp ketken yüzinnen külemsirep sürtilip alındı. (TEL, s. 27) "Az uyku uyuduğundan dolayı güz yaprağı gibi sararıp giden yüzünden gülümseme silinip gitti."; Ol yañı klasska kelgennen **sebep**, okıtuvşılar munı kozgamay turdılar. (TEL, s. 198) "O, yeni sınıfa geldiğinden dolayı, öğretmenler onu derse kaldırmadılar."; Kasımdağı yuvık bolgannan **sebep** onıñ üşin de akşa berdim. (YY, s. 149) "Yanımdaki yakın olduğundan dolayı, onun için de para verdim."

Kır. Tat. Köy yakın olmağanından **sebep**, çoq col cürmek kerek olğan. (T. Yaz., s. 256) "Köy yakın olmadığı için, çok yol yürümek gerek olmuş."; Anası pek erte keçingeninden **sebep** Weis onu hatırlap olamay. (GJK, s. 381) "Annesi çok erken öldüğünden dolayı, Weis onu hatırlayamıyor."

Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Kumuk Türkçesinde bir örnekte yönelme hâlinde sonra kullanımı görülmektedir.

a. Zamirlerden Sonra Kullanımı

a.1. İşaret Zamirinin Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Kum. Oğar **sebep**: munu ana qardaşları buğar qızılbaş paçanı şo arıvlüğü dünyağa malim giççi qızın alabız dep qabar yibergen. (KYX, s. 147) "Ondan dolayı, bunun annesi ve kardeşleri buna kızılbaş padişahın güzelliği dünyaca meşhur küçük kızını alacağız, diye haber yollamışlar."

Görevi:

a. Sebep

Kum. Oğar **sebep**: munu ana qardaşları buğar qızılbaş paçanı şo arıvlüğü dünyağa malim giççi qızın alabız dep qabar yibergen. (KYX, s. 147) "Ondan dolayı, bunun annesi

ve kardeşleri buna kızılbaş padişahın güzelliği dünyaca meşhur küçük kızını alacağız, diye haber yollamışlar."

Nog. Sol avırlıktan **sebepl** ol uşalmadı. (YY, s. 107) "Bu ağırlıktan dolayı o uçamadı."; Ol yañı klasska kelgennen **sebepl**, okıtuvşılar munı kozgamay turdılar. (TEL, s. 198) "O, yeni sınıfa geldiğinden dolayı, öğretmenler onu derse kaldırmadılar."; Sonnan **sebepl** ol özin nogay alfavitin äzirlevge tolı kepte bağıslandı. (TY, s. 73) "Bunun için o, kendisini Nogay alfabetesini hazırlamaya vakfeder."

Kır. Tat. Taxtqa sadıqlıgımızdan **sebepl** atqa minmege yarağan oğullarımız da bu vazifeden artta qalmazlar. (TDS, s. 344) "Tahta bağılıgımızdan dolayı ata binmeye yarayan oğullarımız da bu vazifeden geri kalmazlar."; Anası pek erte keçingeninden **sebepl** Weis onı xatırlap olamay. (GJK, s. 381) "Annesi çok erken öldüğünden dolayı, Weis onu hatırlayamıyor."; Bundan **sebepl** onıñ şiirlerinde Omar Xayyamnıñ şu şiirleri kibi şiir mevcut degildir. (TDS, s. 344) "Bundan dolayı onun şiirlerinde Ömer Hayyam'ın şu şiirleri gibi şiir mevcut değildir."

163. Sebepli

Yapısı:

Sebepli "dolayı, için, yüzünden, sebebiyle". Kırım Tatar ve Karay Türkçeleri hariç, Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Kumuk, Nogay ve Karaçay-Balkar Türkçelerinde yalın hâlden ve tamlama hâlinden sonra edat olarak kullanımı görülmektedir. Arapça "sebepl" kelimesine Türkçe +li yapım eki gelerek (< sebepl+li) oluşmuştur. Tat. sebeplé, Kaz. sebepti, Kırg. sebeptüü, Baş. sebeplé, Kkp. sebepli, Kum. sebepli, Nog. sebepli, Kar.-Bal. sebepli/sebepli.

Kullanımı:

a. İsmiñ Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Tat. Nikader tırışsam da, yarlılıgım **sebeplé**, min şuşı könge kader ul un sumnı cıya almadım. (XNM, s. 121) "Ne kadar uğraşsam da, fakirliğim yüzünden, ben şu güne kadar o on somu biriktiremedim."; Eger de bérer krestyan fekiyrlék **sebeplé** burıçka kérse, gomér buyı şul burıçnı tülep bétére almaslık buldı. (TTAS-II, s. 707) "Eğer bir köylü yoksulluk yüzünden borca girse, ömür boyu o borcu ödeyip bitiremez olurdu."

Kırg. mılıgım cok **sebeptüü** (KS-II, s. 642) "tüfeğim olmadığı için".

Kum. zasedaniye **sebepli** (TDS, s. 345) "oturumdan dolayı".

Kar.-Bal. Cañur **sebepli** qoşxa çığalmadıq. (KMOS, s. 548) "Yağmur yüzünden (yazlık) çadıra çıkamadık."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Kum. Sen **sebepli** olar Moskvağa getip bolmay qaldılar. (Kum. Til, s. 141) "Onlar, senin yüzünden Moskova'ya gidemedi kaldılar."; siz **sebepli** (KRS-2, s. 280) "sizin yüzünüzden".

b.2. Kişi Zamirinin Tamlama Hâlinden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Seni **sebepli** carsıdım. (TDS, s. 345) "Senin yüzünden zarar gördüm."

b.3. İşaret Zamirinin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Şul **sebeplé** Skaryatinnıñ sudtagı eşé tuktatıla. (XA, s. 91) "Bu yüzden Skaryatin'in mahkemedeki işi durduruluyor."; Küresén, nek ene şul **sebeplé** béréncé türkém epik xikeylew alımı algı planda tora. (XA, s. 125) "Galiba, işte bundan dolayı birinci grup beyitlerde destanî hikâye etme usulü ön planda duruyor."

Kaz. Kezeñ de sol **sebepti** Küşikpay atımen atalğan. (MÄ, s. 184) "Geçit de bundan dolayı Küşikpay adıyla adlanır."; Sol **sebepti** onı oquwşılar jaqsı köretin, qadirleytin. (BKT, s. 243) "Bu yüzden okuyucular onu beğeniyor ve takdir ediyordu."; Osı **sebepti** bolıs mına jigitterdiñ öz awlınan attanuwın jasırğan joq. (MÄ, s. 311) "Bu yüzden bucak başkanı, bu yiğitlerin kendisinin avlusundan hareket etmelerini gizleme gereği duymamıştı."

Baş. Şul **sebeplé** İsağa tabınıwsı kürşelerénen ıza sigeler. (Ark., s. 4) "Bu yüzden, Hristiyan komşularından eziyet görüyorlar."; Şul **sebeplé** rus télénen bik küp hüzzér üzleştérélgen. (BT, s. 16) "Bundan dolayı Rusçadan pekçok kelime alınmıştır."; Blindajdıñ ése hıw. Şul **sebeplé** sükeyép kéne ultrabız. (BTH-II, s. 272) "Siperin içi su. Bu yüzden ancak diz çöküp oturuyoruz."

Kkp. Sol **sebepli** äyyemgi Vaviloniya, Kişi Aziya, Hindstan häm Qıtaydıñ äyyemgi ädebiyatın payda bolıwında ülken ornı bar ekenligin sezemiz. (ET, s. 27) "Bundan dolayı eski Babil, Anadolu, Hindistan ve Çin'in eski edebiyatının ortaya çıkışında önemli yeri olduğunu seziyoruz."; Sol **sebepli** bul дәwirde san köp bolğanı menen de sapa tömenlekirep "ideyası küşli" degen uğım menen ayırım talantsız jazılğan şığarmalar da payda bola başladı. (ET, s. 52) "Bu yüzden bu devirde sayısı çok olmakla birlikte kalitesi düşük "ülküsu güçlü" denen bir tür ile ayrıca yeteneksiz, yazılan eserler de ortaya çıkmaya başladı."; Sol **sebepli** erte dewirlerden baslap xätte prozanıñ özin de poezziya dep atawşılıq bar. (ET, s. 127) "Bundan dolayı eski zamanlardan itibaren, hatta nesirin kendisini de şiir diye adlandıranlar var."

Kum. Tilge layıq, haqılğa teren, haq-gertige muhkam satırlanı muna şo **sebepli** kim de uşata, kim de aburlay. (AAS, s. 12) "Dile uygun, akıla derin, gerçeğe muhkem satırları işte bundan dolayı herkes de sever, herkes de hürmet eder."

Nog. Sol **sebepli** de ol onıñ mardasına yetkenimiz dep bir zamanda da oylamaydı. (YY, s. 66) "Bundan dolayı da o, hiçbir zaman onun seviyesine ulaşmışız diye düşünmezdi."

b.4. İşaret Zamirinin Tamlama Hâlinden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Anı **sebepli**, cañı tanışlarım kısxa zamannı içinde meni kesi adamlarıça körüp başladıla. (MT, s. 33) "Onun için, yeni tanıdıklarım kısa zaman içinde beni kendi adamları gibi görmeye başladılar."; Anı **sebepli** qarındaşla biri birin da keslerini qawumları bla Sosuruqnu coyarğa murat etedile. (MKXPÇ, s. 53) "Bu yüzden kardeşler, birbirlerini de, kendi kavimleriyle birlikte Sosuruk'u da yok etmek istiyorlardı."; Anı **sebepli**, awruğan nartlağa qırdıqladan darmanla etip bolğandı. (MKXPÇ, s. 43) "Bundan dolayı, hastalanan Nartlara otlardan ilâçlar yapardı."

c. İsim-fiilin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Citnese, gripp epidemiyesé buluw **sebeplé**, bolnitsa avıruwlar bélen tulğan. (TE, s. 106) "Ayrıca, grip salgını olmasından dolayı, hastahane hastalarla dolmuş."; Sovet xakimiyeténéñ dinné çiklewé **sebeplé**, gaireséne kıynlıklar kile. (TE, s. 121) "Sovyet yönetiminin dini sınırlaması sebebiyle, ailesi zorluklar geliyor."; Tamagı peshuw **sebeplé**, küzlerénnen yeşler atılıp çikkan. (XNM, s. 146) "Ağzı yandığı için, gözlerinden yaşlar çıkıp dökülmüş."

Baş. Qızğanıçqa qarşı, tirajdarı az bulıw **sebeplé**, ularzı la mektep kitapxanalarında tabıwı awır. (BT, s. 4) "Maalesef, tirajlarının az olması sebebiyle onları da okul kütüphanelerinde bulmak zordur."; Atayım Mieke rayonınıñ Sefer awılman Bişbülek rayonınıñ Bikqol awılına mexanizatorzar brigadahı brigadiri itép eşke küseréléw **sebeplé**, bézzéñ ğaile Bikqol awılında yeşey. (BT, s. 63) "Babam Mieke rayonunun Sefer köyünden, Bişbülek rayonunun Bikkol köyüne mekanizatorler ekibinin başkanı olarak atandığı için, ailemiz Bikkol köyünde yaşıyor."; İke yeşke oloraq bulıw **sebeplé** aqsanı üzéne alğan. (BTG, s. 192) "İki yaş daha büyük olduğu için, parayı kendisi almış."

d. Sıfat-fiilin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Kırg. Oourugan **sebeptüü** işke çikpay kaldı. (KTTS, s. 524) "Hastalığı yüzünden işe çıkamadı."; oorugan **sebeptüü** (KS-II, s. 642) "hastalık yüzünden".

Kkp. Aşıwlanğanı **sebepli** baydıñ qolınan ölip ketedi. (Kkp. T. G., s. 133) "Acı çektiği için zengin adamın elinden ölür."; awruw bolğan **sebepli** (KRS-1, s. 346) "hastalık yüzünden".

Kum. ot tüşgen **sebepli** (TDS, s. 345) "tutuştugu için".

Nog. Men Yasin men bir avıldan bolgannan **sebepli** onıñ kılıgın ärtüv biletagan edim. (YY, s. 62) "Ben Yasin ile aynı köyden olduğum için, onun huyunu iyi biliyordum."; Türli isler, yede zatlar akında xabarlav man avtordıñ türli sezintivleri poemada birge kelgen **sebepli** bu xudojestvolı janr liro-epikalık proizvedenie boladı. (TEL, s. 65) "Çeşitli düşünceler veya şeyler hakkında haber vermekle yazarın çeşitli sezgileri şiirde birlikte geldiğinden dolayı, bu sanatlı tür liro-epik bir eser olur."; avırğan **sebepli** (NOS, s. 291) "hastalık yüzünden".

Kar.-Bal. Otowda, qayın qızçığı qatından taymağan **sebebli**, ondan gerekli xaparıñ alalmay. (KXEBC, s. 16) "Odada, gelin kaynının yanında konuşamadığı için, ondan gerekli haberleri alamaz."; Açxanı bağası tüşgeni **sebebli**, açxağa satarğa asırı süymeydile. (OC, s. 133) "Paranın değeri düştüğü için, para karşılığı satmayı pek istemiyorlardı."; Zinziwar emegen qız bolsa da, atası nartla qatışladan bolğan **sebepli**, başxa emegen qızlardan az uşağılıraq derça köründü. (MKXPÇ, s. 68) "Zinziwar dev kızı olsa da, babasının Nartlarla karışık olmasından dolayı, diğer dev kızlarından biraz daha sevimli göründü."

Görevi:

a. Sebep

Tat. Nikader tırıssam da, yarlılığım **sebeplé**, min şuşı könge kader ul un sumnu cıya almadım. (XNM, s. 121) "Ne kadar uğraşsam da, fakirliğim yüzünden, ben şu güne kadar o on somu biriktiremedim."; Eger de bérer krestyan fekiyrlék **sebeplé** burıçka kérse, gomér buyı şul burıçnı tülep bétére almasıñ buldı. (TTAS-II, s. 707) "Eğer bir köylü yoksulluk yüzünden borca girse, ömür boyu o borcu ödeyip bitiremez olurdu."; Tamagı péşüw **sebeplé**, küzlerénen yeşler atılıp çıkkın. (XNM, s. 146) "Ağzı yandığı için, gözlerinden yaşlar çıkıp dökülmüş."

Kaz. Kezeñ de sol **sebepti** Küşikpay atımen atalğan. (MÄ, s. 184) "Geçit de bundan dolayı Küşikpay adıyla adlanır."; Sol **sebepti** onı oquwşılar jaqsı köretin, qadirleytin. (BKT, s. 243) "Bu yüzden okuyucular onu beğeniyor ve takdir ediyordu."; Osı **sebepti** bolıs mına jigitterdiñ öz awlınan attanuwın jasırğan joq. (MÄ, s. 311) "Bu yüzden bucak başkanı, bu yiğitlerin kendisinin avlusundan hareket etmelerini gizleme gereğı duymamıştı."

Kırg. multıgım cok **sebeptüü** (KS-II, s. 642) "tüfeğim olmadığı için".; Oourugan **sebeptüü** işke çıkpıy kaldı. (KTTS, s. 524) "Hastalığı yüzünden işe çıkamadı."; oorugan **sebeptüü** (KS-II, s. 642) "hastalık yüzünden".

Baş. İké yeşke oloraq bulıw **sebeplé** aqsanı üzéne alğan. (BTG, s. 192) "İki yaş daha büyük olduğu için, parayı kendisi almış."; Şul **sebeplé** rus télénen bik küp hüzzetler üzleştérilgen. (BT, s. 16) "Bundan dolayı Rusçadan pekçok kelime alınmıştır.";

Blindajdın ése hıw. Şul **bebeplé** sükeyép kéne ultırabız. (BTH-II, s. 272) "Siperin içi su. Bu yüzden ancak diz çöküp oturuyoruz."

Kkp. Sol **sebepli** äyyemgi Vaviloniya, Kişi Aziya, Hindistan häm Qıtaydın äyyemgi ädebiyatın payda bolıwında ülken ornı bar ekenligin sezemiz. (ET, s. 27) "Bundan dolayı eski Babil, Anadolu, Hindistan ve Çin'in eski edebiyatının ortaya çıkışında önemli yeri olduğunu seziyoruz."; Aşıwlağanı **sebepli** baydın qolınan ölip ketedi. (Kkp. T. G., s. 133) "Acı çektiği için zengin adamın elinden ölür."; awruw bolğan **sebepli** (KRS-1, s. 346) "hastalık yüzünden".

Kum. zasedaniye **sebepli** (TDS, s. 345) "oturumdan dolayı"; Tilge layıq, haqılğa teren, haq-gertige muhkam satırları muna şo **sebepli** kim de uşata, kim de aburlay. (AAS, s. 12) "Dile uygun, akıla derin, gerçeğe muhkem satırları işte bundan dolayı herkes de sever, herkes de hürmet eder."; ot tüşgen **sebepli** (TDS, s. 345) "tutuştığı için".

Nog. Sol **sebepli** de ol onıñ mardasına yetkenmiz dep bir zamanda da oylamaydı. (YY, s. 66) "Bundan dolayı da o, hiçbir zaman onun seviyesine ulaşmışız diye düşünmezdi."; Men Yasin men bir avıldan bolgannan **sebepli** onıñ kılığın ärtüv biletagan edim. (YY, s. 62) "Ben Yasin ile aynı köyden olduğum için, onun huyunu iyi biliyordum."; Türli isler, yede zatlar akında xabarlav man avtordın türli sezinüvleri poemada birge kelgen **sebepli** bu xudojestvolı janr liro-epikalık proizvedenie boladı. (TEL, s. 65) "Çeşitli düşünceler veya şeyler hakkında haber vermekle yazarın çeşitli sezgileri şiirde birlikte geldiğinden dolayı, bu sanatlı tür liro-epik bir eser olur."

Kar.-Bal. Cañur **sebepli** qoşxa çığalmadıq. (KMOS, s. 548) "Yağmur yüzünden (yazlık) çadıra çıkamadık."; Açxanı bağası tüşgeni **sebepli**, açxağa satarğa asırı süymeydile. (OC, s. 133) "Paranın değeri düştüğü için, para karşılığı satmayı pek istemiyorlardı."; Anı **sebepli**, awruğan nartlağa qırdıqladan darmanla etip bolğandı. (MKXPÇ, s. 43) "Bundan dolayı, hastalanan Nartlara otlardan ilâçlar yapardı."

164. Sebepten

Yapısı:

Sebepten "dolayı, yüzünden, için". Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Karaçay-Balkar ve Kırım Tatar Türkçelerinde zamirlerin yalın hâlimden sonra gelerek edat göreviyle kullanılır. Arapça sebep kelimesine çıkma hâl eki gelerek (< sebep+ten) oluşmuştur. Tat. sebepten, Kaz. sebepten, Kırg. sebepten, Baş. sebepten, Kkp. sebepten, Kar.-Bal. sebepten/sebepten, Kır. Tat. sebepten.

Kullanımı:

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Kaz. Sol **sebep**ten de jas qalamger öz şığarmaşılığında orıstıñ osınaw klassikalık ädebiyetin ayrıqşa den qoyıp, zerttey oqıp, şığarmaşılıqpen üyrenip, paydalanuwğa küş salğanı kädik. (MÄ, s. 14) "Bundan dolayı da genç yazar şüpheşiz, kendi edebî kişiliğinde Rusların bu klasik edebiyatını özel olarak dikkate almış, araştırmacı gözle okumuş, öğrenmiş, faydalanmaya çalışmıştır.; Sol **sebep**ten de Qazaq ädebiyetinin älemge eñ köp tarağan ülgileriniñ jarqın ülgisi. (MÄ, s. 29) "Bundan dolayı Kazak edebiyatının dünyada en çok yayılmış olan örneklerinden en parlak örneğidir."

Baş. Ozon yazğan, tiyép, belki, ğeyép iter, şul **sebep**ten xetém-qelem qılam indé. (BTH-II, s. 272) "Uzun yazmış deyip, belki ayıplar. Bunun için sözümü bitireyim artık."

Kkp. Bul **sebep**ten onı sağan aytım. (Kkp. T. G., s. 133) "Bunun için onu sana söyledim."

Kar.-Bal. Ol **sebep**den, bu kitapxa beşik cırla bla birge sabiy folklordan da bir qawum ayırma zat qoşxanbız. (MKXPÇ, s. 21) "Bundan dolayı, bu kitaba ninnilerle birlikte çocuk folklorundan da bir kısım seçme malzeme koyduk."; Ol **sebep**den, qatın almay köp zamanlanı aylannğandı. (MKXPÇ, s. 64) "Bu yüzden, evlenmeden uzun zaman dolaşmıştı."; Ma ol **sebep**den Alavğan qatınsız qalıp turadı. (MKXPÇ, s. 77) "İşte bundan dolayı Alavgan hanımsız kalıyordu."

Kır. Tat. Şu **sebep**ten cıyıntıq "Qırımtatar xalq yırları" degil de, "Sabanıñ saar vaqtında" adinen dünya yüzü körgeñ edi. (KTTY, s. 3) "Bundan dolayı divan "Kırım Tatar Halk Şarkıları" değıl de, "Sabahın Seher Vaktinde" adıyla basılmıştı."; Şu **sebep**ten onıñ sağılıǵına zarar ketirgeñ kütlewiy qutlavlar, mitingler yasaq etildi. (ETM, s. 110) "Bundan dolayı, onun sağılıǵına zarar veren kitlesel kutlamalar, mitingler yasaklandı."

b.2. Belirsizlik Zamirinin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Küz cil-yannğırdanmı yeise başka béreñ **sebep**tenmé kızargan idé. (TTAS-II, s. 707) "Gözü, rüzgardan, yağmurdan veya başka bir şeyden dolayı kızarmıştı."

b.3. Soru Zamirinin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Kır. emine **sebep**ten (KS-II, s. 642) "ne için".

Baş. Xalıq ul yawzıñ qayzan, ni **sebep**ten sıqqanın yaqşı béle. (BTH-II, s. 272) "Halk o savaşın nereden, ne için çıktığını iyi biliyor."

Kar.-Bal. Sen ne **sebep**den kelmeýse bizge? (KMOS, s. 547) "Sen ne için bize gelmiyorsun?"; ne **sebep**den (KMTS, s. 336) "ne için".

Kır. Tat. Bizde sofiki vaqıtlarda böyle xalq yırlarınıñ nasıl devirde ve ne **sebepten** peyda olğanını esapqa almayıp, olarınıñ qabaca deñiştirilmesine yol berile. (ETM, s. 200) "Bizde son zamanlarda bu gibi halk şarkılarının hangi devirde ve ne için ortaya çıktığını hesaba almadan, onların kabaca deñiştirilmesine yol veriliyor."

Ayrıca işaret zamirinin dıñında isimlerden sonra geldiğinde "sebebennen" (Tat.), "sebebinen" (Kkp.), "sebebinden" (Kır. Tat.), (<sebeb-i-n-den) şekliyle görülür.

Tat. Anıñ yözé, küzleré bér tuktawsız köle; zur, taza gewdesé mondıy şatlık **sebebennen** yeşlerçe kuzgala. (TTAS-II, s. 707) "Onun yüzü, gözleri aralıksız gülüyor; büyük, geniş gövdesi bu mutluluk yüzünden gençler gibi hareket ediyor."

Kkp. Mine usınday calanıñ **sebebinen** ol tyurmağa qamaladı. (ET, s. 104) "İşte böyle bir yalanın yüzünden, onu hapis haneye attılar."

Kır. Tat. Gazetalarda, yazıcı özünüñ xastalığı **sebebinden** ketmege mecbur olğanı yazıldı. (ETM, s. 112) "Gazetelerde, yazarın kendisinin hastalığı yüzünden gitmeye mecbur olduğu yazıldı."; Kongress 21 iyunde Parijde işini başladı, lakin Gorkiy xastalığı **sebebinden** kongresske barıp olamağan edi. (ETM, s. 116) "Kongre 21 Haziren'da Paris'te işine başladı, ama Gorki hastalığı yüzünden kongreye gidip bulunamamıştı."; Cebeden kelgen xoş xaberler, cenk **sebebinden** peyda olğan çoqtan çoq zorluqlarğa, azaplarğa qatlanmağa yardım eteler. (KTT, s. 126) "Cepeden gelen iyi haberler, savaş yüzünden ortaya çıkan birçok zorluğa, azaplara katlanmaya yardım eder."

Görevi:

a. Sebep

Tat. Küz cil-yannırdanmı yeise başka bérer **sebepten**me kızargan idé. (TTAS-II, s. 707) "Gözü, rüzgardan, yağmurdan veya başka bir şeyden dolayı kızarmıştı."; Anıñ yözé, küzleré bér tuktawsız köle; zur, taza gewdesé mondıy şatlık **sebebennen** yeşlerçe kuzgala. (TTAS-II, s. 707) "Onun yüzü, gözleri aralıksız gülüyor; büyük, geniş gövdesi bu mutluluk yüzünden gençler gibi hareket ediyor."

Kaz. Sol **sebepten** de jas qalamger öz şıǵarmaşılıǵında orıstıñ osınaw klassikalık ädebiyetin ayrıqşa den qoyıp, zerttey oqıp, şıǵarmaşılıqpen üyrenip, paydalanuwğa küş salǵanı kädik. (MÄ, s. 14) "Bundan dolayı da genç yazar şüphesiz, kendi edebî kişiliğinde Rusların bu klasik edebiyatını özel olarak dikkate almış, araştırmacı gözle okumuş, öğrenmiş, faydalanmaya çalışmıştır.; Sol **sebepten** de Qazaq ädebiyetinin älemge eñ köp taraǵan ülgileriniñ jarqın ülgisi. (MÄ, s. 29) "Bundan dolayı Kazak edebiyatının dünyada en çok yayılmış olan örneklerinden en parlak örneğidir."

Kır. emine **sebepten** (KS-II, s. 642) "ne için".

Baş. Ozon yazǵan, tiyép, belki, ğeyép iter, şul **sebepten** xetém-qelem qılam indé. (BTH-II, s. 272) "Uzun yazmış deyip, belki ayıplar. Bunun için sözümü bitireyim artık."

Kkp. Bul **sebepten** onu sağan ayttım. (Kkp. T. G., s. 133) "Bunun için onu sana söyledim."; Mine usınday calanıñ **sebebinen** ol tyurmağa qamaladı. (ET, s. 104) "İşte böyle bir yalanın yüzünden, onu hapishaneye attılar."

Kar.-Bal. Ol **sebepten**, bu kitapxa beşik cırla bla birge sabiy folklordan da bir qawum ayırma zat qoşxanbız. (MKXPÇ, s. 21) "Bundan dolayı, bu kitaba ninnilerle birlikte çocuk folklorundan da bir kısım seçme malzeme koyduk."; Ol **sebepten**, qatın almay köp zamanlanı aylannğandı. (MKXPÇ, s. 64) "Bu yüzden, evlenmeden uzun zaman dolaşmıştı."; Ma ol **sebepten** Alavğan qatınsız qalıp turadı. (MKXPÇ, s. 77) "İşte bundan dolayı Alavgan hanımsız kalıyordu."

Kır. Tat. Şu **sebepten** cıyıntıq "Qırımıttatar xalq yırları" değil de, "Sabanıñ saar vaqtında" adinen dünya yüzü körgeñ edi. (KTTY, s. 3) "Bundan dolayı divan "Kırım Tatar Halk Şarkıları" değil de, "Sabahın Seher Vaktinde" adıyla basılmıştı."; Şu **sebepten** onıñ sağlığına zarar ketirgeñ kütleliy qutlavlar, mitingler yasaq etildi. (ETM, s. 110) "Bundan dolayı, onun sağlığına zarar veren kitlesel kutlamalar, mitingler yasaklandı."; Gazetalarda, yazıcı özüniñ xastalığı **sebebinden** ketmege mecbur olđanı yazıldı. (ETM, s. 112) "Gazetelerde, yazarın kendisinin hastalığı yüzünden gitmeye mecbur olduğu yazıldı.";

165. Sıfatında

Yapısı:

Sıfatında "gibi, olarak, şeklinde". Tatar, Başkurt, Karakalpak ve Kırım Tatar Türkçelerinde yalın hâlden sonra gelerek edat göreviyle kullanılıp, benzerlik ve durum bildirir. Arapça şifât "yüz, kılık ve dış görünüş"⁴²⁶ kelimesine 3. kişi iyelik eki ve bulunma hâl eki (sıfat+ı+n+da) gelerek oluşmuştur. Tat. sıfatında, Baş. sıfatında, Kkp. sıfatında, Kır. Tat. sıfatında.

Kullanımı:

a. İsmın Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Tat. Yetimlékte üsken, yırak kardeşénde yomışçı malay **sıfatında** diyerlék terbiyelengen. (TE, s. 128) "Yetim olarak büyümüş, uzaktaki kardeşinin yanında hizmetçi çocuk gibi terbiyelendiği söylenebilir."; Çitten kilgen bér küzetçé **sıfatında** yürüwçé bér kéşé géne ul. (TTAS-II, s. 698) "O, yalnızca dışarıdan gelen bir casus olarak çalışan bir kişidir."

Baş. Miñe unıñ ménen terjemesé **sıfatında** yörörge tura kildé. (BT, s. 50) "Bana da onun ile tercüman olarak gezmek nasip oldu."; Yété batır eserze yété Başqort ırıwınıñ ata-babaları **sıfatında** hüretlene. (TAX, s. 188) "Yedi bahadır, eserde yedi Başkurt

⁴²⁶Türkçe Sözlük 2, s. 1960

boyunun ataları gibi tasvir edilir."; Üzbek, qırğız, xaqas, şor xalıqtarınıñ icadında, meşelen, homay bala-sağanı her törlö bele-qazanan haqlawsı izge yen **sifatında** kewzelene. (TAX, s. 197) "Özbek, Kırğız, Hakas, Şor Türklerinin eserlerinde, meselâ, huma kuşu çoluk çocuğu, her türlü belâ kazadan koruyan kutsal bir hayvan gibi tanımlanıyor."

Kkp. Sonlıqtan xalıq poeziyasındağı tariyxıy faktlerdi belgili bir tariyxıy waqıyanın kopyası **sıpatında** bahalawğa bolmaydı. (KK, s. 11) "Bu sebeple halk şiirindeki tarihî olguları belli bir tarihî olayın kopyası şeklinde değerlendirmek doğru olmaz."; Al xalıq batırları bolsa olar mudamı xalıqtın eñ jaqın dostı **sıpatında** jır etiledi. (KK, s. 18) "O halk kahramanları ise, devamlı halkın en yakın dostları olarak terennüm ediliyor."; "Qırıq qız"dağı ata-ana obrazı sol waqıtlardağı tuwğan jer, watan simbolı **sıpatında** süwretlenedi. (KK, s. 36) "'Kırk Kız"daki ana baba simgesi, o zamanlardaki ana yurt, vatan simbolü gibi değerlendirilir."

Kır.-Tat. Ulu şair Aşiq Ümerniñ ... şiirleri de, insanperver, dünyeviy poeziyası da, cihan medeniyeti hazinesine değerli, salmaqlı ceवरler **sıfatında** kirecektir. (ETM, s. 36) "Büyük şair Âşık Ömer'in ... şiirleri de, insanperver, dünyevî şiiri de, dünya medeniyeti hazinesine değerli, itibarlı cevherler gibi girecektir."

b. İsim-fiilin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kkp. Bunınday bılııldılardı meniñ xalqıma bolğan hürmetsizlik häm kemsitiw **sıpatında** qabil etiwge haqımız bar. (ADM, s. 81) "Bunun gibi saçmalıkları, benim halkıma olan hürmetsizlik ve aşığılama gibi kabul etme hakkımız var."

Görevi:

a. Benzerlik

Baş. Yırsılar hem quraysılar ... xalıqtın moñ-zarın da, şatlığın da köyge halıp bıwından bıwınğa yétkére kiléwsé senęet ostaları bulıp qına tügél, e yenlé tarixsılar **sıfatında** sığış yahağan. (TAX, s. 63) "Şarkıcılar ve kuraycılar ... yalnız halkın derdini, kaderini, sevincini besteleyip nesilden nesile ulaştıran sanat erbapları olarak değil, aynı zamanda canlı tarihçiler gibi faaliyet göstermişlerdir."

Kkp. Härqanday oqıwşı **sıpatında** xalqımızdın tariyxın oqıwğa qızıqtım. (ET, s. 54) "Her okuyucu gibi, halkımızın tarihini okumaya merak saldım."; Sonıñ uşında bunu tek epikalık şığarma **sıpatında** qarap bolmaydı. (ET, s. 187) "Bundan dolayı, buna yalnız destanî eser gibi bakmak olmaz."; Mäselen hindler sıyırğa Quday **sıpatında** tabınadı. (ET, s. 210) "Meselâ, Hintliler ineğe Tanrı gibi tapınır."

b. Tarz

Tat. Yetimlikte üsken, yırak kardeşinde yomışçı malay **sıfatında** diyerlek terbiyelengen. (TE, s. 128) "Yetim olarak büyümüş, uzaktaki kardeşinin yanında hizmetçi çocuk gibi terbiyelendiği söylenebilir."; Çitten kilgen bér küzetçé **sıfatında** yürüwçé bér késé géne ul. (TTAS-II, s. 698) "O, yalnızca dışarıdan gelen bir casus olarak çalışan bir kişidir."

Baş. Üzbek, qırğız, xaqas, şor xalıqtarınıñ icadında, meşelen, homay bala-sağanı her törlö bele-qazanan haqlawsı izge yen **sifatında** kewzelene. (TAX, s. 197) "Özbek, Kırğız, Hakas, Şor Türklerinin eserlerinde, meselâ, huma kuşu çoluk çocuğu, her türlü belâ kazadan koruyan kutsal bir hayvan gibi tanımlanıyor."; Taxirov Afzal polk komissarı **sifatında** grajdandar huğışında qatnaşa. (BTH-II, s. 211) "Tahirov Afzal, alay komiseri olarak vatandaşlar savaşına (II. Dünya Savaşı) katılmıştır."

Kkp. Solay bolsa da tap usı juwaptı ädebiy juwap **sıfatında** qabil alıwğa bolama? (ET, s. 7) "Öyle olsa da bu cevabı, edebî cevap olarak kabul etmek olur mu?"; Sonın uşında bulardı ädebiyat teoryasına tutas baha bergen alımlar **sıfatında** qarap bolmaydı. (ET, s. 28) "Bundan dolayı da bunları edebiyat teorisine çok önem veren âlimler gibi görmek doğru olmaz."; Basın azatlıq güresi uşın baylağan güressenler **sıfatında** süwretlenedi. (KK, s. 25) "Başını hürriyet mücadalası için bağlamış savaşçılar şeklinde suretlenir."

Kır.-Tat. Ulu şair Aşık Ümerniñ ... şiirleri de, insanperver, dünyeviy poeziyası da, cihan medeniyeti hazinesine değerli, salmaqlı cevrerler **sifatında** kirecektir. (ETM, s. 36) "Büyük şair Âşık Ömer'in ... şiirleri de, insanperver, dünyevî şiiri de, dünya medeniyeti hazinesine değerli, itibarlı cevherler gibi girecektir."

166. Sıfatlı

Yapısı:

Sıfatlı "gibi". Karaçay-Balkar, Karakalpak ve Nogay Türkçesinde yalın hâlden sonra edat göreviyle seyrek olarak kullanılır. Karaçay-Balkar Türkçesinin grameriyle ilgili bölümlerde edat olarak gösterilmiş⁴²⁷, ancak örneği verilmemiştir. Arapça şifât kelimesine Türkçe yapım eki -lı eklenerek (< sıfat+lı) oluşmuştur. Kkp. sıpatlı, Nog. sıpatlı, Kar.-Bal. sıfatlı.

⁴²⁷M. A. Xabiçev, "Karaçayevo-Balkarskiy Yazık", *Yazıkı Narodov SSSR Tyurskiye Yazıkı*, Moskva 1966, s. 228; E. R. Tenişev-X. İ. Suyunçev, *Qaraçay-Malqar-Orus Sözlük*, Moskva 1989, s. 827

Kullanımı:

a. İsmi Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Kkp. Onnan keyin Arıslan dew **sıpatlı** qalmağ batırı Qarqasıqtı öltiredi. (KK, s. 23) "Ondan sonra Arıslan, dev gibi Kalmuk yiğidi Karkaşık'ı öldürür."

Kar.-Bal. Bek axırında da ol uzun aq saqallı subay qartça, adam **sıfatlı** teyriça añılaşınadı, kiyikleni iyesiça ayıladı. (MKXPÇ, s. 18) "Çok sonraları da, o uzun ak sakallı güzel bir yaşlı gibi, insan şeklinde bir tanrı gibi anlaşılmuş, vahşi hayvanların sahibi gibi anlatılmıştır."; Zaman baradı. Buz **sıfatlı** kısxa qaçxı kün tüşden atladı. (OC, s. 45) "Zaman geçiyordu. Buz gibi kısa bir sonbahar günü öğleni devirdi."; Burma butlu, biy **sıfatlı**. (qıçxaç). (KXEBC, s. 67) "Burma bacaklı, bey gibi. (kerpeten)."

b. Sıfat-fiilin Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Nog. Atlı şıdamın yoygan **sıpatlı** edi. (TEL, s. 53) "Atlı, gücünü kaybetmiş gibi idi."

Görevi:

a. Benzerlik

Kkp. Onnan keyin Arıslan dew **sıpatlı** qalmağ batırı Qarqasıqtı öltiredi. (KK, s. 23) "Ondan sonra Arıslan, dev gibi Kalmuk yiğidi Karkaşık'ı öldürür."

Kar.-Bal. Bek axırında da ol uzun aq saqallı subay qartça, adam **sıfatlı** teyriça añılaşınadı, kiyikleni iyesiça ayıladı. (MKXPÇ, s. 18) "Çok sonraları da, o uzun ak sakallı güzel bir yaşlı gibi, insan şeklinde bir tanrı gibi anlaşılmuş, vahşi hayvanların sahibi gibi anlatılmıştır."; Zaman baradı. Buz **sıfatlı** kısxa qaçxı kün tüşden atladı. (OC, s. 45) "Zaman geçiyordu. Buz gibi kısa bir sonbahar günü öğleni devirdi."; Burma butlu, biy **sıfatlı**. (qıçxaç). (KXEBC, s. 67) "Burma bacaklı, bey gibi. (kerpeten)."

Nog. Atlı şıdamın yoygan **sıpatlı** edi. (TEL, s. 53) "Atlı, gücünü kaybetmiş gibi idi."

167. Sımak

Yapısı:

Sımak "gibi". Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt ve Karakalpak Türkçelerinde yalın hâlden ve tamlama hâlden sonra edat olarak kullanılır. Oruzbayeva "sımak"ın hangi kelime grubundan meydana geldiğinin belli olmadığını söyler⁴²⁸. Tenişev ise bu kelimenin si- "benzemek, andırmak" fiiline maq eki gelerek oluşmuş bir isim olduğunu (si-maq > sımak) söyler⁴²⁹. Kırgızca Sözlükte de sımak kelimesi için "benzeyişi ifade

⁴²⁸B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), *age.*, s. 334

⁴²⁹E. R. Tenişev, *age.*, s. 499

eden sözdür" diye açıklama yapılmaktadır (KS-II, s. 469). Tat. sımak, Kaz. sımaq, Kırg. sımak, Baş. hımaq, Kkp. sımaq.

Kullanımı:

a. İsmiñ Yalın Hâlınden Sonra Kullanımı

Tat. Elé méne bugén tégé urıs **sımak** nerseler teatr uynap, dinné mesxere kılmaqçı bulıp yöriler iken. (TE, s. 31) "İşte bugün hâlen daha Rus gibi şeyler tiyatro oyunları oynayıp, dini küçültüyorlarmış."; Belekey géne lapas **sımak** cirge Mexmüt atın tugardı. (TTAS-II, s. 700) "Küçücük hayvan damı gibi yere Mahmut atının koşumunu çıkardı."; kartlar **sımak** (TDS, s. 348) "ihtiyarlar gibi".

Kaz. Birewi şeşen **hımaq**. (KTS-1, s. 597 "Birisi konuşmacı gibi."; Birin-biri kiymelep, tikesinen tik, qılqıyısqa bozbala **sımaq** jastar da tipti iyin tiresip, yesikti sındırıp baradı. (TDS, s. 348) "Birbirini itip, dimdik, çok narin delikanlı gibi gençler bile sıkışıp, kapıyı kırıp gidiyor."; köl **sımaq** (TDS, s. 348) "göl gibi"

Kırg. Öz uusu menen özün öltürgön kara kurt **sımak** adamdardın munaza kelişpestiginin akırı uşu boldubu? (KA, s. 264) "Kendi zehiriyle kendisini öldüren akrep gibi, insanlar da kendi sonlarını mı hazırlamışlardı?"; Kanıbek aska zoonun aldındağı üñkür **sımak** köbölgö kirdi. (KTG, s. 334) "Kanıbek yüksek kayanın önündeki mağara gibi bir çukura girdi."; Coloydun cogorku cagında kiçinekey tektir **sımak** tüzöñ bar ele. (BKT, s. 334) "Yolun yukarı tarafında küçükçe tepe gibi bir düzlük vardı."

Baş. Qısqa ülender, arqahındağı yögön buşatıp, irkénlep qalğan keshéler **hımaq**, huñğı tamsıların yerge qoyzolar. (BT, s. 75) "Kısa otlar, sırtlarındaki yüklerini boşaltıp rahatlayan kişiler gibi, son damlaları yere bıraktılar."; Möhebbet ul köslö ut **hımaq** taş yörekte xatta iréte. (BTG, s. 189) "; Diñgez **hımaq** kül. (BTH-II, s. 624) "Deniz gibi göl."

Kkp. cinli **sımaq** (KRS-1, s. 251) "deli gibi"; cigit **sımaq** (KRS-1, s. 603) "yiğit gibi"; şoyın **sımaq** (KRS-1, s. 603) "dökme demir gibi".

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Tamlama Hâlınden Sonra Kullanımı

Baş. Béz ze bit hézzéñ **hımaq** yañı ğına öyrene başlanıq. (TDS, s. 348) "Biz de sizin gibi yeni yeni öğrenmeye başladık."

c. Sıfat-fiilin Yalın Hâlınden Sonra Kullanımı

Tat. Karçık bélen Gazize aña gaceplengen **sımak** kölémserrep karadılar. (TTAS-II, s. 700) "İhtiyar kadın ile Gazize, ona hayret etmiş gibi gülümseyerek baktılar."

Kırg. Oşentse de, eç ökünbös, keyibes **sımağ** bir kızık münöz maga ar dayım dem berip turçu. (KTŞB, s. 277) "Öyle olsa da, hiç pişman olmaz, üzülmez gibi ilginç tabiatı bana her zaman keyif verip duruyor."

Baş. Qurayzın moñlo tawışı bınan yırağayıp, oşo kiñ tınlıqqa inép yuğalğan **hımağ** tınıp qaldı. (BT, s. 13) "Kurayın kederli sesi buradan uzaklaşıp, o engin sessizliğe inip kaybolur gibi susup kaldı."; Tönde halqınlıq 30-35 gradusqa töşe, köndöz yılıtqan **hımağ** bulha la, -20 gradustan ütmeý. (BT, s. 80) "Gece sıcaklık eksi 30-35 dereceye düşüyor, gündüz ısıtır gibi olsa da, eksi 20 dereceden aşağı düşmüyor."; Horawzarına yawaptı oşonda taba alır **hımağ** toyoldo uğa. (Ark., s. 43) "Sorularının cevabını orada alabilir gibi hissetti."

Kkp. Urı bul sözden uyalğan **sımağ** bolıp şığıp ketti. (KTTS-IV, s. 244) "Hırsız, bu sözden utanır gibi olup, çıkıp gitti."

d. Çekimli Fiilden Sonra Kullanımı

Baş. Tewze Almastıñ barlığına iğtibar za itmeyzer **hımağ** iné. (Ark., s. 21) "Başta Almas'ın varlığına da itibar etmez gibilerdi."; Küzzerénde elle nindey hağış bar **hımağ**. (BT, s. 157) "Gözlerinde sanki hasret var gibi."

Görevi:

a. Benzerlik, Karşılaştırma

Nesneleri birbirine benzeterek, aralarında çeşitli yönlerden karşılaştırma yapar.

Tat. Elé méne bugén tégé urıs **sımağ** nerseler teatr uynap, dinné mesxere kılmakçı bulup yöriiler iken. (TE, s. 31) "İşte bugün hâlen daha Rus gibi şeyler tiyatro oyunları oynayıp, dini küçültüyorlarmış."; Belekey géne lapas **sımağ** cirge Mexmüt atın tugardı. (TTAS-II, s. 700) "Küçücük hayvan damı gibi yere Mahmut atının koşumunu çıkardı."; kartlar **sımağ** (TDS, s. 348) "ihtiyarlar gibi".

Kaz. Şeşen **sımağ** birewi, söylep keled sapıldap. (TDS, s. 348) "Konuşmacı gibi birisi hızlı ve yüksek sesle konuşarak geliyor."; Birin-biri kiymelep, tikesinen tik, qılıqıysqan bozbala **sımağ** jastar da tipti iyin tiresip, yesikti sındırıp baradı. (TDS, s. 348) "Birbirini itip, dimdik, çok narin delikanlı gibi gençler bile sıkışıp, kapıyı kırıp gidiyor."; köl **sımağ** (TDS, s. 348) "göl gibi"

Kırg. Karıyanın kebi oşo ak kuu **sımağ** biyikke, biyikke uçup ketkendeý sezilçü. (KTŞB, s. 277) "İhtiyarın sözü, şu ak kuğu gibi yükseğe, yükseğe uçup gider gibi seziliyordu."; Biz dal oşol emgekkor aarı **sımağ** Ata-Mekenibizdi örköndötüü için tınıç emgektenip catpadık bele. (KTŞB, s. 277) "Biz de tam şu çalışkan arı gibi Ata-Meken'imizi geliştirmek için rahatlıkla çekmedik mi?"; Kalıs **sımağ** can ele, kayratı bar çal ele. (KTG, s. 334) "Samimi bir can idi, gayreti çok bir ihtiyar idi."

Baş. Seske hımaq bala. (BTH-II, s. 624) "Çiçek gibi çocuk."; Qos hımaq osor iném. (BTG, s. 191) "Kuş gibi uçar idim."; Qıwat hımaq irzer hirek, aqıl ménen daw kise. (BTH-II, s. 624) "Kıvat gibi erkekler azdır, akli ile kavgayı keser."

Kkp. cinli sımaq (KRS-1, s. 251) "deli gibi"; cigit sımaq (KRS-1, s. 603) "yiğit gibi"; şoyın sımaq (KRS-1, s. 603) "dökme demir gibi".

b. Yaklaşıklık

Daha çok sıfat-fiillerden ve çekimli fiillerden sonra kullanıldığında bir yaklaşıklık, ihtimal, gibilik söz konusudur.

Tat. Karçık bélen Gazize aña gaceplengen sımak kölémsérep karadılar. (TTAS-II, s. 700) "İhtiyar kadın ile Gazize, ona hayret etmiş gibi gülümseyerek baktılar."

Kırg. Oşentse de, eç ökünbös, keyibes sımak bir kızık münöz maga ar dayım dem berip turçu. (KTŞB, s. 277) "Öyle olsa da, hiç pişman olmaz, üzülmez gibi ilginç tabiatı bana her zaman keyif verip duruyor."

Baş. Unıñ qolaqtarına quray tawışı bérse bik alıştan, taştar arahınan, taw yılğahı sıltırap aqqan hımaq toyoldo, bérse qalın urman şawlağan kéwék buldı. (BT, s. 13) "Kuray sesi onun kulaklarına ya çok uzaktan, taşlar arasından, dağ şelalesinin şarıldayıp akması gibi duyuldu, ya da sığ orman uğultusu gibi oldu."; Naçalnik ménen Yalalov kölöşe-kölöşe kilép sıqtılar za, alıs yérge kiterge yıyınğan hımaq, şarftarın retlep, töymelerén qaptırırğa kéréştéler. (BT, s. 109) "Müdür ile Yalalov gülüşe gülüşe gelip çıktılar ve uzak yere gitmeye hazırlanır gibi, atkılarını düzelterip, düğmelerini iliklemeğe başladılar."; – Nime buldı? -tiné ul aptırağan hımaq. (BT, s. 156) "'– Ne oldu?" dedi o, şaşırmiş gibi."

Kkp. Urı bul sözden uyalğan sımaq bolıp şıǵıp ketti. (KTTS-IV, s. 244) "Hırsız, bu sözden utanır gibi olup, çıkıp gitti."

c. Eşleştirme, Denkleştirme

Baş. Aqqoşlar toǵroloǵon haqlağan hımaq bér-béréǵéZZé haqlaı tormošta. (BTG, s. 191) "Kuğuların doğruluǵu koruduǵu gibi, siz de birbirinizi hayatta koruyunuz."; Ul ošta itép höyley bélmegen hımaq, kiléştérép ya za la bélmey. (BTH-II, s. 624) "O, ustaca konuşamadığı gibi, düzgün bir şekilde yazamayacağı da bilmiyor."

168. Sımal

Yapısı:

Sımal "gibi". Kırgız ve Nogay Türkçesinde yalın hâlden sonra kullanılan bir edattır. Sımak edatı ile aynı anlam ve görevle kullanılır (bk. sımak). Nogay Türkçesinde ekleşmiştir. Kırg. sımal, Nog. -sımal.

Kullanımı:

a. İsmi Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Kırg. Öşentip, suuda iz kaltırbay süzgön balıktar **sımal** eki vertolyot Moyunkumdun asmanında bir kayırıp salıp, kayıp uçup ketiştı. (KA, s. 38) "Böylece, suda iz bırakmadan yüzen balıklar gibi, iki helikopter Moyunkum'un semalarında kayarak uçup gitmişlerdi."; Tigi vertolyottor körüldögön dooşunan, ızıldagan ışıkrıgınan acırap, biyikte aylanıp uçkan ayrı-kuyruktar **sımal** töbödö dooşsuz tegerenip uçup cürgönsüdü. (KA, s. 44) "Helikopterler güürıldeyen seslerinden, vızıldayan ısıklarından ayrılıp, yüksekte dönüp uçan çaylaklar gibi, tepede sessizce uçup dönüyorlardı."; Okeandın alıstağı ak cal tolkundarı **sımal** boz çañıl buluttar oktyabrdadı kögüş asmanda kaalgıyt. (KA, s. 330) "Okyanusun uzaktaki ak köpüklü dalgaları gibi, boz bulanık bulutlar ekim ayının mavi göğünde ağır ağır hareket ediyorlar."

Nog. Orta boylı, orta yasındadı sarı**sımal** kisi bizdi öz kabinetinde yılı yolıktı. (YY, s. 64) "Orta boylu, orta yaşlı sarışın bir kişi, bizi kendi odasında sıcak bir şekilde karşıladı."; – Seydaxmet, sen bugün otarındı yelge karap ördırsen yaxşı, -dep karavlangan arık**sımal** yüzi, sarı ez mıyıklı, orta boylı esli kisi koyşısına keñesin berdi. (TEL, s. 152) ""– Seydahmet, sen bugün sürünü rüzgâra karşı çevırsen iyi olur" diyerek, sönük zayıf gibi yüzlü, sarı bıyıklı, orta boylu yaşlı adam, çobanına nasihat verdi."; katebes**sımal** (TDS, s. 348) "

b. Sıfat-fiilin Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Kırg. Tünküsün tez muzdap, tañga maal cer betin şor baskan **sımal** kıroo tüzüp kalat. (KTŞB, s. 277) "Geceleyin çabucak buzlanıp, tan vaktinde yeryüzünü tuz basmış gibi kırağı kaplamıştı."; Büt tulkunu baş başkarıp, mee teylegen **sımal**, ar ayıldı tezge salçu bir başçısı bolot. (KTŞB, s. 278) "Bütün herkesi yönetip, akıl verir gibi, her köyü düzene koyan bir başkanları olur."

Görevi:

a. Benzerlik, Karşılaştırma

Kırg. Grinviç meridianı **sımal** bul kıyırdı alıs-cakın aralıktın esebi temir coldon başlatat. (KTŞB, s. 278) "Grenviç meridyeni gibi, bu sınırda uzak-yakın mesafenin hesabı demir yolundan başlatılıyor."; Üydün çığış tarabındadı döñ **sımal** tüzgö köp kişi çoğulgan. (KTG, s. 334) "Evin doğu tarafındaki tebe gibi düzlüğe çok sayıda kişi toplanmış."; Arabakeçter say **sımal** öröön menen cürüp oturuştı. (KTG, s. 334) "Arabacılar nehir gibi bir dereden geçtiler."

Nog. Orta boylı, orta yasındadı sarı**sımal** kisi bizdi öz kabinetinde yılı yolıktı. (YY, s. 64) "Orta boylu, orta yaşlı sarışın bir kişi, bizi kendi odasında sıcak bir şekilde

karşıladi."; **tolkinsımal** (TDS, s. 348) "dalgalı, dalga şeklinde"; **yibeksımal** (TDS, s. 348) "ipek gibi".

b. Yaklaşıklık

Daha çok sıfat-fiillerden sonra kullanıldığında bir yaklaşıklık, ihtimal, gibilik söz konusudur.

Kırg. Tümküsün tez muzdap, tañga maal cer betin şor baskan **sımal** kıroo tüzüp kalat. (KTŞB, s. 277) "Geceleyin çabucak buzlanıp, tan vaktinde yeryüzünü tuz basmış gibi kırağı kaplamıştı."; Büt tulkunu baş başkarıp, mee teylegen **sımal**, ar ayıldı tezge salçu bir başçısı bolot. (KTŞB, s. 278) "Bütün herkesi yönetip, akıl verir gibi, her köyü düzene koyan bir başkanları olur."

169. Sıman

Yapısı:

Sıman "gibi". Tatar ve Karaçay-Balkar Türkçesinde sımak ve sımal edatı gibi yalın hâlden sonra kullanılan bir edattır. Karaçay-Balkar Türkçesinde ekleşmiştir. Tenişev bu kelimenin si- "benzemek, andırmak" fiiline man eki gelerek oluşmuş bir isim olduğunu (si-man > sıman) söyler⁴³⁰. Tat. sıman, Kar.-Bal. -sıman.

Kullanımı:

a. İsmiñ Yalın Hâminden Sonra Kullanımı

Tat. Anda bérniçe kişer **sıman** nersedén başka bérni de yuk iken. (XNM, s. 24) "Orada birkaç havuç gibi şeyden başka bir şey de yokmuş."; Karap torganım bar: çığarçıkmas mıyık **sıman** neresesén niçe tapkır közge aldında sıpırgalap karadı. (TE, s. 58) "Bakmışlığım var: Çıkar çıkmaz bıyık gibi şeyini kaç kez ayna önünde düzeltip baktı."; Xatını bélen kızınıñ bitleré tötén **sıman** kügélcem külege éçénnen yomşak, küñél kuzgatkıç nefis bulıp, alsulanıp küréne. (TE, s. 141) "Hanımı ile kızının yüzleri duman gibi mavimsi gölge içinde yumuşak, gönül hoplatıcı nefis bir şekilde pempelenip görünüyor."

Kar.-Bal. Anda, uzaqda, çaşılısıman xavada, cerge cañı ornatılğan terekçikle körünedile. (OC, s. 11) "Orada, uzakta, yeşilimsi havada, toprağa yeni dikilmiş fidanlar görünüyordu."; Ol Ğoqqalanı atawuldan telisıman çaşdı. (OC, s. 132) "O, Gokkalarla aynı soydan olan deli gibi bir çocuktı."; aqsıman (KMOS, s. 44) "beyazımsı".

⁴³⁰E. R. Tenişev, *age.*, s. 499

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Dönüştürülme Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Karçıgı da üzé **sıman** bérkatlı bulgan. (XNM, s. 115) "Hanımı da kendisi gibi saf imiş."

c. Sıfat-fiilin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Apaynıñ "Kértmeseñ de cılap ülmem elé!" digen **sıman**, sér birmiyçe, üzéne küre bér tekeberlenép utıruwımı?" (TE, s. 62) "Teyzenin "Girdirmesen de ağlayıp ölmem herhalde!" demiş gibi sır vermeden, kendine göre büyüklenip oturması mı?"

d. Çekimli Fiilden Sonra Kullanımı

Tat. "Yuk, min alay gına birşe torgannardan tügél, min elé yeşim, min elé yeşerge téyéş", -di idé **sıman** ul."; ""Yok, ben öyle teslim olanlardan değilim, ben heniz gencim, benim daha yaşamam gerek" der gibi idi, o."; Vakıt hem yıraklık töşençeleré monda böténley yuktır **sıman** toyıldı. (TE, s. 171) "Zaman ve uzaklık düşünceleri burada tamamen yoktur gibi hissedildi."; Bér xis eydep bara **sıman**, Bér tıslımlı uy başta. (TTAS-II, s. 700) "Bir his kalkıp gidiyor gibi, bir tıslımlı fikir başta."

Görevi

a. Benzerlik, Karşılaştırma

Tat. Bay köndézgé aşka burda **sıman** bér nerse birgen. (XNM, s. 24) "Bay, öğle yemeğinde *burda* gibi bir şey vermiş."; Bu nindédér başka sıymaslık bér nerse **sıman**, bu nindédér zur gadélsézlék **sıman**. (TE, s. 116) "Bu nasıl akla sığmayacak bir şey gibi, bu nasıl büyük adaletsizlik gibi."; Ul üzénéñ yeşéne karata **olırak** **sıman** idé. (TTAS-II, s. 700) "O, kendisinin yaşına göre daha büyük gibi idi."

Kar.-Bal. Anda, uzaqda, çaşıl**sıman** xavada, cerge cañı ornatılğan terekçikle körünedile. (OC, s. 11) "Orada, uzakta, yeşilimsi havada, toprağa yeni dikilmiş fidanlar görünüyordu."; kök**sıman** (KMOS, s. 818) "mavimtırak"; qar**sıman** (KMOS, s. 818) "karamsı, kara gibi"

b. Yaklaşıklık

Daha çok sıfat-fiillerden ve çekimli fiillerden sonra kullandığında bir yaklaşıklık, ihtimal, gibilik söz konusudur.

Tat. Apaynıñ "Kértmeseñ de cılap ülmem elé!" digen **sıman**, sér birmiyçe, üzéne küre bér tekeberlenép utıruwımı?" (TE, s. 62) "Teyzenin "Girdirmesen de ağlayıp ölmem herhalde!" demiş gibi sır vermeden, kendine göre büyüklenip oturması mı?"; İşék alları toman. Şul tomannıñ arasında Séz duslarım bar **sıman**. (TTAS-II, s. 700) "Kapı önleri duman, şu dumanın arasında siz dostlarım var gibi."

c. Tarz

Tat. Üzé bolay tınıç **sıman**, sabır **sıman** küréne... (BKT, s. 252) "Kendisi böyle sakin gibi, sabırlı gibi görünüyor..."

170. Sıñarı

Yapısı:

Sıñarı "gibi". Tatar ve Kırgız Türkçelerinde yalın hâlden ve tamlama hâlinden sonra kullanılan bir edattır. Suzan Duran bu edatı sıñar "cihet, taraf, -e doğru" kelimesinin iyelik eki almış biçimi olarak (< sıñar+ı) kabul eder. Sıñar kelimesinde de bir -ğaru ekinin olduğunu ifade eder⁴³¹. Necmettin Hacıeminoğlu da kelimenin teşekkül tarzı hakkında kesin bir şey söylemenin mümkün olmadığını, ancak bu kelimenin de añar, muñar, añar, muñar gibi bünyesinde bir -ğaru ekinin bulunduğunu belirtir⁴³². Tat. sıñarı, Kırg. sıñarı.

Kullanımı:

a. İsmiñin Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Tat. Nindiy yal diy ul? İké-öç ay eşleme, ... kayt ta kil yaltırap! Gata **sıñarı**, cik cilke! (TTAS-II, s. 706) "Nasıl bir dinlenme diyor o? İki üç ay çalışma, ... dön de gel parlayıp. Gata gibi, azaplı ense!"; Xatını da iré **sıñarı** bulmagayı. (TTAS-II, s. 706) "Hanımı da kocası gibi olmaya."

Kırg. Ayıñ-suudagı tunma ilay **sıñarı**, akırı cürüp oturup tereñ suunu tayız kölçük kılıp salat. (KA, s. 252) "Ayın sudaki duruluğunun bulanıklığı gibi, sonunda giderek derin su, sığ bir gölcük olur."; Oorudan ayığa baştagan can **sıñarı** Avdiyge bu coldun şarapatı tiyip barattı. (KA, s. 296) "Hastalıktan düzelmeye başlayan can gibi, bu yol Avdiy'in canına değmişti."; – Karaçı, aylanabızda too, suu, cer-turmuş degen uşu. A mınabu eki kayık-eköbüz **sıñarı**. (KA, s. 400) "– Bak, çevremizde dağ, su, toprak; işte hayat budur. Ve şu iki kayık, ikimiz gibi."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Tamlama Hâlden Sonra Kullanımı

Tat. Üzé alay is kiterlék kürénmiy. Béznéñ **sıñar** bér bende. (TTAS-II, s. 706) "Kendisi öyle şaşılacak gibi görünmüyor. Bizim gibi bir insan."

⁴³¹Suzan Duran, *agm.*, s. 62-63

⁴³²Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, s. 81

b.2. İşaret Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. Karıgan kişi ölsö artı toy bolsun dep el ança mögdöböyt emespi, oşol sıñarı bu koñur iñgirde çoğulgandardın baarı mamır-cumur mayek üstündö boluştu." (KTŞB, s. 278) "Yaşlanan kişi ölse gerisi düğün olsun diyerek halk bitkin düşmüyor değil mi, bunun gibi hoş akşamda toplananların hepsi keyifle sohbete girişti."

b.3. İşaret Zamirinin Tamlama Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. Tak uşunun sıñarı Kalmurattın bıyık karızı köböygöndön köböytip baratat. (KTTS, s. 561) "Tam şunun gibi Kalmurat'ın bu yılki borcu giderek artıyor."; oşonun sıñarı (KS-II, s. 650) "onun gibi".

c. Sıfat-fiilin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. ... Avtomattarınan ok cadırıp, ogorodunan çöp çapkan sıñarı meelebey-etpey ele kıra baştadı. (KA, s. 42) "... Otomatik tüfekleriyle nişan almadan mermi yağdırıp, ot biçer gibi bir kırgına başladılar."; Asmandagı cıldızdar özgörüüsüz turgan sıñarı bul tärtip da özgörböyt. (KA, s. 258) "Gökyüzündeki yıldızların sabit durduğu gibi, bu düzen de değişmez."; Bizdin denebiz tuzsuz çaşay albagan sıñarı adam soguşsuz çaşay albay turganın bilbey, büt baarıga, bardık cerge cakşılık kaalaysıñı. (KA, s. 260) "Bizim vücudumuzun tuzsuz yaşayamadığı gibi insanın da savaşız yaşayamayacağını bilmeden, bütün her şeye, her yere iyilik istiyorsun."

Görevi:

a. Benzerlik, Karşılaştırma

Tat. Nindiy yal diy ul? İké-öç ay eşleme, ... kayt ta kil yaltırap! Gata sıñarı, cik cilke! (TTAS-II, s. 706) "Nasıl bir dinlenme diyor o? İki üç ay çalışma, ... dön de gel parlayıp. Gata gibi, azaplı ense!"; Xatını da iré sıñarı bulmagayı. (TTAS-II, s. 706) "Hanımı da kocası gibi olmaya."; Üzé alay is kiterlék kürénmiy. Béznéñ sıñar bér bende. (TTAS-II, s. 706) "Kendisi öyle şaşılacak gibi görünmüyor. Bizim gibi bir insan."

Kırg. Cışılıp tazalangan çulu altın sıñarı miñ cıldap kalıpka salınan bu kuran söz mañızın, oy nagızın cogoltup, ölgöndün üstündö tirüünün akırkı aytar sözü bolup kalgan turbaybı. (KTŞB, s. 278) "Silinip temizlenen som altın gibi bin yıldır kalıba konulan bu Kuran, söz anlamını, gerçek içeriğini kaybedip, ölünün üstünde dirinin son söyleyeceği sözü olup kalmış değil mi."; Karaçı, aylanabızda too, suu, cer-turmuş degen uşu. A mınabu eki kayak-eköübüz sıñarı. (KA, s. 400) "– Bak, çevremizde dağ, su, toprak; işte hayat budur. Ve şu iki kayak, ikimiz gibi."; Tak uşunun sıñarı Kalmurattın bıyık karızı köböygöndön köböyüp baratat. (KTTS, s. 561) "Tam şunun gibi Kalmurat'ın bu yılki borcu giderek artıyor."

b. Eşleştirme, Denkleştirme

Kırg. Uruk çaçuuga dayranı ördöp süzgön balıktar sıñarı kalın çiydi aralay çaap ötüp catkan boz cıtır boor bököndördün... (KA, s. 30) "Yumurta bırakmak için ırmağın yukarılarına doğru yüzen balıklar gibi, sık otların arasından hızla koşan bağı boz renkli saygaların..."; Asmandagi cıldızdar özgörüüsüz turgan sıñarı bul tärtip da özgörböyt. (KA, s. 258) "Gökyüzündeki yıldızların sabit durduğu gibi, bu düzen de değişmez."; Bizdin denebiz tuzsuz çaşay albagan sıñarı adam soguşsuz çaşay albay turganın bilbey, büt baarıga, bardık cerge cakşılık kaalaysıñ. (KA, s. 260) "Bizim vücudumuzun tuzsuz yaşayamadığı gibi insanın da savaşız yaşayamayacağını bilmeden, bütün her şeye, her yere iyilik istiyorsun."

171. Sınlı

Yapısı:

Sınlı "gibi". Kazak ve Karakalpak Türkçelerinde yalın hâlden sonra kullanılan bir edattır. Aslen sın "dış görünüş, endam" kelimesine +lı yapım eki gelerek (< sın+lı) oluşmuştur. Karakalpak Türkçesinde edat olarak kullanımı az görülür. Kaz. sındı, Kkp. sınlı.

Kullanımı:

a. İsmiñ Yalın Hâliñden Sonra Kullanımı

Kaz. Äbiş sındı jarımnan, ayrılğan soñ barımnan, jalğanda bolmas jubanış. (KTSS, s. 305) "Äbiş gibi yârimden, ayrıldıktan sonra sahip olduğum şeyden, yalanda olmaz avunç."; Aynalayın jılama, Jibek sındı jeñgeñdi alıp kelüwge baramın. (TDS, s. 352) "Şekerim ağlama, Jibek gibi yengeni getirmeye gidiyorum."; Sonday-aq, jıynalğan qawım bügingi qazaq aqındarınıñ Abay sındı poeziya juldızına bağıştalğan jırların tıñdadı. (TDS, s. 352) "Öylece, toplanan kalabalık bugünkü Kazak ozanlarının Abay gibi şiir yıldızına ithaf edilen şarkılarını dinledi."

Kkp. şoşqa sınlı düñkiygen (TDS, s. 352) "domuz gibi şişman".

Görevi:

a. Benzerlik, Karşılaştırma

Kaz. Äbiş sındı jarımnan, ayrılğan soñ barımnan, jalğanda bolmas jubanış. (KTSS, s. 305) "Äbiş gibi yârimden, ayrıldıktan sonra sahip olduğum şeyden, yalanda olmaz avunç."; Aynalayın jılama, Jibek sındı jeñgeñdi alıp kelüwge baramın. (TDS, s. 352) "Şekerim ağlama, Jibek gibi yengeni getirmeye gidiyorum."; Sonday-aq, jıynalğan qawım bügingi qazaq aqındarınıñ Abay sındı poeziya juldızına bağıştalğan jırların

tühdadı. (TDS, s. 352) "Öylece, toplanan kalabalık bugünkü Kazak ozanlarının Abay gibi şiir yıldızına ithaf edilen şarkılarını dinledi."

Kkp. şoşqa **sınlı düñkiygen** (TDS, s. 352) "domuz gibi şişman".

172. Sırtkarı

Yapısı:

Sırtkarı "-den başka, dışında". Kazak ve Kırgız Türkçelerinde çıkma hâlimden sonra gelerek kullanılan bir edattır. Bu edat sırt "sırt, dış" kelimesine eski yön gösterme eki -karı (< -garı) gelerek (< sırt+karı) oluşmuştur. Kaz. sırtqarı, Kırg. sırtkarı.

Kullanımı:

a. İsmın Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kaz. Plannan **sırtqarı** egilgen daqıldın köşiligi bıyday boldı. (TDS, s. 358) "Plan dışında ekilen tahılın çoğunluğu buğday oldu."; Tärbiyeden **sırtqarı** ketken jandı jazalaw da kerek, biraq, yarqaştı etip almaw kerek. (TDS, s. 358) "Terbiye dışında giden kişiyi cezalandırmak da gerek, ama yerkaş'ı yapmamak gerek."

Kırg. Adamı balasının uşunday coruk-cosundarı Moyunkumdun canıbarlarının tabiyatınan **sırtkarı**, tacırıybası menen seziminen alıs bolgondukton alar eçtemeden şekşinip da koyuuçu emes. (KA, s. 20) "İnsanoğlunun bu gibi örf ve âdetleri, Moyunkum'un canlılarının tabiatının dışında tecrübeleri ile kavrayışından uzak olduğu için, onlar hiçbir şeyden şüphelenmiyorlardı."; Oşunday bolgon soñ, ar bir mezgildin mıqtımın degen uuldarı, öz uçurundagı koomdun siyasiy aktualduu meselelerinen **sırtkarı** caşay albası çın. (KTŞB, s. 286) "Böyle olduğu için, her bir devrin oğullarının kendi devrindeki kavmin güncel siyasî meselelerinin dışında yaşayamaması bir gerçektir."; Cerden **sırtkarı** bir cayda akıl-es bar ekendigi izdep tabılbağan. (KTŞB, s. 286) "Dünyadan başka bir yerde akıl, mantık olduğu, aranıp da bulunamamıştır."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kaz. Olardan **sırtqarı** bitırap sıyırlar jatır. (TDS, s. 358) "Onlardan başka dağılmış halde inekler de yatıyor."

b.2. İşaret Zamirinin Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. mindan **sırtkarı** (TDS, s. 358) "bundan başka".

Görevi:

a. Sınırlama

İşi, olayı, durumu sınırlar ve kesin olarak belirtir. Yukarıda verilen örneklerde bu görevle kullanılmıştır.

b. Bağlama

Belirtilen duruma, kişiye ve olaya ek olarak başka durum, kişi ve olayların olduğunu bildirir.

Kaz. Olardan **sırtqarı** bitirap sıyırlar jatır. (TDS, s. 358) "Onlardan başka dağılmış halde inekler de yatıyor."

173. Sıyaklı

Yapısı:

Sıyaklı "gibi". Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçelerinde yalın hâlden sonra kullanılan bir edattır. Sıyak "yüz, dış görünüş, benzeyiş" kelimesine -lı yapım eki gelerek (< sıyak+lı) oluşmuştur⁴³³. Kaz. sıyaqtı, Kırg. sıyaktuu, Kkp. sıyaqlı.

Kullanımı:

a. İsmi Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Kaz. At, sıyr **sıyaqtı** iri qaralar bir-aq jemnen tawsılıp, joq bolıp qalatın boldı. (MÄ, s. 73) "At, sığır gibi büyükbaş hayvanlar bir öğünde bitip, yok olmaktadır."; Jumağul **sıyaqtı** jatqa ketkenşe, solarğa ketsin. (MÄ, s. 119) "Jumagul gibi yabancıya gideceğine, onlara gitsin."; Putqa tabınğan boğdaşılar **sıyaqtı** ündievropalıq tar etik ayaqtarın qısqañ etikşilerdin bizge tis jarıp aytqısı kelmegeñ oyların bilgimiz keledi. (BKT, s. 107) "Putta tapan Budistler gibi, Hint-Avrupalı dar çizmenin ayaklarını sıktığı çizmecilerin, bize ağzını açıp da söylemek istemediği düşüncelerini bilmek istiyoruz."

Kırg. Aytor al kişi men üçün caş ömrümdün carıgı, bak-taalayımdın açkıçı **sıyaktuu** sezilet. (AG, s. 28) "Kısacası, o kişi benim için genç ömrümün ışığı, bahtımın anahtarı gibi seziliyor."; Birok, Sulayman üçün bolğon mınday eñsööm, kıyaldanuum, izdööm kumdun üstünö tüşkön belgisiz iz **sıyaktuu** kalıp cattı. (AG, s. 41) "Fakat, Sulayman için olan bütün çabam, şiddetli arzum, hayalim, arayışım kum üstüne düşmüş belirsiz bir iz gibi kaldı."; Süyüü da uşul taza aba **sıyaktuu** adamdın çaşoosuna zarıl kerektüü karacatpı deym. (AG, s. 93) "Sevgi de şu temiz hava gibi, insanın yaşaması için çok gerekli bir unsur diyorum."

Kkp. "Maman biy äpsanasın" oqısañ Maman biy **sıyaqlı** el perzenti bolğımız keledi. (ET, s. 19) "'Maman Bey Efsanesi"ni okusak, Maman bey gibi yurt çocuğu

⁴³³E. R. Tenişev, *age.*, s. 494; B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), *age.*, s. 332

olmamız gelir."; Biraq olar Aristotel **sıyaqlı** bul salanı tutas izertlegen emes. (ET, s. 29) "Ama, onlar Aristoteles gibi bu sahayı tam araştırmış değıllerdir."; Sonıñ menen birlikte onıñ şığarmaları başka folklorlık şığarmalar **sıyaqlı** belgisiz bolğan ulıwma xan hām patşalar haqqında emes. (ET, s. 42) "Bununla birlikte onun eserleri, diğēr folklorik eserler gibi belirsiz olan umumi han ve padişahlar hakkında değıldir."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yalın Hâlınden Sonra Kullanımı

Kaz. Ol da men **sıyaqtı** üreylenip qalğan eken. (KTSS, s. 304) "O da benim gibi korkup kalmıştı."; Sen **sıyaqtı** töbeniñ başına şığıp kelgenimiz joq. (Kök., s. 182) "Senin gibi, tepenin başına çıkıp geldiğimiz yok."

Kırg. Körüp cüröt köz menen: Men **sıyaktu** tutkundun Dalayı açtan ölgönün. (KTTS, s. 563) "Gözüyle görüyor, benim gibi tutsakların çoğunun açlıktan öldüğünü."; Sen **sıyaktu** kişi. (KTG, s. 332) "Senin gibi kişi."; Siz **sıyaktu**lar az emes. (KTG, s. 332) "

Kkp. Olar da siz **sıyaqlı** bir ilajın taptı. (HKT, s. 242) "Onlar da sizin gibi bir çözüm buldu."

b.2. İşaret Zamirinin Yalın Hâlınden Sonra Kullanımı

Kaz. Bul **sıyaqtı** mäseleni ayaqsız qaldıruwğa bolmaydı. (İKY, s. 248) "Bu gibi (böyle) bir meseleyi neticeye bağlamamak olmaz."; Şoqannıñ osı **sıyaqtı** köñilsiz küyin sezgen Dobaşinskiy... (BKT, s. 254) "Şokan'ın bunun gibi gönülsüz halini sezen Dobaşinskiy..."

Kkp. Bul **sıyaqlı** adamdı heş körmedim. (Kkp. T. G., s. 133) "Bunun gibi adamı hiç görmedim."

b.3. Dönüşlülük Zamirinin Yalın Hâlınden Sonra Kullanımı

Kkp. özi **sıyaqlı** (KRS-1, s. 607) "kendisi gibi"; Olarda özlerimiz **sıyaqlı** ömirde jasap atırğan adamlarğa usaydı. (ET, s. 198) "Onlar da kendimiz gibi hayatta yaşamış insanlara benzerler."

c. Sıfat-filın Yalın Hâlınden Sonra Kullanımı

Kaz. Sırtı qaralı bolmasa, işinde qaralı köñil tawsılğan **sıyaqtı**. (MÄ, s. 107) "Dışı yaslı olsa da, gönlündeki yas kalmamış gibiydi."; Sät sırt közge, sırtqı tartısqa jenilgen **sıyaqtı** boldı. (MÄ, s. 316) "Sat ise dışarıdan bakılınca, mücadeleyi kaybetmemiş gibi oldu."; Sizben tanısqalı köp bolğan **sıyaqtı**. (BKT, s. 233) "Sizinle tanışalı çok olmuş gibi."

Kırg. Buga çeyin Frunzenin mınçalık suluulugun baykabagan **sıyaktu** aylanaga suktanuu menen delöörüy karaym. (AG, s. 44) "O ana kadar Frunze'nin bu kadar güzel olduğunu farketmemiş gibi etrafa hayranlıkla, imrenerek bakıyorum."; Sapardı Frunzege cönöötüdön başka ayla kalbagan **sıyaktu**. (AG, s. 77) "Sapar'ı Frunze'ye göndermekten başka çare kalmamış gibi."; Dal uşul uçurda Kaldar bardık sezimini cogotkon **sıyaktu** ele. (KTG, s. 332) "Tam o sırada Kaldar, bütün sezgisini kaybetmiş gibiydi."

Kkp. Uyqastı üylesiksiz qollanıwğa bolmaytuğunu **sıyaqlı** mazmunsızda qollanıp bolmaydı. (ET, s. 139) "Kafiye yersiz olarak kullanılamayacağı gibi, anlamsız olarak da kullanılmamalıdır."; Hãrbir zattıñ kölemi, muğdarı hãm ölçemi bolatuğını **sıyaqlı** qosıqta da ölçem birliğı bar. (ET, s. 147) "Her bir nesnenin hacmi, miktarı ve ölçüsü olduğu gibi, şiirde de ölçü birliğı vardır."; Qara-şı, birew kelgen **sıyaqlı**. (KRS-1, s. 607) "Bak hele, sanki birisi gelmiş gibi."

Görevi:

a. Benzerlik, Karşılaştırma

Kaz. Sen **sıyaqtı** töbeniñ başına şıǵıp kelgenimiz joq. (Kök., s. 182) "Senin gibi, tepenin başına çıkıp geldiğimiz yok."; bala **sıyaqtı** (KTS-1, s. 573) "çocuk gibi"; artist **sıyaqtı** (KTS-1, s. 573) "artist gibi"

Kırg. Süyüü da uşul taza aba **sıyaktu** adamdın çaşoosuna zarıl kerektüü karacatpı deym. (AG, s. 93) "Sevgi de şu temiz hava gibi, insanın yaşaması için çok gerekli bir unsur diyorum."; Uлуу adam-uluu too **sıyaktu**; / Uлуу toogo çıkıkanda / Aylananı (cakındı) tanıysıñ, alıstı körösüñ, / Uлуу adam menen süylöşkөndө, / Ukpagandı ugasıñ, bilbegendi bilesiñ. (KTŞB, s. 278) "Ulu kişi, yüksek dağ gibidir: Yüksek dağa çıktığında, çevreyi (yakını) tanırısın, uzağı görürsün; ulu kişi ile konuştuğunda duymadığını duyarsın, bilmediğini bilirsin."; Al dele sen **sıyaktu** kişi. (TDS, s. 359) "O da senin gibi insandır."

Kkp. Ol talantlı bir zerger **sıyaqlı** oy, pikir hãm söz mercanların dizedi. (ET, s. 10) "O, yetenekli bir kuyumcu gibi düşünce, fikir ve söz mercanlarını dizer."; Liro-drama qaharmanları da qãdimgi saxnadagı drama kaharmanları **sıyaqlı** hãreket etedi. (ET, s. 188) "Liro-dram kahramanları da eski sahnedeki dram kahramanları gibi hareket eder."

b. Eşleştirme, Denkleştirme

Kaz. Ąr jazuwşı **sıyaqtı**, Ąr pedagogtıñ de sabaq berüwde öz stili boladı. (TDS, s. 358) "Her yazar gibi, her eğitimcinin de ders vermede kendi stili oluyor."

Kırg. Çubalgan ak cibek **sıyaktu** paxtanın bulaları anı özünö tartat. (KTTS, s. 563) "Sürüklenen ak ipek gibi pamuğun lifleri onu kendine çekiyor."

Kkp. Başqa ilimler **sıyaqlı** ädebiyattanıw ilminin de öz salaları bar. (ET, s. 20) "Başqa ilimler gibi, edebiyat ilminin de kendi içinde kolları var."; "Qırıq qız"da başqa da qaraqalpaq dāstanları **sıyaqlı** klasslar güresi aşıq süyretlenbey. (KK, s. 30) "Kırk Kız'da diğēr Karakalpak destanlarındaki gibi sınıf mücadelesi tasvir edilmiyor."; Hār dāwirdiñ öz ideologiyası bolğanı **sıyaqlı** hār dāwir ädebiyatınıñ öz izleniwşilikleri bolğan. (ET, s. 208) "Her devrin kendi ideolojisi olduğu gibi, her devir edebiyatının da kendi araştırmacılığı vardır."

c. Sıralama

Aynı türdeki birden fazla unsuru sıralarken sona gelerek gibi, benzeri, vs., vb. gibi anlamlar katar.

Kaz. At, sıyr **sıyaqtı** iri qaralar bir-aq jemnen tawsılıp, joq bolıp qalatın boldı. (MÄ, s. 73) "At, sığır gibi büyükbaş hayvanlar bir öğünde bitip, yok olmaktalar."; Kömirden qaramay, benzin, kerosin **sıyaqtı** ximiyalıq zattar da şığadı. (TDS, s. 358) "Kömürden katran, benzin, gaz yağı gibi kimyasal maddeler de çıkıyor."; Şeşek, süzek **sıyaqtı** indetten awıldar sonğı jıldarda, tügel arıldı. (TDS, s. 358) "Çiçek, tifo gibi hastalıklardan köyler son yıllarda tamamen kurtuldu."

Kırg. Çükö atışuu, çeket çabışuu, orompay, şabiyet tebişüü, karakoyun dümpüldök, ak çölmök **sıyaktu** baldar oynocu oyundarga ança kızıkpay. (KTŞB, s. 278) "Aşık atma, çelik çomak, tek ayak üzerinde sekme, saklambaç, kara koyun oyunu, ak çömlek gibi çocuk oyunlarına o kadar heves etmez."

Kkp. Dāstannıñ turmısqa baylanıslı bölümünde küyewlew, toy, at şabıs, ılaq **sıyaqlı** xalıqtın dāstürleri ustalık penen körsetiledi. (KK, s. 41) "Destanın hayata ait bölümünde evlenme, düğün, at yarışı, oğlak gibi halkın gelenekleri ustalıkla anlatılır."; Aqırı ullı Ämiwdäryamızdan Qaraqum, Qarşı, Ämiw-Buxara **sıyaqlı** bir neşşe kanallardan başqa... (ADM, s. 89) "Sonuçta büyük Amuderya'mızdan Karakum, Karşı, Amu-Buhara gibi birkaç kanaldan başqa..."

d. Yaklaşıklık

Daha çok sıfat-fiillerden sonra kullanıldığında bir yaklaşıklık, ihtimal, gibilik bildirir.

Kaz. Sırtı qaralı bolmasa, işinde qaralı köñil tawsılğan **sıyaqtı**. (MÄ, s. 107) "Dışı yaşlı olsa da, gönlündeki yas kalmamış gibiydi."; Sät sırt közge, sırtqı tartısqa jenilgen **sıyaqtı** boldı. (MÄ, s. 316) "Sat ise dışarıdan bakılınca, mücadeleyi kaybetmemiş gibi oldu."; Mınday adamdı körgön **sıyaktu**uz. (KTG, s. 332) "Böyle adamı görmüş gibiyiz."

Kırg. Al tarapta adamdar bar sıyaktu. (KA, s. 22) "O tarafta adamlar var gibi."; Sapardı Frunzege cönöötüdön başqa ayla kalbagan **sıyaktu**. (AG, s. 77) "Sapar'ı

Frunze'ye göndermekten başka çare kalmamış gibi."; Dal uşul uçurda Kaldar bardık sezimini cogotkon **sıyaktuu** ele. (KTG, s. 332) "Tam o sırada Kaldar, bütün sezgisini kaybetmiş gibiydi."

Kkp. Lekin soğan qaramay ol mağan ädewir tanıs **sıyaqlı**. (ET, s. 68) "Lâkin, buna rağmen o, bana çok tanıdık gibi."; Äzelden häzilkes, xoşkewilli xorezmlilerdiñ kewlinde bugün bir ändişe bar **sıyaqlı**. (ADM, s. 85) "Ezelden şakacı, hoş gönüllü Harezmlilerin gönünde bugün bir endişe var gibi."; Ol tap urısta bolğan **sıyaqtı** söyleydi. (KRS-1, s. 607) "O sanki savaşta bulunmuş gibi söylüyor."

c. Durum

Kırg. Kölököñ **sıyaktuu** eerçip alat. (KTG, s. 332) "Gölgen gibi (seni) takip ediyor."; Közü cıldız **sıyaktuu** caynayt. (TDS, s. 359) "Gözü yıldız gibi parlıyor."

Kkp. Adamnıñ jüz körinisi, andağı özgerisler-onı uğıp bilgen adam uşın şınında da ülken bir sırlı kitap **sıyaqlı** bolıp körinedi. (ET, s. 68) "İnsanın yüzünün görünüşü, ondaki değişmeler, onu anlayan adam için gerçekten de büyük sırlı bir kitap gibi görünür."; Däw **sıyaqlı** körinedi. (Kkp. T. G., s. 133) "Dev gibi görünüyor."; Adam **sıyaqlı** söyleydi. (HKT, s. 242) "Adam gibi söylüyordu."

174. Soñ

Yapısı:

Soñ "sonra; dolayı, için". Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Kumuk, Nogay, Kırım Tatar ve Karay Türkçelerinde çıkma hâlimden sonra kullanılan bir edattır. Karaçay-Balkar Türkçesinde kullanımı görülmemektedir. Türkçede isim, sıfat ve zarf olarak da kullanılan soñ "son" kelimesi edat olarak da kullanılmaktadır. Tat. soñ, Kaz. soñ, Kırg. soñ, Baş. huñ, Kkp. soñ, Kum. soñ, Nog. soñ, Kır. Tat. soñ, Kar. son/soñ.

Kullanımı:

a. İsmın Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Un yıldan **soñ** bu işek béznéñ mulladan da akıllırac bulır. (XNM, s. 12) "On yıldan sonra bu eşek bizim molladan da daha akıllı olur."; Xucanıñ bu süzénen **soñ** patşa yarsıp: "Xuca efendé, sin tupas kına da tügél, oyatsız da ikensén. (XNM, s. 25) "Hocanın bu sözünden sonra padişah köpürerek: "Hoca efendi sen yalnız kaba değil, aynı zamanda terbiyesizmişsin."; E iké können **soñ** Kazannan onkolog kildé. (TE, s. 105) "Ve iki günden sonra Kazan'dan onkolog geldi."

Kaz. Közin awılğa kelgesin eki künnen **soñ** aştı. (MÄ, s. 59) "Gözünü köye geldikten iki gün sonra açtı."; Azdan **soñ** quyırq jağınan bir iyiskep sıyrağım jalap ötti.

(MÄ, s. 64) "Az sonra kuyruk tarafından bir kere koklayıp bacağını yaladı."; Üş künnen soñ Qamqa tösekten turdı. (Kök., s. 310) "Üç günden sonra Kamka yataktan kalktı."

Kırg. Azdan soñ kündün nuru oçtı, kaş karaydı. (KA, s. 220) "Az sonra güneşin nuru söndü, karanlık çöktü."; Tamaktan soñ Sagındın bölmösündögülör sabak dayardap oturuşat ele. (KTG, s. 336) "Yemekten sonra Sagın'ın odasındakiler ders hazırlamaktaydılar." Kıır iş kırk cıldan soñ bilinet. (KTG, s. 336) "Yanlış iş kırk yıldan sonra bilinir."

Baş. Böyük Oktyabr sotsialistik revolyutsiyahınan huñ başqort téléne xalıq-ara hüzzet ine başlay. (BT, s. 14) "Büyük Ekim Sosyalizm Devriminden sonra Başkurt Türkçesine uluslar arası kelimeler girmeye başlar."; Ös kön qunaq bul, ös könden huñ yıraq bul. (BXM, s. 97) "Üç gün konuk ol, üç günden sonra uzak ol."; Qırın iş kırk yıldan huñ da béléner. (BXM, s. 133) "Yanlış iş kırk yıldan sonra da bilinir."

Kkp. Birazdan soñ patşa qızı hasıl zatlardan tigilgen batır kiyimini kiyinip, ortağa şığadı. (KK, s. 14) "Biraz sonra padişahın kızı değerli kumaşlardan dikilen bahadır kıyafetini giyinip ortaya çıkar."; Şavdırbay Seytov "Xalqabad" tetologiyasının birinşi hām ekinşi kitabınan soñ başka şığarmalar jazıp ketip, uşinşi hām törtinşi kitabın soñınan jazdı. (ET, s. 48) "Şavdırbay Seytov "Halkabad" adlı dördlü eserinin birinci ve ikinci cildinden sonra başka eserler yazıp, üçüncü ve dördüncü cildini daha sonra yazdı."; Noginniñ dokladın tuñlaw häpteden soñ belgilensin. (ADM, s. 62) "Nogin'in bildirisini dinlemek, iki haftadan sonra belirlensin."

Kum. Davdan soñ üç-dört yıllar getgen. (KT5, s. 11) "Savaştan sonra üç dört yıl geçmiş."; Şo yañurdan soñ kökde uzun ariv soltancaya göründü. (KT5, s. 34) "Bu yağmurdan sonra gökyüzünde uzun, güzel bir gök kuşağı göründü."; Bir neçe günden soñ bu yetişip ulanğa kağızını bere. (KXY, s. 212) "Birkaç gün sonra bu yetişip, oğlana kağıdı veriyor."

Nog. Bir minutadan soñ teñiler suvga atıldılar. (TEL, s. 21) "Bir dakikadan sonra iki kafadar suya atladı."; Üyleden soñ Yanbek Asantaydı avılga äketip ketti. (TEL, s. 35) "Öğleden sonra Yanbek, Asantay'ı köye alıp götürdü."; Bir-eki säatten soñ äyey keldi. (TEL, s. 184) "Bir iki saat sonra ninem geldi."

Kır. Tat. Toy xayırlap kelgen appaq saqallı, temiz-paq qartlar, quran-xatimden soñ çalgıcılar yanına çıkar ve olarğa, ekseri Aşık Ümer türkülerini sınırlar ediler. (ETM, s. 18) "Düğünü hayırlamaya gelen apak sakallı, tertemiz yaşlılar hatim indirdikten sonra çalgıcıların yanına gider ve onlara, çoğunlukla Âşık Ömer'in türkülerini ısmarlarlardı."; Bir kaç yıllardan soñ, Aşık Ümer, qomşu türkiy diyarlarğa seferge çıqa. (ETM, s. 26) "Âşık Ömer birkaç yıl sonra, komşu Türk ülkelerine sefere çıkar."; 20 yıldan soñ, 1897 senesi, poemanın aynı şu satırlarını, Osman Aqçoraqlı böyle çevire. (ETM, s. 90) "Yirmi yıldan sonra, 1897 yılında, aynı şiirin şu mısralarını Osman Akçoraklı böyle çeviriyor."

Kar. Çığıp kieniesadan kieçki tiefilladan **son**, bar üvniun eli xıc tirkisi katına oturup, tınlansın. (KYY-2, s. 31) "Akşam duasından sonra tapınaktan çıkıp, bütün ev halkı bayram hediyesinin yanına oturup, dinlenseler."; Nieçia kiundian **son** kutlamak üçün tuvduvçunu, yuvuxtağı katın kişilər ulla biyanç bıla anar kielir. (KYY-2, s. 79) "Birkaç günden sonra anneyi kutlamak için yakın olan kadınlar büyük bir sevinçle ona gelirler."; Bıtırğı suvux kıştan **son** bağımnda bar almalıklarım vierian boldu. (MKÜ, s. 102) "Geçen yılki soğuk kıştan sonra, bahçemdeki bütün elma ağaçlarım viran oldu."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Mın alardan **soñ** kildém. (STLY, s. 323) "Ben onlardan sonra geldim."

Baş. Ul bézzen **huñ** kilesek bıvındarziñ añaına hem yöregéne küser. (BT, s. 118) "O, bizden sonra gelecek nesillerin zihnine ve yüreğine geçer."

Kkp. Qurbanbay Täcibayev dästannıñ aqırında "Qırıq qız"dı jiyen jıraw, onnan **keyin**, Xalmurat jıraw, onnan **soñ** Şanqay, Qazaqbay, Jiyemurat jırawlar jırılağan dep esinde qalğannarınıñ atın keltiredi. (KK, s. 15) "Kurbanbay Tecibayev destanın sonunda Kırk Kız'ı Jiyen ozan, ondan sonra Halmurat ozan, ondan sonra Şankay, Kazakbay, Jiyemurat ozanlar okumuş diyerek hatırında kalanların adını yâd ediyor."

Kum. Ondan **soñ** dağı da üç gişi çığıp söyledi. (Kum. Til, s. 141) "Ondan sonra üç kişi daha çıkıp konuştu."

Nog. Olardıñ baalığın äyelimizdin işinde mennén **soñ** tagı da bir ädem bileidi. (TEL, s. 174) "Onların kıymetini ailemizin içinde benden sonra yine bir kişi daha bilir."

Kar. Tiuviul burunğuba anar ediy bir tiuvilni ol siendian **son** yeldiar. (GKY, s. 130) "Sen, onun için ilk değilsin, o senden sonra da aldatacak."; Alardan **son**-boy kızlar saylağan boydaxlarıba ekşiarı koşulup bir birdian son. (KYY-2, s. 63) "Onlardan sonra, bekâr kızlar seçtikleri bekâr erkeklerle birbirlerinden sonra birlikte katılmışlar."

b.2. İşaret Zamirinin Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Monnan **soñ** yözerge öyrenmiyçe torıp suga kermém. -digen. (XNM, s. 142) "Bundan sonra yüzme öğrenmeden suya girmem, demiş."; Şunnan **soñ** avılga kazaklar hem maxsus gaskar ciberéle. (XA, s. 96) "Şundan sonra köye Kazaklar ve özel asker gönderiliyor."; Sin başta utnı yandır, annan **soñ** ézlermén. (XNM, s. 138) "Sen önce ışığı yandır, ondan sonra ararım."

Kaz. Sonan **soñ** jüregim ornığa bastadı. (MÄ, s. 153) "Ondan sonra yüreğim sakinleşmeye başladı."; Osıdan **soñ** bir juma boyı mañaydağı el kündiz-tüni uwşuw bolıp qaldı. (MÄ, s. 58) "Bundan sonra bir hafta boyunca çevredeki halk gece gündüz gürültü içinde kaldı."; Osıdan **soñ** Kökserek qattı dolı, ızalı bolıp, sızdanıp aldı. (MÄ, s. 73) "Ondan sonra Kökserek çok sinirli ve hırçın olup gururlandı."

Kırg. Andan **soñ** Intımak menen Cıldızbekke dalbastap kuçak caydı. (AG, s. 88) "Ondan sonra, Intımak ile Cıldızbek'e boşuna kucak açtı."

Baş. Ğebit bınan **huñ** da ozon hem danlı huğış yulı ütté. (BT, s. 158) "Gebit bundan sonra da uzun ve şerefli bir savaş yolundan geçti."; Şunan **huñ** ular yér öştöne Uralğa eylenép qaytalar. (TAX, s. 110) "Ondan sonra, onlar yeryüzüne, Ural'a dönüp gelirler."; Tawzar başta horo töske indéler, unan **huñ**, mamıqqa töröngen hımaq, ap-aq buldılar. (BT, s. 221) "Dağlar başta gri renge girdiler, ondan sonra pamuğa sarılmış gibi, apak oldular."

Kkp. Sonnan **soñ** qızlar onı jaqsı sözler menen şıǵarıp saladı. (KK, s. 20) "Şfundan sonra kızlar onu güzel sözlerle oyalayıp gönderdi."; Sonnan **soñ** meninde sol zarlı dawısqa qosılıp, ata-babalar tili menen: "Men qaraqalpaqpan!", -dep baqırǵım keldi. (ET, s. 15) "Ondan sonra benim de şu yakaran sese katılıp, ana dilimle: "Ben Karakalpak'ım!" diye, bağırasım geldi."; Onnan **soñ** esikti túsirdi de, üydin qaptalında künge quwrap jatırǵan bes-altı tezektı terip alıp, jāne üyge kirdi. (ET, s. 113) "Ondan sonra kapıyı itti ve evin yanında kuruması için güneşe koyduǵu beş altı tezeǵı alıp, yeniden eve girdi."

Kum. Qatın mundan **soñ**: – Meni gertime de inanmay daǵı-dep özü gözü bulan görgen zatnı da adamlāǵa aytaǵan bolup qala. (KXY, s. 223) "Kadın bundan sonra: "– Benim gerçeǵime de inanmıyorlar artık" deyip, kendi gözüyle gördüǵü şeyi de insanlara söyleyemez oluyor."; Şondan **soñ** Ayqıznı özünü giççi ulanına da alıp segiz geçe-segiz gün toy etip, qayǵı görmey süyünüp, quvanıp yaşaylar. (KYX, s. 127) "Ondan sonra Aykız'ı küçük oǵluna alıp sekiz gün sekiz gece düǵün yapıp, kayǵıdan uzak sevinip, kıvançlanıp yaşıyorlar."

Nog. Munnan **soñ** bāri isler razvyazkaga keledi. (TEL, s. 156) "Bundan sonra bütün işler düǵüme kalır."; Onnan **soñ** kisesinnen yabaǵıdan etilgen bolıp bir eski kiyiz bōrk şıǵarıp aldı da, Asantayga sozdı. (TEL, s. 23) "Ondan sonra cebinden yünden yapılmış eski bir keçe sōrk çıkardı ve Asantay'a uzattı."; Onnan **soñ** sen tavdı, üyken aǵaşlıktı körersin. (TEL, s. 37) "Ondan sonra sen daǵı, büyük ormanı görürsün."

Kır. Tat. Bundan **soñ**, bir qaç yıl böyle devam etti. (ETM, s. 112) "Bundan sonra, birkaç yıl böyle devam etti."; Ondan **soñ** mūnaqaşalar başlandı. (ETM, s. 113) "Ondan sonra tartışmalara başlandı."; Baxşış 1962 senesinece ve ondan **soñ** 1966-dan 1972 senesine qadar ansamblniñ yolbaşçısı vazifesinde çalıştı. (KTXY, s. 435) "Bahşış, 1962 yılına kadar ve ondan sonra 1966'dan 1972 yılına kadar oyun grubunun başkanı göreviyle çalıştı."

Kar. Siuviari uvulçoǵum bundan **son** mieni kiotirdiu. (MKÜ, s. 109) "Bundan sonra sevgili oǵlum beni kaldırdı."; Ğiebiar siozliar siozlieyt, / Bundan **son** ançex anlanat. (ÇUT, s. 191) "Güzel sözler söylüyor, ancak bundan sonra anlıyor."; Andan

son toyçular kiyindirmia kiyovniü da kielinni ayırıç barsınlar. (KYY-2, s. 61) "Ondan sonra düğüncüler, damadı ve gelini giyindirmek için ayrılısınlar."

b.3. Belirsizlik Zamirinin Çıkma Hâlinden Sonra Kullanımı

Kaz. Azdap qara tanığan soñ öleniñ birinen **soñ** birin jattadım. (MÄ, s. 26) "Biraz okumayı öğrendikten sonra, şiirlerin birinden sonra birini ezberledim."

Kar. Alardan son-boy kızlar saylağan boydaxlarıba ekşiarı koşulup bir birdian **son**. (KYY-2, s. 63) "Onlardan sonra, bekâr kızlar seçtikleri bekâr erkeklerle birbirlerinden sonra birlikte katılmışlar."

b.4. Dönüslülük Zamirinin Çıkma Hâlinden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Çünkü olarnıñ eñ alicenap, eñ saf, insaniy arzularını, ıntılışlarını, özlerinden **soñ** kelgen nesiller devam ettireler. (ETM, s. 93) "Çünkü onların en alicenap, en saf, insanî arzularını, çabalarını kendilerinden sonra gelen nesiller devam ettirirler."

c. İsim-fiilin Çıkma Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Tantanalı ciñülerden **soñ** tугan avıllarına kaytalar. (XA, s. 102) "Tantanalı galibiyetlerden sonra doğdukları köye dönüyorlar."

Kır. Tat. Olar, Qızıl Orduğa ketecek yaşlar, çalışuvdan **soñ** arbiy işni ögrenenler. (KTT, s. 88) "Onlar, Kızıl Odu'ya gidecek gençler, çalışmadan sonra harp işini öğreniyorlarmış."; Muterem Süleyman Ali efendiniñ evindeki bu qonuşmadan **soñ** on doquz yıl daa geçer. (KTT, s. 118) "Muhterem Süleyman Ali efendinin evindeki bu konuşmadan sonra on dokuz yıl daha geçer."; Eki saat devam etken çatışuvdan **soñ** düşmannıñ sol tarafındaki cayav qızıl atlılar tazıyıqñı küçlendirgen sayın, düşman askerleri nizamsız surette qaçmağa başladılar. (KTT, s. 139) "İki saat devam eden çatışmadan sonra düşmanın sol tarafındaki yaya kızıl atlılar tazyiki güçlendirdikçe, düşman askerleri düzensiz şekilde kaçmaya başladılar."

Kar. Dinimizgia kioria siegizinqi kiuniunia tuvmaxından **son** xatna kılınır edi. (KYY-2, s. 80) "Dinimize göre doğduktan sekiz gün sonra sünnet yapılırdı."; Ulanlar ürianmiaktian **son** üvgia kaytadlar. (MKÜ, s. 107) "Çocuklar, okumadan sonra evlerine dönerler."; Enk biançliriak kioruşmiakliar uzax ayrılmaxtan **son** bolur edi. (GYK, s. 182) "En sevinçli görüşmeler uzun ayrılıklardan sonra olurdu."

d. Sıfat-fiilin Çıkma Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Sugış bétkennen **soñ** iké yıl armıye xézeténde ütté. (Ed., s. 10) "Savaş bittikten sonra iki yıl ordu hizmetinde geçti."; Ul, başın yuwıp, bér yawlık bélen beylegennen **soñ**, tégé kéşéler yanına çıkkan. (XNM, s. 77) "O, başını yıkayıp bir bezle bağladıktan sonra, diğér kişilerin yanına çıkmış."; Ul alarga: – Xatın ülgennen **soñ**,

kürşéler kilép miña: "Kaygırma, Xuca, bész siña tagın da yaxşıraq xatın tabıp birérbéz", -digenner idé. (XNM, s. 145) "O, onlara; hanım öldükten sonra komşular bana gelip: "Kaygılanma Hoca, biz sana daha da iyi bir hanım bulup veririz" demişlerdi."

Kırg. Toygondon **soñ** toktunun eti topurak tatıyt. (KTG, s. 336) "Doyduktan sonra toklunun eti toprak tadı verir."; Al kelgenden **soñ** biz cumuşka kiriştik. (KTG, s. 336) "O geldikten sonra biz işe koyulduk."; Bul epkindüü dooş, bir az minuta ötköndön **soñ**, arañ tınçıdı. (KTG, s. 336) "Bu gayret fıskıran ses, birkaç dakika geçtikten sonra, hemen kesildi."

Baş. Bér nise kön uzğandan **huñ** QıZZar tawı itegénde tranşeya qazıwsı éşseler akademik Gubkindıñ kilép töşöwé turahında xeber ittéler. (BT, s. 104) "Birkaç gün geçtikten sonra Kızlar dağı eteğinde çukur kazan işçiler, akademisyen Gubkin'in geldiği hakkında haber verdiler."; Puçev miñe bözre urmanlı béyéq tawğa kürhetté hem, bér minut qına uylanıp torğandan **huñ**, bılay tiné. (BT, s. 110) "Puçev bana sık ağaçlı yüksek dağı gösterdi ve bir dakika kadar düşündükten sonra, şöyle dedi."; Ös-dürt kön éşhéZ yörögenden **huñ**, miñe le eş tabıldı. (BT, s. 162) "Üç dört gün işsiz gezdikten sonra, bana da iş bulundu."

Kkp. Tülki kelmegennen **soñ** tasbaqa menen taskene oylasıp... (KM, s. 16) "Tilki gelmediğinden dolayı kaplumbağa ile *taskene* konuşup..."; Tuwısqanın körgennen **soñ** söylesip kalğan şığar. (Kkp. T. G., s. 139) "Kardeşini gördüğü için konuşuyor herhâlde."

Nog. Bir de boldıra almaganınnan **soñ**, Aytek turagaldı da, senimsiz bolıp kolın silkti. (TEL, s. 19) "Hiçbir şey beceremediğinden dolayı Aytek kalktı ve ümitsizlenerek kollarını silkti."; – Asantay, -dep suv işindegi ulına kışkırdı, -ıstanıñ man köynegindi ärüv bolıp keppeninnen **soñ** kiyersin. (TEL, s. 22) "'–Asantay, pantolonun ile gömleğini iyice kuruduktan sonra giyersin!" diye, suyun içindeki oğluna bağırdı."; Sol zatlar bolgannan **soñ**, bir neşe kün ozdı. (TEL, s. 30) "Bu olaylar olduktan sonra, birkaç gün geçti."

Kır. Tat. Qasap Kerim öz eviniñ qapısını yavaştan yapıp, içeri kirdikten **soñ** ondakilere şu sözlerni fısıldağan kibi söyledi. (KTT, s. 45) "Kasap Kerim kendi evinin kapısını yavaşça kapatıp, içeri girdikten sonra, oradakilere şu sözleri fısıldar gibi söyledi."

Kar. Xatna kılınğanından **son**, din yesisi kızıl şarap üsiunia alğış oxup, şarapxa mançxan koşuçoxnun uçuba tuvmuşnun erinliarinia tiyar edi. (KYY-2, s. 81) "Sünnet yapıldıktan sonra, din adamı kızıl şarabın üzerine dua okuyup, şaraba batırılan kaşığın ucunu çocuğun dudaklarına değdirirdi."; kel'genden **soñ** (KRPS, s. 479) "geldikten sonra"; Öskian **son** rostoklar... (GKY, s. 320) "Filizler yetiştikten sonra..."

Sıfat-fiilin çıkma hâlinde sonra kullanılan bu edat, bazı lehçelerde sıfat-fiilin yalın hâlinde sonra da aynı görevle kullanılmaktadır.

Kaz. Bawrın köterip, turbanıp jürüwge aylanğan soñ, moynına jip tağıldı. (MÄ, s. 59) "Göğsünü kaldırıp, hareketlenip yürümeye başladıktan sonra, boynuna ip takıldı."; Keş batqan soñ kün aşıla ma dep edim-aşılmadı. (MÄ, s. 150) "Güneş battıktan sonra hava açılır mı demiştim, açılmadı."; Ospan ketken soñ, Arğın buzawdı tısqa şıǵarıp, üydiñ artına aparıp arqandadı. (KTSS, s. 279) "Ospan gittikten sonra, Arğın buzaǵıyı dışarı çıkarıp, evin arkasına götürüp baǵladı."

Kırg. Dürbölöñgö salgan korkunuç ötkön soñ bököndördün cayıtın izdep, andan arı cele-cortup cönöştü. (KA, s. 38) "Şaşkınlığa uğratan korku geçtikten sonra saygaların otlaklarını inceleyip, ondan sonra koşarak oraya yöneldiler."; Erteñ ertelep vertolyottor may kuyup kelgen soñ bugünkü işti kayra cañırtuu kerek dep çeçildi. (KA, s. 46) "Ertesi sabah helikopterler benzin alıp geldikten sonra, bugünkü işe tekrar devam etmek gerek, diyerek daǵıldılar."; Den soolugun oñolgon soñ ılayıktuu bir iş tabılar, ce mal bakarsıñ. (BKT, s. 184) "Saǵlıǵın sıhhatin iyi olduktan sonra uygun bir iş bulunur veya hayvan bakarsın."

Kkp. Surtayşa kewline kelgenin qılıp eline kelgen soñ ullı toydı beredi. (KK, s. 21) "Surtayşa gönlünün dilediğini yapıp yurduna döndükten sonra büyük bir toy verir."; Özi jaqsı bolğan soñ xalıq izine eredi. (KK, s. 24) "Kendisi iyi olduktan sonra, halkın arkasına düşer."; Kanal kelgen soñ, mol suw dep esaptan jañılısqan sıyaqlımız. (ADM, s. 97) "Kanal geldikten sonra su bol olacak diyoruz ama aslında yanılıyor gibiyiz."

Kum. Geçivden çıqğan soñ bular heç daǵı laqır etmey qabanğa yetişeler. (KYX, s. 26) "Geçitten çıktıktan sonra, bunlar hiç konuşmadan domuza yetişiyorlar."; Asgerxan ayıqğan soñ suratına qarasa, özi ayağan qız bu da tügül. (KYX, s. 37) "Asgerhan ayıldıktan sonra yüzüne baktığında, kendisinin dediği kızın bu olmadığını da görür."; Arba avğan soñ yol görsetegenler köp bolur. (AAS, s. 48) "Araba devrildikten sonra yol gösterenler çok olur."

Nog. Bayı şıǵıp ketkeni soñ, Malek peşke toban yağıp, suv yılıtıp basladı. (TEL, s. 37) "Kocası çıkıp gittikten sonra, Malek ocakta saman yakarak, su ısıtmaya basladı."; Kiyevinnen şıkkın soñ Musa, den savlıǵın sorap atasınıñ karındasına kirdi. (TEL, s. 56) "Musa, eniştesinden çıktıktan sonra, hal hatır sormak için amcasının evine girdi."; Atların baylap kutılğan soñ, birewlerin kaldırıp, koska yönediler. (GNY, s. 155) "Atlarını baǵladıktan sonra birisini bırakıp, çadıra yöneldiler."

Kır. Tat. Çok tüşünip-taşınğan ve merxumunıñ qadını ve evlatları ile añlaşqan soñ... (ETM, s. 3) "Çok düşünüp taşınıp ve merhumun karısı ve çocuklarıyla anlaştıktan sonra..."; Elyazmanı teşkerip, oqup çıqqan soñ, onun 1648 senesi, Toǵay beyniñ Polşağa yapqan seferinde iştirak etken Canmuxammed adında bir şair tarafından yazılğanını añlaylar. (ETM, s. 14) "El yazmasını inceleyip okuduktan sonra, onun 1648 yılında Togay Bey'in Polonya'ya yaptığı sefere katılan Canmuhammed adlı bir şair tarafından yazıldığını anlıyorlar."; Maalle mektebini bitirgen soñ, Umer, o devirde

özünifi müderrislerinen, ocalarinen meşur Közleve Cuma-cami medresesine kire. (ETM, s. 20) "Mahalle mektebini bitirdikten sonra, Ömer o devirde müderrisleri ile, hocaları ile meşhur Közleve Cuma-Cami Medresesine giriyor."

Görevi:

a. Zaman

Tat. Bérniçe können **soñ** ügézneñi iyese kilép, Xucadan ügézne soragan. (XNM, s. 73) "Birkaç günden sonra öküzün sahibi gelerek, Hoca'dan öküzü sormuş."; Bérızdan **soñ** ikénçé sewdeger kilgen. (XNM, s. 86) "Biraz sonra ikinci tüccar gelmiş."; Nikaxtan **soñ** iké ay ütkeç te xatını bala tapkan. (XNM, s. 136) "Nikahtan sonra iki ay geçince de hanımı çocuk doğmuş."

Kaz. Bir yıl ötken **soñ** Leningrad memlekettik universitetinin filologiya bölümüne tüstim. (MÄ, s. 27) "Bir yıl geçtikten sonra Leningrad Devlet Üniversitesinin Filoloji bölümüne girdim."; Azdan **soñ** alanıñ qara tabandarı men quyruğu ğana qaldı. (MÄ, s. 64) "Biraz sonra alaca köpeğin yalnız tabanları ile kuyruğu kaldı."; Osıdan **soñ** ekewiniñ jubı jazılğan joq. (MÄ, s. 65) "Ondan sonra ikisi birbirinden ayrıldı."

Kırg. Al ele emes, azdan **soñ** cük poezddin biröön kılmişkerlik menen toktotuuga katışat emespi. (KA, s. 180) "O şöyle dursun, biraz sonra yük trenlerinden birini canilikle durdurmaya katılmayacak mıydı."; Bir azdan **soñ** şapalagın süyröp, eşikten Satar kirdi. (KTG, s. 336) "Birazdan sonra kamçısını sürükleyerek, kapıdan Satar girdi."

Baş. Böyük Vatan huğışınan **huñ** Tayşet stantsiyahınan Ust-Kutqa tiklém yañı yıl halıñgaynı. (BT, s. 56) "Büyük Vatan Savaşından sonra Tayşet istasyonundan Ust-Kut'a kadar yeni yol yapılmıştı."; Qunaqtıñ köñö ös, unan **huñ** yort éyehéne kös. (BXM, s. 94) "Misafirin günü üçtür, ondan sonra ev sahibine güçtür."; Yuldıñ tar urımına éré taştarZı tız géne tegeterkenden **huñ**, ul bézge signal biresek. (BT, s. 94) "Yolun dar yerine iri taşları çabucak yuvarladıktan sonra, o bize işaret verecek."

Kkp. Nökiske kelgen **soñ** Özbekstan İlimler Akademiyasınıñ akademigi Sabır Qamalovqa jolıqtım. (ADM, s. 9) "Nökis'e geldikten sonra, Özbekistan İlimler Akademisinin akademisyenlerinden Sabır Kamalov'la karşılaştım."; Azğanadan **soñ** ekewi tağı da qıdırıp jüretuğın edi. (HKT, s. 245) "Birazdan sonra ikisi yeniden gezip dolaşmışlardı."; Bul xabardı esitken **soñ**, Palwan şıdap tura almadı. (HKT, s. 246) "Bu haberi işittikten sonra, Palvan dayanamadı."

Kum. Davdan **soñ** Salimatnı ullanı qayıtp geldi. (KT5, s. 91) "Savaştan sonra Salimat'ın büyük oğlu dönüp geldi."; Ekzamenler bitgen **soñ**, toğuzunçu klassğa çıqğan yaşlar işge girişdi. (KT5, s. 133) "Sınavlar bittikten sonra, dokuzuncu sınıfa geçen çocuklar işe koyuldu."; Eri getip bir neçe cumadan **soñ** qatın köp ariv bir ulan taba. (KYX, s. 211) "Kocası gittikten birkaç hafta sonra, kadın çok güzel bir oğlan doğurur."

Nog. Üyken Oktyabr revolyutsiya yeñgennen **soñ**, A. Ş. Canibekovtıñ oyına yaşavda yol aşıladı. (TEL, s. 9) "Büyük Ekim Devriminden sonra, A. Ş. Canibakov'un fikirlerine hayatta yol açılır."; Amamnan **soñ** pivo işpege är ädemge amalsız borış. (NTG-1, s. 208) "Hamamdan sonra bira içmek her erkeğin kaçınılmaz borcudur."; Bekbolat ketkennen **soñ** yüregim yep-yefil boldı. (NTG-1, s. 208) "Bekbolat gittikten sonra yüregim kuş gibi hafifledi."

Kır. Tat. Üyle avğan **soñ** tütünciler brigadasından esli başlı eki kadın ve birkaç kız kelip aş ve çay tedarigine başladılar. (KTT, s. 55) "Öğleden sonra tütüncüler ekibinden yaşlı başlı iki kadın ve birkaç kız gelip yemek ve çay tedarigine başladılar."; Memet: – Amet, bugün dersten **soñ** qayda baracaqsıñ? -dep soradı. (KTT, s. 60) "Memet: "-Amet, bugün dersten sonra nereye gideceksin?" diye, sordu."; Bir yıldan **soñ**-1901 senesi, bu tragediya Bağçasarayda, ilk tatar drama truppası tarafından saxnağa qoyula. (ETM, s. 89) "Bir yıl sonra, 1901 yılında, bu trajedi Bahçesaray'da, ilk Tatar drama grubu tarafından sahneleniyor."

Kar. Tiugianliamiagindian son, toyğa dieyin, şabbatkiunliarindia tiuştian **son** kielinnin üviundia igit elian kız biyançindia oyun vaxtın aşırınsınlar. (KYY-2, s. 48) "İş bitirildikten sonra, düğüne kadar cumartesi öğleden sonra gelinin evinde damat tarafı kızı eğlendirmek için eğlence düzenlesinler."; Andan **son** kayt, çıpçıgım maya, / Da oltur üstiundia tieriaknin / Bağınım mien sienin kioziuya / Sağınım kiorkiun sağarımmın. (ÇUT, s. 105) "Ondan sonra dön kuşum bana ve otur ağacın üzerinde. Bakarım ben senin gözüne, düşünürüm şehrimin güzelliğini."; Olturğuzmaxtan **son** ğar kuru kiundua tiokmia xıyarnı. (GKY, s. 327) "Salatalığı diktikten sonra her yağmursuz günde sulamak gerekir."

b. Sıralama

Tat. Alмагаçlarını çiyelerden **soñ** utırttık. (STLY, s. 323) "Elma fidanlarını kirazlardan sonra diktik."; Min alardan **soñ** kildém. (STLY, s. 323) "Ben onlardan sonra geldim."; Mal suyuçı Xayvannı ewwel ütere, annan tirésén tunıy, doktor ise, ewwel tirésén tunıy, annan **soñ** ütere. (XNM, s. 76) "Kasap hayvanı önce öldürür, ondan sonra derisini soyar; doktor ise önce derisini soyar, ondan sonra öldürür."

Kaz. Azdap qara tanığan **soñ** öleniñ birinen **soñ** birin jattadım. (MÄ, s. 26) "Biraz okumayı öğrendikten sonra, şiirlerin birinden sonra birini ezberledim."; Alğaş Semeydiñ Oblostoq atqaruw komitetinde, odan **soñ** Ornborda QazTSİKte qızmet istedim. (MÄ, s. 27) "Önce Semey Vilâyeti İcra Komitesinde, ondan sonra Ornbor'da Kazak Merkez Komitesinde çalıştım."; Ol direktordan **soñ** keldi. (TDS, s. 362) "O, müdürden sonra geldi."

Baş. 1952 yılda Meskewze Gnesindar iséméndegi muzıka pedagogiya institutın tamamlay, binan **huñ** iké yıl KPSS-tüñ öлке komitetında instruktör bulıp eşley. (TAX, s.

9) "1952 yılında Moskova'da Gnesinder adlı müzik eğitim enstitüsünü bitiriyor, bundan sonra Sovyat Sosyalist Komünist Partisinin ülke komitesinde öğretici olarak çalışıyor."; Başta rus télénen boronğoraq osorza üzleşterélgen hüzzerzé, unan **huñ** sovet osoronda üzleşterélgenderén yazıp alıǵız. (BT, s. 18) "Önce Rusçadan daha eski devirde alınan kelimeleri, ondan sonra Sovyet devrinde alınan kelimeleri yazınız."; İmlıqtarzan **huñ**, ğezette, ötör quyıla. (BT, s. 215) "Ünlemlerden sonra, alışkanlık üzere, virgül konur."

Kkp. Palawdan **soñ** kök şay işti. (Kkp. T. G., s. 139) "Pilavdan sonra kök çay içti."

Kum. Epos poeziyasını yigitlik eposundan **soñ** gelegen bir qatlaw-yigitlik-tarixi yırları. (KXY, s. 6) "Destan şiiirinin yigitlik destanından sonra gelen bir aşaması da "yigitlik tarihi şarkıları"dır."; Ondan **soñ** daǵı da üç ğişi çıǵıp söyledi. (Kum. Til, s. 141) "Ondan sonra üç kişi daha çıkıp konuştu."

Nog. Ol bukvarden **soñ** nogay tiliniñ grammatikasın tüzedi. (TEL, s. 11) "O, alfabeden sonra Nogay Türkçesinin gramerini hazırlar."; Olardıñ baalığın äyelimizdin işinde mennen **soñ** tagı da bir ädem biledi. (TEL, s. 174) "Onların kıymetini ailemizin içinde benden sonra yine bir kişi daha bilir."

Kır. Tat. İkâyeniñ bundan **soñ** kelgen bölüginde, yazıcı, musafirlerge sofralar qoyulǵanını ... (ETM, s. 78) "Hikâyenin bundan sonra gelen bölümünde, yazar, misafirlere sofralar kurulduǵunu ..."; Çünkü olarnıñ eñ alicenap, eñ saf, insaniy arzularını, ıntılışlarını, özlerinden **soñ** kelgen nesiller devam ettireler. (ETM, s. 93) "Çünkü onların en alicenap, en saf, insanî arzularını, çabalarını kendilerinden sonra gelen nesiller devam ettirirler."

Kar. Suvux kıştan **son** issi yazbaşı kieliat! (MKÜ, s. 81) "Soğuk kıştan sonra sıcak ilkbahar gelir."; Mien institutnı karındaşımdan **son** tiugiattım. (MKÜ, s. 107) "Ben enstitüyü kardeşimden sonra bitirdim."; Biliyas, yazdan **son** kiuz kieliat. (ÇUT, s. 128) "Biliyorsun, yazdan sonra güz gelir."

c. Sebep

Tat. Xucanıñ akıllı kiñeşennen **soñ** patşa xatını devlet eşéne katnaşa almıy başlagan. (XNM, s. 5) "Hocanın akıl dolu öǵüdünden sonra, padişahın hanımı devlet işine karışmamaya başlamış."; Xucanın bu süzlerinnen **soñ** patşa idare eşén sagrak alıp bara başlagan. (XNM, s. 5) "Hocanın bu sözlerinden sonra padişah idare işinde daha dikkatli olmaya başlamış."

Kaz. Bilet bolmaǵan **soñ**, ol teatrğa kire almadı. (TDS, s. 362) "Bilet olmadığı için o, tiyatroya giremedi."

Kırg. Köñülü bolgon **soñ** bara bersin. (AKT, s. 286) "Gönlü olduktan sonra gidiversin."; Avdiydin karşılık kılar alı bolbogon **soñ** bardık iş köz açıp-cumgança büttü. (KA, s. 344) "Avdiy'in karşı koyacak gücü olmadığından dolayı, bütün iş göz açıp

kapayıncaya kadar bitti."; Uşul aymakta cañı açılğan tooken cayına col salış kerek bolgon soñ kamaştı örttöp ciberiştı. (KA, s. 350) "Bu bölgede yeni açılan bir maden ocağına yol yapmak gerektiğinden dolayı, kamaşları yaktılar."

Kkp. Tülki kelmegennen soñ tasbaqa menen taskene oylasıp... (KM, s. 16) "Tilki gelmediğinden dolayı kaplumbağa ile *taskene* konuşup..."; Tuwısqanın körgennen soñ söylesip kalğan şıǵar. (Kkp. T. G., s. 139) "Kardeşini gördüğü için konuşuyor herhâlde."

Nog. Bir de boldıra almaganınnan soñ, Aytek turagaldı da, senimsiz bolıp kolın silkti. (TEL, s. 19) "Hiçbir şey beceremediğinden dolayı Aytek kalktı ve ümitsizlenerek kollarını silkti."

Kır. Tat. Pioner olğan soñ terbiyeli olmaq kereksiñ. (KTT, s. 65) "İzci olduğun için terbiyeli olmak zorundasın"

175. Soñra

Yapısı:

Soñra "-den sonra; -den başka". Tatar, Karaçay-Balkar, Kırım Tatar ve Karay Türkçelerinde çıkma hâlimden sonra kullanılan bir edattır. Karaçay-Balkar Türkçesinde "sora" şekli görülen bu edatın seyrek olarak "soñra" şekline de rastlanır. Tatar ve Karay Türkçelerinde ise çok seyrek olarak görülür. Bu edatın yerine daha çok "soñ" edatı kullanılmaktadır (bk. soñ). Bu edat soñ kelimesiyle yön gösterme eki -ra'nın birleşmesinden (< soñ+ra) meydana gelmiştir⁴³⁴. E. Şükürov, kelimenin köktütün soñ olduğu hakkında herkesin hemfikir olduğunu, ancak sondaki -ra için bazı farklı görüşler bulunduğunu kaydetmektedir. J. Deny bu edatın son+ara şeklinde oluştuğunu söyler, ancak eseri Türkçeye çeviren Ali Ulvi Elöve, Deny'ye katılmaz ve -ra şeklinin eski -rak (yer bildiren ek) ekinden geliştiğini söyler. A. İsxakov da -ra'nın karşılaştırma eki -rak'tan geliştiğini belirtir⁴³⁵. Tat. soñra, Kar.-Bal. sora/soñra, Kır. Tat. soñra, Kar. soñra.

Kullanımı:

a. İsmın Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Keçe da, uşxuwur tınnıncı, ğuzaba bolmağandıla, ayırıwnu ullusu uşxuruwdan sora kelgendi. (KXEBC, s. 12) "Akşam da, yemek bitmeden acele etmezlerdi, söyleyicinin büyüğü yemekten sonra gelirdi."; Nartla bir aydan sora ellerine cetdile. (MKXPÇ, s. 32) "Nartlar bir ay sonra illerine yetiştiler."; Ol künden soñra men can atdim oquwğa. (TDS, s. 373) "O günden sonra ben okumaya can attım."

⁴³⁴Muharrem Ergin, *age.*, s. 242; Tahsin Banguoğlu, *age.*, s. 197; H. Mirzede, *age.*, s. 300; A. N. Kononov, *age.*, s. 326

⁴³⁵E. Şükürov, *age.*, s. 14

Kır. Tat. Aşık Ümerniñ sağığında ve vefatından **soñra**, oña iyergen, oña taqlid etken manzumeciler de pek çoğala. (ETM, s. 34) "Aşık Ömer'in sağığında ve ölümünden sonra, ona özenen, onu taklit eden manzumeciler de hayli çoğalır."; Men yanımdaki kızçıqını yalıñız bu sözlerinden soñra tanıyım. (KTT, s. 74) "Ben yanımdaki kızcağızı ancak bu sözlerinden sonra tanıyorum."; Bu laqırdıdan **soñra** biz daa bayağı vaqıtlar susıp otıramız. (KTT, s. 76) "Bu laqırdıdan sonra biz daha epeyi vakit susup oturuyoruz."; Ölümünden **soñra**, naşir ve muarrir vazifesine Gasprinskiyniñ vasiyet etken adamı keldi. (KTT, s. 117) "Gaspralinın ölümünden sonra, yerine naşir ve muharrir olarak vasiyet ettiğı adamı geldi."

Kar. şinden **soñra** (KRPS, s. 646) "şimdiden sonra".

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Çıkma Hâlinden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Senden **sora** üyde kim bardı? (KMOS, s. 566) "Senden başka evde kim var?"; Andan **sora** ikew nögerge emegenleden da allıqma, -dedi. (MKXPÇ, s. 83) "Ondan başka iki arkadaşı da devlerden alacağım, dedi."; Aladan **sora** da malqarılını bla qaraçaylıları folklorların cıyıp, basmalap küreşgenle-M. Aleynikov, A. Botaşev, E. Baranov, A. Dyaçkov-Tarasov, V. Pröle, F. Abayeva, dağıda başxala bolğandı. (MKXPÇ, s. 4) "Onlardan başka Malkar ve Karaçaylıların folklorlarını toplayıp, basma işini yürütenler M. Aleynikov, A. Botaşev, E. Baranov, A. Dyaçkov-Tarasov, V. Pröle, F. Abayeva ve diğeri olmuştur."

b.2. İşaret Zamirinin Çıkma Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Şunnan **soñra** ul aşaw-éçüw, namaz-niyaz ve başkanı ... söyledi. (TTAS-II, s. 665) "Ondan sonra o, yeme-içme, namaz-niyaz ve başkasını ... söyledi."; Öç-dürt büre bérsé soñra kaça, bérsé, Öçençésé, annan **soñra** dürténçésé... (TTAS-II, s. 665) " Üç dürt kurt biri sonra kaçıyor biri, üçüncüsü, ondan sonra dördüncüsü..."

Kar.-Bal. Meni mundan **sora** kişim coqdu. (KMOS, s. 566) "Benim bundan başka kimsem yoktur."; Andan **sora** da tengiz cağada qamışlı küllege barıp uw cilyanı tutxandı. (MKXPÇ, s. 43) "Ondan sonra da deniz kıyısında kamışlı göllere gidip zehirli yılan yakalamıştı."; Andan **sora** Batçalıw caşçıqını alıp, üyüne bargandı. (MKXPÇ, s. 75) "Ondan sonra, Batçalıw çocuğı alıp, evine gitmişti."

Kır. Tat. Şundan **soñra** o em çalıştı, em de oqudu. (TDS, s. 372) "Şundan sonra o hem çalıştı, hem de okudu."

Kar. mundan **soñra** (KRPS, s. 413) "bundan sonra".

b.3. Dönüslülük Zamirinin Çıkma Hâlerinden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Alawğannı kesinden sora da on segiz qarındaşı bolup, em tamataları nert ulu Alawğan kesi bolğandı. (MKXPÇ, s. 67) "Alavgan'ın kendisinden başka da on sekiz kardeşi olup, birinci liderleri Nart oğlu Nart Alavgan'ın kendisiydi."

c. Sıfat-filin Çıkma Hâlerinden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Comaq cañı mağana alğandan sora, anı aytıw coruğu da türleñgendi. (KXEBC, s. 11) "Bilmece yeni anlam kazandıktan sonra, onu söyleme usulü de değışmiştir."; İnstitut xalqını kölden çığarmaçılığın cıyğandan sora da, anı basmalawu bla da küreşedi. (MKXPÇ, s. 5) "Enstitü, halkın sözlü eserlerini derledikten sonra, onların baskı işiyle de uğraşır."; Aradan, biraz ozğandan sora, kök küküredi. (MKXPÇ, s. 103) "Aradan biraz zaman geçtikten sonra, gök güledi."

Görevi:

a. Zaman

Tat. Şunnan soñra ul aşaw-éçüw, namaz-niyaz ve başkanı ... söyledi. (TTAS-II, s. 665) "Ondan sonra o, yeme-içme, namaz-niyaz ve başkasını ... söyledi."

Kar.-Bal. Bugünden sora Kemixannı qarab da körmezin ol qanday billik edi. (OC, s. 21) "Bugünden sonra Kemishan'a bakıp da görmediğini, o nereden bilecekti."; Malqar-Qaraçay folklorunu tıñlı tintiw iş Sovet vlast ornalıp, qıralda kultura quruluşqa keñ col açılğandan sora başlanğandı. (MKXPÇ, s. 5) "Malkar-Karaçay folklorunu titizlikle araştırma işi, Sovyet hükümeti kurulup, devletin kültür kuruluşları bir hayli yol aldıktan sonra başlamıştır."

Kır.-Tat. Aşıq Ümerniñ namı, şan-şüreti, özüniñ sağığında ve vefatından soñra, qırım milliy poeziyası çerçevesinden çıkaraq... (ETM, s. 33) "Âşık Ömer'in namı, şan-şöhreti, kendi sağığında ve ölümünden sonra, Kırım millî şiirinin çerçevesinden çıkararak..."; Bu yerde, Aşıq Ümerniñ ölümünden çoq yıllar soñra, Bağçasaraylı Remiz efendiniñ, Aşıq Ümer aqqında yazğan bir medhiyesinden şu parçanı ketirmek isteymiz. (ETM, s. 34) "Burada, Âşık Ömer'in ölümünden çok yıllar sonra, Bahçesaray'da Remiz efendinin, Âşık Ömer hakkında yazdığı bir methiyesinden şu parçayı vermek istiyoruz."

Kar. mından soñra (KRPS, s. 413) "bundan sonra".; şinden soñra (KRPS, s. 646) "şimdiden sonra".

b. Sıralama

Tat. Öç-dürt büre bérsé soñra kaça, bérsé, Öçénçésé, annan soñra dürténçésé... (TTAS-II, s. 665) " Üç dört kurt biri sonra kaçıyor biri, üçüncüsü, ondan sonra dördüncüsü..."

Kar.-Bal. Sen da andan **sora** aytırsa. (KMTS, s. 351) "Sen de ondan sonra söylersin."

c. Sınırlama

Karaçay-Malkar Türkçesinde bu edat "başka" anlamında kullanılarak sınırlama bildirir.

Kar.-Bal. Apsatıdan **sora** da malqarlıları Aştotur dep dağı da bir teyrileri bolğandı. (MKXPÇ, s. 18) "Apsatı'dan başka da Malkarlıların Aştotur adlı diğer bir tanrıları daha varmış."; Andan **sora** nart elleri etin açıq otxa salıp, şişlik etip aşağandı. (MKXPÇ, s. 42) "Ondan başka Nart elleri, eti açıq ateşe koyup, kebab yapıp yerlerdi."; Bir kök alaşam bardı da, celden **sora** cuxdan qorqmaydı. (KXEBC, s. 140) "Bir mavi atım vardır, yelden başka bir şeyden korkmaz."

176. Sortun

Yapısı:

Sortun "-den sonra". Karay Türkçesinde çıkma hâlimden sonra kullanılan bir edattır. Musayev gramerinde "Tarihi Ünsüz Değişmeleri" başlığı altında ünsüz değişmelerini inceleyen n>r ünsüz değişmesine örnek olarak sortun kelimesini vermekte ve sontun kelimesinin sortun'a (sontun>sortun "yüzünden") dönüştüğünü belirtmektedir⁴³⁶. Kar. sortun.

Kullanımı:

a. İsmi Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kar. Uşpu uçurdan **sortun** ayağım uzax avrudu. (MKÜ, s. 109) Bu olaydan sonra ayağım uzun süre ağrıdı."

b.1. Kişi Zamirinin Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kar. Bağ-Bostanı kibik ol yernin burun andan yox edi da andan **sortun** boş yer kibik bolur. (KYY-1, s. 121) "Ondan önce o yerin bağı bostanı yoktu. Ondan sonra da orası boş er gibi olur."; Ni anar deria, ni andan **sortun** yoğedi tienşi anar yaxşılığında da comarlığında. (GKY, s. 320) "Ne ona kadar, ne de ondan sonra onun iyiliğine ve cömertliğine denk bir kimse yoktu."; Eki at çenağa koşxan kietti, kar usnu alardan **sortun** yızları kaldı. (MKÜ, s. 107) "Kızak çekilmiş iki at koşarak gitti, onlardan sonra karda izleri kaldı."

⁴³⁶K. M. Musayev, *Grammatika Karaimskogo Yazıka*, Moskva 1964, s. 86

b.2. İşaret Zamirinin Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kar. Bundan **sortun** kovuşnu koluya alğın da borla çağırı üstiunia alğış kılğın. (KYY-2, s. 45) "Bundan sonra kadehi elinize alın ve üzüm şarabı hakkında övgüde bulunun."; Andan **sortun** tımbıl tımbıl koluya alğın da uşpu alğış kılğın. (KYY-2, s. 45) "Ondan sonra paskalya çöreğini eline al ve bunun için övgüde bulun."; Üriuydur tiugialligi bıla rast kişi; sandır ulanlarına andan **sortun**. (KYY-1, s. 62) "Doğru kişi mükemmel bir şekilde yürür, ne mutlu ondan sonra onun çocuklarına."

c. Sıfat-filin Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kar. Maxtavludur Sien yatxanımızdan burun da maxtavludur Sien turğanımızdan **sortun**. (KK, s. 11) "Sen yatmamızdan önce de, kalkmamızdan sonra da mübareksin."; Muna ğanuz mien tiri egianimdia birgiayizgia biugiunniu, tanuvçular ediyiz alında Tienrinin, da ham ki öl'gianimodian **sortun**. (KYY-1, s. 65) "İşte biz, ben sağ iken bugün de inkârcıydınız Tanrı'nın huzurunda ve ben öldükten sonra da inkârcı olacaksınız."; Da kaytxanımdan **sortun** tieşuva bıla Faşman ettim. (KYY-1, s. 81) "Ve dönüşümden sonra tövbe ile pişman oldum."

Görevi:

a. Zaman

Kar. Uşpu uçurdan **sortun** ayağım uzax avrudu. (MKÜ, s. 109) Bu olaydan sonra ayağım uzun süre ağrıdı."; Muna ğanuz mien tiri egianimdia birgiayizgia biugiunniu, tanuvçular ediyiz alında Tienrinin, da ham ki öl'gianimodian **sortun**. (KYY-1, s. 65) "İşte biz, ben sağ iken bugün de inkârcıydınız Tanrı'nın huzurunda ve ben öldükten sonra da inkârcı olacaksınız."; Üriuydur tiugialligi bıla rast kişi; sandır ulanlarına andan **sortun**. (KYY-1, s. 62) "Doğru kişi mükemmel bir şekilde yürür, ne mutlu ondan sonra onun çocuklarına."

177. Söröy

Yapısı:

Söröy "gibi; türlü". Kırgız Türkçesinde yalın hâlden sonra seyrek olarak kullanılan bir edattır. Oruzbayeva, söröy edatının sımak//sımal ile aynı anlamda kullanıldığını ve başka Türk lehçelerinde görülmediğini söyler ancak kökenine değinmez⁴³⁷. Kırg. söröy.

⁴³⁷B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), age., s. 332

Kullanımı:

a. İsmiñ Yalın Hâminden Sonra Kullanımı

Kırg. Ol maga aga **söröy**. (KTG, s. 334) "O, bana ağabey gibi(dir)."; Direktor **söröy** kızık kişi ele. (KTG, s. 334) "Müdür gibi ilginç bir kişi idi."; Kiyim **söröy** kiyinip. (KTG, s. 334) "Elbise gibi bir şey giyinip."; Esife akın **söröy** kelgendirsif, canıñdın tattuulugun bilgendirsif. (KTTS, s. 541) "Kendine şair gibi gelmişsindir, canının tatlılığını bilmişsindir."

Görevi:

a. Benzerlik, Karşılaştırma

Kırg. Ol maga aga **söröy**. (KTG, s. 334) "O, bana ağabey gibi(dir)."; Direktor **söröy** kızık kişi ele. (KTG, s. 334) "Müdür gibi ilginç bir kişi idi."; Kiyim **söröy** kiyinip. (KTG, s. 334) "Elbise gibi bir şey giyinip."; Esife akın **söröy** kelgendirsif, canıñdın tattuulugun bilgendirsif. (KTTS, s. 541) "Kendine şair gibi gelmişsindir, canının tatlılığını bilmişsindir."

178. Şekem

Yapısı:

Şekem "-e kadar". Karakalpak ve Nogay Türkçesinde yönelme hâminden sonra kullanılan ve sınırlandırma bildiren bir edattır. Nogay Türkçesinde kullanımı Karakalpak Türkçesine göre sınırlıdır. Kkp. şekem, Nog. şekim.

Kullanımı:

a. İsmiñ Yönelme Hâminden Sonra Kullanımı

Kkp. Ekewi köp waqıtqa **şekem** söylesip jattı. (Kkp. T. G., s. 136) "İkisi geç vakte kadar konuşup yattı."; Bul qosıqlar bastan aqırına **şekem** "asıq mağan", "seni kütemen" dep atalğan bentlerge qurılğan. (ET, s. 165) "Bu şiirler baştan sona kadar "benim için acele et", "seni bekliyorum" denen bentlerle kurulmuşur."; Mäselen äyyemgi Gretsiyada bir ayğa **şekem** sozılatuğın dramalar körsetilgen. (ET, s. 200) "Meselâ, eski Yunan'da bir aya kadar uzanan dramalar gösterilirmiş."

Nog. On altı yasına **şekim** abaydıñ sütin emgen. (TEL, s. 82) "On altı yaşına kadar annesinin sütünü emmiş."; –Şkolada ne ettiñ bu zamanga **şekim**? (TEL, s. 200) "–Bu zamana kadar okulda ne yaptın?"; –Üyiñizge **şekim** ozgarayım, Safiyat. (NL, s. 233) "–Evinize kadar götüreyim, Safiyat."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.2. İşaret Zamirinin Yönelme Hâlidir Sonra Kullanımı

Nog. Poyezd keşe onlarda ketedi, oga **şekim** ne etpege kerek? (TDS, s. 165)
"Tren gece on sularında kalkıyor, o zamana kadar ne yapmak gerek?"

c. Sıfat-fiilin Yönelme Hâlidir Sonra Kullanımı

Kkp. Olardın jüzi, häreketi otiris turısları köz aldında bolıp, bir-biri menen söyleskenlerine **şekem** anıq esitemen. (ET, s. 40) "Onların yüzü, hareketi, oturup kalkmaları gözümün önünde olup, birbirleriyle konuşmalarına kadar açıkça işitiyorum."

Görevi:

a. Sınırlama

Yer, mesafe ve sayı bildiren kelimelerden sonra geldiğinde yer, mesafe, ölçü, miktar sınırlaması yapar.

Kkp. Men sizdi üyiñizge **şekem** salaman. (Kkp. T. G., s. 136) "Ben sizi evinize kadar gönderirim."; Adamlar biyikke, vagonlardıñ töbesine **şekem** şığıp aldı. (HKT, s. 244) "Adamlar yükseğe, vagonların tepesine kadar çıktılar."; On mıñnan on eki mıñğa **şekem** köbeytti. (Kkp. T. G., s. 136) "On binden on iki bine kadar çoğalttı."; Qaraqalpaq poeziyasının tarmaqlarınıñ buwın sanı 4 buwınnan 16 buwıñğa **şekem** dawam etedi. (ET, s. 157) "Karakalpak şiirinin mısralarının hece sayısı dört heceden on altı heceye kadar devam eder."

Nog. –Üyiñizge **şekim** ozgarayım, Safiyat. (NL, s. 233) "–Evinize kadar götüreyim, Safiyat."; Awıl iyti-kusı man keteyatırğanlardı tap awıldıñ şetindegi Üyken-Töbediñ argı yagına **şekim** ozgardı. (TDS, s. 165) "Bütün köy, gidenleri tam köyün kenarındaki Üyken Töbe'nin (Yüksek Tepe) öbür tarafına kadar uğurladı."

b. Zaman

Zaman kavramı taşıyan kelimelerden sonra gelerek zaman sınırlaması yapar.

Kkp. "Sarkop" degen jer atınıñ, "Qırq qız" eski qorğan qalanıñ Qaraqalpaqstannıñ Ellik qala rayonu territoryasında elege **şekem** saqlanılganlığın... (KK, s. 9) "'Sarkop" denen yer adının, eskiden kurulan Kırk Kız şehrinin Karakalpakistan'ın Ellik şehir bölgesinde şimdiye kadar korunduğunu..."; XVIII äsirge **şekem** keletüñin waqıyalardı Gülayım obrazı etirapına toplaydı. (KK, s. 11) "18. yüzyıla kadar gelen olayları Gülayım'ın şahsı etrafında toplar."; Biraq toğız ayğa **şekem** heşnärsä jazbağan waqıtları bolğan. (ET, s. 48) "Ama, dokuz aya kadar hiçbir şey yazmadığı zamanları olmuştur."

Nog. On altı yasına **şekim** abaydıñ sütün emgen. (TEL, s. 82) "On altı yaşına kadar annesinin sütünü emmiş."; Poyezd keşe onlarda ketedi, oga **şekim** ne etpege kerek? (TDS, s. 165) "Tren gece on sularında kalkıyor, o zamana kadar ne yapmak

gerek?"; -Şkolada ne ettiñ bu zamanga **şekim**? (TEL, s. 200) "-Bu zamana kadar okulda ne yaptın?"

c. Pekiştirme

Kkp. Olardın jüzi, häreketi otırıs turısları köz aldımnda bolıp, bir-biri menen söyleskenlerine **şekem** anıq esitemen. (ET, s. 40) "Onların yüzü, hareketi, oturup kalkmaları gözümün önünde olup, birbirleriyle konuşmalarına kadar açıkça işitiyorum."; Tabanına **şekem** terlep ketti. (Kkp. T. G., s. 136) "Tabanına kadar terledi."

179. Şekilli

Yapısı:

Şekilli "gibi". Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Nogay ve Karaçay-Balkar Türkçelerinde yalın hâlden ve tamlama hâlinden sonra kullanılan bir edattır. Arapça şekil kelimesinden geçen şekil kelimesine Türkçe -li yapım eki gelerek oluşmuştur (< şekil+li)⁴³⁸. Bu edat Nogay ve Karaçay-Balkar Türkçelerinde çok az, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinde ise seyrek olarak görülür. Tat. şikéllé, Kaz. sekildi/sıqıldı, Kırg. şekildüü/şekildi, Baş. şikéllé, Kkp. sekilli/sıqıllı, Nog. sekilli/seinli, Kar.-Bal. şekelli.

Kullanımı:

a. İsmın Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Tat. Kiyew bulıp kergeç, kurkuwınnan, kuyan **şikéllé**, bér poçmakka posıp tik tora. (TE, s. s. 19) "Damat olarak girince, korkusundan, tavşan gibi bir köşeye pusup dik durur."; Altın **şikéllé** kadérlé, şuşı örekler **şikéllé** sabır bulıgız, dip kitérdém, -digen. (XNM, s. 32) "Altın gibi kıymetli, şu kaysılar gibi sabırlı olunuz diye getirdim, demiş."; Hay miném söyéklé ulım, bılbıl tavışı **şikéllé** tavışını bérgeñe işetsem idé. (XNM, s. 109) "Hay benim sevgili oğlum, bülbül sesi gibi sesini bir kez işitseydim."

Kaz. Bul "Kökserektiñ" işki mağnası-mäni, köksegen oyı-ideyası **sekildi** körinedi mağan. (MÄ, s. 16) "Bu, bana "Kökserek"teki iç mana, onun ana fikri gibi görünüyor."; İyesiz añırıp, umtılp qalğan birdeñe **sekildi**. (MÄ, s. 187) "İssiz, uğuldayan, unutulup kalmış bir yer gibi."; Et pen qımız **sıqıldı** as joq deydi, ol nemene joqtıqtıñ äseri emey. (TDS, s. 376) "Et ve kıımız gibi yemek yok diyor, o nesnelere yoksulluğun etkisini emiyor."

Kırg. Ay **şekildüü**. (KTG, s. 333) "Ay gibi."; Balanın meerimi muzıka **şekildüü**. (KTTS, s. 730) "Çocuğun sevgisi müzik gibidir."

⁴³⁸D. G. Tumaşeva, *age.*, s. 195; Xangildin, *age.*, s. 282; B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), *age.*, s. 332; E. N. Nurmahanova, *age.*, s. 134

Baş. Tawzar, unar saqrımdarğa huzılıp alışayalar za, İremelden neZék hızıqtar şikéllé géne küréngen qayalarına barıp totaşalar. (BT, s. 114) "Dağlar, onar kilometre kadar uzanıp uzaklaşıyorlar ve İremel'in ince çizgiler gibi görünen kayalarına varıp birleşiyorlar."; Yawız doşman bandaların tar-mar itép bötöröp, min qaytırmın, irten sıqqan qoyaş şikéllé kölop. (BT, s. 120) "Kötü düşman çetelerini darmadağın edip bitirip, bern dönerim, sabah doğan güneş gibi gülerék."; Qır qazı şikéllé osop qaytırmın. (BTG, s. 191) "Yaban kazı gibi uçup geri dönerim."

Kkp. ay sekilli (KRS-1, s. 572) "ay gibi"; adam sekilli (KRS-1, s. 572) "adam gibi"

Nog. ... yañı tuvgan ay sekilli kıyılğan kasları, kara şaşları man kız... (TEL, s. 147) "... yeni doğan ay gibi hilâl kaşları, kara saçları ile kız..."; ayvan sekinli (NOS, s. 293) "hayvan gibi".

Kar.-Bal. bir şekelli (KMOS, s. 750) "bir biçimli, bir gibi"; kertme şekelli (KMOS, s. 750) "armut gibi".

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Kaz. Men sıqıldı sorlı adamnıñ ıqtıyarı sende tur. (KTSS, s. 304) "Benim gibi zavallı adamın iradesi senin elindedir."; Sen sıqıldı moldalar, betine ustap qurandı, ötirik aytıp eldi aldap, taratqan qıysıq urandı. (TDS, s. 376) "Senin gibi mollalar, yüzüne tutup Kuran'ı, yalan söyleyip halkı aldatarak, yaymışlar keyfî sloganı."

Kırg. Al da men şekildüü Ala-Toonun koynunda tuulup öskön. (KTTS, s. 730) "O da benim gibi Ala-Too'nun koynunda doğup büyümüş."; Sen şekildüü dalaylarda cañıltkan. (TDS, s. 377) "Senin gibi çok kişiyi yanıltmış."

Kkp. Sen sekilli xalıqqa masqara bola almayman, -dedi Aşşolpan. (HKT, s. 242) ""Senin gibi halka maskara olamam" dedi, Aşşolpan."

b.2. Kişi Zamirinin Tamlama Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Min de bér sinéñ şikéllé uxıldap, "ülérséñ" né eytép éçiyim, -digen. (XNM, s. 91) "Ben de bir kez senin gibi oh deyip "öldüm" söyleyerek içeyim, demiş."; Monda herkéme de sinéñ şikéllé akça oturıp utıra. (STLY, s. 319) "Buradaki herkes senin gibi para kaybedip oturuyor."; Béznén şikéllé kara ikmek aşap üsken kéşége kaya indé ak söyeklé buluw? (TE, s. 53) "Bizim gibi kara ekmek yiyip yetişen kişi, nasıl soylu olsun?"

b.3. İşaret Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. – İx, niçék kéne eytép bireler, e! Méne şular şikéllé moñlı itép cırlıy bilsen, e?! (TE, s. 54) "Ah, nasıl da cıvıldıyorlar, ha! İşte şunlar gibi kederli olarak şarkı söyleyebilseydim, ah?!"

Kaz. Kişkene üydifñ işindegi bul **sekildi** küdikti xal köp künderge sozilğan joq. (MÄ, s. 105) "Küçük evin içindeki bu türlü ağır tereddütlü bekleyiş hali uzun sürmedi."; Qoranfñ sırtınan bilinip turğan osı **sekildi** köñilsiz küyin körgeñ adam "bişsara mınaw qanday sorlınıñ qorası eken?" dep eriksiz aytqanday. (MÄ, s. 188) "Ağılın dışında görünen bu gibi sıkıntılı vaziyetini görenler gayriihtiyarñ "bîçare bu hangi garibanın ağılymış" dedirtir gibiydi."; sol **sıqıldı**. (KTS-1, s. 566) "şunun gibi".

Kkp. Bul **sekilli** haywan toğayda köp. (Kkp. T. G., s. 133) "Bunun gibi hayvan ormanda çok."; Şıdamayman bul **sekilli** oynığa, Jip salarman seniñ eki qolıña. (KTTS-IV, s. 196) "Dayanamam bunun gibi oyuna, ip bağlarım senin iki eline."; Sol **sıqıllı** baydıñ peşine asılıp, suwın ısıt. (KTTS-IV, s. 242) "Şunun gibi zenginın peşine düşüp, suyunu ısıt."

b.4. Dönüşlülük Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kaz. Şonda Şägimtaydıñ özim **sekildi** bar balası mağan qızığa da qızğana qaraytınıñ sezetinmin. (Kök., s. 193) "Orada Şegimtay'ın kendim gibi olan çocuğunun bana özendiğini ve bana kıskançlıkla baktığını seziyordum."

b.5. Soru Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Nog. Ne **sekinli** bolıp kalğan? (NOS, s. 283) "Ne gibi olmuş?"

Kar.-Bal. ne **şekelli** (KMOS, s. 750) "ne gibi".

c. İsim-fiilin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Küresén, bérsén géne eytse, büténnerén kimsétüw şikéllé toyladır, ul béraz başın çaykap tora. (TE, s. 59) "Belki, birisi için desen, diğerlerini aşağılama gibi hissedilir, o biraz başını sallayıp duruyor."

d. Sıfat-fiilin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Küzleré ozın kara kéfrékleré astında böténley yomılıp bitken şikéllé. (TE, s. 50) "Gözleri uzun kara kiprikleri altında tamamen yumulup kapanmış gibi."; Késé aldında külmekséz-ıştansız utırgan şikéllé. (TE, s. 51) "Kişi önünde dunsuz gömleksiz oturuyormuş gibi."; Birége indé tormuş yañadan kaytmas şikéllé. (TE, s. 89) "Beriye şimdi hayat yeniden dönmez gibi."

Kaz. Türi jaman bulardıñ, aşuw qısqañ **sekildi**. (BKT, s. 254) "Görünüştü yaman bunların, öfkeyle dolmuş gibi."

Kırg. Aytkan **şekildüü**. (KTG, s. 333) "Dediği gibi."

Baş. Kük yözö yañı ğına yıwıp, sinqalap quyğan **şikéllé**, böte kiñlékteré zengerhıwlanğan. (BT, s. 179) "Gökyüzü daha yeni yıkayıp, çivitleştirmiş gibi bütün enginlikleri mavileştirmiş."; Küz aldımında elle nindey nurzar uynağanın onotmağan **şikéllé** bulam. (BTG, s. 191) "Gözümün önünde nasıl nurların oynadığını unutmamış gibi oluyorum."

Kkp. Al meniñ uşun onıñ aytqanı **sıqıllı** – bu jaqsı at. (TDS, s. 376) "Ama bence, onun söylediği gibi bu, iyi bir attır."; körgeñ **sıqıllı** (KRS-1, s. 603) "gördüğü gibi".

e. Çekimli Fiilden Sonra

Tat. Beyét janrınıñ yazmışı öçén bu protsess xelitkéç rol uynadı **şikéllé**. (XA, s. 115) "Beyit türünün kaderi için bu süreç halledici bir rol oynadı gibi."; Doktor kilüwge ul az ğına da şatlanmadı **şikéllé**. (TE, s. 109) "Doktorun gelmesine o, az da olsa sevinmedi gibi."; Tire-yak avıllarda da küp kilgenner **şikéllé**. (TE, s. 160) "Çevre köylerden de çok gelmişler gibi."

Kırg. Men cogoruda aytım **şekildi**. (KTG, s. 333) "Ben yukarıda dedim gibi."

Baş. Şul saqta miñe is kitkes güzel baqsa ésénde toram **şikéllé** toyoldu. (BT, s. 52) "O zaman ben kendimi, insanın aklını alacak güzellikte bir bahçenin içinde duruyormuşum gibi hissettim."; –Yaray, ipteşler, saqırılğan keşeler kilép böttö **şikéllé**. (BT, s. 117) "–Tamam, arkadaşlar, çağırılan kişiler gelip bitti gibi."; Ul awır uyzarman qotoldo **şikéllé**. (BT, s. 157) "O ağır düşüncelerinden kurtuldu gibi."

Görevi:

a. Benzerlik, Karşılaştırma

Tat. Naçar at bélen iñ artta kalgan awçılar başlığı katı yañıgırğa élekken hem suga töşken çebés **şikéllé** bik nık çılangan. (XNM, s. 9) "Kötü atla en arkada kalan avcılar başı, sağnak yağmura yakalanmış ve suya düşmüş civciv gibi fena halde ıslanmış."; Baş oçıñnan sıyrıçıklar kötüwé **şikéllé** bér törkém samoletlar ütté. (TE, s. 164) "Baş ucundan sıyrıçık sürüstü gibi bir grup uçak geçti."; Cizniy ul béznéké **şikéllé** cébégen avız tügél... (BKT, s. 252) "Enişte, o bizim gibi aptal değil..."

Kaz. Arqalıqtıñ bir kişilew biyiginiñ basında tastan üygen oba **sekildi** jalğız mola bar. (MÄ, s. 184) "Arkalık'ın küçükçe bir tepesinin başında, taştan uydurulmuş höyük gibi bir mezar var."; Bul arada otırğan elde adam **sekildi** adam bar ma? (MÄ, s. 193) "Bu civarda oturan halkın içinde adam gibi adam var mı?"; Bäriniñ de ... boğın juwıp, jaqsısın asırıp, jamanın jasırıp, adam **sekildi** qılıp, osı awıldı adam qatarına qosqan sol emes pe edi. (MÄ, s. 194) "Hepsinin de ... pisliğini temizleyip, iyisini açıp, kötüsünü gizleyip, adam gibi edip, bu köyü insan sınıfına koyan o değil miydi."

Kırg. Ay **şekildüü**. (KTG, s. 333) "Ay gibi."; Sen **şekildüü** dalaylardı cañultkan. (TDS, s. 377) "Senin gibi çok kişiyi yanıltmış."; Al da men **şekildüü** Ala-Toonun koynunda tuulup öskön. (KTTS, s. 730) "O da benim gibi Ala-Too'nun koynunda doğup büyümüş."

Baş. Qaynarlıqta qoyaş–yörek kéwék, yörek qaynar, qoyaş **şikéllé**. (BTH-II, s. 658) "Kaynamada güneş yürek gibidir, yürek kaynar, güneş gibi."; Kük vagondar tawğa ışığılandı, aşığıp qasqan yılan **şikéllé**. (BTH-II, s. 658) "Mavi vagonlar dağa saklandı, aceleyle kaçan yılan gibi."; Hıwzağı balıq **şikéllé** yılğır. (BTH-II, s. 658) "Sudaki balık gibi çevik."

Kkp. Bul **sekilli** haywan toğayda köp. (Kkp. T. G., s. 133) "Bunun gibi hayvan ormanda çok."; Sen **sekilli** xalıqqa masqara bola almayman, -dedi Aşşolpan. (HKT, s. 242) "'Senin gibi halka maskara olamam' dedi, Aşşolpan."; ay **sekilli** (KRS-1, s. 572) "ay gibi"

Nog. ... yañı tuvgan ay **sekilli** kıyılğan kasları, kara şaşları man kız... (TEL, s. 147) "... yeni doğan ay gibi hilâl kaşları, kara saçları ile kız..."; ayvan **sekinli** (NOS, s. 293) "hayvan gibi"; Ne **sekinli** bolıp kalgan? (NOS, s. 283) "Ne gibi olmuş?"

Kar.-Bal. bir **şekelli** (KMOS, s. 750) "bir biçimli, bir gibi"; kertme **şekelli** (KMOS, s. 750) "armut gibi"; ne **şekelli** (KMOS, s. 750) "ne gibi".

b. Durum

Sıfat-fiilden sonra geldiğinde durumu tasvir eder veya birbirine benzer durumları bildirir.

Tat. Selim, kort çakkan **şikéllé**, kulin tartıp aldı. (TTAS-III, s. 505) "Selim, böcek ısırılmış gibi, kolunu çekip aldı."; Kém nindi xelde bulsa, gipnoz bélen yoklatılğan **şikéllé**, şul xelende katıp kalgan. (TTAS-III, s. 505) "Kim hangi halde olsa, hipnoz ile uyutulmuş gibi, o haliyle donup kalmış."; Yégét kadaklangan **şikéllé** utırgan da, kulların yak-yakka bolgaştırıp, oçıp kına kile. (TTAS-III, s. 505) "Yiğit çivilenmiş gibi oturmuş da, ellerini yanlarına birleştirip, uçarak geliyor."

Kaz. Türi jaman bulardıñ, aşuw qısqañ **sekildi**. (BKT, s. 254) "Görüntüğü yaman bunların, öfkeyle dolmuş gibi."

Baş. Kük yözö yañı ğına yıwıp, sinqalap quyğan **şikéllé**, böte kiñlékteré zengerhıwlanğan. (BT, s. 179) "Gökyüzü daha yeni yıkayıp, çivitleştirmiş gibi bütün enginlikleri mavileştirmiş."; Küz aldımında elle nindey nurzar uynağanın onotmağan **şikéllé** bulam. (BTG, s. 191) "Gözümün önünde nasıl nurların oynadığını unutmamış gibi oluyorum."

Kkp. Al meniñ uşun onıñ aytqanı **sıqıllı** – bu jaqsı at. (TDS, s. 376) "Ama bence, onun söylediği gibi bu, iyi bir attır."

c. Şüphe, İhtimal

Daha çok çekimli fiillerden sonra geldiğinde "sanki; âdeta" anlamında bir şüphe veya ihtimal bildirir.

Tat. Méne bu kэшélernéñ şulay tırşıp-tırşıp cir sörép yatuwları da alarnıñ küñéléne xuş kile şikéllé idé. (TE, s. 55) "İşte, bu kişilerin böyle gayretli gayretli tarla sürüp çalışmaları da onların gönlüne hoş geliyor gibi idi."; Bolay bér tavış ta yuk şikéllé. (TTAS-III, s. 505) "Böyle bir ses de yok gibi."; Élégrek alay tügél idé şikéllé. (TTAS-III, s. 505) "Daha önce öyle değil gibi idi."

Kırg. Men cogoruda aytım şekildi. (KTG, s. 333) "Ben yukarıda dedim gibi."

Baş. Nıyazğol da ul éşté tırşıp yöröp oslanı şikéllé. (BTH-II, s. 658) "Nıyazgol da o işi gayret ederek bitirdi gibi."; Uqıp bulmas şikéllé. (BTH-II, s. 658) "Okuyarak olmaz gibi."; uqını şikéllé. (BRH, s. 658) "okudu gibi".

d. Sıralama

Birden fazla unsuru sıralarken "gibi, vs., vb." anlamlarında kullanılır.

Tat. Misalga "uniké soldat" turındağı yeki "yañgır kébék yedre yava Moskvanıñ éçéne" şikéllé arttırıwlarını alıyk. (XA, s. 46) "Meselâ "on iki asker" hakkındaki veya "yağmur gibi gülle yağıyor Moskova'nın içine" gibi arttırmaları alalım."

Et pen qımız sıqıldı as joq deydi, ol nemene joqtıqtıñ äseri emey. (TDS, s. 376) "Et ve kıımız gibi yemek yok diyor, o nesnelere yoksulluğun etkisini emiyor."

180. Şelli

Yapısı:

Şelli "gibi, kadar; -e kadar". Karakalpak Türkçesinde yalın ve yönelme hâlimden sonra kullanılan bir edattır. Yalın halden sonra karşılaştırma, yönelme hâlimden sonra ise sınırlama ilgisi kurar. Bu edat bazı örneklerde kalıplaşmış olarak da görülmektedir. Yong-Song Lİ, bu edatın çen edatı ile ilgili olduğunu söylemektedir⁴³⁹. Karakalpak Türkçesinde ç'lerin ş'ye dönüştüğü dikkate alınırsa bu edat çenli > şenli > şelli şeklinde bir gelişme göstermiş olmalıdır. Necmettin Hacıeminoğlu ise çenli'nin çağlığ şeklinde ortaya çıktığını (çağlığ > çenli) belirtmektedir⁴⁴⁰. Şayet böyleyse bu edatın kökü çak kelimesine dayanmaktadır (bk. çaklı). Kkp. şelli/-şelli.

⁴³⁹Yong-Song Lİ, *agt.*, s. 167

⁴⁴⁰Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, s. 30

Kullanımı:**Yalın Hâlden Sonra Kullanımı****a. İsmi Yalın Hâlden Sonra Kullanımı**

Kkp. Ötken dünya bir pul şelli körindi. (Kkp. T. G., s. 134) "Fani dünya bir pul gibi göründü."; Adam menen adamnı parqı aspan penen jer şelli eken. (KTTS-IV, s. 525) "Adam ile adamın farkı, gökyüzü ile yer kadar imiş."; Diyxannı haqın bermeseñ, Adam şelli sen körmeseñ. (KTTS-IV, s. 525) "Çiftçinin hakkını vermesen, adam kadar sen görmesen."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı**b.1. Kişi Zamirinin Yalın Hâlden Sonra Kullanımı**

Kkp. Onıñ boyı senşelli. (TDS, s. 167) "Onun boyu senin kadardır."

b.2. Soru Zamirinin Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Kkp. Jäne biriniñ atı Şayxun, omıñ qasiyeti aldınan qanşelli läşker qarsı kelse de, jolbarıstay atılıp, mıljalap taslatuyın boldı. (Kkp. T. G., s. 200) "Yine birisinin adı Şayhun idi. Onun özelliği ne kadar askarla karşılaşırsa da, kaplan gibi atılır, parçalayıp dağıtırdı."

c. Sıfat-fiilin Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Kkp. awqattı jep bolğan şelli (KRS-1, s. 733) "yemeği olduğu kadar".

Yönelme Hâlden Sonra Kullanımı**b. Zamirlerden Sonra Kullanımı****b.2. İşaret Zamirinin Yönelme Hâlden Sonra Kullanımı**

Kkp. Sen usuğan şelli jaz. (TDS, s. 167) "Sen buraya kadar yaz."

Görevi:**a. Karşılaştırma**

Yalın hâlden sonra kullanıldığında ölçü, miktar bakımından karşılaştırma yapmaktadır. Örnekleri yukarıda verilmiştir.

b. Sınırlama

Yönelme hâlden sonra kullanıldığında sınırlama bildirir. Yukarıda örneği verilmiştir.

181. Taba

Yapısı:

Taba "-e doğru; aracılığıyla, üzerinden, -den". Kuzey grubu Türk lehçelerinin tamamında çeşitli varyantlarıyla yönelme hâli ekinden sonra kullanılan bir edattır. Yalnız, yönelme hâlinin yanında Kumuk Türkçesinde çıkma hâlinden sonra, Karaçay-Balkar Türkçesinde de daha çok yalın hâlden sonra kullanılmaktadır. Tatar Türkçesinde taba, seyrek olarak taban, kullanımlarının yanında, batı ağzında Penza ve bazı yörelerde tabatın şekline de rastlanmaktadır⁴⁴¹. Başkurt Türkçesinde ise "taban"ın yanında seyrek olarak taba şekli görülür. Kumuk Türkçesinde seyrek olarak görülen tabalaq şekli, taba edatına -laq yapım ekinin gelmesiyle oluşmuştur⁴⁴². Nogay Türkçesinde bu edat daha çok tabagan şeklinde görülür. Tabagan şeklinin yanında tabatın ve çok seyrek olarak da tamagan şekillerine rastlanmaktadır. Kırım Tatar Türkçesinde de yaygın şekil taba olup, taban şekline de rastlanmaktadır. Karay Türkçesinde çok seyrek olarak taba şekli görülmektedir.

Taba edatının tap- "bulmak" fiilinin zarf-fiil biçimi olduğu konusunda herkes görüş birliği içerisinde⁴⁴³. W. Bang ve Mustafa Öner taban, taman edatlarında sonda bulunan -n ekinin vasıta hâli eki olduğunu belirtirler⁴⁴⁴. Mustafa Öner tabagan/tamagan edatının ise taba kelimesine yönelme hâl eki ve vasıta hâli eki gelerek (taba/tama+ga+n) kalıplaştığını söylemektedir⁴⁴⁵. Tat. taba/tabán, Kaz. taman, Kırg. taman, Baş. taban, Kkp. taman, Kum. taba, tabalaq, Nog. tabagan, tamagan, tabatın, Kar.-Bal. taba, Kır. Tat. taba, taban, Kar. taba.

Kullanımı:

Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

a. İsmın Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Alar Bolgardan tönyakka **taba** kaçıp kiterge hem yaña kala tözerge mecbur bulalar. (XA, s. 14) "Onlar Bulgar'dan kuzeye doğru kaçıp gitmeye ve yeni şehir kurmaya mecbur oluyorlar."; Kapkadan éçké yakka **taba** öç pulemet köpşesé töbéngen. (TE, s. 91) "Kapıdan içeri tarafa doğru üç makinalı tüfek namlusu doğrultulmuş."; Küçénüw yartı könde tamam buldı, kiçke **taban** bulışkan keshéler de, Zarif bélen Sekine de, aşap-éçkennen soñ, üzlerine kaytıp kittéler. (TG-II, s. 326) "Göçme işi yarım günde

⁴⁴¹V. N. Xangildin, *age.*, s. 283

⁴⁴²İ. A. Kerimov-A. B. Axmedov, *age.*, s. 142

⁴⁴³Gerard Clauson, *age.*, s. 435; A. Von Gabain, *age.*, s. 85; K. Grönbech, *age.*, s. 36; W. Bang, *age.*, s. 55; Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, s. 86; Muharrem Ergin, *age.*, s. 372; Suzan Duran, *age.*, s. 57; V. N. Xangildin, *age.*, s. 283

⁴⁴⁴W. Bang, *age.*, s. 56; Mustafa Öner, *agm.*, s. 16

⁴⁴⁵Mustafa Öner, *agm.*, s. 16

tamamlandı, akşama doğru buluşan kişiler de, Zarif ile Sekine'de, yiyip içtikten sonra, evlerine döndüler."

Kaz. Aq qasqırdı aldına salıp, Kökserek artjağına oñdı-soldı jalt-jalt qarap, oyğataşağa **taman** tüsti. (MÄ, s. 64) "Beyaz kurdu önüne alan Kökserek, arka tarafına sağlı sollu ümitle bakıp, vadiye-çukura doğru indi."; Basına **taman** aranday aşılıp kele jatqan awızdın joğarı jağında özine tanıq qulaq körindi. (MÄ, s. 76) "Başına doğru oburca açılmakta olan ağzın yukarı tarafında kendisine tanıdık kulak göründü."; Sonıñ oyına **taman** jaqındağanda attınıñ dübiri basılıp qalıp edi. (MÄ, s. 82) "Onun çukuruna doğru yaklaştığında atlının gürültüsü yavaşlamıştı."

Kırg. El cıla ketip, cıtı sıñgen cerine **taman** tirey baştı. (KTŞB, s. 281) "Halk harekete geçip, kokunun sindiği yere doğru dayanmaya başladı."; Bir küñü küz ayında, keşke **taman**, ok tiyip, eki ayaktan acıragan, Kasımcın kayttı degen kabar keldi ayılğa köñülü açık, esen-aman. (KTTS, s. 573) "Bir gün güz ayında akşama doğru, kurşun yediği için iki ayağını kaybeden Kasımcın döndü diye haber geldi köye gönlü açık, sağ salım."; keşke **taman** (KTTS, s. 573) "akşama doğru".

Baş. Elé le ular Köngekten könbayışqa **taban** baralar. (Ark., s. 89) "Onlar hâlen Köngek'ten doğruya doğru gidiyorlar."; Köslö motorzar tawışı ışaya başlağas, ul, teşterén şığırlatıp, uşal ırıldandı la tawğa **taban** saptı. (BT, s. 126) "Motorların güçlü sesi sıklaşmaya başlayınca, o, dişlerini gıcırdatıp, kötü hırladı ve ve dağa doğru koştu."; Awılğa **taban** yul tutayıq, yuqha helek bulabız bit. (BT, s. 144) "Köye doğru yol alalım, yoksa öleceğiz."; qalağa **taba** (BRH, s. 497) "şehire doğru"; kiske **taba** (BRH, s. 497) "akşama doğru".

Kkp. Traktorlar, jıldıñ aqırına **taman** kele baslar. (Kkp. T. G., s. 135) "Traktörler, yılın sonuna doğru gelmeye başlar."; Jurttıñ bəri öz aqsaqalına **taman** jaqınlap barğısı keldi. (Kkp. T. G., s. 135) "Halkın hepsi kendi yaşlılarına doğru gitmek istedi."; Köldi aralap, tüske **taman** joldaslarına keldi. (KTTS-IV, s. 270) "Gölün ortasından geçip, öğleye doğru arkadaşlarına geldi."

Kum. Şo asrunu axırlarına **taba**, demek, 1883-nçü yılda Maxammät-apendi Osmanov sipteçilik etip oñarğan va Peterburg şağarda basmadan çığanğan aytıvları sanavı 318 bar. (AAS, s. 4) "Şu asrın sonlarına doğru, demek, 1883 yılında Mahammät Osmanov efendinin teşebbüs edip hazırladığı ve Petersburg şehrinde bastırıldığı atasözlerinin sayısı 318'dir."; Bu yır köp bırıñğı zamanlarda yaratılğan busa da, geçge **taba** onu içine rus sözler girgen. (KXY, s. 22) "Bu manzume çok eski zamanlarda yaratılmış olsa da, sonradan onun içine Rusça sözler girmiştir."; Ertenge **taba** qar da yavdu. (KT5, s. 129) "Sabaha karşı kar da yağdı."; Deñizge **tabalaq** özen yayıla gete. (Kum. Til, s. 142) "Vadi, denize doğru yayıla gidiyor."

Nog. Poezd keşke **tabagan** ketedi bizim avıl betke. (TEL, s. 99) "Tren, bizim köyün tarafına akşama doğru gider."; Üylege **tabagan** olar (bulıtlar) kalın, kara em koyı

bolıp, yan-yakka yabıldılar. (GNY, s. 277) "Onlar (bulutlar) öğleye doğru kalın, kara ve koyu olup, etrafı kapladılar."; Keş bek karaña, ay da tañga **tabatın** tuwadı. (GNY, s. 277) "Akşam çok karanlık, ay da sabaha doğru doğuyor."; Keşke **tamagan** boran küşeydi. (TEL, s. 153) "Akşama doğru fırtına şiddetlendi."

Kar.-Bal. Baş boldu kolxozga **taba** col carıwda. (TDS, s. 382) "Baş oldu kolhoza doğru yol yarmada."

Kır.-Tat. Atlı polk keniş çölge dağıldı, cayav askerler tarafından açılğan tel qoralardan keçip düşmannıñ sol yağına **taba** taşqın bir sel kibi ögge doğru intıldı. (KTT, s. 139) "Atlı alay geniş çöle dağıldı, yaya askerler tarafından açılan tel çitlerden geçip düşmanın sol tarafına doğru taşkın bir sel gibi ileriye doğru atıldı."; Menzad çabik-çabik zengilerden ayaqlarını qurtarıp, atından kenarğa **taba** atıldı degende, omuzına sert bir şey toqunğan kibi oldı. (KTT, s. 140) "Menzad, çabuk çabuk üzengiden ayaklarını kurtarıp, kenara doğru atladım derken, omuzuna sert bir şey dokunur gibi oldu."; Qulaq saldım seske **taban**, yelman qarışıp yaqından, / Eşitle talğın-talğın, yolnuñ qıbla yağından. (ETM, s. 151) "Kulak verdim sese doğru, rüzgârla karışıp yakından, işitiliyor sakın sakın, yolun kible yanından."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Télegémné sizgen **kébék**, ul da yözén miña **taba** bordı. (TE, s. 97) "Dileğimi sezmiş gibi, o da yüzünü bana doğru çevirdi."; Xuca aña **taba** borılğan da: – İx sin, yüler, nige şulxetlé qızasın? (XNM, s. 42) "Hoca ona doğru dönmüş de: – Ah sen, ahmak, niye bu kadar kızılıyorsun?"; Min aña **taba** atlıym. (TE, s. 124) "Ben ona doğru adım atıyorum."

Baş. 1-sé mişalda Exsendéñi bézge **taban** kiléwén, bézge yaqınlaşwın, 2-sé mişalda Emirzéñi Velizerzen alışlaşwın béldére. (BT, s. 200) "Birinci örnekte Ehsen'in bize doğru gelişi, bize yakınlaşması; ikinci örnekte Emir'in Velilerden uzaklaşması bildiriliyor"

Kkp. Bir waqıtta qarasam, joldan burılıp mağan **taman** tım-tırıs kiyatır. (HKT, s. 246) "Bir ara baktım ki, yoldan dönüp dümdüz bana doğru geliyor."

Kır. Tat. Men olarğa **taba** barıp laf qattım. (KTT, s. 85) "Ben onlara doğru gidip söz açtım."

Kar. miña **taba** (TDS, s. 382) "bana doğru".

b.2. Dönüşlülük Zamirinin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Annan tigéz itép dürt öleşke bülgen de kulı bélen üzene **taba** öç tapkır ımlagan. (XNM, s. 66) "Ondan sonra eşit olarak dört parçaya bölmüş de eliyle kendisine doğru üç

kez işaret etmiş."; Xuca at méngen karaklarını üzene **taba** kilüwlerén kürgen. (XNM, s. 77) "Hoca ata binmiş haydutların kendisine doğru gelişini görmüş."

Baş. Her kémdéfi barmağı üzene **taban** kekére. (BXM, s. 87) "Herkesin parmağı kendisine doğru eğilir."

Kır. Tat. O stol üzerindeki büyük tütün qutusunu özüne **taba** çeke. (ETM, s. 117) "O, masanın üzerindeki büyük tütün tabakasını kendisine doğru çeker."

Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kumuk Türkçesinde çıkma hâlimden sonra da kullanılır ve "aracılığıyla, üzerinden, -den" anlamlarını vererek vasıta bildirir.

a. İsmın Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kum. Tavlardan **taba** gelegen yuvaş, yılı yel şo ni'matlı butaqlanı çayqay. (KT5, s. 126) "Dağların üzerinden gelen yumuşak, sıcak yel, şu verimli dalları sallıyor."; Qatınlar bu tilegen zatları terezeden **taba** uzata. (KYX, s. 234) "Kadınlar, bu istediği şeyleri pencereden uzatıyorlar." Qamuşluqdan **tabalaq** gelegen bir qaban göründü. (Kum. Til, s. 142) "Kamışlıklardan gelen bir yaban domuzu göründü."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kum. – Siz tuvra meni bavuma barıǵız, şondan **taba** hızın alıp getersiz! -dep yolǵa sala. (KYX, s. 90) "'–Siz, doğru benim bahçeme gidiniz, oradan izi takip ederek gidirsiniz" diye, yola salıyor."

Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Karaçay-Balkar Türkçesinde **taba** edatı yalın halden sonra kullanılır. Yönelme hâlimden sonra kullanımı ise çok az görülür. İsimlerin yalın hâlimden sonra kullanılırken zamirlerden sonra ilgi hâli alır.

a. İsmın Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Sora atları kişnegen tawuşuna Aqbilek, qalanı başına çıǵıp, bilegin suw **taba** aylandırıp açxandı. (MKXPÇ, s. 51) "Akbilek, sonra atların kişneyen sesinden, kalenin başına çıkıp, kollarını suya doğru döndürerek açmıştı"; Qaraşaway cawları ızlarından cetip, alanı kırıp boşap, Mingi taw **taba** ketgendi. (MKXPÇ, s. 94) "Karaşaway düşmanların ardından yetişip, onları kırıp dökerek, Mingi daǵa doğru gitmişti."; Duldur atına minip, ot **taba** tebiredi. (MKXPÇ, s. 100) "Duldur, atına binip ateşe doğru yöneldi."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Birsi qartla meni **taba** qaradıla. (MT, s. 43) "Diğer yaşlılar, bana doğru baktılar."; Sağışqa ketib turğanlay, anı **taba** kele turğan adamnı kölekkesin esledi. (OC, s. 162) "Derin düşünceye dalmışken, ona doğru gelen adamın gölgesini farketti."; Alayına bizni **taba** kele turğan Askerni esledim. (MT, s. 43) "Ansızın, bize doğru gelmekte olan Asker'i fark ettim."

b.2. İşaret Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Fridanı arbazını arğı canında, anı üyüne uşaş üyçükden bir toq tişirıw çığıp, bıla **taba** aylandı. (OC, s. 80) "Frida'nın avlusunun karşı tarafında, onun evine benzer küçük evden, iri yarı bir kadın çıkıp, bunlara doğru döndü."

Yönelme hâlimden sonra kullanımını gördüğümüz bu edat, Başkurt Türkçesinde işaret zamirinin bulunma hâlimden sonra bir örnekte tespit edilmiştir. Burada hâl eklerinin görev değişikliği söz konusudur. Zamirlerden sonra yönelme hâlinin yerine bulunma hâl ekinin kullanımı Türkiye Türkçesi ağızlarından Rize ağzında da görülmektedir: -dayi bunda (buna) ne istiysun?; -biz onda (ona) eskiden tulum derduq⁴⁴⁶.

Baş. – Barsa türe, bında **taban** bér törköm hıbaylı kile! -tip qısırzılar arttan. (Ark., s. 62) "'–Barsa Reis, buraya doğru bir grup atlı geliyor!" diye, bağırdılar arkadan."

Bu edat, bazı lehçelerde tüben, yugarı/joğarı gibi yer-yön zarfı olan kelimelerden sonra geldiğinde yönelme hâl eki almayıp, yalın hâlden sonra da kullanılabilir.

Tat. Kaytır yul tüben **taba** idé. (TTAS-III, s. 7) "Dönüş yolu aşağıya doğru idi."; Kéfrék oçları yugarı **taba** bögelép, küzleré sağış borkép torgan silu kız bulıp üsép kile idé. (Ed., s. 9) "Kirpik uçları yukarı doğru bükülüp, gözleri hasret çekip duran güzel bir kız olarak büyüyüp geliyordu."

Kaz. Tınımsız soqqan boran uytqıp, uyliqqan qar terezeniñ tömengi közderin basıp, joğarı **taman** ösip keledi. (MÄ, s. 132) "Durmada vuran boran hortum oluyor, hortumlaşan kar, pencerenin alt gözlerini doldurup, yukarıya doğru yükselerek geliyor."

Kar. tüben **taba** (TDS, s. 382) "aşağı doğru".

Görevi:

a. Yönelme

Yere, yöne, kişiye veya nesneye doğru yönelme bildirir.

Tat. Ul, öy tübeséne ménép, açık tereze aşa Xucaga **taba** bér kirpéc cibergen. (XNM, s. 6) "O, evin çatısına çıkıp, açık olan pencereden Hoca'ya doğru bir kerpiç atmış."; Ul, şulay söyliy söyliy, üzé de sizmesten, keyle bélen zur taş kisegén vatıp,

⁴⁴⁶Ahmet Buran, age., s. 164

tübenge **taba** tegeretép ciberdé. (TE, s. 98) "O, böyle söylene söylene, kendisi de farkında olmadan, kazmayla koca taş parçasını kırıp, aşağıya doğru yuvarladı."; Gabbas mulla yortınnan kara turı aygır cigélgen artlı çana Salagışka **taba** cinél géne éldérép kitté. (TE, s. 138) "Gabbas mollanın evinden kara doru aygırın ardına çekilmiş kızak, Salagış'a doğru hafifçe koşup gitti."

Kaz. Aq Sorafınıñ etegine **taman** kelgende, Qasen on bir-on eki kişilik jıyındı dört böldi. (MÄ, s. 80) "Ak Soran'ın etegine doğru geldiklerinde, Kasen on bir-on iki kişilik grubu dörde böldü."; Az kübeñdep, boyına **taman** boy soza tüsip, Qatşa: – Jol boldı ma? –dep kübir etti. (MÄ, s. 284) "Az kımıldayarak kocasına doğru dönen Katşa: "– Yolcuku nasıldı?" diye, fısıldadı."; Tım beri burıla bermeñiz, kün batısqa **taman** jüreyik. (BKT, s. 259) "Pek bu yana dönmeyin, batıya doğru gidelim."

Kırg. El cıla ketip, cıtı sıñgen cerine **taman** tirey baştı. (KTŞB, s. 281) "Halk harekete geçip, kokunun sindiği yere doğru dayanmaya başladı."

Baş. –Teñrénen qurq! -tip qısqırzı Epuş, xanğa **taban** bér-iké azım atlap. (Ark., s. 16) "Epuş, "Allah'tan kork!" diyerek, hana doğru bir iki adım attı."; Tönyaqqa **taban** kük İrendek huzıla. (BT, s. 44) "Kuzeye doğru mavi İrendek uzanıyor."; Ul, aşığıp-aşığıp, awılğa **taban** atlay. (BT, s. 89) "O, acele acele köye doğru koşuyor."

Kkp. Jük maşınası quyaşlı künde keñ joldı boylap alğa **taman** baratır eken. (HKT, s. 245) "Yük arabası güneşli günde geniş yol boyunca ileriye doğru gidiyormuş."; Onnan soñ birden juwırdım, tek şığısqa **taman** tuwrı bağıt aldım. (HKT, s. 245) "Ondan sonra birden koştum, yalnız doğuya doğru yol aldım."; Ol usı oylar menen keñsege **taman** ketti. (HKT, s. 246) "O, bu düşünceler ile ofise doğru gitti."

Kum. Bavnu da qıbla yağında bir ullanı tav, bu tavnu bavğa **taba** yağına yabışdırılıp etilgen şışa qalalar görüne. (Kum. Türk., s. 25) "Bahçenin de güney tarafında bir yüksek dağ, bu dağın bahçeye doğru tarafına yapıştirılarak yapılmış camdan şehirler görünüyor."; Tavğa **taba** bulut birden-bir sıq boldu. (Kum. Til, s. 142) "Dağa doğru birdenbire bulutlar sıklaştı."; Deñizge **tabalaq** özen yayıla gete. (Kum. Til, s. 142) "Vadi, denize doğru yayıla gidiyor."

Nog. Biraz yuvıkka **tabagan** Cenethan man Şumaxov oltırılar. (YY, s. 59) "Biraz yakına doğru Cenethan ile Şumahov oturdular."; Stoldıñ müyisine **tabagan** salıngan oltorgışta şalkayıp predsedateldiñ zamestiteli Akiy oltırı. (NL, s. 218) "Masanın köşesine doğru konmuş sandalyede, başkanın yardımcısı Akiy yayılarak oturuyor."; Bular bugadı aralga **tabatın** äketediler. (GNY, s. 277) "Bunlar, boğayı adaya doğru götürüyor."

Kar.-Bal. Alavğan, barırın da bilmey, bir biyik tawla **taba** bara turğanlay... (MKXPÇ, s. 59) "Alavgan, nereye gittiğini dahi bilmeden, yüksek bir dağa doğru giderken..."; Ğoqqa quçağında qawraçqlanı iyilib cerge salıb, tötka Maryaları **taba** ketdi. (OC, s. 94) "Gokka, kucağındaki kurumuş otları yere bırakıp, Marya teyzelere doğru gitti."; Köremisiz ... mayna, mayna ... ol aq bulutçuqnu içinden cıgıb kelgen

samolyotxa qaraçığız, bizni **taba** keledi. (KMTG, s. 237) "Görüyor musunuz ... işte, işte ... o ak bulutçuğun içinden çıkıp gelen uçağa bakın hele, bize doğru geliyor."

Kır. Tat. Men olarğa **taba** barıp laf qattım. (KTT, s. 85) "Ben onlara doğru gidip söz açtım."; O stol üzerindeki büyük tütün qutusunı özüne **taba** çeke. (ETM, s. 117) "O, masanın üzerindeki büyük tütün tabakasını kendisine doğru çeker."; Onı artından sürü-sürü qoylar toplanıp qaval sesine **taba** kele başlaylar. (KTT, s. 151) "Onun ardından sürü sürü koyunlar toplanıp, kaval sesine doğru gelmeye başlıyorlar."

Kar. tüben **taba** (TDS, s. 382) "aşağı doğru"; miña **taba** (TDS, s. 382) "bana doğru".

b. Zaman

Zaman kavramı taşıyan kelimelerden sonra geldiğinde belirli bir zamana doğru yönelme, yakınlık bildirir.

Tat. Kiçke **taba** başlangan buran alay tiz tuktamıy. (TE, s. 108) "Akşama doğru başlayan boran öyle çabuk dinmez."; Aprel axırlarına **taba** 31 neç gvardiye diviziyesé, aylar buyı bilép torgan pozitsiyesén kaldırıp, tılgarak küçté. (TE, s. 162) "Nisan sonlarına doğru 31. Muhafız Birliği Tümeni, aylar boyu muhafaza ettiği pozisyonunu terke derek cephenin daha gerisine göçtü."; Segat sigézlerge **taba** kayttı. (STLY, s. 321) "Saat sekizlere doğru döndü."

Kaz. Keşke **taman** Amirqan ekewmiz qostıñ aldında qaz jündep, jumırtqqa asıp otırıp añgime qurdıq. (Kök., s. 11) "Akşama doğru Emirkan ile ikimiz çardağın önünde kaz tüyü yolup, yumurta yiyip sohbe daldık."; Tüymebay täwip qartayıp, elüwinşi jıldardıñ ayağına **taman** qaytı bolıptı. (Kök., s. 64) "Falcı Tüymebay yaşlanıp, ellinci yılların sonuna doğru ölmüştü."; Tüske **taman** Maybasardıñ eki atşabarı Ürimbay aylına tüsti. (BKT, s. 259) "Öğleye doğru Maybasar'ın iki süvarisi Ürimbay köyüne geldi."

Kırg. Bir künü küz ayında, keçke **taman**, ok tiyip, eki ayaktan acıragan, Kasımcın kayttı degen kabar keldi ayılga köñülü açık, esen-aman. (KTTS, s. 573) "Bir gün güz ayında akşama doğru, kurşun yediği için iki ayağını kaybeden Kasımcın döndü diye haber geldi köye gönlü açık, sağ salım."; keşke **taman** (KTTS, s. 573) "akşama doğru".

Baş. Kiske **taban** kötöw qayttı. (BT, s. 106) "Akşama doğru sürü döndü."; Kiske **taban** başqa polqtar za sıqtı. (BT, s. 122) "Akşama doğru diğer piyade alayları da çıktı."; Kön töşke **taban** asılıp kitté. (BT, s. 152) "Gün öğleye doğru açıldı."

Kkp. Jazı menen köp miywe jayıp, güzge **taman** qaq etip aladı. (KTTS-IV, s. 270) "Yaz boyunca çok meyve yayıp, güze doğru kak yayıp alır."; At oynatıp er jigit, Gülayım salğan qalağa, keşke **taman** keledi. (KTTS-IV, s. 270) "Er yiğit at oynatıp, akşama doğru Gülayım'ın kurduğu şehre doğru gelir."; Keşke **taman** balalar üyelerine tarqastı. (HKT, s. 245) "Çocuklar akşama doğru evlerine dağıldılar."

Kum. Tañğa **taba** boran güclendi. (KT5, s. 30) "Tan vaktine doğru boran güclendi."; Quşluqğa **taba** gün qızdırma va qar irime başladı. (KT5, s. 30) "Kuşluk vaktine doğru güneş ısıtmaya ve kar erimeye başladı."; Geçge **taba** ondan adamnı qarqarasın quvnaq etgen ariv iyisler yayıla. (KT5, s. 126) "Akşama doğru oradan insanın vücudunu ferahlandıran güzel kokular yayılıyor."

Nog. Erinşekke **tabagan** poezd Yalpak-Töbe avılınıñ stantsiyasında toktadı. (NL, s. 225) "Tren, ikindiye doğru Yalpak-Töbe köyünün istasyonunda durdu."; Keşke **tabatın** avır dorbaların süyrep kvartiralarına yetti. (NTG-1, s. 209) "Akşama doğru ağır çantalarını sürükleyerek dairelerine ulaştı."; Aldındağı şuvaklı yılı künniñ erteñisinde keşke **tamagan** karlı yamgır man bilgasıp ava birden ok türlenip ketti. (TEL, s. 152) "Önceki parlak, sıcak günün ertesinde akşama doğru karla karışık yağmurla birlikte hava birden değışti."

Kır. Tat. İşte şu yılınıñ soñuna **taba** Qırımğa qaytqan vatanperver şair ülke Maarif Xalq Komissarlığında çalışma başlağan. (TDS, s. 381) "İşte şu yılın sonuna doğru Kırım'a dönen vatansever şair, ülke Eğitim Halk Komiserliğinde çalışmaya başlamış."; Sen o bir kün quşluqqa **taban** bizniñ yaqqa kelseñ, men sağa bir xaber aytarman. (ETM, s. 74) "Sen öbür gün kuşluk vaktine doğru bizim tarafa gelirsen, ben sana bir haber veririm."

c. Vasıta

Kumuk Türkçesinde çıkma hâlden sonra kullanıldığında vasıta, aracılık bildirir.

Kum. Şo sözlenni birleri bizge fars tilden **taba** girgen. (Kum. Til, s. 7) "O sözlerin bir kısmı bize Fars dili vasıtasıyla girmiştir."; Qara deñiz flotnu moryaklarından **taba** Rossiyağa yaşirtğın gazetler yibere. (KT5, s. 19) "Karadeniz donanmasının denizcileri vasıtasıyla Rusya'ya gizlice gazeteler gönderiyor."; Min yetti yüz yigirmi ekinçi yılda rus paçası Birinci Pötr ullan asgeri de bulan Astraxandan **taba** gemelege minip gelip, Kaspiy deñizini qayırçaq yağasında lager salıp toqtağan. (KT5, s. 56) "1722 yılında Rus çarı I. Petro kalabalık ordusuyla Astrahan üzerinden gemilere binip gelerek, Hazar denizinin killi yakasına kamp kurup konaklamış."

182. Taqılette

Yapısı:

Taqılette "gibi". Karakalpak ve Kazak Türkçesinde seyrek olarak yalın hâlden sonra kullanılan, benzerlik ve durum bildiren bir edattır. Ceyhun Vedat Uygur⁴⁴⁷ ve D. S. Nasırov⁴⁴⁸, kelimeyi yalın hâlden sonra kullanılan bir edat olarak vermişlerdir.

⁴⁴⁷Ceyhun Vedat Uygur, *age.*, s. 134

⁴⁴⁸D. S. Nasırov-E. B. Berdimuratov-A. D. Dävletov-A. B. Bekbergenov, *age.*, s. 242

Nasırov'un eserinde taqılette şeklinde yalın hâlden sonra kullanılan bir edat olarak gösterilmiş, ancak kullanımına örnek verilmemiştir. Kaz. taqıletti, Kkp. taqılette/taqılette.

Kullanımı:

a. İsmın Yalın Hâlınden Sonra Kullanımı

Kaz. Aleksey ... barqıt **taqıletti** müktiñ üstındegi mäweni ... terip jey bastadı. (KTSS, s. 305) "Aleksey ... kadife gibi yosunun üstündeki meyveyi ... toplayıp yemeye başladı."; Küzen terisinen parik kigen kisi **taqıletti**. (KTS-1, s. 610) "Kokarca derisinden peruk giymiş kişi gibi."

Kkp. Bekzada **taqılette** jasanıp baratırğan balasına közi tüsti. (KTTS-IV, s. 263) "Bekzada gibi süslenip giden oğluna gözü takıldı."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Yalın Hâlınden Sonra Kullanımı

Kkp. Bul **taqılette** kitap jazıwğa boladı. (Kkp. T. G., s. 134) "Bunun gibi kitap yazmak mümkün."; Usı **taqılette** jatqan Kömekbaydıñ türin körgeñ adam jerkengendey edi. (KKTS-IV, s. 263) "Kömekbay'ın bunun gibi yattığı yeri gören adam iğrenmiş gibiydi."

c. Sıfat-filın Yalın Hâlınden Sonra Kullanımı

Kkp. Özin, ölip baratırğan **taqılette** sezdi. (Kkp. T. G., s. 134) "Kendisini ölecekmiş gibi hissetti."

Görevi:

a. Benzerlik, Karşılaştırma

Kaz. Aleksey ... barqıt **taqıletti** müktiñ üstındegi mäweni ... terip jey bastadı. (KTSS, s. 305) "Aleksey ... kadife gibi yosunun üstündeki meyveyi ... toplayıp yemeye başladı."; Küzen terisinen parik kigen kisi **taqıletti**. (KTS-1, s. 610) "Kokarca derisinden peruk giymiş kişi gibi."

Kkp. Bekzada **taqılette** jasanıp baratırğan balasına közi tüsti. (KTTS-IV, s. 263) "Bekzada gibi süslenip giden oğluna gözü takıldı."; Bul **taqılette** kitap jazıwğa boladı. (Kkp. T. G., s. 134) "Bunun gibi kitap yazmak mümkün."; Usı **taqılette** jatqan Kömekbaydıñ türin körgeñ adam jerkengendey edi. (KKTS-IV, s. 263) "Kömekbay'ın bunun gibi yattığı yeri gören adam iğrenmiş gibiydi."

b. Şüphe, İhtimal

Kkp. Özin, ölip baratırğan **taqılette** sezdi. (Kkp. T. G., s. 134) "Kendisini ölecekmiş gibi hissetti."

183. Tarafından

Yapısı:

Tarafından "tarafından". Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Kırım Tatar ve Karay Türkçelerinde yalın ve tamlama hâlimden sonra edat gibi kullanılmaktadır. Arapça taraf kelimesine 3. kişi iyelik eki ve çıkma hâl eki gelerek (taraf+ı+n+dan) oluşmuştur. Bu edat 1. ve 2. kişi zamirlerinden sonra kullanıldığında "taraftan" şekliyle kullanılır. Tat. tarafınnan/taraftan, Kaz. tarapınan, Kırg. tarabınan, Baş. tarafınan/taraftan, Kkp. tärepinen, Kır.-Tat. tarafından, Kar. tarafından.

Kullanımı:

a. İsmi Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. E soñıısı ise patşa samoderjaviyesé **tarafınnan** uzdırılğan köçlep çukındıruw politikası bélen beylengen bulırğa tiyêş. (XA, s. 8) "Sonuncusu ise Çarlık hükûmeti tarafından gerçekleştirilen güçlü asimilasyon politikası ile bağlantılı olsa gerek."; Kazna **tarafınnan** işekné ukıtırğa birélgen akçağa Xuca Nasrétdin öç ay buyı rextlenép kön itken. (XNM, s. 10) "Hazine tarafından eşeği okutmak için verilen parayla, Nasrettin Hoca üç ay boyunca keyif sürererek, gününü gün etmiş."; Béznéñ çorga kilép citken beyétlernéñ kübésénde yavız Timér **tarafınnan** Bolgarnıñ cimérelüwé hem üzegé Kazan bulğan yaña devletnéñ tözélüwé suretlene. (XA, . 12) "Bizim zamanımıza gelip ulaşan beyitlerin çoğunda Korkunç Timur tarafından Bulgar'ın yıkılışı ve merkezi Kazan olan yeni devletin kuruluşu anlatılıyor."

Kaz. Memleket **tarapınan** qoldaw tapqanımen, qamqorlıq körmey otırğanday jayı bar. (Jel., s. 16) "Devlet tarafından desteklenmesinin yanı sıra, bu konuda duyarsızlık görülmektedir.

Kırg. Kelip tüşkön çıgarmalardın arasınan kompozitor A. Aleksandrov cana akındar S. Mixailov cana G. El-Registan **tarabınan** tüzülgön Gimn mıqtı dep tabılğan. (TDS, s. 623) "Gelen eserler arasından besteci A. Aleksandrov ile şairler S. Mihailov ve G. El-Registan tarafından hazırlanan millî marş sağlam diye değerlendirilmiştir."; Militsiya **tarabınan** karmaldı. (TDS, s. 623) "Polis tarafından yakalandı."; Süd **tarabınan** caza berildi. (TDS, s. 623) "Mahkeme tarafından ceza verildi."

Baş. Mirsalix Biksuri **tarafınan** yazıp alıñğan folklor materialdarınıñ bér ölöşö bastırılıp sığarıлмаған. (TAX, s. 22) "Mirsalih Biksuri tarafından derlenen folklor malzemelerinin bir bölümü bastırılmamıştır."; Mektep uqıwsılar **tarafınan** bizeldé. (BT, s. 188) "Okul, öğrenciler tarafından süslendi."; Spravka awıl Soveti **tarafınan** birélgen. (BT, s. 188) "Rapor, köy muhtarlığı tarafından verilmiş."

Kkp. Aral çağlarında hayallar **tärepinen** basqarılatuğın türk qawimleriniñ bolğanlığın xabarlaydı. (KK, s. 14) "Aral kıyılarında kadınlar tarafından yönetilen Türk kavimlerinin olduğunu haber veriyor."; Şayırılıq qudaytala **tärepinen** berilgen sıy. (ET, s. 29) "Şairlik ulu Tanrı tarafından verilmiş bir armağandır."; Tiyındı joq etiw uşın wäzirler **tärepinen** ayılğan edi. (KM, s. 46) "Tiyın'ın yok edilmesi vezirler tarafından söylenmişti."

Kır. Tat. Rus medeniyetiniñ itibarlı vekili **tarafından** qırım-tatar muzıka medeniyetine yüksek kıymet kesildi. (KTXY, s. 6) "Rus medeniyetinin itibarlı temsilcisi tarafından, Kırım Tatar müzik kültürüne yüksek paha biçildi."; Şair **tarafından** qullanılğan bazı terminlerni olğanı kibi qaldırıldı. (ETM, s. 4) "Şair tarafından kullanılan bazı terimleri olduğu gibi bıraktık."; İtler **tarafından** qarşılanıp alınğan o cayav ise, cılğada, soxtalarğa cenk xaberi aytqan topal ve bir közsiz, invalid qazaq soldatı edi. (ETM, s. 76) "İtler tarafından karşılanan o yaya ise, ırmakta, okumuşlara savaş haberi veren topal ve bir gözü kör, sakat Kazak askeri idi."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yalın Hâlınden Sonra Kullanımı

Baş. Komanda ular **tarafınan** biréldé. (BRH, s. 508) "Emir, onlar tarafından verildi."

b.2. Kişi Zamirinin Tamlama Hâlınden Sonra Kullanımı

Tat. Soñınnan, miném **taraftan** şul yeşéne citkenge kader ata-anasınnan da işétmegen temlé, tatlı süzlerné işétkeç kéne, béráz caylandı. (TE, s. 19) "Sonunda, benim tarafından bu yaşına gelinceye kadar ana babasından da işitmediği hoş, tatlı sözleri işitince, biraz düzeldi."; Béznéñ **taraftan** yasalgan bu höcüm doşmannıñ moña kader bézge bilgéséz ut noktaların açarga mömkinlék birdé. (TTAS-III, s. 41) "Bizim tarafımızdan yapılan bu hücum, düşmanın şimdiye kadar bize bilinmeyen ateş noktalarını açmamıza imkân sağladı."

Baş. Minéñ **taraftan** uğa bér törlö le adres biréw mömkin tügél idé. (BTH-II, s. 317) "Benim tarafından ona bir türlü de adres verilmesi mümkün değildi."; Unıñ **tarafınan** yazıp alınğan materialdarzı küp tomlı "Başqort xalıq icadı"nıñ barlıq tomlarında la kürérge mömkin. (TAX, s. 198) "Onun tarafından derlenen malzemeleri çok ciltli "Başkurt Halk Eserleri"nin bütün ciltlerinde de görmek mümkündür."; Bézzéñ **taraftan** eşlenélgen eş. (BTH-II, s. 317) "Bizim tarafımızdan yapılan iş."; Hézzéñ **taraftan** yazılğan xat. (BTH-II, s. 317) "Senin tarafından yazılan mektup."

Kkp. Bul kitap olar(dıñ) **tärepinen** alıp kelingen. (KRS-1, s. 837) "Bu kitap onlar tarafından alıp getirilmiş."

Kar. Anıñ **tarafından** qarşılıq yoq. (KRPS, s. 514) "Onun tarafından karşılık yok."

b.3. Soru Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Tora-bara alarnıñ kim **tarafınnan**, kayçan çıgarılğanı onıtılıp, kaybérleré edebi miraska evérelé. (TE, s. 4) "Giderek onların kim tarafından, ne zaman çıkarıldığı unutulup, bazıları edebî mirasa dönüşıyor."; Çönki anıñ niçék, nindi şartlarda, kém **tarafınnan** yazılıwı xakında beyette küp kéne süzler eytéle. (XA, s. 54) "Çünkü, onun nasıl, hangi şartlarda, kim tarafından yazıldığı hakkında çokça sözler söyleniyor."

Görevi:

a. İlgı

Tat. E soñıgısı ise patşa samoderjaviyesé **tarafınnan** uzdırılğan köçlep çukındırıw politikası bélen beylengen bulırğa tiyész. (XA, s. 8) "Sonuncusu ise Çarlık hükümeti tarafından gerçekleştirilen güçlü asimilasyon politikası ile bağlantılı olsa gerek."; Tora-bara alarnıñ kim **tarafınnan**, kayçan çıgarılğanı onıtılıp, kaybérleré edebi miraska evérelé. (TE, s. 4) "Giderek onların kim tarafından, ne zaman çıkarıldığı unutulup, bazıları edebî mirasa dönüşıyor."; Béznéñ **tarafınnan** yasalğan bu höcüm doşmannıñ moña kader bézge bilgéséz ut noktaların açarga mömkinlék birdé. (TTAS-III, s. 41) "Bizim tarafımızdan yapılan bu hücum, düşmanın şimdiye kadar bize bilinmeyen ateş noktalarını açmamıza imkân sağladı."

Kaz. Memleket **tarafınnan** qoldaw tapqanımen, qamqorlıq körmey otırğanday jayı bar. (Jel., s. 16) "Devlet tarafından desteklenmesinin yanı sıra, bu konuda duyarsızlık görülmektedir."

Kırg. Kelip tüşkön çıgarmalardın arasınan kompozitor A. Aleksandrov cana akındar S. Mixailov cana G. El-Registan **tarafınnan** tüzülgön Gimn mıqtı dep tabılğan. (TDS, s. 623) "Gelen eserler arasından besteci A. Aleksandrov ile şairler S. Mihailov ve G. El-Registan tarafından hazırlanan millî marş sağlam diye değerlendirilmiştir."; Militsiya **tarafınnan** karmaldı. (TDS, s. 623) "Polis tarafından yakalandı."; Sud **tarafınnan** caza berildi. (TDS, s. 623) "Mahkeme tarafından ceza verildi."

Baş. Minéñ **tarafınnan** uğa bér törlö le adres biréw mömkin tügél idé. (BTH-II, s. 317) "Benim tarafımdan ona bir türlü de adres verilmesi mümkün değildi."; Mektep uqıwsılar **tarafınnan** bizeldé. (BT, s. 188) "Okul, öğrenciler tarafından süslendi."; Spravka awıl Soveti **tarafınnan** birélgen. (BT, s. 188) "Rapor, köy muhtarlığı tarafından verilmiş."

Kkp. Aral cağalarında hayallar **tarafınnan** basqarılatuğın türk qawimleriniñ bolğanlığın xabarlaydı. (KK, s. 14) "Aral kıyılarında kadınlar tarafından yönetilen Türk kavimlerinin olduğunu haber veriyor."; Şayırılıq qudaytala **tarafınnan** berilgen sıy. (ET,

s. 29) "Şairlik ulu Tanrı tarafından verilmiş bir armağandır."; Bul kitap olar(dıfı) **tärepinen** alıp kelingen. (KRS-1, s. 837) "Bu kitap onlar tarafından alıp getirilmiş."

Kır. Tat. Rus medeniyetiniñ itibarlı vekili **tarafından** qırım-tatar muzıka medeniyetine yüksek kıymet kesildi. (KTXY, s. 6) "Rus medeniyetinin itibarlı temsilcisi tarafından, Kırım Tatar müzik kültürüne yüksek paha biçildi."; Şair **tarafından** kullanılğan bazı terminlerni olğanı kibi qaldırdıq. (ETM, s. 4) "Şair tarafından kullanılan bazı terimleri olduğu gibi bıraktık."; İtler **tarafından** qarşılınıp alınığan o cayav ise, cılığada, soxtalarğa cenk xaberi aytqan total ve bir közsiz, invalid qazaq soldatı edi. (ETM, s. 76) "İtler tarafından qarşılınan o yaya ise, ırmakta, okumuşlara savaşı haberi veren total ve bir gözü kör, sakat Kazak askeri idi."

Kar. Anıñ **tarafından** qarşılıq yoq. (KRPS, s. 514) "Onun tarafından qarşılık yok."

184. Tärizli

Yapısı:

Tärizli "gibi". Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinde yalın halden sonra kullanılan bir edattır. Türkçeye Arapçadan giren tarz "özel oluş veya davranış biçimi, üslûp⁴⁴⁹" kelimesine Türkçe -lı yapım eki gelerek (täriz+li < tarz+lı) oluşmuştur. Kaz. tärizdi, Kırg. tarizdütü, Kkp. tärizli.

Kullanımı:

a. İsmiñ Yalın Hâlınden Sonra Kullanımı

Kaz. Kelinniñ pişininde ne jaqsılığına, ne jamañşılığına ayğaq bolğan orasan belgi joq: orta pişindi, ortaşa jaratılğan adam **tärizdi**. (MÄ, s. 190) "Gelinin yüzünde ne iyiliğine, ne kötülüğüne delil olacak önemli bir işaret yok; alelâde simalı, ortaca yaratılışlı bir insan gibi."; Särsen, Qayranbay **tärizdi** jaraspaydıñ janama atqaminerleri bolsa, özderindey köp juwan atqaminerler ortasında Baqtığulğa ädeyilep, arnap ırzalığı aytadı. (MÄ, s. 304) "Sersen, Kayranbay gibi Jaraspay'ın yanındaki beyleri ise, kendileri gibi birçok kodamanın arasında Baktıgul'a olan memnuniyetlerini özellikle ifade ediyorlardı."; Özge joldastarınıñ barlığı da Baqtığul **tärizdi** ıqşam, jalğız şekpen ğana kiygen. (MÄ, s. 311) "Diğer yoldaşlarının hepsi de Baktıgul gibi kısa, yalın cepken giymiş."

Kkp. At **tärizli** hayvan. (Kkp. T. G., s. 134) "At gibi hayvan."; Maymıl tap adam **tärizli** tezlik penen joqarığa şıqtı. (HKT, s. 242) "Maymun tıpkı adam gibi çabucak yukarıya çıktı."

⁴⁴⁹Türkçe Sözlük 2, s. 2142

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kkp. Bul **tärizli** ıssı bolmağalı köp jil bolıp edi. (Kkp. T. G., s. 134) "Bunun gibi (böyle) sıcak olmayalı yıllar olmuştı."

c. Sıfat-fiilin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kaz. Bular arğı betten birdemeden ürkip qaşıp kelgen **tärizdi**. (MÄ, s. 296) "Bunlar arka taraftan bir şeyden ürkip kaçıp gelmiş gibi."; Keñ dala onıñ köñilin de keñitip jibergen **tärizdi**. (KTSS, s. 304) "Geniş bozkır, onun gönlünü de genişletmiş gibi."

Kırg. Katuu cügürdüü; cindi bolup ketken **tarizdüü** col tandabay, aldınan suu colugup atabı, taş colugup atabı demey... (KA, s. 524) "Hızla koştu; deliye dönmüş gibi yol seçmeden, önüne su çıksa, taş çıksa da duraksamadan..."

Kkp. Sofılıqtan Jiyemurat Serkebayğa isengen **tärizli** aldın orañqırap söylegen boldı. (HKT, s. 242) "Şundan dolayı Jiyemurat Serkebay'a inanmış gibi önünü çevirip söylemiş oldu."; Meniñ de tuwlağan jüregim taqat tawıp tınışlağan **tärizli**. (KTTS-IV, s. 295) "Benim de coşkun yüreğim takat bulup dinmiş gibi."

Görevi:

a. Benzerlik, Karşılaştırma

Kaz. Qazaq **tärizdi** soğıstı. (KTS-2, s. 268) "Kazak gibi savaştı."; Baqtıgül **tärizdi** ıqşam, jalğız şekpen ğana kiygen. (MÄ, s. 311) "Diğer yoldaşlarının hepsi de Baktıgül gibi kısa, yalın cepken giymiş."; Ata-anañ **tärizdi** (KTS-1, s. 626) "Annen baban gibi".

Kkp. At **tärizli** haywan. (Kkp. T. G., s. 134) "At gibi hayvan."; Bul **tärizli** ıssı bolmağalı köp jil bolıp edi. (Kkp. T. G., s. 134) "Bunun gibi (böyle) sıcak olmayalı yıllar olmuştı."; Maymıl tap adam **tärizli** tezlik penen joqarığa şıqtı. (HKT, s. 242) "Maymun tıpkı adam gibi çabucak yukarıya çıktı."

b. Şüphe, İhtimal

Kaz. Bular arğı betten birdemeden ürkip qaşıp kelgen **tärizdi**. (MÄ, s. 296) "Bunlar arka taraftan bir şeyden ürkip kaçıp gelmiş gibi."; Keñ dala onıñ köñilin de keñitip jibergen **tärizdi**. (KTSS, s. 304) "Geniş bozkır, onun gönlünü de genişletmiş gibi."

Kkp. Sofılıqtan Jiyemurat Serkebayğa isengen **tärizli** aldın orañqırap söylegen boldı. (HKT, s. 242) "Şundan dolayı Jiyemurat Serkebay'a inanmış gibi önünü çevirip söylemiş oldu."; Meniñ de tuwlağan jüregim taqat tawıp tınışlağan **tärizli**. (KTTS-IV, s. 295) "Benim de coşkun yüreğim takat bulup dinmiş gibi."

c. Sıralama

Kaz. Ara-arasında: Foşkin, Lermontıp, Krilop, Tatyán men Anegi **tärizdi** burın qulaq estimegen, oqşaw, özgeşe esimder uşıraşıp qaladı. (MÄ, s. 26) "Aralarında: Puşkin, Lermontov, Krilov, Tatyán ve Anegi gibi daha önce duyulmamış, farklı ve değişik isimlere rastlanıyor."; Särsen, Qayranbay **tärizdi** jaraspaydıñ janama atqaminerleri bolsa, özderindey köp juwan atqaminerler ortasında Baqtıǵulǵa ädeyilep, arnap ırzalıq aytadı. (MÄ, s. 304) "Sersen, Kayranbay gibi Jaraspay'ın yanındaki beyleri ise, kendileri gibi birçok kodamanın arasında Baktıgul'a olan memnuniyetlerini özellikle ifade ediyorlardı."

185. Tarta

Yapısı:

Tarta "-e yakın, kadar; -den başlayıp, -den itibaren; -den beri". Tart- "çekmek" fiiline zarf-fiil eki "-a" gelerek (< tart-a) oluşmuştur. Kazak ve Kırgız Türkçesinde kullanılan bir edattır. Kazak Türkçesinde yönelme hâl ekinden sonra, Kırgız Türkçesinde ise çıkma hâl ekinden sonra kullanılır. Kaz. tarta, Kırg. tarta.

Kullanımı:

Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

a. İsmiñ Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Kaz. ... yaǵni jüz jılǵa **tarta** waqıt boyı, orıs ädebiyeti-orıstıñ on toǵızınşı ğasırda jasalǵan klassikalık ädebiyetin máninde dünıye jüzi ülgı tutar klassikalıq дәrejege köterilip, әlem ädebiyetiniñ taǵılım alar ruxani akademiyasına aynalǵan bolatın. (MÄ, s. 14) "... yani yüz yıla yakın bir zaman diliminde, Rus edebiyatı: Rusların 19. yüzyılda oluşturulan klasik edebiyatı, gerçek anlamda dünyaya örnek olacak klasik seviyeye yükselmiş, dünya edebiyatının beslendiği manevi gıda kaynağı ve akademisi düzeyine yükselmişti."; Ötken jılı osı tuwralı bizde onǵa **tarta** jana usınıstar engizildi. (İKY, s. 249) "Geçen yıl bu konuyla ilgili bize ona yakın fikir sunuldu."; Xalıq sanı eki esege **tarta** östi. (KTS-1, s. 620) "Halkın sayısı iki bölük kadar arttı."

Çıkma Hâlinde Sonra Kullanımı

a. İsmiñ Çıkma Hâlinde Sonra Kullanımı

Kırg. Dele kim bolbosun-okumuştuudan **tarta** mugalimge çeyin, studentten **tarta** koyçuga çeyin negizinen maga uşunday suroo berişet. (KTŞB, s. 286) "Keza kimi söyleyeyim, okumuşundan başlayıp öğretmenine kadar, öğrencisinden başlayıp çobana kadar kimse bana böyle bir soru sormamış olsun."; Tamak cey baştagandan **tarta** oñolo

başladı. (TDS, s. 387) "Yemek yemeye başladığından beri iyileşmeye başladı.";
Bugündön **tarta**. (KTTS, s. 580) "Bugünden itibaren."

b. Sıfat-fiilin Çıkma Hâlinde Sonra Kullanımı

Kırg. Kelgenden **tarta** (KTTS, s. 580) "Geldiğinden beri"; Caralgandan **tarta** (KTTS, s. 580) "Yaratıldığından beri."

Görevi:

a. Zaman

Çıkma hâlinde sonra kullanıldığında, devam etmekte olan bir işin başlangıç zamanını gösterir.

Kırg. Erteñden **tarta** (KTTS, s. 580) "Yarıncan itibaren"; Kelgenden **tarta** (KTTS, s. 580) "Geldiğinden beri"; Küzdön **tarta** (KTTS, s. 580) "Güzden beri".

Yönelme halinden sonra kullanıldığında, bir zaman dilimine doğru yaklaşıklık, yönelme bildirir.

Kaz. Tüske **tarta** keldi. (KTS-2. s. 265) "Öğleye doğru geldi."; Tünge **tarta** Maşa sıraqattanıp qaldı. (TDS, s. 387) "Geceye doğru Maşa hastalandı."

b. Sınırlama

Kazak Türkçesinde yönelme hâlinde sonra kullanıldığında daha çok sayılardan sonra gelerek ölçü, miktar ve zaman bakımından yaklaşıklık bildirir.

Kaz. Ötken jılı osı tuwralı bizde onğa **tarta** jana usınıstar engizildi. (İKY, s. 249) "Geçen yıl bu konuyla ilgili bize ona yakın fikir sunuldu."; Xalıq sanı eki esege **tarta** östi. (KTS-1, s. 620) "Halkın sayısı iki bölük kadar arttı."; Qolqozdıñ on mıñğa **tarta** qoyı bar. (TDS, s. 387) "Kolhozun on bine yakın koyunu var."

...tarta ... çeyin (...den başlayıp ... -e kadar) şeklinde iki edatın arasında kullanıldığında bir işin başlangıcı ile bitimi arasındaki sınırı bildirir.

Kırg. Dele kim bolbosun-okumuştudan **tarta** mugalimge çeyin, studentten **tarta** koyçuğa çeyin negizinen mağa uşunday suroo berişet. (KTŞB, s. 286) "Keza kimi söyleyeyim, okumuşundan başlayıp öğretmenine kadar, öğrencisinden başlayıp çobana kadar kimse bana böyle bir soru sormamış olsun."

186. Tartıp

Yapısı:

Tartıp "-den itibaren, -den beri". Kırgız Türkçesinde çıkma hâlimden sonra kullanılan bir edattır. Tart- "çekmek" fiiline zarf-fiil eki "-ıp" gelerek (< tart-ıp) oluşmuştur⁴⁵⁰. Kırg. tartıp.

Kullanımı:

a. İsmın Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. Buga zvyenonun müçölörünön **tartıp** calpı malçılarga çeyin mildettendirilet. (AG, s. 66) "Bu yüzden takımın üyelerinden başlayıp genel çobanlarına kadar görev verilecek."; Adam kargış algan kündön **tartıp** azaptanuu cana kıynaluu baştalgan. (KA, s. 256) "İnsan lanetlendiği günden itibaren, eziyet ve ızdırap çekmeye başlamıştır."; Bul kolhoz uyuşkan kündön **tartıp**, men malçı bolup işteym. (TDS, s. 388) "Bu kolhoz kurulduğu günden beri, ben hayvan yetiştiricisi olarak çalışıyorum."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. Oşondon **tartıp** Avdiy biröölördün icaralarına baş kalkalap, calğızdan bölmösün caldap, akırı ar kimder çaşagan bölmönün bir burçuna başbaanektep çaşap cürdü. (KA, s. 64) "Avdiy, o günden itibaren başkalarının evinde kiracı olarak oturup, önce yalnız başına bir bölme kiralayıp, sonra aynı odada herkesin yaşadığı evlerden birine taşınmıştı."

c. Sıfat-fiilin Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. Bul adam kaygılıu kabardı ukkandan **tartıp** sanaarkap, oyçul bolup ketti. (KTG, s. 341) "Bu adam üzücü haberi işittiğinden beri, düşünceye dalarak, endişeli oldu."; Oruu-cıyuu baştalgandan **tartıp**, bizge tınım cok. (TDS, s. 388) "Hasat başladığından beri, bize dinlenme yok."

Görevi:

a. Zaman

İşin, durumun başlangıç zamanını gösterir (bk. tarta).

Kırg. Oşondon **tartıp** Avdiy biröölördün icaralarına baş kalkalap, calğızdan bölmösün caldap, akırı ar kimder çaşagan bölmönün bir burçuna başbaanektep çaşap cürdü. (KA, s. 64) "Avdiy, o günden itibaren başkalarının evinde kiracı olarak oturup, önce yalnız başına bir bölme kiralayıp, sonra aynı odada herkesin yaşadığı evlerden birine

⁴⁵⁰B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), *age.*, s. 340

taşınmıştı."; Adam kargış algan künden **tartıp** azaptanuu cana kıynaluu baştalgan. (KA, s. 256) "İnsan lanetlendiği günden itibaren, eziyet ve ızdırap çekmeye başlamıştır."; Oruu-cıyuu baştalgandan **tartıp**, bizge tınım cok. (TDS, s. 388) "Hasat başladığından beri, bize dinlenme yok."

b. Sınırlama

...tartıp ... çeyin (...den başlayıp ... -e kadar) şeklinde iki edatın arasında kullanıldığında bir işin başlangıcı ile bitimi arasındaki sınırı bildirir.

Kırg. Küzdön **tartıp** cazga çeyin okuduk. (TDS, s. 388) "Güzden başlayıp ilkbahara kadar okuduk."; Altınçadan **tartıp**, on cetinçi sentyabrge deyre (KS-712) "Altı Eylül"den başlayıp, on yedi Eylül'e kadar"; Bir metreden **tartıp** beş metreye çeyin (KS-II, s. 712) "Bir metreden beş metreye kadar."

187. Tekim

Yapısı:

Tekim "gibi". Nogay Türkçesinde yalın hâlden ve tamlama hâlinden sonra kullanılan bir edattır. Bu edatın kökünün teg "gibi" edatıyla ilgili olduğu açıktır. Sondaki +im ise pekiştirme ekidir (tek<teg+im). Nog. tekim.

Kullanımı:

a. İsmi Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Nog. Kasıñ kara xat **tekim**, / Köziñ kumar, yüziñ al, / Gül yüzindi körgende, / Xayran bolıp kaldım lal. (NL, s. 27) "Kaşın kara hat gibi, göziñ kara yüzün al. Gül yüzünü görünce, hayran olup kaldım lal."; Yas gül **tekim** körklenemen, / Toymayman seni mer körip, / Suklanıp karay beremen. (YY, s. 31) "Taze gül gibi güzelleşiyorum, seni görüp doymuyorum, hayran olup sana bakıyorum."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Tamlama Hâlinden Sonra Kullanımı

Nog. Bolmas xoşa Astarxanda / Menim **tekim** güzel zat. (NL, s. 28) "Hoca Astarhan'da benim gibi güzel adam bulunmaz."; Sürdim davran, Kızıl-Gül, / Tamam güzel şağında, / Seniñ **tekim** bir güzel / Gül yavlığıñ başında. (NL, s. 27) "Sürdüm devran Kızıl Gül, tam güzel çağında. Senin gibi bir güzel, gül örtüsü başında."

Görevi:

a. Benzerlik, Karşılaştırma

Nog. Kasıfı kara xat **tekim**, / Köziñ kumar, yüziñ al, / Gül yüzündi körgende, / Xayran bolıp kaldım lal. (NL, s. 27) "Kaşın kara hat gibi, gözün kara yüzün al. Gül yüzünü görünce, hayran olup kaldım lal."; Yas gül **tekim** körklenemen, / Toymayman seni mer körip, / Suklanıp karay beremen. (YY, s. 31) "Taze gül gibi güzelleşiyorum, seni görüp doymuyorum, hayran olup sana bakıyorum."; Bolmas xoşa Astarxanda / Menim **tekim** güzel zat. (NL, s. 28) "Hoca Astarhan'da benim gibi güzel adam bulunmaz."

188. Teñli

Yapısı:

Teñli "kadar; gibi". Başkurt, Kumuk ve Karaçay-Balkar Türkçesinde yalın hâlden ve tamlama hâlinden sonra kullanılan bir edattır. Başkurt ve Kumuk Türkçesindeki kullanımı Karaçay-Balkar Türkçesine göre daha azdır. Bu edat teñ "denk, eş, benzer" kelimesine -li yapım eki gelerek (< teñ+li < teñ+lig) oluşmuştur. Yong-Song Lİ teñ "denk, benzer" kelimesinin aslının Çince deng "çeşit; eşit" kelimesi olduğunu söyler⁴⁵¹. Baş. tiñlé, Kum. teñli, Kar.-Bal. teñli.

Kullanımı:

a. İsmi Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Baş. Ulı atahı **tiñlé**. (TDS, s. 420) "Oğlu babası kadar(dır).

Kar.-Bal. Tatıwqa bir gitçerek şotqala **teñli** qaşların kötürdü. (MT, s. 56) "Tatıwka, küçük bir fırça gibi olan kaşlarını kaldırdı."; Qoltaşları qorğaşinden antaw geben **teñli** bar edi. (MKXPÇ, s. 90) "Kurşundan el taşları, büyük ot yığını kadar vardı."; Seni bilmiñe tükürürge da tursunmayma mien! Marş! Qora bılaydan! -deb qıstağanında Ğoqqa cüregi cer **teñli** bola, alaydan çıqdı. (OC, s. 115) "'Senin bilimine tükürmeye tenezzül bile etmem! Marş! Defol buradan!" diye kovduğunda, Gokka'nın yüreği toprak kadar olup, oradan çıktı."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Tamlama Hâlden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Men 50 kg költüreme, meni **teñli** ol da költüredi. (KMOS, s. 621) "Ben elli kilogram kaldırıyorum, benim kadar o da kaldırıyor."; Seni **teñli** men da bileme. (KMTS, s. 391) "Senin kadar ben de biliyorum."; Bizge bizni **teñli** bir qoşulsa, aña da anı carımı **teñli** bir qoşulsa, aña da anı carımı **teñli** bir qoşulsa, dağıda cerden sen da

⁴⁵¹Yong-Song Lİ, *agt.*, s. 417

çoşulsañ, ol zamanda cüz boluqbuз. (KXEBC, s. 203) "Bize bizim kadar birileri katılsa, ona da onun yarısı kadar katılsa, ona da onun yarısı kadar katılsa ve yine yerden sen de katılsan, o zaman yüz (kişi) olacağız."

b.2. Belirsizlik Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Atı da ulludan, sırtladan biri **teñli** bolğandı. (MKXPÇ, s. 121) "Atı da büyük tepelerden birisi kadarmış."

b.3. Dönüşlülük Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Baş. Buyı üzém **tiñlé**. (TDS, s. 420) "Boyu kendim kadar(dır)."; Alhıw kürşénen üzé **tiñlé** belekes qız éyertép qaytqan. (BTH-II, s. 357) "Alhıw, komşudan kendisi kadar küçük bir kız alıp dönmüş."

Kum. Biyim, seni köp yürüdüm soluñdan.../ Özüm **teñli** adamlanı qaratıp, / Ne bergensen mağa biyim, qoluñdan? (KXY, s. 106) "Beyim, senin solundan çok yürüdüm, kendim gibi adamları sana baş eğdirerek. Ne vermişsin bana beyim, elinden?"

Kar.-Bal. Kesi **teñli** qorğaşinni ne zat költüredi.? (KXEBC, s. 198) "Kendisi kadar kurşunu (ağırlığı) kim taşıır?"

Görevi:

a. Karşılaştırma

Ölçü, miktar ve nitelik bakımından kişiler ve nesnelere arasında karşılaştırma yapar.

Baş. Ulı atahı **tiñlé**. (TDS, s. 420) "Oğlu babası kadar(dır)."; Buyı üzém **tiñlé**. (TDS, s. 420) "Boyu kendim kadar(dır)."; Alhıw kürşénen üzé **tiñlé** belekes qız éyertép qaytqan. (BTH-II, s. 357) "Alhıw, komşudan kendisi kadar küçük bir kız alıp dönmüş."

Kum. Biyim, seni köp yürüdüm soluñdan.../ Özüm **teñli** adamlanı qaratıp, / Ne bergensen mağa biyim, qoluñdan? (KXY, s. 106) "Beyim, senin solundan çok yürüdüm, kendim gibi adamları sana baş eğdirerek. Ne vermişsin bana beyim, elinden?"

Kar.-Bal. Tatıwqa bir gitçerek şötqala **teñli** qaşların köttürdü. (MT, s. 56) "Tatıwqa, küçük bir fırça gibi olan kaşlarını kaldırdı."; Atı da ulludan, sırtladan biri **teñli** bolğandı. (MKXPÇ, s. 121) "Atı da büyük tepelerden birisi kadarmış."; Seni **teñli** men da bileme. (KMTS, s. 391) "Senin kadar ben de biliyorum."

189. Tış

Yapısı:

Tış "dışında, -den başka, -den farklı; -den ayrı; ek olarak; -den çok." Tatar, Kazak, Başkurt, Karakalpak, Kumuk, Nogay, Karaçay-Balkar ve Kırım Tatar Türkçelerinde çıkma hâlimden sonra kullanılan bir edattır. Kırgız ve Karay Türkçelerinde edat olarak

kullanılmaz. Tat. tış, Kaz. tıs, Baş. tış, Kkp. tıs, Kum. tış, Nog. tıs, Kar.-Bal. tış, Kır. Tat. tış.

Kullanımı:

a. İsmiın Çıkma Hâlınden Sonra Kullanımı

Tat. Gadetten tış facigalé xeller (kötélmegen ülém, helak buluw) uñayı bélen barlıkka kilgennen. (XA, s. 4) "Alışılmışın dışında facialı durumlar (beklenmeyen ölüm, helak olma) vasıtasıyla meydana gelmişlerdir."; Xucanıñ işekke çamadan tış açuwı kilgen. (XNM, s. 90) "Hoca'nın eşege haddinden fazla öfkesi gelmiş."; E mondıy vakıygalar turında lirik elementlerden başka, xis-toygılar hem tirén kiçéréřlerden tış söylep bulmıy. (XA, s. 99) "Ve bu gibi olaylar hakkında lirik unsurlardan başka, hisler, duygular ve derin hayallerin dışında söylemek olmuyor."

Kaz. Etimologiya mamandarınıñ söz tariyxın tariyxıy konteksinen tış, mağinalıq uyasından ayırıp qarawın qatelik dep esepteymin. (BKT, s. 133) "Etimoloji uzmanlarının söz tarihini, tarihî bütünlüğü dışında, anlam yuvasından ayırarak değerlendirmelerini, hatalı diye düşüntüyorum."; Dağdıdan tıs. (KTS-2, s. 285) "Alışılageleden başka."; Sabaqtan tıs waqt. (KTS-1, s. 669) "Dersten ayrı zaman."

Baş. Hüzzet tura meğenenen tış, küsme međe nele le kullanıla. (BT, s. 10) "Kelimeler gerçek anlamlarından başka, mecazî anlamlarda da kullanılırlar."; Bil poemalarzı ijad itew protsesında böyük şağir törki, ğerep hem farsı télleréndeđe ezebiyetten tış gruzin, ermen hem grek yazmaların da öyrenge. (BT, s. 150) "Bu şiirleri yazma sürecinde büyük şair Türk, Arap ve Fars dillerindeki edebiyatın dışında, Gürcü, Ermeni ve Yunan eserlerini de öğrenmiştir."; "İzewkey ménen Morazım" eposı başqorttarzan tış qavaq, qarağalpaq, üzbeq, törökmen, nuğay xalıqtarında la kiñ taralđan. (TAX, s. 111) "İzewkey ile Moradım" destanı Bařkurlardan başka Kazak, Karakalpak, Özbek, Türkmen, Nogay Türklerinde de genişçe yayılmıştır."

Kkp. Biraq ol haqıyqattan tıs fantaziyalıq geroinya emes. (KK, s. 32) "Ama, o gerçeğin dışında fantastik bir kahraman değildir."; Kompozitsiya geyde syujetten tıs cagdaylardı süwretlerge de qatnasadı. (ET, s. 105) "Kompozisyon bazen konudan farklı durumları da tasvir etmeye katılır."; Ğarrı, âdetten tıs erte oyandı. (Kkp. T. G., s. 140) "Yaşlı kadın, âdeti dışında, erken uyandı."

Kum. gezikden tış (TDS, s. 629) "olağanüstü"; umutdan tış (TDS, s. 629) "umulanın dışında".

Nog. kezüwden tıs yıyın (TDS, s. 630) "olağanüstü toplandı."; skobkadan tıs şıgar- (TDS, s. 630) "parantezden dışarı çıkarmak"; zakonnan tıs etip bildir- (TDS, s. 630) "yasa dışı ilan etmek".

Kar.-Bal. Adetden tış iş eterge caramaz. (KMTG, s. 243) "Alışılmışın dışında iş yapmak yaramaz."

Kır.-Tat. Şeriyattan tış söz aykqansın. (KTK, s. 42) "Şeriatın dışında söz söylemişsin."; Bu yerde, mevzumızdan tış olsa da, oquyıcılarınıñ ruxsetinen, benim ve benim bir çoq qalem arkadaşlarımızınñ da sevimli ocası olğan bu alicenap ilim sahibiniñ ruxı ögünde baş egmek isteymin. (ETM, s. 40) "Burada, konumuzun dışında olsa da, okuyucuların izniyle, benim ve benim birçok kalem arkadaşımın da sevgili hocası olan bu âlicenap ilim sahibinin ruhu önünde baş egmek istiyorum."; Syezdniñ üçüncü künü, ertenki mecliste Aleksey Maksimoviç nevbetten tış söz istep ... (ETM, s. 129) "Kongrenin üçüncü günü, sabahki toplantıda Aleksey Maksimoviç sırasının dışında söz isteyerek..."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Çıkma Hâlinden Sonra Kullanımı

Baş. Hinen tış kém barhın? (TDS, s. 630) "Senden başka kim gitsin?"

b.2. İşaret Zamirinin Çıkma Hâlinden Sonra Kullanımı

Kaz. Osı awdanda mektep köp. Odan tıs qurılış uçilişçesi bar. (TDS, s. 630) "Bu bölgede okul çok. Ondan başka şantiye okulu da var."

Baş. Bınan tış sısqan hem yılan yıldarında bal küp bula. (TAX, s. 28) "Bundan başka sıçan ve yılan yıllarında da bal çok olur."; Bılarzan tış xalıq icadında eşerzen everze küsép yöröp qalıplaşqan daimi epitettar bar. (TAX, s. 203) "Bunlardan başka halk eserlerinde eserden esere geçip kalıplaşan daimi sıfatlar var."; Ömege bılarzan tış baytaq qına yégétter saqırılğan. (XBT, s. 246) "Şenliğe bunlardan başka önemli yiğitler çağırılmış."

Görevi:

a. Sınırlama

Farklılık, başkalık bildirerek sınırlama yapar.

Tat. Ene şundıy xellerde beyét geroyınıñ öyén kaldırıp kitüwén, sawbullaşuwin suretlegen yullarnı kaygı-xesretten tış küz aldına kitérép bulmıy. (XA, s. 57) "İşte böyle durumlarda beyit kahramanının evini terkedip gitmesini, vedalaşmasını anlatan mısraları kaygı ve hasretten ayrı göz önüne getirmek olmuyor."; Emma sexneden tış, üz yüregénnen ernüwéne çıdıy almıyça, ul bér géne tapkır yılağan idé. (TE, s. 116) "Ama sahnenin dışında, öz yüreğinin yanmasına dayanamayarak, yalnız bir kere ağlamıştı."; Klasstan tış eşler. (XTET, s. 196) "Sınıftan ayrı işler."

Kaz. Dağdıdan tıs. (KTS-2, s. 285) "Alışılagerelenden başka."; Sabaq üstinde, klasthan tıs şaralardı ötkizgendegi ösiyetleri túsindiriledi. (TDS, s. 630) "Ders üstünde, sınıf dışı önlemleri almadaki vasiyetleri anlaşılıyor."; Şabaqtan tıs waqıt. (KTS-1, s. 669) "Dersten ayrı zaman."

Baş. Boronğolar hüžé kitaptan tış tüğél. (BXM, s. 166) "Eskilerin sözü kitaptan farklı değıldir."; Kéşénéñ télegénen tış. (BTH-II, s. 437) "İnsanın isteğı dışında."; Eselerénéñ rösseténen tış bérew ze ağastan yéméşté özöp almağan. (TDS, s. 630) "Annelerinin izni dışında kimse ağaçtan yemişi koparmamış."

Kkp. Biraq ol haqıyqattan tış fantaziyalıq geroinya emes. (KK, s. 32) "Ama, o gerçeğin dışında fantastik bir kahraman değıldir."; Kompozitsiya geyde syujetten tış cagdaylardı süwretlerge de qatnasadı. (ET, s. 105) "Kompozisyon bazen konudan farklı durumları da tasvir etmeye katılır."; Ğarrı, âdetten tış erte oyandı. (Kkp. T. G., s. 140) "Yaşlı kadın, âdeti dışında, erken uyandı."

Kum. umutdan tış (TDS, s. 629) "umulanın dışında".

Nog. skobkadan tış şıgar- (TDS, s. 630) "parantezden dışarı çıkarmak"; zakonnan tış etip bildir- (TDS, s. 630) "yasa dışı ilan etmek".

Kar.-Bal. Adetden tış iş eterge caramaz. (KMTG, s. 243) "Alışılmışın dışında iş yapmak yaramaz."

Kır.-Tat. Şeriyattan tış söz aykqansın. (KTK, s. 42) "Şeriatın dışında söz söylemişin."; Bu yerde, mevzumızdan tış olsa da, oquyıcılarınıñ ruxsetinen, benim ve benim bir çoq qalem arkadaşlarımızınñ da sevimli ocası olğan bu alicenap ilim sahibiniñ ruxı ögünde baş egmek isteymin. (ETM, s. 40) "Burada, konumuzun dışında olsa da, okuyucuların izniyle, benim ve benim birçok kalem arkadaşımın da sevgili hocası olan bu âlicenap ilim sahibinin ruhu önünde baş eğmek istiyorum."; Syezdniñ üçüncü künü, ertenki mecliste Aleksey Maksimoviç nevbetten tış söz istep ... (ETM, s. 129) "Kongrenin üçüncü günü, sabahki toplantıda Aleksey Maksimoviç sırasının dışında söz isteyerek..."

b. Bağlama

Belirtilen duruma, kişiye ve olaya ek olarak başka durum, kişi ve olayların olduğunu bildirir.

Tat. "Köndeş" hem "Öylenem-nik öylendém" komediyelerénnen tış, G. Kamal 1921 nçé yılda şıgır bélen "Korsın, balam" isémlé piesa yazdı. (TTAS-III, s. 202) "'Köndeş" ve "Evleniyorum-Niye Evlendim" komedilerinden başka, G. Kamal "Korsın, Balam" adlı piyes yazdı."; Gabdulladan tış medresede tağın Samat atlı bér cırçı bar idé. (TTAS-III, s. 202) "Gabdulla'dan başka medresede yine Samat adlı bir şarkıcı vardı."; Soyuzdan tış yeşler de bu eşke üzleré télep yazıldılar. (TTAS-III, s. 202) "Birlik dışındaki gençler de bu işe kendileri isteyerek yazıldılar."

Kaz. Ükimetke tapsırğannan tış kolxozdñ özinde qalğan astıq ta köp. (TDS, s. 630) "Hükûmete teslim edilenden başka kolhozun kendisinde kalan tahıl da çok."; Osi awdanda mektep köp. Odan tış qurılış uçilişçesi bar. (TDS, s. 630) "Bu bölgede okul çok. Ondan başka şantiye okulu da var."

Baş. Bınan tış, başqort télénéñ hüzlék sostavında başqa télderzen üzleştérelgen hüzzér küp kéne urın ala. (BT, s. 13) "Bundan başka Başkurt Türkçesinin sözlük terkinde diğér dillerden alınan kelimeler bolca yer almaktadır."; Bılarzan tış, rus télé aşa başqa télderzen de hüzzér üzleştérelé. (BT, s. 17) "Bunlardan başka, Rus dili vasıtasıyla diğér dillerden de kelimeler alındı."; Bıl syujet başqorttarzan tış üzbeq, qarağalpaq, qazaq, tatar h. b. törki xalıqtarınıñ icadında la kiñ taralğan. (TAX, s. 53) "Bu konu, Başkurtların dısında Özbek, Karakalpak, Kazak, Tatar vb. Türk boylarının eserlerinde de geniş olarak yayılmıştır."

c. Pekiştirme

Aşırılık yaparak, pekiştirme bildirir.

Tat. Beyétnéñ éçtelégé gadgetten tış vakıygalarga nigézlengen. (XA, s. 76) "Beyitin içeriği, alışılmışın dısında olaylara dayandırılmış."; Xalık, Sibgat abziynıñ çamadan tış yumartlanıp kitüwéne keyéflenép, kölep ciberdé. (TTAS-III, s. 202) "Halk, Sibgat amcanın haddinden fazla cömert davranmasına keyiflenip, güldü."; Xan, xatnı ukıp, çikten tış açuwlana. (TTAS-III, s. 202) "Han, mektubu okuyup, aşırı derecede öfkelenir."; Béznéñ tsex plannan tış küp kéne produktsiya birérge buldı. (TTAS-III, s. 202) "Bizim atölye planlanandan çok daha fazla ürün verdi."

Kaz. Şamadan tış. (KTS-2, s. 285) "Tahminden de çok, pek çok."

Baş. Ğezetten tış awır. (BTH-II, s. 437) "Haddinden fazla ağır."; Sikten tış küp. (BTH-II, s. 437) "Gereğinden çok, aşırı çok."; Sikten tış uşal. (BTH-II, s. 437) "Haddinden fazla art niyetli"

Kum. gezikden tış (TDS, s. 629) "olağanüstü"

Nog. kezüwden tış yıym (TDS, s. 630) "olağanüstü toplantı."

190. Tışında

Yapısı:

Tışında "başka, dısında". Karaçay-Balkar Türkçesinde yalın hâlden tamlama hâlinden ve çıkma hâlinden sonra gelerek edat göreviyle kullanılır. Yukarıda verilen tış edatı gibi sınırlama ve bağlama bildirir (bk. tış). Bu kelime tış "dış" kelimesine 3. kişi iyelik eki ve bulunma hâl ekiyle (tış+i+n+da) oluşmuştur. Kar.-Bal. tışında.

Kullanımı:

Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

a. İsmın Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Bolnitsanı tışında başxa çaşawu coqdu. (OC, s. 188) "Hastahanenin dısında, başka hayatı yoktu."; Bileme men: bizni cerni tışında köp cerde açlıq börtüça

aylanadı. (TDS, s. 627) "Biliyorum ben: Bizim yerimizin dışında çok yerde açlık kurt gibi geziyor."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Tamlama Hâlinde Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Anı **tışında** da men calınıb, "menñe" ambulatoriyada işlerge erkinlik ber" deb komendatxa barallıq tülme. (OC, s. 117) "Bunun dışında da ben kumandana "benim klinikte çalışmama izin ver" diye, gidecek değilim."; Anı **tışında** aytxanımnı da çaşırmazma. (oc, s. 118) "Bunun dışında söylediğimi de saklamam."; Alanı bir cañızın da Ğoqqanı cüregi almaydı, anı **tışında** da Ğoqqa Aslandan sora kişi bla üy bolalmazın biledi. (OC, s. 178) "Onların bir başına kalmalarına Gokka'nın yüreği dayanmıyordu, bunun dışında da Gokka, Aslan'dan sonra bir başkasıyla evlenemeyeceğini biliyordu."

Çıkma Hâlinde Sonra Kullanımı

a. İsmi Çıkma Hâlinde Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Tünenegileden **tışında** dağıda beş iynek sürüb myasokombinatxa bergendile. (KMTG, s. 243) "Dünkülerin dışında beş inek daha sürüp et kombinasına vermişler."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Çıkma Hâlinde Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Andan **tışında** da anı xayırından ol işni tıñılı da, tolu da tintüwge artda ullanı mağana berilgendi. (MKXPÇ, s. 4) "Ondan başka da onun vasıtasıyla, o işin titiz ve eksiksiz araştırılmasına sonradan büyük önem verilmiştir."; Andan **tışında**, ol bıllay qulluqlanı da tolturadı. (MT, s. 206) "Ondan başka, o, bu görevleri de yerine getirir."; Andan **tışında** dağı da bir zatnı esge alırğa kerekdi. (MT, s. 206) "Ondan başka yine bir durumu ele almak gerekir."

c. Sıfat-filin Çıkma Hâlinde Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Allay tamaşa bolumlada caratılğan nartla adam seyir eterça köp zatxa usta bolğanlarından **tışında** da, seyirlik bolumlada ösedile em çaşaydıla. (MKXPÇ, s. 8) "Böyle ilginç durumlarda yaratılan Nartlar, insanı hayran edencesine çok ustaca yaratılmalarının dışında, olağanüstü şartlarda büyürler ve yaşarlar."; Axmat aytxanlardan **tışında** beri adam kirmegendi. (KMTG, s. 243) "Ahmat'ın söylediklerinden başka buraya kimse girmemiş."

Görevi:

a. Sınırlama

Kar.-Bal. Bolnitsanı **tışında** başxa çaşawu coqdu. (OC, s. 188) "Hastahanenin dışında, başka hayatı yoktu."; Bileme men: bizni cerni **tışında** köp cerde açlıq börüça aylanadı. (TDS, s. 627) "Biliyorum ben: Bizim yerimizin dışında çok yerde açlık kurt gibi geziyor."; Axmat aytxanladan **tışında** beri adam kirmegendi. (KMTG, s. 243) "Ahmat'ın söylediklerinden başka buraya kimse girmemiş."

b. Bağlama

Kar.-Bal. Andan **tışında** da anı xayırından ol işni tıfılı da, tolu da tintüwge artda ullan mağana berilgendi. (MKXPÇ, s. 4) "Ondan başka da onun vasıtasıyla, o işin titiz ve eksiksiz araştırılmasına sonradan büyük önem verilmiştir."; Andan **tışında**, ol bıllay qulluqlanı da tolturadı. (MT, s. 206) "Ondan başka, o, bu görevleri de yerine getirir."; Andan **tışında** dağı da bir zatnı esge alırğa kerekdi. (MT, s. 206) "Ondan başka yine bir durumu ele almak gerekir."

191. Tışkarı

Yapısı:

Tışkarı "-den başka, dışında". Tatar, Kazak, Kırgız, Karakalpak ve Nogay Türkçelerinde çıkma hâlimden sonra kullanılan bir edattır. Bu edat, tış "dış" kelimesiyle eski yön gösterme eki olan -garu'nun birleşmesinden (tışkarı < tış+garu < taş+garu) oluşmuştur⁴⁵². Kazak ve Karakalpak Türkçelerinde diğerk lehçelere nazaran daha sık kullanılır. Tat. tışkarı, Kaz. tışqarı, Kırg. tışkarı, Kkp. tışqarı, Nog. tışkarı.

Kullanımı:

a. İsmın Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kaz. Jospardan **tışqarı** tağı jüz mıñ put astıq tapsıramız. (TDS, s. 390) "Planın dışında daha yüz bin pud tahıl teslim ediyoruz."; Dünyede yaratılıstan **tışqarı** turğan eş nârse joq. (TDS, s. 390) "Dünyada tabiattan başka duran hiçbir şey yok."; Elimizden **tışqarı** jer. (KTS-1, s. 669) "Ülkemizden başka yer."

Kırg. Bizdiñ añ-sezimibizden **tışkarı** Kuday cok da. (KA, s. 128) "Bizim irademizin dışında Tanrı da yoktur."; Düynö bizdiñ añ-sezimibizdin erkinen **tışkarı** dep materializm dele moynuna alıp olturbaybı? (KA, s. 128) "Dünyanın bizim irade gücümüzün dışında olduğunu materyalizm de kabul etmiyor mu?"; Plandan **tışkarı** atkarılğan cumuştar. (KTTS, s. 639) "Plan dışında yapılan işler." -

⁴⁵²B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), *age.*, s. 339; M. Öner, *agm.*, s. 17; Suzan Duran, *agm.*, s. 5 (Suzan Duran bu edatın taşkar- fiilinin zarf fiil-biçimi olabileceğini de söyler, s. 5)

Kkp. Murat Xamrayevtin "Türki qosuq qurılısınıñ tiyqarları"nan **tısqarı** özbek ädebiyatında Ummat Toyşiyev, qazaq ädebiyatında Ziya Axmetov, qırğız ädebiyatında Rsaliyev miynetleri mälim. (ET, s. 129) "Murat Hamrayevi'in "Türk Şiir Kuruluşunun Temelleri"nden başka Özbek edebiyatında Ummat Toyşiyav, Kazak edebiyatında Ziya Ahmetov, Kırgız edebiyatında Rsaliyev'in eserleri malûm."; Äl Beruniy, Farabiy miynetlerinden **tısqarı** Älişer Nawayınıñ "Mezon-ul-avzon" (qosıq ölçemleri), Baburdıñ "Aruz traktatları" miynetleri bunıñ ayqın deliylı bola aladı. (ET, s. 147) "El-Birunî'nin, Farabî'nin eserlerinden başka Ali Şîr Nevayi'nin "Mizanü'l-Evzân (Şiir Ölçüleri), Babür'ün "Aruz Birimleri" bunun açık delili olabilir."; "Dala ärmanları"nda Märiyadan **tısqarı** canlı maqluqattı körmeysen. (ET, s. 213) "'Bozkır İstekleri"nde Mariya'dan başka canlı varlık görmezsın."

Nog. şattan **tıskarı** (NOS, s. 416) "kadro dıışı".

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Çıkma Hâminden Sonra Kullanımı

Kırg. Alardan **tıskarı** daracası tümönüröök kadırlı adamdar: on başkaruuçu, 15 iş alıp baruuçu cana küçtüü uruulardın başçılıarı bar. (KTŞB, s. 286) "Onlardan başka derecesi daha aşığı kıymatlı adamlar: On müdür, on beş işveren ve güçlü kabilelerin başkanları var."

Nog. Ol zat mennen **tıskarı** bolğan. (TDS, s. 390) "O şey benim dıışında olmuş."

b.2. İşaret Zamirinin Çıkma Hâminden Sonra Kullanımı

Tat. Monnan **tıskarı**. (TTAS-III, s. 203) "Bundan başka."

Kırg. Bu camandıkka moyun suñandık ar kimdin kert başına tiyiştüü cekeçe coruk bolgonu menen, andan **tıskarı** da caştardı minday keselge çaldıktırıp catkan koomduk sebepter da bar ekenine işene berdi. (KA, s. 120) "Bo kötülüğe boyun eğen herkesin kendine göre özel sebepleri olmasıyla birlikte, bundan başka da gençleri bu hastalığa düçar eden sosyal sebeplerin de olduğuna inanıverdi."

Kkp. Babur bunnan **tıskarı** "Älippe" häm muzıka sabaqlıqlarında jazğan. (ET, s. 32) "Babür bundan başka "Alfabe" ve müzik hakkında derslikler yazmıştır."; Bulardan **tıskarı** körkem şığarmanıñ täsirin arttıratuğın ritorikalıq soraw häm ritorikalıq ündew türleri de bar. (ET, s. 125) "Bunlardan başka sanat eserinin gücünü arttıran retorik soru ve retorik seslenme türleri de var."; Onnan **tıskarı** bul samyanında basqalar qatarı kün köriwi kerek. (ET, s. 93) "Ondan başka bu ailenin de başkaları kadar hayatını devam ettirmesi gerek."

c. Sıfat-fiilin Çıkma Hâminden Sonra Kullanımı

Tat. Malayı aña eybér alıp kaytkannan **tıskarı** da akça birdé. (TTAS-III, s. 203)
"Oğlu ona eşya alıp dönmekten başka para da verdi."

Görevi:

a. Sınırlama

Tat. Monnan **tıskarı**. (TTAS-III, s. 203) "Bundan başka."

Kaz. Dünyede yaratılıstan **tısqarı** turğan eş nârse joq. (TDS, s. 390) "Dünyada tabiattan başka duran hiçbir şey yok."; Elimizden **tısqarı** jer. (KTS-1, s. 669)
"Ülkemizden başka yer."

Kırg. Mınday oyloruñ menen sen çirköödön **tıskarı** da aman-soo cürö albaysıñ. (KA, s. 136) "Bu gibi fikirlerinle sen kilisenin dışında da sağ salim yaşayamazsın."

Kkp. "Dala ärmanları"nda Märiyadan **tısqarı** canlı maqluqattı körmeysen. (ET, s. 213) ""Bozkır İstekleri"nde Mariya'dan başka canlı varlık görmezsin."; klassdan **tısqarı** oqıw (TDS, s. 390) "sınıf dışı okuma"; Üyden şıqqan qız-şiyden **tısqarı**. (KRS-1, s. 671) "Evden çıkan kız, parmaklığın dışındadır."

Nog. Ol zat mennen **tıskarı** bolğan. (TDS, s. 390) "O şey benim dışımda olmuş."; ştattan **tıskarı** (NOS, s. 416) "kadro dışı".

b. Bağlama

Tat. Malayı aña eybér alıp kaytkannan **tıskarı** da akça birdé. (TTAS-III, s. 203)
"Oğlu ona eşya alıp dönmekten başka para da verdi."

Kaz. Jospardan **tısqarı** tağı jüz mıñ put astıq tapsıramız. (TDS, s. 390) "Planın dışında daha yüz bin pud tahıl teslim ediyoruz."

Kırg. Adattagı toluk coo-caraktan **tıskarı** cıluu kiyimdi cakşılap kamdaştı. (KTŞB, s. 286) "Alışılmış muntazam savaş silâhlarından başka, hoş giyimi de güzelce hazırlanmıştı."; Ar üydögülörgö çayı menen kımızdan **tıskarı** kününö eki maal et tartılat. (KTŞB, s. 287) "Evdeki her kişiye çay ile kımızdan başka günde iki kez et veriliyor."; Metallurgdar çımırkanıp, plandan **tıskarı** metall bere alışat. (KTG, s. 339) "Metalürji uzmanları çok çalışarak, planlananın dışında metal verebiliyorlar."

Kkp. Bunnan **tısqarı** özbek ädebiyatı teoriyası boyınşa İzzat Sultannın, qazaq ädebiyatınan Zeynolla Qabdolovtın, türkmen ädebiyatı boyınşa Öre Abdullayevtñ jazğan sabaqlıq kitapları mälüm. (ET, s. 3) "Bundan başka, Özbek edebiyatı teorisi üzerine İzzat Sultan'ın, Kazak edebiyatından Zeynolla Kabdolov'un, Türkmen edebiyatı üzerine Öre Abdullayev'in yazdıkları ders kitapları mälümdür."; Bunnan **tısqarı** ömirbayannıñ täciriyebele jazıwşı bolıw uşında qatnası bar. (ET, s. 11) "Bundan başka hayat hikâyesinin, tecrübeli yazar olmak için de katkısı vardır."; Bulardan **tısqarı** Şıgıs ellerine mälüm bolğan qıtaylılardın "Qosıq kitabı" (Şi-tszin), "Qubılıw kitabı" (İ-tszin) dep atalğan

edebiy estetikler bar. (ET, s. 27) "Bunlardan başka Doğu ülkelerinde bilinen Çinlilerin "Koşuk kitabı" (Şi-tszin), "Yenilik kitabı" (İ-tszin) diye adlandırılan edebî estetikleri var."

c. Başkalık

Kırg. Sapardın kefi köküröğü bir zamatta adattan **tışkarı** birde kötörülüp, birde ıldıy tüşüp dem ala baştı. (AG, s. 75) "Saparın geniş göğsü alışılmışın dışında, ansızın inip kalkarak, nefes almaya başladı."; Bu tilsiz minuta adattan **tışkarı** bolso da eç kim aga maani bergen cok. (KTG, s. 339) "Bu sessiz dakika alışılmışın dışında olsa da, hiç kimsenin ona bir anlam verdiği yok."

192. Tiklé

Yapısı:

Tiklé "kadar; –e kadar". Tatar, Başkurt ve Karay Türkçesinde görülen bir edattır. Bu edat Karay Türkçesinde yalın hâlden sonra; Tatar ve Başkurt Türkçelerinde ise hem yalın hâlden sonra, hem de yönelme hâlinden sonra kullanılmaktadır. Yalın hâlden sonra kullanıldığında benzerlik, karşılaştırma; yönelme hâlinden sonra kullanıldığında ise sınırlama yapar. Tatar Türkçesinde tiklém şekli, Başkurt Türkçesinde tiklé şekli seyrek olarak görülür. Bu edat tik (< teg) kelimesine +lé yapım eki gelerek (tiklé < teg+li) oluşmuştur. Tat. tiklé/tiklém, Baş. tiklém/tiklé, Kar. tiekli/tekli, -tekli.

Kullanımı:

Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

a. İsmi Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Cir östénde at başı **tiklé** kantarlar tursayıp tora. (TE, s. 56) "Yerin üstünde at başı kadar kesekler kabarmış duruyor."; Ul da bulmıy, késelerénnen at küzé **tiklé** géne közgélerén çıkarıp, maturlana başlıylar. (TE, s. 58) "O da olmuyor, ceplerinden at gözü kadar aynalarını çıkarıp, süslenmeye başlıyorlar."; Ya, yégét, Baku **tiklé** Bakudan kilép te yünlé bula almasañ. (TTAS-III, s. 202) "Ya delikanlı, Bakü kadar Bakü'den gelip de dürüst olamazsan."

Baş. Min huğıšta Vatanım quşqan burıstı mömkin **tiklém** yaqşırağ üterge tırıştım. (BT, s. 87) "Ben savaşta vatanımın bana yüklediği borcu mümkün olduğu kadar iyi bir şekilde ödemeye çalıştım."; Şuğa küre le ular fékérzé mömkin **tiklém** añlayışlıraq, ütémlerek itew ösön fayzalanıla. (TAX, s. 177) "Bundan dolayı onlardan fikri mümkün olduğu kadar daha anlaşılır, daha akıcı etmek için faydalanılır. (TAX, s. 177) "; Bıl yozroq **tiklém** sabıy. (BTG, s. 188) "Bu yumruk kadar çocuk."

Kar. Körkliudur sarayı xoca ağalxnın, eşik **tiekli** ulla tierjialiari anın. (GKY, s. 193) "Zengin efendinin sarayı güzeldir, onun pencereleri kapı kadar büyüktür.;"

Biyandırğın bizni kiunliar **tiikli** ki kıynadıy bizni, yıllar **tiikli** ki kiordiuk yamanı. (DMÇ, s. 105) "Bizi sevindir, çünkü günlerce bize eziyet ettin ve yıllarca kötülük gördük."; altmış eki yaşar **tekli** (KRPS, s. 562) "altmış iki yaşları civarında."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Anıñ çırayı şul **tiklé** kaygılı, eytérsén méne xezér yılap ciberér şikéllé. (TE, s. 60) "Onun çehresi o kadar kaygılı ki, dersin şimdi ağlayacak gibi."; Tınıç küilde iké akkoş yöze, Ak bulırlar iken şul **tiklé**. (TTAS-III, s. 96) "Durgun gölde iki kuğu yüzüyor, beyaz imişler o kadar."

Baş. Niñe donya şul **tiklém** ğazél tügél. (Ark., s. 41) "Niye dünya bu kadar adil değil."; Şul uq waqıtta oşo **tiklém** kéşéné, üzé Tınay buyına alıp kiterge téyéşlé köstö. (Ark., s. 44) "Tam o anda o kadar kişiyi alıp Tınay boyuna götürmeye kendisini mecbur hissetti."; Şul **tiklé** matur! (BRH, s. 524) "O kadar güzel!"; şul **tiklé** (BRH-II, s. 524) "şu kadar".

b.2. Soru Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Baş. Hüzlék sostavı ni **tiklém** bay hem küp yaqlı bulha, tél de şul tiklém bayırağ hem alğa kitkenérek bula. (BT, s. 13) "Sözlüğün içeriği ne kadar zengin ve çok yönlü olursa, dil de o kadar zengin ve ileri gitmiş olur."; Sıyırşıqtar hem başqa qoştar ösön oyalarzı ni **tiklém** küberek quyhağız, ularzan fayza la şul tiklém küberek bulır. (BT, s. 108) "Sığırcıklar ve başka kuşlar için ne kadar çok yuva yaparsanız, onlardan o kadar çok fayda görürsünüz."; Eyé, ni **tiklém** bulha la, ışanırga tura kile. (BT, s. 210) "Evet, ne kadar ağır olsa da, inanmak gerekiyor."

Kar. Nie **tiikli**-die raxmiet'liariyni bizdian ayamağın; ki nieçik bil'dirdiy bizgia aytmaxıyda. (KYY-1, s. 178) "Bize ifadelerinde bildirdiğin gibi, merhametin ne kadar ise bizden esirgeme."; Netekli tirlik yıllarıñ? (KRPS, s. 422) "Kaç yaşındasın?"

Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

a. İsmi Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Bérazdan eti ikénçé cirge kitép bardı. – Töşke **tiklé** öç katlap bétéérge kirek! -didé. (TE, s. 55) "Birazdan babam ikinci yere gidip vardı. "Öğleye kadar üç kere bitirmek gerek!" dedi."; Kém çeçüwné cey urtasına **tiklé** suza? (TTAS-III, s. 96) "Kim ekin ekmeği yaz ortasına kadar uzatıyor?"; Töşke **tiklém** tubalları tutırıp ta kaytırbız, belkém. (TTAS-III, s. 96) "

Baş. İyülden sentyabrge **tiklém** seske ata. (BT, s. 70) "Hazirandan eylüle kadar çiçek açar."; Ağastar yazğa **tiklém** teren yoqoğa talğan. (BT, s. 78) "Ağaçlar bahara

kadar derin uykuya dalmış."; Bınan urmanğa **tıklé** iké kilometr. (BRH-II, s. 524)
"Buradan ormana kadar iki kilometredir."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Baş. Böğöngö könden başlap bığa **tıklém** kém bulıp eşlewégézzé onotorğa boyoram. (BT, s. 160) "Bugünden itibaren, bu zamana kadar kim olarak çalıştığınızı unutmamanızı emrediyorum."

c. Sıfat-fiilin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Baş. Başqort téléné rus téléne hüzzer üzleştéréw bik boronço zamandarza, başqorttar Meskew dewleténe quşılğanğa **tıklém** bik küp waqıttar élék, başlanğan. (BT, s. 16) "Rusçadan Başkurt Türkçesine kelimelerin girmesi çok eski devirlerde, Başkurtların Moskova devletine katılmasına kadar çok zamanlar önce başlamıştır."

Görevi:

a. Sınırlama

Ölçü, miktar, derece, yer, mesafe bakımından sınırlama yapar.

Baş. Yañğızqayın başıwınıñ bér yağı Büréğazğan tawzarınan başlana, e ikénsé yağı Sermesenge **tıklém** huzıla. (BT, s. 55) "Yañğızkay'ın tarlasının bir tarafı Börikazgan dağlarından başlar ve ikinci tarafı Sermesen'e kadar uzanır."; Vladivostok qalalarına **tıklém** bérzen-bér timér yul bara. (BT, s. 56) "Vladivostok şehirlerine kadar tek bir demir yolu gidiyor."; Ağızédéñ bér osonan ikénséhéne **tıklém** Barsanıñ yulbaşarlıq qılıp yöröwö xaqında xeber taraldı. (Ark., s. 62) "Ak İdil'in bir ucundan diğér ucuna kadar Barsa'nın haydutluk yapıp gezdiği hakkında haber yayıldı."; Baş. Başta yılılıqtı biş gradusqa **tıklém** küterzék, e unan huñğaraq un gradusqa **tıklém** arttırzıq. (BT, s. 79) "Önce ısıyı beş dereceye kadar yükselttik ve daha sonra on dereceye kadar arttırdık."

b. Zaman Sınırlaması

Zaman kavramı taşıyan kelimelerden sonra gelerek zaman sınırlaması yapar.

Tat. Bérızdan eti ikénçé cirge kitép bardı. – Töşke **tıklé** öç katlap bétérérge kirek! -didé. (TE, s. 55) "Birazdan babam ikinci yere gidip vardı. "Öğleye kadar üç kere bitirmek gerek!" dedi."; Kém çeçüwné cey urtasına **tıklé** suza? (TTAS-III, s. 96) "Kim ekin ekmeği yaz ortasına kadar uzatıyor?"; Töşke **tıklém** tubalları tutırıp ta kaytırbız, belkém. (TTAS-III, s. 96) "

Baş. Huğış bér qızıp, bér hürélép kiske **tıklém** dawam itté. (Ark., s. 16) "Savaş bir kızışıp, bir yavaşlayıp akşama kadar devam etti."; 1918 yıldın martında Şehit

Xozaybirzin bolşeviktar partiyahu safına ine hem ğümérénéñ hungı hulişına **tıklém** unıñ toĝro haldatı bula. (BT, s. 218) "1918 yılının Mart'ında Şehit Hodaybirdin boşşevik partisinin safına girer ve son nefesine kadar da onun sadık bir neferi olur."; Bında ısın qış dekabrze başlanıp, martqa **tıklém** huzıla. (BT, s. 222) "Burada kış düzenli olarak aralıkta başlayıp, marta kadar uzanır."

c. Zaman Miktarı

Zaman kavramı taşıyan kelimelerin yalın hâlimden sonra kullanıldığında yaklaşık bir zaman miktarı bildirir.

Kar. Karay tili adiet'liarimiz bıla birdian altı yüz yıl **tiekli** bunda Lietuva Biyliğindia bizni tuttu, kiondiardi, bavlaştırdı. (MKÜ, s. 5) "Karay Türkçesi, âdetlerimiz ile birlikte bizi burada, Lituva Beyliğinde altı yüz yıl kadar bir arada tuttu, güçlendirdi., kaynaştırdı."; Yüz yıl **tiekli** aştı. (GKY, s. 319) "Yüz yıl kadar geçti."; üç ay **tekli** (KRPS, s. 562) "üç aya kadar"

d. Ölçü, Miktar

Daha çok işaret ve soru zamirlerinin yalın hâlimden sonra kullanıldığında ölçü ve miktar bildirir.

Baş. Şul **tıklém** sér haqlarğa tura kilgené yuq iné elé. (BT, s. 109) "Bu kadar zaman sır sakladığı görülmemiştir"; Sıyrısıqtar hem başqa qoştar ösön oyalarZı ni **tıklém** küberek quyhağız, ularZan fayza la şul tıklém küberek bulır. (BT, s. 108) "Sığırcıklar ve başka kuşlar için ne kadar çok yuva yaparsanız, onlardan o kadar çok fayda görürsünüz."; Eyé, ni **tıklém** bulha la, işanıırğa tura kile. (BT, s. 210) "Evet, ne kadar ağır olsa da, inanmak gerekiyor."

Kar. Nie **tiekli**-die raxmiet'liariyni bizdian ayamağın; ki nieçik bil'dirdiy bizgia aytmaxıyda. (KYY-1, s. 178) "Bize ifadelerinde bildirdiğin gibi, merhametin ne kadar ise bizden esirgeme."; Netekli tirlik yıllarıñ? (KRPS, s. 422) "Kaç yaşındasın?"

e. Benzerlik, Karşılaştırma

Nesneler arasında ölçü ve miktar bakımından karşılaştırma yapar.

Tat. Cir östénde at başı **tiklé** kantarlar tursayıp tora. (TE, s. 56) "Yerin üstünde at başı kadar kesekler kabarmış duruyor."; Ul da bulmıy, késelerénen at küzé **tiklé** géne közgélerén çıkarıp, maturlana başlıylar. (TE, s. 58) "O da olmuyor, ceplerinden at gözü kadar aynalarını çıkarıp, süslenmeye başlıyorlar."; Tınıç külde iké akkoş yöze, Ak bulırlar iken şul **tiklé**. (TTAS-III, s. 96) "Durgun gölde iki kuğu yüzüyor, beyaz imişler o kadar."

Baş. YoZroq **tıklém** huğan. (BTH-II, s. 354) "Yumruk kadar soğan."; Huğıšta haldat ülemé tuğayza sabılğan bésen börtökteré **tıklém** de te'şir birmey. (BRH-II, s.

354) "Savaşta askerin ölümü, kırdı açılan ot taneleri kadar da tesir etmez."; Ulu atahı **tiklém** bulğan. (BRH, s. 525) "Oğlu babası kadar olmuş."

Kar. Kiçi kioz yumçux **tiekli** / Kip urdiu tiengiz yeli, / Kap-kara tolğunlarda / Tas boldu paşa belli. (ÇUT, s. 172) "Küçük gözü yumruk kadar, sağlam esti deniz yeli. Kapkara dalgalarla, mahvoldu paşa belli."; Körkliudur sarayı xoca ağalığın, eşik **tiekli** ullanı tierjialiarı anın. (GKY, s. 193) "Zengin efendinin sarayı güzeldir, onun pencereleri kapı kadar büyüktür."

f. Pekiştirme

Tat. Anıñ çırayı şul **tiklé** kaygılı, eytérşén méne xezér yılap ciberér şikéllé. (TE, s. 60) "Onun çehresi o kadar kaygılı ki, dersin şimdi ağlayacak gibi."; Yunus Velişin kanıgızını şundıy itép suwırır ... soñğı katresine **tiklém**. (TTAS-III, s. 2002) "Yunus Velişin kanınızı öylece soğurur ... son damlasına kadar."

Baş. Ölken baybisege **tiklém** ayaq osona ğına başıp yörörge tırıştı. (Ark., s. 4) "Büyük hanıma kadar herkes, ayak ucuna basarak yürümeye çalıştı."; Bolottar şul **tiklém** quyı, ularzın yuğarımı, tübenmé ikenlékterén de tapqırlaw qıyın. (BT, s. 206) "Bulutlar o kadar koyu ki, onların yüksekte mi, yoksa alçakta mı olduklarını kestirmek zor."; Azna-un könder buyı özlökhöz hibelep torğan yonsotqos yamğırzan yér géne tügél, öyzer, kerte-quralarğa **tiklém** burhıp, şésénép böttö. (BT, s. 212) "Günler, haftalar boyu aralıksız serpip duran bunaltıcı yağmur yalnız yeri değil, evleri, ahırları bile bozup, kabarttı."

193. Tirehé

Yapısı:

Tirehé "kadar". Başkurt Türkçesinde yalın hâlden sonra seyrek olarak kullanılan bir edattır. Bu edat, tire "etraf" (<tegre) kelimesinin 3. kişi iyelik eki almış biçimidir (tire+hé < tegre+si) ⁴⁵³. Baş. tirehé.

Kullanımı:

a. İsmiñ Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Baş. ay **tirehé** (BTH-II, s. 361) "(bir) ay kadar"; bér bot **tirehé** (BTH-II, s. 361) "bir pud kadar"; Yılına 2250 hum **tirehé** aqsa tülep torasaqktarına ışandırılar. (TDS, s. 421) "Yılına 2250 ruble kadar para ödeyeceklerine inandırıyorlar."

⁴⁵³Yong-Song Li, *agt.*, s. 421

Görevi:**a. Yaklaşıklık**

Zaman ve miktar bakımından yaklaşıklık bildirmektedir.

Baş. ay **tirehé** (BTH-II, s. 361) "(bir) ay kadar"; bér bot **tirehé** (BTH-II, s. 361) "bir pud kadar"; Yılına 2250 hum **tirehé** aqsa tülep torasaqktarina ışandıralar. (TDS, s. 421) "Yılına 2250 ruble kadar para ödeyeceklerine inandırıyorlar."

194. Tolayı**Yapısı:**

Tolayı "-den dolayı". Kırım Tatar Türkçesinde çıkma hâlimden sonra kullanılan bir sebep edatıdır. Bu edatın kökeni hakkındaki görüşler, tola- (dola-) "dolamak, etrafını sarmak, çevirmek" fiilinin zarf-fiil biçimi olduğu (tolayı < dola-y-ı) yolundadır⁴⁵⁴. Kır. Tat. tolayı.

Kullanımı:**a. İsmın Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı**

Kır.-Tat. bu sebeplerden **tolayı** (GJK, s. 292) "bu sebeplerden dolayı".

b. Sıfat-fiilin Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. O vaqıt Qırında aliy oquv yurtu olmağanından **tolayı** istiqbali parlaq şair Amdi Giraybaynı aliy tasil almaq için "Cemiyet hayriye"niñ para yardımınen 1923 senesi İstambulğa yollağanlar. (TDS, s. 178) "O vakit Kırım'da yüksek öğrenim kurumu olmadığından dolayı geleceği parlak şair Amdi Giraybay'ı yüksek öğrenim yapması için "Cemiyet-i Hayriye"nin para yardımı ile 1923 yılında İstanbul'a yollamışlar."

Görevi:**a. Sebep**

Kır.-Tat. bu sebeplerden **tolayı** (GJK, s. 292) "bu sebeplerden dolayı"; O vaqıt Qırında aliy oquv yurtu olmağanından **tolayı** istiqbali parlaq şair Amdi Giraybaynı aliy tasil almaq için "Cemiyet hayriye"niñ para yardımınen 1923 senesi İstambulğa yollağanlar. (TDS, s. 178) "O vakit Kırım'da yüksek öğrenim kurumu olmadığından dolayı geleceği parlak şair Amdi Giraybay'ı yüksek öğrenim yapması için "Cemiyet-i Hayriye"nin para yardımı ile 1923 yılında İstanbul'a yollamışlar."

⁴⁵⁴Zeynep Korkmaz, *age.*, s. 65; Muharrem Ergin, *age.* s. 370; J. Deny, *age.*, s. 600; Haydar Ediskun, *age.*, s. 288

195. Töbep

Yapısı:

Töbep "-e doğru". Başkurt Türkçesinde yönelme hâlimden sonra kullanılan bir edattır. Bu edat töbe- "nişan almak, hedef almak, doğrultmak, yönelmek" fiiline zarf-fiil eki -p gelerek (<töbe-p) oluşmuştur. Baş. töbep.

Kullanımı:

a. İsmın Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Baş. Atama **töbep** kilhen, selem birér inéñ hin; yeylewge **töbep** kilheñ, oran halır inéñ hin. (BTH-II, s. 379) "Babama doğru gelsen, selam verirdin sen; yaylaya doğru gelsen, nara atardın sen."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Baş. Xan, niheyet, uğa **töbep** öndeşté. (Ark., s. 18) "Han, nihayet, ona doğru seslendi."; Başqort xalıq icadındağı tuy yolahınıñ bér törö, nikax uqıtılıp, qıZZı kényew yortona ozatqanda uğa **töbep** eytéle torğan ögöt-nesixet yıı. (TAX, s. 38) "Baskurt halk eserlerindeki düğün geleneğinin bir türü, nikâh yapılıp, kızı damadın evine uğurlarken ona doğru söylenen öğüt, nasihat şarkısıdır."

b.2. Belirsizlik Zamirinin Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Baş. Şulay horanı Ügek, bér kémge **töbep** qaramay, tawışında küñélderger qurqıw halırlıq dehşet bar iné. (Ark., s. 18) "Böyle sordu Ügek, hiç kimseye doğru bakmadan. Sesinde gönüllere korku salan bir dehşet vardı."

b.3. Dönüştülük Zamirinin Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Baş. Şemsiye hüzge nıq mawıqqaynı, şikéllé, belki, esehénéñ üzéne **töbep** öndeşkenén añğarmağandır. (Ark., s. 45) "Şemsiye söze çok merakla katıldığından dolayı, belki annesinin kendisine doğru seslendiğini anlamamıştır."

Görevi:

a. Yönelme

Baş. Atama **töbep** kilhen, selem birér inéñ hin; yeylewge **töbep** kilheñ, oran halır inéñ hin. (BTH-II, s. 379) "Babama doğru gelsen, selam verirdin sen; yaylaya doğru gelsen, nara atardın sen."; Xan, niheyet, uğa **töbep** öndeşté. (Ark., s. 18) "Han, nihayet, ona doğru seslendi."; Şulay horanı Ügek, bér kémge **töbep** qaramay, tawışında

küñélderge qurqıw halırlıq dehşet bar iné. (Ark., s. 18) "Böyle sordu Ügek, hiç kimseye doğru bakmadan. Sesinde gönüllere korku salan bir dehşet vardı."

196. Turğıdan

Yapısı:

Turğıdan "bakım(ın)dan, aç(ı)dan". Bu kelime turğı (<togru<tog-ur-u) kelimesine çıkma hâli eki gelerek (turğı+dan) oluşmuştur. Kazak Türkçesinde yalın hâlden sonra edat göreviyle kullanılan bir kelimedir. Kaz. turğıdan.

Kullanımı:

a. İsmın Yalın Hâlınden Sonra Kullanımı

Kaz. Geosayasiy **turğıdan** qarağanımızda munay eksportınıñ qanday elder territoryasınan ötetinine basa nazar awdarğan durıs. (Jel., s. 10) "Jeopolitik açıdan bakıldıǵında petrol ithalatının hangi ülke topraklarından geçeceǵine çok dikkat edilmelidir."; Adamdıq, azamattıq, adamgerşilik ustın, biyik öpe, ar-opa, sezim, iymanğa turaqsız-opasızdıǵın körkemdik, psixologiyalıq **turğıdan** şeber nusqalap beredi. (MÄ, s. 15) "İnsanlık, vatandaşlık, insanlık tutumu, yüksek dereceye, sadakate, duygu ve inanca sebatsızlıǵı, edebî ve psikolojik bakımdan ustaca ortaya koyar."; Adamzat balasınıñ damuw tariyxına ärdayım da sayasi **turğıdan** qaralıp keldi. (Jel., s. 58) "İnsanoǵlunun gelişme tarihine her zaman da siyasî açıdan bakılarak gelindi."; Ğılımi **turğıdan** zerttew. (KTS-1, s. 654) "Bilimsel açıdan incelemek."

Görevi:

a. Sınırlama

Daha çok bakış açısı, yön, ele alış bakımından sınırlama yapmaktadır.

Kaz. Geosayasiy **turğıdan** qarağanımızda munay eksportınıñ qanday elder territoryasınan ötetinine basa nazar awdarğan durıs. (Jel., s. 10) "Jeopolitik açıdan bakıldıǵında petrol ithalatının hangi ülke topraklarından geçeceǵine çok dikkat edilmelidir."; M. Äwezov "Kökserek" arqılı jıyırmasıñş jıllardıñ soñına qaray saǵın janr-äñgime jazıwdı professionaldıq **turğıdan** şeber äri körkem meñgergenin oqırmandar aldında tolıq дәlelledi. (MÄ, s. 17) "M. Avezov, "Kökserek" vasıtasıyla yirmili yılların sonuna doğru kısa hikâye türünü profesyonel açıdan ustaca ve hem de sanatsal şekilde özümseǵini okuyucu önünde açıkça ispat etti."; Adamzat balasınıñ damuw tariyxına ärdayım da sayasi **turğıdan** qaralıp keldi. (Jel., s. 58) "İnsanoǵlunun gelişme tarihine her zaman da siyasî açıdan bakılarak gelindi."; Ğılımi **turğıdan** zerttew. (KTS-1, s. 654) "Bilimsel açıdan incelemek."

197. Tutup

Yapısı:

Tutup "-den itibaren, -den başlayıp,-den beri". Kumuk Türkçesinde çıkma hâlimden sonra kullanılan bir edattır. Bu edat, tut- "tutmak" fiiline zarf-fiil eki -(u)p gelerek (< tut-up) oluşmuştur. Kum. tutup.

Kullanımı:

a. İsmiın Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kum. 1938-nçi yıldan **tutup** qumuq yazıv grafikasını kürçüsünde yürüle. (KRS-2, s. 7) "1938 yılından beri Kumuk yazısı Rus alfabesi temeline dayalı olarak yürütülüyor."; -Muna, yurtnu qırıyından **tutup**, şo yaq barı da biy Mosevkeni yeri -dey hamzayurtlular. (KYX, s. 177) ""-İşte, yurdun kenarından başlayıp, şu tarafın tamamı Mosevke Beyin yeri" diyor, Hamzayurtlular."; 1819-nçu yıldan **tutup** (KRS-2, s. 324) "1819 yılından beri"

Görevi:

a. Başlangıç

Bir yerin, mesafenin başlangıç noktasını gösterir.

Kum. -Muna, yurtnu qırıyından **tutup**, şo yaq barı da biy Mosevkeni yeri -dey hamzayurtlular. (KYX, s. 177) ""-İşte, yurdun kenarından başlayıp, şu tarafın tamamı Mosevke Beyin yeri" diyor, Hamzayurtlular."

b. Zaman

Bir işin, olayın başlangıç zamanını gösterir.

Kum. 1938-nçi yıldan **tutup** qumuq yazıv grafikasını kürçüsünde yürüle. (KRS-2, s. 7) "1938 yılından beri Kumuk yazısı Rus alfabesi temeline dayalı olarak yürütülüyor."; şo gündən **tutup** (KRS-2, s. 324) "şu gündən itibaren"; yaşdan **tutup** (TDS, s. 436) "çocukluktan beri".

198. Tuvra

Yapısı:

Kazak, Kumuk, Nogay, Karaçay-Balkar ve Kırım Türkçelerinde yönelme hâlimden sonra kullanılan bir edattır. "togru" (Türkiye Türkçesinde doğru) kelimesinin bugünkü lehçelerde aldığı şekildedir. Clauson bu edatın, toğ- "aşmak, geçmek" fiiline ettirgen çatı eki -ur ve zarf-fiil eki -u gelerek oluştuğunu (toğ-ur-u>toğru) söyler⁴⁵⁵. J. Deny, Povet de

⁴⁵⁵Gerard Clauson, *age.*, s. 472-473

Courteille'in doğru kelimesinin kökenini doğ- fiiline götürdüğünü söyler. Kendisi ise, bunun tig- "değmek, vasıl olmak" fiilinden türeyen tigrü kelimesinin sonradan kalın ahenkli şekli olan doğru'ya dönüşmesi olarak kabul eder⁴⁵⁶. Suzan Duran, Povet de Courteille'in düşüncesini gerçeğe daha yakın olduğunu söyler ve bu edatın toğru- "doğrulmak, yönelmek" fiilinin -ğ eki ile isimleşip (toğru-ğ) sonradan -ğ ekini düşürerek toğru şekline geldiğini belirtir⁴⁵⁷. Necmettin Hacıeminoğlu Türkçede henüz toğruğ şekline rastlanmadığını belirterek, Suzan Duran'ın görüşüne katılmaz ve bu edatın, toğur-fiilinin zarf-fiil biçimi olarak kabul edilmesinin daha makul olduğunu söyler⁴⁵⁸. Bu edat Kuzey grubu Türk lehçelerinde çok fazla kullanılmamaktadır. Daha çok Oğuz grubu lehçelerinde kullanılan bir edattır⁴⁵⁹. Bu edatın yerine Kuzey grubu Türk lehçelerinde "taba", "karap" gibi edatlar kullanılmaktadır. Kaz. tuvra, Kum. tuvra, Nog. tuvra/tura/turı, Kar.-Bal. tuvra, Kır. Tat. doğru.

Kullanımı:

a. İsmi Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Kaz. Ujmaqqa **tuvra** bastaytın / El serkesi kösemge / Qutqaratın tozaqtan / Şariğatqa şeşenge. (Jel., s. 54) "Cennete doğru başlayan, halkı sevne öndere. Cehennemden kurtaran dinin bilgini."; Tipti äli künge enesiniñ betine **tuvra** qarağan emes qoy. (Kök., s. 133) "Hatta bugüne kadar annesinin yüzüne doğru bakmış değil."

Kum. Oram degen ullu yolğa çañ salıp, / Qoşuña **tuvra** çabıp bardıñ sen. (KXY, s. 16) "Sokak gibi büyük yolda tozu dumana katıp, eşine doğru koşup gittin sen."

Nog. –Yok, sol tuvıl, -dep Ospan Kanitatka **tuvra** karadı. (YY, s. 91) ""-Yok, o değil" diyerek, Osman, Kanitat'a doğru baktı."; Kede adalap koyı kirpiklerin tez-tez kaktı, soñ kızga **tuvra** karap... (TEL, s. 200) "Delikanlı kalkıp, koyu kirpiklerini tez tez kırıp, sonra kıza doğru bakarak..."; Olar keşke **tura** bizden uzak bolmagan tas koradıñ müyisine ädövlenip salıngan oltırgışka yıyladılar. (YY, s. 148) "Onlar akşama doğru bizden uzak olmayan taş duvarın köşesine konulmuş sandalyelere toplandırdılar."

Kar.-Bal. bizni üyge **tuvra** (KMOS, s. 657) "bizim eve doğru".

Kır.-Tat. ... Köyni yanğırtaraq Otar vaqufına doğru yola çıqqanda köyniñ qalavları, kültöbeleri, seyirge **dep** çıqqan kızlar, kelinçeklernen tola. (ETM, s. 75) "... Köyü yankılatarak Otar Vakfı'na doğru yola çıktığında köyün bahçe duvarları, kül yığınları, seyretmek için çıkan kızlarla, gelinlerle dolar."; Men arqadaşlarımdan birinen beraber, tabanğa quvet vokzalğa **doğru** çaptıq. (ETM, s. 111) "Ben arkadaşlarımdan biriyle beraber, tabana kuvvet gara doğru koştum."; Odamniñ pencereleri, dersiñ Şarekeniñ çiçekli dağ meydanlıqlarına **doğru** açılğan, evniñ içi gül baar tazelikleri qoquy.

⁴⁵⁶Jean Deny, *age.*, s. 593

⁴⁵⁷Suzan Duran, *agm.*, s. 68

⁴⁵⁸Necmettin Hacıeminoğlu, *age.*, s. 37

⁴⁵⁹bk. Birsel Oruç, *agt.*, s. 208-212

(KTT, s. 83) "Odamın pencereleri, sanki Şareke'nin çiçekli dağ meydanlıklarına doğru açılmış, evin içi gül bahar tazelikleri kokuyor."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Kaz. Kempirbay oğan **tuvra** umıldı. (Kök., s. 253) "Kempirbay ona doğru hamle yaptı."

c. İsim-filin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Nog. Tañ atıp, üyken kuslık ta bolmağa **turı**, bakıl etkendey, bugün bizge birev de karamaydı. (TEL, s. 88) "Tan atıp, kuşluk vaktine doğru, kin tutmuş gibi, bugün bize hiç kimse bakmıyordu."

Görevi:

a. Zaman

Zaman kavramı taşıyan kelimelerden sonra gelerek zamana doğru yönelme ve yaklaşıklık bildirir.

Nog. Tañ atıp, üyken kuslık ta bolmağa **turı**, bakıl etkendey, bugün bizge birev de karamaydı. (TEL, s. 88) "Tan atıp, kuşluk vaktine doğru, kin tutmuş gibi, bugün bize hiç kimse bakmıyordu."; Olar keşke **tura** bizden uzak bolmagan tas koradıñ müyisine ädävlenip salıngan olırtıgışka yıyılادılar. (YY, s. 148) "Onlar akşama doğru bizden uzak olmayan taş duvarın köşesine konulmuş sandalyelere toplanırdılar."; Keşke **tuvra** kün bırıgıp başladı. (TDS, s. 425) "Akşama doğru hava bozulmaya başladı."

b. Yönelme

Yere, yöne ve kişiye doğru yönelme bildirir.

Kaz. Ujmaqqa **tuvra** bastaytın / El serkesi kösemge / Qutqaratın tozaqtan / Şariğatqa şeşenge. (Jel., s. 54) "Cennete doğru başlayan, halkı sevne öndere. Cehennemden kurtaran dinin bilgini."; Tipti äli künge enesiniñ betine **tuvra** qarağan emes qoy. (Kök., s. 133) "Hatta bugüne kadar annesinin yüzüne doğru bakmış değil."; Kempirbay oğan **tuvra** umıldı. (Kök., s. 253) "Kempirbay ona doğru hamle yaptı."

Kum. Oram degen ulla yolğa çañ salıp, / Qoşuña **tuvra** çabıp bardıñ sen. (KXY, s. 16) "Sokak gibi büyük yolda tozu dumana katıp, eşine doğru koşup gittin sen."

Nog. Kıskayaklı Zuxraga **tuvra** karadı. (TEL, s. 205) "Kadın, Zuhra'ya doğru baktı."; –İncıbiyke bizdi ne üşin şakıradı? –dedi yoldasına **tuvra** karamaga uyalıp. (TEL, s. 207) "Arkadaşına doğru bakmaya utanarak, "İncıbike bizi ne için çağırıyor?" dedi.; Kız İncıbiykege **tuvra** karadı. (TEL, s. 212) "Kız, İncıbiyke'ye doğru baktı."

Kar.-Bal. bizni üyge **tuvra** (KMOS, s. 657) "bizim eve doğru".

Kır. Tat. Yaşınlı yağmur şeer boylap kün-batığa **doğru** ketmekte edi. (KTT, s. 69) "Şimşek çakarak yağın yağmur şehir boyunca batıya doğru gitmekte idi."; Lākin Gülizar benim sesimni eşitmey ve oq tezliginen ep ögge **doğru** çapa. (KTT, s. 81) "Ama Gülizar benim sesimi işitmiyor ve ok hızıyla hep öne doğru koşuyor."; Qayıq qalğan yolcularnen Üskütke **doğru** yol aldı. (KTT, s. 87) "Kayık, kalan yolcularla Üsküt'e doğru yol aldı."

199. Tuwralı

Yapısı:

Tuwralı "hakkında, ilgili". Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türkçesinde yalın hâlden sonra kullanılır. Bu edat, tuwra (tugra<toğru) kelimesine +lı (<luğ) yapım eki gelerek (tuwra+lı<togru+luğ) oluşmuştur⁴⁶⁰. Kaz. tuwralı, Kırg. tuuraluu/tuuralu, Kkp. tuwralı.

Kullanımı:

a. İsmın Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Kaz. Xalıqaralıq şekara-kölder **tuwralı** jalpı quıqtıq normalar joq. (Jel., s. 6) "Uluslar arası sınır gölleri hakkında evrensel hukukî normlar yoktur."; Muxtar Äwezov Qazaq Xalıq Ädebiyeti **tuwralı** jazılğan şığarmanıñ bas redaktori jäne qurawşılarnan biri bolğan. (MÄ, s. 30) "Muhtar Avezov, Kazak Halk Edebiyatı hakkında yazılan bu eserin baş redaktörü ve yazarlarından birisi olmuştur."; Sizderge adam uğılınıñ minezderi **tuwralı** biraz söz jazıp yadkar qaldırayın. (BKT, s. 189) "Sizlere insanoğlunun halleri hakkında birkaç söz yazıp yadigâr bırakayım."

Kırg. Men bul iş **tuuraluu** silerge aytıp berüügö tüzdön-tüzgö mildettüümün. (AKT, s. 285) "Ben bu iş hakkında sizlere söylemekle doğrudan sorumluyum."; Al munun bektigi **tuuraluu** kam sanabagan. (KTG, s. 331) "Fakat bunun sağlamlığı hakkında az düşünmemiş."; İş **tuuralu** süylöşüü. (KTTS, s. 625) "İş hakkında konuşmak."; Mekteptegi tertip **tuuralu**. (KTTS, s. 625) "Okuldaki düzen hakkında."

Kkp. "Qırıq qız" **tuwralı** biraz tolıq hām keñ türdegi analiz N. Dewqarayevtıñ miynetlerinde berilgen. (KK, s. 10) "Kırk Kız hakkında tam ve geniş şekildeki tahlil, N. Devkarayev'in çalışmalarında verilmiştir."; Dästannıñ qızıq böliminiñ biri Xorezm batırı Arıslan hām onıñ batır qarındası Altınay **tuwralı** söz boladı. (KK, s. 20) "Destanın ilginç bölümlerinden birisi Harezmi bahadırı Arıslan ve onun yiğit kardeşi Altınay hakkındaki sözlerdir."; Misalı, Nädırşa **tuwralı** "Qırıq qız" da bılay jırlanadı. (KK, s. 38) "Meselâ, Nädırşa hakkında Kırk Kız'da şöyle söyleniyor."

⁴⁶⁰B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov (Red.), *age.*, s. 332; E. N. Nurmahanova, *age.*, s. 134; Yong-Song Li, *agt.*, s. 429

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. Başında sen **tuuraluu** caqşı pikirlerdi köp ukkanımdı caşırbaym. (KA, s. 130) "Başta senin hakkında güzel fikirleri çok duyduğumu gizlemiyorum."; Men al **tuuraluu** bilbeym. (KTG, s. 332) "Ben onun hakkında (bir şey) bilmiyorum."; Siz **tuuraluu** köp söylöştük. (KTG, s. 332) "Sizin hakkınızda çok konuştuk."

Kkp. Men **tuwralı** ğamxorsımay -aq qoy. (KRS-1, s. 151) "Benim hakkımda endişe etme."; Ol **tuwralı** dâstanda mınaday qatarlar bar. (KK, s. 32) "Onun hakkında destanda şöyle mısralar var."

b.2. İşaret Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kaz. Bul **tuwralı** köptegen ğalımdardıñ pikiri bar. (TTSG, s. 134) "Bununla ilgili birçok alimin görüşü var."; Ötken jılı osı **tuwralı** bizde onğa tarta jana usınıstar engizildi. (İKY, s. 249) "Geçen yıl bu konuyla ilgili bize ona yakın fikir sunuldu."

Kırg. Bul **tuuraluu** obolu bir kezde Viktor Gorodetskiy eköo süylöşkön cayı bar. (KA, s. 122) "Bununla ilgili önceden bir keresinde Viktor Gorodedetskiy ile konuşmuştu."; Men bul **tuuralu** siz aytpastan murun bilgenmin. (TDS, s. 430) "Ben bunun hakkında siz söylemeden önce bilmişim."

Kkp. Karl Marks bul **tuwralı** mınaday degen edi. (ADM, s. 11) "Karl Marks bununla ilgili şöyle demişti."; Bul **tuwralı** köp el, köp jer xabar bilip, hâr qıylı ellerden özünün baxtın sınaw uşın köp mert jigiter keldi. (KK, s. 14) "Bu konuda çok ülke, çok yer haber alıp, çeşitli illerden kendi şansını denemek için birçok yiğit delikanlı geldi."

b.3. Dönüştürme Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kaz. Jazuwşı özi **tuwralı** aytıp ketken ömir bayanı mınınday... (MÄ, s. 23) "Yazarın kendisi hakkında anlattığı hayat hikâyesi şöyledir..."

Kkp. Ey kızım, men özim **tuwralı** köbirek söylep jiberdim. (HKT, s. 236) "Ey kızım, ben kendim hakkında daha çok konuştum."

c. İsim-fiilin Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Kaz. Tildiñ, jazuwdıñ, önerdiñ şığuw teginin tığız baylanısı **tuwralı** üsttirtew aytilatın mına bir mısaldan-aq añğaruwğa boladı. (BKT, s. 120) "Dilin, yazının, sanatın çıkış kaynağının sıkı bağlantısı hakkında üstünkörü konuşulduğunu tek bir misaldan anlamak da mümkündür."

d. Sıfat-filin Yönelme Hâlinde Sonra Kullanımı

Kaz. Sağıydilleniñ kelmeytindiği **tuwralı** xabardan soñ birer küñge deyin Qaratemirdi köñilsizlik biylep aldı. (Kök., s. 307) "Sağıydille'nin gelmediği hakkındaki haberden sonra, bir gün kadar Karatemir'i sıkıntı bastı."

Kkp. Al men uşırasıwda Araldıñ qalayınşa qurtılıp baratırğanı **tuwralı** aytqan edim. (ADM, s. 84) "Ben toplantıda Aral'ın nasıl kuruyup gittiği hakkında konuşmuştum."

Görevi:

a. İlgisi

Kaz. Xalıqaralıq şekara-kölder **tuwralı** jalpı quqıqtıq normalar joq. (Jel., s. 6) "Uluslar arası sınır göllei hakkında evrensel hukukî normlar yoktur."; Sağıydilleniñ kelmeytindiği **tuwralı** xabardan soñ birer küñge deyin Qaratemirdi köñilsizlik biylep aldı. (Kök., s. 307) "Sağıydille'nin gelmediği hakkındaki haberden sonra, bir gün kadar Karatemir'i sıkıntı bastı."; Bul **tuwralı** köp el, köp jer xabar bilip, här qıylı ellerden özinin baxtın sınaw uşın köp mert jigitle keldi. (KK, s. 14) "Bu konuda çok ülke, çok yer haber alıp, çeşitli illerden kendi şansını denemek için birçok yiğit delikanlı geldi."

Kırg. Men bul iş **tuuraluu** silerge aytıp berüügö tüzdön-tüzgö mildettüümün. (AKT, s. 285) "Ben bu iş hakkında sizlere söylemekle doğrudan sorumluyum."; Men bul **tuuralu** siz aytpastan murun bilgenmin. (TDS, s. 430) "Ben bunun hakkında siz söylemeden önce bilmişim."; Mekteptegi tertip **tuuralu**. (KTTS, s. 625) "Okuldaki düzen hakkında."

Kkp. Misalı, Nädirşa **tuwralı** "Qırıq qız"da bılay jırlanadı. (KK, s. 38) "Meselâ, Nädirşa hakkında Kırk Kız'da şöyle söyleniyor."; Al men uşırasıwda Araldıñ qalayınşa qurtılıp baratırğanı **tuwralı** aytqan edim. (ADM, s. 84) "Ben toplantıda Aral'ın nasıl kuruyup gittiği hakkında konuşmuştum."; Ey kızım, men özim **tuwralı** köbirek söylep jiberdim. (HKT, s. 236) "Ey kızım, ben kendim hakkında daha çok konuştum."

200. Tuwrasında

Yapısı:

Tuwrasında "hakkında, konuda, ilgili". Tatar, Kazak ve Başkurt Türkçelerinde yalın hâlden ve tamlama hâlinde sonra edat gibi kullanılan bir kelimedir. Kelimenin kökü tuwra (<togru<tog-ur-u)'dır. Tuwra kelimesine 3. kişi iyelik eki ve bulunma hâl eki gelerek (< tuwra+sı+n+da) oluşmuştur. Tatar Türkçesinde ise kelimenin üzerine doğrudan bulunma hâl eki gelerek (tuı-n-da) oluşmuştur. Tatar Türkçesinde yaygın şekil olan "turında"nın yanı sıra 1. ve 2. kişi zamirleri ve işaret zamirlerinden sonra "turıda" şekli kullanılır. Ayrıca tuğrıda, tuğrında ve tuğrısında şekillerine de rastlanır. Başkurt

Türkçesinde de 1. ve 2. kişi zamirlerinden ve işaret zamirlerinden sonra "turala" şeklinde görülür. Tat. turında/turısında/turıda; tuğrında/tuğrısında/tuğrıda, Kaz. tuwrasında, Baş. turahında/turala.

Kullanımı:

a. İsmiñ Yalın Hâlinde Sonra Kullanımı

Tat. Şulay bérvakit Aksak Timérneñ zurlığı, köçlélégé **tuurında** süz kuzgalgaç, sheher başlığı eyten. (XNM, s. 7) "Şöyle bir zaman Aksak Timur'un büyüklüğü, güçlülüğü hakkında söz açılınca, şehrin valisi konuşmuş."; Söyleşüw ocmay hem temug **tuurında** bargan. (XNM, s. 57) "Konuşma cennet ve cehennem kakkında devam ediyormuş."; Avır minutta geroyınıñ yöregén özgelegen bérénçé uy -enisé **tuurında**. (XA, s. 110) "Bu ağır dakikada kahramanın yüreğini parçalayan birinci düşünce, annesi hakkındadır."; Kayçağında bu bay **tuğrısında** şulay söyliy kaybér kürşeler. (TTAS-III, s. 148) "Bazen bu zengin hakkında öyle söylüyor kimi komşular."

Kaz. Jamal ekewmizdiñ mahabbatımızdiñ tariyxı **tuwrasında** jana kitap bastadım. (TDS, s. 427) "Jamal ikimizin muhabbetinin tarihi hakkında yeni bir kitaba başladım."; Tipti uçılışçe başılığı osı bir oqıyğa **tuwrasında** äskeri ştabına tüsinikter jazuwğa deyin bardı. (TDS, s. 427) "Hatta okul yöneticileri bile bu bir olay hakkında askerî karargâha açıklamalar yazmaya kadar ileri gittiler."

Baş. –Bına şul indé başqort xalqınıñ Buranbay ménen Selimekey **tuurahında** icad etken poemahı, -tiné Kinyebay. (BT, s. 13) ""-işte bu şimdi Başkurt halkının Buranbay ile Selimekey hakkında icad ettiği şiiri, dedi Kinyebay."; Başqortostan **tuurahında** nindey yırzar bélehégéz? (BT, s. 53) "Başkurdistan hakkında hangi şarkıları biliyorsunuz?"; Kamile ménen Zifa ütken könder **tuurahında** ekrén géne höyleşep ultıralar. (BT, s. 201) "Kamile ile Zifa geçmiş günler hakkında yavaşça konuşuyorlar."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yalın Hâlinde Sonra Kullanımı

Tat. Alar **tuurında** beyét çınbarlıkka turı kilérdey itép söyliy. (XA, s. 89) "Onlar hakkında beyit gerçekleştirilme gibi söyleniyor."

b.2. Kişi Zamirinin Tamlama Hâlinde Sonra Kullanımı

Tat. Anda miném **tuurıda**, yavız niyet bélen çığışınıñ yeşergen öçén instituttan kuwıluwım, sudka biréleçegém turında yazılğan. (TE, s. 125) "Orada benim hakkımda, kötü niyet ile hareketimi gizlediğim için enstitüden kovulmam, mahkemeye verilmem hakkında yazılmış."; Eger bexétsézlékke oçramasa, anıñ **tuurında** beyét te tumağan bulır idé. (XA, s. 105) "Eğer bahtsızlığa uğramasa, onun hakkında beyit de doğmamış olurdu."; İlde béznéñ **tuurıda** yaxşı xeber yörmes. (TE, s. 97) "Ülkede bizim hakkımızda"

iyi haberler yürümüyor."; Sin anıñ turısında bér xeber de işétmedéñimé? (TTAS-III, s. 176) "Sen onun hakkında bir haber de işitmedin mi?"

Baş. –Bına qara elé, esey, minéñ turala yazğandar. (BT, s. 156) "-Buraya bak hele, anne, benim hakkımda yazmışlar."; hinéñ turala (BRH, s. 554) "senin hakkında"; Unıñ turahında. (BTH-II, s. 415) "Onun hakkında"; Hézzéñ turala. (BTH-II, s. 415) "Sizin hakkınızda."

b.3. İşaret Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Min bu turıda möselman galimneréñ fikérén bélmekçe idém. (XNM, s. 66) "Ben bu konura müslüman âlimlerin fikrini bilmek istiyordum."; Üzém de şul turıda uylap aptırap tora idém. (XNM, s. 102) "Kendim de bu konuda düşünüp şaşırıyordum."; Ul turıda "Kazanskiye İzvestiya" gazetası bolay yazdı. (XA, s. 48) "O konuda "Kazanskiye İzvestiya" gazetesi böyle yazdı."

Baş. Bil turala "Béyêş batır" yırında bik asıq eytélgen. (TAX, s. 75) "Bu konuda "Biyêş Batır" şarkısında çok açık söylenmiştir."; Bil turala şaqtay küp höylenéldé. (BT, s. 130) "Bu konuda oldukça çok konuşuldu."; Qoştarzı haqlaw buyınsa nimeler eşleyhégéz? Şul turala höylegéz. (BT, s. 108) "Kuşları korumakla ilgili neler yapıyorsunuz? Bununla ilgili konuşunuz."

b.4. Belirsizlik Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Baylıktan başka béñni kürmiyer, béñni turında kaygırtmıylar. (XA, s. 66) "Zenginlikten başka bir şey görmüyorlar, bir şey hakkında kaygılanmıyorlar."; Kazan krayında ayırucha köçeygen krestyan xeraketéñiñ in möhim momentlarinnan bérsé turında bara. (XA, s. 86) "Kazan eyaletinde ayrıca güçlenen köylü hareketinin en önemli anlarından birisi hakkında devam ediyor."; Ul min yukta eniyém bélen barısı turında söyleşekñ, miném xel-exvellernéñ torışın béle iken. (TE, s. 123) "O, ben yokken annem ile her şey hakkında konuşmuş, benim durumumun nasıl olduğunu biliyormuş."; Bu sıfat anıñ gomérénde her tugrıda in zur rolné uynadı. (TTAS-III, s. 148) "Bu sıfat, onun ömründe her konuda en büyük rolü oynadı."

b.5. Dönüştürme Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Şahgali xalık arasında üzé turında beyét taraluwga isep tota almagan. (XA, s. 18) "Şahgali, halk arasında, kendisi hakkında beyit yayılacağını hesap edememiş."

b.6. Soru Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. E ni turında uylıysın soñ? (XNM, s. 22) "Peki, ne hakkında düşünüyorsun?"; –Cemegat! Miném bugün nerse turında söyleyeceğémné bélesézmé?! -dip soragan. (XNM, s. 54) ""–Çemaat! Benim bugün ne hakkında konuşacağımı

biliyormusunuz?!" diye, sormuş."; Tiflawçılarga nerse **turında** süz barası aldan eytelép kuyıla. (TE, s. 5) "Dinleyicilere ne hakkında konuşulacağı, önceden söyleniyor."

Baş. Uqıtıwsı balalarğa nime **turahında** höyley? (TDS, s. 428) "Öğretmen çocuklara ne hakkında söylüyor?"

c. İsim-fiilin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Patşa tireséndegé türeler bu xelden niçék kotıluw **turında** Xucaga mörecegat itkenner. (XNM, s. 3) "Padişahın etrafındaki memurlar, bu durumdan nasıl kurtulacakları hakkında Hoca'ya başvurmuşlar."; Grek hem yahud galimneré arasında dönyanıñ yaraluwı **turında** bexés devam ite. (XNM, s. 66) "Grek ve Yahudi âlimleri arasında dünyanın yaratılışı hakkındaki tartışmalar devam ediyor."; Bér kayınana üzénéñ kilénén citeklep Xucaga kilgen de yılıy-yılıy kilénénéñ balası bulmawı **turında** zarlangan. (XNM, s. 124) "Bir kaynana gelininin kolundan tutup Hoca'ya gelmiş ve ağlaya ağlaya gelininin çocuğunun olmaması hakkında şikâyetle bulunmuş."; Bu soñğı köñnerde kilgen telegramnar saylawlar **tugrında** hem partiyalernéñ üzara köreşleré tugrında xeber iteler. (TTAS-III, s. 148) "Bu son günlerde gelen telgraflar seçimler hakkında ve partilerin kendi aralarındaki mücadeleleri hakkında haber veriyor."

Baş. Ğalimdıñ qasan ülewé bildelé tügel, emme unıñ 1887 yıldıñ ginvarında téré buluwı **turahında** meğlumetter bar. (TAX, s. 22) "Âlimin ne zaman öldüğü belli değil, ama onun 1887 yılının Ocak ayında sağ olduğu hakkında bilgiler var."; Bér nise kön uzğandan huñ QızZar tawı itegénde tranşeya qazıwsı éşşeler akademik Gubkindıñ kilép töşowé **turahında** xeber itteler. (BT, s. 104) "Birkaç gün geçtikten sonra Kızlar dağı eteğinde çukur kazan işçiler, akademisyen Gubkin'in geldiği hakkında haber verdiler."; BaşqorttarZıñ qurqıwZıñ ni ikenén bélmewzeré **turahında** Frits Meyer yañılışmay: başqorttar-batır xalıq. (BT, s. 129) "Başkurtların korkunun ne olduğunu bilmemeleri hakkında Frits Meyer yanılmıyor: Başkurtlar, kahraman bir halktır."

d. Sıfat-fiilin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Baş. İrtén ayaz bulasağı **turahında** xeber birép, kük yözön qızılğa buyap, qoyaş bayıdı. (BT, s. 75) "Ertesi gün ayaz olacağı hakkında haber verip, gökyüzünü kızıla boyayarak, güneş battı."

Görevi:

a. İlgî

Tat. Şulay bérvakit Aksak Timérméñ zurlıgı, köçlélégé **turında** süz kuzgalgaç, şeher başlıgı eyten. (XNM, s. 7) "Şöyle bir zaman Aksak Timur'un büyüklüğü, güçlülüğü hakkında söz açılınca, şehrin valisi konuşmuş."; Bér kayınana üzénéñ kilénén citeklep Xucaga kilgen de yılıy-yılıy kilénénéñ balası bulmawı **turında** zarlangan.

(XNM, s. 124) "Bir kaynana gelininin kolundan tutup Hoca'ya gelmiş ve ağlaya ağlaya gelininin çocuğunun olmaması hakkında şikâyetle bulunmuş."; ahgali xalık arasında üze **turında** beyét taraluwga isep tota almagan. (XA, s. 18) "Şahgali, halk arasında, kendisi hakkında beyit yayılacağını hesap edememiş."

Kaz. Jamal ekewmizdiñ mahabbatımızdıñ tarıyxı **tuwrasında** jana kitap bastadım. (TDS, s. 427) "Jamal ikimizin muhabbetinin tarihi hakkında yeni bir kitaba başladım."; Tipti uçılışçe başılığı osı bir oqıyğa **tuwrasında** äskeri ştabına tüsinikter jazuwğa deyin bardı. (TDS, s. 427) "Hatta okul yöneticileri bile bu bir olay hakkında askerî karargâha açıklamalar yazmaya kadar ileri gittiler."

Baş. –Bına şul indé başqort xalqınıñ Buranbay ménen Selimekey **turahında** icad etken poemahı, -tiné Kinyebay. (BT, s. 13) "'-işte bu şimdi Başkurt halkının Buranbay ile Selimekey hakkında icad ettiği şiiri, dedi Kinyebay."; Bér nise kön uzğandan huñ Qızzar tawı itegénde tranşeya qazıwsı éşşéler akademik Gubkindıñ kilép töşöwé **turahında** xeber ittéler. (BT, s. 104) "Birkaç gün geçtikten sonra Kızlar dağı eteğinde çukur kazan işçiler, akademisyen Gubkin'in geldiği hakkında haber verdiler."; Bıl **turala** şaqtay küp höylenéldé. (BT, s. 130) "Bu konuda oldukça çok konuşuldu."

201. Tüslü

Yapısı:

Tüslü "gibi". Tatar, Başkurt ve Karaçay-Balkar Türkçesinde yalın hâlden ve tamlama hâlinden sonra kullanılan bir edattır. Bu edat tüs "renk; görünüş; yüz" kelimesine +lü yapım eki gelerek (< tüs+lü) oluşmuştur⁴⁶¹. Karaçay-Balkar Türkçesindeki kullanımı çok seyrek. Tat. töslé, Baş. töşlö, Kar.-Bal. tüslü.

Kullanımı:

a. İsmi Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Tat. Onga töşken tarakan **töslé** bulır idém. (TE, s. 20) "Una düşmüş hamam böceği gibi olurdum."; Çeçé Yañasala kızlarınınkı kébék kara ya koñgırt tügél, boday samanı **töslé**. (TE, s. 57) "Saçı, Yanasala kızlarınınki gibi kara ve kahverengi değil, buğday samanı gibi."; Kurgaş **töslé** avır, sorı bolıtlar éçénde yeşén yaltırap kite. (TE, s. 90) "Kurşun gibi ağır, gri bulutlar içinde şimşek çakıyor."

Kar.-Bal. adam **tüslü** (KMOS, s. 675) "adam gibi".

Baş. Yapraktarı qızıl lanğan qart uşaqtar / Ulıralar balqıp qızıl bayraq **töşlö**. (BT, s. 191) "Yaprakları kızıl olmuş yaşlı titrek kavaklar, oturuyorlar kızıl bayrak gibi."; Bıl qala uğa İrimburga elle nisék yakın **töşlö**. (XBT, s. 246) "Bu şehir oraya, İrimburg'a

⁴⁶¹D. G. Tumaşeva, *age.*, s. 194; Yong-Song Li, *agt.*, s. 437

nazaran sanki daha yakın gibi."; Timaşev bik yeş, qızzar töşlö bér malay. (BTH-II, s. 392) "Timaşev çok genç, kız gibi bir oğlan."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Tamlama Hâlinden Sonra Kullanımı

Baş. hinéñ töşlö (TDS, s. 438) "senin gibi".

Kar.-Bal. meni tüslü (KMOS, s. 675) "benim gibi".

b.2. İşaret Zamirinin Tamlama Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Fekat üz yözéme sörtiyim şunıñ töslé matur miñné. (TTAS-I, s. 25) "Sırf kendi yüzüme süreyim şunun gibi güzel beni."

b.3. Dönüştürme Zamirinin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Ul elé gaile bexéténen mexrum tügél, anın elé üzé töslé uk mujik kıza Xenifese yanında. (TE, s. 142) "O, henüz aile bahtından mahrum değil, onun şimdi kendisi gibi köylü kıza Hanife'si yanında."

c. Sıfat-fiilin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Bu ozın kérfékler bér sirpélép kitseler, tire-yakta cil kuzgalır töslé toyıla idé. (Ed., s. 9) "Bu uzun kirpikler bir açılıp kapansalar, yel kopar gibi hissediliyordu."; Bér kom garebénéñ bitén akburga buyagan töslé bulgan. (TE, s. 20) "Bir çöl Arabının yüzünü tebeşire boyaması gibi olmuş."; Nuriye alarnı yugarıgı bakçaga alıp méne, kuyan balasın küngen töslé, kabér kazıp, Kömés tütey üyretken dogalarını ukıp küme. (TE, s. 137) "Nuriye onları alıp yukarıdaki bahçeye çıkıyor, tavşan yavrusunu gömer gibi, mezar kazıp, Kömiş teyzenin öğrettiği duaları okuyarak gömüyor."

Baş. Hemmehé le bér iñğayzan küterélérge hem yullanırğa ayırım bér melde kötken töşlö küréne. (BT, s. 76) "Hepsi de aynı anda kalkacak ve ayrı bir yere hareket etmek için bekliyormuş gibi görünüyor."; Xezér Ololıyğa buyı yemhéZerek küréngen töşlö buldı. (BT, s. 140) "Şimdi Oloyılga boyu daha sevimsiz görünür gibi oldu."; Yarzarındağı quyı ağastar unı iké yaqlap qışıp torğan töşlö küréne. (BT, s. 185) "Kenarlarındaki sık ağaçlar, onu iki yandan kısmış gibi görünüyor."

d. Çekimli Fiilden Sonra Kullanımı

Tat. Al Tanıym da töslé, yuk ta töslé. (TG-II, s. 314) "Hem tanıyor gibiyim, hem tanıyorum gibiyim."; Alar da karañğı çıray kürsetmiy töslé. (STLY, s. 319) "Onlar da asık surat göstermiyor gibi."

Baş. Unı qabat küre almam töşlö. (BRH, s. 52) "Onu tekrar göremem gibi."

Görevi:

a. Benzerlik, Karşılaştırma

Tat. Ayak atlawlarım isérék kéşénéké **töslé** çalış-çolış. (TE, s. 110) "Adım atışlarım sarhoş kişinin gibi yamuk yumuk."; Étlernéñ herbérséne ayırım oya. Oya digeç te, sinéñ Aktüşnéké **töslé** tügél. (TG-II, s. 314) "Köpeklerin herbirisi için ayrı bir yuva. Yuva derken de, senin Aktüş'ününki gibi değil."; Ene Ağıydélnéñ yugarı başınnan yomşak mamık **töslé** ap-ak bér bolıt küréndé. (STLY, s. 332) "İşte Ak İdil'in yukarı tarafından yumuşak pamuk gibi apak bir bulut göründü."

Baş. Qızıl bayraq **töşlö**. (BTG, s. 191) "Kızıl bayrak gibi."; Seske **töşlö** yışzarımdı yışlayım zawqım ösön, yışlayım tik seskeley qızzarğa bay xalqım ösön. (BTH-II, s. 392) "Çiçek gibi şarkılarımı söyleyeyim zevkim için, söyleyeyim yalnız çiçek gibi kızlara zengin halkım için."; Semaforzarzın yeşél, qızıl uttarı, tön yabalağınñ küzé **töşlö**, selt-selt kilép, bér asılıp, bér yomolop tora. (BTH-II, s. 392) "Semaforların yeşil, kızıl ışıkları, gece baykuşunun gözü gibi, çıt çıt gelip, bir açılıp, bir kapanıp duruyor."

Kar.-Bal. meni **tüslü** (KMOS, s. 675) "benim gibi"; adam **tüslü** (KMOS, s. 675) "adam gibi".

b. Durum

Tat. Al yawlıgın yabınıp, miném yanga Bexétém kile **töslé** toyıla. (TG-II, s. 314) "Ak örtüsünü örtünüp, benim yanıma bahtım geliyor gibi hissediyorum."; Etinéñ bité haman şul koyıp kuygan **töslé**. (TE, s. 53) "Babanın yüzü sanki heykel gibi."; Bariy üzén tugan yaklarga eylenép kaytkan **töslé** xis itté. (TE, s. 162) "Bariy, kendisini doğduğu yerlere dönmüş gibi hissetti."

Baş. Böte tire-yaq: tawzar, taştar, ağastar, ülender, seskeler, yenlékter, qoş-qorttar-bötehé le irten qoyaş kilesegén hizéngen **töşlö**, tınıslanıp, irkén hulış alıp yeberzéler. (BT, s. 75) "Bütün çevre; dağlar, taşlar, ağaçlar, bitkiler, çiçekler, hayvanlar, kuşlar kurtlar hepsi de ertesi gün güneşin doğacağını sezmiş gibi, rahatlayıp özgürce nefes alıp verdiler."; Xezér Ololıyğa buyı yemhézérek küréngen **töşlö** buldı. (BT, s. 140) "Şimdi Oloyılga boyu daha sevimsiz görünür gibi oldu."; Tawzan qarağanda, bolon öştöne seskelé aşyawlıq yapqan **töşlö** küréne. (TDS, s. 438) "Dağdan bakıldığında, çayır üstüne çiçekli masa örtüsü örtülmüş gibi görünüyor."

c. Şüphe, İhtimal

Tat. Annarı tagın Zeytünege kinet kéne dönyadağı barlık eybérlernéñ tösléré üzgerép kitken **töslé** buldı. (TG-II, s. 314) "Ondan sonra Zeytüne'ye ansızın dünyadaki bütün nesnelerin renkleri değişmiş gibi oldu."; Al Tanıym da **töslé**, yuk ta **töslé**. (TG-II, s. 314) "Hem tanıyor gibiyim, hem tanımıyor gibiyim."

Baş. Her şartlağan bomba .. bézzéñ blindajğa töşör **töşlô**. (BTH-II, s. 392) "Her patlayan bomba .. bizim siperimize düşüyor gibi."; Unı qabat küre almam **töşlô**. (BRH, s. 542) "Onu tekrar göremem gibi."; Belki, hiñe, taw başına ménheñ, qoyaştı totop bulır **töşlô** toyolalır. (TDS, s. 438) "Belki, sen, dağ başına çıkarsan, güneşi tutabilirmiş gibi hissedersin."

202. Ulam

Yapısı:

Ulam "-den itibaren, -den beri; -den sonra; -den dolayı". Kırgız Türkçesinde çıkma hâlimden sonra kullanılan bir edattır. Bu edat, ula- "ilave etmek, eklemek" fiiline -m yapım eki gelerek (< ula-m) oluşmuştur⁴⁶². Kırg. ulam.

Kullanımı:

a. İsmiın Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. Sen çirköö menen ideyalık acırımdan **ulam** kol üzüşüp catasıñ. (KA, s. 122) "Sen kilise ile fikir ayrılığında dolayı ayrılıyorsun."; Birok eseliktigiñen murun da kızuuluguñan **ulam** çıkkan aligi sözdörüñ keyitpey koyboyt. (KA, s. 130) "Fakat öhmaklığında önce de heyecanında dolayı söylediği önceki sözleri tesirsiz olamazdı."; Emi Arka terrasasında oturup, enesinin başına salar kayğıdan **ulam** keçirip surap, oşonu estedi. (KA, s. 246) "Şimdi Arka'nın terasında oturup, annesinin başına salacağı kayğıdan dolayı af dileyip, bunu hatırladı."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. Uşundan **ulam** Avdiy Leningraddağı ecesin çakırdı. (KA, s. 64) "Ondan sonra Avdiy Leningrad'daki ablasını çağırıldı."; Oşondon **ulam** canı oorubagandın kuday menen işi çok degen söz kalsa kerek. (KTŞB, s. 287) "O zamandan beri "canı acımayanın Tanrı ile işi yok" denen söz kalmış olsa gerek."; Oşondon **ulam**-cazığı üçünbü, kılmış üçünbü-caza tartkan ar bir candın dilinde caka uuçtap ökünüü caralışı abzel. (KA, s. 330) "Bundan dolayı -işlediği günah yüzünden-ceza çekmiş her insanın vicdanında pişmanlık duyması çok iyidir."

d. Sıfat-fiilin Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. Akbara aldastap kıñışlay bergenden **ulam** döbötü Taşçaynar üfkürgö başbaktı. (KA, s. 4) "Akbara kıvranıp inlemeye başladığından beri, erkeği Taşçaynar mağarayı gözetlemey başladı."; Kişinin otura kalganınan **ulam** Akbara azuusun

⁴⁶²Necmettin Hacıeminoğlu, a.g.e., s. 104

salbastan, kütülingön boydon başınan aşa sekirip ketti. (KA, s. 24) "Adamın oturup kalmasından sonra Akbara dişlerini batırmadan, olanca hızıyla adamın başının üzerinden atlayıp gitti."

Görevi:

a. Zaman

Bir işin, olayın başlangıç zamanını bildirir.

Kırg. Oşondon **ulam** Kurman ayt kelip çıgat. (KTŞB, s. 287) "O zamandan itibaren Kurban bayramı geliyor."; Oşondon **ulam** aytarım, A. Tokombayevdin çigarmaçılıgı kançalık köp izildegendey körünsö da, al karamança izildene elek. (KTŞB, s. 287) "O zamandan beri söylerim, A. Tokombayev'in sanatkârlığı ne kadar çok incelenmiş gibi görünse de, onun eksiksiz olarak incelenmesi gerekirdi"; Kölgö kongonu kelatkan eki ördök bizdin külkübüzdön **ulam** kayıp ketiştı tıgil ceekke. (KTŞB, s. 287) "Göle konaklamak için gelen iki ördek, bizim gülüşmelerimizden sonra diğer yakaya kayıp gittiler."

b. Sebep

Kırg. Ölümdön korkom, oşondon **ulam** bugünkü ayabagan ısıkkı karabastan butum muzdap barat. (KA, s. 246) "Ölümden korkuyorum, bundan dolayı bugünkü yakıcı sığağa rağmen ayağım buz gibi."; Kişi öltürüü iç tarlıktan **ulam** bolgon dep sot erin boşotup ciberet. (KTŞB, s. 287) "Adamın öldürülmesi kıskançlıktan dolayı olum diyerek, hakim adamı serbest bırakıyor."; Kütülbögön okuyadan **ulam** esteri ooy tüşkön emeler duduktay unçukpay turuştı. (KA, s. 540) "Bu beklenilmeyen olaydan dolayı hâlâ akılları başına gelemeyen adamlar, dilsizmiş gibi susuyorlardı."

203. Uñayı bélen

Yapısı:

Uñayı bélen "vasıtasıyla; dolayısıyla; sebebiyle". Tatar Türkçesinde yalın hâlden sonra edat göreviyle kullanılır. uñay (<uñ+a-y: uñ<on "kolay, faydalı") "faydalı, yararlı" kelimesine teklik 3. şahıs iyelik eki ve bélen (<béle+n) edatı gelerek (uñay+ı bélen) oluşmuştur. Tat. uñayı bélen.

Kullanımı:

a. İsmın Yalın Hâlınden Sonra Kullanımı

Tat. Bu meselege, başka beyétler **uñayı bélen**, soñrak tagı bér tapkır tuktalırbız. (XA, s. 14) "Bu meseleye, başka beyitler vasıtasıyla, daha sonra tekrar bir kez döneriz."; XVIII yözde Pugaçev citekçéléndegé krestyannar sugışı **uñayı bélen** tuwgan "Pugaçev

beyété", "Salavat Yulay", "Salavat beyété" xalıktá da, kitap-jurnal bitlerénde de traditsiya buyınça yış kına beyét dip yörtéleler. (XA, s. 38) "18. yüzyılda Pugaçev başkanlığındaki köylüler savaşı sebebiyle doğan "Pugaçev beyiti", "Salavat Yulay", "Salavat beyiti" halkta da, kitap ve dergi sayfalarında da gelenek üzre sıkça görülen beyitler diye kabul ediliyor."; şul faciga uñayı bélen beyét çığa. (XA, s. 65) "şu facia dolayısıyla beyit ortaya çıkıyor."

b. İsim-fiilin Yalın Hâlınden Sonra Kullanımı

Tat. "Kaygılı köner" beyéténde süz soldatlarınıñ sugışka alınuw uñayı bélen böten avılını bilep alğan kaygı-xesret sörémé turında bara. (XA, s. 57) "'Kaygılı Günler" beyitinde söz askerlerin savaşa alınması sebebiyle bütün köyü kuşatan kaygı, hasret sürümü hakkında devam ediyor."; Tatarstan xökümeté Feyzulla Tuyıřevniñ muzıka ölkeséndeđe xézetnéne 35 yıl tuluw uñayı bélen ... anıñ yubileyén ütkerérge karar birdé. (TTAS-III, s. 329) "Tataristan Hükümeti, Feyzulla Tuyışev'in müzik alanındaki hizmetinin otuz beş yılı doldurması sebebiyle ... onun jübilesini yapmaya karar verdi."

Görevi:

a. Sebep

Tat. Tuy uñayı bélendér indé, siplep yañartılğan munça kurçak öyé kébék idé. (TG-II, s. 307) "Düğün dolayısıyla olmalı ki, tamir edilip yenilenen hamam, çocuk odası gibiydi."; Tatarstan xökümeté Feyzulla Tuyıřevniñ muzıka ölkeséndeđe xézetnéne 35 yıl tuluw uñayı bélen ... anıñ yubileyén ütkerérge karar birdé. (TTAS-III, s. 329) "Tataristan Hükümeti, Feyzulla Tuyışev'in müzik alanındaki hizmetinin otuz beş yılını doldurması sebebiyle ... onun jübilesini yapmaya karar verdi."; Dokumentlar tikşerüw meselesé kuzgaluw uñayı bélen, küpçélék soldatlarınıñ, Töxfet řikéllé uk, üz ıxtıyarları bélen géne frontını taşlap kitken kéřéler bulğanlık añlařıldı. (TTAS-III, s. 329) "Belgelerin incelenmesi meselesinin ele alınması sebebiyle, Töhfet gibi birçok askerin kendi iradeleriyle cepheyi terkedip giden kişiler oldukları anlaşıldı."

b. Vasıta

Tat. Alar ememmiyetlé tarixi vakıygalar (sugış, krestyannar küteréléřé, vosstaniyeler) yeki gadgetten tış facigalé xeller (kötélmegen ülém, helak buluw) uñayı bélen barlıkka kilgenler. (XA, s. 4) "Onlar önemli tarihî olaylar (savaş, köylülerin isyanı, ayaklanma) veya alışılmışın dışında facialı durumlar (beklenmeyen ölüm, helak olma) vasıtasıyla meydana çıkmışlardır."; Bu meselege, başka beyétler uñayı bélen, soñrak tağı bér tapkır tuktalırbız. (XA, s. 14) "Bu meseleye, başka beyitler vasıtasıyla, daha sonra tekrar bir kez döneriz."

204. Urınına

Yapısı:

Urınına "yerine; gibi". Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Kumuk, Nogay, Karaçay-Balkar ve Karay Türkçelerinde yalın hâlden ve tamlama hâlinden sonra edat göreviyle kullanılan bir kelimedir. Kırım Tatar Türkçesinde kullanımı yoktur. Bu lehçede ise "urınına" yerine aynı anlamdaki "yerine" kelimesi kullanılır (bk. yerine). Kelimenin kökü "yer, mevki" anlamındaki orun'dur. Orun kelimesine teklik 3. şahıs iyelik ve yönelme hâl eki gelerek oluşmuştur (orun+ı+n+a). Bazen bulunma hâli eki almış urınına şeklinde de görülmektedir. Tatar ve Başkurt lehçeleri dışındaki lehçelerde bu kalıplaşma meydana gelirken orun kelimesinde orta hecede bulunan ünlü düşmüştür. Tatar ve Başkurt lehçelerinde baştaki o- ünlüsü daralarak u-'ya dönüşmüştür. Tat. urınına/urınga/urında, Kaz. ornına, Kırg. orduna, Baş. urınına, Kkp. ornına, Kum. ornuna/ornunda, Nog. ornına, Kar.-Bal. ornuna, Kar. ornuna.

Kullanımı:

a. İsmi'nin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Xalık icatı eserlerénde, meselen, min, sin süzleré **urınına** ben, sen; Kazannan süzén Kazandin dip eytüwné oçratırğa mömkin. (TE, s. 5) "Halk icatı eserlerde, meselâ: min, sin kelimeleri yerine ben, sen; Kazannan (Kazan'dan) kelimesinin Kazandin diye söylenişine rastalamak mümkündür."; Kapka töbéne kilép citkeç, işek **urınına** kéşé kürép, Xuca bik nık gaceplengen. (XNM, s. 75) "Kapı altına gelip yetişince, eşek yerine kişi gören Hoca gayet şaşırmış."; Kart-korı, malay-şalay, kız-kırkın kırdı kunıp-tönep eşledéler, at **urınına** sıyr ciktéler, ipi **urınına** tuyar-tuymas bereñgé aşadılar. (TE, s. 161) "Yaşlı maşlı, çoluk çocuk, kız kızan tarlada gece gündüz çalıştılar, at yerine sığır koştular, ekmek yerine tam doymadan patates yediler."

Kaz. Maydanğa ketken erleriniñ **ornına** olardıñ äyelderi, qarındastarı men qızdarı jumısqa şıktı. (TDS, s. 607) "Cepheye giden erkekler yerine onların hanımları, küçük kız kardeşleri ve kızları işe çıktı"; Mısalı; zavodtıñ josparı dewdiñ **ornına** zavod josparı dep, awıldıñ mañı dewdiñ **ornına** awıl mañı dep te aytuwğa boladı. (TDS, s. 607) "Meselâ, zavodtıñ josparı (fabrikanın plânı) demek yerine zavod josparı (fabrika plânı) diye, awıldıñ mañı (köyün meydanı) demek yerine awıl mañı (köy meydanı) diye de söylenebilir."; Zat esim, sın esim, san esimderdiñ **ornına** qoldanılatın sözlerdi esimdik deymiz." (TDS, s. 607) "Ad, sıfat ve sayıların yerine kullanılan kelimelere zamir diyoruz."

Kırg. Keçeeki kan küygön soğuştı mindin **orduna** bir kişi iştep cürgöndö kayda elek. (AG, s. 66) "Dünkü han, savaşta binin yerine bir kişi uğraşırken neredeydi?"; Al masterdin **orduna** iştep catat. (TDS, s. 608) "O, ustanın yerine çalışıyor."

Baş. Ezebi téldegé hüzzer **urınına** yérlé höyleşterze qullanılğan hüzzer dialekt hüzzere yeki dialektizmdar tip atala. (BT, s. 25) "Edebî dildeki kelimelerin yerine yerel ağızlarda kullanılan kelimeler ağız kelimeleri veya dialektizmler diye adlandırılır."; Hızıqtar **urınına** sifattar öştep, yeyzén huñğı könderén taswirlağız. (BT, s. 67) "Çizgilerin yerine sıfatlar yazıp, yazın son günlerini tasvir ediniz."; Ögöt **urınına** kös qullanıw. (BTH-II, s. s. 482) "Öğüt yerine güç kullanmak."

Kkp. Demek bunda jaw qara jılan yeki bolmasa qara qurtqa megzetilip, adamnı atı **ornına** onı bas kiyimi ayılğan. (ET, s. 118) "Demek burada düşman, kara yılan veya kara solucana benzetilip, adamın atının yerine onun başlığı söylenmiştir."; Ğaz **ornına** ğarğa. (KRS-1, s. 149) "Kaz yerine karga."; bir kitaptıñ **ornına** ekinşisin al- (TDS, s. 607) "bir kitap yerine diğerini almak."

Kum. Ozoqda, getgen sözleni **ornuna** gelgen sözler de bar. (AAS, s. 9) "Elbette, kaybolan sözlerin yerine gelen sözler de var."; Şu predlojeniyede *baraman* degen haligi zamannı glagolu gelecek zamannı **ornunda** qollağan. (KT5, s. 124) "Şu cümlede *baraman* denen şimdiki zaman fiili, gelecek zaman yerine kullanılmıştır."

Nog. At **ornına** at em bir tuluk altın bereyegin de bildirdi. (GNY, s. 290) "At yerine at ve bir tulum altın vereceğini de bildirdi."; akşa **ornına** (NOS, s. 252) "para yerine".

Kar.-Bal. Bayam, anı mağanası artdan artxa unutulup, söz kesi wa eciw **ornuna** qalıp qalğandı. (MKXPÇ, s. 17) "Maalesef, onun önemi gittikçe unutulup, ezgisinin yerine sözün kendisi kalmıştır."; Burun klassız camağatnı **ornuna** artda klasslı camağat quralğanında, comaqla, keslerini mağanalarına köre, eki canlı bolub tebreğendile. (KXEBC, s. 21) "Eski sınıfsız toplumun yerine, sonradan sınıflı toplum kurulduğunda, bilmeceler kendi anlamlarına göre ikiye ayrılmışlardır."; Comaqlada bilinik zatnı **ornuna** anı bir şartından quralğan bir söz at bolub da keledi. (KXEBC, s. 25) "Bilmecelerde bilinmesi istenen şeyin yerine, onun bir sıfatını anlatan bir söz de ad olarak kullanılır."

Kar. Kaytaruvçu yamannı yaxşı **ornuna**; eksil'miydir yamanlıx üviundian. (ŞM, s. 26) "Kötüyü iyinin yerine koyanın evinden kötülük eksilmez."; Tiolieydirlar maya yamanlıx yaxşılıx **ornuna** tuwlux canıma. (DMÇ, s. 38) "İyilik yerine kötülük olsun diye bana kötülük diliyorlar."; Da tioliavçularım yamannı yaxşılıx **ornuna**, duşman boladırlar maya kuvğanım üçiuñ yaxşını. (DMÇ, s. 43) "Ve iyilik yerine kötülük dileyenler, iyiliği takip ettiğim için bana düşmandırlar."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Gerçe alar **urınına** başkası, maturrığı kile torgan bulsa da... (Ed., s. 11) "Gerçi onların yerine başkası, daha güzeli geliyor olsa da..."; Alar **urınına** Gapsattar bélen Gazzen kitté. (TTAS-III, s. 317) "Onların yerine Gapsattar ile Gazzen gitti."

b.2. Kişi Zamirinin Tamlama Hâlinde Sonra Kullanımı

Kırg. Al menin **orduma** keldi. (TDS, s. 608) "O, benim yerime geldi."; Amanbek çabandıktan boşotulup, anın **orduna** başka kişi ciberildi. (AG, s. 70) "Amanbek çobanlıktan alınıp, onun yerine başka bir kişi gönderildi."

Kkp. Onıñ **ornına** özi teñizde balıq awlaydı. (ET, s. 7) "Onun yerine kendisi denizde balık avlar."

Kum. Meni **ornuma** teatrğa sen bar. (TDS, s. 606) "Benim yerime tiyatroya sen git."; Onu **ornuna** kim getdi? (KRS-2, s. 246) "Onun yerine kim gitti?"

Kar.-Bal. Kim atıp ursa da, meni **ornuma** nartlağa başçı ol bolluqudu. (MKXPÇ, s. 103) "Kim atıp vurursa, benim yerime Nartlara o başkan olacak."; "... men kızımı safıa berirme, kesifi de meni **ornuma** em tamata bolursa", -dedi. (MKXPÇ, s. 136) "... ben kızımı sana veririm, sen de benim yerime başkan olursun" dedi."; Anı **ornuna** Satanay küçüknü salıp, caşını qutxaradı. (MKXPÇ, s. 66) "Satanay onun yerine köpek yavrusunu koyup, çocuğu kurtarır."

Kar. Rast tarlıxtan kutuladır; da kieliadir tanuvçu **ornuna** anın. (ŞM, s. 16) "Doğru kişi, darlıktan kurtulur ve yalancı kişi onun yerine gelir."

b.3. İşaret Zamirinin Tamlama Hâlinde Sonra Kullanımı

Kum. Yaşavğa çıqğan har yañı esgini öz yerinden xozğay, onu **ornuna** özü toqtay. (AAS, s. 9) "Hayata çıkan her yeni, eskiyi yerinden kaldırıp, onun yerine kendisi geçer."

b.4. Belirsizlik Zamirinin Yalın Hâlinde Sonra Kullanımı

Kırg. Bul üç makaldın özünö taandık körkömdüktörü, mayda özgöçölüktörü bolgonu menen biri-birinin **orduna** ekvivalent katarı koldonuuga da bolot. (TDS, s. 608) "Bu üç atasözünün kendine ait güzellikleri, küçük özgünlükleri olmakla birlikte birbirinin yerine karşılık olarak kullanılması da mümkündür."

b.5. Dönüştürme Zamirinin Yalın Hâlinde Sonra Kullanımı

Tat. Bervakit şehir kazıyı kayadır kitkende, Xuca Nasrédinnı üz **urına** kazıyı itép kaldırgan. (XNM, s. 77) "Bir zamanlar şehir kadısı nereye gitmişse, Nasrettin Hoca'yı kendi yerine kadı olarak bırakmış."

c. İsim-fiilin Yalın Hâlinde Sonra Kullanımı

Tat. "İké kazıyı ut éçénde" diyesi **uringa**, "kazıyı ut éçénde", dip cibergenmén. (XNM, s. 39) "'İki kadı ateş içinde", diyececeğime, "kadı ateş içinde" diye söylemişim."; "Çın yalğançılar tamugtadır" diyesi **uringa** min: "Çın yalğançılar sewdegerlerdér" dip eytkenmén. (XNM, s. 39) "'Gerçek yalancılar tamudadır"

diyeceğime, ben: "Gerçek yalancılar tüccarlardır" diye söylemişim."; Sugişnıñ tarixi sebeplerén açıklaw **urınına** beyét avtorı vak-töyek faktlar bélen mavıga. (XA, s. 55) "Savaşın tarihî sebeplerini açıklayacağına, beyitin yazarı ufak tefek olaylarla uğraşiyor."

Baş. Éşlew **urınına** uynap yöröw. (BTH-II, s. 482) "Çalışmak yerine gezip oynamak."

d. Sıfat-fiilin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Nog. Barayatkan yavap kaytarayaktıñ **ornına** soradı. (GNY, s. 266) "Gitmekte olan kişi cevap vermek yerine soru sordu."; Künine segiz reys eteyektıñ **ornına** ol on-on bir reys etedi. (GNY, s. 290) "Günde sekiz sefer yapmak yerine o, on on bir sefer yapıyor."

Kar.-Bal. Saw bol der **ornuna**, uruşub ketdi. (KMOS, s. 502) "Teşekkür etmek yerine, azarlayıp gitti."; Sabiy cuqlar **ornuna** oynay turadı. (KMOS, s. 502) "Çocuk uyumak yerine oynuyor."

Görevi:

a. Karşılık

Yapılması gereken bir şeyi yapmayıp, tersini yapmak anlamında kullanılarak, karşılık, zıtlık bildirir. Genellikle isim-fiil ve sıfat-fiilden sonra kullanıldığında bu görevle kullanılmaktadır.

Tat. Kiñeş biresi **urında** kölep utıruw. (TTAS-III, s. 317) "Öğüt vereceği yerde, gülüp durmak."; Melike, rexmet eytesé **uringa**, Şeveli xatının tağın bér kat xurlap aldı. (TTAS-III, s. 317) "Melike, teşekkür edeceğine, Şeveli'nin hanımını tekrar bir kez azarladı."; Ut bulıp görlep yanuw **urınına** séz, çi usak utını töslé pıskıp, başkalarga uñaysızlıysız. (TG-II, s. 324) "Ateş olup gürleyerek yanmak yerine siz, nemli kavak odunu gibi hafifçe yanıp, başkalarını rahatsız ediyorsunuz."

Kaz. Mısalı; zavodtıñ josparı dewdiñ **ornına** zavod josparı dep, awıldıñ mañı dewdiñ **ornına** awıl mañı dep te aytuwğa boladı. (TDS, s. 607) "Meselâ, zavodtıñ josparı (fabrikanın plânı) demek yerine zavod josparı (fabrika plânı) diye, awıldıñ mañı (köyün meydanı) demek yerine awıl mañı (köy meydanı) diye de söylenebilir."

Kırg. Keçeeke kan küygön soguşta mindin **orduna** bir kişi iştep cürgöndö kayda elek. (AG, s. 66) "Dünkü han, savaşta binin yerine bir kişi uğraşırken neredeydi?"

Baş. Qalağa kilges, tégé küz aldında şewlelengen "bexétter" **urınına** qıyınlıqtar, nujalar kürérge .. tura kilgendér. (BTH-II, s. 482) "Şehire gelince, önceden gözümün önünde parıldayan "bahtlar" yerine zorluklar, cefalar .. denk gelmiştir."; Seğize .. bumalahın kızıl tuş **urınına** yañılış qara tuşqa manıp aldı. (BTH-II, s. 482) "Segide .. fırçasını kızıl boya yerine yanlışlıkla kara boyaya daldırdı."

Nog. Barayatkan yavap kaytarayaktıñ **ornuna** soradı. (GNY, s. 266) "Gitmekte olan kişi cevap vermek yerine soru sordu."; Künine segiz reys eteyektıñ **ornuna** ol on-on bir reys etedi. (GNY, s. 290) "Günde sekiz sefer yapmak yerine o, on on bir sefer yapıyor."

Kar.-Bal. Saw bol der **ornuna**, uruşub ketdi. (KMOS, s. 502) "Teşekkür etmek yerine, azarlayıp gitti."; Sabiy cuqlar **ornuna** oynay turadı. (KMOS, s. 502) "Çocuk uyumak yerine oynuyor."

Kar. Tiolieydiirliar maya yamanlıx yaxşılıx **ornuna** tuwlux canıma. (DMÇ, s. 38) "İyilik yerine kötülük olsun diye bana kötülük diliyorlar."; Da tioliavçıuliarim yamanı yaxşılıx **ornuna**, duşman boladırlar maya kuvğanım üçiun yaxşını. (DMÇ, s. 43) "Ve iyilik yerine kötülük dileyenler, iyiliği takip ettiğim için bana düşmandırlar."; Telenedimo yaxşı **ornuna** yaman? (KRPS, s. 563) "İyilik yerine kötülükle mi karşılık veriliyor?"

b. İlgi

Birisinin veya bir şeyin yerine geçme, onun yerini alma anlamında ilgi bildirir. Daha çok kişi zamirlerinden sonra bu görevle kullanılır.

Tat. Yarlı krestyannarnıñ balaların soldatka cibermes öçen krestyannarnıñ balaların aluw, "yallaw" hem anı bay malayı **urınına** soldatka cibertiw gadeti bér kürénéş bulgan. (XA, s. 41) "Yoksul köylülerin çocuklarını askere göndermemek için köylülerin çocuklarını satın alma, "kiralama" ve onu zengin çocuğu yerine askere gönderme âdeti bir görünüş olmuştur."; Şemsékamer isémlé kız, irler kiyéméne kiyénép, üzénéñ énése **urınına** armiyeye kite. (XA, s. 81) "Şemsikamer adlı kız, erkek elbiseleri giyinerek, kendisinin erkek kardeşi yerine askere gidiyor."; Alar **urınına** Gapsattar bélen Gazzen kitté. (TTAS-III, s. 317) "Onların yerine Gapsattar ile Gazzen gitti."

Kaz. Maydanğa ketken erleriniñ **ornuna** olardıñ äyelderi, qarındastarı men qızdarı jumısqa şıktı. (TDS, s. 607) "Cepheye giden erkekler yerine onların hanımları, küçük kız kardeşleri ve kızları işe çıktı"; Zat esim, sın esim, san esimderdiñ **ornuna** qoldanılatın sözlerdi esimdik deymiz." (TDS, s. 607) "Ad, sıfat ve sayıların yerine kullanılan kelimelere zamir diyoruz."

Kırg. Amanbek çabandıktan boşotulup, anın **orduna** başka kişi ciberildi. (AG, s. 70) "Amanbek çobanlıktan alınıp, onun yerine başka bir kişi gönderildi."; Al menin **orduna** keldi. (TDS, s. 608) "O, benim yerime geldi."; Al masterdin **orduna** iştep catat. (TDS, s. 608) "O, ustanın yerine çalışıyor."

Baş. Ezebi téldegé hüzzer **urınına** yérlé höyleşterze qullanılğan hüzzer dialekt hüzzere yeki dialektizmdar tip atala. (BT, s. 25) "Edebî dildeki kelimelerin yerine yerel ağızlarda kullanılan kelimeler ağız kelimeleri veya dialektizmler diye adlandırılır."; Ğazette, hind seyé **urınına** bısqı ontağı teqdim iteler, it qortlağan, kenfit kügergen bula, araqı **urınına** hıw hatalar. (TDS, s. 608) "Genellikle, Hint çayı yerine bıçkı talaşı

sunuyorlar, et kurtlanmış, şekerleme küflenmiş oluyor, votka yerine su satıyorlar."; Ağastarza yapraq **urınına** beş yéméldey. (TDS, s. 608) "Ağaçlarda yaprak yerine kırağı parlıyor."

Kkp. Onıñ **ornına** özi teñizde balıq awlaydı. (ET, s. 7) "Onun yerine kendisi denizde balık avlar."; Demek bunda jaw qara jılan yeki bolmasa qara qurtqa megzetilip, adamnıñ atı **ornına** onıñ bas kiyimi ayılğan. (ET, s. 118) "Demek burada düşman, kara yılan veya kara solucana benzetilip, adamın atının yerine onun başlığı söylenmiştir."; Qağazdıñ **ornına** ol däpter aldı. (TDS, s. 607) "O, kağıt yerine defter aldı."

Kum. Ozoqda, getgen sözlenni **ornuna** gelgen sözlər de bar. (AAS, s. 9) "Elbette, kaybolan sözlerin yerine gelen sözler de var."; Yaşavğa çıqğan har yañı esgini öz yerinden xozğay, onu **ornuna** özü toqtay. (AAS, s. 9) "Hayata çıkan her yeni, eskiyi yerinden kaldırıp, onun yerine kendisi geçer."; Meni **ornuna** teatrğa sen bar. (TDS, s. 606) "Benim yerime tiyatroya sen git."

Nog. At **ornına** at em bir tuluk altın bereyegin de bildirdi. (GNY, s. 290) "At yerine at ve bir tulum altın vereceğini de bildirdi."

Kar.-Bal. Anı **ornuna** kim baradı? (KMOS, s. 502) "Onun yerine kim gidiyor?"; Bu kitabı **ornuna** qaysın berese? (KMOS, s. 502) "Bu kitabın yerine hangisini verecekin?"; Men ölüp ketib barama, canım, endi meni **ornuna** sen çaşa! (KMOS, s. 502) "Ben ölüp gidiyorum, canım, şimdi benim yerime sen yaşa!"

Kar. Kiraç boldu balçix **ornuna**. (KRPS, s. 322) "Balçık yerine kireç oldu."; Kişini adam **ornuna** sana- (KRPS, s. 433) "Kişiyi adam yerine koymak."; Sağışleydir biçian **ornuna** temirni. (KRPS, s. 433) "Demir yerine otu düşünüyor."

c. Benzerlik, Karşılaştırma

Tatar ve Başkurt Türkçelerinde benzerlik, gibilik bildirir ve karşılaştırma yapar.

Tat. Celeş kubız tartkan öçén Zıyanı ét **urınına** yara idé. (TTAS-III, s. 317) "Celeş, kopuz çaldığı için Zıya'ya ite kızar gibi kızıyordu."; Méne bolar arasında elé uzgan yıl kalada da baş kilgen Yeñil yégété bar. Ul kilér, maşına **urınına** tegeriy diler anı. (TG-II, s. 324) "İşte bunlar arasında geçen yıl şehirde de birinci olan Yenilli delikanlı var. O, araba gibi koşarak birinci gelir, diyorlar."; Anı ét **urınına** süktéler. (TDS, s. 667) "Onu köpek gibi azarladılar."

Baş. Russanı hıw **urınına** béléw. (BTH-II, s. 482) "Rusçayı su gibi bilmek."; -Niñe hin Seyétqol ağayzı ét **urınına** tuqmanıñ? Şul turala hin yawap bir. (BTH-II, s. 482) "-Sen niye Seyitkol amcayı köpek gibi dövdün. Sen bu konuda cevap ver."

205. Uturu

Yapısı:

Uturu "-e karşı, -e doğru". Başkurt ve Karay Türkçesinde yönelme hâlimden sonra kullanılan bir edattır. Bu edat utur- "karşı olmak, muhalif olmak" fiilinin zarf-fiil biçimidir⁴⁶³. Baş. otoro, Kar. uturu/utru.

Kullanımı:

a. İsmın Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Baş. Hıw aşqına bézzéñ alğa, tawğa **otoro** ağıp. (BTH-II, s. 55) "Su coşuyor bizim önümüze, dağa karşı akıp."; Közge **otoro** balıq élekmey başlay. (BTH-II, s. 55) "Güze doğru balık ağa düşmemeye başlıyor."; Yélge **otoro**. (BTH-II, s. 55) "Yele karşı".

Kar. Kim turar mienim üçiun **utru** yamanlarğa; da utru kılıvçılarğa. (KYY-1, s. 35) "Kim benim için kötülere ve doğru yoldan ayrılanlara karşı çıkar."; Biz tandıx; aytmxlarıya. Da aştıx; **utru** On Siozliariya. (KYY-1, s. 127) "Biz senin dediklerini yalanladık ve senin doğru sözlerine karşı geldik."; Vay endi bizgia, ki **uturu** turdux saruvuna Tienrinin. (KYY-1, s. 164) "Yazıklar olsun bize ki, Tanrı'nın emrine karşı geldik."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Kar. Mien siemiz koyçax şatır, / Kim **utru** bunar aytır!/? (KY, s. 114) "Ben semiz, neşeli bir koyunum. Kim buna karşı konuşur."

c. Sıfat-fiilin Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Kar. Kim turar mienim üçiun utru yamanlarğa; da **utru** kılıvçılarğa. (KYY-1, s. 35) "Kim benim için kötülere ve doğru yoldan ayrılanlara karşı çıkar."

Görevi:

a. Yönelme

Yere, yöne, kişiye veya düşünceye karşı yönelme bildirir.

Baş. Hıw aşqına bézzéñ alğa, tawğa **otoro** ağıp. (BTH-II, s. 55) "Su coşuyor bizim önümüze, dağa karşı akıp."; Yélge **otoro**. (BTH-II, s. 55) "Rüzgâra karşı".

Kar. Bu vaxtta **uturu** kabaxka yierdian kibik çıxtı Azriel. (GKY, s. 165) "Bu esnada bahçe kapısına doğru, sanki yerden bitmiş gibi Azrail çıktı."; Da bar-de tiriliuvçiuiliari yernin yox ornuna sağışlanadırlar **utru** Sienin ulluluğuya. (KYY-2, s. 27)

⁴⁶³A. Von Gabain, *age.*, s. 95; E. V. Sevortyan, *age.*, s. 610; János Eckmann, *age.*, s. 93

"Ve yeryüzünde yaşayanların hepsi boş yere senin büyüklüğüne karşı düşündürler."; **utru** tirli ummalarga tsivre kursavtsularımızga (KRPS, s. 347) "çevremizdeki çeşitli milletlere karşı".

b. Zaman

Zaman kavramı taşıyan kelimelerden sonra gelerek, zamana doğru yönelme ve yakınlık bildirir.

Baş. Kōzge **otro** balıq élekmeý başlay. (BTH-II, s. 55) "Güze doğru balık ağa düşmemeye başlıyor."; Kiske **otro** (BTH-II, s. 55) "Akşama doğru"; Tañğa **otro** (BTH-II, s. 55) "Sabaha doğru"

Kar. **uturu** kietsegie (KRPS, s. 584) "akşama doğru".

206. Uzağına

Yapısı:

Uzağına "boyunca". Kazak, Kumuk ve Nogay Türkçelerinde yalın hâlden sonra sonra edat göreviyle kullanılan bir kelimedir. Bu edat, uzak "uzak; uzun" kelimesine 3. kişi iyelik eki ve bulunma hâl eki gelerek (uzağına < uzak+ı+n+a) oluşmuştur. Bu edat, iyelik ekinden sonra bulunma hâl eki alarak "uzağında" şeklinde de görülmektedir. Kazak ve Nogay Türkçelerindeki kullanımı, Kumuk Türkçesine göre oldukça seyrek. Kaz. uzağına, Kum. uzağına/uzağında, Nog. uzağına/uzagında.

Kullanımı:

a. İsmi Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Kaz. Şilde kezi, kün **uzağına** aşıq, bultsiz aspan törinen şaqırayıp, asfalt tügil temirdiñ özin eritip jibere jazdağan ot kün ... (Kök., s. 65) "Yazın en sıcak günlerinde, gün boyunca açık, bulsuz gökyüzünden yakıp, değil asfaltı, demiri bile eriten yazın kızgın güneşi..."

Kum. –Nege bolāğandır, ay yarımı **uzağına** qırğa çığıp hava tiydirmege de qoymadıñ -dey. (KYX, s. 182) "'–Ne olsun, yarım ay boyunca kıra çıkıp hava almama da izin vermedin" diyor."; Bektemir de, men de bir yılını **uzağına**, bir-biribizni süygenbiz. (KYX, s. 193) "Bektemir de, ben de bir yıl boyunca birbirimizi sevmişiz."; Geçeni **uzağında** içseñ de esirmessen. (KYX, s. 42) "Gece boyunca içsen de sarhoş olmazsın."; Xan taxında oturup, üç yılını **uzağında** har vilayatlağa kağızlar va elçiler yiberip qıdırta. (KYX, s. 79) "Han tahtında oturup, üç yıl boyunca her vilâyete kağıtlar ve elçiler gönderip dolaştırıyor."; Moskvada Leninin atındağı stadionda on altı gününü **uzağında** Olimpiada otu yanıp turdu. (KT5, s. 60) "Moskova'da Lenin adındaki stadyumda on altı gün boyunca olimpiyat ateşi yanıp durdu."

Nog. İnstituttı kutılğannan soñ, ol bir yıldın **uzagina** alıs rayonlardıñ birisinde urlık östirüvşi argonom bolıp kullık etti. (TY, s. 23) "O, enstitüyü bitirdikten sonra, bir yıl boyunca uzak rayonlardan birisinde tohum yetiştirici olarak çalıştı."; Akıykatlay da "Kızıl mayak" sovxoz köp yıllar **uzagında** eñ artta kalatagan, kelim aluv tuvıl da, yıldan-yılga tek ökimetke zarar keltiretagan xozyaystvolardıñ birisi edi. (TY, s. 30) "Gerçekten de "Kızıl Mayak" çiftliği uzun yıllar boyunca en geri kalmış, gelir getirmek bir yana, yıldan yıla yalnız hükûmete zarar veren kuruluşlardan birisiydi."

Görevi:

a. Zaman

Mevsim, ay, hafta, gün, yıl gibi zaman ilgisi taşıyan kelimelerden sonra gelerek zaman miktarı bildirir, zaman ilgisi kurar.

Kaz. Şilde kezi, kün **uzağına** aşıq, bultsiz aspan törinen şaqırayıp, asfalt tügil temirdiñ özin eritip jibere jazdağan ot kün ... (Kök., s. 65) "Yazın en sıcak günlerinde, gün boyunca açık, bulutsuz gökyüzünden yakıp, değil asfaltı, demiri bile eriten yazın kızgın güneşi..."

Kum. –Nege bolağandır, ay yarımı **uzağına** qırğa çığıp hava tiydirmege de qoymadıñ -dey. (KYX, s. 182) "'–Ne olsun, yarım ay boyunca kıra çıkıp hava almama da izin vermedin" diyor."; Bektemir de, men de bir yılını **uzağına**, bir-biribizni süygenbiz. (KYX, s. 193) "Bektemir de, ben de bir yıl boyunca birbirimizi sevmişiz."; Geçeni **uzağında** içsefi de esirmessen. (KYX, s. 42) "Gece boyunca içsen de sarhoş olmazsın."; Xan taxında oturup, üç yılını **uzağında** har vilayatlağa kağızlar va elçiler yiberip qıdırta. (KYX, s. 79) "Han tahtında oturup, üç yıl boyunca her vilâyete kağıtlar ve elçiler gönderip dolaştırıyor."; Moskvada Leninin atındağı stadionda on altı günnü **uzağında** Olimpiada otu yanıp turdu. (KT5, s. 60) "Moskova'da Lenin adındaki stadyumda on altı gün boyunca olimpiyat ateşi yanıp durdu."

Nog. İnstituttı kutılğannan soñ, ol bir yıldın **uzagina** alıs rayonlardıñ birisinde urlık östirüvşi argonom bolıp kullık etti. (TY, s. 23) "O, enstitüyü bitirdikten sonra, bir yıl boyunca uzak rayonlardan birisinde tohum yetiştirici olarak çalıştı."; Akıykatlay da "Kızıl mayak" sovxoz köp yıllar **uzagında** eñ artta kalatagan, kelim aluv tuvıl da, yıldan-yılga tek ökimetke zarar keltiretagan xozyaystvolardıñ birisi edi. (TY, s. 30) "Gerçekten de "Kızıl Mayak" çiftliği uzun yıllar boyunca en geri kalmış, gelir getirmek bir yana, yıldan yıla yalnız hükûmete zarar veren kuruluşlardan birisiydi."

207. Uzun

Yapısı:

Uzun "boyunca, boyu". Karaçay-Balkar Türkçesinde yalın hâlden sonra edat göreviyle kullanılır. uzun "uzun" kelimesine teklik 3. şahıs iyelik eki gelerek (<uz+un+u) oluşmuştur. Bu edatın yönelme hâli eki alarak genişlemiş olan "uzununa" (<uz+un+u+n+a) şekli de görülür. Kar.-Bal. uzun/uzununa.

Kullanımı:

a. İsmi Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Aslan colnu **uzunu** Ğoçqağa cazğan nazmaların oqup kele edi. (OC, s. 49) "Aslan yol boyunca Gokka'ya yazdığı şiirlerini okuyordu."; Colnu **uzununa** tizilgen qımıja busaqla bla saman öyçükle anı cüregine bir tuqum bir muğurluq keltirgendile. (OC, s. 84) "Yol boyunca sıralanan çıplak kavak ağaçları ve kerpiç evler onun yüreğine bir çeşit üzüntü bırakıyordu."; keçeni **uzunu** (KMOS, s. 679) "gece boyunca"; caynu cay **uzunu** (KMOS, s. 679) "bütün yaz boyunca"

Görevi:

a. Ölçü, Miktar

İsimlerin yalın hâlden sonra kullanılan bu edat yerin, mesafenin uzunluğunu belirtir.

Kar.-Bal. Ol colnu **uzunu** bütew çaşawun küzgiğeça körüb keledi. (OC, s. 67) "O, yol boyunca bütün yaşamını aynadaymış gibi görüyordu."; Ne barama, ne barama-/Balta **uzunu** baralmayma (tirmen taş). (KXEBC, s. 124) "Giderim, giderim, balta boyu gidemem (değirmen taşı)."; colnu col **uzunu** (KMOS, s. 679) "bütün yol boyunca"

b. Zaman

Kar.-Bal. Sabiyle keçeni **uzunu** ezilib, axırlarına tayanıb, endi şoş-şoş bolğandıla. (OC, s. 34) "Çocuklar gece boyunca ezilip, sonuna kadar dayanıp, şimdi sus pus olmuşlardı."; Kabırma degeni uçu-qıyırı coqdu, tögerekleri begimey, malla caynu **uzunu** içlerinde aylanıb turğandıla. (OC, s. 182) "Kabırma denen yerin ucu bucağı yoktu. Çevresi bitmiyor, hayvanlar yaz boyunca içinde dönüp dolaşıyordu."; Qolu coqdu, ayağı coqdu, /Xar künde, xar üyde, /Kün **uzunu** tebseydi (sibirtgi). (KXEBC, s. 63) "Kolu yoktur, ayağı yoktur; her gün, her evde, gün boyunca oynar (süpürge)."

208. Üstüne/Üstünde/Üstünden

Yapısı:

Üstüne/üstünde/üstünden "üzerine, hakkında, ilgili; dolayı, için; yanında, yanı sıra; vasıtasıyla, esnasında". Kuzey grubu Türk lehçelerinin tamamında yalın hâlden ve tamlama hâlinden sonra edat göreviyle kullanılır. Üst "üst, yukarı" kelimesine teklik 3. şahıs iyelik ekinen sonra ismin yönelme, bulunma ve çıkma hâl eklerinden biri (üst+ü+n+e; üst+ü+n+de; üst+ü+n+den) gelerek edat göreviyle kullanılır. Şinasi Tekin üst şeklinin, üs "yukarı, üst" kelimesine -t ekinin gelmesiyle üst (< üs+t "üst, yukarı") oluştuğunu söyler⁴⁶⁴. Tat. östéne, östénde, östénen, Kaz. üstine, üstinen, Kırg. üstünö, üstünön, Baş. öštöne, öštönde, öštönen, Kkp. üstine, üstinde, üstinen, Kum. üstüne, üstünde, üstünden, Nog. üstine, Kar.-Bal. üsüne, üsünden, Kır. Tat. üstüne, üstünde, Kar. üstiunia, üsniu.

Kullanımı:

a. 1. İsmi Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Tat. Mektepten kaytkaç, aşarga pëşérüw, öy eşlerén karaw ... Jenya östénde iken. (TTAS-III, s. 707) "Okuldan dönünce, yemek pişirmek, ev işlerine bakmak ... Jenya'nın üzerinde imiş."; Kéşé östénen jaluw bélen yörtüw yaxşı tügél. (TG-II, s. 322) "Kişi hakkında şikâyette bulunmak iyi değildir."

Kaz. Qıs boyı ustasıp jürgen atqamirler Jaraspaydıñ üstinen äldeneşe arız da berip, birneşe ret tergewge ilindirip, sürindirmek boldı. (MÄ, s. 308) "Kış boyunca mücadele eden beyler Jaraspay hakkında birçok dilekçe verip, birkaç kere soruşturmaya uğratıp, süründürmek istediler."

Baş. Biş bala öštöne irge sıgıw. (BTH-II, s. 84) "Beş çocuk üstüne kocaya gitmek."; Şul uyar öštönde baş vatıp, iptesler yérgehéne qayttım. (BTH-II, s. 84) "Bu düşünceler üzerinde kafa yorup, arkadaşların yanına döndüm."; Kéşé öštönen oşaqław. (BTH-II, s. 84) "Kişi hakkında ihbarda bulunmak."

Kkp. Qural-jaraqsız duşpan üstinen janiske erisüw mümkün emes. (KK, s. 24) "Silâhsız, teçhizatsız olarak düşmana üstünlük sağlamak mümkün değildir."

Kum. aş üstünde (KRS-2, s. 388) "yemek üzerinde".

Kır. Tat. A. M. Gorkiy angi milletke ait olğanına baqmadan, er bir yazıcıdan söz üstüne usunmay-talmay ciddi surette çalışmaqnu talap etti. (ETM, s. 114) "A. M. Gorki, hangi millete ait olduğuna bakmadan, her bir yazardan söz üzerine bıkmadan, usunmadan ciddi surette çalışmalarını istedi."; Men esli-başlı adamlardan qalğan bu sözler üstünde tüşünemen. (KTT, s. 78) "Ben, yaşlı başlı adamlardan kalan bu sözler üzerinde düşünüyorum."

⁴⁶⁴Şinasi Tekin, age., s. 233

Kar. Ol siegiz ipli kucax **üstiunia** çozmağı Davidnin. (DMÇ, s. 14) "O, sekiz telli ney hakkında Davud'un şarkısıdır."; Kammazlamasa yuvuğu **üstiunia** kılmasa dostuna yamannı. (DMÇ, s. 15) "Yakını üstüne iftira atmasa, arkadaşına kötülük etmese."; Bundan sortun kovuşnu koluya alğın da borla çağırı **üstiunia** alğış kılğın. (KYY-2, s. 45) "Bundan sonra kadehi elinize alın ve üzüm şarabı hakkında övgüde bulunun."

a. 2. İsmiñ Tamlama Hâlindeñ Sonra Kullanımı

Tat. Ebi bélen babay tön buyı kiñeşe torgaç, Garif kartka iké xatın **östéne** Zeynepné birmekçé buldılar. (TTAS-III, s. 707) "Nine ile dede gece boyu düşündükten sonra, yaşlı Garif'e iki hanımının yanında Zeynep'i de vermeye karar verdiler."

Kaz. Jortar mıqtılıq, batırlıǵınıñ **üstine**, awızǵa ilingen nayzager boladı desetin. (MÄ, s. 149) "Jortar dayanıklılıǵından, bahadırlılıǵından dolayı, herkesin aǵzında süngü ustası diye nam salmış."

Kırg. Tamaktın **üstünön** çıktım. (KTTS, s. 663) "Yemeğın üzerine geldim."

Kkp. Waqıyanıñ **üstine** tap keldi. (KRS-1, s. 696) "Tam olayın üzerine geldi."; Mäsele, Taşavız kanalının **üstinde** edi. (ADM, s. 88) "Mesele, Taşavız kanalının üzerine idi."

Kar.-Bal. Bir süyekni **üsüne** on it talaşxanlay. (KMTG, s. 242) "Bir kemik için on itin dalaşması gibi."; Malqar-qaraçay folklorında Apsatını, anı sabiylerini **üsünden** bir qawum seyir tawrux bardı. (MKXPÇ, s. 18) "Malkar-Karaçay folklorunda Apsatı'nın, onun çocuklarının hakkında bir kısım ilginç efsaneler vardır."; Duniyanı **üsünden** comaqla da ullan orun aladıla kitabda. (KXEBC, s. 18) "Kitapta dünya hakkındaki bilmeceleler de önemli yer tutar."

Kum. O biraz alda şo qabannı **üstünden** maǵa laqır etgen edi. (KYX, s. 25) "O, biraz önce şu domuz hakkında benimle konuşmuştu."; Ayuv onda qayǵırışıp, aşap-ıçıp, atnı **üstünden** heç laqır da etmey çıǵa. (KYX, s. 26) "Ayı orada baş saǵlıǵı dileyip, yiyip içip, at hakkında hiç konuşmadan çıkar."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yalın Hâlindeñ Sonra Kullanımı

Kaz. Onın **üstinen** arız berdi. (KTS-2, s. 299) "Onun hakkında istida verdi."

Kırg. Menim **üstümön** sizge kalcırasa kerek, –dedi ele, gubernator ordunan ırıp turdu. (KTG, s. 111) "Vali: "Benim hakkımda size saçmalamış olsa gerek" diyerek, yerinden fırladı."; Men gubernatorgo senin **üstünön** dattanam. (KTG, s. 111) "Ben senin hakkında valiye şikâyetle bulunacağım."

Kum. Barı da seni **üstünden** boldu. (KRS-2, s. 388) "Her şey senin yüzünden oldu."

Kar.-Bal. Meni **üsümden** endi köbüsünde "tıñ adam", "oğurlu adam", "adejli adam", degenlerin kesim oquna eşitip turama. (MT, s. 33) "Benim hakkımda şimdi çoğunun "sakin adam", "uğurlu adam", "kibar adam" dediklerini kendim de işitiyorum."; Kızla tögereginden alıp: "Qanşaw, ol bizim **üsübüzden** etgen cırlarını da ayt-ayt", -dep tiler edile. (MT, s. 68) "Kızlar etrafını çevirip: "Kanşav, o bizim hakkımızda söylediğin şarkılarını bir daha söyle, söyle" diye, isterlerdi."

Kar. Açuylanma koduy mienim **üsniü**. (GKY, s. 214) "Benim için (bana) öfkelenme."; Sienin **üsniü** biz yamanlanmıbiz. (MKÜ, s. 73) "Biz senin hakkında şikâyetlenmiyoruz."; Bolğey sevatağıy Sienin e Tienri biznin **üstiunia**. (DMÇ, s. 35) "Ey Tanrım, senin merhametin bizim üzerimize olsun."

b.2. İşaret Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Şunıñ **östéne** anıñ ozın gomérle buluwı, bék ozak yıllar gél tatarlar arasında eşlewé de anı xalık karşında yugarı kütergen. (TE, s. 103) "Şunun üzerine onun uzun ömürlü oluşu, çok uzun yıllar hep Tatarlar arasında yaşaması da, onun halkı nazarında derecesini yükseltmiştir."; Şunıñ **östéne** béráz yañır da sibélép aldı. (TG-II, s. 321) "Bunun üzerine biraz yağmur da serpiştirdi."; Anıñ **östéne** tağı miném monda kilüwéme bügén eni bik borçılıp kaldı. (STLY, s. 325) "Bunun üzerine, bugün yine benim buraya gelmeme annem bayağı üzüldü."

Kaz. Onıñ **üstine** bir qara suwıq jel şıǵıp, güwildep soǵıp, mazanı ketire bastadı. (MÄ, s. 150) "Bunun üzerine bir de kara soǵuk rüzgâr çıkıp, gürtlü gürtlü eserek, sessizliği bozmaya başladı."

Kırg. Vanyaga uçuk carmaşkanı az kelgensip, anın **üstünö** kabırgasınan kagınat. (KTG, s. 110) "Vanya'nın yüzünde uçuk çıkması az gelmiş gibi, onun üzerine bir de zatürreeye yakalanır."; Anın **üstünö** senin ketip catkan sebebiñ çirköö için ötü seyrek cana ötü cagımsız sebep. (KA, s. 122) "Bunun yanında senin ayrılma sebebin, kilise için çok seyrek görülen ve çok nahoş bir sebep."

Kkp. Onıñ **üstine** Leninabad oblastında bir rayondı suwdan haqı tölep paydalanıwǵa ötkerdik. (ADM, s. 39) "Onun üzerine Leninabad eyaletinde bir rayona, bedelini ödemesi şartıyla sudan faydalanmasını sağladık."

Kum. onu **üstüne** (KRS-2, s. 388) "onun üstüne, ayrıca"

Nog. Onıñ **üstine** -ol üyde köp kullık etetagan edi. (TEL, s. 79) "Bunun üzerine, o evde çok hizmet etmişti."

Kar.-Bal. anı **üsüne** (KMOS, s. 786) "onun üstüne, ayrıca"; Anı **üsünden** F. Engels "xar bir awuq, alanı cuqların türlendirmey, kesine küçlerge boluqdu" degendi. (KXEBC, s. 28) "Bununla ilgili olarak F. Engels: "Her devir onları türlendirmez, onlar kendilerince güçlenirler" demiştir."

Kar. Bunun **üsniu** biznin kısxa, valie astrı çiebiar yolğuşmağımız tiugiandi. (GKY, s. 317) "Bunun üzerine bizim kısa, fakat çok güzel karşılaşmamız sona erdi."

b.3. Belirsizlik Zamirinin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Şuşı yöz törlé avazniñ hemmesé **östéne** sabannıñ sayrar koşları-turgaylar tavışı yangırıtı. (TE, s. 54) "Şu yüz çeşit sesin hepsinin üzerine sabahın öten kuşları olan turgayların sesi yankılanıyor."

Kum. birevnü **üstünden** arz etmek (KRS-2, s. 388) "birisi hakkında şikâyetçi olmak"; birevnü **üstünden** söylemek (KRS-2, s. 388) "birisi hakkında konuşmak".

Kar.-Bal. ... ma tamam xalq çığarma, munu barına da qarab, barını **üsünden** da tıyışlı tintiw iş cazarğa kerekdi. (KXEBC, s. 3) "... işte bütün halk eserleri, bunun hepsine bakılarak, hepsi hakkında da gerekli inceleme eserleri yazmak gereklidir."

b.4. Dönüştürme Zamirinin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Batalyonniñ komandirsiz kaluwın kürép, anıñ bélen komandalık itüwné üz **östéne** ala. (TG-II, s. 321) "Taburun komutansız kaldığını görüp, onun ile kumanda etmeyi kendi üzerine alıyor."

Kar.-Bal. Anı üçün cürüydü xalqda comaqnı kesini **üsünden** bılay comak: "Men aytama şartın, sen aytasa atın." (KXEBC, s. 17) "Onun için halk arasında bilmeceenin kendisi hakkında şöyle bir bilmece vardır: "Ben söylerim şartını, sen söylersin adını.""

Kar. Raxmiet'lianiyiz öziuyuz **üstüniya** tiri egianiyizdia, kiel'miastian burun ol ölium kiuniu. (KYY-1, s. 156) "Henüz sağ iken, ölüm günü gelmeden önce kendiniz için bağışlanmayı dileyiniz."

b.5. Soru Zamirinin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Donos kém tarafınnan ve kém **östénnen** bulsa da, rizalet ve kabaxetlék ikenén hiçbér vakıtta onıtırğa yaramıy. (STLY, s. 320) "İhbar kim tarafından ve kimin vasıtasıyla yapılmış olsa da, rezalet ve kabahat olduğunu hiçbir zaman unutmamak gerekir."

Kar.-Bal. Sen neni **üsünden** söylese? (KMOS, s. 786) "Sen ne hakkında konuşuyorsun?"

c. İsim-fiilin Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Awnıñ uñışsız buluwı **östéne**, yañır yava başlagan. (XNM, s. 9) "Avin başarısız olmasının üzerine, bir de yağmur yağmaya başlamış."; Maşınkasında yazılıw **östénde** bulgan yaña xézmet. (TG-II, s. 322) "Daktilosunda yazılmak üzere olan yeni eser."; Bu Polov familiyelé yégét, nemets télén yaxşı bélüw **östéne**, xeyleker de,

gayretlé de, citéz de idé. (TTAS-III, s. 708) "Bu Polov ailesinden olan yiğit, Almancayı iyi bilmesinin yanında, kurnaz, gayretli ve çevik idi."

Kaz. Baqtıǵul men Tektıǵul Sălmenniñ qolına bargalı bay malı jil sanap töldew ösüwdin **üstine**, barımta-qospadan üstey ösüw de mol bolǵan. (MÄ, s. 272) "Baktıgul ve Tektıgul, Selmen'in yanına gireli, beyin malının her yıl üreyip artmasının yanında, soygun ilâveleriyle de üstüne üstlük çoǵalmıştı."; Sol eki kündey şaynama jemewdiñ **üstine**, endi suwsın da joqqa tăn. (MÄ, s. 275) "O iki günde doyasıya yiyememesinin yanı sıra, şimdi içeceǵı de yok denecek kadardı."

Baş. Téǵe aqhaq sekretar, selselsovetliq itew **östöne** awıladaǵı mötewelizerezñ sekretarı bulǵan. (BTH-II, s. 84) "O aksak sekreter, köy heyetinin başkanlığını yapmasının yanında, köydeki müteveli heyetinin de sekreteri olmuş."

d. Sıfat-fiilin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kaz. Bul sıpatıñ bärin men burınnan estigenimniñ **üstine**, sol batırdıñ şal bolıp qartayǵan tüsin körgende, uzaqtap alısqa ketken eski künniñ kömeski tüsi elestegende yedi. (MÄ, s. 149) "Bu sıfatların hepsini önceden işittiğim için, o bahadırın yaşlanmış ihtiyar halini gördüğümde, uzaklaşıp giden eski günlerinin nasıl olduǵu, bulanık bir şekilde gözlerimin önüne geliyordu."; Şeşesi balıq quwırıp jatqan **üstine** Janar kirdi. (KTS-1, s. 699) "Annesi balık kavurduǵu esnada Janar içeri girdi."

Kar.-Bal. Çaqrıǵan bla çaqrılǵannı **üsünden** bu comaq ol zamandan beri cürüydü. (KXEBC, s. 15) "Çağırın ile çağrılan hakkındaki bu bilmece, o zamandan beri kullanılmaktadır."; Bu cırlada Apsatı, malların sansız-esepsiz qırǵanları için, Biynögerge bla Cantuwǵanǵa dert cetdirgenini **üsünden** ayıladı. (MKXPÇ, s. 18) "Bu şarkılarda Aysatı'nın sayısız hayvanlarını telef ettikleri için, Biynöger ve Cantuvgan'dan intikam alması hakkında söyleniyor."; Bılayǵa köçürüb keltirgenlerini **üsünden** bir söz de cazmadı. (OC, s. 87) "Buraya göçüp gelmeleri hakkında bir söz de yazmadı."

Görevi:

a. İlgı

Tat. Beyét Timérnñ basıp aluw politikasını kiskén faş ite hem anıñ **östene** nefretler yawdırı. (XA, s. 19) "Beyit, Timur'un işgal politikasını keskin olarak faş ediyor ve onun üzerine nefretler yaǵdırıyor."; Eytégéz elé: séz kafedranıñ nindi problema **östende** eşlegenén bélesézmé? (TG-II, s. 322) "Söyleyiniz hele, siz bölümün hangi mesele üzerinde çalıştığını biliyor musunuz?"; Tat. Biş kuzna **östennen** bexésleştéler. (TE, s. 159) "Beş aşık kemiği üzerine bahse girdiler."

Kaz. Onın **üstinen** arız berdı. (KTS-2, s. 299) "Onun hakkında istida verdi."; Qıs boyı ustasıp jürgen atqamınerler Jaraspaydıñ **üstinen** äldeneşe arız da berip, birneşe ret tergewge ilindirip, sürindirmek boldı. (MÄ, s. 308) "Kış boyunca mücadele eden beyler

Jaraspay hakkında birçok dilekçe verip, birkaç kere soruşturmaya uğratıp, süründürmek istediler."

Kırg. Menim **üstümön** sizge kalcırasa kerek, –dedi ele, gubernator ordunan ırgıp turdu. (KTG, s. 111) "Vali: "Benim hakkında size saçmalamış olsa gerek" diyerek, yerinden fırladı."; Men gubernatorgo senin **üstüñöñi** dattanam. (KTG, s. 111) "Ben senin hakkında valiye şikâyetle bulunacağım."

Baş. Eşer **öştönde** eşlew. (BTH-II, s. 83) "Eser üzerinde çalışmak."; Şul uyar **öştönde** baş vatıp, iptişler yérgehéne qayttım. (BTH-II, s. 84) "Bu düşünceler üzerinde kafa yorup, arkadaşların yanına döndüm."; Kéşé **öştönen** höylew. (BTH-II, s. 84) "Kişi hakkında konuşmak."

Kkp. Salıy Jumanıñ **üstinen** şagım etip qazıga talay barğan. (KTTS-IV, s. 416) "Salıy Juma hakkında şikâyetçi olup kadiya bir hayli gitmiş."; Usı mâsele **üstinde** durıs oylanıp körer dep isendi. (KTTS-IV, s. 416) "O masala hakkında doğru düşünüp görür diye inandı."; Bügingi jıynalısta bolğan tapsırmalar **üstinde** oylasıp atır. (KTTS-IV, s. 417) "Bugünkü toplantıda verilen görevler hakkında düşünme dur."

Kum. O biraz alda şo qabannı **üstünden** mağa laqır etgen edi. (KYX, s. 25) "O, biraz önce şu domuz hakkında benimle konuşmuştu."; Ayuv onda qayğırışıp, aşap-içip, atnı **üstünden** heç laqır da etmey çığa. (KYX, s. 26) "Ayı orada baş sağlığı dileyip, yiyip içip, at hakkında hiç konuşmadan çıkar."; birevñü **üstünden** arz etmek (KRS-2, s. 388) "birisi hakkında şikâyetçi olmak"

Kar.-Bal. Üy rısxını **üsünden** comaqla aslamdıla. (KXEBC, s. 18) "Ev gereçleri hakkında da çok bilmece vardır."; Ğoçqa kesini er Aslanı **üsünden** xapar bilmegenli cıl bolup keledi. (OC, s. 26) "Gokka, kocası Aslan hakkında haber almalı bir yıl oluyordu."; Çerkesskede bir cerge cıyılısala, xalqñı buzulğanını **üsünden** söleşedile. (OC, s. 254) "Çerkesk'te bir yerde toplandıklarında, halkın bozulması hakkında konuşurlardı."

Kır. Tat. A. M. Gorkiy angi milletke ait olğanına baqmadan, er bir yazıcıdan söz **üstüne** usunmay-talmay ciddi surette çalışmaqñı talap etti. (ETM, s. 114) "A. M. Gorki, hangi millete ait olduğuna bakmadan, her bir yazardan söz üzerine bıkmadan, usunmadan ciddi surette çalışmalarını istedi."; Men esli-başlı adamlardan qalğan bu sözler **üstünde** tüşünemen. (KTT, s. 78) "Ben, yaşlı başlı adamlardan kalan bu sözler üzerinde düşünüyorum."

Kar. Ol siegiz ipli kucax **üstünia** çozmağı Davidnin. (DMÇ, s. 14) "O, sekiz telli ney hakkında Davud'un şarkısıdır."; Atam tiuniagiun mienim **üstünia** yamanlandı. (MKÜ, s. 123) "Babam dün benim için (bana) öfkeleni."; Raxmiet'lianiyız öziuyuz **üstünia** tiri egianiyyidia, kiel'miastian burun ol ölium kiuniu. (KYY-1, s. 156) "Henüz sağ iken, ölüm günü gelmeden önce kendiniz için bağışlanmayı dileyiniz."

b. Sebep

Tat. Avıl xalkı alpavit izüwénen kotıla almıy. Şunıñ östéne alpavit çitke kitken keshéden obrok alırğa tiyêş bula. (XA, s. 69) "Köy halkı derebeyinin bazkısından kurtulamıyor. Bunun üzerine derebeyi dışarıya giden kişiden haraç almaya mecbur oluyor."

Kaz. Jortar mıqtılıq, batırlıgınıñ üstine, awızğa ilingen nayzager boladı desetin. (MÄ, s. 149) "Jortar dayanıklılığından, bahadırlığından dolayı, herkesin ağzında süngü ustası diye nam salmış."; Bul sıpattıñ bärin men burınnan estigenimniñ üstine, sol batırdıñ şal bolıp qartayğan tüsin körgende, uzaqtap alısqa ketken eski künniñ kömeski tüsi elestegendey edi. (MÄ, s. 149) "Bu sıfatların hepsini önceden işittiğim için, o bahadırın yaşlanmış ihtiyar halini gördüğümde, uzaklaşıp giden eski günlerinin nasıl olduğu, bulanık bir şekilde gözlerimin önüne geliyordu."

Kkp. Onıñ üstine Leninabad oblastında bir rayondı suwdan haqı tölep paydalanıwğa ötkerdik. (ADM, s. 39) "Onun üzerine Leninabad eyaletinde bir rayona, bedelini ödemesi şartıyla sudan faydalanmasını sağladık."; Al epigramma bolsa adam parasatsızlığı hám aqlsızlığı üstinen mısquıllap küliw. (ET, s. 176) "Epigram ise insanın ferasetsizliği ve akılsızlığından dolayı alay edip gülmedir."

Kum. Barı da seni üstünden boldu. (KRS-2, s. 388) "Her şey senin yüzünden oldu."

Nog. Onıñ üstine -ol üyde köp kullık etetagan edi. (TEL, s. 79) "Bunun üzerine, o evde çok hizmet etmişti."; onıñ üstine (NOS, s. 391) "onun üzerine, ayrıca"

Kar. Bunun üsniu biznin kısxa, valie astrı çiebiar yolğuşmağımız tiugiandi. (GKY, s. 317) "Bunun üzerine bizim kısa, fakat çok güzel karşılaşmamız sona erdi."

c. Vasıta

Tat. Bérniçe kön buyı Urta Tigeneléde avıl xalkı östénen aşap yatalar, salımnardan kalğan eybérlerné de talap kiteler. (XA, s. 90) "Birkaç gün boyunca Orta Tigeneli'de köy halkının üzerinden yiyip içiyorlar, vergilerden kalan malzemeleri de talan edip gidiyorlar."; Şunnan soñ avılga kazaklar hem maxsus gasker ciberéle avıl xalkı östénen xerbi küzetüw urnaştırıla. (XA, s. 96) "Şundan sonra köye Kazaklar ve özel askerler gönderiliyor, köy halkı üzerinden askerî gözetim yerleştiriliyor."; Osipov yaña stipendiyege tiklé iptesleré östénen aşap, iptesleré östénen tartıp yeşiy. (TG-II, s. 322) "Osipov yeni kredisini alıncaya kadar arkadaşlarının sırtından yiyip, arkadaşlarının sırtından sigarasını içip yaşıyor."

Kkp. Bir xalıq ekinşi xalıq üstinen üstemlik etpesten, ädillik ornatılıwınıñ zärür ekenligi jırlanadı. (KK, s. 27) "Bir halkın diğer halk üzerinden üstünlük sağlamadan, adaletin sağlanmasının zarurı olduğu terennüm ediliyor."; Mısalı, "Qırıq qız" dıñ geroyları xalıqtıñ küşin jıynap, quday hám pirlersiz duşpan üstinen jeniske erisse, Qoblanınıñ

äkesi "Qoblan" dästanında ewliyege tünep, ullı-qızlı boladı. (KK, s. 29) "Meselâ, Kırk Kız'ın kahramanları halkı bir araya getirip, Allah ve pirlər anılmadan düşman üzerinden zafere erişirken, Koblan'ın babası "Koblan" destanında evliyaya sığınıp, oğul kız sahibi olur."; Ol öziniñ aqıl-parasatı menen ayırım sıyıqlı küşler **üstinen** jeniske erisedi. (ET, s. 193) "O kendisinin aklı, feraseti ile birlikte, ayrıca sihirli güçler vasıtasıyla zafere ulaşır."

d. Bağlama

Tat. Awnıñ uñışsız buluwı **östéne**, yañır yava başlagan. (XNM, s. 9) "Avin başarısız olmasının üzerine, bir de yağmur yağmaya başlamış."; Köné-töné eşliséñ de eşlisén, anıñ **östéne** tagın her kön orış ta talaş. (TE, s. 30) "Gece gündüz çalışıyorsun da çalışıyorsun, onun üzerine yine her gün kavga döğüş."; Şuşı yöz törlé avaznıñ hemmesé **östéne** sabannıñ sayrar koşları-turgaylar tavışı yangırıy. (TE, s. 54) "Şu yüz çeşit sesin hepsinin üzerine sabahın öten kuşları olan turgayların sesi yankılanıyor."

Kaz. Onıñ **üstine** bir qara suwıq jel şığıp, güwildep soğıp, mazanı ketire bastadı. (MÄ, s. 150) "Bunun üzerine bir de kara soğuk rüzgâr çıkıp, gürül gürül eserek, sessizliğı bozmaya başladı."; Baqtığul men Tektığul Sälmeniñ qolına barğalı bay malı jil sanap töldew ösüwdin **üstine**, barımta-qospadan üstey ösüw de mol bolğan. (MÄ, s. 272) "Baktıgul ve Tektıgul, Selmen'in yanına gireli, beyin malının her yıl üreyip artmasının yanında, soygun ilâveleriyle de üstüne üstlük çoğalmıştı."; Sol eki kündey şaynama jemewdiñ **üstine**, endi suwsın da joqqa tän. (MÄ, s. 275) "O iki günde doyasya yiyememesinin yanı sıra, şimdi içeceğı de yok denecek kadardı."

Kırg. Vanyaga uçuk carmaşkanı az kelgensip, anın **üstünö** kabırgasınan kagınat. (KTG, s. 110) "Vanya'nın yüzünde uçuk çıkması az gelmiş gibi, onun üzerine bir de zattırreeye yakalanır."

Baş. Biş bala **östöne** irge sığıw. (BTH-II, s. 84) "Beş çocuk üstüne kocaya gitmek."; Téğé aqhaq sekretar, selselsovetlıq itéw **östöne** awılдаğı mötewelizerZéñ sekretarı bulğan. (BTH-II, s. 84) "O aksak sekreter, köy heyetinin başkanlığını yapmasının yanında, köydeki müteveli heyetinin de sekreteri olmuş."; Qart qatınım **östöne** hiné yeş bise itép alırğa küp qalmanı indé. (BTH-II, s. 84) "Yaşlı karımın üstüne seni genç hanım olarak almama çok kalmadı artık."

Kum. onu **üstüne** (KRS-2, s. 388) "onun üstüne, ayrıca"

Nog. onıñ **üstine** (NOS, s. 391) "onun üzerine, ayrıca"

Kar.-Bal. anı **üsüne** (KMOS, s. 786) "onun üstüne, ayrıca"; qatın **üsüne** qatın alırğa (KMOS, s. 786) "kadın üstüne kadın almak (evlenmek)"

e. Zaman

İşin yapıldığı anı veya işin, zamanın devamlılığını gösterir.

Kaz. Şeşesi balıq quwırıp jatqan **üstine** Janar kirdi. (KTS-1, s. 699) "Annesi balık kavurduğu esnada Janar içeri girdi."

Kırg. Tamaktın **üstünön** çıktım. (KTTS, s. 663) "Yemeğin üzerine geldim."

Baş. Starsına yabırılıp yıyılğan xalıqtı kürép, taralırğa quştı. Xalıq haman yıyılıw **ögtönde** buldı. (BTH-II, s. 84) "Başçavuş toplanıp yığılan halkı görüp, dağılmalarını emretti. Halk henüz daha yığılmaktaydı."

Kkp. Şın batır sın **üstinde** tanılar. (KTTS-IV, s. 416) "Gerçek bahadır sınanırken bilinir."; Tamaqtıñ **üstinen** şıqtım. (KRS-1, s. 696) "Yemeğin üzerine geldim."; Jumıstıñ **üstinen** şıqtım. (KRS-1, s. 696) "İşin üzerinde geldim."

Kum. aş **üstünde** (KRS-2, s. 388) "yemek üzerinde".

209. Üsü bla

Yapısı:

Üsü bla "vasıtasıyla, yoluyla, üzerinden; ölçüsüyle; -den". Karaçay-Balkar Türkçesinde yalın hâlden sonra vasıta bildirerek, edat göreviyle kullanılır. üs "üst, üzeri" kelimesine teklik 3. şahıs iyelik eki ve bla (<bile<birle) edatı gelerek (< üs+ü bla) oluşmuştur. Kar.-Bal. üsü bla.

Kullanımı:

a. İsmiñ Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Kar.-Bal. Bara barıp sabiyle oynay turğan bir cerni **üsü bla** ötüp bara, "Alawlığanlay, qatınsızlay qart bolğun!" dep eşitgendi. (MKXPÇ, s. 64) "Giderken çocukların oynadığı bir yerden geçtiğinde, "Alavgan gibi, evlenmeden yaşlanasın!" diye işitmişti."; Frunze şaxardan iyerge bolluq ese wa, "Turdovikni" adamları keslerini rayonğa Frunzeni **üsü bla** da cürüydüle. (OC, s. 115) "Frunze şehrinden gönderilecek olsa da, "Turdovik"ın adamları kendi rayonlarına Frunze yoluyla da giderlerdi."; Ol xar nege da dinni **üsü bla** bağa berirge ürenngendi. (OC, s. 118) "O, her şeye din ölçüsüyle değer biçmeyi öğrenmişti."

Görevi:

a. Vasıta

Kar.-Bal. Frunze şaxardan iyerge bolluq ese wa, "Turdovikni" adamları keslerini rayonğa Frunzeni **üsü bla** da cürüydüle. (OC, s. 115) "Frunze şehrinden gönderilecek olsa da, "Turdovik"ın adamları kendi rayonlarına Frunze yoluyla da giderlerdi."; Ol xar nege da dinni **üsü bla** bağa berirge ürenngendi. (OC, s. 118) "O, her şeye din ölçüsüyle değer biçmeyi öğrenmişti."; Ministrestvonu **üsü bla** sizni izlep küreşgen edi. (OC, s. 160) "Bakanlık vasıtasıyla sizi arayıp durmuştu."

210. Üte

Yapısı:

Üte "üzerinden, yoluyla, -den". Başkurt Türkçesinde yalın hâlden sonra seyrek olarak kullanılan bir edattır. Öt- "geçmek" fiilinin zarf-fiil biçimidir (üte < üt-e < öt-e)⁴⁶⁵. Baş. üte.

Kullanımı:

a. İsmi Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Baş. Yeşlé küzzerénéñ tomanı üte qoyaş nurzarı aştında yéméldegen Altın Yondozzarızı kürzé. (BT, s. 154) "Yaşlı gözlerinin dumanı üzerinden güneş nurları altında ışıldayan "Altın Yıldız"ları gördü."; Béz vagon tezrehé üte alıştarğa qarayıbız. (BTH-II, s. 505) "Biz vagonun penceresinden uzaklara bakıyoruz."; Urman üte ütken bil osqalaq yul ağas tamırzarı ménen kirtmeslenép, ütéwsélerzé ürlé-tübenlé hiñkétép, mazahın ala. (BTH-II, s. 505) "Ormandan geçen bu patika yol ağaç kökleri ile çentik çentik olup, geçenleri bir yukarıya bir aşağıya sallayıp, huzurunu bozuyor."

Görevi:

a. Vasıta

Baş. Urman üte ütken bil osqalaq yul ağas tamırzarı ménen kirtmeslenép, ütéwsélerzé ürlé-tübenlé hiñkétép, mazahın ala. (BTH-II, s. 505) "Ormandan geçen bu patika yol ağaç kökleri ile çentik çentik olup, geçenleri bir yukarıya bir aşağıya sallayıp, huzurunu bozuyor."; İşék üte inéw. (BTH-II, s. 505) "Kapıdan çıkmak"; Urman üte sıǵıw. (BTH-II, s. 505) "Orman yoluyla çıkmak."

211. Üzerinde

Yapısı:

Üzerinde "üzerinde, hakkında". Kırım Tatar Türkçesinde yalın hâlden sonra edat göreviyle kullanılan bir kelimedir. Kır. Tat. üzerinde.

Kullanımı:

a. İsmi Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. A. M. Gorkiy özünüñ dokladında sovet edebiyatınıñ birdemligi ve çoq şekilliligi problemları üzerinde qayta-qayta toqtaldı. (ETM, s. 128) "A. M. Gorki bildirisinde Sovyet edebiyatının monotonluğu ve çok şekilliliği meseleleri üzerinde

⁴⁶⁵Necmettin Hacıeminoğlu, *agm.*, s. 69; Muharrem Ergin, *age.*, s. 372; Zeynep Korkmaz, *age.*, s. 60; Tahsin Banguoğlu, *age.*, s. 227

tekrar tekrar durdu."; Endi, eki satirik şairimizniñ bir mevzu üzerinde 1928 senesi yazğan eki satirik şiirinen tanışayıq. (ETM, s. 152) "Şimdi, iki alaycı şairimizin bir konu üzerinde 1928 yılında yazdığı iki alaycı şiiriyle tanışalım."; Biz bu yerde, yuqarıda qayd etilip kelgen "Demirciler" yırı aqqında, yalnız üç arkadaşımızniñ mülaxazaları **üzerinde** toqtalıp ötecekmiz. (ETM, s. 219) "Biz burada, yukarıda belirtilen "Demirciler" şarkısı hakkında, yalnız üç arkadaşımızın mülâhazaları üzerinde durup geçeceğiz."

Görevi:

a. İlgı

Kır. Tat. Bu iş **üzerinde** areket başlanğan edi. (ETM, s. 3) "Bu iş üzerinde hareket başlamış idi."; Şunun için bu mesele **üzerinde** şimdi ayrıca toqtalıp ötmek isteymiz. (ETM, s. 13) "Bunun için bu mesele üzerinde şimdi ayrıca durup geçmek istiyoruz."; Biz bu semereli yazıcımızniñ er bir janrdaki yaradıcılığı **üzerinde** kısquadan olsa da, ayrı-ayrı toqtalıp geçmek isteymiz. (ETM, s. 50) "Biz bu üretken yazarımızın her bir türdeki yaradıcılığı üzerinde kısaca da olsa, ayrı ayrı durup geçmek istiyoruz."

212. Üzre

Yapısı:

Üzre "Üzere". Kırım Tatar Türkçesinde yalın hâlden sonra seyrek olarak kullanılan bir edattır. Edatın kökeniyle ilgili görüş bildirenler bunun, üze (=öze) "üst, üstte" kelimesine yön gösterme eki -re gelerek oluştuğunu (üzre < üze=öze+re) söylemişlerdir. Üzere'deki orta hece ünlüsü düşerek üzre şekline dönüşmüştür⁴⁶⁶. Besim Atalay ise, bu kelimenin aslının muhtemelen "üs-ra" olduğunu ve -ra'nın da mekân edatı olduğunu belirtmiştir⁴⁶⁷. Kır. Tat. üzre.

Kullanımı:

a. İsmın Yalın Hâlınden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Bu evde qabul olunğan nizam **üzre**, üst-başlarımıznı qaqpıp, çötkilep ayaqqaplarımıznı temizlep, ellerimizni, yüzlerimizni yuvıp, geniş ve adiy zalğa kirdik. (ETM, s. 115) "Bu evde kabul olunan nizam üzere, üstümüzü başımızı silkeleyip, düzeltip, ayakkabılarımızı temizleyip, elimizi yüzümüzü yıkayıp, geniş ve basit salona girdik."

⁴⁶⁶Muharrem Ergin, *age.*, s. 370; Suzan Duran, *agm.*, s. 21-22; Tahsin Banguoğlu, *age.*, s. 197

⁴⁶⁷Besim Atalay, *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme*, Matbaai Ebüzziya, İstanbul 1941, s. 331-332

b. İsim-fiilin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. 1899 senesi Peterburgda qırımlı İlyas Boraganskiyniñ matbaasında, rusça ve tatarca olmaq **üzre** eki tilde ayrı kitap şeklinde neşir ete. (ETM, s. 89) "1899 yılında Petersburg'da Kırımli İlyas Bogaranskiy'in matbaasında, Rusça ve Tatarca olmak üzere iki dilde ayrı kitap şeklinde yayımlanır."; İsmail Gasprinskiy hükümet adamlarına meseleni büyük ustalıqnen anlatıp, olarnı qandırıp, işni yapıp, aftada bir defa olmaq **üzre** "Terciman" adlı gazeta çıkarılmasına ruxset alıp kele. (KTT, s. 111) "Gaspıralı İsmail hükümet adamlarına meseleyi büyük bir ustalıkla anlatıp, onları ikna edip, işi halledip, haftada bir defa olmak üzere "Tercüman" adlı gazetenin çıkarılmasına izin alıp gelir."

Görevi:

a. Sebep

Kır. Tat. Bu evde qabul olunğan nizam **üzre**, üst-başlarımızni qaqip, çötkilep ayaqqaplarımızni temizlep, ellerimizni, yüzlerimizni yuvıp, keniş ve adiy zalğa kirdik. (ETM, s. 115) "Bu evde kabul olunan nizam üzere, üstümüzü başımızı silkeleyip, düzeltip, ayakkabılarımızı temizleyip, elimizi yüzümüzü yıkayıp, geniş ve basit salona girdik."

b. Şart

Kır. Tat. 1899 senesi Peterburgda qırımlı İlyas Boraganskiyniñ matbaasında, rusça ve tatarca olmaq **üzre** eki tilde ayrı kitap şeklinde neşir ete. (ETM, s. 89) "1899 yılında Petersburg'da Kırımli İlyas Bogaranskiy'in matbaasında, Rusça ve Tatarca olmak üzere iki dilde ayrı kitap şeklinde yayımlanır."; İsmail Gasprinskiy hükümet adamlarına meseleni büyük ustalıqnen anlatıp, olarnı qandırıp, işni yapıp, aftada bir defa olmaq **üzre** "Terciman" adlı gazeta çıkarılmasına ruxset alıp kele. (KTT, s. 111) "Gaspıralı İsmail hükümet adamlarına meseleyi büyük bir ustalıkla anlatıp, onları ikna edip, işi halledip, haftada bir defa olmak üzere "Tercüman" adlı gazetenin çıkarılmasına izin alıp gelir."

213. Yagınnan

Yapısı:

Yagınan; yaktan "bakımdan, bakımından, yönünden, tarafından". Tatar, Kazak, Başkurt, Karakalpak, Kumuk ve Nogay Türkçelerinde edat göreviyle kullanılmaktadır. Yak "yan, taraf" kelimesine teklik 3. şahıs iyelik eki ve çıkma hâl ekinin gelmesiyle (yag+i+n+nan < yak+i+n+dan) oluşmuştur. Arada iyelik eki olmaksızın "yaktan" biçimiyle de edat olarak kullanılmaktadır. Tat. yagınnan/yaktan, Kaz. jağınan, Kırg. cagınan, Baş. yağınan/yaqtan, Kkp. jağınan, Kum. yaqdan/yağından, Nog. yagınnan.

Kullanımı:

a. İsmi Yalın Hâliinden Sonra Kullanımı

Tat. Yadker ülgennen sofi anıfı ir tugannarı **yagınnan** varislar kalmıy. (XA, s. 15) "Yadker öldükten sonra, onun erkek akrabaları tarafından varisleri kalmıyor."; Forması **yagınnan** beyét bulsa da anıfı ikénçé strofası şigırge yakın. (XA, s. 20) "Şekli bakımından beyit olsa da, onun ikinci mısrası şiire yakın."; Tarixi **yaktan** küpten ütélgen küp xatınlılık (poligamiya) kürénéşleré Tatar avıllarında da oçrap kuya. (XA, s. 78) "Tarihî bakımdan çoktan terkedilmiş çok eşlilik (poligami) görünüşlerine Tatar köylerinde de rastlanıyor."

Kaz. Bâlkim, şeberlik ustartuwı **jağınan** odan asıp küsip jatqan tustarı da bar ğoy dep oylaymın. (MÄ, s. 16) "Belki, sanatkârlık bakımından ondan da fazla olan yönleri var diye düşünüyorum."; Traktorşılar quramı da tâjribe **jağınan** osal emes. (TDS, s. 667) "Traktörçüler kadrosu da tecrübe yönünden zayıf değıldir."; Akawifiz de jas, minez, bilim **jağınan** uşqalaq körinbeysiz. (İkiniz de gençsiniz, karakter ve öğrenim bakımından tutarsız görünmüyorsunuz.)"

Kırg. Al öñ **cagınan** suluu bolbogonu menen, açık-ayrım caroker kız ele. (AG, s. 29) "O, dış görünüşü bakımından güzel olmamakla birlikte, samimî, şefkatli bir kızdı."; Forması **cagınan** uluttuk, mazmun **cagınan** sotsialisttik. (KS-I, s. 162) "Şekil bakımından millî, içerik bakımından sosyalist."; Sayası **caktan** zıyanduu. (KS-I, s. 162) "Siyasî bakımdan zararlı."

Baş. Meğenehé **yağınan** bér hüç itép qaralğan, nığınğan hüç beylenéşter frazeologik bérémlék tip atala. (BT, s. 12) "Anlamı bakımından bir kelime gibi görünen, kalıplaşmış birleşik kelimeler deyim diye adlandırılır."; Hüççer, añlatqan meğeneleréne qarap, yahalıştırı **yağınan** ös törge-tamır, yahalma hem quşma hüççerge büléne. (BT, s. 29) "Kelimeler anlamlarına göre, yapıları bakımından üç türe, kök, türemiş ve birleşik kelimelere ayrılır."; Poetik **yaqtan** ular şaqtay yuğarı kimelde toralar. (TAX, s. 9) "Onlar poetik bakımdan gayet yukarı bir seviyededirler."

Kkp. "Qırıq qız" ideyalıq mazmunı hém körkemlik özgeşeliği **jağınan** qarağanda şama menen XVII-XVIII äsirlerde payda bolğan bolıwı mümkün. (KK, s. 10) "Kırk Kız fikri içeriği ve sanat özellikleri bakımından bakıldığında, tahminen 17.-18. yüzyıllarda ortaya çıkmış olmalıdır."; Bul variant mazmunı hém körkemlik özgeşeliği **jağınan** Kurbanbay jıraw variantınan ayrılıp toradı. (KK, s. 17) "Bu varyant içeriği ve sanat özellikleri bakımından Kurbanbay ozan varyantından ayrılır."; Sol tiyqarda onın estetikalıq **jağınan** qonımlı hém qonımsız ekenliği birden-aq belgili bolıp qaladı. (ET, s. 15) "Bu bağlamda onun estetik bakımdan yerli ve yersiz oluşu hemen belli olur."

Kum. Mana **yaqdan** qumuq yomaqlar va xabarlar türlü türlü. (KYX, s. 5) "Anlam bakımından Kumuk masalları ve hikâyeleri çeşitlidir."; Qumuq yomaqlar forma **yaqdan** da bek türlü-türlü. (KYX, s. 8) "Kumuk masalları şekil bakımından da çok çeşitlidir.";

Bu bir yılın içinde köp ahlülü ocaqlağa hukumat **yağından** kömek hisapda 2793 miñ manat aqça berilgen. (TDS, s. 667) "Bu bir yıl içinde çok çocuklu ailelere hükümet tarafından yardım olarak 2793 bin ruble para verilmiş."

Nog. Ekonomika em kultura **yağınnan** xalk bek osal bolgan. (TEL, s. 3) "Ekonomi ve kültür bakımından halk pek zayıf olmuştur."; Tematika **yağınnan** baylık, til **yağınnan** şeberlik, xudojestvolı ustalık Abdulcalilovtıñ tvorçestvosın örlendiredi. (TEL, s. 15) "Tema bakımından zenginlik, dil yönünden güzellik, sanatkârane ustalık Abdulcalilov'un eserlerini geliştirir."; İdeya **yağınnan** karasak, xalk yırlarında, ertegilerinde yarığa yak bolıp, onıñ etken isin, yigitligin köteredi. (NL, s. 6) "Fikir bakımından bakarsak, halk, destanlarında, masallarında yoksuldan taraf olup onun yaptığı işi ve yiğitliğini yüceltir."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Kırg. Men **cagınan** kaygı cebe. (KS-I, s. 162) "Benim için kaygılanma."

Kkp. Men **jağınnan** qayğı jeme. (KRS-1, s. 214) "Benim için kaygılanma."

b.2. İşaret Zamirinin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Bu **yaktan** sovet çorı eserleré traditsiyon beyétlerge şaktıy yakın toralar. (XA, s. 106) "Bu bakımdan Sovyet devri eserleri, geleneksel beyitlere gayet yakındırlar."; Bu **yaktan** "Tıñlagız, duslarım, min cınlıym" beyété igtibarga layıklı. (XA, s. 112) "Bu bakımdan "Dinleyiniz, dostlarım, ben şarkı söylüyorum" beyiti dikkate değer."

Kırg. Siz uşul **cagınan** cardam berifiz. (BKT, s. 190) "Siz bu yönden yardım ediniz."

Kkp. Demek bul **jağınan** qarağanda ädebiyat tälim-tärbiye quralı. (ET, s. 7) "Demek bu yönüyle bakılırsa, edebiyat bir talim, terbiye aracıdır."; Sol **jağınan** qarağanda ädebiyat pütkil massanın, xalıqtın mülki. (ET, s. 8) "Bu yönüyle bakıldığında edebiyat bütün toplumun, halkın malıdır."; Usı **jağınan** qarağanda Orazbay Äbdiraxmanov, Muratbay Nızanov häm Saylawbay Jumağulov şığarmalarında adam mineziniñ ayırım belgileri ayqın aşılan. (ET, s. 60) "Bu yönüyle bakıldığında Orazbay Ebdirahmanov, Muratbay Nızanov ve Saylavbay Cumagulov eserlerinde insan karakterinin ayrı özelliklerini açıkça göstermişlerdir."

Kum. Şo **yaqdan** "Yılan Xanı", "Amanatnı", "İbrahimni" yomaqları va başga yomaqlar misalğa geltirmege yaray. (KYX, s. 5) "Bu bakımdan "Yılan Han", "Amanat", "İbrahim" masalları ve başka masallar örnek olarak verilebilir."; Şo **yaqdan** xalq xabarçısı, şair, Avay Akavovnu atı bütün respublikağa belgili. (KYX, s. 8) "Bu bakımdan halk hikâyecisi, şair Ayav Akavov'un adı bütün cumhuriyette bilinir."

c. İsim-filin Yalın Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. Kilép çığışı **yagınnan** şaktıy boringı mectüsi beyrem bularak, Newruz gadette tantanalı revişte uzdırıla. (XA, s. 7) "Gelip çıkışı bakımından çok eski bir mecusî bayramı olarak, Nevruz genellikle tantanalı bir şekilde geçiriliyor."; Sengatçe eşlenişé **yagınnan** boringı beyétler arasında "Xaneke-soltan beyété" kürénéklé urın alıp tora. (XA, s. 24) "Sanatça işleniş yönünden eski beyitler arasında "Heneke Sultan beyiti" önemli yer tutuyor."; Sıynıf köreş vakıygalarınıñ citdi bér kürénéşén suretlew **yagınnan** "İşna beyété" de igtibarga layıklı. (XA, s. 92) "Sınıf mücadelesi olaylarının ciddi bir görünüşünü belirtmesi bakımından "İşna beyiti" de dikkate değer."

Kırg. Topuraktı iştetüü **cagınnan** çabuuldu katuu koyup catabız. (AG, s. 4) "Toprağın işlenmesi bakımından işi sıkı tutuyoruz."

Baş. Sinonim sıfattar yazılıştarı, eyteléşteré **yagınnan** törlöse, e meğeneleré yağınan bér-bérehéne yaqın bula. (BT, s. 74) "Anlamdaş sıfatlar yazılışları, söylenişleri bakımından farklı olsa da, anlamları bakımından birbirlerine yakın olur."

Kkp. Hârbir tema kompozitsiyalıq qurılısı **jağınan** bekkem. (ET, s. 98) "Her tema kompozisyon kuruluşu bakımından sağlamdır."; Ol özi haqıyqıy bülbil bolmasa da xoş hawazlığı, bülbil sıyaqlı sayraw alıwı **jağınan** tap usı obrazğa jaqın keledi. (ET, s. 119) "O kendisi gerçek bülbül olmasa da, hoş sesi, bülbül gibi ötüşü bakımından tam şu simgeye yaklaşıp."; Sığısı **jağınan** Saq hâm Massaget taypaları menen baylanısadı. (Kkp. T. G., s. 203) "Kökeni bakımından Sak ve Massaget boyları ile bağlantılıdır."

Kum. Bulay xabarları tarbiyalav **yaqdan** da va xalqını tarixin üyreniw **yaqdan** da ullanıwı ahamiyatı bar. (KYX, s. 7) "Böle hikâyelerin eğitim yönünden de, halkın tarihini öğrenme yönünden de büyük önemi vardır."

Nog. Nogaylardıñ Rossiya man kardaşlık doslok baylanısları yaşav **yagınnan** bekerekli bolgan. (TY, s. 56) "Nogayların Rusya ile kardeşlik, dostluk bağlantıları yaşam bakımından çok gerekli olmuştur."

Görevi:

a. İlgî

Tat. Yadker ülgennen soñ anıñ ir tugannarı **yagınnan** varislar kalmıy. (XA, s. 15) "Yadker öldükten sonra, onun erkek akrabaları tarafından varisleri kalmıyor."; Forması **yagınnan** beyét bulsa da anıñ ikénçé strofası şigirge yakın. (XA, s. 20) "Şekli bakımından beyit olsa da, onun ikinci mısrası şiire yakın."; Sıynıf köreş vakıygalarınıñ citdi bér kürénéşén suretlew **yagınnan** "İşna beyété" de igtibarga layıklı. (XA, s. 92) "Sınıf mücadelesi olaylarının ciddi bir görünüşünü belirtmesi bakımından "İşna beyiti" de dikkate değer."

Kaz. Bâlkim, şeberlik ustartuwı **jağınan** odan asıp küsip jatqan tustarı da bar göy dep oylaymın. (MÄ, s. 16) "Belki, sanatkarlık bakımından ondan da fazla olan yönleri

var diye düşünüyorum."; Traktörşilar quramı da tǎjribe **jağınan** osal emes. (TDS, s. 667) "Traktörçüler kadrosu da tecrübe yönünden zayıf değıldir."; Akawıñız de jas, minez, bilim **jağınan** uşqalaq körinbeysiz. (İkiniz de gençsiniz, karakter ve öğrenim bakımından tutarsız görünmüyörsünüz."

Kırg. Al öñ **cagınan** suluu bolbogonu menen, açık-ayrım caroker kız ele. (AG, s. 29) "O, dış görünüşü bakımından güzel olmamakla birlikte, samimî, şefkatli bir kızdı."; Forması **cagınan** uluttuk, mazmun **cagınan** sotsialisttik. (KS-I, s. 162) "Şekil bakımından millî, içerik bakımından sosyalist."; iz uşul **cagınan** cardam berıñız. (BKT, s. 190) "Siz bu yönden yardım ediniz."

Baş. Meğenehé **yağınan** bér hüız itép qaralğan, nığınğan hüızbeylenişter frazeologik bérémlék tip atala. (BT, s. 12) "Anlamı bakımından bir kelime gibi görünen, kalıplaşmış birleşik kelimeler deyim diye adlandırılır."; Sinonim sıfattar yazılışları, eyteléşteré **yağınan** törlöse, e meğeneleré yağınan bér-bérehéne yaqın bula. (BT, s. 74) "Anlamdaş sıfatlar yazılışları, söylenişleri bakımından farklı olsa da, anlamları bakımından birbirlerine yakın olur."; Poetik **yaqdan** ular şaqtay yuğarı kimelde toralar. (TAX, s. 9) "Onlar poetik bakımdan gayet yukarı bir seviyededirler."

Kkp. Sığısı **jağınan** Saq hám Massaget taypaları menen baylanıladı. (Kkp. T. G., s. 203) "Kökeni bakımından Sak ve Massaget boyları ile bağlantılıdır."; Bul variant mazmunı hám körkemlik özgeşeliğı **jağınan** Qurbanbay jıraw variantınan ayrılıp toradı. (KK, s. 17) "Bu varyant içeriğı ve sanat özellikleri bakımından Kurbanbay ozan varyantından ayrılır."; Sol tiyqarda onun estetikalıq **jağınan** qonımlı hám qonımsız ekenliğı birden-aq belgili bolıp qaladı. (ET, s. 15) "Bu bağlamda onun estetik bakımdan yerli ve yersiz oluşu hemen belli olur."

Kum. Mana **yaqdan** qumuq yomaqlar va xabarlar türlü türlü. (KYX, s. 5) "Anlam bakımından Kumuk masalları ve hikâyeleri çeşitlidir."; Qumuq yomaqlar forma **yaqdan** da bek türlü-türlü. (KYX, s. 8) "Kumuk masalları şekil bakımından da çok çeşitlidir."; Bu bir yılını içinde köp ahlülü ocaqlağa hukumat **yağından** kömek hisapda 2793 miñ manat aqça berilgen. (TDS, s. 667) "Bu bir yıl içinde çok çocuklu ailelere hükümet tarafından yardım olarak 2793 bin ruble para verilmiş."

Nog. Ekonomika em kultura **yağınnan** xalk bek osal bolgan. (TEL, s. 3) "Ekonomi ve kültür bakımından halk pek zayıf olmuştur."; Tematika **yağınnan** baylık, til **yağınnan** şeberlik, xudojestvolı ustalık Abdulcalilovtıñ tvorçestvosın örlendiredi. (TEL, s. 15) "Tema bakımından zenginlik, dil yönünden güzellik, sanatkârane ustalık Abdulcalilov'un eserlerini geliştirir."; İdeya **yağınnan** karasak, xalk yırlarında, ertegilerinde yarlığa yak bolıp, onıñ etken isin, yigitliğin köteredi. (NL, s. 6) "Fikir bakımından bakarsak, halk, destanlarında, masallarında yoksuldan taraf olup onun yaptığı işi ve yigitliğini yüceltir."

214. Yakın

Yapısı:

Yakın "-e yakın, -e doğru". Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak ve Kırım Tatar Türkçelerinde yönelme hâlimden sonra edat göreviyle kullanılır. N. Hacıeminoğlu kelimeyi ya- "yaklaşmak" köküne bağlayarak, yakın < yak-ı-n şeklinde izah eder⁴⁶⁸. Tahsin Banguoğlu ise yakın kelimesindeki -ın ekinin Eski Türkçede isimden isim ve sıfat yapan bir ek (yak+ın) olduğunu söyler. Banguoğlu bu ekle yapılan isimlere ve sıfatlara "yakın, uzun, yoğun, yeğin, kalın, serin, çetin, tekin, karın, boyun, oyun, koyun (göğüs), üstün vb." kelimeleri örnek vererek, bu ekin diğer eklerden farklı olarak vurgulu bir ek olduğunu, küçültme, berkitme anlamı verdiğini belirtir⁴⁶⁹. Tat. yakın, Kaz. jaqın, Kırg. cakın, Baş. yaqın, Kkp. jaqın, Kır. Tat. yaqın.

Kullanımı:

a. İsmi Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Tat. 1905 yılı revolyutsiyeye kader uk indé un distege **yakın** xikeye hem povest, iki piyesa hem "Télençé kızı" isémlé romanınıñ bérénçé kiségen temamlıy hem kübésén dönyaga çığara. (TE, s. 42) "1905 yılındaki devrime kadar o, ona yakın hikâye ve büyük hikâye, iki piyes ve "Dilenci Kızı" adlı romanının birinci bölümünü tamamlıyor ve çoğunu yayımlıyor."; Bu vakıta kırdá dört méñge **yakın** kéşé cıyılğan bula. (XA, s. 96) "Bu zamanda kırdá dört bine yakın kişi toplanmış oluyor."; Grişa öç yılga **yakın** okoplarda yatқан idé. (TTAS-III, s. 629) "Grişa üç yıla yakın siperlerde yatmıştı."

Kaz. Osı oqıyğanıñ erteñinde keşke **jaqın** awıl janında jatqan qoyğa qasqır şaptı. (MÄ, s. 62) "Bu olayın ertesi günü, akşama doğru köyün yanında yatan koyunlara kurt saldırıdı."; Tüske **jaqın** mezgil edi. (MÄ, s. 75) "Öğlene yakın bir vakit idi."; Bügin İsmayıl awlı keşke **jaqın** kelgen quda-küyewlerin qarısı alıp jatır. (BKT, s. 107) "Bugün İsmayıl köyü, akşama yakın gelen dünür ve damatlarını karşılıyor."

Kırg. Uy sarayga **cakın** üyülgön kemelge kimdir birö ot koyup ciberiptir. (AG, s. 25) "İnek ağılına yakın yığılmış ot yığınlarına birisi ateş salmış."; Ertesi tüşkö **cakın** nyanya apelsin orolgon kagazdı sunup: –Munu sizge Sulayman Bakiroviç ciberdi. (AG, s. 40) "Ertesi gün öğleye doğru hasta bakıcı bana kağıda sarılmış bir portakal uzatarak: "–Bunu size Sulayman Bakiroviç gönderdi."; Maşine tüşkö **cakın** kelet, oşogo çeyin cüktördün baarın dayındap, irettep koyuy kerek. (KA, s. 528) "Araba öğleye doğru gelecek, o zamana kadar yüklerin tamamını hazırlayıp, düzenlemek gerekiyor."

Baş. İké yözge **yaqın** isemde gazeta hem tiştelegen jurnal sığa. (BT, s. 3) "İki yüze yakın isimde gazete ve çok sayıda dergi çıkıyor."; Uqıwsığa teqdim itéle torğan bıl

⁴⁶⁸Necmettin Hacıeminoğlu, *agm.*, s. 191

⁴⁶⁹Tahsin Banguoğlu, *age.*, s. 181

yıyıntıqta bötéhé 3000-ge **yaqın** meqel indéréldé. (BXM, s. 3) "Okuyucuya takdim edilen bu eserde tamamı üç bine yakın atasözü alındı."; Eserzén yégérmege **yaqın** variantı bildelé, ularzıñ kübéhé 60-sı yıldarza yazıp alınğan. (TAX, s. 50) "Eserin yirmiye yakın varyantı biliniyor, onların çoğu altmışıncı yıllarda derlenmiş."

Kkp. Ötkinşi colawşılar vokzalğa **jaqın** jerdegi "Duşanbe" miymanxanasın siltedi. (ADM, s. 33) "Yoldan geçenler tarminale yakın yerdeki "Duşanbe" otelini işaret ettiler."; Sebebi Lev Tolstoydın "Uris hám paraxatşılıq" epopeyasında bes jüzge **jaqın** qaharman hâreket etedi. (ET, s. 81) "Çünkü, Lev Tolstoy'un "Savaş ve Barış" romanında beş yüze yakın kahraman rol alır."; Keşke **jaqın** keldi. (Kkp. T. G., s. 135) "Akşama doğru geldi."

Kır. Tat. Mezkur maqalede 350-ge **yaqın** qırımtatar xalq yırı talil oluna. (KTTY, s. 4) "Adı geçen makaledi üç yüz elliye yakın Kırım Tatar halk şarkısı inceleniyor."; Bugün sabağa **yaqın** qattı bir ücum olacaq. (KTT, s. 136) "Bugün sabaha doğru katı bir hücum olacak."; Bu tarixiy syezdden bu yaqqı qırq seneye **yaqın** vaqıt keçip ketti. (ETM, s. 136) "Bu tarihî kongreden bu tarafa kırk yıla yakın zaman geçti."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Kkp. Al mına **jaqın** jerden kosmoska jiberilip atırğan raketalar hawa ırayına täsir etedi. (ADM, s. 76) "Ama buraya yakın yerden gökyüzüne gönderilen roketler havanın karakterine tesir eder."

b.2. Belirsizlik Zamirinin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Kkp. Sinonim-aytılwı, esitiliwi hár türlü bolğanı menen de mağanası bir-birine **jaqın** yaki birdey bolğan sözler. (ET, s. 110) "Sinonim; söylenişi, işitilişi farklı olmakla birlikte anlamı birbirine yakın veya aynı olan sözlerdir."; Bulardıñ döretiwşiligi bir-birine **jaqın** bolğanı menen stillik özgeşelikleri tärepinen ädewir ajıralıp turatırın mälim. (ET, s. 206) "Bunların yaratıcılığı birbirine yakın olmakla birlikte, stil özellikleri bakımından gayet farklı oldukları da malumdur."

c. İsim-fiilin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Xatınnarnıñ bérsé, ... üzénnen-üzé razıy bulğan keshélerçe, kölémsérewge **yakın** bér çıray bélen törlé cirge küz yörtkeliy. (TTAS-III, s. 628) "Kadınlardan birisi, ... kendiliğinden razı olan kişiler gibi, gülümsemeye yakın bir çehre ile sağa sola göz gezdiriyor."; Xeydernéñ süzlerénde ipteshlék hem üténüwge **yakın** bér yağımlı éndeş sizéle idé. (TTAS-III, s. 628) "Heyder'in sözlerinde arkadaşlık ve ricaya yakın sevimli bir ton seziliyordu."

Kaz. Tañ atuwğa **jaqın**, alagewim säwle sañılaw bere Amankeldi jıqıǵa oraldı. (Kök., s. 261) "Tan atmaya yakın, sabahın ilk ışıkları çıkarken Amankeldi yıldıya geri döndü."

Baş. SanitarZar yarahı beylengenderén dvukolkağa téyeyZer .. Ülégge **yaqın** bulǵandarın bér yaqqa taşıyZar. (BTH-II, s. 783) "Sıhhiyeler yarası baǵlananları kaǵnıya yüklüyorlar .. Ölmeye yakın olanları ise bir tarafa taşıyorlar."

d. Sıfat-fiilin Yönelme Hâlınden Sonra Kullanımı

Kkp. Detal-körkem şıǵarmanıñ bir bölegi bolǵanı menen de "elle bir nerseni tımsallap, obrazlı süwretlew" degenge **jaqın** keledi." (ET, s. 78) "Ayrıntı, sanat eserinin bir bölümü olmakla birlikte, "bir şeyi örneklendirip, simgelerle anlatma" denilen şeye yakındır."

Görevi:

a. Sınırlama

Miktar bakımından yakınlık, yaklaşıklık bildirip sınırlama yapar ve "kadar" anlamı verir.

Tat. 1905 yılı revolyutsiyege kader uk indé un distege **yakın** xikeye hem povest, iki piyesa hem "Télençé kızı" isémlé romanınıñ bérénçé kisegén temamlıy hem kübésén dönyaga çıgara. (TE, s. 42) "1905 yılındaki devrime kadar o, ona yakın hikâye ve büyük hikâye, iki piyes ve "Dilenci Kızı" adlı romanının birinci bölümünü tamamlıyor ve çoǵunu yayımlıyor."; Bu vakıta kırdá dört méñge **yakın** kéşé cıyılǵan bula. (XA, s. 96) "Bu zamanda kırdá dört bine yakın kişi toplanmış oluyor."

Baş. Bıl beyette, asılda, xezérgé İşémbay rayonına qaraǵan iké tistegge **yaqın** awıldıñ şecerehén kürérge mömkin. (TAX, s. 25) "Bu beyitte, esasen, şimdiki İşimbay bölgesine baǵlı yirmiye yakın köyün şeceresini görmek mümkündür."; F. X. Kamayev tarafınan 200-ge **yaqın** yır hem köy notaǵa halıǵan. (TAX, s. 97) "F. X. Kamayev tarafından iki yüze yakın şarkı ve ezgi notaya dökülmüştür."; Elégé qissanıñ qırqqa **yaqın** variantı hem yazmahı bildelé. (TAX, s. 114) "Bu eski hikâyenin kırka yakın varyantı ve yazması biliniyor."

Kkp. Meniñşe, suw mol jılları eki dâryanıñ özinen otız kubokilometre **jaqın** suwdı teñizge quydırmaǵa boladı. (ADM, s. 77) "Bence, suyun bol olduǵu yıllar iki nehirden 30 kilometre küpe yakın suyu göle katmak gerekir."; Bir arbaǵa **jaqın** un jüklengen. (Kkp. T. G., s. 135) "Bir arabaya yakın un yüklenmiş."; elli eki million tonnaǵa **jaqın** tsement (KRS-1, s. 216) "elli iki milyon tona yakın çimento".

Kır. Tat. Mezkur maqalede 350-ge **yaqın** qırmtatar xalq yırı talil oluna. (KTXY, s. 4) "Adı geçen makaledi üç yüz elliye yakın Kırım Tatar halk şarkısı inceleniyor."; Konya muzeyinde saǵlı nusxa, kölem ceetinden eñ büyügi olmaǵnen, Stambul cönkinden 56 yıl

soñ, Acı İsmail oğlu Afız Üseyin tarafından köçürülip yazılğan ve şairniñ 1500-ge **yaqın** şiirlerini qaplap almaqtadır. (ETM, s. 32) "Konya müzesinde saklı nüsha, hacim bakımından en büyüğü olmakla, İstanbul cönkünden 56 yıl sonra, Hacı İsmail oğlu Afız Üseyin tarafından kopya edilerek yazılmış ve şairin bin beş yüze yakın şiirini içerisine almaktadır."

b. Zaman Miktarı

Yaklaşık olarak zaman miktarı bildirir ve "kadar" anlamını verir.

Tat. Grişa öç yılğa **yaqın** okoplarda yatkan idé. (TTAS-III, s. 629) "Grişa üç yıla yakın siperlerde yatmıştı."; Tat. Kazanga citerek kéne tegermeç bozılıp, tewlékke **yaqın** su östénde utırdık. (TTAS-III, s. 629) "Kazan'a ulaşmamıza az kala tekerlek bozulup, yirmi dört saate yakın su üstünde kaldık."

Baş. Seyét İsmegilev üzénéñ altmış yılğa **yaqın** ğumérén sesenlék senğeténe birzé. (TAX, s. 20) "

Kır. Tat. Bu satırlarnıñ yazılmasından bu yaqqa 600 yılğa **yaqın** bir devir keçkenine baqmadan... (ETM, s. 10) "Bu satırların yazılmasından bu tarafa altı yüz yıla yakın bir zaman geçmesine rağmen..."; Bu tarixiy syezdden bu yaqqı qırq seneye **yaqın** vaqıt keçip ketti. (ETM, s. 136) "Bu tarihî kongreden bu tarafa kırk yıla yakın zaman geçti."

c. Yönelme

Bir zaman dilimine yakınlık, yönelme bildirir.

Kaz. Tüske **jaqın** mezigil edi. (MÄ, s. 75) "Öğlene yakın bir vakit idi."; Keşke **jaqın** älgini suwarıp, "endi bir qızığın körsem-aw! dep tur edim. (MÄ, s. 158) "Akşama doğru ata su içirip, "şimdi heyecan verici bir şey olsa!" diyordum."; Tañ atuwğa **jaqın**, alagewim säwle sañılaw bere Amankeldi jılqığa oraldı. (Kök., s. 261) "Tan atmaya yakın, sabahın ilk ışıkları çıkarken Amankeldi yıldıya geri döndü."

Kırg. Tüşkö **caqın** bir medsestra köğültür aynekten casalğan vazaga salınan bir sorttoğu "Astra" gülünün ak, çımkıy kızıl, mala kızıl, köğültür, caşıl tüstörünön casalğan gül testeni canımdağı tumboçkanın üstünö alıp kelip koydu. (AG, s. 35) "Öğleye doğru bir hemşire, mavimsi bir cam vazoya konulmuş aynı tür "Astra" gülünün beyaz, kıpkızıl, erguvanî kızıl, mavi, yeşil renklerinden yapılmış gül demetini yanımdaki komodinin üstüne getirip koydu."; Acardı keçee tüşkö **caqın** ele köçödön kördüm ele. (AG, s. 62) "Acar'ı dün öğleye doğru sokakta görmüştüm."; Maşine tüşkö **caqın** kelet, oşogo çeyin cüktördün baarın dayındap, irettep koyuy kerek. (KA, s. 528) "Araba öğleye doğru gelecek, o zamana kadar yüklerin tamamını hazırlayıp, düzenlemek gerekiyor."

Kkp. Keşke **jaqın** keldi. (Kkp. T. G., s. 135) "Akşama doğru geldi."; Keşke **jaqın** balalar üyelerine tarqastı. (HKT, s. 245) "Akşama doğru çocuklar evlerine dağıldılar."

Kır. Tat. 23 mayıs künü ekindige **yaqın**, biz eki maşınada Aqmescitten çıqıp, aqşam qararayım degen vaqıtta Yaltağa kelip tüştük. (ETM, s. 114) "23 Mayıs günü ikindiye doğru, biz iki arabayla Akmescit'ten çıkıp, akşam karanlığına yakın Yalta'ya gelip indik."; Bugün sabağa **yaqın** qattı bir ücum olacaq. (KTT, s. 136) "Bugün sabaha doğru katı bir hücum olacak."; ... iyun ayınıñ soflarına **yaqın**, bütün ailelerinden birlikte Simbirskten Kazan şeerine köçip ketti. (ETM, s. 169) "... haziran ayının sonlarına doğru, bütün ailesiyle birlikte Simbirsk'te Kazan şehrine göçüp gitti."

d. Yaklaşıklık

Yere, yöne doğru yaklaşıklık, yakınlık bildirir.

Kaz. Uy sarayga **cakın** üyülgön kemelge kimdir biröö ot koyup ciberiptir. (AG, s. 25) "İnek ağılına yakın yığılmış ot yığınlarına birisi ateş salmış."; Küнге **jaqın** turğan uzınşa juqalan bultardıñ tüsi qalın örtke qızğan temirdey qıp-qızıl. (MÄ, s. 185) "Güneşe yakın duran, uzunca yufka bulutların rengi, kor ateşte kızdırılmış demir gibi kıpkızıl."

Kırg. Guram Dcohadze oşo künü keç küügümdö Türkiyanın çek arasına **cakın**, too arasındaki kişi cetpes bir tokoyluu cerge örüü kıldı. (KA, s. 100) "Duram Dcohadze, o gün akşamın alaca karanlığında Türkiye sınırına yakın dağlık ve ormanlık bir yerde mola verdi."; Alar turgan cerge **cakın** bir çoñ dariya agıp ötçü eken. (KA, s. 242) "Onların durduğu yere yakın büyük bir nehir akıyordu."

Kkp. Ötkinşi colawşılar vokzalğa **jaqın** jerdegi "Duşanbe" miymanxanasın siltedi. (ADM, s. 33) "Yoldan geçenler tarminale yakın yerdeki "Duşanbe" otelini işaret ettiler."; Al mına **jaqın** jerden kosmoska jiberilip atırğan raketalar hawa ırayına täsir etedi. (ADM, s. 76) "Ama buraya yakın yerden gökyüzüne gönderilen roketler havanın karakterine tesir eder."; Qapığa **jaqın** keldi. (Kkp. T. G., s. 135) "Kapıya doğru geldi."

Kır. Tat. Poezdge **yaqın** barğan qadınlar bağırışalar, ellerini uzata, dersiñ olar poezdi tutup, öz qollarınen toqtatacaq olalar. (KTT, s. 132) "Trene doğru giden kadınlar bağırışıyorlar, ellerini uzatıyorlar, sanki onlar treni tutup, kendi elleriyle durduracaklar."

e. Benzerlik

İsimlerden ve daha çok isim-fiillerden sonra kullanıldığında durum bakımından benzerlik, gibilik, yakınlık bildirir.

Tat. Xatınarnıñ bérsé, ... üzénnen-üzé razıy bulgan késélerçe, kölémsérewge **yakın** bér çıray bélen törlé cirge küz yörtkeliy. (TTAS-III, s. 628) "Kadınlardan birisi, ... kendiliğinden razı olan kişiler gibi, gülümsemeye yakın bir çehre ile sağa sola göz gezdiriyor."; Xeydernéñ süzlerénde ipteşlék hem üténüwge **yakın** bér yağımlı éndeş

sizéle idé. (TTAS-III, s. 628) "Heyder'in sözlerinde arkadaşlık ve ricaya yakın sevimli bir ton seziliyordu."; Kaybérewleré: "Bér yaktan karaganda, bolarnıñ süzleré de döröske **yakın şul...**" digen kébék, kölémserép uyga kalalar idé. (TTAS-III, s. 629) "Bazıları: "Bir bakıma, bunların sözleri de doğruya yakın..." der gibi, gülümseyip düşünüyorlardı."

Kırg. Kazak tili de kırgız tiline **çakın**. (KTTS, s. 176) "Kazak Türkçesi de Kırgız Türkçesine yakın."

Baş. Döröske **yaqın** hüž. (BTH-II, s. 783) "Doğruya yakın söz."; Tormoşqa **yaqın** eşer. (BTH-II, s. 783) "; Sanitarzar yarahı beylengenderén dvukolkağa téyeyzer .. Ülégge **yaqın** bulğandarın bér yaqqa taşıyzar. (BTH-II, s. 783) "Sıhhiyeler yarası bağlananları kağnyıa yüklüyorlar .. Ölmeye yakın olanları ise bir tarafa taşıyorlar."

Kkp. Detal-körkem şığarmanıñ bir bölegi bolğanı menen de "elle bir nerseni tımsallap, obrazlı süwretlew" degenge **jaqın** keledi." (ET, s. 78) "Ayrıntı, sanat eserinin bir bölümü olmakla birlikte, "bir şeyi örneklendirip, simgelerle anlatma" denilen şeye yakındır."; Sinonim-aytıluwı, esitiliwi hár türli bolğanı menen de mağanası bir-birine **jaqın** yaki birdey bolğan sözler. (ET, s. 110) "Sinonim; söylenişi, işitilişi farklı olmakla birlikte anlamı birbirine yakın veya aynı olan sözlerdir."; Waqıyanıñ fantastikalıq jağı da, turmuşqa **jaqın** tärepleri de bar. (ET, s. 192) "Hadisenin fantastik tarafı da, gerçek hayata yakın tarafları da var."

215. Yañılı

Yapısı:

Yañılı "gibi". Karakalpak Türkçesinde yalın hâlden sonra kullanılan bir edattır. Bu edat yañ "hal, tavır"⁴⁷⁰ kelimesine -lı (< lığ) yapım eki gelerek (yañ+lı < yañ+lığ) oluşmuştur. Yong-Song Lı, yañ kelimesinin aslının Çince yang "biçim, şekil; örnek, numune" kelimesi olduğunu söyler⁴⁷¹. Kkp. yañılı.

Kullanımı:

a. İsmın Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Kkp. Al bunnan sarras jigirma bes yıl burın Özbekstannıñ suw tarmaqları jerdin tamurları **yañılı** täbiğiy hám jinişke edi. (ADM, s. 14) "Bundan tam yirmi beş yıl önce Özbekistan'ın su kolları toprağın damarları gibi tabiî ve ince idi."; Juldız **yañılı** jiltıldaydı. (Kkp. T. G., s. 133) "Yıldız gibi parıldıyor."; Suwdan şıqqan balıqlarıñ, altın **yañılı** körinedi. (KTTS-IV, s. 607) "Sudan çıkan balıkların, altın gibi görünüyor."

⁴⁷⁰János Eckmann, *age.*, s. 92

⁴⁷¹Yong-Song Lı, *agt.*, s. 471

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Kkp. Bul **yañılı** atı heş kim minbegen. (Kkp. T. G., s. 133) "Bunun gibi ata hiç kimse binmemiş."

c. Sıfat-filil Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Kkp. Kök-kömbek, uşı joq, közleriñ jetpes, jerge sulıw gilem töselgen **yañılı**. (KTTS-IV, s. 607) "Gömgök, ucu yok, gözlerin ulaşmaz, yere güzel kilim döşenmiş gibi."

Bu edat bildirme eki alarak yüklem görevinde de kullanılmaktadır.

Kkp. Bağ işinde hur **yañılıdı**. (KTTS-IV, s. 607) "Bahçe içinde huri gibidir."; Hur kibi beher jüzleri, Gülziba qız gül **yañılıdı**. (KTTS-IV, s. 607) "Huri gibi bahar yüzleri, Gülziba kız gül gibidir."

Görevi:

a. Benzerlik, Karşılaştırma

Kkp. Gümis **yañılı** jarqıraydı. (HKT, s. 242) "Gümüş gibi parlıyor."; Minipseñ jıldırım **yañılı**, At pa, eşek pe, pıraq pa? (KTTS-IV, s. 607) "Binmişsin yıldırım gibi, at mı, eşek mi yoksa burak mıdır?"; Adam **yañılı** söyletemiz berip til. (KTTS-IV, s. 607) "Adam gibi söyletiyoruz verip dil."

216. Yardeménde

Yapısı:

Yardeménde "vasıtasıyla, yoluyla, yardımıyla". Tatar, Başkurt ve Karakalpak Türkçesinde yalın hâlden ve tamlama hâlinden sonra edat göreviyle kullanılan bir kelimedir. yardım (< yardım) kelimesine 3. kişi iyelik eki ve bulunma hâli eki gelerek (< yardım+i+n+de) oluşmuştur. Tat. yardıménde, Baş. yarZamında, Kkp. jârdeminde.

Kullanımı:

a. 1. İsmi Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Tat. Üz çiratında medrese şekértleré beyétler icat ite hem törlé defter-kitaplar **yardeménde** alarnı tarata. (XA, s. 98) "Kendi sırasında medrese öğrencileri beyitler icat ediyor ve çeşitli defterler, kitaplar vasıtasıyla onları halka dağıtıyor."; Sovet çori beyétlerénde gewdelengen Gabdélnur, Mirseyét, Rexi obrazları tragik tösmérler **yardeménde** suretleneler. (XA, s. 106) "Sovyet devri beyitlerinde şekillenen Gabdilnur, Mirseyit, Rehi simgeleri trajik renkler vasıtasıyla tasvir ediliyorlar."; Ozak

avırudan vraqar hem tugannar **yardeménde** ayakka basuw. (TTAS-III, s. 646) "Uzun süren hastalıktan doktorlar ve akrabalar yardımıyla ayağa kalkmak."

Kkp. Ädebiyet degenimiz turmıstağı hädiyselerdi körkem obrazlar **järdeminde** bayanlaw usılı. (ET, s. 6) "Edebiyat dediğimiz şey, hayattaki olayları güzel simgeler vasıtasıyla ifade etme yoludur."; Härqanday qosıqtı ğobız ya duwtar **jardeminde** atqarğan. (ET, s. 159) "Her türlü şiiri kopuz veya duvtar (iki telli saz) vasıtasıyla icra etmiştir."

a. 2. İsmın Tamlama Hâlınden Sonra Kullanımı

Kkp. Al söz bolsa tek tildiñ **järdeminde** ğana jasaladı. (ET, s. 107) "Söz ise, yalnız dil vasıtasıyla meydana gelir."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. İşaret Zamirinin Yalın Hâlınden Sonra Kullanımı

Tat. Şular **yardeménde** cıyılma obrazlar icat ite. (TE, s. 35) "Bunlar vasıtasıyla külliyyatlı simgeler icat ediyor."

c. İsim-fiilin Yalın Hâlınden Sonra Kullanımı

Baş. Başqort xalıq icadında küp kéne kelemester omonim hüız qullanıp meğene aymılıştırıw **yarz amında** yahala. (TAX, s. 99) "Başkurt halk eserlerindeki birçok fıkra, eşsesli kelime kullanılarak, anlamı dağıtma yoluyla yapılır."

Görevi:

a. Vasıta

Tat. Üz çiratında medrese şekértleré beyétler icat ite hem törlé defter-kitaplar **yardeménde** alarnı tarata. (XA, s. 98) "Kendi sırasında medrese öğrencileri beyitler icat ediyor ve çeşitli defterler, kitaplar vasıtasıyla onları halka dağıtıyor."; Sovet çorı beyétlerénde gewdelengen Gabdélınur, Mirseyét, Rexi obrazları tragik tösmérler **yardeménde** suretleneler. (XA, s. 106) "Sovyet devri beyitlerinde şekillenen Gabdilnur, Mirseyit, Rehi simgeleri trajik renkler vasıtasıyla tasvir ediliyorlar."; Şular **yardeménde** cıyılma obrazlar icat ite. (TE, s. 35) "Bunlar vasıtasıyla külliyyatlı simgeler icat ediyor."

Baş. Başqort xalıq icadında küp kéne kelemester omonim hüız qullanıp meğene aymılıştırıw **yarz amında** yahala. (TAX, s. 99) "Başkurt halk eserlerindeki birçok fıkra, eşsesli kelime kullanılarak, anlamı dağıtma yoluyla yapılır."

Kkp. Ädebiyet degenimiz turmıstağı hädiyselerdi körkem obrazlar **järdeminde** bayanlaw usılı. (ET, s. 6) "Edebiyat dediğimiz şey, hayattaki olayları güzel simgeler vasıtasıyla ifade etme yoludur."; Al söz bolsa tek tildiñ **järdeminde** ğana jasaladı. (ET,

s. 107) "Söz ise, yalnız dil vasıtasıyla meydana gelir."; Hârqanday qosıqtı ğobız ya duwtar **jardeminde** atqarğan. (ET, s. 159) "Her türlü şiiri kopuz veya duwtar (iki telli saz) vasıtasıyla icra etmiştir."

217. Yerine

Yapısı:

Yerine "yerine". Kırım Tatar Türkçesinde yalın hâlden ve tamlama hâlinden sonra edat göreviyle kullanılan bir kelimedir. Yer "yer" kelimesine teklik 3. şahıs iyelik eki ve yönelme hâl eki gelerek (<yer+i+n+e) oluşmuştur. Kırım Tatar Türkçesinin dışındaki diğer Kuzey grubu Türk lehçelerinde bu edatın yerine aynı anlamdaki "urınına" kelimesi kullanılır (bk. urınına). Kır. Tat. yerine.

Kullanımı:

a. İsmın Yalın Hâlinden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Meselâ, "şiiriyet" **yerine** çoqusı "poeziya" termini kullanılır edi. (ETM, s. 4) "Meselâ, "şiiriyet" yerine çoğunlukla "poeziya" terimi kullanılırdı."; Bu vaqıt Seitbekir baydan yardım **yerine** red cevabı alğanın ayta. (TDS, s. 678) "Bu zamanda Seitbekir zenginden yardım yerine ret cevabı aldığını söylüyor."; Özünüñ qoluna qalem **yerine** sila alğanda, yigirmi birinci baarni körgeñ yigit edi. (TDS, s. 678) "Kendisinin eline kalem yerine silah aldığında, yirmi birinci baharı gören bir delikanlı idi."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Kişi Zamirinin Tamlama Hâlinden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Onıñ **yerine** biz tikermiz yañı em güzel ocaqı. (TDS, s. 678) "Onun yerine biz dikeriz yeni ve güzel ocağı."

Görevi:

a. Karşılık

Kır. Tat. Bu vaqıt Seitbekir baydan yardım **yerine** red cevabı alğanın ayta. (TDS, s. 678) "Bu zamanda Seitbekir zenginden yardım yerine ret cevabı aldığını söylüyor."

b. İlgı

Kır. Tat. Mesela, "şiiriyet" **yerine** çoqusı "poeziya" termini kullanılır edi. (ETM, s. 4) "Meselâ, "şiiriyet" yerine çoğunlukla "poeziya" terimi kullanılırdı."; Özünüñ qoluna qalem **yerine** sila alğanda, yigirmi birinci baarni körgeñ yigit edi. (TDS, s. 678) "Kendisinin eline kalem yerine silah aldığında, yirmi birinci baharı gören bir delikanlı

idi."; Kır. Tat. Onuñ yerine biz tikermiz yañı em güzel ocaqñı. (TDS, s. 678) "Onun yerine biz dikeriz yeni ve güzel ocağı."

218. Yerli

Yapısı:

Yerli "-e kadar". Kumuk Türkçesinde yönelme hâinden sonra kullanılan ve sınırlama yapan bir edattır. Yer "yer" kelimesine -li yapım eki gelerek (< yer+li) oluşmuştur. Kum. yerli.

Kullanımı:

a. İsmın Yönelme Hâinden Sonra Kullanımı

Kum. Qumuqları yigitlik eposu ecelgi vakitlerden taba gele, ol yuvuq hisapda XIII-XIV yüz yılağa yerli yaratıla turğan. (KXY, s. 6) "Kumukların yigitlik destanı önceki devirlerden beri geliyor, o, yaklaşık 13.-14. yüzyıllara kadar yaratıla gelmiştir."; Tek halige yerli qumuq yomaqları ayrı cıyıñı çıqmağan. (KYX, s. 9) "Yalnız şimdiye kadar Kumuk masalları ayrı bir kitap olarak çıkmamıştır."; Men kitapñı 20-nçı betine yerli oxudum. (KT5, s. 75) "Ben kitabı yirminci sayfasına kadar okudum."

Görevi:

a. Sınırlama

Yer, mesafe, ölçü ve miktar sınırlaması yapar.

Kum. Olar yurtğa yerli söylemey yürüdüler. (Kum. Til, s. 141) "Onlar köye kadar konuşmadan yürüdüler."; Men kitapñı 20-nçı betine yerli oxudum. (KT5, s. 75) "Ben kitabı yirminci sayfasına kadar okudum."; Biz hali birden onğa yerli sanawlar SSSR-degi barı da türk tillerde neçik aytılağanını görsetmege süyebiz. (TDS, s. 476) "Biz şimdi birden ona kadar sayıların SSCB'deki bütün Türk lehçelerinde nasıl söylendiğini göstermek istiyoruz."

b. Zaman Sınırlaması

Belirli bir zaman diliminin son noktasını gösterir.

Kum. Qumuqları yigitlik eposu ecelgi vakitlerden taba gele, ol yuvuq hisapda XIII-XIV yüz yılağa yerli yaratıla turğan. (KXY, s. 6) "Kumukların yigitlik destanı önceki devirlerden beri geliyor, o, yaklaşık 13.-14. yüzyıllara kadar yaratıla gelmiştir."; Ol 45-50 yaşına yerli dünyanı qıdırıp yürügen. (KYX, s. 151) "O, kırk beş-elli yaşına kadar dünyayı gezip dolaşmış."; mart aydan may ayğa yerli (KRS-2, s. 133) "mart ayından mayıs ayına kadar"

c. Pekiştirme

Kum. başından ayağına **yerli** (KRS-2, s. 133) "başından sonuna kadar".

219. Yuvuk

Yapısı:

Yuvuk "-e yakın, -e doğru". Kazak, Kırgız, Karakalpak, Kumuk, Nogay ve Karaçay-Balkar Türkçelerinde yönelme hâlimden sonra edat göreviyle kullanılır. N. Hacıeminoğlu kelimeyi ya- "yaklaşmak" fiiline bağlayarak, yaguk < yag-u-k < ya-g-u-k "yakın" şeklinde izah eder⁴⁷². g>v değişmesi ile yaguk>yavuk olur. Bu edat yukarıdaki "yakın" edatı ile kullanım ve görev bakımından aynıdır (bk. yakın). Kaz. juwıq, Kırg. cuuk, Kkp. juwıq, Kum. yuvuq, Nog. yuvık, Kar.-Bal. cuwuq.

Kullanımı:

a. İsmi Yönelme Hâlimden Sonra Kullanımı

Kaz. M. Äwezov jıyırmasınşı jıldarda on beske **juwıq** añgime jazıptı. (MÄ, s. 15) "M. Avezov, yirminci yıllarda on beşe yakın hikâye yazmıştı."; Ötken jılı Sağıydillä bir ayğa **juwıq** awılda bolğanı bar. (Kök., s. 304) "Sağıydille geçen yıl bir aya yakın köyde kalmıştı."

Kırg. Döbötü tünü boyu dareksiz ketip, tañga **cuuk** bötön kañçıktın cıtı menen keldi. (KA, s. 8) "Erkeği gece boyu habersiz gidip, tan vaktine doğru başka bir dişinin kokusuyla geldi."; Çöldün beti tañga **cuuk** arañ serüündödü. (KA, s. 16) "Bozkırın yüzü tan vaktine doğru ancak serinledi."; Keçke **cuuk** kar sebelep dağı caadı. (KA, s. 34) "Akşama doğru kar yine sepeleyerek yağdı."

Kkp. Balıqşılar, saat onğa **juwıq** jıynaldı. (Kkp. T. G., s. 136) "Balıkçılar, saat ona doğru toplandı."; keşke **juwıq** (KRS-1, s. 265) "akşama doğru"; onğa **juwıq** (KRS-1, s. 265) "ona yakın".

Kum. Bizin Sovet Vatanda yaşayğan xalqlar yüz qırqğa **yuvuq** tilde söyley. (KT5, s. 6) "Bizim Sovyet vatanında yaşayan halklar yüz kırka yakın dilde konuşuyor."; Amanat da giççi dev de barıp, asgerge **yuvuq** yerde atların da yaşırıp toqtaylar. (KYX, s. 61) "Amanat ve küçük dev gidip, askere yakın yerde atlarını saklayıp duruyorlar."; Artına yigirmağa **yuvuq** atlı da salıp Taşt Demir de yürüy. (KYX, s. 189) "Arkasına yirmiye yakın atlı salarak, Taşt Demir de yürüyor."

Nog. Sol yıllarda rayonıñ kolxozlarıñnan 175 miñ koy, 2 miñğa **yuvık** at, 5 miñ tuvar mal duşpan yok yerlerge aydalğan. (TY, s. 62) "O yıllarda rayon kolhozlarından yüz yetmiş beş bin koyun, iki bine yakın at, beş bin sığır düşmanın olmadığı yerlere götürülmüştür."; Ädemlerdiñ birisi tün ortasına **yuvık** zamanda "Belarus" traktor man

⁴⁷²Necmettin Hacıeminoğlu, *agm.*, s. 191

arannan tuvar fermaga kaytıp kelip... (TEL, s. 155) "Adamlardan birisi gece yarısına yakın zamanda, "Belarus" marka traktörle ahırdan hayvan çiftliğine dönüp gelerek..."; Bir saatke **yuvık** oltırganlı da, Kazbek kızga köz taslamadı. (TEL, s. 208) "Kazbek bir saate yakın oturdu ve kıza hiç bakmadı."

Kar.-Bal. Maydannğa **cuwuq** oram bla tıgırıqlada xucu qalğan iynekle aylanadıla. (OC, s. 41) "Meydana yakın sokak ve evlerde sahipsiz kalan inekler dolaşıyordu."; Kombayna bir sağatxa gektarğa **cuwuq** cerni nartuxun alıp boşarıqđı. (KMTAS-I, s. 961) "Biçerdöver bir saate, bir hektara yakın yerin mısırını toplayıp bitirmişti."; Aradan bir ayğa **cuwuq** zaman ozğandı. (KMTAS-I, s. 961) "Aradan bir aya yakın zaman geçmişti."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Belirsizlik Zamirinin Yönelme Hâlinden Sonra Kullanımı

Kum. Qarayğan küyleri bir-birine **yuvuq**. (KRS-2, s. 381) "Bakış açıları birbirine yakın."

Görevi:

a. Sınırlama

Miktar bakımından yakınlık, yaklaşıklık bildirip sınırlama yapar ve "kadar" anlamı verir.

Kaz. M. Āwezov jıyırmasınşı jıldarda on beske **juwıq** äñgime jazıptı. (MĀ, s. 15) "M. Avezov, yirminci yıllarda on beşe yakın hikâye yazmıştı."

Kkp. onğa **juwıq** (KRS-1, s. 265) "ona yakın".

Kum. Mitingde beş miñge **yuvuq** gişi bar edi. (Kum. Til, s. 141) "Mitingde beş bine yakın kişi vardı."; Üç yüzge **yuvuq** adam gelgen. (KRS-2, s. 381) "Üç yüze yakın adam gelmiş."; beş kerenge **yuvuq** (KRS-2, s. 381) "beş kereye yakın"

Nog. Sol yıllarda rayonnuñ kolxozlarınnan 175 miñ koy, 2 miñga **yuvık** at, 5 miñ tuvar mal duşpan yok yerlerge aydalğan. (TY, s. 62) "O yıllarda rayon kolhozlarından yüz yetmiş beş bin koyun, iki bine yakın at, beş bin sığır düşmanın olmadığı yerlere götürülmüştür."; Yüzge **yuvık** ädem bar edi. (NOS, s. 445) "Yüze yakın adam vardı."

Kar.-Bal. Kombayna bir sağatxa gektarğa **cuwuq** cerni nartuxun alıp boşarıqđı. (KMTAS-I, s. 961) "Biçerdöver bir saate, bir hektara yakın yerin mısırını toplayıp bitirmişti."; Qoşdan uzaq barmağanlay, cüzge **cuwuq** bir uwaq ayaqlı kütüledi. (KMTAS-I, s. 961) "Ağıldan uzak olmayacak şekilde, yüze yakın hayvan güdülüyor."; cüzge **cuwuq** (KMOS, s. 261) yüze yakın

b. Zaman Miktarı

Yaklaşık olarak zaman miktarı bildirir ve "kadar" anlamını verir.

Kaz. Ötken jılı Sağıydillä bir ayğa **juwıq** awılda bolğanı bar. (Kök., s. 304)
"Sağıydille geçen yıl bir aya yakın köyde kalmıştı."

Nog. Bir saatke **yuvık** oltırganlı da, Kazbek kızga köz taslamadı. (TEL, s. 208)
"Kazbek bir saate yakın oturdu ve kıza hiç bakmadı."; Men seni eki saatke **yuvık** küttim.
(NOS, s. 445) "Ben seni iki saate yakın bekledim."

Kar.-Bal. Aradan bir ayğa **cuwuq** zaman ozğandı. (KMTAS-I, s. 961) "Aradan bir aya yakın zaman geçmişti."

c. Yönelme

Bir zaman dilimine yakınlık, yönelme bildirir.

Kırg. Çöldün beti tańga **cuuk** arań serüündödü. (KA, s. 16) "Bozkırın yüzü tan vaktine doğru ancak serinledi."; Matı tündö tańga **cuuk** üyünö kelgen. (KTTS, s. 224)
"Matı, gece tan vaktine doğru evine gelmiş."; keçke **cuuk** (KS-I, s. 235) "akşama doğru".

Kkp. Balıqşılar, saat onğa **juwıq** jıynaldı. (Kkp. T. G., s. 136) "Balıkçılar, saat ona doğru toplandı."; keşke **juwıq** (KRS-1, s. 265) "akşama doğru"

Nog. Ädemlerdiń birisi tün ortasına **yuvık** zamanda "Belarus" traktor man arannan tuvar fermaga kaytıp kelip... (TEL, s. 155) "Adamlardan birisi gece yarısına yakın zamanda, "Belarus" marka traktörle ahırdan hayvan çiftliğine dönüp gelerek..."

d. Yaklaşıklık

Yere, yöne doğru yaklaşıklık, yakınlık bildirir.

Kum. Bara-bara turup bu dazuga **yuvuq** yerde, siriv bulan bir qoyçunu göre. (KYX, s. 164) "Gide gide bu sınıra yakın yerde, sürüsüyle birlikte bir çoban görüyor."; Amanat da giççi dev de barıp, asgerge **yuvuq** yerde atların da yaşırıp toqtaylar. (KYX, s. 61) "Amanat ve küçük dev gidip, askere yakın yerde atlarını saklayıp duruyorlar."

Kar.-Bal. Maydannğa **cuwuq** oram bla tıǵırılada xucu qalğan iynekle aylanadıla. (OC, s. 41) "Meydana yakın sokak ve evlerde sahihsiz kalan inekler dolaşıyordu."

e. Benzerlik

Durum bakımından benzerlik, gibilik, yakınlık bildirir.

Kum. Qarayğan küyleri bir-birine **yuvuq**. (KRS-2, s. 381) "Bakış açıları birbirine yakın."

220. Yüzünden

Yapısı:

Yüzünden "yüzünden, dolayı, için, sebebiyle; amacıyla". Tatar, Başkurt ve Kırım Tatar Türkçesinde yalın hâlden sonra edat göreviyle kullanılarak sebep ilgisi bildirir. Bu edat, yüz "yüz" kelimesine 3. kişi iyelik eki ve çıkma hâl ekinin gelmesiyle (< yüz+ü+n+den) oluşmuştur. Tat. yözénnen, Baş. yözönen, Kır. Tat. yüzünden.

Kullanımı:

a. İsmi Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Tat. Tatar xalkında xatın-kızlarga ixtiram **yözénen** "xanım", "xanım-soltanım" dip éndeşüw gadeté bar. (XA, s. 22) "Tatar halkında bayanlara ihtiram sebebiyle "hanım", "hanım sultanım" diye seslenme âdeti var."; Zeytune, saklık **yözénnenmé**, elle éçké instinkt bélen nidér sizépmé, yuldan çitkerek kagıldı. (TTAS-I, s. 467) "Zeytune, ihtiyat yüzünden midir, yoksa içgüdüleriyle bir şey sezdiğinden midir, yoldan daha kenara çekildi."; Yégét ... xörmet **yözénnen** sabır gına tıñlıy. (TTAS-I, s. 467) "Delikanlı ... saygısından dolayı sabırla dinliyor."

Baş. Öyrenséktéñ tiñhéz oğtalığına teren ixtiram **yözönen** şunda uq aq mermer östöne tégé körşekterzéñ béréhén ... bérkétép ultırtqandar. (BTH-I, s. 432) "Öğrencinin eşsiz ustalığına olan derin ihtiramlarından dolayı, hemen beyaz mermer üzerine o çömlüklerin birisini ... tutturup oturmuşlar."; Uyın **yözönen** (BTH-I, s. 432) "Oyun yüzünden"; Şatlıq **yözönen** (BTH-I, s. 432) "sevinç yüzünden"

Kır. Tat. Mına bu yuqarıda kösterilgen sebepler **yüzünden** Pol'şa getmanı Pototskiy Ukrainağa ordu yibergende Qırım xanı, Pototskiyniñ ordusına qarşı ordu qoydı. (TDS, s. 681) "İşte bu yukarıda gösterilen sebeplerden dolayı Polonya atamanı Pototskiy Ukrayna'ya ordu gönderdiği zaman Kırım hanı, Pototskiy'in ordusuna karşı ordu koydu."

b. İsim-fiilin Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Tat. Kisetüw **yözénnen**. (TTAS-I, s. 467) "Uyarı amacıyla"; Yerdem itüw **yözénnen**. (TTAS-I, s. 467) "Yardım etmek amacıyla (için)."

Baş. Saminarza eytelgen fékérzérzé döyömléştéréw **yözönen** yazılğan meqele. (BTH-I, s. 432) "Seminerde söylenen fikirleri genelleştirmek amacıyla yazılan makale."

Görevi:

a. Sebep

Yukarıda ismin yalın hâlden sonra kullanımı gösterilen örneklerin hepsinde sebep bildirir.

b. Amaç

Daha çok isim-fiillerin yalın hâlimden sonra kullanıldığında amaç görevindedir.

Tat. Tecribe **yözennnen** xisap fenénnen bér kitap basıp çırgargan idém. (TTAS-I, s. 467) "Tecrübe için aritmetik bilimiyle ilgili bir kitap basıp çıkarmış idim."; Kisetiw **yözennnen**. (TTAS-I, s. 467) "Uyarı amacıyla"; Yerdem itüw **yözennnen**. (TTAS-I, s. 467) "Yardım etmek amacıyla (için)."

Baş. Saminarza eytelgen fékérzerzé döyömléştiréw **yözönen** yazılğan meqele. (BTH-I, s. 432) "Seminerde söylenen fikirleri genelleştirmek amacıyla yazılan makale."

221. Ziyade

Yapısı:

Ziyade "ziyade, fazla, artık, çok". Karakalpak ve Kırım Tatar Türkçesinde çıkma hâlimden sonra kullanılan bir edattır. Bu edat Arapça ziyāde "çok, daha çok, daha fazla"⁴⁷³ kelimesinden Türkçeye geçmiştir. Kkp. ziyat, Kır. Tat. ziyade

Kullanımı:

a. İsmın Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kkp. Lekin hädden **ziyat** arıq. (ET, s. 68) "Lakin haddinden fazla zayıf."; Ol hädden **ziyat** şıraylı, hätte kiyimlerine şekem özüne jarasıqlı, bir gözzal edi. (ET, s. 110) "O haddinden fazla sevimli, hatta elbiselerine kadar kendine yakışır, bir güzel idi."; Yağny avtor özi süwretlep atırğan predmetti hädden **ziyat** ülkeytpekşi bolğan. (ET, s. 110) "Yani yazar kendisinin tasvir ettiği nesneyi haddinden fazla büyütmeği ister."

Kır. Tat. Birinci syezdge azırlıq eki seneden **ziyade** devam etti. (ETM, s. 126) "Birinci kongreye hazırlık iki yıldan fazla devam etti."; Bu tarixiy Birinci syezdge azırlıq bütün memlekette eki yıldan **ziyade** devam etti. (ETM, s. 135) "Bu tarihî birinci kongreye hazırlık, bütün ülkede iki yıldan fazla devam etti."; Bu qorqunçlı qayıq kezintimiz, bir buçuq saatten **ziyade** sürdi, ğaliba. (ETM, s. 139) "Bu tehlikeli kayık gezintimiz, bir buçuk saatten fazla sürdü, galiba."

b. Zamirlerden Sonra Kullanımı

b.1. Belirsizlik Zamirinin Çıkma Hâlimden Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Episinden **ziyade** begengen, sevip, ğururlanıp oquğan eserim ise, yaş Gorkiyge 1890-ncı yıllarda qırımlı qart çoban Nadir Raim oğlu aytıp bergen "Şain aqqında yır" edi. (ETM, s. 109) "Hepsinden fazla beğendiğim, sevip gururlanarak okuduğum

⁴⁷³Türkçe Sözlük 2, s. 2157

eserim ise, genç Gorki'ye 1890. yıllarda Kırmılı yaşlı çoban Nadir Raim oğlunun söyleyip verdiği "Şahin Hakkında Türkü" idi."

c. Sıfat-fiilin Çıkma Hâlinde Sonra Kullanımı

Kır. Tat. Demokratik fikirlerge, gazetamda olğanından **ziyade** qulaç berip olamayım. (KTT, s. 107) "Demokratik fikirlere, gazetemde olduğundan fazla geniş yer veremiyorum."

Görevi:

a. Zaman

Zaman miktarı bildirir, zaman sınırlaması yapar.

Kır. Tat. Onıñ bu birinci seferi sekiz yıldan **ziyade** devam ete. (ETM, s. 26) "Onun bu birinci seferi sekiz yıldan fazla sürer."; Biz, şimdi, aradan 300 yıldan **ziyade** vaqıt keçkenine baqmadan, onıñ şiirlerini oquğanda, bu büyük şairniñ yüregi nasıl çarpqanını sezip turamız. (ETM, s. 36) "Biz, şimdi, aradan üç yüz yıldan fazla zaman geçmesine rağmen, onun şiirlerini okurken, bu büyük şairin yüreğinin nasıl çarptığını seziyoruz."; Bu qorqunçlı qayıq kezintimiz, bir buçuq saatten **ziyade** sürdi, ğaliba. (ETM, s. 139) "Bu tehlikeli kayak gezintimiz, bir buçuq saatten fazla sürdü, galiba."

b. Sınırlama

İşin, durumun, nesnenin ölçüsünü, miktarını bildirip sınırlama yapar.

Kkp. Üş dört onlıqtan **ziyat** aqşası bar edi. (Kkp. T. G., s. 140) "Üç dört onluktan fazla parası vardı."; Qızılardan alıp Lenin süyretin, Boy tumardan **ziyat** körip saqladım. (KTTS-II, s. 254) "Kızılardan alıp Lenin'in resmini, hamaylıdan artık görüp saqladım."

Kır. Tat. Çünkü bizim esabımızca şu xalqlardan folklorımızğa elliden **ziyade** yır kirgeni bunıñ açıq delilidir. (KTTY, s. 10) "Çünkü bizim hesabımıza göre bu halklardan folklorumuza elliden fazla şarkı girmesi, bunun açık delilidir."; Bugünkü künde endi Puşkinniñ eserleri dünya xalqlarınıñ yüzden **ziyade** tillerine çevirildi. (ETM, s. 88) "Bugünkü günde, şimdi Puşkin'in eserleri dünya halklarının yüzden fazla dillerine çevirildi."; Kır. Tat. Demokratik fikirlerge, gazetamda olğanından **ziyade** qulaç berip olamayım. (KTT, s. 107) "Demokratik fikirlere, gazetemde olduğundan fazla geniş yer veremiyorum."

c. Pekiştirme

Pekiştirme bildirip, aşırılık yapar.

Kkp. Siz, hâdden **ziyat** gözzalsız. (Kkp. T. G., s. 140) "Siz haddinden fazla güzelsiniz."; Lakin hâdden **ziyat** arıq. (ET, s. 68) "Lakin haddinden fazla zayıf."; Ol

hâdden **ziyat** sıraylı, hâtte kıyimlerine şekem özüne jarasıqlı, bir gözzal edi. (ET, s. 110)

"O haddinden fazla sevimli, hatta elbiselerine kadar kendine yakışır, bir güzel idi."

Kır. Tat. Qartlar közlerini yumup, başlarını aşağı egilterek, Abibulla ustanıñ ağızından çıqqan beyitlerni can-göñülden diñler ve adden **ziyade** çoşqanlarından, tesirlengenlerinden olmalı, duydurmadan, köz yaşlarını siler ediler. (ETM, s. 18)

"Yaşlılar gözlerini yumup başlarını aşağı eğerek, Abibulla ustanın ağızından çıkan beyitleri canı gönülden dinler ve haddinden fazla çoştuklarından, etkilendiklerinden olacak, hissettirmeden gözyaşlarını silerlerdi."; Atta öyle adamlar da tapıldı ki, maña közüme közüme qarşı, "sen moskvalılardan **ziyade** russıñ" dediler. (ETM, s. 43) "Hatta öyle adamlar da çıktı ki, benim yüzümü qarşı, "sen Moskovalılardan daha çok Russun" dediler."

**EDA TLARIN KUZ EY GRUBU
TÜRK LEHÇELERİNDEKİ
DAĞILIMI**

TATAR TÜRKÇESİ

1. alda, 3
2. aldinnan, 6
3. alıp, 8
4. arı, 13
5. arkasında, 14
6. arkılı, 15
7. artık, 18
8. artınnan, 19
9. astında, 22
10. aşı, 23
11. başka, 37
12. başlap, 38
13. bélen/ilen, 41
14. beraberéne, 43
15. birlé, 47
16. biter, 48
17. beylé, 50
18. bula, 52
19. bulıp, 53
20. buylap, 55
21. buyı, 56
22. buyına, 57
23. buyınça, 58
24. büten, 61
25. bularak, 62
26. borın, 63
27. buyak, 64
28. buylata, 65
29. buylatıp, 66
30. buylıy, 67
31. -ça/-çe, 74
32. çaklı, 75
33. çaması, 78

34. çıgıp, 80
35. dair, 81
36. tik;-day/-dey; -tay/-tey; -dıy,
82
37. digen, 83
38. dip, 84
39. devamında, 86
40. élék, 88
41. küre, 94
42. xakında/xakta, 93
43. xas, 95
44. xetlé, 97
45. gıybare, 99
46. öçén, 100
47. ile/ilen, 101
48. élgeré, 102
49. kader(é), 107
50. kaderlé, 108
51. karagan, 109
52. karaganda, 110
53. karamastan, 111
54. karap, 113
55. karata, 114
56. karşı, 117
57. kata, 118
58. katış, 121
59. kébék/kébi/kük, 124
60. kiré, 125
61. -kırın, 128
62. ugrında, 142
63. oxşas, 145
64. sartın, 157
65. sayın, 160
66. sebeplé, 163
67. sebepten, 164
68. sıfatında, 165
69. sımak, 167

70. sıman, 169
 71. sıñarı, 170
 72. soñ, 174
 73. soñıra, 175
 74. şikéllé, 179
 75. taba/tabán, 181
 76.tarafınnan/taraftan, 183
 77. tış, 189
 78. tışkarı, 191
 79. tiklé/tiklém, 192
 80.turında/turısında/turıda;tugrında
 /tugrısında/tugrıda, 200
 81. töslé, 201
 82. uñayı bélen, 203
 83. urınına/urınga/urında, 204
 84. östéne/östénde/östénnen, 208
 85. yagınnan/yaktan, 213
 86. yakın, 214
 87. yardıménde, 216
 88. yözénnen, 220

KAZAK TÜRKÇESİ

1. aldında, 5
 2. äri, 13
 3. arqasında, 14
 4. arqılı, 15
 5. artıq, 18
 6. artınan, 19
 7. astam, 21
 8. asa, 23
 9. asqan, 27
 10. basqa, 37
 11. bastap, 38
 12. baylanıstı, 39
 13. -menen, -mAn, -bAn, -pAn,
 141
 14. beri, 45
 15. bergi, 46

16. bola, 52
 17. bolıp, 53
 18. boylap, 55
 19. boyı, 56
 20. boyına, 57
 21. boyınşa, 58
 22. boyında, 59
 23. bölek, 60
 24. burın, 63
 25. şaqtı, 75
 26. şamalı/şaması, 78
 27. şeyin, 205
 28.-day/-dey; -tay/-tey; -dayın/-
 deyin; -tayın/-teyin, 82
 29. degen, 83
 30. dep, 84
 31. deyin, 287
 32. köri/göri, 92
 33. xaqında, 94
 34. üşin, 100
 35. jayında/jayınan, 105
 36. jöninde, 106
 37. qarağanda, 110
 38. qaramastan, 111
 39. qaramay, 112
 40. qarap, 113
 41. qaray, 116
 42. qarsı, 117
 43. qatıp, 120
 44. kem, 122
 45. keyin, 123
 46. -qurım, 128
 47. qaralı, 130
 48. qosa, 132
 49. qurlı/-ğurlım, 134
 50. qusap, 136
 51. uqsap, 144
 52. uqsas, 145

53. özge, 151
 54. sanap, 154
 55. sayın, 160
 56. sebepti, 163
 57. sebepten, 164
 58. sımaq, 167
 59. sındı, 171
 60. sırtqarı, 172
 61. sıyaqıtı, 173
 62. soñı, 174
 63. sekildi/sıqıldı, 179
 64. taman, 181
 65. taqıletti, 182
 66. tarapınan, 183
 67. tarta, 185
 68. tärizdi, 184
 69. tıs, 189
 70. tısqarı, 191
 71. turğıdan, 196
 72. tuwra, 198
 73. tuwralı, 199
 74. tuwrasında, 200
 75. ornına, 204
 76. uzağına, 206
 77. üstine/üstinen, 208
 78. jağınan, 213
 79. jaqın, 214
 80. juwıq, 219
9. aşkan, 27
 10. aşuun, 28
 11. başka, 37
 12. baştap, 38
 13. baylanıştuu, 39
 14. menen, 41
 15. beri, 45
 16. berki, 46
 17. beter, 48
 18. bolup, 53
 19. boydon, 54
 20. boylop, 55
 21. boyu, 56
 22. boyunça, 58
 23. bölök, 60
 24. bötön, 61
 25. murun, 63
 26. boyloy, 67
 27. caraşa, 68
 28. cete, 71
 29. cetkire, 72
 30. cönöp, 73
 31. -çe, 74
 32. çaktı, 75
 33. çalış, 77
 34. çamalu, 78
 35. çeyin, 79
 36. -day/-dey; /-tay/-tey; -doy/-
 döy; -toy/-töy, 82

KIRGIZ TÜRKÇESİ

1. aldında, 5
 2. arı, 13
 3. arkıluu, 15
 4. artık, 18
 5. astam, 21
 6. aş, 23
 7. aşık, 24
 8. aşıra, 25
37. dep, 84
 38. deyre, 85
 39. deyin, 87
 40. erte, 89
 41. körö/körökçö, 92
 42. üçün, 100
 43. ilgeri, 102
 44. cönündö, 106
 45. katar(ı), 107

46. karaganda, 110
 47. karabastan, 111
 48. karabay, 112
 49. karap, 113
 50. karata, 114
 51. karay, 116
 52. karşı, 117
 53. kata, 118
 54. katar, 119
 55. katıp, 120
 56. kem, 122
 57. kiyin, 123
 58. közdöp, 126
 59. közdöy, 127
 60. kurun, -kurun, 128
 61. murda, 139
 62. okşogon, 143
 63. okşop, 144
 64. okşoş, 145
 65. öñdüy, 147
 66. öñgö, 148
 67. öydö, 150
 68. özgö, 151
 69. sanap, 154
 70. sayın, 160
 71. sebeptüü, 163
 72. sebepten, 164
 73. sımak, 167
 74. sımal, 168
 75. sıfarı, 170
 76. sırtkarı, 172
 77. sıyaktuu, 173
 78. soñ, 174
 79. söroy, 177
 80. şekildüü/şekildi, 179
 81. taman, 181
 82. tarabınan, 183
 83. tarta, 185

84. tartıp, 186
 85. tarizdüy, 184
 86. tıskarı, 191
 87. tuuraluu/tuuralu, 199
 88. ulam, 202
 89. orduna, 204
 90. üstünö/üstünön, 208
 91. cagınan, 213
 92. cakın, 214
 93. cuuk, 219

BAŞKURT TÜRKÇESİ

1. ala, 2
 2. alda, 3
 3. aldınan, 6
 4. alıp, 8
 5. arı, 13
 6. arqahında, 14
 7. arqılı/arqırı/arqala, 15
 8. artıq, 18
 9. artınan, 19
 10. astında, 22
 11. aşı, 23
 12. aşır, 24
 13. aşırw, 26
 14. ayqanlı, 30
 15. azaq, 31
 16. başqa, 37
 17. başlap, 38
 18. ménen/ilen, 41
 19. biré, 45
 20. birlé, 47
 21. beylé, 50
 22. bula, 52
 23. bulıp, 53
 24. buylap, 55
 25. buyı, 56
 26. buyına, 57

27. buyınsa, 58
 28. bütün, 61
 29. bularaq, 62
 30. boron, 63
 31. buylatıp, 66
 32. yeheténen, 69
 33. -sa/-se, 74
 34. saqlı, 75
 35. samahı, 78
 36. seyén, 79
 37. sıǵıp, 80
 38. dair, 81
 39. -day/-dey; -tay/-tey; -Zay/-Zey,
 82
 40. tip, 84
 41. élék, 88
 42. ewel, 90
 43. ğeyré, 91
 44. küre, 92
 45. xaqında/xaqta, 93
 46. xaqına, 94
 47. xas, 95
 48. xetlé/xetlém, 97
 49. ğiberet, 99
 50. ösön, 100
 51. ile, 101
 52. élgeré, 102
 53. işé, 103
 54. qezér(é), 107
 55. qarağan, 109
 56. qarağanda, 110
 57. qaramağtan, 111
 58. qaramay/qaramayınsa, 112
 59. qarap, 113
 60. qarata, 114
 61. qaray, 116
 62. qarşı, 117
 63. qata, 118
 64. kem, 122
 65. kéwék, 124
 66. kiré, 125
 67. qoron, -qoron, 128
 68. qala, 129
 69. oqşas, 145
 70. üzge, 151
 71. sarı, 155
 72. hayın, 160
 73. sebeplé, 163
 74. sebepten, 164
 75. sifatında, 165
 76. hımaq, 167
 77. huñı, 174
 78. şikéllé, 179
 79. taban, 181
 80. tarafınan/taraftan, 183
 81. tiñlé, 188
 82. tış, 189
 83. tiklém/tiklé, 192
 84. tirehé, 193
 85. töbep, 195
 86. turahında/turala, 200
 87. töǵlö, 201
 88. urınına, 204
 89. otoro, 205
 90. öǵtöne/öǵtönde/öǵtönenen, 208
 91. üte, 210
 92. yaǵman/yaqtan, 213
 93. yaqın, 214
 94. yarZamında, 216
 95. yözönen, 220
- KARAKALPAK TÜRKÇESİ**
1. aldın, 4
 2. alıp, 8
 3. arı, 13
 4. arqasında, 14

5. arqalı, 15
6. artıq, 18
7. aslam, 21
8. astında, 22
9. basqa, 37
10. baslap, 38
11. baylanıslı, 39
12. menen/benen/penen, 41
13. megzes, 42
14. beri, 45
15. berli, 47
16. beter, 48
17. beyim, 49
18. bola, 52
19. bolıp, 53
20. boylap, 55
21. boyı, 56
22. boyına, 57
23. boyınşa, 58
24. bölek, 60
25. böten, 61
26. burın, 63
27. jarasa, 68
28. -ça, 74
29. şaqılı, 75
30. şamalı, 78
31. şeyin, 79
32. -day/-dey; -tay/-tey, 82
33. dawamında, 86
34. deyin, 87
35. göre/köre, köri/göri, 92
36. haqqında, 93
37. ibarat, 99
38. uşın, 100
39. ilgeri, 102
40. jayında, 105
41. jöninde, 106
42. qadar, qader/qatarı
qader/qatarı, 107
43. qarağanda, 110
44. qaramastan, 111
45. qaramay, 112
46. qarap, 113
47. qarata, 114
48. qaray, 116
49. qarsı, 117
50. kem, 122
51. keyin, 123
52. kibi, 124
53. qurın/-qurın, 128
54. quraqım, 133
55. qurlı/qurlım/ğurlı, 134
56. qusağan, 135
57. qusap, 136
58. usağan, 143
59. usap, 144
60. usas, 145
61. özge, 151
62. salım, 153
63. sayın, 160
64. säykes, 161
65. sebepli, 163
66. sebepten, 164
67. sıpatında, 165
68. sıpatlı, 166
69. sımaq, 167
70. sınılı, 171
71. sıyaqlı, 173
72. soñ, 174
73. sekilli/sıqıllı, 179
74. şekem, 178
75. şelli/-şelli, 180
76. taman, 181
77. taqılette/taqıllette, 182
78. tärepinen, 183

79. tärizli, 184
80. tıs, 189
81. tısqarı, 191
82. tuwralı, 199
83. ornına, 204
84. üstine/üstinde/üstinen, 208
85. jağınan, 213
86. jaqın, 214
87. yañılı, 215
88. järeminde, 216
89. juwıq, 219
90. zıyat, 221

KUMUK TÜRKÇESİ

1. alda, 3
2. aldın, 4
3. aldında, 5
4. alyaqda, 10
5. ari, 13
6. artıq, 18
7. bağıp, 32
8. başğa, 37
9. başlap, 38
10. baylavlu, 40
11. bulan, 41
12. beri, 45
13. berli, 47
14. bolup, 53
15. boylap, 55
16. boyu, 56
17. boyuna, 57
18. boyunda, 59
19. çaqı, 76
20. -day/-dey, 82
21. dep, 84
22. qayrı, 91
23. göre, 92
24. haqında/haqından, 93

25. xas, 95
26. uçun, 100
27. qarağanda, 110
28. qaramay/qaramaylı, 112
29. qarap, 113
30. qarşı, 117
31. yimik, 124
32. özge, 151
33. sayalı, 158
34. sayın, 160
35. sebep, 162
36. sebepli, 163
37. soñ, 174
38. taba/tabalaq, 181
39. teñli, 188
40. tış, 189
41. tutup, 197
42. tuvra, 198
43. ornuna/ornunda, 204
44. uzağına/uzağında, 206
45. üstüne/üstünde/üstünden, 208
46. yaqdan/yağından, 213
47. yuvuq, 219
48. yerli, 218

NOGAY TÜRKÇESİ

1. aldın, 4
2. aldında, 5
3. alıp, 8
4. arbatın, 12
5. ari, 13
6. arkasında, 14
7. arkalı, 15
8. armagan, 16
9. artık, 18
10. artınnan, 19
11. baska, 37
12. baslap, 38

13. mInAn, mAn, bAn, pAn, 41
14. berbetin, 44
15. beri, 45
16. bolıp, 53
17. boylap, 55
18. boyı, 56
19. boyınşa, 58
20. boyında, 59
21. burın, 63
22. şaklı, 75
23. -day/-dey; -tay/-tey, 82
24. dep, 84
25. deri, 85
26. deyim, 87
27. köre, 92
28. akında/akınnan, 93
29. akına, 94
30. üşin, 100
31. ilgeri, 102
32. kader, 107
33. karaganda, 110
34. karamastan, 111
35. karamay, 112
36. karap, 113
37. karatıp, 115
38. karay, 116
39. karsı, 117
40. kem, 122
41. kimik, 124
42. usap, 144
43. özge, 151
44. sayın, 160
45. sebep, 162
46. sebepli, 163
47. sıpatlı, 166
48. -sımal, 168
49. soñ, 174
50. şekim, 178

51. sekilli/sekinli, 179
52. tabagan/tamagan/tabatın, 181
53. tekim, 187
54. tıs, 189
55. tısqarı, 191
56. tuvra/tura/turı, 198
57. ornına, 204
58. uzagına/uzagında, 206
59. üstine, 208
60. yagınnan, 213
61. yuvık, 219

KARAÇAY-BALKAR TÜRKÇESİ

1. ala, alağa/alada/alasında, 2
2. alda, 3
3. allın, 4
4. allında, 5
5. alğa, 7
6. amaltın, 11
7. arı, 13
8. artda, 17
9. artıq, 18
10. aslam, 21
11. awa, 29
12. başxa, 37
13. başlap, 38
14. bla, 41
15. beri, 45
16. bolub/bolup, 53
17. burun, 63
18. çaqlı, 75
19. deb/dep, 84
20. deri/deriçi/deriçin, 85
21. köre, 92
22. xaqından, 93
23. xaqına, 94
24. xayırından, 96

25. üçün, 100
 26. qadar, 107
 27. qarağanda, 110
 28. qaramay, 112
 29. qarab/qarap, 113
 30. qarşı/qarşçı, 117
 31. qatış, 121
 32. kem, 122
 33. kibik, 124
 34. qurun, 128
 35. qıllı, 131
 36. matallı, 137
 37. uşap, 144
 38. uşaş, 145
 39. oza, 146
 40. özge, 151
 41. sartın, 157
 42. sayın, 160
 43. sebepli/sebebli, 163
 44. sebepden/sebebden, 164
 45. sıfatlı, 166
 46. -sıman, 169
 47. sora/soñıra, 175
 48. şekelli, 179
 49. teñli, 188
 50. tış, 189
 51. tışında, 190
 52. tuwra, 198
 53. tüslü, 201
 54. ornuna, 204
 55. uzunu/uzununa, 207
 56. üsüne/üsünden, 208
 57. üsü bla, 209
 58. cuwuq, 219
- KIRIM TATAR TÜRKÇESİ**
1. ait, 1
 2. aldın, 4
 3. artqaç, 20
 4. baqımından, 33
 5. baqqanda, 34
 6. baqmadan, 35
 7. baqmay, 36
 8. başqa, 37
 9. başlap, 38
 10. beñizer, 42
 11. beri, 45
 12. berli, 47
 13. binaen, 51
 14. ola, 52
 15. olıp, 53
 16. boylap, 55
 17. boyu, 56
 18. boyunca, 58
 19. burun, 63
 20. ceetinden, 69
 21. -cek, 70
 22. -ce, 74
 23. dair, 81
 24. -day/-dayın, 82
 25. dep, 84
 26. devamında, 86
 27. evel, 90
 28. ğayrı, 91
 29. köre, 92
 30. aqqında, 93
 31. xas, 95
 32. xususında, 98
 33. ibaret, 99
 34. içün, 100
 35. ile; -le, -nen/-mAn, 101
 36. itibaren, 104
 37. qadar, 107
 38. qarşı, 117
 39. kibi, 124
 40. mucibi, 138

41. münasebetinen/münasebetiyle,
140	8. bıla, -ba, -bia, 41
42. nisbeten, 141	9. beri, 45
43. oğrunda, 242	10. berli, 47
44. ötrü, 149	11. burun, 63
45. rağmen, 152	12. cek, 70
46. sayesinde, 159	13. -di/-diy, 82
47. sayın, 160	14. dieria, 85
48. sebep, 162	15. dieyin/deyin/degin, 87
49. sebepten, 164	16. ğayrı, 91
50. sıfatında, 165	17. kioria/köre, 92
51. soñ, 174	18. xatlı, 97
52. soñra, 175	19. üçün, 100
53. taba/tabana, 181	20. ilen/ilian, 101
54. tarafından, 183	21. qadar/kadar/ğadar, 107
55. tış, 184	22. kibik, 124
56. tolayı, 194	23. -kurun, 128
57. doğru, 198	24. ötrü, 149
58. üstüne/üstünde, 208	25. özgia, 151
59. üzerinde, 211	26. sarı, 155
60. üzre, 212	27. sarın, 156
61. yaqın, 214	28. sartın, 157
62. yerine, 217	29. sayın, 160
63. yüzünden, 220	30. soñ/son, 174
64. ziyade, 221	31. soñra, 175
	32. sortun, 176
	33. taba, 181
	34. tarafından, 183
	35. tiekli/tekli, -tekli, 192
	36. ornuna, 204
	37. uturu/utru, 205
	38. üstünia/üsniü, 208

KARAY TÜRKÇESİ

1. alnına, 9
2. arı, 13
3. artık/artıx, 18
4. atlam, 21
5. aşıra/asıra/aşarı, 25
6. başxa, 37
7. başlap, 38

**EDATLARIN KUZEY GRUBU TÜRK LEHÇELERİNDEKİ DAĞILIM
TABLOSU**

	Tat.	Kaz.	Kırg.	Baş.	Kkp.	Kum.	Nog.	Kar.- Bal.	Kır. Tat.	Kar.
Ait									X	
Ala				X				X		
Alda	X			X		X		X		
Aldın					X	X	X	X	X	
Aldında		X	X			X	X	X		
Aldınnan	X			X						
Alğa								X		
Alıp	X			X	X		X			
Alınna										X
Alyaqda						X				
Amaltın								X		
Arbatın							X			
Arı	X	X	X	X	X	X	X	X		X
Arkasında	X	X		X	X		X			
Arkılı	X	X	X	X	X		X			
Armagan							X			
Artıda								X		
Artık	X	X	X	X	X	X	X	X		X
Artınnan	X	X		X			X			
Artqaç									X	
Aslam		X	X		X			X		X
Astında	X			X	X					
Aşa	X	X	X	X						

Aşık			X	X						
Aşıra/Aşarı			X							X
Aşırw				X						
Aşkan		X	X							
Aşuun			X							
Awa								X		
Ayqanlı				X						
Azaq				X						
Bağıp						X				
Baqımından									X	
Baqqanda									X	
Baqmadan									X	
Baqmay									X	
Başka	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Başlap	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Baylanıslı		X	X		X					
Baylavlu						X				
Bélen	X	X	X	X	X	X	X	X		X
Beñzer					X				X	
Beraberéne	X									
Berbetin							X			
Beri		X	X	X	X	X	X	X	X	X
Berki		X	X							
Berli	X			X	X	X			X	X
Beter	X		X		X					
Beyim					X					
Beylé	X			X						

Binaen									X	
Bola	X	X		X	X				X	
Bolup	X	X	X	X	X	X	X	X	X	
Boydon			X							
Boylap	X	X	X	X	X	X	X		X	
Boyu	X	X	X	X	X	X	X		X	
Boyuna	X	X		X	X	X				
Boyunca	X	X	X	X	X		X		X	
Boyunda		X				X	X			
Bölek		X	X		X					
Böten	X		X	X	X					
Bularak	X			X						
Burun	X	X	X	X	X		X	X	X	X
Buyak	X									
Buylata	X									
Buylatıp	X			X						
Buylıy	X		X							
Caraşa			X		X					
Ceetinden				X					X	
Cek									X	X
Cete			X							
Cetkire			X							
Cönöp			X							
-ça	X		X	X	X				X	
Çaklı	X	X	X	X	X		X	X		
Çağı						X				
Çalış			X							

Qosa		X								
Quraqım					X					
Qurlı(m)		X			X					
Qusağan					X					
Qusap		X			X					
Matallı								X		
Mucibi										X
Murda			X							
Münasebetinen										X
Nisbeten										X
Oğrunda	X									X
Okşagan			X		X					
Okşap		X	X		X		X	X		
Okşaş	X	X	X	X	X			X		
Oza								X		
Öndüü			X							
Öñgö			X							
Ötrü									X	X
Öydö			X							
Özge		X	X	X	X	X	X	X		X
Rağmen									X	
Salım					X					
Sanap		X	X							
Sarı				X						X
Sarın										X
Sartın	X							X		X
Sayalı						X				

Sayesinde										X
Sayın	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Säykes					X					
Sebep						X	X		X	
Sebepli	X	X	X	X	X	X	X	X		
Sebepten	X	X	X	X	X			X	X	
Sıfatında	X			X	X				X	
Sıfatlı					X		X	X		
Sımak	X	X	X	X	X					
Sımal			X				X			
Sıman	X							X		
Sıñarı	X		X							
Sınlı		X			X					
Sırtkarı		X	X							
Sıyaklı		X	X		X					
Soñ	X	X	X	X		X	X		X	X
Soñra	X							X	X	X
Sortun										X
Söröy			X							
Şekem					X		X			
Şekilli	X	X	X	X	X		X	X		
Şelli					X					
Taba	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Takılette		X			X					
Tarafından	X	X	X	X	X				X	X
Tarizli		X	X		X					
Tarta		X	X							

Yagınman	X	X	X	X	X	X	X			
Yakın	X	X	X	X	X				X	
Yañlı					X					
Yardeménde	X			X	X					
Yerine									X	
Yerli						X				
Yuvuk		X	X		X	X	X	X		
Yüzünden	X			X					X	
Ziyade					X				X	

EDATLARIN YAPI VE KÖKENLERİNE GÖRE TASNİFİ

1. İSİM KÖKENLİ EDATLAR

1. Alda
2. Aldın
3. Aldında
4. Aldınnan
5. Alğa
6. Alnına
7. Amaltın
8. Arı
9. Arkasında
10. Arkılı
11. Armagan
12. Artda
13. Artınnan
14. Astında
15. Ayqanlı
16. Baqımından
17. Başka
18. Baylanıslı
19. Baylavlu
20. Bélen
21. Beri
22. Berki
23. Berli
24. Beylé
25. Boydon
26. Boyu
27. Boyuna
28. Boyunca
29. Boyunda
30. Böten
31. Cek

32. -ça
33. Çaklı
34. Çamalı
35. Çaqa
36. -day
37. Élék
38. İçin
39. İlgeri
40. İşé
41. Jöninde
42. Keyin
43. Kibi
44. Kurun
45. Matallı
46. Murda
47. Oğrunda
48. Öñdüü
49. Öñgö
50. Öydö
51. Özge
52. Qaralı
53. Qıllı
54. Quraqım
55. Qurlı(m)
56. Sarı
57. Sarın
58. Sartın
59. Säykes
60. Sıñarı
61. Sınlı
62. Sırtkarı
63. Sıyaklı
64. Soñ
65. Soñra
66. Sortun
67. Söröy
68. Şelli

69. Taqılette	12. Awa
70. Tekim	13. Azaq
71. Teñli	14. Bağıp
72. Tış	15. Baqmadan
73. Tışında	16. Baqmay
74. Tışkarı	17. Baqqanda
75. Tiklé	18. Başlap
76. Tirehé	19. Beñizer
77. Turğıdan	20. Beyim
78. Tuwralı	21. Bola
79. Tuwrasında	22. Bolup
80. Tüslü	23. Boylap
81. Urınına	24. Bölek
82. Uzağına	25. Bularak
83. Uzunı	26. Burun
84. Üstüne/Üstünde/Üstünden	27. Buylata
85. Üzerinde	28. Buylatıp
86. Üzre	29. Buylıy
87. Yağınnan	30. Caraşa
88. Yañılı	31. Cete
89. Yardeménde	32. Cetkire
90. Yerine	33. Cönöp
91. Yerli	34. Çalış
92. Yüzünden	35. Çeyin

2. FİİL KÖKENLİ

EDATLAR

1. Ala	37. Degen
2. Alıp	38. Dep
3. Artık	39. Deri
4. Artkaç	40. Deyin
5. Aslam	41. Erte
6. Aşa	42. Göre
7. Aşık	43. İle
8. Aşıra/Aşarı	44. Karagan
9. Aşıw	45. Karaganda
10. Aşkan	46. Karamastan
11. Aşuun	47. Karamay
	48. Karap
	49. Karata

50. Karatıp
51. Karay
52. Karşı
53. Kata
54. Katar
55. Katıp
56. Katiş
57. Kiré
58. Közdöp
59. Közdöy
60. Qala
61. Qosa
62. Qusağan
63. Qusap
64. Okşagan
65. Okşap
66. Okşaş
67. Oza
68. Ötrü
69. Salım
70. Sanap
71. Sayın
72. Sımak
73. Sımal
74. Sıman
75. Şekem
76. Taba
77. Tarta
78. Tartıp
79. Tolayı
80. Töbep
81. Tutup
82. Tuvra
83. Ulam
84. Uturu
85. Üte
86. Yakın
87. Yuvuk

3. YABANCI ASILLI OLANLAR

1. Ait
2. Beraberéne
3. Beter
4. Binaen
5. Ceetinden
6. Dair
7. Devamında
8. Ewel
9. Gayrı
10. Hakkında
11. Xakına
12. Xas
13. Xayıırından
14. Xetlé
15. Xususında
16. İbaret
17. İtibaren
18. Jayında
19. Kadar
20. Kaderlé
21. Kem
22. Mucibi
23. Münasebetinen
24. Nisbeten
25. Rağmen
26. Sayalı
27. Sayesinde
28. Sebep
29. Sebepli
30. Sebepten
31. Sifatında
32. Sifatlı
33. Şekilli
34. Tarafından
35. Tärizli
36. Ziyade

4. BİRLEŞİK YAPIDA OLANLAR

1. Alyaqda
2. Arbatın
3. Berbetin
4. Buyak
5. Uñayı bélen
6. Üsü bla (6 edat)

**EDATLARIN
KULLANILIŞLARINA GÖRE
TASNİFİ**

**1. YALIN HALDEN SONRA
KULLANILAN EDATLAR**

1. Aldınnan
2. Astında
3. Ayqanlı
4. Baqımından
5. Beraberéne
6. Bolup
7. Boydon
8. Boyu
9. Boyuna
10. Boyunda
11. Bularak
12. Buylata
13. Buylatıp
14. Buylıy
15. Ceetinden
16. Çamalı
17. Çaqı
18. -day
19. Devamında
20. Xususında
21. Jayında
22. Jöninde
23. Kaderlé
24. Kata
25. Katıp
26. Kurun
27. Matallı
28. Mucibi
29. Münasebetinen
30. Qaralı
31. Quraqım
32. Qurlı(m)

33. Qusağan
34. Qusap
35. Oğrunda
36. Okşagan
37. Öñdüü
38. Sanap
39. Sayalı
40. Sayın
41. Sebepten
42. Sifatında
43. Sıfatlı
44. Sımal
45. Sıman
46. Sınlı
47. Sıyaklı
48. Söröy
49. Taqılette
50. Tärizli
51. Tirehé
52. Turğıdan
53. Tuwralı
54. Uñıayı bélen
55. Uzağına
56. Uzunu
57. Üsü bla
58. Üte
59. Üzerinde
60. Üzre
61. Yagınnan
62. Yañılı
63. Yüzünden

**2. YÖNELME HALİNDEN
SONRA KULLANILAN
EDATLAR**

1. Ait
2. Baqmadan
3. Baqmay

4. Baqqanda
5. Baylanıslı
6. Baylavlu
7. Beñizer
8. Beyim
9. Beylé
10. Binaen
11. Bola
12. Caraşa
13. Cek
14. Cete
15. Cetkire
16. Cönöp
17. -ça
18. Çeyin
19. Dair
20. Degen
21. Deri
22. Deyin
23. Xas
24. Karagan
25. Karaganda
26. Karamastan
27. Karamay
28. Karap
29. Karata
30. Karatıp
31. Karay
32. Karşı
33. Qosa
34. Nisbeten
35. Okşap
36. Okşaş
37. Rağmen
38. Salım
39. Säykes
40. Şekem
41. Töbep

42. Tuvra
43. Uturu
44. Yakın
45. Yerli
46. Yuvuk

3. ÇIKMA HALİNDEN SONRA KULLANILAN EDATLAR

1. Alda
2. Aldın
3. Alğa
4. Alıp
5. Alyaqda
6. Arbatın
7. Arı
8. Armagan
9. Ardta
10. Artık
11. Artkaç
12. Aslam
13. Aşık
14. Aşır
15. Aşkan
16. Aşuun
17. Awa
18. Azaq
19. Başka
20. Başlap
21. Berki
22. Beter
23. Bölek
24. Böten
25. Burun
26. Buyak
27. Çıgıp
28. Élék
29. Erte

30. Ewel
31. Gayrı
32. İbarete
33. İlgeri
34. İtibaren
35. Kem
36. Keyin
37. Kiré
38. Murda
39. Oza
40. Öngö
41. Ötrü
42. Öydö
43. Özge
44. Qala
45. Sırtkarı
46. Soñ
47. Soñra
48. Sortun
49. Tartıp
50. Tış
51. Tışkarı
52. Tolayı
53. Tutup
54. Ulam
55. Ziyade

**4. YÜKLEME HALİNDEN
SONRA KULLANILAN
EDATLAR**

1. Közdöp
2. Közdöy

**5. BULUNMA HALİNDEN
SONRA KULLANILAN
EDATLAR**

1. Bağıp
2. Katar

**6. HEM YALIN HEM DE
TAMLAMA HALİNDEN SONRA
KULLANILAN EDATLAR**

1. Aldında
2. Alına
3. Amaltın
4. Arkasında
5. Arkılı
6. Artınnan
7. Bélen
8. Boyunca
9. Hakkında
10. Xakına
11. Xayıryndan
12. İçin
13. İle
14. İşé
15. Katiş
16. Kibi
17. Qıllı
18. Sarın
19. Sartın
20. Sayesinde
21. Sebepli
22. Sımak
23. Sıñarı
24. Şekilli
25. Tarafından
26. Tekim
27. Teñli
28. Tuwrasında
29. Tüslü
30. Urimna
31. Üstüne/Üstünde/Üstünden
32. Yardeménde
33. Yerine

**7. HEM YALIN HEM DE
YÖNELME HALİNDEN SONRA
KULLANILAN EDATLAR**

1. Çalış
2. Dep
3. Sarı
4. Şelli
5. Tiklé

**8. HEM YALIN HEM DE
ÇIKMA HALİNDEN SONRA
KULLANILAN EDATLAR**

1. Ala
2. Berbetin
3. Beri
4. Berli

**9. HEM YALIN HEM DE
YÜKLEME HALİNDEN SONRA
KULLANILAN EDATLAR**

1. Boylap

**10. HEM YÖNELME HEM
DE ÇIKMA HALİNDEN SONRA
KULLANILAN EDATLAR**

1. Göre
2. Sebep
3. Tarta

**11. HEM YALIN HEM
TAMLAMA HEM DE YÖNELME
HALİNDEN SONRA
KULLANILAN EDATLAR**

1. Çaklı
2. Xetlé
3. Kadar

**12. HEM YALIN HEM
TAMLAMA HEM DE ÇIKMA
HALİNDEN SONRA
KULLANILAN EDATLAR**

1. Aşa
2. Aşıra/Aşarı
3. Tışında

**13. HEM YALIN HEM
YÖNELME HEM DE ÇIKMA
HALİNDEN SONRA
KULLANILAN EDATLAR**

1. Taba

EDATLARIN KULLANIMINA GÖRE DAĞILIM TABLOSU

	Yalın Hal	Tamlama Hali	Yönelme Hali	Çıkma Hali	Yükleme Hali	Bulunma Hali
Ait			X			
Ala	X			X		
Alda				X		
Aldın				X		
Aldında	X					
Aldınnan	X	X				
Alğa				X		
Alıp				X		
Alınma	X	X				
Alyaqda				X		
Amaltın	X	X				
Arbatın				X		
Arı				X		
Arkasında	X	X				
Arkılı	X	X				
Armagan				X		
Artda				X		
Artık				X		
Artınnan	X	X				
Artqaç				X		
Aslam				X		
Astında	X					

Aşa	X	X		X		
Aşık				X		
Aşıra/Aşarı	X	X		X		
Aşırw				X		
Aşkan				X		
Aşuun				X		
Awa				X		
Ayqanlı	X					
Azaq				X		
Bağıp						X
Baqımından	X					
Baqqanda			X			
Baqmadan			X			
Baqmay			X			
Başka				X		
Başlap				X		
Baylanıslı			X			
Baylavlu			X			
Bélen	X	X				
Beñzer			X			
Beraberéne	X					
Berbetin	X			X		
Beri	X			X		
Berki				X		
Berli	X			X		
Beter				X		
Beyim			X			

Beylé			X			
Binaen			X			
Bola			X			
Bolup	X					
Boydon	X					
Boylap	X				X	
Boyu	X					
Boyuna	X					
Boyunca	X	X				
Boyunda	X					
Bölek					X	
Böten					X	
Bularak	X					
Burun					X	
Buyak					X	
Buylata	X					
Buylatıp	X					
Buylıy	X					
Caraşa			X			
Ceetinden	X					
Cek			X			
Cete			X			
Cetkire			X			
Cönöp			X			
-ça			X			
Çaklı	X	X	X			
Çağı	X					

Çalış	X		X			
Çamalı	X					
Çeyin			X			
Çığıp				X		
Dair			X			
-day	X					
Degen			X			
Dep	X		X			
Deri			X			
Devamında	X					
Deyin			X			
Élék				X		
Erte				X		
Ewel				X		
Gayrı				X		
Göre			X	X		
Hakkında	X	X				
Xakına	X	X				
Xas			X			
Xayıryndan	X	X				
Xetlé	X	X	X			
Xususında	X					
İbaret				X		
İçin	X	X				
İle	X	X				
İlgeri				X		
İşé	X	X				

İtibaren				X		
Jayında	X					
Jöninde	X					
Kadar	X	X	X			
Kaderlé	X					
Karagan			X			
Karaganda			X			
Karamastan			X			
Karamay			X			
Karap			X			
Karata			X			
Karatıp			X			
Karay			X			
Karşı			X			
Kata	X					
Katar						X
Katıp	X					
Katış	X	X				
Kem				X		
Keyin				X		
Kibi	X	X				
Kiré				X		
Közdöp					X	
Közdöy					X	
Kurun	X					
Qala				X		
Qaralı	X					

Qılı	X	X				
Qosa			X			
Quraqım	X					
Qurlı(m)	X					
Qusağan	X					
Qusap	X					
Matallı	X					
Mucibi	X					
Murda				X		
Münasebetinen	X					
Nisbeten			X			
Oğruna	X					
Okşagan	X					
Okşap			X			
Okşaş			X			
Oza				X		
Öndüü	X					
Öngö				X		
Ötrü				X		
Öydö				X		
Özge				X		
Rağmen			X			
Salım			X			
Sanap	X					
Sarı	X		X			
Sarın	X	X				
Sartın	X	X				

Sayalı	X					
Sayesinde	X	X				
Sayın	X					
Säykes			X			
Sebep			X	X		
Sebepli	X	X				
Sebepten	X					
Sıfatında	X					
Sıfatlı	X					
Sımak	X	X				
Sımal	X					
Sıman	X					
Sıñarı	X	X				
Sımlı	X					
Sırtkarı				X		
Sıyaklı	X					
Soñ				X		
Soñra				X		
Sortun				X		
Söröy	X					
Şekem			X			
Şekilli	X	X				
Şelli	X		X			
Taba	X		X	X		
Takılette	X					
Tarafından	X	X				
Tarizli	X					

Tarta			X	X		
Tartup				X		
Tekim	X	X				
Teñli	X	X				
Tış				X		
Tışında	X	X		X		
Tışkarı				X		
Tiklé	X		X			
Tirehé	X					
Tolayı				X		
Töbep			X			
Turğıdan	X					
Tutup				X		
Tuvra			X			
Tuwralı	X					
Tuwrasında	X	X				
Tüslü	X	X				
Ulam				X		
Uñayı bélen	X					
Urınna	X	X				
Uturu			X			
Uzağına	X					
Uzunu	X					
Üstüne/Üstünde/Üstünden	X	X				
Üsü bla	X					
Üte	X					

Üzerinde	X					
Üzre	X					
Yagınnan	X					
Yakın			X			
Yañılı	X					
Yardeménde	X	X				
Yerine	X	X				
Yerli			X			
Yuvuk			X			
Yüzünden	X					
Ziyade				X		

EDATLARIN GÖREVLERİNE (FONKSİYONLARINA) GÖRE TASNİFİ

1. Amaç

1. Amaltın
2. Bélen
3. Bola
4. Boyunca
5. Dep
6. İçin
7. İle
8. Karata
9. Yüzünden

2. Bağlama

1. Başka
2. Gayrı
3. Özge
4. Sırtkarı
5. Tış
6. Tışında
7. Tışkarı
8. Üstüne/Üstünde/Üstünden

3. Başkalık

1. Bölek
2. Tışkarı

4. Başlangıç

1. Başlap
2. Beri
3. Berli
4. Tutup

5. Belirtme

1. Bélen

6. Benzerlik

1. Beñzer
2. Bolup
3. Boydon
4. Bularak
5. Çaklı
6. Çalış
7. Çaqı
8. -day
9. Dep
10. İşé
11. Kadar
12. Kaderlé
13. Kibi
14. Quraqım
15. Qurlı(m)
16. Qusağan
17. Qusap
18. Matallı
19. Okşagan
20. Okşap
21. Okşaş
22. Öñdüü
23. Sıfatında
24. Sıfatlı
25. Sımak
26. Sımal
27. Sıman
28. Sıñarı
29. Sınlı
30. Sıyaklı
31. Söröy
32. Şekilli
33. Taqılette
34. Tärizli
35. Tekim
36. Tiklé

37. Tüslü
38. Urınına
39. Yakın
40. Yaflılı
41. Yuvuk

7. Birliktelik

1. Bélen
2. İle
3. Katiş
4. Qosa

8. Durum

1. Astında
2. Aşa
3. Bélen
4. Boydon
5. Boyu
6. Boyunca
7. -day
8. İle
9. Kadar
10. Kibi
11. Şekilli
12. Tärizli
13. Tüslü

9. Eşleştirme, Denkleştirme

1. Kibi
2. Sımak
3. Sıñarı
4. Sıyaklı

10. İlgı

1. Ait
2. Baylanıslı
3. Baylavlu
4. Beylé

5. Bélen
6. Bola
7. Boyunca
8. Dair
9. Degen
10. Dep
11. Hakkında
12. Xakına
13. Xas
14. Xususında
15. İçin
16. İle
17. Jayında
18. Jöninde
19. Karagan
20. Karata
21. Sarın
22. Sartın
23. Tarafından
24. Tuwralı
25. Tuwrasında
26. Urınına
27. Üstüne/Üstünde/Üstünden
28. Üzerinde
29. Yagınnan
30. Yerine

11. Karşılaştırma

1. Artık
2. Baqqanda
3. Başka
4. Beñzer
5. Bolup
6. Çaklı
7. Çağı
8. -day
9. Göre
10. Xetlé

11. İlgeri
12. İşé
13. Kadar
14. Karaganda
15. Kem
16. Kibi
17. Quraqım
18. Qurlı(m)
19. Qusağan
20. Qusap
21. Nisbeten
22. Sımak
23. Sımal
24. Sıman
25. Sıñarı
26. Sınlı
27. Sıyaklı
28. Söröy
29. Şekilli
30. Şelli
31. Taqılette
32. Tärizli
33. Tekim
34. Teñli
35. Tiklé
36. Tüslü
37. Urınına
38. Yañlı

12. Karşılık

1. Baqmadan
2. Baqmay
3. Bélen
4. Karap
5. Karşı
6. Rağmen
7. Urınına
8. Yerine

13. Ölçü, Miktar

1. Bélen
2. Boylap
3. Çaklı
4. Çaqı
5. Çamalı
6. -day
7. Xetlé
8. İle
9. Kadar
10. Kaderlé
11. Qurlı(m)
12. Tiklé
13. Uzunı

14. Pekiştirme

1. Artık
2. Beri
3. Cek
4. Cetkire
5. -ça
6. Çaklı
7. Çeyin
8. Deri
9. Deyin
10. Xetlé
11. Kadar
12. Öydö
13. Sayın
14. Şekem
15. Tış
16. Tiklé
17. Yerli
18. Ziyade

15. Sebep

1. Amaltın
2. Arkasında

3. Arkılı
4. Astında
5. Aşa
6. Ayqanlı
7. Bélen
8. Beraberéne
9. Beylé
10. Binaen
11. Bola
12. Boyunca
13. Bularak
14. Dep
15. Göre
16. İçin
17. İle
18. Karşı
19. Keyin
20. Qıllı
21. Mucibi
22. Münasebetinen
23. Oğruna
24. Ötrü
25. Sarın
26. Sartın
27. Sayalı
28. Sayesinde
29. Sebep
30. Sebepli
31. Sebepten
32. Sofı
33. Tolayı
34. Ulam
35. Uñayı bélen
36. Üstüne/Üstünde/Üstünden
37. Üzre
38. Yüzünden

- 16. Sınırlama**
1. Ala
2. Alıp
3. Arı
4. Artık
5. Artqaç
6. Aslam
7. Aşa
8. Aşık
9. Aşıw
10. Aşkan
11. Aşuun
12. Baqımından
13. Baqqanda
14. Başka
15. Başlap
16. Beter
17. Boyunca
18. Böten
19. Caraşa
20. Ceetinden
21. Cek
22. Cete
23. -ça
24. Çaklı
25. Çeyin
26. Deri
27. Deyin
28. Göre
29. Gayrı
30. Göre
31. Xetlé
32. İbaret
33. İlgeri
34. Kadar
35. Karaganda
36. Karap
37. Karata

38. Kem
39. Oza
40. Öngö
41. Özge
42. Sartın
43. Sofıra
44. Şekem
45. Şelli
46. Tarta
47. Tartıp
48. Tış
49. Tışkarı
50. Tiklé
51. Turğıdan
52. Yakın
53. Yerli
54. Yuvuk
55. Ziyade

17. Sıra, Derece

1. Arkılı
2. Aşa
3. Sayın

18. Sıralama

1. Artıda
2. Artınnan
3. Azaq
4. Keyin
5. Kibi
6. Qala
7. Qusağan
8. Okşagan
9. Öndüü
10. Sıyaklı
11. Sofı
12. Sofıra
13. Şekilli

14. Tärizli

19. Sıralama Bakımından

Öncelik

1. Alda
2. Aldın
3. Alğa
4. Alına
5. Burun
6. Élék
7. Ewel
8. İlgeri
9. Murda

20. Şart

1. Bélen
2. Üzre

21. Şüphe, İhtimal

1. Kibi
2. Şekilli
3. Taqılette
4. Tärizli
5. Tüslü

22. Tarz

1. Bélen
2. Beraberéne
3. Boydon
4. İle
5. Kibi
6. Sıfatında
7. Sıman

23. Tezlik

1. Bélen
2. Boyuna
3. Çaklı

4. -day
5. İle
6. Kibi

24. Uygunluk

1. Caraşa
2. Göre
3. Karaganda
4. Karap
5. Karata
6. Karay
7. Mucibi

25. Vasıta

1. Alıp
2. Amaltın
3. Arkasında
4. Arkılı
5. Artınnan
6. Astında
7. Aşa
8. Aşıra/Aşarı
9. Bélen
10. Beraberéne
11. Boyunca
12. Çıgıp
13. Xayıryndan
14. İle
15. Sarın
16. Sartın
17. Sayalı
18. Sayesinde
19. Taba
20. Uñayı bélen
21. Üstüne/Üstünde/Üstünden
22. Üsü bla
23. Üte
24. Yardeménde

26. Yaklaşıklık

1. Sımak
2. Sımal
3. Sıman
4. Sıyaklı
5. Tirehé
6. Yakın
7. Yuvuk

27. Yer-Mesafe

1. Boyu
2. Boyunca
3. Buylata
4. Buylatıp
5. Buyly

28. Yönelme

1. Bağıp
2. Cönöp
3. Karap
4. Karata
5. Karatıp
6. Karay
7. Karşı
8. Közdöp
9. Közdöy
10. Nisbeten
11. Sarı
12. Taba
13. Töbep
14. Tuvra
15. Uturu
16. Yakın
17. Yuvuk

29. Zaman

1. Ala

2. Alıp
3. Arbatın
4. Arı
5. Armagan
6. Artıda
7. Artık
8. Aslam
9. Aşık
10. Aşıra/Aşarı
11. Aşuun
12. Awa
13. Azaq
14. Başlap
15. Bélen
16. Berbetin
17. Beri
18. Berki
19. Berli
20. Beyim
21. Boylap
22. Boyu
23. Boyunca
24. Boyunda
25. Buyak
26. Cek
27. Cete
28. -ça
29. İtibaren
30. Karaganda
31. Karap
32. Karay
33. Karşı
34. Kata
35. Katar
36. Katıp
37. Kem
38. Keyin
39. Kiré

40. Kurun
41. Salım
42. Sanap
43. Sarı
44. Sayın
45. Sofı
46. Sofıra
47. Sortun
48. Şekem
49. Taba
50. Tarta
51. Tartıp
52. Tutup
53. Tuvra
54. Ulam
55. Uturu
56. Uzağına
57. Uzunlu
58. Üstüne/Üstünde/Üstünden
59. Ziyade

30. Zaman Bakımından

Öncelik

1. Alda
2. Aldın
3. Aldında
4. Aldınnan
5. Alğa
6. Alına
7. Alyaqda
8. Burun
9. Élék
10. Erte
11. Ewel
12. İlgeri
13. Murda

31. Zaman Miktarı

1. Çaklı
2. akı
3. amalı
4. -day
5. Devamında
6. Kadar
7. Tiklé
8. Yakın
9. Yuvuk

32. Zaman Sınırlaması

1. Çaklı
2. eyin
3. Deri
4. Deyin
5. Xetlé
6. Kadar
7. Kaderlé
8. Tiklé
9. Yerli

SONUÇ

Bu çalışmada tarihî Kıpçak Türkçesinin bugünkü devamı olan çağdaş Türk lehçelerinden Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Kumuk, Nogay, Karaçay-Balkar, Kırım Tatar ve Karay lehçelerindeki edatlar incelenmiştir. Türkçenin "Kuzey" grubunu oluşturan bu lehçelerin edatları, yapı/köken, kullanılış ve fonksiyon bakımından ele alınmıştır. "Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar" başlığı altında yapılan çalışmamızda tespit ettiğimiz sonuçları maddeler halinde şu şekilde gösterebiliriz:

1. Kuzey grubu Türk lehçeleri üzerinde yapılan taramalar sonucunda toplam 221 edat tespit edilmiştir. Bu lehçelerden Tatar Türkçesinde 88, Kazak Türkçesinde 80, Kırgız Türkçesinde 93, Başkurt Türkçesinde 95, Karakalpak Türkçesinde 90, Kumuk Türkçesinde 48, Nogay Türkçesinde 61, Karaçay Balkar Türkçesinde 58, Kırım Tatar Türkçesinde 64 ve Karay Türkçesinde tespit edilen 38 edat incelememize dahil edilmiştir.

2. Yapı ve köken bakımından Kuzey grubu Türk lehçelerindeki edatların çoğunlukla isim ve fiil kökenli olduğu görülmektedir. Bu 221 edattan 92'si (% 41.62) isim kökenli, 87'si (% 39.36) fiil kökenli, 6'sı (% 2.71) birleşik yapıda, 36'sı (% 16.28) ise yabancı dillerden gelen edatlardır.

3. İsim kökenli olan edatlar yalın durumda olanlar (soñ, tuş, cek, söröy, élék vb.), hal eki alanlar (başka, özge, sortun, ilgeri, alnına, aldında, aldından, soñra vb.), yapım eki alanlar (çaklı, beylé, matallı, öñdüü, çamalı, yañılı vb.), teklik 3. şahıs eki alanlar (kibi, boyu, işé, uzunı vb.) şeklinde oluşmuşlardır.

4. Fiil kökenli olan edatların çok büyük bir bölümü zarf-fiil ekleri getirilerek oluşturulmuştur: Ala, alıp, artkaş, awa, baqmadan, baqqanda, bola, boylap, bularak, buylatıp, cetkire, cönöp, karamay, karay, karaganda, karamastan, katar, uturu, taba, töbep vb.). Bazıları sıfat-fiil ekiyle (aşkan, degen, okşagan vb.), diğerleri de fiilden isim yapma ekiyle (artık, aslam, aşırw, azaq, burun, çalış, okşaş, sımak, sımal, sıman, ulam, yakın, yuvuk vb.) meydana gelmişlerdir.

5. Birleşik yapıda olan altı edat iki ayrı kelimenin birleşmesiyle veya birleşip kalıplaşmasıyla oluşmuştur: Alyaqda, arbatın, berbetin, buyak, uñayı bélen, üsü bla.

6. Yabancı kökenli (Arapça ve Farsça) olan 36 edatın bir kısmı yalın halde iken (ait, beter, dair, ewel, gayrı, ibaret, itibaren, kadar, kem, rağmen, xas vb.), diğerleri de Arapça ve Farsçadan gelen bu kelimelere birtakım Türkçe eklerin gelmesiyle oluşmuştur: beraberéne, ceetinden, devamında, hakkında, jayında, kaderlé, sayesinde, sebepli, sıfatında, tarafından, xususında vb.

7. İncelenen 221 edattan 185'i Türkçe, 36'sı ise yabancı asıllıdır. Böylece toplam edatların % 83.71'ini Türkçe edatlar, % 16.29'ünü de yabancı asıllı edatlar oluşturmaktadır. Ayrıca bu 36 yabancı asıllı edattan 21'inin de yabancı kelime+Türkçe

ekle oluştuğu (ceetinden, devamında, sayalı, sayesinde, sebepten, sıfatlı, şekilli vb. gibi) göz önüne alınırsa, edatların Türkçe oranı daha da yükselmektedir.

8. İncelenen edatların kullanımlarına göre tasnifi dikkate alındığında, çoğunluğunun yalın halden sonra kullanıldığı göze çarpmaktadır. 221 edatttan 63'ü (% 28.50) yalın halden sonra, 46'sı (% 20.81) yönelme halinden sonra, 55'i (% 24. 88) çıkma halinden sonra, 2'si (% 0.90) yükleme halinden sonra, 2'si de bulunma halinden sonra (% 0.90) kullanılmaktadır. Bazı edatlar birden fazla hal ekiyle de kullanılabilir. Yalın ve Tamlama halinden sonra kullanılan 33 (% 14.93), yalın ve yönelme halinden sonra kullanılan 5 (% 2.26), yalın ve çıkma halinden sonra kullanılan 4 (% 1.80), yalın ve yükleme halinden sonra kullanılan 1 (% 0.45), yönelme ve çıkma halinden sonra kullanılan 3 (% 1.35) , hem yalın, hem tamlama, hem yönelme halinden sonra kullanılan 3 (% 1.35); hem yalın, hem tamlama, hem çıkma halinden sonra kullanılan 3 (% 1.35); hem yalın, hem yönelme, hem de çıkma halinden sonra kullanılan 1 (% 0.45) edatın varlığı tespit edilmiştir.

9. Edatların kökeniyle kullanımı arasında belli bir ilişki söz konusudur. İsim kökenli olan edatların yarısından fazlası yalın halden sonra kullanılırken, fiil kökenli olan edatların çoğu ise yönelme ve çıkma halinden sonra kullanılmaktadır. Ancak bu durum kesin değildir ve değişiklik gösterebilmektedir.

10. Birden fazla hal ekiyle kullanılan edatların sayısı fazla değildir. Hem yalın, hem de yönelme halinden sonra kullanılan edatlar (çaklı, çalış, dep, kadar, sarı, şelli, tiklé, xetlé) fazla görülmezken, bu edatlar yalın halden sonra kullanıldığında karşılaştırma, yönelme halinden sonra kullanıldıklarında ise sınırlama fonksiyonuyla kullanılırlar. Yine yalın ve çıkma, yalın ve yükleme, yönelme ve çıkma, hem yalın, hem yönelme, hem de çıkma halinden sonra kullanılan edatların da sayısı fazla değildir ve farklı kullanımlarında söz konusu edatların işlevleri değişmektedir. Tamlama halinden sonra kullanılan edatlar ise, genellikle kişi ve işaret zamirlerinden sonra kullanılmaktadırlar. Kişi ve işaret zamirlerinin tamlama halinden sonra kullanılan edatlar, isimlerle kullanılırken yalın halden sonra kullanılmaktadırlar.

11. Yönelme ve çıkma halinden sonra kullanılan edatlar, daha geç bir devrede edat olmuşlardır. Bu edatlar asıl edatlara göre, anlamı daha açık olarak sezilen, edat olmasının yanında aynı zamanda isim, sıfat zarf ve zarf-fiil, sıfat-fiil şeklinde de kullanılabilen kelimelerdir. Yönelme halinden sonra kullanılan "baqmadan, baqqanda, beşizer, beylé, degen, karap, karap, karaganda, karşı, tuvra, xas, yakın, yuvuk vb." edatlar ile çıkma halinden sonra kullanılan "alda, aldın, artık, başka, başlap, beter, burun, élék, erte, gayrı, kem, soñ, soñıra, tuş vb." edatlar, bu türden edatlardır.

12. Yalın halden sonra kullanılan "bélen, ile, -day, için, kadar, kibi, sayın, teşli, üte vb." edatlar daha eski tarihlerde edat göreviyle kullanılmış olan kelimelerdir. Bu

edatların anlamı diğerlerine göre daha eksik olup, fonksiyon bakımından da zenginlik gösterir.

13. Edatların fonksiyonları 32 başlık altında incelenmiştir. Bu fonksiyonların başlıkları ve kaç edatın bu fonksiyonla kullanıldığı şöyledir: 1. Amaç (9), 2. Bağlama (8), 3. Başkalık (2), 4. Başlangıç (4), 5. Belirtme (1), 6. Benzerlik (41), 7. Birliktelik (4), 8. Durum (13), 9. Eşleştirme, Denkleştirme (4), 10. İlgi (30), 11. Karşılaştırma (38), 12. Karşılık (8), 13. Ölçü, Miktar (13), 14. Pekiştirme (18), 15. Sebep (38), 16. Sınırlama (55), 17. Sıra, Derece, 18. Sıralama (14), 19. Sıralama Bakımından Öncelik (9), 20. Şart (2), 21. Şüphe, İhtimal (5), 22. Tarz (7), 23. Tezlik (6), 24. Uygunluk (7), 25. Vasıta (24), 26. Yaklaşıklık (7), 27. Yer-Mesafe (5), 28. Yönelme (17), 29. Zaman (59), 30. Zaman Bakımından Öncelik (13), 31. Zaman Miktarı (9), 32. Zaman Sınırlaması (9).

14. İncelenen örneklerde edatların en çok zaman, sınırlama, benzerlik, karşılaştırma, sebep, vasıta görevleriyle kullanıldığı tespit edilmiştir.

15. Bir edat birden fazla görevle kullanılabilir. Meselâ, "bélen" edatı, "amaç, belirtme, birliktelik, durum, ilgi, karşılık, ölçü-miktar, sebep, şart, tarz, tezlik, vasıta, zaman" gibi 13 farklı görevle kullanılmaktadır. "bélen" in dışında, "-day, boyunca, çaklı, ile, kadar, karap, kibi, tiklé" gibi edatlar da birçok görevle kullanılmaktadır.

16. Birbirine yakın bölgelerde konuşulan veya daha yakın gruptan olan lehçelerin edatları hem fonetik ve morfolojik bakımdan, hem de aynı olması bakımından birbirine benzerlik göstermektedir. Bu lehçelerden Tatar ve Başkurt lehçeleri kendi arasında, Kazak, Kırgız ve Karakalpak lehçeleri de kendi arasında bir grup oluşturmaktadır. Kumuk, Nogay, Karaçay-Balkar ve Karay lehçeleri ise diğer lehçe gruplarından biraz farklı olmakla birlikte her iki gruba da yaklaşmaktadır.

17. Kırım Tatar Türkçesi ise bu lehçelerden biraz farklı olup edatları bakımından daha çok Oğuz grubu lehçelerine yakındır. Meselâ, "baqımından, baqqanda, baqmadan, baqmay" gibi edatlar yalnız Kırım Tatar Türkçesinde görülürken, diğer lehçelerde bu edatlar aynı anlamdaki kara- fiilinden "karay, karap, karamay, karaganda, karamastan" edatlarıyla ifade edilir. Yani fiil farklıyken edatın oluşumu ve eki aynıdır. Ayrıca diğer lehçelerde "bola, bolup" şeklinde olan edatların ön sesindeki b- sesi Kırım Tatar Türkçesinde düşer: "ola, olup". Yine "binaen, xususında, mucibi, nisbeten, rağmen" gibi edatlar da Oğuz grubu lehçelerinde (özellikle Türkiye Türkçesi) görülen ve yalnız Kırım Tatar Türkçesinde kullanılan edatlardır.

18. İncelediğimiz on lehçe içinde edatlar, bazı lehçelere göre yoğunluk veya seyreklik gösterirken, bazı edatlar ise lehçelerin hepsinde veya büyük bölümünde ortaktır. Meselâ "başka, başlap, bélen, beri, berli, boyu, boyunca, burun, kadar, karap, göre, için, soñi, taba vb." gibi edatlar incelediğimiz lehçelerin hepsinde veya büyük bölümünde ortak olan edatlardır.

19. Edatların kullanım sıklığı eserlerin türüne göre değişmektedir. Özellikle yabancı asıllı olan "ait, tarafından, binaen, ceetinden, devamında, hakkında, münasebetinen, sıfatında, xas, ziyade vb." gibi edatlar ile "aldında, arkasında, bakımından, bolup, bularak, oğruna, sayalı, tuwrasında, yüzünden" gibi daha sonradan edat görevi kazanan kelimeler, daha çok ilmî eserlerde geçmektedir.

20. Asıl edat durumunda olan, yani eskiden beri edat görevi yüklenen "arı, bélen, beri, berli, çaklı, -day, deyin, göre, için, keyin, sayın, tiklé vb." edatlar, her tür eserde görülürken, ağırlıklı olarak edebî ve folklorik nitelikteki eserlerde yoğunlaşmaktadır.

KAYNAKLAR

A-Kitaplar

- Abdullayev, Elövset Zakiroğlu, **Türk Dillerinin Tarihsel Gelişme Sorunları**, TDK Yay., Ankara 1996
- Adalı, Oya, **Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler**, TDK Yay., Ankara 1979
- Aksu, Nurettin-Ayfer Işık, **Türkiye Türkçösü-Kırgız Türkçösü Sözdüğü**, MEB Yay., İstanbul 1997
- Albay, Necdet, **Türükşe-Qazaqşa Qazaqşa-Türükşe Qısqaşa Sözdik**, Türkistan 1998
- Altaylı, Seyfettin, **Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I-II**, MEB Yay., İstanbul 1994
- Appayev, A. M.-A. M. Bayramkulov-A. Y. Boziyev-A. X. Sottayev, **Qaraçay-Malqar Tilni Grammatikası**, Fonetika, Morfologiya, Sintaksis, Nalçik 1966
- Atabay, Neşe-İbrahim Kutluk-Sevgi Özel, **Sözcük Türleri** (Yöneten ve Yayına Haz. Doğan Aksan), TDK Yay., Ankara 1983
- Atalay, Besim, **Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme**, Matbaai Ebüzziya, İstanbul 1941
- Azımov, P.-G. Sopiyevev-Y. Çöfineyev, **Türkmen Dili**, Aşgabat 1992
- Azımovın, P.-M. N. Xıdırov-G. Sopiyevev, **Xezirki Zaman Türkmen Dili**, Aşgabat 1960
- Bammatov, Z. Z., **Qumuqça-Rusça Sözlük**, Moskva 1969
- Bang, W., **Köktürkçeden Osmanlıcaya** (Çev. Tahsin Aktaş), TDK Yay., Ankara 1996
- Banguoğlu, Tahsin, **Türkçenin Grameri**, TDK Yay., Ankara 1995
- Baskakov, N. A. (Red.), **Yazıki Narodov SSSR Tyurskiye Yazıki**, Moskva 1966
- , N. A.-A. Zayonçkovskiy-S. M. Şapşal, **Karaimskogo-Russko-Polskiy Slovar**, Moskva 1974
- Bilgegil, M. Kaya, **Türkçe Dilbilgisi**, Dergâh Yay., İstanbul 1984
- Buran, Ahmet, **Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri**, TDK Yay., Ankara 1996
- , -Ercan Alkaya, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, Akçağ Yay., Ankara 2001
- Clauson, Gerard, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford 1972

- Deny, Jean, **Türk Dili Grameri** (Çev. Ali Ulvi Elöve), Maarif Vakfı Yay., İstanbul 1943
- Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Aydın Kitabevi, Ankara 1990
- Divanü Lûgat-it-Türk Dizini**, TDK Yay., Ankara 1972
- Eckmann, János, **Çağatayca El Kitabı** (Çev. Günay Karaağaç), İ. Ü. Ed. Fak. Yay., İstanbul 1988
- Ediskun, Haydar, **Türk Dilbilgisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1985
- Eren, Hasan, **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Ankara 1999
- Ergin, Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1985
- Firkovičius, Mikolas, **Mien Karayçe Ürianiam**, Vilnius 1996
- Gabain, A. Von, **Eski Türkçenin Grameri** (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 1988
- Ganiyev, F. A. (Red.), **Russko-Tatarskiy Slovar**, Moskva 1985
- , **Tatarsko-Russkiy Slovar**, Kazan 1995
- , R. Exmetyanov-H. Açıkgöz, **Tatarça-Törékçe Sözlük**, Kazan-Moskova 1997
- Gencan, Tahir Nejat, **Dilbilgisi**, TDK Yay., Ankara 1979
- Grönbech, K., **Türkçenin Yapısı** (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 1995
- Gülensoy, Tuncer, **Kütahya ve Yöresi Ağzları**, TDK Yay., Ankara 1988
- , **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yay., Ankara 2000
- , **Kırgız Türkçesi Grameri I** (Ses Bilgisi-Şekil Bilgisi), Bişkek 2000
- , **Kırgız Türkçesi-Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi-Kırgız Türkçesi Sözlük**, Bişkek 2000
- , **Türkiye Türkçesi-Kırgız Türkçesi Kırgız Türkçesi-Türkiye Türkçesi Gramer Terimleri Sözlüğü**, Bişkek 2000
- Güneş, Sezai, **Türk Dili Bilgisi**, İzmir 1996
- Hacıeminoğlu, Necmettin, **Türk Dilinde Edatlar**, MEB Yay., İstanbul 1992
- Hengirmen, Mehmet, **Türkçe Dilbilgisi**, Engin Yay., Ankara 1995
- Hüseynzade, M., **Müasir Azerbaycan Dili**, Morfolojiya, Bakı 1973
- İmlâ Kılavuzu**, TDK Yay., Ankara 1996
- Jankowski, Henryk, **Gramatyka Jezyka Krymskotatarskiego**, Poznan 1992
- Kalmıkova, S. A. vd. (Red. N. A. Baskakov), **Nogayşa-Orıssa Sözlük**, Moskva 1963
- Kamâl, Faxri, **Xâzirgi Zamân Uzbek Tili**, Tâşkent 1957

- Karamanlioğlu, Ali Fehmi, **Kıpçak Türkçesi Grameri**, TDK Yay., Ankara 1994
- Kaşgarlı Mahmud, **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi** (Çev. Besim Atalay), TDK Yay., Ankara 1992
- Kerim, Altay-Leyla Kerim, **Tatarca-Türkçe-Romence Sözlük**, Editura Kriterion 1996
- Kerimov, İ. A.-A. B. Axmedov, **Qumuq Til**, Maxaçkala 1965
- Kononov, A. N., **Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka**, Moskva-Leningrad 1956
- Korkmaz, Zeynep, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara 1992
- , **Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları**, TDK Yay., Ankara 1994
- Kowalski, Tadeusz, **Karayim Lehçesi Sözlüğü** (Çev. Kemal Aytaç), Engin Yay., Ankara 1996
- Levitskaya, L.-A. V. Dıbo-V. İ. Rassadin, **Etimologičeskiy Slovar Tyurskix yazıkov, Obşçetyurkskiye i mejytyurkskiye leksişeskiye osnovı na bukvi "K", "Q"**, Moskva 1997
- Maxmutova, L. T.-M. G. Möxemmediyev-K. S. Sabirov-Ş. S. Xanbikova (Red.), **Tatar Télénéñ Añlatmalı Süzlégé I A-Y**, Kazan 1977
- , -M. G. Möxemmediyev-K. S. Sabirov-Ş. S. Xanbikova (Red.), **Tatar Télénéñ Añlatmalı Süzlégé II K-S**, Kazan 1979
- , -M. G. Möxemmediyev-K. S. Sabirov-Ş. S. Xanbikova (Red.), **Tatar Télénéñ Añlatmalı Süzlégé III T-H**, Kazan 1981
- Mardkowicz, Aleksander, **Karay Sez-Bitigi** (Slovník Karaimski/Karaimisches Wörterbuch), Luck 1935
- Mirzazade, H., **Azerbaycan Dilinin Tarixi Morfologiyası**, Bakı 1962
- Musayev, K. M., **Grammatika Karaimskogo Yazıka**, Moskva 1964
- Naskali, Emine Gürsoy-, **Türk Dünyası Gramer Terimleri Klavuzu**, TDK Yay., Ankara 1992
- Nasırov, D. S.-E. B. Berdimuratov-A. D. Dävletov-A. B. Bekbergenov, **Häzirgi Qaraqalpaq Tili**, Morfologiya, Nökis 1981
- Nemeth, Gyula, **Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü** (Çev. Kemal Aytaç), KBYay., Ankara 1990
- Nurmahanova, E. N., **Türki Tilderiniñ Salıstırmalı Grammatikası**, Almatı 1971
- Oruzbayeva, B.-S. Kudaybergenov (Red.), **Kırgız Tilinin Grammatikası**, Morfologiya, Frunze 1964
- Öner, Mustafa, **Bugünkü Kıpçak Türkçesi**, TDK Yay., Ankara 1998

- Qalenderov, Mamut (Red.), **Qaraqalpaq Tiliniñ Tüsindirme Sözlügi I A-V**, Nökis 1982
- , **Qaraqalpaq Tiliniñ Tüsindirme Sözlügi II G-K**, Nökis 1984
- , **Qaraqalpaq Tiliniñ Tüsindirme Sözlügi III K-N**, Nökis 1988
- , **Qaraqalpaq Tiliniñ Tüsindirme Sözlügi IV O-Y**, Nökis 1992
- Paçatakova, D. F., **Xakas Tili**, Leksika, Fonetika, Morfologiya, Abakan 1962
- Palmbaxa, A. A. (Red.), **Tuvinsko-Russkiy Slovar**, Moskva 1955, s. 576
- Pröhle, Wilhelm, **Karaçay Lehçesi Sözlüğü** (Çev. Kemal Aytaç), KB Yay., Ankara 1991
- Rusça-Türkçe Büyük Sözlük**, Multilingual Yay., İstanbul 1995
- Rüstemov, R. E-Z. İ. Budagova, **Azerbaycan Dilinin Grammatikası**, Morfologiya, Bakı 1960
- Safiyullina, F. S.-M. Z. Zekiyev, **Xezérgé Tatar Edebi Télé**, Kazan 1994
- Savran, Hülya, **Kırım Tatar Türkçesi**, Balıkesir 2001
- Sevortyan, E. V., **Etimologičeskiy Slovar Tyurskix yazıkov**, **Obşçetyurkskiye i mejtyurskiye osnovı na bukvu "B"**, Moskva 1978, s. 150;
- , **Etimologičeskiy Slovar Tyurskix yazıkov**, **Obşçetyurkskiye i mejtyurskiye osnovı na glasniye**, Moskva 1974
- Söyegov, Muratgeldi-Mämmetdurdı Saruhanov (Red.), **Türkmen Diliniñ Grammatikası**, Morfologiya, Aşgabat 1999, TDK Yay., Ankara 2000
- Şükürov, Elisa, **Azerbaycan Dilinin Tarixi Grammatikası (Zerf ve Kömekçi Nitg Hisseleri)**, Bakı 1981
- Tekin, Şinasi, **İştikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler**, Simurg Yay., İstanbul 2001
- Tekin, Talat-Mehmet Ölmez, **Türk Dilleri (Giriş)**, Simurg Yay., Ankara 1999
- Tenişev, E. R. (Red.), **Sravnitelno-İstoričeskaya Grammatika Tyurskix Yazıkov**, Morfologiya, Moskva 1988
- Topaloğlu, Ahmet, **Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1989
- Toparlı, Recep-Hanifi Vural, **Kıpçak Türkçesi**, Dilek Matbaası, Sivas
- Tumaşeva, D. G., **Xezérgé Tatar Edebi Télé**, Morfologiya, Kazan 1978
- Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı**, (22-23 Ekim 1993), TDK Yay., Ankara 1995
- Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı-II**, TDK Yay., Ankara 1999

- Türkçe Sözlük 1-2**, TDK Yay., 9. Baskı, Ankara 1998
- Uraksin, Z. F.-K. G. İşbayev (Red.), **Xezérgé Başqort Télé**, Öfö 1986
- Uygur, Ceyhun Vedat, **Karakalpak Türkçesi Grameri**, Denizli 2001
- Vardar, Berke-N. Güz-M. R. Güzelşen-E. Öztokat-O. Senemoğlu, **Başlıca Dilbilim Terimleri**, İ. Ü. Yay., İstanbul 1978
- Yudahin, K. K., **Kırgız Sözlüğü** (Çev. Abdullah Taymas) C. I-II, TDK Yay., Ankara 1994
- Zekiyev, M. Z.-F. A. Ganiyev-K. Z. Zinnetullina (Red.), **Tatarskaya Grammatika-II**, Morfologiya, Kazan 1993
- Zeynullina, G. D., **Türkçe-Başkurtça Başkurtça-Türkçe Sözlük**, Öfö 1986

B-Makaleler

- Alkaya, Ercan, "Mişer Tatarları", **Türkler**, C. 20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 58-63
- Arat, Reşid Rahmeti, "Türkçede Kelime ve Eklerin Yapısı", **Makaleler I** (Yayına Haz. Osman Fikri Sertkaya), TKAE Yay., Ankara 1987, s. 1047-1052
- Buran, Ahmet, "Türkçede Kelimelerin Ekleşmesi ve Eklerin Kökeni", **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996**, Ankara 1999, s. 207-214
- Demiray, Kemal, "Edatlar Üzerine", **Türk Dili**, C.XVIII, S.199 (Nisan 1968), s. 13-15
- Duran, Suzan, "Türkçede Cihet ve Mekân Gösteren Ek ve Sözcükler", **TDAY-B** 1956, TDK Yay., Ankara 1988, s. 1-110
- Gencan, Tahir Nejat, "Edat Tümleçleri", **Türk Dili**, C. XVI, S. 192 (Eylül 1967), s. 907-911
- , "Edatlar ve Edat Tümleçleri", **Türk Dili**, C. XVII, S. 198 (Mart 1968), s. 680-684
- Hacıeminoğlu, Necmettin, "Türk Dilinin Mantık Sistemi ve Kelime Aileleri", **TKA** (Prof. Dr. Muharrem ERGİN'e Armağan), Yıl: XXVIII/1-2, 1990, Ankara 1992, s. 179-195
- Korkmaz, Zeynep, "Türkiye Türkçesi", **Türk Ansiklopedisi**, C. XXXII, Fasikül: 261, MEB Yay., Ankara 1983, s. 393-426
- , "Türkçede ok/ök Kuvvetlendirme (İntensivum) Edatı Üzerine", **TDAY-B** 1961, TDK Yay., Ankara 1988, s. 13-29
- , "uçun/üçün/için v.b. Çekim Edatlarının Yapısı Üzerine", **TDAY-B** 1961, TDK Yay., Ankara 1988, s. 31-35

- , "Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek İle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme", **Türk Dili Üzerine Araştırmalar-I**, TDK Yay., Ankara 1995, s. 12-84
- , "Türkçede Edat Konusu ve Gramerlerimizde Bu Konu İle İlgili Sınıflandırma Sorunu", **Hasan Eren Armağanı**, TDK Yay., Ankara 2000, s. 226-236
- Mansuroğlu, Mecdut, "Karahanlıca", **Tarihî Türk Şiveleri** (Çev. Mehmet Akalın), TKAE Yay., Ankara 1998
- , "Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları", **TDAY-B 1955**, TDK Yay., Ankara 1988, s. 59-71
- Oruç, Birsal, "Türkiye Türkçesinde Kullanılan Çekim Edatları Üzerinde Görüş Farklılıklarından Kaynaklanan Problemler", **Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı-II**, TDK Yay., Ankara 1999, s. 421-430
- Öküzücü, İbrahim, "Türkçe'de Cümle Bağlayıcıları", **Prof. Dr. Umay Günay Armağanı**, Ankara 1996, s. 247-265
- Öner, Mustafa, "Türkçede Çekim Edatlarının "Karşılaştırma" ve "Sınırlandırma" Bağlantıları", **VII. MATK** (8-12 Kasım 1999, İstanbul)'ye sunulan bildiri, s. 1-8
- , "Türkçede Edatlı (Sentaktik) İsim Çekimi", **Türk Dili**, S. 565 (Ocak 1999), s. 10-18
- Safiyullina, F. S., "Tatar Téliñeñ Sintaksik Tözélüşene Başka Téliñeñ Te'siré", **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996**, Ankara 1999, s. 973-985
- Şçerbak, A. M., "Türkçe Son Çekim Edatları, Tümlen ve Çekim Eklerinin Kelime Yapısında Bulunduğu Yere Dair", **TKA** (Prof. Dr. Muharrem ERGİN'e Armağan), Yıl: XXVIII/1-2, 1990, Ankara 1992, s. 235-239
- Temir, Ahmet, "Kuzey Türkçesi", **Türk Dünyası El Kitabı**, C. 2 (Dil-Kültür-Sanat), TKAE Yay., Ankara 1992, s. 216-223
- Toparlı, Recep, "Son Çekim Edatları", **Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı-II**, TDK Yay., Ankara 1999, s. 432-434

C-Doktora ve Yüksek Lisans Tezleri

1. Doktora Tezleri

- Atay, Ayten, **Nogay Türkçesi Grameri**, Erciyes Ün. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 1998

- Ceritoğlu, Murat, **Kırgız Türkçesinin Şekil Bilgisi**, Çanakkale Onsekiz Mart
Ün. SBE Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Basılmamış
Doktora Tezi, Çanakkale 1998
- Doğan, İsmail, **Türkiye'deki Karaçay-Malkar Türkçesi**, İnönü Ün. SBE
Yayımlanmamış Doktora Tezi, Malatya 1993
- Lİ, Yong-Song, **Türk Dillerinde Sontakılar**, H. Ü. SBE Yayımlanmamış
Doktora Tezi, Ankara 1998
- Oruç, Birsal, **Oğuz Grubunda Edatlar**, İ. Ü. SBE Yayımlanmamış Doktora
Tezi, İstanbul 1994
- Tokatlı, Suzan S., **Başkurt Türkçesi Grameri**, Erciyes Ün. SBE
Yayımlanmamış Doktora Tezi Kayseri 1994

2. Yüksek Lisans Tezleri

- Begeç, Sait, **Kumuk Türkçesi**, İnönü Ün. SBE Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi
Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 1998
- Eker, Süer, **Kazakça Bir Hikâye: Soñğı Täsil** (Metin-Çeviri-Dizin), H. Ü.
SBE Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1989
- Ergönenç, Dilek, **Nogay Türkçesinde Fiil**, G. Ü. SBE Yayımlanmamış
Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998
- Güllüdağ, Nesrin, **Nogay Türkçesi Grameri**, Fırat Ün. SBE Yayımlanmamış
Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1998
- İnsel, Nuran, **Özbek Türkçesinde Zamirler, Sıfatlar, Zarflar, Edatlar**,
Niğde Ün. SBE Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde 1998
- Kıvrakdal, İlgi, **Çıpçıxley Uçma Troxka** "Lietuva Karaylarının Yırları",
Karadeniz Teknik Ün. SBE Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,
Trabzon 2000
- Sarraç, Deniz, **Türkiye Türkçesinde Çekim Edatları ve Çekim Edatı
Olarak Kullanılan İsimler**, G. Ü. SBE Türk Dili ve Edebiyatı
Eğitimi Bölümü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1995
- Yavuz, Metin, **Karaçay Türkçesi** (Gramer-Metin-Sözlük), İ. Ü. Ed. Fak. Türk
Dili ve Edebiyatı Bölümü Eski Türk Dili Ana Bilim Dalı
Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994

ÖZ GEÇMİŞ

07. 05. 1973 tarihinde Elazığ'da doğmuşum. İlk öğrenimimi 1984, orta öğrenimimi 1989 yılında Elazığ'da tamamladım.

1990 yılında girdiğim Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü, 1994 yılında "Hayrettin'in Gazellerinde Tabiat" adlı lisans tezini sunarak bitirdim. 1994 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğünde, Yeni Türk Dili Anabilim Dalında Yüksek Lisans programına başladım.

1994 yılında Niğde ili Ulukışla ilçesine bağlı Eminlik Orta Okulu'nda Türkçe öğretmeni olarak göreve başladım ve 1996 yılına kadar bu okulda görevime devam ettim. Yüksek Lisans programımı 1996 yılında "Şeyyad İsa, Ahvâl-i Kıyâmet (Metin-İnceleme-İndeks)" adlı tezle tamamladım. Aynı yıl içerisinde Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğünde, Yeni Türk Dili Anabilim Dalında Doktora programına kaydoldum.

Niğde ilinde öğretmenken, 1996 yılında Fırat Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne Araştırma Görevlisi olarak atandım. Şu anda bu görevime devam etmekteyim.

Evliyim ve Alparslan Tukay adında bir oğlum var. Yabancı dilim İngilizcedir.